Wpływ podziałów religijnych, narodowych i etnicznych na procesy polityczne w Syrii

UNIWERSYTET SZCZECIŃSKI
ROZPRAWY I STUDIA T. (MCXVI) 1042

Fuad Jomma

Wpływ podziałów religijnych, narodowych i etnicznych na procesy polityczne w Syrii

Szczecin 2018

Rada Wydawnicza
Tomasz Bernat, Anna Cedro, Urszula Chęcińska, Małgorzata Makiewicz, Małgorzata Ofiarska, Michał Pluciński, Małgorzata Puc, Andrzej Skrendo, Karol Sroka, Renata Urban, Grzegorz Wejman
Marek Górski – przewodniczący Rady Wydawniczej
Elżbieta Zarzycka – dyrektor Wydawnictwa Naukowego

Recenzenci
dr hab. Radosław Fiedler prof UAM
prof. dr hab. Jerzy Zdanowski

Redakcja językowa i korekta
Izabela Krupa

Redakcja techniczna i skład
Iwona Mazurkiewicz-Jamrozik

Projekt okładki
Joanna Dubois-Mosora

© Copyright by Uniwersytet Szczeciński, Szczecin 2018

ISBN 978-83-7972-230-3
ISSN 0860-2751

WYDAWNICTWO NAUKOWE UNIWERSYTETU SZCZECIŃSKIEGO
Wydanie I | Ark. wyd. 40,0 | Ark. druk. 40,0 | Format 170/240

Spis treści

Wstęp 9

Rozdział I

Teoretyczne kategorie dotyczące narodu, mniejszości religijnej, narodowej i etnicznej 31

1. Pojęcie narodu 31
   1.1. Pojęcie narodu w islamie 31
   1.2. Naród w ideologii i myśli arabskiej 40
   1.3. Definiowanie narodu z perspektywy europejskiej 59
2. Mniejszość religijna, narodowa i etniczna jako kategoria teoretyczna 74

Rozdział II

Zróżnicowanie religijne, narodowe i etniczne w Syrii 88

1. Międzynarodowe i wewnętrzne regulacje dotyczące sytuacji mniejszości narodowych i etnicznych 88
   1.1. Międzynarodowe prawo dotyczące mniejszości 88
   1.2. Ustawodawstwo wewnętrzne a kwestia mniejszości 101
2. Grupy religijne w Syrii 115
   2.1. Sunnici 118
   2.2. Alawici 124
   2.3. Ismailici 133
   2.4. Druzowie 135
   2.5. Chrześcijanie 139
   2.6. Żydzi 142
   2.7. Jazydzi 144
3. Mniejszości narodowe i etniczne 151
   3.1. Kurdowie 151

3.2. Pozostałe mniejszości (Romowie, Turkmeni, Grecy, Czerkiesi, Albańczycy, Ormianie) 155

Rozdział III

Przemiany polityczne w Syrii do 1963 roku 169

1. Walka wewnętrzna o władzę 169
   1.1. Nurty polityczne 172
      1.1.1. Nurt konserwatywno-narodowy 173
      1.1.2. Nurt nacjonalistyczny (panarabistyczny) 174
      1.1.3. Nurt regionalny 182
      1.1.4. Nurt islamski 185
      1.1.5. Nurt marksistowski 187
   1.2. Rola armii w walce o władzę 190
2. Rywalizacja o Syrię. Między ZSRR a USA 202
   2.1. Bliski Wschód między Wschodem a Zachodem 202
   2.2. Stosunki syryjsko-radzieckie 229
   2.3. Zaangażowanie Amerykanów w Syrii 241
3. Próby realizacji ideologii panarabizmu. Połączenie Syrii i Egiptu 258
   3.1. Pojęcie ideologii panarabizmu 258
   3.2. Powstanie Zjednoczonej Republiki Arabskiej 265
   3.3. Zjednoczona Republika Arabska – podstawy konstytucyjne i funkcjonowanie 272
   3.4. Rozpad Zjednoczonej Republiki Arabskiej 282

Rozdział IV

Wpływ alawitów na zmiany polityczne w Syrii 289

1. Walka alawitów o wpływy w armii i polityce 289
   1.1. Konstytucyjne podstawy prawne Syryjskiej Republiki Arabskiej w latach 1963–1970 293
   1.2. Walka alawitów o wpływy w wojsku 299
   1.3. Przejęcie władzy przez alawitów w partii Al-Baas 309
2. Syria w okresie prezydentury Hafiza al-Asada 322
   2.1. Konsolidacja władzy przez Hafiza al-Asada 322
   2.2. Konstytucyjne ramy funkcjonowania państwa 352
   2.3. Syria państwem autorytarnym czy totalitarnym? 361

3. Polityka władz Syrii wobec grup religijnych
oraz mniejszości narodowych i etnicznych 380
3.1. Pojęcie polityki etnicznej 380
3.2. Determinanty syryjskiej polityki wobec mniejszości 387
3.3. Polityka władz wobec mniejszości 400

Rozdział V

Podziały religijne, narodowe i etniczne podłożem wojny domowej w Syrii 410

1. „Odnowienie na podstawie kontynuacji" 410
1.1. Baszszar al-Asad prezydentem Syrii 410
1.2. Próby reform ekonomicznych 424
1.3. Rozwój społeczeństwa obywatelskiego 438
2. Społeczeństwo syryjskie u progu wojny domowej 456
2.1. Próby odbudowy syryjskiej opozycji 456
2.2. Arabska Wiosna w Syrii. Przyczyny i próby ratowania sytuacji 471
2.3. Narodziny konfliktu o charakterze sektarianistycznym 502
3. Powojenna przyszłość Syrii 523
3.1. Opozycja o przyszłości 524
3.2. Wizja prezydenta Baszszara al-Asada 531
3.3. Wybrane państwa regionu wobec przyszłości Syrii 532
3.4. Przyszłość Syrii w planach Rosji i USA 536
3.5. Unia Europejska o przyszłości Syrii 538
3.6. Scenariusze na przyszłość 540

Zakończenie 547

Bibliografia 563
Indeks skrótów 633
Spis ilustracji, tabel i wykresów 635
Summary 637

Wstęp

Syria położona jest na Bliskim Wschodzie będącym w historii miejscem rywalizacji politycznej, militarnej i ekonomicznej wielkich mocarstw. Państwo to w porównaniu z innymi krajami w dziejach tego obszaru nie odgrywało jednak znaczącej roli. Władze syryjskie, mimo że dążyły do objęcia przewodnictwa politycznego w gronie państw arabskich, nie były w stanie skutecznie przeciwstawić się uwarunkowaniom zarówno geopolitycznym, jak i ekonomicznym. Atutem Syrii było jednak położenie geograficzne, czyli lokalizacja na drodze tranzytowej surowców naturalnych z Iraku, niektórych państw Zatoki Perskiej do Europy.

Syryjczycy postrzegali ojczyznę jako część obszaru historycznego i geograficznego, znanego jako Bilad asz-Szam[1] (Kraina Lewantu), który narodził się w 1946 roku. Wcześniej był częścią Imperium Osmańskiego, by w następstwie stać się terenem mandatowym Francji. Warto w tym miejscu podkreślić, że w latach 1958–1961 Syria połączyła się z Egiptem, tworząc wspólne państwo o nazwie Zjednoczona Republika Arabska.

Syria, podobnie jak wiele innych państw Bliskiego Wschodu, nie była państwem jednolitym pod względem religijnym, narodowym i etnicznym. Linie wewnętrznych podziałów zarysowały się wraz z odzyskaniem przez nią niepodległości w 1946 roku. Odmienności społeczeństwa syryjskiego stały się jednak tematem tabu. Miało to związek między innymi z ideologią panarabizmu głoszącą, że wszyscy są Arabami. Dzięki niej udało się władzom syryjskim zachować pozory homogeniczności pod względem narodowym, a ci, którzy oficjalnie

[1] Termin ten oznacza „krainę na północ" lub „krainę po lewej stronie" od Hidżaz (czyli regionu Arabii Saudyjskiej, w którym znajdują się święte dla muzułmanów miejsca, jak np. Mekka i Medyna). Pochodzi z VII w. W języku arabskim *szamal* oznacza północ i lewą stronę.

odrzucali przynależność do tego narodu, czyli Kurdowie, zostali w części pozbawieni obywatelstwa Syrii[2].

Innym wyznacznikiem zróżnicowania społeczeństwa stała się religia, która ujawniła różnice nie tylko wśród obywateli Syrii, lecz także innych państw Bliskiego Wschodu. Za początek podziałów na tle religijnym można uznać rywalizację o władzę między zwolennikami Abu Bakra as-Sadika i Alego Ibn Abi Taliba po śmierci proroka Mahometa. Dopiero na początku XX wieku pojawiły się podziały narodowe i etniczne będące wynikiem zmian granic po rozpadzie Imperium Osmańskiego oraz migracji.

W Syrii większą część ludności stanowili wyznawcy islamu. Ich liczba oscylowała wokół 90% wiernych, niemniej problemu przysparzały podziały wewnętrzne na sekty. Poza islamistami sunnickimi, którzy stanowili większość (74%), byli również wyznawcy islamu: szyickiego, alawickiego, druzyjskiego i ismailickiego. Podział na sekty (*taife*) wywierał zdecydowanie największy wpływ na życie polityczne w państwie. O przewagę w polityce i armii w latach 1946–2014 walczyli przede wszystkim przedstawiciele dwóch odłamów islamu – sunnici i alawici. Chęć dominacji jednej grupy nad drugą uniemożliwiała współpracę i była zarzewiem permanentnych sporów.

Od 1946 roku do połowy lat 60. władza należała do sunnitów. Nie wykorzystali jednak tej szansy, gdyż brak jedności doprowadził do wewnętrznych konfliktów, czego efektem były liczne zamachy stanu. Władza pokazała się jako niezdolna do rozwiązania problemów politycznych, ekonomicznych i społecznych. Sytuację tę wykorzystały mniejszości religijne, a szczególnie alawici. Po przejęciu przez nich władzy sytuacja polityczna w państwie zaczęła się stabilizować, do czego w sposób istotny przyczyniła się przede wszystkim zmiana syryjskiego systemu politycznego na totalitarny, która przypadła na czas prezydentury Hafiza al-Asada (1971–2000). W tym okresie władza siłą wymuszała posłuszeństwo społeczeństwa, ograniczając reformy społeczne i ekonomiczne. Po śmierci Hafiza al-Asada, gdy na czele państwa stanął jego syn Baszszar, nie doszło do znaczących zmian w życiu politycznym Syrii. Rządził on podobnie jak ojciec silną ręką.

Najmniej problematyczny z punktu widzenia roli, jaką mogli odegrać w życiu politycznym, był podział Syryjczyków ze względów etnicznych. Stanowili nieliczne grono, a w jego skład wchodzili Romowie i Czerkiesi.

Nieobecność w przestrzeni publicznej podziału społeczeństwa syryjskiego ze względu na religię, narodowość i etniczność miała wpływ na niewykształcenie

---

[2] Więcej na ten temat w rozdziale czwartym pkt 3.3. *Polityka władz wobec mniejszości*.

się odpowiednich pojęć związanych z omawianą problematyką. W opinii niektórych arabskich myślicieli problem mniejszości religijnych, narodowych i etnicznych został sztucznie wywołany przez państwa Zachodu i syjonistów. Stało się to między innymi za sprawą Francuzów i Brytyjczyków, którzy stworzyli na Bliskim Wschodzie państwa świeckie. Powodem tego stanu rzeczy, w ich ocenie, było podzielenie świata muzułmańskiego w celu jego osłabienia.

Obecnie w państwach arabskich, w tym i w Syrii, pojęcia mniejszości narodowych, etnicznych i religijnych zostały zaczerpnięte z Europy, w której pojawiły się w pierwszej połowie XIX wieku, co miało związek z powstaniem państw narodowych zamieszkiwanych przez osoby mające inne pochodzenie, język czy religię. W oficjalnych dokumentach Syrii terminy te nie były jednak obecne. Można było natomiast spotkać się z określeniem *al-akalijat ad-dinija*, co oznacza „mniejszości religijne". Termin ten był i jest w użyciu, mimo że nie został zdefiniowany w literaturze arabskiej.

Na gruncie prawa syryjskiego trudno było doszukiwać się praw i wolności dedykowanych *expressis verbis* mniejszościom. W konstytucjach i aktach niższego rzędu odwoływano się jedynie do praw i wolności obywateli. Warto jednak zauważyć, że w rzeczywistości tak równość wszystkich wobec prawa bez względu na pochodzenie, język czy religię, jak podstawowe prawa jednostki nie były przestrzegane. Odniesień do ochrony praw mniejszości można było doszukiwać się jedynie w dokumentach międzynarodowych (mających wymiar uniwersalny i regionalny) dotyczących ogólnie ochrony praw człowieka. Syria, będąc sygnatariuszem większości z nich, nie przestrzega w najmniejszym stopniu litery prawa w tym obszarze.

Znaczący wpływ na niedostrzeganie mozaiki religijnej, narodowej i etnicznej w Syrii, poza wspomnianą już ideologią panarabizmu, miał islam, jako dominująca religia, oraz porażka w wojnie z Izraelem w 1948 roku, która wzmocniła nacjonalizm arabski, jak również silne prezydentury Hafiza i Baszszara al-Asadów z dominującą rolą alawitów we władzy, armii i partii Al-Baas. Przeszkodą była także niestabilność polityczna oraz ekonomiczna, która na pierwszy plan wysuwała inne problemy.

Owa niestabilność stała się charakterystyczna dla okresu, w którym zarówno sunnici, jak i alawici sprawowali władzę. Przez znaczną część tego okresu obowiązywał w Syrii stan wyjątkowy (1963–2011) pociągający za sobą ograniczenie praw i wolności obywatelskich oraz stosowanie przemocy. Przejęcie władzy przez mniejszość alawicką w połowie lat 60. skutkowało brakiem tolerancji

wobec innych i pogłębianiem się sektarianizmu, który nie sprzyjał stabilnemu życiu politycznemu i gospodarczemu.

Godny odnotowania jest fakt, że władze syryjskie opierały się na systemie lojalności wobec przywódcy i jego rodziny, sekty i plemienia/rodu. Oznaczało to, że w uprzywilejowanej pozycji znaleźli się członkowie rodziny Al-Asadów, a także mniejszości alawickiej. Warto zauważyć, że alawici pozwolili nielicznej grupie sunnitów lojalnych wobec władzy piastować różne urzędy w państwie. Nie były to jednak strategiczne stanowiska z punktu widzenia sprawowania władzy politycznej czy wojskowej. Takiej możliwości byli natomiast pozbawieni Kurdowie, których uważano za najbardziej niebezpieczną grupę ze względu na ich narodowe aspiracje.

Zapowiedź zmian przyszła wraz z objęciem urzędu prezydenta przez Baszszara al-Asada. Jego zapewnienia o otwartości w życiu politycznym zaowocowały pojawieniem się oddolnych ruchów obywatelskich domagających się reform w państwie, których inicjatorami byli przede wszystkim sunnici i przedstawiciele mniejszości narodowych. Nie ziściły się nadzieje pokładane w nowym prezydencie. Zapowiadane reformy polityczne nie weszły w życie, a ekonomiczne w bardzo ograniczonym zakresie. Społeczeństwo poczuło się więc oszukane i zaczęło się buntować, jednak bezskutecznie, opozycja syryjska była bowiem podzielona i niedostatecznie zorganizowana, a okres ten przeszedł do historii jako tzw. wiosna damasceńska.

Kolejne „przebudzenie" syryjskiego społeczeństwa nastąpiło w czasie Arabskiej Wiosny. Obywatele Syrii, zepchnięci na margines życia społecznego i politycznego, pozbawieni nadziei na lepszą przyszłość i świadomi niemocy ze strony władz w rozwiązaniu ich problemów, sięgnęli do rozwiązań pozaprawnych i pozainstytucjonalnych. Wyszli na ulicę, aby zamanifestować swój sprzeciw wobec władzy i jej alienacji. W odpowiedzi spotkali się ze stosowaniem przemocy ze strony służb podległych władzy syryjskiej, co zaostrzyło sytuację i przerodziło wystąpienia obywateli z masowych manifestacji w otwarty konflikt zbrojny. Wraz z upływem czasu zmieniły się powody protestów. Hasła godności i wolności zostały zastąpione sloganami o podłożu sektarianistycznym.

Trwające sprzeczności interesów różnych podmiotów zaangażowanych w konflikt syryjski sprawiają, że nie ma on szans na szybkie zakończenie, choć jego rozwiązanie ma ważne konsekwencje dla przyszłości państwa syryjskiego i innych krajów Bliskiego Wschodu. Kluczem do zmian będzie postawa społeczeństwa syryjskiego, które powinno pokonać wewnętrzne podziały i stworzyć

jeden solidarny organizm ponad wszystkimi grupami religijnymi, etnicznymi i narodowymi. Czy to się uda, przyszłość pokaże.

Zagadnienia poruszone w niniejszej książce dotyczące zróżnicowania syryjskiego społeczeństwa pod kątem religijnym, narodowym i etnicznym są zatem niezmiernie ważne dla historii tego państwa i regionu, ponieważ zaniechania w tej dziedzinie doprowadziły Syrię do wojny domowej.

Przedmiot badań i określenie cezur czasowych

Celem pracy jest próba ukazania wpływu podziałów religijnych, narodowych i etnicznych w społeczeństwie syryjskim na przemiany polityczne w państwie. W jego osiągnięciu istotne jest ustalenie przebiegu procesu przejęcia władzy przez mniejszość alawicką i przedstawienie wpływu ich rządów na procesy polityczne w Syrii. Kolejnym zamysłem poznawczym jest wskazanie przyczyn narodzin konfliktu zbrojnego w Syrii oraz przygotowanie prognoz dla powojennej Syrii, które mogą być inspiracją do zmian i tworzenia nowej rzeczywistości w państwie syryjskim.

W pracy zrezygnowano z analizy zagadnień związanych z mozolnymi negocjacjami pokojowymi w sprawie zakończenia konfliktu w Syrii trwającymi od 2012 roku. Jest to bardzo złożony problem, który zasługuje na osobną rozprawę i pod względem tematycznym odbiega od głównego problemu pracy.

W treści monografii zdefiniowano podstawowe pojęcia związane z omawianym zagadnieniem, a mianowicie: naród, mniejszości religijne, narodowe i etniczne, polityka etniczna, sektarianizm, panarabizm czy konflikt religijny. Należy jednak zaznaczyć, że w tekście posługiwano się kategorią „grupa religijna" na określenie zbioru osób wyróżniających się od innych odmienną religią. Pojęcia tego używano, mając na myśli wszystkie grupy wyznaniowe w Syrii. Termin „mniejszość religijna" natomiast odniesiono do grup wyznaniowych będących w mniejszości do sunnitów, którzy stanowili większość syryjskiego społeczeństwa pod względem religijnym. W pracy posłużono się kategorią „proces polityczny", którą używano w rozumieniu definicji przyjętej przez Andrzeja Antoszewskiego jako procesu oznaczającego sekwencję ważnych wydarzeń politycznych powiązanych ze sobą w sposób przyczynowo-skutkowy i prowadzących do zmian politycznych, czyli trwałego, strukturalnego i najczęściej nieodwracalnego

przekształcenia systemu politycznego i jego relacji z otoczeniem[3]. Na proces polityczny wywierają wpływ czynniki wewnętrzne (w tym polityczne, ekonomiczne, społeczne, kulturowe) oraz zewnętrzne (np. stosunki z innymi państwami, organizacjami międzynarodowymi).

W publikacji używano skrótowej nazwy Syria, która dotyczy okresów w dziejach państwa syryjskiego od 1946 do 1958 roku (kiedy obowiązywała nazwa Republika Syryjska) oraz po rozpadzie Zjednoczonej Republiki Arabskiej w 1961 roku do 2014 (czyli badanego okresu, kiedy oficjalna nazwa brzmiała Syryjska Republika Arabska). Nie odnosiła się natomiast do lat 1958–1961, kiedy Syria połączyła się z Egiptem, tworząc jedno państwo. Stosowanie skrótowej nazwy dotyczyło partii Al-Baas, której oficjalna nazwa od 1953 roku brzmi Partia Socjalistycznego Odrodzenia Arabskiego (Hizb al-Baas al-Arabi al-Isztiraki).

Kwestie poruszone w niniejszej pracy zostały osadzone w cezurach czasowych obejmujących lata od 1946 do 2014 roku. Pierwszy rok związany jest z faktem odzyskania przez Syrię niepodległości. To ważny rok nie tylko ze względu na osiągnięcia suwerenności, lecz także z uwagi na zjednoczenia ziem, które za czasów mandatu francuskiego były podzielone. Państwo syryjskie uzyskało wówczas osobowość w zakresie prawa międzynarodowego, czyli zgodnie z art. 1 konwencji z Montevideo z 1933 roku spełniło kilka warunków: miało stałą ludność, określone terytorium, rząd oraz zdolność do nawiązywania stosunków z innymi państwami[4]. Cezurą zamykającą omawianą problematykę jest rok 2014, z którym wiąże się zaprzysiężenie Baszszara al-Asada na trzecią siedmioletnią kadencję prezydenta Syrii (mimo wcześniejszych protestów i braku zaufania wobec jego osoby), oraz powstanie samozwańczego Islamskiego Państwa w Iraku i Lewancie (ISIS) na zajętych terenach Syrii (i Iraku). Rok 2014 stanowi zatem początek syryjskiej kampanii przeciwko ISIS, co oznaczało zarówno zmianę priorytetów w walce, jak i ustanowienie nowego przeciwnika konfliktu – z opozycjonistów walczących o wolność i godność na islamistów. Jedynym wyjątkiem w zakresie końcowego roku prowadzonych badań jest część poświęcona powojennej przyszłości Syrii. Niektóre plany, w szczególności dotyczące Rosji wobec Syrii, sięgają późniejszego okresu. Ma to związek z opublikowaniem przez stronę rosyjską projektu konstytucji dla Syrii w 2017 roku, w której zawarta jest wizja polityczna

---

[3] A. Antoszewski, *Proces polityczny*, [w:] *Leksykon politologii wraz z aneksem. Partie, parlament, wybory (1989–1997)*, red. A. Antoszewski, R. Herbut, Wrocław 1998, s. 326.

[4] Montevideo Convention on the Rights and Duties of States Signed at Montevideo, 26 December 1933, http://www.taiwandocuments.org/montevideo01.htm (dostęp 15.05.2018).

i społeczna tego państwa oraz plany dotyczące praw mniejszości narodowych, etnicznych i religijnych ujętych w drugim rozdziale.

Problemy badawcze i tezy

Główne problemy badawcze oscylują wokół wpływu zróżnicowania obywateli Syrii pod względem religijnym, narodowym i etnicznym na przemiany polityczne w państwie. W niniejszej pracy sformułowano kilka pytań badawczych mających posłużyć weryfikacji przyjętych hipotez. Wśród nich można wymienić pytanie o charakterze ogólnym: Jakie czynniki wewnętrzne miały wpływ na procesy polityczne w Syrii w latach 1946–2014?

Postawiono również pytania o charakterze szczegółowym:

– W jaki sposób interpretuje się pojęcia narodu oraz mniejszości narodowych, etnicznych i religijnych w myśli arabskiej i islamie?
– Jakie czynniki miały wpływ na przejęcie władzy przez mniejszość alawicką?
– Do jakich przemian politycznych doszło w okresie sprawowania władzy przez alawitów?
– Czy przyjęcie ideologii panarabizmu miało wpływ na stosunek władz do grup religijnych oraz mniejszości narodowych i etnicznych?
– Jakie skutki polityczne wywarła ideologia panarabizmu na procesy polityczne w Syrii?
– Jakie determinanty miały wpływ na politykę wobec mniejszości?
– Jakimi cechami społeczno-demograficznymi charakteryzowały się grupy religijne oraz mniejszości narodowe i etniczne w Syrii?
– Czy w Syrii przeważały rządy autorytarne, czy totalitarne?
– Jak ewaluowało syryjskie ustawodawstwo w zakresie ustroju państwa i ochrony podstawowych praw obywateli?
– Jakie elementy złożyły się na wystąpienia obywateli przeciwko władzy?

Na podstawie analizy źródeł i innego rodzaju materiałów dotyczących omawianej problematyki skonstruowano główną hipotezę badawczą, która brzmi:

Podziały religijne w społeczeństwie syryjskim miały większy wpływ na procesy polityczne niż podziały narodowe i etniczne.

Ponadto przygotowano hipotezy szczegółowe:

1. Mniejszość alawicka przejęła władzę w wyniku wewnętrznych walk wśród sunnickiej większości.

2. Polityka władz zdominowana przez ród Al-Asadów była jednolita wobec wszystkich grup religijnych i mniejszości narodowych i etnicznych w Syrii.
3. Ideologia panarabizmu wpływała na działania władz syryjskich wobec grup religijnych, mniejszości narodowych i etnicznych.

Metody badawcze wykorzystane w pracy

Zagadnienie dotyczące wpływu podziału społeczeństwa syryjskiego ze względu na czynniki: religijny, narodowy i etniczny, na procesy polityczne w Syrii osiąga wymiar wieloaspektowy, co pozwala analizować je na różnych płaszczyznach, na przykład politologicznej, ekonomicznej, socjologicznej, historycznej i geograficznej (przestrzennej).

Interdyscyplinarne podejście do badanych zjawisk pozwala na zastosowanie wielu metod badawczych charakterystycznych dla różnych dziedzin naukowych. To dzięki ich różnorodności możliwe było poznanie obiektywnej rzeczywistości.

Jedną z metod zastosowanych w pracy stała się analiza systemowa pozwalająca na zbadanie problematyki grup religijnych oraz mniejszości narodowych i etnicznych w ramach wewnętrznego systemu politycznego. Przy jej użyciu można było ująć zagadnienia zróżnicowania narodowego, etnicznego i religijnego w Syrii „nie jako luźny zbiór izolowanych elementów, lecz jako «przestrzeń» wewnętrznie zintegrowaną i kierującą się prawidłowościami”[5]. Pozwoliła ukazać, w jaki sposób przejęcie władzy przez mniejszość alawicką determinowało zachowania przedstawicieli innych grup religijnych, narodowych i etnicznych. Metoda analizy systemowej umożliwiła więc ujęcie syryjskiego systemu politycznego jako całości (analiza makrosystemowa) wraz z jego podsystemami: instytucjonalnym, funkcjonalnym i regulacyjnym (normatywnym). Metoda ta znalazła szerokie zastosowanie w rozdziałach trzecim, czwartym i piątym.

Inną ważną metodą wykorzystaną w pracy stała się metoda decyzyjna. Według Andrzeja Chodubskiego pozwala ona na analizę badanego zjawiska i procesów społeczno-politycznych z punktu widzenia ośrodka decyzyjnego[6]. Dzięki

---

[5] R. Zenderowski, H. Chałupczak, W. Baluk, *Polityka etniczna: próba teoretycznej konceptualizacji*, [w:] *Polityka etniczna współczesnych państw Europy Środkowo-Wschodniej*, red. H. Chałupczak, R. Zenderowski, W. Baluk, Lublin 2015, s. 62.

[6] A. Chodubski, *Wstęp do badań politologicznych*, Gdańsk 1996, s. 80.

niej można przeanalizować zarówno przyczyny, jak i skutki procesu decyzyjnego. Zaletą tej metody jest całościowe badanie i ujmowanie zjawisk politycznych[7]. Na jej podstawie przeanalizowano zmiany położenia mniejszości narodowych, etnicznych i grup religijnych oraz procesy polityczne w Syrii wynikające z decyzji politycznych. Znalazła zastosowanie podczas badania politycznych decyzji władz syryjskich na poziomie krajowym i międzynarodowym, czego następstwem było przyjęcie wielu aktów prawa wewnętrznego, dokonanie rewizji już istniejących oraz podjęcie współpracy z innymi państwami. Metoda ta w pełni pozwoliła wyjaśnić przyczyny i sposoby przejęcia władzy przez mniejszość alawicką w Syrii oraz wyjaśnić kwestie dotyczące zaakceptowania i wdrożenia w życie ideologii panarabizmu, jak również przejęcia władzy przez Hafiza al-Asada oraz jego syna. Co więcej, umożliwiła ukazanie przyczyn wystąpień Syryjczyków, które były następstwem działań ośrodka decyzyjnego w Syrii. Uwidoczniła tym samym braki w polityce państwa wobec grup religijnych oraz mniejszości narodowych i etnicznych. Metoda decyzyjna została wykorzystana do analizy zagadnień z rozdziałów trzeciego, czwartego i piątego.

Niezbędna do analizy podjętego tematu okazała się metoda instytucjonalno-prawna. Zgodnie z założeniem Artura Łuszczyńskiego prawo jest „wynikiem społecznych przeżyć na różnych płaszczyznach: historycznej, ekonomicznej, kulturowej, religijnej, politycznej itd.”[8], toteż metoda ta stała się podstawą określenia pola badań do dziedziny prawnej odnoszącej się do zagadnienia narodu, mniejszości narodowych, etnicznych i religijnych w wymiarze międzynarodowym i krajowym oraz podstaw prawnych funkcjonowania państwa syryjskiego. Dzięki jej zastosowaniu poznano ustrój państwa, prawa i wolności obywateli syryjskich oraz reformy zaproponowane za prezydentur Hafiza i Baszszara al-Asadów. Metoda ta okazała się niezbędna do analizy zagadnień z rozdziałów drugiego, czwartego i piątego.

Kolejną z zastosowanych metod badawczych jest metoda komparatystyczna polegająca na „[...] wykrywaniu podobieństw między różnymi procesami i zjawiskami, które umożliwiają ustalanie różnic między badanymi zjawiskami”[9]. Dzięki niej można było dokonać egzegezy zagadnień związanych z takimi pojęciami, jak mniejszości narodowe, mniejszości etniczne, mniejszości religijne, naród ujętymi w pierwszym rozdziale, z oraz polityką etniczną ujętą w czwartym

---

[7] Ibidem, s. 81.

[8] A. Łuszczyński, *Podstawy metodologiczne badań politologicznych*, Rzeszów 2005, s. 49.

[9] A. Chodubski, *Wstęp do badań*..., op. cit., s. 78.

rozdziale. Pozwoliła ponadto na wyróżnienie podobieństw i różnic w podejściu do tych terminów z perspektywy nie tylko europejskiej, lecz także państw arabskich. Dzięki niej, analizując politykę państwa wobec mniejszości, można było uchwycić różnice w podejściu władz do różnych grup religijnych, mniejszości narodowych i etnicznych. Metoda ta umożliwiła również wnikliwą analizę konstytucji państwa syryjskiego pod kątem praw i wolności obywatelskich, dzięki czemu powstał materiał niezbędny do sformułowania przyszłej polityki państwa wobec mniejszości, oraz pozwoliła na zestawienie, porównanie, analizę i ocenę przyszłych zmian politycznych w państwie syryjskim. Poza wyżej wspomnianymi rozdziałami znalazła zastosowanie w ostatnim rozdziale pracy.

Nieodzowne w przygotowaniu niniejszej publikacji okazały się metody właściwe dla nauk historycznych (w tym m.in. genetyczna, genealogiczna, ewolucyjna). Pozwoliły na zbadanie genezy procesów politycznych zachodzących w Syrii, ich opis i interpretację. Dzięki nim można było zrozumieć i wyjaśnić chronologię zmian politycznych zachodzących w państwie syryjskim, umożliwiły wykrycie przyczyn sytuacji społeczno-politycznej grup religijnych, mniejszości narodowych i etnicznych oraz narastającego niezadowolenia wśród Syryjczyków. Dostarczyły materiału do „[...] szerokich generalizacji”[10], a znalazły zastosowanie we wszystkich rozdziałach pracy.

W pracy wykorzystano również metodę behawioralną, przez którą rozumie się analizę zjawisk społecznych w drodze obserwacji zachowań jednostek i grup ludzkich[11]. Okazała się niezbędna do przygotowania szczególnie drugiego i czwartego rozdziału. Sięgnięcie do niej ma związek z faktem, że znaczna część opisywanych procesów politycznych w Syrii była obserwowana bezpośrednio przez autora z racji jego pochodzenia, toteż uwarunkowania przemian politycznych mających miejsce w Syrii do końca 1986 roku[12] zostały przedstawione z wykorzystaniem tej właśnie metody. Jej perspektywa objęła analizę położenia Kurdów w Syrii oraz ich dyskryminacji, co ma z kolei związek z kurdyjskim pochodzeniem autora. Dorastanie w miejscowości Kamiszli pozwoliło mu na bezpośredni kontakt z Ormianami, chrześcijanami, Asyryjczykami, Żydami, Arabami i jazydami.

---

[10] Ibidem, s. 79.

[11] Ibidem; D. Sanders, *Behawioralizm*, [w:] *Teorie i metody w naukach politycznych*, red. D. Marsch, G. Stoker, przeł. J. Tegnerowicz, Kraków 2006, s. 43.

[12] Po tym okresie autor opuścił Syrię.

Inną pożądaną metodą w niniejszej pracy okazała się metoda refleksyjna, która pozwala przenieść doświadczenia z przeszłości w przyszłość[13]. Niezbędna była przy projekcji scenariuszy na okres powojenny w Syrii ujętych w piątym rozdziale pracy. W tej części skorzystano ponadto z metody dedukcyjnej polegającej na sięgnięciu po ogólną znajomość dziejów opisywanego zjawiska w celu wysunięcia ogólnych wniosków. Na jej podstawie można było prześledzić procesy polityczne w Syrii i położenie poszczególnych grup religijnych oraz mniejszości narodowych i etnicznych.

Ostatnią użyteczną metodą stała się metoda statystyczna. Wykorzystuje się ją w stosunku do zjawisk, które można ująć ilościowo i przedstawić za pomocą liczb. W politologii służy do „porządkowania materiału empirycznego, obrazowania danych odnoszących się do zjawisk społecznych, poszukiwania związków pomiędzy tymi danymi oraz wnioskowaniu o populacji"[14]. Okazała się niezbędna na przykład przy analizie cech społeczno-demograficznych społeczeństwa syryjskiego, pozwalając na ustalenie wielkości grup religijnych, mniejszości narodowych i etnicznych w Syrii oraz na pogłębienie wiedzy na temat sytuacji ekonomicznej w państwie syryjskim. Znalazła szczególne zastosowanie w drugim rozdziale.

Przy powstaniu niniejszej publikacji poza wyżej wymienionymi metodami badawczymi skorzystano z technik badawczych. Wśród nich były: badanie dokumentów (roczników statystycznych, sprawozdań prasowych, prawnych dotyczących ustawodawstwa wewnętrznego i międzynarodowego) oraz krytyka piśmiennictwa. Jako dodatkowa technika pojawiła się obserwacja uczestnicząca polegająca na gromadzeniu informacji „[...] drogą spostrzeżeń w naturalnym przebiegu zdarzeń pozostających w bezpośrednim zasięgu widzenia i słyszenia badacza (obserwatora)"[15].

Struktura pracy

Na pracę składa się pięć rozdziałów. Jej konstrukcja ma charakter chronologiczno-problemowy. Rozdział pierwszy, *Teoretyczne kategorie dotyczące narodu,*

---

[13] A. Chodubski, *Wstęp do badań*..., op. cit., s. 81.

[14] A. Łuszczyński, *Podstawy metodologiczne*..., op. cit., s. 50.

[15] R. Bäcker et al., *Metodologia badań politologicznych*, Warszawa 2016, s. 147.

mniejszości religijnej, narodowej i etnicznej, wprowadza do analizowanej problematyki. Wyjaśniono w nim podstawowe pojęcia: naród, mniejszości narodowe, etniczne i religijne, oraz przeanalizowano je zarówno z perspektywy europejskiej, jak i perspektywy myśli arabskiej oraz islamu. Spojrzenie przez pryzmat religii w kontekście analizowanego przedmiotu badań odgrywa znaczącą rolę, szczególnie w państwach Bliskiego Wschodu (w tym Syrii), i jest inspiracją do definiowania rozmaitych pojęć ze sfer życia społecznego i politycznego. W rozdziale tym zdefiniowano terminy *umma* i *kaumijja* oznaczające naród oraz *asz-szaab*, czyli lud. Poruszono wątek dotyczący arabskiego nacjonalizmu, przywołując poglądy, jakie głosili między innymi Sati al-Husri, jeden z najbardziej znanych panarabistów; Taha Husajn, egipski pisarz i intelektualista; Zaki al-Arsuzi i Michel Aflak, założyciele partii Al-Baas. Termin „naród" zbadano również z perspektywy europejskiej, aby pokazać różnice w rozumieniu tego pojęcia między nauką ze Starego Kontynentu a Bliskiego Wschodu. Podjęto próbę zdefiniowania kategorii mniejszości religijnych, narodowych i etnicznych. Jak wykazano, jest to wyjątkowo trudny zabieg na gruncie arabskim, zagadnienie to było bowiem tematem tabu dla świata akademickiego, politycznego i religijnego, szczególnie w arabskich państwach ideologicznych. Zgodnie z teorią Kamala Habiba problem zróżnicowania religijnego, narodowego i etnicznego został wywołany przez przedstawicieli państw Zachodu i syjonistów. Asumptem do zmian w tym zakresie były dopiero wydarzenia związane z tzw. wiosną damasceńską, a później Arabską Wiosną. Na gruncie arabskim/islamskim można znaleźć jedynie odniesienia do określenia „grupa religijna" (sekta), czyli *taife*, lub „mniejszość religijna", „sektarianizm" (*at-taifija*). Mimo deficytu w zakresie definiowania pojęć poddanych analizie w niniejszej części podjęto próbę interpretacji samego pojęcia mniejszości (*al-akalijat*). Jak wykazano w tym rozdziale, w systemie prawnym Syrii nie funkcjonuje termin mniejszości narodowych, etnicznych i religijnych. Poza ujęciem tego zagadnienia z perspektywy państw arabskich/islamskich przedstawiono także jego interpretację obowiązującą na gruncie nauki europejskiej. W tym celu przedstawiono próby zdefiniowania terminu w prawie międzynarodowym oraz wskazano cechy konstytuujące mniejszości.

Rozdział drugi, *Zróżnicowanie religijne, narodowe i etniczne w Syrii*, poświęcono wnikliwej analizie mozaiki religijnej, narodowościowej i etnicznej w państwie syryjskim, rozpoczynając od wyjaśnienia zagadnień poświęconych ochronie praw mniejszości zarówno z perspektywy międzynarodowej, jak i prawa wewnętrznego. Poza uniwersalnym systemem ochrony praw człowieka w części tej przywołano akty prawne mające zasięg regionalny. Można do nich

zaliczyć: Powszechną Islamską Deklarację Praw Człowieka, Arabską Kartę Praw Człowieka oraz Kairską Deklarację Praw Człowieka w Islamie. Wiele miejsca poświęcono prawu wewnętrznemu Syrii. Państwo to, będąc częścią świata arabskiego i islamskiego, przyjęło rozwiązania legislacyjne wynikające z przynależności do obu tych światów. Sytuacja w konsekwencji przełożyła się na fakt braku bezpośrednich odniesień do ustawodawstwa mniejszościowego. Mimo to w tym rozdziale przedstawiono prawa i wolności dotyczące pośrednio tych mniejszości, które zostały ujęte w syryjskich konstytucjach, ze wskazaniem podobieństw i różnić między nimi. Odwołano się również do projektów konstytucji kurdyjskiej dla Rojavy z 2014 roku oraz Syrii autorstwa rosyjskiego z 2017 roku w zakresie ochrony praw mniejszości. Omawiane zagadnienie przeanalizowano na podstawie ustaw, dekretów ustawodawczych, kodeksu spraw osobistych czy syryjskiego kodeksu organów sądowych.

W drugim rozdziale w sposób szczegółowy omówiono zróżnicowanie narodowe, etniczne i religijne w Syrii. Najwięcej miejsca poświęcono grupom religijnym, które charakteryzują się wieloma odłamami, co wpływa na złożoność tego zagadnienia. Owa syryjska heterogeniczność religijna określana jest mianem sektarianizmu. W celu rzetelnego zilustrowania mozaiki religijnej w Syrii przybliżono podstawowe dane dotyczące odłamów w islamie oraz innych wyznań, obecności na ziemi syryjskiej wyznawców innych religii, ich rozmieszczenie oraz liczebność. Poza grupami religijnymi w tej części pracy odwołano się do mniejszości narodowych (Kurdów, Turkmenów, Greków, Albańczyków, Ormian) oraz etnicznych (Romów, Czerkiesów).

Trzeci rozdział, *Przemiany polityczne w Syrii do 1963 roku*, stanowi próbę analizy procesów politycznych w Syrii, począwszy od momentu odzyskania przez nią niepodległości do czasu przejęcia władzy przez członków partii Al-Baas. Przybliżono w nim zaprezentowane narodziny syryjskich partii politycznych, które korzeniami sięgają lat 20. XX wieku. Eksploracji poddano nurty polityczne wyłonione po 1946 roku, które są niezbędne dla zrozumienia sporów o władzę w tym państwie, szczególnie między grupami religijnymi. Wśród nich były: konserwatywno-narodowy, nacjonalistyczny, regionalny, islamski i marksistowski. Przedstawiono ponadto poglądy i cele polityczne partii reprezentujących główne nurty. Zaakcentowano także wpływ armii zarówno na przekształcenia systemu politycznego w Syrii, jak i reformy społeczno-ekonomiczne. Zwrócenie uwagi na instytucję wojskową ma bowiem związek z jej ogromną rolą w syryjskiej rzeczywistości politycznej i na wyciągnięcie z nizin społecznych członków mniejszości alawickiej, dla której służba w wojsku stała się szansą na awans społeczny, wzrost

prestiżu i w efekcie przejęcie władzy w Syrii. Analiza ta wynikała również z faktu, że Syria jest przykładem państwa, w którym według Łukasza Fyderka występował system pretoriański[16].

W trzecim rozdziale, poza elementami wewnętrznymi mającymi wpływ na sytuację polityczną w Syrii do 1963 roku, odwołano się do czynników zewnętrznych. Przybliżono kwestię rywalizacji o Bliski Wschód między Wschodem a Zachodem oraz Syrię między ZSRR a USA. Rozdział zamykają rozważania dotyczące ideologii panarabizmu – jego pojęcia, przyczyn, narodzin oraz wcielania w życie. Wiele miejsca poświęcono utworzeniu Zjednoczonej Republiki Arabskiej będącej owocem owej ideologii. Wskazano motywy powołania tego państwa, jego podstawy konstytucyjne oraz przyczyny upadku.

Kolejny rozdział, *Wpływ alawitów na zmiany polityczne w Syrii*, obejmuje okres od upadku Zjednoczonej Republiki Arabskiej do końca prezydentury Hafiza al-Asada. W pierwszej części ukazano rywalizację o wpływy wewnątrz struktur władz państwa „przewodniej partii" Al-Baas i wojska, toczyła się bowiem między przedstawicielami różnych grup religijnych, a jej ostateczna rozgrywka okazała się początkiem nowej epoki w politycznych dziejach Syrii, w której władze przejęła mniejszość alawicka. W rozdziale uwypuklono metody walki o wpływy w wyżej wymienionych instytucjach (zamachy, zmiany w ustawodawstwie, zwolnienia z armii, aresztowania) oraz odwołano się do konstytucyjnych podstaw prawnych Syryjskiej Republiki Arabskiej w okresie od 1963 do 1970 roku. Ukazano procesy przemian politycznych za prezydentury Hafiza al-Asada będącego reprezentantem mniejszości alawickiej. Był to trudny okres dla Syryjczyków, ponieważ – jak próbowano wykazać – charakteryzował się silnymi rządami mającymi znamiona rządów totalitarnych. Ponadto przeanalizowano decyzje władz syryjskich mające wpływ na procesy polityczne (w tym system polityczny czy stosunki z innymi państwami). Egzemplifikacją omawianego rozdziału są przede wszystkim zagadnienia związane z polityką władz wobec mniejszości. Przybliżono pojęcie polityki etnicznej z perspektywy europejskiej, udowadniając, że w takim rozumieniu nie istniała ona w Syrii. Rządząca mniejszość religijna odrzuciła w istocie zasady demokracji, ponieważ tylko dzięki temu nie stanowiła mniejszości, a grupę sprawującą władzę. Wskazano czynniki zarówno wewnętrzne, jak i zewnętrzne, które wpływały na stosunek władz wobec grup religijnych oraz mniejszości narodowych i etnicznych. W ostatniej części odniesiono się do zagadnienia polityki etnicznej władz syryjskich, która – jak wykazano

[16] Więcej na ten temat w rozdziale trzecim pkt 1.2. *Rola armii w walce o władzę.*

– charakteryzowała się odmiennością i zależała od religii, narodowości czy etniczności ich przedstawicieli.

Ostatni rozdział, *Podziały religijne, narodowe i etniczne podłożem wojny domowej w Syrii*, rozpoczyna się od cezury roku 2000 wyznaczającej moment objęcia urzędu prezydenta Syrii przez syna Hafiza al-Asada – Baszszara. Zaprezentowano jego plany polityczne ujawnione podczas przemówień do społeczeństwa syryjskiego, wyjaśniono powody jego początkowej popularności oraz skupiono się na problemach, z którymi prezydent Syrii musiał się zmierzyć. W części tej wyeksponowano próby naprawy sytuacji ekonomicznej przez Baszszara al-Asada. W tym celu dokonano analizy aktów prawnych oraz działań rządu mających za zadanie uzdrowienie gospodarki i poprawienie położenia społeczno-gospodarczego Syryjczyków. Ważnym elementem tego rozdziału jest przedstawienie zagadnienia budowy społeczeństwa obywatelskiego w Syrii na podstawie analizy dokumentów opozycji (np. *Deklaracji 99 syryjskich intelektualistów*, *Deklaracji 1000*, odezwy z 31 stycznia 2001 roku, Honorowego Paktu Narodowego na rzecz Pracy Politycznej) oraz stosunku prezydenta Syrii, przedstawicieli rządu i partii Al-Baas do tych aktów i ich autorów.

W ostatnim rozdziale odwołano się do kolejnej próby – po pięciu latach kadencji prezydenta Baszszara al-Asada – tworzenia opozycji, której członkowie byli niezadowoleni z powodu braku dialogu społecznego i zmian politycznych w państwie. Wyróżniono również wydarzenia związane z Arabską Wiosną, skupiając się na przyczynach tego ruchu społecznego w Syrii, działaniach podejmowanych przez prezydenta w celu ratowania sytuacji oraz brutalnych metodach tłumieniu niezadowolenia ludu syryjskiego. Wyeksponowano wizje powojennej Syrii autorstwa nie tylko przedstawicieli opozycji syryjskiej czy prezydenta, lecz także podmiotów zagranicznych, wśród których znalazły się przyszłościowe plany wybranych państw Bliskiego Wschodu, Rosji, USA i Unii Europejskiej. Elementem wzbogacającym ten fragment są propozycje scenariuszy dla Syrii.

Literatura i stan badań

Problematyka poruszona w niniejszej pracy nie stała się do tej pory przedmiotem badań w polskojęzycznych publikacjach. Kwestię Syrii z politologicznego punktu

widzenia podejmował jedynie Łukasz Fyderek[17], podczas gdy inne pojawiające się monografie dotyczyły ogólnie tematyki Bliskiego Wschodu. Ważne dla analizowanych zagadnień okazały się natomiast publikacje Jerzego Zdanowskiego dotyczące historii Bliskiego Wschodu i stosunków międzynarodowych w tym regionie[18], Hassana A. Jamsheera – historyka i arabisty piszącego o zagadnieniach konfliktu na Bliskim Wschodzie oraz arabskiej myśli społeczno-politycznej[19], Janusza Daneckiego, arabisty, który w swoich publikacjach odnosił się do islamu oraz bliskowschodniej kultury i historii[20]. Wiele artykułów na temat Bliskiego Wschodu obejmujących okres czasowy do końca lat 50. XX wieku napisali Marek Gdański[21] i Stanisław Zabiełło[22]. Ideologiom na Bliskim Wschodzie jest poświęcona praca Rafała Ożarowskiego[23]. Bogata literatura w języku polskim dotyczyła raczej zagadnień związanych z problematyką narodu, mniejszości narodowych i etnicznych oraz ochrony ich praw z perspektywy europejskiej. Do nich w swoich

---

[17] Ł. Fyderek, *Pretorianie i technokraci w reżimie politycznym Syrii*, Kraków 2011.

[18] J. Zdanowski, *Historia Arabii Wschodniej*, Wrocław 2008; J. Zdanowski, *Współczesna muzułmańska myśl społeczno-polityczna. Nurt Braci Muzułmanów*, Warszawa 2009; J. Zdanowski, *Historia Bliskiego Wschodu w XX wieku*, Wrocław 2010; J. Zdanowski, *Bliski Wschód 2011: bunt czy rewolucja*, Kraków 2011; J. Zdanowski, *Stosunki międzynarodowe na Bliskim Wschodzie w XX wieku*, Kraków 2012; J. Zdanowski, *Mniejszości etniczno-religijne Bliskiego Wschodu: strategie przetrwania w XX w.*, „Krakowskie Studia Międzynarodowe" 2011, nr 1; J. Zdanowski, *Państwo na muzułmańskim Bliskim Wschodzie. Procesy genezy i czynniki trwania*, Kraków 2015.

[19] H.A. Jamsheer, *Ibn Chaldun. Muqaddima – historia – historiozofia*, Łódź 1998; H.A. Jamsheer, *Ibn Chaldun i jego Muqaddima. Antologia myśli społeczno-politycznej*, Łódź 2002; H.A. Jamsheer, *Konflikt bliskowschodni. Zarys i dokumentacja*, Płock 2004; H.A. Jamsheer, *Historia powstania islamu jako doktryny społeczno-politycznej*, Warszawa 2009; H.A. Jamsheer, *Jedność arabska. Geneza idei w tradycji wczesnego islamu*, Warszawa 1995.

[20] J. Danecki, *Polityczne funkcje islamu*, Warszawa 1991; J. Danecki, *Arabowie*, Warszawa 2001; J. Danecki, *Podstawowe wiadomości o islamie*, Warszawa 2002; J. Danecki, *Kultura i sztuka islamu*, Warszawa 2003; J. Danecki, *Co łączy, a co dzieli. Jedność a różnorodność w świecie islamu*, [w:] *(Złudne) obietnice wielokulturowośc*i, red. J. Królikowska, Warszawa 2012; *Wartości Wschodu i wartości Zachodu. Spotkania cywilizacji*, red. J. Danecki, A. Flis, Kraków 2005; *Bliski Wschód coraz bliżej*, red. J. Danecki, S. Sulowski, Warszawa 2011.

[21] M. Gdański, *Bliski i Środkowy Wschód 1945–1955. Rywalizacja mocarstw zachodnich*, Warszawa 1956; M. Gdański, *Kryzys polityków bloków militarnych na Środkowym Wschodzie*, „Sprawy Międzynarodowe" 1956, nr 4; M. Gdański, *Niektóre aspekty konfliktu sueskiego*, „Sprawy Międzynarodowe" 1956, nr 10–11; M. Gdański, *Niektóre zagadnienia Środkowego Wschodu z perspektywy 1957 r.*, „Sprawy Międzynarodowe" 1957, nr 12; M. Gdański, *Nowe momenty sytuacji na Bliskim Wschodzie*, „Sprawy Międzynarodowe" 1958, nr 4; M. Gdański, *Arabski Bliski Wschód u progu 1959 r.*, „Sprawy Międzynarodowe" 1959, nr 2; M. Gdański, *Uwagi o kierunkach rozwoju Arabskiego Wschodu*, „Sprawy Międzynarodowe" 1960, nr 4.

[22] S. Zabiełło, *Secesja Syrii*, „Sprawy Międzynarodowe" 1961, nr 12; S. Zabiełło, *Wrzenie w Syrii*, „Sprawy Międzynarodowe" 1962, nr 7.

[23] R. Ożarowski, *Ideologia na Bliskim Wschodzie*, Gdańsk 2006.

pracach odwoływali się Grzegorz Janusz[24], Henryk Chałupczak[25], Radosław Zenderowski[26], Małgorzata Budyta-Budzyńska[27] czy Anna Michalska[28]. Z kolei problem mniejszości na Bliskim Wschodzie poruszał między innymi Fuad Jomma[29]. Licznej literatury w języku polskim doczekała się problematyka dotycząca pojęć narodu, autorytaryzmu i totalitaryzmu autorstwa Jerzego Szackiego[30], Marii

---

[24] G. Janusz, *Zagadnienia teorii i praktyki grup etnicznych*, Lublin 1993; G. Janusz, *Oficjalna statystyka mniejszości narodowych w Europie w świetle raportów krajowych składanych do Rady Europy*, [w:] *Mniejszości narodowe w Polsce w świetle Narodowego Spisu Powszechnego z 2002 roku*, red. L. Adamczuk, S. Łodziński, Warszawa 2006; G. Janusz, *Prawa językowe mniejszości narodowych w Polsce*, [w:] *Prawa mniejszości narodowych*, red. T. Gardock, J. Sobczak, Toruń 2010; G. Janusz, *Ochrona praw mniejszości narodowych w Europie*, Lublin 2011; G. Janusz, P. Bajda, *Prawa mniejszości narodowych. Standardy europejskie*, Warszawa 2000.

[25] H. Chałupczak, T. Browarek, *Mniejszości narodowe w Polsce 1918–1995*, Lublin 2000; H. Chałupczak, *Paradygmat badawczy polityki etnicznej jako polityki publicznej państwa*, [w:] *Mniejszości narodowe i etniczne w Polsce i Europie. Aspekty polityczne i społeczne*, red. A. Sakson, Toruń 2013; *Polityka etniczna. Teorie – Koncepcje – Wyzwania*, red. H. Chałupczak, R. Zenderowski, E. Pogorzała, T. Browarek, Lublin 2015.

[26] R. Zenderowski, *Religia, etnonacjonalizm i tożsamość narodowa: powiązania i modele relacji (ujęcie teoretyczne)*, [w:] *My już jesteśmy zjedzeni... Rola i znaczenie prawosławia w konflikcie etnicznym w Dolinie Preszewa*, red. R. Zenderowski, Warszawa 2010; R. Zenderowski, *Religia a tożsamość narodowa i nacjonalizm w Europie Środkowo-Wschodniej. Między etnicyzacją religii a sakralizacją etnosu (narodu)*, Wrocław 2011; R. Zenderowski, J. Pieńkowski, *Kwestie narodowościowe w Europie Środkowo-Wschodniej*, t. 1: *Zagadnienia teoretyczne*, Warszawa 2014; *Polityka etniczna. Teorie*..., op. cit.

[27] M. Budyta-Budzyńska, *Mniejszości narodowe – bogactwo czy problem? Instytucjonalizacja mniejszości narodowych w Polsce 1989–2002*, Warszawa 2003; M. Budyta-Budzyńska, *Socjologia narodu i konfliktów etnicznych*, Warszawa 2010.

[28] A. Michalska, *Międzynarodowa ochrona mniejszości*, „Sprawy Narodowościowe" 1992, z. 1; A. Michalska, *Przepisy prawne o mniejszościach narodowych*, „Sprawy Narodowościowe" 1996, z. 2; A. Michalska, *Prawa językowe osób należących do mniejszości narodowych. Standardy międzynarodowe*, „Sprawy Narodowościowe" 1997, z. 2.

[29] F. Jomma, *Kurdowie i Kurdystan*, Gdańsk 2001; F. Jomma, *Przemiany tożsamości kurdyjskiej w XX wieku*, [w:] *Przemiany cywilizacyjne i kulturowe kwestie etniczne i polonijne*, red. A. Żukowski, Olsztyn–Gdańsk 2002; F. Jomma, *Kurdowie w Syrii. Aspiracje i oczekiwania*, [w:] *Kurdowie i Kurdystan Iracki na przełomie XX i XXI wieku*, red. A. Abbas, P. Siwiec, Poznań 2009; F. Jomma, *Stosunek mniejszości etnicznych, narodowych i religijnych do wydarzeń Arabskiej Wiosny w Syrii*, „Przegląd Politologiczny" 2014, nr 1; F. Jomma, *Prześladowanie jazydów, czystki etniczne i próba wykorzenienia ich tożsamości kulturowej przez Państwo Islamsk*ie, [w:] *W kręgu zagadnień świata arabskiego*, red. A. Abbas, A. Maśko, Poznań 2015; F. Jomma, J. Jartyś, *Alawici w wydarzeniach politycznych Arabskiej Wiosny w Syrii*, [w:] *Religia w konfliktach etnicznych we współczesnym świecie*, t. 2: *Afryka i Azja*, red. A. Szabaciuk, D. Wybranowski, R. Zenderowski, Lublin 2016; F. Jomma, A. Linka, *Działalność publiczna Kurdów w Polsce na tle aktywności diaspory kurdyjskiej w Europie Zachodniej*, „Środkowoeuropejskie Studia Polityczne" 2017, nr 1.

[30] J. Szacki, *Czy istnieje socjologia narodu?*, [w:] *Władza, naród, tożsamość. Studia dedykowane Profesorowi Hieronimowi Kubiakowi*, red. K. Gorlach, M. Niezgoda, Z. Seręga, Kraków 2004; J. Szacki, *O narodzie i nacjonalizmie*, „Znak" 1997, nr 3.

Zmierczak[31], Romana Bäckera[32], a jeśli chodzi o zagranicznych badaczy zajmujących się omawianymi zagadnieniami, należy wymienić przede wszystkim Anthony'ego D. Smitha – socjologa, specjalistę z dziedziny studiów nad narodem i nacjonalizmem[33], Ernesta Gellnera – brytyjskiego socjologa i antropologa[34] oraz Juana Linza – hiszpańskiego politologa i socjologa[35].

Znacznie więcej publikacji dotyczących Syrii i ogólnie Bliskiego Wschodu wydano w języku angielskim. Jednym ze znanych autorów piszącym o rywalizacji o władzę w Syrii oraz zagadnieniu sektarianizmu jest Patrick Seale – brytyjski publicysta, który przyjaźnił się z Hafizem al-Asadem. Z uwagi na ów fakt jego artykuły i książki pozbawione są krytycznego spojrzenia na kwestię aktywności prezydenta Syrii. Należy jednak podkreślić, że dzieła te mają wiele innych walorów poznawczych. Można w nich odnaleźć liczne nieznane dotąd wątki dotyczące rodziny Al-Asadów i samego Hafiza. Poza powyższym Patrick Seale w dorobku ma także pozycje traktujące o mniejszości alawickiej i jej walce o władzę oraz wspomnianym już zjawisku sektarianizmu. Większość jego dzieł została przetłumaczona na język arabski[36].

---

[31] M. Zmierczak, *Totalitaryzm – faszyzm – hitleryzm. Z historii sporów o genezę i istotę nazizmu w historiografii RFN*, „Studia nad Faszyzmem i Zbrodniami Hitlerowskimi" 1991, nr 14; M. Zmierczak, *Totalitaryzm czy totalitaryzmy? Kłopoty z definiowaniem pojęcia*, [w:] *Totalitaryzm. Wybrane problemy teorii i praktyki*, red. T. Wallas, Poznań 2003; M. Zmierczak, *Ideologie totalitarne: faszyzm i narodowy socjalizm*, [w:] *Totalitaryzm a zachodnia tradycja*, red. M. Kuniński, Kraków 2006.

[32] R. Bäcker, *Totalitaryzm. Geneza, istota, upadek*, Toruń 1992; R. Bäcker, *Gnoza polityczna systemu totalitarnego*, Warszawa 1997; R. Bäcker, *Ideał nowego człowieka w totalitarnej gnozie politycznej*, [w:] *Wychowanie a polityka. Tradycje i współczesność*, red. W. Wojdyła, M. Strzelecki, Toruń 1997; R. Bäcker, *Paradygmaty totalitaryzmu*, „Kultura i Edukacja" 2000, nr 1–2; R. Bäcker, *Grupy interesów w systemach totalitarnych*, Toruń 2003; R. Bäcker, *Kategorie teoretyczne totalitaryzmu a badania empiryczne*, „Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem" 2016, nr 2.

[33] A.D. Smith, *Theories of Nationalism*, London 1983; A.D. Smith, *National Identity*, London 1991; *Nationalism: Critical Concepts in Political Science* , Vol. 1–5, red. A.D. Smith, J. Hutchinson, London–New York 2002; *Nationalism*, red. A.D. Smith, J. Hutchinson, Oxford–New York 2012; A.D. Smith, *Nacjonalizm. Teoria, ideologia, historia*, przeł. E. Chomicka, Warszawa 2007; A.D. Smith, *Etniczne źródła narodów*, przeł. M. Głowacka-Grajper, Kraków 2009; A.D. Smith, *Kulturowe podstawy narodów. Hierarchia, przymierze i republika*, przeł. W. Usakiewicz, Kraków 2009.

[34] E. Gellner, *Narody i nacjonalizm*, przeł. T. Hołówka, Warszawa 1991; E. Gellner, *Encounters with Nationalis*, Oxford 1994; E. Gellner, *Nationalism*, New York 1997; E. Gellner, *Totalitäre and autoritäre Regime*, Berlin 2003.

[35] J. Linz, *Totalitaryzm i autorytaryzm*, [w:] *Władza i społeczeństwo. Antologia tekstów z zakresu socjologii polityki*, red. J. Szczupaczyński, t. 1, Warszawa 1995; J. Linz, *Totalitärie and authoritäre Regime*, Potsdam 2009; J. Linz, *Ein autoritäres Regime: der Fall Spanien*, Potsdam 2011.

[36] Do znanych jego publikacji wykorzystanych w niniejszej pracy można zaliczyć książki: P. Seale, *Al-Asad: As-Syraa ala Asz-Szark al-Awsat* [Al-Asad. Walka o Bliski Wschód], Bejrut 2007; P. Seale, *The Struggle for Syria: A Study of Post-war Arab Politics, 1945–1958*, London 1965.

Do sektarianizmu w swoich publikacjach nawiązywali Steven Heydemann[37], Lawrence G. Potter[38] oraz Nader Hashemi i Danny Postel[39]. Na wyróżnienie zasługuje Nikolaos van Dam, politolog holenderski. Jest autorem wielu pozycji książkowych na temat Bliskiego Wschodu, w tym Syrii[40]. Do innych autorów, którzy w pracy naukowej poruszali problematykę Bliskiego Wschodu, należy zaliczyć Fabrice'a Balanche. Jest to francuski ekspert do spraw Bliskiego Wschodu, który wiele prac poświęcił Syrii, publikując w języku angielskim i francuskim[41].

Innym badaczem historii i współczesności Syrii jest pochodzący z Izraela Eyal Zisser. Opublikował wiele książek i artykułów[42]. Na uwagę zasługuje również naukowiec pochodzenia żydowskiego – Itamar Rabinovich. To wyjątkowa postać z tej racji, że oprócz działalności naukowej znalazł się w gronie negocjatorów pokojowych w konflikcie między Syrią a Izraelem w latach 1993–1996. Jest autorem licznych publikacji na temat Bliskiego Wschodu oraz Syrii[43].

W pracy skorzystano także z opracowań wydanych w języku arabskim. Literatura poświęcona omawianemu zagadnieniu nie doczekała się licznych publikacji w tym języku. Należy zauważyć, że okres od odzyskania niepodległości przez Syrię do 1970 roku, czyli momentu przejęcia władzy przez Hafiza al-Asada, stanowi lukę w dziedzinie badań nad dziejami Syrii. Ma to związek z faktem zatajania sposobu przejęcia władzy przez mniejszość alawicką i rodzinę Al-Asadów.

---

[37] S. Heydemann, *Syria's Uprising: Sectarianism, regionalisation, and state order in the Levant*, „Working Paper" No. 119, May 2013.

[38] L.G. Potter, *Sectarian politics in the Persian Gulf*, Oxford–New York 2014.

[39] *Sectarianization: Mapping the New Politics of the Middle East*, red. N. Hashemi, D. Postel, New York 2017.

[40] N. van Dam, *Al-Siraa ala al-sulta fi Surija, at-taifija we al-iklimija we al-aszairija fi as-sijasa 1961–1995* [Rywalizacja o władzę w Syrii. Sektarianizm, regionalizm i plemienność w polityce 1961–1995], Kair 1995; N. van Dam, *The Struggle for Power in Syria: Politics and Society under Asad and the Ba'ath Party*, London 2011.

[41] F. Balanche, *La région alaouite et le pouvoir syrien*, Paris 2006; F. Balanche, *The Druze and Assad: Strategic Bedfellows*, „Policy Analysis" The Washington Institute for Near East Policy, October 20, 2016; F. Balanche, *Sectarianism in Syria's Civil War*, „Policy Analysis" The Washington Institute for Near East Policy, February 15, 2018.

[42] W niniejszej pracy m.in. wykorzystano: E. Zisser, *Asad's Legacy: Syria in Transition*, London 2001; E. Zisser, *Bi'ism al-abb Baszszar al-Asad al-sanawat al-ula fi al-hukum* [W imię ojca. Baszszar al-Asad – pierwsze lata w rządzie], Kair 2005. Zob. także E. Zisser, *Syria under Asad at a Crossroads*, Tel Aviv 1999; E. Zisser, *Asad's Legacy: Syria in Transition*, New York 2000; E. Zisser, *Faces of Syria: Regime, Society and State*, Tel Aviv 2003; E. Zisser, *Commanding Syria, Bashar al-Asad's in Power*, London 2006.

[43] I. Rabinovich, *Syria under the Ba'th, 1963–66: The Army Party Symbiosis*, Jerusalem 1972; I. Rabinovich, *The War for Lebanon 1970–1985*, London 1985; I. Rabinovich, *The View from Damascus: State, Political Community and Foreign Relations in Twentieth-Century Syria*, London 2008.

Odwołanie się do tych czasów oznaczałoby podjęcie tematu związanego z sektarianizmem i rywalizacją między grupami religijnymi, mniejszościami narodowymi, co było sprzeczne z obowiązującą w państwie syryjskim ideologią panarabizmu. Nawet w książkach do nauki historii na różnych szczeblach edukacji okres ów był pomijany. Pojawiające się publikacje na ten temat pochodziły najczęściej od emigrantów syryjskich lub obywateli innych państw arabskich. Byli to z reguły opozycjoniści sunnicy negatywnie nastawieni do władzy (alawitów i rodziny Al-Asada), co uwidoczniało się w treści ich prac. Fakt ten musi więc poniekąd skłaniać do refleksji nad wartością merytoryczną tych prac. Wśród osób zajmujących się problematyką współczesnej historii Syrii i tworzącym w języku arabskim należy wymienić Kamala Deeba, Kanadyjczyka pochodzenia libańskiego. Jest autorem książki, która wypełnia lukę w historiografii politycznej państwa syryjskiego[44]. Inni syryjscy autorzy to Akram al-Haurani[45], Ghassan Haddad[46] i Muhammad Jamal Barut[47].

Braki w opracowaniach w języku arabskim stanowią kwestie dotyczące mniejszości w Syrii. Trudno znaleźć autora książki, który poruszyłby ten jakże istotny i złożony problem badawczy. Zagadnieniu temu poświęcone są jedynie artykuły przekazujące elementarną wiedzę na ich temat (rozmieszczenie, liczebność) z pominięciem analizy historycznej, politologicznej czy prawnej z tego zakresu. Więcej literatury podejmującej tę kwestię ukazało się natomiast w języku angielskim[48].

W pracy dokonano analizy licznych materiałów źródłowych. Były to dokumenty, czyli akty prawa wewnętrznego, porozumienia oraz umowy

---

[44] K. Deeb, *Tarih Surija al-muasir min al-intidab al-fransi ila sajf 2011* [Historia współczesnej Syrii od mandatu francuskiego do lata 2011], Bejrut 2011.

[45] A. al-Haurani, *Muzakkarat Akram al-Haurani* [Pamiętniki Akrama al-Hauraniego], Kair 2000.

[46] G. Haddad, *Fifty years of modern Syria and Lebanon*, Beirut 1950; G. Haddad, *Revolutions and Military Rule in the Middle East: The Arab States*, New York 1971; G. Haddad, *Min tarih Surija al-Muasara 1946–1966* [Z historii współczesnej Syrii 1946–1966], Amman 2001.

[47] M.J. Barut, *Al-Akd al-ahir fi tarih Surija, dżadalijat al-dżumud we al-islah* [Ostatnia dekada historii Syrii, dialektyka inercji i reform], Doha 2012.

[48] Do niej można np. zaliczyć: *Minorities and the State in the Arab World*, red. O. Bengio, G. Ben-Dor, Boulder 1999; K. Anderson et al., *Diaspora and Disinvestment: Perspectives of Syrian Religious Minorities*, March 2014, https://pl.scribd.com/doc/215290329/Diaspora-and-Disinvestment-Perspectives-of-Syrian-Religious-Minorities (dostęp 15.05.2018); K. Firro, *A History of the Druzes*, Leiden 1992; P.K. Hitti, *History of Syria including Lebanon and Palestine*, London 2002; S. Fallach, *The Druze in the Middle East*, Jerusalem 2000; *The Kurds a Contemporary Overview*, red. P.G. Kreyenbroek, S. Sperl, London–New York 2005; D. McDowall, *The Kurds of Syria*, London 1998; K. Yildiz, *The Kurds in Syria. The Forgotten People*, London 2005; J. Tejel, *Syria's Kurds. History, Politics and Society*, London–New York 2009; *The Issue of Minorities in Syria: From Proscription to Tyrannical Presence*, King Faisal Center for Research and Islamic Studies, December 2016–January 2017.

międzynarodowe i bilateralne pochodzące w większości ze strony internetowej parlamentu syryjskiego. Część z nich opublikowano w języku polskim w „Zbiorach Dokumentów" Polskiego Instytutu Spraw Międzynarodowych. Dotyczyły one przede wszystkim układów dwustronnych. Do źródeł zaliczały się poza tym ekspertyzy i raporty przygotowywane przez międzynarodowe i syryjskie instytucje. Wśród nich były: Committees for the Defense of Democracy Freedoms and Human Rights in Syria, Syrian Expert House, The Syrian Human Rights Committee, The Arabic Network for Human Rights Information, Institute for the Study of War, Institute of Middle East Studies, The Washington Institute for Near East Policy, Carnegie Middle East Center, Centrum Studiów Teoretycznych i Praw Obywatelskich w Damaszku, Syryjskie Centrum Studiów Politycznych i Strategicznych.

Wiele materiałów źródłowych pochodzi z archiwów stron internetowych partii Al-Baas oraz portalu prezydentów Hafiza i Baszszara al-Asadów, na którym zamieszczono wywiady i przemówienia. Nieodzowne w poznaniu stanowiska Stanów Zjednoczonych wobec wydarzeń w Syrii okazały się dokumenty umieszczone na stronie Office of the Historian. Wiele z nich mających postać przemówień, not rządów, odpowiedzi rządów, oświadczeń, komunikatów końcowych z wizyt czy spotkań przedstawicieli państw i różnych organizacji opublikowano w czasopiśmie „Zbiory Dokumentów" (dotyczyło to szczególnie lat 50., 60. i 70. XX w.).

Zagadnienia dotyczące Syrii były również podejmowane w czasopismach naukowych ukazujących się przede wszystkim w języku angielskim („Middle East Journal", „Middle Eastern Affairs", „Middle East Review of International Affairs Journal", „Asia and African Studies", „Middle East Intelligence Bulletin") oraz w materiałach prasowych i telewizyjnych w języku angielskim i arabskim („Al-Hayat", „Al-Arabiya", „Al-Jazeera", BBC, „The Guardian", „Jerusalem Post", „The Washington Post", „The New York Times", syryjska agencja prasowa SANA).

Znaczna część prac, które zostały opublikowane, obejmuje jednak niewielkie ramy czasowe, co nie sprzyja badaniu zmian zachodzących w omawianym obszarze. Brakuje *stricte* politologicznych analiz dotyczących okresu prezydentury Baszszara al-Asada. Na wnikliwą analizę oczekują wątki dotyczące sektarianizmu, zagadnienia mniejszości obecnych na ziemiach państwa syryjskiego, polityki państwa wobec mniejszości, politycznych dziejów Syrii przed 1970 rokiem czy przyszłości państwa syryjskiego.

Niniejsza publikacja jest próbą syntezy rozproszonej wiedzy na temat wpływu podziałów religijnych, narodowych i etnicznych na procesy polityczne

w Syrii. Pokazuje przeobrażenia zachodzące w tym państwie od momentu odzyskania niepodległości przez ten kraj po 2014 rok. Została napisana przez Kurda pochodzącego z Syrii, który będąc z dala od stron rodzinnych, starał się obiektywnie spojrzeć na sytuację w tym państwie. Mógł to uczynić, nie zważając na jakiekolwiek ograniczenia, które musiałby brać pod uwagę, żyjąc w państwie syryjskim, by uniknąć represji władz.

Zawarte w niej analizy pozwalają zrozumieć przyczyny i istotę obecnego konfliktu w Syrii. Mogą być także inspiracją do poszukiwania dróg jego rozwiązania. Książka jest świadectwem zmian, jakie dokonały się w państwie syryjskim. Uzupełnia lukę w polskojęzycznej literaturze na temat zagadnień związanych z grupami religijnymi, mniejszościami narodowymi i etnicznymi w Syrii, wewnętrznymi walkami o wpływy we władzy i wojsku oraz syryjskim systemem politycznym.

* * *

Pragnę podziękować wszystkim wspaniałym ludziom, których spotkałem na swojej naukowej i życiowej drodze. W pierwszej kolejności chciałbym podziękować mojemu ojcu Fawziemu, który już w dzieciństwie wzbudził we mnie pasję poszukiwania oraz mobilizował do nauki. Był pierwszym moim nauczycielem i zarazem jednym z niewielu autorytetów. To za jego namową przyjechałem do Polski i podjąłem studia. Dzięki niemu nauczyłem się otwartości na innych.

Ponadto podziękowania należą się mojemu pierwszemu mentorowi prof. Andrzejowi Chodubskiemu, promotorowi moich prac magisterskiej i doktorskiej. Zawsze będę mu wdzięczny za cenne uwagi, życzliwość i wyrozumiałość w stosunku do mojej osoby. Nigdy nie zapomnę tego, że wierzył we mnie i inspirował do napisania niniejszej książki.

Podziękowania należą się również wszystkim, którzy w ostatnich latach mobilizowali mnie do pracy, służyli radą i byli pierwszymi recenzentami mojej książki.

Rozdział I

Teoretyczne kategorie dotyczące narodu, mniejszości religijnej, narodowej i etnicznej

1. Pojęcie narodu

1.1. Pojęcie narodu w islamie

Islam jest jedną z trzech – obok chrześcijaństwa i judaizmu – religii monoteistycznych na świecie. Należy do najliczniejszych pod względem liczebności swoich wyznawców, których stan szacuje się obecnie na około 1,6 mld. Główne skupiska muzułmanów znajdują się przede wszystkim w Azji i Afryce Północnej[1].

Termin „islam" wywodzi się bezpośrednio z arabskiego słowa *islam*, które oznacza poddanie się woli Boga[2]. Religia ta ukonstytuowała się na czterech źródłach prawa muzułmańskiego, a są nimi: *Koran*, sunny, kijas oraz idżmy. Należy podkreślić, że islam nie jest religią jednolitą. Dzieli się na dwa główne odłamy: sunnicki (około 85%) i szyicki (15%)[3].

Islam to religia regulująca niemal każdą dziedzinę życia wyznawców ze wszystkimi jego aspektami: społecznymi (w tym moralność), prawnymi, ekonomicznymi, politycznymi, estetycznymi i naukowymi. Każdy jeden aspekt jest całkowicie podporządkowany regułom prawa bożego. W islamie sfery życia

---

[1] *The Future of the Global Muslim Population*, Pew Research Center's Forum On Religion & Public Life January 2011, http://www.pewforum.org/files/2011/01/FutureGlobalMuslimPopulation-WebPDF-Feb10.pdf (dostęp 15.01.2017).

[2] K. Banek, *Islam*, [w:] *Słownik wiedzy o religiach*, red. K. Banek, Bielsko-Biała 2007, s. 145–180.

[3] *Mapping the Global Muslim Population*, Pew Research Center's Forum On Religion & Public Life October 2009, http://www.pewforum.org/files/2009/10/Muslimpopulation.pdf (dostęp 15.01.2017).

religijnego i politycznego są ze sobą ściśle i nierozerwalnie połączone. Na Bliskim Wschodzie można wskazać zarówno kraje, w których prawo państwowe oparte na podstawowych źródłach islamu (czyli szariacie) jest tożsame z prawem religijnym (np. Arabia Saudyjska i Iran), jak i państwa, które dokonały rozdziału prawa religijnego od prawa świeckiego (np. Egipt, Syria, Liban, Turcja).

W państwach Bliskiego Wschodu religia odgrywa znaczącą rolę w życiu społecznym. Jest podstawą i jednocześnie inspiracją definiowania rozmaitych pojęć związanych z tą sferą ludzkiej aktywności, a także punktem wyjścia dla funkcjonowania instytucji politycznych. Od jej wpływów nie jest wolna również nauka. Definiowanie terminów związanych z teorią państwa jest przez religię ściśle determinowane. Pojęcie narodu nie może być tu wyjątkiem.

Analizując pojęcie „naród", należy podkreślić, że jego rozumienie w tradycji muzułmańskiej nie jest tożsame z jego definiowaniem wywodzącym się z nowożytnej myśli europejskiej. Rozumienie tego terminu w świecie muzułmańskim odżegnuje się od nacechowania przynależnością etniczną w europejskim znaczeniu. Ma to związek z faktem, że islam rozwijał się na terenach mocno zróżnicowanych zarówno pod względem kulturowym, jak i etnicznym oraz rasowym. Była to bardzo egalitarna religia, roztaczająca wpływy na wszystkie grupy bez względu na pochodzenie. Spoglądając na to zjawisko w aspekcie historycznym, należy dodać, że ekspansja islamu nie szła w parze z arabizacją. Przykładem mogą być dynastie Ajjubidów, Mameluków, Seldżuków i Osmanów, które pomimo odmiennej przynależności etnicznej tworzyły państwa muzułmańskie i walczyły w imię całego narodu muzułmańskiego. Potwierdzeniem tego stanowiska są słowa przypisywanie Prorokowi, który powiedział: „Nie ma nadrzędności Araba nad obcym ani obcego nad Arabem, białego nad czarnym ani czarnego nad białym poza pobożnością"[4]. Badacze nauk o islamie (wolni od nacjonalizmu), odnosząc się do kwestii nietożsamości ekspansji islamu ze zjawiskiem arabizacji, sądzą, że islam odpowiada naturze ludzkiej, ponieważ jest akceptowany w bardzo różnych od siebie społecznościach. Aprobata tej religii musi więc opierać się na innej wspólnej podstawie, niezależnej od różnic etnicznych, rasowych i kulturowych – na naturze ludzkiej.

Z punktu widzenia islamu pojęcie narodu nie jest zatem konstytuowane poprzez miejsce, pochodzenie, wspólny język, plemię czy kraj. Jedynym istotnym czynnikiem jest wiara[5]. To ona jest spoiwem współistniejących różnic,

---

[4] Sahih al-Buchari, Hadis 22978 (tłum. własne).

[5] M.T. Ben Achour, *Usul al-nizam al-idżtimai fi al-islam* [Zasady systemów społecznych w islamie], Kair 2005, s. 208.

wyznaczając jeden wspólny cel dla całej społeczności. Tak pojmowany naród określa się terminem *umma*. Pojęcie to pomimo starych korzeni ciągle funkcjonuje we współczesnej myśli społecznej i politycznej. Jest używane jako narzędzie ideologiczne[6]. Słowo *umma* wywodzi się od arabskiego słowa *umm*, które oznacza matka, cel lub zamiar[7]. Ów wspólny duchowy cel spaja społeczność oraz tworzy prawo i obowiązujące reguły. Wiara jest zatem ponad więzami krwi, położeniem geograficznym czy zależnościami ekonomicznymi[8]. Na rzecz tak rozumianego narodu przemawia dodatkowo argument teologiczny. Zgodnie z nim społeczność związana przez boski wpływ jest wieczna, w przeciwieństwie do społeczności powstałych ze wspólnoty: językowej, historycznej czy wspólnoty interesów, które to konstytuanty uznawane są w islamie za efemeryczne i prowadzą w kierunku degradacji. Łączenie się na sposób duchowy jest postrzegane jako bardziej szlachetne w odróżnieniu od opierania się na partykularnych różnicach[9].

Islam nie stawia sobie jednak za cel niszczenia naturalnych, zastanych powiązań między ludźmi, ale dąży ich przekraczania i poszerzanie oraz wzmacniania tego, co w nich pozytywne. Nie deprecjonuje takich struktur społecznych, jak rodzina, plemię czy kraj. Prawodawstwo muzułmańskie docenia ich wartości, jednak wykracza poza nie, ukazując naród w szerszej perspektywie. Chroni go to przed mentalnym zamknięciem się na wąskie kategorie, prowadząc do szerszego połączenia rozumienia narodu w *umma*[10]. Termin ten wskazuje na ogólną, powszechną społeczność religijną, która łączy wiernych niezależnie od języka, rasy, etnosu, kultury, historii itp. Społeczność tę spaja tylko islam i braterstwo w nim.

Na ową zasadę braterstwa, tj. *mu'ahat*, islam kładzie istotny nacisk. Wewnątrz *ummy* powinna panować całkowita solidarność, a muzułmanie z natury winni być wobec sobie bliźnimi. Przyjęcie imperatywów *Koranu* ma prowadzić do utworzenia społeczeństwa opartego na zasadach równości i sprawiedliwości społecznej. *Koran* ma łączyć i wspierać wszystkich członków społeczeństwa, niezależnie od pozycji ekonomicznej i statusu społecznego. Ponadto członkowie *ummy* mają dążyć do zniwelowania różnic i niesprawiedliwości społecznych.

---

[6] R. Hassan, *Modernization, Social Change and Religion: A Case Study of the Islamic Ummah*, „Lahore Journal of Policy Studies" 2011, No. 4 (1), s. 50.

[7] N. Kakakhel, *The Rise of Muslim Umma at Makkah and Its Integration*, s. 1, http://www.qurtuba.edu.pk/thedialogue/The%20Dialogue/1_1/02--The%20Rise%20of%20Umma%20and%20Intergration.pdf (dostęp 15.01.2017).

[8] R. al-Sayid, *Mafahim al-dżamaat fi al-islam* [Pojęcia grup w islamie], Bejrut 1984, s. 14.

[9] M. al-Abda, *Mafhum al-umma* [Pojęcie narodu], http://www.islamtoday.net/nawafeth/artshow-40-3721.htm (dostęp 8.01.2017).

[10] Ibidem.

Służy temu między innymi zasada jałmużny *zakat*, która jest jednym z pięciu filarów islamu. Oprócz tego Prorok nawoływał również do zniesienia w *ummie* niewolnictwa i wprowadzenia równego traktowania służby[11].

Słowo *umma* pojawia się w *Koranie* dokładnie sześćdziesiąt cztery razy[12]. Prób definicji tego pojęcia na podstawie świętej księgi podjęli się teolodzy i uczeni muzułmańscy, tzw. ulemowie[13]. Zgodnie z *Koranem umma* oznacza naród religijny, jednak wciąż należy pamiętać, że słowo naród ma tu inne od europejskich inklinacje znaczeniowe.

Nie można natomiast w *Koranie* doszukać się jednoznacznej definicji pojęcia *ummy*, za to możliwe jest wyodrębnienie co najmniej sześciu różnych jego znaczeń, które występują w różnych kontekstach:

– pierwszym z nich jest określenie *ummy* jako kogoś godnego do naśladowania, do tej interpretacji nawiązano w wersecie 120 sury Al-Nahl;
– w drugim znaczeniu słowo *umma* oznacza grupę, która kieruje się konkretnymi zasadami wyznaczonymi przez przodków, takich jak religijne autorytety, na przykład proroków i wysłanników; takie ujęcie występuje w 22 wersecie sury Al-Zuhruf;
– trzecie znaczenie oznacza zwyczajnie grupę ludzi, o czym jest mowa w 23 wersecie sury Al-Kasas;
– czwarte znaczenie pojęcia *ummy* odnosi się do narodu muzułmańskiego, na co wskazują słowa zawarte w wersetach 110 sury Al-Imran oraz 143 sury Al-Bakara. Ukazany jest on jako społeczność najlepsza ze wszystkich innych, gdyż uzyskała dar prawdziwej wiary i jest posłannikiem między Bogiem a innymi ludami. Została więc powołana do misji szerzenia prawdy, dobra oraz oświecania innych ludów[14] i ma charakter ogólnoświatowy. Przywołane inklinacje znaczeniowe oznaczałyby, że granice geograficzne są dla narodu muzułmańskiego zupełnie nieistotne. Cała historia tego narodu jawi się w efekcie jako dzieje nawracania i oświecenia, które mają na celu stworzenie na świecie tylko jednego oświeconego narodu. Dopóki tak się nie stanie, świat wciąż będzie dzielić się na terytorium islamu (*dar al-islam*) i terytorium niewiernych

---

[11] N. Kakakhel, *The Rise of Muslim Umma*..., op. cit., s. 15–18.

[12] O. Sayf ad-Dawla, *An al-uruba we al-islam* [O panarabizmie i islamie], Kair 1985, s. 234.

[13] Słowo *ulem* w języku arabskim oznacza naukowca. W polskiej literaturze używa się tego terminu na określenie uczonego, teologa. We współczesnym świecie arabskim wyróżnia się *ulema* religijnego dla odróżnienia go od „zwyczajnego", czyli świeckiego naukowca.

[14] B. Tibi, *War and Peace in Islam*, [w:] S.H. Hashmi, *Islamic Political Ethics. Civil Society, Pluralism, and Conflict*, Princeton–New York 2002, s. 175–193.

(*dar al-kufr*). Z kolei *dar al-kufr* może przemienić się w *dar al-harb*, czyli terytorium wojny;
– piąte znaczenie *ummy* w *Koranie* odnosi się do czasu bądź lat, jak określono to w wersetach 8 sury Hud oraz 45 sury Jusuf[15];
– szóste znaczenie zawarte jest w 38 wersecie sury VI Al-An'Am. Jego treść wskazuje na to, że również ptaki i zwierzęta tworzą *ummy*. W interpretacji ulemów religijnych, takich jak Al-Qurtubi, grupy ludzi i zwierząt zostały tak samo stworzone przez Boga, który jest gwarantem ich istnienia, toteż tak samo zwierzętom należy się szacunek. Przesłanie to realizuje zasadę pozytywnej różnorodności: tak jak Bóg stworzył wiele rodzajów zwierząt, tak samo stworzył różne nacje i każda z nich ma przyporządkowane miejsce na świecie. Daje to podstawy do tworzenia analogii pomiędzy nacjami a zwierzętami, co często ma stereotypowy charakter, na przykład mogą być narody waleczne jak lwy albo potulne jak owieczki[16].

Do powyższych znaczeń terminu *umma* odwołują się inne jeszcze fragmenty *Koranu*, jak werset 48 sury Al-Maida: „A gdyby Bóg zechciał, to uczyniłby was jednym narodem, lecz... żeby was doświadczyć w tym, co wam dał. Starajcie się więc pilnie czynić dobre dzieła. Do Boga powrócicie wszyscy razem. On obwieści wam to, w czym się różniliście"[17], czy werset 13 sury Al-Hudżurat: „O, ludzie! Oto stworzyliśmy was z mężczyzny i kobiety i uczyniliśmy was ludami i plemionami, abyście się wzajemnie znali"[18].

Interpretacja tych fragmentów wskazuje, że z punktu widzenia islamu solidarność wewnątrz zróżnicowanych grup daje w istocie efekt synergii. Jedność w religii opartej na wielopłaszczyznowej różnorodności zapewnia więcej niż utworzenie jednej całkowicie homogenicznej kulturowo, etnicznie i językowo społeczności[19]. Z tego punktu widzenia bogactwo różnych ludów i plemion w jednym narodzie muzułmańskim jest jak najbardziej cechą pozytywną.

---

[15] M. al-Abda, *Mafhum al-umma*..., op. cit.; N. Kakakhel, *The Rise of Muslim Umma*..., op. cit., s. 14–15.

[16] F. Nur al-Haq, *We ma min dabba fi al-ard we la tajr jatir bidżanahajhe illa ummamon amsalekum* [Nie ma zwierząt na ziemi ani ptaków latających na skrzydłach, które by nie tworzyły społeczności podobnych do waszych], http://www.quran-m.com/quran/article/2899/ةباد-نم-امو-مكلاثمأ-مماأ-الإ-هيحانجب-ريطي-رئاط-ال-و-ضرألا-يف (dostęp 29.01.2017).

[17] *Koran*, Al-Ma'idah, 48, przeł. J. Bielawski, Warszawa 1986.

[18] *Koran*, Al-Hudżurat, 13, przeł. J. Bielawski, Warszawa 1986.

[19] F. al-Tureiki, *Mafhum al-umma bajn al-dini we al-almani* [Pojęcie narodu. Między człowiekiem religijnym a świeckim], „The Arab Weekly" nr 9613, http://www.alarabonline.org/article/ءارا-/27301/ ينامل-عاو-ينيدلا-نيب-ةمألا-موهفم (dostęp 8.01.2017).

Skrajnie odmiennego wobec powyższego rozumienia pojęcia narodu w tradycji muzułmańskiej dostarcza filozof Muhammad Ibn al-Farabi (870–950). Jego definicja *ummy* odbiega od religijnego, koranicznego ujęcia. Był pierwszym myślicielem muzułmańskim, który definiował *ummę* w oparciu na kryteriach świeckich. Na jego poglądy wywierała wpływ myśl grecka, a szczególnie Platona (zawarta w dziele zatytułowanym *Państwo*) i Arystotelesa (w *Polityce* i *Etyce nikomachejskiej*)[20]. Celem myślenia tego filozofa było wyzwolenie myśli społecznej spod całkowitego zdominowania jej przez religię. Zauważył, że czynnik religijny jest tylko jednym spośród wielu innych aspektów wiążących społeczność i wcale nie najważniejszy. Według niego największą rolę odgrywa używanie wspólnego języka. Do innych elementów konstytuujących naród zaliczył ponadto terytorium, wspólną historię, interes i strach. Wskazywał także na coś, co można by nazwać wspólnotą mentalną, usposobieniem[21].

Muhammad Ibn al-Farabi nie jest jednak całkowicie wolny od koranicznej tradycji. Dokonuje swego rodzaju syntezy tradycji muzułmańskiej z myślą grecką. Twierdzi na przykład, że społeczeństwo to grupa ludzi związana wspólnym celem (podobnie do wspomnianej koranicznej koncepcji wywodzącej się od słowa *umma*). Niemniej cel ten według niego nie ma charakteru religijnego, a świecki, filozoficzny. Jest to cel w arystotelesowskim rozumieniu jako realizowanie natury[22]. Zdaniem tego myśliciela, ludzie łączą się w społeczeństwo, aby najpełniej realizować swoją ludzką naturą[23].

Muhammad Ibn al-Farabi zaliczany jest do prekursorów rozważania pojęcia narodu ze świeckiej perspektywy. Za jego przykładem poszli kolejni myśliciele, na przykład Abu Rajhan Muhammad al-Biruni (973–1048), Abu al-Hasan al-Mas'udi (ok. 896–956), Ibn Chaldun (1332–1406). Wśród nich byli także Abu Abd-Allah Ibn al-Azraqi (1427–1491) oraz Taj al-Din ash-Shahrastani (1086–1153), którzy otwarcie nawoływali do uwolnienia nauk społecznych spod wpływu religii. W opozycji natomiast do nowego, świeckiego, ujęcia pozostał Abu al-Hasan al-Mawardi (972–1058) znany w świecie łacińskim jako Alboacen.

---

[20] N. Germann, *Al-Farabi's Philosophy of Society and Religion*, [w:] *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, red. E.N. Zalta (autumn 2016), https://plato.stanford.edu/archives/fall2016/entries/al-farabi-soc-rel (dostęp 15.01.2017).

[21] F. al-Tureiki, *Mafhum al-umma*..., op. cit.

[22] W metafizyce Arystotelesa każdy byt ma swoją naturę, która jest celem tego bytu. W najprostszym ujęciu należałoby przez to rozumieć idealny stan, do którego dąży każdy byt. Według M. Ibn al-Farabiego ludzie mogą osiągnąć idealny stan tylko w społeczeństwie. Nie wymaga on ingerencji ze strony żadnego Boga ani świętości. W tym sensie odchodzi on od religii.

[23] N. Germann, *Al-Farabi's Philosophy*..., op. cit.

Do I wojny światowej używanie w przestrzeni cywilizacji arabskiej terminu „naród" łączyło się przede wszystkich z pojęciem narodu muzułmańskiego. Świeckie konotacje w myśleniu o narodzie zainicjowane przez Muhammada Ibn al-Farabiego, a kontynuowane przez wyżej wspomnianych myślicieli zyskały na popularności dopiero pod koniec XIX wieku. Sięgnięto do nich po rozpadzie Imperium Osmańskiego i podczas powstawania nowych państw narodowych na Bliskim Wschodzie i północy Afryki. Nie bez znaczenia dla nowego ujęcia terminu „naród" był wpływ myśli europejskiej w tym zakresie oraz nacjonalistyczna polityka turecka reprezentowana na przykład przez Ruch Młodoturków[24], która wywołała inne nacjonalizmy (arabskie). Wydarzenia te doprowadziły w konsekwencji do konfrontacji między nurtem religijnym, który domagał się przywrócenia kalifatu, a ruchem nowoczesnym. W efekcie zwyciężyło świeckie podejście[25]. Tendencje te pogłębiły się w latach 50. i 60. XX wieku, kiedy zaczęły nasilać się nacjonalizmy. Można nawet stwierdzić, że współczesna Turcja i państwa arabskie prowadzą politykę nacechowaną nacjonalizmem. Jeżeli już proponują jakieś ruchy połączenia, są to raczej propozycje panturkizmu czy panarabizmu.

Na nowe, czyli świeckie, ujęcie terminu „naród" wywarli wpływ również współcześni duchowni muzułmańscy dzielący się na konserwatywnych i liberalnych. W opinii pierwszych należy znieść wszystkie bariery, które stoją na drodze do utworzenia jednego silnego państwa muzułmańskiego stanowiącego terytorium *ummy*. Zwolennikami tego podejścia są członkowie organizacji fundamentalistycznych, którzy twierdzą, że podział świata muzułmańskiego na osobne państwa został narzucony przez niewiernych. Dotyczyło to także podejścia do takich kategorii, jak państwo, lud, nacjonalizm czy kwestia rozdziału państwa od religii. W myśl fundamentalistów współczesne państwa muzułmańskie zdradzają zasady islamu i działają na rzecz niewiernych. Zwalczają wszelkie próby ponownego przywrócenia islamu do życia publicznego, tj. wprowadzenia szariatu[26]. Taką wizję reprezentuje samozwańcze Islamskie Państwo w Iraku i Lewancie (ISIS), Al-Kaida i inne podobne organizacje islamskie.

---

[24] H. Kayali, *Arabs and Young Turks: Ottomanism, Arabism, and Islamism in the Ottoman Empire 1908–1918*, Berkeley–Los Angeles–London 1997.

[25] A. Omar, *Haule mafhum al-umma fi karn: nakid tarakumi mukaerin* [Wokół pojęcia narodu. Analiza porównawcza], s. 74, http://www.hadaracenter.com/pdfs/مفهوم%20الأمة%203_1.pdf (dostęp 15.01.2017).

[26] T. al-Haj, *Mafhum al-umma al-islamie fi dau al-kitab we al-sunna* [Pojęcie narodu islamskiego w świetle *Koranu* i sunny], „Al-Waie" 1993, nr 78, http://www.al-waie.org/archives/article/8057 (dostęp 15.01.2017).

Inne spojrzenie na definicję narodu wśród fundamentalistów miał Hasan al-Banna (1906–1949), założyciel Ugrupowania Bractwa Muzułmańskiego[27]. Twierdził, że każde miejsce, w którym wzniesiony jest sztandar tauhid[28], jest ojczyzną wyznawców islamu[29]. Głosił hasło: „Islam to wiara i państwo! Naród muzułmański jest narodem wiary, a naród jest państwem!"[30]. Członkowie Bractwa Muzułmańskiego uznali, i nadal uznają, istnienie tylko jednego państwa muzułmańskiego, mimo że Hasan al-Banna tworzył pod wpływem myśli zachodniej i niekiedy zdarzało mu się używać terminu naród w rozumieniu europejskim i posługiwać określeniem „narody muzułmańskie"[31].

Poza konserwatywnym podejściem duchownych do interpretacji pojęcia „naród" można wyróżnić także tych, którzy reprezentowali w tej kwestii umiarkowane, liberalne stanowisko. W ich ocenie we współczesnych realiach nie można utworzyć jednego państwa muzułmańskiego. Nawoływali do solidarności wewnątrz narodu muzułmańskiego, ale bez tworzenia jednego organizmu państwowego. Przedstawicielem tego poglądu był na przykład egipski reformator islamu Dżamal ad-Din al-Afghani (1838–1897)[32], który głosił wersję nowoczesnego, zreformowanego islamu. Panislamizm w jego wydaniu miał mieć przede wszystkim charakter duchowy. Jedność wiary była dla niego ważniejsza od jedności państwa. Był zwolennikiem demokracji opartej na konstytucji i parlamencie.

Dżamal ad-Din al-Afghani wraz z swoim uczniem – ulemem religijnym Muhammadem Abduhem (1849–1905), głosili potrzebę utworzenia Ligi Muzułmańskiej lub Związku Orientalnego w celu budowy jedności świata muzułmańskiego[33]. Ich ideą było odrodzenie *ummy*, ale na warunkach przystających do nowoczesnego świata. Kolejną ważną postacią, znanym intelektualistą, reformatorem odrodzenia arabskiego i panislamizmu, był Abd ar-Rahman al-Kawakibi (1854–1902). Pod pojęciem narodu rozumiał on grupę, którą łączy pochodzenie lub ojczyzna, język czy religia. Domagał się przywrócenia kalifatu, ale tylko jako organizacji religijnej, nie jako państwa[34]. Innym reformatorem isla-

---

[27] Dżama'at al-Ichwan al-Muslimin, co dokładnie znaczy Ugrupowanie Bractwa Muzułmańskiego (tłumaczenie autora). Natomiast słowo „stowarzyszenie" po arabsku brzmi *dżamijja*.

[28] Tauhid oznacza dogmat o jedyności Boga. Zob. I.R. al-Faruqi, *Al Tawhid: Its Implications on Thought and Life*, Maryland 1992.

[29] A. Omar, *Haule mafhum al-umma*..., op. cit., s. 74.

[30] Ibidem.

[31] Ibidem, s. 78.

[32] Ibidem, s. 77.

[33] Ibidem.

[34] Ibidem.

mu był Abd-al-Hamid Ben Badis (1889–1940), który używał określenia „narody muzułmańskie". Był zwolennikiem rozdziału państwa i religii. Opowiadał się za stworzeniem wspólnej dla wszystkich państw muzułmańskich rady, która obradowałaby nad literaturą i problemami społecznymi[35].

We współczesnym świecie pojęcie narodu muzułmańskiego z perspektywy religijnej (*ummy*) jest anachroniczne. Oczywiście istnieją radykalne głosy, które domagają się utworzenia kalifatu, jednego silnego narodu muzułmańskiego, wprowadzenia szariatu i uwolnienia się od wpływu Zachodu. Pomimo ogromnego entuzjazmu w pewnych kręgach i faktycznych prób wprowadzenia tych postulatów w życie, często przy użyciu siły, wizja ta jest utopią, świat muzułmański jest bowiem zróżnicowany. Dzieli się na państwa i narody. Ponadto sam islam nie jest jednolity, ma różne odłamy religijne i doktryny. Należy podkreślić, że w państwach muzułmańskich mieszkają również wyznawcy innych religii. Wobec tak istotnych różnic jedność religii przestała być elementem, wokół którego tworzono pojęcie narodu. W tej sytuacji współcześni teolodzy szukają alternatywy w postaci na przykład Organizacji Współpracy Islamskiej. Jest to trudne, gdyż państwa arabskie, które łączy wspólna religia, język, kultura, historia i tradycja (czyli niemalże wszystkie cechy narodu), nie są w stanie połączyć się w jedno państwo. Na przeszkodzie stoją różnice w poziomie wykształcenia i rozwoju ekonomicznego wywołujące konflikt interesów.

W idealnym ujęciu państwo muzułmańskie miało gwarantować sprawiedliwość społeczną i odnosić się do członków *ummy* zgodnie z jej zasadami. Zasady te w rzeczywistości miały jednak zastosowanie tylko wobec sunnitów. Chrześcijanom i żydom pozwalano funkcjonować w ramach państwa, ale nakładano na nich specjalny podatek *dżizja*[36]. W trudnej sytuacji byli muzułmanie szyiccy i członkowie innych sekt, jak alawici, druzowie oraz niemuzułmańscy jazydzi, których w myśl sunnickiego państwa islamskiego należało nawracać siłą[37].

Koncepcja *ummy* staje się przeszłością w XXI wieku. Ma to związek z podziałem społeczeństwa na muzułmanów, ludy księgi i niewiernych, wywołującym w konsekwencji dyskryminacje lub represje. Idea powołania takiego państwa jest nie do pogodzenia ze światopoglądem znacznej części społeczeństw

---

[35] Ibidem, s. 78.

[36] J. Zdanowski, *Mniejszości etniczno-religijne Bliskiego Wschodu: strategie przetrwania w XX w.*, „Krakowskie Studia Międzynarodowe" 2011, nr 1, s. 28–31. Zob. N. al-Namr, *Ahl al-zimmi we al-wilajet al-amma fi al-fikh al-islami* [Ludy księgi i opieka publiczna w prawodawstwie islamu], Amman [b.r.], s. 253–255.

[37] B. Ye'or, *Europe*, *Globalization and the Coming of the Universal Caliphate*, Plymouth 2011, s. 1–4.

państw muzułmańskich. Koncepcja narodu muzułmańskiego staje w opozycji do współczesnych wartości politycznych, społecznych i etycznych, budząc sprzeciw tej części społeczeństwa muzułmańskiego, która opowiada się za demokratycznymi reformami. Budzi także sprzeciw społeczności międzynarodowej, która w większości ratyfikowała Powszechną Deklarację Praw Człowieka.

1.2. Naród w ideologii i myśli arabskiej

Zdefiniowanie pojęcia „naród" w świecie arabskim jest równie problematyczne, jak w europejskim. Ma to związek z faktem, że w języku arabskim występuje kilka terminów określających naród. Są one do siebie bardzo podobne, choć nie tożsame. Do nich zaliczają się: *umma* (który ma różne znaczenia, ale na potrzeby niniejszego rozdziału najlepiej przetłumaczyć ten termin jako naród) i *kaumijja* (co w języku polskim oznacza naród, lud oraz nacjonalizm). Pierwszy z nich stosuje się dla wyróżnienia wspólnoty wyższego rzędu, która ma zorganizowaną formę i tworzy jeden organizm. Jednym z podstawowych wyznaczników *ummy* jest utworzenie wspólnego państwa (w tym rozumieniu *ummą* będą np. Turcy, Persowie, Pakistańczycy). Niektórzy myśliciele arabscy idą nieco dalej, wskazując, że Unia Europejska jest pierwszym krokiem w utworzeniu *ummy* Europejczyków[38]. Pojęcie *ummy* przedstawione w tym podrozdziale różni się od opisanej wcześniej perspektywy religijnej, zgodnie z którą mianem tym nazywano naród muzułmański. W tej części pracy termin ten będzie przedstawiony ze świeckiej perspektywy.

Analizując definicje pojęcia „naród", warto najpierw odnieść się do kilku przykładowych leksykonów arabskich. I tak, według encyklopedii politycznej Al-Maisara *umma* oznacza konkretny lud, który łączą pochodzenie, wspólna historia, tradycje, aspiracje, język, wiara i los. Państwa mogą zawierać więcej niż jeden naród, i odwrotnie – naród może funkcjonować na terenie więcej niż jednego państwa[39]. Z kolei według leksykonu politycznego naród jest główną podstawą do tworzenia państwa. Jest to grupa ludzi osiadła na wspólnym terytorium. Łączy ich wspólne pochodzenie, język i wiara. Poza ogólnym pojęciem narodu

---

[38] S. Matar, *Al-Umma we al-kaumijja* [Naród i nacjonalizm], „Al-Hiwar al-Mutammdin" 12.03. 2012, http://www.ahewar.org/debat/show.art.asp?aid=298803 (dostęp 25.02.2017).

[39] I.A. Abdulkafi, *Al-Mausua al-Maisara lil mustalahat as-sijasija* [Encyklopedia haseł politycznych al-Maisara], s. 58, http://www.maktbah.com/كتاب-الموسوعة-الميسرة-للمصطلحات-السياسي (dostęp 25.02.2017).

w leksykonie zdefiniowano także termin „naród arabski". Według niego jest to lud, który łączą terytorium, język, historia, aspiracje i wiara. W leksykonie podano, że istnieją także inne wspólnoty, które można nazwać narodami, pomimo że brakuje im jednego konkretnego spoiwa (np. nie mają wspólnej wiary albo posługują się różnymi językami)[40]. Warto zauważyć, że encyklopedia polityczna[41] oraz leksykon nauk społecznych[42] publikują niemalże identyczne definicje narodu, koncentrując się na terminologii arabskiej/islamskiej. Termin ten odnoszony jest w nich do grupy ludzi, których łączą wspólne cechy, obyczaje, kultura i cele. Mają także wspólny język. Te wspólnotowe cechy wzmacniają ich integrację i wspomagają współpracę. Według tych leksykonów naród potrzebuje organizacji politycznej i administracyjnej, jaką jest państwo. Pojęcie państwa jest jednak niezależne od pojęcia narodu. Ponadto istnienie państwa nie jest konieczne dla powstawania ani istnienia narodu.

Według autora *Słownika terminów politycznych, konstytucyjnych i międzynarodowych* termin *umma* uznany został za równoznaczny z angielskim terminen *nation*, mającym łacińską etymologię od słowa *natio*. Powołuje się on na liczne europejskie definicje, w tym między innymi na niemiecką, francuską oraz rosyjską. Stwierdza, że naród to grupa ludzi, która czuje się zjednoczona w związku materialnym i duchowym jednocześnie. Za istotną cechę narodu wskazuje poczucie odmienności i wyjątkowości względem innych społeczności i innych narodów. Zaznacza jednak, że pojęcie narodu jest wieloznaczne, lecz nie przytacza żadnej definicji arabskiej czy muzułmańskiej[43]. Do terminu angielskiego *nation* odwołuje się także encyklopedia arabska, ukazując wspólny rdzeń słów *natio* i *nascere*, oznaczających narodziny lub urodzić się. Stwierdza się w niej, że określenie narodu jest kwestią wyjątkową sporną i dlatego brakuje jednej uniwersalnej definicji. Wywołuje ono dużo emocji i silne reakcje. Naród zdefiniowano w tym wydawnictwie ogólnie jako grupę ludzi. Przytoczono także definicje zawarte w *Koranie* oraz odwołano się do analizy językowej tego pojęcia, wskazując, że w języku arabskim *umma* to grupa, którą łączą związki pokrewieństwa i wspólne pochodzenie. W encyklopedii arabskiej przywołano wiele europejskich definicji narodu. Wśród nich znalazły się określenia zaprezentowane między innymi przez

---

[40] A. Attiyalla, *Al-Kamus as-sijasi* [Leksykon polityczny], Kair 1980, s. 151–152.

[41] A. al-Kayali, *Al-Mausua as-sijasa* [Encyklopedia polityczna], Bejrut 1985, s. 306–307.

[42] A. al-Hababi, *Modżam al-uloom al-idżtimaija* [Leksykon nauk społecznych], tahrir I. Madkoor, Kair 1975, s. 268.

[43] A. Su'aifan, *Kamus al-mustalahat as-sijasija we ad-distorie we ad-dualija* [Słownik terminów politycznych, konstytucyjnych i międzynarodowych], Bejrut 2004, s. 47.

Francuską Akademię Nauk z 1694 roku, Johanna Gottlieba Fichtego, Ernesta Renana, Marcela Maussa, Ottona Bauera, Karola Marksa, Włodzimierza Lenina i Józefa Stalina. W publikacji do czynników narodowotwórczych zaliczono język, religię, pochodzenie etniczne, terytorium, wspólny interes i zależności ekonomiczne. Stwierdzono ponadto, że nie można wskazać jednego uniwersalnego czynnika narodowotwórczego, gdyż różne narody łączą się na podstawie różnych czynników, co stanowi o ich wyjątkowości. Odwołując się do pojęcia narodu arabskiego, przytoczono koncepcje, jakie sformułowali Sati al-Husri i Zaki al--Arsuzi, oraz ideologię partii Al-Baas. Uwypuklono, że wyznacznikami narodu arabskiego są język, religia i historia[44].

Leksykon pojęć politycznych[45] z kolei tłumaczy pojęcie *umma*, posiłkując się perspektywą nacjonalizmu, zakłada bowiem, że bez tego kontekstu *umma* traci na znaczeniu. Zgodnie z tym leksykonem naród to grupa osób, którą łączą poczucie wspólnej tożsamości, wspólny los, ciągłość historyczna, homogeniczność kulturowa i wspólne terytorium. Stwierdza się w nim, że niektóre definicje narodów są błędne, gdyż istnieją narody, które nie mają wspólnego języka, religii, pochodzenia, terytorium.

Podsumowując powyższe próby zdefiniowania terminu „naród", można wskazać kilka wspólnych cech. Zaliczają się do nich:

– obiektywny charakter w podejściu do określenia narodu poprzez powoływanie się na takie kryteria, jak wspólne pochodzenie, historia, język, terytorium, religia, wspólny interes i los (w nielicznych tylko przypadkach powołano się na czynnik subiektywny, tj. poczucie wspólnoty);
– ujmowanie narodu z perspektywy Kulturnation, może o tym świadczyć przywoływanie w definicjach takich cech narodu, jak wspólne pochodzenie, historia, język i religia;
– oddzielenie pojęcia narodu od państwa, choć w niektórych przytoczonych leksykonach stwierdza się, że narody potrzebują państwa i dążą do jego utworzenia;
– wpływ myśli europejskiej (niemieckiej, francuskiej, rosyjskiej) na sposób interpretacji pojęcia „naród".

Poza *ummą* drugim pojęciem stosowanym dla określenia narodu, które nie zostało jeszcze zinterpretowane, jest *kaumijja*. Niekiedy terminy *umma*

---

[44] G. Sadeqni, *Al-Umma* [Naród], [w:] *Al-Mausua al-arabija* [Encyklopedia arabska], tahrir A.Z. Bedewi, Bejrut 1982, t. 3, s. 631.

[45] *Modżam al-mustalahat as-sijasija* [Leksykon pojęć politycznych], tahrir N. Masaad, Kair 1994, s. 181.

i *kaumijja* są używane jako bliskoznaczne. Ogólnie *kaumijja* oznacza wspólnotę niższego rzędu w stosunku do *ummy*, która:

– nie dokonała pełnego zjednoczenia, to znaczy nie utworzyła wspólnego państwa; *kaumijja* to obywatele poszczególnych państw arabskich, dopiero połączenie się z innymi Arabami da asumpt do powołania jednego wspólnego arabskiego państwa narodowego ze statusem *ummy*;
– zamieszkuje tereny obejmujące kilka państw, jak na przykład Kurdowie; gdyby utworzyli wspólne państwo, mieliby pełne prawo nazywać się *ummą*;
– zamieszkuje terytorium jednego państwa, na którego obszarze stanowi mniejszość, przykładem takiej społeczności mogą być Asyryjczycy.

Klasyfikacja pojęć *umma* i *kaumijja* odpowiada w pewnym stopniu podziałowi, jaki wprowadzają niektórzy europejscy badacze na naród i narodowość (choć nie zawsze takie proste przełożenie będzie funkcjonować w odniesieniu do państw arabskich). Pod pierwszym pojęciem rozumie się jasno scharakteryzowaną wspólnotę w rozumieniu Staats- lub Kulturnation, a pod drugim wyłaniającą się wspólnotę, czyli protonaród, który jeszcze nie zdołał się jasno określić ani zorganizować[46].

Pod względem etymologicznym ze słowem *kaumijja* związane są inne terminy, które dotyczą omawianego zagadnienia. Do nich zaliczają się *ad-daula al--kaumijja* i *ad-daula al-watanija*. Pod pierwszym pojęciem rozumie się państwo narodowe, które powstanie po zjednoczeniu wszystkich państw arabskich. Z kolei drugiego terminu używa się dla określenia ojczyzny. Podział ten stosowany w państwach arabskich jest zbliżony do teorii Stanisława Ossowskiego, który wyróżniał ojczyznę prywatną, czyli przestrzeń związaną z miejscem urodzenia, pochodzenia przodków, nazywaną małą ojczyzną, ojcowizną (czyli *ad-daula al-watanija*), oraz ojczyznę ideologiczną mającą większy zakres przestrzenny od ojczyzny prywatnej[47]. Jest to wyobrażony obszar, powstający w umyśle jednostki na podstawie przekonań o uczestnictwie w pewnej społeczności (czyli *ad-daula al-kaumijja*).

Należy zaznaczyć, że niektóre kręgi (np. panarabiści i panislamiści) traktują państwa arabskie jako twór sztuczny i narzucony przez zachodnie państwa kolonialne w XX wieku. Jednak z punktu widzenia państw arabskich pojęcie „państwo narodowe" (*ad-daula al-kaumijja*) nie funkcjonuje, gdyż utworzenie jego

---

[46] R. Zenderowski, J. Pieńkowski, *Kwestie narodowościowe w Europie Środkowo-Wschodniej*, t. 1: *Zagadnienia teoretyczne*, Warszawa 2014, s. 100; H. Bretton, *International Relations in the Nuclear Age: One World, Difficult to Manage*, New York 1986, s. 5–6.

[47] Więcej na ten temat w: S. Ossowski, *O ojczyźnie i narodzie*, Warszawa 1984.

jest bardzo trudne. Na razie to utopia. Dotychczasowe próby połączenia choćby dwóch państw (np. Syrii i Egiptu w Zjednoczoną Republikę Arabską) skończyły się niepowodzeniem, a co dopiero ponad dwudziestu pozostałych.

W państwach arabskich poza wyżej wymienionymi terminami stosuje się także określenie *asz-szaab*, które można przetłumaczyć jako lud. Termin ten jest często używany w odniesieniu do wszystkich obywateli danego państwa. Można spotkać się na przykład ze sformułowaniami lud syryjski lub lud arabski w Syrii stosowanymi przez nacjonalistów (*asz-szaab al-arabi as-Suri*). Dodawanie członu *al-arabi* ma nacjonalistyczny wydźwięk, gdyż zakłada, że wszyscy mieszkańcy danego państwa są Arabami. Jednak *asz-szaab* nie jest koniecznie używane w tym kontekście. Termin ten jest wieloznaczny, podobnie jak w języku polskim i innych językach europejskich. Może mieć także znaczenie polityczne. W tym kontekście stosuje się go dla określenia szerokich mas społeczeństwa. *Asz-szaab*, czyli lud, pospólstwo, może mieć także znaczenie etnograficzne/antropologiczne w odniesieniu choćby do sztuki ludowej (*asz-szaabi*).

Termin *asz-szaab* został wykorzystany w konstytucji Syryjskiej Republiki Arabskiej (wersja z 2012 r.). Już w preambule zapisano, że mieszkańcy tego państwa są „integralną częścią narodu arabskiego" (*szaabuha dż'an la jatadzazza min al-umma al-arabija*), co powtórzono w art. 1[48]. Oznacza to zatem, że Syryjczycy są ludem (*asz-szaab*) współtworzącym naród arabski, czyli *ummę*. Odwołanie się do powyższego terminu ma także związek z nazwą organu władzy ustawodawczej, a mianowicie Zgromadzenia Ludowego, czyli Madżlis asz-Szaab, której deputowani zgodnie z art. 58 konstytucji reprezentują lud (*asz-szaab*). Poza tym prezydent i premier wykonują władzę wykonawczą w imieniu ludu (art. 83), a nie narodu. Do określenia *asz-szaab* nawiązano także w art. 86 ust. 1 dotyczącym bezpośredniego wyboru prezydenta przez lud.

Problemy ze stosowaniem terminów *umma*, *kaumijja* i *asz-szaab* wynikają przede wszystkim z tego, że są bliskoznaczne i w istocie mają płynne granice znaczeniowe. Często są używane zamiennie. Znaczenia tych terminów mogą być jednak różne w zależności od kontekstu. Najczęściej są rozumiane w następujący sposób:

– *umma* – oznacza naród, pojęcie to używane jest w trzech kontekstach: 1) religijny naród muzułmański; 2) ponadpaństwowy naród arabski; 3) naród, który ma własne państwo, np. Francuzi, Amerykanie itp.;

---

[48] *Destor al-Dżamhorija al-Arabija as-Surija 2012* [Konstytucja Syryjskiej Republiki Arabskiej z 2012 r.], http://ncro.sy/wp-content/uploads/2016/04/2012.pdf (dostęp 25.02.2017).

– *kaumijja* – oznacza naród w odniesieniu do: 1) arabskich państw narodowych; 2) mniejszości narodowych i etnicznych;
– *asz-szaab* – oznacza lud i jako termin używany jest w kontekście populacji danego państwa.

O ile pojęcie *umma* w ujęciu religijnym funkcjonowało już od początków islamu, o tyle pozostałe pojęcia wykształciły się znacznie później. Przełomowy moment nastąpił w połowie XIX wieku, kiedy doszło do bezpośredniego zetknięcia Arabów z kulturą zachodniej Europy. Stary Kontynent stanowił wówczas wyznacznik postępu. Europejskie osiągnięcia kulturowe i cywilizacyjne imponowały elitom arabskim (należy zaznaczyć, że kontakt z kulturą europejską mieli wyłącznie intelektualiści, najczęściej chrześcijanie). Na tle Europy Imperium Osmańskie jawiło się wówczas jako teren zacofany i skorumpowany, co było jednym z powodów dążenia do wyzwolenia poszczególnych ludów spod jarzma osmańskiego. Dążenie do modernizacji i zapewnienia bytu własnej wspólnocie we współczesnym państwie stało się jedną z przyczyn powstania nacjonalizmu arabskiego. Mimo że pierwsza jego fala nie może poszczycić się faktycznymi sukcesami politycznymi, pod jego wpływem wykształciły się jednak kolejne pokolenia ideologów.

Odwołanie się w tej części do nacjonalizmu arabskiego jest zasadne, ponieważ jak zauważył Ernest Gellner, to właśnie nacjonalizm „[...] stwarza narody, a nie na odwrót”[49]. Z kolei zdaniem Marka Waldenberga, pojęciu „nacjonalizm” przypisuje się różne znaczenie. Po pierwsze, jest to proces kształtowania się narodu; po drugie, mianem tym określa się ruch narodowy; po trzecie, jest to stan świadomości narodowej. Według niego termin ten oznacza także ideę państwa narodowego i dążenie do jego realizacji oraz określony zespół poglądów na temat narodu, stosunków między narodami. Nacjonalizmem M. Waldenberg nazywa ponadto postawę wobec własnego narodu i innych[50]. Słowo to oznacza zatem ruchy związane z procesem tworzenia się narodów, postawę psychiczną, ideę lub ideologię. W centrum zainteresowań nacjonalizm stawia naród. Nieważne, czy jest on dojrzały, czy się dopiero wyłania, czy ma swoje państwo, czy jest jego pozbawiony.

Nacjonalizm arabski pojawił się w XIX wieku. Był jednym z wielu ruchów nacjonalistycznych działających na Bliskim Wschodzie, obok tureckiego kemalizmu czy żydowskiego syjonizmu. Skupiony był głównie wokół idei walki

---

[49] E. Gellner, *Narody i nacjonalizm*, przeł. T. Hołówka, Warszawa 1991, s. 72.

[50] R. Zenderowski, J. Pieńkowski, *Kwestie narodowościowe*..., op. cit., t. 1, s. 108.

z władzami Imperium Osmańskiego, a później brytyjskimi i francuskimi. Zakładał budowę jednolitego wewnętrznie świata arabskiego, który był podzielony. Przedstawiciele nacjonalizmu arabskiego charakteryzowali się nowym sposobem myślenia na temat miejsca religii w życiu społeczno-politycznym obywateli państw arabskich. Wspólny interes przedkładali nad religię. Nacjonalizm był czynnikiem wywierającym wpływ na politykę wewnętrzną i zagraniczną państw arabskich. Jednoczył Arabów wokół wspólnych celów.

Do elementów, które miały istotny wpływ na pojawienie się nacjonalizmu arabskiego, należy zaliczyć:
- wspólny język arabski będący nośnikiem nowych idei i wartości;
- przynależność Arabów do jednej wspólnoty kulturowej i etnicznej;
- wspólną świadomość arabską;
- chęć utworzenia jednego państwa arabskiego;
- niechęć wobec władzy Imperium Osmańskiego;
- rewolucję młodoturecką;
- dyskryminację ludności arabskiej w ramach Imperium Osmańskiego;
- inspirację nacjonalizmem europejskim;
- procesy narodowowyzwoleńcze;
- rozwój oświaty i tym samym wzrost wykształcenia;
- rozwój prasy, która sprzyjała rozprzestrzenianiu się nowych idei;
- powstawanie stowarzyszeń;
- politykę państw kolonialnych;
- przenikanie do świata arabskiego kategorii, pojęć właściwych dla myśli europejskiej.

Narodziny nacjonalizmu arabskiego były związane z aktywnością dwóch ruchów. Pierwszy z nich powstał w ramach wspólnoty chrześcijańskiej[51]. Tworzyli go przede wszystkim chrześcijanie mieszkający w Lewancie (głównie z obszarów dzisiejszej Syrii i Libanu). Opowiadali się za utworzeniem silnej wspólnoty narodowej, która pozwoliłaby im funkcjonować wewnątrz jednej społeczności na równi z muzułmanami pod warunkiem, że więzi narodowe byłyby silniejsze od animozji religijnych[52]. Ten ruch, krzewiony przez intelektualistów chrześcijańskich, wzbudzał jednak obawy w pewnych kręgach islamistycznych. Ich niepokój związany był z faktem uznania wszelkich idei narodowych za spisek przeciw

[51] K. Sekerdej, *Źródła nacjonalizmu żydowskiego i arabskiego*, Kraków 2015, s. 13.

[52] Ibidem.

narodowi muzułmańskiemu. Chrześcijan oskarżano również o działanie na rzecz obcych mocarstw, głównie Wielkiej Brytanii i Francji.

Chrześcijańscy intelektualiści zyskali wykształcenie dzięki aktywności misjonarzy z Francji i Stanów Zjednoczonych. Działalność misyjną na terenie Lewantu rozpoczęto, kiedy generał egipski Ibrahim Pasza wyzwolił w 1832 roku tereny dzisiejszej Syrii spod władzy Imperium Osmańskiego. Wśród chrześcijan wykształconych w szkołach misjonarskich na szczególne wyróżnienie zasługują Butrus al-Bustani i Nasif al-Yaziji[53]. Wzywali oni Arabów w Lewancie do zjednoczenia „w służbie języka", dystansując się od różnic ideologicznych. Zaowocowało to utworzeniem kilku stowarzyszeń. Najważniejszym z nich było Syryjskie Stowarzyszenie Naukowe (Al-Dżamijja al-Ilmijja as-Surija) powstałe w 1857 roku, które oprócz chrześcijan zrzeszało także muzułmanów[54].

Pod wpływem działalności misjonarzy zakładano uniwersytety. Do nich należały na przykład francuski jezuicki Université Saint-Joseph de Beyrouth oraz Protestancka Syryjska Szkoła Wyższa, która później przekształciła się w Uniwersytet Amerykański w Bejrucie (mieście nazywanym Paryżem Bliskiego Wschodu, będącym centrum działalności misjonarskiej i edukacyjnej)[55]. Chrześcijanie z Lewantu utożsamiali się jednak z Arabami, którzy mogli im zagwarantować funkcjonowanie w ramach państwa świeckiego w przeciwieństwie do władz Imperium Osmańskiego.

Rozwojowi nacjonalizmu arabskiego sprzyjali działacze walczący przeciwko polityce represyjnej wobec Arabów uprawianej przez Imperium Osmańskie. Ten ruch popierały znane muzułmańskie autorytety religijne, jak Abd ar-Rahman al-Kawakibi czy Shakib Arslan, i świeckie, na przykład Muhammad Kurd Ali. Pierwszy z nich był zdecydowanym przeciwnikiem Imperium Osmańskiego. Oskarżał władze imperium o korupcję i represje[56]. Uważał, że sułtani osmańscy odeszli od pierwotnej, prawowitej wersji islamu. Z tego powodu powinni oddać władzę, która należy się Arabom stanowiącym serce islamu[57]. W opinii Abd

---

[53] *Al-Kaumijja al-arabija .. dżuzur al-nasz'a wa ittidżahat al-mustakbal* [Arabski nacjonalizm. Korzenie wychowania i przyszłe trendy], http://www.masralarabia.com/مي‌هاف‌م/673561-ا‌ل‌ق‌و‌م‌ي‌ة-ل‌ب‌ق‌ت‌س‌م‌ل‌ا-ت‌ا‌ه‌ا‌ج‌ت‌ا‌و-ة‌أ‌ش‌ن‌ل‌ا-ر‌و‌ذ‌ج-ة‌ي‌ب‌ر‌ع‌ل‌ا (dostęp 28.02.2017).

[54] D. Sommer, *Freemasonry in the Ottoman Empire: A History of the Fraternity and its Influence in Syria and the Levant*, London–New York 2015, s. 101; M. Johnson, *All Honourable Men: The Social Origins of War in Lebanon*, London–New York 2001, s. 138.

[55] J. Esposito, *Islam and Politics*, Syracuse–New York 1984, s. 274.

[56] *Profile. Abd al-Rahman al-Kawakibi*, „Al-Jazeera" 28.01.2008, http://www.aljazeera.com/focus/arabunity/2008/01/2008525184242106402.html (dostęp 11.02.2017).

[57] A. al-Kawakibi, *Umm al-kura* [Matka miast], Kair 1931, s. 12–13.

ar-Rahmana al-Kawakibiego stolica islamu powinna znajdować się w Mekce, a nie w Istambule. Podsumowując, należy stwierdzić, że przedstawiciele tej grupy bynajmniej nie dążyli do oddzielenia państwa od religii. Ich celem było raczej przeniesienie kalifatu w ręce arabskie[58].

Rozwój nacjonalizmu arabskiego był wspierany zarówno przez państwa europejskie, jak i Stany Zjednoczone oraz organizacje o charakterze nacjonalistycznym działające na terenie państw arabskich. Aktywiści tego ruchu kształcili się, przebywając na emigracji przede wszystkim we Francji, gdzie mogli się edukować i prowadzić działalność polityczną wolną od represji. Tak uczynił Naguib Azoury, który w 1904 roku w Paryżu utworzył Ligę Ojczyzny Arabów (Usbat al-Watan al-Arabi). Rok później wydał książkę *Jakzat al-umma al-arabija* [Przebudzenie narodu arabskiego], która stała się pierwszą publikacją popierającą nacjonalizm arabski. Naguib Azoury wzywał w niej do utworzenia państw dla Arabów, Kurdów i Ormian, niezależnych od Imperium Osmańskiego[59]. Jako chrześcijanin maronita wyobrażał sobie powołanie państwa arabskiego o ustroju konstytucyjnym, w którym wszyscy są równi wobec prawa[60].

Ruch nacjonalistyczny rozwinął się po przewrocie w Imperium Osmańskim w 1908 roku[61]. Jego efektem było powstanie wielu stowarzyszeń arabskich, którym przyświecała idea budowy nowej tożsamości narodowej wolnej od kwestii religijnych. Do nich należały na przykład Klub Literacki w Konstantynopolu (Al-Muntada al-Adabi) w 1909 roku[62], Partia Decentralizacji Administracji Osmańskiej w Kairze (Hizb al-Lamarkazijja al-Idarijja al-Osmani) w 1913 roku[63], Stowarzyszenie Al-Kahtanija w 1909 roku (była to najważniejsza organizacja o charakterze podziemnym, na której czele stał oficer Aziz al-Misri, powstała w Istambule[64]). Inną organizacją o charakterze tajnym była Al-Fatat, czyli Stowarzyszenie Młodych Arabów (Dżamijja al-Arabija al-Fatat) powstałe

---

[58] *Al-Kaumijja al-arabija*..., op. cit.

[59] N. Azoury, *Jakzat al-umma al-arabija* [Przebudzenie narodu arabskiego], Bejrut 1905, s. 181–189.

[60] N. Azoury, *Program of the League of the Arab Fatherland*, 1905 [w:] *Arab Nationalism: An Anthology*, red. S. Haim, Los Angeles 1962, s. 81.

[61] A. Feroz, *The Young Turk Revolution*, „Journal of Contemporary History" 1968, Vol. 3, No. 3, s. 19–36.

[62] J. Romein, *The Asian Century: A History of Modern Nationalism in Asia*, Berkeley–Los Angeles 1963, s. 88.

[63] P. Khoury, *Urban Notables and Arab Nationalism: The Politics of Damascus 1860–1920*, London–New York–New Rochelle–Melbourne–Sydney 1983, s. 63–76.

[64] J. Romein, *The Asian Century*..., op. cit., s. 88–89; M. Tessler, *A History of the Israeli-Palestinian Conflict*, Bloomington 2009, s. 120–121.

w 1911 roku[65]. Jego założycielom zależało na powołaniu państwa turecko-arabskiego w miejsce istniejącego Imperium Osmańskiego[66]. W 1913 roku w Paryżu członkowie Stowarzyszenia Młodych Arabów zorganizowali Kongres Arabski, podczas którego dyskusje skupiały się wokół takich kwestii, jak uzyskanie autonomii przez prowincje arabskie, dostęp Arabów do wysokich stanowisk państwowych, wprowadzenie demokratycznych reform i języka arabskiego jako języka urzędowego[67]. Po przeniesieniu organizacji do Damaszku jej działacze zostali narażeni na szykany i tortury. Część z nich została w końcu aresztowana i skazana na śmierć przez Dżemala Paszę[68] (gubernatora Syrii od 1915 r.). Organizacja przestała istnieć w 1916 roku.

Kolejnym historycznym wydarzeniem mającym znaczenie dla rozwoju nacjonalizmu arabskiego był rozpad Imperium Osmańskiego, które wcześniej sprawowało władzę nad większością świata muzułmańskiego. Ludy arabskie w celu uniezależnienia się od imperium i powołania jednego państwa arabskiego doprowadziły do powstania, czyli tzw. arabskiej rewolty (w latach 1916–1918). Podczas rewolty wyłoniło się wiele lokalnych nacjonalizmów, które doprowadziły do podziału na poszczególne państwa arabskie. Idea utworzenia jednego państwa arabskiego nie powiodła się, zabrakło bowiem silnego stronnictwa panarabistycznego (panarabizm jako ideologia wyłoniła się dopiero w okresie podziału ludów arabskich pod panowaniem mandatów francuskiego i brytyjskiego). Między państwami arabskimi zaczął się za to rodzić antagonizm narodowy.

Nacjonalizm arabski funkcjonował jednak dalej, wykształcając dwa nurty: islamistyczny i świecki (w ramach nurtu świeckiego często działali chrześcijanie). Przedstawiciele pierwszego z nich dążyli do utworzenia jednego kalifatu opartego na zasadach islamu i pojęciu narodu muzułmańskiego. Zwolennicy drugiego nurtu, opierając się na koncepcjach Europy Zachodniej, dążyli z kolei do utworzenia świeckich państw narodowych. Domagali się oderwania pojęcia *umma* od podłoża religijnego, stąd we współczesnym dyskursie używa się między innymi sformułowań *al-umma al-islamija* lub *al-umma al-arabija*, czyli naród muzułmański lub naród arabski. Jednak nawet dzisiaj rozdział państwa od religii w państwach muzułmańskich nie jest całkowity. W wielu konstytucjach

---

[65] J. Zdanowski, *Historia Bliskiego Wschodu w XX wieku*, Wrocław 2010, s. 17; J. Romein, *The Asian Century*..., op. cit., s. 112; M. Tessler, *A History of the Israeli-Palestinian*..., op. cit., s. 120–121, 126.

[66] J. Żebrowski, *Dzieje Syrii od czasów najdawniejszych do współczesności*, Warszawa 2011, s. 159.

[67] M. Muslih, *The Origins of Palestinian Nationalism*, New York 1988, s. 65.

[68] *Al-Kaumijja al-arabija* [Nacjonalizm arabski], tahrir A. Sabri, http://www.masralarabia.com/لبقتسملا-تاهاجتاو-ةأشنلا-روذج-ةيبرعلا-ةيموقلا-673561/مييهافم (dostęp 11.02.2017).

zakłada się, że *Koran* i sunna są głównymi źródłami prawa, a prezydentem państwa może być tylko muzułmanin. Dotyczy to także Syrii, która jest przedmiotem zainteresowania niniejszej rozprawy. W ustawie zasadniczej tego państwa po jej nowelizacji w 2012 roku można przeczytać w art. 3, że „religią prezydenta Republiki jest islam"[69].

Okres następujący po arabskiej rewolcie jest do dzisiaj krytykowany. Oskarża się przede wszystkim chrześcijan, jak również ideologów muzułmańskich o uległość lub współpracę z państwami zachodnimi. Mowa była nawet o spisku masońskim, który miał na celu zniszczenie narodu muzułmańskiego. Taki pogląd reprezentował Abdullah Yusuf Azzam[70], oskarżając o kolaborację, przynależność do tajnej organizacji wolnomularskiej i działania na rzecz zniszczenia islamu takie osobistości, jak Dżamal ad-Din al-Afghani, Abd ar-Rahman al-Kawakibi i Muhammad Abduh[71].

Innym ważnym elementem mającym wpływ na rozwój nacjonalizmu arabskiego był podział stanowiska państw arabskich wobec procesu normalizacji stosunków z Izraelem. Hasła dotyczące utworzenia jednego i silnego państwa arabskiego znalazły się wówczas w kryzysie. Nie bez znaczenia były także przegrane wojny i różnice w rozwoju ekonomicznym między poszczególnymi państwami arabskimi (mowa o stopniu ubóstwa ich obywateli). To dzięki tym czynnikom niektórzy zwolennicy świeckiej doktryny narodu zaczęli skłaniać się ku ideologii islamistycznej (po rozpadzie reżimu Saddama Husajna w Iraku w 2003 r. znaczna część członków partii Al-Baas przeszła w szeregi islamistycznych organizacji terrorystycznych, jak Al-Kaida lub ISIS).

W obliczu powyższych zmian ideologia panislamistyczna wchłonęła panarabistyczną. Przekonanie o konieczności połączenia państw arabskich nabrało więc nowego wymiaru. Zjednoczenie miało być oparte na wspólnej religii (tj. sunnickim islamie) i stanowić krok do połączenia wszystkich państw muzułmańskich, a nie arabskich.

Wracając jednak do rozwoju świeckiego nurtu nacjonalizmu arabskiego, należy stwierdzić, że do grona osób opowiadających się za całkowitym oddzieleniem państwa od religii zaliczali się między innymi Sibli Sumajjil i Farah Antun. Pierwszy z nich urodził się w Libanie w 1850 roku (zmarł w 1917 r.). Był

---

[69] *Destor al-Dżamhorija*..., op. cit.

[70] Był on ulemem religijnym, przywódcą Ugrupowania Bractwa Muzułmańskiego i założycielem Al-Kaidy w 1988 r., kiedy armia radziecka zaatakowała Afganistan.

[71] A. Azzam, *Al-Kaumijja al-arabija* [Naród arabski], http://www.moslim.se/maktaba/kotob/melal-qawmiyah-azzam.htm#بزح (dostęp 11.02.2017).

kairskim intelektualistą, lekarzem i filozofem, znanym w świecie muzułmańskim z wprowadzenia idei darwinizmu[72]. Z kolei Farah Antun (1874–1922) był jednym z najważniejszych intelektualistów libańskich. Znajdował się pod intelektualnym wpływem francuskich filozofów, takich jak Monteskiusz, Wolter, Jean-Jacques Rousseau i Ernest Renan. Niektórzy twierdzą, że był pierwszym syryjskim chrześcijaninem (w czasach jego działalności obszar dzisiejszego Libanu był częścią terytorium Syrii) otwarcie opowiadającym się za pełną sekularyzacją państwa[73]. Nie bez znaczenia jest ów fakt, że obydwaj wyżej wymienieni aktywiści byli chrześcijanami.

Zwolennikiem świeckiego nacjonalizmu arabskiego był także Sati al-Husri (1880–1968), jeden z najbardziej wpływowych panarabistów[74]. Głosił potrzebę zjednoczenia narodu arabskiego, które powinno być niezależne od religii. Jego zdaniem, naród opiera się na następujących podstawach: wspólny język, mit wspólnego pochodzenia i pokrewieństwa (według niego w rzeczywistości nie ma narodów czystych, zawsze znajdują się elementy napływowe) oraz mit wspólnej historii. Owo przekonanie o wspólnej historii jest niezwykle istotne przy budowaniu narodu i nacjonalizmu, gdyż daje poczucie wspólnej „doli i niedoli" lub „bólu i aspiracji"[75], wspólnie przeżywanego losu, co szczególnie mocno wiąże wspólnotę. Powstanie narodu w mniejszym natomiast stopniu opiera się na religii, gdyż ma ona wpływ na tworzenie i konsolidację narodów tylko w określonych przypadkach. Sati al-Husri twierdził bowiem, że religia tworzyła silne więzi narodowe na przykład wśród Żydów lub niektórych ludów pogańskich. Jednak chrześcijaństwo i islam są religiami ponadnarodowymi i raczej osłabiają więzi narodowe, niż je wzmacniają, toteż opowiadał się za oddzieleniem pojęcia narodu od narodu muzułmańskiego i islamu. W ujęciu subiektywnym ujmował naród jako poczucie wspólnoty i zobowiązanie do solidarności, natomiast w ujęciu obiektywnym definiował naród jako grupę ludzi, która posługuje się wspólnym językiem, zamieszkuje wspólne terytorium, a jej członków łączy wspólna organizacja polityczna, która powinna być suwerenna[76].

---

[72] *Encyclopedia of Arabic Literature*, red. J. Meisami, P. Starkey, London–New York 1998, t. 2, s. 716.

[73] D. Reid, *The Odyssey of Farah Antun*, Minneapolis–Chicago 1975, s. XI.

[74] W. Cleveland, *The Making of an Arab Nationalist: Ottomanism and Arabism in the Life and Thought of Sati' Al-Husri*, Princeton 1971, s. 91–92.

[75] S. al-Husri, *Ma hije al-kaumijja?* [Co to jest narodowość?], Kair 1985, s. 385–386.

[76] A. Omar, *Haule mafhum al-umma*..., op. cit., s. 62–64.

Sati al-Husri, świadomy wpływu różnych czynników narodowotwórczych, był zdania, że najważniejszymi elementami konstytuującymi naród są właśnie wspólny język i historia, a wszystkie inne mają status drugorzędnych (np. religia, wspólne terytorium, interes, wspólne państwo). Jak sam stwierdził: „Język tworzy duch narodu i jej życie, a historia zaś tworzy pamięć i uczucia”[77]. Nie bez racji wskazywał, że terytorium, które należy do konkretnego narodu, może ulec w historii zmianom, to znaczy powiększyć się, zmniejszyć. Poza tym narody mogą też zmienić swój obszar, przenosząc się w inny region. Na koniec warto dodać, że Sati al-Husri znał i inspirował się dziełami filozofów europejskich, a szczególnie Johanna Gottfrieda von Herdera i innych filozofów niemieckich[78].

Kolejną ważną postacią świeckiego odłamu nacjonalizmu był Taha Husajn (1889–1973), egipski pisarz i intelektualista. Nie tylko oddzielał pojęcie *ummy* od islamu, lecz także stawiał naród ponad religię[79]. Podobnie jak Sati al-Husri znajdował się pod wpływem myśli europejskiej. Twierdził, że korzenie narodu arabskiego, w szczególności jego kultura, są starsze od islamu. Taha Husajn wsławił się książką *Fi al-adab al-dżahili* [O literaturze z okresu al-dżahilii]. Intelektualista ten uznał jednak zasługi Proroka i *Koranu* dla połączenia plemion arabskich w jedną wspólnotę. Twierdził, że powodem do dumy może być fakt, iż Prorok był Arabem, a islam został rozpowszechniony przez Arabów[80]. Jednak aby naród arabski mógł się odrodzić we współczesnym świecie, musi dokonać się oddzielenie państwa od religii. O ile islam historycznie przyczyniał się do tworzenia narodu, o tyle nie przystaje do współczesnego świata[81]. Należy podkreślić, że Taha Husajn nie domagał się zlikwidowania państw arabskich. Nie widział konfliktu między istnieniem jednego ogólnego narodu arabskiego i mniejszych państw arabskich z własnymi nacjonalizmami[82].

Przedstawicielem syryjskich nacjonalistów arabskich był Zaki al-Arsuzi (1899–1968), alawita, jeden z założycieli partii Al-Baas. Naród arabski to według niego naród wybrany, wtajemniczony, który wypełnia boską misję. Naród

---

[77] S. al-Husri, *Ma hije*..., op. cit., s. 385–386.

[78] W. Cleveland, *The Making of an Arab Nationalist*..., op. cit., s. 86.

[79] M. al-Najar, *Mawkif Taha Husajn min al-islam wa al-uruba* [Stanowisko Tahy Husajna wobec islamu i arabizmu], http://www.wata.cc/forums/showthread.php?22904-نم-نيسح-ه-ف-ق-م-ن-قبورعلاو-مالسإلا (dostęp 27.02.2017).

[80] T. Husajn, *Kaumijjatuna al-arabija bajne al-madi we al-hadyr we al-mustakbal* [Nasz naród arabski między przeszłością, teraźniejszością i przyszłością], „Al-Hilal” styczeń 1959, http://www.hindawi.org/blogs/57307931 (dostęp 10.02.2017).

[81] Ibidem.

[82] Ibidem.

wybrany jest ponadczasowy i przekracza granice geograficzne[83]. W jego opinii Arabów cechuje wyższa kultura, która szczególnie silnie ujawnia się w języku arabskim. Wymowny jest tytuł jednego z jego głównych dzieł, a mianowicie *Al-Abkarija al-arabija fi lisaniha*, czyli Mądrość Arabów jest w ich języku[84]. Inne jego publikacje to: *Al-Umma al-arabija* [Naród arabski] i *Masiakiluna al--kaumijja* [Nasze problemy narodowe][85]. W młodości studiował filozofię na Sorbonie. W Europie miał sposobność zetknąć się nie tylko z myślą demokratyczną, lecz także z nacjonalizmem lat 30. Zaki al-Arsuzi aktywnie działał politycznie. Współtworzył dwie partie polityczne: Ligę Akcji Narodowej, a później Al-Baas. Jego program był silnie nacjonalistyczny i panarabistyczny. Drugą organizację, tj. partię Al-Baas (Harakat al-Baas al-Arabi), współtworzył razem z Michelem Aflakiem i Salah ad-Dinem al-Bitarem.

Michel Aflak (1910–1989) pochodził z arabskiej rodziny wyznania prawosławnego, a na islam miał podobno przejść na łożu śmierci[86]. Twierdził, że naród arabski ma niezwykły stosunek do islamu, niespotykany między żadną inną religią i żadnym innym narodem. Jego stosunek do religii był jednak dość złożony. Z jednej strony opowiadał się za oddzieleniem religii od państwa, z drugiej natomiast sprzeciwiał się podziałowi religii od państwa w wydaniu europejskim, które pojmował jako antyreligijne, uważał bowiem, że europejska myśl polityczna opowiada się za całkowitym wyrugowaniem religii, podczas gdy on opowiadał się za sekularyzacją władzy. Twierdził jednak, że nie należy oddzielać społeczeństwa od religii. Można zatem przypuszczać, że lansował takie poglądy dla zyskania popularności wśród mas, które były zdecydowanie muzułmańskie. Wysuwanie wszelkich postulatów, które stanowczo stawały w opozycji do islamu, nie miało żadnych szans powodzenia na ówczesnej arenie politycznej. Jakakolwiek więc gloryfikacja islamu mogła mieć tylko i wyłącznie populistyczny charakter.

Michel Aflak, podobnie jak Zaki al-Arsuzi, działał w czasach uzależnienia państw arabskich od władz mandatowych, zrozumiały był zatem jego sprzeciw wobec wszelkich wpływów myśli zachodniej. Twierdził, że Arabowie nie mogą zaimportować idei narodowej z Zachodu, ale muszą wytworzyć własną[87]. Poza nim takie stanowisko reprezentowali inni ideolodzy arabscy. Paradoksem było

---

[83] A. Omar, *Haule mafhum al-umma*..., op. cit., s. 66.

[84] Z. al-Arsuzi, *Al-Abkarija al-arabija fi lisaniha* [Mądrość Arabów jest w ich języku], Damaszek 1962, s. 213–215.

[85] S. Moubayed, *Steel & Silk. Men and Women who shaped Syria 1900–2000*, Seattle 2006, s. 144.

[86] W. Harris, *Challenges to Democracy in the Middle East*, Princeton–New York 1997, s. 39.

[87] A. Omar, *Haule mafhum al-umma*..., op. cit., s. 67–68.

jednak to, że sami, postulując wyzwolenie się od wpływów myśli zachodniej, jednocześnie ulegali wpływom idei[88]. Znamienny przy tym jest fakt, że większość dwudziestowiecznych ideologów kształciła się w Europie albo na Uniwersytecie Amerykańskim w Bejrucie. Michel Aflak był twórcą ideologii panarabistycznej opartej na hasłach jedności arabskiej, mesjanizmie arabskim i budowie socjalizmu arabskiego[89]. Partia Al-Baas posługiwała się propagandowym hasłem „Jedność, Wolność, Socjalizm"[90].

W opozycji do panarabizmu stał Antun Sa'ada (1904–1949), założyciel Syryjskiej Partii Socjal-Nacjonalistycznej. Był chrześcijaninem wyznania prawosławnego. Zdawał sobie sprawę z wielu istotnych różnic kulturowych dzielących Arabów. Do głównych czynników narodowotwórczych zaliczał wspólną historię i tradycję, a także uwarunkowania geograficzne[91]. Języka arabskiego i islamu nie włączał do elementów kształtujących świadomość narodową. Działał na rzecz utworzenia jednego, silnego organizmu na terenie Żyznego Półksiężyca (Al-Hilal al-Hasib), tj. terytorium współczesnej Syrii, Libanu, Palestyny, Iraku, Jordanii (postulat ten wygłosił w 1940 r.)[92]. Był zdania, że mieszkańcy tego obszaru różnią się kulturowo od pozostałych państw arabskich. Wyznacznikiem odmienności była duża liczba mniejszości religijnych i etnicznych zamieszkujących ten teren. Antun Sa'ada był przekonany, że współczesny świat zorganizował się wokół państw narodowych, w tym arabskich, i nie ma od tego stanu odwrotu[93]. Można zatem wnioskować, że opowiadał się za koncepcją narodu politycznego. Pochodzenie, religia czy nawet wspólny język były według niego drugorzędne dla formowania narodu i państw[94]. W jego opinii naród arabski nie istniał. Syryjczyków określał mianem narodu. Głosił hasło: „Syria dla Syryjczyków", będąc przekonany, że Syryjczycy tworzyli jeden naród, ponieważ mieli wspólną ojczyznę, tj. Syrię, rozciągającą się na całym terenie Żyznego Półksiężyca. Ponadto mieli wspólną historię sięgającą czasów cywilizacji starożytnej. Poza tymi elementami Antun Sa'ada wskazywał na istnienie wspólnego, syryjskiego interesu narodowego będącego ponad wszystkimi innymi celami. Określał zatem naród

---

[88] Ibidem, s. 68.

[89] Ibidem.

[90] O. Bengio, *Saddams Word: Political Discourse in Iraq*, Oxford–New York 1998, s. 33–35.

[91] A. Beshara, *Antun Sa'adeh: Architect of Syrian nationalism*, [w:] *The Origins of Syrian Nationhood: Histories, Pioneers and Identity*, red. A. Beshara, New York–London 2011, s. 341–363.

[92] D. Roberts, *The Ba'th and the Creation of Modern Syria*, London–Sydney 2013, s. 12.

[93] A. Sa'ada, *Mefhum Antun Sa'ada li al-uruba* [Pojęcie arabizmu według Antuna Sa'ady], http://ssnp.ahlamontada.com/t2-topic (dostęp 10.02.2017).

[94] L.Z. Yamak, *The Syria Nationalist Party an Ideological Analysis*, Cambridge 1966, s. 80.

jako grupę ludzi, którą scalił wspólny interes oraz los i która wytwarza między swoimi członkami psychologiczną więź, czyli poczucie wspólnoty. Wskazywał także, że naród rozwija się po politycznym zjednoczeniu w ramach jednego państwa i ma szczególne cechy, które odróżniają go od innych[95].

Założyciel Syryjskiej Partii Socjal-Nacjonalistycznej postulował przeprowadzenie wielu reform, jak oddzielenie państwa od religii, zniesienie barier pomiędzy sektami i religijnymi doktrynami, likwidację feudalizmu, regulację gospodarki narodowej, utworzenie silnej armii lojalnej wobec Syrii. Antun Sa'ada jako socjalista działał na rzecz mniejszości zamieszkujących państwa arabskie, będąc przekonany, że Arabowie nie stanowią jednego narodu, a konglomerat narodów. W jego opinii państwo powinno zrzeszać obywateli bez względu na ich pochodzenie etniczne, przynależność plemienną i religijną i działać na rzecz wspólnego dobra, aczkolwiek był świadomy istniejących podziałów, na przykład między odłamami religijnymi i sektami. Twierdził jednak, że państwo powinno być świeckie, a pojęcie narodu powinno łączyć, a nie dzielić[96].

Omawiając zagadnienie narodu, warto zwrócić uwagę na ideologię partii Al-Baas, która miała polityczne wpływy na terenie państw arabskich, przede wszystkim w Iraku i Syrii (w których przejęła władzę). Wśród założycieli tej partii byli wspomniani już Zaki al-Arsuzi i Michel Aflak, a także Salah ad-Din al-Bitar. Według działaczy partii Al-Baas (tj. Partii Socjalistycznego Odrodzenia Arabskiego) naród arabski jest narodem ponadczasowym. Istnienie narodu arabskiego nie jest ani przygodne, ani przemijające. Z założenia Arabowie tworzą jeden naród, którego prawem jest życie w jednym państwie. Wobec tego nie akceptowano istnienia jakichkolwiek mniejszych narodów arabskich. Dążono do zjednoczenia państw arabskich. Ideolodzy tego ugrupowania uważali, że naród arabski jest narodem, który stale się odradza, pomimo wszelkich historycznych niepowodzeń. To, co łączy Arabów, to język, terytorium i poczucie przynależności[97].

Jako rewolucyjne ugrupowanie Al-Baas nie uznaje mniejszości etnicznych ani religijnych. Jej aktywiści twierdzą, że na terenie państw arabskich mają prawo mieszkać tylko Arabowie. Wszystkie inne mniejszości muszą się przesiedlić albo ulec arabizacji. Z kolei różnice religijne (np. muzułmanie – chrześcijanie, szyici – sunnici) są drugorzędne wobec jedności etnicznej i narodowej. Należy

---

[95] A. Sa'ada, *Nuszu al-umam* [Geneza narodów], Bejrut 1938, s. 165.

[96] A. Sa'ada, *Mefhum Antun*..., op. cit.

[97] O. Bengio, *Saddams Word*..., op. cit., s. 33–35.

jednak dodać, że od samego początku utworzenia partii ideologia ta była wykorzystywana do walki o władzę i w efekcie posłużyła jako narzędzie do ugruntowania dyktatury Hafiza al-Asada i Saddama Husajna.

Oprócz ideologów i działaczy politycznych do zagadnienia narodu odwoływali się także badacze akademiccy. Przykładem może być syryjski naukowiec Abdallah Abdul Dayem (1924–2008), który wyróżniał trzy rodzaje narodowości. Pierwsza to narodowość lokalna, która jest zorganizowana w obrębie jednego państwa. Ten sposób ujęcia jest jednak niewystarczający i nie zdaje egzaminu we współczesnym świece. Druga kategoria to narodowość religijna. Stosowanie jej napotyka jednak na problemy, gdyż po pierwsze, nie zawsze można się nią posłużyć; po drugie, nawet gdy się nią operuje, odnosi się ona tylko do części populacji zamieszkującej dane terytorium. Trzecim rodzajem narodowości według tego badacza jest narodowość ponadpaństwowa. Wyodrębniając ją, miał na myśli państwa arabskie, których populacje tworzą jeden naród, mimo że lokalnie tworzą one różne państwa[98].

Z kolei myśliciel islamski Muhammad Imara (ur. 1931), definiując naród arabski, wracał do początków islamu, kiedy wspólnota narodowa była przeciwstawiana strukturom plemiennym i stanowiła wyższy stopień organizacji. Jednak za kluczowy moment w historii pojęcia narodu w państwach arabskich uważa on wyprawę Napoleona do Egiptu. Dzięki niej do tego regionu dotarła europejska nowożytna myśl narodowościowa i demokratyczna.

Muhammad Imara utożsamia pojęcia *kaumijja* i *umma*. Wyjaśniając te terminy, opiera się na wykładni *Koranu*. Proponuje także własną definicję, która stwierdza, że naród to stała grupa ludzi, która utworzyła się historycznie. Ma wspólny język i terytorium, wspólne życie ekonomiczne i wspólną mentalność, która odzwierciedla się we wspólnej kulturze[99]. Gdyby kierować się definicją przez niego zaproponowaną, można by utworzyć jedno wspólne państwo arabskie. Jest to jednak wizja trudna do urzeczywistnienia, na przeszkodzie stoją bowiem różnice kulturowe, dialektowe, bariery geograficzne i odmienne interesy.

Jednym z najbardziej znanych współczesnych ideologów panarabizmu był Nadim al-Bitar (1924–2014). Pomimo ogromnej popularności w świecie arabskim jego postać jest mało znana w kręgach europejskich i amerykańskich, a to z tego

---

[98] A. Omar, *Haule mafhum al-umma*..., op. cit., s. 73.

[99] M. Imara, *Fadżer al-jakza al-arabija* [Zmierzch arabskiego przebudzenia], Bejrut 1984, s. 62–63, 156, 186.

powodu, że z przekonania pisał tylko w języku arabskim[100] – pomimo pracy na zachodnich uniwersytetach[101]. Twierdził, że trzeba zrezygnować z dotychczasowej myśli panarabistycznej i spróbować sformułować ją od nowa. Za zasadne uznawał zbadanie elementów leżących u podstaw narodu. Jak podkreślał, dotychczas ideolodzy arabscy zakładali, że tym, co definiuje naród arabski, jest przede wszystkim język. Nadim al-Bitar kwestionował to założenie. Twierdził, że bardziej istotna jest jedność polityczna, gdyż „to nie języki wytwarzają narodowe historie, lecz narodowe historie wytwarzają języki"[102]. Ponadto twierdził, że historyczny proces wiedzie od wspólnej polityki i kultury, a nie odwrotnie. Nie należy zatem zakładać jedności narodu arabskiego i dążyć do odpowiadającego jej systemu organizacji państwa, jak robili to dotychczasowi ideolodzy i politycy panarabistyczni. Raczej należy dokładnie się przyjrzeć procesom jednoczenia się społeczności i powstawania narodu, a dopiero na tej podstawie prowadzić odpowiednią politykę[103]. Ostro krytykował zacofaną arabską i islamską mentalność. Sądził, że Arabowie zbyt często posługują się ideami, postawami i przekonaniami wypracowanymi jeszcze w VI wieku. Uważał, że należy wręcz zerwać z tymi anachronizmami, które nie przystają do współczesnego świata[104].

Ostatni ze znanych nacjonalistów arabskich, którego poglądy należy w tym miejscu przytoczyć, to Azmi Biszara (ur. 1956). To ciekawa postać, gdyż pomimo arabistycznych przekonań jest również politykiem izraelskim i w latach 1996–2007 był przedstawicielem Narodowego Zgromadzenia Demokratycznego (partii Balad) w Knesecie. Jest przekonany, że panarabizm nie jest ideologią, a „upolitycznioną przynależnością do tożsamości kulturowej"[105]. W swoich poglądach skłania się w stronę subiektywistycznej, wyobrażeniowej teorii narodu. Stwierdza, że nieistotne jest pochodzenie, ale dobrowolne przekonanie o własnej tożsamości. Uważa również, że konieczne jest odnowienie nacjonalizmu odpowiadające nowej rzeczywistości, w której funkcjonuje wiele państw arabskich. Należy wobec tego zmienić mentalność Arabów. Azmi Biszara opowiada się za oddzieleniem narodowości od państwa. Za główną bolączkę świata arabskie-

---

[100] A. AbuKhalil, *Nadim al-Bitar*, http://angryarab.blogspot.com/2014/09/nadim-al-bitar.html (dostęp 21.02.2017).

[101] *University of Toledo College of Arts & Sciences Faculty Members, 2009–2010 Catalog*, http://www.utoledo.edu/catalog/pdf/CollegeofArtsandSciences-1.pdf (dostęp 21.02.2017).

[102] N. Ayubi, *Over-stating the Arab State: Politics and Society in the Middle East*, London–New York 2009, s. 144.

[103] Ibidem.

[104] A.L. Macfie, *Orientalism*, London–New York 2013, s. 131.

[105] *Al-Kaumijja al-arabija*..., op. cit.

go uważa sektarianizm i związane z tym konflikty pomiędzy mniejszościami. Wobec tego należy dążyć do świeckiego społeczeństwa obywatelskiego, które będzie respektować wolność wyznania i równość obywateli[106].

Podsumowując powyższe rozważania na temat narodu czynione ze świeckiej perspektywy na gruncie państw arabskich, należy stwierdzić, że naukowcom, ideologom oraz działaczom politycznym z tego kręgu równie trudno przychodziło definiowanie terminu „naród", co europejskim myślicielom. Analiza ta pokazuje również, jak wiele pojęć można zastosować, chcąc opisać naród (*umma*, *kaumijja*, *asz-szaab*). W rozumieniu państw arabskich za naród można uznać grupę ludzi zamieszkującą dany teren, którą łączą historia, język, tradycja, pochodzenie. Te wspólne cechy integrują społeczność. Religia natomiast, z perspektywy myślicieli świeckich, nie jest ważnym elementem konstytuującym naród. Ujęcie to stoi w naturalnej opozycji do pojmowania narodu z perspektywy religijnej, która ujmuje naród jako naród muzułmański, czyli zbiorowość wyznającą tę samą wiarę. W myśli i ideologii arabskiej przeważa pogląd, że naród powinien być zorganizowany w państwie. Wizje dotyczące państwa są jednak różne. Jedni myślą o funkcjonowaniu narodu w ramach jednego państwa arabskiego, obejmującego zasięgiem obszar ponad dwudziestu państw arabskich (co było i jest do tej pory utopią), inni (nieliczni) z kolei uważają, że naród powinien być zorganizowany w każdym z państw arabskich z osobna.

Pogłębiając wiedzę na temat narodu w ujęciu państw arabskich, można zauważyć, jak w znacznym stopniu myśl europejska wpływała na interpretowanie tego terminu. Arabowie czerpali wiedzę szczególnie od filozofów niemieckich i francuskich. Było to możliwe, ponieważ jak już wcześniej zaznaczono – ideolodzy pochodzący z Bliskiego Wschodu byli najczęściej chrześcijanami studiującymi w Europie. Stanowili dobrze wykształconą mniejszość, która dążyła do utworzenia ponadwyznaniowego narodu, by w ten sposób móc funkcjonować na równych zasadach z muzułmanami. Należy także podkreślić, że niezmiernie istotny dla pojawienia się terminu „naród" był nacjonalizm arabski, który rozwinął się w państwach arabskich w XIX wieku i funkcjonował przez cały wiek XX.

---

[106] Ibidem.

1.3. Definiowanie narodu z perspektywy europejskiej

W niniejszym podrozdziale zostaną przedstawione najważniejsze, zdaniem autora, kwestie dotyczące interpretacji pojęcia narodu i cech go konstytuujących. Problematyce tej poświęcono wiele pozycji książkowych i artykułów naukowych. Literatura europejska, w tym polska, jest pod tym względem bardzo bogata. Do zagadnienia tego odwołują się przede wszystkim socjolodzy, kulturoznawcy, psycholodzy, jak również politolodzy i prawnicy.

Analiza pojęcia „naród" jest wysoce problematyczna, gdyż nie jest to termin jednoznaczny. Poszukiwanie jednej definicji narodu opierającej się na czynnikach obiektywnych jest bardzo trudne. Jeden z polskich socjologów stwierdził, że „nie ma i prawdopodobnie nie będzie takiej definicji narodu, która pasowałaby do wszystkich grup, których członkowie uporczywie uważają samych siebie za należących do jednego narodu i jako naród są postrzegani także przez ludzi należących do innych grup tego rodzaju"[107]. Opierając się na cechach obiektywnych, można stwierdzić, że naród staje się kategorią podobną do społeczeństwa, do czynników obiektywnych zaliczają się bowiem język, historia, kultura, religia, terytorium państwa. Stanowią one przeciwwagę dla cech subiektywnych, takich jak więź emocjonalna, świadomość narodowa, czyli Volksgeist (duch ludu, duch narodu). Naród od społeczeństwa różni się jednak stopniem nacechowania emocjonalnego. Podczas gdy pierwsza kategoria wzbudza silne uczucia, druga wręcz przeciwnie[108].

Definiowanie narodu zależy od autora (w tym jego przynależności etnicznej/narodowej) i okresu, w którym żyje (kontekstu historycznego). Przyjęta w pracy perspektywa definiowania narodu odwołuje się głównie do paradygmatu kulturowego, naturalistycznego i politologicznego. Naród rozumiany jest jako wspólnota ludzi, którzy mają wspólne wartości kulturowe (tradycje, zwyczaje, religię, język), wspólną pamięć historyczną (mity, legendy, pamięć o wydarzeniach z przeszłości), wspólne pochodzenie (łączą ich więzy krwi – współcześnie ma to coraz mniejsze znaczenie, ponieważ to nie więź biologiczna, lecz takie elementy, jak język, kultura, religia, decydują, czy dana wspólnota jest narodem). Wspólnota charakteryzuje się także istnieniem więzi społecznych i dążeniem do utworzenia własnego państwa lub jego utrzymania (gdy je ma).

---

[107] B. Szacka, *Wprowadzenie do socjologii*, Warszawa 2003, s. 240.

[108] Ibidem.

Na współczesne rozumienie narodu i tożsamości istotny wpływ wywiera filozofia postmodernizmu. Wyznacza nową fazę w rozwoju społeczeństw i kultury, nie wprowadzając do nauk sztywnych rygorów metody naukowej, lecz stanowiąc „zbiór nowych, niezwiązanych z tradycją impresji, opisów, narracji, odwzorowań istniejących kultur”[109]. Cechuje się:

– wielokulturowością, która odnosi się do kwestii związanych z tożsamością, postawami, wartościami, symbolami i stylami życia;
– indywidualizacją, co oznacza wolność wyboru oraz niepewność i niestałość różnych znaczeń i ich interpretacji;
– różnorodnością w sferze kultury i światopoglądu, co ma wpływ na przenikanie się różnych kultur, tradycji i systemów wartości, tym samym powoduje, że nie ma jednorodnych tradycji, kultur i wartości;
– rosnącą rolą mass mediów, które mają coraz większy wpływ na kreowanie rzeczywistości kulturowej niż dzieje, legendy czy mity;
– niepewnością i niestabilnością kultur związaną z tym, że ludzie żyją w zmiennych warunkach wywołujących stres czy lęki, powodujących poczucie „tymczasowości tożsamości”, ludzie są częściej odbiorcami niż uczestnikami kultury[110].

Postmodernizm sprawia zatem, że współczesne rozumienie narodu odchodzi od jego klasycznego ujęcia. Społeczności mieszkające w granicach jednego państwa przestają być jednolite pod względem narodowym. Więzi narodowe ustępują powoli ponadnarodowym, międzynarodowym tożsamościom, a kultura narodowa staje się kulturą globalną[111]. Coraz większego znaczenia nabierają powiązania ponadnarodowe czy ponadpaństwowe. Obok (ale nie w zamian) obywatelstwa danego państwa pojawia się na przykład pojęcie obywatelstwa Unii Europejskiej[112]. Ponowoczesność sprawia, że obok rdzennego narodu mieszkającego w granicach swojego państwa pojawiają się przedstawiciele reprezentujący odmienne kręgi kulturowe, językowe. W tej sytuacji obok języka, który łączył członków danej wspólnoty tworzącej naród, funkcjonują równolegle inne czynniki narodowotwórcze (np. religia). Naród staje się wówczas bytem politycznym.

---

[109] T. Paleczny, *Stosunki międzykulturowe: modele pluralizmu w społeczeństwach „ponowoczesnych”*, [w:] *Wzory wielokulturowości we współczesnym świecie*, red. K. Golemo, T. Paleczny, E. Wiącek, Kraków 2006, s. 16.

[110] Ibidem, s. 17–18.

[111] Ibidem, s. 19.

[112] Więcej na temat obywatelstwa postnarodowego w: G. Delanty, *Odkrywanie Europy. Idea, tożsamość, rzeczywistość*, przeł. R. Włodek, Warszawa–Kraków 1999, s. 204–215.

Nowoczesne państwa mają zatem szanse istnienia, jeśli „oddzielą obywatelstwo polityczne od tożsamości kulturowej i etnicznej”[113].

W XXI wieku obserwuje się odrodzenie postaw nacjonalistycznych będących reakcją na czynniki związane z funkcjonowaniem w czasach ponowoczesnych. Renesans tych nastrojów sprawia, że popularność zdobywa definiowanie pojęcia „naród” z okresu XIX wieku, kiedy pojawiały się państwa narodowe.

Część badaczy zajmujących się badaniem narodów jest w ogóle zdania, że pojęcie narodziło się dopiero w okresie nowożytnym. Na marginesie można by więc zadać pytanie, czy z perspektywy takiego założenia istniały narody przed erą nowożytną. Nie ulega jednak wątpliwości fakt, że w nowożytności pojęcie narodu stało się kategorią w myśleniu, podstawą i wartością, która wyznaczała cele i sposoby prowadzenia polityki.

Korzeni tego terminu można szukać w starożytności. Pierwowzorem narodu mogły być już plemiona oparte na związku krwi, wspólnym przodku czy rodzie[114]. Wskazuje na to sama etymologia słowa „naród”, które można wywodzić od czasownika „narodzić”[115]. Badacze są dość zgodni, że cywilizacja antyczna nie wytworzyła pojęcia „naród”. W owym okresie posługiwano się terminami *demos* (dla określenia obywateli zamieszkujących greckie państwa-miasta, czyli *polis*[116]) oraz *populus* (dla zdefiniowania obywateli zaangażowanych w życie polityczne starożytnego Rzymu[117]). Podobnie w średniowieczu na określenie wspólnot nie stosowano pojęcia „naród”. Barbarzyńskie ludy, które doprowadziły do upadku Rzymu, miały strukturę plemienną. Dopiero później przekształciły się w inne struktury państwowe. W średniowieczu panował światopogląd chrześcijański. Myślano kategoriami religijnymi, co nie pozostawało obojętne dla struktur społecznych. W owym okresie monarcha był pomazańcem bożym wśród chrześcijańskiego ludu. Benedict Anderson zajmujący się badaniem zagadnienia narodu twierdził, że przyjęcie koncepcji narodu było możliwe dopiero po odrzuceniu poprzednio koncepcji „transkontynentalnej wspólnoty religijnej z świętym językiem i świętym tekstem, państwa dynastycznego i czasowości”[118].

---

[113] E. Lewandowski, *Pejzaż etniczny Europy*, Warszawa 2005, s. 45.

[114] M.A. Krąpiec, *Rozważania o narodzie*, „Człowiek w Kulturze” 1993, nr 1, s. 5.

[115] Jest to jedna z możliwości interpretacji źródłosłowu „naród” w języku polskim. Druga kojarzona jest z rzeczownikiem ród (rodzinna grupa społeczna), który wiąże się z pochodzeniem od wspólnego przodka.

[116] P.B. Manville, *The Origins of Citizenship in Ancient Athens*, Princeton 1997, s. 3–35.

[117] J. Crook, *Law and Life of Rome*, New York 1967, s. 36–67, 250–286.

[118] R. Utz, *Nations*, *Nation-Building, and Cultural Intervention: A Social Science Perspective*, „Max Planck Yearbook of United Nations Law” 2005, No. 1, s. 620.

Przez czasowość rozumiał pojmowanie historii, która opierała się na szczególnej wykładni Biblii. Historia zaczyna się wraz ze stworzeniem człowieka przez Boga i kończy Sądem Ostatecznym[119].

Początków organizacji państwa wokół kategorii narodu można doszukiwać się w siedemnastowiecznej Anglii. Można przypuszczać, że istotnym czynnikiem mającym na to wpływ był fakt, iż państwo to było wyspą, co wpływało na poczucie odrębności jej mieszkańców względem stałego kontynentu. Drugim elementem była sytuacja polityczna w Anglii. Po objęciu rządów przez dynastię Stuartów doszło do konfliktu między królem a parlamentem. Miało to związek z brakiem tolerancji religijnej, nieprzestrzeganiem przez dynastię rządzącą praw parlamentu oraz próbami wprowadzenia rządów absolutnych. Na popularności zyskiwała zasada gminowładztwa zakładająca oddanie władzy narodowi. Jednym z jej inicjatorów był francuski prawnik François Hotman. W 1573 roku opublikował w języku łacińskim traktat *Franco Gallia*[120].

W XVII wieku publicyści angielscy stawali w obronie praw politycznych narodu (wolności sumienia, słowa), głosząc jednocześnie, że władza należy do ludu. Byli to John Milton, Algernon Sidney (twórca dzieła *Discourses Concerning Government* [Rozprawa o rządzie] z 1680 r.), John Locke (*Dwa traktaty o rządzie* z 1690 r.). W 1755 roku w słowniku Samueala Johnsona, angielskiego leksykografa, zdefiniowano pojęcie narodu. Termin ten w owym okresie oznaczał „wielką ilość rodzin wspólnego pod względem krwi pochodzenia, urodzenia w jednym i tym samym kraju i żyjącą pod wspólnym rządem"[121].

Ruchy społeczne zakorzenione w Anglii wywołały następnie ogromne zmiany w innych państwach. Przeniesione na kontynentalną część Europy rozwijały się głównie we Francji. Wywarły wpływ na twórczość Monteskiusza (*O duchu praw* z 1748 r.) i Jeana-Jacques'a Rousseau (*Umowa społeczna* z 1762 r.).

Symboliczny początek epoki, która była ważna dla rozumienia pojęcia „naród", to natomiast koniec XVIII wieku, czyli schyłek epoki oświecenia. Walka o swobody polityczne i wolności oraz wyzwolenie spod monarszego ucisku (rewolucja francuska, walka o niepodległość Stanów Zjednoczonych) pobudziły do reform i przyjrzenia się zagadnieniu narodu. Wpływ na to miały także rewolucja przemysłowa oraz przeobrażenia w systemie edukacji. Idea równości i wszechwładzy ludu górowała w drugiej połowie XVIII wieku. W myśl rewolucjonistów

---

[119] Ibidem.

[120] F. Hotman, *Francogallia*, Madryt 2017, https://e-archivo.uc3m.es/bitstream/handle/10016/26321/francogallia_hotman_hd61_2017.pdf (dostęp 30.01.2017).

[121] S. Hejbowicz-Herburt, *Zarys pojęć o narodzie*, Lwów 1901, s. 65.

naród był suwerenem, tj. podmiotem, od którego pochodziła władza i któremu prawowicie się należała. Rewolucja miała ten stan przywrócić. Znacząca w zakresie omawianego problemu była bitwa pod Valmy (20 września 1792 r.). Ugruntowała rządy rewolucjonistów, którzy motywowali do walki pod hasłem „Vive la Nation"[122]. Dwa dni później zniesiono monarchię i ustanowiono republikę.

Nieco wcześniej, bo w 1788 roku, Stany Generalne zebrały się i proklamowały prawa człowieka i narodu. Zaczęto nawoływać do jedności narodowej, którą łączono ze zniesieniem podziału na stany (szlachtę, burżuazję), a nie z różnicami prowincjonalnymi[123]. Rok później kwestia ta została poruszona na posiedzeniu Stanów Generalnych. Wówczas Emmanuel-Joseph Sieyès postawił wniosek, aby posłowie stanu trzeciego uznali siebie za naród. Ogłosił także pamflet *Co to jest stan trzeci?*[124]. W pierwszym rozdziale stwierdził, że stan trzeci tworzy naród. Pojęcie to zdefiniował jako „stowarzyszenie ludzi, których obowiązuje wspólne prawo i którzy posiadają jako swoją reprezentację, jedno i to samo zgromadzenie prawodawcze"[125]. Zgromadzenie z 1789 roku ogłosiło się Zgromadzeniem Narodowym. Na ulicach wiwatowano: „Vive la Nation!"[126]. Zebrani podczas tego zgromadzenia – 26 sierpnia 1789 roku – przyjęli Deklarację Praw Człowieka i Obywatela. W niej odwołano się do ludu (francuskiego) i narodu. W artykule III napisano, że źródłem władzy jest naród i żadne ciało, żadna jednostka nie będzie sprawować władzy, gdy nie będzie pochodziła od narodu[127].

W XVIII wieku idee oświeceniowe dotarły do angielskich kolonii w Ameryce. Wyzysk tych terenów przez metropolię wywołał walki o niepodległość. Pod wpływem teorii europejskich dotyczących umowy społecznej i trójpodziału władzy (twórczość m.in. J. Locke'a, J.-J. Rousseau, Monteskiusza) zaczęto mówić o wolnościach i równości jednostki. Thomas Jefferson nawoływał do tworzenia autonomicznych stanów mających charakter suwerennych państw. W 1776 roku oderwały się one od metropolii. W *Deklaracji niepodległości* zapisano, że każdy

---

[122] E. Lewandowski, *Pejzaż*..., op. cit., s. 34.

[123] B. Limanowski, *Naród i państwo. Studyum socyologiczne*, Kraków 1906, s. 28.

[124] E. Sieyès, *Co to jest stan trzeci?*, 1789 r., http://loustrzyki.edu.pl/przedmioty/historia/materialy_edu/klasa_2/rewolucja_fr.htm (dostęp 30.01.2017).

[125] Ibidem.

[126] B. Limanowski, *Naród i państwo*..., op. cit., s. 28.

[127] Deklaracja Praw Człowieka i Obywatela, uchwalona 26 sierpnia 1789 r., https://pl.wikisource.org/wiki/Deklaracja_Praw_Cz%C5%82owieka_i_Obywatela (dostęp 30.01.2017).

naród ma prawo do decydowania o swoim rządzie[128]. Myśl ta została ugruntowana w prawie (np. Konstytucji USA uchwalonej 17 września 1787 r. – weszła w życie w 1789 r.).

Należy dodać, że ówcześni Francuzi (podobnie jak Amerykanie) rozumieli naród jako kategorię polityczną, a nie etniczną. Naród był tworem powstałym na mocy umowy jednostek. Przynależność do niego była dobrowolna, a etniczne pochodzenie, wspólnota kulturowa i językowa miały znaczenie drugorzędne[129]. W opozycji do nich pojawiła się jednak koncepcja uznająca naród jako wspólnotę kulturową. Prekursorem tej myśli był niemiecki filozof Johann Gottfried von Herder, będący pod wpływem twórczości Arystotelesa i Kanta. Od pierwszego zaczerpnął twierdzenie, że człowiek jest zwierzęciem społecznym, oraz przekonanie, że ludzkość ma swój cel – istotę człowieczeństwa. Cel ów rozumiał analogicznie do Kantowskiej idei oświecenia, to znaczy człowiek musi dorosnąć do rozumności. Według niego cały duchowy rozwój ludzkości polega na osiąganiu i rozwijaniu rozumności. Dążenie to nazywa inaczej: Humanität, tj. człowieczeństwem[130]. Jako zwierzę społeczne człowiek może realizować swoją naturę tylko na gruncie jakiejś społeczności. Tu właśnie pojawia się dziejowa misja narodów. Narody według niego są społecznościami, które w historii najbardziej przyczyniły się do rozwoju rozumności, a cała historia jest areną zmagań narodów w ogólnym osiąganiu człowieczeństwa[131]. Naród jest wyznaczany przede wszystkim przez wspólny język i wspólną kulturę, które tworzą wspólnotę myśli.

Innym ważnym momentem w podejściu do definiowania pojęcia narodu z perspektywy europejskiej był wiek XIX. Pod wpływem zmian ekonomicznych i społecznych będących konsekwencją rewolucji przemysłowej oraz podnoszenia poziomu oświaty doszło do przebudzenia mas ludowych. Przejawiało się ono między innymi w rosnących w siłę ruchach narodowowyzwoleńczych (walki o autonomię, niepodległość) oraz łączeniu się mniejszych państw w jedno państwo narodowe, na przykład Niemiec i Włoch[132].

Pod wpływem wydarzeń Wiosny Ludów, które ożywiły dążenia niepodległościowe w Europie, był Pasquale Mancini, włoski profesor prawa

---

[128] *Deklaracja niepodległości złożona 4 lipca 1776 roku przez przedstawicieli Stanów Zjednoczonych Ameryki na Generalnym Kongresie*, http://k_sidorczuk.republika.pl/deklar.htm (dostęp 30.01.2017).

[129] P. Szymaniec, *Pojęcie narodu w filozofii dziejów Johanna Gottfrieda Herdera*, „Wrocławskie Studia Erazmiańskie. Zeszyty Studenckie" 2008, nr 1, s. 26.

[130] Ibidem, s. 19–22.

[131] Ibidem, s. 24–25.

[132] M.A. Krąpiec, *Rozważania o narodzie*..., op. cit., s. 10–11.

międzynarodowego. W 1851 roku sformułował zasadę narodowości (teorię prawa narodów). Według niej rodom, plemionom, ludom i narodom jako grupom etnicznym, które nie mają własnego państwa, nie przysługiwało miano narodu. Powyższe grupy mogły się nim stać dopiero, gdy nabędą prawo do własnego państwa. Tylko naród miał prawo wyboru ustroju wewnętrznego i niezależności międzynarodowej[133].

Kolejne stanowisko w dyskusji na temat definiowania narodu zajął w 1882 roku Ernest Renan, historyk i filozof. Według niego: „Naród jest duszą, zasadą duchową. Dwie rzeczy, w istocie stanowiące jedność, tworzą tę duszę, tę zasadę duchową. Jedną jest przeszłość, drugą przyszłość. Jedna mieści się we wspólnym posiadaniu legatu wspomnień; druga znajduje się we wzajemnej zgodzie, pragnieniu wspólnego życia, woli uwypuklania wartości dziedzictwa, otrzymanego niepodzielnie"[134]. Można zatem stwierdzić, że naród jest związkiem czy organizmem bardziej w sferze psychicznej, kulturowej niż politycznej. Jest związkiem duchowym. Spadkobiercą przeszłości i twórcą przyszłości. Wspólne idee, tradycja, religia i losy tworzą duszę narodu, która go spaja i pozwala przetrwać. Te wartości są odmienne dla każdego narodu. Wyróżniają go. Naród według Ernesta Renana nie opiera się na czynnikach materialnych, ale duchowych.

Dokładne określenie pojęcia „naród" nie jest łatwym zadaniem. Istnieje wiele definicji narodu. Łączy je stwierdzenie, że jest to wspólnota ludzi. Problemy z określeniem tego terminu mają związek z tym, że dla jednych jest to byt realny, a dla innych wyobrażenie, idea. Na określenie narodu składają się zatem czynniki obiektywne (np. język) i subiektywne (np. duchowa bliskość z przedstawicielami danego narodu).

Definiowanie tego pojęcia ma związek z cechami ludzi go tworzącymi i uwarunkowaniami historycznymi, społecznymi i psychicznymi, które na te cechy mają wpływ. Naród jest tworem żywym. Może się przeobrażać, rozkwitać i upadać.

Spory dotyczące pojęcia „naród" mają jedynie charakter teoretyczny i praktyczny[135]. O tym, czy dana grupa czuje się narodem, decyduje wiele czynników. Ponadto każda grupa ludzi tworząca naród często różni się od innych. Trudno

---

[133] P. Tarasiewicz, *Naród wobec rewolucji*, „Cywilizacja" 2007, nr 23, s. 62.

[134] L. Moczulski, *Geopolityka. Potęga w czasie i przestrzeni*, Warszawa 2010, s. 227.

[135] Autor niniejszej pracy uważa, że mają one charakter przede wszystkim praktyczny. Dyskusja na temat definicji narodu czy definiowanie narodu nie jest celem samym w sobie. Kryje się za nią oczekiwanie, aspiracja polityczna. Zbiorowość aspirująca do uznania jej za naród prędzej czy później wyartykułuje żądania *stricte* polityczne, to znaczy uznanie jej prawa do jakiejś formy niezależności względem zbiorowości, która na danym terytorium stanowi większość.

znaleźć narody podobne sobie, gdyż konstytuują je odmienne cechy i właściwości wytworzone w procesie dziejowym.

Analizując to pojęcie pod względem etymologicznym, można wyróżnić wiele sformułowań oznaczających naród, które stosowane były w przeszłości. Związane są z cywilizacją grecką i łacińską, na przykład:

1. *Demos* (z jęz. greckiego) – pojęcie oznaczające ogół ludzi, lud. Do jego grona zaliczali się jedynie wolni obywatele płci męskiej, których rodzice mieli pochodzenie danego państwa-miasta. Wyłączono kobiety, cudzoziemców i niewolników. Pojęcie to związane było z życiem politycznym.
2. *Ethnos* (z jęz. greckiego) – pojęcie używane na określenie grupy o wspólnym pochodzeniu, lud, plemię.
3. *Populus* (z jęz. łacińskiego) – pojęcie to było określeniem ogółu, ludu i miało nacechowanie polityczne. U schyłku republiki rzymskiej mianem *populus Romanum* nazywano lud Rzymu zorganizowany w państwie. Dla Cycerona *populus* oznaczał naród, czyli społeczność opartą na poszanowaniu praw i współdziałania dla dobra ogółu[136]. Filozof ów powiedział: *Res publica est res populi*, co oznacza „Rzeczpospolita to (wspólna) rzecz (całego) narodu"[137] (czyli państwo – republika – jest dziełem narodu). *Populus* u Rzymian miało kilka znaczeń: część wojska złożona z mieszkańców miast, grupa mieszczan wyróżniona ze względu na swoją pozycję społeczną, zgromadzenie polityczne mieszczan[138]. *Populus* u Słowian oznaczało zebranych na wiecu plemiennym (*totus populus*). Do grona tego nie zaliczano kobiet[139].
4. *Natio* (z jęz. łacińskiego) – pojęcie oznaczające lud, plemię, wspólnotę pochodzenia, naród. Ma związek z czasownikiem *nasci*, *nascor* – rodzić się, pochodzić, powstawać, rosnąć[140]. *Natio* w starożytnym Rzymie oznaczało wspólnotę opartą na tym samym pochodzeniu, języku, obyczajach, ale bez organizacji politycznej. Pojęcie to było przeciwieństwem *civitas* przybierającej postać państwa z funkcjonującymi w niej organami i obywatelstwem Rzymu (*cives Romani*). *Natio* w *Psałterzu floriańskim* (psalm 109) z XV wieku oznaczało

---

[136] W.J. Korab-Karpowicz, *Historia filozofii politycznej. Od Tukidydesa do Locke'a. Tradycja klasyczna i jej krytycy*, Kęty 2010, s. 124.

[137] Ibidem, s. 124–125.

[138] P. Tarasiewicz, *Łacińskie korzenie narodu, czyli zanim o globalizmie*, „Człowiek w Kulturze. Pismo poświęcone filozofii i kulturze" 2002, nr 14, s. 22.

[139] P. Boroń, *Słowiańskie wiece plemienne*, Katowice 1999, s. 70–71.

[140] P. Tarasiewicz, *Łacińskie korzenie narodu*..., op. cit., s. 23.

naród[141]. Na średniowiecznych uniwersytetach mianem tym określano studentów pochodzących z tego samego regionu, państwa. Łączyli się oni w celu ochrony i współpracy na obcym terenie. Byli względem siebie lojalni[142]. *Natio* w XIV wieku w Anglii oznaczało ludzi posługujących się tym samym językiem i mających wspólną tradycję, a w szesnastowiecznej Polsce tłumaczone było jako potomek, rodzina, ród, ludzie, człowiek[143]. Powyższe etymologiczne określenia narodu wskazują, że była to wspólnota, którą łączyły silne więzi zarówno o charakterze politycznym, jak i społecznym.

Na określenie narodu używano także terminu „lud". Jak napisał Edmund Lewandowski, to zbiorowość wykazująca cechy plemienne[144]. Była to odrębna grupa mająca wspólną kulturę, pochodzenie i przeszłość. Niekoniecznie identyfikowała się z określonym terenem[145], podobnie zatem jak naród, który może istnieć i rozwijać się, nie mając własnego państwa (np. Polacy w okresie rozbiorowym, Romowie). Lud wykazuje brak zaangażowania w życie polityczne, gdyż jest mało operatywny (współdziałanie jego członków jest niewielkie). Jest uległy wobec struktury państwowej[146] i nieświadomy celów. „Bez świadomości celów" jest w stanie podążać za jednostką lub kilkoma osobami[147]. Nie ma wśród nich poczucia „solidarności ludowej". Ich celem jest utrzymanie kultury. Realizacja własnego paradygmatu kulturowego jest cechą ustroju ludowego[148].

Z czasem lud mógł przerodzić się w naród, który będzie strukturą zamykającą etniczny proces dziejowy. Jak napisał Bronisław Malinowski, naród jest „fundamentalnym faktem w ewolucji ludzkości"[149]. Różni go od ludu to, że ma swoją przeszłość i wizję przyszłości (lud natomiast może funkcjonować bez historii)[150]. Ponadto według Jana Szczepańskiego narody bez pisma nie mogą istnieć, a ludy mogą mieć kulturę pozbawioną własnego pisma[151].

---

[141] Ibidem, s. 18.

[142] Ibidem, s. 26.

[143] Ibidem, s. 27.

[144] E. Lewandowski, *Pejzaż*..., op. cit., s. 34.

[145] L. Moczulski, *Geopolityka*..., op. cit., s. 233.

[146] P. Tarasiewicz, *Polityczne aspiracje narodu*, „Człowiek i Państwo" 2006, nr 4, s. 292, 294.

[147] S. Hejbowicz-Herburt, *Zarys pojęć*..., op. cit., s. 66.

[148] Ibidem, s. 293, 295.

[149] E. Lewandowski, *Pejzaż*..., op. cit., s. 35.

[150] Ibidem, s. 43.

[151] Ibidem, s. 40.

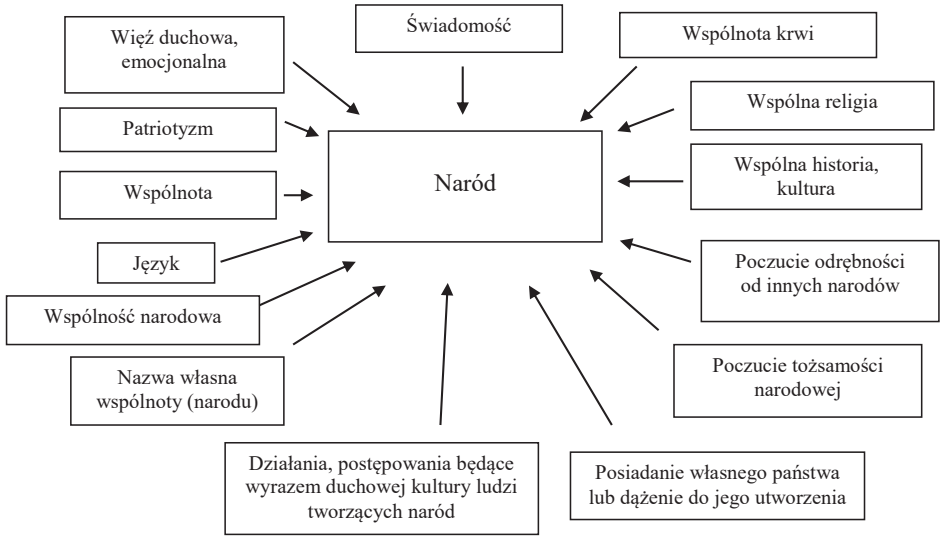
Wykres 1. Etniczny proces kształtowania narodu

rodzina ⟶ ród ⟶ klan ⟶ plemię ⟶ lud ⟶ naród

Źródło: S. Kosiński, *Socjologia ogólna. Zagadnienia podstawowe*, Warszawa 1989, s. 183.

Naród jest zatem dojrzałą formą i największą grupą. Zdaniem Floriana Znanieckiego i Ernesta Gellnera, osiągnął on najwyższe stadium rozwoju grup[152]. Przed nim były prenarodowe zbiorowości etniczne oparte na więzi społecznej (ród, klan, plemię, szczep) oraz grupy, które nie miały własnego państwa (Romowie, Flamandowie)[153].

Wykres 2. Cechy konstytuujące naród

Źródło: opracowanie własne.

Wśród wielu cech charakteryzujących naród można wyróżnić:

1. Wspólną religię, która była i jest elementem łączącym narody. Nie jest jednak warunkiem jego istnienia, na przykład w Świętym Cesarstwie Rzeszy (Heiliges Römisches Reich – I Rzesza) na mocy pokoju augsburskiego z 1555 roku

[152] F. Znaniecki, *Współczesne narody*, Warszawa 1990; E. Gellner, *Narody*..., op. cit.

[153] T. Paleczny, *Socjologia tożsamości*, Kraków 2008, s. 45–46.

panowała wolność wyznania w myśl maksymy: *Cuius regio eius religio* (Czyj kraj, tego religia).
2. Wspólnotę krwi, czyli wspólne pochodzenie. Są jednak narody, których członkowie wywodzą się z innych, na przykład naród amerykański.
3. Wspólną historię (pamięć o przeszłości), wspólne dziedzictwo, cierpienia i radości, czyli wszystko to, co może składać się na pamięć narodową. Nie ma narodów bez historii, ma ona wpływ na przyszłość, co powoduje, że każdy naród ze indywidualną historią na swój sposób kształtuje to, co się wydarzy w przyszłości.
4. Jest celem samym w sobie, czyli grupą „autoteliczną". Do tego, by się pojawiła, wystarczy wola[154]. Wyrazem tego podejścia jest posiadanie suwerenności narodowej.
5. Wspólny język obok religii należy do istotnych cech charakteryzujących i spajających naród. To dzięki niemu poprzez poezję i inne formy literackie można wywierać wpływ na uczucia, przekazywać wspólne dzieje, obyczaje, lecz nie jest to niezbędny warunek istnienia narodu, istnieją bowiem narody, które nie mają wspólnego języka, a za naród się uważają, na przykład Szwajcarzy.
6. Świadomość narodową, dzięki której naród może utrzymywać odrębność narodową. To właśnie w świadomości członków narodu ów naród istnieje. Może mieć ona formę świadomości zbiorowej i indywidualnej. Jeśli jednak jest zbyt silna, to możemy mieć do czynienia z nacjonalizmem. Cechą wyróżniającą świadomość jest „myślenie historyczne, ukazujące świat jako twór dynamiczny, zmieniany przez ludzką działalność"[155].
7. Patriotyzm. Augustyn Thierry uważał, że tam, gdzie jest naród, występuje patriotyzm. Rozumienie jego zawarł w sentencji: *Idem velle atque idem nolle* (Tego samego chcieć i tego samego nie chcieć)[156]. Naród w jego opinii łączyło uczucie wspólnoty i solidarności. Cecha ta powoduje, że członkowie narodu są gotowi poświęcić się dla losów ojczyzny.
8. Działania, postępowania będące wyrazem duchowej kultury ludzi tworzących naród oraz wytwory materialne (np. architektura).
9. Wspólność narodową, dzięki której wytwarza się solidarność narodową i społeczną, w tym rodzinną: „Naród, w którym rodzina jest słaba, będzie słabym

---

[154] K. Sztalt, *Narody w integrującej się Europie*, „Forum Politologiczne" 2005, t. 2, s. 46.

[155] Ibidem, s. 44.

[156] B. Limanowski, *Naród i państwo*..., op. cit., s. 83.

narodem”[157]. Są one ważne, gdyż dzięki nim naród jest silny i może przetrwać w razie zagrożenia (np. Polacy w okresie rozbiorów).

10. Posiadanie własnego państwa lub dążenie do jego utworzenia. Naród może mieć swój teren, ojczyznę w sensie ideologicznym, na przykład Żydzi przed 1948 rokiem, Polacy w okresie rozbiorów do 1918 roku. Stanisław Ossowski pisał: „Ojczyzna istnieje tylko w rzeczywistości subiektywnej grup społecznych, które są wyposażone w pewne elementy kulturowe. Cechy jakiegoś terytorium nie zależą od tego, co kto o nich myśli. Cechy ojczyzny są zawsze funkcją obrazów, które z jej istnieniem łączą członków pewnej zbiorowości”[158].

Trudno jest wymienić wszystkie czynniki kształtujące naród, ponieważ każdy z narodów jest inny. W niektórych z nich mogą występować wszystkie wyżej wymienione elementy, a w innych tylko niektóre. Może się także zdarzyć, że niektóre z wyżej wymienionych czynników w toku trwania narodu mogą stać się nieistotne czy można je stracić (np. obszar, ojczyznę). Niemiecki filozof Max Scheler twierdził: „Jeżeli grupa naprawdę czuje się narodowo, to nie będzie się ona nigdy powoływać na ogólne pojęcie narodu, które jest jedno dla wszystkich narodów, lecz zawsze na konkretno-indywidualną ideę własnego narodu”[159].

Analizę pojęcia „naród” można przedstawić za pomocą wielu dychotomii. Wśród nich można wyróżnić:

Prymordializm – historycyzm. Przedstawiciele pierwszego poglądu, na przykład Bronisław Malinowski, Clifford Geertz, Johann Gottfried von Herder[160], twierdzą, że narody istniały od początków historii, a narodów doszukują się już we wspólnotach plemiennych. Jednak niektórzy prymordialiści przyznają, że świadomość istnienia narodów wyłoniła się dopiero na przełomie XVIII/XIX wieku, pomimo że istniały one wcześniej. Przykładem takiego myśliciela jest Johann Gottfried von Herder[161]. W opozycji do nich stoją historycy, którzy twierdzą, że narody wyłoniły się w pewnym momencie historii. Zazwyczaj wskazują na starożytność, na przykład Marcel Mauss, Henryk Samsonowicz, średniowiecze,

---

[157] R. Rybarski, *Naród, jednostka i klasa*, Warszawa–Kraków–Lublin–Łódź–Paryż–Poznań–Wilno–Zakopane 1926, s. 145.

[158] K. Sztalt, *Narody w integrującej się Europie*..., op. cit., s. 50–51.

[159] R. Rybarski, *Naród*..., op. cit., s. 151.

[160] M. Budyta-Budzyńska, *Socjologia narodu i konfliktów etnicznych*, Warszawa 2010, s. 23.

[161] A. Heywood, *Politologia*, przeł. M. Masojć, B. Maliszewska et al., Warszawa 2006, s. 134.

tu Christopher Dawson[162], i nowożytność, w XII i XIII wieku Marc Bloch, w XV wieku Charles Tilly, w XIX wieku Eric Hobsbawm, Craig Calhoun[163].

Naturalizm – konstruktywizm. Naturaliści przyjmują, że naród powstaje drogą naturalną, samoczynnie w sposób niezaplanowany. Naturalizm często się łączy z prymordializmem w twierdzeniu, że naród jest nie tylko bytem naturalnym, lecz także pierwotnym, pojawiającym się w każdej większej społeczności ludzkiej. Do zwolenników tego podejścia zalicza się wspomnianych wyżej Bronisława Malinowskiego i Clifforda Geertza oraz Pierre'a van den Berghe'a, socjologa i antropologa, który twierdzi, że grupy etniczne są tylko przedłużeniem „związków krewniaczych"[164]. W koncepcji naturalistycznej naród jest tworem uwarunkowanym przez środowisko geograficzne, które ma wpływ na jego właściwości psychofizyczne[165]. W odróżnieniu do naturalistów konstruktywiści twierdzą z kolei, że naród jest świadomym wytworem ludzkim. Jest pochodną nacjonalizmu, jak sądzą Ernest Gellner, Elie Kedourie[166]. Ponadto jest strukturą świadomie tworzoną przez intelektualistów, nauczycieli, artystów, księży, zdaniem Florian Znaniecki[167]. Do konstruktywistów można zaliczyć Erica Hobsbawma i Benedicta Andersona[168].

Obiektywizm – subiektywizm. W myśl pierwszej koncepcji naród jest przedmiotem obiektywnym. Oznacza to, że narody można scharakteryzować przez wiele obiektywnych czynników: wspólny język, pochodzenie, terytorium czy kulturę. Subiektywistyczne podejście kładzie z kolei nacisk na wyobrażenia, tożsamość, świadomość przynależności do danej wspólnoty (identyfikacja), jej idee, indywidualne odczucia[169]. Zwolennikami tego podejścia są Ernest Renan i Pasquale Mancini, którzy twierdzą, że „członkowie narodu postrzegają siebie jako odrębny naród i wierzą w swoje specyficzne cechy"[170]. Kolejnym

---

[162] Ch. Dawson, *Tworzenie się Europy*, przeł. J. Zielińska, Warszawa 2000.

[163] Ibidem, s. 23–25.

[164] P. van den Berghe, *Does Race Matter*, „Nations and Nationalism" 1995, Vol. 1, No. 3, s. 357–368.

[165] J. Turowski, *Socjologia. Wielkie i małe struktury społeczne*, Lublin 1994, s. 144.

[166] E. Kedurie, *Nationalism*, London 1960.

[167] M. Budyta-Budzyńska, *Socjologia narodu*..., op. cit., s. 28.

[168] R. Zenderowski, *Religia, etnonacjonalizm i tożsamość narodowa: powiązania i modele relacji (ujęcie teoretyczne)*, [w:] *My już jesteśmy zjedzeni... Rola i znaczenie prawosławia w konflikcie etnicznym w Dolinie Preszewa*, red. R. Zenderowski, Warszawa 2010, s. 19.

[169] Więcej o kryteriach subiektywnych i obiektywnych narodu zob. Z. Ziembiński, *Elementy socjologii*, Poznań 1994, s. 77–80.

[170] M. Budyta-Budzyńska, *Socjologia narodu*..., op. cit., s. 43.

przedstawicielem subiektywistycznego podejście jest Benedict Anderson[171]. Jego koncepcję Raphael Utz nazywa wyobrażeniową[172]. Według B. Andersona naród jest tworem wyobrażonym. Jeden przedstawiciel postulowanego narodu nie jest w stanie nigdy spotkać wszystkich jego członków[173], dlatego naród jest tylko mentalnym postulatem. W gronie subiektywistów znajdują się ponadto Craig Calhoun i Max Weber.

W ramach omawianej dychotomii warto wspomnieć również o instytucjonalnej koncepcji narodu, która mieści się niejako pomiędzy obiektywizmem a subiektywizmem. Zgodnie z nią instytucje nie są całkowicie obiektywne, gdyż zależą od ludzkich decyzji. To one je konstytuują, zmieniają i odwołują instytucje. Są więcej niż tylko subiektywne, gdyż w momencie ustanowienia zyskują moc. Zaczynają obowiązywać, a poszczególne jednostki i inne instytucje muszą się z nimi liczyć[174]. Niektórzy, jak Anthony Giddens[175], łączą to podejście z koncepcją narodu jako wspólnoty państwowej. Opiera się ona na założeniu, że podstawową instytucją, dzięki której naród zyskuje prawomocność, jest państwo. Podejście instytucjonalne reprezentuje także Rogers Brubaker, przekonany, że naród ma zinstytucjonalizowaną formę i jest kategorią praktyczną[176].

Staatsnation – Kulturnation. Rozróżnienie to wprowadził Friedrich Meinecke w 1908 roku. Dosłownie należałoby je przetłumaczyć jako naród państwowy – naród kulturowy. W stosunku do tej dychotomii można używać także zamiennie innych określeń, jak narody jako wspólnoty polityczne – narody jako wspólnoty kulturowe lub naród jako *demos* – naród jako *etnos*[177]. Opisując ją, można sformułować następujące pytanie: Czy to narody tworzą własne państwa, czy państwa formułują narody? Koncepcja Kulturnation opowiada się za

---

[171] B. Anderson, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, London–New York 1991.

[172] R. Utz, *Nations, Nation-Building...*, op. cit., s. 619–621.

[173] Ibidem.

[174] Dobrym przykładem obrazującym ten tok myślenia może być prawo wprowadzone w drodze referendum. Referendum opiera się na decyzjach podjętych przez każdego obywatela z osobna, czyli jego subiektywnej woli. Kiedy prawo zostanie już wprowadzone i zaczynie powszechnie obowiązywać, zyskuje uniwersalny charakter. W tym momencie poszczególna decyzja tej czy innej jednostki jest bez znaczenia. Ma miejsce nawet odwrotna zależność: od teraz to poszczególne jednostki muszą podporządkować się obowiązującemu prawu. Innymi słowy: prawo, mimo że wynika z subiektywnych decyzji, obowiązuje powszechnie i przez to jest więcej niż tylko subiektywne.

[175] A. Giddens, *The Nation-State and Violence*, Cambridge 1985, s. 116, 121.

[176] M. Budyta-Budzyńska, *Socjologia narodu...*, op. cit., s. 30.

[177] R. Zenderowski, J. Pieńkowski, *Kwestie narodowościowe...*, op. cit., t. 1, s. 88.

stwierdzeniem, że naród jest czymś pierwotnym względem państwa. Oznacza to, że najpierw wyłania się naród, który działa na rzecz utworzenia państwa. Kulturnation zakłada, że wspólnota ta ma charakter etniczny. Można przez to rozumieć wspólnotę połączoną genealogicznie (wspólnota krwi) oraz elementami subiektywnymi (pamięć, wartości, uczucia, mit – koncepcja etnosymboliczna[178]). W myśl etnosymbolizmu faktyczne, biologiczne pokrewieństwo jest drugorzędne dla budowania wspólnoty (zazwyczaj ma ono tylko legendarny, zmitologizowany charakter[179]). To, co ją spaja, to wspólny język, wyznawane wartości, akceptowalne społecznie sposoby zachowania i doświadczenia historyczne. Nie wybiera się przynależności etnicznej. Jest ona nadana poprzez pochodzenie i wychowanie[180]. Stąd często łączy się koncepcję Kulturnation z naturalizmem, obiektywizmem (skoro wspólnoty i przynależności wyłaniają się niejako same, niezależnie od ludzkiej decyzji) oraz prymordializmem (zakładając, że grupy etniczne istniały od początku ludzkich dziejów). Prekursorem koncepcji narodu jako wspólnoty kulturowej jest Johann Gottfried von Herder[181]. Na gruncie polskim jej przedstawicielem jest Florian Znaniecki.

Koncepcja Staatsnation z kolei podaje odwrotną odpowiedź na postawione wyżej pytania. Zwolennicy tego podejścia uważają, że najpierw wyłaniają się państwa, a dopiero później na ich podstawie formułują się narody. Koncepcja ta zakłada, że naród to *demos*, czyli wspólnota obywateli zamieszkujących dane państwo. *Demos* jest wyznaczany poprzez *ius soli* oraz *patrię*. Przy czym *ius soli* (dosłownie prawo ziemi) oznacza, że jest to wspólnota, która zamieszkuje i rości sobie prawo do konkretnego terytorium. Z kolei *patria* oznacza wspólny zakres praw i obowiązków, jakie są nakładane na każdego z obywateli[182]. Do zasady *patrii* odniósł się wspomniany już wcześniej Emmanuel-Joseph Sieyès w pamflecie *Czym jest stan trzeci?*[183]. Koncepcja Staatsnation łączy się z teorią umowy społecznej[184]. Istotny wpływ ma tu także wspólny interes. Jak uważa Ernest Gellner, powstanie narodów ma związek z interesami społecznym i ideologicznym[185].

---

[178] Ibidem, s. 96.

[179] M. Budyta-Budzyńska, *Socjologia narodu*..., op. cit., s. 45.

[180] Ibidem.

[181] A. Heywood, *Politologia*..., op. cit., s. 134.

[182] M. Budyta-Budzyńska, *Socjologia narodu*..., op. cit., s. 44.

[183] E.-J. Sieyès, *Czym jest stan trzeci?*, [w:] *Filozofia francuskiego oświecenia*. Wybór, tłum., wstęp i przypisy B. Baczko, Warszawa 1961, s. 402–406.

[184] Ibidem.

[185] R. Zenderowski, J. Pieńkowski, *Kwestie narodowościowe*..., op. cit., t. 1, s. 91.

Twierdzi ponadto, że nowożytne narody powstały jako odpowiedź i próba przywrócenia poczucia bezpieczeństwa wobec kryzysu i destrukcji instytucji wyznaczających dotychczasowy sens i porządek[186]. Zwolennikiem koncepcji Staatsnation byli także Jean-Jacques Rousseau i Eric Hobsbawm[187]. Koncepcja ta często łączona jest z historycyzmem, instytucjonalizmem i konstruktywizmem.

Opisywane powyżej koncepcje Staats- i Kulturnation nie wykluczają się – to znaczy można z powodzeniem utrzymywać, że obie są prawdziwe i opisują dwa rodzaje narodów i odpowiadające im sposoby powstawania. Na rzecz koncepcji Kulturnation przemawia większość narodów europejskich, czego przykładem mogą być Niemcy (tj. naród dzielący wspólną kulturę i język, który w konkretnym historycznym momencie zjednoczył się i ustanowił wspólne państwo). Z kolei koncepcja Staatsnation charakterystyczna jest dla Stanów Zjednoczonych, gdyż trudno wśród osiemnastowiecznych Amerykanów doszukiwać się wspólnego pochodzenia, kultury, doświadczenia historycznego, a niekiedy nawet wspólnego języka. Mimo to ludzie ci zjednoczyli się pod względem politycznym, tworząc własne państwo i naród.

2. Mniejszość religijna, narodowa i etniczna jako kategoria teoretyczna

Kwestia mniejszości religijnych, narodowych i etnicznych jest wyjątkowo trudna do zdefiniowania na gruncie arabskim. Był to temat tabu dla świata akademickiego, politycznego i religijnego, szczególnie w państwach ideologicznych, na co wskazuje przykład Syrii kontrolowanej przez członków partii Al-Baas. Partia ta narzuciła pogląd mówiący o tym, że istnieje tylko jeden naród arabski, a nawet jeżeli istnieją jakieś mniejszości, jest to niewielka grupa, która powinna być wdzięczna za gościnność i aktywnie się asymilować.

Poruszanie tego tematu w Syrii wiązało się z oskarżeniem o zdradę. Osoby podejmujące to zagadnienie musiały wydawać swoje prace za granicą i niekiedy pod pseudonimem. Najczęściej publikowano je w Libanie. Były to publikacje bezdebitowe, czyli wydawane i rozpowszechniane bez zgody stosownego organu

[186] Ibidem.

[187] A. Heywood, *Politologia*..., op. cit., s. 136.

rządowego w podziemiu. Najczęściej praktyki takie stosowała mniejszość kurdyjska[188].

Problematyka mniejszości w Syrii nabrała nowego wymiaru pod koniec XX wieku, co było skutkiem procesu globalizacji. Asumptem do zmian w tym zakresie były także wydarzenia związane z Arabską Wiosną. Wskazane okoliczności temat mniejszości uczyniły problemem bieżącym i jednocześnie palącym[189].

W niniejszym podrozdziale zostaną omówione kwestie związane z definicjami dotyczącymi mniejszości zarówno z perspektywy państw arabskich, w tym Syrii, jak i myśli europejskiej. Pokazane zostaną trudności w interpretacji tego terminu, który przysparza problemów nie tylko intelektualistom i politykom Starego Kontynentu, lecz także arabskim. Jeśli ci ostatni odnoszą się do tego zagadnienia, to najczęściej dotyczy ono grup religijnych.

Przeniesienie terminu „mniejszość religijna" z gruntu państw europejskich na arabski/islamski jest dość trudne. Ma to związek z faktem, że na Bliskim Wschodzie, w tym i w Syrii, używa się co najmniej kilku terminów na określenie grup religijnych. Pierwszym z nich jest *taife* oznaczający – według encyklopedii arabskiej – grupę, która się oddzieliła[190]. Połączony jest z innym określeniem – *firka*. Można je z kolei tłumaczyć jako rozstanie, odejście, secesję wobec *taife*, czyli grupę, która dokonała odejścia od głównego nurtu. Dodatkowo *taife* charakteryzuje się jako grupę mającą jedną wspólną doktrynę i przywództwo. *Taife* tłumaczy się na język polski jako sektę lub odłam. Z terminem tym etymologicznie związane jest słowo *at-taifija*, czyli sektarianizm.

At-taifija jest jednym z najbardziej popularnych terminów dotyczących określenia mniejszości religijnej w języku arabskim. Często jest używany w literaturze naukowej, mediach i dyskursie politycznym (zdarza się, że np. politycy chcąc zdyskredytować przeciwnika, wypominają mu przynależność do określonej grupy wyznaniowej oraz faworyzowanie członków własnej sekty/grupy wyznaniowej). Sektarianizm ma ogromny wpływ na politykę i społeczeństwa państw arabskich. Nierzadko cała władza bazuje na podziałach sektarianistycznych, czego

---

[188] M.A. al-Dżabri, *Al-Hitab al-Arabi al-muaser* [Współczesny dyskurs arabski], Bejrut 1992, s. 107–111.

[189] Y. Mustafa, *Al-Rabii al-Arabi we al-akalijat* [Arabska Wiosna a mniejszości], Amnesty International, Middle East and North Africa Regional Office, http://www.amnestymena.org/ar/magazine/Issue19/ArabSpringandMinorities.aspx?articleID=1081 (dostęp 7.05.2017).

[190] *Modżam Almaany al-dżamaa* [Leksykon Almaany], http://www.almaany.com/ar/dict/ar-ar/قفئاط (dostęp 11.03.2017); *Al-Mausua al-arabija al-alamija* [Arabska encyklopedia światowa], t. 15, Rijad 1999, s. 476; K. al-Shabib, *At-Taife we at-taifija* [Sekta i sektarianizm], http://www.umalhamam.net/?act=artc&id=1790 (dostęp 11.03.2017).

przykładem może być libański konfesjonalizm. Jest to system rządów oparty na zróżnicowaniu religijnym. Według niego najwyższe stanowiska w państwa obsadzane są według klucza religijnego. I tak, prezydent musi być maronitą, premier sunnitą, a przewodniczący parlamentu szyitą[191]. Innym przykładem jest rząd syryjski, w którym od 1970 roku dominują przedstawiciele alawitów.

W języku polskim na określenie *at-taifija* można używać dwóch terminów: sekciarstwo lub sektarianizm. Oznaczają one to samo, ale różnią się oceną tego pojęcia. Należy jeszcze dodać, że w języku polskim słowo „sekta" ma pejoratywny wydźwięk. Nie odnosi się to jednak do państw arabskich. Praktycznie wszystkie odłamy wyznania chrześcijańskiego, na przykład katolicy, protestanci czy maronici, są w języku arabskim nazywane sektami chrześcijańskimi.

Zjawisko *at-taifija* ogólnie oceniane jest negatywnie w sferze politycznej i religijnej. Sektarianizm jest o tyle niebezpieczny, że wprowadza partykularyzmy i konflikty. Efektem sektarianizmu jest walka o władzę i dominację jednej tylko grupy, w miejsce pokojowego współistnienia i współpracy przedstawicieli różnych grup. Przynależność do *at-taife* często łączy się z lojalnością wobec określonej grupy, obsadzaniem stanowisk pobratymcami i wrogością wobec przedstawicieli innych społeczności wyznaniowych. *At-taifija* jest analogicznym problemem do plemienności. Sektarianizm i plemienność należy uznać za dwa główne powody porażki panarabizmu i zjednoczenia Arabów, stawiają bowiem przed państwami poważne problemy. Związane są między innymi z tym, że członkowie sekt i plemion nie czują lojalności wobec państw, w których żyją. Ponadto obszary wpływów sekt i plemion nie pokrywają się z granicami państw. Jest to krytyka sektarianizmu wypływająca ze świeckiej, polityczno-społecznej perspektywy, jednak sektarianizm bywa również potępiany przez muzułmańskie autorytety religijne. Przykładem jest Taha al-Alwani, prawnik muzułmański, który twierdził, że różnorodność grup wyznaniowych jest w pełni akceptowalna na gruncie *Koranu*, jednak antagonizm, walka o dominację i konflikty są „pójściem śladami szatana"[192].

Sekt i odłamów religijnych nie akceptują fundamentaliści, gdyż z ich perspektywy istnieje tylko jeden prawowity islam, tj. sunnizm. Traktują chrześcijan jako zdrajców i kolaborantów współpracujących z państwami zachodnimi, a członków sekt muzułmańskich jako heretyków.

---

[191] L. Binder, *Politics in Lebanon*, New York 1966, s. 276.

[192] Wywiad z Tahą al-Alwanim na temat pojęcia *at-taifija*, „Al-Jazeera" 1.12.2011, http://www.aljazeera.net/programs/religionandlife/2011/12/1/مفهوم-الطائفية-في-الدين-ة (dostęp 11.03.2017).

Poza terminem *at-taife* używa się również sformułowania *al-akalijat ad--dinija*, co oznacza mniejszości religijne. Jest używane, mimo że nie zostało zdefiniowane w literaturze arabskiej.

Analizując zagadnienie mniejszości religijnych w kontekście Syrii, w której wyznaniem dominującym jest islam, należy odnieść się także do *Koranu*. Święta księga muzułmanów nie zna tego pojęcia. Dzieli ludzi na wiernych i niewiernych[193]. Do pierwszej grupy, poza muzułmanami, zalicza ludy księgi, czyli wyznawców judaizmu i chrześcijan, którzy pojawili się przed narodzinami islamu[194] i odrzucili „Księgę Boga za plecy", czyli *Koran*[195]. Z kolei w grupie niewiernych są wszyscy poza muzułmanami, żydami i chrześcijanami. Według *Koranu* spotka ich „ogień Gehenny"[196] czy „napój wrzący i kara bolesna"[197]. Cytaty te odnoszą się jednak do życia pozagrobowego niewiernych i niekoniecznie oznaczają potrzebę stosowania wobec nich przemocy za życia.

Jak wynika z *Koranu*, islam nakazuje zachowanie tolerancji religijnej. Wskazuje na to werset 256 sury Al-Bakara (Krowa), w którym napisano: „Nie ma przymusu w religii!"[198]. Jako przykład poszanowania praw mniejszości podaje się fakt, że prawo muzułmańskie zezwala na małżeństwa między mężczyznami muzułmańskimi a kobietami z ludów księgi. W rzeczywistości jest ono jednak odmawiane muzułmańskim kobietom, które nie mogą wchodzić w związki małżeńskie z przedstawicielami innych religii.

Niewierni i ludy księgi są określani mianem *zimmi* (z języka arabskiego *ahl az-zimma*). Według niektórych autorów, na przykład Saad'addina Ibrahima czy Kamala Habiba, pojęcie ludów księgi i *zimmi* odpowiada terminowi „mniejszość"[199]. Na gruncie prawa muzułmańskiego grupy te nie mają równych praw, pełnią praw cieszą się bowiem tylko muzułmanie, a następnymi w kolejności są niemuzułmanie, czyli ludy księgi i pozostali *zimmi*[200]. Według islamu

---

[193] K. Habib, *Al-Akalijat we as-sijasa fi al-hybra al-islamija min bidajet ad-daula an'nabauija we hata sukut ad-daula al-Osmanija, 621–1908* [Mniejszości i polityka w doświadczeniu islamskim od początku państwa Proroka aż do upadku państwa Osmanów, 621–1908], Kair 2002, s. 36–42.

[194] Sura VI Al-An'am (Trzoda), 156.

[195] Sura II Al-Bakara (Krowa), 101.

[196] Sura IX At-Tauba (Skrucha), 68; sura XIV Ibrahim (Abraham), 29.

[197] Sura X Jūnus (Jonasz), 4; sura XXII Al-Haǧǧ (Pielgrzymka), 25.

[198] Sura II Al-Bakara (Krowa), 256.

[199] K. Habib, *Al-Akalijat fi al-mansur al-islami* [Mniejszości z perspektywy islamu], http://www.themwl.org/web/sites/default/files/akalyat_1.pdf (dostęp 28.04.2017); S. Ibrahim, *Ta'ammulat fi mes'alat al-akalijat*..., op. cit.

[200] K. Habib, *Al-Akalijat we as-sijasa*..., op. cit.; J. al-Kardawi, *Gheir al-muslimin fi al-mudżtama al-muslim* [Niemuzułmanie w muzułmańskim społeczeństwie], Bejrut 1985, s. 7.

nie istnieją mniejszości etniczne, narodowe, kulturowe czy językowe, skoro „kto wierzy w islam, nie jest mniejszością”[201].

Z punktu widzenia islamu pojęcie mniejszości jest stosunkowo nowe w *fikh* (tj. jurysprudencji muzułmańskiej) i cywilizacji islamskiej. W tradycji tej nie funkcjonuje pojęcie mniejszości w takim znaczeniu, w jakim istnieje we współczesnych naukach społecznych. Niektórzy autorzy, jak Saad'addin Ibrahim, sprzeciwiają się w ogóle wprowadzeniu tego terminu. Twierdzą, że samo użycie nazwy mniejszość wyróżnia pewną grupę i stawia ją w opozycji do reszty społeczeństwa, co w istocie rodzi niesprawiedliwość, dyskryminację lub przemoc. W odpowiedzi na taki stan rzeczy członkowie tej grupy konsolidują się w celu obrony. Sytuacja prowadzi do narastania napięć w stosunkach społecznych. Według Saad'addina Ibrahima islam nie zna dyskryminacji między ludźmi ze względu na kolor skóry i pochodzenie, dzielenie społeczności na mniejszości stoi zatem w sprzeczności z duchem islamu[202].

Z kolei Kamal Habib uważa, że problem zróżnicowania religijnego, narodowego i etnicznego, który wcześniej nie był dostrzegany przez muzułmanów, został wywołany przez przedstawicieli państw Zachodu i syjonistów. Po upadku kalifatu, czyli muzułmańskiego systemu politycznego, Francja i Wielka Brytania powołały nowe państwa świeckie. Ich funkcjonowanie i prawne podstawy oparto na zasadach nieznanych w tej części świata[203]. W opinii Kamala Habiba zmiany instytucjonalne i prawne narzucone przez państwa z zewnątrz wywołały zagadnienie istnienia mniejszości, co nie pozostało obojętne dla kwestii definiowania tej kategorii. W jego ocenie państwa arabskie powinny odejść od tradycyjnych sformułowań na rzecz definiowania mniejszości z perspektywy europejskiej.

Omawiając stanowisko przedstawicieli świata arabskiego, warto przytoczyć także oficjalną opinię Wielkiego Imama – Ahmeda al-Tayeba, uznanego za najwyższy autorytet w kwestii jurysprudencji islamskiej[204]. Pełni on funkcję Wielkiego Szejka (co odpowiada stanowisku rektora) Uniwersytetu Al-Azhar w Kairze – uczelni uznanej w świecie islamu[205]. Według niego konstytucyjne państwa

---

[201] K. Habib, *Al-Akalijat we as-sijasa*..., op. cit., s. 36–42.

[202] S. Ibrahim, *Ta'ammulat fi mes'alat al-akalijat* [Przemyślenia w kwestii mniejszości], Kair 1992, s. 64.

[203] Ibidem.

[204] M. Albedaywi, *Szajh Al-Azhar: mustalah „al-akalijat" jahmil fi tajatihi al-tamjiz we al-infisal* [Szejk Al-Azhar: Termin „mniejszość" prowadzi do dyskryminacji i separacji], https://www.youm7.com/story/2017/3/1/3125010/زيي-مت-ا-ه-تاي-ط-ى-ف-ل-م-ح-ي-ت-اي-ل-ق-أل-ا-ح-ل-ط-ص-م-ره-زأل-ا-خ-ي-ش/لاص-ف-ن-الاو (dostęp 7.05.2017).

[205] C. Bennett, *Muslims and Modernity: Current Debates*, London–New York 2005, s. 220.

narodowe oparte na zasadzie równości i rządów prawa stanowią pierwszy element budujący solidarność i wspólnotę. Rezygnacja z idei społeczeństwa obywatelskiego prowadzi do porażki państw, instytucji religijnych, elit kulturowych i politycznych, a także ogólnego osłabienia państwa. Sytuacja ta, po pierwsze, otwiera drogę zewnętrznym i szkodliwym wpływom; po drugie, prowadzi do łamania praw obywateli, zniszczenia solidarności społecznej, podziału i dyskryminacji. Siła państwa wywodzi się bowiem z siły obywateli i elit patriotycznych.

W państwach arabskich obywatele i elity niosą wielką odpowiedzialność w zwalczaniu zjawisk przemocy niezależnie, czy mają one podłoże religijne, etniczne, polityczne czy społeczne. Symptomem słabości państwa i rosnącego kryzysu społeczeństwa obywatelskiego jest coraz częstsze poruszanie tematu mniejszości i ich praw. Wiadomo, że gdyby każdy cieszył się pełnią równych praw, to nie byłoby potrzeby poruszania kwestii respektowania praw grupy odmiennej. Wobec tego ów Wielki Imam zaleca intelektualistom, by całkowicie zrezygnowali z używania pojęcia mniejszości. Termin ten jest według niego niebezpieczny, gdyż niesie za sobą groźbę separacji i dyskryminacji[206].

Ahmed al-Tayeb uważa, że odwołanie się do definicji mniejszości towarzyszyło podziałom między muzułmanów a chrześcijan, a także między samymi muzułmanami. Takie dzielenie społeczeństwa uznaje za szkodliwe, gdyż w konsekwencji może prowadzić do izolacji, poniżenia, konfliktu i rozłamu. Jak sugeruje, należałoby więc uprawiać politykę w kierunku odwrotnym, czyli taką, która będzie spajać społeczeństwo, a nie je dzielić. Miałaby ona nawiązywać do ducha Konstytucji medyńskiej[207]. Ahmed al-Tayeb potępił przemoc wobec mniejszości religijnych i etnicznych. Zaznaczył, że żadna religia nie jest odpowiedzialna za rosnący w ostatnich czasach terror, ponieważ wszystkie potępiają akty przemocy.

Analizując zagadnienie mniejszości, można zaprezentować stanowisko świeckiego pisarza, jakim jest Jad al-Karim al-Jiba'i należący do aktywnych syryjskich intelektualistów wywodzących się z mniejszości druzyjskiej. Przytacza on nie tylko liczne definicje mniejszości, lecz także formułuje własną. Stwierdza, że mniejszości to grupy narodowe lub językowo-kulturowe, religijne, doktrynalne, które organizują się w ramach własnych struktur[208]. Między mniejszością

---

[206] Ibidem.

[207] *Konstytucja medyńska*, Encyklopedia PWN, http://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Konstytucja-medynska;3925272.html (dostęp 7.05.2017); W.M. Watt, *Muhammad at Medina*, Oxford 1956, s. 221–227.

[208] J. al-Jiba'i, *Mas'alat al-akalijat* [Kwestia mniejszości], Committees for the Defense of Democracy Freedoms and Human Rights in Syria, http://cdf-sy.org/content/index.php?option=com_

a większością zawsze zachodzą stosunki, które jednocześnie zbliżają i dystansują od siebie obie grupy. Wpływają na społeczną i polityczną stabilność mniejszości. Decydującym elementem w istnieniu mniejszości jest ich świadomość odrębności i odmienności, a także dbałość o zachowanie własnej tożsamości i dążenie do równości praw z większością. Jad al-Karim al-Jiba'i wnioskuje, że jeżeli jakieś państwo respektuje prawa człowieka, to tym samym uznaje także prawa mniejszości. Gwarantowanie praw człowieka, jego zdaniem, leży w obowiązku większości, która rządzi danym państwem. Poza tym może zachodzić odwrotna zależność, to znaczy, jeżeli łamane są prawa jakiejś części społeczeństwa (niezależnie od jej liczebności), to naruszane są prawa całego społeczeństwa. Syryjski intelektualista uważa, że państwo jest albo w pełni demokratyczne, albo autorytarne, a społeczeństwo pozostaje zniewolone dopóki, dopóty wszyscy jego członkowie nie będą wolni, przy czym wolność jest zawsze uwarunkowana prawem i odpowiedzialnością. Społeczeństwo wolne natomiast to takie, które ma możliwość rozwoju i postępu. Jad al-Karim al-Jiba'i uznaje za konieczne ustanowienie w Syrii demokratycznego, świeckiego ustroju, który wprowadzi rozdział religii od państwa i będzie traktować wszystkie religie na równi[209].

W systemie prawnym Syrii nie funkcjonuje pojęcie mniejszości (narodowych, etnicznych czy religijnych)[210]. Analiza tego zagadnienia przekonuje jednak autora niniejszych rozważań, że ów stan rzeczy należy zmienić. Potrzebne jest bowiem nowe podejście w tej kwestii, gdyż mniejszości niemuzułmańskie żyjące w muzułmańskim państwie mają polityczną świadomość i nie zgadzają się na niesprawiedliwe traktowanie. Chcą być uznane za pełnoprawnych obywateli z możliwością korzystania z pełni praw politycznych, religijnych, kulturalnych czy językowych. Zmiana podejścia do kwestii mniejszości ma także związek z postępującą globalizacją, która czyni podział świata na *dar al-islam*, *dar al-kufr* i *dar al-harb* (dom islamu, dom niewiernych, dom wojny) przestarzałym.

Na gruncie arabskim pojęcie mniejszości (*al-akalijat*) zostało wyjaśnione w wydawnictwach encyklopedycznych. W encyklopedii arabskiej[211] terminem tym określa się grupę ludzi, która odznacza się atrybutami i cechami odróżniającymi ją od większej części społeczeństwa. Cechy te mogą mieć charakter narodo-

---

content&view=article&id=294%3A2010-08-15-21-37-15&catid=9%3A2010-07-06-15-20-36&Itemid=10 (dostęp 7.05.2017).

[209] Ibidem.

[210] Szerzej na ten temat w rozdziale drugim.

[211] *Al-Akalijat* [Mniejszości], [w:] *Al-Mausua al-arabija* [Encyklopedia arabska], https://www.arab-ency.com/ar/ا‌ل‌ب‌ح‌ث‌ا/ا‌ل‌ق‌ل‌ي‌ا‌ت (dostęp 25.02.2017).

wy, etniczny lub religijny. Warunkiem nazwania jakiejś grupy mniejszością jest fakt, że jej liczebność stanowi mniej niż 50% populacji państwa. Danej grupie należy się miano mniejszości, nawet jeżeli liczba jej członków jest marginalna. Mniejszości można podzielić na religijne (np. chrześcijanie, żydzi), sekciarskie (np. alawici, druzowie), religijno-doktrynalne (np. szyici, sunnici i związani z nimi zwolennicy szkoły hanbalickiej, hanafickiej, malikickiej, szafiickiej), językowe, plemienne, rodowe, etniczne, kulturowe, polityczne, regionalne, społeczno-ekonomiczne i narodowe. Mniejszość narodowa ma złożoną tożsamość, na którą składają się elementy językowe, kulturowe, etniczne, religijne, a także odrębna historia. Zazwyczaj mniejszości żyją pod dominacją większości społeczeństwa[212].

W encyklopedii politycznej[213] pojęcie *al-akalijat* definiuje się jako grupę mieszkańców danego państwa/regionu, którą odróżnia od większości mieszkańców przynależność etniczna, językowa lub religijna. Członkowie mniejszości niekoniecznie muszą wyróżniać się politycznie, klasowo czy społeczno-ekonomicznie. W społecznościach postępowych istnienie mniejszości nie stanowi przeszkody dla zjednoczenia społecznego lub narodowego. Są one problemem w społeczeństwach zacofanych i uzależnionych od zewnętrznych, imperialistycznych sił, które próbowały prowadzić politykę zgodnie z zasadą „dziel i rządź" – poprzez podsycanie i wykorzystywanie mniejszości. Na jej podstawie mocarstwa zachodnie w państwach arabskich zaopiekowały się mniejszościami religijnymi[214].

W encyklopedii haseł politycznych Al-Maisara[215] odniesiono się jedynie do pojęcia mniejszości narodowej. Zgodnie z nią terminem tym określono grupę etniczną, która różni się od większości społeczeństwa i angażuje się w życie polityczne na ogólnokrajowym poziomie[216].

Według jednego z portali religijnych – Assakina[217] mniejszość to podgrupa, która żyje pomiędzy większą grupą. Jest to społeczność połączona wspólnymi cechami, które zarazem odróżniają je od reszty społeczeństwa. Ponadto członkowie tej grupy uważają się za zdominowanych przez większość cieszącą się

---

[212] Ibidem.

[213] A. al-Kayali, *Al-Mausua as-sijasa*..., op. cit., s. 244–245.

[214] Ibidem.

[215] I.A. Abdulkafi, *Al-Mausua al-Maisara lil mustalahat as-sijasija*..., op. cit., s. 58.

[216] Ibidem.

[217] *Tarif mustalah al-akalija* [Definicja pojęcia mniejszości], http://www.assakina.com/politics/minorities/20618.html (dostęp 7.05.2017).

wyższą pozycją społeczną, różnorakimi przywilejami i dążącą do ograniczenia praw mniejszości. Z drugiej strony większość postrzega członków mniejszości jako obcych, konflikt między mniejszością a większością jest zatem wpisany już w samą definicję. Rola mniejszości w społeczeństwie jest marginalna. Mniejszości różnią się między sobą liczebnością, pozycją społeczną, a także jej wpływem na większość[218].

Warto dodać, że mniejszości nie zawsze rozpatruje się tylko w kategoriach ilościowych. Można je także zdefiniować poprzez kryterium wpływów politycznych[219]. I tak, alawici w Syrii, pomimo że liczbowo jest ich zdecydowanie mniej niż sunnitów, jednak mają większe oddziaływanie na kwestie polityczne i militarne państwa niż ci drudzy. Z tego względu nie do końca można zakwalifikować ich jako mniejszość. Odwrotnie – grupy, których populacja stanowi liczbową większość, można nazwać mniejszością w sytuacji, gdy są pozbawione wpływu na politykę państwa zamieszkania. Przykładem takiej grupy mogą być Palestyńczycy w Jordanie[220].

Pojęcie mniejszości (narodowej, etnicznej, religijnej) w państwach arabskich zostało zaczerpnięte ze Starego Kontynentu. Pojawiło się tam w pierwszej połowie XIX wieku, co miało związek z powstaniem państw narodowych, w których znalazły się osoby mające inne pochodzenie, język czy religię.

Zagadnienia związane z mniejszościami są trudne do usystematyzowania pojęciowego z uwagi na wieloaspektowość. Literatura przedmiotu bogata jest w różne definicje tego pojęcia oraz spory towarzyszące interpretacji terminu „mniejszość". Do tej pory podjęto wiele prób zdefiniowania go zarówno na forum międzynarodowym, jak i krajowym.

Analizując kwestie definicyjne dotyczące pojęcia mniejszości z punktu widzenia prawa międzynarodowego, należy stwierdzić, że nie ma jednej powszechnie uznanej definicji. Badając sformułowania wypracowane przez naukowców zajmujących się tą problematyką, można wyróżnić kilka wspólnych cech opisujących mniejszości. Można do nich zaliczyć:

– posiadanie obywatelstwa państwa osiedlenia;
– mniejszą liczebność w stosunku do ludności danego państwa;
– własną świadomość historyczną czy narodową;
– pielęgnowanie własnego języka, kultury, tradycji oraz religii;

---

[218] Ibidem.

[219] O. Bengio, G. Ben-Dor, *Minorities and the State in the Arab World*, Boulder–London 1999, s. VII.

[220] Ibidem.

– zbiór jednostek odróżniający się od większości religią, językiem, kulturą czy tradycją;
– odrębne pochodzenie etniczne.

Według Marvina Harrisa, Charlesa Wagleya i Jamesa W. Vander Zandena można wyróżnić pięć kryteriów rozstrzygających o statusie mniejszości. Do nich zaliczają się:
– cechy fizyczne lub kulturowe odróżniające członków mniejszości od większości społeczeństwa, w którym żyją;
– nierówne obchodzenie się z członkami mniejszości przejawiające się w aranżowaniu lub wspieraniu uprzedzeń, dyskryminacji, segregacji czy eksterminacji;
– przynależność do mniejszości niemająca charakteru dobrowolnego;
– silna tożsamość z członkami mniejszości i poczucie solidarności grupowej;
– wysoki poziom endogamii wynikający z poczucia solidarności wewnątrzgrupowej, niechęci większości lub obu czynników[221].

Po II wojnie światowej na forum międzynarodowym próbę zdefiniowania pojęcia mniejszości podjęła Podkomisja do Zapobiegania Dyskryminacji i Ochrony Mniejszości działająca w ramach Komisji Praw Człowieka Narodów Zjednoczonych. Członkowie tej podkomisji w 1950 roku przygotowali „Rezolucję w sprawie definicji mniejszości dla celów ochrony przez Podkomisję do Zapobiegania Dyskryminacji i Ochrony Mniejszości Narodów Zjednoczonych"[222]. Zgodnie z nią:

> 1. Pojęcie mniejszość odnosi się wyłącznie do tych grup społecznych, które nie stanowią grupy dominującej w państwie zamieszkania i które pragną w sposób stały utrzymywać swe etniczne, religijne lub językowe tradycje i cechy odróżniające je wyraźnie od reszty społeczeństwa.
> 2. Mniejszość ta musi się składać z odpowiedniej liczby członków, by móc pielęgnować te odrębności.
> 3. Tworzący mniejszość muszą być lojalni wobec państwa, w którym zamieszkują[223].

---

[221] H. Bojar, *Mniejszości społeczne w państwie i społeczeństwie III Rzeczypospolitej Polskiej*, Wrocław 2000, s. 48.

[222] G. Janusz, *Definiowanie mniejszości w dokumentach międzynarodowych i aktach prawa wewnętrznego*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Lublin – Polonia" 2008, Vol. 2, s. 97.

[223] Ibidem, s. 98.

Inne próby zdefiniowania tego pojęcia podjęto w latach 70. i 80. XX wieku[224]. O złożoności tej problematyki świadczy fakt, że większość propozycji podejścia do interpretacji tego terminu nie została zaakceptowana. Dotyczyło to na przykład definicji Francesca Capotortiego, sprawozdawcy Podkomisji do Zapobiegania Dyskryminacji i Ochrony Mniejszości Narodów Zjednoczonych, Jules'a Deschênes'a, przedstawiciela Kanady w Podkomisji do Zapobiegania Dyskryminacji i Ochrony Mniejszości Narodów Zjednoczonych, oraz zaproponowanej przez Europejską Komisję dla Demokracji przez Prawo (1991)[225].

Analizując akty prawa międzynarodowego traktujące o ochronie praw mniejszości, można zauważyć brak konsekwencji w wykorzystywaniu siatki pojęciowej związanej z tym zagadnieniem, na przykład:

– w art. 27 Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych[226] i art. 30 Konwencji o Prawach Dziecka[227] używa się sformułowania mniejszości etniczne, religijne lub językowe;
– w art. 14 Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności[228] oraz art. 5 ust. 1c Konwencji w sprawie zwalczania dyskryminacji w dziedzinie oświaty[229] mowa jest tylko o mniejszości narodowej.

W związku z trudnościami interpretacyjnymi pojęcia „mniejszość" na forum międzynarodowym kwestię tę pozostawiono w gestii poszczególnych państw. Na definiowanie tego terminu na poziomie krajowym wywierały wpływ powszechnie obowiązujące normy prawa międzynarodowego, traktaty przyjęte w ramach różnych organizacji czy instytucji (ONZ, OBWE, Rady Europy) oraz układy bilateralne. Dotyczyło to jednak państw europejskich, gdyż w przypadku państw Bliskiego Wschodu nie zawierano dokumentów traktujących *expressis verbis* o mniejszościach. W pośredni sposób kwestię tę regulowały akty dotyczące ochrony praw człowieka.

Autor niniejszej publikacji pod pojęciem „mniejszość" rozumie grupę ludzi różniącą się od większości językiem, kulturą, religią czy pochodzeniem. Jej członkowie są obywatelami państwa, na którego terenie zamieszkują, pozostając

---

[224] Więcej na ten temat: G. Janusz, *Ochrona praw mniejszości narodowych w Europie*, Lublin 2011, s. 50–51.

[225] G. Janusz, *Definiowanie mniejszości*..., op. cit., s. 98–100.

[226] Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych, Dz.U. 1977, nr 38, poz. 167.

[227] Konwencja o Prawach Dziecka, Dz.U. 1991, nr 120, poz. 526.

[228] Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności, Dz.U. 1993, nr 61, poz. 284.

[229] Konwencja w sprawie Zwalczania Dyskryminacji w Dziedzinie Oświaty, Dz.U. 1964, nr 40, poz. 268.

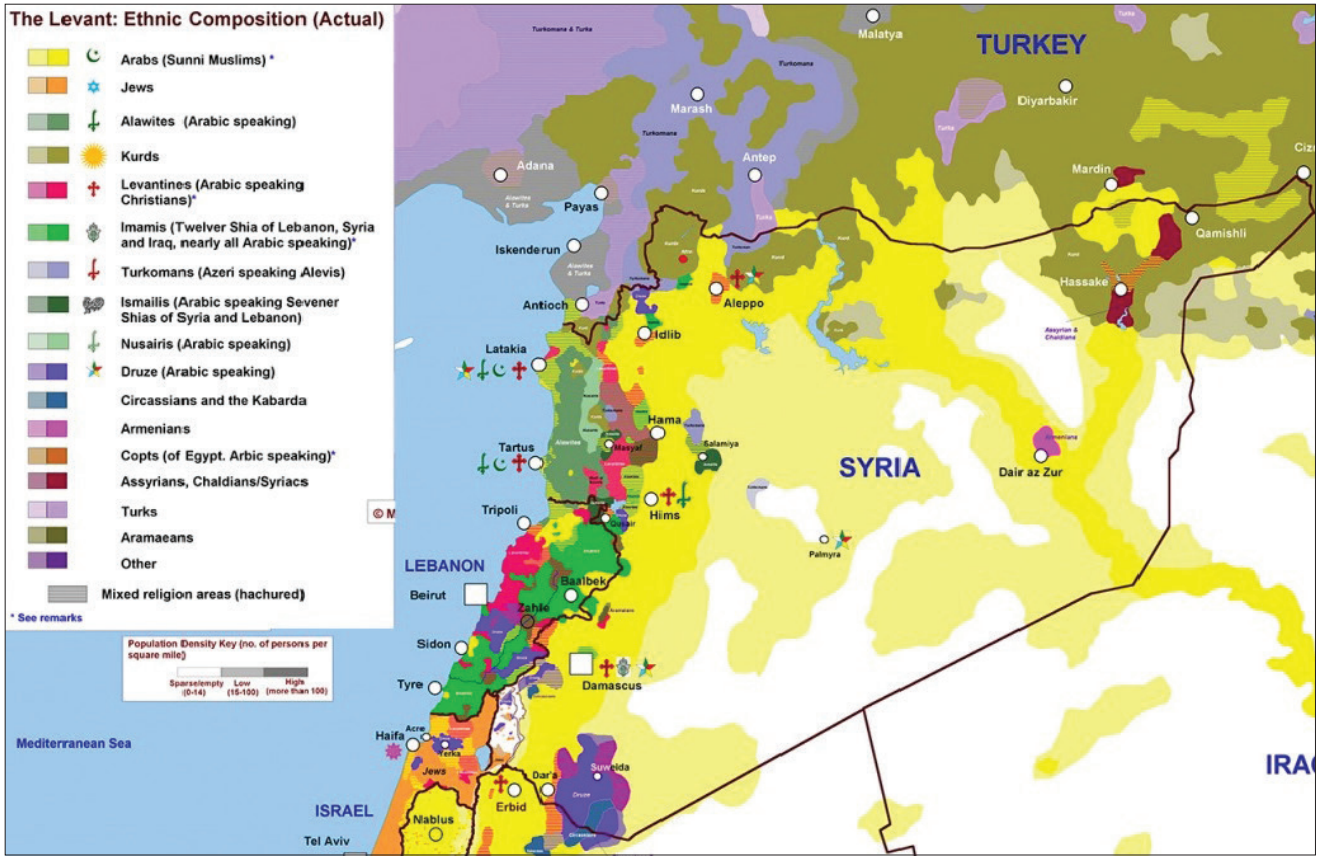
w mniejszości (pod względem liczebnym) do większości jego obywateli. Mają świadomość swojej odrębności (narodowej, kulturowej, językowej, religijnej) i dążą do jej zachowania w ramach prawa państwa zamieszkania.

W literaturze przedmiotu wyróżnia się wiele kategorii mniejszości, do których można zaliczyć na przykład narodowe, etniczne czy religijne. Różnią się przede wszystkim określającym je przymiotnikiem. Pierwszą ze wskazanych kategorii, zdaniem autora, można scharakteryzować jako grupę ludzi różniącą się od większości językiem, kulturą, religią, pochodzeniem i świadomością narodową. W swej aktywności dążą do zachowania powyższych elementów ich wyróżniających. Mają państwo macierzyste (rzeczywiste lub deklaratywne), jak również mogą dążyć do utworzenia własnego państwa, przyłączenia terenów zamieszkiwanych do ojczyzny lub uzyskania autonomii w ramach państwa zamieszkania. Grupa ta może być wspierana przez państwo macierzyste (jeśli je ma), co ją wzmacnia organizacyjnie i politycznie w kontaktach z władzami państwa zamieszkania. Członkowie tej grupy są obywatelami państwa zamieszkiwania.

Z kolei pod pojęciem „mniejszość etniczna" w niniejszej pracy należy rozumieć grupę niemającą państwa macierzystego i aspiracji narodowościowych. Wyróżnia ją język, religia, pochodzenie, tożsamość, tradycja i kultura. Jej członkowie, podobnie jak członkowie mniejszości narodowych, starają się zachować odrębność. Najczęściej ich liczebność jest mniejsza w porównaniu do mniejszości narodowej. Są obywatelami państwa, na którego terenie zamieszkują.

Ostatnią z wymienionych wyżej kategorii, a mianowicie mniejszość religijną, można zdefiniować jako grupę wyróżniającą się od większości przede wszystkim religią (wiarą). To ona wyznacza aktywność jej członków i ma wpływ na ich kulturę oraz tradycję. Poza religią mogą ją różnić od większości względy językowe i pochodzenia. Podobnie jak w przypadku dwóch pierwszych kategorii mniejszości członkowie mniejszości religijnej są także obywatelami państwa zamieszkania i dążą do zachowania odrębności. Omawiając to pojęcie, należy zwrócić uwagę, że czynnik religijny dla państw Bliskiego Wschodu był – i wciąż pozostaje – najważniejszym elementem odróżniającym grupy społeczne między sobą. Po wydarzeniach Arabskiej Wiosny w grę zaczęły wchodzić także inne względy – narodowe i etniczne.

Mapa 1. Rozmieszczenie grup religijnych, mniejszości etnicznych i narodowych w Syrii

Źródło: http://www.heritageforpeace.org/syria-country-information/geography (dostęp 8.04.2017).

Biorąc pod uwagę specyfikę Syrii, mniejszości na jej obszarze można podzielić ze względu na[230]:

1) charakter związku mniejszości z krajem zamieszkiwania, w ramach tego kryterium można wyróżnić mniejszości:
   – autochtoniczne: chrześcijanie, jazydzi, Kurdowie, Asyryjczycy, Żydzi;
   – napływowe (allochtoniczne, niehistoryczne): Ormianie, Turkmeni, Czerkiesi, Romowie, Albańczycy, Grecy;
2) wielkość grupy:
   – średnie: alawici, chrześcijanie, Kurdowie;
   – małe: druzowie, ismailici, jazydzi, Żydzi, Turkmeni, Ormianie, Czerkiesi, Romowie, Asyryjczycy, Albańczycy, Grecy;
3) istnienie ojczyzny zewnętrznej – w tym przypadku mniejszości można podzielić na te, które mają ojczyznę, czyli: Ormianie, Turkmenii, Albańczycy, Grecy, Żydzi, oraz te, które są jej pozbawione: Kurdowie, Asyryjczycy, Czerkiesi, Romowie;
4) rozmieszczenie w państwie, czyli:
   – mniejszości żyjące w zwartych skupiskach: Kurdowie, Asyryjczycy, alawici, druzowie, ismailici, jazydzi;
   – mniejszości żyjące w rozproszeniu: Ormianie, Czerkiesi, Romowie, Albańczycy, Grecy, chrześcijanie;
5) kryterium umiejscowienia na linii centrum–peryferie państwa:
   – mniejszości przygraniczne: Kurdowie, Turkmeni, alawici, druzowie;
   – mniejszości wewnętrzne: chrześcijanie, Grecy, Albańczycy, Czerkiesi, Romowie.

[230] Podział typologii mniejszości został zaczerpnięty z: M. Budyta-Budzyńska, *Socjologia narodu*..., op. cit., s. 151–157 oraz R. Zenderowski, J. Pieńkowski, *Kwestie narodowościowe*..., op. cit., t. 1, s. 136–137.

Rozdział II

Zróżnicowanie religijne, narodowe i etniczne w Syrii

1. Międzynarodowe i wewnętrzne regulacje dotyczące sytuacji mniejszości narodowych i etnicznych

1.1. Międzynarodowe prawo dotyczące mniejszości

Kwestia ochrony praw mniejszości należy do złożonych zagadnień. Już samo usystematyzowanie siatki pojęciowej związanej z tą problematyką nastręcza wiele trudności, których źródeł należy doszukiwać się w wieloaspektowości samego tematu. Ponadto kwestia dotycząca ochrony prawnej mniejszości podlega zarówno prawu międzynarodowemu, jak i wewnętrznemu państwa.

Ochrona praw mniejszości w okresie międzywojennym nie została wyniesiona do poziomu powszechnie obowiązującej normy prawa międzynarodowego. Zmieniło się to dopiero w 1945 roku, kiedy powołano do życia Organizację Narodów Zjednoczonych.

Według Anny Michalskiej można wyróżnić trzy modele ochrony praw mniejszości. Pierwszy z nich oparty jest na klauzuli antydyskryminacyjnej, na przykład ze względu na język, narodowość, religię. Drugi wiąże się z ochroną praw jednostek należących do mniejszości, a ostatni – z ochroną mniejszości jako grupy[1]. Modele te jednak najbardziej przystają do warunków europejskich.

W państwach arabskich, do których należy Syria, nie ma bezpośrednich odwołań w prawie wewnętrznym na temat ochrony praw mniejszości narodowych,

---

[1] A. Michalska, *Międzynarodowa ochrona mniejszości*, „Sprawy Narodowościowe" 1992, z. 1, s. 68.

etnicznych czy religijnych (jako jednostek i w grupie). Odniesień w tym zakresie można doszukiwać się jedynie w aktach międzynarodowych dotyczących ogólnie ochrony praw człowieka, prawa te wyznaczają bowiem granice praw mniejszości i określają jedność w społeczeństwie (nie pozostając obojętne dla praw większości).

Zagadnienie praw człowieka doczekało się wielu definicji. Jedną z nich zaproponował Francesco Compagnoni, według którego są to prawa „[...] przed- i ponadpaństwowe; są wrodzone i niezbywalne; ich ważność jest związana z uznaniem lub jego brakiem ze strony państwa; pochodzą one z ponadpozytywnego źródła prawa naturalnego lub boskiego, bądź też – rezygnując z odwołania się do metafizyki – wywodzą się z samego faktu bycia ludźmi. Zaaprobowanie ich w ramach pozytywnego porządku konstytucyjnego państw nie ma zatem funkcji konstytutywnej, jedynie charakter deklaratywny”[2]. Z kolei zdaniem Adama Łopatki, przysługują one każdej jednostce z racji, że jest „istotą ludzką”. Ich cechami są: uniwersalność, równość w przysługiwaniu, niezbywalność[3]. Według Michaela Freemana na sposób definiowania praw człowieka duży wywarło wpływ samo prawo, ale nie tylko, gdyż jest to pojęcie interdyscyplinarne, dlatego zasięgiem ogarnia także inne dziedziny[4].

Z arabskiej/islamskiej perspektywy również nie ma jednej definicji obejmującej prawa człowieka. Część z nich nawiązuje do rozwiązań europejskich, a są i takie, które pozostają pod silnym wpływem religii. Przedstawicielem pierwszego podejścia jest As-Sayed Fody. Według niego prawa człowieka to są prawa z racji tego, że jest się człowiekiem. Są przyznane bez względu na obywatelstwo, religię, pochodzenie, rasę, narodowość, pozycję społeczną i majątkową. Są to prawa naturalne bez względu na członkostwo w społeczności. Są ponadpaństwowe[5]. Z kolei Mohammed al-Ghazali al-Saqqa, egipski duchowny islamski, porusza kwestię ochrony praw człowieka z perspektywy religii. Dla niego prawa te nie pochodzą od władzy świeckiej (króla, władcy, władzy lokalnej, organizacji międzynarodowej), lecz od Boga. Są niezbywalne, niezmienne i nie można z nich zrezygnować[6].

---

[2] K. Przybyszewski, *Prawa człowieka w kontekstach kulturowych*, Poznań 2010, s. 22.

[3] Ibidem, s. 23.

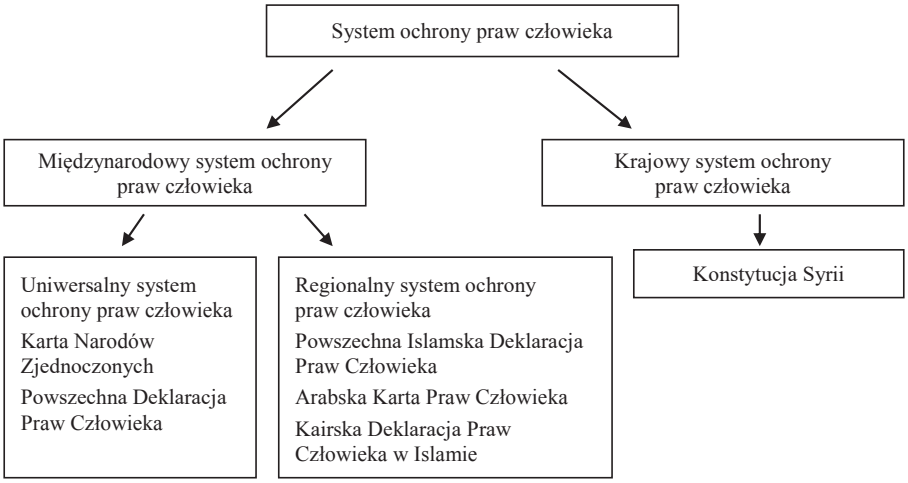
[4] M. Freeman, *Prawa człowieka*, przeł. M. Fronia, Warszawa 2007, s. 20.

[5] *Political Encyclopedia* (*Mafhum hukuk al-insan*), http://political-encyclopedia.org/2017/04/30/مفهوم-حقوق-الإنسان (dostęp 20.05.2017).

[6] Ibidem.

Współcześnie system ochrony praw człowieka dzieli się na uniwersalny, regionalny i krajowy. Pierwszy opiera się przede wszystkim na Karcie Narodów Zjednoczonych i Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka[7]. System ten funkcjonuje w ramach ONZ. Podstawą drugiego są na przykład Powszechna Islamska Deklaracja Praw Człowieka, Arabska Karta Praw Człowieka oraz Kairska Deklaracja Praw Człowieka w Islamie.

Wykres 3. System ochrony praw człowieka w Syrii

Źródło: opracowanie własne.

Po 1945 roku ochrona praw mniejszości rozwinęła się w ramach uniwersalnego systemu ochrony praw człowieka. Zagadnienie ochrony praw mniejszości można rozpatrywać w aspekcie:
– pojedynczych osób fizycznych deklarujących odrębną przynależność etniczną,
– zbiorowości osób fizycznych składającą się na mniejszość,
– mniejszości w rozumieniu grupy społecznej[8].

Podstawę powszechnego systemu ochrony praw człowieka stanowią, jak już wcześniej zaznaczono, Karta Narodów Zjednoczonych i Powszechna Deklaracja Praw Człowieka. W pierwszym z wymienionych aktów nie ma *expressis verbis*

[7] W tym podrozdziale omówiono tylko te dokumenty międzynarodowe, których stroną jest Syria.
[8] G. Janusz, P. Bajda, *Prawa mniejszości narodowych. Standardy europejskie*, Warszawa 2000, s. 12.

odniesień do ochrony mniejszości. Mowa jest za to o poszanowaniu praw człowieka (bez względu na rasę, płeć, język, wyznanie), jego podstawowych wolnościach, zasadach niedyskryminacji i równości. Jak wskazała Barbara Mikołajczyk, taki stan rzeczy jest wynikiem swoistego zwycięstwa amerykańskiej koncepcji nad europejską w zakresie uniwersalnej ochrony praw człowieka. Jeden ze zwolenników tego podejścia uzasadniał, że w nowym świecie „nie ma miejsca na przeklęty termin rasowe czy religijne mniejszości”[9]. W Karcie Narodów Zjednoczonych z 1945 roku można zatem odnaleźć odwołania do kwestii związanych z prawami człowieka w preambule oraz art. 1 ust. 3, art. 13 ust. 1b, art. 55c, art. 56, art. 68, art. 76 ust. 3[10].

Drugim ważnym dokumentem jest Powszechna Deklaracja Praw Człowieka z 1948 roku (którego stroną jest również Syria). W akcie tym, podobnie jak w Karcie Narodów Zjednoczonych, nie ma bezpośredniego odwołania do ochrony praw mniejszości, mimo że rozmowy na temat włączenia tego zagadnienia do deklaracji były prowadzone[11]. Uzasadnienie dla wyłączenia tej problematyki z Deklaracji ujęto w uchwale Zgromadzenia Narodowego z 10 grudnia 1948 roku[12]. Za podstawowy powód pominięcia tego tematu podano uniwersalny charakter Deklaracji Praw Człowieka. Ponadto, jak podaje Anna Michalska, miało to związek ze względami politycznymi – obawiano się wzmocnienia tendencji ekstremistycznych i separatystycznych wśród przedstawicieli mniejszości. Zakładano, że podmiotem tego dokumentu jest każdy człowiek, czyli także osoba należąca do mniejszości[13].

Wśród innych dokumentów odnoszących się do ochrony praw człowieka przyjętych przez organy Organizacji Narodów Zjednoczonych należy wymienić: Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych (przyjęty w Nowym Jorku 16 grudnia 1966 r., którego stroną jest także Syria od 21 kwietnia 1969 r.); Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych (przyjęty w Nowym Jorku 16 grudnia 1966 r., którego Syria jest sygnatariuszem od 21 kwietnia 1969 r.). W pierwszym z tych dokumentów jedynie w art. 27 poruszono zagadnienie mniejszości narodowych, etnicznych, religijnych

---

[9] B. Mikołajczyk, *Mniejszości w prawie międzynarodowym*, Katowice 1996, s. 32.

[10] Karta Narodów Zjednoczonych, http://www.unic.un.org.pl/dokumenty/karta_onz.php (dostęp 20.05.2017).

[11] B. Mikołajczyk, *Mniejszości w prawie*..., op. cit., s. 36.

[12] Resolution adopted by the General Assembly [Part C of General Assembly resolution 217 (III). International Bill of Human Rights] 217 C (III). Fate of Minorities, http://www.un-documents.net/a3r217c.htm (dostęp 20.05.2017).

[13] A. Michalska, *Międzynarodowa ochrona*..., op. cit., s. 70.

i językowych. Na jego podstawie przyznano im prawa do własnego życia kulturalnego, wyznania i praktykowania religii oraz posługiwania się własnym językiem[14]. W tym akcie jest mowa o prawach „osób należących do mniejszości", a nie prawach przynależnych grupie. Nie zdefiniowano pojęcia mniejszości narodowych, religijnych i językowych, które uznano za podmiot ochrony. Mimo tego był i wciąż pozostaje jako jeden z nielicznych (obok Konwencji o Prawach Dziecka) powszechnie obowiązujących przepisów w prawie międzynarodowym uchwalonym w ramach ONZ, który bezpośrednio traktuje o mniejszościach.

Poza tym artykułem w pakcie napisano, że strony dokumentu gwarantują wszystkim osobom – bez względu na rasę, kolor skóry, płeć, język, religię, poglądy polityczne, pochodzenie narodowe, społeczne, sytuację majątkową czy urodzenie – prawa w nim uznane (art. 2.1). Do tych praw zaliczono: równe prawa obywatelskie i polityczne (bez względu na płeć – art. 3), prawo do życia (art. 6), zakaz poddawania torturom, nieludzkiemu traktowaniu (art. 7) oraz niewolenia i prac przymusowych (art. 8), gwarancje wolności i bezpieczeństwa osobistego (art. 9), prawo do swobodnego poruszania się i wolności wyboru miejsca zamieszkania (art. 12), równości przed sądami i trybunałami (art. 14), prawo do wolności myśli, sumienia i wyznania, posiadania własnych poglądów, zgromadzeń, stowarzyszeń, ochrony rodziny (art. 18, 19, 21, 22, 23) oraz zakaz dyskryminacji (art. 26).

W Międzynarodowym Pakcie Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych z 1966 roku brak jest bezpośrednich odwołań do zagadnienia mniejszości[15]. Pośrednio do tego zagadnienia odnoszą się jedynie:

– art. 2.2 traktujący o gwarancji praw przyjętych na mocy tego dokumentu i zakazie dyskryminacji ze względu na rasę, kolor skóry, płeć, język, religię, poglądy polityczne, pochodzenie narodowe, społeczne, sytuację majątkową czy urodzenie;
– art. 7 przyznający prawo do korzystania ze sprawiedliwych i korzystnych warunków pracy;
– art. 9 uznający prawo każdego do zabezpieczenia społecznego;
– art. 11 gwarantujący prawo każdego do odpowiedniego poziomu życia;

---

[14] Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych, [w:] *Prawa człowieka i systemy ich ochrony. Teksty źródłowe*. Wybór i opracowanie S. Jarosz-Żukowska, A. Wojtatowicz, Ł. Żukowski, Wrocław 2002, s. 17–34.

[15] Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych, [w:] *Prawa człowieka*..., op. cit., s. 44–53.

– art. 13 dający prawo do nauki, która powinna rozwijać wzajemne zrozumienie, tolerancję między narodami i grupami rasowymi, etnicznymi i religijnymi;
– art. 15 uznający prawo każdego do udziału w życiu kulturalnym.

Poza dwoma wyżej wymienionymi aktami w ramach uniwersalnego systemu ochrony praw człowieka, którego stroną jest Syria, można zaliczyć Międzynarodową Konwencję w sprawie Likwidacji Wszelkich Form Dyskryminacji Rasowej (Nowy Jork, 7 marca 1966 r., Syria podpisała ten dokument 21 kwietnia 1969 r. z zastrzeżeniem art. 22) oraz Konwencję o Prawach Dziecka (20 listopada 1989 r., Syria przyjęła ten dokument 13 czerwca 1993 r. z zastrzeżeniem art. 14, 20, 21). Pierwszy z nich, jak wspomniano w preambule, został między innymi podpisany ze względu na „popieranie i poszanowanie wolności dla wszystkich, bez względu na różnicę rasy, płci, języka i wyznania”[16]. W dokumencie tym zdefiniowano pojęcie dyskryminacji rasowej, przez którą rozumie się „wszelkie zróżnicowanie, wykluczenie, ograniczenie lub uprzywilejowanie z powodu rasy, koloru skóry, urodzenia, pochodzenia narodowego lub etnicznego, które ma na celu lub pociąga za sobą przekreślenie bądź uszczuplenie uznania, wykonywania lub korzystania na zasadzie równości z praw człowieka i podstawowych wolności w dziedzinie politycznej, gospodarczej, społecznej, kulturalnej lub w jakiejkolwiek innej dziedzinie życia publicznego” (art. 1.1). W akcie tym potępiono segregację rasową, apartheid, dyskryminację w zakresie wielu praw ujętych w art. 5, propagandę i organizacje oparte na wyższości jednej rasy lub grupy osób określonego koloru skóry, pochodzenia etnicznego nad innymi. Opowiedziano się także za podjęciem skutecznych środków (szczególnie w oświacie, wychowaniu, kulturze, informacji) w celu zwalczania przesądów prowadzących do dyskryminacji (art. 7).

Konwencja o Prawach Dziecka z 1989 roku jest jednym z nielicznych dokumentów międzynarodowych zaliczanych do uniwersalnej ochrony praw człowieka, w którym *expressis verbis* napisano o mniejszościach. Traktuje o tym art. 30. W nim odwołano się do dzieci należących do mniejszości etnicznych, religijnych, językowych lub pochodzenia rdzennego. Przyznano im prawo do posiadania i korzystania z własnej kultury, wyznawania i praktykowania religii, używania własnego języka[17]. Poza tym konwencja zagwarantowała dzieciom prawo do życia i odpowiednich warunków życia i rozwoju (art. 6), prawo do otrzymania imienia i uzyskania obywatelstwa (art. 7.1), poszanowania praw do zachowania tożsamości (art. 8.1), prawo do swobodnej wypowiedzi (art. 13.1), prawo do

[16] Międzynarodowa Konwencja w sprawie Likwidacji Wszelkich Form Dyskryminacji Rasowej, [w:] *Prawa człowieka*..., op. cit., s. 74–84.

[17] Konwencja o Prawach Dziecka, [w:] *Prawa człowieka*..., op. cit., s. 91–110.

swobody myśli, sumienia i wyznania (art. 14.1), prawo do swobodnego zrzeszania się i zgromadzeń (art. 15.1), prawo do korzystania z zabezpieczeń społecznych (art. 26.1), prawo do nauki (art. 28.1), prawo do wypoczynku (art. 31.1), ochronę przed wyzyskiem ekonomicznym i seksualnym (art. 32, 34). W konwencji dzieci niezależnie od rasy, koloru skóry, płci, języka, religii, poglądów politycznych, sytuacji majątkowej, niepełnosprawności otoczono opieką przed dyskryminacją (art. 2).

W ramach międzynarodowego systemu ochrony praw człowieka poza uniwersalnym systemem wyróżnia się również regionalny. Zważywszy na położenie Syrii, do podstawowych dokumentów odnoszących się do omawianej kwestii należy zaliczyć Powszechną Islamską Deklarację Praw Człowieka, Arabską Kartę Praw Człowieka i Kairską Deklaracją Praw Człowieka w Islamie.

Koncepcja arabskiej/islamskiej ochrony praw człowieka różni się od ujęcia europejskiego – pierwsza związana jest silnie z prawem boskim, czyli *Koranem*, a druga wyrasta ze świeckich korzeni prawnych. Taki stan rzeczy uprawnia, by pierwszą koncepcję ujmować w kategoriach koncepcji religijnej, w przeciwieństwie do drugiej. Ze ścisłego związku prawa z *Koranem* wynika także to, że arabska/islamska ochrona praw człowieka rzadko podlega jakimkolwiek zmianom (o ile nie wcale z uwagi na to, że są to prawa boskie), co stoi w całkowitej opozycji do założeń europejskiej jurysdykcji. W koncepcji arabskiej/islamskiej źródłem praw jednostki jest *Koran* i szariat, a w europejskiej – konstytucja, regulacje międzynarodowe i regionalne. Dlatego społeczność muzułmańska powinna rządzić się prawem boskim, Bóg ma bowiem najwyższą władzę, a lud jest jego wykonawcą.

Prawa człowieka w islamie zostały uznane za niezbędne do zachowania godności człowieka, podstawowych jego wolności, sprawiedliwości i pokoju. Dzięki nim możliwy jest rozwój jednostki i społeczeństwa[18]. Prawa te, jak uważa Mohammad al-Zuhaili, zostały ofiarowane przez Boga. Są zgodne z naturą człowieka, aby w ten sposób mógł być on zastępcą Boga na ziemi. Dzięki nim zostanie oddalone zło na poziomie jednostek i grup[19].

Prawa człowieka w islamie można zawrzeć w trzech punktach:

1. Prawa człowieka są częścią praw Boga adresowanych do wiernych (czyli tylko dla wyznawców islamu).

---

[18] Egipskie Centrum na rzecz Nauczania Praw Człowieka, http://echre.org/old_ar/wthr.html (dostęp 20.05.2017).

[19] M. al-Zuhaili, *Hukuk al-insan fi al-islam* [Prawa człowieka w islamie], Damaszek 1997, s. 101. popr.

2. Prawa człowieka to nie tylko prawa, lecz także obowiązki – kto się z nich nie wywiązuje, traci prawa.
3. Kto przestrzega praw i obowiązków w szariacie, może liczyć na nagrodę, a kto nie, ten będzie ukarany – odpowie za to przed Bogiem[20].

Rozważając zagadnienie dotyczące ochrony praw mniejszości religijnych, narodowych i etnicznych, które nie są prawnie uznane w Syrii, należy odwołać się do dokumentów traktujących o ochronie praw człowieka. Syria jest w tym zakresie stroną aktów międzynarodowych zawartych w ramach trzech organizacji międzynarodowych, do których zaliczają się:

– Organizacja Narodów Zjednoczonych (Syria jest jej członkiem od 24 października 1945 r.);
– Liga Państw Arabskich (Syria jest jednym z członków założycielskich – od 22 marca 1945 r., została zawieszona w prawach członka tej organizacji 16 listopada 2011 r., od 26 marca 2013 r. Syrię w Lidze reprezentuje Syryjska Koalicja Narodowa na rzecz Opozycji i Sił Rewolucyjnych);
– Organizacja Współpracy Islamskiej (Syria była jej członkiem od 1972 r., została zawieszona 16 sierpnia 2012 r.).

Świat arabski/islamski nie jest w stanie zaakceptować europejskiego podejścia do ochrony praw człowieka. W związku z tym organizacje związane z tymi środowiskami przygotowały własne wersje dokumentów z wykładnią tego zagadnienia. Jednym z nich jest Powszechna Islamska Deklaracja Praw Człowieka przyjęta w Paryżu 19 września 1981 roku przez Islamic Council of Europe jako odpowiednik Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka ONZ. Obejmuje takie obszary, jak sprawy karne, małżeństwa, dziedziczenie, rozwody, aktywność ekonomiczna i wolność wyznaniowa oparte na prawie islamu[21]. Akt ten rozpoczęto od słów: „Przed czternastoma stuleciami islam ustanowił prawa człowieka daleko sięgające i głęboko ugruntowane jako prawo"[22]. W tym zdaniu zasugerowano zatem, że prawa człowieka w świecie islamskim są mocno ugruntowane historycznie. W preambule dokumentu napisano, że prawa człowieka w islamie są zakorzenione w przekonaniu, iż Bóg jest jedynym prawodawcą i źródłem prawa.

---

[20] K.I. al-Sharif, *Hukuk al-insan wa al-kadaja al-kubra* [Prawa człowieka i wielkie sprawy], „Fikh" 2000, s. 5.

[21] Powszechna Deklaracja Praw Człowieka w Islamie, Paryż, 19 września 1981 r., http://hrlibrary.umn.edu/arab/UIDHR.html (dostęp 20.05.2017).

[22] Ibidem.

W części tej nawiązano do fragmentu *Koranu*, w którym wzywa się do „[...] dobra, nakazuje to, co jest uznane, i zakazuje tego, co naganne”[23].

Deklaracja jako jedyna z wielu dokumentów islamskich traktujących o prawach człowieka nawiązuje bezpośrednio do zagadnienia mniejszości (*al-akalijat*), ale tylko religijnych zawężonych do ludów księgi (cz. 10). Na jej podstawie mniejszościom przyznano wolność religijną (przywołując słowa z *Koranu*: „nie ma przymusu w religii”) i możliwość wyboru prawa islamskiego lub własnego w sprawach cywilnych i osobistych.

Poza tym przepisem każdemu człowiekowi przyznano: prawo do życia, które jest święte i nienaruszalne, prawo do wolności, prawo do równości wszystkich wobec prawa (szariatu), prawo do równej płacy, zakazu represji, ucisku, upokorzenia i zniewolenia, prawo do sprawiedliwości (każda osoba ma prawo być traktowana zgodnie z literą prawa – szariatu), prawo do obrony swych praw, zakazu dyskryminacji w celu ochrony praw prywatnych i publicznych, prawo do sprawiedliwego procesu, prawo do ochrony przez nadużyciami władzy (każdy ma prawo do ochrony przed prześladowaniem ze strony organów władzy), prawo do ochrony przed torturami, prawo ochrony honoru i reputacji, prawo do azylu (każdy prześladowany lub traktowany niesprawiedliwie muzułmanin ma prawo szukać schronienia w ramach *dar al-islam*, czyli w ramach jurysdykcji państw muzułmańskich, islam gwarantuje to prawo każdemu prześladowanemu bez względu na obywatelstwo, wiarę, kolor skóry), prawo do uczestnictwa w życiu publicznym, prawo do wolności myśli, przekonań i wypowiedzi, prawo do edukacji, prawo do wolności religijnej, prawo do stowarzyszenia (każda osoba ma prawo indywidualnie lub zbiorowo uczestniczyć w życiu religijnym, politycznym, społecznym i kulturowym swojej wspólnoty oraz zakładania własnych instytucji), prawo do ochrony własności, prywatności, swobodę przemieszczania się i pobytu. W akcie tym zagwarantowano prawa ekonomiczne i do zabezpieczenia społecznego oraz odwołano się do prawa rodzinnego. W ramach ostatniego przyznano jednostce prawo do zawarcia związku małżeńskiego i wychowania dzieci zgodnie z prawem szariatu.

Innym dokumentem nawiązującym do kwestii ochrony praw człowieka i do praw osób należących do mniejszości był projekt Karty Praw Człowieka i Ludu w świecie arabskim, zatwierdzony przez Arabską Radę Prawników w grudniu 1986 roku[24]. W nim poza podstawowymi prawami, na przykład do życia, wolności

---

[23] Sura III Al-Imrãn (Rodzina Imrana), 104.

[24] Projekt Karty Praw Człowieka i Ludu w świecie arabskim, grudzień 1986 r., http://hrlibrary.umn.edu/arab/arab-draft.html (dostęp 20.05.2017).

przemieszczania się, nauki czy myśli, wyrażania opinii, równości wobec prawa, zagwarantowano prawo wolności wyznań i praktyk religijnych (art. 9.2), prawo do zgromadzeń (art. 37) czy swobodnego stowarzyszania się (art. 38). W projekcie ujęto także klauzulę niedyskryminacji ze względu na rasę, kolor skory, płeć, urodzenie, narodowość, język, religię i przekonania (art. 11.1).

Z punktu widzenia omawianej problematyki niezmiernie ważny w tym projekcie był art. 35. W nim *expressis verbis* odniesiono się do zagadnienia grup narodowych połączonych więzami etnicznymi lub kulturowymi. Jej członkom przyznano prawo do zachowania własnej kultury i używania własnego języka między sobą.

Kolejnym dokumentem istotnym z punktu widzenia omawianego zagadnienia była Arabska Karta Praw Człowieka. Należy do tzw. miękkiego prawa (ang. *soft law*). Została przyjęta przez Ligę Państw Arabskich 15 września 1994 roku[25]. Jednak ze względu na niewystarczającą liczbę państw ją ratyfikujących nie weszła w życie. Prace nad modyfikacją wersji tego dokumentu zainaugurowano w 2003 roku[26], a już rok później została podpisana i 15 marca 2008 roku weszła w życie. Jednym z dziesięciu państw, które ją ratyfikowały, była Syria.

Analizując ten akt prawny pod kątem zawartych w nim przepisów odnoszących się do kwestii mniejszości, można stwierdzić, że w dokumencie poza art. 25 pozostałe pośrednio dotykały problematyki mniejszości. We wspomnianym przepisie uznano, że osoby należące do mniejszości (*al-akalijat*) nie mogą być pozbawione prawa do korzystania z własnej kultury, do używania własnego języka i praktykowania własnej religii.

W innych odwoływano się do równości wobec prawa (art. 11), prawa każdej jednostki do wolności przekonań i wiary (religii) oraz zakazu ich nadużyć (sankcji), chyba że prawo stanowi inaczej (art. 30.1). Ponadto w preambule potwierdzono równość „religii niebiańskich" (judaizmu, chrześcijaństwa, islamu) pod kątem braterstwa, równości, tolerancji między ludźmi. Można to zatem interpretować jako uznanie tych trzech wyznań oraz poszanowanie ich wiernych, odmawiając tym samym praw osobom czy grupom należącym do innych związków religijnych. Na mocy art. 30.2 przyznano „wolność uzewnętrzniania wyznania, przekonań lub do wykonywania praktyk religijnych, samodzielnie lub wspólnie

---

[25] Decyzja Rady Ligi Państw Arabskich nr 5437 przyjęta na posiedzeniu nadzwyczajnym 15 września 1994 r., http://www.mhrye.org/756/764/338-1994.-نإلا-قوقحل-يبرعلا-قاثيملا-نسنإلا.html (dostęp 20.05.2017).

[26] Arabska Karta Praw Człowieka. Wersja dokumentu z 2004 r., http://hrlibrary.umn.edu/arab/a003-2.html (dostęp 20.05.2017).

z innymi". Jak jednak określono w dokumencie, powyższe prawa mogą zostać ograniczone przez ustawodawstwo.

We wstępie uznano zasady zawarte w następujących aktach prawnych: Karcie Narodów Zjednoczonych, Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka, Międzynarodowym Pakcie Praw Obywatelskich i Politycznych, Międzynarodowym Pakcie Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych oraz Kairskiej Deklaracji Praw Człowieka w Islamie.

Z punktu analizowanego zagadnienia ważny jest art. 3.1. Zgodnie z jego myślą strony niniejszej Karty zobowiązały się do zapewnienia wszystkim osobom (podlegającym jej jurysdykcji) prawa do korzystania z praw i wolności ujętych w tym dokumencie bez względu na „rasę, kolor skóry, płci, języka, wyznania, poglądów, myśli, pochodzenie narodowe lub społeczne, majątek, urodzenie, niepełnosprawność fizyczną lub umysłową". Ponadto w art. 4.1 uregulowano zawieszanie praw w sytuacjach nadzwyczajnych (stan nadzwyczajny, wyjątkowy zagrażający bezpieczeństwu narodu) pod warunkiem, że środki te nie są sprzeczne „[...] z innymi zobowiązaniami wynikającymi z prawa międzynarodowego i nie pociągają za sobą dyskryminacji wyłącznie z powodu rasy, koloru skóry, płci, języka, religii lub pochodzenia społecznego". W art. 43 stwierdzono, że postanowienia niniejszej Karty nie mogą być interpretowane jako naruszające prawa i wolności przyznane prawem wewnętrznym państw (sygnatariuszy dokumentu) lub na mocy dokumentów międzynarodowych i regionalnych dotyczących praw człowieka ratyfikowanych między innymi w zakresie prawa osób należących do mniejszości (*al-akalijat*).

Część postanowień Karty została jednak uznana przez Wysokiego Komisarza NZ ds. Praw Człowieka w 2008 roku za sprzeczne z uniwersalnymi prawami człowieka. Dotyczyło to między innymi stosowania kary śmierci dla dzieci czy praw kobiet i cudzoziemców[27].

Wiele państw należących do Organizacji Współpracy Islamskiej (OIC) wstrzymało się od głosowania nad Deklaracją Praw Człowieka. W ich ocenie dokument ten zarówno nie brał pod uwagę kontekstu kulturowego i religijnego państw islamskich, jak i nie miał charakteru ogólnoświatowego, skupiając się jedynie na rozwiązanych właściwych dla państw europejskich i USA. W opinii islamskich myślicieli (ideologów) jedynie Bóg jest w stanie stworzyć dobre prawo,

---

[27] *Arab rights charter deviates from international standards, says UN official*, http://www.un.org/apps/news/story.asp?NewsID=25447#.WSsYq9ykLIV (dostęp 20.05.2017).

a nie człowiek[28]. Jeśli w *Koranie* znajdują się odniesienia do praw człowieka, to osoba świecka nie powinna ich zmieniać. Zeki al-Milad twierdzi, że źródła religijne mają charakter ponadczasowy, a islam (jako religia) jest tłem wszelkich myśli i działań człowieka. Stąd to, co świeckie, jest niezgodne z islamem (w tym Deklaracja Praw Człowieka). Przeciwnicy przyjęcia deklaracji z 1948 roku obawiali się nacisków politycznych na państwa islamskie i wykorzystania praw człowieka zawartych w deklaracji przeciwko islamowi, muzułmanom i Arabom. Taką opinię wydał szyicki duchowny, ideolog, Mohammad Mahdii Szams ad-Din[29]. Ponadto uważał, że niektóre prawa zawarte w tym dokumencie nie są zgodne z człowieczeństwem (np. wolność kobiet do decydowania o sobie według własnego uznania). W ocenie ideologów islamskich przyjęcie deklaracji z 1948 roku wiązałoby się z rezygnacją z praw religijnych i tym samym naruszeniem zasad etycznych i religijnych.

Poza przeciwnikami deklaracji można wyróżnić zwolenników tego dokumentu. W ich ocenie prawa człowieka ujęte w *Koranie* wymagają reinterpretacji i unowocześnienia. Do grona tego zalicza się na przykład Mohammad Fadel Hashimi, filozof i prawnik muzułmański. Według niego Deklaracja Praw Człowieka jest zgodna z islamem i nie da się jej od niej oddzielić. W jego ocenie akt ten jest potrzebny, ponieważ prawa ujęte w *Koranie*, sunnach i hadisach są przestarzałe i nie pasują do ducha współczesności[30]. Innym sympatykiem deklaracji jest teolog Ajatollah Mohammad Taqi Fazel Meybodi, który uważa, że rozwój społeczeństw wymusza zmianę prawa muzułmańskiego, szczególnie tego, które stoi w sprzeczności z prawami człowieka (np. ukamienowanie kobiet, amputacja części ciała). Dla niego kary stosowane w islamie należy dostosować do współczesności[31], tym bardziej że – jak podkreśla jednocześnie – nie wywodzą się z islamu i za źródło ich pochodzenia podaje Stary Testament.

Jako alternatywę dla Deklaracji Praw Człowieka zaproponowano inny akt, który zatytułowano Kairska Deklaracja Praw Człowieka w Islamie. W dokumencie tym uznano zarówno wyższość islamu nad wszystkimi innymi religiami, jak i skoncentrowano się na dobrodziejstwach dla islamskiej *ummy*, a nie prawach człowieka.

---

[28] A. al-Qabanji, *Hukuk al-insan min manzur islami* [Prawa człowieka z perspektywy islamu], „Ai-Hiwar al-Mutemeddin" 2.12.2012, http://www.ahewar.org/debat/show.art.asp?aid=335027 (dostęp 4.04.2017).

[29] Ibidem.

[30] Ibidem.

[31] M. Fazlhashemi, *Reforming Islam. Islam's path to modernisty*, https://en.qantara.de/content/reforming-islam-islams-path-to-modernity (dostęp 30.05.2017).

Kairska Deklaracja Praw Człowieka w Islamie została przyjęta na XIX sesji ministrów spraw zagranicznych państw islamskich 5 sierpnia 1990 roku. Gwarantuje prawa i wolności pod warunkiem, że są zgodne z prawem szariatu. Oznacza to, że prawa i wolności człowieka są integralną częścią religii, a nie rzeczywistości wolnej od wiary. Żadne z nich nie zostały poświęcone prawom osób odmiennych ze względu na pochodzenie, język, tradycję czy wyznanie. Miały charakter ogólny. Była mowa jedynie o godności przynależnej „bez względu na rasę, kolor skóry, płeć, poglądy polityczne, położenie socjalne czy też inne powody" (art. 1). Godności, której gwarancją jest „prawdziwa wiara" (czyli islam). W dokumencie uznano islam za naturalną religię człowieka (art. 10). Przepis ten może zatem świadczyć o braku wolności religijnej. Zakazuje nawrócenia na inną religię lub przejście na ateizm.

W Kairskiej Deklaracji uznano wszystkie prawa człowieka przynależące jednostce, ale pod warunkiem, że są zgodne z prawem islamskim (szariatem). Usankcjonowano to w art. 24 („wszystkie prawa i wolności, które w tej deklaracji się znajdują, muszą podlegać islamskiemu prawu szariatu") oraz art. 25 („islamskie prawo szariatu jest jedynym właściwym źródłem dla wykładni i objaśnienia każdego artykułu tej deklaracji"). Do praw ujętych w tym dokumencie zaliczono: prawo do życia i nietykalności cielesnej (art. 2), wolność zawierania związków małżeńskich (art. 4–6) i wyboru edukacji dla dzieci (art. 7), prawa do przemieszczania się i wyboru miejsca zamieszkania, prawa do azylu (art. 12), wolności słowa pod warunkiem, że wyrażane opinie nie naruszają zasad szariatu (art. 22b). W dokumencie nie ma jednak odniesień do implementacji tych praw do ustawodawstwa wewnętrznego sygnatariuszy deklaracji ani do organu stojącego na straży egzekwowania praw w niej zawartych.

Podsumowując, można stwierdzić, że akt ten z jednej strony przyznawał wiele wolności, z drugiej jednak ograniczył je prawami boskimi objawionymi w *Koranie*. Powołując się na szariat, nie uznał wolności religijnej, wprowadzał za to nierówności w traktowaniu wyznawców islamu i niemuzułmanów.

Do ochrony praw mniejszości w sposób pośredni nawiązano w dokumencie zatytułowanym Pakt Praw Dziecka Arabskiego z grudnia 1984 roku[32]. Jak wskazuje sam tytuł tego dokumentu, odnosi się on tylko do dzieci arabskich, których rozwój i wychowanie jest obowiązkiem religijnym, humanitarnym, narodowym wywodzącym się „od naszej wiary" (czyli islamu – art. 2). Mowa jest również o wychowaniu ich w wierności wobec ojczyzn. W akcie nie objęto zatem ochroną

[32] Pakt Praw Dziecka Arabskiego, 1984 r., http://shabaka.arabccd.org/files/0000/78/%20ميثاق%20حقوق%20الطفل%20العربي(2).pdf (dostęp 20.05.2017).

dzieci, które nie są Arabami, dyskryminując je w ten sposób. Autorzy dokumentu założyli, że zgodnie z ideą panarabizmu wszyscy są Arabami.

Omówione wyżej dokumenty należą do regionalnego systemu ochrony praw człowieka i nie mają mocy obwiązującej. Stanowią tzw. miękkie prawo. Ponadto przedstawiają tylko jedną stronę interpretacji praw człowieka, a mianowicie arabską/islamską.

Nie są w istocie powszechne ani wolne od elementów religijnych (islam pełni funkcję nadrzędną nad prawami człowieka). Charakterystyczne są zatem dla państw niezwiązanych z istnieniem systemu demokratycznego. Nasuwa się więc pytanie, czy prawa człowieka uznane przez państwa Bliskiego Wschodu są prawami człowieka? Z pewnością z europejskiego punktu widzenia – nie. Brakuje im bowiem zasady uniwersalności i równości.

Można także zauważyć, że w Syrii – będącej częścią świata arabskiego i islamskiego – krzyżują się akty prawne wynikające z przynależności do obu tych światów. W pierwszym kładzie się nacisk na przywiązanie do korzeni, kultury i tradycji arabskiej, a w drugim do islamu. W tym świecie trudno jest mówić o prawach osób należących do innych religii, ponieważ zakłada on istnienie tylko jednej wiary.

1.2. Ustawodawstwo wewnętrzne a kwestia mniejszości

W Syrii nie ma ustawodawstwa odnoszącego się bezpośrednio do ochrony mniejszości narodowych i etnicznych. Jeśli ustawodawca odniósł się do tego zagadnienia, to dotyczyło ono jedynie mniejszości religijnych. Bezsprzecznie wydaje się to błędnym podejściem, gdyż ideę ochrony wszystkich grup mniejszościowych uzasadnia potrzeba zapobiegania konfliktom wewnętrznym i międzynarodowym. Jest to jeden z warunków zachowania pokoju i bezpieczeństwa. Uregulowanie praw członków mniejszości może zarówno uaktywnić ich w sferze instytucjonalnej (zmobilizować do zakładania własnych organizacji czy instytucji), jak i zapewnić im zachowanie godności ludzkiej oraz różnorodności kulturowej, etnicznej i religijnej. Z drugiej jednak strony nadanie praw może wywołać izolację tych grup od większości i pogłębiać poczucie zróżnicowania.

W Syrii zdecydowanie powinny rozpocząć się prace nad tworzeniem ustawodawstwa mniejszościowego, które winno opierać się na świeckich i demokratycznych rozwiązaniach (urzeczywistniających równość wszystkich obywateli) wolnych od religii i ideologii panarabizmu.

Obecna konstytucja Syrii, z 2012 roku[33], literalnie nie odwołuje się do mniejszości narodowych, etnicznych czy religijnych. Nie definiuje tych pojęć, co jednak nie oznacza, że ustawodawca nie dostrzegł zróżnicowania społeczeństwa syryjskiego. W tym akcie można znaleźć tylko przepisy, które pośrednio dotykają omawianej problematyki.

W preambule znajdują się odniesienia do wolności, demokracji, ochrony różnorodności kulturowej, wolności obywatelskich, praw człowieka (które gwarantują m.in. prawa mniejszości), sprawiedliwości społecznej równych szansach i rządów prawa. Zgodnie z art. 1 Syria jest państwem demokratycznym. Patrząc zatem na standardy, które powinny być przestrzegane w państwie o takim ustroju, można by się spodziewać, że mniejszości winny mieć pełnię praw. W przypadku tego państwa tak jednak nie jest.

Ustawa zasadnicza gwarantuje równość wszystkich obywateli wobec praw i obowiązków (art. 33.3) oraz równość szans (art. 33.4). Daje także gwarancję ochrony różnorodności kulturowej społeczeństwa „ze wszystkimi jego elementami i wielością tworzących je grup" (art. 9). Przyznaje prawo wszystkim obywatelom do zgromadzeń (art. 44). Gwarantuje wolność zakładania stowarzyszeń i zrzeszeń, ale z zastrzeżeniem, że mają mieć one „narodową podstawę" (art. 45), to znaczy choćby, że nazwa nie może nawiązywać do określeń związanych z ich pochodzeniem. Konstytucja zawiera klauzulę antydyskryminacyjną – zakazuje więc dyskryminacji między innymi ze względu na pochodzenie, język, religię czy przekonania (art. 33.3).

Do innych przepisów pośrednio odnoszących się do mniejszości można zaliczyć art. 8.1 i 8.2 opierające system polityczny państwa na zasadzie pluralizmu politycznego, aktywności partii politycznych i organizacji w życiu politycznym z poszanowaniem zasad demokracji i suwerenności. Zaskakujące jest jednak to, że tworzenie i aktywność partii nie może opierać się na czynnikach wyznaniowym, plemiennym, regionalnym oraz dyskryminujących innych ze względu na pochodzenie czy rasę (art. 8.4).

Jak widać na przykładzie powyższego artykułu, konstytucja ma wiele sprzeczności. Poza nimi rozbieżności między rzeczywistością a przepisami ujętymi w ustawie zasadniczej dotyczą:

---

[33] Konstytucja z 2012 r. została wydana po zniesieniu stanu wyjątkowego, który w Syrii trwał przez 48 lat. Zob. Konstytucja Arabskiej Republiki Syryjskiej z 2012 r., http://ncro.sy/wp-content/uploads/2016/04/2012.pdf (dostęp 7.04.2017).

– stwierdzenia, że mieszkańcy tego państwa są integralną częścią narodu arabskiego (art. 1), podczas gdy Kurdowie, Ormianie, Turkmeni, Żydzi za Arabów się nie uważają;
– uznania przez państwo wszystkich religii, gwarancji wolności, praktykowania obrzędów (nienaruszających porządku publicznego), uznania i ochrony wspólnot religijnych, podczas gdy z drugiej strony religią prezydenta jest islam (art. 3), a prawo islamskie jest „głównym" źródłem prawa;
– konstatacji mówiącej o oparciu systemu edukacyjnego na dążeniach do wykształcenia pokoleń oddanych swej tożsamości, dziedzictwu, wskazując jednocześnie, że system ten powinien odzwierciedlać przynależność i jedność arabską (art. 28), co się ze sobą kłóci;
– art. 138.1 wskazującego, że prawo uchwala się w „imieniu ludu arabskiego Syrii", czyli tylko Arabów z pominięciem Kurdów, Turkmenów, Ormian itp.

Wcześniejsze konstytucje (z lat 1920, 1930, 1953, 1958, 1969, 1973)[34] również nie traktowały w bezpośredni sposób o mniejszościach. Elementami łączącymi je w zakresie omawianej problematyki były artykuły odnoszące się do:
– religii prezydenta (za którą uznano islam) – dotyczyło to konstytucji z 1930, 1950 i 1973 roku (należy jednocześnie podkreślić, że islam nie został uznany za religię państwową[35], co nie stoi w sprzeczności z zasadą wolności religii, islam nie jest religią jednolitą – dzieli się na wiele odłamów);
– równości wobec prawa i obowiązków – dotyczyło to konstytucji z 1920, 1930, 1950, 1958, 1969 i 1973 roku;
– uznania prawa islamskiego (*fikh*) jako głównego źródła prawa – mowa konstytucjach z 1950, 1969, 1973 roku;

---

[34] Konstytucja Arabskiego Królestwa Syrii z 1920 r. (w wersji polskiej Konstytucja Wielkiego Królestwa Syrii), http://emediatc.com/PublicFiles/File/دستوراللمملكةالعربيةالسورية%20الصادرعام%201920.pdf; Konstytucja państwa syryjskiego z 1930 r., http://parliament.gov.sy/arabic/index.php?node=5518&cat=420&; Konstytucja Syrii z 1950 r., http://dustour.org/media-library/publications_syria/syrian_constitution_-1950-arabic.pdf; Konstytucja Syryjskiej Republiki Arabskiej z 1953 r., http://parliament.gov.sy/arabic/index.php?node=5518&cat=418&; Konstytucja Zjednoczonej Republiki Arabskiej z 1958 r., http://el-borai.com/wp-content/uploads/2014/03/dostor1958.pdf; Konstytucja tymczasowa z 1969 r., konstytucja Al-Baas, http://parliament.gov.sy/arabic/index.php?node=5518&cat=414&; Stała Konstytucja Syryjska z 1973 r., http://emediatc.com/PublicFiles/File/دستورالجمهوريةالعربيةالسورية%201973.pdf (dostęp 7.04.2017).

[35] Np. w konstytucji Jordanii z 1952 r. napisano w art. 2, że islam jest religią państwową (http://www.lasportal.org/ar/legalnetwork/Documents/دستورالمملكةالاردنيةالهاشمية.pdf), w konstytucji Egiptu z 1971 r. w art. 2 również uznano islam za religię państwową, a zasady szariatu za źródło prawodawstwa (http://el-borai.com/wp-content/uploads/2014/03/dostor1971.pdf); w konstytucji Kataru z 1972 r. w art. 1 stwierdza się, że religią Kataru jest islam, a szariat głównym źródłem prawodawstwa (art. 2 konstytucji z 1962 r., http://www.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/ar/qa/qa009ar.pdf) (dostęp 7.04.2017).

– gwarancji wolności wyznania i poszanowania wszystkich religii – dotyczyło to konstytucji z 1920, 1930, 1950, 1969 i 1973 roku; w tym kontekście na uwagę zasługuje przepis (art. 3.3) ujęty w konstytucji z 1950 roku, który wolnością wyznania obejmuje tylko wyznawców religii niebiańskich, dyskryminując inne wyznania;
– zakazu dyskryminacji ze względu na religię, pochodzenie lub język – wskazują na nie konstytucje z 1930 i 1958 roku, ponadto w ustawie zasadniczej z 1930 roku państwo na mocy art. 15 zgodziło się szanować różnorodność odłamów religijnych i ich interes religijny;
– wolności obrzędów religijnych pod warunkiem, że nie zakłócają porządku publicznego, przepis ten pochodzi z konstytucji z 1920, 1930, 1950, 1969 i 1973 roku (oraz zasad moralnych ujętych tylko w konstytucji z 1930 roku – art. 15).

Ustawy zasadnicze różniły się także pod kątem podejścia do problematyki narodowościowej czy religijnej. Na przykład:
– jedynie konstytucja z 1973 roku w art. 3.2 wskazywała, że głównym źródłem prawa w państwie jest prawo islamskie, a prawo uchwala się „w imieniu ludu arabskiego Syrii" (art. 134);
– jedynie konstytucja z 1920 roku (art. 14) uregulowała, że w sądach obowiązuje prawo szariatu, choć jak zaznaczono dalej, będą brane pod uwagę prawa innych wyznań w sprawach osobistych (czyli np. ślubów, rozwodów);
– tylko konstytucja z 1930 roku (art. 35) wskazała, że system wyborczy ma zagwarantować sektom religijnym reprezentację w parlamencie;
– tylko konstytucja z 1920 roku dawała szansę mniejszościom na udział w życiu politycznym, na podstawie art. 128 w parlamentach lokalnych[36] mogły być reprezentowane mniejszości proporcjonalnie do ich liczby w okręgu autonomicznym – jedna osoba miała reprezentować 15 tys. wyborców; przepis dopuszczał przedstawicielstwo mniej liczebnych mniejszości, to znaczy jedna osoba w parlamencie lokalnym mogła reprezentować interesy nie mniej niż 7,5 tys. wyborców (czyli jeśli członków mniejszości było mniej niż 7,5 tys., to pozbawieni byli reprezentacji w parlamencie lokalnym);
– tylko w konstytucji z 1930 roku w art. 19 odniesiono się do kwestii nauki w kontekście omawianej problematyki, napisano w nim, że jest ona wolna, jeśli nie zakłóca porządku publicznego, nie narusza etyki (zasad obyczajowych), godności ojczyzny lub wyznań.

---

[36] Parlamenty lokalne w granicach Arabskiego Królestwa Syrii (w wersji polskiej Wielkiego Królestwa Syrii) funkcjonowały w Syrii, Libanie i Palestynie.

Dokonując analiz konstytucji syryjskich z 1950 i 1969 roku[37] i Zjednoczonej Republiki Arabskiej, warto wskazać stwierdzenie, że lud arabski w Syrii lub lud[38] jest częścią narodu arabskiego. Tę formułę można uznać za dyskryminujące jednostki niebędące Arabami, a zamieszkujące Syrię (i Egipt). Czy zatem poprawniejsze nie byłoby stwierdzenie, że wszyscy Arabowie z Syrii (i Egiptu) są częścią narodu arabskiego?

Jak wynika z syryjskich konstytucji, bycie częścią narodu arabskiego było niezmiernie ważnym atrybutem. Zachowanie jedności, i tym samym jednolitości, w społeczeństwie syryjskim miało je chronić przed utratą spójności narodowej i integralności terytorialnej. Widać, że uwypuklały one jedynie kwestie odmienności religijnej, pomijając zagadnienia związane z innością pod względem etnicznym, kulturowym, językowym czy narodowościowym. Ponadto prawa pośrednio związane z ochroną praw mniejszości w rzeczywistości były martwe.

Po wybuchu konfliktu w Syrii powstały nowe rozwiązania prawne, w których po raz pierwszy odwołano się do zagadnienia mniejszości. Zaliczały się do nich projekty konstytucji kantonu Rojava oraz ustawa zasadnicza dla Syrii zaproponowana przez Rosję. Pierwszy z nich, Karta Umowy Społecznej, pochodzi z 29 stycznia 2014 roku (projekt ostatecznie przyjęto w czerwcu 2016 r.[39]). Zasięgiem objął trzy kantony syryjskie kontrolowane przez Kurdów: Afrin, Kobani i Dżazira. Należy podkreślić, że konstytucja opowiedziała się za tym, aby tereny te były nadal częścią Syrii, ale autonomiczną (art. 12).

W dokumencie tym na uwagę zasługuje preambuła. Autorzy odwołują się w niej do Kurdów, Arabów, Syrian (Syriaków), Asyryjczyków, Turkmenów, Ormian, Czeczenów, Czerkiesów, muzułmanów, chrześcijan i jazydów[40]. Nazywając ich „ludem Rojava – północnej Syrii" – uznali ich zróżnicowanie etniczne,

---

[37] Analiza konstytucji z 1950 r. art. 1.3 (Konstytucja Syrii z 1950 r., http://dustour.org/media-library/publications_syria/syrian_constitution_-1950-arabic.pdf) i konstytucji z 1969 r. – art. 1.2 (Konstytucja tymczasowa z 1969 r., konstytucja Al-Baas, http://parliament.gov.sy/arabic/index.php?node=5518&cat=414&) (dostęp 4.05.2017).

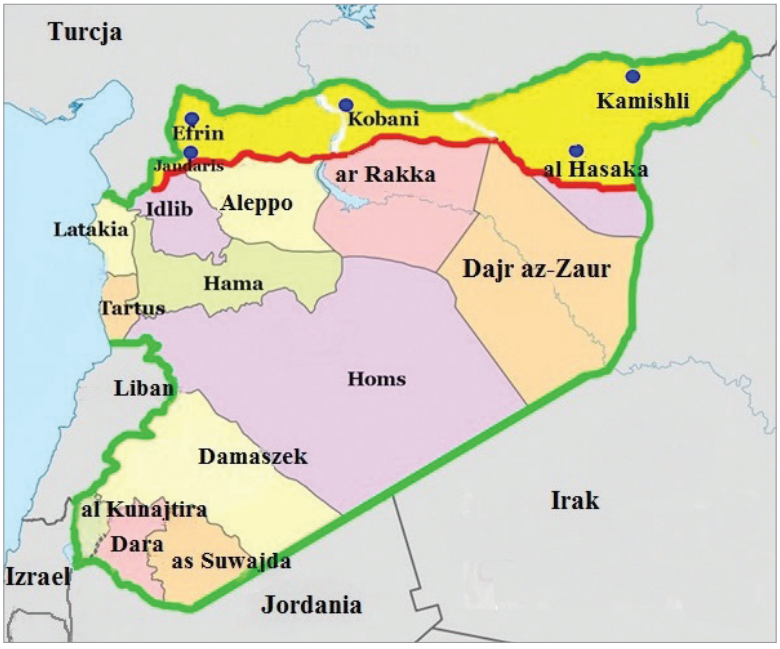
[38] Dotyczyło to konstytucji z 1958 r., kiedy Syria wraz z Egiptem tworzyły jedno państwo – Zjednoczoną Republikę Arabską (art. 1), Konstytucja Zjednoczonej Republiki Arabskiej z 1958 r., op. cit.

[39] Tekst konstytucji Administracji Autonomicznej Kurdystanu Syryjskiego, http://www.awene.com/ar/2016/07/02/3598 (dostęp 3.03.2017); S.M. Milla Drwish, *After approving constitution, what's next for Syria's Kurds?*, http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2016/07/north-syria-rojava-kurdish-federation-constitution.html (dostęp 3.03.2017).

[40] Projekt konstytucji kantonu Rojava, http://www.rudaw.net/Library/Files/Uploaded%20Files/0/مشروع-دستور-اقليم-روجافا-شمال-سوريا.pdf (dostęp 20.05.2017).

narodowe i religijne. Ponadto do grona grup ideologicznych i kulturowych tworzących konferencję ludów demokratycznych zaliczyli alawitów i szyitów (art. 70).

Mapa 2. Autonomiczny region Syrii – Rojava

Źródło: opracowanie własne na podstawie https://dakobaneanoi.noblogs.org/files/2015/02/142216312015_Western.png (dostęp 30.03.2017).

Na podstawie art. 3 wszystkie języki tego regionu uznano za równe we wszystkich dziedzinach życia społecznego, administracyjnego, edukacyjnego i kulturalnego. Wszystkim ludom zezwolono na prowadzenie swoich spraw w języku ojczystym. Opowiedziano się za równością wszystkich wobec prawa oraz relacjami między nimi opartymi na braterstwie, pokoju i sprawiedliwości (art. 70). Poza tym w części II tego aktu, „Prawa i wolności obywatelskie", wyrażono poszanowanie i respektowanie praw podstawowych ujętych w Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka (art. 19). Ludy i grupy zamieszkujące region Rojavy otrzymały prawo do samostanowienia (art. 22), jak również nie można ich represjonować, asymilować i dokonywać na nich aktów ludobójstwa. Zakazano dyskryminacji osób ze względu na ich kolor skóry, płeć, rasę czy religię (art. 27). Przyznano ludom i grupom społecznym prawo do organizowania się według własnej

woli (art. 24), wolności myśli, sumienia i wyrażania siebie (art. 25). Na mocy art. 39 nadano grupom kulturowym, etnicznym i religijnym prawo do własnego nazewnictwa w administracji autonomicznej, zachowania kultury i zasad demokracji oraz tworzenia organizacji. Do innych przyznanych praw należały: prawo do życia (art. 20), poszanowanie godności ludzkiej i zakaz tortur (art. 21), prawo uczestnictwa w życiu politycznym (art. 26), prawo do bezpłatnej nauki (art. 40), wolność religii (art. 39), wolność mediów (art. 43), prawa polityczne, społeczne, gospodarcze dla kobiet i zakaz ich dyskryminacji (art. 15, 16, 17, 29, 30), prawo do obrony własnej (art. 37) i terytorium Rojavy (art. 50), prawo do pracy, zabezpieczenia społecznego i zdrowia (art. 41), prawo do zakładania partii politycznych i organizacji (art. 85).

Wśród instytucji, które miałyby zostać powołane na podstawie tego dokumentu i w ramach przyznanych kompetencji zajmowałyby się omawianą problematyką, można wymienić organy do spraw religijnych, kultury, sztuki i literatury oraz nauki i oświecenia.

Do innych pomysłów dotyczących uregulowania kwestii mniejszości należy zaliczyć projekt konstytucji Republiki Syryjskiej zgłoszony przez Rosję w styczniu 2017 roku[41]. Jak podkreślił minister spraw zagranicznych Rosji Siergiej Ławrow, projekt został przygotowany przez rosyjskich ekspertów na podstawie propozycji rządu syryjskiego, opozycji i władz regionalnych[42]. Ostatecznie propozycja została odrzucona przez rząd syryjski i opozycję.

W propozycji znalazło się wiele odniesień do kwestii mniejszości. W samej preambule powołano się na zasady zawarte w Karcie Narodów Zjednoczonych, Karcie Ligi Arabskiej, Karcie Organizacji Współpracy Islamskiej, Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka i deklaracji osób należących do mniejszości narodowych, etnicznych, religijnych, językowych[43]. W art. 1.3 uznano natomiast równość wszystkich wobec prawa i odwołano się do poszanowania praw i wolności oraz ochrony różnorodności kulturowej. Uznano, że żadna część narodu syryjskiego, grupa społeczna czy organizacja nie może rościć sobie praw do wykonywania władzy (art. 2.4). W art. 3 zagwarantowano wolność religijną. Mimo że język arabski uznano za urzędowy, w części autonomii kurdyjskiej dopuszczono

---

[41] Projekt Konstytucji Republiki Syryjskiej, https://drive.google.com/file/d/0ByiEVtktOonCM2NfVUlHdm5HSEE/view (dostęp 15.04.2017).

[42] H. Meyer, *Syria Opposition rejects Russian draft of new Constitution*, 25.01.2017, https://www.bloomberg.com/politics/articles/2017-01-25/syria-opposition-rejects-russian-draft-of-new-constitution (dostęp 15.04.2017).

[43] Projekt Konstytucji Republiki Syryjskiej..., op. cit.

jednak posługiwanie się językiem kurdyjskim (art. 4.2). Poza tym dano możliwość korzystania z języka większości miejscowej (jako dodatkowego języka urzędowego) pod warunkiem, że zostanie to zatwierdzone podczas lokalnego referendum (art. 4.4).

Projekt ten również przewidywał:

– prawo do kształcenia dzieci w ich języku ojczystym (art. 4.3);
– poszanowanie praw i wolności mniejszości etnicznych i religijnych (art. 6.2);
– zakaz dyskryminacji ze względu na płeć, religię i język (art. 12.3);
– określenie w prawie sytuacji autonomii kulturowej Kurdów (art. 15.4);
– prawo do życia, bezpieczeństwa i wolności (art. 18);
– równość wszystkich wobec prawa bez względu na płeć, rasę, narodowość, pochodzenie, kolor skóry, wyznanie, przekonania osobiste, światopogląd, sytuację ekonomiczną i finansową (art. 18.2);
– wolność myśli, sumienia, wyznania (art. 20.1);
– prawo do zgromadzeń (art. 20.3);
– zakaz wzbudzania nienawiści społecznej, rasowej, narodowej, religijnej (art. 20.5);
– prawo własności i dziedziczenia (art. 23);
– poszanowanie dziedzictwa historycznego, kulturowego i duchowego (art. 27.2).

Poza konstytucjami czy projektami ustaw zasadniczych odwołania do zagadnienia mniejszości można znaleźć w dokumencie *Konstytucja i regulamin wewnętrzny partii Al-Baas* wydanym w kwietniu 1947 roku[44]. Analiza tego aktu ma związek z faktem, że członkowie tej partii od 1963 roku sprawują niepodzielną władzę i wytyczają kierunki rozwoju społeczno-politycznego państwa.

Treść dokumentu nie jest przychylna mniejszościom (niebędącym Arabami), o czym świadczy wyróżniona na samym początku jedna z najważniejszych zasad, czyli zachowanie jedności narodu arabskiego i jego wolności (pkt 1). Odwoływano się jedynie na narodu arabskiego, który – jak zaznaczono – jest jednością kulturową (pkt 2). Wszystkich obywateli Syrii potraktowano zatem jednakowo. Napisano nawet o „wtopieniu się w jedność" i asymilacji, czym jednoznacznie zanegowano przynależność członków państwa syryjskiego do innych kultur, tradycji, języka. Ponadto w akcie tym napisano, że wszystkie różnice istniejące między nimi są „nieistotne". Znikną, gdy dojdzie do „przebudzenia sumienia arabskiego".

---

[44] *Konstytucja i regulamin wewnętrzny partii Al-Baas*, kwiecień 1947 r., http://online.fliphtml5.com/huvs/syup/#p=2 (dostęp 20.05.2017).

Na uwagę zasługuje stwierdzenie, że ojczyzna Arabów jest jednością polityczną i gospodarczą, która nie podlega podziałowi, a wygnany z niej zostanie każdy, kto dołączy do ugrupowania działającego przeciwko Arabom (art. 11). Pokazano w ten sposób, że partia nie będzie tolerowała aktywności wymierzonej przeciwko jedności Arabom i żadnych prób związanych na przykład z uzyskaniem autonomii czy niezależności części ziem Syrii.

Partia Al-Baas zaznaczyła w dokumencie, że będzie zwalczać wszelkie oznaki doktrynalności, sektarianizmu, plemienności, etniczności, regionalizmu (art. 7.2), co ma związek z ową nadrzędną zasadą jedności narodu i brakiem tolerancji dla wszelkich odmienności. Poza tym w programie z 1947 roku odwoływano się do terminu „związek narodowy", który – jak uznano – jest jedynym gwarantem harmonii między obywatelami w państwie arabskim.

Duże znaczenie dla praw i wolności obywateli Syrii, w tym osób należących do różnych mniejszości (religijnych, narodowych, etnicznych), miało wprowadzenie w tym państwie w latach 1963–2011 stanu wyjątkowego. Za podstawę prawną dla tego posunięcia posłużył dekret ustawodawczy nr 51 z 22 grudnia 1962 roku, z kolei samo ogłoszenie stanu wyjątkowego wynikało z rozkazu wojskowego nr 2 z 8 marca 1963 roku wydanego przez Krajową Radę Rewolucji[45] (aż do odwołania). Na mocy rozkazu nr 1 z 8 marca 1963 roku wprowadzono natomiast godzinę policyjną[46]. Stan wyjątkowy zakończono dekretem nr 161 z kwietnia 2011 roku.

W dekrecie ustawodawczym nr 51 z 22 grudnia 1962 roku[47], określając powody wprowadzenia stanu wyjątkowego, wskazano na sytuacje związane z nadejściem i czasem trwania wojny, narażeniem bezpieczeństwa i porządku publicznego czy kataklizmem ogólnokrajowym (art. 1a). Stan ten na mocy art. 1b można było wprowadzić na całym lub części terytorium Syrii.

Wprowadzenie stanu wyjątkowego ograniczyło przepisy gwarantujące prawa i wolności obywatelskie ujęte w obowiązujących w tym czasie konstytucjach. Zaliczono do nich:

– prawo do zgromadzeń, pobytu i przemieszczania się co do miejsca i czasu (art. 4a);

---

[45] Rozkaz wojskowy nr 2 z 8 marca 1963 r. wydany przez Krajową Radę Rewolucji, http://www.mokarabat.com/mo13-52.htm (dostęp 20.05.2017).

[46] Rozkaz wojskowy nr 1 z 8 marca 1963 r wydany przez Krajową Radę Rewolucji, http://www.mokarabat.com/mo13-52.htm (dostęp 20.05.2017).

[47] Dekret ustawodawczy nr 51 z 22 grudnia 1962 r. dotyczący wprowadzenia stanu wyjątkowego, http://www.shrc.org/?p=7450 (dostęp 20.05.2017).

– prawo do przebywania pod wskazanym adresem, zatrzymania każdej osoby uznanej za podejrzaną lub niebezpieczną dla bezpieczeństwa i porządku publicznego (tymczasowe aresztowanie, przesłuchanie) (art. 4a);
– prawo do wolności korespondencji, myśli (wyrażania swoich opinii) poprzez wprowadzenie cenzury w korespondencji i rozmów (art. 4b);
– prawo do wolności mass mediów (art. 4b);
– prawo do własności poprzez możliwość dokonania konfiskaty mienia ruchomego i nieruchomego (art. 4f).

Na podstawie omawianego dekretu na przykład za niewykonywanie rozkazów administratora terenu oraz przestępstwa przeciwko bezpieczeństwu państwa i pokoju publicznemu groził sąd wojskowy (art. 6a, 6b).

W syryjskim ustawodawstwie, jak już wcześniej zaznaczono, można odnaleźć odniesienia do przedstawicieli mniejszości religijnych. Ma to miejsce w ustawodawstwie cywilnym, a dokładnie w prawie rodzinnym. Rozwiązania te utrzymują się nadal, mimo że już w okresie mandatowym władze francuskie chciały zreformować prawo w tym zakresie. Zmiany miały wówczas na celu wprowadzenie ustawodawstwa wolnego od religii. Nie uczyniono jednak tego, gdyż druzowie, sunnici i szyici protestowali przeciwko tym modyfikacjom.

W Kodeksie spraw osobistych nr 59 z 1953 roku[48] wyróżniono jedynie trzy grupy religijne, a mianowicie: druzów, chrześcijan i żydów, którym ograniczono autonomię ustawodawczą i sądowniczą w dziedzinie prawa rodzinnego. W stosunku do pierwszych na mocy art. 307b wprowadzono zakaz wielożeństwa. Określono, że rozwód będzie udzielany tylko w sądzie Mazhabija, a rozwódka nie będzie mogła wrócić do męża, jak ma to miejsce u muzułmanów po spełnieniu odpowiednich warunków. Uznano ponadto, że druzów nie będą obowiązywały przepisy dotyczące rozwodów przez Li'an i zasady tzw. pokrewieństwa mleka[49] (art. 307c).

Z kolei z myślą o chrześcijanach i żydach stworzono art. 308. Na jego podstawie dano im prawo odwołania się do ich ustawodawstwa religijnego w sprawach dotyczących zaręczyn, warunków małżeństw i kontraktu, utrzymania małżonki i nieletnich dzieci czy unieważnienia małżeństwa. Należy jednocześnie podkreślić, że przedstawicielom ludów księgi zagwarantowano prawo wolności

---

[48] Kodeks spraw osobistych nr 59 z 1953 r., http://parliament.gov.sy/arabic/index.php?node=201&nid=11333&ref=tree (dostęp 20.05.2017).

[49] W prawie muzułmańskim mężczyzna nie może ożenić się z kobietą (mamką) i jej potomstwem, która wykarmi swoim mlekiem jego dziecko do syta co najmniej pięć razy pod rząd. Przez ten akt staje się pełnoprawnym członkiem rodziny (bez prawa do spadku).

religijnych (w tym manifestowania przynależności do nich poprzez np. uczestniczenie w pielgrzymkach oraz wyrażanie zgody na budowę świątyń). Z prawa tego literalnie wyłączono wyznawców sekty jazydów, bahaizmu i świadków Jehowy[50]. W syryjskim ustawodawstwie można także znaleźć akty prawne skierowane tylko do katolików. Jednym z nich jest prawo dające im pełną autonomię w sprawach osobistych[51].

Na mocy art. 836 dekretu ustawodawczego nr 84 z 18 maja 1949 roku sprawy związane z określeniem spadkobierców i ich udziału w spadku, jak również przeniesieniem praw majątkowych zostały uregulowane według prawa muzułmańskiego oraz obowiązujących innych regulacji w tym zakresie. Dziedziczenie oparto zatem na prawie muzułmańskim z pominięciem własnego ustawodawstwa religijnego różnych grup wyznaniowych[52]. Artykuł ten kłóci się z postanowieniami kodeksu praw osobistych dla wyznawców Kościołów ormiańskiego i prawosławnych[53].

Do innych kwestii, w których stosowano prawne normy dyskryminujące niemuzułmanów, należało zagadnienie wyznania dzieci pochodzących ze związków muzułmańsko-niemuzułańskich. Na mocy obowiązujących przepisów nie mogły one dokonać wyboru wiary. Zawsze stawały się muzułmanami. Nie mogły także zmienić jej na inną[54]. Do tego zagadnienia oraz prawa opieki nad dziećmi ze związków muzułmańsko-niemuzułańskich i unieważnienia ślubów nawiązano w dekrecie 60 LR z 1936 roku wydanym przez francuskie władze mandatowe dla Syrii i Libanu (obowiązującym nadal w Syrii)[55].

W odrębnym ustawodawstwie syryjskim wybranym grupom religijnym zagwarantowano autonomię sądową. Do tej kwestii odnosiły się:

– dekret 60 LR z 1936 roku, który podzielił sądownictwo na sądy dla muzułmanów (np. szyitów, sunnitów) oraz chrześcijan, żydów i wyznawców sekt

---

[50] N. Girgies, *Suria beine tasir at-taszri'at ad-dinija we al-wad'ija* [Syria między wpływem prawodawstwa religijnego i pozytywnego], http://harmoon.org/archives/3195#_ftnref25 (dostęp 20.05.2017).

[51] Prawo spraw osobistych dla wspólnot katolickich z 18 czerwca 2006 r., http://bara-sy.com/forum/showthread.php?t=1100 (dostęp 20.05.2017).

[52] Dekret ustawodawczy nr 84 z 18 maja 1949 r. – Prawo cywilne, http://rodwanlaw25.almountadayat.com/t13-topic (dostęp 20.05.2017).

[53] Prawo nr 4 z 2012 r. – Prawo spadkobierców i spadku dla mniejszości ormiańskiej, prawosławnych, http://parliament.gov.sy/arabic/index.php?node=5549&cat=16181 (dostęp 20.05.2017).

[54] N. Girgies, *Suria beine tasir*..., op. cit.

[55] *Al-Zawaj al-madani fi Suria fi zul al-karar 60 LR* [Małżeństwo cywilne w Syrii w cieniu dekretu 60 LR], http://www.legal-agenda.com/article.php?id=315 (dostęp 20.05.2017).

muzułmańskich, w stosunku do ostatnich przepis ten anulowano na podstawie dekretu nr 53 LR z 1939 roku[56];
– art. 31 dekretu ustawodawczego nr 133 z 8 października 1953 roku dotyczący uregulowania nowej władzy sądowniczej, na jego podstawie sądy religijne (duchowe) różnych odłamów niemuzułamńskich (chrześcijan i żydów) zakwalifikowano do sfery cywilnej[57];
– art. 33, 35 syryjskiego kodeksu organów sądowych z 1965 roku[58].

Dzięki nim wspólnoty religijne otrzymały możliwość korzystania z własnych sądów do spraw osobistych i apelacyjnych. Do nich zaliczali się: muzułmanie (sądy szariatu islamskiego), druzowie (sądy Mazhabija) oraz chrześcijanie i żydzi (sądy Ruhija). W art. 35 tego aktu określono sposób powoływania sędziów dla powyższych społeczności. I tak, sędziowie sądów szariatu powoływani są przez ministra sprawiedliwości, sądu Mazhabija przez ministra sprawiedliwości za zgodą Najwyższej Rady Sądowniczej. W przypadku wyboru sędziów sądu Ruhija panuje pełna swoboda. Minister sprawiedliwości jest tylko informowany przez wspólnoty o ich wyznaczeniu. Skład tych sądów reguluje szczegółowo dekret nr 6 z 1936 roku[59].

Poza powyższymi dokumentami prawnymi innym aktem w zakresie omawianej problematyki był dekret wykonawczy nr 100 z 3 sierpnia 2011 roku o partiach politycznych[60]. Na jego podstawie wprowadzono zakaz tworzenia partii religijnych, sekciarskich, plemiennych, regionalnych lub opartych na dyskryminacji ze względu na pochodzenie, płeć, kolor skóry (art. 5d).

Do kwestii mniejszości odniosła się także w jednym ze swoich dokumentów fundamentalistyczna organizacja islamska, czyli Ugrupowanie Bractwa Muzułmańskiego[61]. Występuje w opozycji do obecnej władzy i współtworzy Syryjską Radę Narodową (powołaną do życia w październiku 2011 r. w Stambule). Nie jest to akt prawny, ale poprzez odwołanie się do niego warto unaocznić wizję

---

[56] A. al-Kurdi, *Al-Ahwal al-szahsija* [Sprawy osobiste], [w:] *Al-Mausua al-arabija* [Encyklopedia arabska], t. 1, s. 508, https://www.arab-ency.com/ar/ةيصخشلا-لاوحألا/ثوحبلا (dostęp 20.05.2017).

[57] Dekret ustawodawczy nr 133 z 8 października 1953 r. w sprawie nowej regulacji władzy sądowniczej; N. Girgies, *Suria beine tasir*..., op. cit.

[58] A. al-Kurdi, *Al-Ahwal*..., op. cit.

[59] R.A. Diab Esaq, *Religion and the law in Syria*, https://www.acihl.org/articles.htm?article_id=26 (dostęp 20.05.2017).

[60] Dekret ustawodawczy nr 100 z 3 sierpnia 2011 r. o partiach politycznych, https://groups.google.com/forum/#!topic/syrianlaw/NBMxPBWEwd (dostęp 20.05.2017).

[61] Na mocy ustawy nr 49 z 1980 r. zakazano działalności tej organizacji i nałożono karę śmierci na ich członków, http://parliament.gov.sy/laws/Law/1980/penal_49_1980.htm (dostęp 20.05.2017).

członków tej organizacji dotyczącą przyszłości osób o odmiennych pod względem religijnym czy etnicznym poglądach, tym bardziej że odbiega ona od wizji państwa religijnego.

Dokument, o którym mowa, został wydany przez Ugrupowanie Bractwa Muzułmańskiego 25 marca 2012 roku pod nazwą *Przymierze i pakt*[62]. W pierwszych punktach nakreślono, że Syria ma być państwem:

– świeckim, opartym na konstytucji (świeckiej – pkt 1);
– pluralistycznym (pkt 2);
– obywatelskim, w którym panuje równość wszystkich bez względu na pochodzenie, religię i doktrynę (pkt 3);
– opartym na dialogu, poszanowaniu praw i specyfiki wszystkich grup etnicznych, religijnych i doktrynalnych (pkt 5).

W dokumencie wskazano, że państwo syryjskie ma być oparte na prawach człowieka (godności, równości, wolności), jakie uregulowane są w prawie niebiańskim (czyli prawach bożych trzech religii monoteistycznych) i międzynarodowym (pkt 4). Zagwarantowano w nim wolność wypowiedzi w sprawie własnej odrębności. Różnorodność panującą w Syrii uznano za element wzbogacający społeczeństwo syryjskie.

Na poziomie deklaracji wydawałoby się, że Ugrupowanie Bractwa Muzułmańskiego opowiada się za nowoczesnym i demokratycznym państwem, w którym podziały religijne czy etniczne będą szanowane.

W związku z tym, że w państwach arabskich/islamskich religią dominującą i odgrywającą istotną rolę w kształtowaniu prawa jest islam, należy się jednak zastanowić, jakie faktyczne uprawnienia religia ta przyznaje człowiekowi. Jak już wcześniej podkreślono, w wielu dokumentach o charakterze regionalnym, traktujących o ochronie praw człowieka oraz w aktach prawa wewnętrznego można odnaleźć nawiązanie do islamu.

Zgodnie z tą religią godność człowieka pochodzi od Boga. Źródłem prawa człowieka – zgodnie z nauką *Koranu* – jest więc Bóg. Religia ta nie otacza jednak ochroną wszystkich. Do grup uprzywilejowanych należą jedynie wyznawcy ludów księgi. Święta księga muzułmanów odnosi się zatem do wybranych mniejszości religijnych.

Islam ustanowił kilka podstawowych praw odnoszących się do drugiego człowieka. Wśród nich są: prawo do życia i jego ochrony, równość wobec prawa,

---

[62] *Wasiket „Ahd we misak" ihwan Suria* [Dokument *Przymierze i pakt*, Bractwo Muzułmańskie w Syrii], „Al-Jazeera" 26.03.2012, http://www.aljazeera.net/news/arabic/2012/3/26/دەع-ةقيثو-ايروس-نواخإ-قاثيمو (dostęp 20.05.2017).

prawo do wolności myśli i wypowiedzi, szacunek wobec bliźniego, prawo do sprawiedliwego sądu, prawo do pomocy chorym, głodnym (których trzeba nakarmić) i nagim (których należy przyodziać), prawo do uszanowania życia prywatnego, prawo do wolności, w tym wolności wyznania (tolerancja religijna dotyczy jednak tylko społeczności wyznających jedną z religii monoteistycznych). Ostatnia z wymienionych wolności kłóci się jednak ze stwierdzeniem w jednym z hadisów, w którym napisano, że za zmianę religii przez muzułmanów grozi śmierć („Kto zmieni swoją religię, tego zabijcie”[63]).

Mimo deklarowanego szacunku i tolerancji *Koran* nie zgadza się, aby przedstawiciele ludów księgi mogli być przyjaciółmi muzułmanów („O, wy, którzy wierzycie! Nie bierzcie sobie za przyjaciół żydów i chrześcijan”[64]), jak również nie akceptuje wyznawców innych religii ani ateistów. Ogranicza ich awans społeczny i polityczny – co oznacza brak równości wszystkich wobec prawa bez względu na wyznawaną religię.

Syrię trudno zaliczyć do grona państw demokratycznych, mimo że jak zaznaczono w konstytucji, jest państwem demokratycznym. W syryjskiej przestrzeni publicznej nie ma miejsca ani na pluralizm polityczny, ani na przestrzeganie wolności słowa czy praw człowieka. Status prawny mniejszości w tym państwie także nie jest uregulowany w prawodawstwie wewnętrznym. Oznacza to, że przedstawiciele różnych grup narodowych, etnicznych czy religijnych muszą podporządkować się kulturze większości, chcąc rozwijać karierę czy w ogóle realizować się w przestrzeni społecznej i politycznej. Odmawia się równości między przedstawicielami równych grup, co jest charakterystyczną cechą społeczeństwa pluralistycznego.

W Syrii nie było i nie ma wolności oraz otwartości na odmienność (chyba że wobec członków grup wyznaniowych, do których należy władza). Nie upowszechniła się idea demokracji. Dla tego kraju, podobnie jak dla innych państw arabskich, jest ona czymś obcym. Ukształtowały się natomiast rządy silnej ręki, które realnie przyczyniają się do przestrzegania praw człowieka w ograniczonym zakresie.

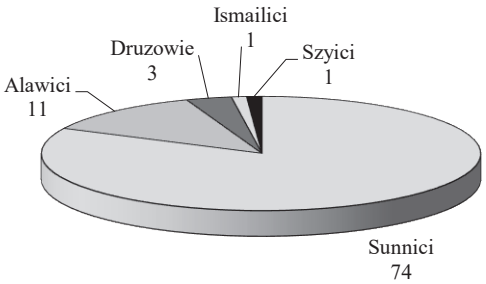
[63] *Ai-Durer as-sunija*, nr 7/3326 [Sunnickie wartości], https://dorar.net/hadith?skeys=يد+لدب+نم+من+ولتقاف%E2%80%8F&st=a&xclude= (dostęp 20.05.2017).

[64] Sura V Al-Ma’ida (Stół zastawiony), 51.

2. Grupy religijne w Syrii

Obszar Żyznego Półksiężyca charakteryzuje się niezwykłą mozaiką grup etnicznych, narodowych i religijnych. Współczesne państwa takie jak Syria, Irak, Liban, Izrael, Jordania były i nadal pozostają wyjątkowo pod tymi względami zróżnicowane. Syria jest państwem niemalże jednolitym pod względem narodowym (Arabowie około 82%, Kurdowie 15%, inne grupy 3%), natomiast pod względem religijnym jest zróżnicowana, mimo że dominują tu dwie grupy wyznaniowe, czyli muzułmanie (90%)[65] i chrześcijanie (10% lub jak niektórzy wskazują 8%[66]). Podział nie odzwierciedla jednak wewnętrznej złożoności tej klasyfikacji, gdyż religie te dzielą się na wiele odłamów, bez przełożenia na jednoczenie się we wspólnotę, przeciwnie nawet – z podłożem konfliktogennym. Wśród pierwszej z wymienionych wyżej grup religijnych można wyróżnić sunnitów (74%), szyitów, alawitów i ismailitów (13%) oraz druzów (3%)[67].

Wykres 4. Struktura wyznaniowa muzułmanów w Syrii (w procentach)

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Syria*, [w:] *The World Factbook*, https://www.cia.gov/library/publications/resources/the-world-factbook/geos/sy.html (dostęp 11.03.2017).

Chrześcijanie natomiast dzielą się na: 1) Kościoły unickie: Kościół maronicki, Kościół melkicki-katolicki, Kościół syryjsko-katolicki, Kościół chaldejski, ormiański Kościół katolicki, łacinników; 2) Kościoły prawosławne: Kościół

[65] Według wskazanego źródła muzułmanie stanowią 87%. W tekście podano 90%, ponieważ do muzułmanów doliczono druzów (3%), którzy są częścią tej grupy wyznaniowej. Zob. *Syria*, [w:] *The World Factbook*, https://www.cia.gov/library/publications/resources/the-world-factbook/geos/sy.html (dostęp 11.03.2017).

[66] *Syria*, s. 2, https://www.state.gov/documents/organization/171745.pdf (dostęp 11.03.2017).

[67] *Syria*, [w:] *The World Factbook*..., op. cit.

melkicki-prawosławny, Kościół syryjski (jakobici), Ormiański Kościół Apostolski, Kościół asyryjski (nestorianie); 3) Kościoły protestanckie[68]. Poza muzułmanami i chrześcijanami na terenie państwa syryjskiego zamieszkiwali wyznawcy judaizmu i jazydzi[69].

Zmiany w liczebnej strukturze mniejszości religijnych zgodnie z danymi szacunkowymi z 1943, 1951 i 1985 roku pokazano w tabeli 1. Na jej podstawie można wnioskować, że najszybciej w tych przedziałach czasowych wzrastał stan liczebny sunnitów stanowiących większość społeczeństwa syryjskiego. Odmienna tendencja obejmowała z kolei chrześcijan. Ich udział w ogólnej liczbie Syryjczyków z 14,1% w 1943 roku spadł do 8% w 1985 roku. Dane dotyczące liczebności pozostałych grup wyznaniowych utrzymywały się na podobnym poziomie we wskazanych okresach.

Tabela 1. Szacunkowe dane dotyczące liczebności mniejszości religijnych w Syrii z 1943, 1951 i 1985 roku (w liczbach bezwzględnych i procentach)

Wyszczególnienie	1943 rok	1943 rok (%)	1951 rok	1951 rok (%)	1985 rok	1985 rok (%)
Ogółem	2 860 000	100,0	3 330 000	100,0	10 300 000	100,0
Sunnici	1 970 000	68,9	2 306 000	69,3	7 840 000	76,1
Chrześcijanie	403 000	14,1	460 400	13,8	824 000	8,0
Alawici	325 300	11,4	374 900	11,2	1 185 000	11,5
Druzowie	87 200	3,0	104 900	3,1	309 000	3,0
Żydzi	29 800	1,0	31 500	1,0	b.d.	b.d.
Ismailici	28 500	1,0	34 500	1,0	103 000	1,0
Szyici	12 700	0,4	14 200	0,4	41 000	0,4
Jazydzi	2 800	0,1	2 900	0,1	b.d.	b.d.

Źródło: H.J. al-Shammeri*, Aszi'aa fi Suria .. adadahom we amakin tawadżidehom* [Szyici w Syrii. Ich liczba i miejsca obecności], „Libnan al-Jadid" 11.07.2016, https://www.newlebanon.info/lebanon-now/272622/مدجاوت-نكامأو-مدادعأ-ايروس-يف-ةيرفعجلا-ةعيشلا (dostęp 11.03.2017).

Syryjska różnorodność religijna określana jest mianem sektarianizmu, co ma związek z tym, że członkowie poszczególnych grup/sekt religijnych przedkładają często własne interesy nad interesy państwa. Postawa ta nie pozostaje

[68] K. Kościelniak, *Chrześcijanie w Syrii i Libanie. Zmiany statystyczne w XX wieku*, „Folia Historica Cracoviensia" 2006, Vol. 12, s. 73–77.

[69] *Syria, July–December, 2010, International Religious Freedom Report*, https://www.state.gov/j/drl/rls/irf/2010_5/168276.htm (dostęp 11.03.2017).

bez wpływu na polityczne konsekwencje i niekorzystnie wpływa na kondycję samego państwa (struktur państwowych). Owa odmienność celów już w przeszłości była zarzewiem wielu konfliktów i buntów, mając jednocześnie wpływ na utrwalenie i pogłębienie podziałów religijnych i społecznych. Antagonizmy między poszczególnymi sektami wynikały między innymi z:

– odmienności religijnych;
– prześladowań i dyskryminacji (poczucia bycia pokrzywdzonym);
– polityki władz francuskich podczas mandatu tego terenu (faworyzowanie grup/sekt religijnych);
– przejęcia władzy przez mniejszość religijną alawitów;
– rywalizacji o władzę i wpływy w państwie, administracji;
– braku ustroju demokratycznego hołdującego równości wszystkich wobec prawa bez względu na religię, pochodzenie, rasę, płeć;
– braku odpowiedniej polityki współistnienia wszystkich grup/sekt religijnych;
– braku zaufania między przedstawicielami poszczególnych grup/sekt religijnych.

Przedstawiciele części z wymienionych grup wyznaniowych szukali w minionych wiekach na terenie Syrii schronienia przed konfliktami i prześladowaniami, unikając ludobójstwa chrześcijan w Imperium Osmańskim (obszar dzisiejszej Turcji) pod koniec XIX i na początku XX wieku[70]. Inni, jak wierni Kościołów chrześcijańskich, byli z kolei rdzennymi mieszkańcami tej ziemi – ich osadnictwo rozwinęło się za czasów państwa Partów i Imperium Rzymskiego. Dotyczyło to także żydów, którzy pojawili się na terenie dzisiejszej Syrii jeszcze przed islamem[71].

Dokładne określenie liczebności poszczególnych grup religijnych zamieszkujących Syrię jest trudne, wręcz niemożliwe. Ma to związek z faktem, że władze syryjskie zawsze uważały, i wciąż trzymają się tego przekonania, że społeczeństwo syryjskie jest jednolite pod względem narodowościowym (składa się jedynie z Arabów syryjskich). W związku z tym żaden z przeprowadzonych na obszarze tego państwa spis ludności nie uwzględnia podziałów obywateli ze względu na czynnik religijny, narodowy czy etniczny. W konsekwencji wszystkie dane liczbowe ujęte w tej części pracy są jedynie danymi szacunkowymi.

---

[70] T. Akçam, *From Empire to Republic: Turkish Nationalism and the Armenian Genocide*, London–New York 2004, s. 12.

[71] W. Baum, D. Winkler, *The Church of the East: A Concise History*, London–New York 2003, s. 8–9.

2.1. Sunnici

Sunnici stanowią 87–90% wszystkich muzułmanów[72]. Sami nazywają się ludźmi tradycji i wspólnoty (*Ahl al-Sunna wa al-Dżama'a*)[73]. Powołanie się w tym przypadku na słowo wspólnota ma prawdopodobnie związek z tym, że często przytaczane jest w samym *Koranie* z konkretnym przesłaniem, by muzułmanie tworzyli jedną wspólnotę i nie dopuszczali do podziałów. W myśl sunnitów islam ma stanowić jedno ciało, które wyznaje wiarę w jednego Boga, jednego proroka i jedną religią. Daje to religijne uzasadnienie do wrogości wobec innych odłamów islamu. Niektórzy ulemowie sunniccy, na przykład Ibn Tajmijja (1263–1328), uznają odszczepieńców nawet za bardziej bluźnierczych niż żydów i chrześcijan, a nawet niewiernych[74].

Myśl sunnicka powstała na zrębach czterech szkół prawa muzułmańskiego: hanafickiej, malikickiej, szafiickiej i hanbalickiej. Większość sunnitów w Syrii należy do szkoły hanafickiej. Za drugą najbardziej wpływową szkołę uznaje się szkołę szafiicką (należy do niej większość Kurdów syryjskich), na trzecim miejscu plasuje się natomiast szkoła hanbalicka, podczas gdy malikicka ma w Syrii znikomą liczbę wyznawców[75]. Wszystkie powyższe szkoły za źródło prawa uznają: *Koran*, sunnę[76], kijas[77] i idżmę[78], różni ich tylko kwestia hierarchiczności owych źródeł. Szkoła hanaficka, więc i większość sunnitów syryjskich, kładzie nacisk na kijas i prawny precedens, z kolei nie przykłada większej wagi

---

[72] T. Miller, *Mapping the Global Muslim Population, A Report on the Size and Distribution of the World's Muslim Population, October 2009*, Washington 2009, s. 1, http://www.pewforum.org/2009/10/07/mapping-the-global-muslim-population (dostęp 18.03.2017).

[73] A. Dzisiów-Szuszczykiewicz, *Szyici i sunnici na Bliskim Wschodzie. Odwieczny konflikt czy współpraca ponad podziałami?*, Warszawa 2008, s. 10.

[74] M.Y. Sermini, *Fatwa Ibn Tajmijja, szajh al-Islam we al-syraa fi Surija* [Fatwa Ibn Tajmijja, Szejk Islamu, i konflikt w Syrii], http://www.arabtimes.com/portal/article_display.cfm?ArticleID=22520 (dostęp 18.03.2017).

[75] J. Rehman, *Islamic State Practices, International Law and the Threat from Terrorism: A Critique of the 'Clash of Civilizations' in the New World Order*, Oxford–Portland 2005, s. 18–21.

[76] Sunna to zbiór hadisów, czyli spisanych historii opisujących, życie, czyny i wypowiedzi Proroka. Z założenia hadisy stanowią zbiór przykładów, wskazówek i kryteriów, jak postępować i rozwiązywać pewne kwestię. Zob. M. Ruthven, *Islam: A Very Short Introduction*, New York 2012, s. 84–89.

[77] „Kijas to zasada analogii. Jeśli jakiś przypadek nie został uwzględniony w *Koranie* i sunnie, to punktem wyjściowym staje się sytuacja podobna, którą można porównać do opisanej w którymś z wymienionych źródeł" (M.M. Dziekan, *Klasyczny islam. Powstanie i doktryna*, http://www.opoka.org.pl/biblioteka/I/IR/klasyczny_islam.html, dostęp 18.03.2017).

[78] Idżma to zgodna opinia ulemów na dany temat. Zob. J. Jasińska, *Idżma*, [w:] *Mały słownik kultury świata arabskiego*, red. J. Bielawski, Warszawa 1971, s. 226.

do dosłownej interpretacji *Koranu*[79]. Dla szkoły szafiickiej natomiast zaraz po *Koranie* najważniejsza jest sunna[80]. Zwolennicy tej szkoły plasującą się pomiędzy hanafizmem i hanbalizmem. Inna jest już szkoła hanbalicka, należy bowiem do najbardziej konserwatywnych i rygorystycznych szkół, która interpretuje *Koran* w sposób dosłowny[81].

Poza powyższymi szkołami można wskazać sufizm. Pojęcia tego używa się dla określenia różnych nurtów mistycznych w islamie, jak również można je traktować jako doktrynę. Sufizm kładzie duży nacisk na mistycyzm i bezpośredni kontakt z Bogiem, przez co jego zwolennicy prezentują dystans wobec doczesnego świata. Nurt ten jest bardzo silny wśród Kurdów. Władze syryjskie promują sufizm jako oficjalną doktrynę sunnicką, zdobywając tym samym poparcie Kurdów i znajdując w tym narzędzie do przeciwstawiania się radykalnym arabskim sunnitom (np. Ugrupowaniu Bractwa Muzułmańskiego)[82].

Historia sunnizmu na terytorium dzisiejszej Syrii ma związek z początkami islamu na tym obszarze. Pierwsza próba przeniesienia tu tej religii miała miejsce już za życia Proroka, kiedy był atakowany przez armię muzułmańską dowodzoną przez Alego Ibn Abi Taliba i Abdullaha Ibn Rawaha. Następnie po śmierci Mahometa działania w tym kierunku rozpoczął Abu Bakr. Jednak dopiero drugiemu z czterech prawowitych kalifów, Umarowi Ibn al-Chattabowi, udało się dokonać ekspansji islamu na terytorium Lewantu[83].

Początek dominacji islamu na terytorium dzisiejszej Syrii można wyznaczyć na rok 635, kiedy Chalid Ibn al-Walid, dowódca muzułmańskiej armii, zdobył Damaszek (wcześniej Syria była częścią Bizancjum, czyli świata

---

[79] R. Boris, R. Mason, A. McGowan, J. Sinai, *Syria, a country study*, Washington 1988, s. 93; *Mały słownik kultury*..., op. cit., s. 169.

[80] Według niektórych interpretacji szkoły safickiej sunna jest tak samo święta jak *Koran*. Zob. *Al-Madhab al-szafei: al-wasatija bajn ahel al-hadis we ahel ar-rai* [Szkoła szaficka: umiarkowanie pomiędzy hadisem a racjonalnością], http://www.islamist-movements.com/4920 (dostęp 9.04.2017).

[81] A. Łukaszewicz, *Europa a islam: religia jako źródło zróżnicowania systemu polityczno-ekonomicznego*, „Studia Europejskie" 2011, t. 3, s. 29–50; K. Kościelniak, *Perspektywy, zasady i kryteria sunnickiej teologii muzułmańskiej i ich implikacje we współczesnym islamie*, [w:] *Koncepcje teologii katolickiej*, red. M. Chojnacki, J. Morawa, A. Napiórkowski, Kraków 2013, s. 271–292.

[82] A. Böttcher, *Official Sunni and Shi'i Islam in Syria*, San Domenico 2002, s. 3–15; P. Pinto, *Dangerous Liaisons: Sufism and the State in Syria*, [w:] *Crossing Boundaries: From Syria to Slovakia*, red. S. Jakelic, J. Varsoke, Vienna 2003, http://www.iwm.at/publications/visiting-fellows--conferences/vol-14 (dostęp 18.03.2017).

[83] A. Palmer, *The Seventh Century in the West-Syrian Chronicles*, Liverpool 1993, s. 1–5; M. Qabani, *Al-Wadżiz fi al-hilafa al-raszida* [Kalifat Prawowitych, streszczenie], Damaszek 2006, s. 21.

chrześcijańskiego[84]). Po śmierci Alego w 661 roku Mu'awija I ogłosił się kalifem i ustanowił państwo Umajjadów ze stolicą w Damaszku. Był to początek imperium, które pod rządami miało obszar od Afganistanu po południową Francję. Postać Mu'awiji I do dziś jest powodem dumy sunnickiej społeczności Syrii[85]. Uchodził on za człowieka bardzo tolerancyjnego dla chrześcijan, choć i tak w okresie panowania dynastii Umajjadów większość populacji Syrii przeszła na islam. Był to również czas, w którym przyjęto język arabski jako powszechnie obowiązujący w miejsce dotychczas używanego języka aramejskiego[86].

O ile rozłam na szyizm i sunnizm pojawił się w momencie śmierci Proroka i sporu o jego sukcesję[87], o tyle szersza społeczna i polityczna różnica między tymi odłamami zaczęła się wykształcać dopiero za panowania dynastii Umajjadów[88]. Szczególnie istotny dla ugruntowania sunnizmu był kalif Umar Ibn Abd al-Aziz[89]. Opozycja wobec nich wyłoniła się ostatecznie za panowania kolejnej dynastii – Abbasydów[90]. Na przełomie IX i X wieku powstały pierwsze powszechnie uznane zbiory hadisów składających się na sunnę. Sama nazwa „sunnici" pojawiła się po raz pierwszy w 1054 roku[91].

Z historycznego punktu widzenia sunnici stanowili większość populacji Syrii[92]. Dominację nad Syrią na rzecz alawitów stracili dopiero po przewrocie w 1963 roku. Przez następne lata byli sukcesywnie usuwani od ważnych stanowisk w państwie i armii. Ostatecznie przejęcie władzy przez alawitów zostało przypieczętowane w 1971 roku, kiedy Hafiz al-Asad otrzymał urząd prezydenta[93]. Przed przewrotem Syria była zdominowana przez arabską elitę sunnickich

---

[84] R. Boris et al., *Syria, a country study*..., op. cit, s. 10.

[85] Ibidem, s. XIX.

[86] Ibidem, s. 11.

[87] A. Dzisiów-Szuszczykiewicz, *Szyici i sunnici*..., op. cit., s. 10.

[88] G.R. Hawting, *The First Dynasty of Islam: The Umayyad Caliphate AD 661–750*, London–New York 2000, s. 2–3.

[89] W.B. Hallaq, *A History of Islamic Legal Theories: An Introduction to Sunni Usul Al-fiqh*, Cambridge–New York–Melbourne–Madrid–Cape Town 2004, s. 14.

[90] T. Alie Turfe, *Know and Follow the Straight Path: Finding Common Ground between Sunnis and Shi'as*, Bloomington 2015, https://books.google.pl/books?id=3zr9CAAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=pl&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false (dostęp 18.03.2017); L. Koelliker, *The Mihna: Ma'mun's Inquisition for Supremacy*, „History Research" 2011, Vol. 1, No. 1, s. 35–46.

[91] A. Ali, *Ahl ul-Sunna wa'l-Dżama'ah* [Ludzie tradycji i wspólnoty], http://www.islamist-movements.com/2659 (dostęp 18.03.2017).

[92] A. Dzisiów-Szuszczykiewicz, *Szyici i sunnici*..., op. cit., s. 10.

[93] Ł. Fyderek, *Pretorianie i technokraci w reżimie politycznym Syrii*, Kraków 2011, s. 46–60; P. Seale, *Asad: The Struggle for the Middle East*, Berkeley 1989, s. 169–173.

rodzin, głównie z Aleppo i Damaszku, które stanowiły klasę burżuazji i feudalnych właścicieli ziemskich. Ich bogactwo ekonomiczne połączone było z dobrym wykształceniem oraz wpływami, jakie zdobyli w administracji państwowej i życiu religijnym. Przedstawiciele tych rodzin pełnili między innymi funkcje ulemów, sędziów i prawników. Niewielu sunnitów decydowało się na karierę w wojsku. Wynikało to z negatywnego postrzegania takiego zajęcia jako niegodnego ich[94]. W efekcie wojsko było sukcesywnie przejmowane przez pozostałe mniejszości.

Sunnici stanowią około 74% ludności Syrii[95]. Inne źródła szacują ich liczbę na 65–85% populacji[96]. Wcześniej żyli rozproszeni po całym kraju, w jedenastu z czternastu muhafazatów (największa jednostka administracyjna państwa, odpowiednik polskich województw), stanowiąc większość. Zamieszkiwali przede wszystkim duże aglomeracje miejskie. Dotyczyło to 40% z nich (według danych sprzed 1988 r.), z czego 90–100% mieszkało w następujących miastach: Dara (dolina Hauranu), Dajr az-Zaur, Ar-Rakka, Aleppo, Idlib[97]. Według dostępnych danych sprzed 2011 roku sunnici dominowali również w następujących muhafazatach:

– Homs, Hama, Damaszek, rif (prowincja) Damaszek, Al-Kunajtira (80–90%);
– Al-Hasaka (70–80%);
– Latakia, Tartus (30–50%);
– As-Suwajda (poniżej 10%)[98].

Z kolei do regionów, w których nie mieli większości, zaliczały się: Dżabal al-Alawijjin (muhafazat Latakia), Wadi al-Nasara (zachodnia część muhafazatu Homs), Dżabal ad-Druz (muhafazat As-Suwajda), a także wschodnia część muhafazatu Tartus.

Pisząc o Syrii, należy pamiętać, że podziały społeczne przebiegały w tym państwie według dwóch kryteriów: religijnego i etnicznego. Sunnici w Syrii nie stanowili jednolitej grupy, gdyż sunnizm wyznawały różne grupy narodowe i etniczne – 80% sunnitów to byli Arabowie, 13% Kurdowie, około 5% Turkmeni,

---

[94] R. Boris et al., *Syria, a country study...*, op. cit., s. 93; Ł. Fyderek, *Pretorianie i technokraci...*, op. cit., s. 32–43; K. Deeb, *Tarih Surija al-muasir min al-intidab al-fransi ila sajf 2011* [Historia współczesnej Syrii od mandatu francuskiego do lata 2011], Bejrut 2011, s. 60–61.

[95] *Syria*, [w:] *The World Factbook...*, op. cit.

[96] *Taarraf aksar ala fusejfusa asz-szaab as-suri* [Dowiedz się więcej o mozaice ludu syryjskiego], https://sycitizen.wordpress.com/2011/09/05/تعرّف-أكثر-على-فسيفساء-الشعب-السوري (dostęp 11.03.2017).

[97] R. Boris et al., *Syria, a country study...*, op. cit., s. 62.

[98] *Taarraf aksar ala...*, op. cit.

a 2% Czeczeni i Czerkiesi[99]. Interesy i podejście tych grup do religii odbiegały od siebie znacząco. Szczególnie wyraźna była różnica pomiędzy Kurdami a Arabami, z tego względu, że pierwszych z religią nie wiązały silne więzy, co było jedną z przyczyn niebrania udziału Kurdów w buncie sunnickim przeciw władzy alawitów.

W latach 20. XX wieku społeczność sunnicka była dość liberalna i wyzwolona obyczajowo[100]. W tym okresie można było zaobserwować osłabienie roli religii i przejście w kierunku nacjonalizmu i socjalizmu, co jednocześnie stanowiło wyraz sprzeciwu wobec Imperium Osmańskiego – państwa wyznaniowego i prowadzącego represyjną politykę wobec mieszkańców tego obszaru. W latach 1946–1963 stosunek władz państwa do religii był umiarkowany i pozytywny. Dzięki takiej postawie powstało stanowisko Wielkiego Muftiego, ministerstwo do spraw religii (Awkaf) oraz utworzono Wydział Prawa Islamskiego na Uniwersytecie w Damaszku. Islam w tym okresie miał umiarkowany i oświecony charakter, co jednak zaczęło ulegać zmianie wraz z przejęciem władzy przez partię Al-Baas, która dążyła do neutralizacji środowisk religijnych, widząc w nich politycznych przeciwników. Stosunek wobec nich był coraz bardziej skrajny[101]. Do innych motywów radykalizacji sunnitów w Syrii można było zaliczyć: biedę, poczucie niesprawiedliwości wobec obserwowanej dominacji alawitów, emigrację zarobkową do konserwatywnych państw muzułmańskich, na przykład do Arabii Saudyjskiej, oraz kryzys ideologii socjalistycznej i nacjonalistycznej. Ostatnia z wymienionych przyczyn widoczna była w:

– ogólnej porażce systemów socjalistycznych w państwach arabskich – Egipcie, Libii, Iraku, Algierii i Syrii;
– nieudolności postępowania państw arabskich wobec Izraela;
– braku realizacji planów panarabizmu i zjednoczenia państw arabskich;
– upadku Związku Radzieckiego i państw bloku wschodniego[102].

Znaczna część sunnitów nigdy nie pogodziła się z faktem przejęcia władzy przez alawitów z Ugrupowaniem Bractwa Muzułmańskiego na czele. Należy zaznaczyć, że rządy partii Al-Baas zdawały sobie sprawę z wrogości członków Bractwa i od momentu przejęcia władzy w 1963 roku rozpoczęły wobec nich represje (w 1980 r. ustanowiono prawo nr 49, według którego przynależność do

---

[99] R. Boris et al., *Syria, a country study...*, op. cit., s. 92.

[100] *Taarraf aksar ala...*, op. cit.

[101] T. Pierret, *The Syrian Baath Party and Sunni Islam: Conflicts and Connivance*, „Middle East Brief" 2014, No. 77, s. 2–3.

[102] *Taarraf aksar ala...*, op. cit.

tej organizacji była w Syrii karana śmiercią[103]). Inna przyczyna braku akceptacji rządów rodziny Al-Asadów wynika z faktu, że są oni alawitami, których oskarża się o sektarianizm (według opozycji rządowej) lub herezję (według fundamentalistów islamskich). Sprzeciw wobec władzy Hafiza al-Asada uwidocznił się szczególnie silnie w trakcie buntu w muhafazacie Hama w latach 1979–1982, zorganizowanego z inicjatywy członków Ugrupowania Bractwa Muzułmańskiego. Sprzeciw wobec rządzących został krwawo stłumiony. Miasto Hama w dużej części uległo zniszczeniu, a śmierć poniosło 10–30 tys. osób[104]. Bractwo Muzułmańskie zostało pokonane. Reaktywowało się dopiero po wybuchu konfliktu w 2011 roku.

Warto dodać, że część sunnickiej elity popierała partię Al-Baas i politykę prezydentów Hafiza i Baszszara al-Asadów. Byli to przede wszystkim mieszkańcy dużych aglomeracji miejskich, szczególnie Damaszku i Aleppo. Często sojusz ten opierał się na korzyściach ekonomicznych, co było szczególnie widoczne po 2003 roku. Liberalizacja ekonomiczna przyniosła ogromne zyski starym kupieckim rodzinom sunnickim. Z kolei z datków tych rodzin utrzymywane były instytucje religijne[105]. Sunnici arabscy mogli zatem wzbogacać się i robić kariery, o ile oczywiście nie zagrażali ówczesnej władzy. Niektórzy nawet należeli do ścisłej grupy zaufanych współpracowników zarówno Hafiza al-Asada, jak i Baszszara al-Asada, na przykład Mustafa Talas, który przez ponad 30 lat pełnił funkcję ministra obrony[106]. Innym przykładem jest Abd al-Halim Chaddam, wiceprezydent Syrii w latach 1984–2005 i prezydent (od 10 czerwca do 17 lipca 2000 r.)[107].

Podsumowując tę część rozdziału, należy stwierdzić, że obecnie odnotowuje się spadek populacji sunnitów w Syrii. Przed wybuchem konfliktu, czyli w 2011 roku, ich liczebność szacowano na 14 mln. Po kilku latach wojny domowej może

---

[103] *Syria. International Religious Freedom Report 2006*, https://www.state.gov/j/drl/rls/irf/2006/71432.htm (dostęp 11.03.2017).

[104] P. Seale, *Asad: The Struggle for the Middle East*, Berkeley–Los–Angeles–London 1988, s. 332–337; A.J. Bellamy, *Mass Atrocities and Armed Conflict: Links, Distinctions, and Implications for the Responsibility to Prevent*, 2011, s. 6, http://acme.highpoint.edu/~msetzler/IntlSec/IntlSecReads/Old_IntSecReads/GenocideStanley0211.30.pdf (dostęp 11.03.2017); *Massacre of Hama (February 1982) Genocide and A crime against Humanity*, https://web.archive.org/web/20130522172157/http://www.shrc.org/data/aspx/d5/2535.aspx (dostęp 11.03.2017).

[105] T. Pierret, *The Syrian*..., op. cit., s. 5.

[106] Ł. Fyderek, *Pretorianie i technokraci*..., op. cit., s. 83.

[107] L. Hatoum, *Interview with Former Syrian Vice President Abdul Halim Khaddam*, 5.10.2016, http://newsweekme.com/exclusive-interview-former-syrian-vice-president-abdul-halim-khaddam (dostęp 11.03.2017).

ich być 8 mln[108]. Ubytek ten ma związek nie tylko z utratą przez nich życia, lecz także z emigracją z Syrii. Według oficjalnych danych Biura Wysokiego Komisarza ONZ ds. Uchodźców (UNHCR) imigranci z Syrii stanowili jedną z najliczniejszych nacji ubiegających się o status uchodźcy. W latach 2012–2014 przybywali przede wszystkim na tereny Turcji (2 328 022), Libanu (2 194 334), Jordanii (1 367 219), Iraku (522 317) i Egiptu (281 071). W większości byli to sunnici arabscy. Jeśli ta tendencja nadal będzie się utrzymywać, to mozaika demograficzna w Syrii ulegnie diametralnej zmianie. W efekcie sunnici z największej grupy religijnej mogą stać się mniejszością.

Tabela 2. Uchodźcy z Syrii w latach 2012–2014 w wybranych państwach

Rok	Turcja	Liban	Egipt	Irak	Jordania	Razem
Grudzień 2012	144 755	180 000	11 260	74 000	168 000	578 015
Grudzień 2013	560 428	856 230	131 599	216 000	576 354	2 340 611
Grudzień 2014	1 622 839	1 158 104	138 212	232 317	622 865	3 774 337
Razem	2 328 022	2 194 334	281 071	522 317	1 367 219	6 692 963

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Biura Wysokiego Komisarza ONZ ds. Uchodźców (UNHCR), https://data2.unhcr.org/en/situations/syria/location/113, https://data2.unhcr.org/en/situations/syria/location/1, https://data2.unhcr.org/en/situations/syria/location/36, https://data2.unhcr.org/en/situations/syria/location/71, https://data2.unhcr.org/en/situations/syria/location/5 (dostęp 13.03.2017); *Regional Refugee & Resilience. Plan 2015–2016 in Response to the Syria Crisis. Regional Strategic Overview*, s. 9, http://www.3rpsyriacrisis.org/wp-content/uploads/2015/01/3RP-Report-Overview.pdf (dostęp 13.03.2017).

2.2. Alawici

Alawizm stanowi odłam szyizmu. Oddzielił się od tego nurtu w IX wieku za czasów szóstego imama, którym był Dżafar Ibn Muhammad al-Sadik. Nazwa alawici pochodzi od czwartego kalifa – Alego Ibn Abi Taliba, kuzyna Mahometa i zarazem jego zięcia, jednej z pierwszych osób, która uznała Mahometa za proroka.

[108] *Amjad Taha CNN: Iran tahawwyl as-sunna bi Surija ila akalijat* [Wywiad CNN z Amjadem Tahą: Iran obraca sunnitów w Syrii w mniejszość], http://arabic.cnn.com/middleeast/2017/01/25/me-250117-syrians-deportation-ahwaz (dostęp 9.04.2017); *Al-taghirih ad-dimughrafi fi Surija* [Zmiany demograficzne w Syrii], http://nusuh.org/blog/45-التغيرات-الديموغرافي-في-سوريا.html (dostęp 9.04.2017).

Inne społeczności muzułmańskie, w szczególności sunnici, nie uznają alawitów, co należy tłumaczyć tym, że alawici – w przeciwieństwie do sunnitów – inaczej interpretują świętą księgę i podstawowe obowiązki muzułmanina. Wierzą w reinkarnację. Według nich grzesznicy mogą się odrodzić jako chrześcijanie albo jako zwierzęta, w zależności od ciężkości grzechu, natomiast tylko prawi trafiają do niebios. Alawici wierzą, że wszystkie osoby żyły jako gwiazdy i w wyniku bliżej nieokreślonego grzechu pierworodnego zostały strącone na Ziemię (na podstawie tego stwierdzenia można doszukiwać się w ich religii wpływów gnostyckich). W ich wierze centralną pozycję zajmuje Ali. Alawici wyznają, że jest on inkarnacją Boga i oddają mu boską cześć. Jedną z ich formuł modlitewnych jest stwierdzenie: „Wyznaję, że nie istnieje żaden bóg, poza Alim"[109]. Alawici nie mają hierarchii duchownej. Dokładne poznanie szczegółów dotyczących ich religii jest trudne, gdyż nawet wśród samych alawitów wiara ma ezoteryczny charakter i tylko kilka wybranych osób osiąga pełne wtajemniczenie[110]. Nie mają meczetów, a praktyki wykonują w domach gościnnych, w których śpiewają pieśni religijne[111].

Historia społeczności alawickiej w Syrii sięga czasów przedislamskich, choć nie można ich było wtedy jeszcze nazywać alawitami. W czasach starożytnych i wczesnego średniowiecza, kiedy większość populacji ówczesnej Syrii wyznawała chrześcijaństwo, istniała odseparowana grupa wyznająca własną wiarę. Jednak pomimo separacji zachodziła pewna akulturacja wynikająca z obcowania z chrześcijanami. Dzięki niej społeczność alawitów przejęła wiele z chrześcijańskich świąt, takich jak Boże Narodzenie, Wielkanoc i święto Epifanii. Ponadto podczas obrzędów religijnych używają wina[112].

Najprawdopodobniej społeczność ta przeszła na islam w VII wieku wraz z podbojem Syrii przez muzułmanów. Opowiedzieli się jednak wówczas za sukcesją Alego, potwierdzając tym samym swoją przynależność do szyizmu. Ostatecznie oddzielili się od wszelkich innych odłamów religijnych w IX wieku. Odpowiedzialny za to był Muhammad Ibn Nusajr an-Namiri, twórca myśli filozoficznej i religijnej alawitów. Od jego imienia alawitów aż do 1920 roku nazywano nusajrytami, nazwę następnie zmienili Francuzi, aby odróżnić ich od chrześcijan (w języku arabskim *al-nasara* oznacza nazarejczyków). Nazwa alawici (w języku

---

[109] R. Boris et al., *Syria, a country study...*, op. cit., s. 97.

[110] Ibidem.

[111] K. Deeb, *Tarih Surija...*, op. cit., s. 45.

[112] R. Boris et al., *Syria, a country study...*, op. cit., s. 96.

arabskim *al-alawijjin*) zaczęła sukcesywnie pojawiać się w książkach, prasie, raportach rządowych i w ten sposób się spopularyzowała[113].

Praktycznie przez całą historię aż do połowy XX wieku alawitów dotykały represje. Pierwsze ataki najprawdopodobniej pochodziły ze strony chrześcijan krzyżowców, którzy uznając ich za muzułmanów, stosowali wobec nich przemoc[114]. Po ich przegranej i odwrocie z Ziemi Świętej los alawitów wcale się jednak nie zmienił. Saladyn po wyzwoleniu Ziemi Świętej od krzyżowców i ugruntowaniu nowej władzy w Lewancie w 1188 roku zaatakował Dżabal al-Nusajriję, tj. obszar górski zamieszkany przez alawitów, i zajął te tereny wraz z wieloma twierdzami należącymi do krzyżowców[115]. Ostatecznie krzyżowców wyparto z północnej Syrii za czasów Mameluków[116]. W okresie ich panowania alawici nadal podlegali prześladowaniom. Ratowali się ucieczką w rejony górskie, gdzie panowały ciężkie warunki życia[117]. Jedno z syryjskich pasm górskich zamieszkiwanych przez nich nazwano Dżabal al-Alawijjin (lub Dżabal al-Nusajrija). Obszary te nie miały żadnego znaczenia rolniczego i ekonomicznego. Przeciwnie, były wręcz ubogie[118]. Alawici żyli tam w plemionach i dużych rodzinach. Do tej pory najważniejsze i największe z nich to Al-Haddadin, Al-Matawra, Al-Hajjatin i Al-Kalbija. We współczesnej Syrii plemienne pochodzenie alawitów zatarło się i straciło na znaczeniu.

Jedną z taktyk, które miały chronić alawitów przed represjami, była *takijja*. Oznaczała utrzymywanie wiary w ukryciu i nierozpowszechnianie przekonań religijnych. W tym także kryje się przyczyna, że nauki religijne alawitów posiedli tylko nieliczni. Wśród nich byli stojący na czele wspólnot szejchowie.

Prześladowania alawitów miały wpływ na ich stosunki z innymi mniejszościami, nadając im najczęściej wrogiego charakteru. I tak, popadli w konflikt z druzami, którzy pojawili się w południowym Libanie oraz zachodniej części

---

[113] P. Seale, *Asad*..., op. cit., s. 8–9.

[114] Ibidem.

[115] K. Deeb, *Tarih Surija*..., op. cit., s. 44–45.

[116] Mamelucy rozpoczęli kampanię przeciwko szyitom, maronitom i alawitom, mszcząc się za współpracę z krzyżowcami. Kampania trwała od 1285 do 1305 r. Wojska Bajbarsa (z dynastii Mameluków) dokonały rzezi ludności miejscowej i wypędziły rodziny spokrewnione z krzyżowcami. Siłą próbowano narzucić alawitom islam sunnicki. Ibidem.

[117] Ibidem.

[118] Ówcześni władcy atakowali te obszary tylko z powodów strategicznych. Taki najazd miał miejsce np. w 1098 r., kiedy krzyżowcy z zachodniej Europy zaatakowali góry zamieszkane przez alawitów i zbudowali tam wiele zamków, aby odeprzeć ataki armii muzułmańskich z Aleppo i Damaszku. Przyczółki wojskowe krzyżowców w górach powstawały od Libanu aż do obrzeży Palestyny. Ibidem.

doliny Bekaa. Kością niezgody okazał się brak aprobaty ze strony druzów do przejścia na alawizm[119]. Innym przykładem może być spór z ismailitami w XII wieku toczony o ziemie, na których starali się zorganizować własne księstwa (tereny Syrii, Iraku i Iranu), budując tam wioski i zamki, czego ślady można obserwować do dzisiaj. Był to tzw. złoty okres ismailitów. Konflikt ten aż do połowy XX wieku czynił sąsiedztwo ismailitów i alawitów pełne napięć i nieufności[120].

Dyskryminację wobec alawitów potęgowały dodatkowo fatwy wydawane przez sunnickich duchownych. Należał do nich na przykład Ibn Tajmijja uznawany za jednego z głównych teoretyków czy prekursorów późniejszego fundamentalizmu muzułmańskiego. Wydał fatwę uznającą alawitów za bardziej niewiernych niż chrześcijanie, żydzi oraz firandża (termin ten oznaczał Francuzów, ale ogólnie odnosił się do wszystkich Europejczyków). Zdaniem wspomnianego wyżej uczonego, obowiązkiem każdego muzułmanina jest prowadzenie świętej wojny przede wszystkim z heretykami, a dopiero później z innowiercami[121]. Podobne stanowisko zajmował teolog sunnicki Al-Ghazali (Abu Hamid Muhammad Ibn Muhammad at-Tusi-asz-Szafi**)** żyjący w XI i XII wieku. Uważał, że „alawici są heretykami i nie obejmuje ich prawo dotyczące niewiernych"[122]. Ta fatwa jest nadal aktualna i powoływali się na nią muzułmańscy fundamentaliści między innymi przeciwko prezydentom Hafizowi al-Asadowi oraz Baszszarowi al-Asadowi (od 2011 r. w celu obalenia jego rządu i oddania władzy przez alawitów). Religia alawicka jest oskarżana przede wszystkim o tzw. *Bida*, czyli herezje, elementy napływowe, które wypaczają istotę islamu.

Za panowania Turków osmańskich alawici również nie zaznali spokoju i stali się celem ataków. Próbowano narzucić im sunnizm, co zwiększyło stopień ich izolacji i oddalenie od miast. Doszło nawet do sytuacji, w której większość alawitów nie ośmielała się wchodzić do miast i pozostawała wyłącznie na terenach wiejskich. Ten natomiast, kto się odważył, spotykał się z pogardą miejscowej ludności. Alawitów nazywano potocznie *tau'reek*, co znaczyło dosłownie „środek drogi". Określenie to miało dość obraźliwy wydźwięk, gdyż nawiązywało do stylu przemieszczania się alawitów środkiem drogi (w nawiązaniu do sposobu

---

[119] K. Deeb, *Umara al-harb we tudżar al-hajkal* [Książęta wojny i kupcy ołtarza], Bejrut 2007, s. 32.

[120] N. Lewis, *The Ismailis of Syria Today*, „Royal Central Asian Society Journal" 1952, Vol. 39, No. 1, s 69–77.

[121] M.Y. Sermini, *Fatwa Ibn Tajmijja*..., op. cit.

[122] H. Hunen, *Hal arafa al-muslimun hakikat al-alawija al-nusajrija* [Czy muzułmanie znają rzeczywistość alawitów?], http://www.saharamedias.net/ةيولعلا-ةقيقح-نوملسملا-فرع-له-ةيريصنلا؟_a16773.html (dostęp 11.03.2017).

pędzenia bydła czy poruszania się wozów), podczas gdy sunnici chodzili zawsze po prawej stronie ulicy, a chrześcijanie po lewej[123]. Społeczność ta była poddawana systematycznemu wykluczeniu, co pociągało za sobą również wyzysk. Począwszy od XVIII wieku, w miastach Homs, Hama i innych leżących na wybrzeżu Syrii kupcy i feudałowie sunniccy zatrudniali nusajrytów jako tanią siłą roboczą w handlu, przemyśle i rolnictwie. Alawita niepracujący dla sunnity czy chrześcijanina spotykał się z bezpośrednią represją, na przykład policja uniemożliwiała mu bezpośrednią sprzedaż plonów ze żniw na rynkach i targach[124].

Podczas gdy w 1832 roku armia egipska pod dowództwem Ibrahima Paszy dotarła do północnej Syrii, alawici ponownie zetknęli się z niesprawiedliwością. Armia Paszy postanowiła podporządkować sobie ich siłą (grabieże, morderstwa), następnie rzeczy z rabunków sprzedawała na obrzeżach Syrii. Tym sposobem w rękach chrześcijańskiego misjonarza Samuela Lyde'a w mieście Latakia znalazła się książka o religii alawickiej *Szejchowie*. Ten przetłumaczył ją na język angielski i wydał w Londynie w 1860 roku. Była to pierwsza pozycja wyjaśniająca doktrynę alawicką[125] w rękach Europejczyków. Przed tą publikacją społeczność międzynarodowa nie miała świadomości o istnieniu mniejszości alawickiej.

Kilka lat później pojawiła się książka napisana przez Sulejmana al-Adhaniego – byłego alawitę, który przeszedł na chrześcijaństwo. Omówił w niej główne modlitwy, zasady wiary oraz wierzenia[126]. Korzystał z niej francuski historyk René Dussaud, pisząc z kolei dzieło na temat nusajrytów i ich religii[127]. Do lat 40. XX wieku były to jedyne pozycje traktujące o alawitach, niepozbawione jednak pewnych wad. Można im wytknąć brak dokładności oraz to, że ich autorzy nie odzwierciedlili w nich alawickiej rzeczywistości. Z pewnością było to uwarunkowane faktem, że sami alawici nie chcieli, aby zarówno o nich, jak i o ich religii pisano. Autorami pierwszych książek o tej społeczności religijnej byli

---

[123] P. Seale, *Asad*..., op. cit., s. 17–19.

[124] A. al-Abdallah, *Alawijjin: rahletuhum ila Surija we rahletuhum minha!* [Alawici. Podróż do i z Syrii!], http://aljumhuriya.net/6638 (dostęp 11.03.2017).

[125] S. Lyde, *The Asian Mystery illustrated in the history, religion, and present state of the Ansaireeh or Nusairis of Syria*, London 1860, s. 233–269.

[126] S. al-Adhani, *Kitab al-bakura al-Sulajmanijja fi kaszf asrar al-dijana al-nusajrija* [Książka o początkach pracy Sulejmana w ujawnieniu tajemnicy religijnej nusajrytów], Bejrut 1862, za: Y. Friedman, *The Nusayri-Alawis: An introduction to the religion, history, and identity of the leading minority in Syria*, Leiden–Boston 2010 s. 271–271.

[127] R. Dussaud, *Histoire et religion des Nosairîs*, Paris 1900.

obcokrajowcy, Arabowie i przedstawiciele innych wyznań (np. sunnici), co z kolei pozbawiało je obiektywizmu[128].

Po zakończeniu długiego okresu władzy osmańskiej (jej kres nastąpił w 1918 r.) Syria znalazła się pod zwierzchnictwem Francji, co zapoczątkowało nowy etap dla alawitów. Francuzi uznali doktrynę religijną alawitów za oficjalną, a samą mniejszość za siłę polityczną. W konsekwencji strony zaczęły prowadzić rozmowy na temat stworzenia autonomicznego państwa alawickiego, choć liczba alawitów w tym czasie nie miała przekraczać trzystu tysięcy. Władze francuskie zachęcały alawitów do zejścia z gór i osiedlenia się w okolicach miasta Latakia, które ustanowiono stolicą państwa alawickiego[129]. W 1920 roku zostało utworzone Autonomiczne Terytorium Alawitów w ramach obszaru mandatowego Francji nad Syrią, a pięć lat później nazwę oficjalną zmieniono na Państwo Alawitów, z własną flagą narodową i znaczkami pocztowymi[130].

Francuzi zdawali sobie jednak sprawę z tego, że nie jest to jedyna mniejszość na tych terenach. Wiedzieli, że w pasmach górskich przy wybrzeżu Syrii zamieszkują chrześcijanie i ismailici. We francuskich planach znalazł się zatem pomysł podzielenia tego obszaru na wiele małych państw, co było ugruntowane innym z kolei przekonaniem – Francuzi nie chcieli dopuścić do powstania jednego, silnego państwa arabskiego, gdyż to wiązałoby się z utratą przez nich wpływów na Bliskim Wschodzie. Jednak sami alawici byli i tak już podzieleni, co skutkowało w przyszłości utratą ich niezależności, czyli w 1936 roku[131].

Szóstego listopada 1918 roku Francuzi wysłali pierwsze oddziały do portu Latakia, który stanowił doskonały przyczółek do działań na terenach zamieszkanych przez syryjskie mniejszości, przypuszczali bowiem, że z łatwością przyjdzie im zdominowanie tej ludności i rekrutacja do oddziałów. Nie spodziewali się jednak, że napotkają na opór ze strony samych alawitów będących pod dowództwem szejcha Saliha al-Alego. Jego pomocnikiem był Ali Sulejman al-Asad, ojciec Hafiza. Alawitom udało się odpierać ataki Francuzów przez niemal dwa lata, mimo że byli gorzej uzbrojeni. W maju 1921 roku Francuzi wysłali przeciwko alawitom trzy dywizje i w ciągu pięciu miesięcy, prowadząc regularne ataki, zdobyli zamieszkane przez nich tereny. Po aresztowaniu alawickich przywódców – Saliha

---

[128] P.K. Hitti, *History of Syria*, London 1951, s. 586.

[129] K. Deeb, *Tarih Surija*..., op. cit., s. 47.

[130] L. Chabry, A. Chabry, *Politique et minorités au Proche-Orient*, Paris 1984, s. 63; J. Weulersse, *Un peuple minoritaire d'Orient: Les Alaouites*, „La France Méditerranéenne et Africaine" 1938, Vol. 1, No. 2, s. 41–61.

[131] Ibidem, s. 48.

al-Alego i jego współpracowników – zesłali ich na syryjską wyspę Arwad na Morzu Śródziemnym[132], a na zajętych przez siebie alawickich terenach wprowadzili administrację, utworzyli policję, znacząco ograniczyli wpływy i władzę przywódców plemiennych, którzy byli odpowiedzialni za wyzysk i opresję ludności. Należy dodać, że na tych terenach ciągle funkcjonował system feudalny. Francuzi zbudowali posterunki, przeprowadzili spis ludności i wydali dowody tożsamości.

Dzięki Francuzom alawici *de facto* wyszli z wielowiekowej izolacji i stagnacji, co zaczęło wywoływać sprzeciw mieszczan sunnickich, którzy do 1918 roku byli władcami obszaru zamieszkiwanego przez tę mniejszość. Takiego stanu rzeczy nie chcieli również zaakceptować chrześcijanie syryjscy, a to z tego względu, że Francja przyznała alawitom więcej przywilejów. Niektórym kręgom kościelnym Francji zależało przy tym, by alawici zrezygnowali ze swoich wierzeń i przeszli na chrześcijaństwo. Wysyłali misjonarzy na tereny zamieszkane przez alawitów, by zakładali tam szkoły i nawracali na ich wiarę[133].

Utworzenie państwa autonomicznego postawiło alawitów w uprzywilejowanej pozycji, której wcześniej im odmawiano. W okresie mandatu francuskiego zaczęła rodzić się lokalna klasa polityczna, dobrze wynagradzana, z licznymi przywilejami[134]. Powstało wówczas wiele znamienitych i bogatych rodów, lojalnych wobec władzy francuskiej. Ich dzieci zdobywały doświadczenia w administracji, kończyły szkoły i uczelnie wyższe (np. Uniwersytet Amerykański w Bejrucie, uniwersytety we Francji)[135]. W ten sposób rodziła się elita alawitów. Nie wszyscy jednak podzielali zadowolenie z obecności Francuzów na tym terenie. Część społeczności alawickiej była wierna jedności Syrii i tym samym nieprzychylnie nastawiona do rządów francuskich. W istocie negatywny stosunek do władz mandatowych wynikał z faktu, że zamieszkiwany przez alawitów region Dżabal al-Alawijjin wciąż pozostawał zaniedbany i biedny. Utrzymywało się tam duże rozwarstwienie społeczne – obok bogatych, posiadających kapitał, ziemię, przywileje, a nawet własne armie, żyli biedni. Brak środków do życia zmuszał więc często tych niezadowolonych do wstępowania do sił specjalnych dowodzonych przez Francuzów, wykorzystywanych do tłumienia buntów politycznych i społecznych przeciwko okupacji francuskiej na terenach zamieszkanych przez sunnitów.

---

[132] Ibidem, s. 49.

[133] A. Drysdale, *The Alawis of Syria*, [w:] *World Minorities*, red. G. Ashworth, London 1978, s. 1–5.

[134] K. Deeb, *Tarih Surija*..., op. cit., s. 52.

[135] Ibidem.

Po odzyskaniu niepodległości przez Syrię w 1946 roku przywódców sunnickich zaczął niepokoić fakt, że większość armii syryjskiej stanowili alawici. Plan jej rozwiązania ostatecznie przegrał z opcją, aby pozostawić alawitów w armii. Decyzja ta była jednak obwarowana warunkiem ich lojalności wobec nowo powstałego państwa i wejścia w skład nowej armii syryjskiej. Nikt wówczas nie przypuszczał, że alawici będą mieli w przyszłości ambicje rządzenia państwem[136]. Było to swoiste niedopatrzenie, które miało skutki dla późniejszej historii Syrii, ponieważ alawici, mając ogromną siłę w armii, przejęli władzę nad Syrią.

Do przewrotu partii Al-Baas w 1963 roku służba wojskowa dawała alawitom niemalże jedyną poza rolnictwem możliwość utrzymania się i zrobienia kariery. Dzięki rządom partii Al-Baas zdobyli możliwość awansu również w administracji państwowej[137]. Przejęcie władzy przez Hafiza al-Asada miało zatem dla społeczności alawickiej rewolucyjny charakter. Ów, będąc alawitą, ufał przede wszystkim przedstawicielom własnej społeczności, faworyzując ich w wojsku i w służbach bezpieczeństwa. Z przeciwnikami alawitów, czyli sunnitami, rozprawił się natomiast podczas powstania w Hamie w 1982 roku, doprowadzając do likwidacji politycznej opozycji[138]. W efekcie tych zmian alawici zaczęli nadużywać władzy (korupcja, nepotyzm w administracji publicznej, edukacji, spółkach państwowych, np. przemysłu naftowego).

Można by rzec, że w ciągu jednego niemal półwiecza alawici przeszli metamorfozę ze społeczności wykluczonej w elitę polityczną dysponującą władzą, pieniędzmi i cieszącą się licznymi przywilejami. Dzięki rządom rodziny Al-Asadów zdobyli poczucie bezpieczeństwa, którego im kiedyś odmawiano[139]. Dzierżąc władzę nad Syrią, zaczęli czuć się obywatelami tego państwa (byli alawitami i jednocześnie Syryjczykami), co nie pozostało obojętne dla ich tożsamości, podobnie jak zawieranie związków małżeńskich z przedstawicielami innych mniejszości. Zachowali jednak swój dialekt, który zdradza ich przynależność do społeczności alawitów.

Współcześnie obecność alawitów w Syrii koncentruje się wokół Dżabal al-Alawijjin, czyli ich historycznego miejsca. Aktualnie oficjalna nazwa tego regionu brzmi Dżibal al-Lazakija, czyli pasma gór rejonu Latakia. Obszar ten

---

[136] H. Batatu, *Some Observations on the Social Roots of Syria's Ruling, Military Group and the Causes for Its Dominance*, „Middle East Journal" 1981, Vol. 35, No. 3, s. 331–344; P. Seale, *Asad*..., op. cit., s. 51–55.

[137] H. Batatu, *Syria's Peasantry, the Descendants of its Lesser Rural Notables, and Their Politics*, New Jersey–Chichester 1999, s. 331–354.

[138] A. al-Abdallah, *Alawijjin*..., op. cit.

[139] Ibidem.

rozciąga się na terytorium czterech muhafazatów: Latakii i Tartusu (w 50–70% zamieszkiwanych przez alawitów z ich centrum w samym środku tych dwóch muhafazatów, czyli zachodniej części Dżabal al-Alawijjin[140]) oraz Homs i Hamy. W latach 60. i 70. XX wieku alawici zaczęli napływać do miast, wcześniej zdominowanych przez sunnitów. Wśród nich były Latakia, Tartus, Dżabla, Banijas. Obecnie w miastach nadmorskich wyrównała się liczba sunnitów i alawitów. Patrząc jednak na topografię miast, można zauważyć, że chrześcijanie i sunnici dominowali zazwyczaj w starych częściach miast, a alawici w nowych[141].

W muhafazacie Homs alawici byli skoncentrowani w mieście Homs oraz rejonach Tel-Kalach i Al-Mukharram. Stanowili tam 10–15% mieszkańców (według danych z września 2011 r.). Z kolei w aglomeracji miejskiej Homs liczba alawitów wynosiła około 10%. W tym mieście największą reprezentację mieli na osiedlach Al-Zahra i Al-Nuzha, gdzie stanowili co najmniej 50%. Były to najczęściej rodziny oficerów wojsk i służb bezpieczeństwa, które wyemigrowały tam z muhafazatów Latakia, Tartus i Hama w latach 70. XX wieku, czyli po objęciu władzy przez Hafiza al-Asada. Mniejsza grupa zamieszkiwała osiedle Al-Wa'ar (obok którego była szkoła wojskowa)[142]. Z kolei w ostatnim ze wskazanych muhafazatów – Hamie alawici skoncentrowali się w jej zachodniej części, a dokładnie w regionach Maharda, Masjaf i na równinie Al-Ghab. W tym muhafazacie stanowili 10–15% mieszkańców. Większością byli w mieście Masjaf, położonym w samym paśmie górskim (60% jej populacji)[143].

Poza wyżej wymienionymi obszarami alawici zamieszkiwali również w Damaszku (osiedle Al-Mezze), zachodniej części muhafazatu Idlib (w małych miejscowościach), na Wzgórzach Golan, w wiosce Gadżar na granicy z Libanem[144].

---

[140] *Taarraf aksar ala*..., op. cit.

[141] Ibidem.

[142] O osiedle toczyły się zacięte walki w ramach aktualnego konfliktu. Ibidem; Z. Fadel, *Homs: al-Wa'ar Auarter Evacuated – Terrorist Vultures Leave for Northern Rural Idlib*; SAA Smashes al-Qaeda Attack in Jawbar; Liberates New Areas Around Palmyra, https://syrianperspective.com/2017/03/homs-al-waar-quarter-evacuated-terrorist-vultures-leave-for-northern-rural-aleppo-saa-smashes-alqaeda-attack-in-jawbar-liberates-new-areas-around-palmyra.html (dostęp 11.03.2017).

[143] *Taarraf aksar ala*..., op. cit.

[144] Ibidem.

2.3. Ismailici

Kolejną mniejszością religijną w Syrii związaną z muzułmanami są ismailici. Ogółem na świecie żyje ich około 12 mln. Rozproszeni są na terenie 25 państw, głównie w środkowej i południowej Azji (najwięcej w Indiach, Pakistanie i Afganistanie) oraz we wschodniej Afryce (przede wszystkim w Kenii i Zanzibarze). W Europie liczba ich jest znikoma[145]. Według danych z 2014 roku ismailitów w Syrii było 386 tys. i stanowili około 1% populacji kraju[146].

Mniejszość ta wyodrębniła się z islamu szyickiego w VIII wieku po śmierci szóstego szyickiego imama Dżafara Ibn Muhammada as-Sadika. Ich nazwa pochodzi od imienia siódmego imama, jakim był według nich Ismail (w przeciwieństwie do reszty muzułmanów, według których siódmym imamem był Musa al-Kazim).

Z religijnego punktu widzenia ismailici uważają się za muzułmanów, choć sunnicka większość uznaje ich jako sektę szyicką[147]. Generalnie stosują tradycję Dwunastu Imamów[148]. Dla nich *Koran* jest świętą i jedyną księgą, na której opierają swoje prawo. Według nich *Koran* ma dwie interpretacje – jawną i dosłowną oraz ukrytą. Tylko imamowie i wybrani ulemowie są wtajemniczeni i zdolni do odkrycia prawdy. Podobnie jak alawici ze względu na prześladowania stosują taktykę *takijja*, czyli utajnienie wiary[149].

Ismailici wyznają boskość imama. Twierdzą, że każda epoka ma własnego imama. Jest on dla nich ucieleśnieniem sprawiedliwości, bogobojności, odwagi, rozsądku i prawdomówności. W związku z tym wymagane jest całkowite podporządkowanie się jego nakazom. Imam, podobnie jak *Koran*, przekazuje prawdę w sposób jawny i ukryty. Za pierwszego imama uznają Alego Ibn Abi Taliba. Obecnie jest nim Aga Chan IV, który zrewolucjonizował społeczność międzynarodową ismailitów wraz z utworzeniem konstytucji ismailijskiej.

---

[145] A. Ali, *At-Taife „al'Ismailija" (asz-sziaa al-batinija) 12 milion szahs fi 25 baleden* [„Ismailici" sekta (szyici ezoteryczni) 12 milionów ludzi w 25 krajach], http://www.islamist-movements.com/13268 (dostęp 11.03.2017).

[146] K. Anderson, H. Hughes et al., *Diaspora and Disinvestment: Perspectives of Syrian Religious Minorities! March 2014*, http://www.alnap.org/resource/12706 (dostęp 11.03.2017); R. Boris et al., *Syria, a country study...*, op. cit., s. 86.

[147] *Isma'ilism*, Encyclopædia Iranica, http://www.iranicaonline.org/articles/ismailism-1 (dostęp 19.02.2016); F. Daftary, *The Isma'ilis: Their History and Doctrines*, Cambridge UK 1990; F. Daftary, *A Short History of the Ismailis: Traditions of a Muslim Community*, Edinburgh 1998.

[148] R. Boris et al., *Syria, a country study...*, op. cit., s. 96.

[149] Ibidem, s. 94.

O ile ismailici uznają przykazania *Koranu*, o tyle dopuszczają ich interpretację. Rozum jest władzą, która pozwala na wyjaśnienie i modernizację prawa. Prawo koraniczne jest uniwersalne i nie można odchodzić od jego istoty czy ducha. Można jednak zmieniać szczegółowe przepisy prawne wynikające z ducha prawa. Dzięki temu możliwe jest dostosowanie przykazań *Koranu* do aktualnych warunków.

Ismailici zgodnie ze swoją wiarą mogą podporządkować się władcy (*wilaja*)[150], pod warunkiem, że wypełnia on obowiązki religijne. Gdy jednak prowadzi niesprawiedliwe rządy, można przeciwko niemu wystąpić i go obalić.

Niewiele wiadomo o początkach ismailitów. Historyczna wiedza na ich temat sięga X wieku, gdy ustanowili dynastię Fatymidów (rządzącą w Syrii i Egipcie w latach 969–1171)[151]. Wiadomo, że w czasach krucjat wzbudzali postrach. Znani byli jako asasyni[152]. Nazwa ta wywodzi się od arabskiego słowa *al-Haszaszin*, czyli palacze haszyszu. Aktualne rozmieszczenie ismailitów na terenie Syrii pokrywa się z ich obszarami historycznymi. Wśród nich są: As-Salamijja, będące centrum tej mniejszości już od IX wieku (sułtan turecki Abdülmecid I oficjalnie przekazał im to miasto w 1845 r.), Dżibal al-Lazakija (od XI w.), okolice Masjaf i Al-Kadmus. W XIX wieku członkowie tej społeczności religijnej rozpoczęli emigrację z terenów górskich na równinne wnętrze kraju, co z kolei wywołało konflikt z alawitami (stosunki między nimi były napięte, co prowadziło nawet do zbrojnych konfliktów np. w 1800, 1919 i 2005 r. w regionie Masjaf i Al-Kadmus)[153].

Obecnie dalej zamieszkują Dżibal al-Lazakija i okoliczne obszary[154]. Głównie dotyczy to muhafazatu Hama – miasta Hama, As-Salamijja (stanowią 70% jej populacji), Masjaf (50–65%) i okolicznych wioskach. Do innych terenów zaliczyć można muhafazat Tartus, a dokładnie miejscowość Al-Kadmus, oraz okolice rzeki Al-Khawabi. Wioski skupione wokół niej są niemalże w 100% zamieszkane przez ismailitów, na przykład Beit Diba i Nabaa Naser[155].

Na zakończenie rozważań o tej grupie warto dodać, że jej członkowie zintegrowali się z resztą społeczeństwa i brali udział w procesach modernizacji

---

[150] Pojęcie to ma kontekst polityczny i określa ziemskiego władcę takiego jak król, sułtan lub prezydent.

[151] R. Boris et al., *Syria, a country study...*, op. cit., s. 95.

[152] F. Daftary, *The Assassin Legends: Myths of the Isma'ilis*, London–New York 1994, s. 1–8.

[153] *Taarraf aksar ala...*, op. cit.

[154] R. Boris et al., *Syria, a country study...*, op. cit., s. 86.

[155] *Taarraf aksar ala...*, op. cit.

państwa. Nie bez znaczenia jest również fakt, że ismailici, podobnie jak alawici i znaczna część sunnitów syryjskich, to Arabowie[156].

2.4. Druzowie

Druzyjskie korzenie w Syrii sięgają XI wieku, kiedy druzowie przybyli z południowych terenów dzisiejszego Libanu w okolice miejscowości As-Suwajda i Hauran w południowej Syrii. Z początku zamieszkiwali niewielki obszar w górach Szuf, by potem rozprzestrzenić się na cały teren gór Libanu, zwiększając tam swoje wpływy. Apogeum ich ekspansji przypadło na czasy panowania Fachr ad-Dina II, wywodzącego się z Iraku z rodu Maan (rządził w latach 1590–1635), kiedy zajęli tereny od Aleppo na północy Syrii aż do Galilei w dzisiejszym Izraelu[157].

Religia druzyjska wyłoniła się z szyickiego odłamu islamu, ismailizmu i sufizmu. Miało to miejsce w XI wieku za panowania ismailijskiej dynastii Fatymidów. Z uwagi na swoją odmienność religijną druzowie byli prześladowani ze strony sunnitów. Do ich obrony włączyli się Fatymidzi, wysyłając oddział zbrojny, któremu przewodził Pers z pochodzenia – Muhammad Ibn Ismaila ad-Darazi zwany Tashtakeen al-Durzi. Od jego imienia właśnie pochodzi nazwa druzowie[158]. Stworzył obóz w południowym Libanie i w 1029 roku zwyciężył armię z Damaszku w bitwie pod Uqhuwana nad Jeziorem Tyberiadzkim (Buhajrat Tabarija). Wygrana przyniosła mu ogromną sławę i szacunek wśród społeczności ismailitów[159]. Jego zwolennicy zaczęli wręcz traktować go jak świętego, co było początkiem wyodrębnienia się religii druzyjskiej. Ich aktywność napotykała jednak trudności ze względu na brak tolerancji nie tylko ze strony sunnitów, lecz także ismailitów. W efekcie druzowie rozwinęli się jako odseparowana grupa ukrywająca swoją wiarę.

W czasach mandatu francuskiego, w 1922 roku, region zamieszkany przez druzów stał się terytorium autonomicznym zwanym Daulat as-Suwajda (państwo As-Suwajda). Druzowie sprzeciwiali się władzy francuskiej, ponieważ polityka

---

[156] R. Boris et al., *Syria, a country study...*, op. cit., s. 64.

[157] N. Abu-Izzeddin, *The Druzes: A New Study of Their History*, Leiden–New York–Köln 1993, s. 15–28.

[158] M. Saed Abdul-Rahman, *Islam: Questions and Answers-Schools of Thought, Religions and Sects*, London 2003, s. 111.

[159] N. Abu-Izzeddin, *The Druzes...*, op. cit., s. 130.

Francuzów wzbudzała ich niezadowolenie. Przywódcy druzyjscy nadal pragnęli utrzymywać kontakty z arabskimi elitami w Damaszku i arabskimi działaczami niepodległościowymi z Ammanu. Protestowali również przeciwko ingerowaniu Francuzów w wewnętrzne funkcjonowanie ich społeczności. W 1925 roku druzowie wzniecili antyfrancuskie powstanie pod przywództwem druzyjskiego sułtana Paszy al-Atrasza, którego bezpośrednią przyczyną była niezgoda na narzuconą przez Francuzów reformę rolną oraz sprzeciw wobec przymusu bezpłatnej pracy przy budowie dróg. Odpowiedź Francuzów na tę rewolucję była bardzo brutalna. Po dwóch latach powstanie zostało ostatecznie stłumione. Zginęło w nim około 6 tys. Syryjczyków. Po jego zakończeniu zmieniono nazwę państwa na Dżabal ad-Druz (Góra Druzów). Samym druzom nie zależało jednak na własnym państwie, ale na stworzeniu niepodległej Syrii bez wewnętrznych podziałów[160].

Druzowie, pomimo że oficjalnie uznają się za muzułmanów, w istocie wyznają eklektyczną religię, ponieważ łączy w sobie cechy religii muzułmańskiej z dawnymi wierzeniami bliskowschodnimi i gnostycyzm. Ponadto wzbogacona jest elementami starożytnej filozofii etycznej, na przykład intelektualizmem moralnym (czyli przekonaniem, że mądrość i wiedza prowadzi do dobrego działania, natomiast brak zrozumienia wiedzie do złych uczynków i grzechów). Jako muzułmanie za absolutny dogmat uznają jedyność Boga, z kolei podobnie jak szyici czczą imama – Alego Ibn Abi Taliba. Oddają także cześć kalifowi Al-Hakimowi z dynastii Fatymidów, uznając go za inkarnację Boga. Ich symbolem religijnym jest pięcioramienna kolorowa gwiazda, której barwy oznaczają pięć zasad wszechświata. Wśród nich są: rozum (oznaczony kolorem zielonym), dusza (czerwonym), słowo (żółtym), przeszłość (niebieskim) i reinkarnacja (białym)[161]. Odnawiają się w każdej epoce w postaciach pięciu osób reprezentujących te idee, mających uczyć ludzi obierania słusznej drogi życia i pomagać w osiągnięciu nirwany. Postaciami tymi są wysłannicy Boga, prorocy i filozofowie (np. Adam i Ewa, Pitagoras, Arystoteles, Abraham, Jezus)[162]. W tym samym czasie na świat przychodzi pięć innych osób, które mają sprawić, by ludzie zbaczali z tej słusznej drogi. Dokładne poznanie zasad wiary druzów jest trudne, gdyż jej wyznawcy ukrywają je przed obcymi w obronie przed prześladowaniem. Stanowią zatem

---

[160] E. Rabbath, *L'insurrection syrienne de 1925–1927*, „Revue Historique" 1982, Vol. 267, No. 2 (542), s. 405–447; S. Joarder, *The Syrian Nationalist Uprising 1925–1927 and Henri de Jouvenel*, „Muslim World" 1977, Vol. 67, No. 3, s. 185–204.

[161] *Al-Taifa al-durzije naszatuha we tarihuha we akidatuha* [Społeczność druzów. Geneza, historia i wiara], http://www.islamist-movements.com/2664 (dostęp 11.03.2017).

[162] Ibidem.

grupę zamkniętą. Nie dopuszczają ani nowych wyznawców, ani możliwości mieszania małżeństw (choć ten nakaz nie zawsze jest przestrzegany, np. w Libanie). Są społecznością obyczajowo-konserwatywną i przywiązującą ogromną wagę do tego, co nakazują ich przywódcy religijni, niestosowanie się bowiem do reguł i zasad życia wspólnoty druzyjskiej może skutkować nawet karą śmierci[163].

Do obowiązków religijnych druzów należą przede wszystkim medytacja i dążenie do czystości duszy. Nie akceptują palenia papierosów i picia alkoholu. Co ciekawe, religia nakazuje im również bronić ojczyzny (czyli zamieszkiwanego przez nich terytorium). Sami druzowie dzielą się na dwie grupy, do których należą: *ukkal* (czyli mędrcy – ich najwyżsi duchowni) i *dżuhhal* (nieświadomi wyznawcy)[164].

Współcześnie najważniejszą osobą dla druzów jest nieżyjący już Kamal Dżumblatt[165] – libański polityk, pisarz i filozof, który tworzył prawo druzyjskie i dodał do tej religii elementy swoich zainteresowań, głównie z hinduizmu.

Obecnie druzowie zamieszkują terytorium głównie czterech państw: Izraela, Syrii, Libanu i Jordanii. Niewielkie skupiska znajdują się w południowej Turcji. Ich liczbę na świecie szacuje się od 800 tys. do około 1,3 mln osób[166]. W Syrii znajduje się ich około 500 tys.[167], Libanie – 200–350 tys.[168], Izraelu – 130 tys.[169] i Jordanii – 20 tys.[170] Mieszkają również na terenie obu Ameryk, głównie w USA, Kanadzie, Wenezueli i Kolumbii.

---

[163] M. Saed Abdul-Rahman, *Islam: Questions and Answers-Schools*..., op. cit., s. 110–116; N. Dana, *Druze identity and religion – Tradition and apostasy*, http://app.shaanan.ac.il/shnaton/15/14.pdf (dostęp 19.02.2016).

[164] *Al-Taifa al-durzije naszatuha*..., op. cit.

[165] K. Deeb, *Umara al-harb*..., op. cit., s. 66–68.

[166] *Encyclopedia of the World's Minorities*, red. C. Skutsch, New York–London 2005, t. 1, s. 410; S. Swayd, *Historical Dictionary of the Druzes*, Lanham–Boulder–New York–London 2015, s. 3; R. Betts, *The Druze*, New Haven 1990, s. 55; D. Marsh, *Doing Business in the Middle East: A cultural and practical guide for all Business Professionals*, London 2015, s. 14.

[167] *Syria. International Religious Freedom Report 2006*..., op. cit.; *Syria*, [w:] *The World Factbook*..., op. cit.

[168] *Lebanon*, [w:] *The World Factbook*, https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/le.html (dostęp 27.03.2017); *Encyclopedia of the World's*..., op. cit., s. 410.

[169] R. Sylwecki, *Kim są izraelscy druzowie?*, http://izrael.org.il/fotoreportae/4454-kim-sa-izraelscy-druzowie.html (dostęp 19.02.2016).

[170] *Jordan. International Religious Freedom Report 2005*, https://www.state.gov/j/drl/rls/irf/2005/51602.htm (dostęp 27.03.2017).

W Syrii osiedlili się przede wszystkim w muhafazatach As-Suwajda (nazywanej Dżabal ad-Druz), w której stanowili 90% ogółu mieszkańców[171]. Zamieszkiwali miasta: As-Suwajda, Szahba, Salchad i Qreyya. Do innych muhafazatów zasiedlonych przez druzów można zaliczyć:

– Al-Kunajtira (Wzgórza Golan), a szczególnie takie miasteczka, jak Madżdal Szams, Mas'ada, Bukata, En Kinijje i Hadar;
– rif (prowincja) Damaszek – miasto Dżaramana;
– Idlib – góra Summak (nazywane Dżabal al-Summak) w paśmie Harim, zasiedlili przede wszystkim miasta: Qalb Lauza, Baszandlaja, Kafer Kila, Abrita, Ma'arat al-Ihwan, Jad'in, Kafer Mars, Biret Keftin, Teldita, Dwayr ar-Shin, Kafer Bunni[172].

Druzowie utrzymywali się z rolnictwa. Do lat 60. XX wieku społeczność ta miała klanową, feudalną strukturę. Później, po reformie rolnej w latach 1958–1963, uległo to zmianie[173]. Druzowie zaczęli opuszczać tereny rolnicze, gdyż zaczynały być już przeludnione, biedne, a ziemia mało urodzajna[174]. Rozwijali się w handlu i rzemiośle[175], a zatrudnienie znajdowali w wojsku, gdyż już sama ich kultura i historyczne doświadczenia czyniły z nich wojowniczy lud[176]. W Syrii zajęto się ich rekrutacją do armii już w czasach mandatu francuskiego w latach 30. XX wieku[177]. Po przewrocie w 1963 roku obok alawitów stanowili trzon syryjskiej armii[178]. Poza tym w okresie rządów partii Al-Baas ich aktywność zawodowa wiązała się z zatrudnieniem w administracji cywilnej[179].

W ramach aktualnego konfliktu druzowie zamieszkujący muhafazat Idlib są zagrożeni ze strony fundamentalistów islamskich, zwłaszcza Dżabhat

---

[171] M.K. Husein, *Taifat ad-druz: Tarihuha we akaiduha* [Sekta druzów. Historia i ideologia], Kair 1962, s. 7–12; M. Fisher, *The one map that shows why Syria is so complicated*, „The Washington Post" 27.08.2013, https://www.washingtonpost.com/news/worldviews/wp/2013/08/27/the-one-map-that-shows-why-syria-is-so-complicated (dostęp 19.02.2016).

[172] *Taarraf aksar ala...*, op. cit.

[173] H. Batatu, *Syria's Peasantry...*, op. cit., s. 26–33.

[174] A. Layish, *Marriage, Divorce, and Succession in the Druze Family: A Study Based on decisions of Druze arbitrators and religious courts in Israel and the Golan Heights*, Leiden 1982, s. 15–24, 374–382.

[175] P. Rohland, *Druze*, http://www.everyculture.com/multi/Bu-Dr/Druze.html (dostęp 27.03.2017).

[176] A. Layish, *Marriage, Divorce, and Succession...*, op. cit., s. 15–24, 374–382.

[177] R. Boris et al., *Syria, a country study...*, op. cit., s. 236–237.

[178] Ibidem, s. 260–261.

[179] H. Batatu, *Syria's Peasantry...*, op. cit., s. 330–340.

an-Nusra[180]. Ma to związek z faktem, że druzowie zamieszkujący wsie tego muhafazatu odmówili oddania zarówno dzieci w wieku 10–14 lat do służby w ich szeregach, jak i kobiet w celach matrymonialnych (druzowie nie akceptują małżeństw z przedstawicielami innych grup). W efekcie islamiści zabili około 40 osób, w tym kobiety, dzieci i duchownych[181].

2.5. Chrześcijanie

Chrześcijanie w Syrii należą do różnych Kościołów. Najliczniejszy z nich stanowią jakobici, czyli wyznawcy Syryjskiego Kościoła Ortodoksyjnego, rozproszeni po terenie całej Syrii. Do innych można zaliczyć maronitów, nestorian oraz wyznawców Asyryjskiego Kościoła Wschodu[182].

Chrześcijanie są rdzennymi mieszkańcami Syrii. Jeszcze przed powstaniem islamu był to kraj chrześcijański znajdujący się pod panowaniem Bizancjuma, a jedna z pierwszych wspólnot chrześcijańskich została założona przez św. Pawła w Damaszku. Do dzisiaj widoczne są ślady wczesnego chrześcijaństwa na ziemi syryjskiej[183]. Zalicza się do nich na przykład grób Jana Chrzciciela w meczecie Umajjadów w Damaszku, który wcześniej stanowił bazylikę pod wezwaniem Jana Chrzciciela, pochodzącą jeszcze z czasów rzymskich. Ponadto obecność chrześcijaństwa widoczna jest w miejscowości Malula, gdzie do dzisiaj mieszkają chrześcijanie posługujący się językiem aramejskim[184].

Po upadku Bizancjum w okresie panowania Umajjadów rozpoczęła się islamizacja terenów dzisiejszej Syrii i wraz z nią znaczna część chrześcijan przeszła wówczas na islam[185]. We wczesnym średniowieczu muzułmanie żyli zgodnie

---

[180] M. Ezzi, *The Druze of Suwayda: The Embers of Dissent*, „Al-Jumhuriya" 22.09.2015, http://aljumhuriya.net/en/sweida/the-druze-of-suwayda-the-embers-of-dissent (dostęp 27.03.2017).

[181] F. Ash-Shoufi, *Zebh druz Idlib: la szafaa li'ahad!* [Masakra druzów w Idlib: nie ma litości!], „Al-Akhbar" 11.06.2015, http://al-akhbar.com/node/235313 (dostęp 27.03.2017).

[182] W. Baum, D. Winkler, *The Church of the East*..., op. cit., s. 1–6; R. Boris et al., *Syria, a country study*..., op. cit., s. 69.

[183] E. Loosley, *Archaeology and cultural belonging in contemporary Syria: The value of archaeology to religious minorities*, „World Archaeology" 2005, Vol. 37, No. 4, s. 589–596.

[184] J. Halaby, *Activists: Syrian rebels take Christian village*, 8.09.2013, http://dailystar.com.lb/News/Middle-East/2013/Sep-08/230467-activists-syrian-rebels-take-christian-village.ashx#axzz2e3LuqrzW (dostęp 10.02.2016); *Rebels retake Christian town of Maaloula*, http://www.dailystar.com.lb/News/Middle-East/2013/Dec-03/239723-rebels-retake-christian-town-of-maaloula.ashx#axzz2lzqzan13 (dostęp 10.02.2016).

[185] R. Boris et al., *Syria, a country study*..., op. cit., s. 8–9.

z chrześcijanami. Pierwsze prześladowania pojawiły się dopiero za panowania dynastii Fatymidów[186]. Wrogość ze strony muzułmanów zaostrzyła współpraca rdzennych chrześcijan z krzyżowcami. Klęska wypraw krzyżowych sprawiła, że liczba chrześcijan na Bliskim Wschodzie w ogólnym rozrachunku zmniejszyła się o połowę. Ich sytuacja polepszyła się dopiero w czasach Imperium Osmańskiego, a później w okresie mandatu francuskiego[187]. Mimo to liczba chrześcijan od drugiej połowy XIX wieku sukcesywnie malała. Wpływ na to miało między innymi spalenie dzielnicy chrześcijańskiej w Damaszku w 1860 roku w trakcie wojny domowej pomiędzy chrześcijanami a druzami[188]. Nie bez znaczenia były prześladowania ze strony samych muzułmanów, które przyczyniły się do ich emigracji na Stary Kontynent czy do Ameryki w XX wieku. Opuszczenie Syrii przez chrześcijan miało również związek z licznymi konfliktami i wojnami domowymi oraz przyczynami ekonomicznymi[189]. Warto dodać, że pod względem narodowym większość chrześcijan syryjskich uważa się za Arabów[190]. Arabscy chrześcijanie są dumni z arabskiego dziedzictwa i historii, a islam postrzegają jako „kulturowe dziedzictwo"[191] (dlatego m.in. ideologia panarabizmu była krzewiona przez chrześcijan, a w szczególności przez Michela Aflaka).

Według danych z 1919 roku chrześcijanie stanowili 25% populacji Wielkiej Syrii[192]. Reprezentowali między innymi Kościoły prawosławne i protestanckie. W 1944 roku ich liczebność wyniosła 14% (dotyczyło to tylko terenów Syrii, a nie wcześniejszego obszaru Wielkiej Syrii)[193]. W 2010 roku ogólną liczbę chrześcijan szacowano z kolei na 10% populacji[194]. Byli rozproszeni na terenie całego państwa. Zamieszkiwali przede wszystkim takie miasta, jak Damaszek, Aleppo, Al-Hasaka i Latakia[195]. Dzięki temu mieli ułatwiony dostęp do edukacji, co nie pozostawało bez znaczenia dla ich statusu społecznego i ekonomicznego.

---

[186] Ibidem, s. 11–12.

[187] Ibidem, s. 16–20, 85.

[188] A. Jaro, *An Madi al-masyhijjn we mustakbalihim fi zul al-intifada al-Surija* [Przeszłość i przyszłość chrześcijan w świetle syryjskiej wojny domowej], http://www.aramaic-dem.org/Arabic/Seyassah/39.htm (dostęp 10.02.2016).

[189] R. Boris et al., *Syria, a country study...*, op. cit., s. 52.

[190] Ibidem, s. 64–66.

[191] Ibidem, s. 99–100, 196.

[192] K. Kościelniak, *Chrześcijanie w Syrii i Libanie...*, op. cit., s. 75.

[193] Ibidem, s. 76.

[194] *Syria*, [w:] *The World Factbook...*, op. cit.

[195] R. Boris et al., *Syria, a country study...*, op. cit., s. 86.

Chrześcijanie należeli przede wszystkim do klasy średniej i wyższej[196]. Byli bardzo dobrze wykształceni, na co złożyła się aktywność misjonarzy zakładających szkoły i uniwersytety w Syrii. W związku z tym stanowili najbardziej postępową grupę przyjmującą i promującą zachodni styl życia[197], co zaczęło się przekładać na działalność polityczną – to chrześcijanie byli założycielami i członkami partii Al-Baas. Należeli również do partii komunistycznych, choć zazwyczaj byli zwolennikami organizacji o charakterze świeckim (wprowadzenie w życie świeckiej ideologii i państwa dawałoby chrześcijanom taki sam status, co muzułmanom).

Stosunek chrześcijan do innych grup religijnych sprzed konfliktu z 2011 roku był poprawny, jednak po tym roku sytuacja chrześcijan miała się zmienić. Starając się zachować neutralność, zakładali, że władza prędzej czy później upadnie. Trwanie w tej postawie w obliczu wojny domowej, która ogarnęła cały kraj, okazało się jednak bardzo trudne. Chrześcijanie nie chcieli zmiany rządu, ponieważ gwarantował on świeckość państwa i wolność wyznania. Poza tym obawiali się przejęcia władzy przez radykalne ugrupowania, które mogłyby ich ukarać za ciche poparcie dla rządu. Wyjątek pod tym względem stanowili Asyryjczycy aktywnie walczący u boku Kurdów w regionie Al-Dżaziry, co wywoływało agresję ze strony fundamentalistów islamskich. Ataki na nich były tak naprawdę wymierzone przeciwko wszystkim chrześcijanom. W odwecie islamiści porywali ich (np. siostry zakonne z Maluli[198]) i przetrzymywali jako zakładników, by później wymienić na okup lub więźniów przetrzymywanych przez władzę[199]. Agresja wobec chrześcijan odbiła się jednak wsparciem chrześcijan ze strony władz, umożliwiając im uzbrojenie i powołanie formacji paramilitarnych[200].

---

[196] Ibidem, s. 99–100.

[197] Ibidem, s. 73.

[198] *Trwają starania o uwolnienie sióstr zakonnych*, „Nasz Dziennik" 23.12.2013, http://www.naszdziennik.pl/wiara-przesladowania/63299,trwaja-starania-o-uwolnienie-siostr-zakonnych.html (dostęp 10.02.2016); *Nuns kidnapped by rebels in Syria freed*, „Al-Jazeera" 10.03.2014, http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2014/03/nuns-kidnapped-rebels-syria-freed-20143919252581154.html (dostęp 10.02.2016); *Syria crisis: Nuns freed by rebels arrive in Damascus*, http://www.bbc.com/news/world-middle-east-26510202 (dostęp 10.02.2016).

[199] *Islamic State gunmen kidnap scores of Christians in Syrian town*, 7.08.2015, http://www.theguardian.com/world/2015/aug/07/islamic-state-gunmen-kidnap-scores-of-christians-in-syrian-town (dostęp 10.02.2016); *Syria: masowe porwanie w Homs. Dżihadyści uprowadzili dziesiątki chrześcijan*, http://www.polskieradio.pl/5/3/Artykul/1486375,Syria-masowe-porwanie-w-Homs-Dzihadysci-uprowadzili-dziesiatki-chrzescijan (dostęp 10.02.2016); *Dżihadyści zaatakowali o świcie. Uprowadzili chrześcijan z asyryjskiej wioski*, 24.02.2015, http://www.tvn24.pl/wiadomosci-ze-swiata,2/wojna-w-syrii-dzihadysci-panstwa-islamskiego-porwali-chrzescijan,518206.html (dostęp 10.02.2016).

[200] W. Nasr, *Limaza jahmyl al-masihijjn as-sylah fi Surija: szahadat kajd majdani* [Dlaczego chrześcijanie chwytają za broń w Syrii. Świadectwo dowódcy polowego], http://www.france24.

Chrześcijanie, którzy znaleźli się pod kontrolą ISIS, między innymi w mieście Ar-Rakka, znaleźli się w trudnej sytuacji, zostali bowiem zmuszeni do płacenia podatku pogłównego w wysokości 13 gramów czystego złota od osoby zamożnej i 6,5 gramów od mniej zamożnej[201]. Zakazano im afiszowania się z symbolami religijnymi (krzyżem) w miejscach publicznych, modlenia poza kościołem oraz nagłaśniania organizacji nabożeństw. Ponadto chrześcijanie pod względem ubioru musieli utożsamić się z muzułmanami. Nie wolno im było remontować ani restaurować kościołów. Nie mogli również mieć broni[202].

Trwający od 2011 roku konflikt ma wpływ na emigrację chrześcijan z Syrii, co w konsekwencji może doprowadzić do całkowitego zaniku chrześcijaństwa w tym państwie. Ich wykluczenie polityczne w związku z zachowaniem neutralności lub popieraniem władz syryjskich stawia tę społeczność religijną w trudnym położeniu. Jedynym wyjściem z sytuacji mógłby być kompromis pomiędzy wszystkimi stronami konfliktu, który doprowadziłby do równomiernego podziału władzy.

2.6. Żydzi

Biorąc pod uwagę europejską perspektywę definiowania pojęcia mniejszości narodowych i etnicznych, Żydów można by zakwalifikować do grup narodowych z uwagi na posiadane od 1948 roku własne państwo. Problematyka niniejszej pracy pozwala jednak zaklasyfikować przedstawicieli tej grupy także do mniejszości religijnych, gdyż zgodnie z *Koranem* społeczność ta – obok chrześcijan – nazywana jest ludem księgi. Ponadto ich religia była i pozostaje najważniejszym elementem odróżniającym ich od reszty społeczeństwa.

Początki dziejów Żydów sięgają 2000 roku p.n.e.[203]. Wyznają judaizm (pochodzi ono od słowa *jahadut*, czyli żydostwo)[204], który jest religią monoteistyczną. Kształtował się przez trzynaście wieków, a podstawę tego wyznania stanowi

---

يداول-دوسأ-نصحلا-ةعلق-نويحيسيم-ينطول-عافدلا-ىراصنلا-يداو-20131009-صمح-ايروس/com/ar (dostęp 10.02.2016).

[201] *Daesz tafrud silsila min al'ihkam ala al-masyhijjn fi Surija* [Daesz wydaje przepisy dotyczące chrześcijan], http://www.masr11.com/article/70637 (dostęp 10.02.2016).

[202] Ibidem.

[203] A. Dudzińska, *Tożsamość żydowska a polityka imigracyjna Izraela*, Warszawa 2014, s. 18.

[204] Ibidem, s. 50.

Biblia hebraica (znana w języku hebrajskim jako Tanach)[205]. Została przetłumaczona także na język syryjski, a jej ostateczna wersja powstała w IV wieku[206]. Drugą księgą judaizmu jest Talmud, czyli pouczenie ustne. To zbiór tradycji i tłumaczeń rabinów, który składa się z dwóch części – Miszny (odnoszącej się do błogosławieństwa, szabasu i świąt, małżeństwa i rozwodów, praw cywilnych i karnych, obrzędowego uboju bydła, czystości rytualnej) oraz Gemary (będącej uzupełnieniem Miszny)[207].

Żydzi zamieszkujący Syrię dzielili się na dwie grupy: mizrachijczyków (*mizrahi*) i sefardyjczyków. Pierwsi z nich stanowią rdzenną ludność Bliskiego Wschodu. Na terenie Syrii obecni są od XIII wieku p.n.e.[208] i wchodzili w skład Imperium Rzymskiego, Bizancjum i dynastii Umajjadów. Za panowania dynastii Umajjadów nie spotykali się z dyskryminacją ze strony muzułmanów. Żydzi stanowili klasę kupiecką, dobrze wyedukowaną i bogatą. Byli przedstawicielami wolnych zawodów, na przykład lekarzami[209].

Sefardyjczycy natomiast zamieszkiwali Półwysep Iberyjski, skąd z początkiem XV wieku musieli uciekać, udając się do północnej Afryki, południowej Europy i Azji[210]. Schronienie znaleźli także w Imperium Osmańskim. Największe grupy sefardyjczyków zamieszkiwały w Damaszku, Aleppo i Kamiszli. Zazwyczaj zajmowali osobne dzielnice żydowskie. Ich źródłem utrzymania był handel.

Sytuacja Żydów w krajach arabskich uległa znacznemu pogorszeniu wraz z proklamowaniem państwa Izrael w 1948 roku oraz narastającym konfliktem izraelsko-arabskim (szczególnie po wojnie sześciodniowej w 1967 r.), czemu towarzyszyła nieufność i wrogość ze strony obywateli i władzy syryjskiej. W konsekwencji zaczęli być wykluczani z życia politycznego i społecznego kraju, nie mogli podejmować pracy w administracji państwowej, wojsku i bankowości. Zamrożono im konta bankowe i zakazano sprzedaży majątku. Byli też obiektem

---

[205] Słowo to pochodzi od pierwszych liter tytułów poszczególnych części: *Tora*, czyli Pouczenie, Pięcioksiąg, Zakon; *Newiim* – Prorocy i *Ketuwim*, czyli Pisma. Zob. *Talmud*. Konsultacja nauk. E. Świderska, przeł. z jęz. hebrajskiego M. Friedman, Warszawa 1987, s. 35.

[206] A. Mrozek, *Chrześcijaństwo syryjskie w starożytności w kontekście powstania Gemary babilońskiej*, „Etyka i Krytyka" 2012, nr 27, s. 129, http://estetykaikrytyka.pl/art/27/eik_27_7.PDF (dostęp 28.03.2017).

[207] Ibidem, s. 38–56.

[208] R. Boris et al., *Syria, a country study...*, op. cit., s. 7.

[209] Ibidem, s. 11.

[210] A. Dudzińska, *Tożsamość żydowska...*, op. cit., s. 54.

ataków[211]. Przejawy tak dotkliwe często miały przyczyniać się do podejmowania decyzji przez Żydów o emigracji z Syrii. Ich wyjazd z państwa syryjskiego był najczęściej nielegalny, gdyż władze nie zezwalały Żydom na opuszczenie kraju w obawie, że dołączą do Izraela[212]. Zmieniło się to dopiero po konferencji pokojowej w Madrycie w 1991 roku, gdy Hafiz al-Asad zezwolił na wyjazdy. Stan liczebny Żydów na terenie Syrii sukcesywnie się zatem kurczył. Podczas gdy przed 1943 rokiem liczyli około 30 tys. osób, w latach 80. XX wieku już tylko 3 tys.[213] Obecnie w Syrii, według „Jeruzalem Post" z 2015 roku, pozostało jedynie 50 Żydów[214].

2.7. Jazydzi

Jazydzi stanowią w Syrii mniejszość religijną reprezentowaną przez Kurdów. Nazwa tej grupy w języku kurdyjskim brzmi *Ezidi*, czyli słudzy stwórcy. Według Arabów nawiązuje ona do imienia umajjadzkiego kalifa Jazida I Ibn Mu'awiya (panującego w latach 680–683), z którym jazydzi byli związani[215].

Religia jazydów ma charakter synkretyczny, gdyż jej źródeł można doszukiwać się w zoroastrianizmie (zaratusztrianizmie), chrześcijaństwie (w szczególności gnostycyzm, manicheizm i nestorianizm), judaizmie i islamie[216]. Nawiązuje do tradycji pochodzących ze starożytnego Babilonu[217], a przekazywana jest jej wyznawcom wyłącznie ustnie. Istnieją prawdopodobnie święte księgi jazydów, jak Księga Objawień (*Keteba Dżelwa*) i Czarna Księga (*Mas'hafa Resz*), napisane w dialekcie mukti[218]. Należy jednocześnie zaznaczyć, że druga z nich została przełożona na język polski, nie wiadomo jednak, czy jest zgodna z oryginałem,

---

[211] *Jewish Refugees from Arab Countries*, http://www.jewishvirtuallibrary.org/jewish-refugees-from-arab-countries (dostęp 28.03.2017).

[212] Ibidem.

[213] R. Boris et al., *Syria, a country study...*, op. cit., s. 69.

[214] A. Ben Solomon, *Only about 50 Jews left in Syria's main cities*, „Jerusalem Post" 9.07.2015, http://www.jpost.com/Middle-East/Only-about-50-Jews-left-in-Syrias-main-cities-408435 (dostęp 28.03.2017).

[215] F. Jomma, *Prześladowania jazydów, czystki etniczne i próba wykorzenienia ich tożsamości kulturowej przez państwo islamskie*, [w:] *W kręgu zagadnień świata arabskiego*, red. A. Abbas, A. Maśko, Poznań 2015, s. 370.

[216] F. Attewill, *Background: The Yezidi*, „The Guardian" 15.08.2007, https://www.theguardian.com/world/2007/aug/15/iraq (dostęp 9.04.2017).

[217] R.H.W. Empson, *The Cult of the Peacock Angel*, London 1928, s. 184.

[218] F. Jomma, *Kudrowie i Kurdystan*, Gdańsk 2001, s. 33.

którego nie ma w obiegu, zaskakuje również fakt, że księga ta nie została przetłumaczona nigdy na język arabski czy kurdyjski[219].

Centralną i kontrowersyjną postacią w wierzeniach jazydów jest Malak Taus (Malak Ta'us, Melek Tawusi), czyli Anioł Paw albo Pawi Król (ptak ten jest często używany przez jazydów jako symbol ich wierzeń), emanacja jedynego Boga, twórcy i władcy świata[220]. Ów jedyny Bóg jest enigmatyczną i ukrytą postacią, która działa poprzez liczne byty, a Malak Taus jest najwyższy z nich. Następną emanację stanowi Siedem Aniołów, z których każdy jest odpowiedzialny za jakiś aspekt świata. Wśród nich są: Azrael, Dardael, Israfil, Mikail, Dżibrail, Szamnael, Torael[221].

Znana jest legenda, według której Malak Taus jako upadły anioł zdołał odkupić swoje winy, a jego łzy miały ugasić płomienie piekieł[222] (dlatego jazydzi nie wierzą w piekło[223]). Z powodu tej legendy wyznawcy innych religii, w szczególności muzułmanie, uznają Malaka Tausa za diabła, a samych jazydów za czcicieli szatana[224]. Oskarżenie to często pojawiało się w historii [225] i było przyczyną prześladowań[226]. Oprócz jedynego Boga oraz Siedmiu Aniołów jazydzi wierzą w wiele innych pomniejszych boskich sił, aniołów i świętych[227].

Zgodnie z jazydyzmem ich wyznawcy zobowiązani są do odbycia raz w życiu pielgrzymki do doliny Lalisz (ok. 60 km na północny zachód od Mosulu w Iraku), która jest dla nich miejscem świętym i mitycznym[228]. Znajduje się tam

---

[219] *Czarna Księga oraz inne teksty sakralne jazydów*, przeł. G. Ciecieląg, A. Sarwa, Sandomierz 2010.

[220] *What is the Peacock Angel?*, http://www.yeziditruth.org/the_peacock_angel (dostęp 9.04.2017).

[221] F. Jomma, *Kurdowie*..., op. cit., s. 33; G. Asatrian, V. Arakelova, *The Religion of the Peacock Angel: The Yezidis and Their Spirit World*, London–New York 2014, s. 53.

[222] R.H.W. Empson, *The Cult*..., op. cit., s. 184.

[223] L. Dzięgiel, *Węzeł kurdyjski*, Kraków 1992, s. 143.

[224] Ch. Allison, *Yazidis i. General*, Encyclopædia Iranica, 2004, http://www.iranicaonline.org/articles/yazidis-i-general-1 (dostęp 9.04.2017).

[225] Ibidem; D. Darke, R. Leutheuser, *Who, What, Why: Who are the Yazidis?*, BBC 8.08.2014, http://www.bbc.com/news/blogs-magazine-monitor-28686607 (dostęp 9.04.2017); *Yazidis Benefit from Kurdish Gains in Northeast Syria*, „Al-Monitor: The Pulse of the Middle East" 18.10.2013, http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2013/10/syria-yazidi-minorities-kurds.html (dostęp 9.04.2017); *Yazidi in Syria. Between acceptance and marginalization Kurdwatch Report 7*, 31.12.2010, http://www.kurdwatch.org/?aid=1095&z=en (dostęp 9.04.2017).

[226] Szerzej o prześladowaniach jazydów zob. F. Jomma, *Prześladowania jazydów*..., op. cit., s. 369–384.

[227] G. Asatrian, V. Arakelova, *The Religion of the Peacock Angel*..., op. cit., s. 51–53.

[228] Ch. Allison, *Yazidis*..., op. cit.; *Yazidi in Syria*..., op. cit.

sanktuarium Adi Ibn Musafira i poza nim jazydzi nie mają innych świątyń, co najwyżej niewielkie kapliczki[229].

Modlitwa nie jest istotna dla jazydów. Zamiast niej praktykują rozmaite rytuały, takie jak chrzest, obrzezanie, ślub i pogrzeb. Istotne z religijnego punktu widzenia są dla nich również etapy życia, dla których prawdopodobnie owe rytuały stanowią swoiste punkty graniczne. Oprócz tego jazydzi praktykują religię, obchodząc wiele świąt, z których najważniejsze zdaje się siedmiodniowe *Dżeżna Dżama'ija*.

Jazydzi są społeczeństwem kastowym. Najniższą z nich stanowią muridowie (nazwa pochodzi od słowa *murid*, co oznacza uczeń, zwolennik). Jej członkowie nie pełnią żadnych funkcji religijnych. Pozostały podział ma związek z wykonywanymi obowiązkami religijnymi. I tak, do najwyższej z kast należą szejchowie i pirowie, którzy wykonują zadania naczelników plemion, odprawiają większość rytuałów religijnych, a także ustanawiają prawo religijne. Różnica między nimi nie jest jasna, jednak szejchowie zdają się wyżej usytuowani w hierarchii[230]. Najwyższym przywódcą religijnym wszystkich jazydów jest aktualnie Hatto Baba Szejch[231]. Niżej w hierarchii usytuowani są z kolei kawalowie, odpowiedzialni za zbieranie podatków i ofiar. Ostatnie szczeble należą do fakirów i koczaków, którzy usługują przy rytuałach[232]. Na czele wszystkich jazydów stoi Mir (co oznacza w języku kurdyjskim książę). Jest on osobą świecką. Funkcja ta jest dziedziczona, a aktualnie pełni ją Tahseen Said[233]. Z podziałem kastowym wiąże się system zakazów i tabu. Zakazane są między innymi małżeństwa pomiędzy członkami różnych kast, jak również z przedstawicielami innych grup religijnych.

Warto zaznaczyć, że rzetelne badania nad religią jazydów rozpoczęły się dopiero w latach 70. XX wieku. Wcześniej autorami publikacji na ten temat byli uprzedzeni do nich sunnici albo europejscy podróżnicy poszukujący raczej sensacji niż prawdziwej wiedzy o nich. Stąd te prace były przepełnione oskarżeniami o herezję, czczenie diabła czy nawet kanibalizm. Pierwszym badaczem, który postanowił podejść do kwestii jazydów w obiektywny sposób, był egipski pisarz pochodzenia kurdyjskiego Ahmad Taymur. Lepsi od niego okazali się jednak

---

[229] *Yazidi in Syria*..., op. cit.

[230] L. Dzięgiel, *Węzeł*..., op. cit., s. 145; Ch. Allison, *The Yezidi Oral Tradition in Iraqi Kurdistan*, Padstow 2001, s. 30–33.

[231] F. Jomma, *Prześladowania jazydów*..., op. cit., s. 370; Ch. Allison, *The Yezidi Oral Tradition*..., op. cit.

[232] L. Dzięgiel, *Węzeł*..., op. cit., s. 145.

[233] F. Jomma, *Prześladowania jazydów*..., op. cit., s. 370; Ch. Allison, *The Yezidi Oral Tradition*..., op. cit.

sami jazydzi, którzy postanowili przerwać milczenie i przedstawić światu, na czym dokładnie polega ich wiara. Do nich zaliczają się Halil Jundi i Hajdar Sulejman[234].

Pomimo że początek historii jazydów datuje się już na trzy tysiące lat przed naszą erą[235], niewiele jednak wiadomo o ich wczesnych dziejach. Pierwsze wzmianki o nich pochodzą dopiero z przełomu XI i XII wieku i dotyczą przywódcy jazydów – szejcha Adi Ibn Musafira. W kolejnym wieku jazydzi musieli stanowić silną grupę, gdyż z powodzeniem prowadzili wojnę z Atabegiem Mosulu[236], zyskując wówczas uznanie w Imperium Osmańskim, a poszczególni jazydzi cieszyli się statusem kurdyjskich emirów[237].

Sytuacja jazydów uległa zmianie w czasach nowożytnych. Spotykali się wówczas z dyskryminacją, której skutkiem były konflikty zbrojne, a nawet ludobójstwa. Warto zaznaczyć, że prawo Imperium Osmańskiego nie otaczało ich religii ochroną, gdyż nie zostali uznani jako ludy księgi ani nie obejmował ich system milletów[238]. Duchowni sunniccy wydawali nawet fatwy potępiające jazydów. Oprócz wspomnianego już Alego Ibn Abi Taliba można tu wskazać Wielkiego Muftiego Abu Sa'ud al-Amadiego (znanego również jako Ebessud Efendi), działającego na przełomie XV–XVI wieku[239].

W XVIII wieku miały miejsce ataki na jazydów ze strony Turków (Ahmeta Paszy w 1733 r. i Sulejmana Paszy w 1752 r.) oraz perskiego władcy Nadira Szaha Afszara w latach 1732–1743. Represje dotykały ich również ze strony muzułmańskich Kurdów. Atakowali jazydów Mohammed Beg z Rowanduz (znany jako Mohammed Pasza Mir Kor) oraz Bedir Khan Beg w latach 30. i 40. XIX wieku. Powodem tego były nie tylko względy religijne, lecz także etniczne. Jazydów ponadto atakował w 1893 roku osmański przywódca Omar Wahbi Pasza (w związku z rosnącym nacjonalizmem tureckim). Z kolei największe masakry na terenie Turcji przypadały na lata 1915–1918, podczas gdy same prześladowania ciągnęły się

---

[234] F. Jomma, *Prześladowania jazydów*..., op. cit., s. 372–373.

[235] *Yazidis Benefit from Kurdish Gains* ..., op. cit.

[236] Ch. Allison, *Yazidis*..., op. cit.

[237] Ibidem.

[238] Millety (w jęz. arabskim *mille* oznacza religię, wspólnotę religijną, prawo) – były to półatonomiczne wspólnoty religijne działające w okresie Imperium Osmańskiego. Gwarantowały zachowanie odrębności kulturowej i religijnej. Wprowadzenie systemów milletów dowodzi podziałowi społeczeństwa Imperium Osmańskiego według wyznawanej religii, a nie narodowości czy języka. Więcej na ten temat w: J. Zdanowski, *Państwo na muzułmańskim Bliskim Wschodzie. Procesy genezy i czynniki trwania*, Kraków 2015, s. 112–116.

[239] F. Jomma, *Prześladowania jazydów*..., op. cit., s. 371.

aż do lat 80. XX wieku[240]. Ataki wzmogły się również po inwazji amerykańskiej na Irak w 2003 roku, wywołującej większą radykalizację sunnitów i szyitów, w rezultacie ofiarami stały się właśnie mniejszości wyznaniowe, w tym jazydzi, na których został przeprowadzony atak terrorystyczny w 2007 roku w mieście Al-Kahtanijja. Odpowiedzialna za niego jest prawdopodobnie Al-Kaida. Był to drugi największy, po zamachu na World Trade Center, atak terrorystyczny, w którym zginęło 796 osób, a 1562 zostały ranne[241].

Historycznie jazydzi mieszkali na dzisiejszych terenach Turcji, Iraku i Syrii. W wyniku prześladowań opuścili Turcję, by wyemigrować na tereny dzisiejszej Gruzji i Armenii[242], a później do innych państw Europy[243]. W odróżnieniu od Turcji i Iraku w Syrii jazydzi byli stosunkowo mało prześladowani. Muzułmańska większość odnosiła się do nich z niechęcią, jednak nastroje te nie przybierały zorganizowanej formy przemocy. W syryjskim Kurdystanie z kolei jazydzi nie wyczuwali braku życzliwości, gdyż Kurdowie syryjscy byli i są wyjątkowo liberalni. Nie przywiązują dużej wagi do religii i wielu z nich jest spokrewnionych z jazydami.

Mimo że po przejęciu władzy przez partię Al-Baas w 1963 roku i wprowadzeniu świeckich rządów eskalacja dyskryminacji religijnej osłabła na sile, jazydzi nadal nie cieszyli się równością praw (np. nie mogli uczyć się swojej religii w szkołach, podczas gdy nauczanie religii muzułmańskiej było obowiązkowe, pozbawiono ich możliwości wznoszenia własnych świątyń[244]). Z punktu widzenia prawa uznawano ich za muzułmanów, przez co mogli zawierać małżeństwa tylko zgodnie z obrządkiem muzułmańskim.

Ogólną liczbę jazydów szacuje się na ponad jeden milion[245], z czego w Syrii mieszka około 50 tys.[246] Zamieszkują przede wszystkim tereny na północy Syrii, głównie obszary Kurdystanu syryjskiego, w dwóch muhafazatach:

– Aleppo, w regionie Afrin i Azaz; w mieście Aleppo na osiedlach Szejch Maksud, Bustan Pasza, Sajf ad-Daula; w okolicach Afrin – w wioskach Kibari, Kastal Dżendo, Fakira, Dżendres;

---

[240] *Yazidis Benefit from Kurdish Gains*..., op. cit.

[241] F. Jomma, *Prześladowania jazydów*..., op. cit., s. 374.

[242] D. McDowall, *The Kurds. Minority Rights Group International Report*, London 1996, s. 36.

[243] *Yazidi in Syria*..., op. cit.

[244] *Yazidis Benefit from Kurdish Gains*..., op. cit.; *Yazidi in Syria*..., op. cit.

[245] F. Jomma, *Prześladowania jazydów*..., op. cit., s. 370.

[246] *Yazidis Benefit from Kurdish Gains*..., op. cit.

– Al-Hasaka, w regionie Ras al-Ain (kurd. Serekanye) – w wioskach Dżantamyr, Al-Asadiya oraz w regionie Amuda – wsie Herbet Dilan, Herbet Hoje, Dygyrke, Aqule, Czetele; jazydzi osiedlili się również w mieście Kamiszli i w okolicznych wioskach położonych koło miejscowości Kahtanieh, czyli w Drygi, Myzgeft, Tel Hatun, Otylie, Ala Rasha.

Poza wyżej wymienionymi muhafazatami jazydzi zamieszkują kurdyjskie osiedle Rokn ad-Din (dawna nazwa Hai al-Akrad) w Damaszku. Miejsca ich osiedlania się były najczęściej odizolowane, co miało związek z prześladowaniami. Wioski były oddalone od osiedli przedstawicieli innych grup wyznaniowych, z kolei w miastach tworzyli zwarte skupiska. W swoim otoczeniu akceptowali jedynie Kurdów wyznających islam.

Kilkuwiekowa izolacja w górskich terenach i gettach przyczyniała się do braku reform wśród samej społeczności. Jazydzi byli słabo wykształceni i zajmowali się przede wszystkim pracą fizyczną i rolnictwem[247], przy czym zazwyczaj nie mieli własnej ziemi i pracowali dla muzułmańskich właścicieli[248]. Nie obejmowali żadnych stanowisk w urzędach ani administracji państwowej. Mieli obowiązek służenia w wojsku, jednak nie mogli już liczyć na awans. Byli dyskryminowani na rynku pracy, co miało związek z tym, że część Kurdów wyznających jazydyzm nie miała syryjskiego obywatelstwa. Pozbawienie ich tego podyktowane było względami politycznymi – władza w ten sposób próbowała pozbyć się elementu zagrażającego integralności państwa, w rezultacie nie mogli domagać się respektowania własnych praw[249].

Odnosząc się do jazydów w Syrii, należy zaznaczyć, że popierali władzę partii Al-Baas w 1963 roku[250], choć ulegało to zmianie w związku z polityką, jaką rządy tego ugrupowania prowadziły względem Kurdów (tym samym również jazydów). Na początku prawdopodobnie przemawiał do nich system świeckiego ustroju, w którym nie sięgałaby ich dyskryminacja religijna. Aktualnie jazydzi walczą u boku Kurdów, ewentualnie próbują zachować neutralność, nie opowiadając się zdecydowanie po żadnej ze stron[251].

Jazydzi – jako „czciciele szatana" – są szczególnie zagrożeni ze strony fundamentalistów islamskich[252]. Od 2014 roku można zaobserwować stale rosnącą

---

[247] *Taarraf aksar ala*..., op. cit.

[248] R. Boris et al., *Syria, a country study*..., op. cit., s. 66.

[249] *Taarraf aksar ala*..., op. cit.

[250] *Yazidis Benefit from Kurdish Gains*..., op. cit.

[251] Ibidem.

[252] Ibidem.

przemoc wobec nich, a Islamskie Państwo w Iraku i Lewancie nie stroni od tortur i ludobójstwa[253]. Głośnym echem odbił się podbój miasta Sindżar (kurd. Szengal) na terenie Iraku, który zmusił setki tysięcy jazydów do ucieczki[254].

Współcześnie członkowie tej sekty religijnej są pod ochroną Kurdów, w szczególności Partii Unii Demokratycznej (kurd. Partiya Yekîtiya Demokrat), która *de facto* kontroluje tereny na północy Syrii. Na tych obszarach zagwarantowano im pełnię swobód religijnych (w tym nauczanie religii w szkołach).

Należy stwierdzić, że przynależność etniczna jazydów do Kurdów nie podlega żadnej dyskusji i jest przyjmowana za pewnik, tym bardziej że jazydzi posługują się językiem kurdyjskim, a dokładnie – dialektem kurmandżi. Ponadto sfera obyczajowości jazydzkiej i kurdyjskiej jest niemalże identyczna (z wyłączeniem religii), choć warto podkreślić, że jednak nie wszyscy jazydzi postrzegają siebie jako Kurdów, tylko jako odrębną grupę[255], za czym przemawia silny czynnik religijny. Zakłada się bowiem, że wszyscy Kurdowie, zanim przyjęli islam, wyznawali jazydyzm, różnica między nimi ma zatem charakter przede wszystkim religijny[256].

W obliczu konfliktu istnieje duże prawdopodobieństwo, że grupa zniknie z Bliskiego Wschodu[257], co będzie miało związek przede wszystkim z ich emigracją do Europy. Przemawia za tym kilka przesłanek:

– ekspansja radykalnego islamu, który jest bardzo wrogo nastawiony do jazydów;
– wykluczenie tej społeczności i bolesne doświadczenia historyczne;
– istnienie już znacznych diaspor jazydzkich w Europie;
– otwartość i dobrobyt państw europejskich.

Na zakończenie należy podkreślić, że jazydzi mieli i wciąż mają pokojowe intencje, nie stanowiąc zarzewia konfliktów czy problemów dla państw europejskich.

---

[253] F. Jomma, *Prześladowania jazydów...*, op. cit., s. 374–380.

[254] Ibidem, s. 375.

[255] D. McDowall, *The Kurds...*, op. cit., s. 36.

[256] Ch. Allison, *Yazidis...*, op. cit.

[257] J. Jindo, *Al'Izidijun fi Surija .. bejne ma'sat al-madi we mahawyf al-hadyr* [Jazydzi w Syrii. Między tragediami w przeszłości a obawami teraźniejszości], „Suwar Magazine" 13.11.2014, http://suwar-magazine.org/details/548/ar/رض احل ا-ف واخم و-ي ض ام ل ا-ة اس أم-ن ي ب-..اي روس-ي ف-ن و ي د ي ز ي إل ا (dostęp 9.04.2017).

3. Mniejszości narodowe i etniczne

3.1. Kurdowie

Kurdowie zamieszkują obszar zwany Kurdystanem. Zaliczani są do najliczniejszego narodu, który nie ma własnego państwa. Na przestrzeni dziejów rządzeni byli przez obcych. Poza Syrią zamieszkują tereny Turcji, Iranu, Iraku oraz Zakaukazia. Nazwa Kurdan pierwszy raz została zapisana w języku pahlawani w 226 roku p.n.e. przez Avtaxsira Babkana[258]. Z kolei pierwsze wzmianki o Kurdach na obszarze dzisiejszej Syrii pochodzą z XII wieku.

Jako naród łączy ich kultura, tradycja, wspólne pochodzenie i przywiązanie do własnego terenu, ojczyzny w sensie duchowym. Porozumiewają się czterema dialektami[259]. Pod względem religijnym są niemalże jednolici, to znaczy większość wyznaje islam sunnicki. Pozostali to wyznawcy jazydyzmu oraz alawizmu i szyizmu[260].

Kurdowie mieszkający na terenach arabskich dzielą się na dwie grupy. Pierwszą stanowią dawni Kurdowie zasiedlający te obszary już od czasów dynastii Ajjubidów [261]. Ulegli oni znacznej asymilacji. Nie mówią już w języku kurdyjskim, choć przyznają się do swojego pochodzenia. Druga grupa Kurdów – z przyczyn ekonomicznych i politycznych – w drugiej połowie XX wieku wyemigrowała do miast w poszukiwaniu pracy lub uciekając przed represjami. Odznacza się silną świadomością narodową i posługuje językiem kurdyjskim.

Od 1514 roku Kurdowie zamieszkiwali na terytorium dwóch państw: Turcji osmańskiej i państwa Persów Safawidów. W wyniku wprowadzenia w życie postanowień traktatu pokojowego z Sèvres z 10 sierpnia 1920 roku Kurdowie znaleźli się na obszarze czterech państw: Turcji, Iraku, Syrii i Iranu.

Po zakończeniu I wojny światowej w 14-punktowym programie pokojowym z 1918 roku prezydent USA Woodrow Wilson zagwarantował innym narodom niż tureckim zamieszkującym terytorium Imperium Osmańskiego prawo

---

[258] F. Jomma, *Kurdowie*..., op. cit., s. 42

[259] Więcej na ten temat – ibidem, s. 27–32.

[260] Ibidem, s. 32–38.

[261] P. Walker, *Saladin*, Encyclopædia Britannica 17.08.2016, https://www.britannica.com/biography/Saladin (dostęp 13.04.2017).

do bezpieczeństwa i nieskrępowanego autonomicznego rozwoju (pkt 12)[262]. Ponadto na mocy traktatu z Sèvres przyznano prawo do utworzenia Kurdystanu na północnym wschodzie Turcji. Kwestię tę uregulowano w sekcji III traktatu w art. 62–64[263]. Układ ten podpisały: Wielka Brytania, Francja, Grecja, Włochy, Rumunia, Jugosławia, Czechosłowacja, Polska, Belgia, Japonia, Hidżaz, Armenia Dasznacka oraz Turcja. Na konferencji obecna była również delegacja kurdyjska pod przywództwem Szeryfa Paszy, dotychczasowego wysokiego urzędnika tureckiego, którego wydelegowało zrzeszenie Odrodzenie Kurdystanu. Mimo że postulatu tego nigdy nie zrealizowano, należy zaznaczyć, że był to pierwszy międzynarodowy akt zapowiadający niepodległość Kurdystanu.

Mapa 3. Kurdystan

Źródło: opracowanie własne na podstawie https://zwiedzaja.wordpress.com/2015/08/26/kurdowie-na-styku-czterech-panstw (dostęp 13.04.2017).

W Lozannie 24 lipca 1923 roku po zakończeniu wojny grecko-tureckiej podpisano kolejny traktat, który rewidował postanowienia traktatu

[262] Tzw. 14 punktów Wilsona zawarte w dorocznym orędziu prezydenta USA do Kongresu, Waszyngton, 8 stycznia 1918 r., [w:] S. Sierpowski, *Źródła do historii powszechnej okresu międzywojennego*, t. 1: *1917–1926*, Poznań 1989, s. 35.

[263] *The Treaty of Peace between the Allied and Associated Powers and Turkey Signed at Sévres August 10,1920*, https://wwi.lib.byu.edu/index.php/Section_I,_Articles_1_-_260 (dostęp 13.04.2017).

z Sèvres. Niepodległość Kurdystanu stała się kartą przetargową między Wielką Brytanią a Turcją. Ta ostatnia zrezygnowała na rzecz Wielkiej Brytanii z roszczeń terytorialnych, szczególnie z Mosulu, oraz z pomocy kurdyjskim oddziałom w walce z armią brytyjską na terenie Iraku. W zamian Wielka Brytania obiecała nie poruszać kwestii utworzenia Kurdystanu na terytorium Turcji. W istocie więc układ ten nijak nie odniósł się do ewentualnej autonomii Kurdystanu. Poprzez art. 38 i art. 39 nakazywał jedynie respektowanie praw mniejszości narodowych[264]: pierwszy zapewniał ochronę życia i wolności bez względu na urodzenie, narodowość, język, rasę czy religię, gwarantując także swobodę wyznania; drugi z kolei dawał mniejszościom niemuzułmańskim równe prawa cywilne i polityczne oraz wprowadzał zakaz dyskryminacji w używaniu dowolnego języka w życiu prywatnym i publicznym.

Powołanie Kurdystanu nie stało się również przedmiotem traktatu z Ankary z 1921 roku (traktat Franklin-Bouillon)[265], który zakończył wojnę pomiędzy Francją a Turcją (tzw. kampanię cycyliską)[266]. Na jego mocy Turcja uznała władzę mandatu francuskiego nad Syrią.

W okresie mandatu francuskiego większość Kurdów żyła na prowincji, wyizolowana i wykluczona z życia politycznego, kulturalnego i ekonomicznego państwa. Wyjątek stanowili zasymilowani Kurdowie (zamieszkujący muhafazaty Damaszek, Homs, Hama), którzy stanowili część sunnickiej elity i zajmowali wysokie stanowiska państwowe. Wśród nich było na przykład czterech prezydentów Syrii: Muhammad Ali al-Abid (w okresie 1932–1936), Husni az-Za'im (30 marca – 14 sierpnia 1949 r.), Fauzi as-Silu (1951–1953), Adib asz-Sziszakli (1953–1954).

Po I wojnie światowej obok Kurdów w syryjskim Kurdystanie znalazły schronienie również chrześcijańskie grupy asyryjczyków: jakobici z anatolijskiego masywu Tur Abdin i nestorianie z masywu Hakkari. Od 1915 roku zamieszkiwali tam Ormianie, którzy osiedlili się w regionie Dżazira. Stanowił on teren z największą diasporą kurdyjską w całej Syrii.

Całkowitą populację Kurdów szacowano na 36–45 mln, z czego około 3–3,6 mln w Syrii[267]. Kurdowie stanowili 12,5–15% populacji społeczeństwa

---

[264] Treaty of Peace with Turkey Signed at Lausanne, July 24, 1923, https://wwi.lib.byu.edu/index.php/Treaty_of_Lausanne (dostęp 13.04.2017).

[265] *Treaty of Ankara*, Encyclopædia Britannica, https://www.britannica.com/event/Treaty-of-Ankara (dostęp 13.04.2017).

[266] *Conflict and Conquest in the Islamic World: A Historical Encyclopedia*, red. A. Mikaberidze, Santa Barbara–Denver–Oxford 2011, Vol. 1, s. 317–318.

[267] *The Kurdish population*, Kurdish Institute in Paris, http://www.institutkurde.org/en/info/the-kurdish-population-1232551004 (dostęp 13.04.2017).

syryjskiego[268]. Są to dane przybliżone – trudno jest dokładne ustalić ich liczebność, gdyż rząd Syrii nie prowadził spisu ludności, który rozróżniałby przynależność narodową i etniczną. Na terenie Syrii znajdują się trzy enklawy Kurdów, do których należą:

– Dżazira, region graniczący z Turcją i Irakiem, obejmuje całe terytorium muhafazatu Al-Hasaka, na którym Kurdowie stanowią 60% mieszkańców;
– Kobane (ar. Ajn al-Arab) na północnym wschodzie muhafazatu Aleppo przy granicy tureckiej;
– Afrin na północnym zachodzie muhafazatu Aleppo, Kurdowie stanowią tam 20–40% populacji, w miastach Afrin i Kobane stanowią aż 60–85% populacji[269].

Społeczność kurdyjska zajmuje też osobne osiedla w miastach: Aleppo, Damaszek, Hama, Homs, Dajr az-Zaur, Ar-Rakka i Dżabal al-Akrad.

Omawiając zagadnienie mniejszości kurdyjskiej, należy wspomnieć o ich aktywności na rzecz utworzenia własnego państwa, napotykającej niechęć ze strony władz syryjskich, miała ona bowiem związek z oderwaniem części ziem należących do Syrii. W walkę o prawa narodowe i swobody zaangażowani byli członkowie Demokratycznej Partii Kurdystanu – Syria (kurd. Partiya Yekîtiya Demokrat a Kurd li Sûriye), powstałej w 1957 roku. Aktywność ich członków, podobnie jak innych ugrupowań, nie była legalna (miały one świecki charakter)[270]. Demokratyczna Partia Kurdystanu – Syria podzieliła się w 1965 roku na frakcję lewicową i prawicową. Pod koniec lat 60. Demokratyczna Partia Kurdystanu – Syria zrezygnowała z głoszenia idei niepodległościowych i zjednoczeniowych całego Kurdystanu na rzecz uznania ich praw politycznych, społecznych i kulturalnych w ramach państwa syryjskiego (znane było wówczas hasło „Kurdowie – drugim narodem Syrii"[271]).

Z powodu dążeń do uzyskania praw językowych, kulturalnych i politycznych społeczność kurdyjska była dyskryminowana. Poza masowymi aresztowaniami, usuwaniem ze szkół wojskowych i policyjnych, zamykaniem wydawnictw kurdyjskich, zakazem używania języka kurdyjskiego w urzędach w 1962 roku pozbawiono ich ostatecznie obywatelstwa, uważając za ludność cudzoziemską.

---

[268] Ibidem.

[269] Dane z 2011 r. Zob. *Taarraf aksar ala*..., op. cit.

[270] Wśród ważniejszych partii działających na terenie Syrii należy wymienić: Kurdyjską Demokratyczną Partię Postępu w Syrii (kurd. Partiya Dîmokratî Pêşverû Kurd li Sûriyê), Partię Unii Demokratycznej (kurd. Partiya Yekîtî ya Demokrat), Kurdyjską Partię Wolności (kurd. Partiya Azadî Kurdî li Sûriya).

[271] F. Jomma, *Kurdowie*..., op. cit., s. 90.

Dopiero 7 kwietnia 2011 roku Baszszar al-Asad podczas Arabskiej Wiosny w obawie przed buntem ze strony Kurdów przywrócił im obywatelstwo syryjskie.

Po przejęciu władzy w 1963 roku przez syryjskie skrzydło partii Al-Baas i arabizacji obszarów Dżaziry Mohammed Talab Hilal, oficer służb bezpieczeństwa, w publikacji *A Study about the Hasaka province from Ethnic, Social and Political Aspects* próbował udowodnić, że Kurdowie nie są narodem[272]. Chcąc zmienić skład etniczny tego regionu, przystąpił więc do planu jego arabizacji, co wiązało się z usunięciem z niego Kurdów.

Za czasów prezydenta Hafiza al-Asada Kurdowie znajdowali się pod specjalnym nadzorem służb bezpieczeństwa, traktowani byli jako grupa stanowiąca zagrożenie dla bezpieczeństwa państwa – obywatele drugiej kategorii. Tym samym wykluczano ich z życia politycznego państwa.

3.2. Pozostałe mniejszości (Romowie, Turkmeni, Grecy, Czerkiesi, Albańczycy, Ormianie)

Romowie (Cyganie) zgodnie ze standardami europejskimi zaliczani są do mniejszości etnicznej. Nie mają własnego państwa, choć chcą być uznawani za naród. Od XVIII wieku uznaje się, że Romowie mają korzenie w Indiach, gdyż za ich prawdopodobnych przodków wskazuje się przedstawicieli indyjskiego plemienia Dom[273]. Według innej jeszcze teorii byli to Bandżarowie (indyjski lud koczowniczy) z Pendżabu lub wojowniczy lud Radżputów czy Dżatów[274]. Wcześniej natomiast średniowieczni badacze rodowodu Romów doszukiwali się w samej Biblii, a dokładnie w Księdze Rodzaju Starego Testamentu[275]. Według nich Romowie są potomkami Kaina.

---

[272] J. Mella, *The Colonial Policy of the Syrian Baath Party in Western Kurdistan*, London 2006, s. 63–67.

[273] A. Mirga, L. Mróz, *Cyganie. Odmienność i nietolerancja*, Warszawa 1994, s. 88; *Al-Ghadżar jama'a bila hawija wala watan* [Romowie – grupa bez tożsamości i ojczyzny], „Al-Arab" 27.09.2014, s. 6, http://alarabonline.org/?id=34089 (dostęp 28.03.2017).

[274] A. Fraser, *Dzieje Cyganów*, przeł. E. Klekot, Warszawa 2001, s. 31.

[275] Księga Rodzaju Starego Testamentu 4:11–14, http://biblia.deon.pl/rozdzial.php?id=1 (dostęp 28.03.2017).

Romów w języku arabskim określa są mianem Al-Ghadżar, Nawar lub Domer[276]. Na Bliskim Wschodzie mieszkają przede wszystkim w Egipcie, Libanie, Turcji, Iraku i Syrii. Znaczna ich część wciąż prowadzi koczowniczy tryb życia, pozostali zdecydowali się osiedlić i upodobnić do reszty społeczeństwa[277]. Romowie nie są grupą jednolitą. W Syrii można wyróżnić ich cztery odłamy: Al-Nawar, Al-Kurbati, Al-Zut i Al-Baraki. Etnicznie różnią się od innych mieszkańców Bliskiego Wschodu. Wyróżnia ich język, choć należy zaznaczyć, że dostosowują się pod tym względem do społeczności, w której żyją. W Syrii posługują się zatem językiem kurdyjskim albo arabskim. Ich odmienność etniczna widoczna jest także w pochodzeniu, kulturze i tradycji. Należy jednak zaznaczyć, że Romowie doskonale opanowali umiejętność przystosowania się do środowiska, w którym przyszło im żyć. Przyjmowali imiona kurdyjskie albo arabskie. Deklarowali przynależność do islamu, choć go nie praktykowali. Byli muzułmanami tylko z nazwy[278].

Romowie trudnili się przede wszystkim muzyką i śpiewem. Często zatrudniali się przy ceremoniach ślubnych. Innym środkiem utrzymania było rękodzieło. Specjalizowali się w produkcji instrumentów muzycznych. Znajdowali również zatrudnienie jako znachorzy[279]. Parali się wróżbiarstwem i żebractwem, co czyniło ich przedstawicieli *persona non grata*[280].

Przed konfliktem liczbę Romów w Syrii szacowano na około 500 tys.[281] Według innych źródeł było to 300 tys.[282] Spora część Romów mieszkających w Syrii w ogóle nie miała obywatelstwa, gdyż nie była zarejestrowana w urzędzie (co nie przeszkadzało w przymusowej rekrutacji ich do wojska).

Przedstawiciele tej społeczności nie zajmowali się polityką. Warto zaznaczyć, że żaden Rom nie pełnił nigdy ważnej funkcji politycznej w Syrii. Udało

---

[276] A. Williams, *The Gypsies of Syria: A DRC Update*, May 2001, KURI „Journal of the Dom Research Center" 2001, Vol. 1, No. 4, http://www.domresearchcenter.com/journal/14/index.html (dostęp 28.03.2017).

[277] Ibidem.

[278] M. al-Absi, E. al-Absiová, *Gypsies in the Middle East in Past and Present Contexts*, „Annual of Language & Politics and Politics of Identity" 2014, Vol. 8, s. 79–92; *Al-Ghadżar jama'a*..., op. cit.

[279] K. Tarlan, *From the Occupation of Iraq to „The Arab Spring": Gypsies in the Middle East*, http://www.middleeastgypsies.com/syrian-gypsies.html (dostęp 28.03.2017).

[280] K. Tarlan, *Syria's Gypsy refugees find sanctuary in an Istanbul ghetto – but for how long?*, „The Guardian" 2.06.2016, https://www.theguardian.com/cities/2016/jun/02/syrias-gypsy-refugees-sanctuary-istanbul-turkey-ghetto-how-long-will-last#comments (dostęp 28.03.2017).

[281] I. at-Tawashi, *Ghadżar Surija* [Romowie syryjscy], http://www.newscenter.news/ar/news/view/14130.html (dostęp 28.03.2017).

[282] K. Tarlan, *Syria's Gypsy*..., op. cit.

się im zachować neutralność zarówno przed konfliktem, jak i w trakcie konfliktu. Nie uchroniło ich to jednak przed prześladowaniem ani ze strony władz, ani samych fundamentalistów[283]. Wielu z Romów zginęło podczas bombardowania Aleppo[284]. Innym udało się uciec do państw ościennych, w których utrzymują się z żebractwa.

Turkmeni

Z perspektywy europejskiej Turkmenów od 1991 roku można zaliczyć do mniejszości narodowych, gdyż w tymże roku Turkmenistan ogłosił niezależność po rozpadzie ZSRR. Jest to lud tureckojęzyczny, zamieszkujący obecnie przede wszystkim wspomniany wyżej Turkmenistan, Iran, Irak, Afganistan, Uzbekistan, Turcję i Syrię.

Mimo odzyskania niepodległości przez Turkmenistan trudno jednoznacznie stwierdzić, wobec którego z państw zachowywali lojalność. Turkmeni z Syrii byli i są wierni przede wszystkim Turcji. Znaczna odległość i długoletnia izolacja sprawiały, że zanikły kontakty i oddanie ludowi turkmeńskiemu zamieszkującemu obszary byłego ZSRR. Turcja z kolei znajdowała się z nimi w stałym i bezpośrednim kontakcie, prowadząc proturkmeńską politykę.

Turkmeni żyją na obszarze dzisiejszej Syrii, począwszy od XI wieku. Osiedlili się tu wraz z emigracją nomadzkich plemion tureckich. Ich napływ do Syrii był związany z ekspansją Seldżuków, Zengidów i później Mameluków. W XII wieku, gdy żył Imad ad-Din Zengi, założyciel dynastii tureckiej Zengidów, władali terytorium obecnej Syrii. Osiedli się głównie w Aleppo, na wybrzeżach Syrii i Wzgórzach Golan[285]. Za służbę w armii, którą dowodził Imad ad-Din Zengi, otrzymywali ziemię. Na początku XIII wieku stanowili część armii w Damaszku i Aleppo. Mamelucy utracili panowanie na terenach dzisiejszej Syrii w 1516 roku w bitwie pod Dabik[286]. Pod panowaniem Imperium Osmańskiego koczowniczy dotychczas Turkmeni ostatecznie osiedlili się na północy obecnej Syrii. W późniejszych dziesięcioleciach XVI wieku zamieszkali w muhafazatach Homs

---

[283] *Al-Ghadżar jama'a*..., op. cit.

[284] K. Tarlan, *From the Occupation*..., op. cit.

[285] N. Ziadeh, *Urban Life in Syria under the early Mamluks*, Beirut 1953, s. 45–46.

[286] D. Commins, *Historical Dictionary of Syria*, Lanham–Toronto–Oxford 2004, s. 185, 330.

i Hama. Przejście ich na osiadły tryb życia pomogło władzom w skuteczniejszej ściągalności od nich podatków[287].

Turkmeni są głównie muzułmanami odłamu sunnickiego, choć występuje wśród nich niewielka grupa szyitów. Głównie posługują się językiem arabskim, używają także własnego języka turkmeńskiego[288]. Z szacunkowych danych wynika, że ich liczebność wynosi 100–200 tys.[289] Źródła turkmeńskie podają natomiast przedział od 800 tys. do 1,5 mln[290]. W dobie konfliktu pojawiała się nawet liczba 3,5 mln[291]. Zawyżone dane wynikają z tego, że Turcja chce wykazać jak największą ich liczbę, aby uzyskać dla nich autonomię w ramach Syrii. Prawdopodobnie liczba Turkmenów w Syrii nie przekracza 150 tys.

Współcześnie Turkmeni rozproszeni są po całej Syrii, choć przede wszystkim można ich spotkać na północy kraju. Ich największe skupiska znajdują się wokół Góry Turkmenów (ar. Dżabal al-Turkman) oraz w muhafazacie Latakia graniczącym bezpośrednio z Turcją. Mniejsze ich skupiska są na północny wschód od Aleppo w takich miejscowościach, jak Manbidż, Al-Bab, Ar Ra'i (Çobanbey) i Azaz. Turkmeni zamieszkują ponadto muhafazaty:

– Aleppo, gdzie znajduje się 145 wiosek należących do nich;
– Ar-Rakka – miasto Tall Abjad (obok Kurdów i Arabów) oraz około 20 okolicznych wsi;
– Homs – 57 wiosek;
– Latakia – 70 wiosek;
– Hama – 30 wsi;
– Tartus oraz Idlib, w okolicach Damaszku oraz na Wzgórzach Golan.

---

[287] *Men hum al-Turkuman fi Surija* [Kim są Turkmeni w Syrii?], http://www.bbc.com/arabic/worldnews/2015/11/151124_turkmen_in_syria (dostęp 9.02.2016); *Turkuman Surija* [Turkmeni syryjscy], http://www.marefa.org/index.php/ايروس_نامكرت (dostęp 9.02.2016).

[288] A. Mustafa, *Turkmens' Survival Can Be Ensured by Syria's Territorial Integrity*, „Orsam Interviews on Regional Affairs" 2015, No. 16, s. 1–16.

[289] D. Phillips, *Peoples on the Move: Introducing the Nomads of the World*, Carlisle–Pasadena 2001, s. 301.

[290] A. Özkaya, *Suriye Kürtleri: Siyasi Etkisizlik ve Suriye Devleti'nin Politikaları*, „Uluslararası Hukuk ve Politika" 2006, No. 8, s. 90–116.

[291] A. Mustafa, *Turkmens' Survival*..., op. cit., s. 1–16.

Mapa 4. Rozmieszczenie terytorialne Turkmenów w Syrii

Źródło: opracowanie własne na podstawie https://eurasiangeopolitics.com/syrian-conflict-maps/1--syria-ethnic-map-turkmen-ethnicity-population-and-density22/#main (dostęp 9.02.2016).

Ogółem liczbę turkmeńskich wsi w całej Syrii szacuje się na około 500[292]. Zamieszkując na prowincji, Turkmeni w większości utrzymują się z rolnictwa. Z kolei mieszkańcy miast czerpią dochody z wolnych zawodów oraz pracy w urzędach państwowych[293].

Turkmeni przed konfliktem z 2011 roku nie wykazywali ambicji politycznych. W dużym stopniu stanowili grupę zasymilowaną. Wszystkie niższe

[292] *Kura al-Turkuman fi Surija* [Wioski Turkmenów w Syrii], http://suriye-turkmen.ahlamountada.com/f28-montada (dostęp 9.02.2016).

[293] Ibidem.

szczeble administracji państwowej, służb i armii były dla nich otwarte. Nie byli prześladowani, co wynikało z lojalnej postawy wobec władz w Syrii oraz braku planów oderwania części terytorium Syrii. Po 2011 roku sytuacja całkowicie się zmieniła, gdy zostali otoczeni opieką ze strony władz tureckich, które aktywizowały ich politycznie w celu przyłączenia terenów przez nich zamieszkanych do Turcji po ewentualnym rozpadzie Syrii. Działania te zaowocowały powołaniem w 2012 roku Syryjskiej Rady Turkmenów, której członkowie wykazywali się dużą lojalnością wobec Turcji. Ich obszary jednak znajdowały się pod kontrolą islamistów, głównie Dżabhat an-Nusra i Islamskiego Państwa w Iraku i Lewancie. Turcja uzbraja więc zarówno Turkmenów, jak i pozostałe dwie organizacje, stąd obszary te stały się celem Rosjan, co doprowadziło do sporu między nimi a Turcją w 2015 roku[294]. Członkowie tej grupy narodowej, chcąc być aktywni, powołali własne jednostki militarne. Wśród nich należy wymienić: Batalion Dżabal al-Turkman utworzony w 2013 roku (składa się z dwunastu frakcji), Brygadę Nur ad-Din Zengi, Brygadę Az-Zahir Bajbars, Brygadę Selim I Groźny, Brygadę Mehmed II Zdobywca, Brygadę Memduh Colha i Brygadę Sokoły Turkmenów[295].

Poza wyżej wymienioną Syryjską Radą Turkmenów utworzono Blok Narodowy Turkmenów w Syrii w lutym 2012 roku. Na jego czele stoi Yusuf Molla. Organizacja jest związana z turecką rządzącą Partią Sprawiedliwości i Rozwoju (AKP), której celem jest zagwarantowanie praw dla Turkmenów. Władze tureckie dążą do stworzenia strefy buforowej zarządzanej przez samych Turkmenów[296]. Niemniej Turkmeni nie stanowią jednolitej grupy pod względem politycznym[297].

Grecy

Greków na terenie Syrii można zaliczyć do mniejszości narodowej. Pod względem liczebności nie stanowią obiektywnie dużej grupy. Ich stan szacuje się na

---

[294] A. Rajab, *7 malumat an Turkuman Surija warakat Erdogan as-sijasija* [7 informacji o Turkmenach syryjskich. Polityczna karta przetargowa Erdogana], http://www.vetogate.com/1920277 (dostęp 9.02.2016).

[295] Ibidem.

[296] Ibidem.

[297] A. Zaman, *Syrian Kurds Courting Turkmens*, „Al-Monitor" 6.02.2014, http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2014/02/kurds-turkmen-alliance-syria-security-al-qaeda.html (dostęp 9.02.2017); G. Casagrande, *The Road to ar-Raqqah: Background on the Syrian Democratic Forces*, 2016, http://www.understandingwar.org/sites/default/files/The%20Road%20to%20ar-Raqqah%20ID.pdf (dostęp 28.03.2017).

około 3 tys. osób[298]. Posługują się dialektem kreteńskim. Są imigrantami, którzy przybyli w granice państwa syryjskiego w latach 1866–1897. Ich napływ miał związek z wybuchem powstania przeciwko Imperium Osmańskiemu na Krecie. W obliczu konfliktu sułtan Abdul Hamid zapewnił im schronienie na wybrzeżach Syrii. Specjalnie dla nich utworzono miejscowość Al-Hamidija, która do dzisiaj stanowi enklawę Kreteńczyków[299]. Znajduje się w muhafazacie Tartus.

Kolejna fala imigracji Greków miała miejsce podczas II wojny światowej, głównie do Aleppo. Przybyło ich wówczas około 17 tys. Nie wiadomo jednak nic o ich dalszych losach, na przykład o tym, ilu i kiedy powróciło do Grecji[300].

Czerkiesi

Czerkiesów zalicza się do grupy etnicznej pochodzącej z Czerkiesji, czyli historycznego regionu położonego w Kaukazie. Społeczność Czerkiesów w Syrii składa się z wielu plemion, do których można zaliczyć Adygejczyków, Czeczenów, Dagestańczków. Obecnie zamieszkują obszary Turcji, Syrii, Libanu, Jordanii, Izraela. W Syrii stanowią odrębną grupę etniczną i kulturową. Jej członkowie zachowali własne zwyczaje i język, choć posługują się również językiem arabskim[301]. Wyznają islam sunnicki. Ich liczbę w Syrii szacuje się na około 80 tys.[302] Większość Czerkiesów osiedliła się na Wzgórzach Golan, w południowo-zachodniej części Syrii. W wyniku wojny sześciodniowej w 1967 roku opuścili ten teren i udali się w okolice Damaszku. Poza stolicą Czerkiesi mieszkali w miastach

---

[298] R. Tsokalidou, *Greek-Speaking Enclaves in Lebanon and Syria*, [w:] *Bilingual socialization and Bilingual language acquisition. Proceedings from the Second International Symposium on Bilingualism*, red. A. Suarez, F. Ramallo, X. Rodriguez-Yanez, Vigo 2004, s. 1246.

[299] Ibidem, s. 1245–1255.

[300] I. Jazairi, *Mufaraka al-karn .. Haleb istadafat 12 alf junani kabel 72 ama* [Paradoks stulecia. Aleppo przyjmuje 12 tysięcy uchodźców greckich przed 72 laty], „Al-Arabiya", http://www.alarabiya.net/ar/last-page/2015/09/06/امام72-لبق-يناني-يئاج-ال-فلأ12-تئافاضتسا-بلح-نرقلا-ةقرافم.html (dostęp 28.03.2017); *Remembering the Greek refugees in Aleppo by helping the Syrian refugees in Athens*, https://damomac.wordpress.com/2014/11/25/remembering-the-greek-refugees-in-aleppo-by-helping-the-syrian-refugees-in-athens (dostęp 28.03.2017).

[301] C. Bram, *Circassian Re-emmigration to the Caucasus*, [w:] *Routes and Roots: Emigration in a global perspective*, red. S. Weil, Jerusalem 1999, s. 205–222, http://www.circassianworld.com/pdf/ChenBram.pdf (dostęp 28.03.2017).

[302] Ibidem; S. Zhemukhov, *Circassian World Responses to the New Challenges*, „PONARS Eurasia" 2008, No. 54, s. 1–7, http://www.ponarseurasia.org/sites/default/files/policy-memos-pdf/pepm_054.pdf (dostęp 28.03.2017).

Aleppo, Homs, Al-Kunajtira i okolicznych wioskach[303]. Do zniszczenia miasta w 1973 roku Al-Kunajtirę nazywano ich stolicą[304].

Obecność Czerkiesów w Syrii sięga drugiej połowy XIX wieku. Powodem ich napływu (Adygejczyków) były ucieczki przed prześladowaniem, jakich doświadczali na północno-zachodnim Kaukazie będącym pod władaniem Rosji. W czasie mandatu francuskiego część z nich rekrutowała się do armii dowodzonej przez Francuzów[305]. Po jego wygaśnięciu popierali nowo powstałe państwo i współtworzyli syryjską armię. Wielu z nich otrzymało wysokie stopnie oficerskie. Inni pracowali w administracji rządowej. W 1948 roku powołali Stowarzyszenie Charytatywne Czerkiesów w Syrii, które miało filie w różnych miastach zamieszkanych przez tę mniejszość.

Należy podkreślić, że Czerkiesi są mniejszością, która nigdy nie była zaangażowana w żaden konflikt wewnętrzny. Władza pozwalała im na praktykowanie kultury, w tym na używanie własnego języka. Jest to bardzo zwarta grupa, kładąca nacisk na solidarność i zachowanie odrębności kulturowej. Ze względu na ich rozproszenie i częstą emigrację nie mają żadnych szkół z własnym językiem wykładowym.

W 2011 roku Czerkiesi ponownie zostali zmuszeni do emigracji. Wojna była dla nich zagrożeniem, podobnie jak dla wielu innych mniejszości. Według danych udostępnionych na portalu Avaaz 19 listopada 2013 roku wiele wiosek zamieszkanych przez Czerkiesów zostało całkowicie zniszczonych[306]. Uciekli na przykład do Republiki Adygei (autonomiczna republika wchodząca w skład Federacji Rosyjskiej). Według danych z 2012 roku przyjęła ona 600 osób[307]. Inni udali się do Turcji, gdzie ich liczbę szacowano na około 2 mln[308]. Celem ich podróży były także państwa Europy Zachodniej.

Albańczycy

Albańczycy są mniejszością narodową. Zalicza się ich do narodu pochodzenia indoeuropejskiego. Zamieszkują przede wszystkim na terenie Albanii, Kosowa,

---

[303] C. Bram, *Circassian Re-emmigration*..., op. cit., s. 205–222.

[304] Ibidem; R. Boris et al., *Syria, a country study*..., op. cit., s. 68.

[305] Ibidem.

[306] *Save Circassian minority in Syria*, „Avaaz" 19.11.2013, https://secure.avaaz.org/en/petition/Save_Circassian_minority_in_syria/?pv=20 (dostęp 14.04.2017).

[307] S. Zhemukhov, *Circassian Word*..., op. cit., s. 6.

[308] C. Bram, *Circassian Re-emmigration*..., op. cit., s. 205–222.

Macedonii i Czarnogóry. Liczbę Albańczyków w Syrii szacuje się na około 10 tys. osób[309]. Większość z nich mieszka w Damaszku, z kolei mniejsze grupy w muhafazatach Homs, Hama, Aleppo i Latakia. Na obszar państwa syryjskiego napływali w trzech falach. Pierwsza z nich miała miejsce w XVI wieku, gdy teren należał do Imperium Osmańskiego (w tym czasie wielu Albańczyków pełniło funkcje w administracji państwowej[310]). Druga fala Albańczyków dotarła do Syrii wraz z armią Muhammada Paszy z Egiptu w 1831 roku. Tych, którzy zostali w Syrii po wycofaniu się wojska w 1840 roku, nazywano Arnautami[311]. Wiele osób będących ich potomkami nosi dzisiaj nazwiska Arnaut. Trzecia i zarazem największa grupa przybyła na tereny dzisiejszej Syrii w wyniku wojen bałkańskich w latach 1912–1913. Większość z nich pochodziła z obszarów dzisiejszego Kosowa[312].

Ze względu na małą liczebność grupa ta nie odgrywała znaczącej roli w polityce. Zasymilowali się z sunnicką większością. Utracili swój język na rzecz arabskiego. Wielu z nich jest znanymi pisarzami i intelektualistami mającymi ogromny wkład w rozwój języka i literatury arabskiej[313]. Od lat 80. XX wieku albańska diaspora syryjska stara się nawiązać stały kontakt z Albańczykami z Albanii i Kosowa. Od 2011 roku wielu Albańczyków opowiedziało się po stronie islamistów. Nawet niektórzy obywatele Albanii rekrutowali się do szeregów grup fundamentalistycznych walczących w Syrii[314]. To nie pozostało bez wpływu na stosunek władz syryjskich do tej mniejszości. Skutkiem tego był rosnący konflikt między nimi[315]. Jednak z powodu asymilacji członków tej grupy trudno jest ich odróżnić od pozostałych sunnitów.

---

[309] M. Arnaut, *Al-Masat al-surija takszuf an Alban al-Szam* [Syryjska tragedia ujawniła Albańczyków al-Szam], „Al-Hayat" 23.08.2012, http://www.alhayat.com/details/428556 (dostęp 28.03.2017).

[310] H. Norris, *Islam in the Balkans: Religion and Society between Europe and the Arab World*, London 1993, s. 244.

[311] M. Arnaut, *Al-Masat*..., op. cit.

[312] Ibidem.

[313] H. Norris, *Islam in the Balkans*..., op. cit., s. 244–252.

[314] B. Koleka, *Albanian court jails nine for recruiting fighters for Syria*, http://www.reuters.com/article/us-mideast-crisis-syria-albania-idUSKCN0XU2AB (dostęp 28.03.2017).

[315] M. Arnaut, *Al-Masat*..., op. cit.

Ormianie

Ormian w Syrii można zaliczyć do mniejszości narodowych, jak również religijnych, mają bowiem państwo pochodzenia, jak i odmienną religię, która odróżnia ich od większości syryjskiego społeczeństwa. Pojawili się na terenie dzisiejszej Syrii w wyniku wędrówek, które były zjawiskiem sięgającym starożytności. Ich emigracja wiązała się najczęściej z powodami politycznymi, na przykład prześladowaniami religijnymi, przymusowymi przesiedleniami czy utratą państwowości. Wynikała także z pobudek ekonomicznych – osiedlenia wzdłuż szlaków handlowych[316].

Stosunki między Armenią a Syrią mają długą historię. Pierwsze bezpośrednie kontakty miały miejsce jeszcze przed naszą erą, kiedy część obszarów dzisiejszej Syrii należała do królestwa Tigranesa II Wielkiego. Według źródeł historycznych przez szesnaście lat, począwszy od 83 roku p.n.e., były one częścią Wielkiej Armenii[317]. Od 301 roku n.e. Aleppo stało się centrum dla pielgrzymów ormiańskich w drodze do Jerozolimy, po tym jak chrześcijaństwo stało się państwową religią Armenii[318]. Część z nich zaczęła osiedlać się w tym mieście i – jak podają kroniki osmańskie *Salname* z lat 1895–1896 – liczba Ormian w Aleppo wynosiła w tym czasie 4127 osób[319].

Historia osadnictwa Ormian w Syrii wiązała się z rozpadem Wielkiej Armenii. Ziemie te stały się miejscem podbojów cesarza bizantyjskiego (VI w.), Arabów (VII w.), Turków Seldżuckich (XI w.) i Mongołów (XIII w.). W następstwie tego Ormianie doświadczali ciągłych prześladowań religijnych i politycznych. W stosunku do nich stosowano akcje przesiedleńcze oraz dopuszczano się przemocy i zbrodni. Kolejna fala napływu Ormian na teren Lewantu miała miejsce na przełomie XIX/XX wieku, kiedy społeczność ta doznała wrogości ze strony Turków (pogromy, ludobójstwa[320]). Szacuje się, że wówczas na terytorium dzisiejszej

---

316 K. Stopka, *Ormianie w Polsce dawnej i dzisiejszej*, Kraków 2000, s. 26.

317 *Tigran II*, Encyclopædia Iranica, http://www.iranicaonline.org/articles/tigran-ii (dostęp 21.04.2017).

318 S. Minasyan, *Armenia's Attitude Towards its Past: History and Politics*, „Caucasus Analytical Digest" 19.07.2009, s. 11; O. Constable, *Housing the Stranger in the Mediterranean World: Lodging, Trade and Travel in Late Antiquity and the Middle Ages*, Cambridge–Sao Paulo 2003, s. 31, 62.

319 G. Agoston, B. Masters, *Encyclopedia of the Ottoman Empire*, New York 2009, s. 501–502; S. Memis, *Syrian Armenians During the Last Decades of the Nineteenth and the First Quarter of the Twentieth Centuries*, s. 47, https://etd.lib.metu.edu.tr/upload/12609106/index.pdf (dostęp 21.04.2017).

320 Masowe pogromy określane mianem ludobójstwa pochłonęły około 1,5 mln istnień ludzkich. Zob. A. Chodubski, *Armenia: współzależności geopolityczne*, [w:] *Armenia dziedzictwo*

Syrii i Libanu przybyło aż 880 tys. Ormian[321]. Prawdopodobnie znaczna ich część następnie przeniosła się do innych państw (np. Iraku, Jordanii, Palestyny, Egiptu, a także państw europejskich, zwłaszcza do Francji). Inne źródła podają, że w latach 1876–1915 osiedliło się na terenie dzisiejszej Syrii i Libanu 125 tys. Ormian, z czego aż 75 tys. w muhafazacie Aleppo (głównie w samym mieście Aleppo)[322]. Kamela al-Ghazzi, historyk z Aleppo, podaje, że w 1922 roku Ormianie stanowili około 13% populacji miasta Aleppo[323].

Większość Ormian w Syrii należy do Apostolskiego Kościoła Ormiańskiego (nazywanego również Kościołem gregoriańskim od imienia Grzegorza Oświeciciela). Jest to wschodni Kościół chrześcijański podzielony na cztery jurysdykcje, na których czele stoi czterech patriarchów, z czego dwóch przyjęło tytuł katolikosa. Mają siedziby w Eczmiadzynie i Antelias w Libanie. Pozostali rezydują w Konstantynopolu (Stambule) i Jerozolimie[324]. Ormianie zamieszkujący Syrię podlegają władzy Katolikosa Wielkiego Domu Cylicyjskiego. Jest nim od 1995 roku Aram I Keszisjan[325]. Tylko nieliczni Ormianie należą do Kościoła katolickiego obrządku ormiańskiego. Na jego czele od lipca 2015 roku stoi patriarcha Krikor Bedros XX (Krikor Ghabroyan, Syryjczyk pochodzenia ormiańskiego urodzony w Aleppo)[326]. Kościół ten pod względem administracyjnym podzielony jest na eparchie (diecezje), z których jedna leży na terenie Syrii. Została powołana w 1938 roku i jest to eparchia Kamiszli obejmująca zasięgiem północno-wschodnią część Syrii (muhafazaty Al-Hasaka i Dajr az-Zaur). Administratorem apostolskim powyższej eparchii jest arcybiskup Boutros Marayati (od 1989 r.). Według szacunkowych danych sprzed Arabskiej Wiosny liczba wiernych należących do

---

a współczesne kierunki przemian kulturowo-cywilizacyjnych, red. P. Nieczuj-Ostrowski, Poznań 2016, s. 17.

[321] R. Kevorkian, *The Armenian Genocide: A Complete History*, London–New York 2011, s. 629–631; P. Bartrop, S. Jacobs, *Modern Genocide: The Definitive Resource and Document Collection*, Santa Barbara–Oxford 2015, t. 1, s. 33–43.

[322] F. Ismail, *Al'Arman al-Arab nudżum muta'allika .. min alfann ila al-tarszih lilri'asa* [Znane gwiazdy arabskich Ormian. Od sztuki po kandydaturę na prezydenta], „Al-Arabiya" 18.07.2005, https://www.alarabiya.net/articles/2005/07/18/15030.html (dostęp 21.04.2017).

[323] K. al-Ghazzi, *Nahr ad-dahab fi tarih Haleb* [Złota rzeka w historii Aleppo] Aleppo 1991, Vol. 1, s. 256.

[324] *Armenian Apostolic Church*, Encyclopædia Britannica 28.01.2009, https://www.britannica.com/topic/Armenian-Apostolic-Church (dostęp 21.04.2017).

[325] *His Holiness Aram I, Catholicos*, http://westernprelacy.org/his-holiness-aram-i-catholicos (dostęp 21.04.2017).

[326] *Enthronement of new Armenian Catholic patriarch*, „Catholic World News" 17.08.2015, https://www.catholicculture.org/news/headlines/index.cfm?storyid=25849 (dostęp 21.04.2017).

tej eparchii wynosiła około 4 tys., jednak do 2016 roku zmalała do około 2,5 tys.[327] Poza eparchią Kamiszli na terenie Syrii znajduje się inna jednostka podziału administracyjnego Kościoła katolickiego obrządku ormiańskiego, a mianowicie egzarchat patriarszy Damaszku. Powołano go w listopadzie 1984 roku. Na czele egzarchatu stoi biskup Joseph Arnaouti. Przewodniczy 4,5 tys. wiernym[328].

Ormianie w państwach Bliskiego Wschodu, w tym Syrii, posługują się językiem zachodnioormiańskim. Jest to język świecki (tzw. aszcharabar) w odróżnieniu od języka staroormiańskiego, liturgicznego (tzw. grabar)[329].

Ormianie w Syrii mieli obywatelstwo syryjskie. Diaspora ormiańska szacowała liczbę Ormian w Syrii na 150 tys., choć bardziej prawdopodobna jest liczba 100 tys.[330] Pojawiły się również statystyki mówiące o 65–70 tys.[331] lub nawet 35 tys.[332] Ormianie są społecznością miejską. Aż 75% Ormian mieszkało w mieście Aleppo, 15% w Damaszku (w szczególności w dzielnicy Hai al-Arman), pozostałe 10% w innych miastach[333], na przykład Kamiszli albo Kesab w muhafazacie Latakia przy granicy z Turcją[334].

Aktywność zawodowa Ormian związana była z miejscem ich zamieszkiwania w dużych aglomeracjach miejskich. Najczęściej trudnili się handlem i rzemiosłem, byli także przemysłowcami, lekarzami, aptekarzami, stomatologami. Czasami pracowali jako urzędnicy[335]. Zatrudniając się na stanowiskach wymagających wyspecjalizowanej wiedzy technicznej, w istotny sposób wspierali rozwój przemysłu w Aleppo. W latach 20. XX wieku Ormianie byli pionierami w dzie-

---

[327] K. Nitkiewicz, *Współczesny katolicyzm ormiański*, „Biuletyn Ormiańskiego Towarzystwa Kulturalnego" 2016, nr 84–85, s. 10.

[328] Armenian Patriarchal Exarchate of Damascus, http://www.gcatholic.org/dioceses/diocese/dama3.htm#3278 (dostęp 21.04.2017); The Eparchy of Damascus (Syria) of the Patriarchal Armenian Catholic church, http://www.armeniancatholic.org/inside.php?lang=en&page_id=313 (dostęp 21.04.2017).

[329] Więcej na ten temat A. Pisowicz, *Gramatyka ormiańska (grabar-aszcharabar)*, Kraków 2001.

[330] *The History of Armenians in Syria*, http://www.syrianarmenianrelieffund.org/about/history (dostęp 21.04.2017).

[331] A. Pashayan, *Problems of the Armenians of Syria: the Armenian Community of Damascus*, http://www.noravank.am/eng/issues/detail.php?ELEMENT_ID=3702 (dostęp 21.04.2017).

[332] R. Janbazian, *Surviving Aleppo: An Interview with Nerses Sarkissian*, „The Armenian Weekly" 9.12.2015, http://armenianweekly.com/2015/12/09/surviving-aleppo (dostęp 21.04.2017).

[333] R. Boris et al., *Syria, a country study...*, op. cit., s. 67.

[334] A. Pashayan, *Problems of the Armenians...*, op. cit.

[335] M. Muhamad, *„Dżinud al-masih" al-Arman jukatilune ma'a dżinud al'Asad* [„Żołnierze Chrystusa" Ormianie walczą u boku żołnierzy Asada], „Arabi 21" 7.04.2015, http://arabi21.com/story/822698/دسألا-دونج-عم-نولتاقي-نمرألا-حيسملا-دونج (dostęp 21.04.2017); R. Boris et al., *Syria, a country study...*, op. cit., s. 67–68.

dzinie nowych technologii. Wprowadzili i spopularyzowali w Syrii wiele zdobyczy technologicznych, takich jak rentgen, aparat fotograficzny, samochód, ciągnik czy sprzęt stomatologiczny[336]. Przed konfliktem Ormianie mieli silną pozycję ekonomiczną[337].

Od powstania Syrii Ormianie byli aktywni w sferze polityki. Przykładem może być Henri Hendieh Balabanian. Był deputowanym w parlamencie reprezentującym katolicką mniejszość ormiańską w Aleppo. Pełnił funkcję wicemarszałka parlamentu w 1932 roku, a dwa lata później stanął na czele ministerstwa finansów[338]. Innym aktywnym działaczem był Fathallah Asiun, który reprezentował mieszkańców z Aleppo po wyborach do parlamentu syryjskiego w 1928 roku. W 1946 roku został ministrem infrastruktury, a później ministrem transportu i zdrowia. Był jedną z osób biorących udział w tworzeniu syryjskiej konstytucji z 1930 roku. Z polityki odszedł po przejęciu władzy przez partię Al-Baas[339].

W czasie sprawowania władzy przez Al-Baas Ormianie stanowili grupę, której nie dotknęła represja czy dyskryminacja. Nie można jednak powiedzieć, że pozostali grupą uprzywilejowaną. Społeczność ta cieszyła się wprawdzie pełnią praw, miała własne kościoły (przy których często nauczany był język ormiański) i szkoły z możliwością nauczania języka ormiańskiego. Ormianie mogli zakładać stowarzyszenia oraz kluby kulturalne, sportowe i charytatywne[340]. W Aleppo między 1918 a 1978 rokiem wydawano około 100 czasopism i dzienników w języku ormiańskim. Związane były z tematyką społeczną, literacką, naukową, dziecięcą[341]. W latach 50. XX wieku stosunek do przedstawicieli tej mniejszości uległ jednak zmianie. Wiązało się to z procesem arabizacji społeczeństwa syryjskiego.

---

[336] M. Anjarini, *Al-Arman as-surijun fi mahab al-harb* [Ormanie syryjscy rzuceni w wichry wojny], „Syria Telegrach" 15.08.2013, http://www.syriantelegraph.com/?p=95991 (dostęp 21.04.2017).

[337] R. Boris, et al., *Syria, a country study*..., op. cit., s. 68.

[338] N. Erisyan, *Al-Nuwab al-Arman fi al-madżlis al-nijabija al-Surija 1928–2011* [Przedstawiciele Ormian w parlamencie syryjskim 1928–2011], Damaszek 2011, s. 120–125; N. Erisyan, *Wuzara Armen fi tarih al-hukumat as-Surija* [Ormiańscy ministrowie w historii rządów syryjskich], „Dam Press" 4.07.2012, http://www.dampress.net/?page=show_det&select_page=6&id=21266 (dostęp 21.04.2017).

[339] N. Migliorino, *(Re)constructing Armenia in Lebanon and Syria. Ethno-Cultural Diversity and the State in the Aftermatch of a Refugee Crisis*, New York–Oxford 2008, s. 58–62; N. Erisyan, *Wuzara Armen*..., op. cit.

[340] F. Ismail, *Al-Arman*..., op. cit.

[341] Ibidem.

Wraz z dojściem do władzy Hafiza al-Asada zliberalizowano politykę wobec mniejszości religijnych, w tym Ormian[342].

Po 2011 roku, kiedy wybuchł konflikt w Syrii, Ormianie nie opowiedzieli się oficjalnie po żadnej ze stron. Sytuacja zmieniła się dopiero wtedy, kiedy stracili wiarę, że sunnicka większość będzie respektować prawa chrześcijan. Zaczęli odchodzić od haseł demokratyzacji i wolności na rzecz islamizacji. Ponadto nie byli zwolennikami opozycji, ponieważ działała pod patronatem Turcji, a każda współpraca z tym państwem odpowiedzialnym za rzezie i ludobójstwa jest dla Ormian nie do zaakceptowania[343]. Konflikt w Syrii wpłynął na decyzję części Ormian o emigracji z tego państwa. Władze Armenii nadawały im obywatelstwo. Obecnie szacuje się, że na teren Armenii przybyło około 16 tys. uchodźców ormiańskich z Syrii[344]. Część udała się do Libanu, gdzie również zamieszkują Ormianie, oraz do Europy Zachodniej. Reszta pozostała w Syrii, spotykając się z wrogością ze strony islamistów. Rząd syryjski wykorzystał ten fakt, wspierając Ormian w organizacji własnych oddziałów zbrojnych, których głównym zadaniem jest ochrona kościołów i osiedli chrześcijan. Było to dla nich ważne, ponieważ jak pokazała przyszłość, islamiści ostrzelali 21 marca 2014 roku miasto Kassab zamieszkiwane właśnie przez Ormian. W następstwie tego wydarzenia 88 osób pochodzenia ormiańskiego poniosło śmierć (w tym 13 przez obcięcie głowy), a 30 starszych osób uprowadzono do Turcji (ostatecznie zostali przekazani stronie libańskiej)[345].

---

[342] A. Sanjian, *The Armenian Minority Experience in the Modern Arab World*, „Bulletin of the Royal Institute for Inter-Faith Studies" 2001, No. 3, s. 161–162.

[343] M. Muhamad, *„Dżinud al-masih"*..., op. cit.

[344] *16 elf Armeni suri hasalu ala al-dżensija au al-ikama au tasziret ad-duhul ila Arminia* [16 tysięcy syryjskich Ormian uzyskało obywatelstwo armeńskie lub pobyt albo wizę w Armenii], „Armenpress" 24.03.2016, https://armenpress.am/ara/news/840785 (dostęp 21.04.2017).

[345] R. Sherlock, *Turkey 'aided Islamist fighters' in attack on Syrian town*, 14.04.2014, http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/turkey/10765696/Turkey-aided-Islamist-fighters-in-attack-on-Syrian-town.html (dostęp 21.04.2017); F. Cunningham, *Massacre Proves Turk, Washington Complicity in Syria Terror*, http://www.strategic-culture.org/news/2015/12/03/massacre-proves-turk-washington-complicity-in-syria-terror.html (dostęp 21.04.2017).

Rozdział III

Przemiany polityczne w Syrii do 1963 roku

1. Walka wewnętrzna o władzę

Syryjczycy postrzegają swoją ojczyznę jako część obszaru historycznego i geograficznego znanego jako Bilad asz-Szam (Kraina Lewantu), oraz jako państwo narodowe, które narodziło się w 1946 roku pod nazwą Republika Syryjska, a od 1961 roku funkcjonuje na arenie międzynarodowej jako Syryjska Republika Arabska. W historii tego państwa miały miejsce dwa szczególne wydarzenia, które wywarły znaczący wpływ na rozwój jego życia politycznego, gospodarczego i społecznego. Pierwsze związane jest z umową Sykes-Picot z 16 maja 1916 roku zawartą pomiędzy Francją a Wielką Brytanią, na mocy której Bilad asz-Szam został podzielony na wiele państw. Drugie przełomowe zdarzenie wiąże się natomiast z deklaracją ministra spraw zagranicznych Wielkiej Brytanii Arthura Jamesa Balfoura z 2 listopada 1917 roku, dotyczącą utworzenia „żydowskiej siedziby narodowej" w Palestynie[1].

Oba te fakty na tyle zdeterminowały aktywność Syryjczyków, że już w 1943 roku ogłosili niepodległość, mimo że wojska francuskie opuściły tereny tego państwa dopiero 17 kwietnia 1946 roku[2]. Zanim to jednak nastąpiło, Syryjczycy toczyli nieustanne walki z rządem francuskim, który prowadził politykę kolonialną skierowaną na wyzysk i podporządkowanie zdobytych terenów. W jej ramach na przykład wprowadzono język francuski jako drugi język oficjalny i rozwijano kulturę francuską, która miała zastąpić rodzimą. Narzędziem do egzekwowania francuskiej polityki był Legion Arabski złożony z alawitów, druzów, chrześcijan

[1] N. Zeine, *The Struggle for Arab Independence: Western Diplomacy and the Rise and Fall of Faisal's Kingdom in Syria*, Beirut 1966, s. 49.

[2] G. Haddad, *Fifty years of modern Syria and Lebanon*, Beirut 1950, s. 241–264.

i Kurdów. Obecność Francuzów na ziemi syryjskiej zaowocowała rozbudzeniem nastrojów nacjonalistycznych, czemu dał wyraz prezydent Szukri al-Kuwatli w przemówieniu wygłoszonym z powodu ewakuacji wojsk francuskich z terenu Syrii. Stwierdził w nim, że po latach podziału, obcej dominacji i utracie osobowości słowo „Arab" ponownie nabrało silnego znaczenia, jak również wskazał, że dzięki uporowi, odporności na przeciwności losu (np. ujarzmienie przez kolonistów) i arabskiemu nacjonalizmowi zrodziła się potrzeba reform i ugruntowania języka arabskiego. Nawoływał ponadto do odrzucenia „chaosu kulturowego" będącego pozostałością po obcych[3].

Po wycofaniu się Francuzów obszar Syrii zmniejszył się z 300 tys. km^2 (w 1920 r.) do 185 190 km^2 (w 1946 r.), co miało związek z oderwaniem ziem i utworzeniem na nich Libanu[4] oraz odstąpieniem Turcji rejonu Aleksandretty w 1939 roku. Poza osłabieniem związanym z utratą terytorium stan ekonomiczny państwa pozostawiał wiele do życzenia. Jego gospodarka opierała się przede wszystkim na dochodach płynących z rolnictwa, które było zacofane. Z tego powodu po odzyskaniu niepodległości palącą sprawą było przeprowadzenie reformy rolnej.

Wyzwaniem dla Syryjczyków okazało się również stworzenie odpowiednich struktur politycznych i wypracowanie systemu politycznego. Nie było to prostym zadaniem, gdyż społeczeństwo stanowiło mozaikę pod względem narodowym, a przede wszystkim religijnym. Poza tym nie bez znaczenia były dochodzące do głosu nastroje społeczne związane z rosnącą popularnością panarabizmu (szczególnie po utworzeniu państwa Izrael), porażką w wojnie z Izraelem w 1948 roku i utratą ziem na rzecz Libanu. Wojna arabsko-izraelska ujawniła w istocie słabość państwa i rozczarowanie elitami rządzącymi. Klęska w tym konflikcie podważyła pozycję prezydenta, który nie zdał egzaminu w czasie kryzysu. Wyzwaniem dla władz syryjskich był także kryzys gospodarczy związany ze spadkiem popytu na produkty rolne z Syrii, a w konsekwencji wzrost bezrobocia i niezadowolenia społecznego (strajki) oraz odpływ ludności ze wsi do miast. Źródłem ogólnej niestabilności okazały się również nierówności ekonomiczne pogłębiające przepaść między zamożnymi a biednymi. Jedynie przedstawiciele klasy wyższej i średniej mieli dostęp do oświaty, czego nie można było powiedzieć o robotnikach czy

---

[3] *Hitab ar-rais Szukri al-Kuwatli bi munasabet al-Dżala* [Przemówienie prezydenta Szukriego al-Kuwatliego z powodu ewakuacji], Damaszek, 17 kwietnia 1946 r., http://www.discover-syria.com/bank/6151 (dostęp 13.04.2017).

[4] P. Seale, *Al-Asad: as-Syraa ala Asz-Szark al-Awsat* [Al-Asad. Walka o Bliski Wschód], Bejrut 2007, s. 34.

chłopach. Sytuacja musiała wręcz sprzyjać narastającym konfliktom społeczno-politycznym.

Wielu problemów przysparzały władzy ruchy separatystyczne w poszczególnych prowincjach i ich aspiracje niepodległościowe, żywe w czasie mandatu francuskiego. Idee te szerzyły się wśród alawitów z Latakii, druzów z Dżabal ad-Druz, Kurdów i chrześcijan z Al-Dżaziry.

Po odzyskaniu niepodległości przez Syrię władza należała do wąskiej grupy osób pochodzących z miast, a szczególnie z Damaszku i Aleppo. Pozostali, zamieszkujący tereny rolnicze, nie interesowali się polityką. Dla nich ważniejsze były więzy plemienne lub religijne. Była to grupa niewyedukowana. Poza polityką pozostawali także przedstawiciele mniejszości etnicznych, narodowych i religijnych, którzy pochodzili z najniższych warstw społecznych. Na początku władza skupiona była w rękach sunnickiej elity miejskiej. Opowiadała się za wprowadzeniem na wzór francuski systemu demokratycznego i pluralistycznego, który według nich miał zapewnić stabilność polityczną. Tak się jednak nie stało. Na przykład w samym tylko 1949 roku miały miejsce trzy zamachy stanu oraz częste zmiany na stanowisku premiera (pięciokrotnie) i prezydenta (dwukrotnie). Ówczesne władze nie radziły sobie z problemami ekonomicznymi, społecznymi i politycznymi. Ich przedstawiciele byli postrzegani jako niezdolni do rozwiązywania trudności i zagwarantowania choć minimum zabezpieczenia społecznego. Ponadto rodząca się demokracja w Syrii potrzebowała czasu. Elity polityczne musiały zdobyć doświadczenie, gdyż pierwszy raz od upadku Królestwa Arabskiej Syrii (1920) same decydowały o losach niepodległego i niezależnego państwa oraz jego społeczeństwie. Nie można zapomnieć, że osoby pełniące funkcje polityczne w państwie lub mające wpływ na politykę zdobyły wykształcenie w okresie, gdy Syria była częścią Imperium Osmańskiego. Nie wyedukowała więc własnej elity, a odziedziczyła tych, którzy wiedzę zdobywali w szkołach osmańskich. Poza tym po wycofaniu się kolonizatorów nie udało się stworzyć w państwie jednej tożsamości, która byłaby elementem łączącym wszystkich obywateli Syrii. Jej brak wynikał nie tylko z różnorodności grup religijnych, etnicznych i narodowych, lecz także miał związek z większym przywiązaniem do własnego rodu czy plemienia, a może nawet bardziej identyfikacją z rodem czy plemieniem niż z szerszą społecznością. Skoro więc nie istniał jeden naród syryjski, trudno było wyznaczyć odpowiednie priorytety w polityce państwa, wspólne dla wszystkich. Jak zaznaczył Georges Corm, funkcjonowanie państwa arabskiego nie wynikało „[...] w naturalny sposób z jego własnej historii społeczno-ekonomicznej ani tradycji kulturowych czy intelektualnych. To państwo «wyzwań», które często

musi uciekać się do przemocy, aby zapewnić sobie przetrwanie. Nie jest to jednak państwo «silne», brak mu bowiem odpowiednich mechanizmów kontroli społeczeństwa, brak mu również hegemonii ideologicznej, pozwalającej uzasadnić prawomocność warstwy rządzącej"[5].

Nie bez znaczenia jest fakt, że istotny wpływ na życie polityczne w Syrii miały partie polityczne, które zaczęły formować się już w latach 20. XX wieku. W 1925 roku francuskie władze mandatowe zezwoliły Syryjczykom na tworzenie własnych partii[6]. Pierwsze ugrupowania nawiązywały do korzeni europejskich. Miały one kluczowe znaczenie dla kształtowania się przyszłego życia politycznego i doprowadzenia do niepodległości Syrii. Najważniejszy z nich był Blok Narodowy powstały w 1925 roku. Później pojawiły się inne partie polityczne. Prezydenci, podobnie jak premierzy, do końca lat 50. reprezentowali: Blok Narodowy, Syryjską Partię Socjal-Nacjonalistyczną, Arabski Ruch Wyzwolenia, Partię Narodową i Partię Ludową. Wśród nich byli także wojskowi i bezpartyjni.

Niezmiernie ważną kwestią dla niepodległego państwa było przygotowanie podstawowego aktu, a mianowicie konstytucji. Prace nad nią trwały prawie cały rok, co pokazuje różnice między wizjami państwa reprezentowanymi przez przedstawicieli ugrupowań zasiadających w parlamencie. Ostatecznie konstytucję uchwalono 5 września 1950 roku. Po upływie trzech lat znowelizowano ją, rozszerzając uprawnienia prezydenta. Następnie w 1954 roku zmiany anulowano i powrócono do konstytucji w pierwotnym brzmieniu z roku 1950.

1.1. Nurty polityczne

Po uzyskaniu niepodległości przez Syrię w 1946 roku wyłoniło się pięć rywalizujących nurtów politycznych. Wśród nich były: konserwatywno-narodowy, nacjonalistyczny, regionalny, islamski i marksistowski.

---

[5] G. Corm, *Bliski Wschód w ogniu. Oblicza konfliktu 1956–2003*, przeł. E. Cylwik, R. Stryjewski, Warszawa 2003, s. 119.

[6] K. Deeb, *Tarih Surija al-muasir min al-intidab al-fransi ila sajf 2011* [Historia współczesnej Syrii od mandatu francuskiego do lata 2011], Bejrut 2011, s. 82.

1.1.1. Nurt konserwatywno-narodowy

W początkowej fazie nurt ten był reprezentowany przez Blok Narodowy, który powstał w 1925 roku[7]. W jego skład wchodzili przedstawiciele znamienitych rodów syryjskich, którzy już w okresie Imperium Osmańskiego mieli wpływ na politykę (właściciele ziem, prawnicy, handlarze). Wśród nich byli członkowie sunnickich rodzin: Al-Kuwatli, Al-Azm, Al-Kudsi, Mardam, Al-Dżabri, Al-Kichi, Al-Kajlani, Al-Barazi, Al-Asali, Al-Atrasz oraz Al-Atasi[8]. Blok Narodowy nie działał według konkretnego programu, wobec władz francuskich prowadził politykę „honorowej współpracy"[9]. Związana była z pośredniczeniem między społeczeństwem syryjskim a władzami mandatowymi w zamian za większe wpływy w polityce. Reprezentując najwyższe warstwy społeczne, członkowie Bloku Narodowego nie byli zwolennikami zmian ani szerszego udziału innych warstw społecznych we władzy. Z czasem wśród członków partii coraz większą popularność zdobywały hasła niepodległościowe, co odzwierciedlało stan ich świadomości, że tylko w niezależnej Syrii będą mogli liczyć na pełnię władzy. Cel ten stał się jednak źródłem zarzewia i w konsekwencji doprowadził do podziału i rozpadu Bloku Narodowego w 1939 roku. Przedstawiciele tego ugrupowania zjednoczyli jeszcze raz siły i przed formalną niepodległością uzyskali ważniejsze stanowiska w państwie – urzędy prezydenta (Szukri al-Kuwatli od 24 października 1945 do 29 marca 1949 r.) i premiera (Sad Allah al-Dżabiri od 24 października 1945 do 16 grudnia 1946 r.), biorąc następnie udział w pierwszych parlamentarnych wyborach w niepodległej Syrii w 1947 roku. Po nich Blok Narodowy rozpadł się na Partię Ludową, do której należały elity z Aleppo i Homs, oraz Partię Narodową reprezentowaną przez elity z Damaszku. Ostateczna decyzja o podziale zapadła jednak na konferencji w mieście Baalbek w Libanie w 1948 roku. Przyczyną podziału była zarówno rywalizacja pomiędzy poszczególnymi przywódcami wewnątrz partii, jak i porażka w wyborach parlamentarnych w 1947 roku.

Obie partie nie różniły się między sobą co do postulatów polityki wewnętrznej. Były to partie konserwatywne reprezentujące interesy kupców miejskich, właścicieli ziemskich i arystokracji[10]. Partia Narodowa wyrażała w istocie interesy ludności zamieszkałej w Damaszku i południowej części Syrii, a Partia

---

[7] *National Bloc*, Encyclopædia Britannica, http://www.britannica.com/topic/National-Bloc (dostęp 13.04.2017).

[8] J. Zdanowski, *Historia Bliskiego Wschodu w XX wieku*, Wrocław 2010, s. 89.

[9] Ibidem, s. 93.

[10] D. Commins, *Historical Dictionary of Syria*, Lanham–Toronto–Oxford 2004, s. 214–215.

Ludowa północnej części Syrii, począwszy od Homs, Aleppo, doliny Eufratu, Al-Dżaziry aż do granicy irackiej. Różnice tkwiły w spojrzeniu na politykę zagraniczną[11]. Ponadto przedstawiciele Partii Narodowej kierowali się w stronę Egiptu i Arabii Saudyjskiej, podczas gdy przedstawiciele drugiego ugrupowania w stronę Iraku, postulując powołanie unii gospodarczej między obu państwami oraz zlikwidowanie granicy i barier celnych.

Najważniejsi przywódcy Partii Narodowej to Szukri al-Kuwatli, Dżamil Mardam, Sabri al-Asalia oraz Sad Allah al-Dżabiri[12]. Natomiast liderami Partii Ludowej byli Nazim al-Kudsi, Ruszdi al-Kichija, Maarouf al-Dawalibi i Haszim al-Atasi[13].

Warto zaznaczyć, że w swoich poglądach i celach politycznych partie te posługiwały się pojęciem ludu syryjskiego (*asz-szaab*). Głównym celem politycznym było uniezależnienie i wzmocnienie państwa syryjskiego, a zaraz po nim zapewnienie sprawiedliwości społecznej. Co ważne, partie te postulowały równość pomiędzy rasami, ludami i religiami tworzącymi ów lud syryjski – mowa tu o mniejszościach religijnych i etnicznych. Innymi słowy, celem tych partii było utworzenie syryjskiej tożsamości narodowej i opartego na niej silnego, suwerennego, zjednoczonego i demokratycznego państwa narodowego.

1.1.2. Nurt nacjonalistyczny (panarabistyczny)

Nurt ten dążył do utworzenia zjednoczonego państwa arabskiego. Jednym z jego pierwszych reprezentantów była Liga Akcji Narodowej (Usbat al-Amal al-Kaumi). Ugrupowanie powołał Abderrazak al-Dandashli wraz z Sabrim al-Asalimem i Zakim al-Arsuzimem w Karnail (miejscowość leżąca obecnie w Libanie) w 1932 roku. Liga powstała jako odpowiedź na prowadzenie przez władze francuskie ustępliwej polityki wobec Turcji kosztem terytoriów zamieszkanych przez Arabów. Można rzec, że odzwierciedlała ambicje nowego pokolenia. Słowo *al-kaumi* umieszczone w nazwie organizacji miało świadczyć o lojalności wobec panarabizmu[14]. Ugrupowanie odnotowało krótki epizod współpracy z Blokiem

---

[11] K. Deeb, *Tarih Surija*..., op. cit., s. 99–100.

[12] G. Haddad, *Min tarih Surija al-Muasara 1946–1966* [Z historii współczesnej Syrii 1946–1966], Amman 2001, s. 15–16; R. Bidwell, *Dictionary of Modern Arab History*, New York–London 2010, s. 266–267, 300.

[13] Ibidem.

[14] N. al-Atasi, *Tatawer al-mudżtamaa as-suri 1831–2011* [Rozwój społeczeństwa syryjskiego 1831–2011], Bejrut 2015, s. 125.

Narodowym. Przyczyną zerwania kooperacji okazał się kryzys związany z traktatem syryjsko-francuskim z 1936 roku[15].

Członkowie Ligi Akcji Narodowej przeciwstawiali się konserwatywnemu Blokowi Narodowemu, który według nich przejawiał zbyt uległą postawę wobec francuskich władz mandatowych. Celem działalności Ligi było zakończenie europejskich rządów kolonialnych na obszarach arabskich, ponieważ stanowiła partię nacjonalistyczną, inspirowaną europejskimi ultraprawicowymi ruchami politycznymi tamtych czasów, takimi jak faszyzm. W latach 1932–1940 miała nawet, wzorowane na „brunatnych koszulach", paramilitarne bojówki o nazwie Żelazne Koszule[16].

Liga Akcji Narodowej była pierwszą arabską partią polityczną na terytorium ówczesnego mandatu Syrii i Libanu, w której nie dominowali przedstawiciele tradycyjnych elit osmańskich (ziemianie i kupcy), ale prawnicy, nauczyciele, urzędnicy i intelektualiści wykształceni na Zachodzie. Jej działacze próbowali stworzyć nowoczesny nacjonalizm arabski i przeciwstawiali się sektarianizmowi, trybalizmowi oraz nierównościom w klanach rodzinnych (*ailija*). Celami aktywności partii były: jedność Arabów, suwerenność i ich niepodległość, nieuznawanie władz mandatowych Syrii, przeciwstawianie się regionalizmowi, autonomii religijnej i narodowej, walka o prawa dla kobiet i rozpowszechnianie języka arabskiego (język w życiu publicznym i prywatnym). W dziedzinie ekonomii proponowali z kolei jedność (integrację) gospodarczą państw arabskich i walkę z inwestycjami zagranicznymi w świecie arabskim i feudalizmem[17]. W programie nie proponowali natomiast rozwiązań charakterystycznych dla marksizmu, leninizmu, socjalizmu. Liga była prototypem ideologicznym partii Al-Baas[18].

---

[15] N.M. Kaylani, *The Rise of the Syrian Ba'th, 1940–1958: Political Success, Party Failure*, „International Journal of Middle East Studies" 1972, Vol. 3, No. 1, s. 3, http://web.stanford.edu/group/tomzgroup/pmwiki/uploads/Kaylani%20Nabil.%20The%20Rise%20of%20the%20Syrian%20Bath%201940-1958%20Political%20Success%20Party%20failure.%201972.pdf (dostęp 20.05.2017).

[16] M. Curtis, *People and Politics in the Middle East: Proceedings of the Annual Conference of the American Academic Association for Peace in the Middle East*, New Brunswick NJ 1971, s. 135–138; Y. Choueiri, *Islamic Fundamentalism: The Story of Islamist Movements*, *3rd Edition*, London–New York 2010, s. 144; Ch. Schumann, *Liberal Thought in the Eastern Mediterranean: Late 19th Century Until the 1960s.*, Leiden–Boston 2008, s. 91.

[17] *Sahafat al-ahzab – Usbat al-Amal al-Kaumi* [Prasa partyjna – Liga Akcji Narodowej], http://esyria.sy/ecal/article/يمومقلا-لمعلا-قبصع-بازحألا-قفاحص (dostęp 20.05.2017).

[18] N. al-Atasi, *Tatawer*..., op. cit., s. 125.

Wypracowane przez nią idee stały się zaczynem nowoczesnego nacjonalizmu arabskiego i związanych z nim organizacji militarnych[19].

Kres aktywności Ligi miał związek z sympatią wobec państw Osi. Jej aktywiści zostali aresztowani przez władze francuskie[20]. W 1939 roku w miejsce Ligi Akcji Narodowej założono Arabską Partię Narodową (Al-Hizb al-Kaumi al-Arabi), której głównym ideologiem został Zaki al-Arsuzi. Ugrupowanie działało tylko kilka miesięcy. Partia ta, za swoim przywódcą, głosiła potrzebę renesansu arabskiego, dzięki któremu Arabowie mieliby odzyskać należne im miejsce na mapie świata i w historii. Według Z. al-Arsuziego i jego zwolenników cywilizacja arabska, tak jak przed wiekami, miała do spełnienia misję. W związku z tym powinna wyzwolić się (kulturowo, politycznie i społecznie) spod rządów Turcji oraz europejskich państw kolonialnych. Działając w Arabskiej Partii Narodowej, Zaki al-Arsuzi opracował i przedstawił program utworzenia Republiki Syryjskiej jako państwa socjalistycznego, świeckiego i bezklasowego. Ogłosił ideę renesansu cywilizacji arabskiej, jej wyższości nad innymi cywilizacjami (również bliskowschodnimi, np. turecką) i powrotu do czystości krwi arabskiej[21]. Mimo znacznego wkładu Arabskiej Partii Narodowej w nacjonalistyczną myśl polityczną Arabów jej działalność nie zyskała jednak masowego poparcia. Po porażce Zaki al-Arsuzi na krótko przeniósł się do Bagdadu, by tam szerzyć swoje poglądy. Nie zyskawszy posłuchu, wrócił do Syrii z misją założenia kolejnej partii – Ruchu Arabskiego Odrodzenia.

W ramach nurtu nacjonalistycznego działała i nadal funkcjonuje partia Al-Baas założona 7 kwietnia 1947 roku w Damaszku przez Michela Aflaka i Salah ad-Dina al-Bitara, którzy zdobyli wykształcenie na Sorbonie i powrócili do kraju w 1934 roku. Swoją wiedzą dzielili się z uczniami jednego z najbardziej popularnych liceów nie tylko w Damaszku, lecz także w całej Syrii[22]. Pierwszy pracował jako nauczyciel historii, drugi nauczał matematyki i fizyki. Od samego początku próbowali przekonywać swoich uczniów do wyznawanej przez siebie ideologii, wpajając im ideologię panarabizmu.

Michel Aflak był pod wpływem szkoły idealizmu francuskiego filozofa Henriego Bergsona. Wpływ na niego wywierał również Ruch Odrodzenia Włoskiego Giuseppe Mazziniego. Swoją wiedzę i doświadczenie starał się więc

---

[19] S. Moubayed, *Steel & Silk. Men and Women who shaped Syria 1900–2000*, Seattle 2006, s. 143–144.

[20] N. al-Atasi, *Tatawer*..., op. cit., s. 142.

[21] M. Curtis, *People and Politics*..., op. cit., s. 134–135.

[22] S. Moubayed, *Steel & Silk*..., op. cit., s. 372–373.

przenieść na grunt arabski. Z myśli włoskiej zaczerpnął cele polityczne, takie jak jedność, wolność i niepodległość, które później zmienił na socjalizm.

Michel Aflak i Salah ad-Din al-Bitar za najważniejsze zadanie w działalności politycznej uważali odrodzenie Syrii i Arabów, co wiązało się z rewolucją zarówno w samych strukturach społeczeństwa syryjskiego, jak i w sferze jego obyczajowości. Celem jej było narodzenie nowego człowieka przy jednoczesnym odrodzeniu samoświadomości narodu arabskiego[23]. Obaj byli bardzo aktywni intelektualnie i politycznie: organizowali demonstracje uczniowskie, pracowali nad programem nowej partii i zyskiwali coraz większą popularność. W efekcie połączyli europejską myśl filozoficzną, którą poznali, studiując w Paryżu, z arabizmem Zakiego al-Arsuziego i partii Antuna Sa'ady. Ci dwaj myśliciele dostarczyli im podstaw organizacyjnych i ideologicznych dla nowej organizacji. Praca nad sformułowaniem programu partii politycznej zajęła kilka lat. W założeniach miała to być partia awangardowa. Na początku, w 1940 roku, stworzyli ugrupowanie o nazwie Ruch Ożywienia Arabskiego (Harakat al-Ihja al-Arabi). Po jakimś czasie jednak doszli do wniosku, że samo ożywienie społeczeństwa arabskiego to za mało – potrzebne jest jego odrodzenie. Tak powstał w 1943 roku Ruch Odrodzenia Arabskiego (Harakat al-Baas al-Arabi)[24]. Ugrupowanie to następnie połączyło się z partią, na której czele stał Zaki al-Arsuzi[25]. Wspólnie działali w ramach jednej panarabistycznej partii Al-Baas[26], za której głównych ideologów uznaje się dziś Michela Aflaka i Zakiego al-Arsuziego[27].

Konferencja założycielska partii odbyła się 5–7 kwietnia 1947 roku w kawiarni Al-Raszid w Damaszku, która gościła młodzież z Syrii, Libanu i Jordanii. Ustalono wtedy program partii i komisję wykonawczą złożoną z czterech osób. Michel Aflak został przywódcą partii, a Salah ad-Din al-Bitar jej sekretarzem generalnym. Przyjęto wówczas nową nazwę – Partia Odrodzenia Arabskiego (Hizb

---

[23] K. Deeb, *Tarih Surija*..., op. cit., s. 132–133.

[24] O. Bengio, *Saddams Word: Political Discourse in Iraq*, Oxford–New York 1998, s. 33–35.

[25] W 1940 r. Z. al-Arsuzi założył Partię Arabskiego Odrodzenia. Oskarżył M. Aflaka i S. al-Bitara o kradzież nazwy ugrupowania (postulaty podobnie jak nazwa były niemalże identyczne). Do 1944 r. większość zwolenników Z. al-Arsuziego przeszło do partii M. Aflaka i S. al-Bitara. Doprowadziło to do wieloletniego konfliktu. Ostatecznie jednak trzej ideolodzy doszli do porozumienia.

[26] Z. Landowski, *Islam. Nurty, odłamy, sekty*, Warszawa 2008, s. 175; Ł. Fyderek, *Pretorianie i technokraci w reżimie politycznym Syrii*, Kraków 2011, s. 132.

[27] D. Commins, D. Lesch, *Historical Dictionary of Syria*, Plymouth 2014, s. 47; Y. Choueiri, *Islamic Fundamentalism*..., op. cit., s. 113.

al-Baas al-Arabi). Oficjalnie Al-Baas ogłosiła się jako nacjonalistyczna partia arabska, hołdująca idei jedności państw arabskich[28].

Konstytucja i regulamin wewnętrzny partii Al-Baas wydana w kwietniu 1947 roku nawiązywała do jedności kulturowej narodu arabskiego[29]. Zgodnie z nią ojczyzna Arabów jest jednością polityczną, gospodarczą i nie podlega podziałowi. Naród arabski ma do spełnienia misję, czyli zwalczanie kolonializmu, wzbogacanie światowej cywilizacji oraz współpracę z innymi narodami. Centrum aktywności partii jest Damaszek (art. 2), który może zostać przeniesiony do innego miasta, jeśli tylko będzie wymagał tego interes narodowy. Postulowano utworzenie filii w innych państwach arabskich, aby pracować na rzecz jedności Arabów. Zgodnie z dokumentem partii z 1947 roku socjalizm wywodził się z ducha arabskiego nacjonalizmu i uchodził za idealny system (art. 4). Majątek gospodarczy ojczyzny Arabów uznano za własność narodu arabskiego (art. 26). Głoszono upaństwowienie wielkich sektorów gospodarki, surowców naturalnych, transportu publicznego (art. 29).

Według przedstawicieli partii Al-Baas władza należała do ludu (art. 5). System rządów w państwie arabskim miał oprzeć się na konstytucyjnym systemie parlamentarnym (art. 14). Uważano, że odrodzenie arabskiego nacjonalizmu i wprowadzenie socjalizmu osiągnie się jedynie drogą przewrotu (buntu społecznego) i walki, a nie powolnych zmian (art. 6). W zarządzaniu administracyjnym państwem preferowano system zdecentralizowany (art. 16). W konstytucji i regulaminie wewnętrznym odwołano się do zasad: równości kobiet arabskich w dostępie do praw obywatelskich (art. 12), równych szans w dostępie do edukacji i życia gospodarczego (art. 13), równości wszystkich obywateli i zakaz wyzysku ich pracy (art. 28). W polityce zagranicznej opowiedziano się za dbałością o interes narodu arabskiego (art. 22). Wszystkie traktaty i umowy zawarte przez wcześniejsze rządy naruszające suwerenność Arabów miały być anulowane (art. 24).

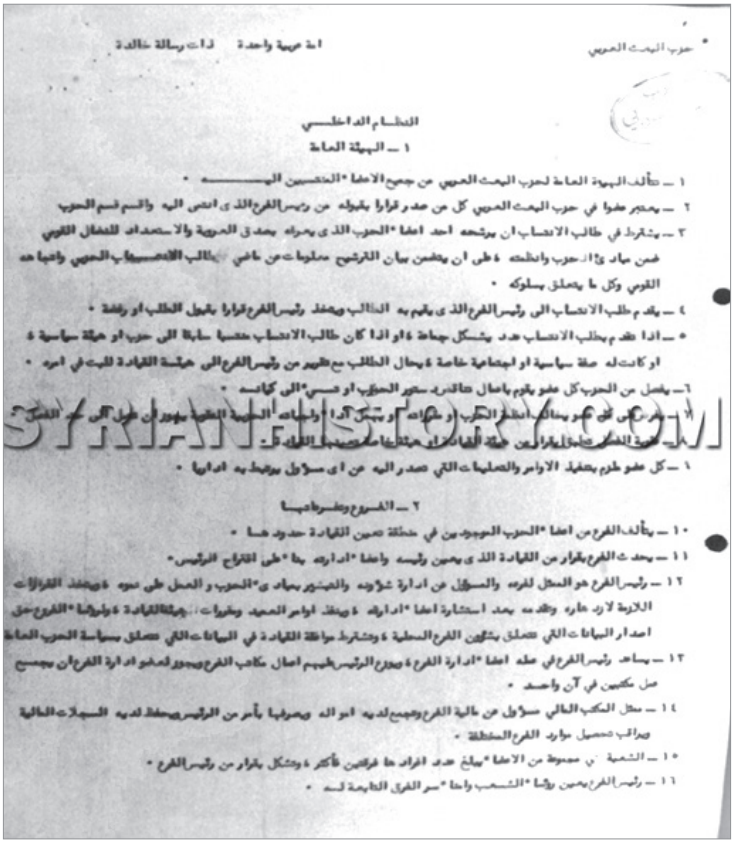
W dokumencie odniesiono się także do kwestii polityki społecznej, edukacyjnej, zasad postępowania w partii, członkostwa w niej, praw i obowiązków działaczy partyjnych oraz struktury partii.

---

[28] Więcej o ideologii partii Al-Baas w rozdziale pierwszym.

[29] *Konstytucja i regulamin wewnętrzny partii Al-Baas*, kwiecień 1947 r., http://online.fliphtml5.com/huvs/syup/#p=2 (dostęp 20.05.2017).

Fotografia 1. Kopia regulaminu Partii Odrodzenia Arabskiego (Hizb al-Baas al-Arabi) opublikowanego w kwietniu 1947 roku

Źródło: http://syrianhistory.com/en/photos/1900?tag=documents (dostęp 13.04.2017).

Partia miała charakter świecki. W 1952 roku liczyła 500 członków, a dwa lata później około 2,5 tys.[30] Dążyła do odrodzenia i wzmocnienia narodu arabskiego oraz przywrócenia mu dawnej chwały. Jej zadaniem było zjednoczenie narodu arabskiego, czyli wszystkich państw arabskich. Z perspektywy partii Al-Baas państwa arabskie cechowała jedność narodowa, kulturalna, polityczna i ekonomiczna, socjalizm natomiast wynikał z charakteru narodu arabskiego[31].

[30] N.M. Kaylani, *The Rise of the Syrian Ba'th*..., op. cit., s. 22.

[31] G. Haddad, *Min tarih Surija*..., op. cit., s. 16–17.

W myśl poglądów partii Al-Baas wszystkie grupy etniczne, sekty religijne, plemiona, czy ugrupowania regionalne stopiły w jednym narodzie arabskim. Michel Aflak twierdził nawet, że „zabrudzenie rasy arabskiej" doprowadziło do regresji Arabów i ich upadku moralnego[32]. Postrzegał naród arabski za postępowy, który odrzuca atakujące go choroby, zaliczając do nich między innymi podział na plemiona, grupy i sekty, prześladowanie kobiet, dominację feudałów. Leczenie z tych chorób uważał za obowiązek każdego intelektualisty arabskiego[33]. Negatywne nastawienie tej partii do uznania mniejszości skutkowało tym, że nie mogli liczyć na poparcie z ich strony.

Partia Odrodzenia Arabskiego (Hizb al-Baas al-Arabi) w 1953 roku połączyła się z Arabską Partią Socjalistyczną Akrama al-Hauraniego. Pełna nazwa nowego ugrupowania otrzymała wówczas brzmienie: Partia Socjalistycznego Odrodzenia Arabskiego (Hizb al-Baas al-Arabi al-Isztiraki), nazywana potocznie partią Al-Baas. Ugrupowanie to przez wiele dekad odgrywało istotną rolę w życiu politycznym, społecznym i gospodarczym Syrii[34].

Do powyższego nurtu należała także Arabska Partia Socjalistyczna z Akramem al-Hauranim na czele. Był on socjalistą i zarazem nacjonalistą[35] stojącym w opozycji do partii komunistycznej. Pochodził z rodziny sunnickiej, zdobył wykształcenie prawnicze. W latach 1936–1937 był członkiem Syryjskiej Partii Socjal-Nacjonalistycznej Antuna Sa'ady[36], po czym założył własną Partię Młodzieży (Hizb al-Szabab). Była to na początku lokalna organizacja działającą w muhafazacie Hama, która szybko zyskała ogólnonarodową popularność, szczególnie wśród wykształconej młodzieży[37], jak również alawitów i rolników, których interesu aktywnie broniła. Stojąc na czele tego ugrupowania, Akram al-Haurani zdobył miejsce w parlamencie jako reprezentant okręgu Hama w wyborach w 1943 roku. Był jedynym przedstawicielem niższych warstw społecznych w opanowanym przez arystokrację i burżuazję parlamencie. Domagał się między innymi zmiany w ordynacji wyborczej, która spowodowałyby, że więcej przedstawicieli

---

[32] T.E. Farah, *Pan-Arabism and Arab Nationalism: The Continuing Debate*, Boulder 1987, s. 37; A. Sinai, A. Pollack, *The Syrian Arab Republic: A handbook*, New York 1976, s. 45.

[33] P. Seale, *Asad. The Struggle for the Middle East*, Berkeley 1989, s. 30–31.

[34] O. Carré, *Le mouvement idéologique ba'thiste*, [w:] *La Syrie d'aujourd'hui*, red. A. Raymond, Paris 1980, s. 184–216; M. Dendishli, *Hizb al-Baas al-Arabi al-Isztiraki 1940–1963* [Partia Socjalistycznego Odrodzenia Arabskiego 1940–1963], Sydon 1979.

[35] S. Heydemann, *Authoritarianism in Syria: Institutions and Social Conflict, 1946–1970*, New York 1999, s. 81.

[36] P. Seale, *Asad*..., op. cit., s. 47.

[37] Ch. Schumann, *Liberal Thought in the Eastern Mediterranean*..., op. cit., s. 91–92.

różnych warstw społecznych mogłoby zasiadać w parlamencie. Innym jego postulatem była reforma rolna, tj. podział ziem feudałów i przekazanie jej rolnikom. Zasłynął z tego, że udało mu się przeforsować własny projekt społeczny Al-Ghab, który dotyczył przekazania bagnistych ziem przy rzece Orontes (Nahr al-Asi) biednym rolnikom. Pomysł okazał się jednym z najbardziej udanych projektów rolniczych w Syrii. Podczas działalności parlamentarnej Akram al-Haurani dał się poznać jako lokalny patriota, znawca spraw rolnictwa i problemów mieszkańców muhafazatu Hama.

Partia Młodzieży nastawiona była zatem na potrzeby rolników i lokalny obszar aktywności ograniczający się do muhafazatu Hama, toteż w 1945 roku Akram al-Haurani zdecydował się stworzyć nową partię o nazwie Arabska Partia Socjalistyczna, która miała już zasięg krajowy[38]. Było to jedno z najbardziej popularnych ówcześnie ugrupowań, którego program opierał na założeniach socjalistycznych, takich jak walka klasowa, socjalizm i społeczeństwo bezklasowe.

W roku 1950 jej przywódca spektakularnie rozwinął działalność partii. Otworzył biura w całej Syrii, przygotował nowy, postępowy program zawierający postulaty ukrócenia wpływów feudałów, reformy rolnej, zwalczania sektarianizmu, walki o prawa kobiet, rozpowszechnienia edukacji (podstawowej i średniej), utworzenia szkół technicznych i zawodowych. W sprawach politycznych partia kładła nacisk na uwolnienie się spod obcych wpływów oraz stworzenie systemu konstytucyjnej republiki parlamentarnej, której konstytucja zawierałaby postulaty socjalizmu i panarabizmu. Akram al-Haurani był przekonany, że jedność Arabów jest niemożliwa, dopóki nie uwolnią się oni spod kolonializmu[39].

Z czasem program tej partii uzyskał sympatię oficerów i niższą rangą żołnierzy armii syryjskiej. Akram al-Haurani zdobył wśród nich popularność jako weteran powstania w Iraku, któremu przewodził Raszid Ali al-Kilani, i przeciwnik rozwiązania Legionu Arabskiego. Nie zgadzał się jednak na to, aby członkowie jego partii jednocześnie należeli do armii[40]. W 1953 roku, jak już wcześniej zaznaczono, Arabska Partia Socjalistyczna zjednoczyła się z ugrupowaniem Al-Baas, co świadczy o tym, że w istocie bliżej było jej do nacjonalistów arabskich.

---

[38] A. Haurani, *Muzakkarat Akram al-Haurani* [Pamiętniki Akrama al-Hauraniego], Kair 2000, t. 2, s. 1280.

[39] S. Moubayed, *Steel & Silk*..., op. cit., s. 246.

[40] Ibidem, s. 246–249.

1.1.3. Nurt regionalny

Nurt ten skoncentrował się wokół krainy Lewantu, czyli Syrii, Libanu, Palestyny, Jordanii – tzw. Wielkiej Syrii. Jego założeniem było dążenie do utworzenia Syrii dla Syryjczyków, mieszkańców Lewantu łączyła bowiem kultura, podobny poziom rozwoju cywilizacyjnego i cechy antropologiczne, a dodatkowym elementem scalającym był emocjonalny stosunek do Lewantu jako najbliższej ojczyzny, z którą się identyfikowali. Nacjonalizm postrzegali przez pryzmat regionu, w którym mieszkali. Większy nacisk kładli na nacjonalizm regionalny niż arabski.

Nurt ten reprezentowała Syryjska Partia Socjal-Nacjonalistyczna. Została założona w 1932 roku przez Antuna Sa'adę, chrześcijanina, który pochodził z Libanu[41]. Inspiracje czerpał z dorobku ruchów ideologicznych i organizacji popularnych w ówczesnej Europie, dostosowując je do syryjskich realiów. Ideologia partii bazowała na ideologii nacjonalistycznej lat 30. XX wieku i wcześniejszego okresu dziewiętnastowiecznej myśli narodowej, spopularyzowanej na Bliskim Wschodzie między innymi przez Butrusa al-Bustaniego. Ów próbował ją budować w oparciu na geografii, historii i tradycji, a nie religii[42]. Inspiracje czerpał także z myśli faszystowskiej[43], z tą różnicą, że nie była dla niego ważna rasa, ale środowisko naturalne, gdyż jedność geograficzna stanowiła podstawę wieloetnicznego narodu syryjskiego.

Świecka ideologia nacjonalistyczna przyciągała chrześcijan z Syrii, Libanu i ówczesnej Palestyny. Większość z nich stanowili prawosławni i protestanci, z których wielu wyedukowało się na Uniwersytecie Amerykańskim w Bejrucie. Część z nich była zwolennikami nacjonalizmu arabskiego (panarabizmu), sam Antun Sa'ada był jednak przeciwnikiem tej ideologii. Uważał, że naród arabski nie istnieje. Twierdził, że Syryjczycy stanowią odrębny naród, starszy nawet niż islam i chrześcijaństwo[44]. Powinien być on oparty na kilku ideałach – wolności, obowiązku, dyscyplinie i sile obfitującej w prawdę, dobro i piękno[45]. Pojęcie na-

---

[41] A. Sa'ada znalazł się w Syrii, uciekając z Libanu, w którym był ścigany za działalność opozycyjną. Po zamachu stanu w 1949 r. dokonanym przez H. az-Za'ima został przekazany władzom libańskim i rozstrzelany w ojczyźnie za zdradę stanu. Zob. R. Bidwell, *Dictionary of Modern*..., op. cit., s. 328.

[42] A. Beshara, *Antun Sa'adeh: Architect of Syrian nationalism*, [w:] *The Origins of Syrian Nationhood: Histories, Pioneers and Identity*, red. A. Beshara, New York–London 2011, s. 341–363.

[43] N. Benkorich, *Hitler, the Arabs and the Jews*, http://www.booksandideas.net/Hitler-the-Arabs-and-theJews.html (dostęp 13.04.2017).

[44] Ibidem, s. 352.

[45] H.A. Kader, *Ideology*, http://www.ssnp.com/new/ssnp/en/ssnp.htm#THE%20BASIC%20PRINCIPLES (dostęp 13.05.2017).

rodu oparł na realiach ludzkiego rozwoju społecznego. Do narodu syryjskiego nie zaliczał Żydów. Uważał, że jego częścią mogą być Kurdowie, Czerkiesi i Ormianie, ponieważ można ich zasymilować[46].

Tworząc własną ideologię, Antun Sa'ada kładł nacisk na dwie kwestie. Po pierwsze, na stworzenie programu reform politycznych i społecznych, które gwarantowałyby rozdział państwa od religii. Miał zatem wizję państwa świeckiego z silną władzą centralną i armią. Po drugie, postulował stworzenie partii politycznej, która wprowadziłaby w życie ideologię nacjonalizmu (socjalnego). Ideologia ta opierała się na ośmiu podstawowych zasadach. Zaliczały się do nich:

1. Syria jest dla Syryjczyków, a Syryjczycy są jednym narodem.
2. Sprawa syryjska jest integralną sprawą narodową, zupełnie odmienną od innych spraw.
3. Kwestia syryjska jest sprawą narodu syryjskiego i syryjskiej ojczyzny.
4. Naród syryjski jest wytworem etnicznej jedności Syryjczyków, która rozwijała się w całej jej historii.
5. Państwo syryjskie to jest przestrzeń geograficzna, w której rozwijał się naród syryjski. Ma określone granice naturalne i rozciąga się od obszaru Taurus na północnym zachodzie i gór Zagros na północnym wschodzie poprzez Kanał Sueski i Morze Czerwone na południu, obejmuje półwysep Synaj i zatokę Akaba i od syryjskiego morza na zachodzie, włącznie z wyspą Cypr do łuku arabskiej pustyni i Zatoki Perskiej na wschodzie (region ten nazywany jest Syryjskim Żyznym Półksiężycem);
6. Naród syryjski jest jednym społeczeństwem.
7. Syryjski ruch socjal-nacjonalistyczny czerpie inspirację z talentów syryjskiego narodu oraz jego kultury politycznej i historii narodowej.
8. Interes Syrii zastępuje każdy inny interes[47].

Program społeczny partii oparty był na pięciu filarach:

– rozdział religii od państwa;
– nieingerowanie duchownych w sprawy polityki i sądownictwa;
– eliminowanie barier między różnymi odłamami islamu i wyznaniami;
– zniesienie feudalizmu, oparcie gospodarki narodowej na produkcji i ochronie praw pracowniczych, interesie państwa i narodu;

[46] Ibidem.

[47] Ibidem.

– powołanie sił zbrojnych będących w stanie skutecznie bronić narodu i państwa[48].

W kwestiach międzynarodowych stanowisko polityczne Antuna Sa'ady stało w opozycji do wielu polityków z jego rodzimego Libanu. Domagał się utworzenia jednego zjednoczonego Lewantu (Wielkiej Syrii) złożonego z Syrii, Libanu, Jordanii i Palestyny[49], wskazując przy tym, że trzy ostatnie wymienione państwa zostały oddzielone od „Matki Syrii". Myśl ta była popularna głównie w środowiskach chrześcijańskich, które uważały Lewant za swój naturalny, rdzenny obszar[50]. Ponadto nie uznawał prawa Żydów do ustanowienia swojego państwa w Palestynie. Nawoływał do bojkotowania tych aktów międzynarodowych, na mocy których naruszona byłaby integralność państwa syryjskiego.

Poglądy Antuna Sa'ady były inspiracją dla Michela Aflaka i Salah ad-Dina al-Bitara przy tworzeniu programu partii Al-Baas oraz innych organizacji[51].

Program Syryjskiej Partii Socjal-Nacjonalistycznej zyskał przychylność mniejszości religijnych i etnicznych, środowisk studenckich oraz drobnej burżuazji, zwłaszcza w prowincjach Homs, Latakia, Dżabal ad-Druz i Dżabal Lubnan. Jako świecka partia zdobyła popularność głównie wśród chrześcijan, a także części sunnitów, szyitów i druzów. Sympatyzowali z nią żołnierze sił zbrojnych. Z czasem wizja Antuna Sa'ady znalazła zwolenników na innych obszarach Żyznego Półksiężyca i Cypru, jego partia była bowiem wrogo nastawiona wobec feudałów, francuskich władz mandatowych oraz skorumpowanej, w mniemaniu przywódców partii, władzy politycznej w Syrii. Za największego rywala lider tej partii uważał Chalida Bakdasza, przywódcę Komunistycznej Partii Syrii.

W celu zdobycia popularności Antun Sa'ada wykorzystał upowszechnienie w Syrii obowiązkowej edukacji i powstałe w tym celu struktury oświatowe, by przyciągnąć do partii młodzież. W związku z tym jego partia miała charakter inteligencki. Nie udało mu się przekonać do siebie klasy robotniczej (z uwagi na popularność wśród nich haseł Komunistycznej Partii Syrii) ani mieszkańców prowincji z natury konserwatywnych. Wizje, które proponował, były akceptowane przez wykształconą elitę, toteż nie docierały do mas. Popularność Syryjskiej Partii Socjal-Nacjonalistycznej wśród kształcącej się młodzieży z niepokojem obserwowała część ich rodziców. Wielu z nich uważało ją za bezbożną i deprawującą

---

[48] Ibidem.

[49] D. Muhammad, F. Katman, *Nationalistic Trends in Modern Syria*, „European Researcher" 2015, Vol. 94, No. 5, s. 377.

[50] A. Sa'ada, *Nuszu al-Umam* [Geneza narodów], Bejrut 1938.

[51] D. Muhammad, F. Katman, *Nationalistic Trends*..., op. cit., s. 373–380.

ich dzieci, tym bardziej że przewodził jej wyedukowany na zachodzie chrześcijanin, pochodzący z innego państwa, tj. z Libanu.

Partia została zdelegalizowana po zamachu na zastępcę szefa Sztabu Generalnego Syryjskich Sił Zbrojnych Adnana al-Malkiego 22 kwietnia 1955 roku. Decyzja miała związek z oskarżeniem członków Syryjskiej Partii Socjal-Nacjonalistycznej o przeprowadzenie zamachu. W stosunku do jego zwolenników zaczęto stosować represje. Wielu z nich aresztowano, a część uciekła wraz z rodzinami za granicę. Wdowę po Antunie Sa'adzie uwięziono na trzynaście lat[52].

1.1.4. Nurt islamski

Nurt ten należy wiązać z Ugrupowaniem Bractwa Muzułmańskiego (Dżama'at al-Ichwan al-Muslimin). Zostało założone w Egipcie w 1928 roku przez Hasana al-Bannę, który przyjął funkcję Najwyższego Przewodnika. Głosił jedność narodu muzułmańskiego jako tego, którego stanowi większość mieszkańców z ponad 50 państw. Dążenia bractwa były ponadnarodowe. Ich celem było zjednoczenie wszystkich muzułmanów i utworzenie państwa islamskiego opartego na sprawiedliwości i solidarności społecznej[53].

Syryjczycy znaleźli się pod wpływami tego ugrupowania, ponieważ część z nich w latach 30. XX wieku kontynuowała edukację w Egipcie. Członkowie bractwa wykazywali dużą świadomość i zrozumienie dla sytuacji w Syrii, dlatego łatwo zyskiwali ich przychylność[54].

Najważniejszym syryjskim działaczem bractwa był Mustafa al-Sibai, od 1950 r. związany z uniwersytetem w Damaszku, wykładowca na wydziale prawa i założyciel wydziału teologii na powyższej uczelni i jego pierwszy dziekan w 1955 r.[55] Po powrocie z Egiptu postanowił otworzyć filie w Damaszku, Aleppo i innych miastach syryjskich, jednak w 1932 roku został aresztowany za działalność przeciwko władzom mandatu francuskiego. Rok później wrócił do Egiptu, aby studiować teologię na uniwersytecie Al-Azhar. Był bliskim współpracownikiem Hasana al-Banny, nawiązał także kontakty z aktywistami egipskimi działającymi przeciw dominacji Brytyjczyków w Egipcie. W 1940 roku ponownie

---

[52] K. Deeb, *Tarih Surija*..., op. cit., s. 123.

[53] U. Abd-Allah, *The Islamic Struggle in Syria*, Berkeley 1983, s. 90.

[54] K. Deeb, *Tarih Surija*..., op. cit., s. 93.

[55] M. al-Sibai, *Islam as the State Religion: a Muslim Brotherhood View in Syria*, „The Muslim World" 1954, Vol. 44, No. 3–4, s. 215–217; B. Winder, *The Establishment of Islam as The State Religion of Syria*, „The Muslim World" 1954, Vol. 44, No. 3–4, s. 217–226.

został aresztowany, tym razem przez władze brytyjskie za działalność konspiracyjną, i uwięziony w Palestynie. Po wyjściu na wolność powrócił do rodzinnego miasta Homs, w którym w 1941 roku założył paramilitarną organizację pod nazwą Młodzież Mahometa (Szabab Muhammad). To było powodem kolejnego aresztowania i skazania go na 2,5 roku więzienia i ciężkich robót. W 1945 roku, po odbyciu kary, połączył wszystkie nurty religijne w Damaszku, w tym Szabab Muhammad, i włączył je pod jedną nazwę – Ugrupowanie Bractwa Muzułmańskiego w Syrii[56]. Jego zwolennicy postulowali odrzucenie obcych wpływów, ograniczenie władzy feudałów i burżuazji, uwolnienie pracowników od zacofania i wyzysku, reformę rolną i umożliwienie młodzieży dostępu do wyższej edukacji[57]. Odwołując się do społecznych treści islamu, głosili równość, solidarność i sprawiedliwość społeczną. W rozpisanych w 1949 roku wyborach Bractwo zdobyło cztery mandaty[58]. W pracach nad nową konstytucją postulowali wprowadzenie przepisu mówiącego, że islam jest religią państwową. Ostatecznie się to nie udało. W parlamencie byli reprezentowani także po wyborach w 1961 roku (10 mandatów)[59].

W okresie funkcjonowania Zjednoczonej Republiki Arabskiej zwolennicy Bractwa znaleźli się w trudnym położeniu. Na wniosek prezydenta rozpoczęły się ich aresztowania, w tym ówczesnego Najwyższego Przewodnika – Hasana al-Hudajbiego. Ugrupowanie to, podobnie jak inne, musiało zostać zdelegalizowane. Po zamachu stanu z 8 marca 1963 roku przeszli do opozycji.

Filar Bractwa stanowili przedstawiciele klasy średniej i znanych rodzin religijnych kupców, prawników, lekarzy, inżynierów i urzędników. Ich hasła nie trafiały jednak do ludności zamieszkującej prowincje. Jak uważa jeden z niemieckich badaczy – Johannes Reissner, miało to związek z wciąż silnie dominującym systemem feudalnym[60]. Znikome wpływy mieli w armii syryjskiej. Ich popularność wśród miejskiej populacji Syrii była również utrudniona, na co oddziaływały trzy czynniki. Pierwszy z nich związany był z ciągle żywą pamięcią okrucieństw i niesprawiedliwości, jakich doświadczali Syryjczycy w czasie

---

[56] *Tarih al-dżamaa, an-nasz'a we at-tarif* [Historia ugrupowania, założenia i definicja], http://www.ikhwanwiki.com/index.php?title=الإخوان_المسلمين (dostęp 12.06.2017).

[57] J. Reissner, *Ideologie und Politik der Muslimbrüder Syriens. Von den Wahlen 1947 bis zum Verbot unter Adib ash-Shishakli 1952*, „Islamkundlische Untersuchungen" 1980, Vol. 55, s. 202–203, 307–308.

[58] *Elections in Asia and the Pacific: A Data Handbook*, Vol. I: *Middle East*, *Central Asia and South Asia*, red. D. Nohlen, F. Grotz, Ch. Hartmann, Oxford 2001, s. 225.

[59] Ibidem.

[60] J. Reissner, *Ideologie und Politik*..., op. cit., s. 111–117, 389–391, 396–398.

panowania Imperium Osmańskiego, czyli państwa religijnego. Drugi wiązał się z rosnącą popularnością świeckiej ideologii nacjonalistycznej stanowiącej konkurencję dla islamistów. Ostatni wynikał z dużej różnorodności religijnej Syryjczyków, którzy nie czuli solidarności z sunnickim islamem i odbierali go jako zagrożenie.

1.1.5. Nurt marksistowski

Pierwsza partia w Libanie i Syrii stworzona na wzór partii europejskiej była ugrupowaniem komunistycznym. Powstała w południowym Libanie 24 października 1924 roku, działając jeszcze nielegalnie pod nazwą Libańska Partia Ludowa. Następnie wszystkie organizacje komunistyczne z terenów Libanu i Syrii (które w tamtym okresie tworzyły jedno państwo) połączyły się, tworząc Komitet Centralny Partii Komunistycznej Libanu i Syrii (1925–1928), a od września 1928 roku Komunistyczną Partię Syrii. Jej program ogłoszono 7 lipca 1931 roku i ujęto w nim następujące hasła: niepodległość i jedność Syrii, wycofanie żołnierzy francuskich i protektoratu francuskiego, utworzenie rządu robotniczo-chłopskiego, wyzwolenie chłopów spod jarzma feudałów, a robotników od kapitalistów, braterstwo i solidarność między ludami traktowanymi niesprawiedliwie[61]. Dla zwolenników tego ugrupowania nieważne były podziały religijne, narodowe czy etniczne – istotny był podział klasowy. Należy zauważyć, że założenia ruchu trafiły na podatny grunt w Syrii, ponieważ jego zwolennicy głosili hasła socjalizmu i sprawiedliwości społecznej. W opinii przywódcy partii połączenie Syrii z Egiptem było „bardzo niebezpiecznym wydarzeniem w życiu obu ludów, a nawet w życiu wszystkich ludów arabskich"[62]. Według amerykańskich danych z 1956 roku w jej szeregach było około 10 tys. osób[63].

Ugrupowanie brało czynny udział w walce przeciwko kolonializmowi francuskiemu[64]. W 1933 roku liderem Komunistycznej Partii Syrii został Kurd

---

[61] A. Hanna, *Al-Marahil al-ula li zuhur al-hizb al-szijoi as-Suri* [Pierwsze etapy pojawienia się partii komunistycznej w Syrii], „Al-Hiwar al-Mutemddin" 11.03.2017, http://www.ahewar.org/debat/show.art.asp?aid=90867 (dostęp 20.05.2017).

[62] A.S. al-Lahibi, *Al-Alakat as-surija-as-sofiatija 1946–1967 dirasa tarihija* [Stosunki syryjsko-sowieckie 1946–1967. Studia historyczne], Amman 2012, s. 114.

[63] Memorandum from the Assistant Secretary of State for Near Eastern, South Asian and African Affairs (Allen) to the Secretary of State, No. 328, Washington, June 25, 1956, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1955-57v13/d328 (dostęp 20.05.2017).

[64] T.Y. Ismael, J.S. Ismael, *The Communist Movement in Syria and Lebanon*, Jacksonville 1998, s. 12–24.

– Chalid Bakdasz, który przewodził tej partii aż do śmierci, czyli do 1995 roku. Nie był bezkrytycznie nastawiony do Józefa Stalina. Wzorem dla niego była ideologia francuskiego Frontu Ludowego. W ocenie George'a V. Allena, asystenta sekretarza stanu do spraw Bliskiego Wschodu, Azji Południowej i Afryki, był on „najmądrzejszym, najbardziej inteligentnym i wpływowym komunistą w jakimkolwiek państwie arabskim"[65].

Przedstawiciele tego ugrupowania brali aktywny udział w życiu politycznym. Uczestniczyli w wyborach parlamentarnych zarówno w 1953 roku, nie zdobywając jednak żadnego mandatu, jak i rok później, kiedy udało się im wywalczyć jedno miejsce w parlamencie. Partię tę reprezentował Chalid Bakdasz. W 1961 roku ponownie nie wprowadzili swoich przedstawicieli do parlamentu[66].

Warto zauważyć, że część ugrupowań politycznych w Syrii tworzyli przedstawiciele różnych mniejszości etnicznych, narodowych i religijnych. Zdawali sobie sprawę z tego, że jeśli nie wejdą do świata polityki i nie stworzą świeckich ruchów, wolnych od religii, to mogą zostać zdominowani przez sunnitów. Takie przekonanie głosili na przykład Michel Aflak (prawosławny), Zaki al-Arsuzi (alawita), Chalid Bakdasz (Kurd) czy Antun Sa'ada (prawosławny). Poza tym dzięki aktywności politycznej mogli walczyć o prawa, których zostali pozbawieni.

Poza czynnikiem religijnym, który można zaliczyć do elementów wewnętrznych determinujących walkę o władzę, była wymiana elit. Po odzyskaniu niepodległości władza należała do członków starych i zamożnych rodów, którzy reprezentowali interesy swojej grupy i byli zainteresowani utrzymaniem *status quo*. W okresie ich rządów panował nepotyzm i korupcja. Na ogół nie mieli wpływów poza swoją warstwą społeczną i nie utożsamiali się z problemami innych. Nie mieli kontaktu z masami i nie reprezentowali narodu składającego się prawie w dwóch trzecich z chłopów. Powstałą w ten sposób lukę zaczęły wypełniać osoby młode, pochodzące najczęściej ze stanu chłopskiego, które karierę zawdzięczały armii, oraz robotnicy. To oni zastąpili skostniałą elitę polityczną, zawłaszczając zdecydowanie większy elektorat. Ugrupowania nacjonalistyczne i komunistyczne zaczęły stopniowo odgrywać większą rolę, podważając w ten sposób oligarchiczny porządek. Innym elementem warunkującym walkę o władzę była obawa przed wzrostem wpływów Komunistycznej Partii Syrii, co odbiło się na decyzji basistów o zjednoczeniu z Egiptem.

---

[65] Memorandum from the Assistant Secretary..., op. cit.

[66] *Elections in Asia and the Pacific*..., op. cit. s. 225.

Tematami, które dzieliły środowisko polityczne, była reforma rolna, stosunek do panarabizmu oraz wizja państwa świeckiego. Nieodzownym elementem mającym wpływ na procesy polityczne stała się rosnąca rola wojska i walka między frakcjami w armii syryjskiej. Ponadto brak stabilności politycznej i ekonomicznej po odzyskaniu niepodległości przez Syrię sprzyjał wewnętrznym rozgrywkom i poszukiwaniu własnej drogi rozwoju. Wielu Syryjczyków bardzo często nie ufało przedstawicielom różnych ugrupowań politycznych. Odrzucając ich ideologie i programy partii, wybierali osoby niezależne, o czym świadczą wyniki wyborów parlamentarnych, w których na przykład w 1947 roku zdobyli większość miejsc w parlamencie (70 mandatów), a w 1949 roku – 31 mandatów (tracąc pozycję lidera na rzecz Partii Ludowej)[67]. W kolejnych wyborach ich pozycja osłabła. W 1953 roku uzyskali 9 mandatów, ale rok później na 142 mandaty otrzymali największe poparcie, zdobywając ich 64 (45%)[68]. Tak duży sukces niezależnych w ówczesnych wyborach mógł mieć związek z niezadowoleniem społecznym wywołanym decyzjami rządzących (np. zmianą konstytucji w 1953 r. ograniczającej wolności obywatelskie). Ich atrakcyjność polityczna utrzymała się w kolejnych wyborach w 1961 roku, gdy na 172 mandaty uzyskali aż 84 (ugrupowania polityczne zdobywały od 4 do 33 mandatów)[69]. Niezależni zdobyli silną pozycję w parlamencie. Choć byli mniej przewidywalni niż przedstawiciele różnych ugrupowań politycznych, Syryjczycy obdarzali zaufaniem właśnie ich. Analiza wyborów parlamentarnych pokazuje, że Zgromadzenie Narodowe było słabe i podzielone. Sprzyjało to kolejnym kryzysom parlamentarnym, zmianom rządów, co przekładało się na brak ciągłości w polityce wewnętrznej i zagranicznej, destabilizacji systemu politycznego i nieustannej rywalizacji między partiami o wpływy w społeczeństwie.

Poza sytuacją wewnętrzną również czynniki zewnętrzne determinowały walkę o władzę. Do nich należały na przykład zimna wojna (niepokój związany z wprowadzeniem doktryny Eisenhowera, rywalizacja o Syrię USA i ZSRR, kryzys sueski), stan gotowości wojennej w stosunkach z Izraelem i wydarzenia w innych państwach arabskich.

---

[67] Ibidem.

[68] Ibidem.

[69] Ibidem.

1.2. Rola armii w walce o władzę

W Syrii, podobnie jak w innych państwach Bliskiego Wschodu, wojsko odgrywało bardzo ważną rolę w życiu społecznym i politycznym. Miało istotny wpływ na reformy ekonomiczne i przekształcenia systemu politycznego. W państwie syryjskim armia zaczęła nabierać znaczenia od lat 40. XX wieku. To dzięki niej wiele osób z niższych warstw społecznych uzyskało szansę na awans społeczny i tym samym prestiż.

Armia to szczególny rodzaj instytucji politycznej. Od innych odróżniają ją następujące cechy: narzędzie wojny (monopol na broń, siła wywierania przymusu), zdyscyplinowany charakter, odrębna kultura i zespół wartości (zespołowa solidarność) oraz bycie ponad polityką (strażnik interesu narodowego)[70]. Ich wyjątkowość związana jest z licznymi rolami, jakie jej przypisano w życiu politycznym, a więc gwaranta porządku i stabilności w państwie, alternatywy dla władzy cywilnej, grupy nacisku i narzędzia wojennego[71].

Syria jest przykładem państwa, w którym występował system pretoriański. Według Amosa Perlumttera jest to jeden z typów systemu autorytarnego[72], w którym wojsko dąży do „[...] dominacji nad systemem politycznym i potencjalnie mogłoby w nim dominować"[73], jak również zamierza wywierać wpływ na władzę cywilną, proces rządzenia, obsadzanie stanowisk i przyjmowane akty prawne. Ponadto dąży do wymiany władzy, gdy tej nie uda się osiągnąć celów (straci autorytet i zdolność rządzenia) lub wypełnia po niej luki. Sprzyja jej fakt „legitymizacji negatywnej" mającej związek z niepowodzeniami rządu demokratycznego[74]. Wojsko wykorzystywane jest zatem do celów zwalczania niepokojów społecznych, przywracania porządku, eliminowania patologii w społeczeństwie (korupcji, nepotyzmu) oraz wzmacniania wartości i spoistości narodowych[75].

---

[70] A. Heywood, *Politologia*, przeł. N. Orłowska, B. Maliszewska, M. Masojć, Warszawa 2010, s. 466.

[71] Ibidem, s. 467.

[72] Ł. Fyderek, *Pretorianie i technokraci*..., op. cit., s. 22.

[73] M. Wichłacz, *Pretorianizm – u źródeł interwencji politycznej sił zbrojnych*, „Wrocławskie Studia Politologiczne" 2009, nr 10, s. 80.

[74] S.P. Huntington, *Trzecia fala demokratyzacji*, przeł. A. Dziurdzik, Warszawa 1995, s. 58.

[75] Ibidem.

W państwie syryjskim rozwojowi systemu pretoriańskiemu sprzyjały:
- słaba pozycja instytucji politycznych (słabość partii politycznych, brak instytucji i przywódców społecznie uznanych, częste zmiany rządów) i niedostatek rządów prawa;
- młode społeczeństwo i brak doświadczenia politycznego;
- niehegemoniczny charakter społeczeństwa (związany z podziałami etnicznymi, religijnymi i narodowościowymi oraz na tle statusu społeczno-majątkowego) i nierówności społeczne;
- brak elementów spajających społeczeństwo i konsensusu społecznego;
- niski poziom kultury politycznej;
- niestabilność ekonomiczna państwa (zacofanie gospodarcze) i związany z tym niski poziom życia większości obywateli (wysoka stopa bezrobocia);
- nieefektywność rządów cywilnych wynikająca z korupcji, nepotyzmu, faworyzowania osób z własnego klanu czy plemienia;
- napięcia w stosunkach międzynarodowych (np. z Izraelem, Turcją, Irakiem);
- niestabilność polityczna sąsiadów;
- wpływy kolonializmu – w okresie mandatowym utrzymywanie armii było nastawione przede wszystkim na zagwarantowanie porządku wewnętrznego, a nie obronę z zewnątrz (narzędziem kontroli kolonialnej był Legion Arabski), natomiast po nim (w okresie neokolonializmu) wojsko jawiło się jako symbol tożsamości narodowej i jej jedności;
- rosnący poziom profesjonalizmu w wojsku;
- nieefektywna kontrola społeczna instytucji politycznych;
- tradycja zamachów wojskowych (z perspektywy lat 50. i 60. XX w.)[76].

Wpływ oficerów wojskowych na władzę kończył się zazwyczaj ograniczeniem wolności obywatelskich i wprowadzeniem przemocy. Według Macieja Herbuta pretorianizacja państwa była i jest rodzajem patologii w życiu politycznym prowadzącym do osłabienia instytucji politycznych oraz wartości moralnych elit i społeczeństwa[77]. Aktywność wojskowych w sferze polityki pociągała za sobą podziały wewnątrz armii, przewroty polityczne i wojny domowe. Jak zaznacza Monika Wichłacz, armie nie mogą być jednak „[...] pominięte na scenie politycznej ze względu na ich organizacyjną tożsamość, autonomię i funkcjonalną specjalizację”[78].

---

[76] Opracowano na podstawie M. Wichłacz, *Pretorianizm*..., op. cit., s. 87–90.

[77] M. Herbut, *Instytucjonalny, społeczny i polityczny wymiar pretorianizmu tureckiego*, „Athenaeum. Polskie Studia Politologiczne” 2015, Vol. 46, s. 21.

[78] M. Wichłacz, *Pretorianizm*..., op. cit., s. 78.

Tworzenie armii syryjskiej miało miejsce po opuszczeniu przez Francuzów terytorium Syrii. Młode państwo w spadku po kolonizatorach odziedziczyło Legion Arabski liczący zaledwie kilkaset osób. Były to oddziały składające się głównie z przedstawicieli mniejszości alawickiej. Z punktu widzenia nowego rządu legion ten nie był godny zaufania, ponieważ wcześniej podlegał władzy francuskiej. Ponadto alawici tworzący jego podstawowy trzon znani byli z separatystycznych aspiracji. Ostatecznie legionu nie rozwiązano, gdyż żołnierze tej jednostki pod koniec mandatu francuskiego przeszli na stronę sił niepodległościowych. Część żołnierzy pozostała na terenie Syrii, a inni uciekli do Francji.

Dla ideologicznych partii politycznych armia stanowiła możliwość szybkiego dojścia do władzy i stała się miejscem ruchów rewolucyjnych i przewrotów wojskowych[79]. Proces modernizacji armii miał miejsce po przegranej wojnie z Izraelem w 1948 roku. Z punktu widzenia budżetu państwa wzrosły nakłady na armię. Dysponowanie skuteczną armią wiązało się z zagrożeniami zewnętrznymi, które wzrosło wraz ze zbliżeniem Syrii do Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich i tym samym włączeniem Syrii do zimnej wojny. Rozbudowie i unowocześnieniu armii sprzyjało coraz większe zaangażowanie ze strony władz państwowych, które zaczęły się radykalizować. Rządy autorytarne przy współudziale armii miały zagwarantować rozwój gospodarki i wzrost bezpieczeństwa. Bezpieczeństwo i stabilność wewnętrzna okazały się zatem ważniejsze niż swobody demokratyczne. Poza tym rosnącej roli armii sprzyjały rozdrobnienie parlamentarne oraz niepokój wewnętrzny wywołany strajkami, aktami przemocy i demonstracjami antyrządowymi. Wojsko jawiło się wówczas jako instytucja zdolna do przywrócenia porządku i zachowania spokoju. W lutym 1954 roku ogłoszono w pięciu muhafazatach stan wyjątkowy i władze zwróciły się do wojska o pomoc.

Wejście wojskowych do sfery polityki oznaczało radykalizację polityki oraz ograniczenie praw i swobód obywatelskich. Będąc w większości przedstawicielami niższych warstw społecznych, dostosowywali swoje hasła właśnie do nich, głosząc rewolucję społeczną. Ich wpływ na politykę był duży, o czym świadczy fakt, że prezydentami i premierami Syrii byli wojskowi: Husni az-Za'im (prezydent: marzec–sierpień 1949 r., premier: kwiecień–czerwiec 1949 r.), Sami al-Hinnawi (prezydent, sierpień 1949 r.), Fauzi as-Silu (prezydent i premier, grudzień 1951–lipiec 1953 r.), Izzat al-Nuss (prezydent i premier, listopad–grudzień 1961 r.). Mimo tak ugruntowanej społecznie pozycji armia nie była jednak

[79] A. Drysdale, *The Syrian Armed Forces in National Politics: The role of the geographic and ethnic periphery*, [w:] *Soldiers, Peasants and Bureaucrats*, red. R. Kolkowicz, A. Korbonski, London 1982, s. 52–76.

na tyle silna, aby przejąć całkowicie władzę w państwie. Wpływ na to miały przede wszystkim wewnętrzne podziały związane z pochodzeniem etnicznym, narodowym czy religijnym żołnierzy, wśród nich byli bowiem sunnici, druzowie, alawici, ismailici, Beduini, Kurdowie i Ormianie.

Aktywność i pozycja armii w sferze polityki miała związek z relacją między oficerami a rządzącym – prezydentem, premierem. Jeśli rządzący otrzymał władzę dzięki wsparciu oficerów, to wpływy wojskowych były oczywiście większe, co wynikało również z czynników zewnętrznych. Gdy bezpieczeństwo państwa było zagrożone, ich rola rosła. Ponadto kręgi wojskowe nie ingerowały we władzę polityczną wówczas, gdy miały pewność, że jest ona w stanie ochronić ich interesy.

Po odzyskaniu niepodległości na syryjskiej scenie politycznej pojawili się wojskowi. Napięcia społeczne, opóźniona gospodarka, brak reform i marginalizacja niektórych grup mniejszościowych tylko temu sprzyjały. Był to okres, w którym dominowały liczne zamachy stanu: od 1949 do 1970 roku dokonano ich co najmniej 21 (w tym 11 udanych i co najmniej 11 prób przewrotu wojskowego)[80]. Wojsko zatem jako instytucja powołana do zapewnienia spokoju oraz ochrony państwa i jego obywateli stało się dla tych wartości zagrożeniem. Władza zdobyta przy zastosowaniu siły również wykorzystywała ją w celu wymuszenia posłuchu wśród społeczeństwa[81].

Przyczyną pierwszego zamachu w Syrii była przegrana w I wojnie izraelsko-arabskiej w 1948 roku. Klęska państw arabskich w Palestynie była ogromnym szokiem dla ludności arabskiej. Wywołała gniew i poczucie upokorzenia zarówno wśród ludności cywilnej, jak i żołnierzy. Oficerowie i politycy oskarżali się nawzajem o porażkę, a w tle wybrzmiewały pomówienia o korupcję i ogólnie zła sytuacja ekonomiczna w państwie. Społeczeństwo obwiniało polityków o niegospodarność, korupcję i defraudację pieniędzy przeznaczonych na pomoc Palestynie. Oprócz tego opinia publiczna domagała się dalszej walki przeciwko syjonistom[82]. Oficerowie, u których niepowodzenia na froncie także wywołały szok, winili prezydenta Szukriego al-Kuwatliego o nieudolne dowodzenie armią i w konsekwencji przegraną.

---

[80] G. Haddad, *Revolutions and Military Rule in the Middle East: The Arab States*, New York 1971, s. 181–290, 291–388.

[81] P. Schmidt, *Zamachy stanu w Egipcie (2013) i w Turcji (2016) – podstawy sukcesu i przyczyny porażki*, „Przegląd Geopolityczny" 2017, nr 20, s. 87.

[82] G. Haddad, *Min tarih Surija...*, op. cit., s. 31; R.O. Freedman, *World Politics and the Arab-Israeli Conflict*, New York 1979, s. 259.

W tej sytuacji generał Husni az-Za'im, ówczesny szef Sztabu Generalnego Syryjskich Sił Zbrojnych, zdecydował się przejąć władzę. Przeprowadził bezkrwawy zamach stanu 29 marca 1949 roku. W jego konsekwencji prezydent Szukri al-Kuwatli został uwięziony, a następnie wydalony do Egiptu. Generał Husni az-Za'im wprowadził dyktaturę wojskową i 30 marca 1949 roku ogłosił się nowym prezydentem Syrii. Następnie 1 kwietnia rozwiązał parlament, a 17 kwietnia objął funkcję premiera (pełniąc ją do 26 czerwca 1949 r.)[83]. Reprezentował Syryjską Partię Socjal-Nacjonalistyczną.

Mimo krótkiego czasu rządów, bo trwały zaledwie cztery i pół miesiąca, Husni az-Za'im zdążył przeprowadzić wiele reform. Był dość postępowym politykiem i zwolennikiem oddzielenia religii od państwa. Opracował projekt świeckiej konstytucji i stworzył nowe prawa cywilne. Opowiadał się za emancypacją kobiet, którym przyznał prawo do głosowania i kandydowania w wyborach. W trakcie rządów rozpoczął realizację różnych projektów inwestycyjnych, jak budowa szkół, szpitali, dróg, tamy na Eufracie i portu w Latakii. Szukając środków na ich sfinansowanie, podniósł podatki, czym zraził do sobie przedsiębiorców[84].

Gdy na czele rządu stał Husni az-Za'im, po raz pierwszy rozpoczęto wdrażanie polityki idącej w kierunku konsolidacji mniejszości polegającej między innymi na budowaniu poparcia i tworzeniu aparatu kontroli na podstawie pochodzenia. Premier, będąc Kurdem, liczył na poparcie oficerów kurdyjskich przy utrzymaniu swojej władzy. Polegał również na oficerach czerkieskich, wykorzystując ich jako straż przyboczną ochraniającą pałac prezydencki i powierzając im kluczowe stanowiska w armii[85].

W przewrocie tym brał udział Akram al-Haurani (już na etapie planowania). Był później doradcą premiera i autorem jego przemówień. Jednak ich współpraca przestała się układać już po trzech miesiącach od przejęcia władzy, kiedy A. al-Haurani zaczął planować kolejny przewrót.

Warto zaznaczyć, że początkowo przewrót ten cieszył się całkowitym poparciem opinii publicznej i ówczesnych przedstawicieli partii politycznych. Popierali go członkowie partii Al-Baas, Partii Ludowej, a nawet Partii Narodowej, której przedstawicielem był Szukri al-Kuwatli[86]. Husni az-Za'im zdobył popularność, odsuwając stare elity od władzy i zastępując je młodymi ludźmi, najczęściej pochodzenia chłopskiego. Uznanie zdobył także poza granicami kraju,

---

[83] A. Carlton, *The Syria Coup d'État of 1949*, „Middle East Journal" 1950, Vol. 4, No. 1, s. 1–11.

[84] S. Yin'am, *Crisis in Syria*, „Middle Eastern Affairs" 1950, Vol. 1, No. 11, s. 311–315.

[85] F. Abu Mansur, *Aasir Dimaszk* [Wichry Damaszku], Bejrut 1959, s. 68.

[86] G. Haddad, *Min tarih Surija*..., op. cit., s. 34.

na przykład ze strony USA, które poparły zmiany dokonywane przez nowego prezydenta. Efektami jego współpracy z rządem amerykańskim było zawieszenie broni z Izraelem, zgoda na kontynuację budowy rurociągu należącego do amerykańsko-saudyjskiej firmy Aramco, delegalizacja Komunistycznej Partii Syrii i zbliżenie do Turcji (pomimo silnych nastrojów antytureckich w społeczeństwie)[87]. Premier Syrii próbował także wynegocjować traktat pokojowy z Izraelem, ale Dawid Ben Gurion odmówił spotkania[88]. Wszystkie wymienione wyżej działania spowodowały niezadowolenie opinii publicznej.

Husni az-Za'im wykazał się całkowitym brakiem doświadczenia i zmysłu politycznego. Stracił poparcie społeczne. Ponownie w przestrzeni publicznej pojawiły się oskarżenia o korupcję i nepotyzm. Ponadto poprzez prowadzenie rządów autorytarnych stracił poparcie wielu polityków. Nie cieszył się także popularnością w armii, a to z tego powodu, że oddalił lub zwolnił wielu oficerów popierających wcześniej jego przewrót. Decyzja, która zaważyła na jego dalszym losie, związana była z pojmaniem, ekstradycją i straceniem Antuna Sa'ady, twórcy i ideologa Syryjskiej Partii Socjal-Nacjonalistycznej.

Doprowadziło to do kolejnego zamachu stanu 14 sierpnia 1949 roku, którym dowodził pułkownik Sami al-Hinnawi, współpracownik premiera i uczestnik poprzedniego zamachu. W tym dniu Husni az-Za'im został uwięziony i rozstrzelany. Ten sam los podzielił Muhsin al-Barazi, pełniący funkcję premiera od 26 czerwca do 14 sierpnia 1949 roku.

Sami al-Hinnawi na początku utworzył rząd wojskowy, jednak wkrótce oddał władzę politykom cywilnym. Głową państwa i premierem został reprezentujący Blok Narodowy Haszim al-Atasi, który w zamian mianował S. al-Hinnawiego szefem sztabu armii syryjskiej, nie zgadzając się jednak na ingerowanie wojskowych w sprawy polityczne. Pozwolił wszystkim partiom i organizacjom powrócić na scenę polityczną, z wyjątkiem partii komunistycznej. Wyznaczył termin nowych wyborów na 15 listopada 1949 roku. W ich wyniku wybrano 114 parlamentarzystów. Ponad 55% z nich stanowili przedstawiciele Partii Ludowej (63 mandaty). Inni reprezentowali Partię Narodową (13 osób), Ugrupowanie Bractwa Muzułmańskiego (4), Syryjską Partię Socjal-Nacjonalistyczną i Arabską Partię Socjalistyczną (po 1 osobie), a 27% mandatów przypadło niezależnym[89]. Nowy parlament wybrał Haszima al-Atasiego na prezydenta kraju (urzędowanie

---

[87] K. Deeb, *Tarih Surija*..., op. cit., s. 119.

[88] A. Shlaim, *Lion of Jordan: The Life of King Hussein in War and Peace*, New York 2008, s. 48.

[89] *Elections in Asia and the Pacific*..., op. cit., s. 225.

rozpoczął 7 grudnia 1949 r.), a komisje parlamentarne zaczęły pracę nad nowym projektem konstytucji.

W tym czasie Syria politycznie zbliżyła się do Iraku, oddalając się jednocześnie od Arabii Saudyjskiej. W 1949 roku podczas spotkania prezydenta Syrii i irackiego króla Fajsala II podjęto decyzję o nawiązaniu bliższej współpracy w zakresie wojskowości, kultury, oświaty i ekonomii. Rozważano także połączenie Syrii z Irakiem, armia syryjska była jednak temu przeciwna i zaczęła planować kolejny zamach, aby udaremnić połączenie tych dwóch państw.

Kolejny przewrót miał miejsce 19 grudnia 1949 roku. Uzasadniono go racją stanu, czyli obroną niepodległości Syrii i form republikańskich[90]. Tłumaczono, że należało powstrzymać Samiego al-Hinnawiego, który spiskował przeciwko bezpieczeństwu państwa i armii, chcąc wprowadzić w życie plany połączenia Syrii z Irakiem.

Akcji tej przewodniczył Adib asz-Sziszakli, oficer, który wsławił się w I wojnie izraelsko-arabskiej i był uczestnikiem wcześniejszych zamachów. Inaczej niż Husni az-Za'im, który opierał swoje wpływy na mniejszościach etnicznych, Adib asz-Sziszakli promował oficerów ze swoich rodzinnych stron, czyli miasta Hama[91].

Nowy rząd utworzono 27 grudnia 1949 roku. Premierem został Chalid al-Azm, a prezydentem Haszim al-Atasi[92]. Adib asz-Sziszakli próbował porozumieć się z sunnicką miejską elitą i wespół z nią zorganizować rządy[93], nie przyjął jednak żadnych kluczowych stanowisk w państwie. Dokonał natomiast kolejnego przewrotu na przełomie listopada i grudnia 1951 roku. Jego przyczyną było zdobycie urzędu premiera przez proirackiego Maaroufa al-Dawalibiego, który powołał nowy rząd i całkowicie bagatelizował żądania Adiba asz-Sziszaklego. Wobec tego 29 listopada 1951 roku A. asz-Sziszakli aresztował premiera i członków Rady Ministrów, a także wszystkich proirackich członków Partii Ludowej. Następnego dnia rozwiązał parlament, przyjął rezygnację Haszima al-Atasiego z urzędu prezydenta i jeszcze tego samego dnia przejął stanowisko szefa sztabu, przewodniczącego Najwyższej Rady Wojskowej oraz uprawnienia prezydenta[94]. Na stanowisko

---

[90] S. Gdański, *Arabski Wschód*, Warszawa 1963, s. 475.

[91] N. van Dam, *The Struggle for Power in Syria: Politics and Society under Asad and the Ba'ath Party*, London 2011, s. 28–29.

[92] Ł. Fyderek, *Pretorianie i technokraci*..., op. cit., s. 38–41.

[93] J. Zdanowski, *Historia Bliskiego Wschodu*..., op. cit., s. 232–233.

[94] F. Abu Mansur, *Aasir Dimaszk*..., op. cit., s. 75–77; S. Moubayed, *Steel & Silk*..., op. cit., s. 326–330.

prezydenta, premiera i ministra obrony mianował Fauziego as-Silu, w ten sposób zyskując uprawnienia władzy ustawodawczej i wykonawczej. Nowy prezydent tak samo jak Adib asz-Sziszakli był Kurdem. Sprawował oficjalnie władzę od 3 grudnia 1951 roku. W rzeczywistości rządził jednak Adib asz-Sziszakli, który objął urząd wicepremiera[95].

To on podjął decyzję o zdelegalizowaniu partii politycznych, powołując w ich miejsce w kwietniu 1952 roku własną o nazwie Arabski Ruch Wyzwolenia (Harakat al-Tahrir al-Arabi). Nie zdobyła ona jednak wielu zwolenników. Sam Adib asz-Sziszakli przejął kontrolę nad mediami, pracownikom sektora publicznego zakazał działalności politycznej i rozwiązał Radę Sądownictwa Najwyższego. Ograniczył także swobody obywatelskie i wprowadził rządy autorytarne. Wszystko to uzasadniał dobrymi intencjami, uważał bowiem, że wprowadzenie reform i rozwój państwa wymaga bezpośrednich odgórnych decyzji w nadzwyczajnym trybie, a demokratyczna atmosfera i rywalizacja pomiędzy partiami doprowadza jedynie państwo na skraj przepaści. Ponadto instytucje państwowe w takich warunkach opóźniają reformy przez niekończące się obrady[96].

Przekonania Adiba asz-Sziszaklego i członków jego partii najlepiej prezentuje treść art. 31 programu partii mówiącego o dążeniu do zjednoczenia wielkiego narodu arabskiego, którego lud Syrii jest częścią[97]. Stali oni na stanowisku wyeliminowania podziałów etnicznych, religijnych i plemiennych czy rodowych[98]. Z tego powodu podjęli decyzję o likwidacji przywilejów przywódców plemiennych, zredukowali ich rolę w społeczeństwie syryjskim do minimum. W ślad za tymi posunięciami Adib asz-Sziszakli rozpoczął reformę edukacji. Nakazał nauczycielom rozbudzanie w uczniach świadomości arabskiej, stworzył dla szkół nowoczesną infrastrukturę i wprowadził ogólnokrajowe egzaminy na poszczególnych etapach szkolnictwa. Jego decyzje nie przysporzyły mu jednak sympatii, wręcz odwrotnie[99].

Ta niepopularność była związana z niedemokratycznymi metodami rządzenia, zniszczeniem życia parlamentarnego, przejęciem mediów, zaniedbaniem spraw robotników i rolników (a te problemy A. asz-Sziszakli obiecał rozwiązać). Doprowadziło to do masowych protestów, w efekcie wprowadzono stan wyjątkowy (luty 1954 r.) w pięciu z dziewięciu muhafazatów: w Damaszku,

---

[95] S. Moubayed, *Steel & Silk*..., op. cit., s. 326–330.

[96] G.H. Torrey, *Syrian politics and the military, 1945–1958*, Ohio 1964, s. 215.

[97] F. Abu Mansur, *Aasir Dimaszk*..., op. cit., s. 78.

[98] J. Zdanowski, *Historia Bliskiego Wschodu*..., op. cit., s. 232–233.

[99] N. van Dam, *The Struggle for Power in Syria*..., op. cit., s. 28–29.

Aleppo, Homs, Hamie, As-Suwajdzie[100]. Sytuacja spowodowała wrogość Akrama al-Hauraniego, wieloletniego przyjaciela Adiba asz-Sziszaklego. Było to szczególnie niebezpieczne dla A. asz-Sziszaklego, ponieważ A. al-Haurani organizował poprzednie zamachy i cieszył się poparciem wielu wysokich oficerów w armii, nawiązał też sojusz z partią Al-Baas (1952) i domagał się przywrócenia demokratycznego życia parlamentarnego oraz swobód obywatelskich. Adib asz-Sziszakli odpowiedział na to serią aresztowań w listopadzie 1952 roku. Dotknęło to przedstawicieli partii Al-Baas i Komunistycznej Partii Syrii, a także niektórych oficerów oskarżanych o przygotowywanie zamachu stanu. Wszyscy dysydenci zdołali uciec do Libanu[101].

Aby nadać władzy pozory legalności, 10 lipca 1953 roku z inicjatywy Adiba asz-Sziszaklego przeprowadzono referendum nad projektem konstytucji nowelizującej ustawę zasadniczą z 1950 roku, zakładającym rozszerzenie uprawnień prezydenta[102], oraz rozpisano wybory prezydenckie, w których zwyciężył A. asz-Sziszakli, otrzymując 99,7% poparcia[103]. Tyle samo procent poparcia otrzymały zmiany w konstytucji, na mocy której wprowadzono system prezydencki[104]. Kolejnym krokiem było rozpisanie wyborów parlamentarnych na 9 listopada 1953 roku i zniesienie delegalizacji partii politycznych, z wyjątkiem Komunistycznej Partii Syrii. Mimo tego posunięcia partie polityczne zbojkotowały wybory, umożliwiając tym samym Arabskiemu Ruchowi Wyzwolenia zdobycie 72 mandatów (około 88%) z ogółu 82[105]. Syryjska Partia Socjal-Nacjonalistyczna wprowadziła do parlamentu tylko jedną osobę, a pozostałe mandaty (w liczbie 9) przypadły niezależnym kandydatom. Opozycja bojkotująca wybory wystosowała manifest podpisany przez 100 osobistości ze świata polityki, środowisk zawodowych i akademickich. Nawoływano w nim do zakończenia autorytarnego systemu i przywrócenia swobód obywatelskich. Inicjatywa ta pojawiła się na konferencji ogólnonarodowej w Homs, gdzie przedstawiciele prawie wszystkich partii oraz niezależni działacze utworzyli przeciw dyktaturze Front Narodowego Sprzeciwu[106]. Takie zjednoczenie niemalże wszystkich sił politycznych w państwie nie miało dotychczas miejsca i skutecznie przestraszyło władzę. W odpowiedzi Adib

---

[100] M. Gdański, *Arabski Wschód*..., op. cit., s. 477.

[101] K. Deeb, *Tarih Surija*..., op. cit., s. 131.

[102] Nowelizację anulowano w 1954 r. i powrócono do treści konstytucji z 1950 r.

[103] *Elections in Asia and the Pacific*..., op. cit. s. 224.

[104] F. Abu Mansur, *Aasir Dimaszk*..., op. cit., s. 79.

[105] *Elections in Asia and the Pacific*..., op. cit. s. 224.

[106] J. Zdanowski, *Historia Bliskiego Wschodu*..., op. cit., s. 232–233.

asz-Sziszakli zaczął tolerować działalność opozycyjnych partii, ogłosił amnestię dla więźniów politycznych i pozwolił na powrót do państwa Akrama al-Hauraniego, Michela Aflaka i Salah ad-Dina al-Bitara. Opozycja pozyskała poparcie oficerów armii, którzy sympatyzowali z Akramem al-Hauranim, a inni działacze polityczni, tacy jak Sabri al-Asali, zyskali poparcie finansowe rządu irackiego[107].

Jednym z najważniejszych zdarzeń 1953 roku było połączenie partii Al-Baas i Arabskiej Partii Socjalistycznej, co przyniosło poważne konsekwencje dla przyszłych losów politycznych w Syrii.

Adib asz-Sziszakli podczas rządów oskarżał druzów o spiskowanie wespół z opozycją i dynastią Haszymidów w Iraku i Jordanii. Nie bez znaczenia jest fakt, że druzowie brali udział we wszystkich wcześniejszych przewrotach, zwłaszcza w przewrocie Samiego al-Hinnawiego, który doprowadził do zbliżenia Syrii z Irakiem i należał do politycznych przeciwników prezydenta. Ponadto przywódcy druzyjscy z rodziny Al-Atrasz stawiali twarde warunki pod adresem władz syryjskich i domagali się zachowania autonomii, co stało w sprzeczności z panarabistycznymi przekonaniami głowy państwa[108].

Pod zarzutem planowania powstania Adib asz-Sziszakli zaatakował zbrojnie rejon Dżabal ad-Druz i aresztował Mansura al-Atrasza, syna przywódcy druzyjskiego Sultana al-Atrasza podejrzanego o przygotowanie przewrotu. Rozpoczęto represje wobec ludności druzyjskiej, co skutkowało demonstracjami przeciw władzy. W efekcie fala protestów ogarnęła również Aleppo, co było przyczyną ogłoszenia przez Adiba asz-Sziszaklego stanu wyjątkowego. Wysłał wówczas przeciwko druzom regularne wojsko, wywołując tym samym realną groźbę wojny domowej. Wtedy większą rolę zaczęli odgrywać oficerowie sprzyjający Akramowi al-Hauraniemu, w rezultacie 25 lutego 1954 roku przeciw władzy zbuntował się garnizon w Aleppo pod przywództwem Mustafy Hamduna[109], do którego zaraz dołączył szef Sztabu Generalnego Syryjskich Sił Zbrojnych Szaukat Szukair, z pochodzenia druz, a razem z nim wszystkie garnizony w państwie z wyjątkiem jednostki z Damaszku. Tego samego dnia prezydent zrzekł się władzy i uciekł do Libanu[110], by stamtąd przez Arabię Saudyjską, a potem Francję dostać

---

[107] K. Deeb, *Tarih Surija*..., op. cit., s. 131–132.

[108] J. Landis, *Shishakli and the Druzes: Integration and Intransigence*, [w:] *The Syrian Land: Processes of Integration and Fragmentation*, red. T. Philipp, B. Schäbler, Stuttgart 1998, s. 369–396.

[109] S. Moubayed, *Steel & Silk*..., op. cit., s. 49; P. Seale, *Asad*..., op. cit., s. 63.

[110] *Developments of the Quarter: Comment and Chronology*, „Middle East Journal" 1954, Vol. 8, No. 2, s. 184–204.

się do Brazylii. Rok 1964 to kres jego życia. Został zabity przez Newafa Ghazaliego, druzyjskiego imigranta, który zemścił się za represje wobec druzów[111].

Ten ostatni przewrót, który oddalił Adiba asz-Sziszaklego od władzy, miał charakter ludowy, to znaczy najpierw zbuntowała się ludność cywilna, a dopiero potem przyłączyło się wojsko i oficerowie. Głoszono wówczas hasło: „Nie dla dyktatury po dzisiejszym dniu"[112]. Po obaleniu rządów A. asz-Sziszaklego powrócono w Syrii do demokracji parlamentarnej. Ustalono termin wyborów parlamentarnych na wrzesień 1954 roku. Frekwencja wyniosła wówczas 40%, a żadna z frakcji politycznych nie zdobyła przeważającej przewagi po wyborach. Partia Ludowa uzyskała 21% głosów (30 mandatów), partia Al-Baas – 15,4% (22 mandaty), a Partia Narodowa 13% (19 mandatów). Największymi zwycięzcami wyborów byli przedstawiciele nienależący do żadnego ugrupowania – uzyskali 45% (64 miejsca w parlamencie). Po raz pierwszy do parlamentu dostał się Chalid Bakdasz z ramienia Komunistycznej Partii Syrii, dzięki czemu poprawiła się sytuacja polityczna robotników i związków zawodowych[113]. W parlamencie znaleźli się także przedstawiciele Syryjskiej Partii Socjal-Nacjonalistycznej, Arabskiego Ruchu Wyzwolenia i Socjalistycznej Partii Współpracy (po 2 mandaty)[114]. Nowa ekipa po dojściu do władzy unieważniła zmiany w konstytucji z 1953 roku i przywróciła ustawę zasadniczą z 1950 roku. Partia Al-Baas odmówiła udziału w rządzie koalicyjnym, który w efekcie składał się z przedstawicieli Partii Ludowej i Partii Narodowej[115].

Warto dodać, że po walkach w Dżabal ad-Druz druzowie zyskali sławę bohaterów narodowych, co przełożyło się na wynik wyborów parlamentarnych, w których zdecydowaną przewagę uzyskali druzyjscy przywódcy, tacy jak Amir Hasan al-Atrasz, Mansur al-Atrasz oraz Sayyah Amr. Pierwszy z nich został w dodatku ministrem rolnictwa. Był to pierwszy przypadek od 1946 roku, kiedy druz zasiadł w Radzie Ministrów[116]. Należy dodać, że błędem było oskarżanie druzów o separatystyczne zapędy. Pomimo że dążyli do zachowania kulturowej odrębności, chcieli być częścią Syrii.

Do 1 lutego 1958 roku (czyli utworzenia ZRA) Syria zachowała pozory demokratycznych rządów. Opinia publiczna i działacze polityczni byli przeciwni

---

[111] K. Deeb, *Tarih Surija*..., op. cit., s. 141.

[112] Ibidem.

[113] K. Deeb, *Tarih Surija*..., op. cit., s. 143–144.

[114] *Elections in Asia and the Pacific*..., op. cit. s. 225.

[115] Ibidem.

[116] J. Landis, *Shishakli and the Druzes*..., op. cit., s. 369–396.

władzy wojskowej, jednak armia mimo wycofania się z życia politycznego nie straciła wcale wpływów (np. w połączeniu Syrii z Egiptem). W świadomości społecznej wojsko wciąż było kojarzone z przymusem i narzędziem w zdobywaniu wpływów na politykę państwa. Na tym polu w szczególności działała partia Al-Baas, która nie mając poparcia sunnitów, kompensowała sobie te braki uznaniem członków armii.

Podsumowując powyższe rozważania, można stwierdzić, że po odzyskaniu niepodległości przez Syrię tradycjonaliści, czyli stare elity reprezentujące zamożne rody, miały przewagę w polityce. Ich pozycja była związana ze statusem społecznym oraz posiadanym majątkiem, niemniej zaniedbania w sferze ekonomicznej oraz społecznej poskutkowały odsunięciem ich od władzy. W konsekwencji w państwie syryjskim do głosu zaczęły dochodzić przede wszystkim partie nacjonalistyczne i lewicowe, a udział w polityce przestał ograniczać się do wąskich elit. W nowych partiach politycznych brakowało jednak jedności – były wewnętrznie podzielone.

Z czasem w armii zaczęto upatrywać instytucji mogącej wyciągnąć państwo z kryzysu i zagwarantować jej bezpieczeństwo. Sięganie po interwencję wojska zdemaskowało dezorganizację i słabą pozycję zarówno tradycjonalistów, jak i przedstawicieli partii politycznych. Pierwszy zamach stanu w 1949 roku zamiast być zwiastunem reform stał się w istocie zapowiedzią kolejnych przewrotów. Dla Syrii charakterystyczne stało się zjawisko pretorianizmu, czyli sytuacji, w której wojsko przejawiało chęć przejęcia kontroli nad instytucjami politycznymi lub wywierania na nie wpływu. Towarzyszyły temu radykalizacja zachowań w świecie polityki, nadwyrężenie solidarności społecznej oraz konflikty polityczne, które stały się bardziej wyraziste.

Po odzyskaniu niepodległości przez Syrię z jednej strony pojawiały się głosy utrzymania niezależności państwa, z drugiej połączenia go z innym w celu realizacji ideologii panarabizmu. Rodząca się demokracja okazała się zbyt krucha, aby przetrwać przeciwności ze strony czynników wewnętrznych i zagranicznych. Nie sprzyjały temu podziały etniczne i religijne charakterystyczne dla społeczeństwa syryjskiego oraz brak wśród niego wykształconej tożsamości. Poza tym obywatele Syrii byli w większości niewykształceni, a ci wyedukowani wiedzę zdobyli albo w szkołach osmańskich, albo w Europie. Przepaść intelektualna między nimi nie sprzyjała prawidłowemu rozwojowi państwa.

Przeszkodą w budowaniu stabilnego państwa był zły stan gospodarki, bezrobocie i brak gwarancji zabezpieczenia społecznego. Istotny był także wyraźny podział społeczeństwa na bogatych i biednych. Słabość przywódców oraz

korupcja i inne patologie sprzyjały upadkom kolejnych rządów. Wpływ na ich ułomność miał również brak doświadczenia oraz środków finansowych na wdrażanie niezbędnych reform w państwie.

2. Rywalizacja o Syrię. Między ZSRR a USA

2.1. Bliski Wschód między Wschodem a Zachodem

Bliski Wschód (Asz-Szark al-Awsat)[117] był i jest szczególnie istotnym obszarem pod względem geopolitycznym. Zyskał na znaczeniu dzięki położeniu geograficznemu. Państwa należące do tego terenu leżały na ważnych drogach handlowych, transportowych i skrzyżowaniu szlaków morskich – Oceanów Atlantyckiego i Indyjskiego. O wyjątkowości tego regionu pod względem strategicznym świadczyło umiejscowienie Kanału Sueskiego, który łączy kontynenty i skraca drogę między nimi, oraz cieśnin Bosfor i Dardanele, równie ważnych dróg morskich. Bliski Wschód położony był w sąsiedztwie ZSRR, co czyniło go ważnym dla mocarstw zachodnich ze strategicznego punktu widzenia.

---

[117] Termin „Bliski Wschód" (ang. *Near East*) według terminologii brytyjskiej jest pojęciem historycznym dotyczącym obszarów dawnego afrykańsko-arabskiego Imperium Osmańskiego. Zob. E.J. Osmańczyk, *Encyklopedia spraw międzynarodowych i ONZ*, Warszawa 1974, s. 403. W części tego rozdziału poza tym pojęciem pojawia się równorzędny termin „Środkowy Wschód" (ang. *Middle East*). Ma to związek z cytowanymi dokumentami brytyjskimi, francuskimi, amerykańskimi i radzieckimi. Pojęcie zostało wprowadzone po II wojnie światowej i użyte m.in. w nazwie następujących instytucji: Dowództwo Środkowego Wschodu, Ośrodek Zaopatrzenia Środkowego Wschodu. Zob. M. Gdański, *Bliski i Środkowy Wschód 1945–1955. Rywalizacja mocarstw zachodnich*, Warszawa 1956, s. 12. Termin „Środkowy Wschód" został wykorzystany także w dokumencie ONZ *Światowe sprawozdanie gospodarcze poświęcone rozwojowi ekonomicznemu Środkowego Wschodu*, zob. ibidem. Do nazwy tej nawiązywali polscy badacze, mianowicie Marek Gdański w wyżej wspomnianej książce oraz Bogusława Iwasiów-Paradus w *Problemach Bliskiego i Środkowego Wschodu w polityce zagranicznej republikańskiego Iraku (1958–1980)*, Warszawa 1990. Termin „Środkowy Wschód" jest szerszym pojęciem niż Bliski Wschód. W jego centrum geograficznym znajdują się Turcja i Iran. Zob. G. Corm, *Bliski Wschód w ogniu*..., op. cit., s. 48. Do państw tego regionu zaliczano: Cypr, Egipt, Irak, Iran, Izrael, Jordanię, Liban, Sudan, Syrię, Turcję, Palestynę, Kuwejt, Arabię Saudyjską, Bahrajn, Katar, Zjednoczone Emiraty Arabskie, Oman, Jemen. Zob. K. Czornik, *Bliski Wschód w polityce zagranicznej Stanów Zjednoczonych w latach 1945–2012*, Katowice 2012, s. 23. Tym, co różni Bliski Wschód od Środkowego, jest odległość do Morza Śródziemnego – miejsca zetknięcia Wschodu z Zachodem. Zob. G. Corm, *Bliski Wschód w ogniu*..., op. cit., s. 49. W literaturze funkcjonuje również termin MENA (Middle East and North Africa), co oznacza „Wielki Bliski Wschód". Zob. J. Zdanowski, *Historia społeczeństw muzułmańskich Bliskiego Wschodu w XX wieku*, Warszawa 2013, s. 15.

Region ten od wieków był miejscem rywalizacji politycznej, ekonomicznej i militarnej, a współcześnie niezmienne pozostaje obszarem zasobnym w surowce naturalne, jak na przykład ropę naftową czy gaz ziemny. W XIX wieku przestał być już jedynie skrzyżowaniem szlaków komunikacyjnych, nabierając znaczenia ekonomicznego. Wpływ na to miało między innymi zastąpienie w 1914 roku węgla wykorzystywanego przez brytyjską flotę ropą naftową. Bogactwo to zmieniło pozycję Bliskiego Wschodu na arenie międzynarodowej, tym bardziej że wraz z rozwojem przemysłowym państw europejskich i USA zapotrzebowanie na nie rosło, a państwa te nie były w stanie pokryć go z własnych źródeł. Ropa naftowa w dużym stopniu oddziaływała na kształtowanie polityki wielkich mocarstw i ich obecność w tym regionie. Kraje Zachodu już w latach 20. XX wieku podzieliły państwa Bliskiego Wschodu na dwie grupy: wydobywające ropę, tj. Irak i Arabię Saudyjską, oraz tranzytowe, czyli na przykład Syrię, która ma dostęp do Morza Śródziemnego[118].

Rywalizacja między mocarstwami w tym regionie miała także związek z walką o rynki zbytu. Na przykład w latach 1950–1952 import przewyższał eksport[119]. Przywożono przede wszystkim artykuły przemysłowe (w tym zbrojeniowe), a eksportowano z tego regionu bawełnę (Egipt, Iran), tytoń (Turcja), daktyle (Irak), owoce cytrusowe (Izrael), ryż (Iran) oraz takie surowce, jak chrom, miedź, mangan, boksyt i sole potasowe[120].

Bliski Wschód był i jest kolebką najstarszych kultur i cywilizacji. W tej części świata narodziły się trzy monoteistyczne religie: islam, chrześcijaństwo, judaizm wraz z miejscami kultu religijnego – Mekką, Medyną, Jerozolimą, Nazaretem. Jak zaznaczył prezydent USA Dwight D. Eisenhower w orędziu do Kongresu: „[...] Mekka i Jerozolima są czymś więcej, aniżeli punktami geograficznymi. Są one symbolem religii, które uczą, że duch jest ważniejszy niż materia i że jednostka posiada godność i prawa, których nie może pozbawić jej legalnie żaden despotyczny rząd”[121]. Owa różnorodność religijna była i jest atutem tego regionu, jak również powodem wielu antagonizmów.

---

[118] R. Havrelock, *Pipelines in the Sand. The Middle East after Sykes-Picot*, „Foreign Affairs” 17.05. 2016, https://www.foreignaffairs.com/articles/middle-east/2016-05-17/pipelines-sand (dostęp 9.07.2017).

[119] M. Gdański, *Bliski i Środkowy Wschód 1945–1955*..., op. cit., s. 96.

[120] Ibidem, s. 96–97.

[121] Orędzie prezydenta Stanów Zjednoczonych Ameryki Dwighta D. Eisenhowera do Kongresu Amerykańskiego (Doktryna Eisenhowera), Waszyngton, 5 stycznia 1957 r., „Zbiór Dokumentów” 1957, nr 1, s. 95–96.

Region leżał na styku dwóch systemów politycznych – socjalistycznego i kapitalistycznego, co także miało wpływ na rywalizację w tej części świata, szczególnie w okresie zimnej wojny. ZSRR i USA, konkurując o wpływy w państwach tego regionu, zachęcały je do członkostwa w paktach militarnych i wyrażania zgody na budowę baz wojskowych.

Odwołując się do historii, należy stwierdzić, że po upadku Imperium Osmańskiego część państw stała się terytorium mandatowym Francji i Wielkiej Brytanii. To zapoczątkowało nowy rozdział w historii Bliskiego Wschodu, który został rozbity i podporządkowany obcym. Powojenny ład w regionie ukształtowały postanowienia układu Sykes-Picot. Nie bez znaczenia były także deklaracja Balfoura z 1917 roku, dwunasty punkt deklaracji prezydenta Thomasa W. Wilsona z 8 stycznia 1918 roku[122] oraz memorandum Foreign Office z 21 listopada 1918 roku (dotyczące przyszłych planów wobec Turcji, ziem arabskich, kurdyjskich i ormiańskich)[123]. Ostatnie dwa z wyżej wymienionych dokumentów stały się podstawą do rozmów na temat przyszłości Bliskiego Wschodu podczas pokojowej konferencji paryskiej.

Po I wojnie światowej w wyniku zmian politycznych w Europie swoją pozycję na Bliskim Wschodzie umocniły Wielka Brytania i Francja. Zainteresowanie tym regionem podyktowane było zarówno względami ekonomicznymi, jak i prestiżem. Obydwa państwa dążyły do umocnienia swojej pozycji na arenie międzynarodowej poprzez rozwój wpływów na nowych terytoriach. Według raportu z 1944 roku *Interesy Wspólnoty na Środkowym Wschodzie* Brytyjczycy byli zainteresowani przede wszystkim czerpaniem korzyści z portów i lotnisk w tym regionie, kontrolą głównych tras komunikacyjnych, czyli Kanału Sueskiego, dróg lądowych i lotniczych przez Pustynię Syryjską, oraz kontrolą irańskich złóż ropy naftowej i rurociągów przesyłających ropę do Morza Śródziemnego[124]. Bliski Wschód budził ich zainteresowanie także ze względu na korzyści płynące

---

[122] „Tureckim częściom obecnego Cesarstwa Ottomańskiego winna być zapewniona całkowita suwerenność, lecz innym narodowościom znajdującym się obecnie pod władzą turecką należy zapewnić niewątpliwie bezpieczeństwo życia i bezwzględnie nieskrępowaną możność autonomicznego rozwoju; Dardanele winny być na stałe otwarte jako wolna droga dla statków i handlu wszystkich państw na podstawie międzynarodowych gwarancji" (Orędzie prezydenta Stanów Zjednoczonych Ameryki Thomasa Woodrowa Wilsona do Kongresu Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej z 8 stycznia 1918 r., http://dzieje.pl/aktualnosci/oredzie-prezydenta-thomasa-woodrowa-wilsona-do-kongresu-stanow-zjednoczonych-ameryki, dostęp 9.07.2017).

[123] Memorandum respecting the settlement of Turkey and the Arabian Peninsula, Foreign Office, November 21, 1918, http://filestore.nationalarchives.gov.uk/pdfs/small/cab-24-72-GT-6506-2.pdf (dostęp 9.07.2017).

[124] M. Gdański, *Bliski i Środkowy Wschód 1945–1955...*, op. cit., s. 109.

z eksportu bawełny oraz możliwości zbytu własnych towarów i inwestycji. Obszary te były istotne ze względów strategicznych (np. w rejonie Morza Śródziemnego i Oceanu Indyjskiego tworzono bazy wojskowe). Dla Francuzów region ten był równie ważny ze względów gospodarczych i politycznych. Wspierali go rozwojem, tworząc na przykład Uniwersytet św. Józefa w Bejrucie. Francja była również dostawcą broni w ten rejon świata[125]. Jej aktywność po II wojnie światowej nie była jednak tak znacząca jak wcześniej.

Poza Europejczykami zaczęli tam inwestować Amerykanie. Ich obecność zaznaczyła się szczególnie po II wojnie światowej. Wcześniej ich zaangażowanie w sprawy Bliskiego Wschodu było niewielkie. Widoczne było dopiero w działalności misyjnej (np. w 1831 r. założyli misję w Libanie) czy charytatywnej[126]. Dopiero po 1945 roku interesy ekonomiczne oraz polityczno-strategiczne wymusiły większą aktywność w tym regionie. Jak podaje Marek Gdański, 70% produkcji Bliskiego i Środkowego Wschodu w 1954 roku było wynikiem działalności ekonomicznej USA. Amerykanie założyli 512 firm handlowo-przemysłowych, 22 agencje rządowe i organizacje międzynarodowe z udziałem amerykańskim, 19 zakładów samochodowych i 6 towarzystw lotniczych (np. Pan-American, World Airways, Trans-World Airlines)[127]. Utworzyli szkoły na poziomie średnim i inwestowali w szkolnictwo wyższe. Dzięki ich wysiłkom powstał Uniwersytet Amerykański w Bejrucie i Kairze. Wpływ i zaangażowanie w szkolnictwo przez Europejczyków i Amerykanów nie pozostało obojętne dla rozwoju arabskich uczniów i studentów (w tym kobiet). Poprzez wykładane treści wpływali na sposób ich myślenia, kulturę i rozwój nauki obcych języków. Zmieniali świadomość polityczną, która szła w kierunku większej niezależności i większego udziału we władzy. Wpływ na to miał udział Amerykanów w rynku medialnych tego regionu. Poza tym inwestowali w działalność instytucji kredytowych (Bank Eksportowo-Importowy, Międzynarodowy Bank Odbudowy i Rozwoju)[128].

Mimo wielu starań rząd USA nie odnosił spektakularnych sukcesów, na jakie w istocie liczył. Przeszkodą była pomoc, jaką sami Amerykanie udzielali państwu żydowskiemu. Zachowanie to wywoływało jednoznacznie negatywne emocje w państwach arabskich. Ponadto poprzez współpracę z Wielką Brytanią Amerykanie umacniali trwanie Brytyjczyków na tym obszarze, popierając tym samym dalszą kolonizację brytyjską, która nie była popularna.

---

[125] Ibidem, s. 94–95.

[126] I.S. al-Baidhani, *U.S. Policy Toward Syria – 1949 to 1958*, Bloomington 2014, s. 8.

[127] M. Gdański, *Bliski i Środkowy Wschód 1945–1955*..., op. cit., s. 105–106.

[128] Ibidem, s. 108.

Stany Zjednoczone odgrywały istotną rolę w dziedzinie bezpieczeństwa i polityki międzynarodowej. Ich aktywność w życiu politycznym, militarnym, ekonomicznym dotyczyła nie tylko tego regionu, lecz także świata. Po 1945 roku umocniły swój potencjał gospodarczy, co nie było bez znaczenia dla ich aktywności na arenie międzynarodowej. W okresie zimnej wojny dążyły do stworzenia bezpiecznego i stabilnego otoczenia międzynarodowego z państwami demokratycznymi, w których same mogłyby rozwijać własne interesy. Ponadto Amerykanom zależało na utrzymaniu i powiększaniu obszarów będących pod ich wpływami, co wynikało z realizacji interesów narodowych, a przede wszystkim z utrzymania prestiżu na arenie międzynarodowej.

Szerzenie demokracji w różnych regionach świata wzbudzało często kontrowersje, zdarzało się bowiem, że za tym szła ingerencja w sprawy wewnętrzne suwerennych państw. Pod względem ideologicznym propozycja amerykańska (promocja demokracji) bliższa była państwom europejskim niż bliskowschodnim. Ich wysiłki były jednak skierowane na regiony, które ze względów strategicznych stały się dla nich wartościowe. Wśród nich był Bliski Wschód. Jak sugerował Harry S. Truman: „Rejon ten posiada bogate zasoby naturalne, leży na najdogodniejszych szlakach lądowych, powietrznych i wodnych, ma więc ogromne znaczenie gospodarcze i strategiczne. [...] Łatwo więc zrozumieć, dlaczego Bliski i Środkowy Wschód mogą stać się areną rywalizacji między mocarstwami zewnętrznymi i w jaki sposób rywalizacja ta może przerodzić się w konflikt”[129]. Głównym partnerem USA w tym regionie po 1948 roku stał się Izrael. Do innych państw współpracujących zaliczały się Arabia Saudyjska, Jordania i Turcja.

Poza walką o wpływy na świecie i utrzymanie pozycji bardzo ważną kwestią dla Amerykanów było zagwarantowanie bezpieczeństwa energetycznego państwa. Z tego powodu wynikało zainteresowanie Bliskim Wschodem. Zabezpieczenie dostępności do ropy naftowej wydobywanej na tym obszarze było jednym z istotnych wyzwań (kontrola źródeł i tras przesyłania dostaw). Gwarancją bezpieczeństwa w dostawie tego surowca do USA była stabilność polityczna w państwach tego regionu i utrzymanie z nimi sojuszy. Stany Zjednoczone, zdaniem Zbigniewa Brzezińskiego, chciały kształtować Bliski Wschód zgodnie z własnym interesem strategicznym[130]. Poza tym dominacja w tym regionie gwarantowała utrzymanie pod kontrolą gospodarek europejskich i azjatyckich uzależnionych

---

[129] R. Ożarowski, *Ideologia na Bliskim Wschodzie*, Gdańsk 2006, s. 192.

[130] Z. Brzezinski, *Hegemonic Quicksand*, „The National Interest” 2003, No. 4, s. 6, http://users.clas.ufl.edu/zselden/Course%20Readings/Brzezinski.pdf (dostęp 1.09.2017).

od ropy naftowej z tego obszaru. Amerykanom zależało zatem na utrzymaniu tu swojej pozycji.

Ostoją zachowania interesów narodowych przez Stany Zjednoczone były doktryny będące zbiorem założeń i poglądów w określonej dziedzinie polityki. Pierwsza z nich w zakresie polityki międzynarodowej została zaprezentowana przez prezydenta Jamesa Monroe'a 2 grudnia 1823 roku[131]. Nie od razu otrzymała jednak miano doktryny. Nazywana była najczęściej „orędziem Monroe'a", „zasadami Monroe'a" czy „oświadczeniem Monroe'a". Pierwszy raz nazwano ją doktryną w 1853 roku, czyli trzydzieści lat później[132]. W swoim orędziu James Monroe uznał, że:

– półkula zachodnia jest niepodległa, tym samym nie jest przedmiotem kolonizacji ze strony państw Starego Kontynentu;
– narzucenie Stanom Zjednoczonym europejskiego systemu politycznego zostanie uznane za zagrożenie pokoju i bezpieczeństwa;
– USA nie będą ingerowały w sprawy polityczne Europy i ich kolonii;
– państwom latynoamerykańskim pozostawią swobodę rozwoju i aktywności, licząc na to, że państwa europejskie tak samo uczynią[133].

Polityka amerykańska prowadziła zatem do izolacji Stanów Zjednoczonych i wycofania się ich z polityki międzynarodowej[134]. Izolacjonizm był doktryną amerykańską charakterystyczną dla polityki zagranicznej. Zakładała ona nieangażowanie się w konflikty dotyczące bezpośrednio interesu narodowego USA i stosowanie polityki unikania, czyli niezawierania sojuszy z innymi państwami. Wiązała się także z położeniem nacisku na sprawy wewnętrzne państwa.

W XX wieku doktryna Monroe'a została dopełniona inną, autorstwa prezydenta Theodore'a Roosevelta. Nosiła nazwę „grubej pałki". Według niej na życzliwość USA mogły liczyć państwa, które spłacały swoje długi, te zaś, które tego

---

[131] W. Dobrzycki, *Historia stosunków międzynarodowych w czasach nowożytnych 1815–1945*, Warszawa 2002, s. 81.

[132] L. Pastusiak, *Prezydenci. Od George'a Waszyngtona do George'a Busha*, Warszawa 1991, s. 54.

[133] Ibidem, s. 53.

[134] P. Włuczkowski, *Izolacjonizm a izolacjonizm amerykański. Wyróżnienie pojęciowe na podstawie analizy polityki zagranicznej USA na tle historycznym*, „Academic Journal of Modern Philology" 2015, Vol. 4, s. 145–153; J. Sexton, *The Monroe Doctrine: Empire and Nation in Nineteenth-Century America*, New York 2011, s. 241–248; Ph.M. Brown, *The Monroe Doctrine and the League of Nations*, „The American Journal of International Law" 1920, Vol. 14, No. 1–2, s. 207–210; *League of Nations Chronology*, The United Nations Office At Geneva, http://www.unog.ch/80256EDD006B8954/(httpAssets)/3DA94AAFEB9E8E76C1256F340047BB52/$file/sdn_chronology.pdf (dostęp 9.07.2017).

nie czyniły, musiały spodziewać się interwencji ze strony USA. Ich dewizą było powiedzenie: „Mów cicho, ale trzymaj grubą pałkę, a zajdziesz daleko”[135].

Polityka izolacjonizmu była realizowana do 1917 roku. Później USA przystąpiły do I wojny światowej, odpowiadając na wypowiedzenie przez Niemcy nieograniczonej wojny podwodnej i naruszenie neutralności Belgii. Po 1919 roku Stany Zjednoczone wykorzystały swoją pozycję, wpływając na kształtowanie międzynarodowego ładu (tzw. 14 punktów Wilsona) i jednocześnie wycofując się z zaangażowania w sprawy Europy, co skutkowało między innymi nieprzystąpieniem USA do Ligi Narodów, mimo że prezydent USA Thomas W. Wilson był inicjatorem założenia tej organizacji. Za prezydentury Franklina D. Roosevelta potwierdzono politykę izolacjonizmu, przyjmując kolejne ustawy o neutralności. Jednak po ataku na Pearl Harbor Stany Zjednoczone włączyły się do II wojny światowej, a po 1946 roku stały się już bastionem chroniącym państwa przed wpływami komunizmu po zapadnięciu żelaznej kurtyny. Powstrzymaniu komunizmu sprzyjały doktryny: Trumana (1947), Eisenhowera (1957) i Kennedy’ego (1961)[136].

Pierwsza z nich rozpoczęła proces wypierania Wielkiej Brytanii z Bliskiego Wschodu, umożliwiając Stanom Zjednoczonym wejście do sfery globalnej polityki. Doktryna Trumana podyktowana była obawą wypełnienia luki powstałej po Wielkiej Brytanii przez ZSRR. Wpływ na jej ogłoszenie miała analiza polityki zagranicznej ZSRR dokonana przez George’a F. Kennana (amerykańskiego *chargé d’affairs ad interim* w Moskwie) w tzw. długim telegramie z 22 lutego 1946 roku[137]. W swoich konkluzjach dyplomata zaproponował przyjęcie programu w celu powstrzymania ekspansji komunistycznej. Rok później podsekretarz stanu Dean Acheson przestrzegał, że: „Związek Radziecki [...] próbuje narzucić światu w najszerszym zakresie swą ideologię. Zwycięstwo komunizmu w Grecji, Turcji, Iranie lub jakimkolwiek innym kraju Bliskiego Wschodu lub rejonu śródziemnomorskiego może doprowadzić do szybkiego upadku prozachodnich rządów w całej Europie. Rosyjska kontrola 2/3 powierzchni świata i 3/4 ludności świata stanowiłoby rzeczywiste zagrożenie dla Ameryki”[138].

---

[135] L. Pastusiak, *Prezydenci*..., op. cit., s. 251.

[136] H.A. Jamsheer, *Doktryny administracji USA w systemie bezpieczeństwa państwa okresu „zimnej wojny”: wybrane zagadnienia*, http://dlibra.bg.ajd.czest.pl:8080/Content/1761/34.pdf (dostęp 9.07.2017).

[137] The Long Telegram George Kennan, Moscow, February 22, 1946, http://www.ntanet.net/KENNAN.html (dostęp 9.07.2017).

[138] K. Czornik, *Bliski Wschód w polityce*..., op. cit., s. 61–62.

W orędziu do Kongresu wygłoszonym 12 marca 1947 roku prezydent Harry S. Truman stwierdził, że rząd grecki zwrócił się do USA o pomoc finansową i gospodarczą[139]. Ów prezydent uznał wtedy, że USA są jedynym państwem, do którego władze greckie mogły się zwrócić[140]. Rząd brytyjski, wspierający to państwo, uznał bowiem, że po 31 marca 1947 roku nie będzie mógł już tego czynić, przez co prezydent stwierdził w orędziu, że na uwagę zasługuje sąsiad Grecji, czyli Turcja. Rząd tego kraju zabiegał o pomoc finansową na „zmodernizowanie środków potrzebnych do utrzymania nienaruszalności narodowej", która zdaniem H.S. Trumana, była warunkiem utrzymania pokoju na Środkowym Wschodzie[141]. Łącznie prezydent USA poprosił Kongres o 400 mln dolarów na okres do 30 czerwca 1948 roku. Środki te miały być przeznaczone na pomoc wojskową i gospodarczą dla obu państw. Ponadto zwrócił się o wyrażenie zgody na wysłanie do Grecji i Turcji amerykańskiego personelu cywilnego i wojskowego. Kończąc orędzie, miał powiedział: „Wolne ludy świata oczekują od nas pomocy dla obrony wolności. Jeżeli zachwiejemy się w naszym przewodnictwie, to możemy narazić na niebezpieczeństwo pokój świata, a na pewno wystawimy na niebezpieczeństwo dobrobyt naszego narodu"[142]. Uzasadniając swoją decyzję o pomocy dla tych państw, powiedział między innymi, że naród, który stracił nadzieję na poprawę warunków życia, łatwo może ulec ustrojom totalnym.

Doktryna Trumana była wyjątkowa, gdyż zakładała pomoc państwom, które nie były ani krajami sąsiedzkimi, ani ważnymi z punktu widzenia amerykańskiego bezpieczeństwa. Obowiązywała do czasu sformułowania przez prezydenta Dwighta D. Eisenhowera nowej doktryny.

Orędzie do Kongresu w tej sprawie D.D. Eisenhower wygłosił 5 stycznia 1957 roku. Na wstępie zaznaczył, że celem państwa w dziedzinie polityki międzynarodowej jest pokój oparty na sprawiedliwości[143]. Poparł suwerenność i niepodległość państw na Środkowym Wschodzie, uznając, że naruszenie równowagi w tej części świata miało związek między innymi z rozwojem międzynarodowego komunizmu. Powiedział ponadto, że ZSRR nie musi obawiać się USA w kontekście spraw związanych ze Środkowym Wschodem, dopóki „nie uciekną się

---

[139] Przemówienie prezydenta Trumana wygłoszone na łącznym posiedzeniu Kongresu, Waszyngton, 12 marca 1947 r., „Zbiór Dokumentów" 1947, nr 3, s. 133–145.

[140] Ibidem, s. 136.

[141] Ibidem, s. 138.

[142] Ibidem, s. 144.

[143] Orędzie prezydenta Stanów Zjednoczonych Ameryki Dwighta D. Eisenhowera..., op. cit., s. 91–107.

pierwsi do agresji”[144]. Przestrzegał przed zawieraniem z ZSRR układów i uznał Środkowy Wschód za region cenny z perspektywy rozwoju międzynarodowego komunizmu. Podkreślił ważność nienaruszalności integralności i niepodległości państw środkowowschodnich. Celem orędzia było ograniczenie wpływów ZSRR w tej części świata i przeciwdziałanie antyamerykańskim trendom. Na jej podstawie Amerykanie zamierzali wypełnić lukę powstałą po wycofaniu się z Bliskiego Wschodu Brytyjczyków i Francuzów. Prezydent USA w orędziu zaproponował:

– współpracę z każdym państwem bądź grupą państw z tego regionu;
– pomoc gospodarczą (pozwalającą zachować niepodległość państwową);
– przygotowanie programów pomocy wojskowej i współpracy w tej dziedzinie;
– możliwość użycia sił zbrojnych USA w celu zapewnienia ochrony integralności terytorialnej i niezawisłości państw, które zwrócą się z prośbą o taką pomoc w przypadku „otwartej agresji zbrojnej jakiegokolwiek państwa, będącego pod kontrolą międzynarodowego komunizmu”[145] – udzielenie pomocy finansowej dla tej strefy w wysokości do 200 mln dolarów rocznie w roku budżetowym 1958 i 1959.

Kończąc wystąpienie przed Kongresem, powiedział: „Nie chcemy używać przemocy, chcemy pokoju. Temu celowi musimy poświęcić naszą energię, naszą stanowczość, nas samych”[146]. W sprawie powyższej doktryny Senat i Izba Reprezentantów wydały 9 marca 1957 roku wspólną rezolucję[147]. Upoważniły prezydenta do udzielania pomocy „każdemu narodowi lub grupie narodów tego obszaru, pragnącym takiej pomocy dla rozwoju siły gospodarczej w celu utrzymania niezależności narodowej”[148].

Świat arabski nie odebrał doktryny pozytywnie. Przeciwne jej były Egipt i Syria. Państwami, które się z nią zgodziły, były Arabia Saudyjska, Jordania, Irak oraz Liban[149]. Przeciwnicy arabscy tej doktryny nie zgadzali się przede wszystkim z teorią „próżni politycznej”, która zakładała nieistnienie suwerennych,

---

[144] Ibidem, s. 94.

[145] Ibidem, s. 102.

[146] Ibidem, s. 107.

[147] Wspólna rezolucja Senatu i Izby Reprezentantów Stanów Zjednoczonych w sprawie „Doktryny Eisenhowera”, Waszyngton, 9 marca 1957 r., „Zbiór Dokumentów” 1957, nr 3, s. 398–401.

[148] Ibidem, s. 398.

[149] F.A.S. al-Sabawi, *Al-Alakat as-surija al-amarikija 1949–1958* [Stosunki syryjsko-amerykańskie 1949–1958], Amman 2013, s. 204; L.C. Brown, *Diplomacy in the Middle East: The International Relations of Regional and Outside Powers*, London–New York 2004, s. 33; S. Yaqub, *Containing Arab Nationalism: The Eisenhower Doctrine and the Middle East*, Chapel Hill–London 2004, s. 99–100.

niezależnych państw arabskich. Doktryna podzieliła Arabów, co było skądinąd po myśli Amerykanów.

Ostatnim prezydentem USA, który w omawianym tu okresie odniósł się do polityki wobec Bliskiego Wschodu, był John F. Kennedy. Jego polityka w tym zakresie nie różniła się znacząco od poprzedników – także kładł nacisk na stabilizację w tym regionie, co miało związek z popieraniem pokojowego współistnienia państw. Twierdził, że „pokój światowy podobnie jak pokój społeczny nie wymaga, by każdy kochał swego sąsiada. Wymaga on jedynie, aby ludzie żyli wspólnie z wzajemną tolerancją, aby rozwiązywali swoje spory w sposób sprawiedliwy i pokojowy”[150]. Złożył deklarację nawiązania przyjaźni z narodami państw Bliskiego Wschodu, udzielenia gwarancji bezpieczeństwa wszystkim państwom przy możliwości użycia siły w celu powstrzymania ataku (np. ze strony państw arabskich na Izrael). Opowiadał się za zaangażowaniem USA w Organizację Paktu Centralnego (Central Treaty Organization), wsparciem Turcji i Iranu, postulował reformy społeczno-ekonomiczne w państwach Bliskiego Wschodu[151].

Przed II wojną światową tylko nieliczne państwa Bliskiego Wschodu uzyskały pełną niepodległość (np. Egipt w 1922 r., Republika Turcji w 1923 r., Arabia Saudyjska w 1926 r.). Na innych obszarach po zakończeniu działań wojennych oraz powstaniu ruchu państw niezależnych pojawiły się nadzieje na wyzwolenie spod panowania kolonialnego. Po 1945 roku, gdy spełniły się marzenia o niezależności, państwa arabskie zjednoczyły się w ramach Ligi Państw Arabskich. Jej celem było wzmocnienie więzi między nimi dla obrony niepodległości i suwerenności oraz współpraca w dziedzinie ekonomicznej, komunikacyjnej, nauki, kultury, społecznej, sanitarnej i obywatelstwa (art. 2)[152]. Ponadto – jak określono we wstępie – integracja państw arabskich miała za zadanie zespolenie wysiłków na rzecz wspólnego dobra i przyszłości, poprawy ich bytu i urzeczywistnienia aspiracji. Utworzenie Ligi popierała Wielka Brytania, która dzięki temu chciała zyskać większe wpływy na Bliskim Wschodzie.

Po II wojnie światowej zmieniła się struktura wpływów na Bliskim Wschodzie. Region przeszedł spod wpływów osmańskich, których kres miał miejsce po I wojnie światowej, pod wpływy Wielkiej Brytanii i Francji, by następnie stać się miejscem rywalizacji amerykańsko-radzieckiej.

---

[150] J. Stefanowicz, *J.F. Kennedy – jego koncepcje i polityka*, „Sprawy Międzynarodowe” 1964, nr 1, s. 20.

[151] K. Czornik, *Bliski Wschód w polityce*..., op. cit., s. 68.

[152] Charter of Arab League, Kair, March 22, 1945, http://www.refworld.org/docid/3ae6b3ab18.html (dostęp 9.07.2017).

Bliski Wschód po 1945 roku został włączony w konflikt między Wschodem a Zachodem. Geneza podziału świata według powyższych kierunków geograficznych miała związek z powstaniem dwóch przeciwstawnych systemów politycznych i ekonomicznych. Do państw Wschodu zaliczały się kraje socjalistyczne, którym przewodził ZSRR, a do państw Zachodu – te o ustroju kapitalistycznym. Głównym adwersarzem Związku Radzieckiego stały się Stany Zjednoczone.

W okresie zimnej wojny Bliski Wschód stał się zatem areną rywalizacji między USA a ZSRR. Rosnąca rola USA w tym regionie miała związek z nawiązaniem stosunków z niektórymi państwami – Irakiem i Turcją, ropą naftową występującą na tym obszarze, bliskimi kontaktami z Izraelem oraz zagrożeniem interesów regionie ze strony ZSRR[153].

Przedmiotem rywalizacji między Wielką Brytanią i Francją w świecie arabskim był Egipt – największe państwo na Bliskim Wschodzie, najbardziej zaludnione oraz dobrze rozwinięte ekonomicznie (duża chłonność rynku, największa produkcja bawełny w regionie) i leżące na drodze do Indii. Egipt był więc ważny ze względów strategicznych. O jego wyjątkowości decydował Kanał Sueski oraz sieć baz wojskowych w jego regionie. Za rządów Abbasa Paszy państwo to znajdowało się pod auspicjami brytyjskimi, a w okresie panowania jego następcy – Saida Paszy, francuskimi (co miało związek z budową Kanału Sueskiego). Ostatecznie w 1882 roku to Wielka Brytania przejęła kontrolę nad Egiptem. Po II wojnie światowej państwo to stało się areną rywalizacji między Wielką Brytanią a USA, a później ZSRR a USA. Egipt dążył do neutralności na osi USA–ZSRR, co było wyjątkowo trudnym zadaniem.

Od końca II wojny światowej konflikt między supermocarstwami odgrywał coraz większą rolę w życiu politycznym świata i regionu. Stany Zjednoczone wobec rosnącego konfliktu z ZSRR prowadziły coraz bardziej bezkompromisową politykę. Nie uznawały możliwości zajęcia przez państwa stanowiska neutralnego, a państwa postrzegano w kategoriach sojusznik–przeciwnik[154]. Według Johna F. Dullesa[155], sekretarza stanu USA w latach 1953–1959, neutralność stała się „przestarzałą koncepcją", a poza wyjątkowymi okolicznościami wręcz „niemoralną i krótkowzroczną"[156]. William Blum, autor opisujący działalność CIA po

---

[153] F. Halliday, *Bliski Wschód w stosunkach międzynarodowych. Władza, polityka i ideologia*, przeł. J. Tegnerowicz, Kraków 2009, s. 110–111.

[154] A. Haurani, *Historia Arabów*, przeł. J. Danecki, Gdańsk 1995, s. 362–365.

[155] *Dulles John Foster (1888–1959)*, http://bioguide.congress.gov/scripts/biodisplay.pl?index=D000522 (dostęp 18.07.2017).

[156] W. Blum, *Killing Hope: US Military and CIA Interventions since World War II*, London 2004, s. 84–85.

II wojnie światowej, przytaczając te słowa, uznał, że krótkowzroczność neutralności polegała na tym, iż każdy z rządów, który próbował zachować neutralność, musiał liczyć się z tym, że USA będą próbowały rząd ten obalić[157].

Wpływ na politykę państw zachodnich wobec Bliskiego Wschodu wywarło oficjalne stanowisko mocarstw wyrażone 25 maja 1950 roku w Deklaracji Trójstronnej, która została przyjęta na IV sesji Rady NATO w Londynie[158]. Państwami sygnatariuszami były Francja, Wielka Brytania i USA. Deklaracja przewidywała utrzymanie równowagi sił na Bliskim Wschodzie (pokoju i stabilności w państwach arabskich oraz na terenie Izraela)[159]. W punkcie 1 strony uznały, że państwa arabskie i Izrael muszą zachować odpowiedni poziom sił zbrojnych gwarantujący im bezpieczeństwo wewnętrzne oraz obronę regionu. W tym celu trzy państwa będące sygnatariuszami zagwarantowały nieograniczone dostawy broni (pkt 2). Odbiorcy broni nie mogli jej więc wykorzystać przeciwko sobie. Trzy mocarstwa zadeklarowały jednocześnie promowanie utrzymania pokoju i stabilności na tym obszarze i sprzeciwu wobec groźby użycia siły między nimi. Uznano, że jeśli którekolwiek z państw złamie te zasady i naruszy warunki zawieszenia broni, trzej sygnatariusze niezwłocznie podejmą działania w ramach ONZ i poza nią (pkt 3). Celem tego dokumentu było ograniczenie współpracy państw arabskich z ZSRR, w tym w zakresie zakupu broni. Poza tym Stanom Zjednoczonym, Francji i Wielkiej Brytanii zależało na tym, aby państwa arabskie nie wykorzystały zakupionej broni przeciwko obywatelom Izraela. Dzięki deklaracji mocarstwa chciały także zapewnić niepodległość i integralność terytorialną Izraela.

Z treścią deklaracji zgadzały się Egipt, Irak, Jordania i Liban oraz Izrael. Jednak część państw arabskich, w tym Syria, jej nie poparły. Na początku stanowisko rządu syryjskiego nie było jednak tak jednoznaczne. Różnica zdań miała związek z przynależnością członków rządu i parlamentu do różnych partii. Premier Syrii Chalid al-Azm stwierdził, że jeżeli rządy trzech państw nie zmienią swego poparcia dla Izraela, to ich interesy na Bliskim Wschodzie będą zagrożone[160]. Oficjalne stanowisko w tej sprawie strona syryjska zajęła 21 czerwca 1950 roku. Ostatecznie deklaracja została odrzucona, co pozytywnie odebrano

---

[157] Ibidem.

[158] M. Gdański, *Bliski i Środkowy Wschód 1945–1955*..., op. cit., s. 178–179.

[159] Tripartite Declaration Regarding the Armistice Borders: Statement by the Governments of the United States, The United Kingdom, and France, May 25, 1950, http://avalon.law.yale.edu/20th_century/mid001.asp (dostęp 18.07.2017).

[160] A.S. al-Lahibi, *Al-Alakat as-surija-as-sofiatija*..., op. cit., s. 53.

w ZSRR. Czwartego lipca 1950 roku w parlamencie syryjskim Nazim al-Kudsi stwierdził, że „[...] państwa arabskie są bardziej zainteresowane od innych państw stabilizacją i pokojem w regionie. Syria sama decyduje o swoim bezpieczeństwie. [...] Deklaracja Trójstronna dzieli region na strefy wpływów"[161]. Liga Państw Arabskich w specjalnym oświadczeniu z 21 czerwca 1950 roku odrzuciła treść Deklaracji Trójstronnej, ponieważ wzmacniała ona pozycję sygnatariuszy na Bliskim Wschodzie, wspierała państwo Izrael oraz ograniczała suwerenność państw arabskich[162].

Prowadzenie stabilnej polityki przez państwa zachodnie na Bliskim Wschodzie było możliwe przez włączenie go do zachodniego systemu bezpieczeństwa zbiorowego. Jedną z prób było powołanie 13 października 1951 roku Naczelnego Sojuszniczego Dowództwa Środkowego Wschodu (Supreme Allied Command Middle East)[163]. Inicjatorami tego projektu były rządy USA, Wielkiej Brytanii, Francji i Turcji, które następnie zaproponowały w nim członkostwo rządom Egiptu, Syrii, Libanu, Iraku, Arabii Saudyjskiej, Jemenu, Izraela i Transjordanii. Jak zaznaczono w dokumencie, obrona tych państwa przed agresją z zewnątrz miała być zapewniona w drodze współpracy wszystkich zainteresowanych mocarstw. W tym celu zaproponowano powołanie dowództwa Środkowego Wschodu, w którym poza państwami składającymi powyższy wniosek akcesję zgłosiły Australia, Nowa Zelandia i Unia Południowo-Afrykańska (pkt IV). Do tego przedsięwzięcia w charakterze członka założyciela zaproszono Egipt, na którego terytorium (pkt V) miała mieścić się siedziba kwatery głównej. Inicjatywa miała na celu zapobieżenie utraty wpływów w tym państwie oraz była podyktowana zlokalizowaniem baz wojskowych przez Wielką Brytanię w strefie Kanału Sueskiego. Rząd Egiptu odrzucił jednak pomysł udziału w projekcie, uznając, że nie będzie mógł rozważyć żadnych propozycji, dopóki Brytyjczycy okupują Egipt[164].

Propozycje z października 1951 roku przewidywały możliwość stacjonowania obcych sił zbrojnych na obszarze Egiptu, Syrii, Libanu, Iraku, Arabii Saudyjskiej, Jemenu, Izraela i Transjordanii oraz przekazanie do dyspozycji dowództwa sił baz wojskowych lub portów. Zakładano współpracę Sojuszniczego

---

[161] Ibidem, s. 55.

[162] Ibidem, s. 54.

[163] Propozycje rządów Stanów Zjednoczonych Ameryki, Wielkiej Brytanii, Francji i Turcji utworzenia Sojuszniczego Dowództwa Środkowego Wschodu, złożone rządom Egiptu, Syrii, Libanu, Iraku, Arabii Saudyjskiej, Jemenu, Izraela i Transjordanii, Kair, Damaszek, Bejrut, Bagdad, Er-Riiad, Sana, Tel-Aviv, Amman, 13 października 1951 r., „Zbiór Dokumentów" 1951, nr 11, s. 2190–2195.

[164] M. Gdański, *Bliski i Środkowy Wschód 1945–1955...*, op. cit., s. 188.

Dowództwa Środkowego Wschodu z NATO (pkt X). Dziesiątego listopada 1951 roku przygotowano w tej sprawie specjalną deklarację. W odpowiedzi na propozycję rząd ZSRR przygotował specjalną notę, którą wystosował 21 listopada 1951 roku do rządów Egiptu, Syrii, Libanu, Iraku, Arabii Saudyjskiej, Jemenu, Izraela (nie skierowano jej do Transjordanii)[165]. Napisano w niej, że jest to próba wciągnięcia „państw strefy Bliskiego i Środkowego Wschodu do poczynań wojennych bloku atlantyckiego pod pretekstem zorganizowanej «obrony» tej strefy"[166]. Jak podkreślano, to blok mający agresywne zamiary i jest wymierzony przeciwko ZSRR oraz państwom demokracji ludowej. W opinii rządu radzieckiego powołanie dowództwa Środkowego Wschodu nie wiązało się z utrzymaniem pokoju i bezpieczeństwa w tym regionie świata, a miało jedynie na celu tworzenie nowych i rozbudowę istniejących baz wojskowych, wysłanie sił zbrojnych oraz okupację przez wojska bloku atlantyckiego państw, którym propozycja została zgłoszona. Tym samym mogła prowadzić do utraty niepodległości i podporządkowania się wielkim mocarstwom[167]. Rząd ZSRR podkreślił, że zawsze odnosił się ze „zrozumieniem i życzliwością do aspiracji narodowych ludów Wschodu i do ich walki o niepodległość i suwerenność. [...] prowadził zawsze konsekwentną politykę pokoju [...]"[168]. Udział w omawianym przedsięwzięciu zagrażał stosunkom ZSRR z państwami, którym propozycja została złożona. W podobnym tonie została przygotowana nota rządu ZSRR do rządów USA, Wielkiej Brytanii, Francji i Turcji[169]. Ostatecznie pomysł utworzenia Naczelnego Sojuszniczego Dowództwa Środkowego Wschodu się nie powiódł. Po tej porażce pojawiła się nowa propozycja dotycząca powołania Środkowo-Wschodniej Organizacji Obronnej (Middle East Defence Organisation), której zadaniem miała być obrona przed agresją ze strony ZSRR. W skład organizacji miały wchodzić USA, Wielka Brytania, Francja, Turcja oraz państwa arabskie, między innymi Egipt[170]. Ten projekt również został odrzucony przez państwa arabskie. Nieufność wobec propozycji

---

[165] Noty rządów ZSRR do rządów Egiptu, Syrii, Libanu, Iraku, Arabii Saudyjskiej, Jemenu i Izraela dotyczące propozycji czterech państw w sprawie utworzenia Sojuszniczego Dowództwa Środkowego Wschodu, Moskwa, 21 listopada 1951 r., „Zbiór Dokumentów" 1951, nr 11, s. 2196–2203.

[166] Ibidem, s. 2197.

[167] Ibidem, s. 2199–2200.

[168] Ibidem, s. 2201.

[169] Nota rządu ZSRR do rządów Stanów Zjednoczonej Ameryki, Wielkiej Brytanii, Francji i Turcji w sprawie Sojuszniczego Dowództwa Środkowego Wschodu, Moskwa, 24 listopada 1951 r., „Zbiór Dokumentów" 1951, nr 11, s. 2204–2208.

[170] R. Bania, *Polityka Stanów Zjednoczonych wobec Bliskiego Wschodu za prezydentury Dwighta D. Eisenhowera (20.01.1953–20.01.1961)*, Toruń 2000, s. 30.

różnych struktur wojskowych miała związek z ograniczonych zaufaniem Arabów do państw zachodnich. Z powodu wspierania przez nich Izraela nie wierzyli im i obwiali się utraty suwerenności.

O złych zamiarach USA oraz Wielkiej Brytanii i Francji wobec państw Bliskiego Wschodu przestrzegali wielokrotnie przedstawiciele rządu radzieckiego. Wyraz temu dał na przykład minister spraw zagranicznych ZSRR Wiaczesław M. Mołotow w oświadczeniu z 16 kwietnia 1955 roku[171]. Uznał, że mocarstwa zachodnie dążą do „kolonialnego ujarzmienia" państw Bliskiego i Środkowego Wschodu, wykorzystania ich bogactw naturalnych oraz politycznego i ekonomicznego podporządkowania[172]. Ponadto podkreślał, że dążą one do wciągnięcia państw tego obszaru do bloków militarnych, które mają wesprzeć ich system militarny. Minister ów uznał, że sugestie ze strony państw zachodnich o radzieckim niebezpieczeństwie grożącym państwom Bliskiego i Środkowego Wschodu nie są na miejscu. Podkreślił, że Związek Radziecki stał i niezmiennie stoi na stanowisku poszanowania suwerenności państw i nieingerowania w ich sprawy wewnętrzne. W celu uzasadnienia tego stanowiska podał następujące przykłady:

– uznanie przez rząd radziecki jako pierwszego niepodległości Afganistanu, Arabii Saudyjskiej;
– poparcie walk o niepodległość Jemenu, Syrii, Libanu;
– poparcie żądań Egiptu w sprawie wycofania wojsk z jego terytorium;
– poparcie postulatu umocnienia w państwach tego regionu niezawisłości i suwerenności[173].

Minister potwierdził, że ze względu na bezpośrednie sąsiedztwo państw Bliskiego i Środkowego Wschodu jego rząd nie może być obojętny na sytuację na tym obszarze. Dąży on do rozwoju współpracy z państwami tego regionu, co zaakcentowano w deklaracji z 9 lutego 1955 roku. W dokumencie stwierdzono, że współpraca powinna być oparta na: „równości, nieingerowaniu w sprawy wewnętrzne, nieagresji i wyrzeczeniu się zamachów na integralność terytorialną innych państw, poszanowania suwerenności i niezawisłości narodowej"[174].

Powstrzymanie aktywności ZSRR na Bliskim Wschodzie i próba powiązania państw tego obszaru z państwami zachodnimi doprowadziły do podpisania Paktu Bagdadzkiego 24 lutego 1955 roku (pełna nazwa to Pakt o wzajemnej

---

[171] Oświadczenie ministra spraw zagranicznych ZSRR, Moskwa, 16 kwietnia 1955 r., „Zbiór Dokumentów" 1955, nr 4, s. 755–766.

[172] Ibidem, s. 758–759.

[173] Ibidem, s. 762.

[174] Ibidem, s. 765–766.

współpracy zawarty między Turcją a Irakiem). Jego celem było stworzenie pasa buforowego na południu ZSRR, ograniczającego wpływy tego państwa w Iraku. Ponadto, jak zaznaczono podczas posiedzenia Rady Paktu Bagdadzkiego 30 stycznia 1958 roku, projekt „[...] zrodził się z pragnienia narodów tej strefy, aby zabezpieczyć się przed imperializmem komunistycznym lub inspirowanym przez komunistów panowaniem, bez względu na jego formę [...]"[175].

Poza państwami założycielskimi do paktu przystąpiły Wielka Brytania (4 kwietnia 1955 r.)[176], Pakistan (23 września 1955 r.) i Iran (12 października 1955 r.)[177]. Inne państwa odmówiły akcesji, ponieważ odebrały ten pakt jako umocnienie obcych w regionie i tym samym ograniczenie ich suwerenności oraz rozbicie jedności świata arabskiego. Wśród nich był Egipt, Syria i Arabia Saudyjska[178]. Ich przedstawiciele na wspólnym spotkaniu w Kairze w marcu 1956 roku stwierdzili, że obrona świata arabskiego powinna być udziałem samych Arabów zgodnie z ich potrzebami, a nie opierać się na obcych rozwiązaniach. Uznali, że pakt dąży do rozbicia jedności arabskiej[179]. Poza tym państwa arabskie wychodziły z założenia, że Arabski Pakt Bezpieczeństwa Zbiorowego (Arab Collective Security Pact) jest wystarczającym gwarantem pokoju i bezpieczeństwa w regionie. Przyłączenie się do nowego projektu obronnego stanowiłoby naruszenie art. 10 dokumentu ustanawiającego powyższy pakt[180].

Brak aprobaty dla paktu miał związek ze zmianami w świecie arabskim wywołanymi postanowieniami konferencji w Bandungu z 1955 roku, które zaowocowały większą niezależnością państw i walką przeciwko kolonializmowi. Wykorzystując zasady wypracowane podczas powyższej konferencji, przedstawiciele Egiptu, Arabii Saudyjskiej i Syrii w Kairze w marcu 1956 roku przyjęli rezolucję, w której napisano między innymi, że Pakt Bagdadzki zagraża bezpieczeństwu

---

[175] Komunikat Rady Paktu Bagdadzkiego, Ankara, 30 stycznia 1958 r., „Zbiór Dokumentów" 1958, nr 1, s. 300.

[176] Układ specjalny zawarty między Wielką Brytanią a Irakiem, Bagdad, 4 kwietnia 1955 r., „Zbiór Dokumentów" 1955, nr 10, s. 2152–2169.

[177] Wniosek rządu Iranu zgłoszony w parlamencie o przystąpieniu do paktu turecko-irackiego, Teheran, 12 października 1955 r., „Zbiór Dokumentów" 1955, nr 10, s. 2170–2171.

[178] K. Brataniec, *Zachód i islam. Dylematy relacji*, Kraków 2009, s. 109; R. Bania, *Polityka Stanów Zjednoczonych wobec Bliskiego Wschodu*..., op. cit., s. 121–126.

[179] Wspólne oświadczenie premiera Egiptu Nassera, prezydenta Syrii Kuatly i króla Arabii Saudyjskiej Sauda, Kair, 12 marca 1956 r., „Zbiór Dokumentów" 1956, nr 3, s. 419–420.

[180] R. Bania, *Polityka Stanów Zjednoczonych wobec Bliskiego Wschodu*..., op. cit., s. 95.

arabskiemu i rozbija współpracę między państwami arabskimi, gdy te „[...] odczuwają gorzko potrzebę jedności w wysiłkach i orientacji”[181].

Należy zauważyć, że stroną paktu nie była Francja. Niezadowolenie z zawarcia paktu rząd francuski wyraził w memorandum wystosowanym do rządów amerykańskiego i brytyjskiego z początku 1956 roku oraz podczas rozmów z ministrem spraw zagranicznych Francji Christianem Pineau, z premierem Egiptu Gamalem Abdel Naserem w marcu 1956 roku[182]. Pominięcie Francji w uczestnictwie w pakcie odebrano jako próbę wyparcia interesów tego państwa ze Środkowego i Bliskiego Wschodu[183].

Stany Zjednoczone wstrzymały się od oficjalnego uczestnictwa w projekcie, mimo że wcześniej brały udział w spotkaniu inauguracyjnym, które miało miejsce w Bagdadzie 21–22 listopada 1955 roku. Miały one wówczas status państwa obserwatora niebędącego członkiem paktu z możliwością wpływania na decyzje sygnatariuszy[184]. Podczas II sesji Rady Paktu Bagdadzkiego zorganizowanej w Teheranie w kwietniu 1956 roku rząd amerykański potwierdził wsparcie dla paktu i oświadczył, że Stany Zjednoczone „[...] będą nadal popierały indywidualne i zbiorowe wysiłki państw członkowskich zmierzających do osiągnięcia politycznych, obronnych, gospodarczych i społecznych celów paktu”[185]. Rząd USA potwierdził to także w oficjalnych oświadczeniach z 1 lutego 1956 roku[186] oraz z 29 listopada 1956 roku[187]. Realizację celów paktu Stany Zjednoczone zamierzały osiągnąć poprzez zawieranie porozumień z jego członkami (umowy bilateralne z Turcją, Pakistanem, Iranem), udzielanie pomocy technicznej i gospodarczej oraz udział w niektórych komisjach (np. wojskowej, gospodarczej, do walki z działalnością wywrotową). W deklaracji członków paktu z 28 lipca 1958 roku potwierdzono to w punkcie 4. Stwierdzono, że miało to na celu zachowanie

---

[181] M. Gdański, *Kryzys polityków bloków militarnych na Środkowym Wschodzie*, „Sprawy Międzynarodowe” 1956, nr 4, s. 56.

[182] M. Gdański, *Bliski i Środkowy Wschód 1945–1955*..., op. cit., s. 242.

[183] M. Gdański, *Kryzys polityków bloków militarnych*..., op. cit., s. 55.

[184] R. Bania, *Polityka Stanów Zjednoczonych wobec Bliskiego Wschodu*..., op. cit., s. 131–132.

[185] Komunikat końcowy II sesji Rady Paktu Bagdadzkiego, Teheran, 19 kwietnia 1956 r., „Zbiór Dokumentów” 1956, nr 4, s. 592.

[186] Wspólne oświadczenie prezydenta Stanów Zjednoczonych Dwighta D. Eisenhowera i Premiera Wielkiej Brytanii Anthony’ego Edena, Waszyngton, 1 lutego 1956 r., „Zbiór Dokumentów” 1956, nr 2, s. 274.

[187] Oświadczenie Departamentu Stanu Stanów Zjednoczonych, Waszyngton, 29 listopada 1956 r., „Zbiór Dokumentów” 1956, nr 11, s. 1731–1732.

bezpieczeństwa i obrony[188]. Stany Zjednoczone były obecne w tym pakcie również poprzez udzielanie państwom członkowskim pomocy finansowej, na przykład za pośrednictwem misji Jamesa Richardsa przeznaczyły kwotę 12,570 mln dolarów na rozwój gospodarczy[189].

Brak formalnego członkostwa w Pakcie Bagdadzkim ze strony USA miał związek z ewentualnym zagrożeniem interesów naftowych tego mocarstwa w tej części świata, a szczególnie w Arabii Saudyjskiej (która do paktu nie przystąpiła). Wynikało to także z niezaogniania trudnej sytuacji na Bliskim Wschodzie związanej z rywalizacją o ten region między państwami Wschodu a Zachodu i nietworzenia grupy państw nieprzyjaznym Stanom Zjednoczonym[190].

Jak podkreślono w art. 1 dokumentu z 1955 roku, celem była współpraca na rzecz bezpieczeństwa i obrony[191]. Strony zobowiązały się do nieingerowania w sprawy wewnętrzne umawiających się stron i do rozstrzygania sporów na drodze pokojowej (art. 3). Pakt był otwarty dla wszystkich członków Ligi Arabskiej oraz państw uznanych przez Turcję i Irak aktywnie działających na rzecz pokoju i bezpieczeństwa w regionie (art. 5). Przewidywał powołanie stałej rady na szczeblu ministerialnym pod warunkiem przystąpienia do paktu co najmniej kolejnych dwóch państw (przynajmniej cztery mocarstwa – art. 6). Dokument pozostawał w mocy przez pięć lat z możliwością przedłużenia o kolejne pięciolecie (art. 7).

Rada paktu podczas styczniowego spotkania w 1958 roku powołała Wspólny Sztab Planowania Wojskowego dla Stałej Organizacji Planowania, który wcześniej funkcjonował pod nazwą Wspólna Organizacja Planowania Wojskowego (powołana w Bagdadzie jesienią 1957 r.). Do jej zadań zaliczono prowadzenie oraz koordynowanie ćwiczeń szkoleniowych. Pierwszym szefem Wspólnego Sztabu był generał major armii pakistańskiej Habibulah Khan (na 1957 r.), a drugim generał porucznik armii tureckiej – Ekrem Akalin[192].

Dla przyszłości Paktu Bagdadzkiego istotne znaczenie miała rewolucja w Iraku, w której wyniku 14 lipca 1958 roku obalono monarchię i proklamowano republikę. Nowe władze tego państwa nie były już skłonne do współpracy

---

[188] Deklaracja członków Paktu Bagdadzkiego, Londyn, 28 lipca 1958 r., „Zbiór Dokumentów" 1958, nr 7–9, s. 1457.

[189] Komunikat Rady Ministrów Paktu Bagdadzkiego, Karaczi, 6 czerwca 1957 r., „Zbiór Dokumentów" 1957, nr 6–7, s. 1603.

[190] R. Bania, *Polityka Stanów Zjednoczonych wobec Bliskiego Wschodu*..., op. cit., s. 136.

[191] Pakt o wzajemnej współpracy zawarty między Turcją a Irakiem, Bagdad, 24 lutego 1955 r., „Zbiór Dokumentów" 1955, nr 10, s. 2144–2150.

[192] Komunikat Rady Paktu Bagdadzkiego, Ankara..., op. cit., s. 306–307.

w ramach paktu i w marcu 1959 roku podjęły decyzję o wyjściu z niego. Odejście Iraku osłabiło aktywność w ramach Paktu Bagdadzkiego i miało wpływ na zmianę nazwy na Organizację Paktu Centralnego oraz zmianę lokalizacji siedziby sekretariatu (który przeniesiono z Bagdadu do Ankary). Pierwszy raz uczestnicy paktu obradowali pod nową nazwą podczas VII sesji odbywającej się w Waszyngtonie 9 października 1959 roku[193]. Na spotkaniu tym podkreślono, że Organizacja Paktu Centralnego „[...] istnieje wyłącznie dla celów obrony, że nikomu nie zagraża i szczerze pragnie utrzymania bliskich i przyjaznych stosunków ze wszystkimi innymi państwami, a w szczególności z sąsiednimi państwami tej strefy"[194]. Pakt ostatecznie rozwiązano w 1979 roku.

Poza walką państw Zachodu o wpływy na Bliskim Wschodzie zainteresowanie tym regionem wykazywał także ZSRR, graniczący z nim bezpośrednio.

Przywódcy ZSRR wiązali swoją przyszłość ze światową rewolucją komunistyczną. W stosunkach z innymi państwami kierowali się przede wszystkim ich przydatnością do rozwoju komunizmu. Józef W. Stalin upatrywał szans rozwoju światowej rewolucji w konfrontacji z państwami kapitalistycznymi. W polityce zagranicznej jego działania zostały skupione między innymi na:
– światowej rewolucji komunistycznej,
– hegemonii ZSRR na świecie,
– stworzeniu wokół ZSRR państw zależnych[195].

W ramach współpracy międzynarodowej Rosjanie stawiali na rozwój stosunków politycznych i gospodarczych między równouprawnionymi państwami, gdy ich suwerenność nie była zagrożona. Tylko taka kooperacja, w opinii ministra spraw zagranicznych ZSRR Wiaczesława M. Mołotowa, mogła zbliżać narody i ułatwiać między nimi pomoc[196]. Współpraca miała być oparta na „zdrowych zasadach równouprawnienia i wzajemnego poszanowania interesów narodowych"[197]. Wspomniany wyżej minister spraw zagranicznych dzielił współpracę międzynarodową na kooperację między państwami równouprawnionymi,

---

[193] Komunikat końcowy VII sesji Rady Ministerialnej Organizacji Paktu Centralnego, Waszyngton, 9 października 1959 r., „Zbiór Dokumentów" 1959, nr 10–12, s. 1135–1140.

[194] Ibidem, s. 1137–1138.

[195] K. Grygajtis, *Józef Stalin oraz sowiecka geopolityka i geostrategia lat 1924–1953*, Nysa 2011, s. 56.

[196] Oświadczenie Wiaczesława M. Mołotowa na naradzie Ministrów Spraw Zagranicznych, Paryż, 2 lipca 1947 r., „Zbiór Dokumentów" 1947, nr 6–7, 144.

[197] Ibidem, s. 145.

które są wolne od obcej ingerencji, oraz państwami podległymi jednemu lub kilku mocarstwom, pozbawionymi samodzielności[198].

Dla Józefa W. Stalina radziecki system społeczny górował nad systemem kapitalistycznym, co podkreślił podczas przemówienia 9 lutego 1946 roku (po kryzysie w Iraku) skierowanym do mieszkańców Moskwy. Kapitalistyczny system gospodarki światowej przedstawił w odezwie jako układ zawierający w sobie „elementy ogólnego kryzysu i starć militarnych"[199]. W jego opinii rozwój światowego kapitalizmu doprowadzi z czasem do zakłócenia w nim równowagi i w rezultacie wywoła podział świata kapitalistycznego na „dwa wrogie obozy i wojnę między nimi", czego już świat doświadczył w postaci I i II wojny światowej[200]. Wystąpienie zostało odebrane z wielkimi obawami przez USA. Członek Sądu Najwyższego USA, W. Duglas, uznał je za deklarację III wojny światowej, a James V. Forrestal wykorzystał do potwierdzenia tezy, że „współistnienie demokracji i komunizmu jest niemożliwe"[201].

Józef W. Stalin oraz jego współpracownicy, Andriej A. Żdanow i Gieorgij M. Malenkow, propagowali podział świata na dwa obozy – „pokoju i demokracji", któremu przewodniczył ZSRR oraz „imperializmu i wojny" na czele z USA[202]. Pierwszy dał temu wyraz podczas wystąpienia w czasie narady partii komunistycznych i robotniczych w Szklarskiej Porębie mającej miejsce 22–27 września 1947 roku[203]. W 35. rocznicę wybuchu rewolucji październikowej J.W. Stalin podkreślił, że jego państwo w polityce zagranicznej kieruje się pokojem, współpracą na zasadzie równości państw, zakazem dyskryminacji[204]. Natomiast G.M. Malenkow, określając zadania partii w zakresie polityki zagranicznej, wskazał między innymi na przeciwdziałanie wojnie, solidarność i przyjaźń między państwami miłującymi pokój, umacnianie potęgi obronnej ZSRR i wzmacnianie gotowości

---

[198] *35 lat walki o pokój*, „Sprawy Międzynarodowe" 1952, nr 5, s. 53–54.

[199] J.W. Stalin, *Riecz na priedwybornomsobranii izbiratielej Stalinskogo izbiratielnogo okruga goroda Moskwy 9 fiewrala 1946 goda*, https://www.marxists.org/russkij/stalin/t16/t16_01.htm (dostęp 1.09.2017).

[200] Ibidem.

[201] P. Chmielewski, *ZSRR u progu „Zimnej Wojny" (narastanie kryzysu ideologicznego)*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Historica" 1996, Vol. 55, s. 143.

[202] E. Cziomer, *Przesłanki i istota kształtowania się konfliktu Wschód–Zachód*, [w:] *Międzynarodowe stosunki polityczne*, red. E. Cziomer, Kraków 2008, s. 140.

[203] M.J. Zacharias, *Powołanie Kominformu w 1947 r. Przyczyny, przebieg, skutki*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej" 1996, t. 31, s. 103.

[204] *35 lat walki o pokój*..., op. cit., s. 52–53.

do walki z agresorem oraz współpracę ze wszystkimi państwami, a szczególnie ludowo-demokratycznymi[205].

Po wojnie Związek Radziecki zaczął rozszerzać swoje wpływy w Europie Środkowo-Wschodniej. Rozwojowi radzieckiej aktywności sprzyjały ruchy narodowowyzwoleńcze w państwach skolonizowanych przez Francję i Wielką Brytanię. W kręgu ich zainteresowania znalazły się więc państwa Bliskiego Wschodu i Afryki Północnej. Ta ekspansja budziła niepokój państw zachodnich, które zaczęły się integrować.

Po śmierci Józefa W. Stalina doszło do odprężenia w stosunkach Wschód–Zachód. Na XX zjeździe Komunistycznej Partii Związku Radzieckiego (KPZR) w lutym 1956 roku sformułowano doktrynę o pokojowym współistnieniu państw o odmiennych ustrojach społeczno-ekonomicznych[206]. Zakładała ona pokojowe rozwiązywanie sporów między światem kapitalistycznym a socjalistycznym oraz pokojową rywalizację na niwie społecznej i gospodarczej, nie dopuszczała jednak rezygnacji z walki klasowej w sferze ideologicznej[207]. Na powyższym zjeździe KPZR podjęto także decyzję o odejściu od Stalinowskiej koncepcji nieuchronności wojny między państwami Wschodu a Zachodu. Po XX zjeździe doktryna pokojowego współistnienia stała się podstawą polityki zagranicznej ZSRR, co osłabiło jej pozycję względem USA.

W pierwszym dniu XX zjazdu KPZR (14 lutego 1956 r.) i po wydaniu wspólnego komunikatu prezydenta USA i premiera Wielkiej Brytanii (opublikowanego 1 lutego) minister spraw zagranicznych ZSRR wydał oświadczenie[208], że rząd radziecki „[...] wierny zasadom swej pokojowej polityki zagranicznej – będzie nadal bronić pokoju, bronić wolności i niezawisłości krajów Bliskiego i Środkowego Wschodu oraz nieingerencji w ich sprawy wewnętrzne i wspólnie z innymi państwami zainteresowanymi przyczyniać się do umocnienia bezpieczeństwa tej strefy”[209].

Rywalizacja o państwa Bliskiego Wschodu wzmogła się po wygłoszeniu przez prezydenta USA Dwighta D. Eisenhowera orędzia w styczniu 1957 roku, którego wymowa związana była z zapowiedzią możliwości użycia sił zbrojnych na tym obszarze i udzielenia pomocy gospodarczej. W marcu 1957 roku władze

---

[205] Ibidem, s. 55.

[206] E. Cziomer, *Przesłanki i istota*..., op. cit., s. 144–145.

[207] Ibidem, s. 145.

[208] Oświadczenie ministra spraw zagranicznych ZSRR, Moskwa, 14 lutego 1956 r., „Zbiór Dokumentów” 1956, nr 2, s. 283–289.

[209] Ibidem, s. 288.

ZSRR wystosowały notę do rządów USA, Wielkiej Brytanii i Francji w sprawie przygotowania i proklamowania zasad gwarantujących pokój i bezpieczeństwo na Bliskim i Środkowym Wschodzie, będących podstawą wspólnej deklaracji[210]. Jedynie współpraca wielkich mocarstw, według nich, miała zapewnić pokój w tej strefie. W dołączonej do noty załączniku strona radziecka przesłała projekt sześciu zasad deklaracji czterech mocarstw: ZSRR, USA, Wielkiej Brytanii, Francji[211], dotyczących:

– rozstrzygania sporów na drodze pokojowej z wykorzystaniem metody rokowań,
– nieingerowania w sprawy wewnętrzne państw Bliskiego i Środkowego Wschodu oraz poszanowania ich suwerenności i niezależności,
– wyrzeczenia się włączania państw tego regionu do organizacji wojskowych wielkich mocarstw,
– likwidacji obcych baz wojskowych na terenie państw Bliskiego i Środkowego Wschodu oraz wycofania obcych wojsk z ich obszaru,
– niedostarczania broni państwom Bliskiego i Środkowego Wschodu,
– popierania rozwoju ekonomicznego tego regionu bez wysuwania dodatkowych warunków politycznych, wojskowych i innych[212].

W nocie z 11 lutego 1957 roku stwierdzono, że rządy czterech państw mogą ogłosić wspólnie lub oddzielnie zasady, na których miałby opierać się pokój na Bliskim i Środkowym Wschodzie. Rząd USA, odpowiadając stronie radzieckiej na tę propozycję, stwierdził, że kwestie dotyczące zasad współpracy powinny być przedmiotem konsultacji z państwami tego regionu[213]. W dokumencie tym rząd amerykański odniósł się do poszczególnych zasad. Uznał, że „propozycje radzieckie, jako całość, są wyraźnie oparte na fałszywych przesłankach. Wynikają one prawdopodobnie z zawartej w nocie Ministerstwa wypaczonej interpretacji charakteru i celów polityki Stanów Zjednoczonych"[214]. Strona radziecka uznała

---

[210] Nota rządu ZSRR do rządów Stanów Zjednoczonych w sprawie pokoju i bezpieczeństwa na Bliskim i Środkowym Wschodzie, Moskwa, 11 lutego 1957 r., „Zbiór Dokumentów" 1957, nr 2, s. 208–216.

[211] Projekt „Podstawowych Zasad Deklaracji Rządów ZSRR, Stanów Zjednoczonych, Anglii i Francji w sprawie pokoju i bezpieczeństwa na Bliskim Wschodzie oraz nieingerowania w sprawy wewnętrzne tej strefy", „Zbiór Dokumentów" 1957, nr 2, s. 214–216.

[212] Ibidem, s. 215–216.

[213] Odpowiedź rządu Stanów Zjednoczonych na notę rządu ZSRR z dnia 11 lutego 1957 r., „Zbiór Dokumentów" 1957, nr 3, s. 402–407.

[214] Ibidem, s. 405.

z kolei treść tej noty jako brak zgody na złożone propozycje[215]. Jak stwierdziła, nie rozumie takiej postawy, mimo że rząd amerykański zapewniał o swoich pokojowych zamiarach w tym obszarze. Rząd radziecki uznał, że strona amerykańska jest odpowiedzialna za zaostrzenie sytuacji w regionie[216]. Brak przychylności ze strony Amerykanów dla radzieckiej propozycji i niezaproponowanie własnej Rosjanie przyjęli jako uchylanie się USA od poszukiwania rozwiązywania problemów na tym obszarze na drodze pokojowej. W radzieckiej nocie stwierdzono ponadto, że skoro postawa USA, Wielkiej Brytanii i Francji jest negatywna, to ZSRR sugeruje złożenie przez cztery mocarstwa oświadczenia o potępieniu siły przy rozwiązywaniu „nieuregulowanych problemów tej strefy"[217]. Rząd Stanów Zjednoczonych, odpowiadając stronie radzieckiej, stwierdził, że zasada rozstrzygania sporów na drodze pokojowej jest częścią Karty Narodów Zjednoczonych i zamiast powielania jej w kolejnych dokumentach proponuje, aby strona radziecka jej przestrzegała[218].

Odpowiedzi udzielił także rząd Wielkiej Brytanii[219]. W nocie z 11 marca 1957 roku uznał, że utrzymanie pokoju i bezpieczeństwa w tym regionie oraz umacnianie niezależności państw są zgodne z Kartą Narodów Zjednoczonych i dlatego nie wymagają potwierdzenia. Rząd brytyjski stwierdził, że postępowanie władz radzieckich nie jest jednak zgodne z tymi celami[220]. Wysunięte przez ZSRR propozycje, według Brytyjczyków, „nie uwzględniają w dostatecznej mierze życzeń i praw państw zainteresowanych i dlatego nie mogą stanowić najlepszego sposobu zapewnienia pokoju, pomyślności i niezależności krajów tego obszaru"[221]. Strona radziecka przyjęła tę odpowiedź z przykrością[222]. Rząd brytyjski nie uznał jednak, by przyjęcie stosownej deklaracji zaproponowanej przez

---

[215] Odpowiedź rządu ZSRR na notę rządu Stanów Zjednoczonych z dnia 11 marca 1957 r. dotyczącą najważniejszych zasad deklaracji czterech wielkich mocarstw w sprawie pokoju i bezpieczeństwa na Bliskim i Środkowym Wschodzie, Moskwa, 19 kwietnia 1957 r., „Zbiór Dokumentów" 1957, nr 4, s. 707–715.

[216] Ibidem, s. 711.

[217] Ibidem, s. 714–715.

[218] Odpowiedź rządu Stanów Zjednoczonych na notę rządu ZSRR z dnia 19 kwietnia 1957 r., „Zbiór Dokumentów" 1957, nr 6–7, s. 1580.

[219] Odpowiedź rządu Wielkiej Brytanii na notę rządu ZSRR z dnia 11 lutego 1957 r., „Zbiór Dokumentów" 1957, nr 3, s. 408–413.

[220] Ibidem, s. 409.

[221] Ibidem, s. 413.

[222] Odpowiedź rządu ZSRR na notę rządu Wielkiej Brytanii z dnia 11 marca 1957 r. dotyczącą najważniejszych zasad deklaracji czterech wielkich mocarstw w sprawie pokoju i bezpieczeństwa na Bliskim i Środkowym Wschodzie, Moskwa, 19 kwietnia 1957 r., „Zbiór Dokumentów" 1957, nr 4, s. 716–723.

ZSRR, a szczególnie kwestii pokojowego rozwiązywania problemów, wpłynęło na „postęp w tej dziedzinie" na Bliskim Wschodzie. Podobnie jak rząd amerykański uznał, że zasada ta ujęta jest w Karcie Narodów Zjednoczonych i nie trzeba jej powtarzać w innych dokumentach[223].

Poza powyższymi mocarstwami do radzieckiej propozycji odniósł się również rząd francuski, wysyłając specjalną notę[224]. Po odwołaniu się do złożonych sugestii podsumował swoje stanowisko w następujący sposób: „Rząd francuski pragnie prowadzić nadal [...] działalność na rzecz pokoju na Środkowym Wschodzie i jest całkowicie gotów współpracować w tym duchu ze wszystkimi zainteresowanymi rządami"[225]. Jedenastego marca 1957 roku rząd ZSRR udzielił odpowiedzi na powyższą notę [226], wobec której rząd francuski ustosunkował się trzy miesiące później[227]. Ta wymiana not świadczyła o odmiennym podejściu do zagadnień związanych z Bliskim Wschodem przez państwa należące do różnych systemów społeczno-politycznych.

Pierwszy sekretarz KC KPZR Nikita S. Chruszczow w wywiadzie udzielonym egipskiemu dziennikowi „Al-Ahram" stwierdził, że polityka jego państwa wobec Bliskiego i Środkowego Wschodu dąży do umocnienia przyjaźni między państwami, kierując się pokojowym współistnieniem państw niezależnie od ustroju politycznego i społecznego oraz nieingerowaniem w ich sprawy wewnętrzne[228]. Uznając niezawisłość państw tego regionu, ZSRR postawił na podniesienie rozwoju gospodarczego oraz kulturalnego Bliskiego Wschodu. Po kryzysie sueskim znaczenie ZSRR w świecie arabskim wzrosło.

W budowaniu układu sił na Bliskim Wschodzie dużą rolę odegrało utworzenie Izraela oraz arabsko-żydowski konflikt o Palestynę. Stosunek do ostatniego z nich miał wpływ na relacje między państwami arabskimi a zachodnimi, w tym

---

[223] Odpowiedź rządu Wielkiej Brytanii na notę rządu ZSRR z dnia 19 kwietnia 1957 r., „Zbiór Dokumentów" 1957, nr 6–7, s. 1584.

[224] Odpowiedź rządu Francji na notę rządu ZSRR z dnia 11 lutego 1957 r., „Zbiór Dokumentów" 1957, nr 3, s. 414–418.

[225] Ibidem, s. 418.

[226] Odpowiedź rządu ZSRR na notę rządu Francji z dnia 11 marca 1957 r. dotyczącą najważniejszych zasad deklaracji czterech wielkich mocarstw w sprawie pokoju i bezpieczeństwa na Bliskim i Środkowym Wschodzie, Moskwa, 19 kwietnia 1957 r., „Zbiór Dokumentów" 1957, nr 4, s. 724–731.

[227] Odpowiedź rządu Francji na notę rządu ZSRR z dnia 19 kwietnia 1957 r., „Zbiór Dokumentów" 1957, nr 6–7, s. 1575–1578.

[228] Rozmowa Pierwszego Sekretarza KC KPZR Nikity S. Chruszczowa z naczelnym redaktorem dziennika egipskiego „Al-Ahram" Mohammedem Hassaneinem Heykala, Moskwa, 18 listopada 1957 r., „Zbiór Dokumentów" 1957, nr 11, s. 501.

USA, Związek Radziecki poparł bowiem dążenie Palestyny do wyzwolenia na forum Rady Bezpieczeństwa i Zgromadzenia Ogólnego ONZ.

Głównym argumentem na rzecz pomocy militarnej i ekonomicznej dla Izraela ze strony USA była potrzeba zyskania sojusznika w regionie o dużych wpływach radzieckich. Państwa arabskie zbliżyły się do ZSRR w odpowiedzi na poparcie Izraela przez USA. Ponadto były przekonane, że Izrael będzie państwem demokratycznym i prozachodnim. Swoją opinię wiązali z faktem, że 81% izraelskiej elity politycznej stanowili imigranci i uchodźcy, którzy przybyli do Izraela w latach 30. XX wieku z Europy i Ameryki[229], poza tym znaczna część pomocy ekonomicznej dla tego państwa pochodziła z USA.

Po powołaniu państwa Izrael zrodziło się wiele kwestii spornych na Bliskim Wschodzie związanych na przykład z ekspansją terytorialną Izraela, utworzeniem niezależnej Palestyny czy uchodźcami arabskimi z terenów zajętych przez Izrael.

Niezwykle istotnym wydarzeniem w historii Bliskiego Wschodu był kryzys sueski wywołany nacjonalizacją Kanału Sueskiego. Doprowadził do emancypacji politycznej Egiptu i tym samym wywołał napięcia w stosunkach międzynarodowych oraz ujawnił rozbieżności między mocarstwami. Amerykanie w związku z kampanią prezydencką nie mogli angażować się w konflikt, tym bardziej że Dwight D. Eisenhower, kandydując ponownie na urząd prezydenta, podkreślał swoje zaangażowanie w sprawę pokoju[230]. Ponadto zamierzali postępować zgodnie z Deklaracją Trójstronną z 1950 roku, nie chcąc utracić wiarygodności przede wszystkim wśród partnerów arabskich, jak również państw bloku wschodniego. Zamierzali pozostać państwem niepopierającym agresji na inne suwerenne państwo. Jak podkreślał na konferencji prasowej 2 października 1956 roku sekretarz stanu John F. Dulles, rozbieżności w podejściu do tego kryzysu miały związek z postawą Amerykanów do zagadnienia kolonializmu. Skonstatował, że USA „[...] nie mogą identyfikować się stuprocentowo ani z mocarstwami kolonialnymi, ani też z państwami, którym jedynie zależy na zdobyciu możliwie najszybciej pełnej niepodległości”[231]. Konflikt o Kanał Sueski pokazał, że trudno było pogodzić się mocarstwom z sytuacją, w której stracą wpływ na zarządzanie dobrami

---

[229] S. Sofer, *Zionism and the Foundations of Israeli Diplomacy*, Cambridge–New York–Madrid–Cape Town–Singapore–Sao Paulo 2007, s. 26.

[230] R. Bania, *Polityka Stanów Zjednoczonych wobec Bliskiego Wschodu*..., op. cit., s. 186. Więcej o udziale USA w kryzysie sueskim – ibidem, s. 184–256.

[231] M. Gdański, *Niektóre aspekty konfliktu sueskiego*, „Sprawy Międzynarodowe” 1956, nr 10–11, s. 26.

należącymi do obywateli byłych kolonii, w tym przypadku Egiptu. W gazecie „Times" z 1 sierpnia 1956 roku napisano między innymi: „Jeżeli zezwoli się Nasserowi ujść cało z tą zdobyczą, wszystkie brytyjskie i inne zachodnie pozycje na Środkowym Wschodzie załamią się [...]"[232]. Sytuacja ta pokazała również, jak trudno było pogodzić się Brytyjczykom z rozpadem systemu kolonialnego. Z drugiej jednak strony ujawniała chęć walki o wyzwolenie Egiptu i usamodzielnienie od wielkich mocarstw, a w szczególności od Wielkiej Brytanii. Egipcjanie dali temu wyraz w konstytucji z 1956 roku, w której we wstępie odwołali się do „[...] wyeliminowania kolonializmu i jej popleczników, likwidacji feudalizmu, likwidacji monopoli i dominacji kapitału finansowego nad rządem [...]"[233].

Przywódcy państw arabskich, w tym prezydent Syrii Szukri al-Kuwatli, byli wdzięczni Amerykanom za pomoc w zakończeniu kryzysu. Syryjski polityk Akram al-Haurani stwierdził, że kryzys ujawnił hierarchię priorytetów politycznych w regionie. A w pierwszej kolejności wyznaczały ją cele polityczne państw arabskich i Izrael. Nad nimi rozciągały się strefy wpływów Francji i Wielkiej Brytanii, które wspierały poszczególne państwa zgodnie z własnymi interesami. Ostateczne słowo należało jednak do supermocarstw – USA i ZSRR.

Zakończenie kryzysu sueskiego było pierwszą znaczącą wygraną państwa arabskiego w rozgrywkach z Izraelem i państwami kolonialnymi. Uznanie na arenie międzynarodowej i szacunek wśród państw arabskich zdobył Gamal Abdel Naser, a nacjonalizacja Kanału Sueskiego stała się symbolem zwycięstwa świata arabskiego nad zachodnim. Kryzys zakończył obecność Francji w tym regionie i wyznaczył kres wpływów Wielkiej Brytanii. Wycofanie się kolonistów umocniło zwolenników nacjonalizmu arabskiego. Izrael pokazał, że ma wrogie nastawienie do Arabów i jest instrumentem w rękach państw zachodnich.

Sytuacja ta wzmocniła z kolei niewątpliwie pozycję USA, ale jednocześnie wymusiła opracowanie nowej koncepcji w zakresie polityki bliskowschodniej. Dotyczyło to także ZSRR, który sprzeciwiając się działaniom Wielkiej Brytanii, Francji i Izraela, zdobył uznanie w świecie arabskim i zwiększył swoje wpływy w Egipcie.

Powyższy podrozdział nie wyczerpuje wszystkich kwestii leżących u podstaw rywalizacji o Bliski Wschód między państwami Zachodu i Wschodu. Jego celem

---

[232] Ibidem, s. 29.

[233] Konstytucja Republiki Egiptu, opublikowana w oficjalnym Dzienniku Rządowym z 16 stycznia 1956 r., http://constitutionnet.org/sites/default/files/constitution_of_1956-arabic.pdf (dostęp 9.08.2017).

było jedynie uwypuklenie najważniejszych zagadnień związanych z powyższym tematem.

* * *

Lata 1946–1957 nazywa się w historii Syrii okresem rywalizacji o Syrię. Fakt, że stała się ona podmiotem rozgrywek między sąsiadami, jak również samymi mocarstwami, świadczył o jej słabości wewnętrznej i zagranicznej. Jak zostało pokazane w pierwszej części tego rozdziału, Syria pod względem politycznym była niestabilna gdyż przeszkodą w jej uzyskaniu był między innymi brak jednolitości pod względem narodowym, etnicznym i religijnym.

Umocnieniu pozycji Syrii na arenie międzynarodowej nie sprzyjała trudna sytuacja ekonomiczna. Poza tym należy podkreślić, że w 1946 roku była ona młodym państwem o niewykształconym ustroju politycznym i ekonomicznym (brak doświadczeń historycznych jako niezależnego państwa), z podzieloną sceną polityczną. Trudno było zatem o zachowanie stabilności i ciągłości w polityce wewnętrznej i zagranicznej. Wśród ugrupowań politycznych panowała dychotomia – jedne chciały się związać z Irakiem i tym samym z państwami zachodnimi, a drugie z Egiptem sympatyzującym z ZSRR. Nie bez znaczenia dla rywalizacji o Syrię okazały się następujące okoliczności: fakt powstania Izraela, przegrana w pierwszej wojnie izraelsko-arabskiej i problem Palestyny. Ważny dla relacji z innymi państwami był wzrost popularności nastrojów nacjonalistycznych w Syrii po odzyskaniu niepodległości, co miało związek z rozwojem ideologii panarabizmu i niechęcią wobec obcych. Ponadto dążenie do wcielenia w życie powyższej ideologii utrudniało myślenie i działanie w kategoriach niezależnego, pojedynczego państwa.

Istotne znaczenie dla słabej pozycji Syrii w regionie miały konflikty z sąsiadami (Turcją, Izraelem) oraz problem uznania Libanu jako niepodległego państwa.

Syria nie odgrywała znaczącej roli w regionie pod względem ekonomicznym (zasobów ropy naftowej czy gazu ziemnego), za to jej atutem było położenie geograficzne, leżała bowiem na drodze tranzytowej tych surowców z państw Zatoki Perskiej do Europy. W omawianym okresie przez Syrię przechodziły cztery rurociągi: Kirkuk-Tripoli (wybudowany w 1934 r.), równoległy Kirkuk-Tripoli (1949 r.), TAPLINE (1950 r.), Kirkuk-Banjas (1952 r.)[234].

---

[234] M. Gdański, *Bliski i Środkowy Wschód 1945–1955...*, op. cit., s. 37–38.

Brak przeciwwagi dla wpływów mocarstw na Bliskim Wschodzie symbolizował brak jedności w regionie, który sprawiał, że państwa leżące na tym obszarze podlegały manipulacjom ze strony sił z zewnątrz. Stały się przedmiotem, a nie podmiotem w stosunkach międzynarodowych, gdyż nie były na tyle silne, by okazać się równorzędnym partnerem. I jak zauważył Immanuel Wallerstein, suwerenność państw nie była wcale przeszkodą w ingerencji w sprawy wewnętrzne państw słabych przez silniejsze[235].

2.2. Stosunki syryjsko-radzieckie

Stosunki dyplomatyczne z ZSRR Syria nawiązała w 1944 roku – 21 lipca minister spraw zagranicznych Jamil Mardam w telegramie do swojego odpowiednika w ZSRR, Wiaczesława M. Mołotowa, wyraził podziw dla walki ZSRR o „demokrację przeciwko duchowi podboju i dominacji" oraz gotowość nawiązania przyjaznych stosunków dyplomatycznych. Pięć dni później otrzymał pozytywną odpowiedź[236]. Porozumienie w tej sprawie podpisano w 1946 roku. Od samego początku władze ZSRR walczyły o wpływy w Syrii. W 1946 roku podniosły kwestię tego państwa na forum Rady Bezpieczeństwa ONZ dotyczącą ewakuacji wojsk francuskich z jej terenów. Przedstawiciel radziecki na forum ONZ stwierdził wówczas, że Syria jako suwerenne państwo powinna sama „[...] ponosić odpowiedzialność za utrzymanie pokoju i bezpieczeństwa"[237] na swoim terenie. Uznał, że ONZ powinna zaspokoić potrzeby rządu syryjskiego, który jest w pełni popierany przez ZSRR[238].

Głównym powodem, który prowadził władze syryjskie w stronę współpracy z ZSRR, było ukonstytuowanie się i funkcjonowanie Izraela, ciążące na bilateralnych kontaktach Syrii z USA oraz Wielką Brytanią. W ten sposób kierował aktywność w stronę radziecką i państw bloku wschodniego. Poza tym w Syrii, podobnie jak w innych państwach arabskich, panowała niechęć wobec państw Europy Zachodniej, które niezmiennie były postrzegane jako kolonizatorzy.

---

[235] I. Wallerstein, *Analiza systemów-światów. Wprowadzenie*, przeł. K. Gawlicz, M. Starnawski, Warszawa 2007, s. 83.

[236] A. Rozin, *Sotrudniczestwo Sirii i SSSR w wojenno-morskoj obłasti*. *Czast 1*, http://alerozin.narod.ru/Syria57.htm (dostęp 29.09.2017).

[237] *Sowietsko-sirijskije otnoszenija i formirowanije bliżniewostocznoj riegionalnoj sriedy*, http://moyuniver.net/sovetsko-sirijskie-otnosheniya-i-formirovanie-blizhnevostochnoj-regionalnoj-sredy (dostęp 29.09.2017).

[238] Ibidem.

Z kolei Stany Zjednoczone, jak już wcześniej zaznaczono, były sojusznikiem Izraela – wroga państw arabskich.

Kontaktom ze Związkiem Radzieckim sprzyjała aktywność partii komunistycznej w Syrii, która w swoim programie nawiązywała do współpracy z ZSRR i głosiła hasła socjalizmu i sprawiedliwości społecznej. Jej popularność rosła w latach 50. Efektem tego było wprowadzenie do parlamentu przedstawiciela w osobie Chalida Bakdasza[239]. Polityk ten w marcu 1958 roku (po utworzeniu ZRA) uznał, że Komunistyczna Partia Syrii prowadzi działalność antyamerykańską. Jej celem jest walka o swobody demokratyczne, umacnianie niezależności narodowej państw arabskich oraz przyjaźni z ZSRR i państwami bloku wschodniego. Stwierdził ponadto, że „[...] przyjaźń ta jest głównym czynnikiem obrony i umacniania niezależności oraz urzeczywistnienia dążeń naszego kraju do budowy i rozwoju niezależnej gospodarki narodowej"[240].

Pomimo rosnącego wpływu komunistycznego ugrupowania i proradzieckiego nastawienia nie można stwierdzić, że Syria stała się państwem komunistycznym. W życiu politycznym o wiele większą siłą był lewicowy nacjonalizm. Błędem jest także nazywanie Akrama Hauraniego i Salah ad-Dina al-Bitara komunistami. Mimo że głosili lewicowe, socjalistyczne poglądy i popierali współpracę z ZSRR[241], byli przede wszystkim nacjonalistami arabskimi. Poza tym należy nadmienić, że w Syrii panowała gospodarka wolnorynkowa[242].

Do innych ugrupowań politycznych sympatyzujących z państwem radzieckim należało Ugrupowanie Bractwa Muzułmańskiego. Jego członkowie wzywali wszystkie państwa arabskie do sojuszu z ZSRR, aby przeciwstawić się naciskom amerykańskim i brytyjskim[243]. Wśród zwolenników współdziałania z ZSRR był Maarouf al-Dawalibi, który w marcu 1950 roku na forum Ligi Państw Arabskich złożył propozycję podpisania przez państwa arabskie paktu o nieagresji z ZSRR[244]. Ponadto deklarował, że Arabowie wolą pozostać republiką

---

[239] A. Kreutz, *Russia in the Middle East: Friend or Foe?*, Westport–London 2007, s. 13.

[240] M. Gdański, *Nowe momenty sytuacji na Bliskim Wschodzie*, „Sprawy Międzynarodowe" 1958, nr 4, s. 70.

[241] S. Moubayed, *Syria and the USA: Washington's Relations with Damascus from Wilson to Eisenhower*, London–New York 2012, s. 153.

[242] H. Emadi, *Politics of the Dispossessed: Superpowers and Developments in the Middle East*, Westport–London 2001, s. 106–108.

[243] *Islam in the World Today: A Handbook of Politics, Religion, Culture, and Society*, red. W. Ende, U. Steinbach, London 2010, s. 132–134.

[244] R. Bania, *Polityka Stanów Zjednoczonych wobec Bliskiego Wschodu*..., op. cit., s. 341.

radziecką niż podporządkować się groźbom państw zachodnich i Izraela[245]. Rozwijał i wzmacniał wymianę handlową z ZSRR[246]. Do innych sympatyków współdziałania z państwem radzieckim zaliczali się Sabri al-Asali, który kładł nacisk na współpracę ekonomiczną z tym państwem, oraz Chalid al-Azm opowiadający się za kooperacją gospodarczą oraz militarną z państwem radzieckim. W Syrii na rzecz współpracy z ZSRR działał również prezydent Szukri al-Kuwatli.

W 1947 roku starano się nawiązać kontakty kulturalne między państwami. Temu sprzyjała wizyta delegacji syryjskiej w ZSRR. Jednak dopiero w połowie lat 50. współpraca syryjsko-radziecka zaczęła rozkwitać. Wynikało to między innymi ze stosunku strony radzieckiej do sytuacji politycznej w Syrii. Po przewrotach wojskowych w 1949 roku nowe syryjskie władze zostały scharakteryzowane jako „niezdolne do przeprowadzenia niezbędnych przemian społecznych i gospodarczych"[247] i uznane za skorumpowane. Wpływ na rozwój wzajemnych kontaktów miał pozytywny odbiór przez stronę radziecką przyjęcia konstytucji Syrii z 1950 roku. W niej odwołano się do praw społecznych pracowników, w tym prawa do pracy i ubezpieczeń społecznych. Istotna była także postawa władz syryjskich wobec sojuszy wojskowych, a dokładnie odmówienie przystąpienia do Paktu Bagdadzkiego, ponieważ 22 lutego 1955 roku premier Sabri al-Asali stwierdził, że celem jego rządu jest utrzymanie niezależności od obcych państw, uprawianie polityki neutralnej i nieprzystępowanie do układów wojskowych popieranych przez państwa zachodnie[248]. Istotna dla współpracy obu państw, a szczególnie militarnej, była postawa Francji, od której rząd syryjski chciał kupić broń do obrony przed Izraelem. Państwo to odmówiło Syrii jej sprzedaży (Francja popierała Izrael i prowadziła otwartą wojnę z Algierią, co Syria potępiała) i dlatego Syryjczycy zwrócili się do Czechosłowacji i ZSRR. Kwestię współpracy militarnej omówili ministrowie spraw zagranicznych ZSRR i Syrii 25 czerwca 1955 roku. Podczas spotkania Wiaczesław M. Mołotow przyznał, że nie pozwoli, aby państwa współpracujące z krajami zachodnimi (Turcja i Irak) zagroziły suwerenności państwa syryjskiego. Zgłosił jednocześnie gotowość do udzielania pomocy militarnej (sprzedaż sprzętu po preferencyjnych cenach bez

---

[245] B.F. Saunders, *The United States and Arab Nationalism: The Syrian Case, 1953–1960*, Westport 1996, s. 15; S. Moubayed, *Syria and the USA*..., op. cit., s. 89.

[246] P. Seale, *The Struggle for Syria: A Study of Post-war Arab Politics, 1945–1958*, London 1965, s. 102.

[247] *Sowietsko-sirijskije otnoszenija*..., op. cit.

[248] R. Bania, *Polityka Stanów Zjednoczonych wobec Bliskiego Wschodu*..., op. cit., s. 125.

warunków politycznych) i gospodarczej[249]. W 1955 roku wynegocjowano umowę, która objęła dostarczenie do Syrii 45 niemieckich czołgów Mark IV na kwotę 2408 dolarów amerykańskich za sztukę[250].

W październiku 1955 roku Syria podpisała z ZSRR umowę handlową. Na jej podstawie strona syryjska miała dostarczyć przede wszystkim produkty rolne i tekstylia, a ZSRR maszyny, aparaturę i produkty chemiczne oraz lekarskie[251]. Współpraca w różnych dziedzinach życia wpłynęła na zbliżenie z ZSRR.

W latach 1954–1955 Syria uzyskała od ZSRR i sojuszników 363 mln dolarów amerykańskich pomocy w formie kredytów, a udział syryjskiego eksportu do krajów bloku wschodniego wzrósł z 0,5% do 7,8%[252]. W 1956 roku Syria uzyskała już 60 mln dolarów pomocy w formie uzbrojenia (z czego większość stanowiły czołgi). Bezpośrednio po wizycie prezydenta Szukriego al-Kuwatliego w Moskwie do Syrii dostarczono 12 myśliwców MIG-17[253]. Poza tym żołnierzom syryjskim zagwarantowano szkolenie. Dokumenty Agencji Wywiadu Wojskowego Izraela wskazują, że instruktorzy pochodzili z ZSRR, Polski, Czechosłowacji i prawdopodobnie Niemieckiej Republiki Demokratycznej. Ich liczbę szacuje się na około 200–500 osób[254]. Na mocy porozumienia syryjscy piloci i technicy samolotów zostali wysłani do Polski i ZSRR, gdzie przeszli szkolenie. Element ten był niezwykle ważnym aspektem, po tym jak Egipt poniósł militarną porażkę w walce powietrznej, ponieważ Egipcjanie w przeciwieństwie do pilotów izraelskich nie byli przygotowani do swoich zadań[255].

Wsparcie, jakie Syria uzyskała w latach 1955–1958, oszacowano ogółem na 294 mln dolarów (dla porównania w tym samy czasie Egipt otrzymał 485 mln dolarów)[256]. Obejmowało ono pomoc wojskową, ekonomiczną oraz techniczną przy budowie konstrukcji hydroelektrycznych i irygacyjnych[257].

---

[249] A.S. al-Lahibi, *Al-Alakat as-surija-as-sofiatija*..., op. cit., s. 75.

[250] Memorandum from the Assistent Secretorary of State for Near Eastern, South Asian and African Affairs (Allen) to the Secretaty of State, no. 328, Washington, June 25, 1956, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1955-57v13/d328 (dostęp 29.09.2017).

[251] A.S. al-Lahibi, *Al-Alakat as-surija-as-sofiatija*..., op. cit., s. 78.

[252] A. Kreutz, *Russia in the Middle East*..., op. cit., s. 13.

[253] R.S. Chaurasia, *History of Middle East*, Delhi 2005, s. 258–259.

[254] Y. Even, *Two Squadrons and their Pilots: The First Syrian Request for the Deployment of Soviet Military Forces on its Territory, 1956*, „Cold War International History Project Working Paper" Vol. 77, February 2016, https://www.wilsoncenter.org/publication/syrias-1956-request-for-soviet-military-intervention (dostęp 15.07.2017).

[255] Ibidem.

[256] A. Kreutz, *Russia in the Middle East*..., op. cit., s. 13.

[257] Ibidem.

Po odmowie przez Syrię przystąpienia do Paktu Bagdadzkiego ZSRR złożył deklarację pomocy Syrii w razie ataku z zewnątrz[258]. W czerwcu 1956 roku podczas wizyty ministra spraw zagranicznych ZSRR Dimitrija T. Szepiłowa w Damaszku potwierdzono istnienie dobrych stosunków i pogłębianie przyjaźni między państwami i narodami[259] oraz wyrażono pragnienie rozwoju współpracy gospodarczej i kulturalnej. Na stan wzajemnych kontaktów wywarła wpływ między innymi wizyta delegacji radzieckiej w Syrii, która miała miejsce we wrześniu 1955 roku. Wówczas minister spraw zagranicznych Syrii Salah ad-Din al-Bitar pozytywnie ocenił stanowisko ZSRR popierające Arabów w walce z kolonializmem i zadeklarował, że jego państwo dąży do zacieśnienia stosunków z ZSRR[260]. Podczas kolejnej wizyty na przełomie października i listopada 1956 roku prezydenta Syrii oraz ministrów spraw zagranicznych i rolnictwa po raz kolejny doszło do potwierdzenia dobrych stosunków między oboma państwami i wyrażenia oburzenia z powodu interwencji zbrojnej na Egipt oraz działań przeciwko narodowi algierskiemu[261].

Kryzys sueski niewątpliwie zbliżył do siebie Syrię i ZSRR. Prezydent Syrii, wizytując Moskwę w październiku 1956 roku, zwrócił się do Nikity S. Chruszczowa, I sekretarza Komitetu Centralnego KPZR, z prośbą o wsparcie militarne i polityczne dla Egiptu[262]. Jak informowali sami Amerykanie, Syria stała się niezwykle obiecującym celem ich działań w zakresie militarnym, politycznym i ekonomicznym w świecie arabskim[263]. Podobnie wzmożoną aktywność radziecką w Syrii zauważył ambasador Francji w USA, twierdząc, że Syria staje się coraz bardziej „narzędziem Związku Radzieckiego"[264]. Po wyborach parlamentarnych w 1957 roku Amerykanie potwierdzili wejście Syrii w strefę oddziaływań ZSRR[265].

---

[258] A.S. al-Lahibi, *Al-Alakat as-surija-as-sofiatija*..., op. cit., s. 73.

[259] Wspólny komunikat radziecko-syryjski, Damaszek, 25 czerwca 1956 r., „Zbiór Dokumentów" 1956, nr 6, s. 883–885.

[260] A.S. al-Lahibi, *Al-Alakat as-surija-as-sofiatija*..., op. cit., s. 81.

[261] Wspólny komunikat radziecko-syryjski, Moskwa, 3 listopada 1956 r., „Zbiór Dokumentów" 1956, nr 11, s. 1739–1741.

[262] Y. Even, *Two Squadrons and their Pilots*..., op. cit.; A.S. al-Lahibi, *Al-Alakat as-surija-as-sofiatija*..., op. cit., s. 158.

[263] Special National Intelligence Estimate (340), Washington, November 16, 1956, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1955-57v13/d340 (dostęp 1.09.2017).

[264] Memorandum of a Conversation, Department of State, Washington, November 17, 1956, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1955-57v13/d341(dostęp 1.09.2017).

[265] Telegram from the Embassy in Syria to the Department of State, Damascus, May 17, 1957, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1955-57v13/d351 (dostęp 1.09.2017).

Strona radziecka, dbając o pozytywne stosunki z Syrią, wyraziła solidarność z tym państwem w 1957 roku, kiedy Turcja skoncentrowała siły zbrojne na granicy z Syrią. Rosjanie 13 września 1957 roku wysłali list do rządu tureckiego, oskarżając go w nim o działania agresywne przeciwko Syrii przy udziale USA i zapewniając, że akcja zbrojna przeciwko Syrii spotka się z reakcją ze strony ZSRR (do tego grona dołączyły Egipt[266] i Arabia Saudyjska, solidarność wyraziły Irak, Liban, Jordania)[267]. We wrześniu 1957 roku minister spraw zagranicznych ZSRR Andriej A. Gromyko przekazał ambasadorom USA, Wielkiej Brytanii i Francji w Moskwie notę w sprawie stanowiska rządu radzieckiego wobec kryzysu syryjskiego. Rząd radziecki stwierdził, że użycie siły we wzajemnych stosunkach nie jest metodą rozwiązania konfliktu na Bliskim i Środkowym Wschodzie. Minister ów zwrócił się z apelem, aby przedstawiciele tych państw nie ingerowali w sprawy wewnętrzne Syrii i innych państw regionu[268].

Krótko potem, bo 8 października 1957 roku, Nikita S. Chruszczow w wywiadzie oskarżył już wprost USA o próbę wywołania konfliktu zbrojnego z Syrią. Stwierdził, że jest w posiadaniu informacji, jakoby sekretarz stanu Llyod W. Henderson miał namawiać państwa arabskie (Irak, Jordanię) przeciwko Syrii[269]. Dzień później I sekretarz KC KPZR ostrzegł USA, że w razie wybuchu konfliktu zbrojnego ZSRR jest w stanie użyć rakiet przeciwko Turcji[270]. Skierował list do wszystkich partii socjalistycznych na świecie, ostrzegając w nim o możliwości wybuchu wojny światowej w razie ataku na Syrię[271].

Strona radziecka wystosowała w tej sprawie specjalny list do ONZ[272]. Minister spraw zagranicznych ZSRR uznał w nim, że ewentualna napaść Turcji (członka NATO) na Syrię może rozszerzyć konflikt na inne państwa[273]. W liście stwierdzono, że Turcja wspierana jest w działaniach przez USA, a ZSRR jako

---

[266] Prezydent Egiptu Gamal Abdel Nasser stwierdził, że „jakikolwiek atak na Syrię będzie uznany za atak na Egipt". Wyraził zgodę na wspólne dowództwo armii egipskiej i syryjskiej. Trzynastego października 1957 r. oddziały egipskie dotarły do portu w Latakii, aby później rozlokować żołnierzy wzdłuż granicy syryjsko-tureckiej. Zob. S.A. al-Lahibi, *Al-Alakat as-surija-as-sofiatija*..., op. cit., s. 105.

[267] R. Bania, *Polityka Stanów Zjednoczonych wobec Bliskiego Wschodu*..., op. cit., s. 357–360.

[268] A.S. al-Lahibi, *Al-Alakat as-surija-as-sofiatija*..., op. cit., s. 101.

[269] R. Bania, *Polityka Stanów Zjednoczonych wobec Bliskiego Wschodu*..., op. cit., s. 362.

[270] A.S. al-Lahibi, *Al-Alakat as-surija-as-sofiatija*..., op. cit., s. 102–103.

[271] Ibidem.

[272] List ministra spraw zagranicznych ZSRR A.A. Gromyko do ONZ w sprawie zagrożenia bezpieczeństwa Syrii i powszechnego pokoju, Nowy Jork, 16 października 1957 r., „Zbiór Dokumentów" 1957, nr 10, s. 366–370.

[273] Ibidem, s. 367.

członek ONZ nie może być bierny, gdy zasady Karty Narodów Zjednoczonych są łamane. W związku z tym domagał się rozpatrzenia sprawy Syrii na posiedzeniu Zgromadzenia Ogólnego[274]. Rząd radziecki w opisywanym dokumencie podkreślił, że interes bezpieczeństwa i pokoju państw tego regionu wymaga, by w razie naruszenia granicy syryjskiej przystąpić do „natychmiastowego działania"[275]. Przedstawiciele ZSRR na Zgromadzeniu Ogólnym ONZ w październiku 1957 roku poparli wniosek Syrii o zajęcie się jej skargą w związku z zagrożeniem bezpieczeństwa i 18 października Zgromadzenie Ogólne ONZ przychyliło się do prośby Syrii. Zdecydowana postawa ZSRR pokazała zarówno Syrii, jak i innym państwom arabskim, że w razie konfliktu mogą na niego liczyć. Prestiż Związku Radzieckiego na arenie międzynarodowej wzrósł, do czego także przyczyniło się wystrzelenie satelity Sputnik 4 października 1957 roku. Rozwiązanie kryzysu syryjskiego przypieczętowało wejście Syrii w radziecką strefę wpływów.

Rok 1957 był bardzo owocny dla współpracy Syrii z ZSRR. Obustronnym stosunkom sprzyjały wzajemne wizyty na szczeblu rządowym i okolicznościowe wydarzenia kulturalne, artystyczne i techniczne (w ramach ostatnich w ciągu czterech miesięcy 1957 r. zorganizowano ich około 30[276]). Jedna z wizyt miała miejsce na przełomie lipca i sierpnia 1957 roku, kiedy w Moskwie przebywali przedstawiciele rządu z ministrem stanu i ministrem obrony narodowej Syrii Chalidem al-Azmem na czele[277]. Podczas zorganizowanych wówczas spotkań strona radziecka zaoferowała pomoc przy budowie dróg i kolei, urządzeń nawadniających, elektrowni wodnych i obiektów przemysłowych oraz zapowiedziała wysłanie delegacji gospodarczej do Syrii w celu wypracowania porozumienia o współpracy ekonomicznej. Oświadczyła ponadto, że kooperacja będzie odbywała się z poszanowaniem zasad równości i wzajemnych korzyści gospodarczych, jak również nieingerowania w sprawy wewnętrzne Syrii z przestrzeganiem jej suwerenności[278]. Podczas pobytu w Moskwie podpisano umowy, na podstawie których Syria zakupiła broń i otrzymała pożyczki na preferencyjnych warunkach na rozwój infrastruktury[279].

---

[274] Ibidem, s. 369.

[275] Ibidem, s. 370.

[276] A.S. al-Lahibi, *Al-Alakat as-surija-as-sofiatija*..., op. cit., s. 109.

[277] Komunikat o pobycie delegacji rządowej Republiki Syryjskiej w Związku Radzieckim, Moskwa, 6 sierpnia 1957 r., „Zbiór Dokumentów" 1957, nr 8, s. 80–84.

[278] Ibidem, s. 83.

[279] S. Moubayed, *Steel & Silk*..., op. cit., s. 186–190.

Inna z wizyt miała miejsce w grudniu 1957 roku. Wówczas do Moskwy przybyli przedstawiciele syryjskiego rządu[280] i we wspólnym komunikacie obie strony wyraziły „[...] zamiar umacniania przyjacielskich stosunków na zasadzie całkowitego równouprawnienia, obopólnych korzyści i wzajemnego niewtrącania się do spraw wewnętrznych"[281]. Osiągnięto porozumienie dotyczące zakupu przez Syrię maszyn, urządzeń oraz przez ZSRR syryjskiej bawełny i zbóż (porozumienie z 19 grudnia). Spotkaniu temu towarzyszyła wymiana dokumentów ratyfikacyjnych radziecko-syryjskiego układu w sprawie gospodarczej i technicznej współpracy między obu krajami podpisanego w Damaszku 28 października 1957 roku. Na podstawie tej umowy przewidywano wybudowanie 650 km linii kolejowych, fabryki nawozów, zapór wodnych, elektrowni i urządzeń irygacyjnych. Zamierzano także podjąć poszukiwania złóż manganu, chromu, azbestu i nafty. Strona radziecka poza obsługą projektową, badawczą i dostarczeniem odpowiedniego sprzętu udzieliła Syrii kredytu na dogodnych warunkach (2,5% na 12 lat). Umowa nie była obwarowana żadnymi zobowiązaniami politycznymi i pozostawiała Syrii prawo własności wybudowanych obiektów[282].

Powyższe spotkania oraz ich rezultaty świadczyły o zacieśniającej się współpracy między Syrią a ZSRR. O ile spotkało się to z dużym optymizmem wśród społeczeństwa w Syrii, o tyle w Stanach Zjednoczonych oraz Egipcie wywołało niepokój, ponieważ Chalid al-Azm był przeciwnikiem połączenia Syrii z Egiptem i tym samym zwolennikiem zbliżenia z ZSRR. Amerykanie w sierpniu 1957 roku uznali, że Syria stała się radzieckim satelitą, co oznaczało, że ZSRR utrwala swoje wpływy w centrum Bliskiego Wschodu, które będą miały „bardzo głębokie reperkusje"[283].

Mimo rosnącej współpracy Syrii z państwami bloku wschodniego bilans handlowy był jednak niższy niż z państwami zachodnimi. Na przykład według danych z września 1957 roku współpraca z państwami NATO osiągnęła 54,3 mln dolarów, podczas gdy z państwami Układu Warszawskiego – 19,5 mln dolarów[284].

Utworzenie 1 lutego 1958 roku Zjednoczonej Republiki Arabskiej (ZRA) miało jednak zaskoczyć ZSRR, co wynikało przede wszystkim z obawy

---

[280] Wspólny komunikat radziecko-syryjski, Moskwa, 20 grudnia 1957 r., „Zbiór Dokumentów" 1957, nr 12, s. 810–813.

[281] Ibidem, s. 811.

[282] M. Gdański, *Niektóre zagadnienia Środkowego Wschodu z perspektywy 1957 r.*, „Sprawy Międzynarodowe" 1957, nr 12, s. 42.

[283] Telegram from the Embassy in Turkey to the Department of State, Ankara, No. 362, August 21, 1957, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1955-57v13/d362 (dostęp 4.09.2017).

[284] F.A.S. al-Sabawi, *Al-Alakat as-surija al-amarikija*..., op. cit., s. 213.

o przyszłość aktywności Komunistycznej Partii Syrii. Niepokój Związku Radzieckiego wzbudzał także rozwój popularności panarabizmu (po połączeniu naseryzmu z basizmem) kosztem ideologii komunistycznej.

Ostatecznie jednak strona radziecka uznała fakt istnienia ZRA. Stosowne oświadczenie w tej sprawie wydał Klimient J. Woroszyłow, przewodniczący Prezydium Rady Najwyższej ZSRR, który stwierdził, że strona radziecka popiera jednoczenie się Arabów, ponieważ jest to jedno z narzędzi walki z kolonializmem[285]. Związek Radziecki nie miał jednak alternatywy. Gdyby tego nie uczynił, nowo powstałe państwo mogłoby skierować się w stronę innych państw związanych z Zachodem, jak na przykład Iraku i Jordanii. Ponadto odmówienie faktu uznania ZRA wpłynęłoby z pewnością negatywnie na wizerunek państwa radzieckiego w oczach Arabów.

Utworzenie ZRA miało wpływ na wejście obu połączonych państw w strefę proradziecką. Unia syryjsko-egipska zacieśniła stosunki z państwem radzieckim, co przypieczętowała wizyta prezydenta ZRA wraz z członkami rządu w ZSRR na przełomie kwietnia i maja 1958 roku. Podczas prowadzonych wtedy rozmów przedstawiciele obu rządów stwierdzili, że wyrażają zadowolenie z przyjaznych stosunków i dążą do ich umacniania, kierując się następującymi zasadami:

– wzajemnym poszanowaniem suwerenności i integralności terytorialnej państw,
– nieingerowaniem w sprawy wewnętrzne jakiegokolwiek państwa,
– regulowaniem kwestii międzynarodowych na drodze pokojowej z wyrzeczeniem się stosowania przemocy lub groźby jej użycia przeciwko integralności jakiegokolwiek z państw,
– niestosowaniem nacisku politycznego lub gospodarczego,
– równouprawnieniem państw i narodów we wzajemnych kontaktach[286].

Obie strony potępiły kolonializm, agresję przeciwko Jemenowi, „barbarzyńską wojnę" Francji przeciwko narodowi algierskiemu i utrzymywanie baz wojskowych jednych państw na obszarze innych. Potwierdziły natomiast poparcie dla praw Arabów palestyńskich, suwerenności i integralności Jemenu oraz prawa narodu algierskiego do samostanowienia. Wyraziły także przekonanie, że należy popierać rozwój kontaktów gospodarczych i kulturalnych między państwami.

Ponowna wizyta Gamala Abdel Nasera w ZSRR miała miejsce 16–18 lipca 1958 roku. Związana była z obecnością wojsk amerykańskich i brytyjskich w Libanie i Jordanii po lipcowej rewolucji w Iraku. Prezydent ZRA chciał zwrócić

---

[285] A.S. al-Lahibi, *Al-Alakat as-surija-as-sofiatija*..., op. cit., s. 115.

[286] Wspólne oświadczenie o wynikach rozmów między rządem ZSRR a rządem Zjednoczonej Republiki Arabskiej, Moskwa, 15 maja 1958 r., „Zbiór Dokumentów" 1958, nr 5, s. 979.

wówczas uwagę strony radzieckiej na tę sytuację, aby ograniczyć wpływy USA w regionie[287].

Na XXI zjeździe KPZR (27 stycznia – 5 lutego 1959 r.) Nikita S. Chruszczow odniósł się do kwestii ZRA. Uznał, że różnice ideologiczne między ZSRR a ZRA istnieją, ale nie przysłaniają współpracy, ponieważ stanowiska obu państw są zbieżne w kwestii walki z kolonializmem i wzmocnienia suwerenności politycznej państw wyzwolonych[288].

W następstwie wizyt zintensyfikowano współpracę gospodarczą oraz naukową (porozumienie w sprawie wymiany nauczycieli i pracowników naukowych, wyjazdu pilotów z ZRA na szkolenia do ZSRR). Prezydent ZRA w pierwszą rocznicę zjednoczenia podkreślił ważność współpracy z ZSRR. Państwo to uznał za przyjaciela ZRA, które wspiera ich gospodarczo, militarnie oraz w walce z wrogiem[289].

Zbliżenie między ZRA a ZSRR miało związek z uzyskaniem od strony radzieckiej pomocy przy budowie pierwszego etapu Wysokiej Tamy w Asuanie bez dodatkowych warunków politycznych[290]. Jak napisano w brytyjskim tygodniku „The Spectator": „Rosjanie wykazali szacunek dla neutralności Egiptu i nie zrobili żadnego z tych błędów, jakie popełnia zwykle Zachód. Nie zażądali baz, nie zażądali, aby Egipt przyłączył się do jakiegoś sojuszu wojskowego i nie starali się kontrolować gospodarki Egiptu"[291]. Związek Radziecki został partnerem także przy budowie drugiego etapu tamy (styczeń 1960 r.) mimo ofert płynących z Niemieckiej Republiki Federalnej, USA, Wielkiej Brytanii, Włoch, Japonii i Austrii. W dzienniku „Al-Ahram" decyzję tę uzasadniono w następujący sposób: „Związek Radziecki wykazał wierność i skrupulatność w wykonywaniu umów, które podpisał. Warunki umów gospodarczych i handlowych, zawartych między ZSRR i ZRA są najkorzystniejsze i najlepsze, jakie kiedykolwiek uzyskaliśmy od obcych krajów. Umowy z ZSRR nie są związane z żadnymi klauzulami politycznymi lub innymi warunkami"[292]. Łącznie na budowę tamy w pierwszym

---

[287] A.S. al-Lahibi, *Al-Alakat as-surija-as-sofiatija*..., op. cit., s. 119.

[288] Ibidem.

[289] Ibidem, s. 120.

[290] Na początku jej budowa miała być współfinansowana przez USA i Wielką Brytanię. Przedstawiciele tych państw domagali się jednak zerwania stosunków Egiptu z państwami socjalistycznymi. Władze egipskie tego nie uczyniły, w związku z tym 19 lipca 1956 r. USA i Wielka Brytania wycofały się z pomocy finansowej.

[291] M. Gdański, *Uwagi o kierunkach rozwoju Arabskiego Wschodu*, „Sprawy Międzynarodowe" 1960, nr 4, s. 41.

[292] Ibidem.

i drugim etapie ZSRR udzielił kredytu w wysokości około 120–140 mln funtów egipskich[293]. Ogólna pomoc finansowa ze strony państwa radzieckiego dla ZRA była niewspółmiernie wysoka w porównaniu do tej, której udzieliły państwa zachodnie.

Poza wsparciem finansowym przy budowie tamy w Asuanie rząd radziecki wspomógł rozwój zakładów metalurgicznych (w liczbie 6), zakładów budowy maszyn (6), przedsiębiorstw przemysłu naftowego i chemicznego (12) oraz systemów irygacyjnych na terenie Syrii (w tym tamy na Eufracie)[294]. Łącznie ZSRR deklarował udział w ponad stu projektach przemysłowych[295].

Po rozpadzie ZRA 7 października 1961 roku ZSRR uznał fakt istnienia Syrii. Według jednego z artykułów zamieszczonych w czasopiśmie „Świat Marksizmu" odłączenie Syrii i Egiptu uznano za pozytywne wydarzenie w kontekście przyszłej współpracy[296]. W latach 60. Syria z ZSRR podpisała wiele umów dotyczących sfery nauki, gospodarki, transportu i militarnej. W tym okresie miały także miejsce wzajemne wizyty.

Przewrót w Syrii dokonany 8 marca 1963 roku nie został jednak przyjęty entuzjastycznie w ZSRR. Rząd radziecki zdawał sobie sprawę z tego, że osoby odpowiedzialne za zamach stanu reprezentowały partię Al-Baas, która była postrzegana jako ugrupowanie nieprzychylne Komunistycznej Partii Syrii i komunizmowi w ogóle. Obawiano się wpływu ich ideologii na społeczeństwo syryjskie, która mogłaby rozwijać się kosztem marksistowskiej[297]. Ponadto władze ZSRR niepokoił fakt związany z pomysłem partii Al-Baas z Syrii i Iraku dotyczącym połączenia tych dwóch państw z Egiptem, który wkrótce miał się ziścić, gdyż 17 kwietnia 1963 roku ogłoszono pakt zjednoczenia. W rzeczywistości państwo to jednak nigdy nie powstało. Powyższe czynniki wpłynęły tylko na ochłodzenie stosunków bilateralnych.

Znalezienie się w radzieckiej strefie wpływów miało znaczenie dla dwustronnych kontaktów Syrii z państwami bloku wschodniego. Kooperacja dotyczyła na przykład Czechosłowacji (umowa o budowie rafinerii w Homs, zakup broni, budowa międzynarodowego lotniska w Damaszku, odbudowa linii kolejowej Hidżaz). W lutym 1956 roku w wyniku czechosłowacko-syryjskich rozmów

---

[293] Ibidem, przyp. 71.

[294] Ibidem, s. 42.

[295] A.S. al-Lahibi, *Al-Alakat as-surija-as-sofiatija*..., op. cit., s. 122.

[296] W. Laqueur, *The Struggle for the Middle East: The Soviet Union and the Middle East, 1958–68*, London–New York 1969, s. 84.

[297] A.S. al-Lahibi, *Al-Alakat as-surija-as-sofiatija*..., op. cit., s. 128.

zawarto transakcję, na mocy której Syria zakupiła 15 tys. pistoletów maszynowych, a miesiąc później podpisano syryjsko-czechosłowacką umowę w sprawie ciężkiej broni, ciężarówek oraz urządzeń chirurgicznych i sanitarnych na łączną kwotę 23 mln dolarów amerykańskich[298]. Do grona państw współpracujących z Syrią należały także Polska (porozumienie w sprawie wymiany handlowej, umowy o cywilnej komunikacji lotniczej oraz współpracy naukowej i technicznej[299]) i Jugosławia (konwencja o współpracy kulturalnej z 1958 r., umowa o współpracy naukowej, gospodarczej[300]).

Stosunki syryjsko-radzieckie od odzyskania niepodległości przez Syrię do 1963 roku nie należały do łatwych. Wpływ na to miały przede wszystkim sytuacja polityczna wewnątrz Syrii (brak stabilności politycznej, ekonomicznej), rywalizacja o Bliski Wschód między państwami zachodnimi i wschodnimi, dążenie do jedności Arabów (panarabizm), otoczenie geopolityczne Syrii przez państwa prozachodnie, religijność Syrii i ateizm w ZSRR, pochodzenie społeczne przedstawicieli władzy (w Syrii – rodziny arystokratyczne, a w ZSRR – reprezentacja proletariatu).

Podsumowując powyższe rozważania, należy stwierdzić, że zaletą polityki ZSRR wobec Syrii było ciągłe zapewnianie Syryjczyków o gotowości do współpracy, która nie byłaby obwarowana żadnymi dodatkowymi warunkami politycznymi. Istotne znaczenia dla obustronnych kontaktów miały przede wszystkim wspólne interesy (Syria potrzebowała broni od ZSRR, a państwo radzieckie sojusznika na Bliskim Wschodzie, surowców naturalnych i dostępu do Morza Śródziemnego) oraz negatywny stosunek ZSRR do kolonializmu i niewspieranie państwa Izrael z uwagi na jego prozachodni kierunek w polityce. Poza tym w przełomowych wydarzeniach historycznych dla Syryjczyków władze ZSRR potrafiły odpowiednio zareagować, biorąc ich w obronę. Miało to miejsce na przykład w 1946 roku, kiedy na forum ONZ przedstawiciel radziecki opowiedział się za wycofaniem wojsk francuskich z ich terenu, czy w 1957 roku, gdy zagrożone było bezpieczeństwo Syrii.

---

[298] Memorandum from the Assistant Secretary of State for Near Eastern, South Asian and African Affairs (Allen) to the Secretary of State, No. 328, Washington, June 25, 1956, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1955-57v13/d328 (dostęp 1.09.2017).

[299] Umowa pomiędzy Rządem PRL a Rządem Syryjskiej Republiki Arabskiej o cywilnej komunikacji lotniczej, 10 listopada 1962 r.; Umowa o współpracy naukowej i technicznej między Rządem PRL a Rządem Syryjskiej Republiki Arabskiej, 18 czerwca 1965 r. (treść umów na stronie https://traktaty.msz.gov.pl/bap.php).

[300] Wspólny komunikat o rozmowach między prezydentem Jugosławii J. Broz-Tito a prezydentem Zjednoczonej Republiki Arabskiej Gamalem Abdel Nasserem, Aleppo, 27 lutego 1959 r., „Zbiór Dokumentów" 1959, nr 3, s. 345–353.

Bilateralne stosunki obejmowały przede wszystkim kontakty na szczeblu rządowym, skutkując podpisaniem licznych umów. Obejmowały one naukę, gospodarkę, a przede wszystkim sferę militarną.

2.3. Zaangażowanie Amerykanów w Syrii

Po II wojnie światowej rola Wielkiej Brytanii na Bliskim Wschodzie osłabła, co miało związek zarówno z trudnościami ekonomicznymi, jak i z utrzymaniem supremacji w basenie Morza Śródziemnego (uznanie niepodległości Transjordanii/Jordanii, złożenie mandatu nad Palestyną, wzięcie udziału w powstaniu Izraela, kryzys sueski).

Z regionu wycofała się Francja (z Syrii i Libanu), a powstałą w ten sposób lukę wypełniły Stany Zjednoczone. Budowały tu własną pozycję na podstawie zawieranych umów i paktów, które były konsekwencją amerykańskiej polityki zagranicznej opartej na doktrynach (np. Monroe'a, Trumana czy Eisenhowera)[301].

W okresie rządów prezydenta Thomasa W. Wilsona Amerykanie wysłali w 1919 roku do Syrii swoje misje (np. Kinga, Crane'a), których celem było poznanie stanowiska społeczności arabskiej na temat przyszłych granic państwa[302]. W wyniku prac członków komisji rząd amerykański dowiedział się, że Syryjczycy domagają się własnego państwa z „ewentualną kontrolą amerykańską, ale w żadnym wypadku brytyjską"[303], Syria myślała bowiem o przekazaniu Stanom Zjednoczonym mandatu nad swoim państwem. Ostatecznie Amerykanie nie byli jednak gotowi na takie rozwiązanie, poza tym w polityce międzynarodowej dominowała doktryna izolacjonizmu.

Stany Zjednoczone uznały niepodległość Syrii we wrześniu 1944 roku[304]. Prezydent Szukri al-Kuwatli w liście do prezydenta USA wyraził wówczas ogromną wdzięczność za ten gest i za sympatyzowanie dążeniom niepodległościowym Syryjczyków. Podkreślił, że nie zgadza się na zawieranie jakichkolwiek uprzywilejowanych porozumień z Francją i jakimkolwiek innym państwem oraz że życzyłby sobie prowadzenia wspólnej polityki z państwami Bliskiego

---

[301] Doktryny te zostały omówione w niniejszym rozdziale pkt 2.1. *Bliski Wschód między Wschodem a Zachodem*.

[302] K. Czornik, *Bliski Wschód w polityce*..., op. cit., s. 85.

[303] Ibidem.

[304] Statement Issued to the Press by the Secretary of State, No. 854, September 19, 1944, 890E.01/9–1444, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1944v05/d854 (dostęp 1.09.2017).

Wschodu w celu zapewnienia w tym regionie pokoju. Wyraził ufność, że Stany Zjednoczone pomogą w utrzymaniu prawa i sprawiedliwości i będą wspierać słabe narody[305]. Swoje zadowolenie z takiej postawy wyraził także prezydent USA Franklin D. Roosevelt, było to 7 grudnia 1944 roku[306]. Strona syryjska już w 1947 i 1949 roku zwróciła się do USA o pomoc ekonomiczną i militarną[307], jednak rząd amerykański jej odmówił. Obawiał się wówczas, że przekazana Syryjczykom broń mogłaby być użyta przeciwko Izraelowi.

Jeszcze przed opuszczeniem przez żołnierzy francuskich terenów dzisiejszej Syrii Amerykanie nie zaprosili przedstawicieli tego państwa do grupy założycielskiej Organizacji Narodów Zjednoczonych. W wyniku protestu rządu syryjskiego ostatecznie jednak zostali do niej włączeni. Po odzyskaniu niepodległości dyplomacja syryjska mogła samodzielnie kształtować stosunki z innymi państwami, brakowało jej jednak wizji geostrategicznej, czemu nie sprzyjał chaos zarówno wewnętrzny, jak i zewnętrzny. Ponadto rywalizacja o to państwo ze strony mocarstw światowych, przy jego słabej pozycji gospodarczej i politycznej, wpływała dodatkowo na tę niestabilność.

Kontakty z USA były jednak ograniczone, co wynikało z faktu popierania przez nie Izraela oraz z uwagi na ich związki z byłymi kolonizatorami Bliskiego Wschodu, czyli Wielką Brytanią i Francją. W jednej z depesz przesłanych z ambasady amerykańskiej w Syrii do Departamentu Stanu w lutym 1956 roku napisano, że podstawowym elementem hamującym rozwój stosunków syryjsko-amerykańskich jest „[...] wiara w to, że Stany Zjednoczone postępują zgodnie z polityką proizraelską, a tym samym antyarabską"[308]. Uznano, że zmiana polityki arabsko-izraelskiej jest niezbędnym warunkiem do poprawy wzajemnych kontaktów. Dyplomacja amerykańska zorientowała się, że negocjacje z państwami uwikłanymi w konflikt z Izraelem są trudne, dlatego kierowała wysiłki na państwa położone dalej na wschód i północ, tj. państwa, które nie były bezpośrednio zaangażowane w konflikt ze względu na odległość geograficzną i brak granic z Izraelem.

---

[305] The President of the Syrian Republic (Kuwatly) to President Roosevelt, Damascus, September 19, 1944. Załącznik do dokumentu The Appointed Minister to Syria and Lebanon (Wadsworth) to the Secretary of State, Beirut, September 22, 1944, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1944v05/d857 (dostęp 1.09.2017).

[306] President Roosevelt to the President of the Syrian Republic (Kuwatly), Washington, December 7, 1944, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1944v05/d877 (dostęp 1.09.2017).

[307] F.A.S. al-Sabawi, *Al-alakat as-surija al-amarikija*..., op. cit., s. 59.

[308] Despatch From the Embassy in Syria to the Department of State, No. 322, Damascus, February 15, 1956, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1955-57v13/d322 (dostęp 3.09.2017).

Po II wojnie światowej doszło do przewartościowania w polityce zagranicznej USA. Efektem tego było większe zaangażowanie polityczne, ekonomiczne i militarne na Bliskim Wschodzie. Uwaga Amerykanów skupiała się przede wszystkim na ropie naftowej z Bliskiego Wschodu, dzięki której udałoby się odbudować Europę w ramach planu Marshalla. W celu zapoznania się ze stosunkiem przedstawicieli państw obszaru bliskowschodniego do USA i wypracowania nowej polityki wobec nich Amerykanie podjęli decyzję o wysłaniu w podróż sekretarza stanu – Johna F. Dullesa. W kręgu ich zainteresowań znalazły się kwestie dotyczące obronności tego regionu, sporów brytyjsko-egipskiego i arabsko-żydowskiego oraz położenia uchodźców palestyńskich[309]. Wizytacja na Bliskim Wschodzie miała miejsce w maju 1953 roku. Wśród dwunastu państw, jakie odwiedził sekretarz stanu, była także Syria (15–16 maja 1953 r.). Zbadanie sytuacji w tym państwie było tym ważniejsze, że w 1950 roku Maarouf al-Dawalibi na forum Ligi Państw Arabskich złożył propozycję podpisania przez państwa arabskie paktu o nieagresji z ZSRR[310].

Sekretarz stanu USA spotkał się z Adibem asz-Sziszaklim, będącym wówczas wiceprezydentem, ministrem obrony i szefem sztabu generalnego. W rozmowie przedstawiciel Syrii zwrócił się do Johna F. Dullesa o pomoc gospodarczą i militarną. Ta ostatnia miała związek z sąsiedztwem Syrii z Izraelem, które wymuszało spore nakłady z budżetu państwa (około 50%) na uzbrojenie, co miało wpływ na obniżenie poziomu życia obywateli i większą podatność na hasła komunizmu[311]. Jednocześnie Stanom Zjednoczonym złożono obietnicę, że Syria nie zaatakuje pierwsza Izraela. Adib asz-Sziszakli zwrócił się do przedstawiciela USA, aby władze amerykańskie kierowały się zasadą równości w traktowaniu Izraela i państw arabskich na arenie międzynarodowej[312]. Poza tym wiceprezydent Syrii stwierdził, że jego państwo i Stany Zjednoczone poważnie podchodzą do radzieckiego zagrożenia. Chce, aby Syria zachowała niezależność. Uznał, że będzie jej bronić przed komunizmem. Stosunki między narodami, w jego opinii, miały być budowane jedynie na zaufaniu i dobrej woli, a on – podobnie jak inni przywódcy syryjscy – ufa USA[313].

---

[309] R. Bania, *Polityka Stanów Zjednoczonych wobec Bliskiego Wschodu*..., op. cit., s. 44.

[310] Ibidem, s. 341.

[311] Memorandum of Conversation, Prepared in the Embassy in Syria, No. 22, Damascus, May 15, 1953, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1952-54v09p1/d22 (dostęp 3.09.2017).

[312] Memorandum of Conversation, Prepared in the Embassy in Syria, No. 23, Damascus, May 16, 1953, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1952-54v09p1/d23 (dostęp 3.09.2017).

[313] Ibidem.

We wrześniu 1953 roku odbyła się w Waszyngtonie dyskusja na temat pomocy gospodarczej dla Syrii. Udział w niej wzięli ambasador Syrii Zayn al-Din, Yassin Zakaria z syryjskiej ambasady, pracownicy Biura ds. Bliskiego Wschodu, Azji Południowej i Afryki oraz ambasady amerykańskiej w Damaszku[314]. Pracownik Biura przygotował w tej sprawie stosowne *aide-mémoire*. W nocie tej Stany Zjednoczone zobowiązały się do udzielenia Syrii pomocy wojskowej, gospodarczej (budowa dróg, portu w Latakii, rekultywacja bagien w Al-Ghab) i technicznej, jeśli będzie taka potrzeba w zakresie badań inżynieryjnych dotyczących rozwoju zasobów wodnych wzdłuż Eufratu. Amerykanie poparli pomoc dla Syrii w ubieganiu się o środki finansowe z Międzynarodowego Banku Odnowy i Rozwoju. Podczas spotkania rozmawiano także o powołaniu w Syrii banku rolniczego, finansowym wsparciu Arabskiego Banku Rozwoju, który mógłby pokryć koszty budowy kolei Hidżaz i wodociągów na Eufracie czy budowy autostrady[315]. W sumie pomoc miała wynieść 10 mln dolarów[316]. Amerykanie wysłali sprzęt wojskowy do Syrii. Pomoc ta była jednak obwarowana zastrzeżeniem nieużycia jego przeciwko Izraelowi, ale w obronie Bliskiego Wschodu przed komunizmem.

Należy jednocześnie zaznaczyć, co zostało podkreślone na początku tego rozdziału, że Syria nie była dla Amerykanów strategicznym państwem na Bliskim Wschodzie. Z ekonomicznego punktu widzenia nie odgrywała znaczącej roli, jak na przykład Egipt, i – co istotne – w samym świecie arabskim nie miała wysokiej pozycji.

Po upadku prezydentury Adiba asz-Sziszaklego (25 lutego 1954 r.), który zakładał współpracę z USA w zamian za pomoc, zainteresowanie Syrią wzrosło z uwagi na jej antyzachodnią postawę. Ósmego maja 1954 roku Syrię odwiedził generał Arthur Trudeau w celu przeprowadzenia rozmów na temat pomocy wojskowej dla Syrii, jednak rząd syryjski odmówił wsparcia ze względu na protesty antyamerykańskie w społeczeństwie syryjskim[317]. W tym samym czasie Chalid Bakdasz przestrzegał przed rosnącymi wpływami Amerykanów w Syrii i ich ingerencji w sprawy wewnętrzne państwa. Po otrzymaniu przez niego mandatu do parlamentu (1954) w czasopiśmie „Newsweek" stwierdzono, że „[...] Syria

---

[314] Memorandum of Conversation, by Douglas Worcester of the Office of Near Eastern Affairs, No. 678, Washington, September 29, 1953, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1952-54v09p1/d678 (dostęp 4.09.2017).

[315] Ibidem.

[316] A. Rathmell, *Secret War in the Middle East: The Covert Struggle for Syria 1949–1961*, London 1995, s. 106.

[317] F.A.S. al-Sabawi, *Al-Alakat as-surija al-amarikija*..., op. cit., s. 113.

została przywódczynią komunizmu w świecie arabskim"[318]. Wybory parlamentarne w Syrii w 1954 roku oceniono jako szkodliwe dla amerykańskiego interesu.

W memorandum z 25 czerwca 1956 roku asystent sekretarza stanu do spraw Bliskiego Wschodu, Azji Południowej i Afryki informował, że zaobserwowano wzrost współpracy syryjsko-radzieckiej od 1955 roku[319]. Samą Syrię miał jednak scharakteryzować jako państwo „neutralne z tendencją antyzachodnią, oportunistyczne i chronicznie niestabilne, ale niebędące radzieckim satelitą"[320]. Uznał, że mimo słabości władzy nie utracono swobody działania. W jego ocenie Syryjczycy byli „nie tyle prokomunistyczni, ile antyzachodni. Dla nich Moskwa nie jest stolicą międzynarodowego komunizmu, ale jedynie siedzibą wielkiego mocarstwa, które udziela poparcia sprawie arabskiej"[321]. Stanowisko to potwierdził rok później premier Syrii Sabri al-Asali (18 lipca 1957 r.) na spotkaniu z delegacją amerykańską, podczas którego powiedział między innymi: „Szanujemy Związek Radziecki, ponieważ rząd radziecki rozumie nasze sprawy i stoi za nami w trudnych momentach. Nie oznacza to jednak, że my wierzymy w komunizm"[322].

Rok 1956 był okresem starań o niedopuszczenie państw bloku wschodniego do wygrania koncesji na budowę rafinerii w Syrii. O „cichej walce" z państwami socjalistycznymi świadczyła liczba dokumentów amerykańskich poświęcona temu zagadnieniu[323]. Zainteresowanie problemem miało związek z obawą, że wraz z kapitałem radzieckim i wymianą czynnika ludzkiego (przyjazdy radzieckich inżynierów do Syrii, szkolenia pracowników w ZSRR) będzie miała miejsce indoktrynacja i wzrost wpływu ZSRR na rozwój przemysłu naftowego w Syrii i w innych państwach Bliskiego Wschodu. Poza tym przewidywano możliwości wystąpienia trudności dla firm zachodnich prowadzących sprzedaż produktów

---

[318] Ibidem, s. 114–115.

[319] Memorandum From the Assistant Secretary of State for Near Eastern, South Asian and African Affairs (Allen) to the Secretary of State, No. 328, Washington, June 25, 1956,https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1955-57v13/d328 (dostęp 4.09.2017).

[320] Ibidem.

[321] Ibidem.

[322] A.S. al-Lahibi, *Al-Alakat as-surija-as-sofiatija*..., op. cit., s. 98.

[323] Wśród nich były m.in. Memorandum From the Assistant Secretary of State for Near Eastern, South Asian and African Affairs (Allen) to the Acting Secretary od State (Hoover), no. 330, Washington, July 16, 1956, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1955-57v13/d330 (dostęp 4.09.2017); Memorandum From the Assistant Secretary of State for Near Eastern, South Asian and African Affairs (Rountree) to the Acting Secretary od State, No. 332, Washington, August 31, 1956, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1955-57v13/d332 (dostęp 4.09.2017); Memorandum From the Assistant Secretary of State for Near Eastern, South Asian and African Affairs (Rountree) to the Acting Secretary od State, No. 333, Washington, September 17, 1956, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1955-57v13/d333 (dostęp 4.09.2017).

naftowych w Syrii[324]. Ponadto rok 1956 był rokiem wyborczym w USA – 6 listopada odbyły się wybory prezydenckie, które wygrał ponownie Dwight D. Eisenhower. W następstwie tego wydarzenia gratulacje prezydentowi USA przesłał Szukri al-Kuwatli[325].

Do innych wydarzeń mających wpływ na kreowanie obustronnych kontaktów należy zaliczyć kryzys sueski oraz ogłoszenie doktryny Eisenhowera. Mimo że prezydent Syrii był wdzięczny Amerykanom za pomoc w zakończeniu kryzysu, sytuacja ta wpłynęła jednak negatywnie na postrzeganie państw zachodnich i zbliżenie do ZSRR. Z kolei wydanie doktryny Eisenhowera spotkało się z przyjęciem przez rząd syryjski specjalnego oświadczenia 10 stycznia 1957 roku. Rząd syryjski z zadowoleniem przyjął deklarację w sprawie poparcia przez USA suwerenności i niezależności narodów Bliskiego Wschodu, lecz – jak podkreślono w oświadczeniu – nie zgadzał się z doktryną w wielu punktach. Był przeciwny możliwości ingerencji w sprawy suwerennych państw oraz zaprzeczył jakoby w regionie istniała jakakolwiek „próżnia polityczna", ponieważ państwa tego obszaru są niezależne i suwerenne. W oświadczeniu napisano, że Syria nie jest zagrożona ze strony komunistów[326] i podkreślono, że głównym zagrożeniem dla Arabów są syjoniści i państwa zachodnie.

Negatywny stosunek do doktryny wyrazili także uczestnicy kairskiego szczytu czterech przywódców arabskich w styczniu 1957 roku, czyli prezydenci Egiptu i Syrii oraz królowie Arabii Saudyjskiej i Jordanii. O podejściu tym nie informowano *expresis verbis* w porozumieniu zawartym 19 stycznia 1957 roku[327], ale w komunikacie wydanym już na koniec spotkania. Stwierdzono w nim między innymi, że państwa te nie dopuszczą, aby ich region stał się obiektem wpływów jakiegokolwiek obcego mocarstwa[328] oraz odrzucono teorię „próżni politycznej" na Bliskim Wschodzie. Stanowisko państw spotkania kairskiego miał następnie przedstawić prezydentowi USA król Arabii Saudyjskiej. Wizyta rozpoczęła się

---

[324] Memorandum From the Assistant Secretary of State for Near Eastern, South Asian and African Affairs (Allen) to the Acting Secretary od State (Hoover), No. 330..., op. cit.

[325] Telegram From the Embassy in Syria to the Department of State, No. 337, Damascus, November 8, 1956, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1955-57v13/d337 (dostęp 4.09.2017).

[326] Telegram From the Embassy in Syria to the Department of State, No. 344, Damascus, January 11, 1957, załącznik: Memorandum of Conversations, American Embassy, Damascus, June 24 and 27, 1957, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1955-57v13/d344 (dostęp 4.09.2017).

[327] Porozumienie zawarte między rządami Jordanii, Syrii, Arabii Saudyjskiej i Egiptu, Kair, 19 stycznia 1957 r., „Zbiór Dokumentów" 1957, nr 1, s. 121–125.

[328] R. Bania, *Polityka Stanów Zjednoczonych wobec Bliskiego Wschodu*..., op. cit., s. 292.

30 stycznia 1957 roku[329]. Król Arabii Saudyjskiej oznajmił wówczas, że umiejętne wyjaśnienie ludom Bliskiego Wschodu motywów doktryny będzie miało wpływ na zanik opozycji i gotowość państw do współpracy[330]. Ponadto oświadczył, że doktryna „zasługuje na rozważenie i uznanie"[331].

Skuteczność doktryny Eisenhowera wymagała akceptacji ze strony przywódców państw bliskowschodnich. W celu jej pozyskania Jamesowi P. Richardsowi, specjalnemu asystentowi prezydenta do spraw nowej polityki Bliskiego Wschodu, powierzono misję odwiedzenia państw tego obszaru. Na liście znalazło się ich piętnaście (poza Syrią, Egiptem i Jordanią)[332]. Uznanie doktryny przez większość państw Bliskiego Wschodu i odrzucenie jej między innymi przez Syrię oznaczało polityczną izolację tego państwa. Stosunek Syrii do doktryny wywołał napięcia między państwami.

Z amerykańskich dokumentów wynika, że w połowie 1957 roku minister spraw zagranicznych Syrii Salah ad-Din al-Bitar do problemów w bilateralnych stosunkach zaliczył zagadnienia związane z Izraelem (w tym kwestie Palestyny, uchodźców arabskich, powstrzymania imigracji żydowskiej), arabskimi skargami dotyczącymi izraelskiego tranzytu przez zatokę Akaba (obawa utworzenia przez Izrael bazy wojskowej w Ejlat), doktryną Eisenhowera, amerykańską pomocą ekonomiczną i Algierią (trudnościami, jakie czynią Francuzi z odzyskaniem przez to państwo niezależności)[333]. Na kontaktach syryjsko-amerykańskich ciążył fakt bycia przez to państwo sygnatariuszem Deklaracji Trójstronnej z 1950 roku i obserwatorem (z możliwością wpływania na decyzje) w Pakcie Bagdadzkim.

Od 1957 roku Amerykanie zaczęli ograniczać kontakty handlowe z Syrią, co miało związek z wypieraniem z tego rynku firm zachodnich i zawarciem umowy handlowej z ZSRR[334]. W tym samym roku strona amerykańska zaczęła wspierać

---

[329] Wyniki rozmów między królem Arabii Saudyjskiej a przedstawicielami USA ujęto w: Memorandum of a Conversation, White House, No. 259, Washington, January 30, 1957, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1955-57v13/d259 (dostęp 4.09.2017); Memorandum of a Conversation, White House, No. 260, Washington, January 30, 1957, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1955-57v13/d260 (dostęp 4.09.2017); Memorandum of a Conversation, Blair House, No. 261, Washington, January 31, 1957, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1955-57v13/d261 (dostęp 4.09.2017).

[330] Ibidem.

[331] R. Bania, *Polityka Stanów Zjednoczonych wobec Bliskiego Wschodu*..., op. cit., s. 302.

[332] M. Gdański, *Niektóre zagadnienia Środkowego Wschodu*..., op. cit., s. 30–31.

[333] Despatch From the Embassy in Syria to the Department of State, No. 353, Damascus, July 15, 1957, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1955-57v13/d353 (dostęp 4.09.2017).

[334] R. Bania, *Polityka Stanów Zjednoczonych wobec Bliskiego Wschodu*..., op. cit., s. 346.

„elementy przeciwne" ówczesnej polityce rządu syryjskiego[335]. Dążyła do przywrócenia na urząd prezydenta Adiba asz-Sziszaklego. W tym celu zaangażowano CIA. Spisek został zdemaskowany i w rezultacie rząd syryjski 13 sierpnia 1957 roku podjął decyzję o wydaleniu z państwa dyplomatów amerykańskich. Dzień później Howard Stone, Frank Jeton, Colonel R. Molloy, oskarżeni o działania antyrządowe w Syrii, zostali zobowiązani do opuszczenia państwa[336]. W odpowiedzi na to strona amerykańska uznała za *persona non grata* ambasadora Syrii w USA – Farida Zeyn ad-Dina i drugiego sekretarza w ambasadzie syryjskiej – Yassina Zakarię[337].

Amerykanie, nie chcąc nadal dopuścić Syrii do kręgu państw socjalistycznych, zdecydowali się na inne działanie. W tym celu postanowili wykorzystać sąsiadów Syrii, z którymi nie utrzymywała ona dobrych stosunków. Amerykański sekretarz stanu Lloyd W. Henderson udał się w podróż na spotkanie z przedstawicielami Iraku, Jordanii i Turcji. Zapewnił ich, że w związku z sytuacją w Syrii Stany Zjednoczone wyrażają gotowość wsparcia Turcji, Iraku i innych państw arabskich w rozwiązaniu kryzysu syryjskiego. Podkreślił jednocześnie, że każde działanie musi być zgodne z wytycznymi ONZ[338]. Ponadto John F. Dulles sugerował, aby w oficjalnych oświadczeniach unikać stwierdzenia, że Syria jest „kontrolowana przez komunizm międzynarodowy"[339]. Obawiał się reakcji ze strony Izraela, który pod wpływem takiej uwagi mógłby naruszyć granicę z Syrią, co bardziej skomplikowałoby sytuację. Decyzja o nakłonieniu państw Bliskiego Wschodu do interwencji w Syrii zapadła 21 sierpnia 1957 roku. Prezydent Dwight D. Eisenhower zgodził się na dozbrojenie sąsiadów Syrii i jednocześnie przekazanie im środków finansowych na to zadanie[340]. Amerykanie, szukając szerszej koalicji przeciwko Syrii i obniżenia nastrojów antyamerykańskich w regionie,

---

[335] Ibidem, s. 347.

[336] Memorandum From the Assistant Secretary of State for Near Eastern, South Asian and African Affairs (Rountree) to the Acting Secretary of State, No. 355, Washington, August 13, 1957, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1955-57v13/d355 (dostęp 4.09.2017).

[337] A.S. al-Lahibi, *Al-Alakat as-surija-as-sofiatija*..., op. cit., s. 88.

[338] Telegram From the Consulate General in Istanbul to the Department of State, No. 374, Istanbul, August 26, 1957, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1955-57v13/d374 (dostęp 4.09.2017).

[339] Memorandum From the Assistant Secretary of State to the President, No. 361, Washington, August 20, 1957, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1955-57v13/d361 (dostęp 4.09. 2017).

[340] Memorandum of Conversations, Between the President and the Secretary of State, No. 363, Washington, August 20, 1957, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1955-57v13/d363 (dostęp 4.09.2017).

zwrócili się do króla Arabii Saudyjskiej[341]. W liście skierowanym przez prezydenta USA do króla stwierdzono, że Syria staje się radzieckim satelitą. Z tego powodu obawy odczuwają Jordania, Liban, Irak i Turcja. Jak zapewnił prezydent: „Stany Zjednoczone nie mają żadnego zamiaru interweniować"[342]. Liczył wówczas na to, że państwa tego regionu same rozwiążą ten problem bez zewnętrznej ingerencji. Wysłanie telegramu miało na celu uzyskanie od króla Arabii Saudyjskiej moralnego wsparcia ewentualnej akcji zbrojnej przeciwko Syrii. Odwołując się do jego autorytetu na Bliskim Wschodzie, na koniec telegramu napisano: „W związku ze szczególną pozycją Waszej Królewskiej Mości, jako Strażnika Świętych Miejsc Islamu, ufam, że użyje Pan ogromnego wpływu na to, aby ateistyczne kredo komunizmu nie zdobyło kluczowej pozycji w świecie muzułmańskim"[343].

Turcja skoncentrowała swoje wojska na granicy z Syrią, USA wysłały Szóstą Flotę Stanów Zjednoczonych na wybrzeże Syrii i dostarczyły broń Turcji, Irakowi i Jordanii. We wrześniu 1957 roku wysłali do Turcji i Iraku doradców wojskowych, których zadaniem było doradztwo i koordynacja przygotowań wojskowych[344]. To wywołało w Syrii nastroje antyamerykańskie. Z pomocą przyszła wówczas strona radziecka, która wystosowała w tej sprawie odpowiednie listy do rządu tureckiego (13 września 1957 r.) oraz ONZ (16 października 1957 r.). Ponadto na Zgromadzeniu Ogólnym ONZ w październiku 1957 roku poparli syryjski wniosek o rozpatrzenie skargi w związku z zagrożeniem bezpieczeństwa Syrii. Solidarność z Syrią wyrazili również przedstawiciele niektórych państw arabskich, jak Irak, Jordania, Liban, co czyniło działania amerykańskie w tej części świata trudniejsze. Kontakty syryjsko-amerykańskie były zatem napięte. Sytuację pogorszyło wystąpienie przedstawiciela Syrii na Zgromadzeniu Ogólnym ONZ, w którym o agresywne zamiary oskarżył on nie tylko Turcję, lecz także USA[345]. Mediacji w konflikcie podjął się król Arabii Saudyjskiej Su'ud Ibn Abd al-Aziz Al Su'ud. Stany Zjednoczone zaakceptowały ten stan rzeczy pod pewnymi warunkami. Po pierwsze, Syryjczycy mieliby rozwiązać Front Narodowy i koalicję, którą współtworzyli z uwagi na udział w niej przede wszystkim komunistów, przedstawicieli partii Al-Baas, bloku Chalida al-Azma; po drugie,

---

[341] Telegram From the Department of State to the Embassy in Saudia Arabia, No. 364, Washington, August 21, 1957, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1955-57v13/d364 (dostęp 4.09.2017).

[342] Ibidem.

[343] Ibidem.

[344] Editorial Note, No. 397, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1955-57v13/d397 (dostęp 4.09.2017).

[345] R. Bania, *Polityka Stanów Zjednoczonych wobec Bliskiego Wschodu*..., op. cit., s. 356.

należało przywrócić do armii oficerów, którzy reprezentowali interesy tradycyjnych i konserwatywnych ugrupowań[346]. Pod koniec października 1957 roku Amerykanie zdawali sobie sprawę z tego, że twarda linia polityki wobec Syrii nie przyniosła pożądanych zmian w sytuacji wewnętrznej tego państwa. Zastępca sekretarza stanu do spraw Bliskiego Wschodu, Azji Południowej i Afryki William M. Rountree opowiedział się za brakiem poparcia dla nieograniczonej pomocy gospodarczej dla Syrii, która mogłaby wzmocnić ówczesny rząd, złożeniem wizyty w Syrii po złagodzeniu nastrojów, zachowaniem ostrożności w oficjalnych oświadczeniach na temat zakupu radzieckiej broni przez Syrię, rozwojem wymiany kulturalnej, ale tylko w sytuacji, gdyby miała ona przynieść jakieś korzyści[347]. Podkreślił, że oficjalne stosunki amerykańsko-syryjskie powinny być „[...] poprawne, ale nic więcej"[348]. Zdając sobie sprawę z antyamerykańskich nastrojów w Syrii, w rozmowie z Salah ad-Dinem al-Bitarem, ministrem spraw zagranicznych Syrii, 7 listopada 1957 roku zapewnił przedstawiciela syryjskiego, że wśród zasad amerykańskiej polityki wobec Bliskiego Wschodu znajdują się wolność i niezależność państw arabskich, zrozumienie dla arabskiego nacjonalizmu i jedności arabskiej, jak również zwalczanie kolonializmu[349]. Dialog ten syryjski minister spraw zagranicznych zakończył konkluzją, że rząd syryjski chciałby normalizacji wzajemnych stosunków dyplomatycznych z USA.

Kryzys syryjski zakończył się pod koniec listopada 1957 roku[350]. Wywołanie go było jednym z największych błędów w amerykańskiej polityce wobec Bliskiego Wschodu, gdyż dzięki niemu Syria zbliżyła się do ZSRR i państw bloku wschodniego, przyspieszając proces połączenia Syrii z Egiptem i tym samym oddalenia od państw zachodnich.

W 1957 roku Amerykanie zastosowali wobec Syrii różnorodne sankcje. Miały one związek na przykład z zatrzymaniem ruchu handlowego na granicach Syrii z Irakiem i Turcją, odmową dostarczenia części zamiennych do naprawy

---

[346] K. Brown, *The Syrian Crisis of 1957*, „CPD Perspectives on Public Diplomacy" 2013, No. 4, s. 14–15; S. Moubayed, *Syria and the USA*..., op. cit., s. 156, 171; M.A. Kumral, *Revisiting the Syrian Crisis of 1957: A Critical Analysis of Enduring Implications*, „International Journal of Liberal Arts and Social Science" 2016, No. 1, s. 85–86.

[347] Letter from the Assistant Secretary of State for Near Eastern, South Asian, and African Affairs (Rountree) to the Chargé in Syria (Strong), No. 416, Washington, October 29, 1957, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1955-57v13/d416 (dostęp 4.09.2017).

[348] Ibidem.

[349] Memorandum of a Conversation, No. 419, New York, November 7, 1957, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1955-57v13/d419 (dostęp 4.09.2017).

[350] K. Deeb, *Tarih Surija*..., op. cit., s. 168–169.

samolotów cywilnych, dostarczaniem na grecki i włoski rynek taniego zboża, szkodząc tym samym syryjskiemu eksportowi tego produktu do tych państw[351].

Słaba pozycja USA na Bliskim Wschodzie w 1957 roku zaowocowała przyjęciem dokumentu Rady Bezpieczeństwa Narodowego nr 5801/1 w dniu 24 stycznia 1958 roku[352]. Założono w nim, że Amerykanie nadal będą dążyć do zapewnienia sobie dostępu do zasobów strategicznych tego regionu, zmniejszenia roli ZSRR w tej części świata, utrzymywania przyjaznych stosunków z rządami państw sprzyjającym USA oraz rozwiązania konfliktu arabsko-izraelskiego. Poparto ideę jedności arabskiej, istnienie Izraela i integralność terytorialną państw arabskich przeciwko izraelskiej agresji. Zainteresowano się głównie kontaktami z Libanem, Irakiem, Arabią Saudyjską i Sudanem[353]. W dokumencie tym zaproponowano ponadto demonstrację pokojowych intencji z narodami państw bliskowschodnich i gotowość do politycznego wspierania suwerennych państw oraz nawiązano do zachęcania rozwoju ekonomicznego tego regionu. Stwierdzono, że jeśli orientacja prozachodnia nie jest możliwa do osiągnięcia, to należy zaakceptować neutralną politykę państw Bliskiego Wschodu i kształtowanie przez nie równoważnych kontaktów zarówno z blokiem państw socjalistycznych, jak i kapitalistycznych. Państwom prowadzącym taką politykę USA gwarantowały pomoc w celu wzmocnienia oporu przeciwko komunistycznej kontroli i aktywności wywrotowej oraz redukcji nadmiernej zależności militarnej i ekonomicznej od bloku wschodniego[354]. W stosunku do Syrii w dokumencie tym sugerowano znalezienie prozachodniego lub – jeśli to niemożliwe – neutralnego rządu. Proponowano także pokazanie Syryjczykom, że ich przyszłość nie opiera się na kontaktach z ZSRR czy Egiptem, ale na ścisłej współpracy z Jordanią, Irakiem i Arabią Saudyjską[355].

Po utworzeniu nowego państwa, a mianowicie Zjednoczonej Republiki Arabskiej, której częścią stała się Syria, Amerykanie unikali oficjalnych wystąpień o wydźwięku negatywnym. Formalnie uznali Zjednoczoną Republikę Arabską 25 lutego 1958 roku. Zagadką dla nich był jednak wpływ nowo utworzonego państwa na sytuację w regionie bliskowschodnim i jego stosunek do

---

[351] Ibidem, s. 165.

[352] Note by the Executive Secretary to the National Security Council on Long-Range U.S. Policy Toward the Near East, NSC 5801/1, National Security Council Report, Washington, January 24, 1958, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1958-60v12/d5 (dostęp 4.09.2017).

[353] Ibidem.

[354] Ibidem.

[355] Ibidem.

Stanów Zjednoczonych. Z analizy Biura ds. Bliskiego Wschodu, Azji Południowej i Afryki z 25 stycznia 1958 roku wynikało, że unia dwóch państw o odmiennych tradycjach i kulturach nie będzie łatwa[356]. Oceniając wpływ zjednoczenia z perspektywy krótko- i długookresowej, uznano, że nie są one identyczne. Wzmocnienie pozycji Gamala Abdel Nasera z punktu widzenia USA oceniono jako korzystne z uwagi na ograniczenie wpływu Komunistycznej Partii Syrii. W dłuższej perspektywie unia dwóch państw mogła umocnić go w świecie arabskim, skomplikować stosunki z Izraelem i zagrozić konserwatywnym rządom w Jordanii i innych państwach arabskich (m.in. poprzez głoszenie hasła jedności arabskiej). Fakt połączenia obu państw komentowano publicznie w sposób delikatny i z rozwagą, aby nie urazić tworzącej się jedności Arabów, jak również nie zagrozić wpływom amerykańskim w tej części świata, które po kryzysie w 1957 roku osłabły. W memorandum z 25 stycznia 1958 roku na koniec stwierdzono, że Stany Zjednoczone akceptują kroki podjęte przez zainteresowane narody[357]. Amerykanie zdawali sobie sprawę z tego, że brak poparcia dla ZRA czy nawet krytyka nowo utworzonego państwa mogłyby wzmóc aktywność ZSRR i branie w obronę Gamala Abdel Nasera. Obserwując sytuację wewnątrz ZRA, liczyli na kruchość tego tworu, zważywszy na problemy etniczne, kulturowe, historyczne i techniczne oraz nierówności społeczne (większa rola egipskich przedstawicieli po zjednoczeniu). Z drugiej jednak strony wiedzieli, że jedność pod względem militarnym sprzyja temu państwu z uwagi na sąsiedztwo z Izraelem. Ponadto zjednoczenie państw było politycznie atrakcyjne, gdyż odzwierciedlało wcielenie w życie idei panarabizmu[358].

Po zjednoczeniu Syrii z Egiptem w USA i państwach zachodnich rozważano trzy możliwości ustosunkowania się do polityki prezydenta tego państwa. Pierwsza związana była z uznaniem nacjonalizmu arabskiego i próbą ustalenia z nim *modus vivendi*. Druga z uznaniem nacjonalizmu arabskiego przy jednoczesnym podważaniu wpływów Gamala Abdel Nasera, a trzecia z uprawianiem polityki z pozycji siły, nie wykluczając użycia sił zbrojnych[359]. Strona amerykańska nie ufała prezydentowi ZRA. Poszukiwała jednak takich rozwiązań, aby nie

---

[356] Memorandum From the Assistant Secretary of State for Near Eastern, South Asian and African Affairs (Berry) to the Acting Secretary of State, No. 187, Washington, January 25, 1958, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1958-60v13/d187 (dostęp 4.09.2017).

[357] Ibidem.

[358] Telegram From the Embassy in Syria to the Department of State, No. 192, Damascus, February 8, 1958, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1958-60v13/d192 (dostęp 14.09.2017).

[359] M. Gdański, *Arabski Bliski Wschód u progu 1959 r.*, „Sprawy Międzynarodowe" 1959, nr 2, s. 38.

izolować się od kontaktów z tym państwem i jeśli to możliwe – wpływać na sytuację w regionie[360]. William M. Rountree i John Dorman na spotkaniu z Ahmedem Husseinem, egipskim ambasadorem w USA, w marcu 1958 roku zapewnili, że Stany Zjednoczone nie zaatakują jego państwa. Podobne stanowisko wyraził ambasador, twierdząc, że państwo, które reprezentuje, nie chce być wrogie czy agresywne wobec innego państwa. Przekazał stronie amerykańskiej, że Gamal Abdel Naser „chciałby mieć dobre stosunki ze Stanami Zjednoczonymi"[361].

Amerykanie zauważyli, że prezydent ZRA balansuje między USA i ZSRR. Chce być przez jednych i drugich dobrze postrzegany i czerpać z obu stron korzyści. Z tego powodu uważali kontakty z tym państwem za trudne[362], słusznie wykazując postawę braku zaufania do przywódcy ZRA, który 20 marca 1958 roku w Kairze podczas wiecu stwierdził, że Bliski Wschód „[...] znajduje się w stanie nieprzerwanej wojny z mocarstwami zachodnimi"[363]. Miesiąc wcześniej w Damaszku powiedział, że „imperializm" używa różnych środków i form wymierzonych przeciwko wyzwoleniu państw arabskich, a Arabowie sprzeciwiając się temu dążą do „[...] osiągnięcia prawdziwej wolności, solidarności arabskiej i jedności arabskiej"[364]. Z drugiej jednak strony Gamal Adbel Naser podkreślał w rozmowach z przedstawicielami USA, że już w Egipcie zwalczał komunistów. Negatywny stosunek do komunizmu argumentował między innymi tym, że zbyt ceni swoją religię, aby z niej zrezygnować na rzecz tej ideologii oraz chciał oszczędzić swojemu ludowi zniewolenia przez nią[365]. W przemówieniach nazywał komunistów „agentami obcego imperializmu". Głosił pogląd, że „[...] nie po to kraje arabskie zrzucają pęta imperializmu zachodniego, aby popadać pod wpływ imperializmu wschodniego"[366].

Zaniepokojenie sąsiadów chęcią powołania ZRA zadecydowało o podjęciu tego tematu podczas spotkania Rady Paktu Bagdadzkiego w styczniu 1958 roku,

---

[360] Ibidem.

[361] Memorandum of a Conversation, Department of State, No. 200, Washington, March 3, 1958, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1958-60v13/d200 (dostęp 14.09.2017).

[362] Letter From the Secretary of State to the President, No. 214, Washington, July 25, 1958, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1958-60v13/d214 (dostęp 14.09.2017).

[363] M. Gdański, *Nowe momenty sytuacji*..., op. cit., s. 62.

[364] Ibidem, s. 64.

[365] Telegram From the Embassy in the United Arab Republic to the Department of State, No. 229, Cairo, December 15, 1958, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1958-60v13/d229 (dostęp 14.09.2017).

[366] [R.P.], *Nacjonalizm arabski przeciw komunizmowi*, „Orzeł Biały. Polska walcząca o wolność" 1959, nr 12, s. 1.

w którym uczestniczył sekretarz stanu John F. Dulles. Zaproponował jego uczestnikom, aby w stosunku do ZRA nie potępiać publicznie tego związku, czekać na dalszy ciąg wydarzeń oraz wypracować w Iraku odpowiednie stanowisko odzwierciedlające stosunek innych państw arabskich[367]. W tym celu sugerował, aby przywódcy Arabii Saudyjskiej, Jordanii i Libanu wsparli w tej dziedzinie Irak, jak również stwierdził, by państwa członkowskie Paktu Bagdadzkiego nie dały odczuć opinii publicznej, że są zaniepokojone faktem zjednoczenia Syrii i Egiptu. Amerykański pomysł utworzenia bloku państw arabskich przeciwdziałających powstaniu ZRA okazał się jednak fikcją. Jak podkreślono w memorandum z 8 lutego 1958 roku, „do tej pory otrzymaliśmy niewielkie lub żadne dowody na to, że nasi arabscy przyjaciele nie są w stanie lub chętni do sformułowania wspólnych działań"[368]. Wypracowanie jakiejkolwiek aktywności stało się niemożliwe z uwagi na ogłoszenie powstania ZRA i uznania go przez państwa arabskie. W związku z zaistniałą sytuacją departament stanu wysłał do ambasady Iraku telegram, że 25 lutego 1958 roku uzna formalnie powstanie ZRA[369].

Zjednoczona Republika Arabska była istotnym partnerem w stosunkach międzynarodowych, z czego zdawały sobie sprawę mocarstwa zachodnie. Na obszarze ZRA znajdowały się nie tylko rurociągi naftowe przesyłające ropę do Europy, lecz także Kanał Sueski będący łącznikiem między państwami Bliskiego Wschodu i Starego Kontynentu. Mimo to USA z zadowoleniem przyjęły utworzenie Arabskiego Państwa Federalnego (połączonego z Jordanii i Iraku), federacja ta miała bowiem stanowić przeciwwagę dla ZRA.

W grudniu 1958 roku misja Eugena Blacka, prezesa Międzynarodowego Banku Odbudowy i Rozwoju, ożywiła współpracę gospodarczą między USA a ZRA. W kolejnych miesiącach, jak wynika z dokumentów amerykańskich, prezydent ZRA wyraził zainteresowanie rozwijaniem kontaktów w tej dziedzinie[370]. W marcu 1959 roku E. Black poinformował brytyjskich, francuskich i amerykańskich przedstawicieli o możliwości udzielenia pożyczki w wysokości 100 mln

---

[367] Telegram From the Delegation AT the Baghdad Pact Council Meeting to the Department of State, No. 188, Ankara, January 29, 1958, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1958-60v13/d188 (dostęp 4.09.2017).

[368] Memorandum From the Secretary of State to the President, No. 194, Washington, February 8, 1958, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1958-60v13/d194 (dostęp 4.09.2017).

[369] Telegram From the Department of State to the Embassy in Iraq, No. 199, Washington, February 21, 1958, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1958-60v13/d199 (dostęp 4.09.2017).

[370] Telegram From the Embassy in the United Arab Republic to the Department of State, No. 237, Cairo, April 5, 1959, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1958-60v13/d237 (dostęp 14.09.2017).

dolarów na pogłębienie i poszerzenie Kanału Sueskiego[371]. W grudniu 1959 roku powyższy bank udzielił kredytu ZRA i jak informowała prasa zachodnia, amerykańska flota wojenna pragnęła pogłębienia kanału, aby wielkie jednostki mogły przepływać z Morza Śródziemnego na Ocean Indyjski[372].

W maju 1960 roku podczas spotkania Gamala Adbel Nasera z senatorem Jamesem W. Fulbrightem rozmawiano o pomocy gospodarczej dla ZRA i rozwoju rolnictwa. Senator sugerował, że stabilność polityczna w państwie jest gwarantem rozwoju kapitału, jednak – jak miał zaznaczyć minister spraw zagranicznych Mahmoud Fauzi – było to trudne do osiągnięcia, ponieważ Izrael nie przestrzegał rezolucji ONZ, co czyniło stosunki między państwami bardzo napięte i tym samym destabilizowało sytuację wewnątrz państwa. Wśród innych kwestii, jakie podjęto podczas rozmów, znalazła się sprawa palestyńskich uchodźców[373]. Dla obustronnych stosunków obciążeniem były również rosnące uzależnienie ekonomiczne od ZSRR, sprawa utworzenia Izraela (m.in. przy poparciu USA) oraz niechęć państw zachodnich do sprzedaży broni ZRA, podczas gdy Francja, Wielka Brytania i USA dostarczały ją Izraelowi, wzmacniając go tym samym[374].

Mimo powyższych okoliczności Stany Zjednoczone w ciągu roku, licząc od marca 1960, udzieliły ZRA pożyczki na kwotę ponad 140 mln dolarów[375]. Obie strony zdawały sobie sprawę z faktu, że rozwój ekonomiczny regionu egipskiego i syryjskiego nie nastąpi bez pomocy z zewnątrz.

Po zamachu stanu dokonanym 28 września 1961 roku pod przewodnictwem Abd al-Karima an-Nahlawiego Amerykanie zdecydowali o wstrzymaniu się od opinii, a jedynie obserwowali sytuację w Syrii. Konflikt uznali ostatecznie za sprawę wewnętrzną państwa[376]. Oceniając natomiast sytuację po samym zamachu z punktu widzenia własnego interesu, uznali, że jest duże prawdopodobieństwo,

---

[371] Memorandum From the Assistant Secretary of State for Near Eastern and South Asian Affairs (Rountree) to the Acting Secretary of State, No. 238, Washington, April 29, 1959, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1958-60v13/d238 (dostęp 14.09.2017).

[372] M. Gdański, *Uwagi o kierunkach rozwoju*..., op. cit., s. 39, przyp. 65.

[373] Despatch From the Embassy in the United Arab Republic to the Department of State, No. 258, Cairo, May 27, 1960, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1958-60v13/d258 (dostęp 14.09.2017).

[374] Memorandum of a Conversation, Waldorf Towers Hotel, No. 264, New York, September 26, 1960, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1958-60v13/d264 (dostęp 14.09.2017).

[375] Telegram From the Department of State to the Embassy in the United Arab Republic, No. 23, Washington, March 18, 1961, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1961-63v17/d23 (dostęp 14.09.2017).

[376] Memorandum for the Record, No. 109, Washington, September 28, 1961, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1961-63v17/d109 (dostęp 16.09.2017).

iż rząd będzie „słaby i niestabilny", choć z nastawieniem umiarkowanie prozachodnim. Sugerowano jednak, aby nadal nie zajmować oficjalnego stanowiska, gdyż mogłoby ono skłonić Gamala Abdel Nasera do obciążenia winą za zaistniałą sytuację USA lub Wielką Brytanię. Proponowano za to, by dyskretnie podać dłoń nowej władzy w Syrii[377]. Siódmego października 1961 roku sekretarz stanu Dean Rusk w memorandum do prezydenta USA Johna F. Kennedy'ego zaproponował uznanie rządu w Syrii, ustanowienie ambasady w Damaszku i wyznaczenie konsula generalnego w osobie Ridgwaya B. Knighta jako *chargés d'affaires ad interim* w okresie ustanowienia ambasady[378]. Zdecydowano, że polityka wobec Syrii powinna być prowadzona z „najwyższą starannością, ostrożnością i zrozumieniem" dla jej sceny politycznej[379]. Rekomendowano więc zaproszenie syryjskich przywódców do USA, wspieranie rozwoju współpracy edukacyjnej i kulturalnej, prowadzenie wyważonej propagandy antykomunistycznej, nieingerowanie w sprawy wewnętrzne (gdyż to może wzmocnić wpływy radzieckie w tym państwie) i unikanie identyfikacji Syrii z państwami zachodnimi[380]. W dziedzinie ekonomii sugerowano natomiast wspieranie wolnej gospodarki, promowanie wymiany handlowej między obu państwami, udział w targach organizowanych w Damaszku. W dokumencie *Polityka USA wobec ZRA i Syryjskiej Republiki Arabskiej* z 16 listopada 1961 roku określono trzy cele działań rządu amerykańskiego. Skupiły się one na zachęcaniu do stabilizacji i budowania prozachodniego nastawienia rządu syryjskiego, pomocy w ustanowieniu wolnego handlu i wymienialnej waluty oraz zapobieganiu uzależniania się Syrii od dostaw materiałów wojennych z państw bloku wschodniego[381]. W akcie tym wytyczono konkretne zadania w celu realizacji powyższych postanowień. Wśród nich były między innymi: zawarcie 480 umów na dostawy pszenicy, mąki, ryżu o wartości 15 mln dolarów, wspieranie syryjskiego programu stabilizacji, negocjowanie

---

[377] Memorandum From Robert W. Komer of the National Security Council Staff to the President's Special Assistant and Deputy Special Assistant for National Security Affairs (Bundy and Rostow), No. 115, Washington, September 30, 1961, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1961-63v17/d115 (dostęp 16.09.2017).

[378] Memorandum From Secretary of State Rusk to President Kennedy, No. 124, Washington, October 7, 1961, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1961-63v17/d124 (dostęp 16.09.2017).

[379] Memorandum From the Department of State Executive Secretary (Battle) to the President's Special Assistant for National Security Affairs (Bundy), No. 141, Washington, November 16, 1961, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1961-63v17/d141 (dostęp 16.09.2017).

[380] Ibidem.

[381] Policy Directive Prepared by the Bureau of Near Eastern and South Asian Affairs, No. 200, Washington, February 27, 1962, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1961-63v17/d200 (dostęp 16.09.2017).

umów gospodarczych, rozważenie pomocy wojskowej dla Syrii[382]. Po zamachach w marcu 1962 roku władze amerykańskie zapewniły stronę syryjską, że będą kontynuowały politykę wobec niej oraz pomoc ekonomiczną (w tym pożyczki na stabilizację)[383].

W styczniu 1963 roku na linii USA–Syria pojawiły się nieporozumienia. W liście do prezydenta Nazima al-Kudsiego prezydent John F. Kennedy stwierdził, że „niektórzy źle poinformowani lub źle nastawieni ludzie" przypisują USA złe motywy działania wobec Syrii. Zapewnił, że polityka amerykańska dąży do rozwijania wzajemnych stosunków z uwzględnieniem prawa syryjskiego i integralności państwa. Wyraził gotowość do omówienia wzajemnych problemów w atmosferze przyjaźni i szczerości[384].

Po kolejnym zamachu w Syrii dokonanym 8 marca 1963 roku Amerykanie napisali, że cele, jakie postawił przed sobą nowy rząd, wskazują, iż będzie on antykomunistyczny i sprzyjający budowaniu „solidarnej jedności arabskiej"[385]. Zauważyli, że z perspektywy Arabii Saudyjskiej, Jordanii i Izraela dokonany zamach nie będzie wzmacniał ich stabilności. W dniu dokonania zamachu USA przyjęły, że to, co wydarzyło się w Syrii, jest jej sprawą wewnętrzną. Mieli nadzieję na nawiązanie przyjaznych stosunków z „jakimkolwiek rządem syryjskim", a kwestię jego uznania postanowili odwlec w czasie, po to, by móc przyjrzeć się jego poczynaniom[386]. Zdawali sobie sprawę z faktu, że nowy rząd syryjski będzie do nich podchodził z rezerwą, ale mieli nadzieję na stopniowy wzrost zaufania[387].

Kończąc powyższe rozważania, należy stwierdzić, że po II wojnie światowej Stany Zjednoczone osiągnęły status supermocarstwa, rozpoczynając tym samym rywalizację z ZSRR o wpływy na całym świecie, w tym na Bliskim Wschodzie.

---

[382] Ibidem.

[383] Memorandum From the Assistant Secretary of State for Near Eastern and South Asian Affairs (Talbot) to Secretary of State Rusk, No. 229, Washington, March 30, 1962, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1961-63v17/d229 (dostęp 16.09.2017).

[384] Telegram From the Department of State to the Embassy in the Syrian Arab Republic, No. 147, Washington, January 28, 1963, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1961-63v18/d147 (dostęp 16.09.2017).

[385] Memorandum From the Director of Intelligence and Research (Hilsman) to Secretary of State Rusk, No. 182, Washington, March 8, 1963, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1961-63v18/d182 (dostęp 16.09.2017).

[386] Circular Telegram From the Department of State to Certain Posts, No. 183, Washington, March 8, 1963, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1961-63v18/d183 (dostęp 16.09.2017).

[387] Memorandum From the Department of State Executive Secretary (Brubeck) to the President's Special Assistant for National Security Affairs (Bundy), No. 198, Washington, March 23, 1963, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1961-63v18/d198 (dostęp 16.09.2017).

Zainteresowanie tą częścią świata nie było jednak przypadkowe, miało bowiem związek z motywami ekonomicznymi, strategicznym położeniem tego obszaru z punktu widzenia interesów amerykańskich oraz z zachowaniem prestiżu na arenie międzynarodowej.

Syria była jednym z państw, gdzie Amerykanie rywalizowali o wpływy z Rosjanami. Jej atutem nie były zasoby naturalne, ale położenie geograficzne. Kontakty z tym państwem zostały jednak obciążone przede wszystkim faktem popierania przez Stany Zjednoczone Izraela, nierozwiązaną sprawą Palestyny i nieuznaniem przez rząd syryjski doktryny Eisenhowera. Problemem była także niestabilna sytuacja ekonomiczna i polityczna w Syrii. Syryjczykom brakowało doświadczenia w prowadzeniu polityki w ramach suwerennego państwa, co przekładało się na brak przemyślanych działań zarówno w perspektywie krótko-, jak i długoterminowej.

W badanym okresie Syryjczycy oczekiwali przede wszystkim pomocy gospodarczej i militarnej ze strony USA. Im bardziej zbliżali się do ZSRR, tym większe wzbudzali obawy u Amerykanów. Należy jednak zauważyć, że nie byli jednak do końca ani prozachodni, ani proradzieccy. Wierząc w ideologię panarabizmu, wykorzystywali obie strony do realizacji własnych zamierzeń.

3. Próby realizacji ideologii panarabizmu. Połączenie Syrii i Egiptu

3.1. Pojęcie ideologii panarabizmu

Panarabizm (*al-kaumijja al-arabija* lub *al-uruba*), nazywany również nacjonalizmem arabskim, jest ideologią, z której wywodzi się swoisty ruch polityczny. Ideologia ta gloryfikuje naród arabski i dąży do zjednoczenia go poprzez utworzenie dlań jednego państwa. Naród jest tu definiowany przez związek krwi, wspólny język i historię[388]. Najczęściej ideologia ta przyjmowała świecką formę, to znaczy kładła nacisk na przynależność narodową, a nie religijną. Bazowała

[388] *Al-Kaumijja al-arabija* [Panarabizm], http://www.saaid.net/feraq/mthahb/45.htm (dostęp 29.06.2017); N.N. Ayubi, *Over-stating the Arab State: Politics and Society in the Middle East*, London–New York 2009, s. 135–152.

na klasycznej dziewiętnastowiecznej europejskiej myśli nacjonalistycznej[389]. Określała system idei, przekonań i wartości, jakim miała służyć, oraz cele, jakie miały być realizowane w działaniach politycznych. Miała wpływ na relacje zarówno wewnętrzne, jak i zewnętrzne. Wskazywała na to, kto jest wrogiem, a kto przyjacielem.

Panarabizm jako ideologia pełnił klasyczne funkcje przypisane temu pojęciu. Do nich zaliczały się: kształtująca/programowo-polityczna (mająca wpływ na grupową świadomość polityczną, programy partii politycznych i ruchów społecznych, na podstawie tej funkcji określa się cele ugrupowań politycznych), wyjaśniająca (tłumaczyła stosunki społeczne otaczające daną jednostkę), krytyczna (negowała istniejący ład społeczny), projektująca/poznawcza (tworzyła wizję pożądanego obrazu i ładu świata, pozwalała zrozumieć mechanizmy rządzące w życiu społecznym), mobilizująca/integrująca (uaktywniająca do zespołowej akcji politycznej, łącząca ludzi identyfikujących się z określonymi poglądami, wartościami) i uprawniająca działanie ugrupowań politycznych (nadawała sens powołania, aktywności i legitymizacji partii politycznych)[390].

Panarabizm charakteryzował się wieloma cechami, które z definicji przyporządkowane są terminowi ideologia. Według Władysława Stróżewskiego do nich zaliczają się:

– posiadanie naczelnej idei kierowniczej, czyli zbioru celów określonych przez twórców ideologii i akceptowanych przez jej zwolenników;
– przyjmowanie idei, twierdzeń niezależnie od ich „obiektywnej prawdziwości" i zależnie od „nadrzędnego celu";
– mierzenie jej wartości skutecznością i przydatnością do osiągnięcia wyznaczonych celów;
– nawoływanie do realizacji celów i usprawiedliwianie tym samym związanych z tym nakazów;
– wchodzenie w związek z władzą, instytucjonalizowanie się i stawanie się jej własnością;
– przypisanie jej pewnej grupie społecznej, narodowi czy państwu; w sensie ontologicznym jest wytworem subiektywnym i relatywnym;
– poszukiwanie siły (władzy) dla realizacji celów służących ideologii;

---

[389] *Al-Kaumijja al-arabija*..., op. cit.

[390] A. Heywood, *Ideologie polityczne. Wprowadzenie*, przeł. M. Habura, N. Orłowska, D. Stasiak, Warszawa 2007, s. 17–18.

– określenie wroga ideologicznego, którym jest ten, „kto w oparciu o jej założenia zostanie za takiego uznany”[391].

W początkowej fazie rozwoju panarabizm był odpowiedzią na nacjonalizm turecki i wyrastał jako sprzeciw wobec dominacji i represji ze strony Imperium Osmańskiego. Po jego upadku sytuacja uległa znaczącej zmianie. Problemem zaczęła być władza kolonizatorów francuskich i brytyjskich. Panarabizm jednoczył Arabów przeciwko ich rządom oraz dokonanemu przez nich podziałowi świata arabskiego, który całkowicie pomijał potrzeby zamieszkujących go ludów. Konsolidował przeciwko ich kolonialnej polityce prowadzącej do wydzielania coraz mniejszych jednostek terytorialnych, wykorzystując przy tym mniejszości etniczne i religijne[392].

Inną przyczyną powstania i rozwoju panarabizmu były podziały religijne. Dotyczyły zarówno istnienia różnych odłamów w ramach islamu, jak i funkcjonowania odmiennych religii w tej części świata. W pierwszym przypadku ideologia ta pozwoliła wyjść z cienia życia politycznego i społecznego alawitom w Syrii – społeczności wykluczonej i żyjącej na marginesie społeczeństwa. Awans, jaki uzyskali dzięki wcielaniu jej w życie, spowodował wzrost wśród nich sympatii dla panarabizmu. W drugim przypadku wpływ na rozwój ideologii panarabizmu mieli wykształceni chrześcijanie, którzy w XIX wieku zaczęli zakładać pierwsze koła literackie propagujące główne cele tej ideologii. Dopiero z czasem przyłączyli się do nich muzułmanie, którzy w panarabizmie widzieli alternatywę dla niereligijnego sposobu budowania narodu[393].

Pierwsze stowarzyszenia literatów działające na terenie Imperium Osmańskiego miały tajny charakter. Ich aktywność w stolicy imperium, Stambule, była utrudniona, ale w Damaszku i Bejrucie rozwijała się bez przeszkód. Do stowarzyszeń odwołujących się wówczas do panarabizmu można było zaliczyć na przykład:

– Stowarzyszenie Syryjskie na rzecz Nauki i Sztuki (Al-Dżamijja as-Surija li-iktisab al-Ulum wa al-Funun) powstałe w 1847 roku z inicjatywy Butrusa al-Bustaniego[394], jego członkami byli chrześcijanie;

---

[391] W. Stróżewski, *W kręgu wartości*, Kraków 1992, s. 139–140.

[392] N. Haeri, *Sacred Language, Ordinary People: Dilemmas of Culture and Politics in Egypt*, New York 2003, s. 135; A. Suhair, *Tadżribet al-Dżumhurija al-Arabija al-Muttahida 1958–1961* [Doświadczenie Zjednoczonej Republiki Arabskiej 1958–1961], Biskira 2015, dspace.univ-biskra.dz:8080/jspui/bitstream/123456789/6780/1/28.pdf (dostęp 5.07.2017).

[393] N. Haeri, *Sacred Language, Ordinary People...*, op. cit., s. 135–136.

[394] *Al-Kaumijja al-arabija...*, op. cit.; D. Pipes, *Greater Syria: The History of an Ambition*, New York–Oxford 1990, s. 14.

– Syryjskie Stowarzyszenie Naukowe w Bejrucie (Al-Dżamijja al-Ilmijja as--Surija) założone w 1868 roku, zrzeszało zarówno chrześcijan, jak i muzułmanów[395].

Władze Imperium Osmańskiego nie były zadowolone z rozwoju tej ideologii wśród społeczeństwa. Działacze powyższych i innych organizacji byli prześladowani. W związku z tym emigrowali przede wszystkim do Francji. W Paryżu kontynuowali działalność i zakładali panarbistyczne organizacje, z których najważniejsza była Liga Ojczyzny Arabów (Usbat al-Watan al-Arabi). Jej założyciel, Naguib Azoury, jest autorem książki *Jakzat al-umma al-arabija* [Przebudzenie narodu arabskiego][396]. Członkowie innego stowarzyszenia o nazwie Al-Fatat, czyli Stowarzyszenia Młodych Arabów (powstałego w 1911 r.), zorganizowali w Paryżu pierwszy Kongres Arabski. Głównymi organizatorami spotkania byli Dżamil Mardam i Abd al-Hamid al-Zahrawi[397].

Do momentu odzyskania niepodległości przez Syrię panarabizm był ideologią przede wszystkim kół inteligenckich. Miał charakter liberalny. Zakładał istnienie państw świeckich o ustroju parlamentarnym. Dopiero w latach 50., 60. i 70. XX wieku stał się ideologią ludu (*asz-szaab*) wyznaczającą kierunki w polityce państwowej[398]. Wymowne było przemówienie pierwszego prezydenta niepodległej Syrii – Szukri al-Kuwatli, ogłaszając 17 kwietnia 1946 roku niepodległość, powiedział, że od tego dnia nad flagą syryjską nie zawiśnie żadna inna, poza flagą panarabizmu[399]. Panarabizm w Syrii od przejęcia władzy przez członków partii Al-Baas uległ radykalizacji.

Czynnikiem integrującym zwolenników omawianej ideologii był także język arabski uznawany za język *Koranu*, nawiązujący do wspólnej religii i budowania pamięci zbiorowej. Do innych elementów łączących Arabów, poza wyżej wymienionymi, zalicza się:
– istnienie wspólnoty historycznej i cywilizacyjnej;
– znaczenie ich wkładu w rozwój nauki, kultury i sztuki;
– islam, który zjednoczył plemiona arabskie w wyniku aktywności politycznej Mahometa;

---

[395] Ibidem.

[396] Więcej na ten temat w rozdziale pierwszym pkt 1.2. *Naród w ideologii i myśli arabskiej.*

[397] S. Moubayed, *Steel & Silk*..., op. cit., s. 602; więcej na ten temat w rozdziale pierwszym pkt 1.2. *Naród w ideologii i myśli arabskiej.*

[398] *Al-Kaumijja al-arabija*..., op. cit.; M. Mufti, *Sovereign Creations: Pan-Arabism and Political Order in Syria and Iraq*, London 1996, s. 1.

[399] *Hitab ar-rais Szukri al-Kuwatli*..., op. cit.

– jedność terytorialno-geograficzną (do czasu powstania Izraela);
– wspólne pochodzenie, tradycje;
– przeciwstawianie się obcym ideologiom na arabskiej ziemi.

Panarabizm utrzymywał się przez kilka dekad jako główna ideologia polityczna na Bliskim Wschodzie. Wśród znanych dwudziestowiecznych ideologów panarabizmu są: Michel Aflak, Salah ad-Din al-Bitar, Gamal Abdel Naser, Zaki al-Arsuzi, Sati al-Husri[400]. Ich celem było zjednoczenie ziem zamieszkiwanych przez Arabów. Jeden z głównych teoretyków panarabizmu, Sati al-Husri, podkreślał, że skoro ludy mówią „jednym językiem" i mają „jedno serce i wspólną duszę" i „stanowią jeden naród" – to mogą mieć jedno państwo[401].

Ideologia ta dała asumpt do powołania wielu projektów politycznych. Jednym z pierwszych pomysłów było proklamowanie 8 marca 1920 roku Królestwa Arabskiej Syrii (obejmującej Syrię, Jordanię, Liban, Palestynę i Irak), na którego władcę obrano Fajsala I. Państwo nie działało jednak zbyt długo, ponieważ jego kres zbiegł się z ustanowieniem mandatu francuskiego wynikającego z postanowień konferencji w San Remo z kwietnia 1920 roku. Kolejne próby unifikacji świata arabskiego propagowali inni haszymiccy monarchowie – król Transjordanii Abd Allah Ibn al-Husajn i monarcha Iraku Fajsal II. Pierwszy z nich dążył do realizacji koncepcji Wielkiej Syrii obejmującej Transjordanię, Syrię, Liban i Palestynę (1940). W imieniu drugiego króla premier Nuri as-Said lansował projekt pod nazwą Żyzny Półksiężyc. Według jego planu zjednoczenie miało objąć tereny Syrii, Libanu, Transjordanii, Palestyny (czyli Wielkiej Syrii) i Iraku.

Poza powyższymi pomysłami wiele projektów udało się zrealizować. Wśród nich należy wymienić:
– Ligę Państw Arabskich (od 1945);
– Zjednoczoną Republikę Arabską (1958–1961) powstałą z połączenia Syrii i Egiptu;
– Zjednoczone Państwo Arabskie – konfederacja Zjednoczonej Republiki Arabskiej i Królestwa Jemenu (1958–1961);
– Federację Arabską (luty–sierpień 1958) – związek Jordanii i Iraku;
– Federację Republik Arabskich (1972–1977) – związek Egiptu, Syrii i Libii;
– Arabską Republikę Islamską (1974) – projekt zjednoczenia Tunezji i Libii;

---

[400] *Al-Kaumijja al-arabija*..., op. cit.; D. Pipes, *Greater Syria*..., op. cit., s. 14.

[401] S. Karma, *Al-Lugha al-arabija we alakatuha bi al-hawija* [Język arabski i jego stosunek do tożsamości], „Halwijat at-Turas" 2006, nr 6, s. 50.

– Zjednoczone Emiraty Arabskie (od 1971) – państwo złożone z siedmiu emiratów: Abu Zabi, Dubaj, Szardża, Adżman, Umm al-Kajwajn, Ras al-Chajma i Fudżajra;
– unię między Libią i Egiptem (1979);
– Arabską Unię Maghrebu (od 1989) – złożoną z Algierii, Libii, Maroko, Mauretanii, Tunezji.

Niektóre z powyższych związków pojawiły się jako struktury antagonistyczne wobec innych arabskich projektów. Pokazuje to zatem, że zamiast współpracy zaczęła narastać rywalizacja między poszczególnymi państwami, co stanowiło jedną z przeszkód osiągnięcia głównego celu, jakim było zjednoczenie wszystkich ziem zamieszkanych przez Arabów.

Od okresu naseryzmu panarabizm był w Syrii oficjalną ideologią państwową. Nie zmieniło się to po przejęciu władzy przez partię Al-Baas, jak również pod panowaniem rodziny Al-Asadów. Ideologia ta miała odzwierciedlenie nie tylko w działaniu, lecz także w propagandzie. Do najbardziej znanych haseł nawiązujących do tej ideologii należały: „Od oceanu do Zatoki Arabskiej" [czyli od Atlantyku do Zatoki Perskiej], „Arabska ropa dla Arabów"[402] czy „Naród Arabski jest jeden i ma wieczną misję do spełnienia: Jedność, Wolność, Socjalizm" (często posługiwano się skróconym hasłem: „Jedność, Wolność, Socjalizm"[403]). Poza powyższymi hasłami do panarabizmu nawiązywano poprzez różne sformułowania, jak na przykład kultura arabska, myśl arabska, charakter arabski, głos Arabów[404]. Warto w tym miejscu przytoczyć refren hymnu panarabistów *Bilad Al'orbi Awtani*, którego autorem jest Fakhri al-Baroodi:

> Kraina Arabów jest moją Ojczyzną,
> od Asz-Szamu [Damaszku] do Bagdadu,
> od Nadżdu do Jemenu, do Egiptu i Tetuanu.
> Nie ma granic, które nas oddalą.
> Nie ma wiary, która nas podzieli.
> Język arabski nas łączy z Ghassanem i Adnanem.
> Mamy cywilizację, która minęła.
> Wznowimy ją, nawet jeżeli przeciw nam stanie przebiegłość ludzi i demonów.

---

[402] *The language of pan-Arabism. The slogans – both popular and official – that have expressed the dream of unity*, „Al-Jazeera" 28.01.2008, http://www.aljazeera.com/focus/arabunity/2008/01/20085251855193820.html (dostęp 5.07.2017).

[403] O. Bengio, *Saddams Word*..., op. cit., s. 33–35; F. Ajami, *The End of Pan-Arabism*, „Foreign Affairs" 1978, Vol. 57, No. 2, s. 355.

[404] N. Haeri, *Sacred Language, Ordinary People*..., op. cit., s. 135.

Powstańcie Bracia, wznieście się razem z nauką,
Synowie jednego Narodu, śpiewajcie:
Kraina Arabów jest moją Ojczyzną[405].

Pieśń ta była narzędziem propagandy i indoktrynacji, którą w szkołach syryjskich śpiewano codziennie.

Osłabienie panarabizmu wiązało się z podpisaniem traktatu pokojowego między Izraelem a Egiptem w 1979 roku. Podzielił on państwa arabskie w kwestii polityki wobec Izraela. Do erozji panarabizmu przyczynił się z pewnością fakt, że hasła wygłaszane przez rządzących na Bliskim Wschodzie w duchu panarabizmu nie miały pokrycia. W rzeczywistości nie prowadziły do zjednoczenia, a jedynie służyły jako propagandowe narzędzie do utrzymania władzy. Przeszkodami w osiągnięciu głównego celu przez panarabistów były także:
– nieistnienie w rzeczywistości jednego narodu arabskiego,
– różnorodność systemów politycznych i ekonomicznych państw tworzących świat arabski,
– różne stadia rozwoju ekonomicznego i społecznego państw,
– różnice kulturowe oraz wieloetniczność i wieloreligijność,
– różnice plemienne,
– lokalne egoizmy,
– odmienne interesy przywódców państw arabskich,
– niechęć przedstawicieli władz poszczególnych państw do oddania władzy na rzecz projektu ponadpaństwowego,
– brak pełnej współpracy w walce z Izraelem i wzajemne oskarżanie się przywódców państw arabskich o niepowodzenie w konflikcie z tym państwem,
– brak sukcesów w utworzeniu państwa Palestyny,
– przynależność państw arabskich do dwóch różnych sfer wpływów – kapitalistycznej i socjalistycznej.

Różnice między państwami arabskimi okazały się silniejsze od podobieństw. Zjednoczenie wszystkich Arabów stało się mrzonką. Współcześnie lukę powstałą po panarabizmie wypełnia panislamizm (czyli odrodzenie islamu – *as-sahwa al-islamija*).

---

[405] M.H. al-Sheik, *Ka'imet bi'tawarih al-faszal al-arabi fi al-wahda* [Lista historycznych dat porażki zjednoczenia arabskiego], http://raseef22.com/politics/2017/03/08/قائمة-بتواريخ-الفشل-في-الوحدة-العربي (dostęp 29.06.2017).

Bez wątpienia apogeum popularności panarabizmu przypadło na okres rządów Gamala Abdel Nasera, który do jego promowania wykorzystał ogromną machinę propagandową. Największym osiągnięciem tej ideologii było zjednoczenie Egiptu i Syrii w 1958 roku. Miesiąc po połączeniu obu państw G. Abdel Naser powiedział: „[...] poprzez naszą solidarność stworzymy podstawę prawdziwej wolności w całej ojczyźnie arabskiej. [...] Przysięgam Arabom we wszystkich krajach arabskich poświęcić się zdobyciu wolności arabskiej, popierając walkę ludów arabskich o wyzwolenie z obcej ingerencji i wyeliminowanie polityki obcej zmierzającej do włączenia naszych ziem do stref wpływów"[406].

3.2. Powstanie Zjednoczonej Republiki Arabskiej

W latach 1958–1961 Syria zjednoczyła się z Egiptem pod przywództwem Gamala Abdel Nasera, który dzięki swym sukcesom politycznym stał się niekwestionowanym liderem na Bliskim Wschodzie i orędownikiem panarabizmu. Jego działania, takie jak zakup broni od państw bloku wschodniego w latach 1955–1956, zdystansowanie się do polityki zachodniej, znacjonalizowanie Kanału Sueskiego w 1956 roku oraz polityczne zwycięstwo w kryzysie sueskim w 1956 roku, przysporzyły mu popularności w świecie arabskim, a szczególnie w Syrii – kolebce panarabizmu.

Na zjednoczenie obu państw wywarło wpływ wiele czynników. Jednym z nich była trudna sytuacja polityczna wewnątrz państwa syryjskiego przejawiająca się wzrostem aktywności komunistów, którzy chcieli sięgnąć po władzę. Politykiem entuzjastycznie nastawionym do ZSRR był Chalid al-Azm. Innym elementem mającym wpływ na utworzenie unii syryjsko-egipskiej była postawa członków partii Al-Baas, którzy dzięki temu chcieli umocnić swoją pozycję. Liczyli na to, że będą główną siłą zaraz po Gamalu Abdel Naserze. W celu ugruntowania swojego położenia w państwie wykorzystali zabójstwo Adnana al-Malkiego w kwietniu 1955 roku. Był to zastępca szefa Sztabu Generalnego Syryjskich Sił Zbrojnych. Cieszył się dużą popularnością, sympatyzując z partią Al-Baas i reprezentując wpływy tej partii w armii[407].

---

[406] M. Gdański, *Nowe momenty sytuacji*..., op. cit., s. 55, przyp. 10.

[407] S. Moubayed, *Steel & Silk*..., op. cit., s. 70–71; R. Bidwell, *Dictionary of Modern*..., op. cit., s. 264.

Za jego śmierć najprawdopodobniej odpowiedzialna była Syryjska Partia Socjal-Nacjonalistyczna. Osoby, które dokonały zamachu, były alawitami, mimo że niektórzy autorzy podają ten fakt w wątpliwość, twierdząc, że był to zaplanowany przez Egipt spisek, który zdyskredytowałby partię i trwale usunął ją ze sceny politycznej, jak faktycznie się stało. Członkowie Syryjskiej Partii Socjal-Nacjonalistycznej okrzyknęli się przeciwnikami panarabizmu i połączenia Syrii z Egiptem[408]. Jest to jednak mało wiarygodna wersja wydarzeń. Bardziej prawdopodobne jest to, że ta partia rzeczywiście dokonała zamachu, ponieważ Adnan al-Malki był odpowiedzialny za odsunięcie z armii sympatyków powyższej partii, przez co skuteczne zmniejszył ich wpływy w armii.

Według Patricka Seale'a zamach był punktem zwrotnym w historii współczesnej Syrii. Oskarżenie członków Syryjskiej Partii Socjal-Nacjonalistycznej o zabójstwo Adnana al-Malkiego doprowadziło do jej delegalizacji. Członkowie partii zostali aresztowani i postawieni przed sądem. Opuszczenie przez nich sceny politycznej sprzyjało partii Al-Baas, dzięki czemu pozbyli się głównego konkurenta i tym samym stali się największym i najsilniejszym ruchem politycznym w Syrii, który miał ogromne poparcie społeczeństwa i wpływy w szeregach armii[409].

Do innych elementów, które poza wyżej wymienionymi wpływały na dążenie do połączenia dwóch państw, należy zaliczyć zbieżność ideologiczną między zwolennikami zjednoczenia w Syrii i Egipcie oraz chęć stworzenia silnego państwa, które przeciwstawiłoby się syjonizmowi i państwom prozachodnim (obawa Syrii przed interwencją ze strony Turcji w 1957 r., sprzeciw wobec polityki Iraku i Jordanii). Wpływ na plany fuzji dwóch państw miały takie wydarzenia, jak inwazja na Egipt w 1956 roku i przewrót w Jordanii w 1957 roku.

---

[408] K. Deeb, *Tarih Surija*..., op. cit., s. 153.

[409] P. Seale, *Asad*..., op. cit., s. 50.

Fotografia 2. Deklaracja wzywająca do zjednoczenia, podpisana przez parlamentarzystów z Syrii i Egiptu w październiku 1957 roku

القرار التاريخي باعلان الاتحاد بين القطرين العربيين الشقيقتين وقد اقر بالاجماع
في الجلسة المشتركة التي عقدت بدمشق
بتاريخ ٢٤ ربيع الثاني ١٣٧٧ و ١٧ تشرين الثاني ١٩٥٧

استهابة لرغبة الشعب العربي في دنيا العرب ، وتحقيقاً لمبادئ الدستورين المصري والسوري بأن شعبها إنما هو جزء من الأمة العربية .

ولما كانت وحدة الأقطار العربية أمنية الأمة الغالية ، وكان العمل لتحقيق هذا الهدف السامي المقدس واجباً قومياً على كل عربي ، وأمانة في عنق نواب الشعب العربي .

وكان الاستعمار يقف عقبة كأداء في سبيل تحقيق هذه الوحدة ، ويعمل جاهداً على ابقاء الأمة العربية مجزأة مشتتة الشمل ، يأتيها دائماً من مؤمرات ، ويصطنع دائماً من احداث ، ليبني عليها الاختلاف والتفرقة .

وكانت مصر وسورية الشقيقتان قد كافحتا الاستعمار فانتزعتا استقلالهما ، ووطدتا سيادتهما واتجهتا في سياستهما الخارجية نهجاً حيادياً مستقلاً بين القوى المتصارعة ، مستوحيتين من مصالحهما القومية واهدافهما المشتركة وأمانيهما المتبادلة تحقيقاً نصراً حاسماً في مضمار التحرر بفضل وعي ونضال الشعب العربي الواحد .

وكان تحقيق دائم بين البلدين حتى اليوم ليعتبر بمثابة أحر الإساسي في اقامة اتحاد عربي بينهما سواء أكان ذلك في الميدان العسكري حيث تحقق توحيد الجيشين وأخذت القوات المصرية والسورية تعمل تحت قيادة موحدة واسم اتحاد الجيشين المصري والسوري نواة الجيش العربي الموحد ، ام كان ذلك في المضمار الشاق الذي وضعت الدولتان أسسه المكينة المتينة .

وكانت المباحثات دائرة بين القطرين لوضع نظام اقتصادي موحد متكامل وموحد وهي في طريقها الى الاتمام بعد ما تم وضع السياسة الاقتصادية والعمل على تنفيذها .

وعلى الطريق الداخلية والخارجية التي تسير عليها الدولتان وجدتا أن تحقيق هذا الاتحاد ممكناً بكيانه ، وتوطيداً لاستقلاله ، وتثبيتاً لحريته ، وتعزيزاً لكرامته ، ولمساهمة في انتزاع حرية وسيادة واستقلال الشعب العربي الذي مازال يناضل المستعمرين ، وبكافح الغاصبين ، ولفضال الداب لاحباط مؤامرات الصهيونية العالمية التي مازالت تكيد للشعب العربي وتعمل على تفكيك اواصره وبذر الخلافات بينه . وتؤلب عليه قوى العدوان الغاشمة ، وبالظر الى ان هذا الاتحاد سوف يحمي القومية العربية ، ويقيم جبهة عربية متينة في وجه الاطماع الاستعمارية .

لهذه الأسباب مجتمعة فان أعضاء وفد مجلس الأمة المصري وأعضاء لجنة الشؤون الخارجية المجتمعين معاً في دمشق بجلسة مشتركة بتاريخ ٢٣ ربيع الثاني ١٣٧٧ و ١٧ تشرين الثاني (نوفمبر) ١٩٥٧ وبعد اطلاعهما على الخطوات والاتفاقات التي عقدت بين القطرين في النواحي الثقافية والعسكرية وبعد استماعهم أسس سياسة القطرين الخارجية يقترحون الاقتراع على القرار التالي .

إن نواب المجلسين المجتمعين يعلنون رغبة الشعب العربي في مصر وسورية بالمبادرة باتحاد فيدرالي بين القطرين بباركون الخطوات العملية التي اتخذتها الحكومتان السورية والمصرية في سبيل تحقيق هذا الاتحاد ويدعون حكومتي مصر وسورية للدخول فوراً في مباحثات مشتركة بغية استكمال الأسباب لتنفيذ هذا الاتحاد .

Źródło: http://syrianhistory.com/en/photos/1887?tag=documents (dostęp 29.06.2017).

Pierwsze rozmowy dotyczące połączenia obu państw miały miejsce już w 1956 roku, jeszcze przed kryzysem sueskim[410]. Jedną z organizacji domagających się połączenia była partia Al-Baas. Ówczesny ambasador Egiptu – Mahmud Rijad należał do wpływowych osobistości w Syrii i aktywnie zachęcał do zjednoczenia. Syryjczycy byli przekonani, że powstanie silnego państwa pozwoli

[410] R. Boris, R. Mason, A. McGowan, J. Sinai, *Syria, a country study*, Washington 1988, s. 30.

pomóc Palestynie w jej wyzwoleniu[411]. Ponadto Syria musiała bronić się przed groźbami ze strony państw zachodnich i Turcji, co wynikało z jej zbliżenia się do ZSRR. Poza tym społeczeństwo syryjskie było zmęczone ciągłymi zmianami w sferze polityki i rosnącą rolą kół wojskowych. Pragnęli spokoju i stabilizacji. Według zwolenników partii Al-Baas mogła to zagwarantować unia z Egiptem. Antykolonialna i antyzachodnia polityka Gamala Abdel Nasera miała zatem zwolenników w Syrii.

Gamal Abdel Naser przekonał władze syryjskie, że musi mieć większy wpływ na ich politykę, aby skutecznie bronić Syrii. Naciskał na złagodzenie stosunków z USA i innymi państwami zachodnimi oraz odsunięcie komunistów od kluczowych stanowisk. Polityka Egiptu wobec Syrii była dwutorowa. Z jednej strony ambasador Mahmud Rijad przekonywał lewicowe stronnictwa w Syrii, że prezydent jest politykiem lewicowym, z drugiej natomiast doradca prezydenta – Fathi Radwan (znany z prawicowych poglądów) spotykał się z prawicowymi politykami i biznesmenami syryjskimi w celu ich uspokojenia, że Gamal Abdel Naser zabezpieczy ich interesy i będzie potępiał komunistów w Syrii, tak jak wcześniej zrobił to w Egipcie[412].

W początkowej fazie negocjacji były różnice zdań co do rodzaju unii. Akram al-Haurani i przywódcy Al-Baas okazali się zwolennikami utworzenia federacji. Z kolei przedstawiciele Egiptu naciskali na całkowite połączenie obu państw. Ostatecznie zwyciężyła opcja zaproponowana przez stronę egipską, tym bardziej że była ona popierana przez część elit politycznych w Syrii.

W styczniu 1957 roku zwolennik połączenia obu państw – Chalid al-Azm – został wicepremierem oraz ministrem obrony i finansów. Wzbudziło to niepewność w łonie partii Al-Baas, której członkowie zaczęli obawiać się jego rosnących wpływów i możliwości objęcia przez niego urzędu premiera. Chalid al-Azm stworzył wówczas nową partię popieraną przez komunistów. Fakt ten zaniepokoił przedstawicieli partii Al-Baas, którzy uznali nowe ugrupowanie za poważnego rywala w nachodzących wyborach i z tego powodu zaczęli naciskać na jak najszybsze połączenie z Egiptem[413].

Dwunastego stycznia 1958 roku delegacja wojskowa, której przewodniczył szef Sztabu Generalnego Syryjskich Sił Zbrojnych Afif al-Bizri, odbyła tajną

---

[411] F. Sayegh, *Arab Unity: Hope and Fulfillment*, New York 1958, s. 179–185.

[412] K. Deeb, *Tarih Surija*..., op. cit., s. 172; C. Nedelcu, *The Metamorphosis of Populism in the Arab World: Gamal Abdel Nasser*, „South-East European Journal of Political Science" 2014, Vol. 2, No. 1, s. 292–293, 296.

[413] K. Deeb, *Tarih Surija*..., op. cit., s. 172.

wizytę w Kairze. Jej celem było spotkanie z Gamalem Abdel Naserem, a głównym tematem połączenie sztabów sił zbrojnych obu państw[414]. Poza tym rozmawiano o zjednoczeniu politycznym (uczyniono to bez konsultacji z rządem syryjskim). Według G. Abdel Nasera pełne zjednoczenie mogłoby nastąpić po pięciu latach. Przewidywał on na początku jedność pod względem militarnym, politycznym i kulturalnym, a dopiero później przyjęcie konstytucji. Uważał, że natychmiastowe połączenie przyniesie niekorzystne skutki[415]. Po tym spotkaniu rząd syryjski wysłał do Kairu ministra spraw zagranicznych Salah ad-Dina al-Bitara, aby ten przedstawił wizję rządu syryjskiego w sprawie połączenia obu państw.

W owym czasie Gamal Abdel Naser dążył do stworzenia jedności arabskiej, by przeciwstawić się zagrożeniom płynącym ze strony państw zachodu, Izraela, a także niektórych państw Bliskiego Wschodu. Chęć połączenia wyrażona przez przedstawicieli syryjskich stała się sprzyjającą okazją do postawienia przez niego warunków. Jednym z nich była zgoda na całkowite połączenie obu państw. Do kolejnych należały rozwiązanie wszystkich partii politycznych w Syrii oraz zakaz działalności politycznej w szeregach armii syryjskiej. Zostały tak skonstruowane, aby całkowicie uzależnić Syrię. Wicepremier Chalid al-Azm odrzucił je i zaproponował konsultacje w sprawie konsolidacji obu państw z parlamentem syryjskim. Szczególnego przedyskutowania wymagała kwestia likwidacji syryjskich partii politycznych[416], jednak przywódcy ugrupowania Al-Baas ignorowali sugestie wicepremiera. Część ministrów naciskała na rząd syryjski tak długo, aż ten warunki przyjął.

Pierwszego lutego 1958 roku w Kairze w pałacu Kubbah przedstawiciele Syrii i Egiptu podpisali wspólną deklarację o zawarciu unii[417]. Stronę syryjską reprezentował prezydent Szukri al-Kuwatli, a egipską prezydent Gamal Abdel Naser. W dokumencie stwierdzono między innymi, że „[...] ta jedność, będąca owocem nacjonalizmu arabskiego, jest arabską drogą wiodącą do suwerenności i wolności, że jest ona jedynym z wielkich szlaków prowadzących ludzkość do pokoju i współpracy, dlatego też obowiązkiem uczestników spotkania jest przeniesienie tej jedności ze strefy życzeń i marzeń do sfery rzeczywistości

---

[414] N. Sayf, *Baad 57 aman min mani naszryha: 181 wesika syrijja bi awrak Abdulnaser al-szahsija an asrar al-wahda al-Masrija as-Surija* [Po 57 latach od zabraniania publikacji. 181 dokumentów tajnych z notatek osobistych Abdula Nasera dotyczących tajemnicy połączenia Egiptu i Syrii], http://arabi.ahram.org.eg/News/75901.aspx (dostęp 1.09.2017).

[415] Ibidem.

[416] K. Deeb, *Tarih Surija*..., op. cit., s. 173.

[417] Akt konstytucyjny dotyczący utworzenia Zjednoczonej Republiki Arabskiej, Kair, 1 lutego 1958 r., „Zbiór Dokumentów" 1959, nr 10–12, s. 1130–1134.

poprzez wytrwałość, zdecydowanie i wykazanie woli w dążeniu do osiągnięcia tego celu"[418]. Prezydenci obu państw uznali, że jedynie jedność arabska może doprowadzić do suwerenności i wolności Arabów. Wyrazili także nadzieję, że inne państwa arabskie dołączą do nich w celu ochrony Arabów przed „krzywdą i złem, oraz celem umocnienia suwerenności krajów arabskich i zabezpieczenia ich egzystencji"[419]. W akcie łączącym obydwa państwa postanowiono, że Zjednoczona Republika Arabska będzie miała system demokratyczny. Na czele rządu będzie stał prezydent, a władza wykonawcza pozostanie w rękach szefa państwa wspieranego przez ministrów. Z kolei władza ustawodawcza miała zostać przekazana jednoizbowemu parlamentowi. Państwo będzie miało jedną flagę, armię i jeden naród[420]. Piątego lutego 1958 roku obaj prezydenci mieli wygłosić orędzie do narodu w parlamentach Syrii i Egiptu. Następnie zaplanowano referendum w sprawie zjednoczenia i wyboru szefa państwa.

Po pięciu dniach połączenie zatwierdziły parlamenty obu państw, a 21 lutego społeczeństwo w drodze referendum. W tym samym głosowaniu ludowym wybrali Gamala Abdel Nasera na urząd prezydenta Zjednoczonej Republiki Arabskiej. W Egipcie jego kandydaturę poparło 99,99% głosujących, a w Syrii – 99,98%[421]. Syryjski prezydent Szukri al-Kuwatli został wiceprezydentem. Nie pełnił jednak długo tej funkcji, otrzymując ostatecznie tytuł Pierwszego Obywatela ZRA[422].

Analitycy twierdzą, że Afif al-Bizri odgrywał istotną rolę w przekonaniu Syryjczyków do połączenia, mimo że sam później się tego wyparł. Twierdził, że warunki zaproponowane przez Egipt miały wzmocnić jedność obu państw i skutecznie przeciwstawić się wrogom wewnętrznym i zewnętrznym (zwłaszcza Izraelowi). Rozwiązanie partii miało być tylko tymczasową procedurą. Afif al-Bizri był przekonany, że członkowie partii wchodzących w dotychczasowy skład Frontu Narodowego nie będą represjonowani, a Egipt nie będzie dominował nad gospodarką syryjską[423].

---

[418] Ibidem, s. 1131.

[419] Ibidem, s. 1133–1134.

[420] Ibidem, s. 1132.

[421] A. Mudżahid, *Kissat al-wahda bejne Suria we Masr: Al-dżajsz as-suri istendżede bi „Naser we" bi awn Allah 99% min szaabiha ihtaruhu lil riasa* [Historia jedność między Egiptem a Syrią. Armia syryjska zaapelowała do „Nasera" oraz 99% jej mieszkańców z pomocą Boga, wybranym na prezydenta], http://lite.almasryalyoum.com/extra/94720 (dostęp 29.06.2017).

[422] J. Zdanowski, *Stosunki międzynarodowe na Bliskim Wschodzie w XX wieku*, Kraków 2012, s. 282.

[423] T. Petran, *Syria: Nations of Modern Word*, London 1972, s. 126.

Gamal Abdel Naser twierdził, że Syryjczycy sami dążyli do połączenia[424], co jednak w pewnym stopniu mijało się z prawdą z uwagi na fakt, że dyplomaci egipscy prowadzili działalność na rzecz połączenia od kilku lat. Prawdopodobnie stały za tym egipskie instytucje gospodarcze, takie jak Bank Egipski. Innym zewnętrznym bodźcem, który przyspieszył połączenie, były groźby i sankcje ze strony USA, Izraela, Turcji i Iraku. W szczególności silnym impulsem była próba obalenia rządu przez Amerykanów. Wszystko to zdecydowało o połączeniu Syryjczyków z Egiptem. Przedstawiciele partii Al-Baas twierdzili, że unia z Egiptem unicestwi plan przejęcia władzy przez komunistów, szczególnie gdy Chalid al-Azm został wicepremierem. Nie ma jednak żadnego dowodu na to, aby partia komunistyczna miała przejąć władzę, tym bardziej że ugrupowanie Al-Baas przez długi czas było politycznym jej sojusznikiem. Można dojść do wniosku, że dążenie do połączenia obu państw okazało się największym błędem partii Al-Baas, ponieważ żadna inna siła polityczna w Syrii nie była na tyle silna, aby przeciwstawić się dyktaturze Gamala Abdel Nasera i jego aparatowi represji.

Stany Zjednoczone przyjęły do wiadomości fakt powstania ZRA bez ostrego sprzeciwu, razem z Egiptem zgodziły się wcześniej, że unia ta jest konieczna dla przeciwdziałania rozwojowi komunizmu w Syrii. Wobec tego rząd USA przestał ingerować w sytuację wewnętrzną Syrii, pozostawiając to Gamalowi Abdel Naserowi. Fuzja obu państw spotkała się jednak z negatywnym stanowiskiem władz ZSRR, które straciły sojusznika w postaci Frontu Narodowego. Należy jednak zauważyć, że oficjalnie ani władze radzieckie, ani przedstawiciele partii komunistycznej w Syrii nie sprzeciwiali się otwarcie zjednoczeniu, ponieważ G. Abdel Naser cieszył się ogromnym poparciem w Syrii i Egipcie. Zależało im jednak, podobnie jak Chalidowi al-Azmowi, aby połączone państwa tworzyły federację[425].

Prezydent ZRA wykorzystał zjednoczenie państw na scenie międzynarodowej. Dzięki temu zachował poprawne stosunki polityczne i gospodarcze zarówno z USA, jak i ZSRR oraz neutralność w okresie zimnej wojny. Powstanie nowego państwa na bazie Syrii i Egiptu zaniepokoiło jednak przywódców innych państw arabskich. Do nich należeli przede wszystkim przywódcy Libanu i Jordanii. Obawa miała związek z planami Gamala Abdel Nasera, który dążył do zjednoczenia wszystkich państw arabskich. W Libanie na ulice wyszli islamiści, domagając się połączenia Libanu ze ZRA. Władze libańskie, dostrzegając trudną sytuację

---

[424] P. Seale, *Asad*..., op. cit., s. 54.

[425] H.N. Howard, *The Soviet Union in Lebanon. Syria and Jordan*, Stanford 1974, s. 134–156.

wewnątrz państwa, a także kruchą równowagę konfesjonalnego systemu, bały się, że nie będą w stanie się temu przeciwstawić. Z kolei w Jordanii obawiano się ZRA, ponieważ rodzina Haszymidów nie cieszyła się dobrą opinią ani w Syrii, ani w Egipcie. Gamal Abdel Naser, obalając wcześniej monarchę Egiptu i mając silne antymonarchiczne przekonania, stanowił poważne zagrożenie dla wszystkich pozostałych monarchii na Bliskim Wschodzie. Wobec zaistniałej sytuacji Irak i Jordania postanowiły połączyć się, tworząc w lutym 1958 roku Federację Arabską. W dodatku konflikt między tymi państwami spowodował pewne zmiany w relacjach międzynarodowych – Gamalowi Abdel Naserowi bliżej było do ZSRR, a monarchom Iraku i Jordanii do państw Zachodu[426].

3.3. Zjednoczona Republika Arabska – podstawy konstytucyjne i funkcjonowanie

Zjednoczenie Syrii z Egiptem przyniosło ogromny entuzjazm wśród społeczeństw państw arabskich, nawet jeżeli fakt ten nie cieszył przywódców, którzy nie mieli zamiaru oddać tronów ani stanowisk na rzecz większej unii. Zjednoczenie dawało nadzieję na silne państwo i niosło idee renesansu świata arabskiego[427]. Pośrednio wpłynęło zarówno na wydarzenia w Libanie, Arabii Saudyjskiej czy Iraku, jak i na proklamowanie federacji Iraku i Jordanii, zgłoszenie akcesji Maroka i Tunezji do Ligi Państw Arabskich w październiku 1958 roku.

Połączenie dwóch państw nastąpiło bez wcześniej wypracowanych koncepcji związanych z rozwojem politycznym i gospodarczym państwa i analizy zjednoczenia[428]. W wywiadzie dla „New York Timesa" z 20 listopada 1959 roku prezydent ZRA powiedział: „Gdy proklamowaliśmy jedność, nie myśleliśmy o formach konstytucyjnych, które winna ona przyjąć [...]. Stanęliśmy przed faktem dokonanym. [...] Zaczęliśmy też planować na bazie faktu dokonanego. Było jasne, że napotkaliśmy na określone trudności gospodarcze, administracyjne i organizacyjne"[429].

Połączenie obu państw było spójne z programem partii Al-Baas. Zwolenników tego ugrupowania łączyły z Gamalem Abdel Naserem antykolonialne

---

[426] M.H. al-Sheik, *Ka'imet bitawarih al-faszal*..., op. cit.

[427] S. Jargy, *La Syrie, province de la Republique arabe unie*, „Orient" 1958, Vol. 8, No. 17, s. 22–23.

[428] M. Gdański, *Uwagi o kierunkach rozwoju*..., op. cit., s. 25.

[429] Ibidem.

nastawienie, antyfeudalizm i antyizraelska postawa, a przede wszystkim panarabizm. Liderzy egipscy natomiast, z wyjątkiem G. Abdel Nasera i małej grupki jego współpracowników, przyjęli połączenie bez większego entuzjazmu. Egipcjanie dysponowali jedynie pobieżną wiedzą na temat Syrii, jej historii oraz skomplikowanego etnicznie i religijnie społeczeństwa. Wierzyli, że wszystkie wewnętrzne problemy Syrii rozwiążą się wraz z wcieleniem jej do egipskiego systemu prawnego i gospodarczego.

Po zjednoczeniu Syrii narzucono ustrój autorytarny. Na mocy konstytucji z 1954 roku zwiększono uprawnienia prezydenta, dając mu niemalże władzę absolutną[430]. Prezydent mógł samodzielnie mianować lub odwoływać członków parlamentu, miał prawo do zwoływania i rozwiązania parlamentu. W ramach prerogatyw dysponował prawem do wprowadzenia stanu wyjątkowego bez zgody parlamentu, na mocy prawa rządził przede wszystkim na podstawie dekretów prezydenckich, które nie podlegały żadnej kontroli.

Podstawą prawną funkcjonowania nowo powstałego państwa była konstytucja uchwalona 5 marca 1958 roku przez Zgromadzenie Narodowe złożone z przedstawicieli Syrii i Egiptu[431]. W 12,5% była kopią konstytucji egipskiej z 1954 roku[432].

Jak określono w art. 1 tego aktu Zjednoczona Republika Arabska była państwem demokratycznym, niezależnym i suwerennym, a jej mieszkańcy częścią narodu arabskiego. Składała się z dwóch regionów – Egiptu i Syrii (art. 58). Obywatele tworzyli Unię Narodową na rzecz realizacji celów narodowych (art. 72). Stolica znajdowała się w Kairze (art. 64). Nowe państwo było republiką parlamentarną z własną flagą i wojskiem.

Gospodarkę ZRA oparto na idei sprawiedliwości społecznej. Jej celem było dążenie do rozwoju i produkcji oraz podniesienia poziomu życia (art. 4). Własność prywatną uznano za nienaruszalną (art. 5).

Konstytucja zagwarantowała równość wszystkich obywateli wobec prawa bez względu na rasę, pochodzenie, język i wyznanie (art. 7). Uznała, że wolności publiczne są zabezpieczone w granicach prawa (art. 10). Do świętego obowiązku

---

[430] Konstytucja Egiptu z 1954 r., http://el-borai.com/wp-content/uploads/2014/03/doster1954.pdf (dostęp 29.06.2017).

[431] Tymczasowa Konstytucja Zjednoczonej Republiki Arabskiej z 5 marca 1958 r., [w:] Y.Q. Khoori, *Al-Dasatir fi al-alam al-arabi, nusus wa taadilat (1839–1987)* [Konstytucje w świecie arabskim. Teksty i nowelizacje (1839–1987)], Bejrut 1989, s. 567–571.

[432] K. Deeb, *Tarih Surija*..., op. cit., s. 177.

obywateli zaliczono obronę ojczyzny, tym samym służba wojskowa miała być zaszczytem dla obywateli (art. 11).

Ustawa zasadnicza uwzględniała trójpodział władzy. Na czele państwa stał prezydent republiki (art. 12). W ustawie zasadniczej pominięto odniesienie do islamu jako religii prezydenta. Jak w niej określono, prezydent nie mógł podczas kadencji wykonywać prywatnie żadnej aktywności zawodowej ani nabywać lub dzierżawić majątku należącego do państwa oraz go zastawić (art. 45). W pracy był wspierany przez zastępców, mógł mianować jednego lub więcej wiceprezydentów.

Do kompetencji prezydenta ZRA należało:
- ustalenie liczby członków Zgromadzenia Narodowego (art. 13);
- podjęcie decyzji o wyborze członków Zgromadzenia Narodowego (art. 13);
- zwoływanie posiedzenia Zgromadzenia Narodowego (art. 17);
- zwoływanie tajnego posiedzenia Zgromadzenia Narodowego (art. 21);
- rozwiązanie parlamentu (art. 38);
- powoływanie i odwoływanie wiceprezydentów (art. 46);
- mianowanie i odwoływanie ministrów i wiceministrów (art. 47);
- mianowanie członków Rad Wykonawczych Regionów na mocy dekretu (art. 58);
- zawieranie i ratyfikowanie umów, traktatów pokojowych, sojuszy, układów handlowych (art. 56);
- prawo inicjatywy ustawodawczej i weta wobec ustaw (art. 50);
- wydawanie dekretów z mocą ustawy w okresie, gdy Zgromadzenie Narodowe nie działało (art. 53);
- uchwalanie przepisów dotyczących organizacji administracji publicznej i jej nadzoru (art. 54);
- ogłaszanie stanu wyjątkowego (art. 57);
- pełnienie funkcji Najwyższego Dowódcy Sił Zbrojnych (art. 55).

Władza ustawodawcza należała do jednoizbowego parlamentu – Zgromadzenia Narodowego złożonego z deputowanych syryjskich i członków egipskiego zgromadzenia (art. 13). Członek parlamentu musiał mieć ukończone 30 lat według kalendarza gregoriańskiego (art. 15). Na pierwszym posiedzeniu składał przysięgę: „Przysięgam w imię Wszechmogącego Boga, że będę wierny Zjednoczonej Republice Arabskiej i jej systemowi. Będę dbał o interesy ludu i bezpieczeństwo ojczyzny. Będę szanował konstytucję i prawo" (art. 19). Parlamentarzysta mógł zostać pozbawiony mandatu, jeśli taką decyzję podjęto większością dwóch trzecich głosów na wniosek dwudziestu członków zgromadzenia (art. 37). Nie mógł

jednocześnie pełnić funkcji publicznych (art. 40), być członkiem zarządu spółek (art. 41). Został pozbawiony możliwości nabywania, przyjmowania, wynajmowania nieruchomości państwowych lub sprzedawania części jego majątku (art. 42).

Posiedzenia zgromadzenia odbywały się w Kairze, chyba że prezydent zdecydował inaczej (art. 16). Członkowie zgromadzenia sprawowali kontrolę nad pracą władzy wykonawczej (art. 14). Zatwierdzali projekt budżetu i zmiany w nim (art. 32–33), wyrażali zgodę na zaciągnięcie pożyczki przez rząd (art. 29). Na czele zgromadzenia stał przewodniczący i dwóch zastępców wybieranych na pierwszym zwyczajnym spotkaniu (art. 20). Zgodnie z art. 21 posiedzenia zgromadzenia były jawne. Tajne spotkanie mogło odbyć się jedynie na wniosek prezydenta lub dwudziestu członków zgromadzenia.

Władza wykonawcza należała do prezydenta, ministrów oraz Rad Wykonawczych Regionów odrębnych dla Syrii i Egiptu. Zajmowały się one wykonywaniem polityki publicznej w swoim regionie (art. 58). Trzecia władza – sądownicza należała do niezależnych sędziów (art. 59), którzy wyroki wydawali w imieniu narodu (art. 63).

Dzięki połączeniu dwóch państw najwięcej zyskał Egipt i Gamal Abdel Naser. W ciągu pół roku pozbawił Syryjczyków wszelkich wpływów politycznych w nowym państwie. Ograniczył ich udział w parlamencie, przydzielając 400 miejsc Egipcjanom i 200 Syryjczykom[433] (wybranych spośród członków Kongresu Generalnego Unii Narodowej pochodzących w dwóch trzecich z pięciostopniowych wyborów i jednej trzeciej z nominacji przez prezydenta[434]). Dotyczyło to także władzy wykonawczej. W nowo powołanym rządzie (6 marca 1958 r.) najważniejsze stanowiska przypadły Egipcjanom. Przedstawiciele Syrii otrzymali jedynie stanowiska dwóch z czterech wiceprezydentów. Objęli je Akram Haurani[435] i Sabri al-Asali. Poza nimi Salah ad-Din al-Bitar został ministrem bez teki. Była to nominacja jedynie honorowa i nie łączyły się z tym żadne uprawnienia czy kompetencje[436]. Zapewne G. Abdel Naser przyznał A. Hauraniemu stanowisko, aby nie mieć w nim wroga, był bowiem świadomy tego, że ten jako polityk miał duże wpływy i jednocześnie nie był pozytywnie nastawiony do zjednoczenia.

Poza powyższymi stanowiskami przedstawicielom partii Al-Baas przypadły w Radzie Wykonawczej Regionu w Syrii trzy teki ministerstw: gospodarki,

---

[433] Ibidem.

[434] M. Gdański, *Arabski Wschód*..., op. cit., s. 560, przyp.

[435] Został także przewodniczącym Rady Wykonawczej Regionu w Syrii.

[436] K. Deeb, *Tarih Surija*..., op. cit., s. 177–178.

rolnictwa oraz pracy i spraw socjalnych. Z pozoru w dawnej Syrii funkcjonowała względnie autonomiczna administracja, mimo że Gamal Abdel Naser dzierżył władzę dyktatorską. Najważniejsze decyzje zapadały w Kairze.

W regionie Syrii prezydenta ZRA w zarządzaniu tym obszarem wspierał syryjski polityk i wojskowy Abd al-Hamid as-Sarradż. W okresie 1958–1961 stał na czele służb bezpieczeństwa i ministerstwa spraw wewnętrznych. Powierzenie mu tych urzędów było oznaką wielkiego zaufania ze strony Gamala Abdel Nasera. Prezydent ZRA udzielił mu nieograniczonych pełnomocnictw w Regionie Północnym (czyli w Syrii), dając mu tym samym pełną swobodę w sprawowaniu władzy. W okresie od 20 września 1960 do 16 sierpnia 1961 roku powołał go na przewodniczącego Rady Wykonawczej Regionu Syrii[437]. Efektem ubocznym aktywności Abd al-Hamida as-Sarradża było niszczenie wizerunku prezydenta w Regionie Północnym, co wpłynęło na decyzję o odsunięciu go od polityki[438].

Poza stanowiskami rządowymi dominacja Egipcjan była widoczna w innych sferach, na przykład wojska ZRA (zbudowanego na bazie armii syryjskiej), policji i służb bezpieczeństwa, co wywołało niechęć Syryjczyków wobec Egipcjan. Jak podkreślił po rozpadzie unii jeden z syryjskich oficerów – generał Abdel Kerim Zahreddin: „Jednym z czynników, które pobudziły do buntu przeciwko pozostaniu Syrii w ramach ZRA, było złe traktowanie oficerów syryjskich w armii ZRA. Starych oficerów przenoszono do zapadłych zakątków w Egipcie, pozostawiając ich bez zajęcia, podczas gdy niższych rangą Egipcjan posyłano do Damaszku z takimi uprawnieniami, że mogli ignorować rozkazy przełożonych, oficerów syryjskich"[439]. Opinia publiczna podkreślała, że Egipt pod płaszczem zjednoczenia rozpoczął pokojową kolonizację Syrii. Pomimo rosnącej krytyki Gamal Abdel Naser nie próbował jednak korygować błędów swoich podwładnych. Wręcz przeciwnie – Egipcjanie zaczęli zachowywać się coraz śmielej i stosować represje.

Jedną z konsekwencji połączenia dwóch państw była likwidacja ugrupowań politycznych. Prezydent ZRA narzucił regionowi Syrii egipski monopartyjny system polityczny ustanowiony na mocy konstytucji Republiki Egiptu z 16 stycznia 1956 roku[440], dając przywódcom wszystkich partii politycznych rok na samodzielne rozwiązanie się. Jednak w obawie przed prześladowaniami uczyniono

---

[437] S. Zabiełło, *Secesja Syrii*, „Sprawy Międzynarodowe" 1961, nr 12, s. 54.

[438] S. Moubayed, *Steel & Silk*..., op. cit., s. 324–325.

[439] M. Gdański, *Arabski Wschód*..., op. cit., s. 561.

[440] Art. 192 konstytucji Republiki Egiptu z 16 stycznia 1956 r., http://www.tibanews.com/index.php/egyptian-constitution/90-1956-constitution (dostęp 29.06.2017).

to znacznie wcześniej. Jedyną partią, która mogła funkcjonować, była Unia Narodowa – egipska partia powstała w 1957 roku (w 1962 r. zastąpiła ją Arabska Unia Socjalistyczna). Utworzono ją „dla urzeczywistnienia celów narodowych i wzmożenia wysiłków zmierzających do stworzenia zdrowej pod względem politycznym, społecznym i gospodarczym struktury narodowej"[441]. Komunistyczna Partia Syrii odmówiła samorozwiązania, ponieważ nigdy nie była zalegalizowana. Przywódca partii Chalid Bakdasz po proklamowaniu ZRA opuścił Syrię i uciekł do ZSRR[442].

Przywódcy partii Al-Baas byli przekonani, że dekret dotyczący rozwiązania partii dotyczył innych, ale nie ich. Michel Aflak, główny ideolog i jeden z założycieli Al-Baas, zaproponował wówczas członkom partii: „Rozwiążemy się oficjalnie, ale będziemy dalej funkcjonować w strukturach nowej organizacji politycznej, która będzie się nazywać Unia Narodowa. Ponieważ nowa organizacja, powstała ze zjednoczenia Syrii i Egiptu, nie rozkwitnie bez udziału i zasad członków Al-Baas"[443]. Ostatecznie rozwiązano partię Al-Baas, co nie oznaczało końca jej aktywności. Jej członkowie nadal działali, z tym że nieoficjalnie, basiści wierzyli bowiem, że zdobędą wpływ w polityce ZRA i obejmą kluczowe stanowiska. Bagatelizowali Gamala Abdel Nasera, twierdząc, że jest to człowiek bez ideologii. Sądzili, że uda im się go przekonać do ich partii, bez której nie da się rządzić w nowo powstałym państwie. Przywódcy partii na pytanie Micheala Adamsa, korespondenta „The Guardian", dlaczego podali G. Abdel Naserowi na tacy suwerenność Syrii, odpowiedzieli: „Nie martw się, w ciągu roku to my będziemy rządzić ZRA"[444]. Basiści byli na tyle pewni swojej pozycji i przychylności ze strony prezydenta ZRA, że oficer Mustafa Hamdun przesłał prezydentowi pełną listę nazwisk oficerów basistowskich wraz z dopiskiem, że są to lojalni oficerowie, na których może polegać[445]. Na mocy telegramu prezydenta ZRA z 1 sierpnia 1958 roku przeniesiono dziesiątki oficerów basistów do Egiptu. Część z nich mająca wysoki stopień wojskowy trafiła do korpusu dyplomatycznego. Innych z kolei przeniesiono na stanowiska cywilne w administracji ZRA. Celem tych roszad była ich izolacja od życia politycznego w regionie Syrii[446].

---

[441] M. Gdański, *Arabski Wschód*..., op. cit., s. 559.

[442] A.S. al-Lahibi, *Al-Alakat as-surija-as-sofiatija*..., op. cit., s. 114.

[443] K. Deeb, *Tarih Surija*..., op. cit., s. 179.

[444] M. Adams, *Power concentrated in Cairo. President Nasser cracks the whip*, „The Guardian" 28.09.1961, s. 9.

[445] S. Moubayed, *Steel & Silk*..., op. cit., s. 49–51.

[446] S. Jargy, *Le Declin d'un Parti*, „Orient" 1959, Vol. 2, s. 21–39.

Gamal Abdel Naser nie miał zamiaru jednak dzielić się władzą. Najpierw odsunął Afifa al-Bizriego[447], szefa Sztabu Generalnego Syryjskich Sił Zbrojnych biorącego udział w delegacji wojskowej do Kairu omawiającej kwestie połączenia państw, mianując na to stanowisko całkowicie oddanego mu generała Jamala Fajsala. Ten przeszedł do historii jako człowiek, który dokonał czystki w armii, usuwając oficerów popierających Al-Baas.

Świadomość polityczna oficerów była jednak wysoka. Zaczęli się jednoczyć, czego efektem stało się powołanie w 1959 roku tajnej organizacji o nazwie Komitet Wojskowy, który później odegrał znaczącą rolę w historii Syrii[448]. Jej założycielami byli oficerowie alawiccy: Muhammad Umran, Salah Dżadid, Hafiz al-Asad, oraz ismailiccy – Abd al-Karim al-Dżundi i Ahmad al-Mir. Następnie dołączył do nich druz Hamad Ubaid. Jako przedstawiciele mniejszości żywili urazę wobec sunnitów, którzy marginalizowali wpływ mniejszości w życiu państwa. Ponadto sytuacja mniejszości pogorszyła się w okresie zjednoczenia. Prezydent ZRA nie darzył ich zaufaniem. Poza tym fakt ich istnienia był nie do pogodzenia z ideologią panarabizmu. Los ten dotknął nie tylko muzułmańskie mniejszości religijne, lecz także chrześcijan i Kurdów.

W Regionie Północnym represjonowano sympatyków i członków partii komunistycznej działającej nielegalnie. Po zamachu stanu dokonanym w Iraku 14 lipca 1958 roku pod przewodnictwem Abd al-Karima Kasima prezydent ZRA wzmocnił bezpieczeństwo w tym regionie, ograniczając wolność obywateli i uprawnienia instytucji politycznych. Jego obawy związane były z rosnącą sympatią do A. Kasima, który mówiąc o zjednoczeniu Arabów, podkreślał znaczenie w tym procesie demokratycznych reform, swobód obywatelskich i poszanowania praw jednostki. Konsekwencją działań prezydenta była likwidacja niektórych przywilejów i uprawnień Rady Wykonawczej Regionu Syrii. Po zmianach rada miała bezpośrednio wykonywać decyzje rządu centralnego. Prezydent ZRA podjął decyzję o usunięciu Akrama Hauraniego ze stanowiska przewodniczącego Rady Wykonawczej Regionu Syrii i mianowania go ministrem sprawiedliwości w rządzie centralnym (w celu odizolowania go od Syrii i poddania go większej kontroli). Poza tym zamknął 19 z 25 gazet działających w regionie Syrii, a na

---

[447] Powodem pozbawienia A. al-Bizriego tego stanowiska był jego sprzeciw w sprawie usunięcia oficerów, którzy mieli być mu lojalni. W efekcie odwołano z armii aż 4800 oficerów syryjskich. W ich miejsce powołano 2300 oficerów przywiezionych z Egiptu. Egipskim oficerom przyznano wysokie pensje, które wypłacał region Syrii. Zob. K. Deeb, *Tarih Surija*..., op. cit., s. 195–196.

[448] A. George, *Syria: Neither Bread Nor Freedom*, London–New York 2003, s. 68–70.

pozostałe czasopisma nałożył cenzurę. W ich zespołach redakcyjnych musiał zasiadać Egipcjanin[449].

Po irackim zamachu w 1958 roku uaktywniła się Komunistyczna Partia Syrii. Jej członkowie wydali oświadczenie, w którym domagali się reform demokratycznych w ZRA. Prezydent obawiał się tego, tym bardziej że Abd al-Karim Kasim popierał komunistów, prowadził politykę przeciw niemu i krytykował dominację Egiptu nad Syrią. W ZRA wzmocniono propagandę antykomunistyczną. Uważano, że komunizm stanowi zagrożenia dla Arabów, a Egipt jest antykomunistycznym bastionem. To działanie zbliżyło Egipt i USA. Pod pretekstem walki z komunizmem 31 grudnia 1958 roku rozpoczęła się fala aresztowań zarówno w regionie Syrii, jak i Egiptu (w 1960 r. w regionie Egiptu przetrzymywano około 6 tys. więźniów politycznych[450]). Opozycjonistów uznano za wrogów arabskiego zjednoczenia[451]. Taka postawa wobec nich miała związek z decyzjami podjętymi podczas plenum Komitetu Centralnego Komunistycznej Partii Syrii, które miało miejsce w listopadzie 1958 roku. Na nim przyjęto program uzdrowienia stosunków syryjsko-egipskich (np. powołanie w każdym z regionów ZRA odrębnych rządów i parlamentów, zagwarantowanie swobód obywatelskich, równomierny rozwój ekonomiczny obu regionów)[452]. Ponadto zwrócono uwagę, aby „ruch jedności arabskiej był realizowany i umacniany prawdziwymi metodami demokratycznymi, by został oparty na bazie demokratycznej z uwzględnieniem warunków obiektywnych ukształtowanych w procesie historycznym w poszczególnych krajach arabskich"[453].

Po wydarzeniach w Iraku zaktywizowali się także basiści. Przedstawiciele tej partii z Regionu Północnego i Iraku rozmawiali o połączeniu sił przeciwko władzy w ZRA i przyłączeniu Iraku do unii egipsko-syryjskiej. Abd al-Karim Kasim nie zgodził się na tę propozycję, co było pretekstem do wzniecenia przeciwko niemu powstania. Miało ono jednak tylko lokalny charakter i nie zmieniło ogólnokrajowej sytuacji w Iraku. Stłumienie powstania okazało się większym ciosem dla Syryjczyków niż Egipcjan, ponieważ ci pierwsi wiązali z powstaniem większe nadzieje.

Zagadnieniem, które różniło zjednoczone państwa w ramach ZRA, był stosunek do Palestyny. Według ideologów partii Al-Baas połączenie Arabów mogło

---

[449] M.H. Kerr, *The Arab Cold War: Gamal Abdul Nasser and His Rivals*, New York 1971, s. 1–23.

[450] M. Gdański, *Arabski Wschód*..., op. cit., s. 564.

[451] M.H. Kerr, *The Arab Cold War*..., op. cit., s. 1–23.

[452] M. Gdański, *Arabski Wschód*..., op. cit., s. 562–563.

[453] Ibidem, s. 562.

nastąpić na drodze walki przeciw Izraelowi i wyzwolenia Palestyny. Chcieli, aby przywódcy państw arabskich zjednoczyli się w celu realizacji powyższych celów. Syryjczycy uważali przy tym, że prezydent ZRA zbyt mało czyni starań w tym kierunku. Wymagali od niego stanowczych działań, a nie uprawiania demagogii, za którą nie szły żadne konkretne działania.

Odmienne stanowiska Egipcjan i Syryjczyków, tworzących od 1958 roku jeden naród, miały wpływ na pogarszanie stosunków w państwie. Basiści domagali się udziału we władzy. W miejsce jednoosobowej dyktatury proponowali utworzenie rady, która rządziłaby państwem. W jej skład mieliby wejść w równej liczbie Egipcjanie i Syryjczycy (po trzy osoby)[454]. Prezydent ZRA nie zgodził się na tę inicjatywę, tym bardziej że popularność członków partii Al-Baas słabła. Wpływały na to nieudana próba przewrotu w Iraku, zainteresowanie przyjmowaniem nowych stanowisk, odejście od sojuszników (np. Komunistycznej Partii Syrii i grup lewicowych).

Prezydent ZRA za pośrednictwem Mahmuda Rijada (jego doradcy w sprawach Syrii) zaczął wspierać dawną elitę z czasów mandatu francuskiego przeciwko partii Al-Baas. Działania te przyniosły efekt w postaci przegranych wyborów do rad lokalnych Unii Narodowej w lipcu 1959 roku. Zwolennicy partii Al-Baas zdobyli wówczas jedynie 250 miejsc z ogółu 9445[455]. Była to ich największa porażka od 1947 roku. Miejsca w unii zdobyli między innymi przywódcy plemienni i Bejowie. Basiści stracili realny wpływ na politykę. Ponadto na III Panarabskim Kongresie zorganizowanym w Bejrucie na przełomie lipca i sierpnia 1959 roku ministrowie reprezentujący basistów podali się do dymisji. Wśród nich byli Akram Haurani i Salah ad-Din al-Bitar.

Powyżej opisane wydarzenia wskazują, że pomimo zjednoczenia stosunki między regionami Południowym a Północnym ulegały pogorszeniu. Politycy syryjscy, a przede wszystkim członkowie partii Al-Baas, zaczęli powoli rozumieć swój błąd polegający na oddaniu państwa w ręce dyktatury egipskiej. Syria nie osiągnęła nigdy statusu równorzędnego partnera względem Egiptu. Jak już wcześniej zaznaczono, Syryjczycy nie mieli wpływu na losy państwa. Najważniejsze stanowiska w instytucjach państwowych i armii przyznano Egipcjanom, a obywatele ZRA mieszkający w regionie Syrii coraz częściej doświadczali działalności aparatu bezpieczeństwa. Służby zbierały informacje na temat życia oficerów i ludności cywilnej piastującej ważne stanowiska. Często skazywano obywateli

---

[454] Stronę syryjską mieli reprezentować M. Aflak, S. al-Bitar i A. Haurani.

[455] A. al-Yassini, *The Socialist Transformation of an Underdeveloped Country: Syria Under the Arab Baath Socialist Party, 1963–1970*, Montreal–Quebec 1977, s. 73.

na wieloletnie więzienie. Poza tym ludność z regionu syryjskiego znalazła się w trudnej sytuacji ekonomicznej wywołanej suszą, która rozpoczęła się na tym terenie w połowie 1960 roku. Ich stopa życiowa obniżyła się po zjednoczeniu. Region Północny został potraktowany jako rynek zbytu dla egipskiego przemysłu przy jednoczesnej ochronie rynku Regionu Południowego (Egiptu) przed produktami z części północnej ZRA poprzez wprowadzenie ceł i podatków. Według planów region Egiptu miał być obszarem uprzemysłowionym, a Syrii – rolniczym. Ponadto zgodnie z koncepcją prezydenta ZRA zamierzano osiedlać Egipcjan na obszarze Al-Dżaziry. Manewr ten miał wpływać na rozwój rolnictwa w tej części państwa oraz rozwiązać problem wyżu demograficznego w regionie Egiptu. Plan osadnictwa zaniepokoił syryjskich rolników oraz przedsiębiorców[456].

W lipcu 1961 roku prezydent ZRA poprzez nacjonalizację banków, firm ubezpieczeniowych, części fabryk pogrążył dodatkowo gospodarkę syryjską, w której do momentu zjednoczenia panowała gospodarka wolnorynkowa. W tym czasie upaństwowiono około 90% wielkich przedsiębiorstw przemysłowych[457]. Produkcja w znacjonalizowanych zakładach znacznie zmalała przy jednoczesnym wzroście kosztów. Generowali je między innymi Egipcjanie poprzez mianowanie dyrektorów wojskowych do zakładów produkcyjnych. Ich obecność nie tylko podniosła koszty, lecz także ograniczyła zaufanie do firm. Gospodarka przestała się szybko rozwijać, co doprowadziło do wzrostu bezrobocia. Ponadto w nowo utworzonym państwie zaczęto zwalczać związki zawodowe, które wcześniej odgrywały widoczną rolę w życiu politycznym Syrii. Władze ZRA domagały się wręcz ich likwidacji albo wprowadzenia w ich struktury swoich agentów. Należy jednocześnie zaznaczyć, że po dwóch tygodniach od zjednoczenia wprowadzono zakaz organizacji strajków na terenie państwa. W części syryjskiej wprowadzono egipskie prawa pracownicze[458].

Kolejne ograniczenie wpływu Syryjczyków na losy zjednoczonego państwa miało miejsce w 1960 roku. Związane było z reorganizacją Unii Narodowej, na której czele stanął prezydent ZRA. Na zorganizowanym kongresie po rekonstrukcji partii na 2 tys. delegatów tylko 33% miała pochodzić z Syrii (665 osób)[459]. W wrześniu 1960 roku doszło do zmian personalnych w Radzie Wykonawczej Regionu Syria, która wzmocniła uprawnienia Abd al-Hamida as-Sarradża

---

[456] *The Meaning of the United Arab Republic*, „World Today" 1958, Vol. 14 , No. 3, s. 93–101.

[457] M. Gdański, *Arabski Wschód*..., op. cit., s. 566.

[458] K. Deeb, *Tarih Surija*..., op. cit., s. 204–206.

[459] R. Ożarowski, *Ideologia na Bliskim Wschodzie*..., op. cit., s. 71.

piastującego funkcję sekretarza generalnego Unii Narodowej[460]. Rok później zlikwidowane zostały Rady Wykonawcze dla obu regionów i władzę przejął rząd centralny w Kairze. Z tą decyzją wiązało się podporządkowanie syryjskich muhafazatów rządowi ZRA, a nie jak dotąd radzie w Damaszku. Gamal Abdel Naser powołał siedem osób na stanowiska wiceprezydentów, wśród których był tylko jeden Syryjczyk – Abd al-Hamid as-Sarradż. Przyjęcie tego stanowiska wiązało się ze zmianą jego miejsca zamieszkania. Nie podporządkował się temu i pozostał w Damaszku. Bunt dotyczył również części oficerów popierających nowo wybranego wiceprezydenta[461].

Charakteryzując politykę Gamala Abdel Nasera, należy pokazać jego stosunek do mniejszości, a szczególnie Kurdów, którzy w okresie funkcjonowania unii egipsko-syryjskiej znaleźli się w trudnym położeniu. Miało to związek przede wszystkim z następującymi przyczynami, do których należy zaliczyć:
– nieprzynależność Kurdów do narodu arabskiego, co stanowiło przeszkodę w wcieleniu w życie ideałów panarabizmu;
– dużą reprezentację Kurdów w klasie feudałów i właścicieli ziemskich, którzy stali na drodze reformy rolnej planowanej przez prezydenta ZRA[462].

Z początkiem lat 60. niechęć wobec Kurdów osiągnęła apogeum. Trend ten utrzymał się także po upadku ZRA, zwłaszcza za rządów Nazima al-Kudsiego[463].

3.4. Rozpad Zjednoczonej Republiki Arabskiej

Zagrożenie dla władz ZRA przyszło ze strony oficerów o poglądach konserwatywnych i prawicowych, werbowanych przez państwa arabskie prowadzące antynaserowską politykę[464]. Grupa siedmiu oficerów, wśród których najważniejsi byli Abd al-Karim an-Nahlawi, dyrektor administracji do spraw oficerów w randze podpułkownika, Fayiz al-Rifai, dowódca wojsk pancernych i zmechanizowanych, Muhib al-Hindi, dowódca Pierwszej Dywizji Piechoty, oraz Hajdar al-Kuzbari,

---

[460] Ibidem.

[461] Ibidem.

[462] J. Tejel, *Syria's Kurds. History, Politics and Society*, London–New York 2009, s. 48.

[463] H. Isa, *Barmadżat al-idtihad did al-akrad fi Surija II* [Programowe prześladowania Kurdów w Syrii II], http://www.gilgamish.org/printarticle.php?id=25204 (dostęp 25.06.2017).

[464] M.H. Kerr, *The Arab Cold War*..., op. cit., s. 27–41.

dowódca wojsk pustynnych[465] – dokonała 28 września 1961 roku zamachu stanu pod przewodnictwem pierwszego z nich (cieszącego się poparciem Jordanii i Arabii Saudyjskiej[466]). Ich celem było uzyskanie autonomii w ramach ZRA, a nie zerwanie unii. Oficerowie ci przejęli władzę na terytorium regionu Syrii.

Już pierwszego dnia zamachu Abd al-Karim an-Nahlawi rozpoczął negocjacje z marszałkiem Abd al-Hakimem Amirem oraz ministrami syryjskimi w rządzie centralnym w sprawie autonomii. Marszałek zgodził się na tę propozycję, ale stwierdził, że musi porozumieć się w tej kwestii z prezydentem ZRA. Ten zdecydował jednak o inwazji na Damaszek w celu stłumienia buntu. Tego samego dnia inne jednostki stacjonujące w Aleppo i Latakii poparły Abd al-Karima an-Nahlawiego. Wojska egipskie transportowane drogą morską do regionu Syrii zostały otoczone przez żołnierzy syryjskich. W tej sytuacji prezydent ZRA wycofał swoje oddziały i zadecydował o nieużywaniu siły w celu ochrony jedności państwa[467]. W ciągu 24 godzin po zamachu Abd al-Hakim Amir i inni wysocy urzędnicy egipscy mieli wrócić do Kairu. Razem z nimi deportowano oficerów egipskich oraz popierających ich oficerów syryjskich, w tym generała Jamala Fajsala.

Dzień po zamachu stanu, 29 września 1961 roku, proklamowano powstanie nowego rządu na czele z bezpartyjnym Maamunem al-Kuzbarim. Dzień później na budynkach użyteczności publicznej zawieszono flagę syryjską. Powrócono do godła i hymnu państwa sprzed połączenia z Egiptem. Już 30 września 1961 roku nowo wybrany premier ogłosił deklarację programową. W niej odniósł się do:

– zapewnienia integralności i nienaruszalności granic państwa przez rewolucyjnych dowódców wojskowych;
– wprowadzenia ustroju konstytucyjnego w okresie czterech miesięcy;
– umożliwienia funkcjonowania „zdrowego układu socjalistycznego" opartego na gwarancji własności i wolnej przedsiębiorczości;
– przywrócenia przez rząd swobód obywatelskich, wolności prasy;
– likwidacji stanu wyjątkowego i restrykcji;

---

[465] I. Rabinovich, *Syria under the Ba'th*, *1963–66: The Army Party Symbiosis*, Jerusalem 1972, s. 18.

[466] P. Seale, *The Break-up of the United Arab Republic*, „World Today" 1961, Vol. 17, No. 11, s. 471–479.

[467] *Syria breaks from United Arab Republic*, „Middle Eastern Affairs" 1961, Vol. 12, No. 9, s. 269–278.

– realizacji polityki jedności arabskiej w drodze porozumienia rządu z państwami arabskimi, aktywności w Lidze Państw Arabskich i popierania walk Arabów w Palestynie i Algierii;
– pozostania wiernym w polityce zagranicznej postanowieniom Karty Narodów Zjednoczonych;
– zapewnienia dobrych stosunków z państwami, które uznają niepodległość Syrii[468].

Tego samego dnia w specjalnym telegramie do przewodniczącego Zgromadzenia Ogólnego ONZ Maamun al-Kuzbari poinformował, że jego rząd będzie popierał zasady Organizacji Narodów Zjednoczonych, a w stosunkach międzynarodowych będzie kierował się zasadami sprawiedliwości i pokoju[469].

Rozpad unii nie ustabilizował sytuacji wewnątrz państwa. Nadal była ona trudna. Świadczyły o tym ciągłe zmiany rządu. Do 8 marca 1963 roku pięciokrotnie zmieniano osobę na stanowisku premiera[470]. Podczas pełnienia funkcji przez Maamuna al-Kuzbariego 15 listopada 1961 roku rząd ogłosił projekt tymczasowej konstytucji. Był to krótki dokument składający się jedynie z dziesięciu artykułów[471]. Na mocy tej ustawy zasadniczej zmieniono nazwę państwa na Arabską Republikę Syrii (art. 1). Państwo było niezależne i stanowiło część wielkiego świata arabskiego. Zgodnie z art. 2 naród wybierał Radę Założycielską i Radę Reprezentantów (na okres 4 lat w wyborach bezpośrednich i tajnych). Zadaniem Rady Założycielskiej było przygotowanie nowego projektu konstytucji (art. 4). Organ ten miał to uczynić w ciągu sześciu miesięcy, po czym członkowie Rady Założycielskiej stawali się częścią Rady Reprezentantów. Władza ustawodawcza należała do rady. Inicjatywę ustawodawczą miał także rząd i przynajmniej dziesięciu reprezentantów rady (art. 6a). Z kolei władza wykonawcza pozostawała w rękach prezydenta republiki i rady ministrów (art. 8). Jak zaznaczono w projekcie konstytucji, prezydent republiki oraz premier i ministrowie mieli działać na podstawie postanowienia konstytucji z 5 września 1950 roku (art. 9). Projekt konstytucji z 15 listopada 1961 roku miał obowiązywać do czasu wyborów parlamentarnych, które zaplanowano na grudzień 1961 roku.

---

[468] S. Zabiełło, *Secesja Syrii*..., op. cit., s. 58.

[469] Telegram premiera i ministra spraw zagranicznych Syrii do przewodniczącego XVI sesji Zgromadzenia Ogólnego ONZ w sprawie utworzenia Arabskiej Republiki Syryjskiej, Damaszek, 30 września 1961 r., „Sprawy Międzynarodowe" 1961, nr 11, s. 1804.

[470] Od 29 września 1961 do 9 marca 1963 r. funkcję premiera pełnili w kolejności: Maamun al-Kuzbari, Izzat an-Nuss, Maruf ad-Dawalibi, Baszir al-Azma i Chalid al-Azm.

[471] A. a1-Haurani, *Muzakkarat*..., op. cit., t. 2, s. 3600–3601.

W wyborach do parlamentu 2 grudnia 1961 roku na 172 jego członków 88 z nich reprezentowało pięć różnych partii politycznych, a pozostałe 84 osoby były niezależne. Do parlamentu dostali się przedstawiciele Partii Ludowej (33 mandaty), Partii Narodowej (21), partii Al-Baas (20), Ugrupowania Bractwa Muzułmańskiego (10) i Arabskiego Ruchu Wyzwolenia (4)[472]. Pierwsze posiedzenie parlamentu zwołano na 12 grudnia 1963 roku.

Wyborom parlamentarnym towarzyszyło referendum dotyczące przyjęcia tymczasowej konstytucji z 15 listopada 1961 roku. Wzięło w nim udział 636 586 uprawnionych do głosowania, z których 97,1% opowiedziało się za przyjęciem tymczasowej ustawy zasadniczej (617 880)[473].

Kolejnymi wydarzeniami, które miały na celu ustabilizowanie życia politycznego w Syrii, był wybór prezydenta i premiera rządu. I tak, 14 grudnia 1961 roku na urząd prezydenta został wybrany Nazim al-Kudsi[474], a 22 grudnia 1961 roku na stanowiska premiera i ministra spraw zagranicznych[475] – Maarouf al-Dawalibi. Obydwaj reprezentowali Partię Ludową.

Po dokonaniu powyższych nominacji Syria zaczęła prowadzić niezależną politykę i odzyskiwać dawne wpływy i stosunki. W październiku 1961 roku ponownie została przyjęta w poczet członków Ligi Państw Arabskich i ONZ. Stosunki bilateralne z Egiptem i ZSRR nie należały jednak do najlepszych. Napięcie widoczne było także na linii Syria–Izrael, gdy Izrael dokonywał ataków powietrznych na terytorium Syrii. Z kolei do zbliżenia doszło z Niemiecką Republiką Federalną i Irakiem, który prowadził politykę antynaserowską[476]. Należy jednocześnie podkreślić, że nowo powołany rząd był zwolennikiem polityki nieangażowania się w jakiekolwiek bloki wojskowo-polityczne, konfederacji państw dążących do jedności arabskiej i zbliżenia z Irakiem[477].

Powyższe zabiegi nie zagwarantowały jednak stabilizacji. Przywrócenie rządów cywilnych uaktywniło sfery wojskowe, które wcześniej straciły wpływy w polityce. Ich celem było zapobieżenie powrotu demokracji w Syrii, gdyż reaktywacja tego ustroju oznaczałaby dla nich trwałe odejście ze świata polityki.

---

[472] *Elections in Asia and the Pacific*..., op. cit. s. 225.

[473] A. a1-Haurani, *Muzakkarat*..., op. cit., t. 2, s. 3619.

[474] Był prezydentem do 8 marca 1963 r. Oddano na niego 153 głosy z 170. Zob. A. a1-Haurani, *Muzakkarat*..., op. cit., t. 2, s. 3621.

[475] Na czele rządu stał do 28 marca 1962 r.

[476] K.R. Sorby, *The Separatist Period in Syria, 1961–1963*, „Asian and African Studies" 2009, Vol. 18, No. 2, s. 157.

[477] S. Zabiełło, *Wrzenie w Syrii*, „Sprawy Międzynarodowe" 1962, nr 7, s. 69.

Pod koniec marca 1962 roku dokonano dwóch zamachów stanu (28 i 30 marca 1962 r.). Na czele pierwszego stał podpułkownik Abd al-Karim an-Nahlawi chcący odzyskać wpływy w wojsku i rządzie, którego celem była nacjonalizacja gospodarki i przywrócenie unii z Egiptem i reformy rolnej. Drugiemu zamachowi przewodził generał Abd al-Karim Zahr al-Din. Na wniosek Abd al-Karima an-Nahlawiego aresztowano członków rządu, rozwiązano parlament, prezydenta zmuszono do dymisji, zamknięto granice państwa i wprowadzono w państwie godzinę policyjną[478]. Z kolei drugi stojący na czele zamachu z 30 marca głosił, że celem jego i innych oficerów jest powrót państwa do stanu przed zamachem.

Pierwszego kwietnia 1962 roku Abd al-Karim Zahr al-Din zwołał do Homs przedstawicieli wszystkich frakcji wojskowych oraz cywilnych przedstawicieli regionów w celu osiągnięcia kompromisu i tym samym ustabilizowania sytuacji w państwie. Na spotkaniu przyjęto dokument, w którym zapowiedziano, że:

- oficerowie (A. an-Nahlawi i grupa jego zwolenników) odpowiedzialni za zamach stanu z 28 marca opuszczą Syrię następnego dnia, czyli 2 kwietnia,
- nie będzie natychmiastowej zgody na połączenie Syrii z Egiptem,
- o ewentualnej unii z Egiptem ma zdecydować lud w drodze referendum,
- nastąpi amnestia dla wojskowych niższej rangi uczestniczących w zamachu z 28 marca,
- będzie miała miejsce reorganizacja w armii i zostanie powołany nowy sztab,
- Nazim al-Kudsi obejmie ponownie urząd prezydenta i powoła tymczasowy rząd technokratów,
- przywróci się konstytucyjny legalizm,
- odbędą się wybory i referendum w sprawie bilateralnych stosunków Syrii z innymi państwami arabskimi[479].

W efekcie powyższych ustaleń grupa zamachowców 3 kwietnia wyjechała do Szwajcarii, by już 14 kwietnia Nazim al-Kudsi podjął obowiązki na stanowisku prezydenta, a dwa dni później powołano nowy rząd na czele z Baszirem al-Azmem. Ministrem obrony został Abd al-Karim Zahr al-Din, który pełnił tę funkcję do 14 września 1962 roku. Trzy dni później powstał nowy gabinet pod przewodnictwem Chalida al-Azma. Był to tzw. rząd zgody. Członkowie partii Al-Baas odmówili w nim udziału. Rząd prowadził działalność na rzecz przywrócenia swobód obywatelskich w państwie oraz jedności narodowej. Efektem jego decyzji było zakończenie stanu wyjątkowego 22 listopada 1962 roku, zapowiedź

---

[478] K.R. Sorby, *The Separatist Period*..., op. cit., s. 159.

[479] A. a1-Haurani, *Muzakkarat*..., op. cit., t. 2, s. 3694. Ostatnie trzy punkty zostały ujęte w artykule: S. Zabiełło, *Wrzenie w Syrii*..., op. cit., s. 74.

wyborów w lipcu 1963 roku, zalegalizowanie partii politycznych, reaktywowanie starych partii politycznych i powstanie nowych. Ponadto nowy rząd skutecznie ograniczył wpływ armii na politykę.

Niestabilność polityczna w Syrii, brak ciągłości w polityce wywołanej zmianami na stanowisku premiera oraz rywalizacja między frakcjami w armii uniemożliwiały prawidłowe funkcjonowanie państwa. To kierowało głównych kreatorów syryjskiej polityki w stronę kolejnych zmian, których punktem kulminacyjnym był zamach stanu z 8 marca 1963 roku. Wydarzenie to zakończyło trudny okres w historii politycznej Syrii ciągnący się od rozpadu ZRA.

Podsumowując powyższe rozważania, należy podkreślić, że panarabizm był motorem do działań nie tylko w sferze kulturalnej, lecz także politycznej. Ideologia ta miała wpływ na łączenie się państw arabskich. Działała również destrukcyjnie, wywołując antagonizmy między nimi, wyznaczała kierunki w polityce zagranicznej i wewnętrznej. Swoiste apogeum rozwoju panarabizmu miało miejsce w latach 50. i 60. Jednym z osiągnięć jego zwolenników było powołanie do życia Zjednoczonej Republiki Arabskiej, która działała w latach 1958–1961. Unia egipsko-syryjska jawiła się jako jedno z pierwszych przedsięwzięć mających na celu praktyczne urzeczywistnienie ideologii panarabizmu. Ostatecznie nie wytrzymała jednak próby czasu. Na jej upadek miało wpływ wiele przyczyn. Do pierwszej z nich należy zapewne zaliczyć położenie geopolityczne, co wiązało się z faktem, że obydwa państwa przed zjednoczeniem nie miały wspólnej granicy. Dzielił je powstały w 1948 roku Izrael. Państwa te położone na różnych kontynentach – Syria w Azji Południowo-Zachodniej, a Egipt w Afryce Północnej – przynależały jednak do Lewantu, czyli regionu geograficznego położonego między Azją, Europą a Afryką. Drugim powodem rozpadu ZRA były różnice polityczne i ekonomiczne między Syrią a Egiptem przed połączeniem, związane między innymi z funkcjonowaniem w Syrii wielopartyjnego systemu i gospodarki wolnorynkowej w przeciwieństwie do Egiptu, w którym pluralizm polityczny został ograniczony. Nie bez znaczenia pozostawały różnice ideologiczne, odmienne obyczaje (brak wspólnych tradycji historycznych i kulturalnych), pośpiech przy fuzji obu państw oraz nieprzygotowanie społeczeństw do zjednoczenia.

Kolejne źródło niepowodzenia projektu ZRA stanowiły różne wizje ustroju terytorialno-administracyjnego przyszłego państwa. Akram al-Haurani i przedstawiciele partii Al-Baas byli zwolennikami utworzenia federacji (czyli decentralizacji państwa), a przedstawiciele Egiptu lansowali chęć powołania państwa unitarnego – wewnętrznie jednolitego. Poza tym w nowo powstałym państwie

brakowało partnerstwa między dwoma regionami tworzącymi ZRA. Część syryjska została poddana egipcjanizacji, co obejmowało zarówno kwestie polityczne, jak i ekonomiczne. Dominacja Egipcjan w życiu politycznym uwidoczniała się w przeforsowaniu unitarnego charakteru państwa, objęciu urzędu prezydenta (i przyznaniu mu silnej pozycji w państwie dzięki szerokich kompetencji ustawodawczych i wykonawczych), ustanowieniu stolicy państwa w Kairze, przejęciu większości miejsc w parlamencie, likwidacji syryjskich partii politycznych, a później Rad Wykonawczych (w 1961 r.). Z kolei w sferze ekonomicznej Egipcjanie narzucili Syryjczykom reformę rolną, upaństwowienie banków i zakładów pracy. Zlikwidowali związki zawodowe i dążyli do uczynienia z Regionu Syrii zaplecza rolniczego ZRA, ograniczając tym samym uprzemysłowienie tej części. Źródłem rozpadu obu państw był również wzrost represji, terroru i ograniczenia wolności obywatelskich, szczególnie wobec mieszkańców Syrii oraz traktowanie Syryjczyków jako obywateli drugiej kategorii. Upadek Zjednoczonej Republiki Arabskiej po ponad trzech latach funkcjonowania pozostawił trwały ślad na ideologii panarabizmu. Okazało się, że hasła przyświecające budowie jedności arabskiej stały się niewystarczające. Wcielenie ich w życie było trudnym zadaniem, a rzeczywistość bardziej złożona, niż zakładano.

Rozdział IV

Wpływ alawitów na zmiany polityczne w Syrii

1. Walka alawitów o wpływy w armii i polityce

Po rozpadzie Zjednoczonej Republiki Arabskiej Syria znalazła się w trudnej sytuacji politycznej. Dotychczasowa elita polityczna zawiodła i tym samym straciła zaufanie publiczne. W niełatwym położeniu znaleźli się przedstawiciele konserwatywnych partii (np. Partia Ludowa, Partia Narodowa) oraz ugrupowania Al-Baas, którzy nadal byli zwolennikami zjednoczenia z Egiptem. Poza tym na scenie politycznej nie można było wskazać żadnej wybitnej jednostki czy zdecydowanego przywódcy, który byłby w stanie poprowadzić państwo i lud[1].

Po utworzeniu nowego rządu we wrześniu 1962 roku sytuacja polityczna w Syrii nie uległa zmianie i 8 marca 1963 roku doszło do kolejnego zamachu stanu, który został zorganizowany przez członków partii Al-Baas będącej w opozycji i walczącej o wolność i jedność arabską, co późniejsza historia jednak zweryfikowała. W istocie ich aktywność polityczna pozbawiła obywateli wszelkiej wolności, siłą bowiem wymuszali posłuszeństwo, a idei integralności Arabów nie zrealizowali. Po zamachu z 1963 roku nastały więc autorytarne rządy partii Al-Baas. Okres ten charakteryzował się odejściem od pluralizmu politycznego na rzecz aktywności jednej partii, ograniczeniem wolności i swobód obywatelskich oraz brakiem równowagi władz (prymat władzy wykonawczej nad ustawodawczą). Wówczas zarysowały się podziały zarówno w życiu politycznym, jak i w sferze wojskowości. Miały one wymiar nie tylko polityczny, lecz także religijny, etniczny i narodowościowy. Linia podziału przebiegała poza tym między

[1] A. a1-Yassini, *The Socialist Transformation of an Underdeveloped Country: Syria under the Arab Baath Socialist Party 1963–1970*, Montreal–Quebec 1977, s. 99.

dawną elitą polityczną, czyli konserwatywną sunnicką burżuazją, a nową socjalistyczną partią ideologiczną reprezentowaną przez ubogie warstwy społeczne.

Syria była w istocie państwem rywalizacji i to na różnych poziomach: wewnątrz regionu/grupy, pomiędzy regionami/grupami i na poziomie ogólnokrajowym[2]. Jednym z przykładów może być walka o władzę (1964) pomiędzy oficerami alawickimi, będącymi członkami Komitetu Wojskowego, Muhammadem Umranem, Salahem Dżadidem i Hafizem al-Asadem. Odzwierciedlała wewnętrzny rozłam zarówno w lokalnym oddziale partii Al-Baas z regionu Latakia, jak i w tej samej grupie religijnej. Rywalizacja wewnątrz komitetu doprowadziła w konsekwencji do podziału regionalnego oddziału i zamknięcia się w ramach jednej grupy wyznaniowej.

Władze syryjskie opierały się na systemie lojalności wobec przywódcy i jego rodziny, sekty i plemienia/rodu. Na dalszych polach kręgu lokalizowali się urzędnicy państwowi, partyjni i biznesmeni. System ten opierał się na lojalności wobec prowadzonych interesów i korzyści, jakie można było osiągnąć, przyjmując określone stanowisko (korupcja). Przywódca partii, piastujący jednocześnie najwyższe stanowisko w państwie, miał nieograniczoną władzę. Zmiany polityczne czy społeczno-ekonomiczne wymuszał poprzez organizowanie przewrotów.

Po zamachu w 1963 roku partia Al-Baas stała się czynnikiem mobilizującym społeczeństwo syryjskie „od góry". Jej celem było wymuszanie określonych postaw społecznych i pozbawienie tradycyjnej burżuazji wpływu na władzę. Po objęciu przez członków Al-Baas najważniejszych stanowisk w państwie nie zorganizowano już demokratycznych wyborów. Ostatnie miały miejsce w grudniu 1961 roku. Ta swoista strategia wynikała z woli ograniczenia do minimum aktywności politycznej społeczeństwa, co w gruncie rzeczy było prostą rzeczą, ponieważ 8 marca 1963 roku wprowadzono stan wyjątkowy, nie wskazując końcowej daty jego obowiązywania. Został usankcjonowany z pominięciem procedur prawnych dekretem nr 51 z 22 grudnia 1962 roku, który wszedł w życie na mocy rozkazu wojskowego nr 2 z 8 marca 1963 roku. Miał przede wszystkim na celu uniemożliwienie przeciwnikom partii przejęcia władzy w drodze zamachu. Decyzji w tej sprawie nie zaakceptowało Zgromadzenie Ludowe[3]. Odpowiednie dla władzy zachowania obywateli wymuszano także poprzez wprowadzenie prawa o ochronie rewolucji na mocy dekretu ustawodawczego nr 6 z 7 stycznia 1965 roku. Na jego

---

[2] M.H. van Dusen, *Political Integration and Regionalism in Syria*, „Middle East Journal" 1972, Vol. 26, No. 2, s. 123–136.

[3] *Years of Fear: The Forcibly Disappeared in Syria*, red. R. Ziadeh, 2010, s. 41, https://pl.scribd.com/document/40122318/Years-of-Fear-Forcibly-Disappeared-in-Syria (dostęp 5.11.2017).

podstawie karano sprawców czynów, które stały w sprzeczności z systemem socjalistycznym państwa. Dotyczyło to osób organizujących i podżegających do demonstracji, wieców i innych działań niezgodnych z celami rewolucji, za co groziło im dożywotnie ciężkie roboty czy kara śmierci[4]. W momencie wejścia w życie postanowień tego dekretu bezwzględnie zostały naruszone podstawowe swobody obywatelskie (np. prawo do wyrażania myśli, prawo do zgromadzeń), a wszelkie działania zmierzające do rewolucji były zabronione.

Ponadto na mocy art. 291.1, 293.1 i 294 kodeksu karnego jakakolwiek próba naruszenia suwerenności państwa, każdy czyn zmierzający do zbrojnego powstania przeciwko władzy oraz przestępstwo mające na celu uniemożliwienie aktywności organom państwowym zgodnie z konstytucją podlegały karze tymczasowego aresztowania. Z osadzeniem na co najmniej siedem lat musiały liczyć się osoby, które przywłaszczały władzę polityczną, cywilną lub wojskową, zachowały władzę cywilną lub dowództwo w wojsku wbrew decyzji rządu. Wśród nich byli także dowódcy wojskowi, którzy utrzymali armię mimo rozkazu o jej demobilizacji czy rozproszeniu (art. 296). Z kolei na inicjatora powstania nałożono karę dożywotniego pozbawienia wolności, a na osoby z nim współpracujące co najmniej pięć lat tymczasowego aresztu (art. 293.2)[5]. Z najwyższym wymiarem kary (kara śmierci) musieli natomiast liczyć się członkowie Ugrupowania Bractwa Muzułmańskiego, którzy na mocy art. 1 ustawy nr 49 z 7 lipca 1980 roku zostali uznani za przestępców[6]. Mogli zostać ułaskawieni tylko na podstawie pisemnego oświadczenia o wycofaniu się z aktywności w tym ugrupowaniu w ciągu miesiąca od wejścia w życie postanowień tej ustawy (art. 2a, 2b). Ponadto, jak określono w art. 3, kary za przestępstwa popełnione przed wejściem w życie ustawy przez członków Ugrupowania Bractwa Muzułmańskiego, którzy oficjalnie z niego wystąpili, zostaną zredukowane (kara śmierci i dożywotnich ciężkich robót do pięciu lat ciężkich robót, a pozostałe kary do trzech lat więzienia).

Po przejęciu władzy przez członków partii Al-Baas i ogłoszeniu stanu wyjątkowego wprowadzono nadzwyczajne sądownictwo. Na przykład dekretem ustawodawczym nr 47 z 28 marca 1968 roku ustanowiono Najwyższy Sąd

---

[4] Ibidem, s. 45.

[5] H. al-Maleh, *Al-Dżarima wa al-Ikab* [Zbrodnia i kara], Centrum Studiów Teoretycznych i Praw Obywatelskich w Damaszku, http://www.mokarabat.com/s6933.htm (dostęp 8.11.2017).

[6] Ustawa nr 49 przyjęta przez Zgromadzenie Ludowe 7 lipca 1980 r., [w:] *Years of Fear: The Enforced Disappeared in Syria*, red. R. Ziadeh, 2010, s. 116–117, https://pl.scribd.com/document/40122318/Years-of-Fear-Forcibly-Disappeared-in-Syria (dostęp 22.11.20170).

Bezpieczeństwa Państwa i określono jego uprawnienia[7]. Składał się z przewodniczącego i dwóch sędziów (jednego cywilnego i wojskowego – art. 2a). Do składu mogli dołączyć inni członkowie w ważnych sprawach określonych przez komendanta wojskowego (art. 2b). Sąd miał przywilej przeprowadzania przesłuchań w dowolnym miejscu (art. 1b). Jeśli uznano to za konieczne, można było powołać więcej niż jeden sąd bezpieczeństwa (art. 4). Najwyższy Sąd Bezpieczeństwa Państwa zastępował Specjalny Sąd Wojskowy (art. 5), który specjalizował się w przestępstwach przewidzianych w prawie o ochronie rewolucji z 1965 roku. Podlegały jemu osoby cywilne, wojskowe niezależnie od statusu lub immunitetu (art. 6). Z kolei on nie podlegał procedurom ustawodawczym dotyczącym ścigania i procesu sądowego. Miał status sądu niezależnego, działającego tylko w okresie stanu wyjątkowego. Nie podlegał Najwyższej Radzie Sądownictwa i władzom sądowym. Jego orzeczenia były ostateczne, ale dopiero po ich zaakceptowaniu przez prezydenta. Decyzje głowy państwa miały charakter niepodważalny (art. 8). Dekret nr 47 obowiązywał do 2011 roku, mimo że naruszał przepisy konstytucji (anulowany dekretem nr 53 z 2011 r.[8]). Innym aktem prawnym był dekret ustawodawczy nr 109 z 17 sierpnia 1967 roku o wojskowych sądach polowych wydany na podstawie przepisów Tymczasowego Przywództwa Regionalnego Al-Baas nr 2 z 25 lutego 1966 roku i decyzji Rady Ministrów nr 109 z 14 sierpnia 1967 roku[9]. Na jego mocy powyższy sąd miał funkcjonować w czasie wojny lub operacji wojennych, a po nowelizacji dekretem nr 32 z 1 lipca 1980 roku w okresie zamieszek wewnętrznych[10]. O jego składzie decydował minister obrony. Na czele sądu stał przewodniczący w randze przynajmniej podpułkownika, którego wspierało dwóch członków mających stopień co najmniej kapitana (art. 3). Osobom przed nim postawionym odmawiano możliwości obrony (prawa do adwokata). Decyzje sądów polowych były ostateczne (art. 4c). Ich wyroki naruszały prawa obywatela do obrony i odwołania się od wyroku sądu. Były wykorzystywane wobec opozycji władzy, a nie wroga zewnętrznego[11]. Na mocy art. 6 sądy polowe nie musiały stosować się do ogólnych zasad i procedur określo-

---

[7] Dekret ustawodawczy nr 47 z 28 marca 1968 r., o ustanowieniu Najwyższego Sądu Bezpieczeństwa Państwa, [w:] *Years of Fear: The Enforced*..., op. cit., s. 114–115.

[8] *Fahras al-marasim i al-kawanin* [Spis dekretów i prawa], http://www.damascusbar.org/arabic/Lib_structure2.htm (dostęp 8.11.2017).

[9] *Al-Kawanin al-lati jadżib ilghauha* [Prawa, które należy anulować], Democratic Arabic Center for Strategic, Political & Economic Studies, http://syrianexperthouse.org/ar/reform-2/ÇáĹŐáÇÍ--ÇáĎÓĘćŇí-ćÇáŢÇäćäí/laws_to_void (dostęp 10.11.2017).

[10] Treść dekretu w: *Years of Fear: The Enforced*..., op. cit., s. 112–113.

[11] Ibidem.

nych w ustawodawstwie. Sędziowie mogli wydawać wyroki śmierci, które były wykonywane po ich zatwierdzeniu przez prezydenta, a pozostałe przez ministra obrony (art. 8)[12].

Poza powyższym ustawodawstwem na postawy obywateli Syrii wywierały wpływ także rozbudowany aparat bezpieczeństwa oraz armia. Instytucje te sprzyjały władzy i zapewniały jej efektywną realizację celów. Ich status był uprzywilejowany. Na przykład na mocy niepublikowanych dekretów pracownicy administracji, którzy popełnili przestępstwo podczas pełnienia powierzonych im zadań, nie podlegali karze (art. 16 ustawy o ustanowieniu administracji bezpieczeństwa państwa wydanej na mocy dekretu ustawodawczego nr 14 z 15 stycznia 1969 r.[13]). Dotyczyło to także pracowników Departamentu Stanu Bezpieczeństwa lub osób pracujących dla tego departamentu (art. 74 ustawy o prawie wewnętrznym Departamentu Bezpieczeństwa Państwa wydanej na mocy dekretu ustawodawczego nr 549 z 25 maja 1969 r.)[14]. Dzięki tym aktom władze syryjskie mogły ukryć bezeceństwa, których się dopuszczały, stwarzające możliwości do pozaprawnej inwigilacji życia Syryjczyków przez pracowników służb bezpieczeństwa.

Powyższe przykłady przyjmowanych i stosowanych aktów prawnych świadczą o tym, że władze syryjskie łamały zasadę równości wszystkich wobec prawa, prawa do sprawiedliwego procesu oraz nie przestrzegały standardów ochrony praw człowieka i naruszały postanowienia Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych, który Syria ratyfikowała 21 kwietnia 1969 roku.

1.1. Konstytucyjne podstawy prawne Syryjskiej Republiki Arabskiej w latach 1963–1970

Po marcowym zamachu z 1963 roku w Syrii obowiązywała tymczasowa konstytucja uchwalona 15 listopada 1961 roku. Na mocy art. 4 Rada Założycielska miała w ciągu sześciu miesięcy przygotować nowy projekt ustawy zasadniczej. Zgodnie z tym aktem władza ustawodawcza należała do Rady Reprezentantów, a wykonawcza do prezydenta, premiera i ministrów[15]. Ostatecznie nie wywiązano się z zadania przygotowania przez pół roku konstytucji, a prezydent Nazim al-Kudsi

---

[12] Ibidem, s. 113.

[13] Special Report on Counter-Terrorism Law No. 19 and the Counter-Terrorism Court in Syria, Violations Documentation Center in Syria – VDC, April 2015, s. 2.

[14] *Years of Fear: The Enforced*..., op. cit., s. 116.

[15] Więcej o konstytucji w rozdziale trzecim.

i premier wraz z rządem zostali odwołani. Władzę w państwie przejęła Krajowa Rada Dowództwa Rewolucji.

Nową tymczasową konstytucję przyjęto dopiero 25 kwietnia 1964 roku[16]. Została przygotowana w krótkim czasie po zamieszkach w syryjskich miastach wywołanych niezadowoleniem społecznym, których źródłem były trudna sytuacja ekonomiczna w państwie[17], coraz słabsza pozycja sunnitów, brak informacji o działaniach i planach rządu na przyszłość[18] oraz opresyjne prawo. Akt ten miał posłużyć do eliminacji przeciwników politycznych, aby bez przeszkód można było przeprowadzić rewolucję społeczną. Istotny wpływ na jej przyjęcie miały także wypadki w muhafazacie Hama w kwietniu 1964 roku. Region ten był zamieszkiwany przez wielkich posiadaczy ziemskich, którzy stracili wpływy na dojściu do władzy partii Al-Baas. Oparcie znaleźli wśród sunnitów, a szczególnie w Ugrupowaniu Bractwa Muzułmańskiego, dla którego wizja świeckiego państwa była obrazą Boga i natury[19]. Jeden z jego przywódców, Marwan Hadid, poprzez swoje akcje i kazania w meczetach doprowadził do zamieszek, w których zginęło co najmniej 70 osób, a wielu osadzono w więzieniu. Poza ofiarami w ludziach były także straty materialne w postaci zniszczenia meczetu, co pogłębiło podziały religijne w społeczeństwie syryjskim[20].

Według Itamara Rabinovicha na przyjęcie nowej konstytucji miały ponadto wpływ walka z ruchami aktywnie sprzeciwiającymi się partii Al-Baas, mobilizacja grup popierających tę partię oraz uspokojenie opinii publicznej[21]. Poza tym 8 marca 1964 roku w trakcie obchodów pierwszej rocznicy zamachu z 1963 roku prezydent Amin al-Hafiz obiecał wprowadzenie nowej konstytucji, która miała „definiować prawa i wolności obywatelskie"[22]. Zabieg miał na celu uspokojenie opinii publicznej poprzez obietnicę ustanowienia ochrony praw jednostki i wykreowania pozytywnego wizerunku partii Al-Baas mimo odwrotnych działań,

---

[16] Tymczasowa konstytucja z 1964 r., http://souri.net/readnews.php?sy_seq=142740 (dostęp 6.11.2017).

[17] A. al-Yassini, *The Socialist Transformation*..., op. cit., s. 131–132.

[18] P. Seale, *Asad: The Struggle for the Middle East*, Berkeley–Los Angeles–London 1988, s. 92–94.

[19] Ibidem.

[20] Ibidem.

[21] I. Rabinovich, *Syria under the Ba'th 1963–66*: *The Army Party Symbiosis*, Jerusalem 1972, s. 111.

[22] Ibidem; A. a1-Yassini, *The Socialist Transformation*..., op. cit., s. 133–134.

tj. represji i eliminacji politycznych przeciwników[23]. Nowa konstytucja miała umożliwić zwalczenie reakcjonistów[24].

W art. 1 tymczasowej ustawy zasadniczej określono, że Syryjska Republika Arabska jako suwerenna republika jest państwem demokratycznym, ludowym i socjalistycznym. Podobnie jak w tymczasowej konstytucji z 1961 roku stwierdzono w niej, że stanowi część narodu arabskiego. W przeciwieństwie do wcześniejszej ustawy zasadniczej ta odwołała się do praw obywatelskich, gwarantując wolność i równość szans (art. 9), uznając wolność jednostki za nienaruszalną. Ponadto przyjęto zasadę niewinności do czasu skazania na mocy orzeczenia sądowego. Nikt nie mógł być przesłuchiwany ani zatrzymany wbrew prawu (art. 9). Tymczasowa konstytucja gwarantowała także wolność religii. Na podstawie art. 16 państwo zobowiązało się do poszanowania wszystkich religii i obrzędowości z nimi związanych. Poza prawami w ustawie zasadniczej na obywateli nałożono obowiązek obrony ojczyzny. Uznano go za „święty" (art. 21).

Na mocy tymczasowej konstytucji z 1964 roku ustanowiono nowy organ, jakim była Krajowa Rada Rewolucji (art. 31). Przyznano jej władzę ustawodawczą i kontrolę nad wykonawczą. Jej zadaniem był wybór przewodniczącego Rady Prezydenckiej oraz wiceprezydenta i członków (art. 32). Krajowa Rada Rewolucji (KRR) spośród siebie wybierała premiera (art. 60). Ponadto w zakresie zadań ustawodawczych nałożono na nią przygotowanie nowej konstytucji i rozpisanie referendum w sprawie jej przyjęcia przez lud. Członkowie KRR mieli także zatwierdzać strukturę ministerstw i określać ich kompetencje. Uzyskali również uprawnienia w kwestii amnestii (art. 40). Władza wykonawcza należała do Rady Prezydenckiej i Rady Ministrów (art. 47). Pierwszy z wymienionych organów składał się z pięciu osób i pełnił funkcję kolegialnej głowy państwa. Wśród nich byli: prezydent, wiceprezydent i trzy osoby wybierane przez KRR (art. 48). Jej członkowie nie mogli pełnić funkcji ministra ani wiceministra (art. 58). Do kompetencji KRR należało prawo mianowania i odwołania ministrów oraz decydowania o warunkach specjalnej amnestii. Rada mogła ponadto ogłaszać stan wyjątkowy i częściową mobilizację na mocy dekretu zaakceptowanego przez KRR na najbliższym posiedzeniu. Do jej kompetencji należało także anulowanie decyzji Rady Ministrów, nowelizowanie ich w przypadku niezgodności z konstytucją lub szkodliwości dla interesu publicznego (art. 48). Wdrażaniem polityki państwa

[23] Ibidem.

[24] A. a1-Yassini, *The Socialist Transformation*..., op. cit., s. 137–141.

w życie zajmowali się ministrowie, którzy ponosili odpowiedzialność przed KRR (art. 61).

Po wejściu w życie postanowień tymczasowej konstytucji w sierpniu 1965 roku powołano Krajową Radą Rewolucji liczącą stu członków. Następnie 1 września 1965 roku KRR na pierwszym posiedzeniu wybrała Radę Prezydencką, przewodniczącym został Amin al-Hafiz[25], który w tym czasie pełnił także funkcję premiera (od 4 października 1964 do 23 września 1965 r.).

Powyższa tymczasowa konstytucja na mocy art. 80 ustawy zasadniczej z 1969 roku została uchylona, jednak jej wykonanie zawieszono już w 1966 roku. Miało to związek z walkami wewnątrz partii Al-Baas o władzę i zamachem stanu z 23 lutego 1966 roku oraz zmianami personalnymi na najważniejszych stanowiskach w państwie i partii. Zawieszenie ustawy zasadniczej nastąpiło na mocy decyzji Przywództwa Regionalnego nr 1 z 1966 roku, a na podstawie decyzji Przywództwa Regionalnego nr 2 przyjęto nowy projekt konstytucji[26]. Zgodnie z jej zapisami władza polityczna należała do Przywództwa Regionalnego. Do kompetencji tej instytucji należało mianowanie prezydenta, premiera, ministrów oraz ich odwołanie. Prezydent i Rada Ministrów na mocy decyzji nr 2 mieli być organami ustawodawczymi. W ramach tych kompetencji głowa państwa miała prawo do wydawania dekretów ustawodawczych po zatwierdzeniu ich przez członków Rady Ministrów. Prezydent stał nie tylko na czele państwa, lecz także Przywództwa Regionalnego jako jego sekretarz generalny. Był łącznikiem między władzą polityczną i administracyjną[27].

W marcu 1969 roku podczas IV Arabskiej Konferencji partii Al-Baas zdecydowano o przyjęciu kolejnej tymczasowej konstytucji, która miała obowiązywać do czasu uchwalenia stałej ustawy zasadniczej. Jej treść ogłoszono 1 maja 1969 roku, a wydana została przez Przywództwo Regionalne Al-Baas. Utrzymano w niej republikańską formę rządów i podtrzymano, że Syryjska Republika Arabska jest demokratycznym, ludowym, socjalistycznym i suwerennym państwem (art. 1.1). Zachowano także zasadę przynależności Arabów z Syrii do narodu arabskiego.

Orzecznictwo islamskie (*fikh*) uznano za główne źródło prawa (art. 3). W uprzywilejowanej pozycji znalazła się partia Al-Baas. Na mocy art. 7 uznano

---

[25] J. Zdanowski, *Historia Bliskiego Wschodu w XX wieku*, Wrocław 2010, s. 240.

[26] J. Habash, *Kira'a fi al-distor al-suri* [Studia nad konstytucją syryjską], Raport Centrum Studiów Teoretycznych i Praw Obywatelskich w Damaszku, http://hem.bredband.net/cdpps/repdcc.jan.htm (dostęp 5.11.2017).

[27] Ibidem.

ją za „przewodnią partię w państwie i społeczeństwie". Z kolei siły zbrojne i inne organizacje o charakterze militarnym miały bronić zarówno bezpieczeństwa ojczyzny, jak i celów rewolucji socjalistycznej (art. 10).

Obywatelom przyznano równe prawa w zakresie praw i obowiązków (art. 23.1), w imię budowy arabskiego społeczeństwa socjalistycznego także kobietom zagwarantowano równe prawa w życiu publicznym (art. 24). Obywatelom Syrii przyznano wolność osobistą, prawo do zachowania godności i bezpieczeństwa (art. 25), prawo do niewinności, dopóki podejrzany nie zostanie skazany prawomocnym orzeczeniem sądu (art. 26.1), prawo do obrony (art. 26.3), prawo do poufności korespondencji (art. 29), prawo do wolności religijnej i obrządku (art. 31), prawo do pracy i wynagrodzenia zgodnie z jakością i kosztami pracy (art. 33.1, 33.2), prawo do edukacji (art. 34), prawo do wyrażania myśli (art. 35). Z kolei do obowiązków należała obrona państwa, jej konstytucji i socjalistycznego systemu (art. 36.1). Ustawa zasadnicza pozwalała zrzeszać się Syryjczykom w związkach zawodowych, organizacjach społecznych, zawodowych, spółdzielniach produkcji (art. 42). Zadaniem tych instytucji było między innymi „budowanie arabskiego społeczeństwa socjalistycznego i ochrony jego reżimu" oraz „planowanie i kierowanie gospodarką socjalistyczną" (art. 44).

Konstytucja z 1969 roku powierzyła najwyższą władzę Zgromadzeniu Ludowemu (art. 46) wybieranemu na cztery lata (art. 47). Do kompetencji parlamentu należało: ustanowienie i zmiana konstytucji, wybór głowy państwa, stanowienie prawa, określanie polityki państwa, zatwierdzanie budżetu i planu rozwoju państwa, ratyfikacja umów międzynarodowych i porozumień dotyczących integralności państwa, sprawy amnestii (art. 48, 76). Przewodniczący zgromadzenia przejmował uprawnienia prezydenta, gdy ten nie mógł ich wykonywać (art. 60). Drugą instytucją polityczną była głowa państwa. Prezydent pełnił funkcję najwyższego dowódcy sił zbrojnych (art. 53), a wśród jego prerogatyw było: mianowanie premiera i członków Rady Ministrów, wydawanie ustaw przyjętych na Zgromadzeniu Ludowym, prawo weta wobec ustaw, wydawanie dekretów z mocą ustawy, prawo wypowiedzenia wojny i ogłoszenia mobilizacji, prawo łaski, prawo ratyfikacji traktatów międzynarodowych zatwierdzonych przez Zgromadzenie Ludowe, prawo mianowania szefów misji dyplomatycznych, przyjmowanie akredytacji przedstawicieli dyplomatycznych innych państw (art. 54). Prezydent mógł rozwiązać Zgromadzenie Ludowe na mocy dekretu po uprzednim jego zaakceptowaniu przez Radę Ministrów (art. 55), jak również składał przed Zgromadzeniem Ludowym przysięgę na wierność systemowi demokratycznemu, postanowień konstytucji i prawa, dbając o interesy ludzi oraz bezpieczeństwo

ojczyzny. Ślubował także, że będzie dążył do „[...] osiągnięcia celów narodu arabskiego w jedności, wolności i socjalizmie" (art. 59).

Rada Ministrów zgodnie z konstytucją z 1969 roku miała uprawnienia do stanowienia prawa poza sesjami Zgromadzenia Ludowego, które następnie miały być przedstawione do akceptacji członkom zgromadzenia na najbliższej sesji (art. 61). Ponadto do jej uprawnień należały uchwalanie budżetu, planów inwestycyjnych i rozwoju produkcji (art. 62–63). Członkowie Rady Ministrów ponosili wspólną odpowiedzialność przed Zgromadzeniem Ludowym, a minister przed premierem (art. 65). Przed objęciem rządów każdy z nich składał przysięgę o tej samej treści co prezydent.

Władza sądownicza należała do niezależnych sędziów, którzy wyrokowali w imieniu syryjskiego narodu arabskiego (art. 69–70).

Organami państwa w terenie były lokalne zgromadzenia ludowe, których zakres kompetencji, jak również skład oraz prawa i obowiązki jego członków określało prawo lokalne (art. 68).

Do czasu przyjęcia projektu konstytucji przez Zgromadzenie Ludowe Przywództwo Regionalne Al-Baas zastrzegło sobie możliwość zmiany powyższej konstytucji w zakresie mianowania prezydenta lub jego zastępcy oraz przyjęcia jego rezygnacji lub zwolnienia, powołania i odwołania prezesa Rady Ministrów wraz z członkami rady. Dotyczyło to także ogólnej polityki państwa, mobilizacji i wypowiedzenia wojny (art. 78).

Po rozłączeniu z Egiptem w syryjskim porządku konstytucyjnym dominowały konstytucje tymczasowe. W życiu politycznym, społecznym i gospodarczym nie odgrywały jednak znaczącej roli. Rządzono na podstawie dekretów czy przepisów wydawanych w trybie nadzwyczajnym.

W latach 1963–1970 tymczasowe ustawy zasadnicze pomijały zagadnienie zróżnicowania społeczeństwa syryjskiego pod względem religijnym, narodowym i etnicznym. Wszyscy zgodnie z literą prawa byli Arabami. Tymczasowe konstytucje gwarantowały im równe prawa w zakresie praw i obowiązków.

W omawianym okresie nie organizowano wyborów parlamentarnych. Ostatnie miały miejsce w 1961 roku, a kolejne dopiero w 1973 roku. W latach 1963–1970 stanowisko premiera piastowało aż dziewięć osób, a trzy z nich nawet kilkakrotnie. Byli to Salah ad-Din al-Bitar (trzy razy) oraz Amin al-Hafiz i Jusuf Zu'ajjin (po dwa razy). Poza nimi urząd ten wykonywali także Nur ad-Din al-Atasi i Hafiz al-Asad. Wszyscy reprezentowali partię Al-Baas. Ponadto w omawianym okresie miały miejsce czterokrotne zmiany na stanowisku prezydenta państwa. Tylko pierwszy z nich, Luay al-Atasi, wybrany tuż po zamachu stanu 9

marca 1963 roku był osobą bezpartyjną. Kolejne kandydatury wywodziły się już z partii Al-Baas, a byli to Amin al-Hafiz, Nur ad-Din al-Atasi i Ahmad al-Khatib. Wymiana na najwyższych szczeblach władzy odzwierciedlała walkę wewnątrz partii.

W okresie między zamachami (marzec 1963–listopad 1970 r.) rządy były skupione w pięciu ośrodkach władzy (zdominowanych przez członków partii Al-Baas), które stanowiły:

– Krajowa Rada Dowództwa Rewolucyjnego (przekształcona na mocy konstytucji z 1964 r. na Krajową Radę Rewolucji),
– Rada Prezydencka (powołana konstytucją z 1964 r.),
– ministerstwo obrony i najwyższe dowództwo sił zbrojnych Syrii,
– premier, rząd,
– Przywództwo Narodowe i Przywództwo Regionalne Al-Baas.

W latach 1963–1970 walki frakcyjne w wojsku i partii Al-Baas miały wpływ na dynamikę procesów politycznych w państwie syryjskim.

1.2. Walka alawitów o wpływy w wojsku

W XX wieku armia była w Syrii instytucją upolitycznioną. Na początku, nie rządząc, służyła partii rządzącej, z czasem oficerowie wtopili się w elitę rządzącą wspieraną przez rozbudowane służby bezpieczeństwa, których głównym zadaniem było inwigilowanie obywateli.

Służba w armii traktowana była jako obowiązek, czemu dano wyraz w syryjskich konstytucjach. Z założenia jej podstawowym zadaniem była obrona ojczyzny, w praktyce natomiast armia dbała o zdobycie i utrzymanie władzy w państwie. Instytucja ta w sytuacjach kryzysowych była najefektywniejsza spośród innych w radzeniu sobie z konfliktami społecznymi.

Od pierwszego zamachu stanu Husniego az-Za'ima w 1949 roku armia miała duże znaczenie[28], zajmowała się bowiem nie tylko sferą wojskowości, lecz także ingerowała w cywilną strukturę państwa. Nie wzbudzała zaufania burżuazji mieszczańskiej i feudałów, którzy byli sunnitami, za to działała na korzyść ubogiej ludności pochodzącej z prowincji z tej prostej racji, że stanowiła jej pierwotny trzon. Reprezentowała różne mniejszości, a cechowały ją lewicowe poglądy.

---

[28] A. Tibawi, *A modern history of Syria, including Lebanon and Palestine*, London 1969, s. 388–395.

Zdominowanie armii przez przedstawicieli ubogich warstw społecznych miało związek z luką pozostałą po wojsku francuskim, którą musieli wypełnić nowi rekruci. Inną przyczyną był fakt, że młodzi przedstawiciele bogatych warstw społecznych mogli pozwolić sobie na budowanie karier w różnych obszarach życia społeczno-ekonomicznego, podczas gdy mniej zamożni mieli szansę zdobycia pozycji w państwie tylko poprzez karierę wojskową. Na przykład Hafiz al-Asad w młodości chciał zostać lekarzem, ale było to dla osób jego proweniencji niemożliwe, dlatego zdecydował się na karierę w wojsku[29]. Pochodzenie społeczne i doświadczenie biedy dawało oficerom poczucie misji społecznej i potrzeby reform. Ponadto uzyskane w wojsku stanowiska pozwoliły im konkurować o władzę państwową.

Po rozpadzie ZRA armia syryjska wchodząca w skład sił zbrojnych tego państwa nie była w dobrej kondycji. Miało to związek z osłabieniem wpływów syryjskich oficerów kosztem egipskich, których w czasie funkcjonowania ZRA często zwalniano z wojska, przed odejściem awansując, by podnieść tym samym ich potencjalne emerytury i nie prowokować do buntu. Następnie byłych oficerów zatrudniano w administracji państwowej lub korpusie dyplomatycznym. Łącznie w latach 1958–1961 przeniesiono lub pozbawiono stanowisk 4,8 tys. oficerów i podoficerów syryjskich[30]. Po upadku ZRA, na mocy porozumienia syryjsko-egipskiego, pozwolono na powrót z Egiptu 960 oficerom syryjskim[31]. Uprzywilejowana pozycja wojskowych nie zmieniła się po unii z Egiptem, oficerowie nadal otrzymywali wysokie wynagrodzenia. Poza tym wojsko otwierało im drogę do przywilejów i wpływów.

Zaangażowanie armii w politykę nastąpiło po odzyskaniu przez Syrię niepodległości, a bezpośrednim wydarzeniem, które istotnie zaważyło na aktywności w tej sferze, była porażka państw arabskich, w tym Syrii, w wojnie z Izraelem w 1948 roku. Nie bez znaczenia okazało się zarówno stałe niebezpieczeństwo wybuchu konfliktu ze strony państwa żydowskiego (czyli podwyższony stan gotowości bojowej), jak i słaba koordynacja cywilnych rządów[32]. Należy również podkreślić, że wraz z pierwszym zamachem w Syrii armia uległa upolitycznieniu.

Po marcu 1963 roku wpływ armii na politykę zwiększył się do tego stopnia, że stała się jej nieodzownym filarem. Wspierała rządzących w utrzymaniu

---

[29] C. Patterson, *Hafiz al-Asad of Syria*, Englewood 1991, s. 35.

[30] K.R. Sorby, *The Separatist Period in Syria 1961–1963*, „Asia and African Studies" 2009, No. 18, s. 146.

[31] Ibidem, s. 153.

[32] D. Roberts, *The Ba'th and the Creation of Modern Syria*, London 1987, s. 22–43.

przez nich władzy i porządku w państwie. Upolitycznienie armii syryjskiej miało jednak swoją cenę – armia przestała pełnić najważniejszą funkcję, tj. obrony państwa przed wrogami zewnętrznymi, a stała się polem politycznej rywalizacji. Widoczne to było szczególnie po porażce w wojnie sześciodniowej, gdy w wyniku przewrotów i czystek, likwidacji ugrupowań i stronnictw z przyczyn politycznych pozbywano się kompetentnych oficerów, co osłabiało zdolność armii. Głównodowodzący mniej interesowali się obroną Syrii, kładąc nacisk na utrzymanie się przy władzy i usunięcie politycznych, wewnętrznych przeciwników.

Armia nie była jednolitą instytucją pod względem politycznym, etnicznym czy narodowym. W jej szeregach aktywni byli żołnierze reprezentujący pięć różnych grup: 1) Ruch Arabskich Narodowców; 2) partię Al-Baas razem z Komitetem Wojskowym; 3) oficerów damasceńskich odpowiedzialnych za rozpad ZRA; 4) zwolenników Akrama Hauraniego; 5) niezależnych oficerów pod przewodnictwem generała Zijada al-Haririego[33].

W celu przejęcia władzy w Syrii wojskowi utworzyli Krajową Radę Dowództwa Rewolucji (Al-Madżlis al-Watani Likiadat al-Sawra) liczącą dwudziestu członków złożonych z osób cywilnych i wojskowych[34]. Wśród nich było dwunastu członków partii Al-Baas oraz ośmiu zwolenników ideologii Gamala Abdel Nasera, czyli naserystów. Oznaczało to, że silną pozycję w tej instytucji zdobyli członkowie partii Al-Baas, którzy następnie pozbyli się naserystów i niezależnych, przejmując całą radę. Instytucja ta dysponowała wszelkimi uprawnieniami ustawodawczymi i wykonawczymi w państwie[35]. Po przejęciu władzy jej członkowie zdecydowali o wprowadzeniu stanu wyjątkowego, co oznaczało zakaz zgromadzeń, ograniczenie swobód obywatelskich, wprowadzenie cenzury. Trwał on niezmiennie do 2011 roku.

Basiści wchodzący w skład Krajowej Rady Dowództwa Rewolucji reprezentowali Komitet Wojskowy powołany w 1959 roku, którego struktury tworzyli przedstawiciele mniejszości, czyli alawici, ismailici i druzowie. Przy rekrutacji nowych oficerów kierowano się często koneksjami rodzinnymi, klanowymi

---

[33] K. Deeb, *Tarih Surija al-muasir min al-intidab al-fransi ila sajf 2011* [Historia współczesnej Syrii od mandatu francuskiego do lata 2011], Bejrut 2011, s. 236; D. Commins, D. Lesch, *Historical Dictionary of Syria*, Plymouth 2014, s. 121–122; S. Moubayed, *Steel & Silk. Men and Women who shaped Syria 1900–2000*, Seattle 2006, s. 51–52.

[34] K. Deeb, *Tarih Surija*..., op. cit., s. 239.

[35] P. Seale, *Asad*..., op. cit., s. 78–79; K. Deeb, *Tarih Surija*..., op. cit., s. 239; K.R. Sorby, *The Ascendancy of the Ba'th in Syria (1963–1966)*, „Asian and African Studies" 2010, Vol. 19, No. 1, s. 49.

i przynależnością do tej samej mniejszości[36]. Komitet przyznał sobie uprawnienia w zakresie nadawania przywilejów i nominacji na ważne stanowiska w armii, partii i administracji państwowej, skupiając władzę w wąskim gronie.

W skład Komitetu Wojskowego wchodziło na początku pięć osób, w tym trzech alawitów: Muhammad Umran, Salah Dżadid, Hafiz al-Asad, i dwóch ismailitów: Abdul Karim al-Dżundi, Ahmed al-Mir. Później ich stan rozrósł się do piętnastu osób (w tym pięciu alawitów, dwóch ismailitów, dwóch druzów, sześciu sunnitów, z czego połowa była z obszaru Hauranu, dwóch z Aleppo i jeden z Latakii)[37]. W większości mieli pochodzenie chłopskie i wywodzili się z biednych rodzin. W 1963 roku w ramach komitetu funkcjonowały cztery bloki: dwa z nich były reprezentowane przez alawitów (S. Dżadida, M. Umrana), jeden przez sunnitów na czele z Aminem al-Hafizem i ostatni przez druzów, zwolenników Salima Hatuma[38].

Komitet Wojskowy od początku lat 60. zaczął odgrywać ważną rolę w życiu politycznym najpierw regionu Syrii w ramach ZRA, a później Syryjskiej Republiki Arabskiej. Jego członkowie mieli istotny udział w przeprowadzeniu zamachów stanu w 1962 i 1963 roku oraz odbudowę struktur partyjnych partii Al-Baas po secesji z Egiptem. Określano go jako grupę oficerów dążącą do implementacji zasad partii i szczycącej się osiągnięciami w sferach wojskowej i cywilnej[39]. Ponadto partia starała się umocnić władzę i zdobyć kluczowe stanowiska w sztabie[40]. Słabością Komitetu był jednak brak zarówno doświadczenia w życiu politycznym, jak i zaplecza politycznego oraz kontaktów z działaczami cywilnymi. Wejściem do sfery polityki stała się współpraca z partią Al-Baas.

Al-Baas była dla członków Komitetu Wojskowego kanałem umożliwiającym aktywizację w sferze polityki zdominowanej przez sunnitów, którzy cieszyli się w ramach partii specjalnymi względami, co przejawiało się między innymi przywilejem uprawiania przez nich własnej polityki bez konsultacji z przedstawicielami partii. Wzmocnieniu pozycji politycznej alawitów w Komitecie sprzyjał również fakt usunięcia rywali, którymi byli sunnici. Ich miejsca zajęli dawni oficerowie, członkowie założycielscy Komitetu Wojskowego przywróceni do służby

---

[36] K.R. Sorby, *The Ascendancy of the Ba'th*..., op. cit., s. 55; E. Be'eri, *Army Officers in Arab Politics and Society*, New York 1970, s. 337.

[37] N. van Dam, *Al-Siraa ala al-sulta fi Surija, at-taifija we al-iklimija we al-aszairija fi as-sijasa 1961–1995* [Rywalizacja o władzę w Syrii, sektarianizm i regionalizm i plemienność w polityce 1961–1995], Kair 1995, s. 58.

[38] *Years of Fear: The Forcibly*..., op. cit., s. 46.

[39] A. a1-Yassini, *The Socialist Transformation*..., op. cit., s. 101.

[40] Ibidem.

na mocy dekretu z 8 marca 1963 roku. Wśród nich byli na przykład Muhammad Umran, który został dowódcą najważniejszej jednostki, a mianowicie 70. Brygady Wojsk Pancernych stacjonującej na południu od Damaszku; Salah Dżadid objął Biuro ds. Oficerów, odpowiedzialny za mianowania, awanse, przeniesienia i zwolnienia w syryjskim wojsku, oraz Hafiz al-Asad, mianowany na dowódcę bazy sił powietrznych w Ad-Dumajr na wschód od Damaszku[41]. Wraz z powyższymi nominacjami trzy najważniejsze stanowiska w syryjskiej armii zostały objęte przez alawitów, których rola w armii rosła. W trakcie przeprowadzonych przez nich czystek zwolniono około 1400 sunnickich oficerów i podoficerów, a połowę ich miejsc zajęli przedstawiciele mniejszości alawickiej[42]. Dbając o przyszłe kadry, Komitet Wojskowy przejął jedyną syryjską szkołę oficerską w Homs. Rekrutowano do niej głównie przedstawicieli mniejszości, szczególnie alawitów.

Reprezentanci mniejszości tworzący Komitet Wojskowy w celu zwiększenia swoich wpływów postanowili usunąć z szeregów armii zwolenników naserystów będących w zdecydowanej większości sunnitami. Opowiadali się za ponownym zjednoczeniem Syrii nie tylko z Egiptem, lecz także Irakiem, oskarżając syryjski rząd o opieszałość w realizacji tego przedsięwzięcia. Doprowadzili nawet do podpisania 17 kwietnia 1963 roku porozumienia o ponownym połączeniu Syrii z Egiptem, na warunkach, które dawały Gamalowi Abdel Naserowi pełnię władzy. Syryjskie władze ostatecznie wycofały się z tego porozumienia[43]. Ponadto naseryści próbowali pod koniec kwietnia 1963 roku dokonać przewrotu w Aleppo, który szybko i krwawo został jednak stłumiony przez Amina al-Hafiza, ówczesnego ministra spraw wewnętrznych. W następstwie tych wydarzeń 28 kwietnia 1963 roku zwolniono z armii około 50 naseryckich oficerów, a 2 maja do dymisji podał się minister obrony Muhammad al-Sufi wraz z pięcioma innymi ministrami oraz zastępca szefa sztabu armii syryjskiej Rashid al-Qutaini[44].

Naseryści w obawie przed utratą wpływów spróbowali po raz ostatni przejąć władzę 18 lipca 1963 roku, dokonując przewrotu pod dowództwem Dżasima Alwana. Tym razem wybrano Damaszek na miejsce zamachu. W jego stłumieniu wziął ponownie udział Amin al-Hafiz razem z jednostkami armii i oddziałami

---

[41] R. Hinnebusch, *Syria: Revolution from Above*, London– New York 2001, s. 45.

[42] R. Macintyre, *The Arab Ba'th Socialist Party: Ideology, Politics, Sociology and Organization*, Canberra 1969, s. 247–248.

[43] M. Mufti, *Sovereign Creations: Pan-Arabism and Political Order in Syria and Iraq*, London 1996, s. 152–153.

[44] Ibidem, s. 153.

paramilitarnymi partii Al-Baas dowodzonymi w większości przez alawickich oficerów, na przykład Sulejmana Haddada, Sulejmana al-Alego, Alego Mustafę[45]. Po tym przewrocie nastąpiły aresztowania, skazania na śmierć przez powieszenie[46] i zwolnienia kolejnych oficerów sunnickich, których miejsca zajmowali oficerowie wywodzący się z innych mniejszości oraz byli członkowie Partii Socjal-Nacjonalistycznej i Komunistycznej Partii Syrii. Usuwając naserystów, Komitet Wojskowy praktycznie pozbył się politycznych przeciwników. Zdobycie władzy przez członków komitetu otwierało możliwości awansu przed mniejszościami religijnymi.

Po rozprawieniu się z nimi rozpoczęła się rywalizacja wewnątrz samego Komitetu Wojskowego. Według Munifa ar-Razzaza, sekretarza generalnego Przywództwa Narodowego Al-Baas[47], w latach 1965–1966 każdy z oficerów Komitetu organizował wokół siebie własnych zwolenników, tworząc sekty/frakcje. W jego ocenie społeczeństwo zdawało sobie sprawę z rywalizacji o władzę, w której wojskowi wykorzystywali sektarianistyczne koneksje przeciwko sunnitom[48]. Munif ar-Razzaz twierdził także, że różne ideologie stanowiły tylko przykrywkę i narzędzie do walki o stanowiska[49], a oskarżenie o sektarianizm stosowano jako instrument zdyskredytowania przeciwnika politycznego. Wykorzystano je na przykład w celu osłabienia pozycji Mustafy Talasa (sunnity) w 1965 roku[50].

Sektarianizm (*at-taifija*) w Syrii i innych państwach Bliskiego Wschodu (Liban, Irak, Jordania, Egipt) nie był zjawiskiem nowym. Zamykanie się wokół własnej grupy wyznaniowej datuje się już od X wieku, kiedy większość sunnicka zaczęła zwalczać inne mniejszości religijne. Tego rodzaju postawa u przedstawicieli uciskanych grup wywoływała działania zakulisowe i oddolne. Trudne położenie łączyło je przeciwko władzy sunnickiej Imperium Osmańskiego. Po przejęciu władzy przez Francuzów w Syrii sytuacja uległa zmianie. Koloniści dostrzegli odmienności religijne i etniczne ludności zamieszkującej ten obszar i zaczęli tworzyć dla nich odrębne państwa. Po odzyskaniu przez Syrię niepodległości

---

[45] N. van Dam, *The Struggle for Power in Syria: Politics and Society under Asad and the Ba'ath Party*, London 2011, s. 190.

[46] K. Deeb, *Tarih Surija*..., op. cit., s. 246; S. Moubayed, *Steel & Silk*..., op. cit., s. 37–38.

[47] Przywództwo Narodowe Al-Baas było najwyższym organem partii na całym obszarze zamieszkanym przez Arabów bez względu na państwo, w których władza skupiona była w Przywództwie Regionalnym.

[48] M. ar-Razzaz, *Al-Tadżriba al-Murra* [Gorzkie doświadczenie], Bejrut 1967, s. 159.

[49] Ibidem, s. 138.

[50] N. van Dam, *De Ba'ath partij in Syrië (1958–1966)*, „International Spectator" 1971, Vol. 25, No. 20, s. 1889–1933; L. Bitterlin, *Hafez el-Assad: le parcours d'un combattant*, Paris 1986, s. 34.

zjawisko sektarianizmu powróciło. Alawici, którzy zaczęli dominować w armii i życiu politycznym, potraktowali to jako rodzaj wynagrodzenia za niesprawiedliwości i cierpienia, jakich doświadczali ze strony sunnitów. Przejęcie władzy na gruncie świeckim i wojskowym skutkowało brakiem tolerancji wobec nich. Sektarianizm pogłębiał także większą destabilizację w życiu politycznym.

Jedną z osób oskarżanych o tworzenie sekty (*taife*) alawickiej był Salah Dżadid (alawita). Nie cieszył się uznaniem sunnity Amina al-Hafiza, co z jednej strony poskutkowało odwróceniem się od niego alawickich oficerów[51], a z drugiej zdobyciem zaufania oficerów sunnickich. Przeciwnicy S. Dżadida próbowali utworzyć w armii sunnicką frakcję jako przeciwwagę dla alawickiej i druzyjskiej. Przekonywali, że jest to potrzebne, ponieważ ci ostatni przygotowują przewrót mający na celu obalenie prezydenta Asada al-Hafiza i tym samym podporządkowanie sobie sunnitów. Nie udało się jednak tego przeforsować, gdyż S. Dżadid zdobył poparcie oficerów reprezentujących inne mniejszości, wśród nich byli na przykład ismailici Ahmad al-Mir, Abdul Karim al-Dżundi, druzowie Hamad Obaida, Salim Hatum[52], a nawet większość sunnicka – Mustafa Talas, Ahmad Suwaydani. Rywalizacja pomiędzy Aminem al-Hafizem a Salahem Dżadidem pogłębiła polaryzację i napięcia wewnątrz armii. Korpus oficerski podzielił się na dwa rywalizujące obozy. Konflikt pomiędzy grupami wyznaniowymi przyćmił praktycznie wszystkie inne spory w państwie.

W związku z pogłębianiem się zjawiska sektarianizmu sunnici doświadczali różnych form dyskryminacji. Przejawiło się to między innymi brakiem możliwości rekrutacji do szkoły oficerskiej w Homs czy innych wojskowych ośrodków szkoleniowych, jak również relegowaniem już przyjętych sunnitów przed zakończeniem procesu kształcenia[53]. Poza tym oficerowie sunnicy byli przenoszeni na mniej prestiżowe stanowiska, prowincję albo front syryjsko-izraelski. Dowodząc oddziałami złożonymi z niesunnitów, nie mogli liczyć na lojalność z ich strony w razie buntu. Ich wyższy stopień wojskowy nie gwarantował im posłuchu wśród podwładnych[54]. Po raz pierwszy przedstawiciele innych mniejszości zaczęli decydować o losie sunnitów.

Usunięcie z armii sunnitów związane było także z likwidacją grupy hauranitów. Byli to oficerowie i żołnierze pochodzący z obszaru Hauran (równina na

---

[51] L. Khatib, *Islamic Revivalism in Syria: The Rise and Fall of Ba'thist Secularism*, New York 2011, s. 33.

[52] M. Moosa, *Extremist Shiites: The Ghulat Sects*, Syracuse 1988, s. 303–304.

[53] N. van Dam, *Al-Siraa ala al-sulta*..., op. cit., s. 64–65.

[54] Ibidem, s. 66.

południu Syrii), którzy byli głównie sunnitami. Widząc rosnącą siłę alawitów w życiu politycznym i ich praktyki oraz podejrzenia o uprawnienie sektarianizmu, na początku 1967 roku trzech ministrów z Hauranu: Muhamad al-Zobi, Salih Mehamid i Mash'hur Zeytun, zagroziło dymisją[55]. Nie chcieli brać udziału w pracach partii, pragnąc w ten sposób wyrazić sprzeciw wobec alawitów. Ponadto w okresie wojny sześciodniowej wielu szanowanych cywilnych członków partii wywodzących się z Hauranu straciło posady w rządzie i partii. Należał do nich Ahmad Suwaydani, ówczesny szef sztabu armii, którego zdymisjonowano 14 lutego 1968 roku, ostatni liczący się oficer pochodzący z Hauranu. Hauranici dla alawitów stanowili jedną z ostatnich zwartych grup sunnickich mogących im zagrozić. Po usunięciu ważnych oficerów pozostałych haurańskich żołnierzy rozproszono po różnych jednostkach wojskowych w państwie, tak aby się już nie reaktywowali i nie stanowili silnej przeciwwagi dla alawitów.

Poza sunnitami również druzowie byli wypychani na margines życia wojskowego i politycznego. W 1965 roku jawna stała się rywalizacja pomiędzy alawitą Salahem Dżadidem a druzem Salimem Hatumem, który dowodził elitarną jednostką wojskową stacjonującą w okolicach Damaszku i był uczestnikiem zamachów z 1963 roku i trzy lata później. Z powodu aktywnego udziału w przewrotach nie powierzono mu żadnych ważnych stanowisk w państwie i nie przyznano wysokiej szarży, jak innym członkom Komitetu Wojskowego[56]. Był z tego powodu niezadowolony. Obwiniał za ten stan rzeczy Salaha Dżadida i w odwecie zaatakował jego dom w kwietniu 1965 roku, po czym nakazał mu złożyć dymisję ze stanowiska szefa sztabu generalnego. Prezydent Amin al-Hafiz jej nie przyjął, ale jednocześnie nie ukarał Salima Hatuma za jego występek. Przypuszcza się, że konflikt między nimi był na rękę prezydentowi, który chciał skłócić alawitów z druzami[57].

Proces oddalania druzów od wpływów miał także związek z przewrotem w 1966 roku, kiedy wielu oficerów druzyjskich, w tym Salim Hatum, mimo wkładu w zamach nie zdobyło żadnych stanowisk w państwie, czyli realnego wpływu na politykę. Poczuli się niedocenieni i zmarginalizowani. Należy jednocześnie zaznaczyć, że udział Salaha Hatuma w przewrocie z 1966 roku był istotny. Alawici wykorzystali go, podobnie jak innych, nie proponując nic w zamian. Był to błąd, ponieważ tym samym zyskali nowego wroga. Sam S. Hatum znany

[55] Ibidem, s. 98.

[56] I. Rabinovich, *Syria under the Ba'th 1963–66*..., op. cit., s. 50, 151.

[57] N. van Dam, *Al-Siraa ala al-sulta*..., op. cit., s. 73.

był z brutalnych zachowań wobec swoich przeciwników, uchodząc za nieobliczalną osobę. Poza tym dużą część armii w tym okresie stanowili druzowie, co mogło być niebezpieczne dla alawitów.

Szukając możliwości zwiększenia swojego udziału we władzy, Salim Hatum rozpoczął współdziałanie z sunnitą Munifem ar-Razzazem, który stworzył nową tajną strukturę partyjną w celu odzyskania władzy w partii Al-Baas. Uważał, że połączenie wspólnych sił (druzów i sunnitów) przyniesie odpowiednie skutki w postaci zmniejszenia roli alawitów i tym samym pozbycia się wspólnego wroga, czyli alawity Salaha Dżadida. W jej skład wchodziły jednostki cywilne i wojskowe. Struktura ta współpracowała z pierwotnymi ideologami partii, czyli Michelem Aflakiem i Salah ad-Dinem al-Bitarem, oraz oficerami pochodzenia druzyjskiego. Częścią wojskową, czyli Biurem Wojskowym, kierował druzyjski generał Fahd al-Sza'ir. Nie akceptował on w ramach Biura alawitów z obawy przed dekonspiracją ich aktywności, która nie była jawna. Na czele struktury cywilnej stał Munif ar-Razzaz.

Chcąc przejąć władzę, Fahd al-Sza'ir wraz z Salimem Hatumem przygotowali przewrót. Zaplanowano go na 1 czerwca 1966 roku, po czym termin przesunięto na 3 września. Spiskowcy zostali zdemaskowani, co wywołało falę aresztowań, podczas których pojmano około 200 oficerów, w większości pochodzenia druzyjskiego[58]. Akt ten odebrano jako atak na społeczność druzyjską. Wkrótce potem na polecenie Salaha Dżadida przeprowadzono zwolnienia oficerów druzyjskich z wojska. Fahd al-Sza'ir i współpracownicy Munifa ar-Razzaza uciekli poza granice Syrii.

Aresztowanie druzów spotkało się także z reakcją mieszkańców muhafazatu As-Suwajda (zamieszkiwanego przez tę mniejszość), którzy wysłali petycję do Przywództwa Regionalnego Al-Baas w Damaszku, domagając się uwolnienia wszystkich oficerów druzyjskich. W tym samym czasie Michel Aflak i Salah ad-Din al-Bitar z Bejrutu wezwali Syryjczyków do ogólnokrajowego powstania przeciw władzy. W celu załagodzenia sytuacji prezydent Nur ad-Din al-Atasi razem z Salahem Dżadidem i Dżamilem Szajją (jedynym druzem w Przywództwie Regionalnym) odwiedzili miasto As-Suwajda. Sytuację tę wykorzystał Salim Hatum i zagroził śmiercią powyższym trzem osobom. Wykonaniu wyroku sprzeciwiła się społeczność druzyjska, która zgodnie z tradycją chroni gości znajdujących się pod dachem gospodarzy. Ostatecznie ich aresztowano, a współpracownik Salima Hatuma – Talal Abu Asali zajął bazę wojskową w mieście i usunął z niej

[58] S. Moubayed, *Steel & Silk*..., op. cit., s. 53.

alawickich oficerów. Minister obrony Hafiz al-Asad rozkazał złożyć im broń. Salim Hatum wysunął jednak listę żądań, z których najważniejsze były: powrót jego zwolenników (odsuniętych z wojska lub przeniesionych do innych jednostek po 23 lutego 1966 r.) na dawne stanowiska wojskowe, zwolnienie jego stronników z więzień po ujawnieniu spisku przeciw Przywództwu Regionalnemu, oddalenie części sympatyków Salaha Dżadida z armii, podanie się do dymisji Przywództwa Regionalnego Al-Baas wybranego w marcu 1966 roku i powołanie tymczasowego kierownictwa[59]. Minister obrony nie przystał na jego żądania i wydał rozkaz ataku lotnictwa i 70. Brygady Wojsk Pancernych na miasto As-Suwajda. W tej sytuacji Salim Hatum i Talal Abu Asali udali się do Jordanii[60]. Szybka reakcja Hafiza al-Asada uratowała pozycję Salaha Dżadida, który tym samym zyskał sobie wdzięczność i zaufanie faktycznego władcy państwa.

Salim Hatum pozostał w Jordanii do wojny sześciodniowej. Przez cały ten czas prowadził agitację przeciwko syryjskiej władzy, oskarżając ją o sektarianizm. Po wybuchu konfliktu z Izraelem wrócił, aby służyć ojczyźnie. Po przekroczeniu granicy został jednak aresztowany, a następnie skazany na śmierć (wyrok wykonano 26 czerwca 1967 r.)[61]. Poza nim schwytano także innych oficerów, którzy wrócili do Syrii. Ostatecznie druzowie, którzy byli dyskryminowani przed 1966 rokiem przez sunnitów, a po tym roku przez alawitów, wycofali się z aktywności w wojsku i partii Al-Baas w Dżabal ad-Druz (region w muhafazacie As-Suwajda), paraliżując jej działalność na tym terenie. Przeciwko tej sytuacji protestował Sultan Pasza al-Atrasz, przywódca powstania przeciw Francuzom w 1925 roku. W tym celu wystosował notę do szefa sztabu armii w grudniu 1967 roku, krytykując w niej sektarianistyczną politykę armii i twierdząc, że przed wypędzeniem zdrajców ludu powstrzymuje druzów tylko ich szlachetność[62].

Walka wewnątrz armii w latach 1963–1970 odzwierciedlała nie tylko podziały polityczne, lecz także religijne i etniczne. Alawici, chcąc zdobyć przewagę w wojsku, zwalczali sunnitów (w tym naserystów), ismailitów i druzów. W 1966 roku trudno było jednoznacznie stwierdzić, że cała armia opierała się na sektarianistycznych koneksjach, nie dla wszystkich oficerów miało to bowiem pierwszorzędne znaczenie. W armii aktywni byli także oficerowie niezależni, którzy działali ponad podziałami politycznymi, religijnymi czy etnicznymi. Dla nich liczyły się interesy osobiste, większe wpływy i profity. Należy jednak stwierdzić,

---

[59] N. van Dam, *Al-Siraa ala al-sulta*..., op. cit., s. 180.

[60] S. Moubayed, *Steel & Silk*..., op. cit., s. 53–54.

[61] M. Moosa, *Extremist Shiites*..., op. cit., s. 306–307.

[62] N. van Dam, *Al-Siraa ala al-sulta*..., op. cit., s. 96.

że w 1966 roku dowództwo armii zostało opanowane przez członków mniejszości alawickiej. Wyeliminowano oficerów pochodzenia sunnickiego, druzyjskiego i ismailickiego.

1.3. Przejęcie władzy przez alawitów w partii Al-Baas

Okres 1954–1958 można określić jako złote lata partii Al-Baas. W tym czasie zdobyła ona popularność wśród mas oraz w środowisku oficerów[63]. Była to partia, która z elitarnego ugrupowania znanych intelektualistów z czasem przekształciła się w partię masową złożoną z robotników i chłopów. Odbiło się to na jej podstawowych założeniach ideologicznych, które przekształcały się także pod wpływem zmian lidera i jego frakcji wywołanych wewnętrznymi walkami w łonie partii o władzę. Miały na to wpływ również podziały religijne, pomimo że ideologia partii nie popierała sektarianizmu. Aby jednak utrzymać władzę, lojalność grupy religijnej była dla nich najważniejsza.

Polityczny program partii zamykał się w formule „Jedność, Wolność, Socjalizm" (*Al-Wahda*, *al-Hurijja*, *al-Isztirakijja*), którą przyjęto podczas Założycielskiej I Konferencji w Damaszku 6 kwietnia 1947 roku[64]. Partia Al-Baas dążyła do zjednoczenia w jednym państwie wszystkich Arabów mówiących jednym językiem i mających jedną kulturę[65]. Realizacja tego zadania pociągała za sobą przygotowanie odpowiednich struktur organizacyjnych we wszystkich państwach arabskich, co zaowocowało powstaniem Przywództwa Narodowego będącego panarabską instytucją polityczną działającą ponad państwami arabskimi. W latach 1963–1966 tworzyło je trzynaście osób, a od marca 1967 roku ich liczbę zwiększono o kolejne cztery. Od lutego 1964 do listopada 1970 roku najwięcej członków Przywództwa Narodowego pochodziło z Syrii. Poza tym państwem swoją reprezentację miały także Irak, Liban, Jordania, Arabia Saudyjska, Tunezja, Jemen i Palestyna. Najwyższe stanowisko w Przywództwie Narodowym, a mianowicie sekretarza generalnego, piastowali Syryjczycy – poza jednym wyjątkiem, kiedy stanowisko objął obywatel Jordanii (kwiecień 1965–wrzesień 1966 r.). Struktury partii zdominowali zatem Syryjczycy.

---

[63] A. al-Yassini, *The Socialist Transformation*..., op. cit., s. 80.

[64] Al-Mutamar al-Kaumi al-Awwal al-tasisi fi Dimaszk 6.04.1947 [Założycielska I Konferencja Narodowa w Damaszku, 6.04.1947], http://www.baath-party.org/index.php?option=com_content&view=article&id=45:45&catid=12&Itemid=305&lang=ar (dostęp 12.11.2017).

[65] Więcej na ten temat w rozdziale trzecim.

Tabela 3. Skład członków Przywództwa Narodowego w latach 1963–1970

Wyszczególnienie	Październik 1963 r.	Luty 1964 r.	Kwiecień 1965 r.	Wrzesień 1966 r.	Wrzesień 1967 r.	Wrzesień 1968 r.	Listopad 1970 r.
Liczba członków ogółem	13	13	13	13	17	17*	17
Pochodzenie sekretarza generalnego	Syria	Syria	Jordania	Syria	Syria	Syria	Syria
Pochodzenie członków Przywództwa Narodowego							
Syria	3	5	6	6	6	5	5
Irak	5	1	2	0	4	4	6
Liban	2	4	2	2	2	2	1
Jordania	2	1	0	3	3	4	1
Arabia Saudyjska	0	1	1	0	0	0	0
Tunezja	0	0	1	0	0	0	0
Jemen	0	0	0	1	1	0	0
Palestyna	0	0	0	0	0	0	3

* Według danych z września 1968 r. powinno być 17 członków, a zgodnie z informacją ujętą na stronie partii Al-Baas było 16.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z konferencji organizowanych przez partię Al-Baas w latach 1963–1970, http://www.baath-party.org/index.php?option=com_content&view=category&id=12&Itemid=305&lang=ar (dostęp 12.11.2017).

Partia Al-Baas miała oddziały w innych państwach arabskich. Centrum mieściło się w Damaszku, choć można je było przenieść do innego arabskiego miasta, jeśli wymagał tego interes narodowy[66].

Przywództwu Narodowemu podlegały Przywództwa Regionalne działające na obszarach poszczególnych państw. Był to najwyższy organ kierujący partią na poziomie państw między konferencjami. W Syrii w latach 1963–1970 na jego czele stało pięciu sekretarzy generalnych, przy czym między 19 grudnia 1965 a 27 marca 1966 roku stanowisko to było nieobsadzone z uwagi na rozwiązanie Przywództwa Regionalnego[67]. Członkowie partii spotykali się co cztery lata na konferencjach regionalnych. Ich zadaniem było omówienie spraw dotyczących

[66] *Al-Mabade al-amma* [Zasady ogólne], http://www.baath-party.org/index.php?option=com_content&view=article&id=2:2&catid=7&Itemid=284&lang=ar (dostęp 12.11.2017).

[67] N. van Dam, *The Struggle for Power in Syria*..., op. cit., s. 62.

ugrupowania i polityki państwa. Spotkania te pełniły także funkcję integracyjną członków partii.

Tabela 4. Sekretarze generalni Przywództwa Regionalnego w Syrii w latach 1963–2000

Imię i nazwisko	Pochodzenie religijne	Okres sprawowania funkcji
Hammud asz-Szufi	druz	5.09.1963–1.02.1964
Szibli al-Ajsami	druz	5.02.1964–4.10.1964
Amin al-Hafiz	sunnita	4.10.1964–19.12.1965
Nur ad-Din al-Atasi	sunnita	27.03.1966–13.11.1970
Hafiz al-Asad	alawita	18.11.1970–10.06.2000

Źródło: opracowanie własne.

Działacze Przywództwa Regionalnego w Syrii reprezentowali różne mniejszości religijne. Byli wśród nich druzowie, alawici, ismailici i chrześcijanie (drudzy w kolejności mieli najwięcej przedstawicieli). Poza nimi do instytucji tej wchodzili także sunnici. Większość członków Przywództwa Regionalnego pochodziła z prowincji. Duże aglomeracje miejskie, jak na przykład Aleppo czy Damaszek, były natomiast reprezentowane w niewielkim stopniu[68].

Jak przedstawiono na wykresie 5, partia Al-Baas dysponowała rozległą strukturą dowodzenia na różnych szczeblach: krajowym i prowincjonalnym (oddziały, jednostki, zespoły i komórki). W 1963 roku partia w Syrii zrzeszała 400 osób, a w 1971 roku już 65 tys.[69] członków. Skupieni byli w 27 oddziałach i 212 biurach regionalnych[70]. Członkowie partii Al-Baas wierzyli w nacjonalizm arabski i socjalizm, dzięki któremu Arabowie mogliby osiągnąć wzrost materialny i moralny oraz braterstwo. Suwerenność uznawali za własność narodu będącego źródłem autorytetu i przywództwa. Wierzyli, że podstawowe cele, jak odrodzenie nacjonalizmu i budowę socjalizmu, można osiągnąć na drodze zamachu stanu i walki[71].

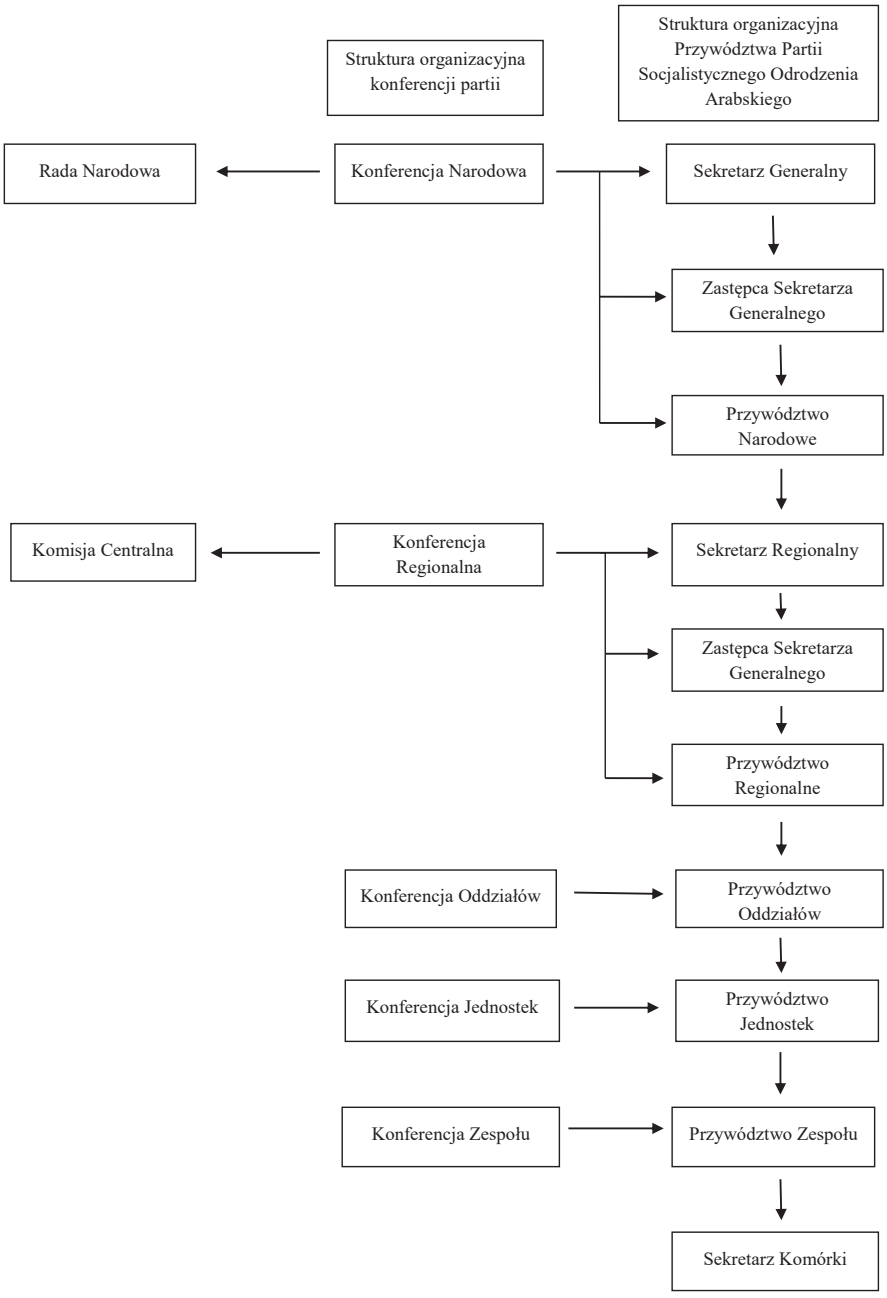
[68] N. van Dam, *Al-Siraa ala al-sulta*..., op. cit., s. 125.

[69] Ł. Fyderek, *Pretorianie i technokraci w reżimie politycznym Syrii*, Kraków 2011, s. 89.

[70] K. Deeb, *Tarih Surija*..., op. cit., s. 212.

[71] Ł. Fyderek, *Pretorianie i technokraci*..., op. cit., s. 89.

Wykres 5. Struktura organizacyjna Partii Socjalistycznego Odrodzenia Arabskiego

Źródło: *Struktura organizacyjna*, http://www.baath-party.org/index.php?option=com_content&view=article&id=10:10&catid=8&Itemid=283&lang=ar (dostęp 7.11.2017).

Opowiadali się za konstytucyjnym systemem parlamentarnym, w którym władza ustawodawcza pochodzi od ludu, wykonawcza jest odpowiedzialna przed ustawodawczą, a sądownicza nie zależy od innych organów. Byli przy tym zwolennikami zdecentralizowanego systemu administracyjnego w państwie[72]. W polityce zagranicznej, kierując się arabskim interesem narodowym, opowiadali się za wolnym i bezpiecznym światem. Podjęli także walkę z kolonializmem i wszelkimi obcymi wpływami na życie polityczne i ekonomiczne państwa, nie uznając jakichkolwiek dokumentów międzynarodowych, które naruszałyby prawa i politykę Arabów[73]. W dziedzinie ekonomii twierdzili, że „bogactwo gospodarcze w ojczyźnie należy do narodu"[74]. Opowiadali się za nacjonalizacją zasobów naturalnych, środków produkcji i transportu oraz sfery bankowości (powołanie jednego banku rządowego) i domagali się likwidacji przedsiębiorstw zagranicznych. W dziedzinie praw i wolności obywatelskich byli zwolennikami wolności słowa, prasy, publikacji, zgromadzeń, protestów. Granice tych wolności wyznaczał najwyższy arabski interes narodowy[75].

Po zamachu z 8 marca 1963 roku zorganizowano VI Konferencję Przywództwa Regionalnego Al-Baas, podczas której podjęto wiele ważnych decyzji dla przyszłej aktywności jej członków. Wśród nich było przyjęcie w poczet członków pochodzących ze sfer robotniczych i chłopskich, stanowiących filary rewolucji i partii, oraz utworzenie federacji z Irakiem. Podkreślono potrzebę utworzenia Arabskiego Frontu Postępowego dążącego do jedności świata arabskiego. Zwrócono uwagę także na ideologiczną edukację w armii, potwierdzono prawo wojskowych do korzystania z pełni praw politycznych, połączenie sfery wojskowej z cywilną w celu jedności myśli i działania w pokonaniu rewolucyjnych wrogów. W polityce międzynarodowej wsparto ruchy narodowo-wyzwoleńcze, opowiedziano się za umacnianiem przyjaźni między narodem arabskim a narodami obozu państw bloku wschodniego, wzmacnianiem solidarności z państwami Trzeciego Świata oraz zwalczaniem dyskryminacji rasowej[76].

---

[72] *Siasat al-hizb al-ddahilia* [Polityka wewnętrzna partii], http://www.baath-party.org/index.php?option=com_content&view=article&id=3:3&catid=7&Itemid=284&lang=ar (dostęp 12.11.2017).

[73] *Siasat al-hizb al-haridżija* [Polityka zagraniczna partii], http://www.baath-party.org/index.php?option=com_content&view=article&id=4:4&catid=7&Itemid=284&lang=ar (dostęp 12.11.2017).

[74] *Siasat al-hizb al-iktisadija* [Polityka ekonomiczna partii], http://www.baath-party.org/index.php?option=com_content&view=article&id=5:5&catid=7&Itemid=284&lang=ar (dostęp 12.11.2017).

[75] *Siasat al-hizb al-idżtimaija* [Polityka społeczna partii], http://www.baath-party.org/index.php?option=com_content&view=article&id=6:6&catid=7&Itemid=284&lang=ar (dostęp 12.11.2017).

[76] Al-Mutamar al-Kaumi al-sadis Dimaszk 5–23.10.1969 [VI Konferencja Narodowa, Damaszek 5–23.10.1969], http://www.baath-party.org/index.php?option=com_content&view=article&id=50:50&catid=12&Itemid=305&lang=ar (dostęp 12.11.2017).

Po przejęciu władzy w marcu 1963 roku partia Al-Baas stanęła przed sporym wyzwaniem i jednocześnie niebezpieczeństwem związanym z utratą wpływów w Iraku po zamachu stanu z 18 listopada 1963 roku. Poza tym jej przedstawiciele obawiali się o swoją pozycję polityczną w samej Syrii. Miało to związek z niezadowoleniem społecznym i zamieszkami w muhafazacie Hama w 1964 roku. Aby tego uniknąć, zmienili kurs działań na rzecz wprowadzenia tzw. polityki złagodzenia. Jej głównym celem była rezygnacja ze stosowania przemocy. Zaproponowano przyjęcie nowej konstytucji oraz przeprowadzenie amnestii wobec naserystów i protestujących w muhafazacie Hama. Zmiany odczuł Amin al-Hafiz, odsunięty ze stanowiska premiera na parę miesięcy, i Salah ad-Din al-Bitar, któremu je powierzono.

Zwolennikami nowego kursu byli przedstawiciele cywilnego ramienia partii oraz niektórzy oficerowie, a w szczególności Muhammad Umran. Zmiana polityki w tym okresie była odzwierciedleniem toczącej się rywalizacji wewnątrz członków partii i tym samym odzyskiwania kontroli cywilnych jej działaczy nad wojskowymi. Chciano, aby wojsko powróciło do pierwotnej roli, tj. ochrony państwa, zamiast sprawowania władzy[77]. Schyłek 1965 roku wyznaczał końcową erę dominacji cywilnego skrzydła partii reprezentowanego przez Michela Aflaka i Salah ad-Dina al-Bitara nad wojskowym z Salahem Dżadidem i Hafizem al-Asadem na czele. Ostatecznie ci pierwsi stracili definitywnie wpływy po zamachu z 23 lutego 1966 roku. Zarządzanie państwem przeszło wówczas w ręce wojskowych reprezentujących mniejszość alawicką. Po przewrotach w marcu 1963 roku i lutym 1966 roku neobasiści zaczęli umacniać swoje wpływy kosztem dawnych przywódców.

Lata 1966–1970 można nazwać okresem neobasizmu. Był to czas, kiedy klasyczni ideolodzy partii Al-Baas, jak Michel Aflak i Salah ad-Din al-Bitar, zostali pozbawieni wpływów na dalsze losy partii. Okres ten rozpoczyna się od faktycznego przejęcia władzy przez Salaha Dżadida i wprowadzenia przez niego radykalnych rządów.

Po przewrocie w 1966 roku partia stała się lewicowa. Nowym przywódcą państwa został Salah Dżadid, choć oficjalnie pełnił tylko funkcję zastępcy sekretarza generalnego Regionalnego Przywództwa Al-Baas. Bał się przyjąć stanowisko prezydenta lub premiera, gdyż zdawał sobie sprawę z tego, że są one zarezerwowane dla sunnitów. Gromadził swoich zwolenników wewnątrz kierownictwa partii i w Radzie Ministrów. Po przewrocie fotel prezydenta zajął Nur ad-Din

---

[77] K. Deeb, *Tarih Surija*..., op. cit., s. 259–261.

al-Atasi. Premierem został Jusuf Zu'ajjin, a alawita Ibrahim Mahus objął funkcję wiceszefa rządu i ministra spraw zagranicznych. Z uwagi na to, że wszyscy trzej byli lekarzami, ich rządy nazwano „rządem lekarzy"[78]. Większość członków nowego rządu wywodziła się z prowincji i awans zawdzięczała przewrotom. Ich kompetencje w sprawowaniu władzy przedstawiały się miernie.

Był to okres radykalnych rządów. We wrześniu 1966 roku na IX Zwyczajnej Konferencji Przywództwa Regionalnego partii poparto odbudowę ugrupowania po tzw. ruchu z 23 lutego 1966 roku[79]. Opowiedziano się wówczas zarówno za zwiększeniem zaangażowania w walkę Palestyńczyków o własne państwo, jak i za współpracą z ZSRR. W polityce wewnętrznej utrzymano natomiast kurs polityki socjalistycznej. Przejawiał się on w tworzeniu nowych, rewolucyjnych warstw społecznych, których trzon stanowili robotnicy, chłopi, żołnierze, kształcąca się młodzież i kobiety. Warstwa ta stała w opozycji do feudałów, mieszczańskiej burżuazji i reakcjonistów.

W okresie neobasizmu można było zaobserwować odwrót członków partii od demokracji. Pierwotny statut gwarantował wolność narodu arabskiego i przyznawał jednostce wolności, które mogły być jednak ograniczone na rzecz dobra narodu[80]. Poza tym aktywiści partii Al-Baas, analizując historię Syrii od lat 50. XX wieku, zauważyli, że pomimo zapewnień o demokratycznym charakterze rządów i tak dominowały faktycznie rządy autorytarne[81]. Wytworzyło to wśród nich przekonanie, że akceptowany jest społecznie siłowy sposób przejmowania władzy i jego utrzymania.

W partii Al-Baas uwidoczniła się rywalizacja między członkami Przywództwa Narodowego a Przywództwa Regionalnego. Obie te instytucje różniły się między sobą przede wszystkim składem osobowym. Do pierwszej z nich wchodziły głównie osoby cywilne, których przynależność do różnych religii była mniejsza niż w przypadku Przywództwa Regionalnego, byli to bowiem w większości przedstawiciele znanych syryjskich rodów wyznający sunnizm. Do jego grona należeli dawni działacze partii: Michel Aflak i Salah ad-Din al-Bitar. Poglądy członków Przywództwa Narodowego były prawicowe i panarabistyczne. Z kolei reprezentację Przywództwa Regionalnego w przeważającej części

---

[78] P. Seale, *Asad*..., op. cit., s. 106.

[79] Al-Mutamar al-Kaumi al-tasie Dimaszk 25–29.09.1966 [IX Konferencja Narodowa, Damaszek 25–29.09.1966], http://www.baath-party.org/index.php?option=com_content&view=article&id=53:53&catid=12&Itemid=305&lang=ar (dostęp 12.11.2017).

[80] A. a1-Yassini, *The Socialist Transformation*..., op. cit., s. 92–94.

[81] Ibidem.

stanowili wojskowi wywodzący się z różnych grup religijnych. Pochodzili najczęściej z rodzin ubogich mieszkających na prowincji. Mieli poglądy lewicowe i byli bardziej ukierunkowani na współpracę z państwami socjalistycznymi.

Po zdominowaniu partii przez frakcję wojskową o wpływy w ugrupowaniu konkurowało dwóch alawitów – Salah Dżadid i Hafiz al-Asad. Mimo że reprezentowali tę samą mniejszość i region pochodzenia – Latakię, różniły ich jednak poglądy na temat polityki wewnętrznej i zagranicznej państwa. Salah Dżadid opowiadał się za nacjonalizacją majątku państwa, gospodarką centralnie planowaną oraz wywołaniem „rewolucji ludowej" w celu wyzwolenia Palestyny. Był przy tym zwolennikiem większej współpracy z ZSRR. Z kolei Hafiz al-Asad należał do bardziej umiarkowanych działaczy. Popierał reformy społeczne, ale te o mniej radykalnym charakterze, niż czynił to jego oponent. Uważał, że wyzwolenie Palestyny można osiągnąć we współpracy z innymi państwami arabskimi. Stawiał ponadto na rozwój armii, aby wzmocnić możliwości obronne Syrii[82].

Obaj wraz ze swoimi zwolennikami próbowali zdobyć większe wpływy w partii i państwie – jeden kosztem drugiego. Po wojnie sześciodniowej w 1967 roku pozycja Salaha Dżadida jednak osłabła, wywołując konflikt między rywalami. Jego zwolennicy rozpoczęli więc próby umacniania swojej pozycji od zdominowania oddziału partii w muhafazacie Latakia do wykluczenia sympatyków Hafiza al-Asada[83]. W reakcji na to działanie w lutym 1969 roku H. al-Asad wydał rozkaz aresztowania przywódców oddziału partii z Latakii, w tym Adela Nu'aysa, sekretarza lokalnego oddziału partii, członka kierownictwa Przywództwa Regionalnego, którego następnie zmuszono do opuszczenia muhafazatu Latakia pod nadzorem wojska[84]. Ponadto pod koniec lutego 1969 roku H. al-Asad wstrzymał możliwość kontaktowania się między członkami Przywództwa Krajowego z oddziałami w regionie, paraliżując tym samym ich pracę. W następstwie, chcąc wzmocnić swoją pozycję, przejął środki masowego przekazu (jego siły wojskowe zajęły budynki radia w Damaszku i Aleppo oraz biura dwóch największych dzienników, tj. „Al-Baas" i „Al-Thawra") i wprowadził cenzurę. Otoczył siedzibę pułkownika Abd al-Karima al-Dżundiego, szefa bezpieczeństwa narodowego i tajnych służb, wiernego Salahowi Dżadidowi ismaility. Uprowadzono go wraz

[82] P. Seale, *Asad*..., op. cit., s. 145.

[83] J.C. Hurewitz, *Middle East Politics: The Military Dimension*, New York 1969, s. 154–155.

[84] N. van Dam, *Al-Siraa ala al-sulta*..., op. cit., s. 106.

z jego współpracownikami, a następnie A. al-Dżundi się powiesił[85]. Ze stanowisk usunięto także Ahmada Suwaydaniego i Ahmada al-Mira[86].

W marcu 1969 roku na Nadzwyczajnej Konferencji Przywództwa Regionalnego starano się doprowadzić do kompromisu pomiędzy frakcjami Salaha Dżadida i Hafiza al-Asada, do tego jednak nie doszło. Państwa arabskie, w tym Egipt, Algieria i Irak, zaproponowały, że podejmą się mediacji[87]. Negocjacje ponowiono na X Nadzwyczajnej Konferencji Przywództwa Regionalnego, zorganizowanej na przełomie października i listopada 1970 roku. Tłem dla konferencji był tzw. czarny wrzesień – wojna domowa w Jordanii między Ludowym Frontem Wyzwolenia Palestyny a regularną armią jordańską. Wojska syryjskie wsparły wówczas ruch Palestyńczyków, który ostatecznie poniósł całkowitą klęskę. Wpływ na to miała między innymi decyzja H. al-Asada, który będąc wówczas ministrem obrony, wstrzymał interwencję syryjskiego lotnictwa[88]. Akcję pomocy w Jordanii popierał S. Dżadid, a jej przeciwnikiem był H. al-Asad.

Dziesiąta Nadzwyczajna Konferencja Przywództwa Regionalnego stała się dla S. Dżadida okazją do przejęcia kontroli w partii. Na niekorzyść H. al-Asada przemawiał nie tylko fakt porażki w Jordanii, lecz także nieobecność jego zwolenników na tym spotkaniu. W takich okolicznościach podjęto decyzję o odwołaniu H. al-Asada ze stanowiska ministra obrony oraz jego najbliższego współpracownika – Mustafy Talasa, będącego szefem sztabu generalnego. Podczas konferencji potępiono politykę H. al-Asada i obwiniono go za rozłam w partii, jednak ten przygotował się na taką okoliczność.

Trzynastego listopada 1970 roku, czyli dzień po zakończeniu obrad X Nadzwyczajnej Konferencji, Hafiz al-Asad rozkazał armii zająć cywilne biuro partii Al-Baas, aresztować Salaha Dżadida, prezydenta Nur ad-Dina al-Atasiego i najważniejszych przedstawicieli partii, w tym ministra spraw wewnętrznych Muhammada Rabaha al-Tawila oraz Marwana Hamakiego, szefa agencji prasowej SANA. Wszyscy trafili do więzienia Al-Mezze w Damaszku[89]. Salah Dżadid

---

[85] P. Seale, *Asad*..., op. cit., s. 151–152.

[86] S. Moubayed, *Steel & Silk*..., op. cit., s. 86–87.

[87] P. Seale, *Asad*..., op. cit., s. 152–153.

[88] K. Zielińska, *Stosunki syryjsko-palestyńskie*, Warszawa 2007, s. 49–51.

[89] Human Rights in Syria, A Middle East Watch Report, September 1990, New York–Washington 1990, s. 70.

i Nur ad-Din al-Atasi pozostali w nim aż do lat 90.[90] Wielu innych członków konferencji uciekło do Libanu i próbowało stamtąd zwalczać nowe władze.

Nowego przewrotu nie nazywano zamachem stanu. Przywództwo Regionalne wydało 16 listopada 1970 roku oświadczenie, nazywając zaistniałe przemiany Ruchem Korygującym, który miał naprawić błędy poprzednich ekip rządzących[91]. Hafiz al-Asad stosował ten termin, wskazując, że przejęcie władzy odbyło się bezkrwawo, nie zakłócając życia obywateli[92].

Po przewrocie cywilne skrzydło partii nigdy nie odzyskało silnych wpływów. Ugrupowanie znalazło się pod całkowitą kontrolą alawitów. Dotyczyło to także armii. W państwie wyraźnie już zatarł się podział między władzą cywilną i wojskową. W nowym systemie politycznym wojskowi piastowali najwyższe władze i cieszyli się przywilejami. Hafiz al-Asad w obawie o reakcje w społeczeństwie syryjskim dozował sobie stanowiska. Najpierw został sekretarzem generalnym Przywództwa Regionalnego Al-Baas (18 listopada 1970 r.), później objął funkcję premiera (21 listopada 1970 r.), a dopiero w marcu 1971 roku po referendum został prezydentem Syrii. Był to pierwszy przypadek w historii tego państwa, kiedy urząd ten piastował alawita. Kładło to kres tradycji, w której myśl prezydentem państwa mógł być tylko sunnita. Alawici wyszli z cienia politycznego. Przekształcili się ze społeczności zacofanej, izolowanej i represjonowanej w prężną, dzierżącą władzę.

W 1970 roku Hafiz al-Asad zezwolił na powrót do Syrii Salah ad-Dina al-Bitara – zaocznie skazanego na śmierć w 1969 roku. Decyzja miała charakter propagandowy, prezydent chciał bowiem wykorzystać jego dobre stosunki z państwami arabskimi, w tym z Arabią Saudyjską. Salah ad-Din al-Bitar jednak odmówił, wrócił do kraju dopiero w 1978 roku, ale na krótko. Hafiz al-Asad podejrzewał go spiskowanie. W efekcie S. al-Bitar udał się do Paryża, skąd prowadził działalność opozycyjną wobec władz syryjskich. Zamordowano go w 1980 roku[93].

---

[90] *Salah Jadid, 63, Leader of Syria Deposed and Imprisoned by Assad*, „The New York Times" 24.08.1993, http://www.nytimes.com/1993/08/24/obituaries/salah-jadid-63-leader-of-syria-deposed-and-imprisoned-by-assad.html (dostęp 30.04.2016); *Nureddin al-Atassi, 63: Former Syria President*, „The New York Times" 5.12.1992, http://www.nytimes.com/1992/12/05/obituaries/nureddin-al-atassi-63-former-syria-president.html (dostęp 30.04.2016).

[91] Ł. Fyderek, *Pretorianie i technokraci*..., op. cit., s. 54–60.

[92] P. Seale, *Asad*..., op. cit., s. 164.

[93] R. Koven, *Prominent Enemy of Syria's Assad Is Slain in Paris*, „Washington Post" 22.07.1980, https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1980/07/22/prominent-enemy-of-syrias-assad-is-slain-in-paris/03d0ff98-33a5-4c84-9fe8-a3b0b3df0851 (dostęp 3.05.2016).

W tle toczących się walk wewnętrznych w armii i partii Al-Baas społeczeństwo syryjskie czekało na zmiany. Po 1963 roku wykazywało pełną otwartość na przemiany społeczno-polityczne. Partia Al-Baas dość szybko zaproponowała im reformy na rzecz świeckości państwa, odchodząc od tradycji religijnej. Na początku były one radykalne, a działalność członków partii konsekwentna. Jej przedstawiciele na przykład kontrolowali instytucje religijne i przemówienia duchownych. Młodzieżówka partii Al-Baas organizowała patrole uliczne, które dręczyły kobiety w tradycyjnych strojach jak hidżab czy nikab[94]. Poza propagowaniem laickiego państwa basiści wysunęli wiele propozycji związanych z modernizacją państwa i walką z analfabetyzmem. Partia miała uwolnić społeczeństwo od korupcji, nepotyzmu, systemu rodzinnego i plemiennego. Nowoczesne i świeckie państwo miało być oparte na zasadach socjalizmu, wolności i jedności społeczeństwa.

W imię demokracji ludowej członkowie partii Al-Baas rozpoczęli tworzenie nowych organizacji społecznych lub przenikali do już istniejących w celu rozszerzenia swoich wpływów wśród mas. Działali i prowadzili indoktrynację wśród chłopów, robotników, młodzieży i kobiet. Należy zaznaczyć, że struktury organizacji ludowych również upartyjniono, a celem tego było odejście Syryjczyków od podziałów na sekty, regiony, plemiona. Chciano w ten sposób stworzyć lud wolny od tych rozłamów, aby utorować drogę do budowy nowoczesnego społeczeństwa socjalistycznego. W rzeczywistości nie wywiązali się z powierzonego zadania.

Środkiem do wzmocnienia władzy przez basistów w społeczeństwie syryjskim przy jednoczesnym osłabieniu wielkich posiadaczy ziemskich była reforma rolna. Przed jej wprowadzeniem 60–80% gruntów należało do obszarników i tyle samo gospodarstw chłopskich nie miało ziemi lub posiadało niewielkie działki[95]. Teren przeznaczony pod reformę wyniósł około 45% ziem uprawnych, czyli 2,45 mln hektarów. Z podziału ziem obszarników do połowy 1961 roku skorzystało 14 064 rodzin (49 083 osoby), a z dóbr państwowych 2090 rodzin (11 640 osób)[96]. W 1964 roku powołano do życia Związek Rolników, aby w ten sposób przyciągnąć tę grupę zawodową do rewolucji agrarnej[97]. Było to jednak

---

[94] A. Saadedin, *Ichwan al-Muslimun fi Suria 1977–1983* [Bractwo Muzułmańskie w Syrii w latach 1977–1983], http://www.ikhwanwiki.com/index.php?title=ةبعرملا_رزاجملا_تاونسا&oldid=675597#.D8.B9.D8.A7.D8.B4.D8.B1.D8.A7_:_.D8.AE.D8.B7.D8.A7.D8.A8_.D8.B1.D9.81.D8.B9.D8.AA_.D8.A3.D8.B3.D8.AF.D9.81.D9.8A_.D8.A7.D9.84.D9.85.D8.A4.D8.AA.D9.85.D8.B1_.D8.A7.D9.84.D9.82.D8.B7.D8.B1.D9.8A (dostęp 3.12.2017).

[95] M. Gdański, *Arabski Wschód*, Warszawa 1963, s. 339.

[96] Ibidem, s. 344–345.

[97] K. Deeb, *Tarih Surija*..., op. cit., s. 338.

trudne, ponieważ od członków związku wymagano jednocześnie przynależności do partii Al-Baas. Do 1971 roku udało się zrekrutować jedynie 17% rolników[98], gdyż związki plemienne, rodzinne i sekciarskie okazały się silniejsze i oporne na tego rodzaju manipulacje.

W wyniku suszy, która nawiedziła Syrię w latach 60., i ograniczenia importu sprzętu rolniczego wydajność rolna spadła. W odpowiedzi władze postawiły na rozwój przemysłu, poddając go znacjonalizowaniu[99]. Po przewrocie z 1963 roku przez cztery lata członkowie partii Al-Baas zdominowali związki zawodowe i organizacje robotnicze. Wymienili starych członków, zamieniając na swoich zwolenników[100]. W 1969 roku funkcjonowało 165 związków zawodowych złożonych ze 145 tys. pracowników z ogólnej liczby 300 tys. pracujących w przemyśle[101]. W latach 60. znacjonalizowano nie tylko duże zakłady produkcyjne, lecz także banki. W wyniku tych zmian własnościowych przy obsadzaniu stanowisk kierowano się przynależnością do partii. Istotną rolę odgrywał nepotyzm i korupcja, mimo jednoczesnych haseł walki z nimi. Rozbudowana biurokracja hamowała rozwój przedsiębiorstw, co miało wpływ na sytuację robotników. Ich wydajność była niewielka, a straty przewyższały zyski, co rzutowało na stan gospodarki syryjskiej. Jej zła kondycja wynikała także z procesów nacjonalizacji, chaotycznych planów gospodarczych, wspomnianej korupcji, częstych przewrotów wojskowych oraz słabości systemów zdrowotnego i edukacyjnego.

W państwie syryjskim członkowie partii obsadzali swoimi przedstawicielami także rady ludowe, których celem było urzeczywistnienie demokracji ludowej, czyli rzekomego udziału ludu we władzy. Działały one od najniższego szczebla podziału terytorialnego państwa – karii (wioska) do muhafazatu (odpowiednik województwa w Polsce), zajmując się przede wszystkimi społecznymi kwestiami z wyjątkiem spraw politycznych[102].

Pomimo wielu wysiłków ze strony członków partii Al-Baas nie zdołano dokonać w społeczeństwie syryjskim głębokich przemian. Ideologia partii odgrywała zbyt mało znaczącą rolę w kształtowaniu świadomości społecznej obywateli państwa. Tylko nieliczni z członków partii wierzyli w basistowskie ideały. Większość oficerów uznających się za zwolenników wartości i ideologii partii Al-Baas w rzeczywistości wykorzystywała je jako narzędzie do zdobycia i utrzymania

---

[98] Ibidem.

[99] J. Zdanowski, *Historia Bliskiego Wschodu*..., op. cit., s. 243.

[100] K. Deeb, *Tarih Surija*..., op. cit., s. 340.

[101] Ibidem, s. 342.

[102] Ibidem, s. 343.

władzy. Panarabizm oraz basistowskie hasła jedności, wolności i socjalizmu nie zjednoczyły więc społeczeństwa. Utrzymywanie i pogłębianie solidarności plemiennej, religijnej czy narodowej stało w sprzeczności z ideą budowania państwa demokratycznego i odpowiednich postaw obywatelskich. Trudno było mówić w tym czasie (1963–1970) o działaniu na rzecz dobra państwa czy ogółu. Poprzez rozwinięty sektarianizm i klientelizm interes grupy był najważniejszy, a za sprawą nepotyzmu i korupcji rozwijano sieć osób posłusznych i lojalnych.

Władze syryjskie reprezentowane przez członków partii Al-Baas zaproponowały społeczeństwu demokrację ludową. Stwarzała ona w istocie jedynie pozory klasycznej demokracji, ograniczając pluralizm polityczny i wolności obywatelskie. Miało to związek nie tylko z niedemokratycznymi formami sprawowania władzy, lecz także z wprowadzeniem stanu wyjątkowego (który trwał do 2011 r.), jak również z ogromną rolą armii i aparatu bezpieczeństwa w strukturach władzy.

Zgodnie z konstytucją i regulaminem partii Al-Baas z 1947 roku ustrój socjalistyczny był najlepszy, gdyż wywodził się z ducha arabskiego nacjonalizmu. Ponadto zgodnie z powyższym dokumentem przejmowanie władzy mające na celu wprowadzenie i utrzymanie socjalizmu następowałoby poprzez zamachy, czyli na drodze rewolucji, a nie powolnych zmian. Odwołując się do tej zasady, w latach 1963–1970 przeprowadzono trzy udane przewroty. Dzięki nim partia Al-Baas wzmocniła swoją polityczną pozycję w Syrii. Na mocy art. 7 tymczasowej konstytucji z 1969 roku uznano ją za „przewodnią partię w państwie i społeczeństwie". Z niej wywodzili się premierzy i prezydenci państwa (z wyjątkiem L. al-Atasiego), oficerowie armii syryjskiej również należeli do Al-Baas.

Wprowadzając zasady obowiązujące w państwach świeckich, członkom partii Al-Baas nie udało się pokonać lojalności klanowej, etnicznej czy religijnej. Widoczne to było przede wszystkim w reprezentacji najważniejszych instytucji politycznych i armii. Lata 1963–1970 okazały się czasem rywalizacji o wpływy wewnątrz struktur państwa, „przewodniej partii" i wojska. Pod koniec tego okresu stało się jasne, że alawici pokonali inne mniejszości religijne oraz sunnitów w wyścigu o władzę i zdominowali życie polityczne w państwie. Był to początek nowej epoki w politycznych dziejach Syrii.

2. Syria w okresie prezydentury Hafiza al-Asada

2.1. Konsolidacja władzy przez Hafiza al-Asada

Proces przemian politycznych w Syrii w ramach Ruchu Korygującego rozpoczęto od wyboru Ahmada al-Khatiba na urząd prezydenta 18 listopada 1970 roku, a następnie mianowania członków parlamentu, co z kolei miało miejsce 17 lutego 1971 roku. Dokonali tego członkowie Tymczasowego Przywództwa Regionalnego Al-Baas, zapewniając sobie 50% mandatów (czyli 87 na 173 miejsca w Zgromadzeniu Ludowym – Madżlis asz-Szaab). Poza nimi miejsca w parlamencie uzyskali niezależni – 59 mandatów (34%), jak również przedstawiciele Arabskiej Partii Socjalistycznej (11 mandatów), Komunistycznej Partii Syrii (8), Arabskiego Ruchu Socjalistycznego i Socjalistyczni Unioniści (po 4)[103]. Przed nowo powołanym parlamentem postawiono zadania dotyczące zatwierdzenia kandydata na prezydenta oraz przygotowania projektu nowej, stałej konstytucji.

Kolejną zmianą po przewrocie był wybór na urząd prezydenta Syrii. Osobę wskazało Tymczasowe Przywództwo Regionalne Al-Baas 22 lutego 1971 roku. Był nim Hafiz al-Asad, którego kandydatura została następnie zaaprobowana przez parlament. Ostatecznie o jego wyborze zdecydowali obywatele w referendum, które odbyło się 12 marca[104], z frekwencją sięgającą 95,8%. Hafiz al-Asad był jedynym kandydatem na ten urząd. Poparło go 99,2% biorących udział w głosowaniu[105]. Odwołanie się do woli ludu wzmocniło jego władzę. Referendum miało znamiona plebiscytu, ponieważ obywatele, popierając jego osobę na ten urząd, wyrazili wobec niego zaufanie i wzmocnili jego legitymizację.

Dwa lata później odbyły się wybory parlamentarne. Rozkład głosów był podobny do mianowania członków zgromadzenia przez Tymczasowe Przywództwo Regionalne Al-Baas z 1971 roku. Do parlamentu weszli więc przedstawiciele tych samych partii i niezależni. Wówczas najwięcej głosów zdobyła partia Al-Baas (122 mandaty na 186 – 65,6%), a na drugim miejscu uplasowali się niezależni (46 mandatów – 24,8%). Poniżej 10 mandatów otrzymały takie ugrupowania, jak Komunistyczna Partia Syrii (8), Arabska Unia Socjalistyczna (6), Arabski Ruch

---

[103] *Elections in Asia and the Pacific: A Data Handbook*, Vol. 1: *Middle East*, *Central Asia and South Asia*, red. D. Nohlen, F. Grotz, Ch. Hartmann, Oxford 2001, s. 226.

[104] P. Seale, *Al-Asad: as-Syraa ala Asz-Szark al-Awsat* [Al-Asad. Walka o Bliski Wschód], Bejrut 2007, s. 278–279.

[105] *Elections in Asia and the Pacific*..., op. cit., s. 226.

Socjalistyczny (3), Socjalistyczni Unioniści (1)[106]. W porównaniu do wcześniejszego składu parlamentu swoją pozycję wzmocniła partia Al-Baas, zdobywając o 15,6% więcej głosów[107].

Hafiz al-Asad osiągnął swoją pozycję dzięki umiejętności prowadzenia rozgrywek wewnątrzpartyjnych o władzę (co miało miejsce w latach 1963–1970). Poza tym zdolność do rozwiązywania kwestii personalnych w rządzie, administracji publicznej i wojsku przysporzyła mu wielu zwolenników, którzy byli mu wdzięczni za otrzymane posady.

Rządził Syrią twardą ręką przez prawie 30 lat. W tym okresie wybrano go pięć razy na urząd prezydenta. Dzięki niemu alawicka mniejszość zdobyła władzę polityczną i zdominowała kręgi wojskowe. Tym samym większość syryjskiego społeczeństwa, czyli sunnici, została zepchnięta na margines życia politycznego.

Hafiz al-Asad urodził się 6 października 1930 roku w miejscowości Kardaha w muhafazacie Latakia. Wychowywał się w dużej rodzinie (jego ojciec, będąc dwukrotnie żonaty, doczekał się jedenaściorga dzieci), w której panował model patriarchalny. Dorastał w miejscowości całkowicie odizolowanej od cywilizacji (brak dróg, prądu, sklepów). Był pierwszym członkiem rodziny, który ukończył szkołę średnią. Mając 16 lat, został członkiem partii Al-Baas, co było dla zamkniętej społeczności alawickiej czymś nowym. Po skończeniu szkoły średniej pobierał naukę w szkole oficerskiej. W 1955 roku otrzymał stopień porucznika. Dziesięć lat później został ministrem obrony, a następnie premierem, by w 1971 roku objąć urząd prezydenta. Był zwolennikiem panarabizmu i gdy w 1970 roku zmarł Gamal Abdel Naser, charyzmatyczny przywódca tej ideologii, miał ambicje zjednoczenia świata arabskiego i w tym samym roku dokonał bezkrwawego zamachu.

System polityczny za czasów Hafiza al-Asada był spersonalizowany. Oznaczało to, że jego funkcjonowanie uzależnione było od osoby. Uchodził za człowieka odważnego i szlachetnego, podobnie jak jego ojciec. Nawiązanie do któregoś z własnych przodków w kulturze bliskowschodniej było i jest ważne, ponieważ przeszłość zmarłego krewnego określała teraźniejszość potomka. Ojciec Hafiza, Ali Sulejman, był postrzegany jako człowiek o uznanym autorytecie i jako jedyny z nielicznych osób w okolicy zdobył umiejętność czytania i pisania. W 1927

[106] Ibidem.

[107] Ibidem.

roku, czyli na trzy lata przed urodzeniem Hafiza, zmienił nazwisko z Al-Wahisz, co w języku arabskim oznacza bestia, na Al-Asad – lew[108].

Hafiza al-Asada cechowała z kolei odpowiedzialność, ambicja, spryt i konsekwencja w działaniu. Na początku kariery politycznej był ostrożny i cierpliwy. Zdawał sobie sprawę ze swojego pochodzenia, czyli przynależności do mniejszości w Syrii. Z tego powodu na początku rządził zakulisowo, wykorzystując nieznanego sunnitę Ahmada al-Khatiba, powołanego 18 listopada 1970 roku na urząd prezydenta[109], który piastował go jednak krótko. Po paru miesiącach, 22 lutego 1971 roku, został odwołany, a jego miejsce zajął wówczas Hafiz al-Asad. Posunięcie to świadczyło o jego przebiegłości i sprycie politycznym.

Prezydent Hafiz al-Asad zaliczał się do zrównoważonych polityków, wysłuchujący opinii innych, choć i tak czyniący według swojej woli. Światowi politycy określali go jako osobę cierpliwą, spokojną i upartą, ale jednocześnie przebiegłą. W ich ocenie nie okazywał publicznie zdenerwowania i ukrywał emocje oraz zamiary. Należał do trudnych negocjatorów[110]. Nie był człowiekiem ufnym, co miało związek z urodzeniem się w rodzinie alawickiej, wyznawców tej religii charakteryzowała bowiem *takijja*, co oznaczało lęk i ostrożność wobec obcych. Miało to związek z prześladowaniami członków tej społeczności z powodów religijnych ze strony sunnitów. Hafiz al-Asad należał do osób upartych i zawziętych, co z kolei wynikało z wychowania w surowych warunkach. Rzutowało to na jego konsekwencję w działaniu i dążeniu do celu, bez zważania na środki i metody. W tym też tkwi przyczyna usuwania z drogi tych (niezależnie od religii), którzy mu się przeciwstawiali, nie miał dla nich pobłażliwości. W celu utrzymania władzy tolerował za to korupcję i szantaż w stosunku do swoich przeciwników[111]. Był pierwszym prezydentem w Syrii o pochodzeniu chłopskim i alawickim, co wskazuje na przejście z marginesu życia społecznego na jego szczyty. Korzenie te spowodowały, że sprzyjał warstwie chłopów, których na V Zjeździe Związku Rolników w kwietniu 1981 roku uznał za decydentów we wszystkich kwestiach dotyczących ziemi i spraw rolnych[112].

---

[108] P. Seale, *Asad*..., op. cit., s. 17.

[109] S.M. Moubayed, *Steel & Silk*..., op. cit., s. 617.

[110] H. Batatu, *Syria's Peasantry: The Descendants of its Lesser Rural Notables, and Their Politics*, New Jersey–Chichester 1999, s. 471.

[111] *Kijadi baasi jakszif: Hafiz al-Asad isztera wela al-askar we kane adim al-szahsija* [Wysoki urzędnik basitowski ujawnia. Hafiz al-Asad kupował lojalność wojskowych i nie miał osobowości], http://orient-news.net/ar/news_show/84497/0/ءالو-ىرتشا-دسألا-ظفاح-فشكي-يثعب-يداي ق-ي-ةيصخشلا-ميدع-نا كو-ركسعلا (dostęp 28.12.2017).

[112] H. Batatu, *Syria's Peasantry*..., op. cit., s. 467.

Według Patricka Seale'a zaletą przejęcia władzy przez Hafiza al-Asada okazał się fakt, że „poprzedzający go reżim był na tyle znienawidzony, że każda alternatywa zdawała się wybawieniem"[113]. Hafiz al-Asad uchodził wówczas za osobę mniej radykalną niż Salah Dżadid i dlatego społeczeństwo pokładało w nim duże nadzieje. Wraz z objęciem urzędu prezydenta nie miał praktycznie żadnych rywali politycznych. Nastąpiła wymiana elit politycznych będąca wynikiem kilkuletnich walk o władzę, a on został jedynym i niekwestionowanym przywódcą. Tym samym w historii Syrii i działalności partii Al-Baas zakończył się etap przemian rewolucyjnych oraz wewnętrznej rywalizacji o władzę.

Objęcie prezydentury przez Hafiza al-Asada związane było z budową nowoczesnego państwa i społeczeństwa. W realizacji swojej wizji korzystał z doświadczeń Gamala Abdel Nasera, którego uznawał za największego i najbardziej wpływowego przywódcę Arabów. Pozostawał także pod wpływem arabskiej tradycji, czyli *azlam an-nizam*, nakazującej przywódcy lub osobom pełniącym władzę otaczać się kręgiem ludzi zaufanych[114]. Powołując się właśnie na nią, powierzył kluczowe stanowiska członkom rodziny i mniejszości alawickiej[115]. Wśród jego najbliższych współpracowników można było wymienić cztery kręgi: 1) rodzinny; 2) plemienny (Al-Kalbija); sektarianistyczny (alawici); 3) osobisty zbudowany na bazie przyjaźni z przedstawicielami różnych grup religijnych i etnicznych; 4) zawodowy, do którego należeli osobiści asystenci i doradcy[116]. Przy budowaniu otoczenia politycznego doceniał dwie cechy: bycie wojskowym (*halfija askarija*) i lojalność (*al-wala*)[117]. Krąg jego zaufanych nazywano „Towarzystwem" lub „Dziesięcioma Wielkimi"[118]. Do współpracowników, poza alawitami, należeli także lojalni sunnici, do których zaliczali się: Abd al-Halim Chaddam, minister spraw zagranicznych, kolega z ławy szkolnej i współpracownik z partii; Abd Allah al-Ahmar, zastępca sekretarza generalnego Przywództwa Narodowego Al-Baas i druga osoba w partii; Mustafa Talas, minister obrony, kolega prezydenta ze szkoły wojskowej w Homs, wspólnie działali w Komitecie Wojskowym w Egipcie[119]; Hikmat asz-Szihabi, szef sztabu armii syryjskiej; Abd ar-Ra'uf al-Kasm, premier Syrii w latach 1980–1987; Zuhajr Maszarika, zastępca

---

[113] P. Seale, *Asad*..., op. cit., s. 169.

[114] Ibidem, s. 172.

[115] E. Zisser, *Asad's Legacy: Syria in Transition*, London 2001, s. 25–36.

[116] P. Seale, *Asad*..., op. cit., s. 172; E. Zisser, *Asad's Legacy*..., op. cit., s. 34.

[117] *Years of Fear: The Enforced*..., op. cit., s. 9–10.

[118] J. Zdanowski, *Historia Bliskiego Wschodu*..., op. cit., s. 245.

[119] K. Deeb, *Tarih Surija*..., op. cit., s. 402–403.

sekretarza generalnego Przywództwa Regionalnego Al-Baas; Mahmud az-Zubi, premier w latach 1987–2000; Faruk asz-Szara, minister spraw zagranicznych Syrii w latach 1984–2006[120]. Dopuszczając ich do wąskiego grona zaufanych, prezydent chciał w ten sposób zdobyć przychylność sunnitów. Poza tym mając ich u swojego boku, nie musiał obawiać się buntu z ich strony. Podzielenie się władzą z sunnitami miało również uzasadnienie religijne. W ten sposób prezydent będący alawitą otaczał się sunnitami i wytrącał argument nieidentyfikowania się z tą grupą religijną. Poza sunnitami Hafiz al-Asad próbował również zdobyć życzliwość druzów. W tym celu odznaczył za zasługi Sultana Paszę al-Atrasza, przywódcę powstania przeciwko francuskim władzom mandatowym w 1925 roku, który cieszył się ogromnym szacunkiem zarówno w społeczności druzyjskiej, jak i wśród pozostałych Syryjczyków. Miało to pokazać, że prezydent jest ponad sektarianistycznymi podziałami[121].

Od lat 80. Hafiz al-Asad dążył do wielkości, chcąc być ponad wszystkimi, co spowodowało, że stał się niedostępny i jednocześnie dominujący nad innymi. W 1984 roku, korzystając ze swoich prerogatyw, utworzył stanowiska dla trzech wiceprezydentów, do których zaliczali się: Rifat al-Asad, brat prezydenta, któremu powierzono kwestie wojska i bezpieczeństwa, Abd al-Halim Chaddam[122], w latach 1984–2005 zajmujący się polityką wewnętrzną i zagraniczną, i Zuhajr Maszarika, w latach 1984–2006 odpowiedzialny za sprawy partii Al-Baas[123]. Krok ten był podyktowany zwiększeniem kontroli nad państwem i pogarszającym się stanem zdrowia Hafiza al-Asada. Poza tym prezydent Syrii chciał w ten sposób poskromić zapał swojego brata do przejęcia władzy w państwie.

Hafiz al-Asad prowadził ostrożną i przemyślaną politykę, realizując zamiar zbudowania trwałych podstaw władzy w celu jej utrzymania. Uważał, że Syria potrzebuje narodowego pojednania, a tym, co mogło cementować społeczeństwo, jest ideologia panarabizmu, która pozwoliła mu zdobyć popularność[124]. Jednym z celów osiągnięcia spójności społecznej było złagodzenie polityki między innymi poprzez zapowiedź amnestii. Dotyczyła przede wszystkim zwolenników

---

[120] E. Zisser, *Asad's Legacy*..., op. cit., s. 34; R.G. Rabil, *Syria, the United States, and the War on Terror in the Middle East*, Westport–London 2006, s. 31.

[121] P. Seale, *Asad*..., op. cit., s. 169–171.

[122] Po śmierci H. al-Asada pełnił obowiązki prezydenta Syrii do czasu wyboru nowego (10.06–17.07.2000).

[123] J. Zdanowski, *Historia Bliskiego Wschodu*..., op. cit., s. 245.

[124] M. Ma'oz, *Islamic-Arabism Versus Pluralism: The Failure of Intergroup Accommodation in the Middle East*, [w:] *Intergroup Accommodation in Plural Societies*, red. N. Rhoodie, London–Pretoria 1978, s. 135–137.

Salaha Dżadida i Michela Aflaka, dzięki czemu do Syrii mogli powrócić obywatele, którzy zostali zmuszeni do ucieczki po 1963 roku. W większości byli to sunnici należący do dawnej elity rządzącej. Ich powrót miał wzmocnić wyedukowane i bogate elity polityczne, którym Hafiz al-Asad dał gwarancję nieobjęcia ich majątków procesem nacjonalizacji[125]. Podobnie postąpił wobec działaczy partii Al-Baas, którzy opuścili Syrię (poza wąską grupą przeciwników politycznych, a w szczególności zwolenników S. Dżadida) oraz dawnych aktywistów z kręgu Michela Aflaka. Na apel Hafiza al-Asada odpowiedziało łącznie około 2 tys. osób, w tym tacy działacze, jak George Saddiqni, były minister informacji, oraz Shaker al-Fahham, były minister edukacji. Amnestią objęto również więźniów należących przede wszystkim do mniejszości alawickiej. Pozyskanie wyżej wymienionych osób miało związek z brakiem kadry partyjnej, jednak zaproszenie ich do udziału we władzy obwarowane było warunkiem zachowania lojalności wobec Hafiza al-Asada. Przeprowadzenie amnestii pozwoliło mu w istocie nie tylko odbudować kadry, lecz także zdobyć przychylność zwolenników Salaha Dżadida, Michela Aflaka i wzmocnić poparcie dla siebie we własnej społeczności[126].

W celu zachowania pozorów pluralizmu politycznego Hafiz al-Asad utworzył w 1972 roku koalicję lewicowych ugrupowań z partią Al-Baas na czele pod nazwą Narodowy Front Postępu (Al-Dżabha al-Watanijja at-Takaddumijja). Część z nich wyłoniła się z samej partii Al-Baas w latach 60. lub z nią w przeszłości współpracowała[127]. Wśród najważniejszych z nich można wymienić stronnictwo Akrama Hauraniego (jednak ten nie chciał współpracować z H. al-Asadem i emigrował do Libanu), Komunistyczną Partię Syrii, czyli stronnictwo Chalida Bagdasza i Yusefa Fajsala, i syryjską Partię Socjal-Nacjonalistyczną. Z czasem do koalicji przystąpiły także związki zawodowe. Formacja ta miała na celu oddalić argument na rzecz systemu jednopartyjnego w Syrii i stworzyć pozory politycznej konkurencji. Jej zadaniem było także przekonanie społeczeństwa o posiadaniu realnej reprezentacji i tym samym o wpływie na władzę. Poprzez utworzenie takiego frontu prezydent zwiększył w istocie grono osób zależnych

---

[125] V. Perthes, *The Political Economy of Syria under Asad*, London–New York 1995, s. 49–61; F.H. Lawson, *Global Security Watch-Syria*, Santa Barbara–Denver–Oxford 2013, s. 14–19.

[126] P. Seale, *Asad*..., op. cit., s. 171.

[127] E. O'Bagy, *Syria's Political Struggle: Spring 2012*, „Backgrounder" Spring 2012, http://www.understandingwar.org/sites/default/files/Backgrounder_SyriasPoliticalStruggle_Spring2012.pdf (dostęp 1.12.2017); V. Perthes, *Syria's Parliamentary Elections: Remodeling Asad's Political Base*, MERIP 174, http://www.merip.org/mer/mer174/syrias-parliamentary-elections (dostęp 1.12.2017); E. Picard, *Arab Military in Politics: from Revolutionary Plot to Authoritarian Regime*, [w:] G. Luciano, *The Arab State*, Berkeley–Los Angeles 1990, s. 200–202.

od niego i jego polityki. Syryjczycy nazywali ugrupowania wchodzące w skład Narodowego Frontu Postępu „partiami mikrobusu" (*ahzab mikrobas*), obrazując fakt, że ich nieliczni członkowie mogli pomieścić się w autobusie niewielkiego rozmiaru[128]. Według klucza programowego partie te były zbliżone w założeniach do partii Al-Baas i nie odgrywały znaczącej roli, co nie przeszkadzało członkom Narodowego Frontu Postępu brać udziału w wyborach parlamentarnych w celu zachowania pozorów pluralizmu politycznego. Według art. 14 syryjskiego prawa wyborczego kandydaci do Zgromadzenia Ludowego dzielili się na dwie kategorie: pierwszą byli rolnicy i robotnicy (stanowiący co najmniej 50% całego składu parlamentu), a drugą inne grupy społeczne. Na mocy art. 1 dekretu nr 2 z 9 stycznia 1986 roku za rolnika uważa się osobę, która sama pracuje na roli lub współpracuje z innymi, a rolnictwo jest jedynym źródłem jej utrzymania. Z kolei za robotnika została uznana osoba pracująca w sektorze państwowym, mieszanym lub prywatnym otrzymująca wynagrodzenie[129].

Zgodnie z prawem wyborczym czynne prawo należało do każdego obywatela Syrii bez względu na płeć po ukończeniu 18. roku życia i wpisaniu go do rejestru stanu cywilnego (art. 3). Prawa tego zostały pozbawione osoby zatrzymane, chore psychicznie, skazane na mocy art. 63, 65, 66 kodeksu karnego lub które dopuściły się haniebnego przestępstwa (art. 4). Grono to w 1998 roku powiększono jeszcze o oficerów wojskowych i policjantów w służbie czynnej[130] (nie dotyczyło to jednak biernego prawa wyborczego). Z kolei prawo do bycia wybranym przysługiwało każdemu syryjskiemu Arabowi, bez względu na płeć, po spełnieniu kilku warunków, którymi było ukończenie 25 lat, posiadanie obywatelstwa Syrii (syryjski Arab) przez okres co najmniej pięciu lat przed kandydowaniem do parlamentu, umiejętność czytania i pisania (art. 17). Do parlamentu mogli kandydować ministrowie (z kontynuacją swojej funkcji), muhafiz (czyli wojewoda) i oficerowie policji w swoim i innym muhafazacie, w którym pełnili nadaną im funkcję, oraz inni pracownicy urzędów państwowych i publicznych

---

[128] H. Baba, *Džaraid ahzab al-džabha al-watanija at-takadumija, sahafat „kul we uszkur"* [Gazety Partii Narodowego Postępu w Syrii, prasa „Jedz i podziękuj"], http://hem.bredband.net/cdpps/a10.htm (dostęp 21.12.2017).

[129] *Kanun al-intihabat as-Surija* [Syryjskie prawo wyborcze], „Al-Jazeera", http://www.aljazeera.net/home/print/f6451603-4dff-4ca1-9c10-122741d17432/f1aa42d0-574f-4cb6-8861-939eefe2b912 (dostęp 21.12.2017).

[130] Dekret ustawodawczy nr 5 z 4 sierpnia 1998 r. – Syryjskie prawo wyborcze, http://www.aljazeera.net/home/print/f6451603-4dff-4ca1-9c10-122741d17432/f1aa42d0-574f-4cb6-8861-939eefe2b912 (dostęp 21.12.2017).

(pod warunkiem otrzymania urlopu bez wynagrodzenia na czas kampanii wyborczej do parlamentu, art. 18).

Okręgi wyborcze pokrywały się z obszarami muhafazatów, z wyjątkiem Aleppo i Damaszku (podzielonych na dwie części – miasto i muhafazat)[131]. Na podstawie dekretu ustawodawczego nr 4 z 12 kwietnia 1990 roku zwiększono liczbę członków Zgromadzenia Ludowego z 195 do 250. W efekcie w majowych wyborach z 1990 roku zgłoszono około 9 tys. niezależnych kandydatów w całej Syrii. Byli niezależni tylko z pozoru, ponieważ ich kandydatury musiały być zaakceptowane przez władze i służby bezpieczeństwa. Dzielili się na cztery grupy: prawnicy, lekarze, nauczyciele akademiccy reprezentujący głównie zamożne rodziny; biznesmeni; tradycyjni liderzy (w tym religijni); znane osoby życia publicznego, jak dziennikarze czy artyści[132]. W wyniku wyborów do parlamentu dostało się 84 niezależnych kandydatów, wśród których byli między innymi przedstawiciele mniejszości – druz, chrześcijanin i Kurdowie[133]. Różne źródła podają, że tych ostatnich było sześciu[134]. W kolejnych wyborach w 1994 roku kandydaci kurdyjscy nie otrzymali już pozwolenia na wystawienie swoich przedstawicieli do zgromadzenia.

Jak podkreślano w oficjalnych mediach, prezydent Syrii, dokonując zmian w prawie wyborczym, chciał przez to zachęcić niezależnych kandydatów do ubiegania się o mandat w parlamencie[135]. Należy jednak podkreślić, że zwiększenie liczby członków i przyznanie jednej trzeciej miejsc w zgromadzeniu kandydatom niezależnym nie zachwiało pozycji partii rządzącej i jej satelickich ugrupowań. Łącznie otrzymywali 166–167 miejsc, czyli 66% mandatów (w latach 1990–2003). Podzielenie się władzą z innymi przez członków partii Al-Baas było zatem zabiegiem pozornym, gdyż w praktyce nie istniała taka siła polityczna, która by jej zagrażała. Dbając o właściwe proporcje w podziale mandatów, jednak dopuściła się ona w 1990 roku manipulacji. Ich ofiarą padł pewien dziennikarz, który mimo zdobycia mandatu w oficjalnych wynikach został ogłoszony przegranym. Znany

---

[131] W mieście Damaszek wybierano 29 członków do parlamentu, a w muhafazacie Damaszek – 19. Z kolei w mieście Aleppo było to 20 osób, a w muhafazacie Aleppo – 32. W innych muhafazatach wybierano następującą liczbę kandydatów do Zgromadzenia Ludowego: Homs – 23, Hama – 22, Latakia – 17, Idlib – 18, Tarus – 13, Ar-Rakka – 8, Dajr az-Zaur – 14, Al-Hasaka – 14, Al-Kunajtira – 5, Dara – 10, As-Suwajda – 6. Zob. http://www.aljazeera.net/home/print/f6451603-4dff-4ca1-9c10-122741d17432/f1aa42d0-574f-4cb6-8861-939eefe2b912 (dostęp 21.12.2017).

[132] V. Perthes, *Syria's Parliamentary Elections*..., op. cit.

[133] Ibidem.

[134] *Al-Haraka al-hizbija al-kurdije fi Suria* [Kurdyjski ruch partyjny w Syrii], https://www.enabbaladi.net/archives/145121 (dostęp 21.12.2017).

[135] V. Perthes, *Syria's Parliamentary Elections*..., op. cit.

jest też przypadek Jamila al-Asada (brata prezydenta), przez którego trzeba było powtórzyć wybory w muhafazacie Latakia, ponieważ otrzymał więcej głosów, niż wynosiła liczba głosujących[136].

Dopuszczenie niezależnych do udziału w wyborach zostało uznane mimo wszystko za krok w stronę złagodzenia dyktatorskich rządów prezydenta. Hafiz al-Asad chciał w ten sposób ubiec ewentualne protesty ze strony syryjskiego społeczeństwa powstałe na fali zmian politycznych zachodzących w Europie Wschodniej. Mogło to być także podyktowane przypodobaniem się społeczeństwu przed wyborami prezydenckimi w grudniu 1991 roku i chęcią zaproponowania na urząd prezydenta w kolejnych wyborach swojego syna – Basila al-Asada. Innym jeszcze powodem mógł być także wzrost liczby aktywnych politycznie Syryjczyków.

Poza wzmocnieniem władzy na poziomie parlamentu prezydent szukał również poparcia na poziomie lokalnym. W tym celu 3 marca 1972 roku zorganizowano pierwsze wybory do organów samorządowych, czyli rad lokalnych. W ich gestii leżały kwestie ekonomiczne regionu, a także edukacja, służba zdrowia, transport i infrastruktura, nie mogły z kolei zajmować się zagadnieniami ogólnokrajowymi. Rady te liczyły od 20 (w małych miejscowościach) do 100 osób (w dużych aglomeracjach miejskich jak Aleppo i Damaszek)[137], a 51% miejsc w tych radach było przeznaczone dla rolników i robotników, podobnie jak w Zgromadzeniu Ludowym, pozostałe 49% dla biznesmenów, ekspertów i intelektualistów. Kandydować mogli członkowie partii Al-Baas, Narodowego Front Postępu oraz niezależni po uprzednim zaakceptowaniu ich przez władzę i służby bezpieczeństwa[138]. Stan ten nie odzwierciedlał jednak pełnej reprezentacji społeczności lokalnej, ale był odbiciem rzeczywistych potrzeb władzy centralnej. Z udziału w wyborach do rad lokalnych bardzo często byli wyłączeni przedstawiciele mniejszości, co w szczególności dotyczyło Kurdów, zdarzało się bowiem, że na obszarze zamieszkanym w większości przez tę społeczność w radzie lokalnej nie zasiadał żaden ich przedstawiciel. Miało to związek z niewyrażeniem zgody przez służby bezpieczeństwa na ich kandydowanie oraz represjami, które mogły dotknąć potencjalnych kandydatów (włącznie z aresztowaniem).

Poza radami lokalnymi najważniejszą rolę w sprawowaniu władzy w terenie odgrywali: muhafiz, czyli wojewoda będący przedstawicielem władzy centralnej,

---

[136] Ibidem.

[137] P. Seale, *Asad*..., op. cit., s. 283.

[138] Ibidem.

tj. prezydenta; sekretarz oddziału partii Al-Baas działający na rzecz interesów członków, który miał możliwość kontrolowania pracy muhafiza; lokalny oddział Dyrektoriatu Bezpieczeństwa Politycznego (Idarat al-Amn as-Sijasi) z alawitą na czele[139]. Ranga wyżej wymienionych instytucji i urzędów zależała od przynależności religijnej osoby, która stała na ich czele (ich prestiż rósł, gdy był to alawita) oraz położenia muhafazatu (czy był to obszar przygraniczny, czy nie).

Próba osłabienia władzy Hafiza al-Asada poza członkami Ugrupowania Bractwa Muzułmańskiego przyszła także ze strony brata prezydenta Syrii – Rifata al-Asada, który już w styczniu 1980 roku na VII Kongresie Regionalnego Przywództwa Al-Baas próbował wzmocnić swoją pozycję. W przemówieniu na tym spotkaniu stwierdził, że rząd stracił kontrolę nad sytuacją, określił go jako skorumpowany i nieefektywny aparat biurokracji. Uznał, że partia Al-Baas zajmuje się jedynie jałowymi ideologicznymi dysputami, a obywatele nie wykazują się żadną odpowiedzialnością. W zaistniałej sytuacji wezwał ludzi do całkowitej lojalności i poniesienia ofiarności w obronie państwa przed wrogami, jeśli zajdzie taka konieczność. Dokonał analogii do Józefa Stalina, który w imię rewolucji złożył ofiarę z 10 mln ludzi[140].

Rifat al-Asad zyskał silną pozycję w państwie. Dowodził jednostkami sił specjalnych o nazwie Saraja al-Difa (Kompanie Obrony), które liczyły 55 tys. żołnierzy i były wyjątkowo dobrze uzbrojone, dysponowały między innymi ciężkim sprzętem[141], miały własne oddziały pancerne, artylerię, obronę powietrzną i helikoptery. Oficjalnie podlegały dowództwu ministra obrony, a *de facto* była to prywatna gwardia rodziny Al-Asadów, całkowicie niezależna od pozostałych struktur armii[142]. Usytuowanie Rifata al-Asada w strukturach władzy wzrosło po dokonaniu nieudanego zamachu na brata, prezydenta Syrii, przez członków Ugrupowania Bractwa Muzułmańskiego 26 czerwca 1980 roku. Wówczas otrzymał on wolną rękę w stosowaniu przemocy wobec przeciwników politycznych (islamistów). Działając więc na korzyść władającego brata, rozstrzeliwał więźniów zakładu karnego w miejscowości Tadmur (Palmira) oraz pomagał mu stłumić powstanie w Hamie w 1982 roku, czym wzmocnił swoją pozycję. Prezydent w obliczu pogłębiającej się choroby dostrzegł w nim rywala, co miało wpływ na nieprzyjęcie go do grona zaufanych współpracowników (złożonych z samych sunnitów). To uraziło ambicje polityczne Rifata al-Asada i doprowadziło do

---

[139] Ibidem, s. 284–285.

[140] Ibidem, s. 327.

[141] N. van Dam, *The Struggle for Power in Syria*..., op. cit., s. 119.

[142] S.M. Moubayed, *Steel & Silk*..., op. cit., s. 156.

braterskiego konfliktu w listopadzie 1983 roku. W tym czasie prezydent chorował i pojawiło się pytanie o jego sukcesję. W celu przejęcia władzy Rifat al-Asad zwołał zebranie Przywództwa Regionalnego Al-Baas, na której podjęto decyzję o przejęciu władzy tymczasowej przez tę instytucję z nim na czele[143]. W lutym 1984 roku prezydent wyzdrowiał i przejął ponownie kontrolę nad państwem. Próba sił między braćmi skończyła się mianowaniem Rifata na stanowisko jednego z trzech wiceprezydentów (sprawy wojska i bezpieczeństwa) i jednoczesnym rozwiązaniem jednostki specjalnej Saraja al-Difa, której dowodził[144]. Warto dodać, że nieoficjalnie został oskarżony o udział w zamachu bombowym na życie jednego z trzech wiceprezydentów – Abd al-Halima Chaddama. Był to powód podjęcia decyzji o jego wydaleniu z Syrii. W 1984 roku wysłano go na misję dyplomatyczną do Moskwy, z której już do Syrii nie wrócił, rozpoczynając emigrację do Francji, Szwajcarii i Hiszpanii[145]. Ze stanowiska wiceprezydenta Syrii został formalnie odwołany dopiero w 1998 roku.

Poza Rifatem drugi brat prezydenta – Jamil również dążył do wzmocnienia swojej pozycji we władzy, stwarzając tym samym zagrożenie dla Hafiza al-Asada. Nie czynił jednak tego tak spektakularnie, jak Rifat. Potajemnie stworzył własną organizację polityczną, która oficjalnie uchodziła za szyickie stowarzyszenie religijne o nazwie Dżamijja al-Murtada al-Hajrija, a w istocie stanowiła alternatywę dla partii Al-Baas[146]. Jamil al-Asad jako parlamentarzysta popierał Rifata w jego działaniach zmierzających do przejęcia władzy[147]. Z tego powodu jego wpływy zostały ograniczone i w konsekwencji zajęto część majątku Jamila, a Dżamijja al-Murtada al-Hajrija rozwiązano[148]. W konsekwencji drugi brat prezydenta zajął się prywatnym biznesem i opuścił Syrię w 1997 roku.

Najpoważniejszym zagrożeniem dla władzy Hafiza al-Asada była działalność Ugrupowania Bractwa Muzułmańskiego, które uaktywniło się wraz z pojawieniem się kryzysu konstytucyjnego mającego miejsce przed przyjęciem

---

[143] *Ma la tarifuhu an al Al-Asad: Rifat al-Asad* [To, czego nie wiesz o rodzinie Al-Asada. Rifat al-Asad], http://www.souriyati.com/2015/09/02/19806.html (dostęp 12.12.2017).

[144] R. Boris, R. Mason, A. McGowan, J. Sinai, *Syria, a country study*, Washington 1988, s. 212.

[145] Y. Olmert, *The Syrian Arab Republic*, [w:] *Middle East Contemporary Survey*, red. I. Rabinovich, H. Shaked, Boulder–London 1986, Vol. 10, s. 605–606; D. Hopwood, *Syria 1945–1986 (RLE Syria): Politics and Society*, London–New York 2013, s. 70–72.

[146] P. Seale, *Al-Asad: as-Syraa*..., op. cit., s. 694.

[147] R. Boris et al., *Syria, a country study*..., op. cit., s. 209.

[148] P. Seale, *Al-Asad: as-Syraa*..., op. cit., s. 695; G.C. Gambill, *The Assad Family and the Succession in Syria*, „Middle East Intelligence Bulletin" 2000, Vol. 2, No. 6, http://www.meforum.org/meib/articles/0007_s2.htm (dostęp 12.12.2017).

projektu ustawy zasadniczej w 1973 roku. Kryzys powstał z powodu wykreślenia przepisu odnoszącego się do religii prezydenta (w przeciwieństwie do wcześniejszych, zgodnie z którymi prezydentem republiki mógł zostać tylko muzułmanin), wywołując protesty w mieście Hama będącym kolebką Bractwa Muzułmańskiego. Aby zapobiec dalszym niepokojom, projekt odesłano z powrotem pod obrady parlamentu, w toku prac uznając za konieczne dodanie przepisu odnoszącego się do wyznania prezydenta Syrii. I tak, w art. 3.1 konstytucji z 1973 roku zapisano, że religią głowy państwa jest islam. Ponadto w art. 7 zawierającym treść przysięgi prezydenta znalazło się sformułowanie: „Przysięgam na Allaha Wszechmogącego". Warto jednocześnie zaznaczyć, że warunek wyznawania przez prezydenta islamu był odejściem od sekularyzmu partii Al-Baas i kompromisem względem sunnickiej większości.

Zbudowanie przez Hafiza al-Asada wizerunku prawowitego muzułmanina było ważnym wyzwaniem, dlatego w 1973 roku zwrócił się do swojego przyjaciela imama Musy al-Sadra, przewodniczącego Najwyższej Rady Szyickiej w Libanie, aby rozwiązał kwestię uznania alawitów za muzułmanów. Ten w odpowiedzi wydał fatwę stwierdzającą, że alawici są odłamem szyizmu[149]. Mimo to opozycja nie zaprzestała protestów, domagając się stwierdzenia, że religią państwową w Syrii jest islam. Propozycja nie została jednak przyjęta.

Prezydent, chcąc pokazać, że jest wiernym muzułmaninem, odbył pielgrzymkę (*umra*) do Mekki w 1974 roku, zaczął brać udział w oficjalnych obchodach świąt w sunnickich meczetach (w tym w tzw. *iftar*, czyli kolacjach w trakcie ramadanu, podczas których H. al-Asad corocznie gościł najważniejszych ulemów)[150]. Przekazał ponadto fundusze na islamskie organizacje dobroczynne, zwiększył pensje pracownikom ministerstwa spraw religijnych i ofiarował 5,4 mln funtów syryjskich na budowę nowych meczetów[151]. Wypowiadając się na temat islamu, Hafiz al-Asad twierdził, że islam „[...] jest religią miłości, postępu i sprawiedliwości społecznej, a także powszechnej równości. Jest to religia, która chroni małych i dużych, silnych i słabych. Jest to religia, która idzie z duchem czasu"[152]. Wszystkie te zabiegi miały uspokoić sunnicką większość i przeciągnąć

---

[149] R. Grant, *The Bekaa Valley War*, „Air Force Magazine" June 2002, s. 61–62; P. Seale, *Al-Asad: as-Syraa*..., op. cit., s. 573.

[150] *Years of Fear: The Forcibly*..., op. cit., s. 17–18; N. Rhoodie, *Intergroup Accommodation in Plural Societies: A selection of conference*, London–Tokio 1978, s. 135–137; E. Zisser, *Hafiz al-Asad Discovers Islam*, „Middle East Quarterly" March 1999, s. 49–56, http://www.meforum.org/465/hafiz-al-asad-discovers-islam (dostęp 28.11.2017).

[151] Ibidem.

[152] P. Seale, *Asad*..., op. cit., s. 279.

przynajmniej część ich przedstawicieli na stronę prezydenta oraz forsować łagodną i bezpieczną (nie fundamentalistyczną) formę islamu. Miało to także odsunąć oskarżenia pod adresem prezydenta o sektarianizm.

Pomimo tych zabiegów islamistom trudno było pogodzić się z przejęciem władzy przez alawitów. Podziemne czasopismo „Al-Nazir" (organ prasowy Ugrupowania Bractwa Muzułmańskiego) nazywało Hafiza al-Asada „niewiernym nusajrytą"[153], a wrogość wobec alawitów Bractwo uzewnętrzniało podczas ataków terrorystycznych przeprowadzanych od 1976 roku[154], których apogeum miało miejsce w Hamie w 1982 roku[155]. Ogłoszenie dżihadu przeciwko władzy syryjskiej wiązało się z zabójstwami politycznymi członków Al-Baas, którymi w większości byli alawici. Do 1980 roku zginęło 300 przedstawicieli tej partii[156]. Syryjskie służby bezpieczeństwa nie od razu wiedziały, kto jest odpowiedzialny za zaistniałe akty terroru. Niepewność miała związek z napiętą sytuacją na Bliskim Wschodzie (podpisanie umowy egipsko-izraelskiej w Camp David, zaangażowanie Syrii w konflikt w Libanie). Ostatecznie odpowiedzialne za zamachy okazało się Ugrupowanie Bractwa Muzułmańskiego, a dokładnie jego frakcja Walcząca Awangarda (At-Tali'a al-Mukatila). W reakcji na akty przemocy Najwyższy Sąd Bezpieczeństwa 27 sierpnia 1976 roku stwierdził, że „imperializm i syjonizm uruchomiły swoich agentów i podburzają ich do zbrodniczych czynów, w tym do morderstw i zniszczenia, a także do siania nienawiści pomiędzy synami naszego ludu, pod przykryciem religii, która się od nich odcina"[157].

Jeden z dramatycznych ataków członków ugrupowania miał miejsce na Akademię Kadetów Artylerii w Aleppo 16 czerwca 1979 roku. Zginęło wtedy 32 rekrutów (według innych źródeł 83 osoby[158]), a 54 zostało rannych – w większości

---

[153] A. Drysdale, *The Asad Regime and its Troubles*, MERIP 110, http://www.merip.org/mer/mer110/asad-regime-its-troubles (dostęp 28.11.2017).

[154] B. Lia, *The Islamist Uprising in Syria, 1976–82: The History and Legacy of a Failed Revolt*, „British Journal of Middle Eastern Studies" 2016, Vol. 43, No. 4, s. 6–8. https://s3.amazonaws.com/academia.edu.documents/42708967/B_Lia_-_The_Islamist_Uprising_in_Syria__1976-82_-_BJMES_February_2016.pdf?AWSAccessKeyId=AKIAIWOWYYGZ2Y53UL3A&Expires=1512826956&Signature=WK7R1Ktr0fy2W%2B26N3tlYW12ICg%3D&response-content-disposition=inline%3B%20filename%3DThe_Islamist_Uprising_in_Syria_1976_82_T.pdf (dostęp 9.12.2017).

[155] A. Drysdale, *The Asad Regime*..., op. cit.

[156] B. Lia, *The Islamist Uprising in Syria, 1976–82*..., op. cit., s. 5–9.

[157] N. van Dam, *The Struggle for Power in Syria*..., op. cit., s. 92.

[158] F. Ghadry, *From Hama to Hamas: Syria's Islamist Policies*, Jewish Policy Center, https://www.jewishpolicycenter.org/2009/02/28/from-hama-to-hamas-syrias-islamist-policies (dostęp 5.12.2017).

alawici[159]. Kluczową postacią w przeprowadzeniu tego zamachu był kapitan armii syryjskiej Ibrahim Yousef (sunnita), zwolennik Ugrupowania Bractwa Muzułmańskiego i szef lokalnego oddziału partii Al-Baas[160]. Jego postawa uwidoczniła władzom, że uznawani przez nich dotąd lojalni sunnici mogli jednocześnie sprzyjać ugrupowaniu działającemu na niekorzyść władzy.

Odpowiedź władz na atak na Akademię w Aleppo była bardzo ostra – piętnastu członków bractwa osadzonych w więzieniach zostało ostatecznie skazanych na śmierć. Trzydziestego czerwca 1979 roku Hafiz al-Asad w przemówieniu komentującym stosunek władz do religii stwierdził, że jako wierny muzułmanin zachęca do wiary i walki z fanatyzmem, który jest zaprzeczeniem prawdziwego islamu. Wyraził ufność, że „[...] prawdziwy muzułmanin jest bratem muzułmanina i chrześcijanina, a prawdziwy chrześcijanin jest bratem chrześcijanina i muzułmanina [...]"[161]. Dodał jeszcze, że islam i muzułmanie to jedno, natomiast grupa odpowiedzialna za ataki terrorystyczne jest spoza tej religii[162].

Członkowie Ugrupowania Bractwa Muzułmańskiego dopuścili się także nieudanego zamachu na prezydenta Syrii 26 czerwca 1980 roku. W odwecie za ten akt dzień później Rifat al-Asad wysłał dwie jednostki sił specjalnych Saraja al-Difa (na których czele stał) na więzienie w miejscowości Tadmur (Palmyra), gdzie zabito więźniów należących do tego ugrupowania. Trudno do tej pory ustalić jednoznacznie ich liczbę. Szacunkowe dane wahają się od 250 do ponad 1 tys. osób[163]. W celu oddalenia ewentualnych oskarżeń o ludobójstwo przyjęto wspomniany już wcześniej dekret ustawodawczy nr 49 z 1980 roku. Po tym wydarzeniu nastąpiła fala aresztowań, a skazani usłyszeli wyroki o długoletnim pozbawieniu wolności. Już podczas pobytu w zakładzie karnym byli torturowani, część z nich straciła życie, a inni po aresztowaniu zaginęli (w 1980 r. szacowano ich na około 17 tys.)[164]. Rodziny skazanych i zaginionych znalazły się w trudnym położeniu. Ich członków wykluczano z pracy w instytucjach państwowych, konfiskowano majątki i naruszano prawa obywatelskie. Sytuacja ta dotyczyła ponad 5% syryjskiego społeczeństwa[165].

---

[159] N. van Dam, *The Struggle for Power in Syria*..., op. cit., s. 91.

[160] *The Massacre of the Military Artillery School at Aleppo – Special Report*, The Syrian Human Rights Committeee, http://www.shrc.org/en/?p=19785 (dostęp 5.12.2017).

[161] N. van Dam, *The Struggle for Power in Syria*..., op. cit., s. 94.

[162] Ibidem, s. 94–99.

[163] A. Drysdale, *The Asad Regime*..., op. cit.; *Years of Fear: The Forcibly*..., op. cit., s. 21; N. van Dam, *The Struggle for Power in Syria*..., op. cit., s. 106.

[164] Ibidem, s. 49–50.

[165] Ibidem, s. 54.

Fala represji, jaka dotknęła członków Ugrupowania Bractwa Muzułmańskiego, nie sparaliżowała ich aktywności. W grudniu 1980 roku powstała nowa instytucja zrzeszająca różne organizacje sunnickie o nazwie Front Islamski (Al-Dżabha al-Islamijja). Jego członkowie dokonywali kolejnych zamachów, co spotkało się ponownie z natychmiastową reakcją ze strony rządu. Głównymi powodami wybuchu powstania islamistów było sprawowanie władzy przez mniejszość alawicką, laicyzacja władzy, nieuznawanie alawitów za muzułmanów i chęć stworzenia państwa islamskiego.

Punktem kulminacyjnym starć rządu z islamistami były wydarzenia w Hamie w lutym 1982 roku. W tym czasie miasto zostało całkowicie odcięte przez wojsko[166]. Warto zaznaczyć, że siły uczestniczące w tej operacji zostały tak dobrane, aby w większości stanowili je alawici (ponad 70% oficerów)[167]. Ogółem do Hamy skierowano 12–25 tys. żołnierzy wyposażonych w ciężką artylerię, czołgi i helikoptery bojowe. W wyniku starć stare miasto i jego dzielnica Al-Hadra zostały całkowicie zniszczone, nie mówiąc o ogromnych stratach w ludziach. Szacuje się, że zginęło 5–25 tys. ludności cywilnej[168]. Inne dane wskazują nawet na liczbę 45 tys.[169] Po stłumieniu powstania w mieście pozostała jedynie jedna szósta wcześniejszej jego populacji. Starcia w Hamie zostały zaliczone do jednych z największych zagrożeń dla władzy Hafiza al-Asada. W ich następstwie prezydent Syrii pozbył się sunnickiej opozycji.

W okresie prezydentury Hafiza al-Asada politykę ekonomiczną państwa podporządkowano dwóm celom – wzmocnieniu pozycji Syrii w regionie i zabezpieczeniu władzy urzędującego prezydenta[170]. W związku z tym działania podejmowane w tym sektorze stanowiły jedynie reakcję na rozwiązywanie bieżących problemów, nie podlegając perspektywicznej wizji polityki, która w tym momencie odgrywała służebną rolę wobec działań o charakterze militarnym.

Należy mieć na uwadze, że Syria nie była państwem zasobnym w wiele surowców naturalnych. Ropa naftowa obok rolnictwa stanowiła główny filar syryjskiej gospodarki. Wśród niewielu gałęzi przemysłu rozwinął się jedynie sektor tekstylny i chemiczny, a w handlu zagranicznym przeważał import nad

---

[166] B. Lia, *The Islamist Uprising in Syria, 1976–82*..., op. cit., s. 14–15.

[167] N. van Dam, *The Struggle for Power in Syria*..., op. cit., s. 114–115.

[168] Ibidem, s. 111–112.

[169] D. Arnold, *Syria's 1982 Hama Massacre Recalled: Lesson for Assad Today?*, „Middle East Voices" 3.02.2013, http://middleeastvoices.voanews.com/2012/02/syrias-1982-hama-massacre-recalled-lesson-for-assad-today (dostęp 7.12.2017).

[170] Ł. Fyderek, *Pretorianie i technokraci*..., op. cit., s. 166–167.

eksportem. Do Syrii przywożono najczęściej sprzęt i maszyny niezbędne dla rozwoju przemysłu i rolnictwa, urządzenia elektryczne i artykuły żywnościowe, a wywożono ropę naftową, produkty przemysłu petrochemicznego, bawełnę, owoce i zboża.

Po objęciu władzy przez Hafiza al-Asada sytuacja ekonomiczna w państwie uległa poprawie. Syria weszła w okres stabilności i wzrostu ekonomicznego. Obniżono wówczas ceny na produkty żywnościowe, zniesiono ograniczenia w handlu z Libanem oraz próbowano pozyskać przychylność sektora prywatnego i wzmocnić swoją pozycję na obszarach wiejskich[171]. Prezydentowi nie udało się jednak zlikwidować korupcji, która determinowała wręcz syryjską gospodarkę. Można by nawet rzec, że na swój sposób ją tolerował, hamując wzrost gospodarczy.

Rozwój ekonomiczny państwa syryjskiego miał związek z uzyskaniem pomocy gospodarczej ze strony innych państw, w tym ZSRR. W latach 70. gospodarka rozwijała się w tempie 10% PKB rocznie[172], na przykład w 1976 roku wzrost ekonomiczny wyniósł 9,7%, a najwyższy poziom osiągnął w 1981 roku – 10,2%[173]. Poprawa bytu przeciętnego obywatela znacząco wzmocniła popularność Hafiza al-Asada. Nie trwało to jednak długo. Sytuacja zmieniła się na początku lat 80., kiedy do Syrii przestał napływać kapitał zagraniczny, co pogrążyło państwo w kryzysie[174]. Odpływ zagranicznych inwestorów był związany z zaangażowaniem się Syrii w konflikty poza granicami państwa. Reakcją na tę sytuację było podjęcie decyzji o ograniczonej liberalizacji w sferze gospodarczej (*al-infitah*). W rezultacie odnotowano wzrost PKB, który w pierwszych latach 90. kształtował się na poziomie 10–13%. Później jednak spadł i krytyczny moment osiągnął w 1999 roku, czyli rok przed śmiercią Hafiza al-Asada.

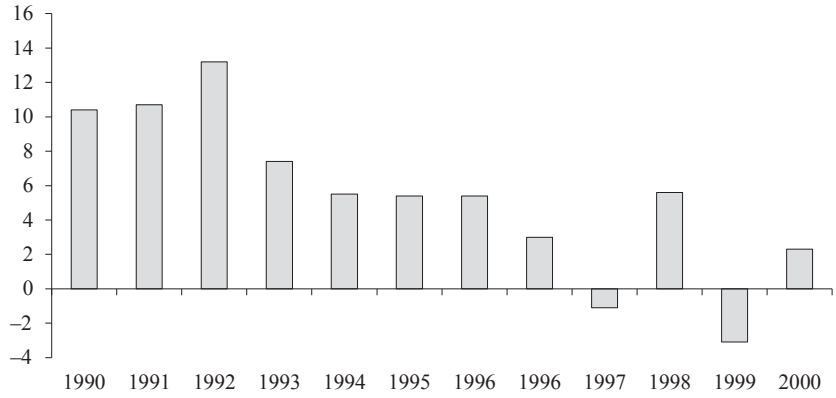
[171] M.M. Huber, *Legitimacy and Hafez al-Asad*, June 1992, s. 56, http://www.dtic.mil/dtic/tr/fulltext/u2/a256213.pdf (dostęp 6.12.2017).

[172] J. Zdanowski, *Historia Bliskiego Wschodu*..., op. cit., s. 244.

[173] H. Hopfinger, M. Boeckler, *Step by Step to an Open Economic System: Syria Sets Course for Liberalization*, „British Journal of Middle Eastern Studies" 1996, Vol. 23, No. 2, s. 185–186.

[174] Ibidem.

Wykres 6. Poziom PKB w Syrii w latach 1990–2000 (w procentach)

Źródło: *Jak wojna w Syrii zmieniła gospodarkę kraju*, http://forsal.pl/artykuly/727901,wojna-w-syrii-gospodarka-syrii.html (dostęp 2.01.2018).

Dla gospodarki syryjskiej szczególnie dotkliwy był udział w konflikcie w Libanie, co doprowadziło do utraty pomocy ekonomicznej ze strony państw arabskich sprzymierzonych z Palestyńczykami. W 1982 roku poziom rozwoju ekonomicznego państwa obniżył się do 3,2%, a dwa lata później spadł do –2,1%[175]. Miało to związek z inwazją Izraela na Liban, co dla Syrii skutkowało ogromnymi stratami w sprzęcie i potrzebą jego odtworzenia. Wpływ na pogłębiający się kryzys ekonomiczny miało także podpisanie układu pokojowego między Egiptem a Izraelem, wymuszając zwiększenie środków z budżetu na armię[176], ograniczenie pomocy finansowej dla Syrii przez państwa arabskie Zatoki Perskiej oraz spadek cen ropy[177]. Do innych przyczyn spowolnienia tempa rozwoju ekonomicznego w Syrii można zaliczyć udzielenie poparcia Iranowi w wojnie iracko-irańskiej w latach 1980–1988. W reakcji na to władze syryjskie zamknęły przesył irackiej ropy naftowej przez swoje terytorium, pozbawiając się tym samym znaczącego zysku z opłat tranzytowych[178]. Z drugiej jednak strony Iran postanowił wspomóc Syrię, eksportując własną ropę po cenach preferencyjnych, którą ta później sprzedawała na rynkach światowych[179]. Kolejnym ważnym czynnikiem hamują-

[175] R. Boris et al., *Syria, a country study...*, op. cit., s. XIV.

[176] K. Deeb, *Tarih Surija...*, op. cit., s. 675.

[177] R. Boris et al., *Syria, a country study...*, op. cit., s. XIV.

[178] Ibidem, s. XXII.

[179] K. Deeb, *Tarih Surija...*, op. cit., s. 676.

cym rozwój syryjskiej gospodarki była trzyletnia susza, która wstrzymała rozwój rolnictwa i przyczyniła się do spadku poziomu wód na rzece Eufrat, doprowadzając tym do obniżenia produkcji energii przez elektrownię wodną.

Najważniejsze znaczenie w rozwoju polityki ekonomicznej Syrii miało jednak podporządkowanie jej kwestii bezpieczeństwa państwu, czyli utrzymania sprawnej armii i prowadzenia operacji wojennych poza granicami. Budżet roczny armii na początku lat 80. osiągnął poziom 50% budżetu państwa, a po kolejnych niepowodzeniach w Libanie jeszcze wzrósł[180]. Oprócz wydatków na armię związanych z obronnością kraju wiele środków zostało także wyasygnowanych na zapewnienie przez prezydenta lojalności oficerów. Hafiz al-Asad utworzył całą siatkę wpływów, zależności wśród przedsiębiorców, którzy finansowali poszczególnych oficerów[181]. Oni z kolei wykorzystywali własne wpływy do przeprowadzania prywatnych interesów i wzbogacania się na nich[182]. To zapewniało prezydentowi posłuch i oddanie.

Podobna sytuacja miała miejsce w instytucjach cywilnych. Prezydent rozbudował aparat biurokratyczny, zatrudniając w nim ogromną rzeszę urzędników państwowych, których liczba w latach 80. sięgnęła 450 tys.[183] Ich pensje nie były wysokie, ale dla nich najważniejsze było jednak zatrudnienie. Niektórzy szacują, że angaż połowy z powyższej liczby byłby wystarczający[184]. Przyrost zatrudnienia w wojsku i administracji nie prowadził do wzrostu gospodarczego, wręcz go osłabiał. Zwiększająca się liczba osób zatrudnionych w sferze publicznej generowała tylko dodatkowe koszty.

Kolejnym wyzwaniem dla władz syryjskich był przyrost naturalny. W ciągu dwudziestu lat (1970–1990) liczba ludności w państwie wzrosła z 6 do 13 mln[185]. Dane z 1986 roku wskazywały na przyrost naturalny na poziomie 3,7% i był on jednym z najwyższych na świecie[186]. Hafiz al-Asad nie poruszał tego zagadnienia, gdyż wielodzietność była pochwalana i pożądana w tradycji islamu. Wzrost populacji Syrii stawiał jednak przed rządem nowe wyzwania związane chociażby z rozwojem szkolnictwa, rynku pracy czy budownictwa mieszkalne-

---

[180] R. Boris et al., *Syria, a country study...*, op. cit., s. 110, 118–119, 276.

[181] E. Zisser, *The Syrian Army: Between the Domestic and the External Fronts*, „Middle East Review of International Affairs Journal" 2001, Vol. 5, No. 1, s. 5.

[182] Ibidem.

[183] K. Deeb, *Tarih Surija...*, op. cit., s. 677.

[184] A. Longuenesse, *The Syrian Working Class Today*, MERIP 1985, Vol. 15, No. 6, s. 17–25.

[185] K. Deeb, *Tarih Surija...*, op. cit., s. 678.

[186] R. Boris et al., *Syria, a country study...*, op. cit., s. XIII.

go. Te działania, jak również wiele innych wymagały od państwa znacznych nakładów finansowych, na co nie było go stać ze względu na przeznaczanie dużej części dochodu na armię kosztem zabezpieczenia socjalnego obywateli. Stanowiło to w konsekwencji przyczynę rosnącej pauperyzacji społeczeństwa. Przeludnienie i bieda wypychała ludzi ze wsi do miast. W 1980 roku w miastach syryjskich mieszkało 50% populacji państwa, co było dużym skokiem w porównaniu do 1960 roku, kiedy współczynnik ten wynosił 37%[187].

Jak już wcześniej zaznaczono, polityka ekonomiczna Hafiza al-Asada nie miała charakteru perspektywicznego, a raczej była prowadzona *ad hoc*. Zazwyczaj stanowiła bezpośrednią reakcję na wybuchające kryzysy, nastawiając się na rozwiązywanie bieżących problemów. Jednym z nich było w połowie lat 80. zachwianie równowagi budżetowej[188]. Rząd w odpowiedzi na ów kryzys ograniczył liberalizację gospodarki, co wiązało się z przyjęciem nowych rozwiązań prawnych, w tym dekretów o prawie rolniczym (dekret nr 10 z 1986 r.) i prawie inwestycyjnym (dekret nr 10 z 1991 r.)[189]. Rozwiązania w nich ujęte były rewolucyjne, odchodziły bowiem od gospodarki centralnie planowanej w kierunku wolnorynkowej[190]. W wyniku podjętych zmian zaczęto również tworzyć przedsiębiorstwa mieszane, w których zarząd spółki miał wolną rękę w prowadzeniu interesów, ale udziały w niej należały do władzy centralnej, podobnie jak zyski. Dotyczyło to najważniejszych firm w państwie. Był to kompromis, który jednocześnie liberalizował gospodarkę, pozwalając kompetentnym przedsiębiorcom na prowadzenie interesów i osiąganie zysków pod kontrolą władzy[191]. Jesienią 1989 roku założono jedenaście korporacji, których kapitał szacowano od 25 do 500 mln funtów syryjskich. Firmy te zaczęły przynosić zyski w połowie lat 90.[192] Władze postawiły na sektor mieszany, który zastępował nierentowne spółki państwowe[193]. Rozwijała się także przedsiębiorczość prywatna. W 1990 roku wartość zainwestowanego kapitału w tym sektorze przewyższała środki pochodzące z sektora publicznego. Ponadto ich udział w handlu zagranicznym w tym samym roku osiągnął pułap 45% (podczas gdy w latach 80. oscylował wokół 10%). Przedsiębiorczość

---

[187] J. Zdanowski, *Historia Bliskiego Wschodu*..., op. cit., s. 244.

[188] H. Hopfinger, M. Boeckler, *Step by Step to an Open Economic System*..., op. cit., s. 184–190.

[189] Ibidem.

[190] Ibidem.

[191] R. Hinnebusch, S. Schmidt, *The State and the Political Economy of Reform in Syria*, Boulder 2009, s. 20–22.

[192] H. Hopfinger, M. Boeckler, *Step by Step to an Open Economic System*..., op. cit., s. 187.

[193] K. Deeb, *Tarih Surija*..., op. cit., s. 681.

prywatna dała zatrudnienie w 75% sile roboczej w Syrii i generowała około 55% produktu krajowego brutto[194]. Wzrost znaczenia prywatnych przedsiębiorców jako nowej grupy społecznej w syryjskiej gospodarce zaniepokoił władze syryjskie, ponieważ nie chciały, aby grupa ta wymknęła im się spod kontroli.

Decyzja państwa o ograniczeniu liberalizacji życia gospodarczego dotknęła w istocie tylko nieliczne sfery, przyczyniając się jedynie do chwilowej poprawy gospodarki (zob. wykres 7) i tym samym chwilowego obniżenia stopy bezrobocia. Po 1992 roku spadek poziomu PKB był już widoczny, toteż reformy gospodarcze zostały wstrzymane, a interwencja władz w sferę gospodarczą wróciła do stanu sprzed *al-infitah*.

Krótkotrwała poprawa stanu gospodarki Syrii, poza wprowadzoną polityką otwarcia ekonomicznego, miała także związek z odkryciem nowych złóż ropy naftowej. Ich eksploatacja zaczęła przynosić zyski sięgające 3 mld dolarów rocznie[195]. Należy jednocześnie podkreślić, że w latach 90. ceny ropy spadły i utrzymywały się na niskim poziomie[196]. Zmiany w syryjskiej gospodarce były także związane z udzieleniem pomocy przez państwa arabskie, na przykład Syria uzyskała od Arabii Saudyjskiej 2,5 mld dolarów w formie inwestycji na infrastrukturę[197]. Sytuacja międzynarodowa wywierała również negatywne skutki dla rozwoju ekonomicznego tego państwa, wiążące się z rozpadem ZSRR, co przełożyło się na wstrzymanie pomocy finansowej i militarnej z jego strony i przyspieszenie zwrotu długu, który wyniósł 25 mld dolarów[198].

Zmiany w gospodarce w sposób nieunikniony generowały wzrost bezrobocia. Według oficjalnych danych wzrastało ono od początku lat 90., aby najwyższy poziom osiągnąć w 1997 roku (15,2%, a według nieoficjalnych informacji – 30%[199]).

---

[194] Ł. Fyderek, *Pretorianie i technokraci*..., op. cit., s. 167.

[195] Average annual OPEC crude oil price from 1960 to 2017 (in U.S. dollars per barrel), https://www.statista.com/statistics/262858/change-in-opec-crude-oil-prices-since-1960 (dostęp 16.12.2017).

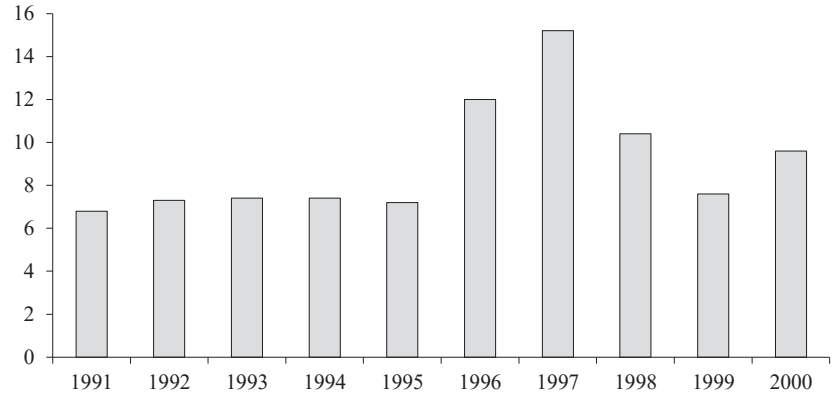
[196] Ibidem.

[197] S. Alianak, *Middle Eastern Leaders and Islam: A Precarious Equilibrium*, New York 2007, s. 144.

[198] K. Deeb, *Tarih Surija*..., op. cit., s. 676.

[199] *Syria Unemployment rate*, http://www.theglobaleconomy.com/Syria/Unemployment_rate (dostęp 2.01.2018); S. Alianak, *Middle Eastern Leaders*..., op. cit., s. 144.

Wykres 7. Stopa bezrobocia w Syrii w latach 1991–2000 (w procentach)

Źródło: *Syria: Unemployment rate*, http://www.theglobaleconomy.com/Syria/Unemployment_rate (dostęp 2.01.2018).

Rozwój ekonomiczny państwa hamowany był przez utrzymującą się korupcję, mimo pozornych działań przeciwdziałających rozwojowi tego zjawiska. Czynności te zbiegły się z okresem przygotowywania Baszszara al-Asada na kolejnego prezydenta Syrii[200]. Jemu powierzono bowiem zadania w tym zakresie, co miało ukazać go jako osobę godną zaufania i zwalczającą łapówkarstwo[201]. Ponadto dzięki zabiegom dokonywanym pod osłoną walki z korupcją mógł pozbyć się osób zagrażających jego władzy. W ten sposób został skierowany na emeryturę szef sztabu Hikmat asz-Szihabi, który krótko potem uciekł do USA. Innych aresztowano, w tym szefów tajnych służb oraz byłych współpracowników Rifata al-Asada. Walka z korupcją osiągnęła apogeum w 1999 roku. Oskarżenia o nią nie dotknęły jednak osób, które wsparły przekazanie władzy Baszszarowi al-Asadowi. Wśród nich byli: Mustafa Talas, Ali Aslan, Asif Szaukat, Bahjat Sulejman, Mahir al-Asad[202].

Pozytywna zmiana sytuacji ekonomicznej w Syrii w latach 70. i tym samym nastrojów wewnątrz państwa pozwoliła Hafizowi al-Asadowi na prowadzenie aktywnej polityki zagranicznej. Poprawienie stosunków dyplomatycznych w tym

---

[200] Ch. Hemmer, *Syria under Bashar al-Asad: Clinging to his roots*, [w:] *Know Thy Enemy: Profiles of Adversary Leaders and Their Strategic Cultures*, red. B. Schneider, J. Post, Montgomery 2003, s. 223.

[201] N. Ghadbian, *The New Asad: Dynamics of Continuity and Change in Syria*, „The Middle East Journal" 2001, Vol. 55, No. 4, s. 625.

[202] Ibidem, s. 626.

czasie było ważnym zadaniem, przed którym stanął prezydent, Salah Dżadid zaniedbał bowiem tę sferę, doprowadzając do izolacji Syrii na międzynarodowej scenie politycznej. Dzięki jego aktywności stosunki z USA i państwami Europy Zachodniej, jak również z ZSRR nie należały do otwartych[203].

Proces odbudowy stosunków międzynarodowych Hafiz al-Asad rozpoczął już w grudniu 1970 roku. Wówczas udał się w podróż do Sudanu, Egiptu i Libii. Zadbał ponadto o poprawę kontaktów z Arabią Saudyjską, Libanem i Irakiem. W styczniu następnego roku wznowił stosunki dyplomatyczne z Marokiem i Tunezją[204].

W dniach 1–3 lutego 1971 roku Hafiz al-Asad, będąc premierem Syrii, złożył pierwszą wizytę w Moskwie wraz z innymi członkami delegacji partyjno-rządowej[205]. Należy podkreślić, że H. al-Asad już od 1966 roku często odwiedzał Związek Radziecki i inne państwa socjalistyczne, co pozwoliło mu zapoznać się z celami i sposobami prowadzenia radzieckiej polityki. Dzięki wizycie w 1971 roku wznowiono przyjazne stosunki i dano nadzieję na pomyślny ich rozwój. Obustronne kontakty miały opierać się na „zasadach równouprawnienia, wzajemnego poszanowania suwerenności, niepodległości i niemieszania się w sprawy wewnętrzne partnera"[206]. Podczas rozmów zwrócono szczególną uwagę na współpracę w dziedzinach: politycznej, gospodarczej i kulturalnej. Od 1972 do końca 1980 roku zorganizowano ponad dziesięć syryjsko-radzieckich spotkań organizowanych na szczeblu ministerialnym, partyjnym i prezydenckim w Damaszku i Moskwie[207]. W omawianym okresie najwięcej z nich przeprowadzono

---

[203] M.H. Kerr, *Hafiz Asad and the Changing Patterns of Syrian Politics*, „International Journal" 1973, Vol. 28, No. 4, s. 696.

[204] Ibidem, s. 701–702.

[205] Wspólny komunikat o wizycie w ZSRR partyjno-rządowej delegacji Syrii, Moskwa, 3 lutego 1971 r., „Zbiór Dokumentów" 1971, nr 2, s. 149–158.

[206] Ibidem, s. 151.

[207] Spotkania miały miejsce w Damaszku 26 lutego 1972 r., od 27 lutego do 1 marca i 4–7 marca 1974 r.; w Moskwie 11–16 kwietnia 1974 r.; w Damaszku 5–7 maja 1974 r., 27–29 maja 1974 r., 1–3 lutego 1975 r.; w Moskwie 18–22 kwietnia 1977 r., 20–23 lutego 1978 r., od 29 sierpnia do 1 września 1978 r., 5–6 października 1978 r. Zob. Komunikat o wizycie delegacji partyjno-rządowej Związku Radzieckiego w Syrii, Damaszek, 26 lutego 1972 r., „Zbiór Dokumentów" 1972, nr 2, s. 312–323; Komunikat o wizycie ministra spraw zagranicznych ZSRR Andrzeja Gromyki w Syrii, Damaszek, 7 marca 1974 r., „Zbiór Dokumentów" 1974, nr 3, s. 190–194; Oświadczenie ogłoszone po wizycie delegacji partyjno-rządowej Syrii w ZSRR, Moskwa, 16 kwietnia 1974 r., „Zbiór Dokumentów" 1974, nr 4, s. 366–374; Komunikat o wizycie ministra spraw zagranicznych ZSRR Andrzeja Gromyki w Syrii, Damaszek, 7 maja 1974 r., „Zbiór Dokumentów" 1974, nr 5, s. 507–508; Komunikat o wizycie ministra spraw zagranicznych ZSRR Andrzeja Gromyki w Syrii, Damaszek, 29 maja 1974 r., „Zbiór Dokumentów" 1974, nr 5, s. 509–511; Wspólny komunikat o wizycie ministra spraw zagranicznych ZSRR Andrzeja Gromyki w Syrii, Damaszek, 3 lutego

w 1974 roku. Podczas spotkań Hafiz al-Asad wynegocjował dla Syrii korzystne kontrakty zbrojeniowe oraz porozumienia w sprawie współpracy ekonomicznej, technologicznej, w dziedzinach zdrowia i nauk medycznych oraz naukowo-kulturalnej.

Mimo licznych wizyt Hafiz al-Asad nie chciał się zgodzić w latach 70. na podpisanie umowy dotyczącej długoletniej współpracy[208]. Dzięki takiej postawie nie zaprzepaścił dyplomatycznych osiągnięć z proamerykańskimi państwami w regionie i procesu normalizacji stosunków z USA. Ponadto pokazał silną pozycję Syrii w stosunkach międzynarodowych i niezależność od wpływów radzieckich. Nie zgodził się także na współpracę z ZSRR w sprawie utworzenia siatki szpiegowskiej w Syrii inwigilującej cały Bliski Wschód[209]. Do podpisania układu o wzajemnej przyjaźni i współpracy doszło dopiero 8 października 1980 roku[210]. Wpływała na to między innymi postawa Egiptu, której władze podpisały traktat z Izraelem w Camp David.

Syria i ZSRR zawarły układy zbrojeniowe, na mocy których do Syrii dostarczono wyrzutnie SA-3, SA-6 Gainful (w kodzie NATO), 300 myśliwców i 400 dział przeciwlotniczych. Pomoc połączona była ze szkoleniami. W sierpniu 1972 roku w Syrii przebywało 3 tys. radzieckich instruktorów[211]. Współpraca syryjsko-radziecka na płaszczyźnie militarnej była korzystnym kompromisem dla obu stron – ZSRR zyskał w ten sposób sojusznika na Bliskim Wschodzie, ograniczając wpływy amerykańskie. Strona radziecka otrzymała ponadto dostęp do Morza Śródziemnego przez utworzenie bazy morskiej w Tartus i mogła liczyć na udział w ewentualnych rozmowach pokojowych między Izraelem a państwami

---

1975 r., „Zbiór Dokumentów" 1975, nr 2–3, s. 138–141; Wspólny komunikat o wizycie sekretarza generalnego Socjalistycznej Partii Odrodzenia Arabskiego (Baas), prezydenta Arabskiej Republiki Syrii Hafiza Asada w ZSRR, Moskwa, 22 lutego 1977 r., „Zbiór Dokumentów" 1977, nr 4, s. 364–371; Wspólny komunikat o wizycie sekretarza generalnego Socjalistycznej Partii Odrodzenia Arabskiego (Baas), prezydenta Arabskiej Republiki Syrii Hafiza Asada w ZSRR, Moskwa, 23 lutego 1978 r., „Zbiór Dokumentów" 1978, nr 1–2, s. 112–119; Wspólny komunikat o wizycie wicepremiera, ministra spraw zagranicznych Arabskiej Republiki Syrii Abd el-Chaddama, w ZSRR, Moskwa, 1 września 1978 r., „Zbiór Dokumentów" 1978, nr 9, s. 1240–1243; Wspólny komunikat o wizycie sekretarza generalnego Socjalistycznej Partii Odrodzenia Arabskiego (Baas), prezydenta Arabskiej Republiki Syrii Hafeza Asada w ZSRR, Moskwa, 6 października 1978 r., „Zbiór Dokumentów" 1978, nr 10, s. 1435–1442.

[208] E. Karsh, *The Soviet Union and Syria. The Asad Years*, London–New York, 2014, s. 8–10; P. Seale, *Al-Asad: as-Syraa*..., op. cit., s. 301–302.

[209] Ibidem.

[210] Układ o przyjaźni i współpracy między ZSRR a Syrią, Moskwa, 8 października 1980 r., „Zbiór Dokumentów" 1980, nr 10–12, s. 788–793.

[211] K. Deeb *Tarih Surija*..., op. cit., s. 456; G. Golan, *Yom Kippur and After: The Soviet Union and the Middle East Crisis*, Cambridge–London–New York–Melbourne 1977, s. 29.

arabskimi. Syria z kolei uzyskała broń i polityczne poparcie ze strony ZSRR na arenie międzynarodowej. Współdziałanie na płaszczyźnie militarnej straciło na aktywności po objęciu urzędu prezydenta przez Michaiła Gorbaczowa w 1990 roku[212]. Miało to związek ze zmianą radzieckiej polityki zagranicznej, w której nowy prezydent postawił na przywrócenie pozytywnych stosunków z państwami zachodnimi i Izraelem.

Syria, współpracując z ZSRR, utrzymywała chłodne stosunki z USA z racji, że te były sojusznikiem Izraela. Sytuacja jeszcze bardziej się zaogniła, gdy władze syryjskie wsparły politycznie i materialnie Hezbollah w południowym Libanie oraz inne organizacje palestyńskie uznane za terrorystyczne przez państwa zachodnie, zezwalając im na organizację biur w Damaszku czy otworzenie dróg zaopatrzenia z Iranu przez Syrię do południowego Libanu[213]. Wykorzystanie terroryzmu miało związek z chęcią utrzymania przez Syrię hegemonii w regionie, odegrania znaczącej roli w konflikcie arabsko-izraelskim i obrony własnych interesów oraz brakiem moralnych i prawnych hamulców oddziaływania na środowisko zewnętrzne[214]. W odwecie Stany Zjednoczone w 1979 roku ujęły Syrię (i Iran) na liście państw sponsorujących terroryzm. W tej sytuacji niemożliwe stały się eksport broni i technologii do Syrii oraz pomoc międzynarodowa. Wprowadzono bariery w handlu na przykład poprzez zniesienie ulg podatkowych i wprowadzenie wymogu zgody przedstawicieli rządu Stanów Zjednoczonych na eksport dóbr i prowadzenie handlu z Syrią[215].

Pewne odprężenie w stosunkach amerykańsko-syryjskich miało miejsce w 1991 roku podczas zaangażowania Syrii w operacji „Pustynna burza" oraz procesu pokojowego z Izraelem. W ramach rozmów pokojowych 27 października 1994 roku prezydent Bill Clinton odbył wizytę w Damaszku. Nie przyniosły one jednak pożądanego skutku, ponieważ 4 listopada 1995 roku został zabity premier Izraela – Icchak Rabin.

Od momentu przejęcia władzy Hafiza al-Asad stale pracował nad umocnieniem zarówno swojej władzy w państwie, jak i wizerunku na arenie międzynarodowej, w szczególności wśród innych państw arabskich. Mógł to osiągnąć między innymi poprzez odniesienie sukcesu w konflikcie z Izraelem, co wzmocniłoby

---

[212] Ł. Fyderek, *Pretorianie i technokraci*..., op. cit., s. 210–211.

[213] A.B. Prados, *Syria: U.S. Relations and Bilateral Issues. CRS Report for Congress*, June 22, 2006, s. 13.

[214] A. Wejkszner, *Terroryzm sponsorowany przez państwa. Casus bliskowschodnich państw-sponsorów*, „Przegląd Politologiczny" 2010, nr 2, s. 63.

[215] Ibidem, s. 16–18.

jego prestiż i ukazało jako obrońcę narodu arabskiego. Poza tym mógłby wypełnić lukę, jaka powstała po śmierci Gamala Abdel Nasera, i zostać przywódcą wszystkich Arabów. Aktywność na tym polu była możliwa dzięki militarnej pomocy ze strony ZSRR (np. poprzez wykorzystanie wyrzutni rakiet SA-6 Gainful w wojnie Jom-Kippur, ograniczając przewagę izraelską w powietrzu[216]). Konflikt z Izraelem wzmacniał władzę Hafiza al-Asada. Wojnie przeciwko temu państwu podporządkowana była polityka wewnętrzna (wydatki na armię, realizacja ideologii panarabizmu) i zagraniczna. Prezydent Syrii, uzasadniając swoje zaangażowanie w walkę przeciwko Izraelowi, twierdził, że jest to śmiertelna konfrontacja nie tylko między Arabami a Żydami, lecz także między religiami[217]. Konflikt zbrojny w 1973 roku miał być rehabilitacją dla Hafiza al-Asada za utratę Wzgórz Golan w 1967 roku, kiedy pełnił funkcję ministra obrony. Miała to być także reakcja na antyizraelskie protesty w państwie i opinię społeczną, w której myśl wojna stała się jedynym środkiem do odzyskania tego terenu. Podjęcie decyzji o wojnie z Izraelem wiązało się także z aprobatą w środowisku sunnitów[218]. W związku z powyższym prezydent Syrii potrzebował dla siebie sukcesu politycznego, a dla Syrii szacunku międzynarodowego.

Do wybuchu wojny z Izraelem doszło ostatecznie 6 października 1973 roku. Najazd sił syryjskich i egipskich w dniu święta Jom Kippur zaskoczył obronę Izraela. Ponadto Izraelczycy nie spodziewali się, że strona syryjska będzie dysponowała nowoczesnym uzbrojeniem, wysokim stopniem wyszkolenia armii oraz wysokim morale wśród żołnierzy[219]. Mimo to Izrael nie poniósł wielkiej klęski. Syria uzyskała jedynie skrawek terytorium (10% utraconych wcześniej ziem)[220], a Izrael nie opuścił Wzgórz Golan (strategicznego miejsca ze względu na położenie, dostęp do wody i żyzną glebę). Ten niewielki sukces miał jednak ogromny efekt wizerunkowy dla Syrii. Była to pierwsza nieprzegrana wojna państw arabskich z państwem żydowskim. Dokonując jednak analizy bilansu ofiar wojennych, trudno mówić o wygranej Arabów, w wojnie tej zginęło bowiem około 3 tys. Izraelczyków, a rannych zostało około 9–15 tys. osób. Z kolei po stronie

---

[216] A. Rabinovich, *The Yom Kippur War: The Epic Encounter that Transformed the Middle East*, New York 2004, s. 47, 218.

[217] M.M. Huber, *Legitimacy*..., op. cit., s. 66.

[218] Ibidem, s. 66–67.

[219] A. Rabinovich, *The Yom Kippur War*..., op. cit., s. 47, 218.

[220] Ł. Fyderek, *Pretorianie i technokraci*..., op. cit., s. 209.

państw arabskich zabito 8 tys. żołnierzy, a 18 tys. raniono[221]. W literaturze przedmiotu można także znaleźć informację o 18,5 tys. zabitych[222] oraz 35 tys. rannych[223] po stronie arabskiej.

Pomimo powyższych strat w ludziach i pozyskania niewielkiego terenu wojna z Izraelem w 1973 roku została przedstawiona jako wielka wygrana Hafiza al-Asada. Syryjska propaganda pokazywała prezydenta jako bohatera, który poprowadził państwo do wielkiego zwycięstwa nad Izraelem. Informacje o ofiarach zostały całkowicie zatajone, a niewielkie zdobycze terytorialne znacznie wyolbrzymione. Miasto Al-Kunajtira, które zostało niemalże całkowicie zniszczone w czasie wojny, ale odzyskane w wyniku działań wojennych, stało się symbolem zwycięstwa. Dla upamiętnienia walk w tym mieście w samym Damaszku postawiono mauzoleum wojny Jom Kippur (*harb tiszrin at-tahririja*) z panoramą walk o nie.

Wojna Jom Kippur miała reperkusje w świecie państw arabskich. Przede wszystkim był to pierwszy wypadek w historii, kiedy Arabia Saudyjska wstrzymała dostawy ropy do USA za wsparcie, jakie Stany Zjednoczone udzieliły Izraelowi, w efekcie ceny tego surowca wzrosły czterokrotnie[224]. Ponadto po zakończeniu wojny Egipt rozpoczął proces normalizacji stosunków z Izraelem, w rezultacie zawarto pokój między tymi państwami i wycofano wojska izraelskie z Synaju. Egipt jako największe państwo arabskie, o silnej armii i długiej granicy z Izraelem stał się kluczowym elementem dla walk państw arabskich przeciwko Izraelowi. Bez wsparcia Egiptu praktycznie każde zbrojne działanie przeciw Izraelowi byłoby skazane na porażkę. Taka postawa Egiptu przyniosła oskarżenia jego władz o zdradę ze strony przedstawicieli innych państw arabskich. W odwecie państwa arabskie zerwały stosunki dyplomatyczne z Egiptem.

Stworzenie rozłamu wewnątrz państw arabskich oraz sukces dyplomacji Henry'ego Kissingera, sekretarza stanu USA, znacząco oddaliły możliwość

---

[221] G. Gawrych, *The Albatross of Decisive Victory: War and Policy between Egypt and Israel in the 1967 and 1973 Arab-Israeli Wars*, Westport 2000, s. 243; P.R. Kumaraswamy, *Revisiting the Yom Kippur War*, New York 2000, s. 2; E. O'Ballance, *No Victor*, *No Vanquished*, San Rafael 1978, s. 90.

[222] M. Kantor, *The Jewish Time Line Encyclopedia: A Year-by-Year History From Creation to the Present*, London–Boulder–New York–Toronto–Oxford 2004, s. 279.

[223] A. Rabinovich, *The Yom Kippur War*..., op. cit., s. 497.

[224] M.R. Simmons, *Twilight in the Desert: The Coming Saudi Oil Shock and the World Economy*, New Jersey 2005, s. 52–59; M.A. Adelman, *The Real Oil Problem*, „Regulation" 2004, Vol. 27, No. 1, s. 16–21; M.L. Ross, *How the 1973 oil embargo saved the planet*, „Foreign Affairs" 15.10.2013, http://www.foobt.net/fall2014/hist10_4316/files/How-the-1973-Oil-Embargo-Saved-the-Planet.pdf (dostęp 5.12.2017).

konfliktu zbrojnego z Izraelem. Wobec utraty Egiptu jako sojusznika w konflikcie z Izraelem państwa arabskie, a przede wszystkim Arabia Saudyjska, zaczęły wspierać finansowo Syrię. Pomoc znacząco wpłynęła na rozwój ekonomiczny państwa i poprawiła wizerunek Hafiza al-Asada w społeczeństwie syryjskim[225]. Ponadto prezydent ułatwił emigrację zarobkową obywateli Syrii do bogatych państw Półwyspu Arabskiego (Arabii Saudyjskiej, Kuwejtu, Zjednoczonych Emiratów Arabskich)[226]. Władze Syrii otrzymały od Arabii Saudyjskiej 2 mld dolarów, jednak prezydent zamiast zainwestować te pieniądze w rozwój infrastruktury lub spłatę zadłużenia wobec innych państw przeznaczył je na materiały wojenne i sprzęt (czołgi, samoloty)[227].

W kolejnych latach polityka Syrii wobec Izraela została zrewidowana. Zaczęto zwracać większą uwagę na zachowanie równowagi na płaszczyźnie dyplomatycznej i militarnej (1978–1988), a następnie postawiono na politykę odstraszania (1989–2000)[228]. Zmiana stanowiska miała związek między innymi z tym, że Syria nie mogła liczyć na taką pomoc wojskową ze strony ZSRR, jak Izrael ze strony USA. Ponadto od początku lat 90. bipolarny układ stracił na znaczeniu. Pierwsze pozytywne symptomy zmian w stosunkach syryjsko-izraelskich miały miejsce podczas konferencji pokojowej w Madrycie, która rozpoczęła się w 1991 roku. Trzy lata później Hafiz al-Asad podjął negocjacje z przedstawicielami Izraela. Oficjalnym celem polityki Syrii stało się wytargowanie „sprawiedliwego i pełnego pokoju"[229].

Istotny problem w polityce zagranicznej Hafiza al-Asada stanowiła decyzja o interwencji zbrojnej w Libanie. Pojawienie się żołnierzy syryjskich w tym państwie miało związek z zwróceniem się prezydenta Libanu Sulejmana Farandżiji do Ligi Państw Arabskich o pomoc. Na wezwanie to odpowiedział prezydent Syrii, wysyłając tam żołnierzy. Poprzez podjęcie decyzji o interwencji w Libanie, w której toczyła się wojna domowa, Hafiz al-Asad chciał doprowadzić do podporządkowania sobie tego państwa, uważając je za protektorat. Ponadto członkowie libańskiej i syryjskiej Partii Socjal-Nacjonalistycznej dążyli do powołania Wielkiej Syrii (Lewantu) złożonej z ziem Syrii, Libanu i Jordanii. Udział zbrojny

---

[225] R. Hinnebusch, S. Schmidt, *The State and the Political Economy of Reform in Syria*, „Syria Studies" 2009, Vol. 1, No. 3, s. 16.

[226] K. Firro, *The Syrian economy under the Assad regime*, [w:] M. Maoz, A. Yaniv, *Syria under Assad: domestic constraints and regional risks*, London–Sydney 1986, s. 42–45.

[227] M.M. Huber, *Legitimacy...*, op. cit., s. 61.

[228] Ł. Fyderek, *Pretorianie i technokraci...*, op. cit., s. 208– 209.

[229] Ibidem, s. 212.

w Libanie był traktowany także jako kolejny rozdział w wojnie przeciwko Izraelowi. Poza tym H. al-Asad obawiał się rosnących wpływów Izraela w tym państwie, jak również roli Palestyńczyków.

Decyzja o zaangażowaniu się w konflikt w Libanie nie była popularna w Syrii oraz państwach arabskich, ponieważ Hafiz al-Asad na początku konfliktu opowiedział się po stronie maronitów (chrześcijan), obawiając się palestyńskiej dominacji w tym państwie. Zostało to pozytywnie przyjęte w Izraelu i USA – w przeciwieństwie do państw arabskich, które stały na stanowisku poparcia dla Palestyńczyków[230]. Zaistniały układ pogorszył stosunki z tymi państwami, czego konsekwencją było wstrzymanie wsparcia gospodarczego dla Syrii[231], co postawiło Syrię w trudnym położeniu, gdyż swoją interwencję okupiła dużymi stratami ekonomicznymi wywołanymi ową utratą pomocy ze strony państw arabskich i rosnącymi wydatkami na rzecz armii.

Wojska syryjskie nie wycofały się jednak z terenów Libanu. Ich stacjonowanie zostało zalegalizowane w formie udziału w Arabskich Siłach Odstraszających (Kuwat ar-Radaa al-Arabija) wysłanych przez Radę Ligi Państw Arabskich na mocy decyzji nr 3456 z czerwca 1976 roku (w obliczu niepowodzeń dyplomatycznych mających zakończyć wojnę domową)[232]. W siłach tych trzon stanowili żołnierze syryjscy w liczbie 27 tys. (na 29 800)[233]. Przebywając na granicach Libanu, żołnierze syryjscy zaangażowali się militarnie w konflikt ponownie po 1982 roku, czyli w interwencję zbrojną Izraela w tym państwie. Do maja 1983 roku Syria straciła 86 myśliwców (podczas gdy Izrael żadnego[234]), 350–400 czołgów, 5 helikopterów, 19 wyrzutni rakietowych ziemia–powietrze (zarówno SA-6, jak i wcześniejszych generacji)[235].

Syria opuściła Liban dopiero 26 kwietnia 2005 roku po wydaniu decyzji nr 1559 z 2 września 2004 roku przez Radę Bezpieczeństwa ONZ[236].

---

[230] I. Rabinovich, *The War for Lebanon 1970–1985*, Ithaca–London 1985, s. 49–56.

[231] P. Seale, *Al-Asad: as-Syraa*..., op. cit., s. 520.

[232] *Al-Harb al-ahlija fi Lubnan* [Wojna domowa w Libanie], http://www.moqatel.com/openshare/Behoth/Siasia21/HarbLebnan/sec192.htm (dostęp 5.12.2017).

[233] W jej skład wchodzili także żołnierze z Arabii Saudyjskiej, Zjednoczonych Emiratów Arabskich, Jemenu i Sudanu – po 700. Zob. *Hal taalam anne as-Saudija arsala kuwat ila Lubnan fi am 1976?* [Czy wiesz, że Arabia Saudyjska wysłała siły do Libanu w 1976 r.?], http://www.arabic-military.com/t102926-topic (dostęp 5.12.2017).

[234] R. Grant, *The Bekaa Valley*..., op. cit., s. 61–62.

[235] R. Boris et al., *Syria, a country study*..., op. cit., s. 245.

[236] *Syrian Troops Leave Lebanon after 29-Year Occupation*, „The New York Times" 26.04.2005, http://www.nytimes.com/2005/04/26/international/middleeast/syrian-troops-leave-lebanon-after-29year-occupation.html (dostęp 13.12.2017); *Resolution 1559*, United Nations Security

Poza Libanem stosunki Syrii z państwami sąsiadującymi nie układały się pomyślnie. Kontakty z Turcją również nie stanowiły wyjątku. W czasie prezydentury Hafiza al-Asada były one napięte, co miało związek zarówno z faktem, że Turcja była sojusznikiem USA i równocześnie Izraela (jednoczesnego wroga Syrii), jak i z innymi problemami, mianowicie obniżenia poziomu wód w Syrii z powodu wybudowania w części tureckiej tamy na rzece Eufrat, niepogodzenia się przez Syrię z utratą Aleksandretty oraz wspieranie Kurdów w Turcji przez Syrię, a dokładniej udzielenia pomocy przywódcy tej mniejszości Abdullaha Ocala.

Wrogie stosunki panowały także między Syrią a Irakiem. Wywołały je przede wszystkim walka o dominację w świecie arabskim oraz osobista rywalizacja między przywódcami obu państw. Syrię i Irak dzieliły odmienne stanowiska w ważnych sprawach. Dotyczyły na przykład Izraela i faktu zaakceptowania przez Syrię rezolucji Rady Bezpieczeństwa ONZ nr 242 i 338, nieskonsultowania z Irakiem przez Syrię i Egipt inwazji na Izrael w 1973 roku, niepoinformowanie Iraku o zawieszeniu broni przez Syrię. Inną jeszcze kwestią dzielącą oba państwa był udział Syrii w wojnie domowej w Libanie. W przeciwieństwie do Syrii Irak opowiedział się po stronie Palestyńczyków. Negatywny wpływ na obustronne stosunki wywierały także:

– udzielenie pomocy przez Irak członkom partii Al-Baas odsuniętym w 1966 roku;
– zbliżenie Syrii z Egiptem w wyniku podpisania przez Syrię Karty Trypolitańskiej w 1970 roku i powołania syryjsko-egipskiego dowództwa wojskowego;
– odrzucenie irackiej propozycji przez prezydenta Syrii w sprawie utworzenia Unii Republik Arabskich w 1972 roku (Irak, Syria, Egipt);
– wojna irańsko-iracka (1980–1988), podczas której prezydent Syrii stanął po stronie Iranu, co rzutowało na zerwanie stosunków dyplomatycznych między państwami, zamknięcie granic oraz zaniechanie jakiejkolwiek współpracy;
– obniżenie wód na rzece Eufrat w Iraku z powodu wybudowania tamy w części syryjskiej;
– popieranie członków Ugrupowania Bractwa Muzułmańskiego w Syrii przez Irak, co skutkowało zamknięciem rurociągu w części syryjskiej przesyłającej ropę z Iraku do innych państw zachodnich w 1982 roku;
– kontakty między przedstawicielami partii Al-Baas w Syrii i Iraku, nienależące do otartych z uwagi na to, że w pierwszym z wymienionych państw w ugrupowaniu dominowali alawici, a w drugim sunnici;

Council, September 2, 2004, https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N04/498/92/PDF/N0449892.pdf?OpenElement (dostęp 5.12.2017).

– agresja Iraku na Kuwejt w 1990 roku, gdy Syria w tym konflikcie zajęła stanowisko antyirackie.

Próbą wyjścia z impasu było podpisanie przez prezydentów obu państw Narodowej Karty Wspólnego Działania Syrii i Iraku 26 października 1978 roku[237]. Zbliżenie ich miało związek z przeciwstawieniem się niebezpieczeństwom zagrażającym narodowi arabskiemu z powodu sojuszu „imperialistyczno-syjonistycznego"[238] oraz zawarcia przez Egipt traktatu pokojowego z Izraelem. Projekt o nazwie Narodowa Karta Wspólnego Działania Syrii i Iraku nie wszedł jednak w życie. Inną próbą ożywienia wzajemnych kontaktów było nawiązanie współpracy handlowej w 1997 roku, co miało związek z rezolucją nr 986 Rady Bezpieczeństwa ONZ z 1996 roku[239]. Następnie uruchomiono nowe przejścia graniczne między państwami i wznowiono transport ropy przez Syrię. Otwarcie Syrii na współpracę z Irakiem wiązało się z poszukiwaniem nowych rynków zbytu dla syryjskich towarów oraz z negatywnym stosunkiem do Izraela, który jednoczył oba państwa przeciwko niemu.

Ostatnim sąsiadem Syrii, z którym w okresie prezydentury Hafiza al-Asada przeważały napięte stosunki, była Jordania. Obydwa państwa dzielił przede wszystkim ustrój (monarchia w Jordanii, republika w Syrii), jak również fakt, że Jordania należała do amerykańskiej strefy wpływów, podczas gdy Syria do radzieckiej. Wpływ na wzajemne stosunki miało także wydalenie z Jordanii Palestyńczyków w 1970 roku do Libanu, udział Syrii w wojnie domowej w Libanie przeciwko Palestyńczykom, poparcie udzielone przez Jordanię syryjskiemu Ugrupowaniu Bractwa Muzułmańskiego występującemu przeciwko władzy H. al-Asada (za co przeprosił król Jordanii w 1985 r.), współpraca Jordanii z Irakiem, Stanami Zjednoczonymi i podpisanie układu pokojowego z Izraelem w 1994 roku. Ponadto na stosunki bilateralne rzutowało poparcie w konflikcie irańsko-irackim różnych stron (Jordania udzieliła wsparcia Irakowi), podobnie jak iracko-kuwejckim (Jordania wsparła Irak, podczas gdy Syria prowadziła działania antyirackie).

Prezydent Hafiz al-Asad, odpowiadający za politykę zagraniczną, dążył do utrzymania odpowiedniej pozycji Syrii w świecie arabskim. Bardzo często zagadnienia międzynarodowe (np. konflikt z Izraelem) wykorzystywał jako temat zastępczy pozwalający oderwać uwagę społeczeństwa syryjskiego od problemów

---

[237] Narodowa Karta Wspólnego Działania Syrii i Iraku, Bagdad, 26 października 1978 r., „Zbiór Dokumentów" 1978, nr 10, s. 1454–1458.

[238] Ibidem, s. 1454.

[239] R. Ożarowski, *Ideologia na Bliskim Wschodzie*, Gdańsk 2006, s. 96–97.

wewnętrznych i uzasadnić wzrost znaczenia kwestii bezpieczeństwa państwa, w tym rosnących wydatków na utrzymanie armii. Najważniejsze zadanie, które postawił przed sobą, czyli odzyskanie ziem utraconych na rzecz Izraela w wojnie sześciodniowej, nie zostało zrealizowane. Udało mu się natomiast odbudować pozycję Syrii na arenie państw arabskich poprzez podjęcie decyzji o udziale Syrii w wojnie przeciwko Irakowi (operacja „Pustynna burza" w 1991 r.). Na początku lat 90. Hafiz al-Asad musiał zrewidować swoją politykę zagraniczną, szczególnie wobec ZSRR i USA (które stało się w tym regionie niekwestionowanym mocarstwem), ponieważ podział stref wpływów na Bliskim Wschodzie z okresu zimnej wojny stracił rację bytu.

2.2. Konstytucyjne ramy funkcjonowania państwa

Zmiany w państwie syryjskim po 1970 roku zaowocowały przyjęciem nowej konstytucji, kończąc tym samym okres konstytucji tymczasowych. Decyzję w tej sprawie podjęli członkowie Zgromadzenia Ludowego podczas zorganizowanych sesji 30 stycznia i 20 lutego 1973 roku[240]. Projekt ustawy zasadniczej wywołał kryzys konstytucyjny spowodowany zagadnieniem religijnym[241].

Ostatecznie o jego wejściu w życie zadecydowali obywatele w referendum, które odbyło się 12 marca 1973 roku na mocy dekretu ustawodawczego nr 199 z 3 marca 1973 roku. Wzięło w nim udział 88,9% uprawnionych do głosowania. Wśród głosujących 97,8% (2 035 215 osób) opowiedziało się za przyjęciem projektu, a jedynie 2,3% było odmiennego zdania (46 825 osób)[242]. Wyniki głosowania opublikowano w rozporządzeniu Ministra Spraw Wewnętrznych nr 166/N z 13 marca 1973 roku i tego samego dnia projekt ustawy wszedł w życie.

Postanowienia konstytucji zostały poprzedzone obszerną preambułą, w której bardzo mocno podkreślano przynależność Syryjczyków do narodu arabskiego. Przedstawiono w niej trudne dzieje jedności arabskiej wystawianej na próbę z powodu kolonistów, imperialistów i syjonistów. W części tej przywołano podstawowe hasło partii Al-Baas z 1947 roku: „Jedność, Wolność, Socjalizm",

---

[240] Konstytucja Arabskiej Republiki Syrii z 1973 r., http://parliament.gov.sy/arabic/index.php?node=5518&cat=413&First=0&Last=76&CurrentPage=0&src=search&Map=1&Part=0&FOrder=4&Loc=0&SDay=&SMonth=&SYear=&EDay=&EMonth=&EYear=&Keywords=1973& (dostęp 5.11.2017).

[241] Więcej na ten temat w poprzednim podrozdziale.

[242] *Elections in Asia and the Pacific*..., op. cit., s. 225.

uznając je jednocześnie za cele narodu arabskiego. W ten sposób nie pozostawiono złudzeń, z czyjej inspiracji przygotowano tekst ustawy zasadniczej i komu miałaby ona służyć. Ponadto w preambule przywoływano nazwę tylko tej partii, uznając ją za nieodzowny instrument w osiągnięciu „wielkiego zwycięstwa" i budowy „zjednoczonego socjalistycznego społeczeństwa arabskiego". Poza tym przypisano jej funkcję reprezentacji narodu arabskiego, jego woli i dążeń w przyszłości. Ruch Korygujący określono jako ważny element rozwoju jakościowego państwa, konsolidacji jedności mas ludowych oraz odzwierciedlający ducha, zasady i cel partii.

W opinii autorów ustawy zasadniczej konstytucja wieńczyła walki ludu o wprowadzenie demokracji ludowej. Była przewodnikiem ku przyszłości, źródłem prawa i podstawą funkcjonowania instytucji politycznych w państwie. W preambule wymieniono pięć zasad, na których opierała się ustawa zasadnicza, i stwierdzono, że:

– rewolucja w syryjskim regionie arabskim jest częścią ogólnej arabskiej rewolucji, jest konieczna do osiągnięcia jedności, wolności i socjalizmu;
– podział świata arabskiego może zostać przezwyciężony poprzez wzmocnienie i zachowanie arabskiej jedności, zagrożenie jednego państwa arabskiego ze strony kolonializmu czy syjonizmu jest tożsame z zagrożeniem dla całego narodu arabskiego;
– ustanowienie porządku socjalistycznego jest koniecznością mobilizowania mas arabskich w walce z imperializmem i syjonizmem;
– „wolność jest świętym prawem", dzięki niej obywatele zachowują godność i są zdolni do budowy, obrony ojczyzny oraz poświęcenia dla dobra narodu;
– ruch arabskiej rewolucji jest częścią ruchu wyzwolenia międzynarodowego i walki ludu arabskiego o wolność, niezależność i postęp.

W części konstytucji poświęconej podstawowym zasadom stwierdzono, że Syryjska Republika Arabska jest „państwem demokratycznym, ludowym, socjalistycznym i suwerennym" (art. 1) oraz członkiem Federacji Republik Arabskich i częścią arabskiej ojczyzny, a jego mieszkańcy częścią narodu arabskiego walczącego o jedność (art. 1). Jak określono w art. 12, Syryjska Republika Arabska ma służyć ludowi i gwarantować równe szanse między obywatelami (art. 25.4). Konstytucja wprowadziła republikański system rządów (art. 2.1), za suwerena uznając lud (art. 2.2).

W kwestiach wyznaniowych zagwarantowano wolność religii, przyznając jednak uprzywilejowaną pozycję islamowi, co wyakcentowały treści art. 3.1–3.2.

Pierwszy z nich stanowił, że religią prezydenta państwa musi być islam, a drugi uznał orzecznictwo islamskie, czyli *fikh*, za główne źródło prawa.

W art. 8 odniesiono się bezpośrednio do partii Al-Baas, przypisując jej przewodnią rolę w państwie i społeczeństwie. Jej celem było zjednoczenie mas ludowych i służba narodowi arabskiemu. Pozwolono ludowi pracującemu na tworzenie organizacji i stowarzyszeń spółdzielczych w zakładach pracy (art. 9). Państwo miało wspierać organizacje polityczne w realizacji ich celów (art. 12) oraz chronić wolność osobistą obywateli, zagwarantować ich godność i zapewnić bezpieczeństwo (art. 25.1). Jego obowiązkiem było także poszanowanie wszystkich religii i zagwarantowanie obywatelom wolności wykonywania obrzędów religijnych, pod warunkiem, że nie zakłócały one porządku publicznego (art. 35). Państwo zapewniało ponadto prawa do odpoczynku, wakacji, odszkodowania i wynagrodzenia (art. 36.3), ochrony zdrowia obywateli i pomocy rodzinie w nagłych wypadkach (art. 46) oraz ochrony rodziny (art. 44). Gwarantowało kobietom pełne zaangażowanie w życie polityczne, gospodarcze, społeczne i kulturalne (art. 45). Zadaniem państwa była także likwidacja ograniczeń w zakresie budowy i rozwoju arabskiego społeczeństwa socjalistycznego (art. 45).

W celu zachowania pozorów demokracji konstytucja gwarantowała bezpośrednie wybory do Zgromadzenia Ludowego, możliwość zarządzenia referendum i funkcjonowanie lokalnych rad ludowych wybieranych w sposób demokratyczny w celu zachowania wpływu obywateli na rządzenie państwem i kierowanie społeczeństwem (art. 10). Ponadto praworządność na mocy art. 25 uznano za podstawową zasadę obowiązującą w społeczeństwie i państwie. Wpływ obywateli na życie polityczne, gospodarcze, społeczne i kulturalne potwierdzono w art. 26.

Siły zbrojne, zgodnie z art. 11, były odpowiedzialne za obronę państwa oraz ochronę rewolucyjnych celów jedności, wolności i socjalizmu (co pozwalało na wykorzystywanie ich w sytuacjach zagrożenia, w mniemaniu członków partii).

Gospodarka w państwie syryjskim miała być „planowaną gospodarką socjalistyczną" (art. 13.1). Własnością państwa pozostawały zasoby naturalne, obiekty użyteczności publicznej, znacjonalizowane zakłady. Poza nią w konstytucji była mowa o dwóch innych rodzajach własności: zbiorowej i indywidualnej (art. 14.2–14.3). Budowaniu zjednoczonego arabskiego społeczeństwa socjalistycznego, poza gospodarką, miał służyć także system edukacyjny i kulturowy (art. 21). Zadanie to postawiono przed organizacjami społecznymi działającymi w różnych sektorach i radach (art. 49).

Obowiązkiem obywateli były: ochrona własności państwa (art. 14.1), oszczędność (art. 18), płacenie podatków (art. 41), „zachowanie jedności narodowej

i ochrona tajemnic państwowych" (art. 42), natomiast jako „święty obowiązek" określono obronę „ojczyzny i jej bezpieczeństwa, poszanowanie konstytucji i socjalistycznego systemu" (art. 40).

Wolność uznano za „święte prawo" (art. 25.1). W omawianej konstytucji odwołano się do tej formuły pierwszy raz w preambule, co mogło świadczyć o jej wadze. Rzeczywistość jednak pokazała, że nie było ono respektowane. Do innych norm zaliczono prawa: do dziedziczenia (art. 17), do niewinności do czasu skazania prawomocnym orzeczeniem sądu (art. 28.1), do poufności korespondencji pocztowej i telekomunikacyjnej (art. 32), do podróżowania po państwie z pewnymi wyjątkami (art. 33.2), do wolności religii (art. 35.1), do pracy i wynagrodzenia (art. 36.1, 36.2), do edukacji (art. 37), do swobodnego wyrażania myśli w mowie, piśmie i środkach masowego przekazu (art. 38), do demonstracji i zgromadzeń w sposób pokojowy (art. 39) i do wyboru swoich przedstawicieli do różnych organów (art. 57). Na mocy konstytucji z 1973 roku wprowadzono także zakaz torturowania fizycznego i psychicznego (art. 28.3).

W konstytucji można dostrzec zasadę trójpodziału władzy, jednak po wnikliwej lekturze jej treści nie przypisano temu kluczowej wartości. Ma to związek z deficytem zasady wzajemnego wyhamowania się między poszczególnymi organami władzy, co można zauważyć w przewadze władzy wykonawczej (prezydenta) nad innymi organami. Zgodnie z ustawą zasadniczą władza ustawodawcza należała do jednoizbowego parlamentu, czyli Zgromadzenia Ludowego, wykonawcza do prezydenta, Rady Ministrów i lokalnych rad ludowych, a sądownicza do niezależnych sądów.

Członków Zgromadzenia Ludowego wybierano na okres czterech lat[243] w powszechnych, tajnych, bezpośrednich i równych wyborach (art. 50.2, 51). Reprezentowali cały lud, kierując się przy wykonywaniu mandatu sumieniem i honorem (art. 52). Co najmniej połowa składu parlamentu miała reprezentować robotników i chłopów (art. 53). W konstytucji nie określono jednak dokładnej liczby jego członków. W okresie 1973–1977 wyniosła 186 osób, w latach 1977–1990 zwiększono ją do 195, a później do 250 osób. Czynne prawo wyborcze przyznano osobom po ukończeniu 18 lat i wpisaniu do rejestru stanu cywilnego (art. 54). Na pierwszym posiedzeniu zgromadzenie wybierało przewodniczącego i członków biura (art. 60.2). Konstytucja przewidywała ordynaryjne sesje zgromadzenia (trzy w ciągu roku) i ekstraordynaryjne (zwoływane decyzją przewodniczącego zgromadzenia na pisemny wniosek prezydenta lub jednej trzeciej

[243] Kadencję można było wydłużyć tylko w przypadku wojny na mocy prawa (art. 51).

członków zgromadzenia, art. 61). Zgromadzenie działało na podstawie wewnętrznego regulaminu. Jego członkowie byli zwolnieni z odpowiedzialności przed sądami karnymi i cywilnymi za działalność lub poglądy wyrażane podczas aktywności członkowskiej (art. 66). Chronił ich immunitet. Przed Zgromadzeniem Ludowym na mocy konstytucji postawiono następujące zadania: zatwierdzenie kandydata na prezydenta przedstawionego przez Przywództwo Regionalne Al-Baas, uchwalanie prawa, określanie kierunków polityki rządu, zatwierdzanie budżetu państwa i planów rozwoju, ratyfikacja traktatów międzynarodowych i umów, ogłaszanie amnestii, przyjęcie rezygnacji z mandatu deputowanego lub jej odrzucenie, złożenie wniosku o wotum nieufności wobec Rady Ministrów lub pojedynczego ministra (art. 71).

Władzę wykonawczą w imieniu ludu sprawował prezydent. Kandydat na ten urząd musiał być syryjskim Arabem, który ukończył 40 lat, wyznawał islam i dysponował pełnią praw obywatelskich i politycznych (art. 83). Pretendenta zatwierdzał parlament, a następnie obywatele w drodze referendum decydowali o jego wyborze (art. 84). Sposób wyłaniania kandydata, na mocy konstytucji ograniczyło prawo wszystkich obywateli do ubiegania się o fotel prezydenta. Związane to było nie tylko z faktem przynależności i poparcia przez partię, lecz także wyznawaniem odpowiedniej religii, czyli islamu. Kadencja prezydenta, zgodnie z art. 85, trwała siedem lat. W konstytucji nie odniesiono się w ogóle do kwestii reelekcji.

Składając przysięgę, głowa państwa zobowiązywała się do zachowania republikańskiego, demokratycznego, ludowego systemu, szacunku wobec konstytucji i ustaw. Kładła na siebie obowiązek czuwania nad interesami ludu, bezpieczeństwem ojczyzny oraz nad realizacją celów „narodu arabskiego w jedności, wolności i socjalizmie" (art. 7). Za swoją działalność prezydent nie ponosił odpowiedzialności, z wyjątkiem przypadków dotyczących zdrady stanu (art. 91). W jego prerogatywach znalazły się:

– kompetencje w zakresie spraw międzynarodowych – jako najwyższy przedstawiciel państwa ratyfikował, wypowiadał traktaty międzynarodowe i konwencje oraz zatwierdzał szefów misji dyplomatycznych poza granicami państwa i akredytował szefów misji dyplomatycznych w Syrii;
– kompetencje w zakresie obronności państwa – do niego należało najwyższe dowództwo sił zbrojnych, wypowiedzenie wojny i zawarcie pokoju, ogłoszenie powszechnej mobilizacji po zatwierdzeniu przez Zgromadzenie Ludowe (art. 100–101), wprowadzenie i zakończenie stanu wyjątkowego (art. 101) oraz ogłoszenie specjalnej amnestii (art. 105);

– kompetencje ustawodawcze – czyli stanie na straży przestrzegania konstytucji, prawo zmiany konstytucji wraz z jedną trzecią członków Zgromadzenia Ludowego (art. 149), wydawanie dekretów, zarządzeń i decyzji; prezydent miał także prawo inicjatywy ustawodawczej oraz uprawnienia do stanowienia prawa: na sesji zgromadzenia, jeśli było to podyktowane koniecznością ochrony interesów państwa i jego bezpieczeństwa, poza sesjami parlamentu pod warunkiem ich akceptacji na pierwszym posiedzeniu zgromadzenia (art. 111), mógł ogłaszać ustawy przyjęte na Zgromadzeniu Ludowym i miał prawo weta wobec nich;
– kompetencje wykonawcze – mianowanie i odwołanie jednego lub więcej wiceprezydentów z możliwością oddelegowania im części swoich uprawnień (art. 95), mianowanie premiera i jego zastępców, członków Rady Ministrów, urzędników cywilnych i wojskowych, zarządzanie referendum, tworzenie wyspecjalizowanych organizacji, rad i komitetów; prezydent mógł również zwołać posiedzenie Rady Ministrów pod swoim przewodnictwem (art. 97), a w sytuacji zagrożenia jedności syryjskiej, integralności i niepodległości państwa utrudniać instytucjom państwa wykonywanie przez nich konstytucyjnych zadań (art. 113);
– kompetencje w stosunku do parlamentu – prezydent miał prawo od rozwiązania parlamentu, ale nie więcej niż jeden raz z tego samego powodu (art. 107), oraz zwołania sesji nadzwyczajnej Zgromadzenia Ludowego (art. 108);
– kompetencje w stosunku do władzy sądowniczej – przewodniczył Najwyższej Radzie Sądowniczej (art. 132), mianował przewodniczącego Najwyższego Trybunału Konstytucyjnego (art. 139) i był gwarantem niezależności sądownictwa;
– w ramach pozostałych kompetencji był odpowiedzialny za określenie ogólnej polityki państwa (w porozumieniu z Radą Ministrów) i jej nadzór, jak również nadawał ordery i odznaczenia (art. 106).

W razie niedyspozycji prezydenta jego funkcje przejmował wiceprezydent (art. 86), a gdy i to było niemożliwe, zadania przechodziły w gestię premiera do czasu wyboru nowego prezydenta (art. 89).

Poza prezydentem władza wykonawcza skupiała się w Radzie Ministrów. Był to organ administracyjny państwa, w którego skład wchodzili premier, jego zastępcy i ministrowie. Premiera i ministrów mianował prezydent, przyjmując od nich przysięgę. Prezes Rady Ministrów sprawował nadzór nad działalnością rady (art. 115.2).

Do kompetencji rady należało: kierowanie pracą ministerstw, współpraca z prezydentem w tworzeniu i realizacji ogólnej polityki państwa, nadzorowanie wdrażania w życie przepisów ustawodawczych i wykonawczych, monitorowanie agencji państwowych i ich instytucji, kierowanie pracami ministerstw, departamentów i instytucji publicznych państwa, przygotowywanie budżetu państwa, projektów ustaw, planów rozwoju, udzielanie pożyczek zgodnie z postanowieniami konstytucji, zawieranie umów i traktatów zgodnie z konstytucją oraz wydawanie decyzji administracyjnych, wykonawczych i monitorowanie ich wykonywania (art. 115, 119, 127). Premier i ministrowie ponosili odpowiedzialność przed prezydentem (art. 117), co jednoznacznie wskazywało na podporządkowanie Rady Ministrów prezydentowi. Po każdym roku urzędowania jej członkowie składali sprawozdanie z działalności przed parlamentem (art. 118.2). Prezydent miał prawo postawić ministra przed sądem za przestępstwa, do których ten ewentualnie dopuściłby się w czasie sprawowania funkcji (art. 123).

Ostatnim organem władzy wykonawczej były lokalne rady ludowe wykonujące uprawnienia określone na mocy odrębnych przepisów na lokalnym szczeblu (art. 129–130).

Poza uregulowaniem kwestii związanych z władzami ustawodawczą i wykonawczą w konstytucji odniesiono się także do sądownictwa. Władza sądownicza należała do sądów, prokuratury, na której czele stał minister sprawiedliwości (art. 137), oraz Najwyższego Trybunału Konstytucyjnego złożonego z pięciu członków powoływany na okres czterech lat (art. 139, 141). Przewodniczącego trybunału wyznaczał prezydent, przez co organ ten stracił niezależność od władzy wykonawczej. Do jego kompetencji należały badanie ważności wyborów do parlamentu i podejmowanie decyzji o konstytucyjności ustaw (art. 144–145). Na mocy artykułu 131 sądownictwo miało być niezależne, czego gwarantem był prezydent wraz z Najwyższą Radą Sądownictwa, której przewodniczył. W prerogatywach sędziów było z kolei wydawanie wyroków w imieniu „ludu arabskiego Syrii" (art. 134).

Podsumowując charakter powyższej konstytucji, należy stwierdzić, że była przesiąknięta ideą panarabizmu. Słowo „arabski" przejawiało się w niej najczęściej, a odnoszono je do państwa, narodu, jedności, języka czy dumy z przynależności do Arabów. Odwołania do tego przymiotnika były ze wszech miar zgodne z celami partii Al-Baas. W ustawie zasadniczej, zgodnie z powyższą ideologią, pominięto fakt różnorodności syryjskiego społeczeństwa pod względem religijnym, etnicznym czy narodowym. Nie ustanowiono islamu jako oficjalnej religii, ale wymagano, aby prezydent był jego wyznawcą. Poza tym za główne

źródło prawa uznano orzecznictwo islamskie, czyli *fikh*, co można było uznać za sprzeczne z zasadą świeckości państwa według ideologii partii Al-Baas.

Innym znaczącym zagadnieniem poruszanym w konstytucji okazał się socjalizm. Budowa tego systemu politycznego była niezmiernie ważna dla członków partii Al-Baas, czemu dali już wyraz w programie z 1947 roku. Jego idea przewijała się nie tylko w polityce, lecz także w sferach: ekonomicznej, edukacyjnej i kulturalnej. Powyższe przykłady świadczą o tym, jak wielką rolę odgrywali członkowie partii Al-Baas w tworzeniu ustawy zasadniczej. Hasło „Jedność, Wolność, Socjalizm" przyświecające jej członkom znalazło się w przysiędze, którą składali parlamentarzyści i prezydent. Siły zbrojne Syrii były podporządkowane ochronie celów rewolucji w imię powyższego hasła. Można je było zatem wykorzystać do tłumienia wystąpień niesłużącym dążeniom rewolucji. Ponadto odniesienie do powyższej formuły było podstawą do prowadzenia aktywności ideologicznej w armii.

Reasumując rozważania na temat konstytucji z 1973 roku, należy stwierdzić, że jej część dotycząca praw i wolności obywatelskich była w rzeczywistości martwa. Trudno było mówić w tym państwie o równości wszystkich obywateli, o jakichkolwiek wolnościach gwarantowanych w tym akcie, jak i realnym wpływie obywatela na życie polityczne czy gospodarcze. Nie przestrzegano przepisów gwarantujących niewinność do czasu skazania prawomocnym orzeczeniem sądowym oraz prawa do obrony (ustawy o sądach polowych i ustanowieniu Najwyższego Sądu Bezpieczeństwa stały w sprzeczności z tym prawem, gdyż odmawiały możliwości obrony). Mrzonką w Syrii było przestrzeganie prawa do swobodnego wyrażania myśli przez obywateli. Mimo że konstytucja teoretycznie przyznawała liczne prawa i wolności jednostce, w rzeczywistości chroniła jedynie prezydenta, przyznając mu szerokie uprawnienia w zakresie władzy wykonawczej, ustawodawczej w sytuacjach nadzwyczajnych.

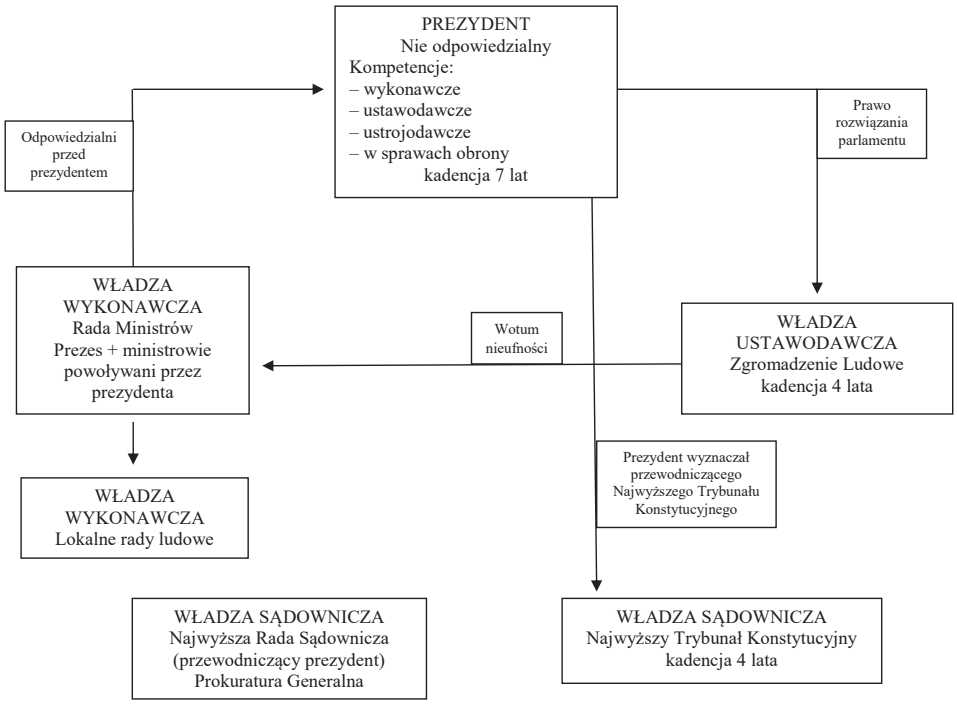
Na mocy konstytucji z 1973 roku lud został uznany za suwerena, jednak w ich imieniu decyzje podejmowali przede wszystkim prezydent i członkowie partii Al-Baas reprezentujący różne urzędy. Ugrupowanie to stało się przewodnią siłą w państwie, co ograniczyło pluralizm polityczny. O uprzywilejowanej pozycji świadczyło wyróżnienie jej w preambule oraz w poszczególnych artykułach. Sam fakt, że miała wpływ na objęcie urzędu prezydenta, świadczył o jej randze i zmonopolizowaniu władzy. Syria tylko z pozoru była, jak określono w art. 1, państwem demokratycznym.

Podobnie rzecz się miała z zasadą niezależności władzy sądowniczej, która w istocie widniała tylko na papierze. Jak można się domyślać, ową niezależność

ograniczały prerogatywy prezydenta, który z urzędu wchodził w skład Najwyższej Rady Sądownictwa i Najwyższego Trybunału Konstytucyjnego. Będąc członkiem ostatniego z nich i mając wpływ na jego skład, mógł wywierać oddziaływać na jego działalność. Nie dziwi zatem, że organ ten, zajmujący się między innymi badaniem zgodności ustaw z konstytucją, pozwalał na obowiązywanie aktów prawnych, które w zakresie przestrzegania praw i wolności obywatelskich stały w sprzeczności z konstytucją. A należały do nich między innymi:

– ustawa o ochronie rewolucji z 7 stycznia 1965 roku,
– dekret o wojskowych sądach polowych z 1967 roku,
– dekret o ustanowieniu Najwyższego Sądu Bezpieczeństwa Państwowego z 1968 roku.

Wykres 8. Struktura władzy według konstytucji Syryjskiej Republiki Arabskiej z 13 marca 1973 roku

Źródło: opracowanie własne.

Konstytucja z 1973 roku została poddana trzykrotnej nowelizacji. Pierwsza dotyczyła art. 6 konstytucji traktującego o fladze, godle i hymnie państwa, które w wersji pierwotnej należały do Federacji Republik Arabskich, a później Syryjskiej Republiki Arabskiej (ustawa nr 2 z 28 marca 1980 r.). Druga zmiana objęła art. 84.3 i dotyczyła wydłużenia czasu wyboru nowego prezydenta przed upływem kadencji urzędującej głowy państwa z okresu między 30 a 60 dni do okresu między 30 dni a 6 miesięcy (ustawa nr 18 z 7 marca 1991 r. opublikowana 3 lipca 1991 r.). Ostatnia nowelizacja miała z kolei miejsce w 2000 roku tuż po śmierci Hafiza al-Asada. Podczas obrad nadzwyczajnej sesji parlamentu 10 czerwca zaakceptowano zmianę art. 83 konstytucji odnoszącej się do wieku prezydenta. Poprawka dotyczyła obniżenia wieku kandydata na prezydenta do 34 lat z wcześniejszych 40 lat (ustawa nr 9 z 11 czerwca 2000 r.).

2.3. Syria państwem autorytarnym czy totalitarnym?

Punktem zwrotnym w najnowszej historii politycznej Syrii było objęcie prezydentury przez Hafiza al-Asada. W odróżnieniu od innych przywódców przejmujących władzę w sposób siłowy natrafił na dobrą koniunkturę, która umożliwiła mu zbudowanie stabilnego systemu politycznego. W okresie pierwszych sześciu lat jego prezydentury Syria doświadczyła rozwoju i stabilności ekonomicznej. Był to pierwszy tak widoczny wzrost gospodarczy od odzyskania niepodległości[244]. Większe zyski z ropy naftowej, ograniczona liberalizacja w gospodarce oraz pomoc ze strony innych państw (np. ZSRR) przyczyniły się do podniesienia standardu życia Syryjczyków.

Objęcie władzy przez Hafiza al-Asada doprowadziło do przebudowy struktur państwa również dzięki wejściu w życie konstytucji z 1973 roku, która wzmocniła władzę wykonawczą kosztem ustawodawczej. Wybór właśnie jego na urząd prezydenta miał wpływ na system polityczny Syrii. Przyjmując definicję zaproponowaną przez Konstantego Adama Wojtaszczyka, można zdefiniować termin ten jako „[...] ogół organów państwowych i partii politycznych oraz organizacji i grup społecznych – formalnych i nieformalnych – uczestniczących w działaniach politycznych w ramach danego państwa, a także ogół generalnych zasad

[244] S. Wikas, *Battling the Lion of Damascus. Syria's Domestic Opposition and the Asad Regime*, „Policy Focus" May 2007, s. 1, http://www.scpss.org/libs/spaw/uploads/files/Policy/Battling%20the%20Lion%20of%20Damascus.pdf (dostęp 2.12.2017).

i norm regulujących wzajemne stosunki między nimi”[245]. Dokonując podziału systemów politycznych, należy mieć na względzie różne kryteria, takie jak reżim polityczny, zasady organizacji aparatu państwowego i strukturę terytorialną państwa[246]. Pierwsza z wymienionych zmiennych pozwala na wyróżnienie reżimów demokratycznych i niedemokratycznych (m.in. autorytaryzmu i totalitaryzmu). Reżim polityczny jest normatywnym systemem politycznym, który tworzą „[...] wartości i zasady ustrojowe [...], struktura autorytetów, formalne i nieformalne reguły gry politycznej oraz wynikające z nich zależności pomiędzy podmiotami polityki”[247]. Określany jest także jako „[...] ogół metod stosowanych przez aparat państwowy w stosunkach ze społeczeństwem oraz zasady, jakimi kieruje się w tych stosunkach”[248].

Analizując politykę Hafiza al-Asada, można stwierdzić, że po 1979 roku, czyli ataku terrorystycznym członków islamskiej organizacji Walcząca Awangarda (At-Tali’a al-Mukatila) przeciwko władzy, w państwie syryjskim, w którym wcześniej panował system autorytarny, po tym właśnie wydarzeniu system władzy zaczął przekształcać się w totalitarny. Zasadnicza zmiana, jaka wówczas nastąpiła, miała związek z narastającym bezprawiem wśród rządzących, ze stosowaniem przez nich na szeroką skalę represji i rosnącymi uprawnieniami służb bezpieczeństwa. Autor nie stawia tu tezy ryzykownej, ponieważ żyjąc w tym kraju, miał sposobność nie tylko zaobserwować, lecz także doświadczyć o wiele więcej niż większość badaczy spoza Syrii, którzy jednak skłaniają się do określenia tego systemu jako autorytarny. Nie uważa jednak, że określenie byłoby z gruntu błędne, gdyż, jak twierdzi Roman Tokarczyk: „[...] każdy reżim totalitarny jest równocześnie autorytarnym albo (i) absolutystycznym, ale nie odwrotnie”[249]. Ponadto według Piotra Jaroszyńskiego państwo totalitarne może działać pod osłoną różnych ustrojów, które w starożytności określane były mianem zwyrodniałych[250].

Wielu badaczy prowadzących teoretyczne badania na temat autorytaryzmu i totalitaryzmu wskazuje zarówno różnice, jak i podobieństwa między

---

[245] K.A. Wojtaszczyk, *Współczesne systemy polityczne*, Warszawa 1992, s. 8.

[246] Ibidem, s. 16.

[247] A. Antoszewski, *Reżim polityczny*, [w:] *Studia z teorii polityki*, red. A.W. Jabłoński, L. Sobkowiak, Wrocław 1998, t. 1, s. 89.

[248] K.A. Wojtaszczyk, *Współczesne systemy...*, op. cit., s. 16.

[249] R. Tokarczyk, *Demokracja a dyktatura, autorytaryzm, totalitaryzm. Komparatystyka relacji czterech pojęć*, „Acta Universitatis Wratislaviensis” 2008, Vol. 30, s. 29.

[250] P. Jaroszyński, *Co to jest totalitaryzm?*, [w:] *Totalitaryzm – jawny i ukryty?*, red. P.A. Redpath, P. Jaroszyński, H. Kiereś, J. Bartyzel et al., Lublin 2011, s. 27.

nimi. Do różnic zalicza się rolę ideologii w życiu społecznym, zasięg masowej mobilizacji i partycypacji oraz zakres i siłę terroru[251]. Z kolei do cech wspólnych można zakwalifikować zawłaszczenie władzy, organizację władzy na zasadzie wodzostwa, odrzucenie zasady podziału władzy, uproszczone procedury decyzyjne, brak mechanizmów kontrolnych i reguł odpowiedzialności politycznej[252] oraz jeszcze inne – wiązanie władzy politycznej z przymusem, deficyt praw i wolności obywatelskich lub ich brak.

Analizując różne systemy polityczne, należy mieć także świadomość, że nie istnieją one w „czystej postaci". Jak słusznie zauważył Leszek Kołakowski: „[...] większość pojęć, którymi posługujemy się przy opisie zjawisk społecznych na wielką skalę, nie ma doskonałych odpowiedników empirycznych. [...] Dlatego, między innymi, doskonałego ustroju totalitarnego (lub «wyższego stadium socjalizmu») nigdy nie da się zbudować"[253]. Ponadto jak zauważył Giovanni Sartori, nie można oczekiwać, aby jakiś system był „czysto totalitarny"[254], jego cechą jest bowiem zbliżanie lub oddalanie się w czasie od „biegunowych parametrów" konstytuujących ten system. Oznacza to, że niektóre państwa w określonym czasie mogą przybrać cechy państwa totalitarnego, a inne je stracić, co będzie wiązało się ze zmianą systemu[255].

W okresie prezydentury Hafiza al-Asada można dostrzec wiele elementów charakterystycznych dla systemu totalitarnego, autorytarnego, a według Amosa Perlmuttera także „oligarchicznego współczesnego wojskowego pretorianizmu"[256]. Bernard Lewis uważa, że zarówno autorytaryzm, jak i totalitaryzm mają źródło w naturze i tradycji islamskiej[257]. W muzułmańskiej tradycji nie było miejsca na parlament czy inne ciało reprezentacyjne. Istniała silna władza centralna, której poddani powinni się podporządkować, co wynikało z obowiązku religijnego. Rządzący zgodnie z religią byli odpowiedzialni przed Bogiem, a nie rządzonymi. Wymuszali posłuszeństwo, gdyż byli wyposażeni w autorytet boski. Jak stwierdził jeden z syryjskich prawników – Ibn Jama'a, nieważne, że suweren nie miał żadnych kwalifikacji. Był analfabetą, niesprawiedliwym, niewolnikiem czy ko-

---

[251] A. Antoszewski, *Reżim*..., op. cit., s. 101.

[252] Ibidem, s. 102.

[253] L. Kołakowski, *Totalitaryzm i zalety kłamstwa*, s. 97 i 107, http://aneks.kulturaliberalna.pl/wp-content/uploads/2016/02/36-kolakowski-With-Watermark.pdf (dostęp 2.12.2017).

[254] G. Sartori, *Teoria demokracji*, przeł. P. Amsterdamski, D. Grinberg, Warszawa 1998, s. 250.

[255] Ibidem.

[256] A. Büchs, *The Resilience of Authoritarian Rule in Syria under Hafez and Bashar Al-Asad*, „GIGA Working Papers" No. 97, March 2009, s. 11.

[257] B. Lewis, *Communism and Islam*, „International Affairs" 1954, Vol. 30, No. 1, s. 7.

bietą. W rzeczywistości miał suwerenną władzę tak długo, aż inny silniejszy jej mu nie odebrał[258].

Na podstawie teoretycznej eksploracji terminu „totalitaryzm" dokonanej między innymi przez Juliana Linza, Carla J. Friedricha, Leonarda Schapiro, Leszka Kołakowskiego, Edgara Morina, Hannah Arendt, Giovanniego Sartoriego można stwierdzić, że wiele cech przez nich wymienionych było charakterystycznych dla systemu syryjskiego. Ponadto biorąc za podstawę jedynie koncepcje totalitaryzmu zaprezentowane przez C.J. Friedricha i uzupełnione przez Zbigniewa Brzezińskiego oraz J. Linza i L. Schapiro, można uznać, że wszystkie kryteria przez nich przedstawione odnajduje się w syryjskim systemie[259].

Najważniejszym kryterium identyfikującym elementy systemu totalitarnego jest istnienie oficjalnej ideologii obejmującej wszystkie aspekty życia, której celem było przekonanie społeczeństwa o zasadności wdrażania idei totalitaryzmu i uzasadnienie posiadania nieograniczonej władzy. Ponadto, jak wskazała Maria Zmierczak, do zadań owej ideologii należały także „dążenie do zawładnięcia całym człowiekiem" oraz stworzenie utopijnej wizji „[...] spełnienia człowieka na ziemi i zbudowania idealnego, doskonałego systemu społecznego" przy zastosowaniu wszelkich środków, których użycie było usprawiedliwione[260]. W Syrii wszechobecną ideologią był panarabizm. Państwo to postrzegano jako serce arabskiego nacjonalizmu i tym samym przypisywano mu wyjątkową rolę we wdrażaniu jego idei.

Panarabizm był widoczny nie tylko w wypowiedziach ważnych polityków, lecz także działaniach przejawiających się w połączeniu Syrii, Egiptu i Libii w 1972 roku. Hołdujący tej ideologii prezydent Syrii Hafiz al-Asad posługiwał się oficjalnym językiem arabskim, co stanowiło podstawowy przejaw realizowania panarabizmu ze zjawiskiem określanym mianem dyglosji języka arabskiego, czyli współistnienia dwóch jego odmian – języka literackiego i dialektów[261]. Pierwszy był uznany za język „wysokiej kultury" i literacki, a drugi używany do codziennej komunikacji[262]. Posługiwanie się przez prezydenta językiem literackim miało

---

[258] Ibidem, s. 8.

[259] Treść cech totalitaryzmu przedstawionych przez tych badaczy zostały przytoczone przez Romana Bäckera w książce *Totalitaryzm. Geneza, istota, upadek*, Toruń 1992, s. 9–10.

[260] M. Zmierczak, *Ideologie totalitarne: faszyzm i narodowy socjalizm*, [w:] *Totalitaryzm a zachodnia tradycja*, red. M. Kuniński, Kraków 2006, s. 161.

[261] M. Kniaź, *Globalizacja językowa a świat arabski. Trwałość przemian?*, „Kultura – Historia – Globalizacja" 2015, nr 18, s. 109.

[262] Ibidem.

jednoczyć wszystkich Arabów bez względu na ich dialekty, poglądy polityczne czy przynależność religijną.

Ideologią panarabistyczną przesiąknięte były zarówno konstytucja z 1973 roku, jak i regulamin partii Al-Baas i jej działania oraz aktywność prezydenta. Podporządkowano jej wszystkie dziedziny życia włącznie z osobistymi sprawami obywateli, aby „[...] przekształcić ludzi w odbitki ideologicznych haseł"[263]. Z tą ideologią związana była także tzw. arabizacja przejawiająca się w zmianie nazw miejscowości (w tym kurdyjskich) oraz przemianowująca obywateli państwa syryjskiego na obywatela Araba syryjskiego. Panarabizm był narzędziem wyznaczającym wroga zewnętrznego i tym samym jednoczącym wszystkich Arabów. Owym wrogiem byli syjoniści, imperialiści i kolonialiści utożsamiani z „rakiem", czyli sytuacją dysnomii (nieładu, choroby)[264] niszczącą zdrowy organizm, jakim jest naród arabski. Chowając się za taką retoryką, usprawiedliwiano w konsekwencji stosowanie wobec nich przemocy i utrzymanie społeczeństwa syryjskiego w ciągłej gotowości bojowej. Poza tak zdefiniowanym wrogiem zewnętrznym istniał także wróg wewnętrzny, którym były siły reakcyjne dążące do zachowania starego porządku społeczno-politycznego oraz od 1979 roku członkowie Ugrupowania Bractwa Muzułmańskiego. Jego zwolennicy zradykalizowali się po przewrocie w 1963 roku, kiedy sunnici stracili wpływy we władzy, co przełożyło się na obniżenie ich poziomu dobrobytu.

Hafiz al-Asad wykorzystywał panarabizm dla utrzymania władzy oraz uprawomocnienia swoich decyzji związanych na przykład z prowadzeniem walki przeciwko Izraelowi (co pochłaniało ogromne sumy z budżetu państwa). Odzyskanie Wzgórz Golan byłoby jego wielkim sukcesem, który przyniósłby mu wzmocnienie władzy nie tylko w Syrii, lecz także w całym świecie arabskim.

Utrzymywaniu ideologii panarabizmu sprzyjała permanentna indoktrynacja zakładająca ukształtowanie „nowego" człowieka, posłusznego prezydentowi i partii, gwaranta przetrwania systemu[265]. Ponadto miał być pozbawiony moralności i nastawiony na „bierność, rutynę oraz ciężką, posłusznie i bezmyślnie

---

[263] L. Kołakowski, *Totalitaryzm*..., op. cit., s. 101.

[264] W V w. p.n.e. Grecy wobec społeczeństw i państw-miast stosowali pojęcia odnoszące się do zdrowia i choroby. Wyodrębnili wspomniane dysnomię i eunomię, oznaczające ład i zdrowie społeczne. Zob. A.R. Radcliffe-Brown, *O pojęciu funkcji w naukach społecznych*, s. 594, https://filspol.files.wordpress.com/2011/10/a-r-radcliffe-brown-o-pojeciu-funkcji-w-naukach-spolecznych.pdf (dostęp 2.12.2017).

[265] J. Linz, *Totalitaryzm i autorytaryzm*, [w:] *Władza i społeczeństwo. Antologia tekstów z zakresu socjologii polityki*, red. J. Szczupaczyński, Warszawa 1995, t. 1, s. 303.

wykonywaną pracę”[266]. Z drugiej strony funkcjonowały osoby żądne władzy, które pozycję zawdzięczały wymuszonemu posłuszeństwu u innych. Podstawą skutecznej indoktrynacji był oczywiście język pełniący w tym systemie następujące funkcje:

– selektywną, odróżniającą na poziomie słowa „swoich” od „obcych”[267];
– perswazyjną, polegającą na przekonaniu odbiorcy o słuszności głoszonych przez nadawcę poglądów i skłonienia odbiorcy do ich przejęcia oraz zmiany postaw, była stosowana między innymi w procesie socjalizacji jednostki, przyswajania kultury czy implementowania ideałów moralnych[268]; jedną z odmian dyskursu perswazyjnego była propaganda;
– dystorsyjną, mającą za zadanie zablokowanie i osłabienie rzeczywistych informacji poprzez ich zniekształcenie;
– performatywną, związaną ze zmianą rzeczywistości, której celem było wykreowanie „nowego” człowieka o określonej świadomości, umożliwiającej mu poznanie „prawdziwych praw i ich realizowanie”[269]; wypowiedzi performatywne nie były ani prawdziwe, ani fałszywe – nie podlegały logicznemu kryterium prawdziwości[270].

Język ideologiczny stanowił część całej przestrzeni publicznej w Syrii. Sprawne posługiwanie się nim było jednym z elementów mogących zagwarantować udział we władzy. Przyzwolenie na jego stosowanie oznaczało pogodzenie się społeczeństwa z tak funkcjonującym systemem. W systemie totalitarnym władza tworzyła własny język, nadając określonym zjawiskom, grupom czy osobom nowe nazwy, co George Orwell nazwał nowomową[271]. Słowa w nowomowie, jak napisał Roman Bäcker, stawały się „[...] pustymi skorupami pozbawionymi jakiegokolwiek znaczenia”[272].

Indoktrynacja zaczynała się już od najmłodszych lat w szkołach i organizacjach młodzieżowych. Podręczniki i programy szkolne były odgórnie narzucone przez zideologizowanych intelektualistów, a ich treść zgodna z linią partii i władz rządzących, zwłaszcza prezydenta. Ponadto w książkach do nauki historii

---

[266] R. Bäcker, *Totalitaryzm*..., op. cit., s. 63.

[267] Ibidem, s. 74.

[268] G. Habrajska, *Nakłanianie, perswazja, manipulacja językowa*, „Acta Universitatis Lodziensis” 2005, Vol. 7, s. 109.

[269] R. Bäcker, *Totalitaryzm*..., op. cit., s. 74.

[270] G. Habrajska, *Nakłanianie*...., op. cit., s. 93.

[271] G. Orwell, *Rok 1984*, przeł. T. Mirkowicz, Kraków 2004.

[272] R. Bäcker, *Totalitaryzm*..., op. cit., s. 77.

pomijano niektóre niewygodne okresy w dziejach Syrii, na przykład lata 1946–1970, czym chciano odciąć Syryjczyków od ich tożsamości i historii. Owa indoktrynacja miała związek z wszechobecną propagandą, która była funkcją nacisku zarówno otoczenia wewnętrznego, czyli grup społecznych nieidentyfikujących się z tym systemem, jak i zewnętrznego. Konsekwentnie rozwijana zacierała w końcu różnice między prawdą a kłamstwem tak, że społeczeństwo było gotowe uwierzyć w najbardziej abstrakcyjne rzeczy głoszone przez przedstawicieli władzy i nie burzyło się przeciwko nim, mimo że miało świadomość, iż jest okłamywane. Fałszowania rzeczywistości dokonywano w celach politycznych i w imię określonych korzyści. Dotyczyło to choćby wojny Jom Kippur w 1973 roku (*harb tiszrin at-tahririja*) oraz walk w Libanie z armią izraelską w 1982 roku, podczas których Syria poniosła ogromne straty w ludziach i sprzęcie. Jak słusznie jednak zauważył Leszek Kołakowski, poznawcze zwycięstwo totalitaryzmu polegało na zniesieniu samej idei prawdy, co wytrącało argument oskarżenia go o kłamstwo[273].

Propaganda będąca wytworem rządzących, mającym na celu wzmocnienie władzy, spełniała kilka podstawowych zasad. Pierwszą z nich było zredukowanie przekazu do opozycji między „dobrem i złem" lub „przyjacielem i wrogiem"[274] (zasada uproszczenia). Druga zasada sprowadzała się do dyskredytacji opozycji „metodą grubego obsmarowania i parodii" (zasada zniekształcenia). Kolejne związane były z manipulowaniem wartościami przyjętymi przez ogół w celu wykorzystania ich do własnych celów (zasada transfuzji), przedstawianiem własnego punktu widzenia jako stanowiska jednomyślnie przyjętego przez wszystkich (zasada jednomyślności) oraz nieustannym powtarzaniem tego samego przekazu w różnych wariantach (zasada orkiestracji)[275]. Propaganda stała się więc niezbędna do tworzenia „totalitarnego spektaklu politycznego" opartego przede wszystkim na lęku i entuzjazmie[276]. Emocje te były konieczne do utrzymania w społeczeństwie ciągłej mobilizacji i „permanentnego stanu rewolucji"[277]. Częścią owego spektaklu były rytuał i ceremoniał, które miały jednoczyć społeczeństwo i dodawać wielkości władzy (prezydentowi) i państwu.

---

[273] L. Kołakowski, *Totalitaryzm*..., op. cit., s. 103.

[274] N. Davies, *Europa. Rozprawa historyka z historią*, cz. 1: *Paeninsula, Hellas, Roma, Origo*, przeł. E. Tabakowska, Kraków 1998, s. 695.

[275] Ibidem.

[276] P. Pawełczyk, *Socjotechniczne aspekty gry politycznej*, Poznań 2000, s. 33.

[277] Ibidem, s. 34.

Propagandzie towarzyszył brak wolnych mass mediów. W Syrii została wprowadzona cenzura. Nie było wolności słowa, a media kontrolowały odpowiednie służby podległe prezydentowi. Wiadomości rozpoczynały się od informacji poświęconych głowie państwa i partii Al-Baas. W Syrii – poza mediami publicznymi – żadne prywatne mass media nie otrzymały koncesji. Można było jednak słuchać informacji z zagranicy poprzez Radio BBC, rozgłośnie Głos Ameryki, Monte Carlo, Izrael dostępne w języku arabskim, a począwszy od lat 90., dotyczyło to także telewizji satelitarnej.

Inną cechą totalitarnego systemu politycznego w Syrii było działanie tylko jednej masowej partii o wyraźnie wyodrębnionej podmiotowości politycznej, czyli Al-Baas. Na początku funkcjonowała na usługach rewolucji, a z czasem nabrała cech biurokratycznej struktury działającej na rzecz prezydenta. W konstytucji z 1973 roku na mocy art. 8 przyznano jej przewodnią rolę w państwie i społeczeństwie. Do lat 70. szeregi partii i armii „oczyszczono" z wewnętrznych rywali alawitów. Należy jednocześnie zaznaczyć, że dla zachowania pozorów pluralizmu politycznego utworzono Narodowy Front Postępu skupiający ugrupowania polityczne wyłonione lub współpracujące z partią Al-Baas. W istocie jednak były one całkowicie od niej zależne i jej podporządkowane.

Partia Al-Baas miała charakter masowy. Liczbę członków w 1971 roku szacowano na 65 398, podczas gdy już dziesięć lat później jej liczebność wzrosła do 374 332, a w 1992 roku do 1 008 243 członków, co stanowiło 14,5% pełnoletniej populacji Syrii[278]. W 2000 roku osiągnęła liczbę 1,4 mln członków[279]. Przynależność do partii rządzącej stała się niezbędnym warunkiem każdego Syryjczyka, który chciał zdobyć posadę urzędniczą, uzyskać awans w pracy czy otrzymać stypendium naukowe. Przyłączenie się do partii gwarantowało także brak podejrzeń o nielojalność. Do partii należeli przede wszystkim ludzie młodzi (w 2000 r. członkowie poniżej 30. roku życia stanowili 64%)[280], a wśród nich uczniowie szkół średnich i wyższych. Kandydaci na studia działający w młodzieżowych organizacjach tego ugrupowania otrzymywali dodatkowe punkty podczas rekrutacji. Partia miała członków także wśród chłopów, robotników i wojskowych.

Z tej partii wywodzili się prezydent, członkowie zarówno rządu, jak i innych instytucji politycznych, sędziowie oraz pracownicy służb bezpieczeństwa.

---

[278] R. Shabo, *Fallahu suria at-Tarih ma wara hidżab as-Sijasa* [Rolnicy syryjscy za zasłoną polityki], „Al-Jumhuriya" 7.05.2015, https://www.aljumhuriya.net/ar/33458 (dostęp 2.12.2017); *Years of Fear: The Enforced*..., op. cit., s. 14.

[279] K. Deeb, *Tarih Surija*..., op. cit., s. 412.

[280] Ibidem.

Pozycja basistów w stosunku do innych obywateli była uprzywilejowana. W zamian za lojalność mogli liczyć na korzyści materialne i przywileje. W ramach partii zlikwidowano podział na frakcje oraz wewnątrzpartyjne formy demokracji. Od członków wymagano bezwarunkowego posłuszeństwa wobec przywódcy, czyli Hafiza al-Asada. Szkolono ich tak, aby stracili umiejętność odróżniania prawdy od fałszu. Jak słusznie zaznaczyła Hannah Arendt: „Bez elity i jej sztucznie wywołanej niezdolności do rozumienia faktów jako faktów, do rozróżniania między prawdą a fałszem ruch [totalitarny] nigdy nie byłby w stanie wkroczyć na drogę urzeczywistnienia swojej fikcji. Naczelna negatywna cecha totalitarnej elity polega na tym, że nigdy nie zatrzymuje się, aby pomyśleć o prawdziwym świecie, i nigdy nie porównuje kłamstw z rzeczywistością"[281].

Flaga partii Al-Baas, obok narodowej, powiewała niemalże wszędzie (budynki użyteczności publicznej, zakłady pracy, klasy szkolne). Nawet dzień 7 kwietnia upamiętniający utworzenie partii był wolny od pracy. Na cześć partii tworzono pieśni patriotyczne, których później musiały uczyć się dzieci w szkołach. Rozbudowana organizacja partyjna pozwalała wielu jego członkom sprawować kontrolę nad innymi ludźmi, szczególnie tymi, którzy do partii nie należeli. Dzięki nim wzmocnił się system kontroli obywateli. W stosunku do osób odmawiających członkostwa w partii stosowano ukryty przymus. Panowała zasada, że ten, kto był z nimi (czyli partią Al-Baas) miał wszystko, a ten kto był przeciwko nim, trafiał najczęściej do więzienia. Z kolei ten, kto zachował neutralność, musiał liczyć się z dyskryminacją. Partia Al-Baas w okresie prezydentury Hafiza al-Asada stała się w jego rękach narzędziem do integracji ludu.

W Syrii kontrola i kierowanie gospodarką było domeną prezydenta i członków partii Al-Baas, była więc centralnie zarządzana, co miało umocowanie w konstytucji z 1973 roku. Przejawiała charakter gospodarki socjalistycznej, a jak twierdzi Leszek Kołakowski, dzięki temu totalitaryzm miał „największe szanse dojścia do ideału [...], bo tylko ona wprowadza całkowity nadzór państwowy nad środkami wytwarzania"[282]. Należy jednak odnotować, że w drugiej połowie lat 80. w Syrii wprowadzono w gospodarce ograniczoną liberalizację, która nie trwała jednak długo. W wyniku reform faktem stała się własność mieszana i prywatna, poza państwową.

Kolejną widoczną w Syrii cechą systemu totalitarnego był zakaz aktywności opozycji. Dotyczyło to okresu, kiedy prezydentem państwa został Hafiz

---

[281] H. Arendt, *Korzenie totalitaryzmu*, przeł. M. Szawiel, D. Grinberg, Warszawa 1993, t. 1, s. 426.
[282] R. Bäcker, *Totalitaryzm*..., op. cit., s. 11.

al-Asad. Wcześniej opozycja działała w formie świeckich ugrupowań oraz religijnego o nazwie Ugrupowanie Bractwa Muzułmańskiego. Od początku lat 80. w Syrii nie mogła oficjalnie działać opozycja nawet w formie apolitycznych organizacji, w tym grup zawodowych, kulturalnych czy religijnych, jak to ma miejsce w systemie autorytarnym[283]. Członkowie opozycji byli represjonowani. Umieszczano ich w więzieniach i torturowano[284]. Demonstracja niezadowolenia przez członków Bractwa Muzułmańskiego (poprzez organizację manifestacji, zabójstw członków partii Al-Baas, nieudany zamach na prezydenta) skończyła się przyjęciem ustawy karzącej śmiercią za przynależność do tej organizacji politycznej oraz dokonaniem masakry, między innymi w Hamie w 1982 roku. Brak możliwości aktywności opozycji w państwie syryjskim działał na korzyść rządzących. Oficjalnie w Syrii mogły funkcjonować tylko te organizacje, które otrzymały zgodę partii Al-Baas (Narodowy Front Postępu).

Brak wolności i praw obywatelskich to kolejna cecha systemu totalitarnego. Jak twierdził Alexis de Tocqueville: „[...] sami despoci nie przeczą, że wolność jest rzeczą wyborną, tyle że chcą jej jedynie dla siebie i utrzymują, że wszyscy inni są jej zupełnie niegodni"[285]. Sytuacja ta naruszała postanowienia konstytucji z 1973 roku, niemniej lekceważenie prawa według Hannah Arendt było cechą totalitaryzmu[286]. Można zatem stwierdzić, że prawo nie było środkiem chroniącym jednostkę, ale narzędziem do rządzenia. I jak zaznaczyła H. Arendt: „[...] zniszczenie praw jednostki, zabicie w niej osobowości prawnej, jest wstępnym warunkiem pełnego jej opanowania"[287]. Aktywność na rzecz ochrony praw człowieka w Syrii była zakazana. Mimo to udało się powołać instytucję (działającą nielegalnie) o nazwie Komisja Obrony Demokratycznych Wolności i Praw Człowieka w Syrii, co miało miejsce 10 grudnia 1989 roku. Poza Syrią działała ona w Niemczech i we Francji. Jej aktywność nie była jednak zbyt długa, ponieważ za wydanie oświadczenia z okazji 43. rocznicy przyjęcia Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka i w sprawie krytyki referendum prezydenckiego z grudnia 1991 roku dziesięciu jej członków zostało skazanych na karę więzienia (od 5 do 10 lat), co w konsekwencji sparaliżowało jej funkcjonowanie[288]. Niezadowolenie z powodu łamania praw człowieka 31 marca 1980 roku w Syrii wyrazili także członkowie

---

[283] J. Linz, *Totalitaryzm*..., op. cit., s. 316.

[284] S. Wikas, *Battling the Lion*..., op. cit., s. 2.

[285] A. de Tocqueville, *Dawny ustrój i rewolucja*, przeł. A. Wolska, Warszawa 1970.

[286] H. Arendt, *Korzenie totalitaryzmu*..., op. cit., s. 436.

[287] Ibidem, s. 484.

[288] *Years of Fear: The Enforced*..., op. cit., s. 73, przyp. 132.

różnych związków zawodowych (mających zezwolenie na działalność wydaną przez władze partii Al-Baas). Wówczas adwokaci, inżynierowie i farmaceuci w formie protestu przez jeden dzień nie wykonywali pracy. W odwecie za tę akcję władze podjęły decyzję o tymczasowym aresztowaniu demonstrujących, które trwało dwanaście lat. Uwięziono ich bez procesu[289]. Wśród aresztowanych było 50 prawników[290].

W obronie podstawowych praw i wolności obywateli nie występowała władza sądownicza, która zgodnie z konstytucją z 1973 roku miała być organem niezależnym, choć w rzeczywistości takim nie była, gdyż sędziowie przynależeli do partii rządzącej. Pod koniec prezydentury Hafiza al-Asada na 1307 sędziów jedynie 309 nie miało legitymacji partii Al-Baas (co oznacza, że 76% była upartyjniona)[291].

Łamaniu podstawowych wolności i praw człowieka towarzyszył rozbudowany system karny stosowany przez polowe sądy wojskowe i Najwyższy Sąd Bezpieczeństwa Państwa. Na przykład wejście w życie postanowień dekretów o wprowadzeniu stanu wyjątkowego czy ochronie rewolucji umożliwiało wymierzanie surowych kar i jednocześnie pozbawiało obywateli prawa do obrony. Poza tym permanentny stan wojenny gwarantował stosowanie wyjątkowego ustawodawstwa w tym zakresie.

Właściwością systemu totalitarnego była rozbudowana biurokracja. Im dłużej on się utrzymywał, tym większa była liczba urzędów i tym samym rosła możliwość znalezienia etatu zależnego od władzy[292]. Ten scentralizowany system organizacyjny oznaczał oderwanie władzy od obywateli. Władza urzędników syryjskich była nieograniczona. Tym samym wykształciła się nowa klasa i siła omawianego systemu. Według Dietera Rebentischa miało to związek z ciągłymi walkami o zasięg władzy między poszczególnymi koteriami/grupami interesów aparatu władzy[293]. Rozbudowany system administracji miał wpływ na wzrost wydatków państwa, co w konsekwencji rodziło inflację. W administracji rządowej

---

[289] *At-Tamijz al-Onsuri fi Suria* [Dyskryminacja rasowa w Syrii], The Syrian Human Rights Committee, http://www.shrc.org/?p=6972 (dostęp 2.12.2017).

[290] *Report Syria 2017*, ILAC Rule of Law Assessment Report, red. M. Ekman, s. 48, http://www.ilacnet.org/wp-content/uploads/2017/10/Syria2017.pdf (dostęp 2.12.2017).

[291] K. Deeb, *Tarih Surija*..., op. cit., s. 413.

[292] Ibidem, s. 438.

[293] R. Bäcker, *Kategorie teoretyczne totalitaryzmu a badania empiryczne*, „Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem" 2016, nr 2, s. 10.

w 1965 roku zatrudnienie znalazło 70 tys. osób, a w 1991 roku już ponad 685 tys.[294]

Kolejną cechą świadczącą o istnieniu systemu totalitarnego w Syrii była całkowita kontrola nad środkami walki zbrojnej. Prezydent Syrii zgodnie z konstytucją z 1973 roku był najwyższym dowódcą sił zbrojnych. Podlegała mu nie tylko armia, lecz także rozbudowany system bezpieczeństwa i tajnej policji, całkowicie lojalny. Ponadto sam prezydent był wojskowym, podobnie jak jego polityczne zaplecze, miał najwyższy stopień wojskowy w Syrii, czyli *farik*. Zapewniał sobie oddanie służb siłowych poprzez rozbudowany system zachęt materialnych, jak na przykład awans, wyższe płace niż w innych grupach zawodowych czy zwolnienia podatkowe. Zatrudnienie w służbach bezpieczeństwa stwarzało okazję do nielegalnego wzbogacania się poprzez korupcję i nepotyzm. Podporządkowanie ich prezydentowi miało związek z zapobieganiem powstawania niezależnych ośrodków władzy, czyli lękiem przed utratą władzy. W armii i aparacie bezpieczeństwa w 1965 roku służyło 65 tys. osób, w 1991 roku – 530 tys., a po śmierci Hafiza al-Asada w 2004 roku liczba etatów rozrosła się do 700 tys.[295]

Rozbudowie sił zbrojnych towarzyszyła militaryzacja życia społecznego. Przejawiała się między innymi w tym, że od dzieci w wieku szkolnym wymagano noszenia mundurków (dziewczęta – granatowe, a chłopcy – w kolorze khaki) wzorowanych na mundurach żołnierskich. Ponadto w szkołach organizowano zajęcia z przysposobienia obronnego, które przypominały żołnierski dryl (musztra, marsz, strzelanie). Wśród młodych ludzi działały paramilitarne organizacje partii Al-Baas. Członkostwo w nich dawało młodym ludziom uprzywilejowaną pozycję w stosunku do innych (nie stosowano wobec nich kar cielesnych, otrzymywali dodatkowe punkty przy promocji do następnej klasy czy szkół wyższych).

Rozbudowany system bezpieczeństwa, kontroli policyjnej, wojskowej to również cechy systemu totalitarnego. Wymierzone były przeciwko wrogom rewolucji Al-Baas, opozycji rządowej działającej w podziemiu lub za granicą, wybranym grupom mniejszościowym (np. Kurdom), a także zwykłym ludziom, którzy podczas podróży po Syrii podlegali kontroli. Punkty kontroli znajdowały się najczęściej na dworcach autokarowych, kolejowych lub przed miastami. Każdy podróżujący musiał wylegitymować się i pokazać zawartość bagażu. Takie zachowanie wobec obywateli miało zniszczyć ich zdolność do buntu i wywołać strach.

---

[294] *Years of Fear: The Enforced*..., op. cit., s. 13.

[295] Ibidem.

System bezpieczeństwa miał za zadanie stworzenie grupy ludzi oddanych prezydentowi, który stosując wobec nich system zachęt materialnych i niematerialnych, zawierał z nimi tzw. milczący pakt[296] na temat poczynań władz. Miało to także zapobiegać powstawaniu niezależnych ośrodków władzy i tym samym zwiększać spójność państwa. Przeciętny funkcjonariusz służb bezpieczeństwa był osobą prostą, niewykształconą, stosującą przemoc oraz całkowicie podporządkowaną i lojalną wobec władzy (prezydentowi). Pracownicy służb specjalnych (Al-Muhabarat) stanowili grupę uprzywilejowaną o wyjątkowej pozycji. Świadczą o tym przywołane już wcześniej przykłady aktów prawnych, na mocy których zbrodnie popełniane przez nich nie podlegały karze (np. dekrety ustawodawcze nr 14 z 15 stycznia 1969 r., nr 549 z 25 maja 1969 r.). Zakres uprawnień urzędników tajnych służb nie był jasno skonkretyzowany i zależał przede wszystkim od prezydenta. Charakterystyczną cechą syryjskich służb bezpieczeństwa było dublowanie instytucji. Wynikało to ze wzajemnej podejrzliwości, dokładne odtworzenie jej struktury jest bardzo trudne, ponieważ osobiste relacje i lojalność miały większe znaczenie niż podziały instytucjonalne. W Syrii działało 15 oddzielnych służb bezpieczeństwa i wywiadu[297]. Wśród nich były:

1. Biuro Bezpieczeństwa Narodowego (Maktab al-Amn al-Kaumi) podporządkowane Przywództwu Regionalnemu Al-Baas i prezydentowi jako sekretarzowi generalnemu partii. Biuro nadzorowało prace wszystkich służb wywiadowczych i bezpieczeństwa oraz monitorowało aktywność zagranicznych dyplomatów w Syrii (Biuro Łączności Zagranicznej). W latach 1971–1978 na jego czele stał Naji Jamil[298].
2. Generalna Dyrekcja Wywiadu (Idarat al-Muhabarat al-Amma) powołana w 1971 roku. Podlegały jej trzy wydziały (bezpieczeństwa wewnętrznego, bezpieczeństwa zewnętrznego i do spraw palestyńskich), policja cywilna oraz straż graniczna. Instytucja ta nadzorowała partię Al-Baas, biurokrację cywilną i ogólnie ludność[299]. Jej pierwszym dyrektorem był Adnan al-Dabbagh.
3. Dyrektoriat Bezpieczeństwa Politycznego (Idarat al-Amn al-Sijasi) odpowiedzialny za wywiad polityczny, kontrwywiad i inwigilację, kontrolę mediów (Wydział Bezpieczeństwa Wewnętrznego), kwestie dotyczące Arabów będących

---

[296] A. Büchs, *The Resilience of Authoritarian Rule*..., op. cit., s. 21.

[297] A. Rathmell, *Syria's Intelligence Services: Origins and Development*, „The Journal of Conflict Studies" 1996, Vol. 16, No. 2, https://journals.lib.unb.ca/index.php/jcs/article/view/11815/12636#1 (dostęp 2.12.2017).

[298] Ibidem.

[299] Ibidem.

obywatelami innych państw, uchodźców i Żydów (Wydział Bezpieczeństwa Zewnętrznego). Pierwszym jego dyrektorem został Ahmad Said Salih[300].

4. Departament Wywiadu Wojskowego (Szo'ubat al-Muhabarat al-Askarija) założony w 1969 roku. Należał prawdopodobnie do jednych z najpotężniejszych agencji wywiadowczych w Syrii. Pracownicy tego departamentu mieli dbać o lojalność wojska, prowadzenie niekonwencjonalnych działań wojennych, kontrolować policję wojskową odpowiedzialną za bezpieczeństwo elit politycznych oraz Biuro Szefa Rozpoznania zajmujące się prawdopodobnie zbieraniem i analizowaniem materiałów wywiadu wojskowego[301]. Od 1969 roku na jego czele stał generał Ali Zaza, a od 1971 roku generał Hikmat asz-Szihabi.

5. Dyrektoriat Wywiadu Powietrznego (Idarat al-Muhabarat al-Dżawwija) powstał w 1963 roku po przewrocie partii Al-Baas. Należał do najtajniejszych jednostek wywiadu wzbudzających największy lęk. Dyrektoriat ten spośród innych agencji był najbliższy prezydentowi Hafizowi al-Asadowi, o czym świadczy fakt, że siedziba szefa znajdowała się w pałacu prezydenckim[302], jak i to, że sam prezydent założył go i stanął na jego czele, a od 1970 roku powierzył je zaufanemu współpracownikowi generałowi Muhammadowi al-Khuliemu (alawicie)[303]. Pracownicy tego departamentu między innymi brali udział w tłumieniu powstania członków Ugrupowania Bractwa Muzułmańskiego w Hamie w 1982 roku.

6. Gwardia Republikańska (Al-Haras al-Dżamhuri) założona w 1976 roku, dowodzona przez Adnana Machlufa. Do jej zadań należała ochrona prezydenta i stolicy. Jako jedyna wojskowa jednostka mogła stacjonować w stolicy. Składała się z czterech dywizji i pułku artylerii, w których skład wchodzili głównie alawici[304].

7. Kompania Walcząca (Saraja al-Siraa) powstała w 1973 roku jednostka paramilitarna. Na jej czele stał Adnan al-Asad, bratanek prezydenta. Zadaniem Kompanii była obrona pałacu prezydenckiego. Wyróżniła się w walce z Ugrupowaniem Bractwa Muzułmańskiego w mieście Hama w 1982 roku[305].

---

[300] Ibidem.

[301] Ibidem; Ł. Fyderek, *Pretorianie i technokraci*..., op. cit., s. 108.

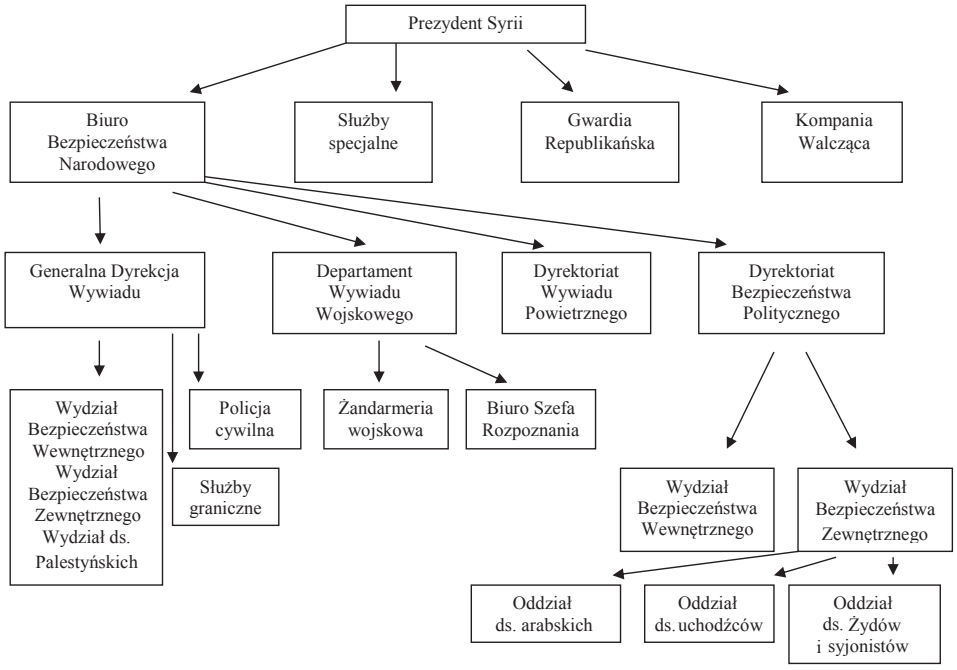
[302] Ł. Fyderek, *Pretorianie i technokraci*..., op. cit.

[303] *Idarat al-Muhabarat al-Dżawwija – al-ziraa al-darb li Al-Asad* [Dyrektoriat Wywiadu Powietrznego – prawa ręka Al-Asada], 28.07.2017, http://www.torancenter.org/2017/07/28/ادارة-المخابرات-الجوية-الذراع-الضارب (dostęp 12.12.2017).

[304] *Al-Haras al-Dżamhuri as-Suri* [Syryjska Gwardia Republikańska], https://www.marefa.org/الحرس_الجمهوري_السوري (dostęp 22.12.2017).

[305] *Adnan al-Asad „al-radżul al-Aamal" Yusaf annhu „al-mutahakim al-hafi"* [Adnan al-Asad „Biznesmen" czy „cichy zarządca rodziny"], https://www.eqtsad.net/news/article/16403 (dostęp 22.12.2017).

Wykres 9. Struktura służb bezpieczeństwa i wywiadu w Syrii

Źródło: opracowanie własne na podstawie A. Rathmell*, Syria's Intelligence Services: Origins and Development*, „The Journal of Conflict Studies" 1996, Vol. 16, No. 2, https://journals.lib.unb.ca/index.php/jcs/article/view/11815/12636#1 (dostęp 22.12.2017).

Istnienie niekwestionowanego przywódcy, jakim był w Syrii od lat 70. Hafiz al-Asad, można uznać za kolejną cechę charakterystyczną dla systemu totalitarnego. Dzierżył władzę prezydencką od 1971 do 2000 roku dzięki szerokim prerogatywom nadanym mu na mocy konstytucji z 1973 roku. Stał na czele nie tylko państwa, lecz także partii Al-Baas i armii, podlegała mu administracja państwowa i służby bezpieczeństwa. Był symbolem przywódcy czuwającego nad bezpieczeństwem i dobrobytem Syryjczyków oraz gwarantem stabilności i niezmienności istniejącego porządku w państwie. Stanowił centralny ośrodek władzy, który miał charakter monistyczny.

Jak twierdził Arystoteles, tyrania polegała na „despotycznym jedynowładztwie nad wspólnotą państwową" i była „jedynowładztwem dla korzyści panującej

jednostki”[306]. W jego ocenie było to panowanie jednego człowieka, który przed nikim nie odpowiadał, sprawując kontrolę nad wszystkimi dla osiągnięcia własnych celów, a nie ogółu[307]. Taka sytuacja miała miejsce właśnie w Syrii, w której jedyna i niepodzielna władza należała do prezydenta Hafiza al-Asada.

Zgodnie z konstytucją z 1973 roku nie ponosił on odpowiedzialności za swoje czyny, poza zdradą państwa. W Syrii wytworzono kult jednostki. Wizerunki Hafiza al-Asada umieszczone były we wszystkich najważniejszych budynkach użyteczności publicznej, na banknotach, przydrożnych bilbordach czy prywatnych mieszkaniach. Nawet podręczniki szkolne i zeszyty na okładkach miały jego zdjęcie. W przestrzeni publicznej znajdowało się wiele pomników Hafiza al-Asada. Po śmierci wystawiono mu mauzoleum w rodzinnej miejscowości Kardaha w muhafazacie Latakia. Miejsce pochówku stało się nie tylko grobowcem byłego prezydenta, lecz także miejscem oddawania mu szczególnej czci po śmierci. Znalazło to wyraz nawet w języku, gdyż owo miejsce pochówku nie jest zwane przez zwolenników Hafiza al-Asada jako *darih*, czyli mauzoleum, ale jako *makam*, czyli sanktuarium.

Imię prezydenta nadawano dzieciom syryjskim, podobnie jak jego syna Basila, który był przygotowywany do objęcia po nim urzędu głowy państwa (zginął jednak przedwcześnie). Bardzo często bywało wręcz, że urzędnicy stanu cywilnego rejestrujący dzieci sami sugerowali to imię, a rodzice nie mogli im odmówić w obawie o życie swoje i całej rodziny. Oznaczało to, że dzieci poza oficjalnym (urzędowym) imieniem miały także drugie, nadane im przez rodziców.

Do wybuchu konfliktu z Ugrupowaniem Bractwa Muzułmańskiego prezydent Syrii chętnie podróżował po kraju. Później, z powodu bezpieczeństwa, rzadko się na nie decydował i nieczęsto pokazywał się również w miejscach publicznych. Większość Syryjczyków mogła go jedynie oglądać w telewizji lub słuchać w radiu. Kult jego osoby miał także odzwierciedlenie w retoryce propagandowej. Na jego cześć tworzono specjalne hasła, które wpajano dzieciom w szkołach, na przykład: „Swoją krew i duszę ofiarujemy Tobie, prezydencie” (*Bi'r-ruh bi'd-dem nefdik ja Hafiz*), „Nasz przywódca do końca uczciwy Hafiz al-Asad” (*Kaiduna ila al-abad al-amin Hafiz al-Asad*). W szkołach uczono także pieśni patriotycznych poświęconych prezydentowi. Podczas uroczystości rządowych jego uczestnicy skandowali hasła na cześć prezydenta: „Hafiz al-Asad – symbol narodu arabskiego” (*Hafiz Asad ramz al-umma al-arabijja*), „Kto jest Waszym

---

[306] Arystoteles, *Polityka*, s. 63, http://libertarianin.org/Ebooks/Arystoteles%20-%20Polityka.pdf (dostęp 22.12.2017).

[307] Ibidem, s. 98.

kochanym? Hafiz. Kogo kochacie? Hafiza (*Habibkom min? Hafiz, Bitʿhibbu min? Hafiz*), „My, basiści, oddajemy cześć Hafizowi al-Asadowi, drugiemu po Allahu" (*Hajjena nahnu al-Baasja hajjena, Hafiz Asad baad Allah naabdu*). Część Syryjczyków podczas referendów prezydenckich potwierdzała oddanie głowie państwa, które polegało na składaniu podpisu nie z użyciem atramentu, lecz własnej krwi z kciuka.

Hafiz al-Asad w kreowaniu własnego wizerunku odwoływał się do elementów religijnych, pokazując w ten sposób, że jest wyznawcą islamu (będącego zgodnie z konstytucją religią prezydenta). Inaugurował otwarcie meczetów, wspierał finansowo ich budowę, brał udział w modlitwach w czasie świąt religijnych, podniósł pensję pracowników ministerstwa do spraw religii (imamów, kaznodziei, recytatorów *Koranu*), jak również sponsorował konkursy recytowania *Koranu*.

Mass media przedstawiały go jako przywódcę narodu (*ka'id al-umma*) mającego monopol na wiedzę i zawsze rację. Nie tolerował krytyki wobec siebie i swoich decyzji. Przekonanie o jego nieomylności w syryjskim społeczeństwie wiązało się z sięganiem po narzędzia przemocy. Państwo syryjskie traktował wręcz jako swoją własność, o czym świadczyły tablice przy wjeździe do Syrii, na których widniał napis: „Witamy Was w Syrii Al-Asada" (*Ahlan bikum fi Suria Al-Asad*).

Skupienie władzy w ręku jednej osoby i wąskiej grupy jego współpracowników było kolejnym elementem wyróżniającym system panujący w Syrii. Ośrodek dyspozycji politycznej znajdował się w rękach prezydenta działającego poprzez partię, podległe mu instytucje polityczne, służby bezpieczeństwa i armię. Otaczał się rodziną i członkami własnej grupy religijnej, dzięki czemu miał wokół siebie ludzi, którzy wykazywali „ślepe poczucie lojalności"[308]. Poczucie solidarności grupowej wzmacniane było poprzez funkcję rozdzielczą państwa. W zamian za różne posady w administracji publicznej Hafiz al-Asad mógł liczyć na wdzięczność i posłuszeństwo. Lojalność zapewniał sobie także dzięki tolerowaniu aktywności nieformalnych organizacji przemocy złożonych z członków rodziny prezydenta, jego żony (Machluf) oraz klanu Deeb spokrewnionego z rodziną Al-Asad[309]. Nazywano je potocznie Asz-Szabiha (widmo). Termin ten funkcjonuje od lat 70. (po interwencji Syrii w Libanie w 1976 r.). Aktywność tych organizacji była charakterystyczna szczególnie dla muhafazatu Latakia (regionu,

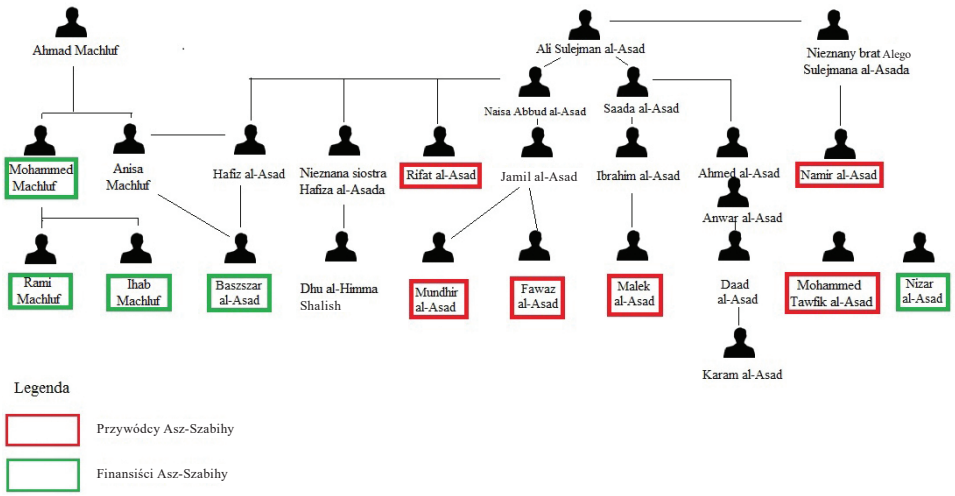
---

[308] A. Büchs, *The Resilience of Authoritarian Rule...*, op. cit., s. 29.

[309] Y. Salih, *The Syrian Shabiha and their state*, Heinrich-Böll-Stiftung, „Middle East" April 2012, s. 2.

w którym dominowali alawiaci). Specjalizowały się one w torturowaniu, zabijaniu czy porywaniu członków opozycji[310] oraz angażowały się w nielegalny handel narkotykami, alkoholem, tytoniem i przemyt bronią. Jej członkowie działali ponad prawem.

Wykres 10. Asz-Szabiha rodziny Al-Asadów

Źródło: opracowanie własne na podstawie J. Holliday, *The Assad regime. From counterinsurgency to civil war*, Middle East Security Report No. 8, March 2013, s. 17.

Innym wyznacznikiem istnienia systemu totalitarnego w Syrii była mobilizacja społeczeństwa i traktowanie go jako masy wspierającej władzę. Ów stan rzeczy osiągano poprzez manipulowanie ludźmi, stosując system kar i nagród oraz upolitycznienie każdej ze sfer życia, a to za sprawą bezpośredniej działalności partii Al-Baas. Za pomocą skutecznych narzędzi propagandowych i przemocy wykreowano w syryjskim społeczeństwie postawę konformizmu polegającą na podporządkowaniu się wartościom, postawom i normom powszechnie obowiązującym. Społeczność syryjska niechętnie oficjalnie wychodziła poza role społecznie im przypisane. Żyła w dualnym świecie – tym wykreowanym przez rządzących i własnym. Skutkowało to przyjmowaniem różnych postaw społecznych

[310] F. Jomma, *System polityczny Syrii a „Arabska Wiosna Ludów". Reforma państwa, czy upadek reżimu?*, [w:] *Bunt czy rewolucja? Przemiany na Bliskim Wschodzie po roku 2010*, red. K. Górak-Sosnowska, K. Pachniak, Łódź 2012, s. 136.

tylko po to, aby osiągnąć indywidualny cel, co Emil Durkheim określił jako anomię społeczną[311].

Terror fizyczny i psychiczny skierowany przeciwko wrogom był nieodzownym elementem systemu totalitarnego. Najczęściej byli to, jak zauważyła Hannah Arendt, „zbrodniarze bez zbrodni"[312]. W przypadku Syrii, o czym była już mowa powyżej, to zarówno wróg wewnętrzny (przeciwnicy partii Al-Baas, członkowie mniejszości religijnych i narodowych), jak i zewnętrzny (np. Izrael, państwa zachodnie). Sam Hafiz al-Asad oficjalnie dystansował się od działań represyjnych podejmowanych przeciwko swoim przeciwnikom politycznym. Wprowadzenie stanu wyjątkowego w naturalny niejako sposób uzasadniało stosowanie terroru. Zorganizowana przemoc była jednym z „murów ochronnych" fikcyjnego świata, którego rzeczywistość znajdowała potwierdzenie „[...] wtedy, kiedy uczestnik bardziej obawiał się wyjścia z ruchu niż konsekwencji swojego współudziału w nielegalnych akcjach i kiedy czuł się bezpieczniej jako członek niż jako przeciwnik"[313].

Aresztowania syryjskich obywateli dokonywano niemalże wszędzie – w domu, miejscach publicznych czy pracy. Najczęściej nie byli oni informowani o powodach zatrzymania. W celu wymuszenia zeznań stosowano tortury. Część obywateli ginęła, co w szczególności spotykało najczęściej członków Ugrupowania Bractwa Muzułmańskiego, inni z kolei trafiali do więzień jako zakładnicy poszukiwanych krewnych[314] bądź byli zabijani i chowani w zbiorowych grobach, których miejsca wciąż pozostają w ukryciu. Władze w sprawie tego bezprawia milczały. Był to temat tabu. Akty terroru wobec ludności cywilnej miały miejsce na przykład w Palmyrze (27 czerwca 1980 r.) czy Hamie (2–28 lutego 1982 r.). Dane statystyczne dotyczące zaginięć, morderstw będących wynikiem tortur czy wykonanych wyroków śmierci były i są trudne do ustalenia.

Terrorowi towarzyszyło donosicielstwo. Denuncjacja stanowiła skuteczny środek „zatomizowania społeczeństwa na pojedyncze molekuły"[315]. Wszystkie działania miały na celu wywołanie strachu, stłumienie czy wręcz wyeliminowanie jakiejkolwiek inicjatywy wśród społeczeństwa oraz podporządkowanie woli rządzących. Za represję odpowiedzialni byli pracownicy aparatu bezpieczeństwa, gdyż terror fizyczny i psychiczny okazywał się niezbędny dla utrzyma-

---

[311] R. Bäcker, *Totalitaryzm*..., op. cit., s. 65.

[312] H. Arendt, *Korzenie totalitaryzmu*..., op. cit., s. 349.

[313] Ibidem, s. 414.

[314] *Years of Fear: The Enforced*..., op. cit., s. 29.

[315] R. Bäcker, *Totalitaryzm*..., op. cit., s. 46.

nia się alawitów przy władzy. Doprowadzając do ewentualnej utraty dominacji w strukturach władzy i wojska, uruchomiliby łańcuch wydarzeń, który skutkowałby wymianą elit politycznych, co dla nich samych oznaczałoby strach i lęk wywołany odwetem za metody i środki przymusu wykorzystywane dla utrzymania władzy. Poza tym musieliby liczyć się z utratą pozycji społecznej i wszystkich przywilejów z nią związanych, a nawet represjami, włącznie z utratą życia.

W okresie prezydentury Hafiz al-Asada obejmującej trzy dekady system polityczny ulegał zmianom. Niektóre cechy charakterystyczne dla autorytaryzmu czy totalitaryzmu traciły na sile, a inne się wzmacniały. Było to płynne i miało związek z oddziaływaniem sfery wewnętrznej i zewnętrznej otoczenia systemu politycznego państwa syryjskiego. Do pierwszej z nich zaliczały się wzajemne interakcje uczestników życia politycznego oraz podsystemy ekonomiczne, społeczne i kulturowe, a do drugiej relacje między systemem politycznym Syrii a innych państw (środowisko międzynarodowe). Owo oddziaływanie zmuszało system do wprowadzania zmian[316]. Życie polityczne w Syrii, podobnie jak w innych państwach, nie istniało w próżni. Jego modyfikacje miały związek z decyzjami ośrodka politycznego, jakim w tym państwie był prezydent.

3. Polityka władz Syrii wobec grup religijnych oraz mniejszości narodowych i etnicznych

3.1. Pojęcie polityki etnicznej

Pojęcie polityki etnicznej bliższe jest Europejczykom niż mieszkańcom Bliskiego Wschodu. Analiza tego terminu zostanie zatem oparta na rozwiązaniach europejskich i z tej perspektywy na szukaniu podobieństw i różnic w podejściu do tego pojęcia z punktu widzenia państwa syryjskiego czy szerzej – Bliskiego Wschodu.

Pojęcie to, podobnie jak naród czy mniejszości narodowe, etniczne i religijne, nie ma jednej definicji. Etymologicznie pochodzi od słów *ethnos*, które odnosi się do narodu, i *ethnikos*, oznaczające narodowy, ludowy. Według Jana

[316] Więcej na temat systemu politycznego w: K.A. Wojtaszczyk, *Współczesne systemy...*, op. cit.; A. Antoszewski, *System polityczny jako kategoria analizy politologicznej*, [w:] *Studia z teorii polityki...*, op. cit., t. 1, s. 73–88.

Pieterse'a polityka etniczna byłaby zatem polityką wobec innych[317], a w opinii Henryka Chałupczaka wobec mniejszości narodowych i etnicznych[318].

Polityka etniczna (lub narodowościowa) to polityka państwa (władz) wobec członków i grup mniejszości narodowych, etnicznych czy religijnych (uznanych przez prawodawstwo wewnętrzne danego państwa lub nie). Jej podmiotem są nie tylko owe mniejszości, lecz także organy i instytucje odpowiedzialne za realizację polityki etnicznej, czyli rząd, organizacje pozarządowe i mniejszości, związki religijne czy samorządy lokalne.

O polityczności danego zjawiska lub jego braku decyduje wiele czynników, na przykład jego ważność dla zdobycia i utrzymania władzy, relacje z kategoriami „konflikt i kooperacja, rywalizacja i gra polityczna, racjonalny proces decyzyjny, funkcjonalność systemu politycznego, zaspokojenie indywidualnych i zbiorowych potrzeb uczestników systemu"[319]. Polityka jest w istocie polem działania, w którym istotną rolę odgrywają walka, konflikt, kompromis i współpraca. Spełnia wiele funkcji, przez które rozumie się ogół skutków aktywności takiego podmiotu, jak instytucja polityczna, partia polityczna, organizacja, osoby[320]. Wykorzystując podstawowe funkcje polityki, można sformułować na ich podstawie funkcje polityki etnicznej[321]. Jedną z nich jest funkcja integracyjna. Ma na celu scalenie i skoordynowanie działań służących stabilizacji, współpracy i spójności społecznej. W odniesieniu do polityki etnicznej służy integracji społeczności większościowej z członkami mniejszości oraz wytworzeniu i utrwaleniu spójności, współpracy oraz równowagi w zróżnicowanym społeczeństwie. Drugą funkcją polityki jest funkcja konfliktotwórcza związana z inicjowaniem, generowaniem i wzmacnianiem konfliktów interesów i wartości politycznych, społecznych między różnymi podmiotami. W sferze polityki etnicznej funkcja ta wiązałaby się z inicjowaniem i wzmacnianiem konfliktów o podłożu etnicznym.

---

[317] J.N. Pieterse, *Varietes of Ethnic Politics and Ethnic Discourse*, [w:] *The Politics of Difference: Ethnic Premises in a World of Power*, red. E.N. Wilmsen, P.A. McAllister, Chicago–London 1996, s. 25.

[318] H. Chałupczak, *Paradygmat badawczy polityki etnicznej jako polityki publicznej państwa*, [w:] *Mniejszości narodowe i etniczne w Polsce i Europie. Aspekty polityczne i społeczne*, red. A. Sakson, Toruń 2013, s. 18.

[319] P. Łyżwa, *Aksjologiczne uwarunkowania polityki jako sfery społecznej – zarys problemu*, „Wrocławskie Studia Politologiczne" 2012, nr 13, s. 23.

[320] B. Rogowska, *Teoria funkcji politycznych*, [w:] *Studia z teorii polityki*, red. A.W. Jabłoński, L. Sobkowiak, Wrocław 2003, t. 2, s. 215.

[321] Funkcje polityki opracowano na podstawie: P. Łyżwa, *Aksjologiczne uwarunkowania polityki*..., op. cit., s. 24–25; B. Rogowska, *Teoria funkcji*..., op. cit., s. 227–228; R. Zenderowski, J. Pieńkowski, *Kwestie narodowościowe w Europie Środkowo-Wschodniej*, t. 1: *Zagadnienia teoretyczne*, Warszawa 2014, s. 203–204.

Służy wytwarzaniu najczęściej przez jedną grupę poczucia zagrożenia ze strony innych. Dzięki niej można utrzymać władzę.

Inną jeszcze funkcją polityki jest funkcja dystrybucyjna związana z określeniem i egzekwowaniem kryteriów i zasad skorelowanych z podziałem dóbr materialnych i niematerialnych między podmiotami. Daje ośrodkowi władzy możliwość rozprowadzania ograniczonych zasobów między przedstawicieli różnych grup mniejszościowych, wpływając tym samych na ich postawy i zachowania wobec władzy.

Czwartą funkcją polityki jest funkcja ochronna będąca gwarantem bezpieczeństwa wewnętrznego i zewnętrznego. Daje poczucie stabilności pozycji podmiotu. Z punktu widzenia polityki etnicznej miałaby zapewniać ochronę tożsamości społeczności większościowej i członków grup mniejszościowych oraz wiązać się z ochroną praw mniejszości. Jest reakcją na naruszenie systemu wartości jednostki.

Kolejną funkcją polityki jest funkcja regulacji polityki i jego otoczenia. Odnosi się do uregulowania mechanizmów i zasad walki, współpracy, kompromisów w zakresie zdobycia, utrzymania, sprawowania, wyobcowania władzy oraz wywierania na nią wpływu. Z kolei funkcja regulacji otoczenia polityki ma związek z tworzeniem i stosowaniem procedur, zasad kierowania lub wpływania przez podmioty polityki na różne sfery życia: ekonomiczną, kulturową, socjalną, międzynarodową. W polityce etnicznej zajmuje się tworzeniem procedur oraz zasad wpływania władzy na aktywność kulturową grup mniejszościowych. Definiuje obowiązki państwa wobec mniejszości, mniejszości wobec państwa oraz relacje między władzą a grupami mniejszościowymi.

Poza wyżej wymienionymi Radosław Zenderowski i Jakub Pieńkowski wyróżnili ponadto funkcje:

– edukacyjno-propagandową, która związana jest z kształtowaniem wiedzy na temat grup mniejszościowych oraz postaw i zachowań wobec nich;
– komunikacyjną, związaną z tworzeniem, przetwarzaniem i przekazywaniem oficjalnych i nieoficjalnych informacji na temat życia poszczególnych grup mniejszościowych oraz powstaniem i funkcjonowaniem kanałów komunikacji między podmiotami polityki etnicznej; dzięki niej dochodzi do usystematyzowania zebranych informacji;
– mobilizacyjną, polegającą na zachęcaniu do większej aktywności w życiu społeczno-politycznej, umacniania więzi etnicznych czy spójności narodowej[322].

[322] R. Zenderowski, J. Pieńkowski, *Kwestie narodowościowe*..., op. cit., t. 1, s. 203–204.

Spośród powyższych funkcji polityka syryjska wobec mniejszości spełniała jedynie funkcje dystrybucyjną i konfliktotwórczą.

Sama polityka etniczna przejawia się zarówno w systemie prawnym, jak i instytucjonalnym, mogąc przyjąć postać:
– asymilacji mniejszości,
– uznania mniejszości,
– wyparcia istnienia mniejszości,
– tolerowania grup mniejszościowych (lub wybranych) przy jednoczesnym ich nieuznaniu.

Można przyjąć, że w Syrii punktem wyjścia do polityki wobec grup mniejszościowych było i jest ich nieuznawanie. Przedstawiciele władz jednoznacznie dążyli do asymilacji członków mniejszości w imię zasady, że wszyscy obywatele Syrii mieli należeć do jednego narodu arabskiego. Działania władz miały na celu zmianę zachowań członków mniejszości oraz przyjęcie przez nich kultury i identyfikacji z narodem arabskim. Ich intencją było zwyczajne zniwelowanie różnic etnicznych, kulturowych, narodowościowych, w przestrzeni publicznej nie było bowiem miejsca na oficjalne kultywowanie tradycji, kultury czy odmienności religijnej (poza religiami niebiańskimi). Panował zakaz tworzenia własnych instytucji kulturalnych, oświatowych oraz reprezentacji w parlamencie (poza alawitami, którzy dzierżyli władzę wraz z sunnitami i chrześcijanami). Przedstawiciele mniejszości byli także objęci zakazem posługiwania się własnym językiem w przestrzeni publicznej. Byli zatem dyskryminowani nie tylko pod względem kulturowym, lecz także religijnym i społecznym.

Brak rozwiązań prawnych i instytucjonalnych miał związek z wypieraniem faktu istnienia mniejszości. Jednocześnie w przypadku Syrii można było zauważyć tolerowanie niektórych grup przy jednoczesnym ich nieuznawaniu. Nie realizowano wobec nich polityki wspierającej ich aktywność czy zachowanie tożsamości, języka, kultury, religii, ale pozwalano im na pewne działania. Przykładem tego może być akceptowanie istnienia partii kurdyjskich przy jednoczesnym braku oficjalnego pozwolenia na ich założenie oraz aktywność.

Polityka etniczna może sprzyjać mniejszościom, gwarantując im przy tym pełnię praw, albo je ignorować czy nawet dyskryminować. W opinii Edwina N. Wilmsena polityka etniczna czasem je marginalizuje, ponieważ pojawia się najczęściej wobec zagrożenia politycznego, ekonomicznego czy społecznego. Relacje między grupami etnicznymi zawierają dysproporcję w dostępie do zasobów,

a relacje pomiędzy grupami mogą iść po linii etnicznej współpracy bądź etnicznej rywalizacji[323].

W polityce etnicznej przyjmuje się różne metody jej realizacji – od pokojowych po bardzo agresywne i represyjne. To one mają wpływ na to, czy w państwie między większością a mniejszością będą animozje, współdziałanie, czy zostaną zlikwidowane napięcia bądź czy będą się one utrzymywały i pogłębiały. Metody te Radosław Zenderowski i Jakub Pieńkowski podzieli na trzy grupy:
– bez użycia przemocy symbolicznej lub fizycznej (np. dyskryminacja pozytywna, integracja),
– z użyciem przemocy symbolicznej (np. dyskryminacja w sferze ekonomii, edukacji, kultury, segregacja, apartheid),
– z użyciem przemocy symbolicznej lub fizycznej (np. wypędzenia, wysiedlenia, ludobójstwo, przymusowe przesiedlenia wewnątrz państwa)[324].

Polityka etniczna w Syrii w wydaniu europejskim nie istniała, co miało akurat związek z wieloma czynnikami, czyli:
– brakiem zdefiniowania w ramach nauki podstawowych pojęć związanych z mniejszościami czy polityką wobec nich;
– brakiem badań naukowych w tym zakresie;
– definiowaniem pojęcia narodu nie jako zbiorowości politycznej, lecz właśnie jako wspólnoty etnicznej i duchowej (odwołanie do narodu arabskiego i głównej religii – islamu);
– nieistnienia tego zagadnienia pod względem instytucjonalno-prawnym, w Syrii nie powołano odpowiednich organów czy instytucji zajmujących się mniejszościami, co wynikało z braku nieuznawania istnienia mniejszości i tym samym polityki wobec nich, poza tym nie było i nie ma w syryjskim prawie wewnętrznym regulacji prawnych dotyczących mniejszości (z wyjątkiem mniejszości religijnych, choć *expressis verbis* nie używa się tego pojęcia);
– brakiem rozwiązań charakterystycznych dla ustrojów demokratycznych (mimo deklaracji w konstytucji, że Syria jest państwem demokratycznym) i niedojrzałość polityczna rządzących do uznania faktu istnienia mniejszości;
– systemem rządów autorytarnych, które na przełomie lat 70. i 80. XX wieku przekształciły się w totalitarne;
– nieobecnością zagadnienia ochrony praw mniejszości w stosunkach bilateralnych Syrii;

---

[323] E.N. Wilmsen, *Premises of Power in Ethnic Politics*, [w:] *The Politics of Difference*..., op. cit., s. 4–5.

[324] R. Zenderowski, J. Pieńkowski, *Kwestie narodowościowe*..., op. cit., t. 1, s. 204–216.

– wpływem islamu na ochronę praw człowieka (w tym i mniejszości), który odrzuca fakt istnienia mniejszości (poza przedstawicielami ludów księgi);
– wpływem ideologii panarabizmu, która uniemożliwiała prawne uznanie mniejszości i traktowała wszystkich obywateli Syrii jako naród arabski;
– skupieniem władzy w obrębie jednej dominującej partii Al-Baas, która opierała się na ideologii panarabizmu i nie wykazywała dobrej woli oficjalnego uznania faktu istnienia mniejszości i przyznania im praw;
– brakiem stabilności politycznej zarówno tej wewnętrznej (np. zamachy stanu, wprowadzenie stanu wyjątkowego, walki wewnątrz partii o władzę), jak i międzynarodowej (konflikt z Izraelem);
– brakiem równowagi ekonomicznej państwa syryjskiego;
– położeniem geopolitycznym – państwa ościenne podobnie jak Syria nie uznają mniejszości i tym samym nie respektują ich praw;
– silną pozycją sfer wojskowych w rządzeniu państwem, co rzutowało na ograniczenie praw obywateli (w tym członków grup mniejszościowych);
– obawą rządzących przed uznaniem mniejszości, które dzięki temu i przyznanym prawom mogłyby być silniejsze, lepiej zorganizowane i aktywniejsze na poziomie politycznym czy społecznym oraz trudniej kontrolowane, co mogłoby wywołać dążenia secesjonistyczne czy żądania autonomii, w konsekwencji mogłyby zakłócić sprawne funkcjonowanie państwa i narazić integralność terytorialną Syrii.

Przyjmując rozwiązania europejskie, można stwierdzić, że w Syrii funkcjonuje etnonacjonalistyczny model etnopolityki. Według Andrzeja Wierzbickiego charakterystyczny jest on dla państw, w których równolegle ma miejsce formowanie narodu i budowa państwowości. Badacz ów zakłada, że podstawą wspólnoty narodowej są wspólne pochodzenie, pokrewieństwo i tradycja kulturowa[325]. Tak jak w Syrii, w której w opinii sprawujących władzę wspólnota powinna opierać się na wspólnym pochodzeniu od Arabów (stworzenie jednolitego narodu etnicznego), wspólnym języku arabskim oraz arabskiej tradycji i kultury. W opisywanym modelu według A. Wierzbickiego można wyróżnić dwa układy relacji między państwem a grupami etnicznymi: konfigurację horyzontalną (symetryczną) i wertykalną (asymetryczną). W przypadku Syrii można przypuszczać, że ma miejsce druga konfiguracja zakładająca, że państwo, realizując politykę wobec mniejszości, wyraża interesy grupy większościowej dominującej w sferze

[325] A. Wierzbicki, *Genetyczno-kulturowe podstawy etnopolityki. Perspektywa etnonacjonalistyczna*, [w:] *Polityka etniczna. Teorie, koncepcje, wyzwania*, red. H. Chałupczak, R. Zenderowski, E. Pogorzała, T. Browarek, Lublin 2015, s. 52.

politycznej, ekonomicznej i kulturowej[326] oraz tworzy prawo w interesie własnej społeczności. Ma to miejsce w istocie w Syrii, z tą jedynie różnicą, że za politykę w państwie odpowiedzialna jest mniejszość, która realizuje własne interesy. Dominuje w sferach polityki (tzn. sprawuje władzę i kontroluje aparat państwa), bezpieczeństwa (kontroluje służby bezpieczeństwa) i ekonomii (kontroluje gospodarkę państwa). Etnonacjonalistyczny model etnopolityki z jednej strony jest więc gwarantem stabilności politycznej w państwie, a z drugiej podłożem silnych antagonizmów. Syria doświadczyła obu tych możliwości. Niezmiennie od 1966 roku władza należała do jednej grupy mniejszościowej, dzięki czemu przez 45 lat udawało jej się zachować stabilność w państwie, przy jednoczesnym narastaniu konfliktów, które apogeum osiągnęło w 2011 roku.

Pisząc o polityce państwa wobec mniejszości w Syrii, należy zaznaczyć, że władza w tym państwie nie należała i nie należy do większości czy narodu tytularnego, jak ma to miejsce w państwach europejskich. W Syrii władzę sprawuje mniejszość religijna (alawici, a dokładnie przedstawiciele z plemienia Al-Kalbija), która chcąc zapewnić sobie posłuch u innych, zaprosiła do współpracy sunnitów i chrześcijan, a inne mniejsze grupy religijne, narodowe i etniczne podporządkowała. W tym celu zastosowała metody siłowe (m.in. terror), które zagwarantowały jej dalsze rządzenie. Rządząca mniejszość religijna odrzuciła zasady demokracji, ponieważ tylko dzięki temu nie była mniejszością, a grupą sprawującą władzę. Nie uznawała ich i nie przyznawała im praw w obawie o utratę wpływów we władzy i los członków własnej grupy po ewentualnym przejęciu władzy przez inne mniejszości lub sunnitów.

Analizując sytuację w Syrii pod kątem omawianego zagadnienia, należy stwierdzić, że trudno jest zaadaptować do syryjskich warunków termin „polityka etniczna" czy „etnopolityka". Jest on bliższy rozwiązaniom europejskim i państwom demokratycznym. W przypadku Syrii polityka zajmująca się kwestiami mniejszości, jak już wcześniej zaznaczono, w ogóle nie istnieje, jednak jej brak można również uznać za politykę. W związku z powyższym w dalszej części pracy nie będzie wykorzystywany termin „polityka etniczna", a jedynie „polityka wobec mniejszości".

[326] Ibidem, s. 55.

3.2. Determinanty syryjskiej polityki wobec mniejszości

Na politykę państwa wobec mniejszości wywiera wpływ wiele czynników. Do nich można zaliczyć uwarunkowania wewnątrzpaństwowe oraz międzynarodowe. Wśród pierwszych znajdują się takie elementy, jak:

– sposób interpretacji pojęcia narodu;
– obowiązująca ideologia i przyjęta koncepcja postrzegania mniejszości;
– ustrój i forma państwa, czyli bycie państwem demokratycznym – autorytarnym, totalitarnym; państwem złożonym, unitarnym – narodowym;
– struktura etniczna państwa, czyli wielość grup mniejszościowych, ich liczebność oraz rozmieszczenie na terenie państwa (życie w zwartych skupiskach czy rozproszeniu);
– czas, okoliczności i długość pobytu mniejszości – w jakim okresie pojawiły się w państwie (długość ich pobytu), czy ich obecność wiąże się z podbojami, zmianą granic, zaproszeniem lub czy jest to ludność rdzenna;
– stopień zorganizowania społeczno-politycznego mniejszości – są dobrze czy źle zorganizowane, na przykład w formie stowarzyszeń, organizacji społeczno-politycznych, czy jest wewnętrznie jednolita pod względem politycznym, czy nie jest, czy jest wspierana przez państwo macierzyste w przypadku mniejszości narodowych, czy nie jest;
– konflikty etniczne, czyli fakt istnienia konfliktów o podłożu etnicznym, jego uczestnicy, skala, czas trwania, zasięg, przedmiot konfliktu;
– stereotypy i uprzedzenia wobec przedstawicieli mniejszości narodowych, etnicznych lub religijnych;
– tradycje państwowe i niepaństwowe związane z wielokulturowością – państwo wielonarodowe i wielokulturowe lub jednolite pod względem narodowościowym, zmiany w powyższym zakresie;
– status narodu większościowego wynikający z aktów prawa wewnętrznego;
– istnienie lub brak podmiotów odpowiedzialnych za przygotowanie i realizację polityki etnicznej, wielość tych podmiotów na poziomie rządowym i pozarządowym;
– dystans etniczny do mniejszości będący wynikiem postrzegania mniejszości jako lojalnych wobec państwa, na którego terenie zamieszkują, nieprzyjaznych i neutralnych;
– sposób postrzegania kwestii bezpieczeństwa państwa;
– stratyfikacja socjoekonomiczna społeczeństwa, czyli struktura nierówności między poszczególnymi grupami społecznymi w zakresie dostępności do

korzyści materialnych i niematerialnych, może przyjąć postać pionową, poziomą i mieszaną. W pierwszej z nich podziały etniczne odzwierciedlają podziały nieetniczne w sferach polityki, ekonomii czy społecznej. Oznacza to, że dominująca grupa mniejszościowa zajmuje najważniejsze pozycje w hierarchii społecznej, kwintesencją tej stratyfikacji jest podział grup mniejszościowych na dominujące i podległe. W założeniu stratyfikacji poziomej jest „paralelne współistnienie grup mniejszościowych"[327], które stanowią odrębne społeczeństwa. W tym przypadku nie występują zależności między podziałami etnicznymi i nieetnicznymi. W trzeciej z wymienionych stratyfikacji każda grupa mniejszościowa ma pełen dostęp do sfery politycznej i ekonomicznej, jednak przedstawiciele grupy dominującej (większościowej) w tych dziedzinach zajmują najwyższe stanowiska, a grupy podległej (mniejszościowej) niższe. W stratyfikacji mieszanej asymilacja w sferze kulturowej obu tych grup nie jest uznawana za pewnik, ponieważ nie przejawiają wobec siebie sympatii[328].

Do determinantów międzynarodowych wpływających na politykę państwa wobec mniejszości można zaliczyć:

- prawne zobowiązania państwa w zakresie ochrony praw mniejszości, które mogą przyjąć postać umów/układów bilateralnych i międzynarodowych o charakterze uniwersalnym i regionalnym;
- jakość stosunków między państwem zamieszkania przez mniejszości a państwem ich pochodzenia;
- politykę państw narodowych wspierającą rodaków mieszkających poza granicami;
- odległość między państwem zamieszkania przez mniejszości a państwem pochodzenia, im jest ona większa, tym większa jest tendencja do asymilacji i lojalności wobec państwa pobytu;
- problem grup mniejszościowych zamieszkujących tereny pogranicza i współpraca w tym zakresie z państwem sąsiadującym;
- doświadczenia historyczne związane z obecnością mniejszości na swoim terenie;
- położenie geopolityczne i zmiany granic (ich niestabilność);
- umiędzynarodowienie kwestii mniejszości (np. z powodu łamania ich praw) w danym państwie jako powód wpłynięcia na jego rząd[329].

---

[327] R. Zenderowski, J. Pieńkowski, *Kwestie narodowościowe*..., op. cit., t. 1, s. 197.

[328] Opracowano na podstawie: R. Zenderowski, J. Pieńkowski, *Kwestie narodowościowe*..., op. cit., t. 1, s. 197–199.

[329] Ibidem, s. 199–203.

Wykorzystując powyższą wiedzę, można stwierdzić, że w przypadku Syrii na politykę państwa wobec mniejszości wywierały wpływ przede wszystkim:
– ustrój państwa, który w rzeczywistości nie jest, jak napisano w konstytucji, ustrojem demokratycznym, ale autorytarnym przechodzącym w totalitarny;
– forma państwa – bycie państwem unitarnym scentralizowanym, w którym jednostki administracyjno-terytorialne były ściśle podporządkowane władzy centralnej, co ułatwiało im sprawowanie nad nimi kontroli;
– struktura etniczna państwa, czyli wielość grup religijnych, narodowych i etnicznych;
– brak formalnoprawnego uznania mniejszości;
– fakt, że władza należy do mniejszości religijnej (stanowiącej jedynie 11% społeczeństwa syryjskiego);
– stopień zorganizowania mniejszości, który był znikomy ze względu na brak możliwości formalnego organizowania się, co miało związek z nieuznawaniem faktu istnienia mniejszości (poza religijnymi – przedstawicielami ludów księgi);
– konflikty między alawitami a innymi mniejszościami;
– duży dystans między mniejszością (alawitami) będącą u władzy a innymi grupami mniejszościowymi;
– uprzedzenia grupy mniejszościowej sprawującej władzę szczególnie wobec Żydów i Kurdów;
– brak tradycji państwa syryjskiego w zarządzaniu wielokulturowością;
– pionowa stratyfikacja socjoekonomiczna społeczeństwa, na podstawie której grupa będąca u władzy (alawici) przejęła najważniejsze funkcje w państwie i podporządkowała sobie przedstawicieli innych grup mniejszościowych;
– brak regulacji prawnych dotyczących ochrony praw mniejszości;
– jakość stosunków z państwami macierzystymi mniejszości – dotyczy to napiętych kontaktów z Izraelem, które rzutowały na sytuację Żydów w Syrii;
– problem istnienia transgranicznej mniejszości kurdyjskiej, której tereny zamieszkiwania w Syrii graniczą z częścią turecką i iracką tradycyjnego Kurdystanu, co może stwarzać niebezpieczeństwo chęci zjednoczenia ziem przez Kurdów i tym samym odłączenia części obszaru od Syrii.

Od XX wieku początków polityki wobec mniejszości można upatrywać w okresie, w którym Syria była terytorium mandatowym Francji. Nastąpiło to na mocy umowy Sykes-Picot z 16 maja 1916 roku, która dała początek podstawom

nowego ładu na Bliskim Wschodzie[330]. Ostateczna decyzja o utworzeniu francuskiego mandatu w Syrii zapadła podczas konferencji w San Remo w kwietniu 1920 roku. Był to mandat należący do grupy „A", czyli z perspektywą niepodległości, którą mandatariusz był zobowiązany przygotować. Koncepcja stworzenia terytoriów mandatowych miała związek z art. 22 Paktu Ligi Narodów, w którym stwierdzono, że ludom jeszcze niezdolnym do samodzielnego rządzenia powinno się zapewnić dobrobyt i rozwój. W celu urzeczywistnienia tego powierzono opiekę nad tymi ludami „narodom rozwiniętym"[331].

Ówczesne władze syryjskie złożone z sunnitów niezbyt pozytywnie oceniały politykę kolonialną władz francuskich, traktowali ich bowiem jako okupantów, co miało wpływ na rozbudzenie arabskiego nacjonalizmu. W obawie przed jego rozwojem i skutkami francuskie władze zdecydowały się pogłębić różnice etniczne i religijne w Syrii, aby tym samym hamować postęp haseł ideologii panarabizmu. W myśl tego podjęto decyzję o podziale państwa syryjskiego na cztery państwa (*ad-daula*): Damaszek (1920–1925), Aleppo (1920–1925), Alawickie (1922–1936), Dżabal ad-Druz (1921–1936). Z Aleppo wydzielono sandżak (jednostka terytorialna Imperium Osmańskiego) Aleksandretta (1921–1923)[332]. Planowane było również utworzenie w regionie Al-Dżazira państwa dla Kurdów i chrześcijan (Asyryjczyków). Obie grupy utworzyły w tym celu Blok Kurdyjsko-Chrześcijański. Ich członkowie domagali się od władz francuskich autonomii, jednak koncepcji tej nie wcielono ostatecznie w życie[333]. Dzięki podziałowi terytorium mniejszości zyskały własne państwa.

Plany związane z podziałem Syrii sięgały 1920 roku, wówczas w jednym z protokołów ministerstwa spraw zagranicznych Francji napisano: „Możliwość utworzenia arabskiego królestwa na terenie zjednoczonej Syrii jest wykluczona. Nie ma natomiast przeciwwskazań, aby różne grupy etniczne mogły otrzymać

---

[330] H.N. Howard, *An American Inquiry in the Middle East: The King-Crane Commission*, Beirut 1963, s. 25.

[331] Traktat pokoju między mocarstwami sprzymierzonymi i skojarzonemi i Niemcami, podpisany w Wersalu 23 czerwca 1919 r., Dz.U. 1920, nr 35, poz. 200.

[332] M. Gdański, *Arabski Wschód*..., op. cit., s. 203.

[333] L. Radpey, *Kurdish Regional Self-rule Administration in Syria: A new Model of Statehood and its Status in International Law Compared to the Kurdistan Regional Government (KRG) in Iraq*, „Japanese Journal of Political Science" Vol. 17, Issue 3, September 2016, s. 468–488. https://www.cambridge.org/core/journals/japanese-journal-of-political-science/article/kurdish-regional-selfrule-administration-in-syria-a-new-model-of-statehood-and-its-status-in-international-law-compared-to-the-kurdistan-regional-government-krg-in-iraq/E27336DA905763412D42038E476BBE61/core-reader (dostęp 12.11.2017).

autonomię”[334]. Nie oznaczało to jednak oddania władzy syryjskim elitom. Francuzi sami chcieli rządzić, wykorzystując przy tym podziały religijne, etniczne i narodowe.

Mapa 5. Podział Syrii w okresie mandatu francuskiego w latach 20. XX wieku

Źródło: opracowanie własne na podstawie R. Mackey, *Syria's Ruling Alawite Sect*, https://thelede.blogs.nytimes.com/2011/06/14/syrias-ruling-alawite-sect/?_r=1 (dostęp 7.05.2017).

Polityka władz francuskich miała dwa wymiary: po pierwsze, ochronę i zagwarantowanie praw mniejszości; po drugie, uniemożliwienie połączenia się sunnitów w jedno silne państwo (jak to miało miejsce za czasów Imperium Osmańskiego). Chodziło zatem o podzielenie i osłabienie państw sunnickich,

[334] J. Zdanowski, *Stosunki międzynarodowe na Bliskim Wschodzie w XX wieku*, Kraków 2012, s. 159.

czym między innymi można tłumaczyć dążenie do oddzielenia państw arabskich od sunnickiej Turcji.

Za panowania Francuzów przedstawicielom mniejszości dano to, co najcenniejsze, czyli własne terytoria, na których mogli żyć według własnej tradycji, religii i posługiwać się językiem ojczystym, mimo że zachowano na tych obszarach język francuski jako język urzędowy. Bez wątpienia pozytywnym aspektem było także wdrożenie mniejszości do życia państwa we wszystkich jego sferach: politycznej, ekonomicznej, społecznej i edukacyjnej[335].

Wśród innych pozytywnych zmian wprowadzonych w okresie mandatowym należy także wymienić:
– wolność zgromadzeń i tworzenia stowarzyszeń, klubów, ugrupowań itp.,
– dostęp do armii,
– wprowadzenie nowoczesnej edukacji i walkę z analfabetyzmem,
– wolność wyznania,
– wprowadzenie przepisów prawnych gwarantujących bezpieczeństwo,
– przyznanie mniejszościom prawa do reprezentacji w parlamencie i rządzie, co znalazło odzwierciedlenie w art. 37 konstytucji z 1930 roku[336].

Ochrona praw człowieka i respektowanie zasad demokracji kończyły się jednak wraz z naruszeniem interesów Francji, na przykład władze francuskie nie miały problemu z otwarciem ognia do protestujących w 1936 lub 1946 roku[337]. Ponadto uprawianie polityki „strukturalnego pluralizmu"[338] uderzało w interesy sunnickiej większości i wzbudzało jej sprzeciw. W rozgrywkach z sunnitami Francuzi zaczęli wykorzystywać inne mniejszości, rekrutując ich przedstawicieli do wojska, a następnie posyłając do tłumienia zamieszek i walk przeciw nim[339].

Podział Syrii według kryterium etnicznego i współpraca władz nowo utworzonych państw z przedstawicielami Francji w latach 20. i 30. XX wieku były źle odbierane przez elity sunnitów syryjskich. Oskarżano je wręcz o kolaborację i zdradę. Francuzi, dzieląc Syrię, utrwalili w istocie podziały plemienne, etniczne i religijne, a sytuacja taka miała utrzymać się do pierwszego zamachu stanu

---

[335] A. Raymond, *La Syrie, du Royaume arabe à l'indépendance (1914–1946)*, Aix-en-Provence 1980, s. 85.

[336] Y. Haj Saleh, *Fi nakyd sijasat al-akalijat* [Krytyka polityki mniejszościowej], „Al-Jumhuriya" 21.02.2013, http://aljumhuriya.net/887 (dostęp 21.05.2017).

[337] S. Moubayed, *Steel & Silk*..., op. cit., s. 236; G. Haddad, *Fifty years of modern Syria and Lebanon*, Beirut 1950, s. 241–264.

[338] J. Tejel, *Syria's Kurds: History, Politics and Society*, London–New York 2009, s. 41.

[339] H. Batatu, *Some Observations on the Social Roots of Syria's Ruling, Military Group and the Causes for Its Dominance*, „Middle East Journal" 1981, Vol. 35, No. 3, s. 331–344.

w 1949 roku. Po nim odebrano mniejszościom możliwość udziału w życiu parlamentarnym. Próbowano wzbudzić w społeczeństwie strach przed mniejszościami jako rzekomymi agentami zewnętrznych mocarstw. Taka retoryka przeważała w polityce syryjskiej[340].

Poza polityką władz francuskich w okresie mandatowym istotne znaczenie dla położenia mniejszości, a przede wszystkim polityki wobec nich, miało wejście ich członków w struktury armii syryjskiej. Etniczna i religijna kompozycja składu wojska, jak się później okazało, miała i nadal ma wpływ na politykę w Syrii. To przy pomocy żołnierzy tłumiono protesty i zamieszki. To oni stali na straży integralności terytorialnej oraz zapewniali ciągłość władzy i wykonywanie prawa. Zdyscyplinowana armia była gwarantem stabilnego systemu politycznego. Przedstawiciele mniejszości dzięki aktywności w strukturach wojskowych zdobyli wpływ na politykę, pełniąc funkcje partyjne oraz przynależąc do grona zaufanych prezydenta. Ponadto należy podkreślić, że od początku lat 70. armia uległa upolitycznieniu. Zdominowanie struktur wojskowych przez mniejszość alawicką wspierało jej struktury i spójność. Solidarność wewnątrzgrupowa utrudniała powstawanie jakichkolwiek podziałów. Światy polityki i wojska stały się od siebie zależne.

Armia dała przedstawicielom mniejszości szansę wyjścia z izolacji i marginalizacji społecznej, stając się w istocie środkiem do uzyskania silnej pozycji w hierarchii społecznej i awansu zawodowego. Przynależność do armii czyniła podział religijny i etniczny w Syrii bardziej wyrazisty. Rodziła antagonizmy między nimi i rywalizację. Z czasem kręgi wojskowe sięgnęły po władzę polityczną na drodze licznych zamachów stanu (1949, 1951, 1954, 1961, 1963, 1966, 1970). W latach 1949–1954 odpowiedzialni za nie byli przedstawiciele mniejszości: Husni Za'im (Kurd), Sami al-Hinnawi (druz), Adib asz-Sziszakli (Kurd)[341].

Husni Za'im i Adib asz-Sziszakli to przedstawiciele miejskich Kurdów zamieszkujących Aleppo i Damaszek (nie pochodzili z rdzennych terenów kurdyjskich położonych w północnej części Syrii, nie odczuwali zatem przynależności do wspólnoty kurdyjskiej). Husni Za'im i Sami al-Hinnawi nie prowadzili żadnej polityki względem mniejszości, natomiast Adib asz-Sziszakli, odsunąwszy od władzy Samiego al-Hinnawiego, zaczął represjonować członków mniejszości

[340] J. Tejel, *Syria's Kurds*..., op. cit., s. 41.

[341] Ibidem, s. 39–40.

druzyjskiej w celu pozbycia się ich jako przeciwników politycznych[342]. Z kolei po utracie przez niego władzy rozpoczął się proces usuwania Kurdów z armii[343].

Podobna sytuacja miała miejsce po każdym kolejnym przewrocie. Wszelka grupa mniejszościowa, która w drodze przewrotu zdobywała władzę nad państwem, po kolejnym buncie była represjonowana i odsuwana od władzy. Przewroty polityczne nie pozostawały także obojętne dla sytuacji przedstawicieli mniejszości w wojsku, które tworzyły wewnątrz tej instytucji ugrupowania na podstawie czynnika narodowego, etnicznego czy religijnego (np. Kurdów, alawitów, ismailitów i druzów). Im towarzyszyło usuwanie przedstawicieli poszczególnych mniejszości, aby po przewrocie w 1963 roku pozostały tylko dwie grupy, tj. alawici i druzowie[344], a trzy lata później tylko jedna – alawici[345]. Czystkom towarzyszyły zmiany w partii Al-Baas. Był to moment, w którym faktyczną kontrolę nad armią i cywilną administracją przejęli alawici, gwarantując sobie władzę nad państwem.

Za prezydentury Hafiza al-Asada druzowie mieli ograniczony dostęp do funkcji w armii i służbach bezpieczeństwa. Mogli jedynie liczyć na stanowiska w administracji publicznej i strukturach partii Al-Baas. Zabiegiem tym prezydent zapewnił sobie kontrolę nad nimi, wdzięczność oraz lojalność za umożliwienie im dostępu do wielu posad[346].

Po przejęciu władzy Hafiz al-Asad utrzymał w armii jedynie wiernych oficerów sunnickich. Ich decyzyjność nie odpowiadała często zajmowanym stanowiskom. Miał to być kamuflaż ukrywający przed społeczeństwem fakt całkowitej kontroli wojska przez alawitów. Przykładem tego może być generał Naji Jamil (sunnita), który piastował stanowisko szefa sił powietrznych Syrii w latach 1970–1978[347]. Mimo tak ważnej funkcji nie mógł samodzielnie decydować o użyciu sił powietrznych, ponieważ dowództwo baz lotnictwa należało do alawitów.

---

[342] Ibidem.

[343] H. Isa, *Dirasa taryhija barmadżet al-idtihad dyd al-Akrad fi Surija* [Studium na temat programowych prześladowań Kurdów w Syrii], http://www.gilgamish.org/printarticle.php?id=25204 (dostęp 28.05.2017).

[344] I. Rabinovich, *Syria under the Ba'th 1963–66*..., op. cit., s. 50; R. Hinnebusch, *Syria: Revolution*..., op. cit., s. 45; P. Seale, *Asad*..., op. cit., s. 78–79; K. Deeb, *Tarih Surija*..., op. cit., s. 239; K.R. Sorby, *The Ascendancy of the Ba'th in Syria*..., op. cit., s. 49.

[345] S. Moubayed, *Steel & Silk*..., op. cit., s. 53; N. van Dam, *The Struggle for Power in Syria*..., op. cit., s. 52–57; M. Moosa, *Extremist Shiites*..., op. cit., s. 306.

[346] Y. Haj Saleh, *Fi nakyd sijasat al-akalijat*..., op. cit.

[347] S. Moubayed, *Steel & Silk*..., op. cit., s. 60–61.

W podobnej sytuacji znalazł się generał Mustafa Talas, minister obrony w latach 1972–2004.

Ważnym elementem w polityce państwa wobec mniejszości okazała się mocno rozbudowana struktura służb bezpieczeństwa, które działały pod kontrolą prezydenta i charakteryzowały się szerokim zakresem władzy. Ich głównym zadaniem było monitorowanie obywateli, w tym również mniejszości, oraz ochrona władzy przed czynnikami wewnętrznymi i zewnętrznymi mogącymi naruszyć jej podstawy. Celem było zatem wzmocnienie i przetrwanie władzy. Przedstawiciele władz, dbając o to, by Syria była państwem policyjnym (*ad-daula al-amnija*), stosowali represje, tortury, surowe kary, aresztowania i zabójstwa obywateli. Według szacunkowych danych jeden pracownik służb bezpieczeństwa przypadał na 150 Syryjczyków w wieku powyżej 15 lat[348]. Liczba osób pracujących w służbach bezpieczeństwa wzrosła z około 100 tys. w 1970 roku do ponad 500 tys. w 1991 roku[349]. Konstytucyjne gwarancje praw i wolności były fikcją. Wolność w Syrii miała swoje granice i była kontrolowana. Większość pracowników służb stanowili alawici. Wśród głównych instytucji zajmujących się kwestiami bezpieczeństwa były wspomniane już wcześniej instytucje: Generalna Dyrekcja Wywiadu, Departament Wywiadu Wojskowego, Dyrektoriat Wywiadu Powietrznego i Dyrektoriat Bezpieczeństwa Politycznego[350]. Ostatni z nich najbardziej inwigilował obywateli Syrii. Kontrolował ich, podobnie jak działalność meczetów, kościołów z wszelkimi przejawami aktywności religijnej w państwie (w tym lekcje religii w szkołach i meczetach). Pracownicy tej instytucji zajmowali się także wydawaniem imamom, kaznodziejom i służbom w meczetach pozwoleń na działalność. Kontrolowali wszelkie imprezy prorządowe i antyrządowe. Stosowana inwigilacja i przemoc wobec obywateli miała wymusić na nich posłuszeństwo i uległość wobec władzy. Miała także zdusić wszelkie przejawy aktywności społecznej, politycznej czy ekonomicznej. Obywatele Syrii mieli w obowiązku zapomnieć o odmiennościach religijnych, etnicznych i narodowych. Byli zobowiązani do przynależności do narodu arabskiego.

Kolejnym czynnikiem wywierającym wpływ na politykę władz syryjskich wobec mniejszości było zagrożenie bezpieczeństwa państwa wywołane konfliktem z Izraelem. Sytuacja ta miała szczególnie znaczenie dla ograniczenia praw obywatelskich, jak również położenia, w jakim znalazła się mniejszość żydowska

---

[348] A. Kerkkänen, *The Failure of the Security Paradigm in Syria*, Helsinki 2014, s. 6.

[349] Ibidem, s. 14.

[350] Więcej o tych instytucjach w niniejszym rozdziale pkt 2.3. *Syria państwem autorytarnym czy totalitarnym?*

w państwie syryjskim. Syria weszła w konflikt zbrojny z Izraelem czterokrotnie – w 1948, 1967, 1973 i 1982 roku. Sytuacja Żydów w państwach arabskich, w tym Syrii, wraz z wybuchem kolejnych wojen ulegała pogorszeniu. Jeszcze przed powstaniem Izraela z Syrii uciekło 15 tys. z 30 tys. Żydów[351]. W syryjskich mediach przeważała retoryka antyizraelska. Szczególnie królowała w publikacjach. Syjonizm wpisywał się w kontekst walki z imperializmem zachodnim, utworzenie Izraela było bowiem decyzją mocarstw zachodnich. Powołanie go stało w sprzeczności z interesami państw arabskich, wobec czego zagrożenie ze strony państw zachodu i Izraela oraz imperializm i syjonizm łączyło się w całość.

Konflikt syryjsko-izraelski miał także wpływ na sytuację druzów zamieszkujących Wzgórza Golan, czyli teren sporny, do którego prawo roszczą sobie zarówno Syria, jak i Izrael. Druzowie uchodzą za społeczność lojalną względem państwa, na którego terenie zamieszkują, co oznacza to, że byli i są wierni Syrii oraz Izraelowi. Cecha ta zdecydowała, że była to jedyna muzułmańska mniejszość, która mogła pełnić różne funkcje w izraelskiej armii. Druzowie zostali więc zobowiązani do przyjęcia izraelskiego obywatelstwa i tym samym otrzymali pełnię swobód obywatelskich przewidzianych w izraelskim prawie[352]. Wpłynęło to na postawę władz syryjskich wobec druzów, którzy w ich ocenie nie są lojalni wobec świata arabskiego, jednocząc się z wrogim państwem, czyli Izraelem.

Poza wyżej wymienionymi elementami istotny dla polityki państwa wobec mniejszości był czynnik ekonomiczny. Do lat 60. XX wieku Syria znajdowała się pod ekonomiczną dominacją sunnitów, w szczególności miejskich elit[353]. Na terenach wiejskich natomiast funkcjonował ciągle jeszcze system feudalny[354].

W trakcie II wojny światowej i latach 50. sytuacja mniejszości uległa znaczącej socjoekonomicznej poprawie, co miało związek z odpowiednią polityką państwa oraz rozwojem rolnictwa. Władze w 1939 roku podjęły decyzję o uruchomieniu państwowego skupu zboża, którego celem było zdobycie żywności dla alianckich żołnierzy. Dzięki temu zabiegowi rolnicy (w tym kurdyjscy), szczególnie z regionu Al-Dżaziry, sprzedawali swoje plony i wzbogacali się[355].

---

[351] *Jewish Refugees from Arab Countries*, http://www.jewishvirtuallibrary.org/jewish-refugees-from-arab-countries (dostęp 28.03.2017).

[352] V. Daguerre, A.R. Eid et al., *Democracy and Human Rights in Syria*, Malakoff 2002, http://www.achr.eu/kt.syen.htm (dostęp 28.03.2017).

[353] R. Boris et al., *Syria, a country study*..., op. cit., s. 70–71; *Conditions of work in Syria and Lebanon under French mandate*, The International Labour Organization „International Labour Review" 1939, Vol. 39, No. 4, s. 513–526.

[354] K. Deeb, *Tarih Surija*..., op. cit., s. 68.

[355] J. Tejel, *Syria's Kurds*..., op. cit., s. 38.

Ekonomiczna sytuacja poprawiła się znacząco w latach 70., a wpływ na nią wywarł lepszy dostęp do pracy, edukacji i administracji państwowej[356]. Zmiana ta dotyczyła jednak tylko jednej grupy mniejszościowej, a mianowicie alawitów. Ubodzy dotychczas przedstawiciele tej społeczności zaczęli niekontrolowanie się bogacić (co rodziło korupcję i nepotyzm)[357]. Sytuacja ta spowodowała, że inne grupy mniejszościowe na tym straciły i zaczęły odczuwać ekonomiczną alienację.

Konflikt etniczny i religijny w Syrii powiązany był z konfliktem klasowym. Przedstawiciele mniejszości należeli do najniższych i najbiedniejszych klas społecznych. Wśród nich byli przede wszystkim alawici i Kurdowie. Na terenach wiejskich zmuszano ich do pracy na rzecz posiadaczy ziemskich i przywódców plemiennych, którzy funkcjonowali jeszcze w systemie feudalnym. W miastach z kolei stanowili klasę robotniczą wykonującą pracę dla bogatych sunnitów lub chrześcijan. Nic więc dziwnego, że wśród nich popularność zdobywały hasła partii socjalistycznych (jak chociażby Al-Baas) albo komunistycznych (Komunistycznej Partii Syrii).

Wymiana elit politycznych w Syrii dowiodła, że posiadanie ziemi przestało być najważniejszym elementem decydującym o zamożności i pozycji społecznej. Rolnictwo nadal jednak było źródłem utrzymania wielu Syryjczyków, w tym szczególnie mniejszości kurdyjskiej zamieszkujących urodzajny region Al-Dżaziry. Po połączeniu Syrii z Egiptem reforma rolna drugiego z wymienionych państw została przeniesiona do Syrii. Ograniczyła wielkość posiadanej ziemi do 80 ha nawadnianych sztucznie gruntów i 300 ha nawadnianych jedynie przez opady[358], a nadwyżkę konfiskowało państwo. W zamian rolnicy mieli otrzymać odszkodowanie, a bezrolni chłopi co najmniej 8 ha gruntów nawadnianych sztucznie lub 30 ha nawadnianych przez opady[359]. Reforma zagwarantowała rolnikom większe bezpieczeństwo poprzez wymaganie pisemnych (a nie jak wcześniej ustnych) umów dzierżawy. Dzięki niej robotnicy rolni mogli zakładać związki zawodowe. Poza tym starych i nowych właścicieli ziem zobligowano do członkostwa w spółdzielniach.

---

[356] R. Hinnebusch, *Syria: the politics of economic liberalization*, „Third World Quarterly" 1997, Vol. 18, No. 2, s. 250; R. Hinnebusch, *Modern Syrian Politics*, „History Compass" 2008, Vol. 6, No. 1, s. 270.

[357] R. Hinnebusch, *Syria: the politics*..., op. cit.

[358] D. Zevenhuizen, *Land, Conflict and Agriculture in Syria*, Wageningen 2016, s. 6.

[359] Ibidem.

Mimo wielu zmian chłopi byli jednak zbyt biedni, aby płacić za grunty lub środki potrzebne do uprawy ziemi[360]. Fakt ten zmuszał ich do wydzierżawiania ziemi innym rolnikom. Skuteczność reformy rolnej i polepszenie bytu rolników osłabiła susza, która nawiedziła Syrię w latach 60. Z powodu tej klęski żywiołowej w 1961 roku dochody rolników spadły o 60% w stosunku do 1957 roku[361].

Grupą mniejszościową, która najmniej skorzystała z nowej polityki w zakresie rolnictwa, byli Kurdowie. W samym tylko muhafazacie Al-Hasaka skonfiskowano im 138 853 ha ziemi – było to o 130% więcej niż łącznie w czterech innych muhafazatach: Damaszku, Aleppo, Latakii, Taurtusie[362]. Zarekwirowane ziemie otrzymywali Arabowie przywiezieni z muhafazatów Dara, As-Suwajda, Hama i Idlib. Po rozpadzie Zjednoczonej Republiki Arabskiej reformę rolną wstrzymano, powracając do niej w 1963 roku na mocy dekretu nr 88. Na podstawie tego aktu ograniczono wielkość posiadanego areału ziemi, który wahał się między 15–50 ha w przypadku gruntów nawadnianych sztucznie i 80–200 ha nawadnianych przez opady na osobę. W wyniku drugiej reformy rolnej skonfiskowano około miliona hektarów ziemi[363]. Grunty rolne rozdawano Arabom, by zmniejszyć stan posiadania mniejszości niearabskiej. W latach 1966–1970 zaniechano tego i odebrane ziemie przekształcono w państwowe gospodarstwa rolne lub spółdzielnie rolnicze, odbierając w ten sposób chłopom prawo własności uprawianych pól[364]. Syryjska reforma rolna miała zatem osłabić wielkich obszarników ziemskich, zwiększyć udział Arabów w posiadaniu gruntów i zmienić skład etniczny w muhafazacie Al-Hasaka.

Władze syryjskie przez nieodpowiednią politykę rolną (niezrównoważoną praktykę rolną – uszczuplenie wód podziemnych, niewłaściwe zarządzanie i zaniedbywanie zasobów naturalnych) oraz – jak twierdzi Khaled al-Share – niewykształcenie rolników, ubóstwo i złe przez nich zarządzanie[365] doprowadziło do migracji wewnętrznej ludności w poszukiwaniu pracy w aglomeracjach

---

[360] Ibidem.

[361] J. Zdanowski, *Historia Bliskiego Wschodu*..., op. cit., s. 237.

[362] A. al-Jusef, *Hakaik an al-hizam al-arabi fi Kurdistan-Suria* [Fakty o pasie arabskim w Kurdystanie – Syria], http://www.welateme.net/erebi/modules.php?name=News&file=print&sid=4087 (dostęp 28.03.2017).

[363] D. Zevenhuizen, *Land, Conflict*..., op. cit., s. 7.

[364] Ibidem.

[365] Był dyrektorem krajowego planu przeciwdziałania pustynnieniu i dyrektorem ds. zarządzania gruntami. Zob. N. Akhmedkhodjaeva, *Drought in Syria*, The Aleppo Project, July 2015, s. 8, http://www.thealeppoproject.com/wp-content/uploads/2015/10/Drought-in-Syria-HD.pdf (dostęp 28.03.2017).

miejskich, takich jak Damaszek, Aleppo, Homs. Najbardziej dotknęło to Kurdów stanowiących w muhafazacie Al-Hasaka 65–70% ludności. Sytuacja zmusiła 250 tys. Kurdów do opuszczenia tego regionu[366]. Lokum znajdowali najczęściej w stolicy państwa na osiedlach Zor Ava, Rikn ad-Din, Szabaa zamieszkanych już wcześniej przez diasporę kurdyjską. Inni przenosili się z kolei na peryferia miast, żyjąc w ogromnym ubóstwie – dzielnicach biedy, w namiotach lub prowizorycznych pomieszczeniach zrobionych z dykty lub blachy.

Grupy mniejszościowe zamieszkujące regiony rolnicze w wyniku suszy i złego zarządzania doświadczyły pauperyzacji, co było podłożem wybuchu niezadowolenia społecznego. Sytuacja ta doprowadziła do powstania ogromnej różnicy między obszarami miejskimi uchodzącymi za bogate oraz wiejskimi będącymi biednymi regionami. Przemieszczenia ludności wywołane skutkami suszy wpłynęły także na zmianę mentalności osób migrujących oraz tradycyjny model rodziny. Wiele kobiet (bez odpowiedniego wykształcenia, przygotowania zawodowego) musiało po raz pierwszy pójść do pracy. Dotyczyło to często dzieci, które zamiast pobierać edukację w szkole zostały zmuszone do pracy[367].

Należy zauważyć, że w okresie suszy w Syrii funkcjonowała już społeczna gospodarka rynkowa. Oznaczało to, że sektor rolnictwa został pozbawiony niektórych środków subsydiarnych i form pomocy wsparcia ze strony państwa dla gospodarstw rolnych (rolników pozbawiono dopłat, kredytów preferencyjnych, możliwości kupna paliw po zaniżonych cenach). Przełożyły się to na zmniejszenie miejsc pracy w sektorze rolnym i poszukiwania ich w innych gałęziach gospodarki. Ponadto susza sprawiła, że ceny produktów rolnych wzrosły, a tym samym żywności.

Przemieszczenia ludności wewnątrz państwa wywołane suszą, straty ekonomiczne poniesione z tego tytułu, wzrost ubóstwa, konkurowanie o podstawowe zasoby ekonomiczne zaostrzyły katastrofalną sytuację w Syrii. Kryzys humanitarny będący następstwem suszy mógł być zatem postrzegany jako kulminacja 50-letniego złego zarządzania zasobami wodnymi i lądowymi[368].

Istotną determinantą polityki wobec mniejszości był panarabizm. Po II wojnie światowej, a szczególnie po utworzeniu państwa Izrael w 1948 roku, ideologia

---

[366] K. Shaho, *Al-Hidżra fi Surija: Hidżret sukan Al-Hasaka ila muhafazat Dimaszk* [Migracja w Syrii. Migracja mieszkańców Al-Hasaka do muhafazatu Damaszek], http://www.alwaref.org/arabic/2009-02-26-01-59-34/99--2 (dostęp 15.06.2017).

[367] Ibidem.

[368] F. de Châtel, *The Role of Drought and Climate Change in the Syrian Uprising: Untangling the Triggers of the Revolution*, „Middle Eastern Studies" 2014, https://blogs.commons.georgetown.edu/rochelledavis/files/francesca-de-chatel-drought-in-syria.pdf (dostęp 15.06.2017).

ta została wzmocniona. Zagrożenie ze strony Izraela i popieranie idei powstania niepodległej Palestyny stały się czynnikami jednoczącymi społeczność arabską. Popularność ideologii panarabizmu miała także związek ze stworzeniem grupy państw, które na arenie międzynarodowej mogłyby stać się równoprawnym uczestnikiem stosunków międzynarodowych w kontaktach z państwami europejskimi, USA czy Izraelem.

Ideologia panarabizmu była wrogo nastawiona wobec niearabskich mniejszości, a także projektów pokojowego współistnienia różnych grup w ramach jednego państwa. Jedną z pierwszych mniejszości dotkniętych falą represji w 1953 roku w związku z rozwojem idei panarabizmu byli Kurdowie. Wobec nich stosowano termin *szu'ubijjun*, który oznacza ludzi opierających się arabizacji.

W Syrii ideologię panarabizmu wcielali w życie członkowie partii Al-Baas. Oni sami traktowali ją w kategoriach idei świeckiej, dlatego nie zajmowała ich kwestia mniejszości religijnych, a jedynie etnicznych i narodowych. W związku z tym alawici i druzowie mogli czuć się bezpiecznie, choć musieli być przygotowani na zagrożenia płynące ze strony sunnitów. Nowe elity, które uzyskały władzę na drodze przewrotu (z 1963 r.), zaczęły ją umacniać poprzez wzrost popularności panarabizmu[369]. Mniejszości religijne z czasem traktowały partię Al-Baas jako narzędzie do zdobycia wpływów w cywilnej administracji. Panarabizm stał się zatem zagrożeniem dla mniejszości etnicznych, będąc jednocześnie narzędziem i zabezpieczeniem dla mniejszości religijnych, co tłumaczy, dlaczego na przykład alawici i Kurdowie (dwie grupy mniejszościowe) przez dekady znajdowali się w konflikcie.

3.3. Polityka władz wobec mniejszości

Omawiając zagadnienie polityki względem mniejszości, należy podkreślić, że charakteryzowała się ona odmiennością w zależności od tego, jakich grup dotyczyła, inna była bowiem wobec grup religijnych, a inna w stosunku do narodowych i etnicznych. Wśród grup mniejszościowych najbardziej uprzywilejowani byli przedstawiciele mniejszości religijnych należących do ludów księgi. Na przykład chrześcijanie mogli uczyć się w swoich językach, organizować zgromadzenia, zakładać stowarzyszenia czy wydawać czasopisma. Wolnościami cieszyły się mniejszości narodowe i etniczne, które nie stanowiły żadnego politycznego

[369] J. Tejel, *Syria's Kurds*..., op. cit., s. 41.

lub terytorialnego zagrożenia, jak Romowie, Ormianie, Albańczycy, Turkmeni czy Czerkiesi. Należy zaznaczyć, że na przykład Ormianie i Asyryjczycy oprócz tego, że zaliczali się do mniejszości narodowych, byli także częścią mniejszości religijnych i dzięki temu cieszyli się akceptacją ze strony władz.

To przynależność religijna, a nie narodowa czy etniczna wyznaczała stosunek państwa do mniejszości. Dzięki temu Ormianie jako chrześcijanie mieli pełnię praw posługiwania się własnym językiem, natomiast Turkmeni będący mniejszością narodową nie uzyskali tego prawa, gdyż traktowano ich jako muzułmanów. Poza tym cele mniejszości religijnych nie zagrażały jedności państwa i nigdy nie stały w sprzeczności do polityki rządzącej partii Al-Baas. Wręcz przeciwnie – partia ta została stworzona między innymi przez chrześcijan, a jej świecka ideologia zapewniała mniejszościom religijnym ochronę przed muzułmańską większością.

Kwestie dotyczące mniejszości narodowych oraz ich praw były bardzo delikatnym problemem dla władzy. W istocie na Bliskim Wschodzie pisanie na temat mniejszości było niezwykle trudnym zadaniem. Władze różnych państw tego regionu stale wywierały nacisk na autorów, publicystów, dziennikarzy i pracowników akademickich. Oficjalnie państwo syryjskie nie prowadziło żadnej polityki etnicznej, w myśl panarabistycznego założenia, że wszyscy obywatele Syrii to Arabowie. W przemówieniu wygłoszonym 17 kwietnia 1946 roku z powodu ewakuacji wojsk francuskich prezydent Szukri al-Kuwatli podkreślił, że wszyscy będą traktowani zgodnie z zasadą równości, ponieważ społeczeństwo jest jednolite i nie dzielą je żadne religie i sekty. Dodał także: „Jesteśmy prawdziwym, jednomyślnym narodem, w którym nie ma ani mniejszości, ani większości”[370].

Badacze, którzy poruszali zagadnienie mniejszości, dzielili się na dwie grupy:

Do pierwszej z nich należeli ci, którzy zajmowali się tym tematem, ale zakłamywali rzeczywistość. Byli pod wpływem ideologii nacjonalistycznej. Modelowe ich wypowiedzi zawierały się w następujących formułach: problem mniejszości nie istnieje; społeczeństwo żyje w całkowitej harmonii i zgodzie; mniejszości w ogóle nie ma; odmienne grupy etniczne są całkowicie zasymilowane i czują się Arabami, a różnice religijne nie są w ogóle istotne, gdyż państwo jest świeckie i tolerancyjne. A jeżeli mniejszości już są, to są napływowe i marginalne pod względem ilościowym. Powinny być wdzięczne za gościnne przyjęcie.

---

[370] *Hitab ar-rais Szukri al-Kuwatli bi munasabet al-Dżala* [Przemówienie prezydenta Szukriego al-Kuwatliego z powodu ewakuacji], Damaszek, 17 kwietnia 1946 r., http://www.discover-syria.com/bank/6151 (dostęp 13.04.2017).

Do drugiego grona zaliczano opozycjonistów lub badaczy z zewnątrz, którzy krytykowali politykę władz wobec członków mniejszości. Byli to przede wszystkim przedstawiciele owych mniejszości żyjących na emigracji. Z tego powodu zazwyczaj koncentrowali się na problemach społeczności, z których się wywodzili.

Mniejszością, która doświadczyła największej dyskryminacji w Syrii, byli Kurdowie. Uważano ich za najbardziej niebezpieczną grupę ze względu na ich aspiracje narodowe [371].

Według oficjalnego stanowiska rządu syryjskiego i przedstawicieli partii Al-Baas Kurdów w ogóle na terenie Syrii nie było. Jeśli pojawiały się o nich wzmianki, to tylko w kontekście zarabizowanej ludności pochodzenia kurdyjskiego zamieszkującej Syrię. Pomimo że nie istniała żadna oficjalna polityka względem Kurdów, wobec nich stosowano silne, zorganizowane i zinstytucjonalizowaną represje[372]. Za czasów prezydenta Hafiza al-Asada znajdowali się oni pod specjalnym nadzorem służb bezpieczeństwa[373]. Według raportu Komisarza Narodów Zjednoczonych ds. Praw Człowieka oraz na podstawie obserwacji uczestniczącej w stosunku do społeczności kurdyjskiej stosowano następujące środki dyskryminujące[374]. Jednym z nich było pozbawienie obywatelstwa syryjskiego[375]. Miało to miejsce po spisie ludności kurdyjskiej w 1962 roku, który został przeprowadzony na podstawie ustawy nr 93 z 23 sierpnia 1962 roku w muhafazacie Al-Hasaka. W literaturze znany jest pod nazwą „Spis ludności Al-Hasaka 1962"[376]. Zorganizowano go w jednym dniu – 5 października 1962 roku w celu określenia tożsamości mieszkańców rzeczonego muhafazatu i wielkości grupy kurdyjskiej. Na jego mocy społeczność kurdyjską zamieszkującą teren Al-Hasaka podzielono na trzy grupy: Kurdów posiadających obywatelstwo syryjskie;

---

[371] J. al-Jiba'i, *Mas'alat al-akalijat* [Kwestia mniejszości], Committees for the Defense of Democracy Freedoms and Human Rights in Syria, http://cdf-sy.org/content/index.php?option=com_content&view=article&id=294%3A2010-08-15-21-37-15&catid=9%3A2010-07-06-15-20-36&Itemid=10 (dostęp 7.05.2017).

[372] V. Daguerre, A.R. Eid et al., *Democracy and Human*..., op. cit.

[373] F. Jomma, *Kurdowie i Kurdystan*, Gdańsk 2001, s. 88–89.

[374] *Persecution and Discrimination against Kurdish Citizens in Syria*, http://lib.ohchr.org/HRBodies/UPR/_layouts/15/WopiFrame.aspx?sourcedoc=/HRBodies/UPR/Documents/session12/SY/KIS-KurdsinSyria-eng.pdf&action=default&DefaultItemOpen=1 (dostęp 21.05.2017); *Syria. The Silenced Kurds*, Human Right Watch Report, October 1996, https://www.hrw.org/reports/1996/Syria.htm (dostęp 21.05.2017).

[375] W dowodach osobistych przy rubryce obywatelstwo widniał napis: Arab syryjski.

[376] A. Barakat, *Ihsaa aam 1962, esbabhu, ahdafuhu we nataijihu* [Spis ludności w 1962 roku. Przyczyny, cele i konsekwencje], https://anfarabic.com/akhr-l-khbr/hs-m-1962-sbbh-hdf-wnty-jh-31142 (dostęp 21.05.2017).

Kurdów zarejestrowanych w urzędach jako cudzoziemców (pozbawiono ich obywatelstwa Syrii, dotyczyło to 150–300 tys. osób[377]) i Kurdów – bezpaństwowców (byli niewidoczni w żadnych oficjalnych statystykach czy rejestrach urzędowych, sytuacja dotyczyła 10 tys. osób[378]). Osoby zakwalifikowane do drugiej i trzeciej kategorii zostały pozbawione praw cywilnych, politycznych i obywatelskich (prawa własności, prawa kupna nieruchomości, prawa do zatrudnienia w instytucjach państwowych, prawa do zaciągania kredytów w bankach, rejestracji w urzędach związków małżeńskich i urodzeń, prawa dostępu do opieki medycznej, prawa do posiadania paszportu i tym samym możliwości wyjazdu poza granice państwa). Należy podkreślić, że po 1962 roku nie przyznawano obywatelstwa syryjskiego nowo narodzonym dzieciom osób zakwalifikowanych do drugiej i trzeciej grupy, nawet gdy jeden z rodziców posiadał obywatelstwo Syrii. Ponadto dzieci Kurdów zakwalifikowanych jako bezpaństwowcy miały utrudniony dostęp do szkoły. Były opóźnione w nauce, ponieważ uczęszczanie do szkoły wiązało się z uzyskaniem przez rodziców certyfikatu identyfikacyjnego (*szahadet taarif*) od policji politycznej (*al-amn al-sijasi*). Ich edukacja kończyła się na poziomie liceum (podobnie jak Kurdów zakwalifikowanych jako cudzoziemców).

Innym środkiem była arabizacja ziem zamieszkiwanych przez Kurdów w celu utworzenia tzw. kordonu arabskiego. Projekt ten był również nazywany projektem pasa osadnictwa arabskiego (od 1966 r. pasa zielonego[379]), a zrodził się w 1966 roku w obawie przed utworzeniem przez Kurdów zamieszkujących Syrię, Turcję i Irak jednego państwa. Jego celem było odgrodzenie Kurdów syryjskich od tych, którzy zamieszkiwali Turcję. Pas rozciągał się wzdłuż granicy Syrii z Turcją na długości 375 km i szerokość 10–15 km. W 1976 roku zrezygnowano z tego pomysłu[380]. Kurdom zamieszkującym ten teren konfiskowano ziemię, aby ją następnie przekazać innym. W latach 1974–1975 przywieziono tu 4 tys. rodzin arabskich i osiedlono je w 36 nowo utworzonych wioskach[381]. Należy jednocześnie podkreślić, że rejon Al-Dżaziry (tradycyjny obszar Kurdów) był i jest wyjąt-

---

[377] F. Jomma, *Kurdowie*..., op. cit., s. 89; *Hamlet dżamaa al-tawakiaa min adżil ilgha maszrua al-ihsa al-unsuri fi muhafazat Al-Hasakah li aam 1962* [Zbieranie podpisów w celu anulowania kampanii projektu statystycznego dyskryminującego w prowincji Al-Hasakah w 1962 r.], The Arabic Network for Human Rights Information, http://www.anhri.net/syria/makal/2008/pr0921.shtml (dostęp 21.05.2017).

[378] A. Barakat, *Ihsaa aam*..., op. cit.

[379] A. al-Jusef, *Hakaik an al-hizam*..., op. cit.

[380] F. Jomma, *Kurdowie*..., op. cit., s. 89–90.

[381] A. Ali, *Al-Hizam al-arabi fi Al-Dżazira as-Surija* [Pas arabski w Al-Dżazirze syryjskiej], 24.06.2015, http://www.rudaw.net/Library/Files/Uploaded%20Files/arabic/hizam_alarabi_rudaw.pdf (dostęp 21.05.2017).

kowo żyzny. Z tego terenu pochodziła żywność dla całej ludności syryjskiej. Poza urodzajnymi ziemiami obszar był bogaty w surowce (np. złoża ropy naftowej). W wyniku powyższych zmian Kurdowie znaleźli się na marginesie życia ekonomicznego tego regionu. Wynikało to nie tylko z tego powodu, że stracili ziemie i tym samym źródło dochodu, lecz także z polityki hamowania, czyli nieinwestowania w rozwój gospodarczy regionu. Na tradycyjnych obszarach kurdyjskich zaczęto wdrażać przymusową arabizację. Polegała między innymi na zmianie nazw topograficznych z kurdyjskich na arabskie i zakładaniu osad i gospodarstw arabskich[382].

Poza omówionymi wyżej środkami dyskryminującymi stosowano także:

– zakaz nadawania imion kurdyjskich dzieciom;
– weryfikacja praw rodzicielskich małżeństw kurdyjskich przez policję polityczną (*al-amn al-sijasi*[383]*);*
– zakaz obchodzenia świąt kurdyjskich, jak Newroz (czyli Nowy Rok);
– zakaz używania języka kurdyjskiego w miejscach publicznych (urzędach państwowych, szkołach);
– zakaz wydawania książek o tematyce kurdyjskiej;
– usuwanie wszystkich wzmianek o historii Kurdów z podręczników szkolnych, jakiekolwiek odniesienia do Kurdów (w tym samo użycie słowa „Kurd") były cenzurowane w mass mediach;
– wykluczanie Kurdów (obywateli Syrii) ze szkół, uniwersytetów i instytucji państwowych z przyczyn politycznych;
– ograniczenie wolności poruszania się, dotyczyło to Kurdów pozbawionych obywatelstwa syryjskiego i bezpaństwowców, zabraniano im opuszczania na przykład muhafazatu Al-Hasaka;
– konfiskata ziemi należącej do Kurdów, aby ją przekazać arabskim nomadom.

Represje stosowane wobec Kurdów nie przyniosły władzom syryjskim zamierzonych efektów. Społeczność ta nie uległa arabizacji. Wręcz przeciwnie – wzrósł wśród nich opór wobec władz syryjskich i nastąpiła konsolidacja tego środowiska. W efekcie nie udało się rozwiązać problemu mniejszości kurdyjskiej. Zamiast tego doszło do zacofania najbardziej żyznego i obiecującego ekonomicznie regionu.

---

[382] F. Jomma, *Kurdowie*..., op. cit., s. 89.

[383] S. Bar, *Bashar's Syria: The Regime and its Strategic Worldview*, „Comparative Strategy" 2006, Vol. 25, No. 5, s. 390–391.

Władze syryjskie zdawały sobie sprawę z porażki polityki wobec Kurdów. Ich działania na gruncie prawa syryjskiego były nielegalne i niekonstytucyjne[384]. Dopiero dekretem prezydenckim nr 49 z 2011 roku przywrócono im syryjskie obywatelstwo. Zabieg miał na celu zapobieżenie wybuchowi konfliktu, gdyż władze syryjskie wiedziały, że rejony kurdyjskie są punktem zapalnym i to najprawdopodobniej na nich może dojść do wybuchu pierwszych zamieszek, jak miało to miejsce w 2004 roku[385].

Odmiennie od Kurdów traktowano w Syrii chrześcijan, druzów i ismailitów. Społeczności te cieszyły się specjalnym statusem, ponieważ nie zagrażały władzy Hafiza al-Asada. W stosunku do takiego układu sił we władzy używano często terminu „konfesjonalna koalicja"[386]. Zdecydowano się na to, ponieważ ekipie rządzącej zależało na poparciu mniejszości, stąd druzowie i ismailici otrzymywali ważne stanowiska w armii i administracji państwowej, natomiast chrześcijanie stanowili szczególnie istotny element dla gospodarki syryjskiej[387]. Alawici, dzierżąc władzę, musieli liczyć się z druzami, ismailitami i chrześcijanami, których przedstawiciele zasiadali w lokalnych radach ludowych. Osiągnięciem władzy Hafiza al-Asada było przeciągnięcie ich na swoją stronę[388]. Dzięki kilku nominacjom i przyznaniu paru przywilejów zapewnił sobie kontrolę nad całymi prowincjami. Nie oznaczało to jednak, że między wskazanymi wyżej mniejszościami a alawitami nie pojawiały się konflikty.

Współpraca powyższych mniejszości z władzami poprawiła ich sytuację społeczną i ekonomiczną, ale nie przełożyła się na ich rzeczywistą ochronę prawną czy wpływ na politykę państwa. Jak dowodzi Sulejman Jusef, sytuacja polityczna chrześcijan i ich rola w życiu politycznym była korzystniejsza przed przejęciem władzy przez partię Al-Baas niż podczas ich rządów[389]. Chrześcijanie byli wówczas bardziej aktywni, na przykład premierem państwa w latach 1944–1945 oraz 1954–1955 był chrześcijanin Faris al-Churi z Bloku Narodowego. Obniżenie

---

[384] V. Daguerre, A.R. Eid et al., *Democracy and Human*..., op. cit.

[385] G.C. Gambill, *The Kurdish Reawakening in Syria*, „Middle East Intelligence Bulletin" 2004, Vol. 6, No. 4, https://www.meforum.org/meib/articles/0404_s1.htm (dostęp 21.05.2017); A. Aji, *Tension unabated after riots in Syria*, „The Boston Globe" 16.03.2004, http://archive.boston.com/news/world/middleeast/articles/2004/03/16/tension_unabated_after_riots_in_syria (dostęp 21.05.2017).

[386] S. Bar, *Bashar's Syria*..., op. cit., s. 357–358.

[387] Ibidem, s. 396.

[388] Ibidem, s. 357–358.

[389] S.J. Jusef, *Al-Ahzab as-Surija we mas'alat al-akalijat* [Partie syryjskie a kwestia mniejszości], http://elaphjournal.com/Web/opinion/2010/12/616903.html (dostęp 3.06.2017).

poziomu ich zaangażowania w życie polityczne Syrii miało związek nie tylko ze zmianą polityki grupy rządzącej wobec tej mniejszości, lecz także ze zmniejszeniem się populacji chrześcijan (od początku niepodległości do 2010 r. ich liczebność spadła z 35% do 15%[390]). Chrześcijanie zostali zdegradowani do obywateli drugiej lub nawet trzeciej kategorii. W opinii Sulejmana Jusefa nieodpowiednie traktowanie chrześcijan miało związek z łagodzeniem postaw radykalnych ugrupowań islamistycznych[391].

Przedstawiciele chrześcijan, druzów i ismailitów zdawali sobie sprawę z tego, że ich sytuacja społeczna i ekonomiczna zależy od tego, kto w danej chwili sprawuje władzę. Gdyby alawici ją stracili, to wszyscy znaleźliby się w trudnej sytuacji, tym bardziej że istniałoby duże prawdopodobieństwo, iż władza przeszłaby w ręce sunnitów. Ta grupa religijna z kolei od początku przejęcia władzy przez Hafiza al-Asada stanowiła zagrożenie dla jego rządów. Ów marginalizował ich w życiu politycznym (nie dotyczyło to sunnitów lojalnych w stosunku do prezydenta), gdyż zdawał sobie sprawę z trudności pogodzenia się ich członków z dominacją alawitów we władzy. Sunnici byli i nadal są zagrożeniem, gdyż, po pierwsze, stanowią większość pod względem liczebnym, po drugie, mają ambicje sprawowania władzy wynikające z przekonania, że skoro są większością, to ich głos powinien być decydujący. Ponadto alawitów uznają za sektę (heretyków), która nie ma prawa zabierania głosu w imieniu prawowitych muzułmanów.

Wobec tego zagrożenia Hafiz al-Asad prowadził politykę zbliżania się do innych mniejszości religijnych po to, by stały się jego sojusznikami w walce z większością[392]. Stosował taktykę swoich poprzedników, czyli Francuzów, którzy wykorzystywali jedne grupy przeciwko innym, tym samym burząc ich solidarność. Celem takiej polityki było utrzymanie stanu, w którym jedyną silną grupą są alawici, a wszystkie pozostałe są zbyt słabe, by móc zaszkodzić ich władzy[393].

W celu zdobycia poparcia grup mniejszościowych rodzina Al-Asadów stosowała retorykę strachu[394]. Głównym jej argumentem było podtrzymywanie ciągłego zagrożenia ze strony islamistów, którzy mogą przejąć władzę po upadku

---

[390] Ibidem.

[391] Ibidem.

[392] *World Directory of Minorities and Indigenous Peoples – Syria*, Minority Rights Group International, October 2011, http://www.refworld.org/docid/4954ce5ac.html (dostęp 3.06.2017).

[393] Ibidem.

[394] W. Pearlman, *Narratives of Fear in Syria*, „Perspectives on Politics" 2016, Vol. 14, No. 1, s. 21–37, https://www.cambridge.org/core/journals/perspectives-on-politics/article/narratives-of-fear-in-syria/4ABF48BEE7D4796DD1EA4554D55A2566 (dostęp 3.06.2017).

rządów Al-Asadów i być bezwzględni wobec mniejszości religijnych[395]. Wokół samej społeczności alawitów utworzono „polityczny kordon ochronny", który tworzyły inne mniejszości, będące gotowe bronić władzy, aby uchronić się przed jeszcze większym niebezpieczeństwem. Do nich należeli chrześcijanie i członkowie sekt szyickich[396]. W opinii ekipy rządzącej poza islamistami uczucie strachu mieli wywoływać także Kurdowie (szczególnie wśród arabskich sunnitów). Przedstawiano więc ich jako separatystów dążących do oderwania części terytorium Syrii. Konsekwencją takiej polityki było i jest niszczenie jedności społecznej, która po dekadach nieufności i skrytej wrogości czyni integrację wręcz niemożliwą.

Faktem jest, że po przejęciu władzy przez Hafiza al-Asada represje nieco zmalały, zwłaszcza wobec Kurdów i Asyryjczyków[397], ponieważ złagodził w dużej mierze przymusową arabizację. Nie podjął jednak inicjatyw na rzecz demokratyzacji państwa i społeczeństwa[398]. Mimo że obywatele odczuwali mniejszy ucisk, nie przełożyło się to na zwiększenie ich praw. Na przykład w początkowej fazie jego prezydentury świętowanie kurdyjskiego Nowego Roku – Newroz (przypadającego na 21 marca) było zakazane, jednak mimo tego od 1979 roku Kurdowie zaczęli ponownie je publicznie obchodzić, co rodziło liczne konflikty, ataki i represje. W celu załagodzenia sytuacji Hafiz al-Asad dekretem prezydenckim nr 104 z 1988 roku uczynił 21 marca dniem wolnym od pracy[399]. Według oficjalnej propagandy miało to jednak związek z obchodzeniem Dnia Matki, który przypada właśnie wtedy. W praktyce jednak dzięki temu zabiegowi Kurdowie mogli obchodzić Nowy Rok, mimo że prawo tego zabraniało. Była to w istocie bardzo delikatna kwestia, ponieważ służby bezpieczeństwa mogły w każdej chwili zacząć respektować i egzekwować zakaz. Podobna sytuacja miała miejsce

---

[395] Ibidem s. 29–30; *Syria under Bashar. Domestic Policy Challenges*, International Crisis Group Middle East Report No. 24, February 11, 2004, s. 15, https://www.crisisgroup.org/middle-east-north-africa/eastern-mediterranean/syria/syria-under-bashar-ii-domestic-policy-challenges (dostęp 3.06.2017).

[396] A. al-Abdallah, *Al-Akalijat we at-tatajif we at-taura fi Surija* [Mniejszości, sektarianizacja, rewolucja w Syrii], https://www.alaraby.co.uk/opinion/2015/10/19/2-1-فيي-طتلاو-تايلقألا-ةيروس-يف-ةروثلاو (dostęp 3.06.2017).

[397] S.J. Jusef, *Al-ahzab as-Surija*..., op. cit.

[398] *Bertelsmann Transformation Index 2006. Syria*, s. 1, https://www.bti-project.org/fileadmin/files/BTI/Downloads/Reports/2006/pdf/BTI_2006_Syria.pdf (dostęp 3.06.2017).

[399] *Eid al'umm fi Surija atla rasmija* [Dzień Matki w Syrii], Syryjska Agencja Prasowa SANA, http://qenshrin.com/details.php?id=11431#.WTKJn7hHM6F (dostęp 3.06.2017).

w stosunku do Asyryjczyków, którym umożliwiono obchodzenie święta Akitu (asyryjskiego Nowego Roku)[400].

Poza wyżej wymienionymi grupami mniejszościowymi władze pozwalały na obchodzenie świąt religijnych także członkom ludów księgi. I tak, katolicy i prawosławni mogli na przykład świętować Wielką Niedzielę i Boże Narodzenie.

Warto tutaj dodać, że za prezydentury Hafiza al-Asada pozwolono przedstawicielom mniejszości kurdyjskiej ubiegać się o mandat w parlamencie. W 1990 roku społeczność tę reprezentowało sześciu Kurdów[401]. Oficjalnie byli niezależni, choć należeli do partii kurdyjskich. Rząd syryjski nie uznawał jednak istnienia tych partii. W następnej kadencji Kurdowie nie otrzymali zgody władz na kandydowanie do Zgromadzenia Ludowego jako niezależni. Niektórzy z nich spotkali się z represjami.

Podsumowując, należy stwierdzić, że alawici jako religijna grupa mniejszościowa uzyskała wysoki status polityczny nieproporcjonalnie do ich liczebności. Uprzywilejowaną pozycję członkowie tej społeczności zawdzięczali z pewnością temu, że prezydent Syrii Hafiz al-Asad był alawitą i jego następca jest również alawitą. Ponadto, analizując strategię przetrwania mniejszości (czy zachowania przez nich tożsamości), według Malcolma Yappy można uznać, że w utrzymaniu ich pozycji w państwie pomogła również tzw. strategia kameleona[402]. Będąc członkami partii Al-Baas, kładli nacisk na hasła nacjonalizmu arabskiego, pomniejszając znaczenie czynnika religijnego w stosunkach społecznych. Przedstawiciele tej partii, do której poza alawitami należeli także prawosławni Grecy, druzowie, ismailici, podkreślali, że w pierwszej kolejności są Arabami, a dopiero później wyznawcami różnych religii.

W powyższym podrozdziale podjęto próbę ukazania teoretycznych założeń charakterystycznych dla polityki etnicznej/narodowościowej w wydaniu europejskim. Zdefiniowano tę politykę, jej funkcje oraz czynniki, które mają na nią wpływ. Zabieg ten był potrzebny w celu skonfrontowania europejskich założeń z polityką władz syryjskich wobec mniejszości. Polityka ta – jak pokazano – nie była zdefiniowana. Nie powołano żadnych instytucji na rzecz ochrony praw mniejszości ani nie zezwolono im na prowadzenie własnych organizacji społeczno-politycznych czy społeczno-kulturalnych i pielęgnowanie tradycji (co

---

[400] S.J. Jusef, *Al-ahzab as-Surija*..., op. cit.

[401] *The Kurdish political movement in Syria*, „Enab Baladi" 10.05.2017, http://english.enabbaladi.net/archives/2017/05/kurdish-political-movement-syria (dostęp 3.06.2017).

[402] J. Zdanowski, *Mniejszości etniczno-religijne Bliskiego Wschodu: strategie przetrwania w XX w.*, „Krakowskie Studia Międzynarodowe" 2011, nr 1, s. 41.

miało związek z brakiem regulacji prawnych w tym zakresie). Nie oznacza to jednak, że władze syryjskie nie prowadziły żadnej polityki wobec mniejszości. W ich działaniach można było dostrzec pewne elementy owej polityki. Najczęściej dotyczyły członków mniejszości religijnych, jak również Kurdów – przedstawicieli mniejszości narodowej, przynależność religijna była bowiem niezmiernie ważnym elementem świadomości społecznej, co dokumentowano w aktach urodzenia oraz potwierdzających zawarcie związku małżeńskiego. Odniesienie do religii znalazło się także w konstytucji, która mimo poszanowania wszystkich wyznań dawała uprzywilejowaną pozycję islamowi, przyznając urząd prezydenta jedynie osobie wyznającej islam, dyskryminując tym samym przedstawicieli innych społeczności religijnych w rywalizacji o fotel głowy państwa. Religia była i jest zatem elementem mającym decydujący wpływ na zajmowanie stanowisk państwowych i tym samym podejmowanie decyzji.

Rozdział V

Podziały religijne, narodowe i etniczne podłożem wojny domowej w Syrii

1. „Odnowienie na podstawie kontynuacji"

Hasło wyborcze Baszszara al-Asada z 2000 roku „Odnowienie na podstawie kontynuacji" wydaje się na tyle znamienne dla toczenia się losów Syrii, że warto uwypuklić jego symbolikę poprzez uczynienie z niego tytułu niniejszego podrozdziału. Na szczególnej nośności tego kampanijnego leitmotivu ów kandydat na prezydenta określał swoją polityczną strategię, czyli z jednej strony otwartość na rzecz państwa i partii, idąc z duchem czasu, zmian i odnowienia, z drugiej – rozwój na bazie stabilizacji oraz elastyczności wobec haseł partii Al-Baas. Swoje zasady wygłosił na IX Konferencji Przywództwa Regionalnego Al-Baas[1]. Ich społeczny oddźwięk był pozytywny.

1.1. Baszszar al-Asad prezydentem Syrii

Śmierć Hafiza al-Asada oraz przejęcie władzy przez jego syna Baszszara rozpoczęły nowy etap w rozwoju społeczno-politycznym Syrii. Zdobycie urzędu prezydenta Baszszar zawdzięczał wsparciu Zgromadzenia Ludowego, partii Al-Baas oraz wysokich oficerów wojskowych i członków służb bezpieczeństwa, którzy podobnie jak on byli alawitami. Do jego sukcesu politycznego przyczynili się

[1] *Bajan aan aamal al-mutamar al-kutri al-tasaa li hyzyb Al-Baas al-Arabii al-isztiraki we nataidżihi* [Oświadczenie na temat obrad IX Konferencji partii Al-Baas i jej wyników], http://www.baath-party.org/index.php?option=com_content&view=article&id=118%3A118&catid=29&Itemid=306&lang=ar (dostęp 18.03.2018).

także Mustafa Talas, Ali Aslan, Bahjat Sulejman, Mahir al-Asad i Asif Szaukat – osoby cieszące się dużymi wpływami.

Należy zaznaczyć, że w ostatnich miesiącach życia prezydent Hafiz al-Asad przygotowywał grunt pod objęcie władzy w Syrii przez swego syna. Podjął działania mające na celu wyeliminowanie możliwości pojawienia się na scenie politycznej innego niż Baszszar kandydata na urząd prezydenta. Służyły temu zarówno przejścia na emeryturę potencjalnych rywali, jak i przeprowadzone dymisje z wcześniej zajmowanych stanowisk lub ograniczenia uprawnień. W tym gronie znaleźli się przede wszystkim szef sztabu armii Hikmat asz-Szihabi (sunnita), szef Departamentu Wywiadu Wojskowego Ali Duba (alawita), wiceprezydent Abd al-Halim Chaddam (sunnita) i szef Generalnej Dyrekcji Wywiadu generał Muhammad Bashir al-Najjar (sunnita)[2] – według Hafiza al-Asada najbardziej niebezpieczne i nazbyt ambitne osoby.

W ramach przygotowań do przekazania władzy Baszszarowi Hafiz al-Asad zainicjował spotkanie w ramach IX Konferencji Przywództwa Regionalnego Al-Baas w czerwcu 2000 roku, które odbyło się już po jego śmierci. Było to wyjątkowe wydarzenie z tej przyczyny, że reaktywowane po piętnastu latach całkowitego niebytu. W trakcie spotkania członkowie partii wybrali Baszszara al-Asada na stanowisko sekretarza generalnego Przywództwa Regionalnego Al-Baas, Baszszar został także sekretarzem generalnym Przywództwa Narodowego Al-Baas.

W celu jeszcze lepszego przygotowania się do wyboru Baszszara al-Asada na urząd prezydenta członkowie Zgromadzenia Ludowego w dniu śmierci Hafiza al-Asada zmienili art. 83 konstytucji dotyczący kryterium wieku prezydenta. W efekcie dzień po śmierci prezydenta urząd głowy państwa objął zgodnie z konstytucją wiceprezydent Abd al-Halim Chaddam. W trakcie urzędowania wydał dwa dekrety: nr 9 i 10. Na podstawie pierwszego z nich mianowano Baszszara al-Asada dowódcą sił zbrojnych, a na mocy drugiego awansowano go do stopnia *farik* (najwyższy stopień w syryjskiej armii). Jedenastego czerwca 2000 roku przywódcy armii spotkali się z ministrem obrony Mustafą Talasem i szefem sztabu armii Alim Aslanem, aby zadeklarować lojalność przyszłemu prezydentowi[3].

Baszszar al-Asad w ocenie Sulejmana Qaddaha, zastępcy sekretarza generalnego Przywództwa Regionalnego Al-Baas, był właściwą osobą do sprawowania

---

[2] K. Deeb, *Tarih Surija al-muasir min al-intidab al-fransi ila sajf 2011* [Historia współczesnej Syrii od mandatu francuskiego do lata 2011], Bejrut 2011, s. 722.

[3] E. Zisser, *Bi'ism al-abb Baszszar al-Asad al-sanawat al-ula fi al-hukum* [W imię ojca. Baszszar al-Asad – pierwsze lata w rządzie], Kair 2005, s. 77.

władzy prezydenckiej w Syrii, charakteryzowały go bowiem te same cechy osobowości, co jego ojca, czyli: „[...] rozsądek, odwaga, umiejętność pokonywania trudności, całkowite podporządkowanie się interesom ludu”[4]. Członkowie Przywództwa Regionalnego Al-Baas, przedstawiając osobę Baszszara al-Asada na stanowisko prezydenta, mieli stwierdzić, że „[...] towarzysz doktor ucieleśnia swoją osobowością i pracą cechy osoby łączącej pokolenia – pokolenie, które doprowadziło do wielkich zmian w historii Syrii (rewolucja Al-Baas) [...] i pokolenie młodych wychowywanych pod skrzydłami Ruchu Korygującego, które dzisiaj pracuje ze wszystkich sił na rzecz rozwoju państwa. Połączenie tych dwóch uosabia Baszszar al-Asad”[5]. W ich mniemaniu gwarantował zarówno kontynuację, jak i odnowienia oblicza państwa. W rzeczy samej Baszszar al-Asad był im także potrzebny, gdyż tylko on mógł zapobiec walce o władzę i tym samym destabilizacji politycznej w państwie, włącznie z zamachem stanu czy wojną domową. Ponadto przedstawiciele elit politycznych sądzili, że jako młody i niedoświadczony, wchodzący dopiero do świata polityki będzie łatwiej sterowalny. W mass mediach podkreślano, że jego kandydatura stanowiła odpowiedź na głos ludu, którego wolą było, aby to on właśnie objął urząd głowy państwa. Kreowano Baszszara al-Asada jako kogoś, kto będzie mógł sprawnie przeprowadzić Syrię w XXI wiek.

Regionalne Przywództwo Al-Baas zgodnie z konstytucją nominowało zatem Baszszara al-Asada na urząd prezydenta, co zostało zaakceptowane przez parlament. O jego wyborze miał z kolei ostatecznie zdecydować lud w referendum, które zostało rozpisane na 10 lipca 2000 roku. Według oficjalnych danych wzięło w nim udział 8 931 632 osoby (94,59% uprawnionych do głosowania), z czego poparcie wyraziło 8 689 871 osób, czyli 97,29%. Odmiennego zdania było jedynie 22 439[6]. Siedem dni później prezydent elekt złożył przysięgę przed członkami Zgromadzenia Ludowego i objął najwyższy urząd w państwie na okres siedmiu lat.

W pierwszym przemówieniu do ludu syryjskiego wygłoszonym w parlamencie po akcie złożenia przysięgi nowy prezydent przedstawił założenia przyszłej polityki. Zostały zawarte w haśle „Zmiana w cieniu kontynuacji i stabilizacji”[7]. Prezydencki plan działania podporządkowany idei rozwoju państwa Baszszar

---

[4] Ibidem, s. 78.

[5] Ibidem.

[6] *As-Surijun ichtaru Baszszar raisan bi aghlabija sahika* [Syryjczycy wybrali Baszszara na prezydenta większością głosów], „Al-Bayan” 12.07.2000, http://www.albayan.ae/one-world/2000-07-12-1.1085554 (dostęp 3.01.2018).

[7] Przemówienie prezydenta Syrii Baszszara al-Asada przed Zgromadzeniem Ludowym 17 lipca 2000 r., https://www.youtube.com/watch?v=dsNwHs9B6RI (dostęp 3.01.2018).

al-Asad oparł na trzech zasadach: 1) wprowadzeniu nowych pomysłów we wszystkich dziedzinach służących rozwiązaniu istniejących problemów i poprawy sytuacji; 2) odnowieniu starych, które stoją w sprzeczności z rzeczywistością, a rezygnacji ze starych pomysłów, nawet jeśli nie można ich odnowić bądź niekorzystnie lub blokująco wpływają na dalsze działania; 3) rozwój starych pomysłów, które zostały odnowione, ale nie pasują do obecnych i przyszłych celów.

Zwrócił również uwagę na potrzebę twórczego myślenia, konstruktywną krytykę opartą na obiektywizmie, odpowiedzialności ludzi i instytucji. W dziedzinie ekonomii natomiast zauważył brak strategii gospodarczej, społecznej i naukowej służących rozwojowi Syrii. W tym celu zaproponował przeprowadzenie wnikliwych i rzetelnych badań oraz analiz. Opowiedział się ponadto za eksploracją rzeczywistości, skupiając się szczególnie na przeszkodach, które hamują koniunkturę państwa. Rozwój życia gospodarczego widział w zmianach prawnych, we wzroście konkurencyjności syryjskich towarów, w zdobyciu nowych rynków zbytu, w ożywieniu sektora prywatnego, w obniżeniu stopy bezrobocia, napływie inwestycji zewnętrznych i rozwoju wewnętrznych oraz postępie w sektorze rolniczym (reforma rolna, usuwanie zaniedbań, budowa tam). W wystąpieniu podkreślił, że powinno się dążyć do zrównoważonego rozwoju wszystkich muhafazatów i poprawy warunków życia obywateli.

Odwołując się z kolei do zagadnienia roli instytucji politycznych w państwie, nowo wybrany prezydent zaakcentował prymat interesów państwa i jego obywateli jako ogółu nad indywidualnymi interesami. Podkreślił, że „praca instytucjonalna jest pracą wspólną”. Podczas wystąpienia miał się zastanawiać, „[...] w jakim stopniu jesteśmy demokratyczni?”. Znamienne, że wolne wybory, wolną prasę czy wolność słowa uznał za praktyki demokratyczne, a nie demokrację, twierdząc, że „[...] demokracja jest naszym obowiązkiem wobec innych, zanim stanie się dla nas prawem”[8]. Według niego ustrój ten musi mieć solidny fundament i odpowiadać specyfice danego państwa. Nie można go przenieść z Zachodu, ponieważ kształtował się na podstawie obyczajów, kultury i tradycji społeczeństw tamtego regionu świata. W Syrii – jego zdaniem – należy stworzyć ustrój oparty na „naszej historii, kulturze i cywilizacji, który wywodzi się z potrzeb naszego społeczeństwa i rzeczywistości, w której żyjemy”[9]. Narodowy Front Postępu – w jego ocenie – był świadectwem demokratycznych zmian w Syrii uwzględniającym syryjskie doświadczenia i realia.

---

[8] Ibidem.

[9] Ibidem.

Baszszar al-Asad zapowiedział w przemówieniu przeprowadzenie reformy administracyjnej w sektorach prywatnym i publicznym, uznając ją za ważną dla rozwoju państwa, gdyż nieefektywność w tej dziedzinie hamuje postęp. Ważną rolę przypisał także sektorowi sądownictwa, który w jego ocenie powinien charakteryzować się kompetentną i wolną od korupcji kadrą działającą na rzecz sprawiedliwości i wolności obywateli. Powiedział także w parlamencie: „Musimy szanować prawo, ponieważ jest to gwarancja państwowego szacunku dla obywatela i szacunku obywatela do państwa. Rządy prawa gwarantują naszą wolność i wolność innym”[10]. W swoim *exposé* odniósł się także do szczególnej kwestii, czyli korupcji. W związku z nią zapowiedział większą kontrolę w państwie, zapobieganie rozrzutności oraz walkę z tym procederem. Mówił przy tym o uczciwości, szczerości i zaangażowaniu w pracę, odwołując się do „transparentności kulturowej” i przestrzegania ogólnie przyjętych zasad w życiu politycznym. Zaprosił każdego obywatela do udziału w procesie rozwoju i modernizacji państwa, twierdząc: „[...] nie powinieneś polegać wyłącznie na państwie ani pozwolić, by państwo polegało wyłącznie na tobie: pracujemy razem jako jeden zespół”[11].

Odwołując się do polityki zagranicznej Syrii, nowy prezydent zwrócił uwagę na wzmocnienie stosunków z państwami arabskimi, aby tym sposobem zintensyfikować działania w zakresie wzmocnienia panarabizmu, a za przykład wzorcowych relacji wskazał kontakty syryjsko-libańskie. Wśród politycznych priorytetów narodowych uznał wyzwolenie Wzgórz Golan spod okupacji izraelskiej. Wyraził ponadto chęć zawarcia pokoju pod warunkiem oddania tego terytorium. Wezwał Stany Zjednoczone do odegrania roli gwaranta procesu pokojowego z zachowaniem zasad neutralności i poszanowania praw ludności libańskiej, syryjskiej i palestyńskiej. Nawoływał także ONZ, by realizowała swoją misję na podstawie Karty Narodów Zjednoczonych w sposób obiektywny. Stwierdził także, że oczekuje „[...] zacieśnienia więzi z państwami, ludami i organizacjami międzynarodowymi, opartymi na wzajemnym szacunku, konstruktywnej współpracy oraz utrzymaniu międzynarodowego pokoju i bezpieczeństwa uwzględniającego poszanowanie praw ludów do samostanowienia w sposób zapewniający ich żywotne interesy”[12]. Na zakończenie przemówienia zapewnił obywateli o swej nieograniczonej miłości i zaufaniu do nich. Uznał, że wyszedł z ludu i z nim pozostanie. Stwierdził, że jako prezydent będzie tym samym człowiekiem, który

[10] Ibidem.

[11] Ibidem.

[12] Ibidem.

został lekarzem, oficerem i przede wszystkim obywatelem. Ponadto stwierdził, że postara się jak najlepiej poprowadzić Syrię ku przyszłości, która spełni nadzieje i ambicje ludu.

W przemówieniu do parlamentarzystów Baszszar al-Asad nie odniósł się *expressis verbis* ani do kwestii mniejszości, ani różnorodności społeczeństwa pod względem religijnym, etnicznym czy narodowym. Pośrednio jedynie odwołał się do rozwoju demokracji, ale w rozumieniu „syryjskim”, a nie zachodnim. Mówiąc o wpływie elementów tradycji i historii na ten ustrój, trudno jednoznacznie stwierdzić, czy miał także na myśli zagwarantowanie wolności i praw przedstawicielom mniejszości. Patrząc jednak na jego aktywność jako prezydenta, można sądzić, że nie.

Przemówienie zostało pozytywnie odebrane przez intelektualistów syryjskich mimo znacznego stopnia jego ogólności. Zawierało hasła bez wskazania na sposoby osiągania celów, do których nawiązywały. „Stare” elity polityczne podeszły do *exposé* z dużą rezerwą, obawiając się zmian, jakie zapowiadał prezydent, i optując na rzecz zachowania *status quo*. Z kolei opozycja była zadowolona z podkreślenia kwestii dotyczących przejrzystości w życiu politycznym i gospodarczym oraz z roli i udziału obywateli w rozwoju państwa. Cieszyła ich także zapowiedź walki z korupcją i nawiązanie do demokracji.

W pierwszych miesiącach urzędowania Baszszar al-Asad zgodnie z zapowiedzią w parlamencie odwoływał się bezpośrednio do obywateli syryjskich. Podkreślał, że jest jednym z nich. Uczestniczył ponadto w piątkowych modlitwach w różnych meczetach oraz odbył umrę (pielgrzymka do Mekki) przed objęciem urzędu w lipcu 1999 i listopadzie 2000 roku. Swoją postawą chciał pokazać wyznawcom islamu sunnickiego, że jest wiernym muzułmaninem, mimo że jako alawita nie miał obowiązku odbywania umry i uczestniczenia w modlitwach w meczetach.

Baszszar al-Asad przejmował władzę w państwie pozbawionym wszelkich form wolności, w którym nie istniała ani opozycja, ani pluralizm polityczny, ani wolne media, w państwie, w którym podstawowym filarem władzy był prezydent pełniący jednocześnie funkcję sekretarza generalnego partii Al-Baas, naczelnego dowódcy sił zbrojnych i zwierzchnika służb bezpieczeństwa. Wreszcie w państwie, w którym większość społeczeństwa stanowili sunnici, a władzę dzierżyła mniejszość religijna, czyli alawici, co pozbawiało przeważającą grupę społeczną i pozostałe mniejszości religijne, narodowe i etniczne wpływu na władzę. Baszszar al-Asad stanął na czele państwa pozbawionego tradycyjnej jedności

ludu, niemającego bogatych złóż naturalnych i otoczonego silnymi państwami sprzymierzonymi z USA – Izraelem i Turcją.

W mediach syryjskich Baszszar al-Asad był przedstawiany jako kontynuator stabilności i ciągłości rządów ojca. Jego mocny atut stanowił fakt, że otrzymał fotel prezydenta nie poprzez przewroty czy intrygi w środowisku politycznym, ale z woli zmarłego ojca. Nie był od początku przygotowywany na ten urząd, ponieważ prezydentem miał zostać jego brat Basil. Niestety, przedwcześnie zginął w wypadku samochodowym. Baszszar został przywódcą państwa z racji przynależności do rodziny Al-Asadów. Był to świadomy wybór, dzięki któremu członkowie rodu mogli nadal mieć wpływ na władzę. Baszszar stanął zatem na czele państwa nie do końca z własnej woli i potrzeby.

W momencie objęcia prezydentury cieszył się młodym wiekiem, co przemawiało na jego korzyść. Ponadto studiował w Europie, dzięki czemu pogłębił znajomość języka angielskiego i poznał mentalność Europejczyków (Brytyjczyków), co mogło się przydać w rządzeniu państwem. Małżeństwo z kobietą urodzoną w Wielkiej Brytanii, wykształconą i jednocześnie nowoczesną także stanowiło pozytywny sygnał dla społeczeństwa, a szczególnie dla kobiet syryjskich domagających się reform. Ponadto małżonka prezydenta Syrii jest sunnitką. Z punktu widzenia religii małżeństwo alawity z przedstawicielką większości religijnej miało pokazać odejście od podziałów sektarianistycznych.

Zdobycie wykształcenia na Zachodzie dawało Syryjczykom nadzieję na modernizację państwa. Zdjęcia Baszszara al-Asada uzupełniano napisami: „Nadzieja", „Przyszłość". Przez jednych był postrzegany jako reformator westernizujący Syrię, przez drugich jako kontynuator polityki ojca, a przez jeszcze innych jako młody okulista, któremu brakowało doświadczenia w życiu politycznym i pewności siebie[13]. W ocenie Patricka Seale'a Baszszar „[...] nie miał instynktu zabójcy, który jest bardzo potrzebny każdemu rządzącemu tym krajem"[14]. Przeciwny objęciu przez niego prezydentury był Rifat al-Asad, brat Hafiza, przekonany, że to on powinien objąć ten urząd. Po śmierci brata podważył wybór bratanka na urząd prezydenta, twierdząc, że jest to wbrew konstytucji, czyli tym samym nielegalne[15].

Baszszar, podobnie jak jego ojciec, był pod silnym wpływem rodziny. Najbliżsi stali się jego bardzo częstymi doradcami politycznymi. Jego matka,

---

[13] E. Zisser, *Bi'ism al-abb*..., op. cit., s. 23.

[14] Ibidem, s. 83.

[15] K. Deeb, *Tarih Surija*..., op. cit., s. 723.

Anisa Machluf, łączyła swoją osobą całą rodzinę. Była i jest pierwszą doradczynią w sytuacjach kryzysowych z użyciem siły[16]. Jego młodszy brat Mahir, uważany przez niektórych za następcę Hafiza al-Asada po śmierci Basila, był także wpływową osobą. Po wyborze Baszszara na urząd prezydenta został członkiem Komitetu Centralnego partii Al-Baas. W 2000 roku miał znaczny udział w przekonaniu brata do położenia kresu otwartości politycznej[17]. Istotną rolę, szczególnie w życiu publicznym, odgrywała żona prezydenta – Asma al-Asad. Ważni byli również siostra prezydenta Syrii Buszra i jej mąż Asif Szaukat, dyrektor Departamentu Wywiadu Wojskowego. Uważano ich za najbardziej wpływową parę, nazywając „parą królewską". Inną silną osobowością rodziny prezydenta był jego kuzyn – Rami Machluf, postrzegany jako „minister finansów rodziny Al-Asadów". Należy jednocześnie zauważyć, że bracia zmarłego Hafiza zostali wyłączeni z polityki. W przypadku dalszej rodziny z kolei ważne były alawickie rody: Kheir Bek, Khuli, Hajdar, Kana'an, Umran i Duba. Ostatecznie władza w Syrii została skoncentrowana w rękach trzech osób. W skład triumwiratu weszli: Baszszar al-Asad, Mahir al-Asad, brat prezydenta, dowódca Gwardii Republikańskiej, oraz Asif Szaukat, szwagier prezydenta (zginął w 2012 r.).

Zaraz po przejęciu władzy Baszszar al-Asad zmierzył się z kilkoma problemami. Pierwszy dotyczył załamania syryjsko-izraelskiego procesu pokojowego i wybuchu intifady Al-Aksa we wrześniu 2000 roku, która oddalała realizację planów jego ojca, a mianowicie odzyskanie Wzgórz Golan. Drugi był związany z żądaniami obywateli syryjskich w związku z wprowadzeniem reform politycznych i gospodarczych. Trzecim problemem, przed którym stanął nowy prezydent Syrii, było wycofanie się wojsk syryjskich z Libanu. Zmierzenie się z powyższymi wyzwaniami jawiło się jako niezmiernie trudne zadanie i nie pozostawiało mu wyboru co do zachowania dotychczasowego *status quo* w polityce, czyli w dalszym ciągu zagwarantowania wpływów osobom, dzięki którym zajął wysoką pozycję w polityce. Z drugiej jednak strony musiał zareagować na żądania obywateli popierających jego kandydaturę na urząd prezydenta.

Ciągłość otrzymanej w spadku po ojcu polityki dotyczyła sfery zagranicznej. Baszszar al-Asad w przeciwieństwie do poprzednika częściej podróżował, starając się pokazać jako nowoczesny mąż stanu otwarty na świat. Od samego początku urzędowania dążył do poprawienia wizerunku Syrii w przestrzeni

---

[16] A. al-Ghadawi, *Hafaja ailat Al-Asad* [Tajemnice rodziny Al-Asada], https://www.alarabiya.net/views/2012/09/27/240497.html (dostęp 13.01.2018).

[17] *Bashar al-Assad's inner circle*, http://www.bbc.com/news/world-middle-east-13216195 (dostęp 3.02.2018).

międzynarodowej. Temu służyły liczne wizyty nie tylko w państwach Bliskiego Wschodu, lecz także europejskich (w Hiszpanii, Francji, Włoszech, Niemczech, Grecji czy Wielkiej Brytanii). Istotnym wydarzeniem okazało się goszczenie w Syrii 5–8 maja 2001 roku papieża Jana Pawła II, którego przybycie w te strony świata było częścią 93. podróży apostolskiej. Polityka zagraniczna Baszszar al-Asada silnie wiązała się z polityką wewnętrzną i chęcią utrzymania silnej pozycji w gronie państw arabskich oraz wydarzeniami międzynarodowymi, wywołanymi szczególnie przez Stany Zjednoczone, których rola na Bliskim Wschodzie po upadku żelaznej kurtyny znacznie wzrosła. Syryjski prezydent starał się poprawić stosunki w regionie i zawrzeć układ z Unią Europejską. Jego polityka zagraniczna rozwijała się jednak w cieniu polityki wewnętrznej, ponieważ dążył najpierw do rozwiązania problemów politycznych, gospodarczych i społecznych.

Polityka zagraniczna Baszszara al-Asada nastawiona była na kontynuowanie współpracy z Rosją. Niezmiernie ważnymi elementami w utrzymaniu wzajemnych relacji były tradycja sięgająca czasów ZSRR, posiadanie morskiej bazy wojskowej w Tartusie, świeckość syryjskich rządów i niezależność od państw zachodnich. Stosunki syryjsko-rosyjskie nie wróciły jednak do świetności z lat 70. i 80. XX wieku. Po grudniu 1991 roku Rosja jako jedno z wielu państw powstałych po rozpadzie ZSRR nie była tak silnym bytem jak wcześniejszy Związek Republik Radzieckich. Początkowo skupiała się na rozwiązywaniu własnych wewnętrznych problemów gospodarczych i politycznych, Syria przestała więc odgrywać ważną rolę na Bliskim Wschodzie. Mimo to Rosja nadal sprzedawała broń Syryjczykom, ale już w mniejszych ilościach i za gotówkę[18]. Ponadto nadal domagała się od Syrii spłaty długów.

Niezmiernie ważne w syryjskiej polityce zagranicznej były relacje z Izraelem. Polityka wobec tego państwa nie była jednoznaczna. Z jednej strony prezydent Syrii mówił o zawarciu pokoju z Izraelem, a z drugiej wspierał organizacje terrorystyczne działające na jego niekorzyść. Strategia syryjskiego prezydenta związana była w istocie z brakiem zaufania do tego państwa. W wywiadzie udzielonym libańskiemu dziennikowi „As-Safir" powiedział między innymi: „[...] nie ma wśród nas osób, które zaufałyby Izraelowi. [...] Dlatego oczekujemy cały czas ataku ze strony Izraela, nawet gdy nie oni nam nie grożą"[19]. Od początku prezydentury Baszszar al-Asad opowiadał się za pokojem z tym państwem, a swoje stanowisko w tej sprawie miał sposobność zaprezentować w październiku

[18] E. Zisser, *Bi'ism al-abb*..., op. cit., s. 287.

[19] Ibidem, s. 318.

2000 roku podczas szczytu Ligi Państw Arabskich. Opowiadał się wówczas za sprawiedliwym i całościowym traktatem pokojowym. Traktatem, który zapewniłby pokój i powrót wszystkich okupowanych ziem syryjskich do macierzy. Postawa taka wzbudziła w państwach zachodnich sympatię do nowego prezydenta Syrii. Mimo oficjalnej retoryki nacechowanej pokojowo Baszszar al-Asad posługiwał się także sformułowaniami antysemickimi, co zwerbalizował podczas przemówienia w listopadzie 2000 roku na szczycie Organizacji Konferencji Islamskiej w Doha oraz na szczycie Ligi Państw Arabskich w Ammanie (2001), gdy stwierdził, że Izrael jest bardziej rasistowski niż nazizm[20]. Negatywny stosunek do Izraela wyraził także w rozmowie z papieżem Janem Pawłem II podczas jego wizyty w Damaszku. Syria z kolei wykorzystała fakt obecności w Radzie Bezpieczeństwa ONZ w walce przeciwko Izraelowi.

Na wzajemne relacje miał wpływ atak sił zbrojnych Izraela w kwietniu 2001 roku na syryjskie cele (stacja radarowa w Zahr al-Bajdar, posterunek w Al-Bekaa) rozlokowane na terenie Libanu. Władze syryjskie nie odpowiedziały zbrojnie na te akcje, uznając, że Izrael zapłaci za nie „w odpowiednim czasie”[21]. Strategia ta wynikała z faktu, że Syria nie dysponowała ani odpowiednim sprzętem, ani dobrze wyszkolonymi żołnierzami, co nie wróżyło powodzenia w konfrontacji z Izraelem. Syryjskie władze nie zareagowały także na inne incydenty, które miały miejsce w późniejszym okresie, a zaliczały się do nich przelot izraelskich sił powietrznych nad rezydencją prezydenta w 2003 roku oraz atak na opuszczony obóz Ruchu Dżihadu Islamskiego w Palestynie pod Damaszkiem[22]. Polityka władz syryjskich wobec Izraela nie była nastawiona na bezpośrednią walkę, ale pośrednie działania zmierzające do wspierania różnych ugrupowań antyizraelskich (Hamas, Hezbollah i inne). Wpływ na to miały zarówno wydarzenia związane z 11 września 2001 roku w USA, jak i przystąpienie Syrii w 2002 roku do Arabskiej Inicjatywy Pokojowej (zaproponowanej przez przedstawicieli Arabii Saudyjskiej podczas szczytu Ligi Arabskiej) oraz zaangażowanie Amerykanów po stronie Izraela i interwencja zbrojna USA na Irak. Szczególnie to ostatnie wydarzenie miało wpływ na zmianę retoryki Baszszara al-Asada względem Izraela. Prezydent Syrii podjął działania na rzecz wznowienia rozmów pokojowych. Premier Izraela Ariel Szaron zgodził się na rozmowy, ale bez warunków wstępnych, to znaczy, że chciał rozpocząć negocjacje od początku. W 2003 roku proces

---

[20] F. Leverett, *Inheriting Syria: Bashar's Trial by Fire*, Washington 2005, s. 124.

[21] Ł. Fyderek, *Pretorianie i technokraci w reżimie politycznym Syrii*, Kraków 2011, s. 223.

[22] R. Hinnebusch, *Syrian Foreign Policy under Bashar al-Asad*, „Ortadoğu Etütleri” 2009, Vol. 1, No. 1, s. 16, http://www.orsam.org.tr/files/OE/1-1/1hinnebusch.pdf (dostęp 3.01.2018).

pokojowy utknął jednak w martwym punkcie. Ariel Szaron pod koniec 2003 roku był gotów do wznowienia rozmów, obwarowując je pewnymi warunkami, na przykład rozbrojeniem Hezbollahu w południowym Libanie czy zamknięciem biur palestyńskich organizacji w Damaszku[23]. Do wznowienia negocjacji ostatecznie nie doszło.

Innym wyzwaniem była kwestia libańska. Obecność syryjska w Libanie ze względu na aspekty historyczny (postrzeganie jej terytorium jako części Wielkiej Syrii), strategiczny i ekonomiczny była niezmiernie ważna. Miało to związek z syryjskimi robotnikami pracującymi w Libanie, korzyściami, które czerpali z przemytu przedstawiciele wojska i służb bezpieczeństwa, oraz przedsiębiorcami korzystającymi z liberalnego systemu bankowego w Libanie[24]. Liban miał wspomagać Syrię w konfrontacji z Izraelem. Władzom syryjskim zależało zatem na wspieraniu Hezbollahu – ugrupowania walczącego przeciwko Izraelowi. Liban był także istotnym elementem w negocjacjach pokojowych Syrii z Izraelem. Wpływ na sytuację wewnętrzną w Libanie prezydent Baszszar al-Asad wywierał także poprzez stacjonowanie w tym państwie syryjskich sił zbrojnych, kontrolowanie libańskiej sceny politycznej oraz aktywność pracowników syryjskich służb bezpieczeństwa. Przeciwko syryjskiej obecności w Libanie buntowali się obywatele tego państwa. Demonstracje rozpoczęły się wiosną 2001 roku. Wrogie nastroje wobec Syrii miały również związek z przetrzymywaniem w więzieniach Libańczyków uwięzionych przez syryjskie służby bezpieczeństwa. Syryjskie trwanie w Libanie doczekało się także krytyki ze strony USA i Francji. W 2003 roku Kongres USA przyjął dokument, w którym domagał się opuszczenia Libanu przez syryjskich żołnierzy. Poza tym dyplomacja amerykańska i francuska na forum Rady Bezpieczeństwa ONZ w 2004 roku stała na stanowisku pełnej suwerenności i niepodległości Libanu, opuszczenia tego państwa przez obce siły oraz prawa do samostanowienia przez Libańczyków (rezolucja Rady Bezpieczeństwa ONZ nr 1559 z 2 września 2004 r.). Przełomowym wydarzeniem dla obustronnych stosunków okazał się zamach na premiera Libanu Rafika al-Haririego w 2005 roku. W wyniku tego wydarzenia Syria wycofała swoje wojska z Libanu.

W ramach stosunków międzynarodowych nowemu prezydentowi Syrii udało się kontynuować dobre kontakty z Iranem i nawiązać stosunki z Turcją. Stosunki z pierwszym z wymienionych państw były oparte na interesie. Państwo irańskie wspierało Syrię z uwagi na to, że władza w tym państwie była skupiona

---

[23] F. Leverett, *Inheriting Syria*..., op. cit., s. 127.

[24] N. Ghadbian, *The new Asad: Dynamics of Continuity and Change in Syria*, „The Middle East Journal" 2001, Vol. 55, No. 4.

w rękach alawitów (uznawanych za sektę szyicką). Poza związkiem religijnym łączyła ich niechęć do samego Izraela. Minister obrony Iranu Ali Szamhani w 2000 roku zapewnił Syryjczyków o swojej lojalności w sytuacji konfliktu z Izraelem[25]. Obydwa państwa sympatyzowały i uzbrajały szyitów w południowym Libanie (członków Partii Boga – Hezbollahu). Przez Syrię przebiegały szlaki transportu broni dla członków wyżej wymienionego ugrupowania. Obydwa państwa łączyła współpraca wojskowa i gospodarcza. Wzajemne kontakty ochłodziły się w czasie inwazji USA na Irak w 2003 roku.

Ocieplenie stosunków z Turcją miało miejsce po wydaleniu z Syrii kurdyjskiego przywódcy Partii Pracujących Kurdystanu Abdullaha Őcalana w 1998 roku[26] oraz udzieleniu pomocy przez władze syryjskie poszkodowanym w trzęsieniu ziemi w 1999 roku. Po śmierci Hafiza al-Asada prezydent Turcji zadeklarował otwarcie nowej karty we wzajemnych stosunkach. W tym celu postanowiono między innymi zrewidować podręczniki szkolne pod kątem stosunków bilateralnych i zainicjować wzajemne wizyty na szczeblu ministerialnym. Nad obopólnymi kontaktami ciążyły jednak kwestie dotyczące budowy tam na rzece Eufrat oraz uznania przez Syrię granicy z Turcją na odcinku dawnej Aleksandretty (dzisiejsza turecka prowincja Hatay). Stosunek do Syrii zmienił się wraz ze zdobyciem władzy przez członków Partii Sprawiedliwości i Rozwoju w 2002 roku i realizacją nowej koncepcji „strategicznej głębi”. Na jej podstawie zakładano poprawę stosunków z sąsiadami, prowadzenie wielowymiarowej polityki zagranicznej, kreowanie jej przez środowiska akademickie, biznesowe oraz przedstawicieli społeczeństwa obywatelskiego[27]. Nowa koncepcja w polityce zagranicznej Turcji była określana mianem neosmanizmu, czyli powrotu do wzrostu pozycji i potęgi Turcji w regionie, i miała opierać się na współpracy w różnych dziedzinach i dialogu, a nie rozwiązaniach siłowych. Obydwa państwa rozwinęły współpracę gospodarczą i wojskową. W styczniu 2004 roku nastąpiła historyczna wizyta prezydenta Baszszara al-Asada w Republice Turcji, pierwsza od odzyskania niepodległości przez Syrię.

Stosunki syryjsko-amerykańskie nie należały z kolei do najlepszych, na co miały wpływ przede wszystkim takie czynniki, jak brak obustronnego zaufania, odmienna postawa wobec Izraela, poparcie Syrii dla palestyńskich grup zbrojnych oraz kontakty Syrii z Irakiem przed 2003 rokiem. Zalążkowy optymizm

---

[25] E. Zisser, *Bi'ism al-abb*..., op. cit., s. 289.

[26] F. Jomma, *Kurdowie i Kurdystan*, Gdańsk 2001, s. 62.

[27] A. Dzisiów-Szuszczykiewicz, *Regionalna rywalizacja o Syrię*, „Bezpieczeństwo Narodowe” 2012, nr 22, s. 97, przyp. 26.

na zmiany w obustronnych kontaktach miał z kolei związek z ogłoszeniem przez Syrię po 11 września 2001 roku gotowości współpracy w ramach inicjatywy antyterrorystycznej. Mimo zmiany stanowiska władz syryjskich państwo to z punktu widzenia USA nadal należało do tzw. osi zła. Amerykański prezydent Georg Bush 20 września 2001 roku ogłosił w Kongresie wojnę z terroryzmem. W dokumencie *Patterns of Global Terrorism* Syria znalazła się w gronie sponsorów terroryzmu obok Kuby, Iranu, Iraku, Libii, Sudanu i Korei Północnej[28]. Amerykanie nie zaakceptowali wspierania przez Syrię organizacji terrorystycznych, takich jak Hamas, Hezbollah czy pozostałych palestyńskich grup, jak Front Wyzwolenia Palestyny, Ludowy Front Wyzwolenia Palestyny, Ruch Dżihadu Islamskiego w Palestynie[29]. Według USA rząd syryjski zapewniał tym organizacjom polityczne poparcie i ograniczoną pomoc materialną, pozwalając im na przykład na utrzymanie biur w Damaszku. Sytuację Syrii pogarszała także ich obecność w Libanie. Trzeciego marca 2003 roku Colin Powell, sekretarz stanu USA, dosadnie nazwał syryjskich żołnierzy przebywających w tym państwie „armią okupacyjną"[30], a jeszcze w grudniu tego samego roku prezydent USA podpisał dokument *Syrian Accountability and Lebanese Sovereignty Restoration Act* [Ustawa o odpowiedzialności Syrii i przywróceniu suwerenności Libanu][31]. Został on przygotowany po naciskach zarówno izraelskiego, jak i libańskiego lobby i wzywał rząd Syrii do wstrzymania wsparcia dla grup terrorystycznych, wstrzymania tranzytu z Syrii do Iraku osób i sprzętu wojskowego, wycofania sił zbrojnych z Libanu i zakończenia okupacji tego państwa, wstrzymania rozwoju produkcji broni chemicznej i biologicznej, negocjacji z rządem libańskim warunków pokoju z władzami Izraela. Niespełnienie przez Syrię powyższych wymagań miało skutkować, według tego dokumentu, sankcjami, wśród których wymieniono: zakaz eksportu produktów (poza żywnością i lekami) i inwestycji amerykańskich w Syrii, redukcję kontaktów dyplomatycznych, blokadę transakcji, w których rząd Syrii ma jakieś interesy, zamrożenie syryjskich aktywów w bankach amerykańskich[32]. Sankcje przewidziane w powyższym dokumencie wdrożono w maju 2004 roku. Napięcia w obustronnych stosunkach miały jednak

---

[28] *Patterns of global terrorism 2002*, United States Department of State, April 2003, s. XI, https://www.state.gov/documents/organization/20177.pdf (dostęp 20.02.2018).

[29] Ibidem, s. 52, 81.

[30] Ibidem.

[31] Syrian Accountability and Lebanese Sovereignty Restoration Act, „Public Law" 108–175, December 12, 2003, 117 Stat. 2482, https://www.congress.gov/108/plaws/publ175/PLAW-108publ175.pdf (dostęp 20.02.2018).

[32] Ibidem.

dopiero wzrosnąć po interwencji zbrojnej w Iraku, Syryjczycy stanęli bowiem w obronie tego państwa, potępiając amerykański atak. W ten sposób zostali postawieni w trudnej sytuacji, ponieważ niedaleko ich granic znaleźli się Amerykanie, sojusznicy Izraela. Naciski na Syrię były konsekwentnie kontynuowane podczas wizyty Colina Powella w Damaszku w maju 2003 roku. Wówczas sekretarz stanu USA przedstawił prezydentowi Baszszarowi al-Asadowi żądania związane z wydaleniem palestyńskich ugrupowań zbrojnych z Syrii, przeciwdziałaniem procesu pokojowego między Izraelem a Palestyną, wycofaniem wojsk z Libanu, nawiązaniem współpracy z administracją tymczasową w Iraku i rozbrojenie Hezbollahu[33]. Prezydent Syrii obiecał wówczas C. Powellowi, że zostaną zamknięte biura organizacji palestyńskich, jednak jak się później miało okazać, nie wywiązał się z tej obietnicy. Z kolei sekretarz stanu USA odrzucił podczas tej wizyty sugestie, jakoby Syria była następnym państwem po Iraku na liście celów amerykańskich. Na spotkaniu z dziennikarzami powiedział, że „kwestia wojny i działań wojennych nie jest obecna”[34]. Prezydent Syrii liczył, że zaangażowanie USA w sprawy Iraku zniechęci stronę amerykańską do działań przeciwko jego państwu.

Kontynuował natomiast przedsięwzięcie zainicjowane przez ojca dotyczące współpracy z Unią Europejską w ramach partnerstwa śródziemnomorskiego rozpoczętego w 1995 roku na mocy Deklaracji Barcelońskiej. Unia była wówczas jednym z najważniejszych partnerów handlowych Syrii. Według wicepremiera do spraw gospodarczych Muhammada al-Hussejna w 2001 roku eksport do państw unijnych wyniósł 64% całkowitego eksportu, a import przewyższył 33%[35]. Zakres współpracy w ramach partnerstwa objął kwestie dotyczące polityki i bezpieczeństwa, ekonomii i finansów oraz spraw kulturalnych, społecznych i humanitarnych. Komisja Europejska rozpoczęła w maju 1998 roku negocjacje na temat układu o stowarzyszeniu z Syrią, szły jednak opieszale. Tekst parafowano dopiero 19 października 2004 roku, niemniej Rada Unii Europejskiej nie osiągnęła ostatecznie porozumienia w sprawie jego podpisania. Powodem takiego stanowiska były względy polityczne. W następstwie projekt dokumentu zmieniono i zaktualizowana wersja została parafowana 14 grudnia 2008 roku.

---

[33] Ł. Fyderek, *Pretorianie i technokraci*..., op. cit., s. 228–229.

[34] *Powell puts pressure on Syria*, „The Telegraph” 3.05.2003, https://www.telegraph.co.uk/news/1429078/Powell-puts-pressure-on-Syria.html (dostęp 3.03.2018).

[35] *Syrian economy reforms accelerated*, interv. M. al-Ibrahim, http://www.presidentassad.net/index.php?option=com_content&view=article&id=224:syrian-economy-reforms-accelerated&catid=86&Itemid=474 (dostęp 3.01.2018).

Układ o stowarzyszeniu ma na celu poprawę bezpieczeństwa i pokoju w regionie (np. nierozprzestrzenianie broni masowego rażenia, zwalczanie terroryzmu) i aktywizację stosunków gospodarczych między Syrią i UE oraz Syrią i partnerami śródziemnomorskimi (np. zniesienie taryf celnych na produkty rolne, ułatwienia w wymianie handlowej)[36].

1.2. Próby reform ekonomicznych

Sytuacja ekonomiczna w Syrii stała się trudna, co było niejako dziedzictwem po rządach ostatniego prezydenta. Gospodarka znajdowała się w stanie zadłużenia i wciąż pod kontrolą władz państwowych. Jej infrastruktura bezsprzecznie była przestarzała. Brakowało w niej innowacji technologicznych, a inwestycje zagraniczne podlegały znacznym ograniczeniom. W zakresie rozmiarów korupcji również zmieniło się niewiele. Nadal miał miejsce przerost zatrudnienia w instytucjach publicznych. Według źródeł rządowych mógł sięgać nawet 50% wymaganej siły roboczej[37]. Taka sytuacja generowała dodatkowe koszty, choć obniżała poziom bezrobocia. Wydajność zatrudnionych w nich pracowników nie była wysoka z uwagi na brak zarówno kompetencji zawodowych (większość otrzymała posadę w drodze nepotyzmu i korupcji oraz dzięki przynależności do partii Al-Baas), jak i brak motywacji do pracy między innymi z powodu niskich pensji.

Bezrobocie w Syrii w 2000 roku sięgało 13,5%, by w ciągu dekady osiągnąć poziom najniższy: w 2005 i 2009 roku – 8,1%[38]. Według danych z 2003 roku najbardziej narażeni na brak pracy byli młodzi ludzie w wieku 20–24 lat (24%), z podstawowym wykształceniem (57%) oraz średnim (zawodowe i techniczne – 40%)[39]. PKB *per capita* w roku objęcia urzędu prezydenta przez Baszszara

---

[36] Decyzja Rady w sprawie podpisania w imieniu Wspólnoty Europejskiej i tymczasowego stosowania niektórych postanowień Układu eurośródziemnomorskiego ustanawiającego stowarzyszenie pomiędzy Wspólnotą Europejską i jej państwami członkowskimi a Syryjską Republiką Arabską, Bruksela, 12 grudnia 2008 r., http://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/ALL/?uri=CELEX:52008PC0853(01) (dostęp 3.02.2018).

[37] N. Raphaeli, *Syria's fragile economy*, „Middle Easts Review of International Affairs" 2007, Vol. 11, No. 2, s. 46.

[38] Syrian Arab Republic – Unemployment rate, World Data Atlas, https://knoema.com/atlas/Syrian-Arab-Republic/Unemployment-rate (dostęp 3.01.2018).

[39] H. El Laihty, K. Abu-Ismail, *Poverty in Syria: 1996–2004. Diagnosis and Pro-Poor Policy Considerations*, UNDAP, June 2005, s. 18.

al-Asada wynosiło 1203 dolary i wzrosło do poprzedniego roku o 15,3%[40]. W kolejnych latach (do 2010 r.) PKB rosło, poza 2003 rokiem, kiedy nastąpił spadek o ponad 7% oraz 2009 rokiem, podczas gdy w stosunku do roku poprzedniego nie było żadnego wzrostu. W ciągu dziesięciu lat prezydentury B. al-Asada PKB *per capita* wzrosło z 1203 do 2807 dolarów[41]. Wpływ na to miały między innymi sprzedaż ropy naftowej i ceny tego surowca na światowych rynkach oraz rozwój sektora rolnego (uzależnionego od warunków pogodowych – deszczu). Tendencja wzrostowa dotyczyła także produktu krajowego brutto na mieszkańca. Jego wartość podniosła się z 4306 dolarów w 2000 roku do 6375 dolarów dziesięć lat później[42]. Zmiany były zauważalne także w poziomie inflacji: w 2000 roku była równa –3,9%, a w 2010 roku 4,4%, podlegając sporym wahaniom[43]. Należy jednak zauważyć, że wzrost powyższych wskaźników nie przekładał się na bogacenie się całego syryjskiego społeczeństwa. Według raportu przygotowanego przez United Nations Development Programme w latach 2003–2004 prawie 2 mln obywateli, czyli 11,4% ogólnej populacji Syrii, żyło na poziomie ubóstwa absolutnego i nie mogło zaspokoić podstawowych potrzeb. Z kolei na poziomie ubóstwa względnego żyło 5,3 mln osób (30,1%)[44]. Do 2007 roku wskaźniki te wzrosły – w pierwszym przypadku do 12,3%, w drugim do 33,6%[45]. Zjawisko było powszechne na terenach wiejskich, szczególnie w Idlib, Aleppo, Ar-Rakce, Al-Hasace, Dajr az-Zaur. Narażone na ubóstwo były przede wszystkim osoby niewykształcone (analfabeci) i płeć żeńska[46]. W latach 2003–2004 wykształcenie podstawowe i niższe miało 81,3% populacji Syrii, 8,7% ukończyło szkołę średnią, a 3,5% zdobyło dyplom wyższej uczelni[47]. Pauperyzacja dotykała rodziny wielodzietne, w których żyło od siedmiu do dziewięciu osób (44%) oraz od czterech

[40] Syrian Arab Republic – Gross domestic product per capita in current process, World Data Atlas, https://knoema.com/atlas/Syrian-Arab-Republic/GDP-per-capita (dostęp 3.01.2018).

[41] Ibidem.

[42] Syrian Arab Republic – Gross domestic product per capita based on purchasing-power-parity in current proces, World Data Atlas, https://knoema.com/atlas/Syrian-Arab-Republic/GDP-per-capita-based-on-PPP (dostęp 20.02.2018).

[43] Syrian Arab Republic – Average consumer prices inflation rate, World Data Atlas, https://knoema.com/atlas/Syrian-Arab-Republic/Inflation-rate (dostęp 20.02.2018).

[44] K. Abu-Ismail, A. Abdel-Gadir, H. El-Laithy, *Poverty and Inequality in Syria (1997–2007)*, United Nations Development Programme, Arab Development Challenges Report Background Paper 2011/15, s. 3, http://www.undp.org/content/dam/rbas/doc/poverty/BG_15_Poverty%20and%20Inequality%20in%20Syria_FeB.pdf (dostęp 18.03.2018).

[45] Ibidem, s. 7.

[46] Ibidem, s. 1–2.

[47] Ibidem, s. 42–43.

do sześciu osób (43%)[48]. Częściej z problemem tym zderzały się osoby pracujące w sektorze prywatnym, nie rządowym, czerpiące dochody z rolnictwa i budownictwa[49]. Ich zatrudnienie miało najczęściej charakter sezonowy, co pozbawiało je ubezpieczenia społecznego. Ubóstwo wiązało się także z chorobami, niedożywieniem, wysokim wskaźnikiem umieralności dzieci i złymi warunkami mieszkaniowymi. Charakteryzowało się trwałością i dziedzicznością.

Baszszar al-Asad w pierwszym przemówieniu postawił na przekształcenia w gospodarce. W grudniu 2001 roku dokonał zmian w ministerstwie gospodarki, wybierając na nie osoby studiujące wcześniej poza granicami Syrii. Wśród nich byli: Ghassan al-Rifai, sunnita, minister gospodarki i handlu zagranicznego mający doktorat Uniwersytetu Sussex w Wielkiej Brytanii; Issam al-Zaim, sunnita, minister przemysłu, badacz French National Centre for Scientific Research; Muhammad al-Atrasz, druz, minister finansów, doktorat na Uniwersytecie Londyńskim oraz Saadallah Agha al-Qalaa, sunnita, minister turystyki, doktorat z inżynierii lądowej[50].

W ramach reform gospodarczych prezydent zaproponował wzrost płac dla pracowników państwowych i emerytów. Podniesienie pensji dla pierwszej z wymienionych grup wiązało się z wydaniem dekretu nr 36 z 25 sierpnia 2000 roku[51]. Na mocy art. 1 miesięczne płace miały w pierwszej grupie wzrosnąć o 25%. Z kolei dla emerytów wojskowych i cywilów przewidziano podwyżkę 20-procentową[52]. Dwa lata później, na mocy dekretu nr 28, po raz kolejny wprowadzono podwyżki dla pracowników państwowych o 20% i emerytów o 15%[53]. Kolejną propozycją, tym razem z 2002 roku, było obniżenie wieku emerytalnego. Przewidziano przejście na emeryturę mężczyzn w wieku 55 lat (wcześniej

---

[48] Ibidem, s. 51.

[49] Ibidem, s. 50.

[50] R. al-Ghawi, *Ghalbijat aada al-hukuma al-suria al-dżadida min hamilat al-szahadat al-ulja .. wa aamaruhum tatarawah bajn 42 w 69 aam* [Większość nowego rządu syrskiego ma dyplomy szkół wyższych. Ich wiek jest pomiędzy 42 a 69], „Asz-Szark al-Awsat" 15.12.2001, http://archive.aawsat.com/details.asp?issueno=8070&article=77691#.WpL1fnwiHIV (dostęp 20.02.2018).

[51] Dekret ustawodawczy nr 36 z 2000 r. w sprawie podwyższenia wynagrodzeń, http://parliament.gov.sy/arabic/index.php?node=201&nid=5774&RID=-1&Last=9663&First=60&CurrentPage=64&Vld=-1&Mode=&Service=&Loc1=&Key1=&SDate=&EDate=&Year=&or=%20ORDER%20BY%20%20service&Country=&Num=-1&Dep=-1&src=204& (dostęp 20.02.2018).

[52] Dekret ustawodawczy nr 37 z 2000 r. w sprawie podwyższenia emerytur, http://parliament.gov.sy/arabic/index.php?node=201&nid=15076&RID=-1&Last=9870&First=48&CurrentPage=82&Vld=-1&Mode=&Service=-1&Loc1=&Key1=&SDate=&EDate=&Year=&Country=&Num=&Dep=-1& (dostęp 20.02.2018).

[53] Dekret ustawodawczy nr 28 z 2002 r. w sprawie zwiększenia wynagrodzeń, http://www.alef-yaa.com/index.php?type=article&operation=read&idArticle=11770 (dostęp 20.02.2018).

60 lat), a kobiet w wieku 50 lat (wcześniej 55 lat) pod warunkiem przepracowania minimum dwudziestu lat[54]. Poprzez przyjęcie tego prawa zamierzano zwiększyć ofertę pracy dla młodych Syryjczyków.

Podejmując walkę z bezrobociem, przyjęto Program Narodowy na rzecz Zwalczania Bezrobocia na okres pięciu lat z możliwością jego przedłużenia na podstawie decyzji premiera wnioskowanej przez ministra stanu do spraw planowania. Realizowany był na wszystkich szczeblach państwa, a dotyczył projektów produkcyjno-rolnych, przemysłowych, rzemieślniczych i turystycznych (zwłaszcza na obszarach bogatych w zabytki i na drogach międzynarodowych)[55]. Dla realizacji powyższego programu na mocy ustawy nr 71 z 2001 roku powołano specjalny organ generalny (art. 1.2). Ówczesny wicepremier do spraw gospodarczych Muhammad al-Hussejn uznał przyjęcie Programu Narodowego na rzecz Zwalczania Bezrobocia za rezultat zapowiadanych zmian oraz efekt zrealizowanych celów nakreślonych w inauguracyjnym przemówieniu prezydenta z lipca 2000 roku, do których należały: sprawiedliwy podział produktu narodowego brutto, zwiększenie zatrudniania, poprawa warunków życia obywateli i pogłębienie sprawiedliwości społecznej[56].

Prezydent Syrii zreformował także kwestię pewnego procederu zwanego wykupem ze służby wojskowej, co było wyrazem swego rodzaju łaski dla tych mężczyzn, którzy wyjechali z Syrii i nie odbyli służby wojskowej będącej zgodnie z art. 40.2 konstytucji z 1973 roku obowiązkiem. Dzięki niemu próbowano podreperować budżet państwa poprzez wpływy od Syryjczyków, którzy uciekli przed wojskiem, a tym samym wpłynąć na wzrost gospodarczy poprzez zalegalizowanie powrotu mężczyzn z wykształceniem technicznym, którzy zaoferowaliby wiedzę i byli skłonni zainwestować kapitał na syryjskim rynku. Według szacunków obywatele Syrii mieszkający poza granicami państwa posiadali majątek wartości między 80 a 120 mld dolarów[57]. Prezydent Syrii uważał, że brak ekspertów z wiedzą techniczną i doświadczeniem hamuje wprowadzanie wielu inicjatyw.

Ustawa nr 11 z 2000 roku dotyczyła Syryjczyków i Palestyńczyków będących obywatelami Syrii, ale zamieszkujących poza granicami, jeśli, po pierwsze,

---

[54] Ł. Fyderek, *Pretorianie i technokraci*..., op. cit., s. 184.

[55] Ustawa nr 71 z 2001 r. w sprawie powołania organu generalnego Programu Narodowego na rzecz Zwalczania Bezrobocia, http://parliament.gov.sy/arabic/index.php?node=201&nid=5623&RID=-1&Last=9680&First=15&CurrentPage=24&Vld=-1&Mode=&Service=-1&Loc1=&Key1=&SDate=&EDate=&Year=&Country=&Num=&Dep=-1& (dostęp 20.02.2018).

[56] *Syrian economy reforms*..., op. cit.

[57] E. Zisser, *Bi'ism al-abb*..., op. cit., s. 217.

ich pobyt poza granicami ojczyzny nie był krótszy niż piętnaście lat lub przekroczyli wiek 40 lat; po drugie, ich pobyt poza granicami ojczyzny nie był krótszy niż dziesięć lat i byli gotowi zainwestować pieniądze w Syrii lub ukończyli studia wyższe o specjalności nauki techniczne (art. 1)[58]. Mężczyźni znajdujący się w pierwszej wyżej wymienionej grupie mieli zasilić budżet państwa w wysokości 15 tys. dolarów, a przynależący do drugiej – 10 tys. dolarów (art. 3). Najmniej mieli zapłacić Syryjczycy (5 tys. dolarów) zamieszkali w państwach Ameryki Północnej i Południowej, państwach arabskich lub niearabskich. W celu ułatwienia ich powrotu Baszszar al-Asad wydał polecenie wydania im paszportów na okres roku. Osoby zgłaszające się do syryjskich placówek dyplomatycznych czekały jednak trudności wynikające przede wszystkim z biurokracji i korupcji. Zdarzało się także, że pracownicy tajnych służb składali im propozycje współpracy[59]. Z myślą o powracających do Syrii obywatelach prezydent Syrii 28 kwietnia 2002 roku wydał decyzję o powołaniu nowej instytucji rządowej o nazwie Ministerstwo Eksrepatriantów[60], którego celem było uaktywnienie roli syryjskich emigrantów w umacnianiu więzi między nimi a ojczyzną. Treść tego dekretu była adresowana do obywateli syryjskich przebywających na emigracji oraz osób pochodzenia syryjskiego urodzonych za granicą i posiadających obywatelstwo innego państwa (art. 2c).

Pozytywne zmiany w gospodarce próbowano osiągnąć poprzez tworzenie stref przemysłowych i zawieranie umów handlowych z innymi państwami. W pierwszym przypadku powołano trzy strefy w Adrze (niedaleko Damaszku), Hisji (muhafazat Homs) i Aleppo[61]. Przełomowym wydarzeniem w tym zakresie było podpisanie w 1997 roku układu z Arabską Strefą Wielkiego Wolnego Handlu (GAFTA), dzięki czemu Syria otworzyła się na arabskie produkty przemysłowe[62], podpisując następnie bilateralne umowy o wolnym handlu ze Zjednoczonymi Emiratami Arabskimi w 2000 roku, Arabią Saudyjską i Irakiem rok później oraz Jordanią w 2002 roku[63].

---

[58] Ustawa nr 11 z 29 lipca 2000 r. o przyjęciu ekwiwalentu pieniężnego od rezydentów zza granicy, http://parliament.gov.sy/arabic/index.php?node=5571&cat=5799 (dostęp 20.02.2018).

[59] E. Zisser, *Bi'ism al-abb*..., op. cit., s. 109.

[60] Dekret ustawodawczy nr 21 z 2002 r. o ustanowieniu Ministerstwa Eksrepatriantów, http://www.parliament.gov.sy/arabic/index.php?node=201&nid=16675&ref=tree& (dostęp 3.04.2018).

[61] *Syrian economy reforms*..., op. cit.

[62] Więcej na ten temat: M. Babili, H. Baghasa, *The Impacts of GAFTA on Syrian Trade after Its full Implementation*, „Working Paper" No. 40, July 2008, https://ageconsearch.umn.edu/record/50041/files/40_gafta_after_implementation_mb_hb_en.pdf (dostęp 20.02.2018).

[63] S. Seifan, *The Road to Economic Reform in Syria*, Scotland 2011, s. 18.

Istotny wpływ na stan syryjskiej gospodarki miał sektor rolny. Jego udział w PKB w 2001 roku wyniósł 27%[64]. Świetność odzyskał wraz ze spadkiem wpływów do budżetu ze sprzedaży ropy naftowej. Ta gałąź gospodarki opierała się na kilku zasadach: samowystarczalności w zakresie podstawowych produktów spożywczych; ustalaniu przez rząd cen na pszenicę, jęczmień, soczewicę, ciecierzycę, bawełnę i cukier; zmonopolizowaniu handlu zagranicznego powyższymi produktami przez państwo; utrzymaniu zakładów rolno-przetwórczych w rękach państwa[65]. Sektor rolnictwa w 2000 roku dawał zatrudnienie aż 30% aktywnym zawodowo Syryjczykom[66]. Syria eksportowała przede wszystkim bawełnę (największy udział miała w latach 1990–2004), pszenicę i oliwki[67]. Do innych produktów należały owoce, pomidory, anyż i koper włoski. Towary wysyłano głównie do państw UE i arabskich. Importowano z kolei cukier, kukurydzę i herbatę.

Pomimo prób zreformowania sfery gospodarczej tempo rozwoju było jednak powolne, co miało związek z utrzymującą się silną pozycją tzw. starej gwardii, która opierała się zmianom, liberalizacja w gospodarce oznaczałaby bowiem dla nich straty finansowe. W ramach samych elit politycznych nie było zgodności co do przeprowadzanych reform i ich tempa, a wynikało to także z braku przekształceń w polityce. Jest to ważny element zmian, gdyż wolność w życiu ekonomicznym skorelowana jest ze swobodami w sferze politycznej. W Syrii na tempo rozwoju ekonomicznego rzutowały także brak nowoczesnej infrastruktury oraz przestarzałe akty prawne. Istotny wpływ miała niska wydajność pracowników, jakość kadr oraz rozbudowana biurokracja, nepotyzm i korupcja.

Problemy ekonomiczne wiązały się ponadto z dużym przyrostem naturalnym, którego wskaźnik w latach 2000–2007 wahał się między 2,58% a 2,24%[68]. Nie pozostawał więc obojętny na rosnące potrzeby mieszkańców w zakresie podstawowych zasobów, takich jak woda, żywność i energia elektryczna, a także infrastruktury (mieszkania, szkoły, szpitale, drogi) i chłonności rynku pracy (wzrastająca liczba osób w wieku produkcyjnym). Wysoki przyrost naturalny miał związek przede wszystkim z religijnością oraz zmniejszeniem śmiertelności

---

[64] E. Wind, O. Dahl, *Syria's Agricultural Development. Current realities and historical roots*, s. 1, https://lettres.unifr.ch/fileadmin/Documentation/Departements/Sciences_historiques/Histoire_des_societes_modernes_et_contemporaines/Images/Recherche/WIND_and_DAHI_Agriculture_Syria_Fribourg_.pdf (dostęp 20.02.2018).

[65] N. Raphaeli, *Syria's fragile*..., op. cit., s. 47.

[66] Ł. Fyderek, *Pretorianie i technokraci*..., op. cit., s. 169.

[67] E. Wind, O. Dahl, *Syria's Agricultural Development*..., op. cit., s. 8.

[68] Demographics: Population growth rate Syria, https://www.indexmundi.com/g/g.aspx?c=sy&v=24 (dostęp 20.02.2018).

noworodków i niemowląt. Dla wielu mieszkańców oznaczał on głód i niedożywienie, gdyż tempo wzrostu produkcji żywności było niewspółmierne dla rosnących potrzeb. To rodziło ubóstwo, patologie społeczne i migracje.

Kłopoty gospodarcze wynikały również z konieczności spłaty zadłużenia wobec innych państw, które wynosiło 21–22 mld dolarów. Głównym dłużnikiem Syrii była Rosja. Obciążenie finansowe wobec niej wynosiło 12 mld[69]. Do innych państw należały Polska, Czechy, Słowacja. Po renegocjacji długów zadłużenie Syrii wobec powyższych państw w 2004 i 2005 roku osiągnęło poziom około 40% PKB[70]. Innym elementem mającym wpływ na poziom gospodarki była susza, która dotknęła Syrię w 2000 roku. Wówczas dochody z rolnictwa znacznie się obniżyły, a ceny na produkty rolne wrosły. Ponadto kataklizm ten pozbawił ludność regularnych dostaw wody. W związku z tym w dużych miastach przerywano dostawy wody pitnej na kilkanaście godzin (np. w Damaszku przerwa trwała 13 godzin), a na prowincji nawet do czterech dni w tygodniu[71]. Rozwojowi rolnictwa nie sprzyjała także postępująca degradacja środowiska naturalnego. Wynikała między innymi ze zjawiska pustynnienia, erozji gleby i jej zanieczyszczenia.

Susza powodująca w konsekwencji głód spowodowała ruch migracyjny wewnątrz państwa. Rodziny wiejskie w akcie desperacji podejmowały decyzję o wyjeździe do dużych aglomeracji miejskich, a że nie były majętne, pozostawało im osiedlanie się najczęściej na obrzeżach miast w powstałych dzielnicach biedy. Migranci zamieszkiwali w tragicznych warunkach. Brak zainteresowania ich sytuacją bytową ze strony władz stał się późniejszym zarzewiem wybuchu niezadowolenia społecznego. Ich trudną sytuację potęgowała także obecność imigrantów z Iraku, którzy uciekali przed inwazją USA na Irak w 2003 roku. Byli to przede wszystkim sunnici, członkowie partii Al-Baas związani z władzą Saddama Husajna. Wówczas przybyło ich 1,5–1,8 mln osób[72]. Stanowili już czwartą z fal napływu Irakijczyków do Syrii od końca lat 80. XX wieku. Osiedlali się na obrzeżach dużych miast, na przykład Damaszku czy Aleppo, i żyli podobnie jak ubodzy Syryjczycy w slumsach. Ich napływ pogorszył i tak już złą sytuację na

---

[69] E. Zisser, *Bi'ism al-abb*..., op. cit., s. 209.

[70] Ł. Fyderek, *Pretorianie i technokraci*..., op. cit., s. 172.

[71] *Malaffat al-fasad fi Suria: tarih hamalat al-nizam al-suri did al-fasad* [Akta korupcji w Syrii. Historia kampanii antykorupcyjnej reżimu syryjskiego], „Alssunnah Magazine", http://sunah.org/main/817-3-ةلقحلا--داسفلا-دضيروسلا-ماظنلا-تالمحخيرات--ةيروسيفداسفلا-فلم--تافلم-ةعباسلا-.html (dostęp 22.02.2018).

[72] V. Daguerre, N. al-Ghazali, *Al-Ladžiun al-irakijun fi Suria* [Irakijscy uchodźcy w Syrii], http://www.achr.eu/art248.htm (dostęp 22.02.2018).

rynku pracy, wpływając zarówno na obniżenie stawek godzinowych za pracę, jak i na podniesienie cen za wynajem pokoi i podstawowych produktów żywności.

Rozwój przemysłu wydobywczego również rzutował na stan gospodarki. Jego udział w PKB w 2000 roku wyniósł 30,2%[73]. Wskaźnik ten mógł być jednak większy, gdyby nie korupcja, nepotyzm i nieefektywne zarządzanie przedsiębiorstwami. Dochody z tej gałęzi spadły po 2003 roku, co było spowodowane inwazją koalicji sił międzynarodowych na Irak i tym samym końcem dostaw irackiej ropy naftowej do Syrii. Dostawy tego surowca po obniżonych cenach wynikały z protokołu do umowy handlowej, którą obydwa państwa podpisały w maju 2000 roku[74] – 60% wpływów ze sprzedaży miało być przeznaczone na zakup towarów syryjskich, a pozostałe w formie gotówki trafić do Iraku. Poprzez otwarcie rurociągu Kirkuk-Banjas w listopadzie 2000 roku (zamkniętego w 1982 r.) Syria miała otrzymywać po preferencyjnych cenach 200 tys. baryłek dziennie. Ropę transportowano także koleją i samochodami, stąd według danych State Organization for Marketing of Oil od stycznia 2001 do czerwca 2002 roku dostarczano 310–384 tys. baryłek dziennie[75]. Dzięki takiemu rozwiązaniu Syria eksportowała ropę, a wykorzystywała tańszą, przesłaną przez Irak. Czyniła to z naruszeniem sankcji ONZ nałożonych na Irak. Współpraca opłacała się jednak Syrii i w jej wyniku nastąpił wzrost eksportu ropy syryjskiej o 50% mimo braku wzrostu produkcji tego surowca[76]. W 2001 roku dochody z eksportu ropy wyniosły 3,2 mld dolarów[77]. Była sprzedawana głównie do państw europejskich. Dochody wpłynęły na wzmocnienie gospodarki i zwiększenie rezerw walutowych. Amerykanie protestowali przeciwko łamaniu przez Syrię sankcji nałożonych na Irak. Prezydent Baszszar al-Asad twierdził jednak, że ropa z Iraku rzeczywiście płynie, ale ma to związek z badaniem stanu technicznego rurociągu, a nie łamaniem prawa[78].

Niepokojące dla przyszłości syryjskiej gospodarki było ubywanie rezerw ropy naftowej. Aby temu zaradzić, zdecydowano o przyciągnięciu zagranicznych

---

[73] Ł. Fyderek, *Pretorianie i technokraci*..., op. cit., s. 169.

[74] Treść umowy znajduje się w: P.A. Volcker, R.J. Goldstone, M. Pieth, *The Management of the United Nations Oil-For-Food Programme*, Vol. 2 – Report of Investigation, September 7, 2005, s. 240, http://news.bbc.co.uk/2/shared/bsp/hi/pdfs/08_09_05_volume2.pdf (dostęp 20.02.2018).

[75] Ibidem, s. 240–241.

[76] M. Evans, *Syrian pipeline helps Iraq evade UN oil sanctions (SOME EXPLAINING TO DO ALERT)*, „The Times" 16.12.2002, http://www.freerepublic.com/focus/news/807005/posts (dostęp 20.02.2018).

[77] K. Deeb, *Tarih Surija*..., op. cit., s. 760.

[78] E. Zisser, *Bi'ism al-abb*..., op. cit., s. 267.

inwestorów z kapitałem i zaawansowaną technologią. W grudniu 2001 roku wydano decyzję o udzielaniu koncesji na prowadzenie odwiertów. Poza Shell Oil Company, która miała ugruntowaną pozycję, przyznano koncesje innym zagranicznym firmom: z Kanady (Tanganyika Oil Company Limited i Dublin International Petroleum of Canada podpisali umowę z Syrian Petroleum Company[79]), z Chin (China National Petroleum Corporation, CNPC), z Chorwacji (INA-Industry of Nafte), z USA (Devon Energy Corp and Gulfsands Petroleum zawarł umowę z syryjskim rządem i Syrian Petroleum Company[80]) oraz z Indii (Oil & Natural Gas Corporation).

Prezydent Syrii uważał, że jakiekolwiek zmiany gospodarcze powinny być rozciągnięte w czasie. Było to związane z obawami wpływu dynamicznego rozwoju sektora prywatnego na stopień kontroli państwa (elit politycznych) nad pewnymi sferami aktywności gospodarczej. Poza tym liberalizacja umocowałaby pozycję prywatnych biznesmenów, którzy chcieliby mieć większy wpływ na życie polityczne. Zmiany ekonomiczne wzmocniłyby zatem sunnicką burżuazję, na co mniejszość alawicka nie mogła pozwolić.

Mimo niesprzyjającego klimatu politycznego udało się przeforsować kilka reform dotyczących między innymi sfery bankowości. I tak, w sierpniu 2000 roku udzielono zezwolenia trzem zagranicznym bankom na ich aktywność w specjalnych strefach wolnego handlu. Zaliczały się do nich Société Générale Libano-Européenne de Banque, Fransabank i Banque Européennepour le Moyen-Orient. Następnie w styczniu 2001 roku na mocy dekretu zlikwidowano monopol państwa w sektorze bankowym. Ustawą nr 28 z 2001 roku – Prawo o bankach prywatnych umożliwiono zakładanie banków w formie prywatnych spółek akcyjnych (art. 1)[81]. Ich rejestracją zajmował się Centralny Bank Syrii. W bankach prywatnych kapitał zagraniczny nie mógł jednak przekraczać 49% kapitału (art. 9c). Wcielenie tego prawa w praktyce było trudne i szło opieszale. Wynikało to między innymi z postawy prezydenta Syrii, który w połowie 2002 roku uznał prywatne banki za „zagrożenie dla gospodarki narodowej"[82], udowadniając tym samym brak konsekwencji w działaniu. Powolne zmiany w tym sektorze były

---

[79] Dublin International Petroleum Signs Syrian PSA, 28.05.2003, https://www.rigzone.com/news/oil_gas/a/6794/dublin_international_petroleum_signs_syrian_psa (dostęp 20.02.2018).

[80] Devon Signs Production Sharing Agreement in Syria, 2.06.2003, https://www.rigzone.com/news/oil_gas/a/6837/devon_signs_production_sharing_agreement_in_syria (dostęp 18.02.2018).

[81] Ustawa nr 28 z 2001 r. – Prawo o bankach prywatnych, http://www.parliament.gov.sy/arabic/index.php?node=5596&cat=16126 (dostęp 22.02.2018).

[82] E. Zisser, *Does Bashar al-Assad Rule Syria?*, „Middle East Quarterly" 2003, Vol. 10, No. 1, http://www.meforum.org/517/does-bashar-al-assad-rule-syria (dostęp 22.02.2018).

wynikiem braku zarówno przygotowania w odpowiednim czasie konkretnych przepisów wykonawczych, jak i braku doświadczenia w wprowadzeniu prywatnych banków, gdyż wcześniej sektor ten był domeną państwa, a także efektem braku zaufania do władz państwowych ze strony potencjalnych inwestorów. Pierwszy prywatny bank, Bank of Syria and Overseas, utworzono 29 grudnia 2003 roku, a zaczął działać w styczniu 2004 roku[83]. Była to spółka (*joint venture*) banku libańskiego należącego do koncernu BLOM, Międzynarodowej Korporacji Finansowej Banku Światowego i lokalnych inwestorów. Bank ten otworzył filie w Damaszku, Aleppo, Homs i Latakii[84]. Aktywność banków prywatnych była jednak ograniczona, więc sektor publiczny w dziedzinie bankowości nadal odgrywał znaczącą rolę.

Przekształcenia w dziedzinie finansów dotyczyły także kwestii wymiany walut. Na mocy ustawy o prawie pieniężnym z 2002 roku kursy wymiany funta syryjskiego na inne waluty ustalała odtąd Rada Ministrów na wniosek Rady Pieniężnej i Kredytowej oraz Ministra Gospodarki i Handlu Zagranicznego. Ceny wymienialnych walut obcych ustalano na podstawie kursów obowiązujących na rynkach światowych (art. 13). Celem przyjęcia tego aktu prawnego było ustabilizowanie zewnętrznego kursu funta syryjskiego i zagwarantowanie swobody jej wymiany na inne waluty (art. 1.1c)[85]. Cena sprzedaży i kupna wymienialnych walut obcych nie mogła różnić się od zadeklarowanego kursu wymiany w stosunku do funta syryjskiego ogłoszonego przez Radę Pieniężną i Kredytową (art. 25.2). W sferze finansów podjęto także wysiłki na rzecz zreformowania systemu taryf i ceł. Ówczesny wicepremier do spraw gospodarczych Muhammad al-Hussejn uznał tę potrzebę za pilną, ponieważ przestarzały system był jedną z przeszkód rozwoju handlu zagranicznego[86].

Reformy dotknęły również edukację. Na mocy dekretu nr 36 z 2001 roku stworzono możliwość powoływania instytucji prywatnych lub wspólnych z uniwersytetami i instytutami rządowymi, mających na celu podnoszenie poziomu

---

[83] Welcome to Bank of Syria and Overseas, http://www.bso.com.sy/About.html (dostęp 22.02.2018).

[84] D. Darke, *Syria*, 2010, s. 57, https://books.google.pl/books?id=jv2jHT_GRe0C&pg=PA57&lpg=PA57&dq=the+first+bank+in+Syria+with+foreign+capital&source=bl&ots=GjPdJ-eXMr&sig=2sjNQZA5iNihIXoCzpuZl81sF-g&hl=pl&sa=X&ved=0ahUKEwju_-Dpx8PZAhWIY1AKHeipDfsQ6AEIXjAH#v=onepage&q=the%20first%20bank%20in%20Syria%20with%20foreign%20capital&f=false (dostęp 20.02.2018).

[85] Ustawa nr 23 z 2002 r. – Podstawowe prawo pieniężne, http://www.parliament.gov.sy/arabic/index.php?node=5596&cat=16125 (dostęp 20.02.2018).

[86] *Syrian economy reforms*..., op. cit.

szkolnictwa wyższego i badań naukowych (art. 2)[87]. Tego rodzaju zmianą dopuszczono także do tworzenia oddziałów uczelni arabskich, zagranicznych, rządowych lub prywatnych. Instytucjom powołanym na mocy tego dekretu zagwarantowano wolność akademicką, ale nie mogły one naruszać przepisów i celów syryjskiej polityki edukacyjnej (art. 8). Mogły podjąć aktywność dopiero po otrzymaniu licencji. Założycielem uniwersytetu prywatnego mogły być instytucje, firmy i osoby indywidualne (art. 10). Na podstawie nowego prawa powołano Syryjski Uniwersytet Wirtualny w Damaszku, co miało miejsce 2 września 2002 roku. Na tej uczelni można było uzyskać dyplom ukończenia licencjatu i studiów magisterskich na kierunkach technicznych[88]. Później uruchomiono inne uczelnie, a wśród nich Ittihad Privat University w Ar-Rakce, Private University of Science and Arts w Aleppo, Kalamoon Private University w Deir Atiyah, Maamoun Sciences and Technology University w Kamiszli. Z kolei w 2006 roku utworzono Uniwersytet Arabsko-Europejski w muhafazacie Dara (obecnie Arabski Uniwersytet Międzynarodowy). To uczelnie, w których nauka była płatna, toteż dostępne były tylko dla zamożnych Syryjczyków, co rodziło podziały społeczne.

Do innych decyzji w sferze ekonomicznej należały odwołanie zakazu importu prywatnych samochodów, który obowiązywał przez trzydzieści lat (od lipca 2000 r.), zaoferowanie Syryjczykom kart kredytowych przez Syryjski Bank Oszczędnościowy (od 25 grudnia 2001 r.) oraz pozwolenie na zakup i wymianę waluty zagranicznej po cenach niekomercyjnych według kursu Syryjskiego Banku Handlowego (od 8 października 2002 r.).

Jednym z aspektów reform w sferze gospodarczej była kampania antykorupcyjna. Pierwszą jej ofiarą okazał się szef Generalnej Dyrekcji Wywiadu generał Muhammad Bashir al-Najjar, który w konsekwencji stracił stanowisko, wyznaczono mu karę pozbawienia wolności na okres 15 lat i grzywnę w wysokości 1 mld funtów syryjskich[89]. Do innych osób skazanych i ukaranych finansowo należeli także: Mahmud az-Zubi, były premier wydalony najpierw z partii, a później z urzędu za niegospodarność i oskarżony za działalność niezgodną z zasadami i wartościami partii; Salim Yassin, były wicepremier i minister gospodarki (15 lat pozbawienia wolności i karę 470 mln funtów syryjskich); Muhammad Salman,

---

[87] Dekret ustawodawczy nr 36 z 2001 r. dotyczący organizacji pomaturalnej instytucji edukacji prywatnej, http://www.parliament.gov.sy/arabic/index.php?node=201&nid=16488&ref=tree& (dostęp 18.02.2018).

[88] Syrian Virtual University, https://svuonline.org (dostęp 20.02.2018).

[89] *Malaffat al-fasad fi Suria*..., op. cit.

były minister informacji, oraz Mufid Abd al-Karim, były minister transportu (15 lat pozbawienia wolności i karę 470 mln funtów syryjskich)[90].

Syryjscy opozycjoniści na łamach dziennika „Al-Kuds al-Arabi” ukazującego się w Londynie oświadczyli, że za kampanią antykorupcyjną kryje się tak naprawdę eliminacja potencjalnych przeciwników prezydenta[91]. Walka z korupcją miała odwrócić uwagę od pierwszych symptomów kryzysu gospodarczego, a także wskazać ewentualnych winnych zaistniałej sytuacji. Poza politykami będącymi zagrożeniem dla Baszszara al-Asada działania antykorupcyjne nie dotknęły innych. W gronie tym nie znaleźli się byli dowódcy armii, ponieważ jak stwierdził Mustafa Talas, ówczesny minister obrony, pracują oni „[...] wiernie na rzecz dobra ojczyzny”[92]. Tak zwana korupcja systemowa rozwijała się dalej. Przykładem tego mogło być przejęcie przez Ramiego Machlufa (kuzyna prezydenta) monopolu w telekomunikacji. W 2000 roku firma Syriatel otrzymała licencję na usługi telefonii komórkowej. Rami Machluf miał w niej 75% udziału, a resztę egipskie przedsiębiorstwo telekomunikacyjne Orascom, które w 2001 roku zostało zmuszone do sprzedaży udziałów[93]. O zdominowaniu sfery telekomunikacji przez kuzyna prezydenta i jego nadużyciach napisał Riad Seif w raporcie, za który został skazany na karę więzienia. Wcześniej publicznej krytyki nepotyzmu i korupcji dopuścił się Aref Dalila, były dziekan wydziału ekonomii na uniwersytecie w Damaszku, który 1 października 2000 roku napisał między innymi, że przez te naganne zachowania „[...] rozwój społeczny i gospodarczy został zamrożony na 20 lat”[94].

Należy jednocześnie zaznaczyć, że rodzina Machlufów była i jest najpotężniejszą potęgą gospodarczą w Syrii i ciążą na niej zarzuty korupcji. W jej rękach skupiono sektory telekomunikacji, handlu, ropy naftowej, gazu ziemnego oraz bankowości. W 2008 roku zamrożono amerykańskie aktywa Ramiego Machlufa i wprowadzono zakaz dla amerykańskich firm i osób prywatnych prowadzenia z nim interesów. Decyzja była podyktowana oskarżeniami ze strony USA o „zepsucie, poniżanie niewinnych syryjskich biznesmenów i umacnianie reżimu, który prowadzi politykę opresyjną i destabilizującą”[95]. Mimo oficjalnej walki

---

[90] E. Zisser, *Bi’ism al-abb...*, op. cit., s. 194.

[91] Human Rights Developments, Syria, World Report 2001, https://www.hrw.org/legacy/wr2k1/mideast/syria.html (dostęp 20.02.2018).

[92] E. Zisser, *Bi’ism al-abb...*, op. cit., s. 73.

[93] *Bashar al-Assad’s...*, op. cit.

[94] F. Leverett, *Inheriting Syria...*, op. cit., s. 169.

[95] *Bashar al-Assad’s...*, op. cit.

Baszszara al-Asada rodzina Machlufów pozostaje jednym z głównych ośrodków korupcji w Syrii. Były wiceprezydent Abd al-Halim Chaddam stwierdził wręcz, że za rządów Baszszara al-Asada korupcja została przekształcona w instytucję na czele z Ramim Machlufem[96]. Innym przykładem tolerowania korupcji była aktywność Dhu al-Himmy Shalisha (kuzyna prezydenta), który podczas pełnienia funkcji szefa ochrony prezydenta (od 2005 r.) pozostawał właścicielem firmy, a zarządzając nią, działał w sektorach samochodowym oraz budowlanym i zajmował się nielegalnym przemytem i praniem brudnych pieniędzy[97]. W 2003 roku rząd syryjski przyznał firmie SES International wyłączne prawo do zawierania kontraktów z Irakiem na dostawy materiałów budowlanych i detergentów na iracki rynek, a następnie kontrakty te sprzedawano firmom syryjskim i zagranicznym[98].

Według indeksu przestrzegania korupcji dla Syrii w pierwszych latach prezydentury Baszszara al-Asada, czyli w okresie 2003–2005, wskaźnik ten wyniósł 35 punktów i był najwyższy do 2016 roku[99]. Później sukcesywnie obniżał się, co świadczyło o wzroście korupcji w państwie, by w 2016 roku wynieść 13 punktów.

Utrzymująca się korupcja i niesprawny system sądowniczy podatny na wpływy polityczne to kolejne czynniki hamujące rozwój ekonomiczny Syrii. Profesor Volker Perthes określił tę sytuację w następujący sposób: „[...] masz prawa [w Syrii], ale nie masz rządów prawa. [...] Nie masz sprawiedliwego, przejrzystego systemu sądownictwa, więc jeśli jesteś zagranicznym inwestorem i zainteresujesz się chciwością [...] osoby blisko związanej z systemem, to możesz stracić znaczną część swojej inwestycji”[100].

Niewielki rozwój w Syrii związany był również z przekazywaniem znacznych kwot z budżetu państwa na cele wojskowe i służb bezpieczeństwa. Podobnie jak za rządów Hafiza al-Asada około 60% budżetu w czasie prezydentury Baszszara al-Asada pochłaniały wydatki na te właśnie cele[101]. Gospodarka wy-

---

[96] Ibidem.

[97] *Syria – Corruption and Government Transparency*, https://www.globalsecurity.org/military/world/syria/corruption.htm (dostęp 25.02.2018).

[98] Ibidem.

[99] Wskaźnik odnosi się do postrzegania stopnia korupcji obserwowanego przez ludzi biznesu i analityków. Mieści się w przedziale od 0 (wysoce skorumpowany) do 100 (bardzo czysty). Zob. Syrian Arab Republic – Corruption perceptions index, World Data Atlas, https://knoema.com/atlas/Syrian-Arab-Republic/Corruption-perceptions-index (dostęp 25.02.2018).

[100] A. Borshchevskaya, *Sponsored Corruption and Neglected Reform in Syria*, „Middle East Quarterly” 2010, Vol. 17, No. 3, http://www.meforum.org/2760/syria-corruption-reform (dostęp 25.02.2018).

[101] *Malaffat al-fasad fi Suria*..., op. cit.

magała zmian strukturalnych, a przekształcenia w tej dziedzinie były natomiast zależne od decyzji politycznych, które w dalszym ciągu zapadały w wąskim gronie przedstawicieli mniejszości alawickiej. Niezmiennie osoby sprawujące władzę, oficerowie wojskowi i służb bezpieczeństwa należeli do najbogatszej grupy społecznej. Nadal gromadzili majątek na drodze korupcji, nepotyzmu i przestępstw w ramach grup przestępczych zwanych Asz-Szabiha.

Baszszar al-Asad w przeciwieństwie do ojca większą wagę przywiązywał do zagadnień ekonomicznych. W lutym 2001 roku zapowiedział jednak, że zmiany będą powolne. Obawiając się ich, wpłynął na rozwinięcie technologicznych innowacji (internetu i telefonii komórkowej), które otworzyły Syryjczyków na świat i pozwoliły im dostrzec zachodzące zmiany w innych państwach oraz skróciły odległość między Syryjczykami mieszkającymi w ojczyźnie i poza nią.

Na początku internet pojawił się w biurach oraz nielicznych jeszcze kawiarenkach internetowych. Gdy Baszszar al-Asad obejmował prezydenturę w 2000 roku, jedynie 0,2% społeczeństwa miało dostęp do internetu. Od 2002 roku grono to wzrastało sukcesywnie, by w 2015 roku dostęp do tego medium sięgnął już 30%[102]. Zwiększał się tym samym udział gospodarstw z dostępem do internetu z 20% w 2002 do 43,6% w 2016 roku (rosnąc w średnim tempie 9,85% rocznie)[103]. Syryjski Urząd Telekomunikacji, będąc jedynym dostawcą usług internetowych, od początku blokował jednak wejścia na niektóre strony. Były to na przykład portale z materiałami izraelskich i syryjskich działaczy opozycyjnych (np. londyńska strona Komitetu Praw Syryjskich)[104].

W okresie rządów Baszszara al-Asada nastąpił ogromny wzrost liczby osób będących abonentami telefonii komórkowej. Według danych statystycznych w 2000 roku jedynie dwie osoby na 100 miały dostęp do telefonu komórkowego, podczas gdy zaraz potem tempo wzrostu szybko rosło i w 2015 roku już 64,3 osoby na 100 było abonentami telefonii komórkowej[105].

---

[102] Wskaźnik procentowy obejmuje osoby korzystające z internetu z dowolnego urządzenia, w tym telefonów komórkowych. Zob. Syrian Arab Republic – Share of the Internet users, World Data Atlas, https://knoema.com/atlas/Syrian-Arab-Republic/Share-of-the-Internet-users (dostęp 12.02.2018).

[103] Ibidem.

[104] Human Rights... World Report 2001..., op. cit.

[105] Syrian Arab Republic – Number of mobile cellular subscriptions, World Data Atlas, https://knoema.com/atlas/Syrian-Arab-Republic/Number-of-mobile-cellular-subscriptions (dostęp 25.02.2018).

1.3. Rozwój społeczeństwa obywatelskiego

Objęcie urzędu prezydenta przez Baszszara al-Asada i zapowiedź wprowadzenia zmian oraz otwartości w życiu politycznym i społecznym zaowocowała aktywizacją Syryjczyków. W pierwszym okresie urzędowania prezydent był pozytywnie nastawiony do prowadzenia publicznej dyskusji na temat zmian, pozwolił nawet na wydawanie niezależnej prasy. Tłumione przez cały okres rządów Hafiza al-Asada kręgi intelektualistów ożywiły się. Ich działalność przypadła na okres nazywany wiosną damasceńską trwający od lipca 2000 do lutego 2001 roku. Nazwa związana jest z pierwszymi wystąpieniami czy ruchami społecznymi w Damaszku, którym towarzyszył optymizm i nadzieja na wprowadzenie zmian demokratycznych w państwie. Był to także czas, w którym powstały fora dyskusyjne wzywające do liberalizacji i otwartości w syryjskiej polityki. Zgodnie z koncepcją francuskiego myśliciela Alexisa de Tocquevilla demokracja „[...] rodzi w całym organizmie społecznym niespokojne ożywienie, przemożną siłę i energię, które nie mogłyby bez niej zaistnieć i które – przy sprzyjających okolicznościach – mogą zdziałać cuda”[106].

Prezydent Syrii pod pojęciem społeczeństwa obywatelskiego rozumiał ucywilizowane społeczeństwo powstałe w wyniku „[...] gromadzenia się różnych cywilizacji przez setki lub tysiące lat”[107]. W jego budowie dużą rolę widział w przeszłości. Z kolei intelektualiści dyskutujący w ramach Forum Dialogu Narodowego wyrażali wiele poglądów na ten temat. Ahmed Barkawi na przykład podkreślił, że społeczeństwo obywatelskie pojawia się, gdy państwo nie potrafi pomóc ludziom w osiąganiu celów. Wówczas staje się ono jedynym środkiem, aby się tego domagać. Z kolei jego pojawienie się według Ahmeda Barkawiego było wyrazem protestu przeciwko strukturze państwa[108]. Natomiast Jad al-Kareem al-Jabba'i twierdził, że jest wiele definicji tego pojęcia, dlatego powinno się operować taką, która uwzględniałaby syryjską rzeczywistość, rozwój stosunków społecznych i transformację polityczną. Uznał ponadto, że społeczeństwo obywatelskie nie może być w konflikcie z państwem, za to powinno działać na rzecz poprawy jego funkcjonowania. Podstawą społeczeństwa obywatelskiego

---

[106] A. de Tocqueville, *O demokracji w Ameryce*, przeł. M. Król, Warszawa 1976, s. 179.

[107] *Al-Rais Baszszar al-Asad jatahaddas an rujatihi we al-alaka maa Baghdad we dual Al-Halidż we al-widżud as-Suri fi Lubnan we al-infitah* [Prezydent Baszszar al-Asad mówi o swojej wizji negocjacji i stosunków z Bagdadem, państwami Zatoki Perskiej oraz obecności Syrii w Libanie i otwartości], „Asz-Szark al-Awsat” 8108, 8.02.2001, http://archive.aawsat.com/details.asp?article=25244&issueno=8108#.WpCF73wiHIW (dostęp 25.02.2018).

[108] Ibidem.

są partie polityczne i organizacje pozarządowe. Powołując się na Hegla, podkreślił, że jednostka musi być naturalnie wolna, aby być obywatelem i tym samym filarem państwa oraz społeczeństwa[109]. Waleed al-Bunni pod pojęciem społeczeństwa obywatelskiego rozumiał „prawdziwy proces aktywizacji społecznej”, który sprawia, że społeczeństwo budzi się z letargu[110]. Nabil Melhem wyszedł z kolei z założenia, że brak w Syrii społeczeństwa obywatelskiego miał związek z totalitarnym państwem, które traktowało społeczeństwo jako masę czy stado. Stąd uznał, że obowiązkiem intelektualistów jest odbudowa społeczeństwa obywatelskiego i jego organizacji poprzez dialog z państwem. Natomiast Mohammad Jamal Barut stwierdził, że najpierw należy zreformować świadomość Syryjczyków[111].

Historia rozwoju społeczeństwa obywatelskiego w Syrii sięga połowy XIX wieku, kiedy powstawały stowarzyszenia literackie, kulturalne i polityczne. Pierwsze z takich stowarzyszeń utworzono w Damaszku w 1874 roku i było nim naukowe stowarzyszenie Ribat al-Mahaba. Następnie pojawiły się Stowarzyszenie Sympozjum Kobiet w 1936 roku, Katolicki Klub Młodzieżowy i Stowarzyszenie Kulturalne Instytutu Medycznego w 1942 roku[112]. Poza tym adwokaci, inżynierowie, lekarze i farmaceuci tworzyli związki zawodowe. Po przejęciu władzy przez członków partii Al-Baas aktywność obywateli została jednak sparaliżowana, ugrupowanie zdominowało bowiem życie społeczne i polityczne w Syrii. Po śmierci Hafiza al-Asada sytuacja się zmieniła. Już cztery dni po złożeniu przysięgi przez jego następcę miało miejsce pierwsze wystąpienie społeczne z propozycjami zmian w państwie. Zostało skierowane do prezydenta w formie listu otwartego 21 lipca 2000 roku, podpisanego przez 44 osobistości z życia politycznego i społecznego. Zaproponowano w nim „uwolnienie” systemu politycznego poprzez wprowadzenie swobód obywatelskich i likwidację systemu monopartyjnego[113]. Następnie 26 lipca 2000 roku Riad al-Turk opublikował artykuł *Syria nie może pozostać królestwem milczenia*[114], w którym dopuścił się

---

[109] Ibidem.

[110] Ibidem.

[111] Wszystkie powyższe wypowiedzi pochodzą z: R. Ziadeh, *Min adżil mudżtamaa madani fi Suria .. Muntada al-Hiwar al-Watni* [Dla społeczeństwa obywatelskiego w Syrii. Forum Dialogu Narodowego], 2004, https://www.achr.eu/kt9.htm (dostęp 25.02.2018).

[112] A. Azzam, *Tarih munazamat al-mudżtamaa al-madani fi Suria* [Historia organizacji społeczeństwa obywatelskiego w Syrii], http://ayyamsyria.net/archives/121931 (dostęp 25.02.2018).

[113] K. Deeb, *Tarih Surija*..., op. cit., s. 729.

[114] F. Leverett, *Inheriting Syria*..., op. cit., s. 168.

krytyki dziedziczenia władzy przez Baszszara al-Asada i wezwał do procesów demokratycznych w Syrii.

Do ważnych dokumentów społecznej opozycji należy zaliczyć *Deklarację 99 syryjskich intelektualistów*[115]. Jej autorami byli syryjscy prawnicy, pisarze, nauczyciele akademiccy, aktorzy, producenci teatralni, historycy, ekonomiści, inżynierowie, architekci, muzycy, dziennikarze i pedagodzy. Pod względem religijnym dominowali sunnici. Poza nimi było kilku alawitów i chrześcijan. Deklaracja została opublikowana w londyńskim dzienniku „Al-Hayat" 27 września 2000 roku oraz dzienniku wydawanym w Bejrucie „As-Safir". Należy jednocześnie podkreślić, że z powodu cenzury apel ten nie został opublikowany w żadnym syryjskim czasopiśmie. Wystosowany został do prezydenta w formie listu otwartego, w którym domagano się zakończenia stanu wyjątkowego wprowadzonego w 1963 roku, amnestii dla więźniów politycznych, wprowadzenia rządów prawa uznających wolności zgromadzeń, prasy i wypowiedzi, wyzwolenia życia publicznego z restrykcyjnego prawa ograniczającego i nadzorującego obywateli. W deklaracji stwierdzono także, że żadne reformy gospodarcze, administracyjne czy sądowe nie przyczynią się do stabilności, jeśli nie będzie im towarzyszyła reforma polityczna[116]. Oficjalnie prezydent nie wydał w sprawie tego dokumentu żadnego oświadczenia. Godny uwagi jest natomiast fakt, że po raz pierwszy osoby domagające się reform politycznych nie spotkały się z represjami ze strony władzy.

Kolejną odezwą opozycji społecznej była *Deklaracja 1000* wydana w Damaszku 9 stycznia 2001 roku. Pod dokumentem widniało co prawda tysiąc nazwisk, ale nie wszystkie osoby ten akt podpisały. Reprezentowały przede wszystkim nurt lewicowo-marksistowski. Uzupełnienie podpisów miało nastąpić 25 stycznia po zmianie niektórych punktów deklaracji[117]. *Deklaracja 1000* była traktowana jako dokument założycielski Komitetu Ożywienia Społeczeństwa Obywatelskiego (Lidżan Ihja al-Mudżtamaa al-Madani), organu koordynującego

---

[115] *Statement by 99 Syrian Intellectuals*, 27 September 2000, „Middle East Intelligence Bulletin" 2000, Vol. 2 No. 9, https://www.meforum.org/meib/articles/0010_sdoc0927.htm (dostęp 25.02.2018).

[116] Ibidem.

[117] *Jad'aam „mubadarat" Al-Asad .. wa as-sulta tas'takbiluha bi ilgha al-ahkam al-urfija. „Bian al-Alf" jutalib bi al-dimukratia wa ihja al-mudżtamaa al-madani fi Suria* [Poparcie inicjatywy al-Asada. Władza wyprzedza w anulowaniu stanu wyjątkowego. *Deklaracja 1000* domaga się demokracji i ożywienia społeczeństwa obywatelskiego w Syrii], „Al-Hayat" 12.01.2001, http://daharchives.alhayat.com/issue_archive/Hayat%20INT/2001/1/12/ةطلسلاو-سلاا-ةردابم-معدي-نمدملا-عمتجملا-ءايحاو-ةيطارقوميدلاب-بلاطي-فلالا-نايب-ةيفرعلا-مكاحلا-ءاغلاب-هقبتست.html (dostęp 25.02.2018).

działalność form politycznych w Syrii[118]. Akt ten był bardziej szczegółowy niż dokument podpisany przez 99 osób. Rozpoczęto go od stwierdzenia, że Syria jak nigdy dotąd potrzebuje refleksji, aby wyciągnąć wnioski na przyszłość i odpowiedzieć na wyzwania związane z globalizacją, integracją gospodarczą i konfliktem arabsko-izraelskim[119]. Sygnatariusze nawoływali do dialogu między wszystkimi obywatelami, klasami społecznymi, siłami politycznymi, intelektualnymi i ludźmi kreatywnymi. Uznali, że wcześniej obywatelstwo zostało zredukowane do „przynależności do jednej partii i osobistej lojalności”[120]. Ponadto stwierdzono, że „[...] społeczeństwo zostało zbezczeszczone, jego bogactwo zostało porzucone, a przeznaczenie zarekwirowane przez tych, którzy stali się symbolem władzy. Każdy obywatel stał się podejrzanym [...]. Żaden dialog nie jest możliwy bez wolności wypowiedzi, wolnych partii politycznych i związków zawodowych, wolnej prasy, wolnych organizacji społecznych i legislatury, które rzeczywiście i skutecznie reprezentują ludzi”[121]. W deklaracji zawarto kilka postulatów, wśród których były: potrzeba podjęcia dialogu, wprowadzenie reform politycznych i konstytucyjnych, transparentności w życiu gospodarczym, anulowanie prawa nadzwyczajnego, zwolnienie więźniów politycznych, wprowadzenie swobód politycznych (wolności prasy i wypowiedzi), przeprowadzenie demokratycznych wyborów na wszystkich szczeblach, niezależne i uczciwe sądownictwo, rozpatrzenie możliwości odejścia od przywódczej roli partii Al-Baas działającej w ramach Narodowego Frontu Postępu, praw ekonomicznych dla wszystkich obywateli oraz koniec dyskryminacji kobiet i wzrost ich roli w społeczeństwie[122].

Komitet Ożywienia Społeczeństwa Obywatelskiego 12 kwietnia 2001 roku wydał kolejny dokument – *Tawafukat watania amma* [Ogólna zgoda narodowa]. Był on reakcją na wypowiedzi przedstawicieli władzy syryjskiej i jednocześnie uzupełnieniem *Deklaracji 1000*. W tym akcie autorzy odnieśli się do zarzutu niepodjęcia tematu walki przeciwko Izraelowi. Uznali ten problem za ważny i poparli walkę wyzwoleńczą o Wzgórza Golan oraz o arabskie ziemie okupowane w Palestynie i Libanie[123].

---

[118] K. Deeb, *Tarih Surija*..., op. cit., s. 729.

[119] The Statement of 1,000 or Basic Document Released to the Arab Press on January 9, 2001; F. Leverett, *Inheriting Syria*..., op. cit., s. 207.

[120] Ibidem, s. 208.

[121] Ibidem, s. 208–209.

[122] S. Wikas, *Battling the Lion of Damascus: Syria's Domestic Opposition and the Asad Regime*, „Policy Focus”, May 2007, s. 5, http://www.scpss.org/libs/spaw/uploads/files/Policy/Battling%20the%20Lion%20of%20Damascus.pdf (dostęp 25.02.2018).

[123] E. Zisser, *Bi'ism al-abb*..., op. cit., s. 159.

Stanowisko w sprawie zmian w Syrii zajęli także parlamentarzyści. Pierwszym był Munzer al-Mussilli, sunnita, niezależny członek Zgromadzenia Ludowego z regionu Damaszek, który próbował sprzeciwić się sposobowi nowelizacji konstytucji z 1973 roku w kwestii zmiany wieku prezydenta. Na forum parlamentu zarzucił przyjęcie zmian w sposób naruszający konstytucję. Powołując się na art. 149.2 ustawy zasadniczej, stwierdził, że każda proponowana zmiana wymaga uzasadnienia, a to – w jego ocenie – nie zostało zachowane. Przewodniczący zgromadzenia próbował go przywołać do porządku, między innymi z uwagi na transmisję obrad posiedzenia w telewizji syryjskiej. Stwierdził, że brak uzasadnienia nie było celowym działaniem i konstytucja nie została naruszona. Munzer al-Mussili, poparty przez innych członków parlamentu, domagał się wolności wypowiedzi w parlamencie i działań zgodnych z prawem. Nowy prezydent wyraził zadowolenie z postawy tego członka parlamentu. Uznał wręcz, że miał on prawo do wyrażania swoich myśli, a jego wystąpienia potraktował jako znak „otwartości", którego był zwolennikiem w życiu politycznym[124].

Drugim uaktywniającym się parlamentarzystą był Riad Seif, sunnita, niezależny członek Zgromadzenia Ludowego z regionu Damaszek. Zorganizował Forum Dialogu Narodowego, które następnie przekształcił w nieformalną grupę o nazwie Przyjaciele Społeczeństwa Obywatelskiego. W dniu 25 stycznia 2001 roku ogłosił utworzenie partii pod nazwą Partia Pokoju Społecznego (Hizb al-Salam al-Idżtima'i), której celem było zachowanie pokoju społecznego między grupami etnicznymi i religijnymi w Syrii oraz między obywatelami a instytucjami państwa[125]. W jego domu odbywały się spotkania członków forum będącym w istocie działaniem naruszającym ustawę o stanie wyjątkowym z uwagi na brak zgody na ich organizację ze strony tajnych służb.

W sierpniu 2000 roku na forum parlamentu Riad Seif wygłosił przemówienie, w którym wezwał do zakończenia stanu wyjątkowego i wprowadzenia swobód obywatelskich[126]. Pod koniec 2000 roku chciał stworzyć w Zgromadzeniu Ludowym ugrupowanie parlamentarne, jednak nie otrzymał oficjalnej zgody. Krytykował rząd z powodu błędnej polityki ekonomicznej i korupcji zwłaszcza w zakresie budowy sieci telefonii komórkowej[127]. Innym parlamentarzystą, który zdecydował się na jawną krytykę rządu, był Mamun al-Homsi, sunnita,

---

[124] Ibidem, s. 140.

[125] Ibidem, s. 151.

[126] Ł. Fyderek, *Autorytarne systemy polityczne świata arabskiego. Adaptacja i inercja w przededniu Arabskiej Wiosny*, Kraków 2016, s. 186.

[127] E. Zisser, *Bi'ism al-abb*..., op. cit., s. 155.

niezależny członek Zgromadzenia Ludowego. W listopadzie 2000 roku na posiedzeniu Zgromadzenia Ludowego z dezaprobatą odniósł się do działalności służb bezpieczeństwa (szczególnie w zakresie przekroczenia ich uprawnień wzbudzających strach) i położenia gospodarczego Syrii[128].

Poza Riadem Seifem chęć stworzenia nowej partii politycznej zgłosił także niejaki Muhammad Sawwan. Miało to miejsce 23 stycznia 2001 roku. Jego ugrupowanie o nazwie Koalicja na rzecz Demokracji i Jedności postawiło przed sobą cel „wzmocnienia jedności narodowej poprzez demokratyczny dialog”[129]. Ponadto parę dni wcześniej, 19 stycznia, M. Sawwan ogłosił powołanie forum działającego na rzecz demokracji i walki z korupcją o nazwie Zgromadzenie na rzecz Demokracji i Jedności (Al-Tadżammu'min adżli al-Dimukratija wa al-Wahda).

Kolejną odezwę wydano 31 stycznia 2001 roku. Było to oświadczenie, pod którym podpisało się 185 osób. Sygnatariusze tego aktu wyrazili solidarność z autorami wcześniejszych deklaracjach oraz domagali się swobód politycznych i możliwości powrotu Syryjczyków z wygnania. Następne propozycje złożyli prawnicy, którzy zajęli stanowisko 1 stycznia 2001 roku, żądając reformy konstytucji, zniesienia stanu wyjątkowego oraz wprowadzenia swobód obywatelskich[130]. Podobne postulaty zgłosiła grupa 70 osób w lutym 2001 roku, domagając się wprowadzenia reform politycznych, zniesienia stanu wyjątkowego i pluralizmu partyjnego[131].

Z petycją do władz wystąpili także przedstawiciele Ugrupowania Bractwa Muzułmańskiego. Została ona upubliczniona w Londynie 3 maja 2001 roku jako *Misak al-szaraf al-watani li al-aamal as-sijasi* [Honorowy pakt narodowy na rzecz pracy politycznej]. Jej celem było wywołanie dyskusji na temat paktu narodowego powszechnie akceptowanego, która miała być podłożem aktywności politycznej w Syrii w trudnym okresie. Członkowie ugrupowania opowiadali się za pluralizmem politycznym (wolnymi wyborami, wielopartyjnym systemem politycznym) i dialogiem opartym na szerokiej zgodzie narodowej w przypadku wspólnych, podstawowych zasad podtrzymywanych przez naród, czyli ummę. Ponadto występowali za uznaniem islamu jako „formy przynależności

---

[128] Ibidem, s. 155–156.

[129] G.C. Gambill, *Dark Days Ahead for Syria's Liberal Reformers*, „Middle East Intelligence Bulletin” 2001, Vol. 3, No. 2, http://www.meforum.org/meib/articles/0102_s1.htm (dostęp 25.02.2018).

[130] I. Alvarez-Ossorio, *The Syrian Uprising: Syria's Struggling Civil Society*, „Middle East Quarterly” 2012, Vol. 19, No. 2, http://www.meforum.org/3194/syria-civil-society#_ftn3 (dostęp 25.02.2018).

[131] K. Deeb, *Tarih Surija*..., op. cit., s. 729.

społecznej”[132] oraz potępili przemoc. Przedstawiciele tego ugrupowania podczas konferencji opozycji w Londynie 23–25 sierpnia 2002 roku ogłosili kolejny dokument – *Pakt narodowy*[133], w którym ponownie nawoływali do wprowadzenia swobód demokratycznych. Spotkanie to nie cieszyło się jednak specjalną popularnością. Poza przedstawicielami Ugrupowania Bractwa Muzułmańskiego inni opozycjoniści z Syrii nie wzięli w nim udziału, obawiając się odpowiedzialności karnej.

Brak jedności w ramach ruchu obywatelskiego w Syrii nie był pozytywnym zjawiskiem, podziały nie służyły bowiem wypracowaniu jednej strategii. Według Kamala Deeba w ramach syryjskiej opozycji działały cztery ruchy, do których zaliczano: Ugrupowanie Bractwa Muzułmańskiego, intelektualistów społeczeństwa obywatelskiego (reprezentanci lewicy i liberałów), opozycję kurdyjską (walcząca o prawa dla Kurdów) i środowiska migracyjne, na przykład członkowie Partii Reform w Syrii (Hizb al-Islah as-Suri) założonej w 2003 roku w USA z inicjatywy Farida al-Ghadriego[134]. W ocenie autora niniejszej pracy na opozycję składały się jedynie trzy pierwsze grupy z wyżej wymienionych. Trudno także zgodzić się z Kamalem Deebem, jakoby środowiska migracyjne odgrywały jakąkolwiek rolę w aktywności opozycji w Syrii. Ponadto analizując ten podział, można zauważyć, że w skład opozycji wchodzili przedstawiciele mniejszości narodowej (Kurdowie) oraz religijnej (sunnici).

Inną formą aktywności w społeczeństwie były fora dialogu narodowego, które powstały w wielu syryjskich miastach. Początek dał im Riad Seif, który podczas kampanii wyborczej do Zgromadzenia Ludowego w 1998 roku organizował spotkania z obywatelami[135]. Drugim prekursorem był Michel Kilo, założyciel Forum Dialogu Narodowego w 2000 roku. Na początku 2001 roku liczba forów wynosiła 21, a później wzrosła do około 200[136]. Działały w Damaszku (np. Forum Kulturalne na rzecz Praw Człowieka, Komitet Ożywienia Społeczeństwa Obywatelskiego, Forum Demokratycznego Dialogu Jamala al-Atasiego, Forum Lewicowe związane z Arabską Rewolucyjną Partią Robotniczą, Forum al-Kawakibi, Forum Kulturalne), Tartusie (np. Forum Tartus na rzecz Dialogu Demokratycznego), Aleppo, w Al-Hasace, Kamiszli (np. Klub Kulturalny im. Dżaladeta

---

[132] E. Zisser, *Bi'ism al-abb*..., op. cit., s. 160.

[133] K. Deeb, *Tarih Surija*..., op. cit., s. 730.

[134] Ibidem.

[135] R. Ziadeh, *Min mudżtamaa madani fi Suria* [Dla społeczeństwa obywatelskiego w Syrii], „Newsweek” 23.04.2001, https://www.achr.eu/kt9.htm (dostęp 25.02.2018).

[136] I. Alvarez-Ossorio, *The Syrian Uprising*..., op. cit., s. 24.

Badirhana – forum aktywności Kurdów, Kurdyjskie Stowarzyszenie Ochrony Środowiska – Kaskyi) i Latakii (np. Forum Kulturowe). W spotkaniach tych uczestniczyli zazwyczaj działacze społeczni, artyści oraz dziennikarze. Zajmowali się zarówno kwestiami demokracji, edukacji, ochrony praw człowieka, jak i gospodarczymi (w tym bezrobocia i rosnącą pauperyzacją społeczeństwa). Intelektualiści podczas spotkań skarżyli się na zbyt dużą rolę aparatu bezpieczeństwa w codziennym życiu Syryjczyków. Krytyce poddawali także obraz Syrii poprzez pryzmat promocji prezydenta poza granicami państwa.

W tym samym czasie pojawiały się związki i komitety działające na rzecz praw człowieka. Wśród nich były na przykład Komisja ds. Obrony Wolności Demokratycznych i Praw Człowieka w Syrii, Centrum Praw Człowieka Arabskiego, Syryjska Liga Praw Człowieka, Kurdyjski Komitet Praw Człowieka. Pierwsza z wymienionych instytucji powstała jeszcze za czasów prezydentury Hafiza al-Asada, jednak działała krótko, ponieważ w okresie 1989–1991 jej aktywność została sparaliżowana przez osadzenie działaczy w więzieniu. Liderem komitetu był Aksam Naissa. Jego członkowie 15 września 2000 roku, po jedenastu latach przerwy, zwołali oficjalne spotkanie w celu wyboru nowych władz i wyrażenia nadziei na demokratyczne zmiany w państwie[137].

Od 17 lutego 2001 roku syryjskie służby bezpieczeństwa zaczęły wymagać od organizatorów spotkań oficjalnej rejestracji. Było to trudne szczególnie dla tych komitetów, forów czy organizacji, które już działały, a nie dokonały wspomnianej formalności. Władze odmawiały wówczas ich wpisu do rejestru, co miało związek z art. 2 ustawy o prywatnych stowarzyszeniach i instytucjach w Syrii z 1958 roku[138]. Na jego mocy każde stowarzyszenie uważa się za nieważne, jeśli ustanowiono je niezgodnie z prawem i pogwałceniem obyczajów, którego celem jest naruszenie integralności państwa lub formy rządu republikańskiego. Służby specjalne zaczęły wymagać także od organizatorów spotkań list ich uczestników oraz terminów zgromadzeń.

Na początku objęcia prezydentury przez Baszszara al-Asada opozycja była zbyt słaba, aby przeciwstawić się linii polityki władz syryjskich. Nie podnosiła larum u samego prezydenta, który uspakajał pracowników służb bezpieczeństwa, mówiąc, że mają prawo wiedzieć, co robi opozycja, ale nie mogą jej

---

[137] Defending Human Rights, „World Report 2000", https://www.hrw.org/legacy/wr2k1/mideast/syria2.html (dostęp 25.02.2018).

[138] Ustawa nr 93 z 1958 r. o prywatnych stowarzyszeniach i instytucjach w Syrii i jej nowelizacje, http://www.damascusbar.org/AlMuntada/showthread.php?t=20129 (dostęp 25.02.2018).

powstrzymywać[139]. W styczniu 2001 roku, już po ogłoszeniu *Deklaracji 1000*, władze syryjskie przerwały jednak dotychczasowe milczenie w sprawie obywatelskich wystąpień i zajęły stanowisko negatywne. Krytycznie odniósł się do nich prezydent i niektórzy ministrowie. Pierwszym z nich był Adnan Omran, minister informacji, który 29 stycznia 2001 roku miał oświadczyć, że zwolennicy społeczeństwa obywatelskiego są nowymi kolonizatorami działającymi na rzecz obcych interesów i tym samym destabilizacji w państwie syryjskim. Pojęcie „społeczeństwo amerykańskie" uznał za „termin amerykański"[140]. Stwierdził ponadto, że sam opowiada się za wolnością w społeczeństwie, ale nie wolnością, która jest „ślepa" i „absolutna". W jego ocenie każde społeczeństwo ma „czerwone linie". Dotyczą one wolności politycznej, społecznej i kulturalnej, których granice wyznacza konstytucja[141]. Z kolei 17 lutego 2001 roku wiceprezydent Syrii Abd al-Halim Chaddam, wyrażając dezaprobatę wobec aktywności syryjskiego społeczeństwa, stwierdził wprost, że członkowie obozu reformatorskiego przekroczyli dozwoloną granicę, a władze nie chcą pozwolić na to, aby Syria stanęła w ogniu podobnie jak Algieria czy Jugosławia[142]. Wiceprezydent wyraził zaskoczenie z powodu nadużycia atmosfery dialogu, która zapanowała po przejęciu urzędu prezydenta przez Baszszara al-Asada. Oskarżył wręcz działaczy społecznych domagających się reform o działania na rzecz rządów obcych państw, którym zależy na zniszczeniu Syrii. Nie rozumiał, dlaczego obywatele występują z propozycjami zmian, skoro w Syrii panuje stabilizacja i jedność narodowa. Trudno mu było także pojąć, z jakiej przyczyny niektórzy autorzy omawianych deklaracji nawoływali do różnorodności kulturowej, narodowej, religijnym i sekciarskiej, skoro tego rodzaju postulaty mogą doprowadzić do rozpadu państwa[143]. Autorów oświadczeń uznał za kolaborantów i nieświadomych swoich czynów.

Prezydent odniósł się do powyższych wstąpień w styczniu 2001 roku. Szukając źródeł działań osób mających wpływ na stabilność w państwie, stwierdził, że ich autorami mogą być albo osoby będące obcymi agentami, albo działające nieumyślnie. W obu przypadkach aktywność taką uznał za działanie na rzecz wrogów państwa[144]. W wywiadzie opublikowanym 8 lutego 2001 roku stwierdził, że organizacje obywatelskie powinny być oparte na instytucjach państwowych

---

[139] F. Leverett, *Inheriting Syria*..., op. cit., s. 92.

[140] G.C. Gambill, *Dark Days Ahead*..., op. cit.

[141] Ibidem.

[142] E. Zisser, *Bi'ism al-abb*..., op. cit., s. 168, 171.

[143] K. Deeb, *Tarih Surija*..., op. cit., s. 741.

[144] G.C. Gambill, *Dark Days Ahead*..., op. cit.

i je uzupełniać. Uznał, że jeszcze nie przyszedł odpowiedni czas na rozwój instytucji społeczeństwa obywatelskiego – ma to nastąpić później. Wyszedł ponadto z założenia, że grupa syryjskich intelektualistów reprezentuje najmniejszy segment społeczeństwa i wyraża poglądy charakterystyczne tylko dla tego wąskiego grona. Zastanawiał się w wywiadzie, kim oni są. Dyskredytując ich w oczach społeczeństwa, miał stwierdzić, że „[...] nie każdy, kto czyta czy pisze, jest intelektualistą i nie każdy intelektualista potrafi pisać i wyrażać swoje myśli lub wnioski, które prezentuje”[145]. W kolejnym wystąpieniu 28 lutego 2001 roku oznajmił z kolei, że nie czytał deklaracji politycznych, ale o nich słyszał. Ponownie podał w wątpliwość intencje autorów deklaracji, zastanawiając się, czy byli rzeczywiście intelektualistami[146].

Mustafa Talas, minister obrony Syrii, w dzienniku „Al-Majalla” z 6 maja 2001 roku odniósł się do *Deklaracji 1000*, określając osoby podpisane pod tym dokumentem jako agentów CIA przybyłych z USA oraz współpracowników syjonistów, uznał bowiem, że tylko one mogły pominąć tak ważny problem, jak walka przeciwko Izraelowi oraz stać na stanowisku zniszczenia trzydziestu lat dorobku odbudowy państwa przez Hafiza al-Asada[147] i obwinił je za ewentualny proces rozpadu państwa. Odniósł się także do paktu Ugrupowania Bractwa Muzułmańskiego z 3 maja 2001 roku. Nie chciał zgodzić się na ich powrót do życia politycznego, uznając przy tym, że ewentualne odebranie władzy mogłoby nastąpić jedynie na drodze rozwiązań siłowych. Inny wysoki urzędnik syryjski nie uwierzył w ich dobre intencje, czyli odwołanie się do demokracji i dialogu, podkreślając, że nadal są organizacją terrorystyczną, której członkowie mają „krew na mieczu”[148].

W lutym 2001 roku Raid Seif zapowiedział, że „wiosna w Damaszku dobiegła końca”[149]. Nastała „zima w Damaszku”, która przyniosła zamrożenie reform i wprowadziła do polityki „chłód”. Sytuacja ta pokazała, że prezydent Syrii nie miał jasnej wizji reform w państwie. Jego wiara w nastanie zmian nie była na tyle głęboka, aby doprowadzić je do końca. Okres ten charakteryzował się aresztowaniami syryjskich intelektualistów i polityków oraz powracających do Syrii członków Ugrupowania Bractwa Muzułmańskiego. Zaczęto organizować publiczne procesy oskarżonych, chcąc w ten sposób odciąć się od metod stosowanych

---

[145] *Al-Rais Baszszar al-Asad jatahadas*..., op. cit.

[146] Ibidem.

[147] E. Zisser, *Bi'ism al-abb*..., op. cit., s. 172.

[148] Ibidem, s. 160.

[149] N. Ghadbian, *The new Asad*..., op. cit., s. 637.

w poprzednim okresie. Próbowano zachować chociaż pozory przestrzegania prawa, co miało odeprzeć krytykę ze strony opinii międzynarodowej w sprawie łamania praw człowieka w Syrii. Odejście od procesu liberalizacji życia politycznego wiązało się z naciskami na prezydenta ze strony „starych" członków partii Al-Baas oraz pracowników służb bezpieczeństwa. Prezydent potrzebował ich dla reformowania państwa i dlatego im ulegał, ograniczając tym samym swoje plany. Ponadto prezydent, jak i inni przedstawiciele władz politycznych oraz służb bezpieczeństwa nie liczyli na „przebudzenie" społeczeństwa domagającego się swobód. To ich zaskoczyło i jednocześnie wywołało strach.

Jednym z pierwszych, który odczuł przekroczenie tzw. czerwonej linii, (mówił o niej Adnan Omran), był syryjski pisarz Nabil Sulejman, sunnita, działacz opozycji społecznej w Syrii, który złożył podpis pod *Deklaracją 99*. W styczniu 2001 roku został zaatakowany przez nieznanych sprawców w mieście Latakia (zamieszkiwanym w większości przez mniejszość alawicką). Osoby solidaryzujące się z nim udały się pod jego dom w akcie solidarności przeciwko „siłom ciemności, kimkolwiek one są"[150].

Oskarżenia przeniosły się do mediów. Osiemnastego lutego 2001 roku z inicjatywy wiceprezydenta Abd-Halima Chaddama rozpoczęto kampanię na rzecz pozbawienia wiarygodności członków ruchu społecznego. W telewizji obwiniano ich o „zapomnienie narodowej i panarabskiej roli wykonywanej przez Syrię"[151]. Dwa dni później uznano ich za osoby i grupy mające zaszkodzić „[...] reputacji, roli i statusowi Syrii"[152]. Akcja ta wpłynęła na Michela Kilo, który ogłosił, że rezygnuje z aktywności w ruchu, pojawił się bowiem klimat, w którym „ogromna liczba syryjskich intelektualistów jest celem zintensyfikowanej kampanii medialnej prowadzonej przez wysokiej rangi przedstawicieli partii i rządu, którzy fałszywie oskarżają ich o bycie obcymi agentami i współpracę z syjonistami"[153]. W oświadczeniu dodał, że „misja komitetu założycielskiego na rzecz ożywienia społeczeństwa obywatelskiego zbliża się do końca"[154].

W lutym 2001 roku władze syryjskie zdecydowały o kontroli niezależnych forów dyskusyjnych. Bezpośrednie naciski odczuli intelektualiści, którym

---

[150] G.C. Gambill, *Dark Days Ahead*..., op. cit.

[151] Ibidem.

[152] Ibidem.

[153] G.C. Gambill, *The Political Obstacles to Economic Reform in Syria*, „Middle East Intelligence Bulletin" 2001, Vol. 3, No. 7, https://www.meforum.org/meib/articles/0107_s1.htm (dostęp 25.02.2018).

[154] Ibidem

uniemożliwiano podróżowanie po kraju w celu wygłaszania prelekcji. Ograniczenie wolności zgromadzeń i odejście od zaplanowanych zmian w państwie miało związek z zapowiedzią, jaką w wywiadzie z 8 lutego 2001 roku miał ogłosić prezydent[155]. Powołując się na przemówienie złożone w parlamencie, powiedział, że nie zamierza „zniszczyć” rzeczywistości, ale ją rozwijać, co oznaczało, że nie jest zwolennikiem radykalnych zmian w państwie. Uważał, że nie należy się śpieszyć, bo formowanie społeczeństwa jest procesem złożonym, który trudno dokładnie zaplanować. Przed rozpoczęciem kolejnego eksperymentu w polityce należy najpierw ocenić przeszłość, ale nie na poziomie wizjonerskim tylko praktycznym. Jak zauważył, Syria weszła dopiero na etap wizji. Jego słowa oznaczały zatem, że nie ma co liczyć na zmiany, ponieważ nie dokonano jeszcze rozliczenia przeszłości. Na pytanie dotyczące możliwości powstania nowych partii politycznych odpowiedział, że obecnie zagadnienie to jest na etapie „badania tego tematu”[156]. Dotyczyło to także rozwoju syryjskich mediów. Stwierdził, że proces rozwoju wolnych mediów nie powinien być procesem „bez kontroli”. Nie należy czynić tego pochopnie pod presją czasu. Mówił o rozwoju, ale w ramach istniejących możliwości. Priorytetem, jak podkreślił, nie jest rozwój instytucji społeczeństwa obywatelskiego. Granice otwartości zależą od stabilności i bezpieczeństwa w państwie. Władze będę sprzeciwiać się wszystkim działaniom występującym na szkodę interesowi publicznemu.

W połowie 2001 roku rozpoczęły się represje wobec reformatorów. Wśród nich był Mamun al-Homsi, który został oskarżony o nielegalny sposób zmiany konstytucji. Niezgodna z prawem zmiana ustawy zasadniczej związana była z listą żądań, jaką miał przedstawić 7 sierpnia 2001 roku, oraz strajkiem głodowym, co łącznie było próbą powstrzymania władz od wykonywania ich czynności, zaszkodzenia jedności narodowej oraz zniesławienia władz i państwa[157]. Pierwszego września 2001 roku aresztowano za naruszenie konstytucji i zniesławienie państwa[158] Riada al-Turka, 72-letniego sunnitę, przedstawiciela Komunistycznej Partii Syrii (Biuro Polityczne) nienależącej do Narodowego Frontu Postępu. Ujęto także Riada Seifa za nielegalne próby zmiany konstytucji, podżeganie do religijnych podziałów, powołanie do życia tajnego stowarzyszenia i organizacji

---

[155] *Al-Rais Baszszar al-Asad jatahaddas*..., op. cit.

[156] Ibidem.

[157] Human Rights Developments, Syria, World Report 2002, http://pantheon.hrw.org/legacy/wr2k2/mena8.html (dostęp 25.02.2018).

[158] Porównał nieżyjącego prezydenta Hafiza al-Asada do Stalina, wskazując tym samym, że był on dyktatorem. Obarczył go za korupcję i recesję gospodarczą oraz wydarzenia w Hamie 1982 r. Zob. K. Deeb, *Tarih Surija*..., op. cit., s. 742.

nielegalnych spotkań naruszających rzekomo porządek w państwie[159]. Aresztowani ponadto byli: prawnik Habib Issa, alawita, rzecznik Forum Demokratycznego Dialogu Jamala al-Atasiego, skazany za „próbę zmiany konstytucji w nielegalny sposób"; Fawaz Tello, sunnita, członek Komitetu Forum Dialogu Narodowego, uznany winnym „próby zmiany konstytucji w nielegalny sposób"; Hassan Saadoun, skazany za rozpowszechnianie fałszywych informacji; Habib Saleh, alawita, biznesmen, założyciel forum w Tartusie, skazany za „przeciwstawienie się celom rewolucji", „podżeganie do konfliktów etnicznych i sekciarskich";, Kamal al-Labwani, sunnita, lekarz, skazany za podżeganie do zbrojnego buntu; Aref Dalila, sunnita, nauczyciel akademicki, któremu postawiono zarzut „próby zmiany konstytucji", podżegania do sekciarstwa oraz nawoływania do wystąpienia zbrojnego[160]; Walid al-Bunni, sunnita, lekarz, współzałożyciel Towarzystwa Praw Człowieka w Syrii[161]. W więzieniach osadzano także przedstawicieli Komitetu Ożywienia Społeczeństwa Obywatelskiego. Pozostali: Radwan Ziadeh, dyrektor Centrum Badań nad Prawami w Damaszku, i Suhair al-Atasi, dyrektor Forum Jamal al-Atasi, otrzymali zakaz opuszczania Syrii[162]. W stosunku do kolejnych działaczy społecznych wydano decyzję o pozbawieniu wykonywania zawodu. Wśród nich był na przykład Haythem al-Maleh[163]. Działacze syryjscy na rzecz ochrony praw człowieka zgłaszali do Human Rights Watch fakt, że są zastraszani przez służby bezpieczeństwa i wzywani na przesłuchania[164].

W trudnym położeniu znaleźli się także Syryjczycy powracający z emigracji. Ich również spotykały aresztowania, wśród nich byli między innymi Mohammad Hasan Nassar, nauczyciele Nawras Hussejn al-Ramadan i Mouss Zain al-Abdenn oraz lekarz Muhammad Ghazi Hobaieb[165].

Okres wiosny damasceńskiej obfitował także w różne, skądinąd pozytywne gesty prezydenta wobec społeczeństwa, co nie trwało jednak długo, bo do 2001 roku. W listopadzie 2000 roku Baszszar al-Asad na podstawie art. 1 ustawy Prawo o amnestii z 22 listopada 2000 roku uwolnił około 600 więźniów politycznych.

---

[159] Human Rights... World Report 2002..., op. cit.

[160] Był aktywnym członkiem Komitetu Ożywienia Społeczeństwa Obywatelskiego. Skazano go na 10 lat więzienia z ciężkimi robotami. Przebywał w odosobnieniu od 9 września 2001 do 7 sierpnia 2008 r. Zob. K. Deeb, *Tarih Surija*..., op. cit., s. 742.

[161] Human Rights Developments, Syria, World Report 2003, http://pantheon.hrw.org/legacy/wr2k3/mideast7.html (dostęp 25.02.2018).

[162] I. Alvarez-Ossorio, *The Syrian Uprising*..., op. cit.

[163] Human Rights... World Report 2003..., op. cit.

[164] Ibidem.

[165] Ibidem.

Ułaskawienie dotyczyło osób, które popełniły zbrodnie przed 16 listopada 2000 roku[166]. Ich nazwiska nie zostały podane do publicznej wiadomości. Źródła syryjskie informowały jedynie, że wśród uwolnionych byli między innymi członkowie Arabskiej Rewolucyjnej Partii Robotniczej, Demokratycznej Partii Al-Baas, zwolennicy Salaha Dżadida, irackiej partii Al-Baas, Komitetu Praw Człowieka, Ugrupowania Bractwa Muzułmańskiego, Islamskiej Partii Wyzwolenia (Hizb al-Tahrir al-Islami) i Komunistycznej Partii Syrii (Biuro Polityczne)[167]. Minister sprawiedliwości Muhammad Nabil al-Khatib stwierdził 22 listopada 2000 roku, że amnestia zaproponowana przez prezydenta dla upamiętnienia 30-lecia Ruchu Korygującego wpisuje się w jego troskę o jednostkę, to „[...] wielka ofiara wielkiego serca. [...] dowodzi to miłości przywódcy do mas i jego skoncentrowanie uwagi na potrzebach ojczyzny i obywateli”[168]. Nie uwolniono jednak wszystkich i według danych Komitetu ds. Obrony Praw Człowieka w Syrii (z kwietnia 2001 r.) w więzieniach przebywało jeszcze 800 więźniów politycznych[169]. Wydanie powyższej ustawy było jednak ważnym wydarzeniem, ponieważ tym aktem władze syryjskie publicznie przyznały się do faktu przetrzymywania więźniów politycznych.

Dziewiętnastego listopada 2000 roku prezydent wydał dekret o zamknięciu więzienia Al-Mezze w celu skreślenia tego miejsca ze świadomości ludu jako miejsca kaźni oraz otwarcia nowej karty w historii Syrii, a mianowicie dialogu społecznego. Prawdopodobnie jednak stały za tym przyczyny techniczne (zniszczona infrastruktura). Sugerowano także, że funkcjonowanie więzienia w okolicy rezydencji elit politycznych stało się niepożądane[170]. W budynku byłego więzienia utworzono Instytut Badań Historycznych[171].

Prezydent Baszszar al-Asad 22 września 2001 roku wydał dekret nr 50 w sprawie wolności publikacji i bibliotek kończący i tak wątłą erę wolności

---

[166] Ustawa nr 17 z 2000 r. – Prawo o amnestii, http://www.parliament.gov.sy/arabic/index.php?node=201&nid=15082&ref=tree& (dostęp 2.04.2018).

[167] G.C. Gambill, *Bashar Breaks with the Past... Gradually*, „Middle East Intelligence Bulletin” 2000, Vol. 2, No. 11, http://www.meforum.org/meib/articles/0012_s1.htm (dostęp 2.04.2018).

[168] Statement by Minister of Justice Muhammad Nabil al-Khatib (excerpts) 22 November 2000, „Middle East Intelligence Bulletin” 2000, Vol. 2 No. 11, http://www.meforum.org/meib/articles/0012_sdoc1122_2.htm (dostęp 2.04.2018).

[169] F. Leverett, *Inheriting Syria*..., op. cit., s. 173.

[170] G.C. Gambill, *Bashar Breaks*..., op. cit.

[171] E. Zisser, *Bi’ism al-abb*..., op. cit., s. 146.

mediów[172]. Na jego podstawie wydanie publikacji okresowej wymagało uzyskania licencji od premiera na wniosek ministra informacji. Ten mógł odmówić jej wydania z przyczyn związanych z „interesem publicznym" (art. 12). Premier wydawał licencję na czasopisma, z której były zwolnione organy prasowe organizacji społecznych, stowarzyszeń zawodowych i związków zawodowych (art. 25). Zgodnie z art. 16 dekretu właścicielem czasopisma mogli być tylko Syryjczycy lub osoby przebywające pod jurysdykcją władz syryjskich przez ponad pięć lat (ust. 1). Z tego grona wyłączono osoby pozbawione praw obywatelskich i politycznych, nieumiejące posługiwać się biegle językiem, w którym wychodzi czasopismo, oraz osoby służące obcemu państwu. W dekrecie określono zagadnienia, które nie powinny być podejmowane w debatach publicznych, a mianowicie oskarżenia i sposoby postępowania karnego przed jego upublicznieniem, tajne procesy sądowe, tajne dokumenty Zgromadzenia Ludowego, treści artykułów i wiadomości mających wpływ na bezpieczeństwo narodowe, jedność narodową, uzbrojenie armii oraz materiały zawierające odwołania do życia prywatnego (art. 29). Zabraniano także publikacji finansowanych w sposób pośredni lub bezpośredni przez zagraniczne państwa, firmy lub fundacje. Za naruszenie postanowień dekretu wprowadzono surowe sankcje (grzywna pieniężna, pozbawienie wolności – art. 43–56). Prezydent wydał ów dekret, mimo że w art. 38 konstytucji gwarantowano każdemu obywatelowi prawo do swobodnego wyrażania własnych myśli w mowie i piśmie oraz wolność prasy, druku i publikacji. Ponadto 24 maja 2002 roku Ministerstwo Informacji wydało zakaz druku i dystrybucji irackich czasopism opozycyjnych w Syrii w związku ze współpracą między władzami Syrii i Iraku.

Niewielkie zmiany dotknęły także media. Władze syryjskie pozwoliły partiom wchodzącym w skład Narodowego Frontu Postępu na wydawanie własnych gazet, na przykład organem prasowym Komunistycznej Partii Syrii był „Sawt asz-Szaab" [Głos Ludu], Komunistycznej Partii Syrii skrzydła Jusefa Fajsala i Hanina Namra „Al-Nur" [Światło], Socjalistyczna Partia Unionistów zaczęła wydawać „Al-Wahdawi" [Zjednoczenie]. Ponadto w grudniu 2000 roku zezwolono na utworzenie pierwszego prywatnego czasopisma o nazwie „Ad-Doumari" [Latarnik] wydawanego przez satyryka politycznego Alego Farzata. Pierwszy numer ukazał się 20 lutego 2001 roku w liczbie 50 tys. egzemplarzy. Łącznie wydrukowano 115 numerów tego periodyku[173]. W 2001 roku zachodnia prasa donosiła,

---

[172] Dekret ustawodawczy nr 50 z 2001 r. w sprawie wolności publikacji i bibliotek, http://www.parliament.gov.sy/laws/Decree/2001/civil_02.htm (dostęp 3.02.2018).

[173] K. Deeb, *Tarih Surija*..., op. cit., s. 731–732; E. Zisser, *Bi'ism al-abb*..., op. cit., s. 146.

że jego nakład wynosił 70–100 tys., a źródła syryjskie – poniżej 20 tys.[174] Misją tego czasopisma była pomoc „osobom zagubionym w ciemności dotrzeć do ich celu"[175]. Na łamach „Ad-Doumari" zestawiano zagadnienia dotyczące wolności, demokracji, pokoju i miłości z niesprawiedliwością, złem, represjami, korupcją czy dyktaturą. Z powodu braku środków finansowych, cenzury i cofnięcia pozwolenia na wydawanie pismo to przestało się ukazywać od 28 lipca 2003 roku. Poza tym czasopismem w domenie publicznej funkcjonowały inne tytuły, na przykład „Al-Iktisadijja" (dziennik ekonomiczny), „Al-Imraji", „Aswad-Abiad" [Czarno-Białe], tygodnik gospodarczy, w którym pomijano kwestie polityczne. W lutym 2002 roku na mocy dekretu nr 10 umożliwiono ubieganie się o przyznanie licencji dla prywatnych komercyjnych stacji radiowych[176]. W tym samym roku uruchomiono lokalną stację radiową „Damaszek". Nadawała jedynie muzykę i zajmowała się kwestiami ekonomicznymi[177]. Ponadto Syryjczycy mogli odbierać także rozgłośnie radiowe znajdujące się poza granicami kraju. Na przykład jedna z nich – Radio Free Syria – powstała 20 czerwca 2004 roku w USA, a inicjatorami tego przedsięwzięcia byli członkowie Partii Reformatorskiej Syrii, Syryjskiej Koalicji Demokratycznej i zjednoczonego frontu trzynastu organizacji obywatelskich i demokratycznych. Misją rozgłośni była edukacja polityczna. Nie dziwi zatem, że władze syryjskie próbowały blokować sygnał[178].

Poza powyższymi zmianami w 2000 roku władze syryjskie złagodziły swobodę przemieszczania się zarówno wewnątrz, jak zewnątrz kraju. Skorzystali z tego szczególnie opozycjoniści, którym pozwolono opuścić Syrię. Prezydent Baszszar al-Asad wykonał gest także wobec konserwatywnych wyznawców islamu, uchylając zakaz noszenia hidżabu w instytucjach edukacyjnych. Poza tym pozwolił żołnierzom na odbywanie praktyk religijnych w koszarach. W mediach rządowych transmitowano piątkowe kazania imamów. W ramach dalszych zmian 29 stycznia 2001 roku syryjski minister informacji Adnan Omran, ogłosił, że stan wyjątkowy jest „zamrożony i nie jest stosowany"[179]. Decyzja ta nie satysfakcjo-

---

[174] Intelligence Briefs: Syria, „Middle East Intelligence Bulletin" 2001, Vol. 3, No. 6, https://www.meforum.org/meib/articles/0106_sb.htm (dostęp 2.04.2018).

[175] Intelligence Briefs: Syria, „Middle East Intelligence Bulletin" 2001, Vol. 3, No. 2, https://www.meforum.org/meib/articles/0102_sb.htm (dostęp 2.04.2018).

[176] Dekret ustawodawczy nr 10 z 2002 r. dotyczący prywatnych nadawców komercyjnych, http://www.parliament.gov.sy/arabic/index.php?node=201&nid=16639&ref=tree& (dostęp 2.04.2018).

[177] E. Zisser, *Bi'ism al-abb*..., op. cit., s. 149.

[178] F.N. Ghadry, *Syrian Reform: What Lies Beneath*, „Middle East Quarterly" 2005, Vol. 12, No. 1, http://www.meforum.org/683/syrian-reform-what-lies-beneath (dostęp 2.04.2018).

[179] Human Rights... World Report 2002..., op. cit.

nowała obywateli, szczególnie tych, którzy angażowali się społecznie w zmiany w Syrii, ponieważ ich celem było zniesienie stanu wyjątkowego, a nie jego zawieszenie. W tym samym roku w listopadzie po raz kolejny podjęto decyzję o ułaskawieniu więźniów politycznych. Amnestia objęła grupę 113 osób, wśród których znaleźli się członkowie Ugrupowania Bractwa Muzułmańskiego, irackiej partii Al-Baas, Komunistycznej Partii Syrii (Biuro Polityczne). Część z nich przebywała w więzieniu przez dwadzieścia lat[180].

Powyższe przedsięwzięcia zostały ocenione przez prezydenta pozytywnie. W wywiadzie udzielonym dla „Corriere della Sera" w lutym 2002 roku stwierdził, że zrealizował już część swoich celów (np. prywatne media, uniwersytety). Stwierdził jednak, że pluralizmu istniejącego w innych państwach nie można przenieść do Syrii, ponieważ charakteryzuje się ona odmienną sytuacją i kulturą[181]. Uznał, że nie można wcielać w życie otwartości i rozwoju, gdy brakuje stabilizacji w państwie.

Pomimo pozytywnej autooceny należy stwierdzić, że dwa pierwsze lata prezydentury Baszszara al-Asada nie były przełomowe. Zaproponowane reformy okazały się jedynie zabiegiem marketingowym, a jego wizerunek jako głowy państwa nie był pozytywny, jawił się bowiem jako chwiejny polityk koniunkturalnie zmieniający decyzje. Potwierdził to były wiceprezydent Abd al-Halim Chaddam, który stwierdził: „[...] problem Baszszara polega na tym, że słucha wszystkiego, ale szybko zaprzecza i zapomina. [...] Politycznie Baszszar nie ma spójnej ideologii, zmienia zdanie zgodnie ze swoimi interesami i reżimem"[182].

Zapewnienia prezydenta o demokracji, miłości do ludu i działaniu jako drużyny były pustymi słowami. W bardzo krótkim czasie wrócił w istocie do starych sprawdzonych przez swojego ojca metod i podobnie jak on zaczął budzić strach. Dokonując aresztowań aktywistów społecznych, wysłał Syryjczykom sygnał, że nie będzie tolerował szybkich zmian. Będąc alawitą, wraz z większością współpracowników starał się zachować władzę bez dzielenia się nią z innymi mniejszościami, ponieważ wprowadzenie demokratycznych zmian pociągnęłoby za sobą odejście od klanowości i sektarianizmu, bardzo mocno zakorzenionych w świecie polityki. Poza tym ujawniłoby to różnorodność religijną, narodową i etniczną (za nim poszłyby postulaty o prawa i wolności oraz współudział

---

[180] Human Rights... World Report 2003..., op. cit.

[181] E. Zisser, *Bi'ism al-abb*..., op. cit., s. 182–183.

[182] P. Wilkimson, L. Smith-Spark, *Bashar al-Assad: A ruler shaped by violence, indecision, say former insiders*, https://edition.cnn.com/2013/08/28/world/meast/syria-assad-profile/index.html (dostęp 3.04.2018).

w rządzeniu) zagrażającą bezpieczeństwu państwa i jedności ludu syryjskiego. Demokracja nie szła w parze z ideologią panarabizmu. Przeprowadzanie głębokich reform w różnych dziedzinach życia nie było po myśli jego najbliższego otoczenia, które współpracowało jeszcze z Hafizem al-Asadem. Władze syryjskie kierowały się starą maksymą: „Macie nas i macie stabilność, inaczej będziecie mieć chaos i islamistów”[183].

Tak zwana stara gwardia wspierająca prezydenta za jego atut uznawała brak doświadczenia politycznego i słabo rozwiniętą bazę polityczną. Bali się zmian nie tylko z powodu utraty własnych wpływów politycznych, lecz także wpływów ich dzieci, które podobnie jak oni dążyłyby do zachowania *status quo*. Obawiali się również strat finansowych, co przełożyłoby się na ich poziom życia. Bali się wreszcie o swoje życie. Zmiany nie kalkulowały się zatem ani prezydentowi, ani jego współpracownikom. W konsekwencji odchodzono więc od reform politycznych, dopuszczając jedynie przekształcenia w sferze ekonomii, i to w ograniczonym zakresie. Na radykalne przemiany można było liczyć jedynie w sytuacji całkowitego upadku rządów Baszszara al-Asada i systemu politycznego. Tylko rewolucja w tym względzie byłaby lekarstwem na zmiany.

Baszszar al-Asad w pierwszych latach rządów nie podjął żadnej aktywności na rzecz mniejszości narodowych, etnicznych i religijnych. W działaniach nie uwzględniał, podobnie jak jego ojciec, potrzeb osób należących do różnych grup mniejszościowych. Wyjątek dotyczył jedynie mniejszości alawickiej, która miała uprzywilejowaną pozycję. Na nieszczęście prezydenta społeczeństwo syryjskie, w tym przedstawiciele mniejszości, pod wpływem ruchów w ramach wiosny damasceńskiej i rozwoju innowacji technologicznych (internetu, telewizji satelitarnej, telefonii komórkowej) zaczęło się zmieniać, stając się coraz bardziej świadome warunków politycznych i społecznych, w jakich funkcjonują, oraz coraz odważniejsze w artykułowaniu swoich potrzeb.

---

[183] C. Wieland, *A Decade of Lost Chances: Past and Present Dynamics of Bashar al-Asad's Syria*, „Ortadoğu Etütleri” 2013, Vol. 4, No. 2, s. 11–12, http://www.orsam.org.tr/files/OE/4-2/1.Carsten.pdf (dostęp 3.04.2018).

2. Społeczeństwo syryjskie u progu wojny domowej

2.1. Próby odbudowy syryjskiej opozycji

Sytuacja polityczna i gospodarcza nie zmieniła się po pięciu latach rządów Baszszara al-Asada. Zapowiadane reformy dotyczące szczególnie sfery życia politycznego nie weszły w życie, a ekonomiczne w bardzo ograniczonych zakresie. Nie spełniły się nadzieje, jakie wiązali Syryjczycy z osobą nowego prezydenta. Sytuacja międzynarodowa Syrii uległa pogorszeniu, co związane było z utratą kontroli nad Libanem, rozpoczęciem amerykańskiej kampanii „wojny z terroryzmem" i groźbą ewentualnej inwazji USA na Syrię.

Niecałe pięć lat swoich rządów Baszszar al-Asad podsumował podczas dwóch przemówień. Pierwsze z nich wygłosił do członków Zgromadzenia Ludowego 5 marca 2005 roku, skupiając się w nim jedynie na kwestiach międzynarodowych[184]. Odwołał się ponadto do sprawy Izraela i potwierdził, że pokój z tym państwem jest możliwy po oddaniu przez nie okupowanej ziemi. Zważywszy jednak na brak dobrej woli ze strony Izraela i USA, uznał to za trudne zadanie. Nawiązał również do sprawy palestyńskiej, przyznając Palestyńczykom prawo do odzyskania ich praw oraz do kwestii Libanu i Iraku. Stopniowe wycofywanie z Libanu tłumaczył stabilnością instytucjonalną tego państwa. Za istotne uznał znalezienie winnych śmierci premiera Libanu. Przyznał się także do popełnienia błędów w relacjach bilateralnych z tym państwem, lecz ich nie sprecyzował. Z kolei stabilność i niezależność Iraku uznał za ważny element forum międzynarodowego. Na zakończenie stwierdził, że syryjska polityka zagraniczna opierała się na przyjaźni i wzajemnym szacunku niezależnie, czy były to mocarstwa, czy małe państwa. Uznał, że „[...] obiektywny dialog może rozwiązać wszystkie istniejące problemy"[185]. W trakcie przemówienia miał zasugerować, że do spraw wewnętrznych odniesie się podczas X Regionalnej Konferencji Przywództwa Regionalnego Al-Baas.

Odbyła się ona 6–9 czerwca 2005 roku i przebiegała w atmosferze zagranicznego spisku przeciwko Syrii z powodu zabójstwa premiera Libanu. Spotkanie przedstawicieli partii miało wzmocnić poczucie jedności wewnętrznej.

---

[184] President Assad Parliament Speech, 5.03.2005, http://www.presidentassad.net/index.php?option=com_content&view=article&id=423:president-assad-2005-parliament-speech-march-5-2005&catid=111&Itemid=496 (dostęp 5.03.2018).

[185] Ibidem.

Przyświecało im hasło „Rozwój, odnowienie i reformy" (*Tatwir, tahdits we islah*). Celem kongresu było omówienie kwestii wewnętrznych, a nie zagranicznych. Podczas inauguracji prezydent Syrii wygłosił kolejne przemówienie, uznając to spotkanie za ważny etap w ewolucji syryjskiej polityki. Stwierdził, że Syryjczycy poprzez rewolucję technologiczną zmierzają ku upadkowi kulturowemu, politycznemu i moralnemu, co ma doprowadzić do „zniszczenia tożsamości arabskiej"[186]. Wezwał do stawienia czoła temu problemowi i zaangażowania się partii politycznych, organizacji, intelektualistów i polityków w jego rozwiązanie. Wyraził wiarę, że „[...] idee i nauki partii są nadal aktualne i odpowiadają na interesy ludu i narodu. Wyrażają tęsknotę narodu za jednością, wolnością, sprawiedliwością i rozwojem. Tam, gdzie ich realizacja się nie udała, jednostki ponoszą odpowiedzialność, a nie idea czy ideologia"[187].

W przemówieniu nawiązał do reform finansowych i monetarnych, przyznając, że rozwój gospodarczy napotkał na wiele przeszkód, w tym na słabość struktur administracyjnych, brak wykwalifikowanych osób i wydarzenia międzynarodowe. Wezwał zebranych do określenia celów na przyszłość i rozwiązania palących problemów. Dotyczyło to walki z korupcją, poprawy wskaźników gospodarczych i zajęcia się „[...] negatywnymi praktykami, które hamują nasz postęp i ograniczają nasze plany reform"[188].

Przed konferencją liczono na zmiany przede wszystkim w zakresie ideologii partii Al-Baas, odmłodzenia szeregów ugrupowania oraz wprowadzenia nowej ustawy o partiach politycznych. Do innych kwestii, które miały być przedmiotem obrad, zaliczono zakończenie stanu wyjątkowego, ustanowienie powszechnej amnestii dla więźniów politycznych, możliwość powrotu emigrantów politycznych, przyznanie Kurdom obywatelstwa oraz zawieszenie ustawy nr 49 z 1980 roku.

Zmiany były trudne do przeforsowania, ponieważ większość delegatów reprezentowała „stare" pokolenie. Nie spełniły się oczekiwania związane z przełomowych charakterem tego spotkania. Nie dokonano żadnych zmian doktrynalnych. Odwołano się jedynie do kwestii przyjęcia ustawy o partiach politycznych,

---

[186] President Assad speech before the BASP 10th Regional Conference, 6.06.2005, http://www.presidentassad.net/index.php?option=com_content&view=article&id=422:president-assad-speech-before-the-basp-10th-regional-conference-june-6-2005&catid=111&Itemid=496 (dostęp 5.03.2018).

[187] Ibidem.

[188] Ibidem.

zalecono przejście w kierunku społecznej gospodarki rynkowej oraz wdrożenie planu zwalczania korupcji[189].

Niezadowolenie społeczne wywołane brakiem dialogu i zmian w państwie wpłynęło na uaktywnienie się wśród obywateli postaw wyrażających frustrację i rozczarowanie. Syria znalazła się w dodatku w trudnym położeniu międzynarodowym wywołanym przez napięcia związane między innymi z zabójstwem premiera Libanu i prowadzonym w tej sprawie dochodzeniem, problemami politycznymi z USA, oskarżeniami Syrii o wspieranie terroryzmu i brakiem postępów w rozmowach pokojowych z Izraelem. Zbuntowani Syryjczycy chcieli wykorzystać słabą kondycję władz syryjskich, poza tym zostali ośmieleni przez libańskich sąsiadów, którzy w lutym 2005 roku rozpoczęli masowe protesty w ramach tzw. cedrowej rewolucji.

Uaktywnienie społeczeństwa obywatelskiego w Syrii ma źródło w wydanej 16 października 2005 roku *Deklaracji Damaszku na rzecz narodowych przemian demokratycznych* (*Aelan Dimaszk liltaghjir al-watani al-dimukrati*)[190]. Jej autorzy oskarżyli władze syryjskie o totalitaryzm, kryzys gospodarczy oraz doprowadzenie państwa do izolacji na arenie międzynawowej (zarówno na poziomie państw arabskich, jak i globalnym). Główną tezą tego dokumentu było stwierdzenie, że reżim syryjski stanowi zagrożenie dla mieszkańców Syrii i należy połączyć wysiłki wszystkich ugrupowań, aby doprowadzić do zmian. Wśród postulatów znalazły się kwestie dotyczące:

– wprowadzenia systemu demokratycznego opartego na wolności, suwerenności ludu, wolnych wyborach, równości obywateli (bez względu na grupę etniczną lub narodową lub religię lub sektę lub plemię), rządach prawa i pluralizmie;
– utworzenia nowoczesnego państwa opartego na umowie społecznej i nowej konstytucji, w której w centrum uwagi będzie obywatel;
– państwa świeckiego, w którym islam uznany jest za religię i ideologię większości;
– potępienia ideologii totalitaryzmu, przemocy i wykluczania grup społecznych z życia politycznego; w ocenie autorów deklaracji żadna partia polityczna ani ideologia nie mają prawa uznać swojej roli za wyjątkową i wykluczyć lub prześladować inne;

---

[189] *Al-Muatamar al-Kutri al-aszer we nataidżihi* [X Konferencja Regionalna i jej wyniki], http://www.baath-party.org/index.php?option=com_content&view=article&id=4310:4310&catid=81&Itemid=119&lang=ar (dostęp 6.03.2018).

[190] *SHRC joins „Damascus Declaration"*, The Syrian Human Rights Committee, http://www.shrc.org/en/?p=20217 (dostęp 6.03.2018).

– wprowadzenia nowej ustawy regulującej działalność partii politycznych zapewniającej pluralizm;
– zagwarantowania wolności jednostek, grup i mniejszości narodowych, w szczególności wolność wypowiedzi i praktykowania własnej kultury i języka, oraz respektowania ich praw;
– znalezienia sprawiedliwego, demokratycznego i pokojowego rozwiązania kwestii Kurdów w Syrii, którym należy się równość w traktowaniu w każdej dziedzinie życia (politycznej, kulturowej i społecznej), przywrócenia obywatelstwa, wolności w kultywowaniu języka i kultury;
– zniesienia stanu wyjątkowego (który trwał nieprzerwanie od 1963 r.);
– amnestii dla więźniów politycznych, osób zmuszonych do emigracji oraz anulowania im wyroków;
– zlikwidowania sądów wyjątkowych;
– zniesienia ustawy nr 49 z 1980 roku, która karała śmiercią za przynależność do Ugrupowania Bractwa Muzułmańskiego;
– przeprowadzenia reformy armii syryjskiej, dzięki której przestanie być ona aktywnym uczestnikiem życia politycznego;
– uniezależnienia organizacji pozarządowych, w szczególności związków zawodowych, od dominacji władzy centralnej, partii Al-Baas i służb bezpieczeństwa;
– rozwoju współpracy z państwami arabskimi;
– wyzwolenia Wzgórz Golan i skorygowania kontaktów z Libanem;
– podtrzymania paktów międzynarodowych gwarantujących prawa człowieka, funkcjonowanie w ramach ONZ[191].

Deklarację podpisali przedstawiciele następujących partii politycznych: Kurdyjskiego Sojuszu Demokratycznego, Kurdyjskiego Frontu Demokratycznego w Syrii, Syryjskiej Demokratycznej Partii Ludowej (Hizb asz-Szaab al-Dimukrati as-Suri), Ruchu na rzecz Sprawiedliwości i Odbudowy w Syrii (Ḥarakat al-Adala we al-Bina'a fi Suria), Arabskiego Ruchu Socjalistycznego (Harakat al-Isztirakijjn al-Arab), Arabskiej Rewolucyjnej Partii Pracy (Hizb al-Amal al-Sawri al-Arabi), Narodowego Zgromadzenia Demokratycznego (At-Tadżamma al-Watani ad-Dimukrati), Komitetu na rzecz Ożywienia Społeczeństwa Obywatelskiego, Syryjskiej Partii Przyszłości (Hizb al-Mustakbal as-Suri). Reprezentowali ugrupowania o różnych poglądach politycznych, wśród nich byli Kurdowie, arabscy nacjonaliści, liberałowie, reprezentanci ugrupowań

[191] S. Wikas, *Battling the Lion*..., op. cit., s. 8.

lewicowych i muzułmańskich. Oprócz nich pod deklaracją podpisy złożyły także osobistości z życia politycznego Syrii, w tym między innymi Riad Seif, Jawdat Sa'id, Abd al-Razzaq Id, Samir al-Nashar, Fida Akram al-Haurani, Adil Zakkar, Abd al-Karim al-Dahhak, Haytham al-Maleh, Nayif Qaysiyah, Michel Kilo, Hassan Abd al-Azim, Haytham Manna, Nawaf al-Bashir[192]. Dokument ten był efektem wypracowanego konsensu społecznego i współpracy różnych środowisk. Był w istocie pierwszym aktem, który bezpośrednio dotykał kwestii mniejszości.

Z uwagi na zaangażowanie władz syryjskich w sprawę odrzucenia oskarżeń o zabójstwo premiera Libanu sygnatariusze dokumentu nie zostali aresztowani po jego ogłoszeniu. Dopiero w marcu 2006 roku, po ujęciu Ammara Qurabiego, obrońcy praw człowieka, władze wydały oświadczenie ostrzegające aktywistów przed przekroczeniem tzw. czerwonej linii[193].

Akt ten doczekał się jednak krytyki. Do niezadowolonych należeli nacjonaliści, którzy uznali za zbyt słabe uwypuklenie syryjskiej polityki narodowej i arabskiej. W tym gronie byli także Kurdowie. Za niedostatecznie wyakcentowaną uznali kwestię ich niezależności terytorialnej, w dokumencie była bowiem mowa o jedności ojczyzny i ludu na zasadach równości. Trzeci krytykowany problem dotyczył mniejszości religijnych[194]. Naruszał jedno z podstawowych praw człowieka, a mianowicie wolności wyznania. Al-Tayeb Tizin, profesor filozofii na uniwersytecie w Damaszku, stwierdził, że żadna religia w Syrii nie powinna być faworyzowana i z tego względu zalecał świecki model państwa[195].

Aktywność społeczna Syryjczyków przejawiała się także w opublikowaniu kolejnego aktu, jakim była Deklaracja Bejrut-Damaszek. Została wydana 12 maja 2006 roku jako efekt współpracy 250 syryjskich i libańskich intelektualistów, a wywołana troską o bilateralne kontakty, które pogorszyły się po zabójstwie premiera Libanu Rafika al-Haririego i wynikach śledztwa w tej sprawie. Ze wstępnych danych opublikowanych 21 października 2005 roku wynikało, że w zabójstwo premiera były zamieszane wywiady Libanu i Syrii[196]. Jako inną

---

[192] *Who's who: Damascus Declaration (DD)*, „The Syrian Observer" 2.11.2012, http://syrianobserver.com/EN/Who/24442 (dostęp 6.03.2018); *Syria: Harsh Sentences for Democratic Opposition*, Human Right Watch, 30.10.2008, https://www.hrw.org/news/2008/10/30/syria-harsh-sentences-democratic-opposition (dostęp 6.03.2018).

[193] S. Wikas, *Battling the Lion*..., op. cit., s. 9.

[194] *The Damascus Declaration: Can it offer a gateway for change in Syria?*, 23.11.2005, https://cihrs.org/the-damascus-declaration-can-it-offer-a-gateway-for-change-in-syria/?lang=en (dostęp 5.03.2018).

[195] Ibidem.

[196] D. Commins, D. Lesch, *Historical Dictionary of Syria*, Plymouth 2014, s. XXXII.

przyczynę podpisania powyższej deklaracji wskazywano ogólną słabość władzy syryjskiej wywołaną bliskością armii amerykańskiej w Iraku, polityką prezydenta George'a W. Busha związaną z „wojną z terroryzmem" oraz obawami o interwencję zbrojną USA w Syrii. Wyczerpanie władzy syryjskiej miało także źródła w reorganizacji gabinetu ministrów w lutym 2006 roku, w której wyniku mianowano czternastu nowych ministrów (w tym spraw wewnętrznych, zagranicznych i informacji)[197]. Zagrożeniem dla Baszszara al-Asada była ponadto rosnąca w siłę opozycja na emigracji. Działalność rozpoczął Front Ocalenia Narodowego w Syrii (Dżabhat al-Halas al-Watani fi Suria), którego liderem został Abd al-Halim Chaddam[198], były wiceprezydent i bliski współpracownik Hafiza al-Asada oraz jego syna Baszszara. W ramach tego frontu działało także Ugrupowanie Bractwa Muzułmańskiego.

Autorzy deklaracji, odwołując się na początku do wspólnej przeszłości, postawili na dialog, solidarność i wspólne działanie na rzecz poprawy stosunków między państwami i narodami. Uznano, że powinny się opierać na:

– „poszanowaniu oraz wzmocnieniu suwerenności i niepodległości" obu państw;
– bezwzględnym uznaniu przez władze Syrii suwerenności Libanu, w tym celu powinno się ostatecznie wytyczyć granice państwowe i ustanowić stosunki dyplomatyczne między obu państwami;
– prawie Syrii i Libanu do odzyskania okupowanych przez Izrael ziem wszelkimi dostępnymi środkami;
– potępieniu zabójstw politycznych jako metody radzenia sobie z opozycją i rozwiązywania konfliktów politycznych;
– potrzebie ułatwienia pracy międzynarodowej komisji śledczej w sprawie zabójstwa premiera Libanu;
– ustanowieniu stosunków gospodarczych opartych na przejrzystości, otwartości i uwzględnianiu interesów drugiej strony; domagano się także uwolnienia gospodarek obu państw od systematycznej „grabieży"[199].

W dokumencie postulowano także o wzajemne poszanowanie prawa i wolności człowieka, ustanowienie państwa prawa, wolnych wyborów i władzy opartej na demokracji. Powyższa deklaracja została potępiona przez władze syryjskie.

---

[197] *Syria, Freedom in the World 2008*, https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2008/syria (dostęp 18.03.2018).

[198] Ibidem.

[199] *Ielan Bajrut-Dimaszk* [Deklaracja Bejrut-Damaszek], https://www.achr.eu/new945.htm (dostęp 18.03.2018); H. Varulkar, *The Beirut-Damascus Declaration*, 12.07.2006, http://archive.frontpagemag.com/readArticle.aspx?ARTID=3612 (dostęp 5.03.2018).

Jej autorom zarzucano „zniszczenie narodowych interesów syryjskich”[200], czyli między innymi oskarżenia Syrii o zamordowanie premiera Libanu przed ostatecznym werdyktem międzynarodowej komisji śledczej powołanej do zbadania tej sprawy oraz wezwań do nawiązania stosunków dyplomatycznych, podczas gdy oficjalne stanowisko władz syryjskich w tej sprawie jest pozytywne. Część sygnatariuszy Deklaracji Bejrut-Damaszek dość szybko została aresztowana. Podkreśla się, że była to największa liczba aresztowań od 2001 roku[201]. Wśród pojmanych byli Michel Kilo, Anwar al-Bunni, Mahmoud Mer'i, Sulejman Shammar, Sulejman Achmar, Khalil Hussein, Kamal Labwani, Mahmoud Issa, Fateh Jammous, Ghalem Amer, Muhammad Mahfud, Sefwan Tayfour i Nidal Darwish. Postawiono im wiele zarzutów z kodeksu karnego, a mianowicie osłabianie poczucia narodowego, rozpowszechnianie fałszywych wiadomości (mogących zaszkodzić honorowi państwa i jego statusu, obrazić prezydenta, sąd, wojsko, administrację publiczną), wzbudzanie ekstremistycznych nastrojów etnicznych i religijnych, podżeganie obcego państwa do inwazji na Syrię[202]. W efekcie zostali skazani na pięć do dwunastu lat więzienia. Osadzeni byli źle traktowani, bici, a Anwar al-Bunni w proteście przeciwko aresztowaniu rozpoczął protest głodowy. Syryjscy dziennikarze, Komisja Tymczasowa Deklaracji Damaszku i obrońcy praw człowieka wzywali społeczność międzynarodową do pomocy przy uwolnieniu więźniów i potępienia tych aresztowań. Front Ocalenia Narodowego w Syrii i Ugrupowanie Bractwa Muzułmańskiego wezwali sekretarza generalnego ONZ Kofiego Annana do interwencji w celu powstrzymania represji ze strony władz syryjskich. Parlament Europejski wydał w tej sprawie stosowną rezolucję, wzywając w niej władze syryjskie do uwolnienia aktywistów, którzy podpisali powyższą deklarację, oraz do ponownego rozpatrzenia spraw więźniów politycznych i ich zwolnienia. Naciskali także na władze, by ratyfikowały konwencję w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, nieludzkiego lub poniżającego traktowania bądź karania. W rezolucji zauważono, że poszanowanie

---

[200] Ibidem.

[201] S. Wikas, *Battling the Lion*..., op. cit., s. 9.

[202] *Kilo and Issa Sentenced to Three Years*, „The Syria Monitor” 13.05.2007, http://syriamonitor.typepad.com/news/beirutdamascus_declaration (dostęp 18.03.2018); *Beirut-Damascus Declaration petitioners*, The Syrian Human Rights Watch Committee, http://www.shrc.org/en/?p=20419 (dostęp 18.03.2018); M. Macaulay, *Syria: LRWC troubled by sentencing of Beirut-Damascus Declaration signatories*, Lawyers Rights Watch Canada, https://www.lrwc.org/syria-lrwc-troubled-by-sentencing-of-beirut-damascus-declaration-signatories (dostęp 18.03.2018).

praw człowieka jest elementem przyszłej umowy o stowarzyszeniu Syrii z Unią Europejską[203].

Jeden z dziennikarzy, Ibrahim al-Yousef, przekonywał, że aresztowania nie stłumią głosu ludu, lecz tylko go pobudzą i nie odwrócą uwagi od tego, co się dzieje w Syrii. Uznał, że „[...] każde nowe aresztowanie będzie służyło odwrotnemu (celowi), ponieważ zwiększy gniew w duszach (ludzi) i będzie niczym więcej jak kontynuacją błędów [...] i haniebnych naruszeń"[204]. Odmiennego zdania była syryjska prasa rządowa. Autorów oskarżała o współpracę z amerykańskim rządem oraz zignorowanie tego, co Syria zrobiła dla Libanu. Dziennikarze prasy rządowej zarzucili im sugerowanie zagrożenia Libanu ze strony Syrii przy jednoczesnym zapomnieniu o kwestii Izraela. Dziwili się, że w trudnej sytuacji dla Syrii nie bronili polityki narodowej i panarabizmu[205]. Z autorami Deklaracji Bejrut-Damaszek nie zgadzało się także 117 sygnatariuszy, którzy opublikowali w dzienniku „Al-Hayat" z 1 czerwca 2006 roku stosowne *Oświadczenie intelektualistów syryjskich*[206]. Jego pojawienie się było dowodem braku jedności w grupie opozycjonistów i różnego podejścia do spraw syryjsko-libańskich. Pod dokumentem podpisali się przedstawiciele działający na rzecz praw człowieka oraz osoby zatrudnione w instytucjach kulturalnych i prasowych, między innymi Fayze al-Fawez, Omar Abu Zalam, Rihab al-Bitar i Hassan M. Jusuf, podkreślając, że Deklaracja Bejrut-Damaszek zawierała wiele nieścisłości na temat relacji syryjsko-libańskich. Chcąc pokazać rzeczywisty obraz, stwierdzili, że:

– stosunki bilateralne zostały nadwyrężone z powodu zamordowania premiera Libanu Rafika al-Haririego, „Ukryte palce stojące za zbrodnią" miały stworzyć rozłam między bratnimi państwami;
– wyrażają ubolewanie z powodu wykorzystania prawa międzynarodowego w celu budowania napięcia między obu państwami;
– rezolucja Rady Bezpieczeństwa ONZ nr 1680 jest sprzeczna z literą i duchem Karty Narodów Zjednoczonych;

---

[203] *Syria: Human rights violations*, European Parliament resolution on Syria, P6_TA(2006)0279, 15.06.2006, http://www.europarl.europa.eu/document/activities/cont/200806/20080611ATT31313/20080611ATT31313EN.pdf (dostęp 5.03.2018).

[204] H. Varulkar, *The Beirut-Damascus*..., op. cit.

[205] Ibidem.

[206] *117 Surijan jerddun ala „Aelan Dimaszk-Bajrut": kuatina aadat al-amn .. we intikad li kiua 14 azar* [117 Syryjczyków odpowiada na „Deklarację Damaszek-Bejrut": nasze siły przywróciły bezpieczeństwo... i krytyka pod adresem siły 14 marca], http://daharchives.alhayat.com/issue_archive/Hayat%20INT/2006/60/1/117-نم آلا-تداعا-انتاوق-توريب-قشمد-نالعا-یلع-نودري-ٔايروس-راذآ-14-یوقل-داقتناو.html (dostęp 6.03.2018).

– wyrażają krytykę wobec sojuszu 14 marca (zrzeszającego antysyryjskie ugrupowania polityczne powstałe po śmierci premiera R. al-Haririego) opowiadającego się za odwołaniem prezydenta Libanu Émile'a Lahouda;
– potępiają oświadczenie wydane przez UE w sprawie traktowania przez Syrię swoich obywateli, podczas gdy ona lekceważy warunki, w jakich przebywają uwięzieni w izraelskich więzieniach, zbrodnie popełniane na Palestyńczykach przez zabijanie dzieci i burzenie domów oraz przemilcza łamanie praw człowieka i stosowanie tortur w Iraku (przez żołnierzy amerykańskich).

Na zakończenie sygnatariusze dokumentu wyrazili wiarę „[...] w sprawiedliwość sprawy swojego narodu i niezłomność pozycji ich kraju oraz poczucie odpowiedzialności patriotycznej i narodowej". Zaapelowali do prezydenta Baszszara al-Asada o uwolnienie aresztowanych w związku z podpisaniem deklaracji z 12 maja 2006 roku.

Deklaracje z października 2005 roku i maja 2006 roku, podejmujące kwestie dotyczące reform demokratycznych oraz stosunków syryjsko-libańskich w ich krytycznym momencie, były apelem skierowanym przez obywateli zaniepokojonych rozwojem sytuacji wewnętrznej i zagranicznej do władz syryjskich. Mimo że nie udało się im odnieść sukcesu, wywołali dyskusję wśród Syryjczyków. Władze zaniepokojone ponownym zrywem obywatelskim nie podjęły dialogu, lecz rozpoczęły falę represji. Opozycja, która pokonała w sobie strach przed władzą, po raz kolejny została pobita przez mechanizmy stosowane w państwie policyjnym.

Syryjska opozycja uległa rozbiciu. Podziały związane były przede wszystkim z pochodzeniem narodowym i religijnym, wiekiem oraz regionem pochodzenia aktywistów. Jedną z sił opozycyjnych w Syrii stanowili Kurdowie, którzy przyjęli z nadzieją przejęcie władzy przez Baszszara al-Asada. Szybko jednak okazało się, że była ona przedwczesna. Swoją aktywność w latach 2000–2003 wzmogli członkowie partii Yekîtî (Partiya Yekîtî ya Kurdî li Suriyê). Polegała między innymi na organizacji licznych protestów. Jeden z nich przeprowadzono 10 grudnia 2002 roku, czyli w Międzynarodowy Dzień Praw Człowieka, przed budynkiem syryjskiego parlamentu. Podczas demonstracji wykrzykiwano hasła: „Obywatelstwo dla Kurdów", „Poszanowanie praw człowieka w Syrii", „Dość z zakazem kurdyjskiego języka i kultury". Kolejne miały miejsce przed budynkiem UNICEF-u 25 czerwca 2003 roku, w Międzynarodowy Dzień Dziecka oraz 6 października 2003 roku przed parlamentem syryjskim z okazji upamiętnienia spisu ludności z 1962 roku, na mocy którego pozbawiono część Kurdów obywatelstwa syryjskiego (wówczas do protestujących z partii Yekîtî dołączyli

przedstawiciele innych ugrupowań kurdyjskich)[207]. Partia Yekîtî nie była jedyną aktywną w tym okresie. Poza nią działały na przykład Kurdyjska Partia Demokratyczna Postępu w Syrii (Partiya Demokrat a Pêşverû ya Kurdî li Sûriyê), Kurdyjska Partia Demokratyczna w Syrii (Partiya Demokrat a Kurdî li Sûriyê), Kurdyjska Partia Lewicy w Syrii (Partiya Çep a Kurdî li Sûriyê), Partia Demokratyczna Kurdystanu w Syrii (Partiya Demokrat a Kurdistanê li Sûriyê).

Działacze partyjni domagali się przede wszystkim możliwości nauki własnego języka i rozwoju kultury oraz przyznania obywatelstwa syryjskiego. Nie żądali jednak autonomii terytorialnej, co mogło wynikać zarówno z troski o własne bezpieczeństwo, jak i obaw o aresztowanie[208].

Z perspektywy władzy syryjskiej Kurdowie byli i są zagrożeniem dla integralności państwa, zważywszy na możliwość pozyskania ich życzliwości przez państwa zachodnie w celu wystąpienia przeciwko niej. Stanowisko to miało związek z obserwacją wydarzeń w Iraku, w którym w 2003 roku Amerykanie zdobyli przychylność Kurdów jako sojuszników w walce z Saddamem Husajnem[209]. Efektem inwazji amerykańskiej na Irak było utworzenie autonomicznego, federalnego regionu kurdyjskiego w ramach państwa irackiego. Taka wizja dla Baszszara al-Asada była i jest niebezpieczna, co w konsekwencji skutkowało zwiększeniem represji wobec Kurdów syryjskich.

Sympatyzowanie ze Stanami Zjednoczonymi wywoływało niechęć także u większości arabskiej w Syrii. Otwarcie nazywano ich zdrajcami. Negatywne emocje ujawniły się podczas meczu piłki nożnej w miejscowości Kamiszli 12 marca 2004 roku między lokalną drużyną Al-Dżihad (złożoną nie tylko z Kurdów, lecz także chrześcijan) a arabską Al-Futuwa z Dajr az-Zaur. Kibice ostatniej z nich skandowali: „Niech żyje Saddam Husajn", „Precz ze zdrajcami, kurdyjskimi przywódcami"[210]. Takie zachowanie doprowadziło do eskalacji przemocy, która ze stadionu przeniosła się na ulice miasta. Wzmocnił ją fałszywy komunikat radiowy o śmierci trójki dzieci. Interweniowała policja, która ostrzeliwała Kurdów z ostrej amunicji, zabijając kilka osób. Następnego dnia dziesiątki tysięcy Kurdów wyposażonych w kurdyjskie flagi narodowe wzięło udział

---

[207] J. Tejel, *Syria's Kurds. History, Politics and Society*, London–New York 2009, s. 113–114.

[208] Ch. Sinclair, S. Kajjo, *The Evolution of Kurdish Politics in Syria*, „Middle East Research and Information Project" 31.08.2011, http://www.merip.org/mero/mero083111 (dostęp 4.03.2018).

[209] J. Tejel, *Syria's Kurds*..., op. cit., s. 79–80.

[210] M. al-Kataa, *Azar bejne Kamiszlo we ahdas Al-Kamiszli* [Marzec między powstaniem w Kamiszlo a wydarzeniami w Kamiszli], http://www.m.ahewar.org/s.asp?aid=349534&r=0 (dostęp 4.03.2018).

w pochówku dziewięciu ofiar[211]. Do żałobników zaczęli strzelać policjanci po tym, jak nie dostosowali się oni do rozkazu o niemanifestowaniu z symbolami narodowymi. To doprowadziło do otwartego buntu społeczności kurdyjskiej z całej Syrii[212], który w jej ocenie był „powstaniem" (kurd. *serhildan*), a dla władzy syryjskiej „zamieszkami" lub „rozruchami". Szacuje się, że 13 marca 2004 roku zginęły 23 osoby[213].

Propaganda rządowa przedstawiała te wydarzenia jako bunt Kurdów przeciwko porządkowi publicznemu. W mniej oficjalnych przekazach starano się nadać konfliktowi podłoże narodowe. Agitacja służb bezpieczeństwa wśród przedstawicieli większości arabskiej doprowadziła do wielu ataków, które przybrały formę grabieży, niszczenia mienia i podpaleń. W odwecie Kurdowie atakowali placówki służb bezpieczeństwa, siedziby partii Al-Baas, posterunki policji, a także zniszczyli pomnik Hafiza al-Asada (w mieście Amuda)[214]. Trudno jest jednoznacznie wskazać liczbę zabitych i aresztowanych. Szacuje się, że śmierć poniosły 32 osoby, a 2 tys. zostało aresztowanych[215]. Według innych danych zginęło 40 osób (w tym 33 Kurdów i 7 Arabów)[216]. Część zdecydowała się na wyjazd do irackiego Kurdystanu. Kurdowie obawiali się, że władze postąpią wobec nich podobnie, jak uczyniły to wcześniej w stosunku do przedstawicieli Ugrupowania Bractwa Muzułmańskiego w Hamie. Tak się jednak nie stało, na co z pewnością mogło mieć wpływ stacjonowanie armii amerykańskiej w Iraku[217]. Prezydent Syrii zwyczajnie obawiał się interwencji Amerykanów w przypadku ludobójstwa. Jedynie na kilka godzin aresztowano Merwana Osmana, Ibrahima Xelo, Ebdilsemeda Xelefa, Mesuma Mihemeda (liderów partii Yekîtî) i Mistefę Cumaa (członka Kurdyjskiej Partii Związku Ludowego w Syrii)[218].

Wydarzenia te miały charakter bezprecedensowy, ponieważ mniejszość kurdyjska z całej Syrii po raz pierwszy się zbuntowała. Poza Kamiszli zaczęto

---

[211] *The „Al-Qamishli Uprising": The beginning of a "new era" for Syrian Kurds?*, „Kurd Watch" Report 4, December 2009, s. 6, http://www.kurdwatch.org/pdf/kurdwatch_qamischli_en.pdf (dostęp 5.03.2018).

[212] *Al-Tafasil al-kamila „intifadet 12 azar" al-kurdija fi Suria* [Szczegółowe informacje o kurdyjskim powstaniu 12 marca w Syrii], http://www.newscenter.news/ar/news/view/4567.html (dostęp 4.03.2018).

[213] *The „Al-Qamishli Uprising"...*, op. cit., s. 7.

[214] *Al-Tafasil al-kamila...*, op. cit.

[215] *The „Al-Qamishli Uprising"...*, op. cit., s. 10.

[216] S. Wikas, *Battling the Lion...*, op. cit., s. 17.

[217] *Al-Tafasil al-kamila...*, op. cit.

[218] Nazwiska aresztowanych zostały napisane w języku kurdyjskim. Zob. *The „Al-Qamishli Uprising"...*, op. cit., s. 11.

organizować wiece solidarnościowe w innych miastach z przewagą ludności kurdyjskiej, jak Al-Hasaka, Al-Malikiyah (kurd. Dêrik), Ayn al-Arab (kurd. Kobanî), Ra's al-Ayn (kurd. Serê Kaniyê), Al-Kahtanijja (kurd. Tirbesipîe). Protestowali także kurdyjscy studenci w Damaszku i Aleppo. Ponadto wydarzenia te od czasów masakry w Hamie w 1982 roku były najpoważniejszym sprzeciwem wobec basistowskiej władzy, co było dla niej samej zaskoczeniem. Można zatem domniemywać, że gdyby do Kurdów przyłączyła się wówczas arabska opozycja, władza skupiona w rękach alawitów w Syrii mogłaby stanąć pod znakiem zapytania. Nie powiodło się to jednak, gdyż służby bezpieczeństwa przedstawiały te wydarzenia jako konflikt nie na tle politycznym, ale narodowym. Mimo wszystko próbowano dojść do porozumienia. I tak, 15 marca doszło do rozmów przedstawicieli partii kurdyjskich, mniejszości asyryjskiej oraz przywódców plemion arabskich, podczas których Kurdowie podkreślali, że powstały konflikt nie ma podłoża etnicznego. Dzień później podpisano wspólny apel z udziałem przedstawicieli Kurdów i arabskich organizacji praw człowieka. Jego przewodnią myślą było rozwiązanie konfliktu i zakończenie zamieszek w Kamiszli[219]. Demonstracje zaczęły jednak przybierać charakter narodowy, czego dowodem było noszenie flag Kurdystanu, skandowanie prokurdyjskich haseł oraz niszczenie symboli syryjskich.

Wydarzenia w Kamiszli zaowocowały przyznaniem prezydenta Baszszara al-Asada, że Kurdowie zamieszkują w granicach Syrii. Uczynił to podczas wywiadu udzielonego telewizji Al-Jazeera 3 maja 2004 roku, gdy stwierdził, że naród kurdyjski jest „[...] częścią podstawową syryjskiej struktury społecznej i historii Syrii"[220]. Uznając Kurdów za w pełni zintegrowaną nację z Syryjczykami, dał tym samym sygnał, że kwestia kurdyjska została w państwie syryjskim rozwiązana. Stwierdził, że za zamieszkami z maja 2004 roku nie mogły stać żadne obce państwa z tej racji, że był to spontaniczny protest niemający związku z przywróceniem obywatelstwa syryjskiego Kurdom pozbawionym go w latach 60. XX wieku. Kwestia ta – zdaniem prezydenta – miała znaleźć się w końcowej fazie realizacji[221]. Jak się później okazało, nie było to prawdą, gdyż podczas wystąpienia po wyborze na kolejną prezydencką kadencję w 2007 roku stwierdził, że konsultacje wciąż trwają. Podkreślił jednak, że w Syrii istnieje „konsens

---

[219] *The „Al-Qamishli Uprising"...*, op. cit., s. 9.

[220] President Assad, „Al-Jazeera TV", Interview, 3.05.2004, http://www.presidentassad.net/index.php?option=com_content&view=article&id=108:president-assad-al-jazeera-tv-interview-may-3-2004&catid=96&Itemid=468 (dostęp 6.03.2018).

[221] Ibidem.

narodowy co do potrzeby rozwiązania tego problemu”[222]. Stosowny dekret w tej sprawie uchwalono dopiero w kwietniu 2011 roku.

Po zamieszkach w Kamiszli z marca 2004 roku ponowne zradykalizowanie nastrojów wśród Kurdów miało miejsce w maju i czerwcu 2005 roku w związku ze zniknięciem, a później uroczystościami pogrzebowymi kurdyjskiego duchownego Muhammada Maashuka al-Khaznawiego, który został zabity przez pracowników służb bezpieczeństwa. Stał się problemem dla syryjskich władz, ponieważ krytykował ich działania (szczególnie względem Kurdów), opowiadał się za wprowadzeniem demokracji w Syrii oraz przyznaniem Kurdom praw. Sekretarz generalny partii Yekîtî Hassan Saleh twierdził, że był on „[...] symbolem ludu kurdyjskiego i chciał, aby wszyscy ludzie zjednoczyli się i walczyli pokojowo”[223].

Piętnastego maja 2005 roku przedstawiciele Kurdyjskiego Demokratycznego Związku Partii w Syrii, Kurdyjskiej Partii Lewicy Xeyridîna Murada w Syrii i Yekîtî jako pierwsi protestowali przed sądem bezpieczeństwa w Damaszku w sprawie wydania Muhammada Maashuka al-Khaznawiego[224]. Następnie do protestów doszło w Kamiszli 21 maja 2005 roku. W demonstracji wzięło udział 10 tys. Kurdów chcących dowiedzieć się od władz o miejscu pobytu duchownego[225]. Po upublicznieniu faktu jego śmierci 1 czerwca rozpoczęły się wiece żałobne trwające kilka dni. Piątego czerwca 2005 roku na ulicach Kamiszli pojawiło się 10 tys. osób (głównie Kurdów)[226]. Policja otworzyła ogień do protestujących, którzy domagali się śledztwa w sprawie śmierci duchownego. Ich żądania poparli członkowie Syryjskiego Komitetu Praw Człowieka i Amnesty International, twierdząc, że był on torturowany, w wyniku tego zmarł 30 maja[227].

Demonstracje z 2005 roku w przeciwieństwie do wystąpień kurdyjskich z wcześniejszego roku nie miały charakteru ogólnokrajowego tylko lokalny

---

[222] *Kelimet al-sajid al-rais Baszszar al-Asad li wilaja distorija dżadida bi tarih 19 tammuz 2007* [Przemówienie prezydenta Baszszara al-Asada z okazji kolejnej, nowej kadencji konstytucyjnej, 19 lipca 2007 r.], http://www.presidentassad.net/index.php?option=com_content&view=article&id=1002:19-2007&catid=299&Itemid=469 (dostęp 6.03.2018).

[223] N. Blanford, *A murder stirs Kurds in Syria*, 6.06.2005, https://www.csmonitor.com/2005/0616/p01s03-wome.html (dostęp 6.03.2018).

[224] *The „Al-Qamishli Uprising”...*, op. cit., s. 17.

[225] *Tortured' Kurdish cleric dies in Syria: party officials*, Beirut, June 1 (AFP), https://www.institutkurde.org/en/info/tortured-kurdish-cleric-dies-in-syria-party-officials--1117633710.html (dostęp 6.03.2018).

[226] N. Blanford, *A murder stirs Kurds...*, op. cit.

[227] *Dead Syrian cleric 'was tortured'*, „BBC News” 2.06.2005, http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/4604045.stm (dostęp 5.03.2018); *Kurdish unrest erupts in Syria*, „BBC News” 6.06.2005, http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/4612993.stm (dostęp 5.03.2018).

i ograniczały się jedynie do miasta Kamiszli. Nikt podczas ich trwania nie stracił życia, a liczba aresztowanych oscylowała wokół stu osób, a nie jak w 2004 roku – dwóch tysięcy. W protesty z 2005 roku zaangażowani byli członkowie partii politycznych.

Wystąpienia Kurdów, choć nie zmieniły ich położenia, dały jednak nadzieję na zmiany. Za ich zapowiedź uznano odwołanie się prezydenta Baszszara al-Asada do kwestii kurdyjskiej na X Konferencji Przywództwa Regionalnego Al-Baas (przywrócenie im obywatelstwa Syrii) i mianowanie generała dywizji Mohammada Mansourę (alawity) na szefa Departamentu Bezpieczeństwa Politycznego, miał on bowiem doświadczenia z Kurdami z uwagi na kierowanie oddziałem wywiadu wojskowego w muhafazacie Al-Hasaka w latach 1982–2002[228]. Z więzień wypuszczano Kurdów etapami. Przedstawiciele władz zdawali sobie sprawę, że spełnienie żądań Kurdów byłoby niezgodne z wizją arabskiej jedności państwa. Poza tym poddanie się im dałoby asumpt do dalszych roszczeń z ich strony, jak również innym grupom mniejszościowym.

Podsumowując aktywność mniejszości kurdyjskiej w Syrii, można stwierdzić, że motywację do działania czerpała z sukcesów, jakie odnieśli ich współrodacy zamieszkujący Irak (utworzenie autonomicznego regionu, przyjęcie konstytucji dla tego obszaru). Należy jednocześnie zaznaczyć, że wydarzenia z ich udziałem miały charakter spontaniczny, ich siłą napędową nie były wcale kurdyjskie partie polityczne. Ibrahim Hamidi, korespondent arabskiego dziennika „Al-Hayat", zauważył, że „stabilność Syrii leży w rękach Kurdów. [...] Oni mają wyjątkową pozycję, są zorganizowani, mają tożsamość islamską, wsparcie regionalne za pośrednictwem Kurdów w Turcji, Iraku i Iranu, międzynarodowe wsparcie niektórych krajów europejskich lobbujące na ich rzecz oraz status polityczny z powodu [wzmocnienia pozycji kurdyjskiej] Iraku"[229].

Syryjska opozycja w istocie nie należała do silnych, co miało związek nie tylko z wewnętrznymi podziałami w kraju, lecz także z trudnościami związanymi z zorganizowaniem się w partię polityczną czy organizację albo stowarzyszenie. Prawo syryjskie w tym zakresie zostało tak sformułowane, że bez akceptacji służb bezpieczeństwa organizacje nie mogły formalnie działać. Większość z nich prowadziła zatem aktywność nielegalnie, co było podstawą do aresztowań członków i tym samym paraliżu ich prac.

---

[228] N. Blanford, *A murder stirs Kurds*..., op. cit.

[229] Ibidem.

Jak napisał Seth Wikas, dla działaczy społeczeństwa obywatelskiego X Konferencja była początkiem nowego rozdziału w stosowaniu represji[230]. Przejawem zmian okazało się między innymi zablokowanie działalności forum Jamala al-Atasiego przez służby bezpieczeństwa i aresztowanie Alego Abdallaha i członków forum za przeczytanie oświadczenia od członków Ugrupowania Bractwa Muzułmańskiego zobowiązującego do nieagresji i demokracji.

W ramach represji mieścił się także zakaz podróżowania. Według raportu Syryjskiego Centrum Mediów i Wolności Słowa z 2009 roku wolności podróżowania pozbawiono 417 działaczy politycznych i obrońców praw człowieka[231]. Represjom podlegali także dziennikarze i blogerzy (oraz ich rodziny), którzy odważyli się skrytykować władze syryjskie na łamach prasy i w internecie. Na podstawie danych Human Rights Watch od stycznia 2007 roku do czerwca roku następnego Najwyższy Sąd Bezpieczeństwa Państwa skazał co najmniej dziesięć osób[232].

W pierwszej dekadzie prezydentury Baszszara al-Asada dopuszczano się łamania praw człowieka, stosowania tortur i egzekucji zbiorowych w zakładach karnych. W jednym z więzień w miejscowości Sajdnaja w celu stłumienia zamieszek użyto nawet broni palnej, zabijając więźniów (lipiec 2008 r.). Syryjskie służby bezpieczeństwa pozbawiały zatrzymanych kontaktu z rodziną, adwokatem lub kimkolwiek ze świata zewnętrznego. W więzieniach osadzano również prawników, którzy upublicznili fakt poddania więziennym torturom ich klienta. Stawiano im wówczas zarzut „rozpowszechniania fałszywych informacji". Do grona tego należeli na przykład Anwar al-Bunni (skazany w kwietni 2007 r. na 5 lat więzienia) i Muhammad al-Hassani (skazany w czerwcu 2010 r. na 3 lata więzienia)[233]. Prawników osadzano w zakładach karnych także za szeroko pojętą aktywność na rzecz ochrony praw człowieka w Syrii. Wśród represjonowanych poza wspomnianym wyżej M. al-Hassanim był także Haythama al-Maleha zatrzymany w październiku 2009 roku.

Prezydent Syrii Baszszar al-Asad w pierwszej dekadzie rządów nadal stosował wypróbowane metody swojego ojca w stosunku do oponentów politycznych. Utrzymując w mocy dekret o wprowadzeniu stanu wyjątkowego, zapewniał służbom bezpieczeństwa bardzo szerokie uprawnienia. W trudnym położeniu znaleźli się przede wszystkim aktywiści społeczeństwa obywatelskiego, organizacji broniących praw człowieka, dziennikarze, blogerzy, grupy radykalnego islamu

---

[230] S. Wikas, *Battling the Lion*..., op. cit., s. 14.

[231] Ibidem.

[232] Ibidem.

[233] Ibidem.

i Kurdowie. Najczęściej stawiano im zarzuty „podżegania do walki", „osłabienia poczucia narodowego", „rozpowszechniania fałszywych informacji", „przynależności do tajnej organizacji w celu zmiany statusu ekonomicznego i społecznego państwa", „przeciwstawiania się celom rewolucji", „udziału w nielegalnej organizacji o charakterze międzynarodowym", „podżegania do sekciarskich konfliktów", „zniesławienia kraju", „komunikowania się z obcym państwem i podżeganie go do wszczęcia agresji przeciwko Syrii" czy „posiadania publikacji zabronionej organizacji".

Tolerowanie przez Baszszara al-Asada powyższych zachowań stało w sprzeczności z dokumentami międzynarodowymi, których sygnatariuszem była Syria. Do nich zaliczały się Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych oraz Konwencja w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, nieludzkiego lub poniżającego traktowania bądź karania. Taka postawa była zaprzeczeniem zapowiedzi prezydenta o szanowaniu prawa oraz nieograniczonej miłości i zaufaniu do ludu syryjskiego, wyrażonych w *exposé* w 2000 roku.

2.2. Arabska Wiosna w Syrii. Przyczyny i próby ratowania sytuacji

Arabska Wiosna jest pojęciem publicystycznym, a nie naukowym, odnosi się do niepokojów i protestów społeczeństw w wybranych państwach Afryki Północnej i Bliskiego Wschodu (Tunezja, Egipt, Bahrajn, Jordania, Oman, Maroko, Arabia Saudyjska, Jemen, Libia, Syria, Algieria, Kuwejt, Zjednoczone Emiraty Arabskie, Mauretania, Sudan). Wydarzenia w tej części świata nie rozpoczęły się jednak wiosną, jak sugeruje ich nazwa, ale zimą – w grudniu 2010 roku. Słowo „wiosna" ma tu przede wszystkim wymiar symboliczny, odnoszący się do przebudzenia i zmian[234].

Arabska Wiosna jest przykładem współczesnych ruchów społecznych. Pod tym pojęciem rozumie się zbiorowość ludzi, która działa wspólnie (najczęściej spontanicznie) w celu dokonania zmian społecznych. Poziom jej

[234] Więcej na temat interpretacji pojęć związanych z arabskim przebudzeniem w: P. Osiewicz, *Zmiany społeczno-polityczne w państwach arabskich po 2010 roku. Krytyczna analiza stosowanych pojęć*, „Przegląd Politologiczny" 2014, nr 1, s. 7–17.

zinstytucjonalizowania nie jest wysoki[235]. Według amerykańskiego badacza tej problematyki Roberta E. Parka w kształtowaniu ruchu najpierw dochodzi do niepokojów lub niezadowolenia. „[...] Następnie powstaje pełen przemocy, zagubiony, nieuporządkowany, ale entuzjastyczny i powszechny ruch. Następnie ruch ten przybiera formę: wyłania przywództwo, organizację, formułuje doktryny i dogmaty. W końcu ewentualnie zostaje społecznie zaakceptowany, ugruntowany, zalegalizowany. Ruch więc umiera, ale instytucja pozostaje"[236]. W przypadku kształtowania się ruchu syryjskiego protestu zaistniały pierwsze dwie fazy, natomiast kolejny warunek nie został już spełniony. Syryjski ruch społeczny pozbawiony był jakiegokolwiek przywództwa, choć do tej roli aspirowała Narodowa Rada Syryjska stanowiąca opozycyjny ośrodek władzy na emigracji. Mimo dużych podziałów politycznych, religijnych, etnicznych i narodowych nie była jednak w stanie reprezentować całej opozycji. Niewyłonienie potencjalnego lidera czy liderów miało związek z brakiem zaufania demonstrantów wobec osób delegowanych do jakiejkolwiek władzy. Ponadto mogło to wynikać z faktu, że protesty miały charakter spontaniczny. Nie były wynikiem planu ani nie miały podłoża ideologicznego. W ocenie Manuela Castellsa ruchy społeczne nie zaczynają się od stworzenia programu czy strategii politycznej. Te elementy mogą, ale nie muszą pojawić się później, gdy wewnątrz ruchu lub na jego zewnątrz wyłoni się przywództwo lansujące osobiste, polityczne czy ideologiczne strategie[237]. W Syrii ruch społeczny nie został zalegalizowany. Władze z ogromną brutalnością traktowały uczestników demonstracji, nie pozwalając się temu ruchowi przekształcić w instytucję.

Arabską Wiosnę poprzedzały dekady względnego spokoju i stabilizacji. Wynikało to przede wszystkim z represyjnych rządów silnej ręki stojących na straży oficjalnego pokoju i posłuszeństwa. Dbając o bezpieczeństwo, przywódcy zapominali jednak o podstawowych potrzebach obywateli lub byli głusi na ich żądania. Arabska Wiosna stała się zatem protestem przeciwko nierówności i niesprawiedliwości. Była ruchem będącym odpowiedzią na kryzys „[...] który sprawia, że życie codzienne większości ludzi staje się nie do zniesienia. Napędza je głęboka nieufność do instytucji politycznych na czele społeczeństwa"[238].

---

[235] M. Kowalewski, *Protest miejski. Przestrzenie, tożsamość i praktyki niezadowolonych obywateli miast*, Kraków 2016, s. 163.

[236] M. Nowosielski, *Socjologiczna refleksja na temat ruchów społecznych*, „Przegląd Zachodni" 2011, nr 4, s. 5.

[237] M. Castells, *Sieci oburzenia i nadziei. Ruchy społeczne w erze Internetu*, przeł. O. Siara, Warszawa 2013, s. 25.

[238] Ibidem, s. 209.

Powodem tych wystąpień były przede wszystkim czynniki ekonomiczne, społeczne i polityczne, w tym niezaspokojenie podstawowych potrzeb społeczeństwa. Siłą sprawczą wystąpień okazał się również rozwój nowych technologii w tej części świata (telefonii komórkowej, internetu i portali społecznościowych), który gwarantował dostęp do niezależnych środków przekazu[239] (internet był szczególnie trudnym medium do ocenzurowania, podobnie jak telewizja satelitarna). Dostęp do niekontrolowanej i globalnej informacji sprawił wzrost świadomości politycznej. Ponadto, jak zauważył Manuel Castells, „[...] im szybszy i bardziej interaktywny jest proces komunikacji, tym bardziej prawdopodobne staje się zainicjowanie procesu działania zbiorowego [...]"[240].

Dużą rolę z pewnością odegrały media społecznościowe (dotyczyło to szczególnie Egiptu i Libii, a w mniejszym stopniu Tunezji i Bahrajnu)[241], za ich sprawą uczestnicy protestów byli w stanie zbudować wspólnotę mogącą przezwyciężyć razem strach oraz stworzyć przestrzeń wolności. Facebook, YouTube i Twitter pozwalały na szybką mobilizację i rozpowszechnianie informacji bezpośrednio z miejsc wydarzeń. W krótkim czasie opinia publiczna mogła zapoznać się z tym, czego doświadczali demonstranci. To z kolei umożliwiało środowisku międzynarodowemu wywieranie wpływu na władzę wewnętrzną, która dopuszczała się krwawego tłumienia zamieszek[242]. Internet stał się poniekąd trybuną grup zmarginalizowanych i zaczynem wybuchów społecznych protestów. Według Manuela Castellsa „usieciowione ruchy społeczne" [243] stały się nowym rodzajem ruchów społecznych. Protest w internecie stał się uzupełnieniem realnej rzeczywistości i – jak zaznacza Maciej Kowalewski – czasami trudno go odróżnić od realnej sfery[244].

Na początku manifestacje miały charakter pokojowy i były aktem nieposłuszeństwa obywatelskiego. Protestujący nie od razu domagali się ustąpienia władzy. Ich celem było przede wszystkim dokonanie koniecznych zmian społecznych.

---

[239] H.H. Khondker, *Role of the New Media in the Arab Spring*, „Globalizations" 2011, Vol. 8, No. 5, s. 675–679.

[240] M. Castells, *Sieci oburzenia*..., op. cit., s. 27.

[241] S. Aday, H. Farrell, *New Media and Conflict after the Arab Spring*, United States Institute of Peace, Washington 2012, s. 3; G. Wolfsfeld, E. Segev, T. Sheafer, *Social Media and the Arab Spring: Politics Comes First*, „The International Journal of Press/Politics" 2013, Vol. 18, No. 2, s. 118.

[242] S. Aday, H. Farrell, *New Media and Conflict*..., op. cit., s. 3; F. Jomma, D. Wybranowski, *Media społecznościowe jako źródła kryzysu politycznego*, [w:] *Media społecznościowe. Nowe formy ekspresji politycznej*, red. W. Opioła, M. Popiołek, Toruń 2014, s. 133.

[243] M. Castells, *Sieci oburzenia*..., op. cit., s. 28.

[244] M. Kowalewski, *Protest miejski*..., op. cit., s. 292.

Masowe protesty miały charakter spontanicznego ruchu młodych wiekiem obywateli, którzy doznali głębokiego poczucia krzywdy. Pochodzili z różnych środowisk społeczno-ekonomicznych i byli stosunkowo dobrze wykształceni, z niewielkimi jednak perspektywami na pracę. Mieli świadomość braku szans na awans społeczny czy udział we władzy. Poza mężczyznami w protestach brały udział kobiety. W ich aranżowaniu przedstawiciele różnych partii politycznych nie odgrywali znaczącej roli. Charakterystyczną cechą wystąpień społecznych w ramach Arabskiej Wiosny był także fakt, że na początku nie miały one podłoża religijnego czy ideologicznego. Oznaczało to, że zrodziły się nowe formy współpracy między ludźmi reprezentującymi różne wyznania czy pochodzenie. Ich podstawą była spontaniczna postawa społeczności opartych na sieciowych i bezpośrednich kontaktach.

Władze państw, w których doszło do protestów, reagowały w różny sposób. Pod wpływem presji społecznej ustępowali z zajmowanych stanowisk, na przykład Husni Mubarak dzierżący władzę od 1981 roku w Egipcie, Zajn al-Abidin Ibn Ali rządzący w Tunezji od 1987 roku, obiecywali reformy (Jordania, Maroko, Oman, Arabia Saudyjska, Jemen, Syria, Kuwejt, Zjednoczone Emiraty Arabskie, Mauretania, Sudan) lub stosowali przemoc przeciwko protestującym (Syria, Libia, Jemen, Egipt). Wydarzenia towarzyszące Arabskiej Wiośnie w istocie nie miały precedensu w tej części świata. Doprowadziły do powstania nowej rzeczywistości na poziomie politycznym i społecznym.

Arabska Wiosna przebiegała zgodnie z efektem lawinowym lub domina opisywanym przez Samuela Huntingtona w książce *Trzecia fala demokratyzacji*[245]. Zgodnie z nim udana przemiana demokratyczna w jednym państwie wpływała na przemiany w innym. Efekt ten miał miejsce, ponieważ państwa te miały podobne problemy i uważały, że demokratyzacja jest dobrym rozwiązaniem. Poza tym państwa, które tego doświadczyły, były postrzegane przez inne jako silne oraz jako wzór polityczny i kulturowy[246].

Przyczyny wybuchu Arabskiej Wiosny w państwach ogarniętych falą protestów były bardzo podobne. Różniły się między sobą jedynie natężeniem. Do pierwszej grupy powodów wystąpień społecznych należy zaliczyć te, które miały podłoże polityczne. Wśród nich były: 1) represyjne rządy; 2) system autorytarny – ingerujący we wszystkie sfery życia; 3) rozbudowane, upolitycznione i bezkarne służby bezpieczeństwa; 4) brak rządów prawa, co wiązało

[245] S. Huntington, *Trzecia fala demokratyzacji*, przeł. A. Dziurdzik, Warszawa 2009, s. 108–116.
[246] Ibidem, s. 109.

się między innymi z nieprzestrzeganiem procedur prawnych czy nowelizacją przepisów niezgodnie z prawem, ale interesami władzy; 5) upolitycznienie sądów, aktywność sądów specjalnych i tajnych; 6) pozbawienie prawa do obrony; 7) represjonowanie opozycjonistów, na przykład poprzez stosowanie masowych aresztowań i tortur; 8) łamanie praw człowieka; 9) brak udziału ludu w sprawowaniu władzy; 10) fałszowanie wyborów; 11) oparcie systemu politycznego na koligacjach rodzinnych, klanowych i plemiennych, które stały ponad państwowymi instytucjami i czyniły członków rodzin uprzywilejowaną grupą decyzyjną w państwie; 12) sposób przejmowania władzy – po osobach dzierżących władzę przechodziła na ich dzieci, co miało wpływ na utrzymanie *status quo* i brak nadziei na zmiany; 13) zanik zasady trójpodziału władzy i podporządkowanie wszystkich organów kontroli jednemu ośrodkowi władzy wykonawczej; 14) polityka dyskryminacyjna wobec opozycjonistów, mniejszości narodowych, religijnych i etnicznych na różnych płaszczyznach; 15) osłabianie więzi społecznych i rozbicie poczucia jedności narodowej; 16) nepotyzm i korupcja władzy; 17) delegalizacja związków zawodowych i (części) partii politycznych; 18) wzrost świadomości politycznej obywateli; 19) ograniczone decyzje polityczne mające wpływ na liberalizację w sferze gospodarczej[247].

Druga grupa wystąpień społecznych w państwach Bliskiego Wschodu i Afryki Północnej miała podłoże ekonomiczne. Można do nich zaliczyć: 1) stagnację gospodarczą i pogorszenie sytuacji ekonomicznej większości społeczeństw; 2) rosnące ceny (w szczególności żywności, mieszkań, paliwa, wody i prądy) przy niewzrastających wynagrodzeniach; 3) stagnację w budownictwie mieszkaniowym, która przy szybkim wzroście naturalnym stawała się coraz bardziej dokuczliwym problemem; 4) trudności w dostępie do edukacji i służby zdrowia; 5) pauperyzację społeczeństwa i wzrost liczby osób żyjących poniżej poziomu ubóstwa; 6) wzrost bezrobocia i tym samym utratę zabezpieczenia społecznego; 7) rozwój przestępczości; 8) korupcję i nepotyzm w sferze gospodarki; 9) przywłaszczenie

---

[247] M. al-Shiyuh, *Asbab indilaa sawrat Al-Rabiaa al-Arabi* [Przyczyny wybuchu rewolucji Arabskiej Wiosny], http://middle-east-online.com/?id=146507 (dostęp 11.03.2018); A.Y. Abd Al-Salam, *Asbab kiam sawrat al-Rabiaa al-Arabi* [Przyczyny powstania rewolucji Arabskiej Wiosny], Democratic Arabic Centre, http://democraticac.de/?p=1393 (dostęp 11.03.2018); M.O. Ismail, *Al-Rabiaa al-Arabi we al-Fawda al-Hallaka* [Arabska Wiosna – twórczy chaos), „Mudżallat Kullijat al-Iktisad al-Ilmija" 2013, No. 3, s. 289–290; A. Janahi, *Asbab sawrat al-Rabiaa al-Arabi we hasaisiha we haritat al-tarik al-matluba* [Przyczyny Arabskiej Wiosny, jej charakterystyka oraz drogowskazy na przyszłość], https://www.arabrenewal.info/2010-06-11-14-13-03/60001-أسباب-ثورات-العربية-المطلوبة-وخرائط-الطريق-ومآلاتها.html (dostęp 11.03.2018); F.R. Campante, D. Chor, *Why Was the Arab World Poised for Revolution? Schooling, Economic Opportunities, and the Arab Spring*, „Journal of Economic Perspectives" 2012, Vol. 26, No. 2, s. 168–174.

dóbr państwowych przez elitę rządzącą; 10) konfiskatę dóbr należących do obywateli; 11) wykorzystywanie pozycji przez osoby pracujące w administracji do bezprawnego bogacenia się; 12) tworzenie monopoli kontrolowanych przez władzę centralną lub osoby z nią powiązane; 13) różnice w poziomie rozwoju grup społecznych; 14) defraudację publicznych środków finansowych; 15) kryzys na światowych rynkach finansowych w 2008 roku, który ograniczył wzrost inwestycji zagranicznych na Bliskim Wschodzie; 16) różnice w rozwoju między peryferiami a centrum; 17) wyraźny podział społeczeństwa na grupę bogatych i biednych (znikomy udział klasy średniej); 18) zubożenie rolników w wyniku suszy; 19) przesiedlenia z obszarów wiejskich na biedne przedmieścia miast[248].

Inna grupa przyczyn wystąpień w ramach Arabskiej Wiosny miała charakter psychologiczno-społeczny i była związana z rosnącym poczuciem niesprawiedliwości i upokorzenia, którego doznawali obywatele ze strony władz, co rodziło wśród nich gniew. Według teorii inteligencji emocjonalnej w komunikacji politycznej „[...] złość spełnia funkcję wyzwalacza, a strach – represora"[249]. Złość wzrasta zatem, gdy jednostka zauważa niesprawiedliwość. Strach budzi niepokój, który można pokonać, dzieląc się emocjami z innymi w procesie komunikowania. Gdy w jego efekcie dochodzi do działań zbiorowych i pożądanych zmian, rodzi się entuzjazm, mobilizujący społeczność[250]. Proces ten miał miejsce w społeczeństwach dotkniętych falą wystąpień. Ich niemoc i zmęczenie osiągnęły taki poziom, że potrzeba zmian stała się silniejsza niż strach. Była to zatem mobilizacja emocjonalna. Odzyskanie godności było priorytetem.

Syria była jednym z wielu państw, które doświadczyło „przebudzenia" w 2011 roku. Prezydent Baszszar al-Asad nie wierzył, że obywatele państwa, któremu przewodził, staną przeciwko niemu. Sądził, że syryjska opozycja jest podzielona i niezdolna wręcz do wyjścia na ulice miast. Władze syryjskie uważały, że gdyby jednak doszło do jakichkolwiek wystąpień, to dysponując aparatem ucisku, są w stanie ich aktywność sparaliżować, podobnie jak podczas wiosny damasceńskiej. W wywiadzie udzielonym „Wall Street Journal" w styczniu 2011 roku prezydent Syrii uznał, że wydarzenia, jakie miały miejsce w Tunezji czy

---

[248] M. Al-Shiyuh, *Asbab indilaa sawrat*..., op. cit.; A.Y. Abd al-Salam, *Asbab kiam sawrat*..., op. cit.; M.O. Ismail, *Al-Rabiaa al-Arabi*..., op. cit., s. 289–290; A. Janahi, *Asbab sawrat*..., op. cit.; T. Behr, P. Sasnal, *Still Awake: The Beginnings of Arab Democratic Change. Report of the Polish Institute of International Affairs and the Finnish Institute of International Affairs*, Warszawa 2012, s. 9.

[249] M. Castells, *Sieci oburzenia*..., op. cit., s. 210.

[250] Ibidem.

Egipcie, nie powtórzą się w Syrii[251]. Przyznał, że choć Syria ma więcej problemów niż inne państwa arabskie, jest jednak państwem stabilnym. Uzasadniając swoje stanowisko, powiedział: „[...] mamy bardzo bliski związek z naszym narodem. Do niepokojów dochodzi tylko wtedy, gdy pojawiają się różnice pomiędzy tym, co uważa rząd, a tym, w co wierzy i czego pragnie naród"[252]. Dialog z narodem uznał za jedyną drogę wyjścia z kryzysu na Bliskim Wschodzie. W jego ocenie najpierw należy się nauczyć prowadzenia dialogu, aby był konstruktywny. W Syrii, jak stwierdził, dialog jest prowadzony już od lat za pośrednictwem mediów. Mimo takiego stanowiska w styczniu 2011 roku kilka miesięcy później wydał rozkaz strzelania do demonstrantów, zaprzepaszczając możliwość prowadzenia dialogu, na który tak zwracał uwagę w wywiadzie.

Swój stosunek do obywateli Baszszar al-Asad pokazał w przemówieniach w parlamencie i na uniwersytecie w Damaszku. Trzydziestego marca 2011 roku, w pierwszym przemówieniu od wybuchów protestów, nie odwołał się do proponowanych reform, choć – jak stwierdził – nikt im się nie sprzeciwia[253]. Szybkie tempo ich wprowadzania nie uznał za dobre, ponieważ wpłynęłoby to na ich jakość. W przemówieniu skupił się na przeszłości i teoriach spiskowych leżących u podstaw kryzysu. W jego mniemaniu spiskowcy, których nie nazwał w ten sposób, wzniecając bunt, posłużyli się telewizją satelitarną i internetem. Wykorzystali sektarianizm do zwaśnienia społeczeństwa syryjskiego. Prezydent uznał kryzysy za pozytywne zjawisko, ale tylko w sytuacji, gdy można je kontrolować i wyjść z nich zwycięsko. Dlatego proponował, aby postępować stanowczo i z wielką determinacją w celu uzyskania na koniec pożądanego efektu. Zdławienie buntu uznał za obowiązek narodowy, moralny i religijny. Potwierdził ważną rolę wzmacniania narodowej świadomości patriotycznej, która za sprawą swej siły chroni Syrię przed niepożądanymi zjawiskami. W przemówieniu złożył deklarację, że pozostanie posłuszny i wierny swojemu ludowi i poprowadzi Syrię do jej świetności, ponieważ jest to kochany i dumny kraj oraz niepokonany przez wrogów[254]. Zapewnienie to nie ostudziło jednak nastrojów społecznych.

---

[251] President al-Asad's Interview with Wall Street Journal, January 31, 2011, http://www.presidentassad.net/index.php?option=com_content&view=article&id=173:president-al-assad-s-interview-with-wall-street-journal&catid=103&Itemid=468 (dostęp 11.03.2018).

[252] Ibidem.

[253] *Kelimet as-sajid ar-rais Baszszar al-Asad amame Madżlis asz-Szaab bi tarih 30 azar 2011* [Przemówienie prezydenta Baszszara al-Asada przed Zgromadzeniem Ludowym, 30 marca 2011 r.], http://www.presidentassad.net/index.php?option=com_content&view=category&id=303&Itemid=469 (dostęp 11.03.2018).

[254] Ibidem.

Prezydent nie przekonał Syryjczyków do zmian i dwa dni później ulice miast znów zapełniły się demonstrantami.

W kolejnym przemówieniu wygłoszonym 20 czerwca 2011 roku tym razem na uniwersytecie w Damaszku niezmiennie zapewniał Syryjczyków o swym oddaniu i miłości do każdego syryjskiego obywatela. Jak stwierdził, wiarygodność jest fundamentem jego stosunków z ludem syryjskim[255]. Odnosząc się do wydarzeń w Syrii, stwierdził, że zdecydował się je kontrolować, aby one nie przejęły kontroli. Zaznaczył, że potrzebujących należy słuchać, rozmawiać z nimi i im pomagać. Nie dotyczyło to jednak demonstrantów, którzy osłabiali państwo i nawoływali do sektarianizmu, niebędącego częścią historii ani tradycji Syrii oraz uznanego za przekleństwo dla rozwoju panarabskiej tożsamości. Ponadto prezydent miał zauważyć, że wśród protestujących ukrywali się uzbrojeni ludzie zagrażający bezpośrednio obywatelom i podważający ich poczucie bezpieczeństwo.

Odnosząc się do zmian, stwierdził: „[...] nie ma rozwoju bez stabilności i nie może być reform poprzez zniszczenie, sabotaż lub chaos"[256]. W czerwcowym przemówieniu odwołał się do proponowanych na przyszłość prac. W pierwszym rzędzie zwrócił uwagę na wykorzenienie korupcji i fakt powołania Komisji Antykorupcyjnej. Za konieczne uznał prowadzenie dialogu na różnych szczeblach władzy, nad którym ma czuwać specjalna instytucja, czyli Komisja Dialogu. Prezydent przypomniał zgromadzonym zmiany w ustawodawstwie, które przyjęto do czerwca 2011 roku. Odnosząc się do swoich planów, wspomniał o opracowaniu nowej ustawy o prawie wyborczym, poszerzeniu wolności i odpowiedzialności mediów, zmian w lokalnym prawie administracyjnym oraz konieczności prowadzenia dialogu narodowego. Podobnie jak podczas marcowego przemówienia i w tym podkreślił brak sprzeciwu dla wprowadzenia reform. Społeczeństwu trudno było jednak uwierzyć w dobre intencje prezydenta. Jeszcze przed ich wybrzmieniem 24 marca 2011 roku jeden z anonimowych Syryjczyków stwierdził: „[...] przez lata sądzili, że jesteśmy zadowoleni z malutkich reform, to jest obraźliwe... już nie wierzymy, że ich obietnice pociągają za sobą rzeczywiste zmiany"[257].

---

[255] *Kelimet as-sajid ar-rais Baszszar al-Asad ala mudarradż Dżamiaat Dimaszk bi tarih 20 haziran 2011* [Przemówienie prezydenta Baszszara al-Asada na Uniwersytecie w Damaszku, 20 czerwca 2011 r.], http://www.presidentassad.net/index.php?option=com_content&view=article&id=1091:20-2011&catid=303&Itemid=469 (dostęp 11.03.2018).

[256] Ibidem.

[257] K. Marsh, *Syrian people outraged over government shootings in Daraa*, „The Guardian" 24.03.2011, https://www.theguardian.com/world/2011/mar/24/syria-shootings-daraa-government (dostęp 11.03.2018).

Pierwszym wydarzeniem, które zapoczątkowało „przebudzenie" w Syrii, było samospalenie Hasana Alego Akleha. Do tragedii doszło 26 stycznia 2011 roku, a sam akt miał nawiązywać do samospalenia się Mohameda Bouaziziego w grudniu 2010 roku, co wówczas było bezpośrednim sygnałem do wybuchu Arabskiej Wiosny w Tunezji[258]. Kolejnymi okolicznościami okazały się demonstracje zorganizowane pod ambasadą państw uczestniczących już w wydarzeniach Arabskiej Wiosny. Pierwsza z nich miała miejsce pod placówką dyplomatyczną Tunezji (szybko rozproszona przez syryjskie służby), a druga Egiptu w styczniu 2011 roku. Kolejna była także wyrazem solidarności z Egipcjanami: piętnastoosobowa grupa demonstrowała w dzielnicy Bab Touma w Damaszku, w rezultacie jej członkowie zostali zaatakowani i pobici[259]. Takie podejście do protestantów nie zniechęciło jednak innych przyszłych aktywistów. Z czasem liczba wystąpień zwiększała się, podobnie jak ich uczestników. Wzmagały one i tak już narastający stopień terroru ze strony władz, co miało jednocześnie korelować z wynikami prac specjalnej komisji powołanej przez Baszszara al-Asada, badającej rozwój protestów i możliwości ich zapobiegania. Na podstawie analizy sytuacji w Tunezji i Egipcie członkowie komisji mieli stwierdzić, że powodem upadku władz w tych państwach było niestłumienie demonstracji na początku ich powstania[260].

Według Hassana Abbasa stronami konfliktu w Syrii był rząd oraz instytucje wewnętrzne, a wśród nich:

– aparat represyjny zajmujący się zachowaniem bezpieczeństwa i jednocześnie praktykujący przemoc z wykorzystaniem wszystkich dostępnych środków (siły bezpieczeństwa, grupy paramilitarne – Asz-Szabiha);
– grupy dysydentów, oficerów, żołnierzy;
– siły nieużywające przemocy, czyli protestujący (wśród nich przeważali młodzi mężczyźni reprezentujący miejską klasę średnią związaną z szeroko pojętą kulturą; drugą grupę stanowili aktywiści polityczni i działacze na rzecz praw

---

[258] P. Iddon, *A recap of the Syrian crisis to date*, „Digital Journal" 30.07.2012, http://www.digitaljournal.com/article/329590 (dostęp 11.03.2018); W. Sawah, S. Kawakibi, *Activism in Syria: Between Nonviolence and Armed Resistance*, [w:] *Taking to the Streets: The Transformation of Arab Activism*, red. L. Khatib, E. Lusts, Baltimore 2014, s. 161.

[259] *Syria: Gang Attacks Peaceful Demonstrators; Police Look On*, Human Rights Watch, 3.02.2011, https://www.hrw.org/news/2011/02/03/syria-gang-attacks-peaceful-demonstrators-police-look (dostęp 11.03.2018).

[260] H. Abbas, *The Dynamics of the Uprising in Syria*, „Jadaliyya" 19.10.2011, s. 1, https://cmes.uchicago.edu/sites/cmes.uchicago.edu/files/uploads/Pre-Readings/Hassan%20Abbas%20-%20The%20Dynamics%20of%20the%20Uprising%20in%20Syria%20(19%20October%202011).pdf (dostęp 11.03.2018).

człowieka, przedstawiciele różnych organizacji pozarządowych oraz Kurdowie; poza nimi byli także członkowie plemion pochodzących z południowego Hauranu i wschodniej części Dajr az-Zaur oraz grup religijnych[261]);
– jednostki i z czasem grupy (przebywające w tłumie protestujących) angażujące się w przemoc i próbujące wciągnąć w to innych.

Według Hassana Abbasa ostatnim uczestnikiem konfliktu były „społeczne inkubatory", które dostarczały sobie materialnego i moralnego wsparcia dzięki trwaniu przy władzy (od której zależała ich aktywność)[262]. Dotyczyło to formacji społecznych, które rząd chciał przekształcić w instytucje z nimi związane, aby zapewnić sobie ochronę przed społeczeństwem. Autor owe „społeczne inkubatory" dzielił na kulturowe i ekonomiczne. Do pierwszej z nich zaliczał grupy religijne (szczególnie alawitów powiązanych z władzą państwa), a do drugiej zamożnych obywateli Syrii, którzy dzięki władzy dorobili się majątku. Stali się jej obrońcami z uwagi na to, że jest źródłem i gwarantem pomnażania ich bogactwa, na przykład rodziny Al-Hamshu, Al-Aqqad, Al-Anbouba, Al-Ghreiwati i Al-Asad[263]. Aktywność „społecznych inkubatorów" doprowadziła do radykalizacji postaw społeczności alawickiej, która spotkała się z coraz większym niezrozumieniem ze strony protestujących.

Opozycja syryjska, jak słusznie zauważył prezydent Baszszar al-Asad, nie była jednolita, co skądinąd zarówno sprzyjało władzy, jak i było sporym wyzwaniem dla jej przeciwników. Stanowiła konglomerat różnych organizacji, grup i koalicji, a podziały między nimi przebiegały przede wszystkim na linii „stara"–„nowa" opozycja oraz wzdłuż podziału religijnego, narodowego i etnicznego. W marcu 2011 roku z inicjatywy młodych ludzi ze świata mediów, polityki, działających na rzecz ochrony praw człowieka, powstawały lokalne komitety koordynacyjne (*lidżan al-tansik al-watanijja*) starające się wychodzić poza wszelkie podziały religijne, narodowe czy etniczne. Były to świeckie organizacje skupione wokół haseł wolności i godności. Pierwszy komitet lokalny powstał na przedmieściach Damaszku w Darajja[264]. W 2011 roku w całym państwie funkcjonowało około 70 takich lokalnych komitetów[265]. Poza nimi działały: grupa

---

[261] Ibidem, s. 6.

[262] Ibidem, s. 2–3, 8.

[263] Ibidem, s. 9.

[264] A. Shadid, *Coalition of Factions from the Streets Fuels a New Opposition in Syria*, „The New York Times" 30.06.2011, https://www.nytimes.com/2011/07/01/world/middleeast/01syria.html?_r=2&pagewanted=all (dostęp 11.03.2018).

[265] I. Qaysun, *Al-Masar as-sijasi li as-sawra as-surija minzu tasis Al-Madżlis al-Watani as-Suri wusulan li mufawadat gnif* [Polityczna droga rewolucji syryjskiej od powołania Syryjskiej Rady

Deklaracja z Damaszku (2005), Komitet Generalny na rzecz Rewolucji Syryjskiej (Al-Hai'a al-Amma li as-Sawra as-Surija, 18.08.2011), Ruch Razem na rzecz Wolnej i Demokratycznej Syrii (Harakat ma'an min adżil Suria hurra wa Dimukratija, 23.06.2011), Ruch Młodzieży z 17 kwietnia na rzecz Zmian Demokratycznych w Syrii (Harakat Szabab 17 nisan li at-taghjir al-Dimukrati fi Suria, 2011), Najwyższa Rada Rewolucji Syryjskiej (Al-Madżlis al-ala li as-Sawra as-Surija, 2011), Krajowy Komitet Koordynacyjny ds. Sił Demokratycznych Zmian (Hai'at at-Tansik al-Watanijja li-kiwa at-Taghjir ad-Dimukrati, 6.10.2011)[266]. Ostatnia z wymienionych organizacji stanowiła wyjątek, ponieważ zgadzała się na dialog z władzą syryjską[267]. Krajowy Komitet Koordynacyjny ds. Sił Demokratycznych Zmian był otwarty na porozumienie z rządem pod warunkiem zawieszenia broni, wycofania armii z miast i uwolnienia więźniów politycznych[268].

Wśród grup opozycyjnych znalazła się również Najwyższa Rada ds. Przywództwa Rewolucji Syryjskiej (Al-Madżlis al-ala li Kijadat as-Sawra as-Surija), która powstała 4 września 2011 roku, skupiając 40 rewolucyjnych rad nadzorujących lokalne ośrodki[269]. Była jednym z członków założycielskich Syryjskiej Rady Narodowej (Al-Madżlis al-Watani as-Suri) utworzonej 2 października 2011 roku w Stambule. W jej skład wchodzili przedstawiciele różnych partii politycznych i niezależnych ruchów. W radzie swoją reprezentację mieli Kurdowie, Asyryjczycy, chrześcijanie, szyici i druzowie. Wśród syryjskiej opozycji znalazły się ponadto grupy islamistyczne, takie jak Ugrupowanie Bractwa Muzułmańskiego, syryjscy intelektualiści oraz salafickie grupy z Dajr az-Zaur, Dżisr asz-Szughur i syryjskich miast leżących na pograniczu z Libanem[270]. Do nich w 2014 roku dołączyli członkowie Syryjskiej Rady Islamskiej (Al-Madżlis al-Islami as-Suri)[271].

Narodowej do negocjacji genewskich], http://www.torancenter.org/2017/07/25/ي-سياسيال-راسمل-سأت-ذنم-ةيروسل-ةروثلل (dostęp 13.03.2018).

[266] S. Aita, *Syria Aspirations & Fragmentations*, [w:] *Arab Spring: Negotiating in the Shadow of Intifadat*, red. I.W. Zartman, Athens 2015, s. 6, http://www.ditchley.co.uk/assets/media/Zartman-Aita.pdf (dostęp 21.03.2018).

[267] E. Lundgren-Jörum, *Discourses of a Revolution: Framing the Syrian uprising*, „Ortadoğu Etütleri" 2012, Vol. 3, No. 2, s. 23, http://dergipark.gov.tr/download/article-file/209677 (dostęp 21.03.2018).

[268] *Guide to the Syrian opposition*, 17.102013, http://www.bbc.com/news/world-middle-east-15798218 (dostęp 21.03.2018)

[269] *Al-Madżlis al-ala li kijadat as-Sawra as-Surija* [Najwyższa Rada ds. Przywództwa Rewolucji Syryjskiej], http://carnegie-mec.org/syriaincrisis/?fa=50820 (dostęp 22.03.2018).

[270] R. Slim, *Meet Syria's Opposition*, 2.11.2011, http://foreignpolicy.com/2011/11/02/meet-syrias-opposition (dostęp 22.03.2018).

[271] *Al-Madżlis al-Islami as-Suri* [Syryjska Rada Islamska], http://sy-sic.com/?page_id=9 (dostęp 22.03.2018).

W opozycji do prezydenta stanęli zarówno Kurdowie zrzeszeni w Kurdyjskiej Radzie Narodowej (Encûmena Niştimanî ya Kurdî li Sûriyê) skupiającej piętnaście partii, jak i Turkmenii (zgrupowani Syryjskiej Radzie Turkmenów, Turkmeńskim Bloku Narodowym, Demokratycznym Ruchu Turkmenów Syryjskich).

O mnogości organizacji opozycyjnych świadczy fakt, że w lipcu 2011 roku w Syryjskiej Konferencji na rzecz Ocalenia Narodowego zorganizowanej w Stambule i Damaszku wzięło udział około 400 przedstawicieli syryjskich grup opozycyjnych[272]. W listopadzie 2012 roku utworzono także Narodową Koalicję dla Syryjskich Sił Rewolucyjnych i Opozycji (Syryjska Koalicja Narodowa – Al-i'tilaf al-Watani li-kiwa as-Sawra wa al-Mu'arada as-Surija) łączącą przedstawicieli większości opozycyjnych grup i partii politycznych, w tym Syryjskiej Rady Narodowej, Generalnej Komisji Rewolucji Syryjskiej, lokalnych komitetów koordynacyjnych, Arabskiej Partii Demokratyczno-Socjalistycznej, Ruchu na rzecz Wolnej i Demokratycznej Syrii, Związku Syryjskich Naukowców, Syryjskiego Forum Biznesu, Kurdyjskiej Rady Narodowej czy organizacji turkmeńskich[273]. Koalicja dążyła do obalenia władzy syryjskiej, pociągnięcia do odpowiedzialności osób odpowiedzialnych za zbrodnie przeciwko Syryjczykom oraz zachowania jedności państwa i ludu syryjskiego.

Przełomowe dla przyszłości Syrii były wydarzenia w mieście Dara. Jednym z pierwszych było upokorzenie i pozbawienie godności Aiszy al-Masalmy, z zawodu lekarki, która w rozmowie z koleżanką wyraziła zadowolenie z upadku prezydenta Egiptu – Husniego Mubaraka i nadzieję na równie szybki schyłek rządów Baszszara al-Asada. Ich rozmowa była podsłuchiwana, na skutek tego kobieta została aresztowana i poniżona przez zgolenie włosów[274]. Wiadomość wstrząsnęła mieszkańcami miasta, których dzieci wystąpiły jawnie przeciwko władzy (dotyczyło to grupy dziewiętnaściorga dzieci i nastolatków w wieku od 9 do 15 lat pochodzących ze znamienitych klanów, takich jak Baiazid, Gawabra, Masalma i Zoubi[275]). Incydent miał miejsce 27 lutego 2011 roku. Wówczas uczniowie szkoły Al-Arbaeen na murach budynku szkolnego wykonali graffiti o treści: „Kolej

---

[272] *Suria: szahsijat muarada taakid muatamaran fi Istanbul „li al-inkaz al-watani"* [Syria. Osobistości opozycyjne zwołują konferencję w Stambule „na rzecz Ocalenia Narodowego"], http://www.bbc.com/arabic/middleeast/2011/07/110716_syria_protests_friday (dostęp 22.03.2018).

[273] I. Qaysun, *Al-Masar as-sijasi*..., op. cit.

[274] A. al-Sulejman, *Fi al-asbab al-lati dżaalat: Dara mahd al-sawra* [Przyczyny, dla których Dara stała się kolebką rewolucji), „Orient News" 20.01.2013, http://orient-news.net/ar/news_show/1618/0/قروثل-ا-دهم-اعردـ-تلعجـ-يتلـا-بابسألـا-يف (dostęp 11.03.2018).

[275] H. Macleod, *Inside Deraa*, „Al-Jazeera" 19.04.2011, https://www.aljazeera.com/indepth/features/2011/04/201141918352728300.html (dostęp 11.03.2018).

na ciebie, doktorze", „Precz z Baszszarem al-Asadem"[276]. Zostali aresztowani, a Atef Najib, szef służb Dyrektoriat Bezpieczeństwa Politycznego w Darze (kuzyn prezydenta Syrii), zdecydował o poddaniu części z nich torturom, a innych wysłał do Dyrektoriatu Wywiadu Powietrznego w Damaszku. Rodzice, troszcząc się o los dzieci, wysłali do niego delegację i usłyszeli, że mają o nich zapomnieć, spłodzić nowe, a gdyby nie byli w stanie tego zrobić, to znajdą się w zastępstwie inni mężczyźni[277]. Postawa Atefa Najiba zbulwersowała opinię publiczną, w następstwie doszło do fali protestów. Społeczność zaczęła domagać się godności i honoru. Wykrzykiwano hasła: „Zdrajcą jest ten, kto zabija swój lud", „Śmierć, a nie upokorzenie" czy „Lud syryjski nie da się upokorzyć"[278]. Do demonstrantów na ulicach Dary otworzono ogień. Rozpoczęto pacyfikację miasta, w której śmierć poniosło 49–270 osób[279]. Mieszkańcy innych syryjskich miast, na przykład Homs, Hama (miasta sunnickie), Banjas (miasto sunnickie otoczone przez alawitów zamieszkujących przyległe do niej wioski), Damaszku (ubogie dzielnice Douma, Daraja, Jobar, Moaddamija zasiedlone przez sunnitów), zaczęli okazywać solidarność ze społecznością Dary. Przewodnim hasłem było: „Swoją duszę i krew ofiarujemy ci, Daro", będące inną wersją wcześniejszego sloganu: „Swoją duszę i krew ofiarujemy ci, Baszszarze.

W kwietniu 2011 roku oddano rodzicom ciało jednego z zatrzymanych wcześniej w Darze chłopców – Hamzy al-Khatiba. Został aresztowany pod zarzutem terroryzmu. Jego ciało nosiło oznaki tortur[280]. Poprzez przekazanie ciała chłopca rodzinie chciano pokazać, jak traktuje się przeciwników prezydenta, nawet gdy są to nieletni. Powszechność i długotrwałość tego typu zachowań złożyły się na resentyment, a nawet nienawiść wobec władzy reprezentującej alawitów[281]. Po siedmiu latach od wydarzeń w Darze jeden z jego uczestników, Mouawiya Syasneh,

---

[276] P. Sands, J. Vela, S. Maayeh, *Joined in blood. Atef Najib, a cousin of Bashar Al Assad, was chief of the secret police in Deraa – and is the regime apparatchik thought to have ignited the current Syrian conflict*, „The National" 20.03.2014, https://www.thenational.ae/world/joined-in-blood-1.259560#full (dostęp 11.03.2018).

[277] Ibidem; A. al-Sulejman, *Fi al-asbab al-lati*..., op. cit.

[278] *Szi'arat marhalat at-tasis fi as-sawra as-surija* [Slogany w pierwszym etapie rewolucji syryjskiej], http://orient-news.net/ar/news_show/85891/0/شعارات-تتحرم-في-سياسات-الثورة-السورية (dostęp 11.03.2018).

[279] W. Wilk, *Wojna w Syrii i kryzys humanitarny. Informator dla dziennikarzy*, Warszawa 2016, s. 11.

[280] M. Khalife, *Moustapha Khalifé, militant politique syrien: „Le président-père"*, „Le Monde" 14.06.2011, http://www.lemonde.fr/proche-orient/article/2011/06/14/moustapha-khalife-militant-politique-syrien-le-president-pere_1535842_3218.html#TV3DWiwQJrVEk1cy.99 (dostęp 11.03.2018).

[281] A. al-Sulejman, *Fi al-asbab al-lati*..., op. cit.

stwierdził: „Jestem dumny z tego, co zrobiłem [...]. Widzieliśmy prawdziwe oblicze reżimu, a powstanie zostało wywołane – przynajmniej częściowo – w wyniku naszego rewolucyjnego graffiti”[282].

Fotografia 3. Graffiti w mieście Dara o treści „Kolej na ciebie, doktorze”

Źródło: *Syria's 'graffiti boy' recalls start of deadly conflict*, 14.03.2018, https://www.aa.com.tr/en/life/syrias-graffiti-boy-recalls-start-of-deadly-conflict/1088949 (dostęp 11.04.2018).

Wybuch w przygranicznym mieście Dara nie był przypadkowy. Michel Kilo na łamach gazety „Al-Rai al-Aam” skomentował to w następujący sposób: „[...] dla mnie to nic dziwnego, że protesty wybuchły właśnie tam. To nadgraniczne miasto jest w rozpaczliwej sytuacji, i to już od dawna. Nie ma żadnych możliwości rozwoju, chłopi żyją w biedzie. Ich pola wysychają. Wydarzenia w Tunezji i Egipcie dodały tym ludziom odwagi, by wreszcie zacząć się bronić”[283]. Społeczeństwo Dary, podobnie jak w innych regionach, zostało zapomniane przez władze. W trudnej bytowo sytuacji, potęgowanej w dodatku przez suszę, było zdane samo na siebie. Poza tym władze syryjskie wydały zakaz wiercenia studni artezyjskich, co pozbawiało ich dostępu do wody (pozwolenie mogli otrzymać, jedynie uciekając się do przekupstwa urzędników). Gdy opuszczali swoje domy

[282] *Syria's 'graffiti boy' recalls start of deadly conflict*, 14.03.2018, https://www.aa.com.tr/en/life/syrias-graffiti-boy-recalls-start-of-deadly-conflict/1088949 (dostęp 11.03.2018).

[283] J. Armbruster, *Arabska wiosna. Rewolucja w świecie islamskim*, przeł. R. Kędzierski, Wrocław 2012, s. 97.

i wypalone pola, rodziło się w nich uczucie niezadowolenia i frustracji. Napięcie w tym mieście narastało także za sprawą przedstawicieli władz znanych z brutalności i korupcji, na przykład Atefa Najiba, Fajsala Kalthouma, który w latach 80. XX wieku otrzymał odznaczenie Pistolet Honoru Al-Baas za zasługi w tłumieniu zamieszek w Hamie[284]. Poza tym wpływ na postawę mieszkańców Dary będących sunnitami miała niechęć do prób nawrócenia ich na szyizm. W tym celu stali się obiektem propagandowych haseł nawołujących do religii tego odłamu islamu, między innymi za pośrednictwem imamów, których obligowano do wygłaszania kazań zgodnie z przekazem rządowym. Starano się także wprowadzić zakaz noszenia strojów religijnych na terenie kampusu uniwersyteckiego[285].

Syryjskie władze nie spodziewały się tak zdecydowanego sprzeciwu właśnie w tym miejscu, ponieważ mieszkańcy Dary uchodzili za lojalnych obywateli. Osoby stąd pochodzące zasilały szeregi partii Al-Baas, armii i rządu. Wśród ostatnich znaleźli się Faruk asz-Szara, minister spraw zagranicznych w latach 1984–2006, a od 2006 roku wiceprezydent Syrii; Mahmud az-Zubi, premier Syrii w latach 1987–2000; Fajsal Mekdad, zastępca ministra spraw zagranicznych i reprezentant Syrii w ONZ w latach 2003–2006. Wszyscy byli sunnitami.

Demonstracje i zamieszki, które wybuchły w Darze, rozpoczęły protesty w kurdyjskim mieście Kamiszli (12 marca), a następnie w Damaszku, Al-Hasace, Dajr az-Zaur i Hamie (15 marca)[286]. W kolejnych dniach ulice niemal wszystkich syryjskich miast zapełniły się demonstrantami. Wśród nich byli dziennikarze, pisarze, naukowcy, prawnicy oraz członkowie rodzin osób aresztowanych. Protestujący zamienili hasło „Bóg, Syria, Baszszar, i to wszystko!" na „Bóg, Syria, wolność, i to wszystko!"[287].

Siły bezpieczeństwa reagowały brutalnie i w celu stłumienia protestów używały broni palnej, zabijając i raniąc niezadowolonych Syryjczyków. Temu towarzyszyły także aresztowania, zaginięcia, tortury i morderstwa. Głośnym przypadkiem była śmierć Ibrahima al-Kaszousza, znanego tekściarza i wokalisty towarzyszącego protestującym. Jego ciało odnaleziono 3 czerwca 2011 roku z podciętym gardłem i wyciętymi strunami głosowymi[288]. Pogrzeby ofiar

---

[284] A. al-Sulejman, *Fi al-asbab al-lati*..., op. cit.

[285] Ibidem.

[286] L. Khatib, E. Lusts, *Taking to the Streets: The Transformation of Arab Activism*, Baltimore 2014, s. 161.

[287] J. Zdanowski, *Bliski Wschód 2011: bunt czy rewolucja?*, Kraków 2011, s. 20.

[288] L. Sadiki, *Routledge Handbook of the Arab Spring: Rethinking Democratization*, New York 2015, s. 151, 361, 383; L. Sinjab, *Syria conflict: from peaceful protest to civil war*, „BBC News" 15.03.2013, http://www.bbc.com/news/world-middle-east-21797661 (dostęp 11.03.2018);

Mapa 6. Najważniejsze militarne operacje rządowe w 2011 roku

Źródło: opracowanie własne.

protestów wywoływały kolejne demonstracje, nakręcając spiralę nienawiści. I tak pokojowe demonstracje zmieniły swój charakter. W stosunku do demonstrantów stosowano różne scenariusze. Jeszcze w początkowej fazie protestów mogli być przetrzymywani w areszcie na polecenie pracowników oddziałów bezpieczeństwa przez kilka dni, tygodni lub miesięcy. Mogli też zostać postawieni przed sądem wojskowym (po rozszerzeniu jego jurysdykcji na osoby cywilne na mocy zmiany Wojskowego Kodeksu Karnego), sądami cywilnymi (po rozprawie osoby były wypuszczane lub osadzane w więzieniu), sądem specjalizującym się

M. Slackman, *Syrian Troops Open Fire on Protesters in Several Cities*, „The New York Times" 26.03.2011, https://www.nytimes.com/2011/03/26/world/middleeast/26syria.html (dostęp 11.03.2018); R. Yassin-Kassab *„Kuntu muhti'an dżidan" kuttab jatahaddasunen an Al-Rabiaa al--Arabi baade 5 sanawat* [„Byłem w wielkim błędzie". Publicyści opowiadają o Arabskiej Wiośnie po 5 latach], https://raseef22.com/politics/2016/01/25/كنت-مخطئا-جدا-كتبت-ضد-الربيع-العربي-بعد-5-سنوات/ (dostęp 11.03.2018).

w rozpatrywaniu spraw z zakresu terroryzmu lub sądem polowym wojskowym (ustanowionymi na mocy dekretu nr 109 z 17 sierpnia 1968 r.)[289].

W początkowej fazie wystąpień nie pojawiały się hasła domagające się odsunięcia od władzy Baszszara al-Asada. Społeczeństwo domagało się przeprosin za użycie siły wobec nastolatków w Darze i przeprowadzenia reform. Sytuacja zmieniła się po wejściu w życie dekretu nr 161 z 2011 roku dotyczącego zniesienia stanu wyjątkowego w Syrii. Wówczas władze z jeszcze większą siłą rozprawiały się z demonstrantami. To dopiero zadecydowało o domaganiu się odejścia B. al-Asada z zajmowanego stanowiska. Według opinii opozycjonistki Suhaial al-Atasi z lipca 2011 roku wydarzenia w Syrii były rewolucją wywołaną „[...] przez syryjski lud, który chce powstać i powiedzieć, że są obywatelami, a nie poddanymi, i że Syria należy do wszystkich jej obywateli, a nie tylko rodziny Al-Asad. To rewolucja młodzieży domagającej się wolności i konfrontacji z przemocą i morderstwem. Dzisiaj Syria jest świadkiem walki o wolność przez nieuzbrojonych cywili domagających się odejścia reżimu, który zastosował brutalne metody i nieludzkie represje. Brutalnie atakowali i zabijali protestujących, podczas gdy demonstranci nie mieli nic prócz swoich słów, które miały ich bronić"[290]. W podobnym tonie wypowiadali się członkowie Syryjskiej Rady Narodowej, którzy w Narodowej Karcie Konsensusu z 2011 roku stwierdzili, że wydarzenia w Syrii są rewolucją na rzecz wolności i godności, a Syria powinna być domem dla wszystkich Syryjczyków, którzy mają w niej równe prawa[291].

Analizując powody zachowania społeczności syryjskiej wobec władzy, można odnieść się do teorii Ibn Chalduna, arabskiego filozofa i polityka żyjącego w XIV wieku. Mimo że swoje rozważania opierał na ustroju patrymonialnym, wiele z jego założeń można odnieść do państw o innych ustrojach. Jego teorie mają wartość ponadczasową i charakterystyczne są szczególnie dla państw arabskich.

Podstawą filozofii społecznej i politycznej Ibn Chalduna była idea solidarności, która w jego ocenie stanowiła nieodłączną część ludzkiej natury, będąc niezbędną do zachowania *al-asabijja*, czyli grupy ludzi opartej na związku krwi – rodzinie, rodzie, plemieniu[292]. Dzięki niej ludzie byli w stanie wspierać się

---

[289] Special Report on Counter-Terrorism Law No. 19 and the Counter-Terrorism Court in Syria Counter-Terrorism Court: a Tool for War Crimes, April 2015, s. 5, http://www.vdc-sy.info/pdf/reports/1430186775-English.pdf (dostęp 11.03.2018).

[290] I. Alvarez-Ossorio, *The Syrian Uprising*..., op. cit., s. 27.

[291] Ibidem, s. 30.

[292] J. Bielawski, *Ibn Chaldun*, Warszawa 2000, s. 31, 96.

nawzajem i pomagać w sytuacjach zagrożenia bezpieczeństwa. Według niego spoiwem solidarności była religia. Odnosząc powyższe rozważania do współczesnej sytuacji w Syrii, można stwierdzić, że źródeł wybuchu konfliktu należy szukać właśnie w jej braku. W państwie tym nie został spełniony wspomniany wyżej warunek niezbędny do jej zaistnienia, czyli wspólna religia, która miałaby wpływ na „jedność spojrzenia i jedność przedmiotu (prawdy)"[293]. Mnogość religii pociągała za sobą tworzenie się odrębnych grup, co rodziło współzawodnictwo i wzajemną nienawiść. Każda z nich budziła własne, odrębne poczucie solidarności, stanowiące – według Ibn Chalduna – postrach dla innych grup. W rezultacie władca mógł zostać obalony przez grupy etniczne, religijne będące pod jego kontrolą[294]. Tego obawiał się i Hafiz al-Asad, i Baszszar al-Asad. Aby temu zapobiec, promowali ideologię panarabizmu, która kładła nacisk na jedność w społeczeństwie, czyli przynależność do Arabów. Próbowali zdławić solidarność różnych grup opartych na pokrewieństwie i wspólnej religii, gdyż zdawali sobie sprawę z tego, że integruje ona daną społeczność, wzmacnia ją i pociąga za sobą gotowość niesienia sobie nawzajem pomocy. Taka postawa była niepokojąca dla władz syryjskich, gdyż zagrażała jedności państwa i ludu. Na siłę próbowano stworzyć jedną, silną solidarność (funkcjonującą ponad mniejszymi, grupowymi solidarnościami), opierając się na panarabizmie. Utrzymywano ją dzięki terrorowi, który wywoływał bojaźń i posłuszeństwo. Jednak gdy społeczeństwo zrzuciło z siebie uczucie strachu, wymuszona solidarność przestała istnieć. Ibn Chaldun uważa, że w takiej sytuacji następuje niezgoda, podziały i walka[295]. Pisząc o tym parę wieków wcześniej, w istocie nie mylił się, ponieważ była to jedna z kolejnych przyczyn niepokojów w Syrii powstałych w 2011 roku.

Opierając się zatem na myśli Ibn Chalduna, można przywołać także inny powód zamieszek mający źródło w samej władzy. W jego ocenie osoba, która chciałaby wywierać wpływ na innych, powinna pochodzić spośród nich i tak działać, aby „[...] jeden człowiek nie był w stanie zaatakować drugiego"[296]. Uważał, że władzy towarzyszy współzawodnictwo i rzadko jest oddawana dobrowolnie. Mimo że odnosił swoje rozważania do królestwa, a w Syrii zgodnie z konstytucją była republika, sposób przejmowania władzy był podobny do monarchii. Hafiz al-Asad – niemal jak władca w królestwie – przekazał władzę synowi. Dla

---

[293] Ibidem, s. 107.

[294] Ibidem, s. 108.

[295] Ibidem, s. 96.

[296] H.A. Jamsheer, *Ibn Chaldun i jego Muqaddima. Antologia myśli społeczno-politycznej*, Łódź 2002, s. 65.

Ibn Chalduna przywódca państwa z racji pełnienia tej funkcji czuł się wyróżniony i popadał w samouwielbienie[297]. Monopolizował władzę, nie dzieląc się nią z innymi: „[...] w ten sposób zbiera sławę sam dla siebie i nie pozwala ludowi w niej uczestniczyć"[298]. To nie wpływało korzystnie na kondycję społeczeństwa jako całości, którego potrzeby nie były zauważalne. W ten sposób postępował Baszszar al-Asad, a wcześniej jego ojciec. Obaj w podobny sposób skumulowali władzę, niszcząc poczucie solidarności i wolę innych (z pominięciem własnej grupy religijnej, czyli alawitów). Baszszar nie pozwolił na pełne uczestnictwo społeczeństwa w sprawowaniu władzy. Niszczył społeczne inicjatywy i wszelkie przejawy wolności charakterystyczne dla demokracji (szczególnie w okresie wiosny damasceńskiej).

Prezydentowi Syrii nie udało się spełnić innego warunku niezbędnego do zachowania spokoju w państwie, a który – według Ibn Chalduna – polegał na ochronie ludu przed wzajemną niesprawiedliwością[299]. Alawitów uczynił grupą uprzywilejowaną, niszcząc tym samym zasadę równości wszystkich. Jej niedostatek zrodził poczucie niesprawiedliwości i poniżenia wśród innych mniejszości religijnych, etnicznych i narodowych, czyniąc brak tej zasady kolejnym powodem powstania kryzysu w Syrii. U podstaw destabilizacji społecznej i politycznej w państwie syryjskim leżał także stosunek Baszszara al-Asada do Syryjczyków. Zgodnie z założeniem Ibn Chalduna „przesadna surowość" jest szkodliwa i prowadzi do zniszczenia państwa[300]. Władcę surowego, wymierzającego ciężkie kary i gorliwie szukającego błędów swoich poddanych lud boi się i w celu własnej ochrony oszukuje go, kłamie oraz spiskuje przeciwko niemu, dążąc do jego usunięcia[301]. Poza tym stosowanie kar, w mniemaniu Ibn Chalduna, wywołuje uczucie upokorzenia[302]. Baszszar al-Asad wzmacniał tylko negatywne postawy w większości społeczeństwa (poza alawitami) i czynił niewiele, aby temu zapobiec. Stosował wobec obywateli przemoc, dopuszczając się łamania praw człowieka. Był bezwzględny dla przeciwników politycznych. Do 2011 roku utrzymywał w państwie stan wyjątkowy pozwalający mu na stosowanie nadzwyczajnego ustawodawstwa. Lekceważył tym samym podstawowy fundament filozofii Ibn Chalduna, czyli solidarność. Ponadto prezydent Syrii, mający autorytarną władzę,

---

[297] J. Bielawski, *Ibn Chaldun*..., op. cit., s. 100.

[298] Ibidem.

[299] Ibidem, s. 98.

[300] Ibidem, s. 105.

[301] Ibidem.

[302] H.A. Jamsheer, *Ibn Chaldun*..., op. cit., s. 70.

nie stosował się w działaniach do przyjętych praw politycznych, a to – według Ibn Chalduna – prowadziło do utraty suwerenności[303].

Ostatniej przyczyny powstania zamieszek w Syrii, zgodnie z teorią Ibn Chalduna, można doszukiwać się w braku liberalizmu ekonomicznego. Arabski uczony był przeciwnikiem wtrącania się państwa w sferę gospodarki. Uważał, że raz rozpoczętą ingerencję w tej dziedzinie trudno zatrzymać w odpowiednim czasie[304]. Baszszar al-Asad, stojąc na czele państwa, próbował dokonywać reform ekonomicznych, te jednak były niewystarczające i nie szły w parze ze zmianami w sferze polityki. Nie udało mu się uwolnić gospodarki spod wpływów państwa, co w opinii Ibn Chalduna mogło być przyczyną niezadowolenia społecznego. Brak dobrobytu ludzi, podobnie jak współpracy ekonomicznej, pogłębiał tylko tę postawę, a niesprawiedliwość w dziedzinie ekonomii niszczyła społeczeństwo i państwo, chyląc je ku upadkowi.

Podobne stanowisko co Ibn Chaldun zajął Alexis de Tocqueville. Według niego zatracenie wiary i godności ludzkiej mającej związek z brakiem równości w społeczeństwie uniemożliwiło prowadzenie dialogu społecznego. Jak zauważył: „obraz własnej niedoli i słabości, porównywany stale ze szczęściem i siłą innych ludzi, budzi w jego sercu [człowieka] jednocześnie gniew i strach. Poczucie niższości i zależności poniża go i upokarza”[305]. Stan ten większość Syryjczyków pokonała, przełamując barierę strachu między innymi pod wpływem protestów w innych państwach, podejmując walkę o utraconą wiarę w siebie i ludzką godność.

Analizując przyczyny protestów w Syrii będące początkiem wojny domowej, należy ponadto zwrócić uwagę na znaczenie rozwoju nowych technologii i łatwiejszy dostęp do informacji o zmieniającym się świecie. Obywatele Syrii byli więc w stanie niezależnie skonfrontować własne położenie z innymi, bardziej rozwiniętymi społeczeństwami, bogatszymi i wolnymi. Uzyskana w ten sposób samoświadomość zrodziła poczucie dyskomfortu z powodu braku równości i wywołała zjawisko „rewolucji rosnących oczekiwań” (*revolution of rising expectations*)[306]. Poza tym zmiany w świadomości społecznej i politycznej były treścią nowej podmiotowości politycznej, dzięki której młodzi ludzie stali się ucieleśnieniem narodu i ojczyzny (*al-watan*) oraz elementem jednoczącym

---

[303] Ibidem, s. 107.

[304] Ibidem, s. 49.

[305] A. de Tocqueville, *O demokracji*..., op. cit., s. 39.

[306] F. Fukuyama, *The End of History and The Last Man*, New York 1992, s. 175.

ludność w opozycji do władzy[307]. Pojawił się wówczas „refleksyjny indywidualizm" w zakresie myśli i działań idący w kierunku uwolnienia się od struktur dominujących nad jednostką[308]. To dzięki temu indywidualizmowi, nazywanemu także odruchowym, jednostka negocjuje ze strukturą społeczną (otoczeniem) możliwości (częściowej) emancypacji, nie zmieniając istniejących układów i struktur[309]. Jest ona wzmacniania przez cyberprzestrzeń.

Ponadto młodzi Syryjczycy, którzy wyszli na ulice miast, poczuli się jak *homo sacer* w rozumieniu Giorgia Agambena, czyli pod względem biologicznym byli żywi, ale politycznie – martwi[310]. Ich bunt jawiłby się jako manifestacja bezbronności, głodu i pozbawienia tożsamości politycznej.

Pod wpływem wystąpień społecznych i obaw przed utratą władzy prezydent próbował dokonać reform, które – jak się później okazało – niewiele w istocie zmieniły. Już pod koniec stycznia 2011 roku w wywiadzie udzielonym dziennikarzowi „Wall Street Journal" mówił o potrzebie wewnętrznych zmian w dziedzinach politycznej, ekonomicznej i administracyjnej. Za niezbędną uznał także „modernizację społeczeństwa", co wiązało się według niego z otwarciem umysłów wszystkich obywateli[311]. O konieczności reform i ich aprobaty ze strony władz wspominał także w przemówieniach.

Pod wpływem protestów rząd, na którego czele stał Muhammad Nadżi al-Utrim, 29 marca 2011 roku podał się do dymisji, a 3 kwietnia Adil Ahmad Safar przyjął z rąk prezydenta misję tworzenia nowego rządu (zaprzysiężony 4 kwietnia 2011 r., przetrwał do 23 czerwca 2012 r.). Poza powyższymi zmianami prezydent Syrii zaproponował modyfikacje w prawie. Dotyczyły one zarówno kwestii politycznych, jak i społecznych. Wiele z nich zostało wydanych jednak zbyt późno bez wpływu na ostudzenie społecznych nastrojów w Syrii. Ponadto w wielu przypadkach były to zmiany kosmetyczne, niezmieniające istoty materii. Przykładem mogą być anulowane dekrety o wprowadzeniu stanu wyjątkowego i Sądzie Bezpieczeństwa Państwa, a w ich miejsce przyjęcie ustaw o zwalczaniu

---

[307] S. Hanafi, *The Arab Revolutions: the Emergence of a New Political Subjectivity*, „Contemporary Arab Affairs" 2012, Vol. 5, No. 2, s. 204, https://staff.aub.edu.lb/~sh41/dr_sarry_website/publications/2012_Arab_Revolution_CAA.pdf (dostęp 5.04.2018).

[308] Ibidem, s. 203.

[309] Ibidem.

[310] Więcej na ten temat w: G. Agamben, *Homo Sacer. Suwerenna władza i nagie życie*, przeł. M. Salwa, Warszawa 2008.

[311] President al-Asad's Interview..., op. cit.

terroryzmu[312] i sądzie specjalizującym się w rozpatrywaniu spraw z zakresu terroryzmu w 2012 roku[313]. W pierwszym z nich szeroko zinterpretowano pojęcie terroryzmu, dając władzy większą swobodę rozprawiania się z przeciwnikami politycznymi. Za akt terrorystyczny zgodnie z art. 1 uznano każdą czynność mającą na celu wywołanie paniki wśród ludności, zakłócenie bezpieczeństwa publicznego lub niszczenie infrastruktury państwa. Miała być dokonywana przy użyciu broni, amunicji, materiałów wybuchowych i łatwopalnych, produktów trujących, środków epidemiologicznych lub bakteryjnych. Z kolei za organizację terrorystyczną uważano grupę złożoną już z trzech lub więcej osób, która zamierza popełnić jeden lub więcej aktów terrorystycznych (art. 1). Zarzuty mogły dotyczyć na przykład wspierania terroryzmu, jego finansowania, udziału w demonstracji, kontaktowania się z przeciwnikami za granicą, dostarczania żywności czy leków na tereny opozycji lub wypowiadanie się na Facebooku[314]. Procesy polityczne nie były publiczne, a obrońcy nie wolno było zabierać głosu podczas postępowania[315]. Prawo antyterrorystyczne zakładało konfiskatę mienia (art. 12), wieloletnie kary ciężkich robót (od 10 do 20 lat – art. 5.1, 6.2) i karę śmierci (art. 5.2, 6.2)[316]. Orzekaniem w sprawie przestępstw i zbrodni związanych z terroryzmem zajął się specjalny sąd złożony z trzech sędziów. W ramach jego właściwości znajdowały się sprawy dotyczące osób cywilnych i wojskowych (art. 4)[317]. Przykłady te pokazują zatem, że niewiele się zmieniło postępowanie władz.

Prezydent Baszszar al-Asad, obawiając się aktywności społeczności kurdyjskiej w zaistniałym konflikcie i postrzegając ją jako poważne źródło zagrożenia dla bezpieczeństwa państwa, postanowił zrealizować zapowiadane już od kilku lat ustępstwo wobec niej i w kwietniu 2011 roku wydał dekret nr 49 o przyznaniu Kurdom z muhafazatu Al-Hasaka obywatelstwa Syrii[318]. Akt ten nie zmienił

---

[312] Ustawa nr 19 z 2012 r. o zwalczaniu terroryzmu, http://parliament.gov.sy/laws/Law/k_19_2012.htm (dostęp 5.04.2018).

[313] Ustawa nr 22 z 2012 r. w sprawie powołania sądu specjalizującego się w rozpatrywaniu spraw z zakresu terroryzmu z siedzibą w Damaszku, http://www.parliament.gov.sy/laws/Law/k_22_2012.htm (dostęp 5.04.2018).

[314] *ILAC Rule of Law Assessment report: Syria 2017*, red. M. Ekman, s. 65, http://www.ilacnet.org/wp-content/uploads/2017/10/Syria2017.pdf (dostęp 5.04.2018).

[315] Ibidem, s. 66.

[316] Ustawa nr 19 z 2012 r. o zwalczaniu..., op. cit.

[317] Ustawa nr 22 z 2012 r. w sprawie powołania sądu specjalizującego się..., op. cit.

[318] Dekret ustawodawczy nr 49 z 2011 r. o udzielaniu obywatelstwa syryjsko-arabskiego rejestrowanym w zagranicznych rejestrach Hasaki, http://www.parliament.gov.sy/arabic/index.php?node=201&nid=4451&ref=tree (dostęp 5.04.2018).

jednak diametralnie ich nastawienia wobec prezydenta. Mimo wszystko był wyrazem dostrzeżenia ich obecności na tych ziemiach.

Poza tym aktem kwiecień 2011 roku obfitował w wydanie innych dekretów, które miały załagodzić sytuację w państwie ogarniętym masowymi protestami. Jednym z najważniejszych był dekret nr 161 o zniesieniu stanu wyjątkowego trwającego od 1963 roku[319]. Do innych, równie ważnych, należały akty o zniesieniu Sądu Bezpieczeństwa Państwa[320] oraz prawie do pokojowych demonstracji[321]. Jak stwierdzono w art. 2 ostatniego z nich, wejście tego aktu w życie wypełniało jedno z podstawowych praw człowieka zagwarantowanych w syryjskiej konstytucji. Dotyczyło wolności demonstracji pokojowych przyznanej obywatelowi, partiom politycznym, związkom zawodowym i organizacjom pozarządowym (powołanym zgodnie z prawem – art. 3). W kwietniu 2011 roku Baszszar al-Asad podjął także decyzję o uwolnieniu zatrzymanych, którzy nie popełnili przestępstw przeciwko ojczyźnie i obywatelom, czyniąc to po raz kolejny. Wcześniej, czyli 7 marca, wydał dekret nr 34 o powszechnej amnestii za zbrodnie popełnione przed 7 marca 2011 roku[322]. W pierwszym roku protestów kwestię tej obejmowały także dekrety legislacyjne: nr 61 z maja 2011 roku (odniósł się do zbrodni popełnionych przed 31 maja 2011 r. z wyłączeniem przypadków wymienionych w art. 2)[323], nr 72 z 2011 roku (dotyczył przestępstw popełnionych przed 20 czerwca 2011 r.)[324] oraz nr 124 z 2011 roku (odnoszący się do kar przewidzianych w art. 95 i 96 dekretu nr 30 z 3 maja 2007 r.)[325].

---

[319] Dekret ustawodawczy nr 161 z 2011 r. o zakończeniu stanu wyjątkowego, http://www.parliament.gov.sy/arabic/index.php?node=201&nid=4444&ref=tree& (dostęp 5.04.2018).

[320] Dekret ustawodawczy nr 53 z 2011 r. o zniesieniu Sądu Bezpieczeństwa Państwa, który został zaktualizowany dekretem ustawodawczym nr 47 z 1968 r. wraz z innymi zmianami, http://www.parliament.gov.sy/arabic/index.php?node=201&nid=4441&ref=tree& (dostęp 5.04.2018).

[321] Dekret ustawodawczy nr 54 z 2011 r. o prawie do pokojowej demonstracji obywateli, http://www.parliament.gov.sy/arabic/index.php?node=201&nid=4442&ref=tree& (dostęp 5.04.2018).

[322] Dekret ustawodawczy nr 34 z 2011 r. o powszechnej amnestii za przestępstwa popełnione przed 7 marca 2011 r., http://parliament.gov.sy/laws/Decree/2011/M34_2011.htm (dostęp 5.04.2018).

[323] Dekret ustawodawczy nr 61 z 2011 r. o powszechnej amnestii za zbrodnie popełnione przed 31 maja 2011 r., http://www.parliament.gov.sy/arabic/index.php?node=5586&nid=4432&First=0&Last=17&CurrentPage=0&mid=&refBack= (dostęp 5.04.2018).

[324] Dekret ustawodawczy nr 72 z 2011 r. o powszechnej amnestii za przestępstwa popełnione przed 20 czerwca 2011 r., http://parliament.gov.sy/laws/Decree/2011/M72_2011.htm (dostęp 5.04.2018).

[325] Dekret ustawodawczy nr 124 z 2011 r. w sprawie ogólnej amnestii dla sprawców niektórych przestępstw określonych w dekrecie legislacyjnym nr 30 z 2007 r. dotyczącym osób, które nie odbyły służby wojskowej, http://parliament.gov.sy/arabic/index.php?node=201&nid=4365&RID=-1&Last=9852&First=1&CurrentPage=11&Vld=-1&Mode=&Service=-1&Loc1=&Key1=&SDate=&EDate=&Year=&Country=&Num=&Dep=-1& (dostęp 5.04.2018).

W celu rozwiązania kryzysu wewnętrznego w państwie prezydent wydał pakiet reform dotyczących prawa wyborczego. W tym celu już 5 czerwca 2011 roku została powołana nowa instytucja, której członkom powierzono zadanie przygotowania projektu ustawy o partiach politycznych[326]. W następstwie prac w tym zakresie został wydany dekret legislacyjny nr 101 z 4 sierpnia 2011 roku dotyczący ogólnego prawa wyborczego do Zgromadzenia Ludowego i lokalnych rad[327]. Według art. 20a osoba ubiegająca się o mandat w tych instytucjach musiała posiadać obywatelstwo Syrii od co najmniej dziesięciu lat przed złożeniem wniosku o kandydowanie. Z wymogu tego zostały wyłączone osoby, które uzyskały obywatelstwo na mocy dekretu nr 49 z 2011 roku (dotyczyło to Kurdów). Prawo dawało szerokie uprawnienia muhafizowi (przedstawicielowi władzy centralnej w muhafazacie). Do niego trafiały pisemne prośby o kandydowanie do parlamentu osób, które miały w obowiązku złożenie ich w ciągu 24 godzin w komisji wyborczej (art. 25a). Kandydaci musieli informować Ministerstwo Spraw Wewnętrznych lub policję co najmniej 24 godziny przed planowanym spotkaniem wyborczym (art. 32). Ich kampanie nie mogły zawierać elementów związanych z kwestiami sektarianistycznymi, etnicznymi, plemiennymi (art. 29b). Nowa ustawa nadal dzieliła kandydatów do Zgromadzenia Ludowego i rad lokalnych na dwie grupy: A i B (art. 19). Miesiąc od wydania powyższego aktu prawnego prezydent na mocy dekretu powołał Najwyższą Komisję Wyborczą[328]. Wybory parlamentarne zostały odroczone z maja 2011 roku o 24 miesiące i miały się odbyć w ciągu 90 dni od zatwierdzenia projektu konstytucji w drodze referendum zaplanowanego na 26 lutego 2012 roku[329]. Ostatecznie na mocy art. 1 dekretu nr 113 z 2012 roku datę ich organizacji wyznaczono na 7 maja 2012 roku[330]. Z kolei

---

[326] *Electoral Law Reform in Syria*, Chapter 5, s. 107, przyp. 3, http://syrianexperthouse.org/reports/chapters/english/Chapter5.pdf (dostęp 5.04.2018).

[327] Dekret ustawodawczy nr 101 z 2011 r. – Powszechne prawo wyborcze, http://www.parliament.gov.sy/arabic/index.php?node=201&nid=4397&ref=tree& (dostęp 5.04.2018).

[328] Dekret ustawodawczy nr 374 z 2011 r. w sprawie powołania Najwyższej Komisji Wyborczej i oddziałowych komisji sądowniczych w okręgach wyborczych w muhafazatach, http://parliament.gov.sy/arabic/index.php?node=201&nid=4375&RID=-1&Last=9742&First=0&CurrentPage=11&Vld=-1&Mode=&Service=-1&Loc1=&Key1=&SDate=&EDate=&Year=&Country=&Num=&Dep=-1& (dostęp 5.04.2018).

[329] *Syria parliament election 90 days after new constitution*, February 15, 2012, https://www.reuters.com/article/us-syria-election/syria-parliament-election-90-days-after-new-constitution-idUSTRE81E0N520120215 (dostęp 5.04.2018).

[330] Dekret ustawodawczy nr 113 z 2012 r. ustanawiający datę wyborów członków Zgromadzenia Ludowego na pierwszą sesję ustawodawczą w 2012 r., http://www.parliament.gov.sy/arabic/index.php?node=201&nid=16208&ref=tree& (dostęp 5.04.2018).

wybory na poziomie lokalnym, zgodnie z dekretem nr 391 z 2011 roku, postanowiono przeprowadzić 12 grudnia 2011 roku[331].

Wśród najważniejszych reform było opracowanie i przyjęcie nowego projektu konstytucji. W tym celu na mocy decyzji republikańskiej nr 33 z 2011 roku powołano Komitet Narodowy mający przygotować projekt nowej ustawy zasadniczej Syryjskiej Republiki Arabskiej[332]. Składał się z 29 członków na czele z Mazharem Anbarim.

Przygotowany projekt konstytucji stanowił, jak podkreślono w preambule, „[...] kulminację wysiłków ludu na drodze do wolności i demokracji"[333]. W nim położono duży nacisk na ideologię panarabizmu i bardzo często podkreślano demokratyczny charakter państwa, w którym panują rządy prawa, suwerenność należy do ludu, a wszyscy obywatele są równi wobec prawa i nie mogą być dyskryminowani ze względu na płeć, pochodzenie, język, religię czy przekonania (art. 1, 2, 12, 33, 42, 44, 45, 50, 116, 132). W projekcie zniknęła przewodnia rola partii Al-Baas, którą zastąpił pluralizm polityczny (art. 8). Nowa ustawa zasadnicza, choć odwoływała się do systemu wielopartyjnego, zakazywała jednak zakładania i działalności partii politycznych tworzonych na podłożu religijnym, sektarianistycznym, plemiennym, regionalnym, klasowym i zawodowym oraz dyskryminującym ze względu na płeć, pochodzenie, rasę lub kolor skóry (art. 8.4). Ten przepis zakazywał zatem tworzenia ugrupowań politycznych przez przedstawicieli mniejszości religijnych mimo odniesień do wolności religijnej, która była nadwyrężona przez zakaz aktywności Ugrupowania Bractwa Muzułmańskiego. W projekcie konstytucji zagwarantowano ochronę różnorodności kulturowej społeczeństwa syryjskiego (art. 9), opartej na fundamentach solidarności, współpracy i szacunku dla zasad sprawiedliwości społecznej, wolności i równości (art. 19).

Zgodnie z ustawą zasadniczą kandydat na prezydenta musiał spełniać kilka warunków: mieć ukończone 40 lat, dysponować pełnią praw obywatelskich i politycznych, wyznawać islam, posiadać obywatelstwo syryjskie z racji urodzenia

---

[331] Dekret ustawodawczy nr 391 z 2011 r. w sprawie określenia daty wyborów członków do rad lokalnych, http://www.parliament.gov.sy/arabic/index.php?node=201&nid=4373&RID=-1&Last=10277&First=0&CurrentPage=11&Vld=-1&Mode=&Service=-1&Loc1=&Key1=&SDate=&EDate=&Year=&Country=&Num=&Dep=-1& (dostęp 5.04.2018).

[332] Decyzja republikańska nr 33 z 2011 r. w sprawie utworzenia Komitetu Narodowego na rzecz przygotowania projektu konstytucji dla Syryjskiej Republiki Arabskiej, http://www.parliament.gov.sy/arabic/index.php?node=201&nid=4371&RID=-1&Last=10206&First=0&CurrentPage=11&Vld=-1&Mode=&Service=-1&Loc1=&Key1=&SDate=&EDate=&Year=&Country=&Num=&Dep=-1& (dostęp 5.04.2018).

[333] Konstytucja Syryjskiej Republiki Arabskiej z 27 lutego 2012 r., http://www.parliament.gov.sy/arabic/index.php?node=5518&cat=423& (dostęp 5.04.2018).

(z rodziców będących Syryjczykami od urodzenia, art. 84.2) oraz być w związku małżeńskim z osobą posiadającą syryjskie obywatelstwo (art. 84.4). Kandydat na urząd prezydenta musiał zamieszkiwać przed nominacją na terytorium Syrii co najmniej dziesięć lat bez przerwy (art. 84.5). Nowością w konstytucji było również i to, że kandydat musiał uzyskać poparcie co najmniej 35 członków parlamentu (art. 85.3), a nie jak wcześniej mieć rekomendację Przywództwa Regionalnego Al-Baas. Wprowadzono także kadencyjność prezydenta (z możliwością jednej reelekcji – art. 88, prawo do ponownego ubiegania się o urząd prezydenta, jak określono w art. 155, miało mieć jednak zastosowanie od następnych wyborów prezydenckich, czyli od 2014 r.) i możliwość pociągnięcia go do odpowiedzialności, ale tylko za zdradę (art. 117). Pozycja premiera i rządu nie zmieniła się w porównaniu do konstytucji z 1973 roku. Nowym rozwiązaniem był przepis art. 152 dotyczący obywatelstwa osób pełniących ważne funkcje państwowe. Zgodnie z nim urzędy prezydenta, wiceprezydentów, premiera, wicepremiera i ministra zostały przeznaczone tylko dla osób posiadających obywatelstwo Syryjskiej Republiki Arabskiej (z wyłączeniem osób z podwójnym obywatelstwem). Dotyczyło to także członków Zgromadzenia Ludowego i Najwyższego Sądu Konstytucyjnego. W nowej konstytucji odrzucono odwołania do socjalizmu. Projekt konstytucji został zaaprobowany przez obywateli w drodze referendum, które przeprowadzono 26 lutego 2012 roku. Przy frekwencji 57,4% za przyjęciem projektu głosowało 89,4%, przeciwnego zdania było 9%[334]. Referendum nie objęło jedynie uprawnionych do głosowania zamieszkujących muhafazat Ar-Rakka (teren ten znajdował się pod kontrolą islamistów). Ponadto obywatele z innych muhafazatów mogli oddawać głosy tylko w lokalach referendalnych umieszczonych na obszarze nadzorowanym przez władzę.

Poza zmianami w sferze politycznej prezydent, próbując załagodzić trudne stosunki w państwie i napięcia społeczne, zdecydował o powołaniu do życia organu, przed którym postawiono misję ustanowienia podstaw dialogu narodowego i harmonogramu prac w tym zakresie[335]. Decyzja w tej sprawie miała przezwyciężyć społeczny impas w Syrii i włączyć do dyskusji na temat zmian społecznych, politycznych i ekonomicznych różnych środowisk. Baszszar al-Asad skierował

---

[334] *Suria: 89,4 bi al-mija min al-muszarikin fi al-istifta wafaku ala al-distor* [Syria: 89,4% spośród uczestniczących w referendum opowiedziało się za konstytucją], BBC, 27.02.2012, http://www.bbc.com/arabic/middleeast/2012/02/120227_syria_const_voting_results (dostęp 5.04.2018).

[335] *Ar-Rais al-Asad jasder kararan dżumhorijan jakdi bi taszkil haj'at muhimeteha wadaa al-usis li hiwar watani* [Prezydent al-Asad uchwala decyzję o powołaniu organu, który ma za zadanie tworzenia podstawy na rzecz dialogu narodowego], http://www.discover-syria.com/news/11494 (dostęp 6.04.2018).

wysiłki także w stronę rolników, którzy najbardziej zostali doświadczeni przez klęskę suszy trwającą od 2006 do 2010 roku. W styczniu 2011 roku powołano Narodowy Fundusz na rzecz Pomocy Społecznej obejmujący aktywnością osoby i rodziny w sytuacjach nagłych i klęsk żywiołowych[336]. Ponadto prezydent podjął decyzję o utworzeniu funduszu mającego na celu łagodzenie skutków suszy i klęsk żywiołowych w produkcji rolnej[337].

Ukłonem w stronę rolników był także dekret nr 47 z 3 kwietnia 2011 roku zwalniający ich z odsetek za nieuiszczenie opłaty irygacyjnej za lata 1997–2000 pod warunkiem, że zapłacą ją w ciągu 12 miesięcy od wejścia w życie dekretu (art. 1)[338]. Poza tym pożyczki z Banku Spółdzielni Rolniczej udzielone na cele rolnicze zostały zwolnione od wszelkich odsetek wynikających z umowy i kar za zwłokę w spłacaniu pożyczki (art. 1)[339].

Niezadowolenie społeczne wywołane wzrostem cen na żywność (z powodu suszy) prezydent próbował uspokoić poprzez obniżanie stawek celnych na określone produkty (mleko w proszku, kawę, herbatę, ryż, banany)[340]. Wydał także dekret zwiększający miesięczne wynagrodzenia pracowników cywilnych i wojskowych zatrudnionych w urzędach publicznych, w tym również w jednostkach administracji lokalnej, przedsiębiorstwach i szkołach. Akt ten dotyczył instytucji, w których wkład państwa nie był niższy niż 75% ich kapitału (art. 1)[341]. Pracownikom powyższych placówek zaproponowano do wynagrodzenia netto dodatkowo 1,5 tys. funtów syryjskich (art. 1a). Poza tym osobom, których pensja

---

[336] Dekret ustawodawczy nr 9 z 2011 roku o utworzeniu Narodowego Funduszu na rzecz Pomocy Społecznej, http://www.parliament.gov.sy/laws/Decree/2011/M9_2011.htm (dostęp 6.04.2018).

[337] Dekret ustawodawczy nr 114 z 2011 roku w sprawie stworzenia funduszu na rzecz łagodzenia skutków suszy i klęsk żywiołowych, http://parliament.gov.sy/arabic/index.php?node=201&nid=4381&RID=-1&Last=9894&First=0&CurrentPage=11&Vld=-1&Mode=&Service=-1&Loc1=&Key1=&SDate=&EDate=&Year=&Country=&Num=&Dep=-1& (dostęp 6.04.2018).

[338] Dekret ustawodawczy nr 47 z 2011 r. w sprawie zwolnienia rolników z grzywny wynikającej z opłat irygacyjnych, http://www.parliament.gov.sy/arabic/index.php?node=201&nid=4453&ref=tree& (dostęp 6.04.2018).

[339] Dekret ustawodawczy nr 120 z 2011 r. w sprawie zwolnienia pożyczek udzielonych przez Spółdzielczy Bank Rolny na cele rolnicze od wszelkich odsetek wynikających z umowy oraz kary za opóźnienia z nich wynikające, http://www.parliament.gov.sy/arabic/index.php?node=201&nid=4376&ref=tree& (dostęp 6.04.2018).

[340] Dekret ustawodawczy nr 70 z 2011 r. w sprawie nowelizacji stawek celnych ujętych w tabelach taryf celnych, http://parliament.gov.sy/arabic/index.php?node=201&nid=4474&RID=-1&Last=9663&First=9&CurrentPage=13&Vld=-1&Mode=&Service=&Loc1=&Key1=&SDate=&EDate=&Year=&or=%20ORDER%20BY%20%20service&Country=&Num=-1&Dep=-1&src=203& (dostęp 6.04.2018).

[341] Dekret ustawodawczy nr 40 z 2011 r. w sprawie zwiększenia płac i opłat, http://www.parliament.gov.sy/arabic/index.php?node=5589&cat=4461 (dostęp 6.04.2018).

po podwyżce (o 1,5 tys. funtów syryjskich) nie przekraczała 10 tys. funtów syryjskich, dodano jeszcze 30% do wynagrodzenia (art. 1b), a gdy przekraczała 10 tys. funtów syryjskich – 20% (art. 1c). Podniesiono także minimalne wynagrodzenie dla pracowników sektora prywatnego, spółdzielczego i mieszanego (nieobjętych ustawą nr 50 z 2004 r.) do 9765 funtów syryjskich miesięcznie (art. 3). Prezydent Syrii zadbał także o emerytów (wojskowych i cywilnych), przyznając im dodatek do emerytury w wysokości 1,5 tys. funtów syryjskich, a później do całej emerytury dodatkowo 25% (art. 1a, 1b)[342]. Z kolei na podstawie dekretu nr 42 z 2011 roku zdecydowano o wzroście dochodu netto zwolnionego od podatku do kwoty 10 tys. z 5 tys. funtów syryjskich, które obowiązywało od 2003 roku[343].

Pomimo powyższych zabiegów mających na celu podniesienie poziomu życia oraz zwiększenie swobód obywatelskich Syryjczycy nie dali się zwieść prezydentowi. Znając syryjskie realia życia, zdawali sobie sprawę z faktu, że uchwalane prawo jest martwe, *propter non usum*, czyli traci moc z powodu jego nieużywania. W Syrii obserwowano zjawisko niestosowania lub nieprzestrzegania w praktyce przyjętych dekretów czy ustaw, a nawet konstytucji. Przedstawiciele syryjskiej inteligencji podkreślali, że władze kłamią i nie wprowadzą żadnych reform. W ich mniemaniu korupcja i dyktatorskie rządy są zaprzeczeniem transparentności w życiu politycznym i społecznym oraz wolności słowa[344]. Protesty obywateli zatem nie ustały.

Brutalny stosunek władz wobec niezadowolonych obywateli skutkował nie tylko trudną sytuacją wewnątrz państwa, lecz także izolacją regionalną i międzynarodową. W sierpniu 2011 roku ambasadorów w Syrii odwołały między innymi Arabia Saudyjska, Kuwejt i Bahrajn. W listopadzie 2011 roku Turcja zawiesiła transakcje handlowe z Syrią i zamroziła aktywa jej rządu. Prezydent Iranu Mahmud Ahmadienzad zaapelował do władz syryjskich o podjęcie dialogu z opozycją. Z kolei przedstawiciele władz Kataru i Arabii Saudyjskiej wezwali przywódcę Syrii do przeprowadzenia reform w celu zachowania bezpieczeństwa i stabilności w regionie[345]. W podobnym tonie wypowiedziała się także Liga Państw Arabskich. W październiku 2011 roku państwa członkowskie tej organizacji potępiły

---

[342] Dekret ustawodawczy nr 41 z 2011 r. w sprawie emerytur wojskowych, https://groups.google.com/forum/?hl=ja&nomobile=true#!topic/syrianlaw/KSnNUmgBmIc (dostęp 6.04.2018).

[343] Dekret ustawodawczy nr 42 z 2011 r. w sprawie nowelizacji ustawy nr 24 z 2003 r. dotyczącej progów podatku dochodowego, http://www.parliament.gov.sy/arabic/index.php?node=5582&cat=4459&& (dostęp 6.04.2018).

[344] I. Alvarez-Ossorio, *The Syrian Uprising*..., op. cit., s. 26.

[345] N. Mozes, *Pro- and Anti-Assad Camps Share Concerns Over Syria's Possible Disintegration Into Separate Sectarian*, *Ethnic Entities*, Inquiry & Analysis series No. 887, September 28, 2012,

syryjski rząd wykorzystujący siłę przeciwko protestującym, a 15 listopada Liga zawiesiła członkostwo Syrii. Następnie wcieliła w życie sankcje ekonomiczne wobec niej za niedostosowanie się władz syryjskich do ultimatów Ligi dotyczących zakończenia przemocy, podjęcia dialogu narodowego i wpuszczenia do Syrii arabskich obserwatorów. Drugiego grudnia 2011 roku Liga nałożyła karę na władzę Syrii w postaci zakazu współpracy z firmami rządowymi nadzorującymi handel ropą naftową i projektami wydobywczymi.

Podobnie jak Liga Państw Arabskich również Unia Europejska nałożyła na Syrię kary gospodarcze (embargo na ropę naftową, ograniczenie inwestycji, zamrożenie aktywów syryjskiego banku centralnego w UE, zakaz handlu szlachetnymi metalami i luksusowymi towarami oraz ograniczenia wywozowe w zakresie sprzętu i technologii). Dotyczyły także konkretnych osób odpowiedzialnych bezpośrednio za stosowanie represji, w tym prezydenta Baszszara al-Asada, Mahira al-Asada, Alego Mamluka, Atefa Najiba czy Hafiza Machlufa[346]. Lista wzrosła do 257 nazwisk i 71 podmiotów. Pierwszą sankcję UE nałożyła 9 maja 2011 roku. Podobnie uczyniły Stany Zjednoczone. Ósmego kwietnia 2011 roku prezydent USA Barack Obama w specjalnym oświadczeniu potępił politykę Baszszara al-Asada i stosowanie przemocy wobec obywateli[347]. Wezwał także władze syryjskie do poszanowania podstawowych wolności (słowa, zrzeszania się, zgromadzeń). Następnie zgodnie z zarządzeniem prezydenta USA z 29 kwietnia 2011 roku wprowadził sankcje o charakterze gospodarczym, które dotknęły także osobistości ze sfery wojskowości: Mahira al-Asada, Atefa Najiba, Alego Mamluka[348]. Na kolejne osoby, w tym prezydenta i sześciu wysokich urzędników, sankcje nałożono 18 maja 2011 roku, co miało związek z ciągłym stosowaniem represji wobec demonstrantów[349]. Dzień później prezydent USA podczas

---

https://www.memri.org/reports/pro-and-anti-assad-camps-share-concerns-over-syrias-possible-disintegration-separate (dostęp 6.04.2018).

[346] Council Decision 2013/255/CFSP of 31 May 2013 concerning restrictive measures against Syria, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1521627773811&uri=CELEX%3A02013D0255-20170927 (dostęp 6.04.2018).

[347] Statement from the President on the Violence in Syria, April 8, 2011, https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2011/04/08/statement-president-violence-syria (dostęp 6.04.2018).

[348] Executive Order 13572 of April 29, 2011 Blocking Property of Certain Persons with Respect to Human Rights Abuses in Syria, https://www.treasury.gov/resource-center/sanctions/Programs/Documents/13572.pdf (dostęp 6.04.2018).

[349] Wśród nich byli: wiceprezydent Syrii Farouk al-Sharaa, premier Adel Safar, minister spraw wewnętrznych Mohammed al-Shaar, minister obrony Ali Habib Mahmoud, dyrektor wywiadu wojskowego Abdul Fatah Qudsiya, szef Dyrektoriatu Bezpieczeństwa Politycznego Mohammed Dib Zaitoun. Zob. Executive Order 13573 – Blocking Property of Senior Officials of the Government of Syria, Barack Obama, The White House, May 18, 2011, https://obamawhitehouse.archives.

przemówienia zaproponował Baszszarowi al-Asadowi wsparcie demokratycznych przemian albo ustąpienie z zajmowanego urzędu[350]. Ponadto określił warunki, które powinna spełnić władza, a mianowicie natychmiastowe zaprzestanie strzelania do protestujących, pozwolenie społeczeństwu na pokojowe demonstracje, uwolnienie więźniów politycznych, wstrzymanie nieuprawnionych aresztowań, wydanie pozwolenia dostępu do wybranych miast (w tym Dary) dla osób monitorujących przestrzeganie praw człowieka w Syrii oraz rozpoczęcie dialogu w celu demokratyzacji państwa. Niedostosowanie się do nich, zgodnie z sugestią amerykańskiego prezydenta, miało skutkować zwiększoną izolacją państwa syryjskiego i presją międzynarodową na zmianę władz w Syrii. W związku z niezaprzestaniem zarówno przemocy wobec protestujących, jak i łamania praw człowieka w Syrii prezydent Barack Obama ogłosił w oświadczeniu z 18 sierpnia 2011 roku nałożenie bezprecedensowych sankcji w celu finansowego pogłębienia izolacji władzy Baszszara al-Asada[351]. Następnie w tym samym dniu wydano zarządzenie, na podstawie którego zamrożono aktywa członków rządu syryjskiego podlegające jurysdykcji USA oraz zabroniono dokonywania nowych inwestycji w Syrii przez Amerykanów, wywozu i sprzedaży wszelkich usług na rzecz Syrii, importu ropy naftowej i produktów roponośnych z terenów Syrii, udzielania darowizn czy kupna nieruchomości w USA[352]. Czwartego lutego 2012 roku prezydent USA stwierdził, że Baszszar al-Asad stracił jakąkolwiek legitymizację społeczną i tym samym nie powinien sprawować dalej władzy. Wezwał społeczność międzynarodową do współpracy w celu pomocy Syryjczykom przed brutalnością ich władzy[353].

Poza sankcjami Unia Europejska 8 marca 2011 roku przyjęła specjalny program „Partnerstwo dla demokracji i wspólnego dobrobytu z państwami

---

gov/the-press-office/2011/05/18/executive-order-13573-blocking-property-senior-officials-government-syri (dostęp 6.04.2018).

[350] Remarks by the President on the Middle East and North Africa, May 19, 2011, https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2011/05/19/remarks-president-middle-east-and-north-africa (dostęp 6.04.2018).

[351] Statement by President Obama on the Situation in Syria, August 18, 2011, https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2011/08/18/statement-president-obama-situation-syria (dostęp 6.04.2018).

[352] Executive Order 13582 – Blocking Property of the Government of Syria and Prohibiting Certain Transactions with Respect to Syria, Barack Obama, The White House, August 18, 2011, https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2011/08/18/executive-order-13582-blocking-property-government-syria-and-prohibiting (dostęp 6.04.2018).

[353] Statement by the President on Syria, February 4, 2012, https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2012/02/04/statement-president-syria (dostęp 6.04.2018).

południowośródziemnomorskimi"[354]. Zaproponowała w nim udzielenie pomocy finansowej państwom uczestniczącym w wydarzeniach Arabskiej Wiosny, opiewającej w latach 2012–2013 na 5,7 mld euro pochodzących ze środków Europejskiego Instrumentu Partnerstwa i Sąsiedztwa[355]. Pomoc zaoferował także Europejski Bank Inwestycyjny (6 mld euro)[356] oraz Europejski Bank Rozwoju i Odbudowy. Ponadto we wrześniu 2011 roku UE w ramach programu „Support for Partnership, Reform and Inclusive Growth" zagwarantowała 350 mln euro na lata 2011–2012[357].

Radzie Bezpieczeństwa ONZ w 2011 roku nie udało się przyjąć rezolucji potępiającej rozwój krwawych wydarzeń w Syrii i nakładających sankcję na syryjskie władze. W październiku nie powiodło się to z uwagi na weto Rosji i Chin[358]. W lutym i lipcu 2012 roku[359] oraz w maju 2014 roku[360] również powyższe państwa zablokowały przyjęcie rezolucji. Oba państwa wspierały Baszszara al-Asada.

Syryjski prezydent od początku konfliktu mógł liczyć na wsparcie ze strony Iranu, a także Hezbollahu działającego w południowym Libanie. Z władzą Baszszara al-Asada (reprezentującą alawitów należących do odłamu islamu szyickiego) łączyło je wspólne wyznanie, czyli szyizm, oraz współpraca polityczna, gospodarcza i militarna. Miało to związek z planem stworzenia regionu kontrolowanego przez szyitów rozciągającego się od Iranu do Libanu, który nosi

---

[354] Joint Communication to the European Council, the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions: A Partnership for Democracy and Shared Prosperity with the Southern Mediterranean Brussels, COM (2011) 200 final, Brussels, 8 March 2011, https://ec.europa.eu/research/iscp/pdf/policy/com_2011_200_en.pdf (dostęp 6.04.2018).

[355] J. Zając, *Unia Europejska wobec Bliskiego Wschodu po Arabskiej Wiośnie*, „Krakowskie Studia Międzynarodowe" 2012, nr 1, s. 320.

[356] J. Zdanowski, *Bliski Wschód 2011*..., op. cit., s. 194.

[357] EU response to the Arab Spring: new package of support for North Africa and Middle East, Brussels, 27.09.2011, http://europa.eu/rapid/press-release_IP-11-1083_en.htm?locale=en (dostęp 6.04.2018).

[358] Security Council Fails to Adopt Draft Resolution Condemning Syria's Crackdown on Anti-Government Protestors, Owing to Veto by Russian Federation, China, 4.10.2011, https://www.un.org/press/en/2011/sc10403.doc.htm (dostęp 6.04.2018).

[359] Security Council Fails to Adopt Draft Resolution on Syria as Russian Federation, China Veto Text Supporting Arab League's Proposed Peace Plan, 4.02.2012, https://www.un.org/press/en/2012/sc10536.doc.htm (dostęp 6.04.2018); Security Council Fails to Adopt Draft Resolution on Syria That Would Have Threatened Sanctions, Due to Negative Votes of China, Russian Federation, 19.07.2012, https://www.un.org/press/en/2012/sc10714.doc.htm (dostęp 6.04.2018).

[360] Referral of Syria to International Criminal Court Fails as Negative Votes Prevent Security Council from Adopting Draft Resolution, 22.05.2014, https://www.un.org/press/en/2014/sc11407.doc.htm (dostęp 6.04.2018).

nazwę Szyickiego Półksiężyca (Al-Hilal al-Szi'i)[361]. Projekt ten nie jest jednak do zaakceptowanie przez pozostałe sunnickie państwa arabskie, co ma wpływ na nieporozumienia i napięcia w regionie oraz rywalizację. Kolejnym czynnikiem mającym wpływ na poparcie działań Baszszara al-Asada przez Iran była i jest jego wrogość wobec Izraela i tym samym antyamerykańskie nastawienie. Powyższe elementy zdecydowały o irańskiej pomocy militarnej dla Syrii w postaci uzbrojenia, przeszkolenia, przekazywania informacji wywiadowczych, a nawet wsparcia bojówek w walkach z opozycją[362].

W 2011 roku lud syryjski okazał dużą odwagę, domagając się zmian w państwie. Mimo uciemiężenia potrafił przeciwstawić się władzy i postanowił walczyć o swoją godność. Władze syryjskie mimo zapewnień o dążeniu do dialogu nie podjęły rozmów z opozycjonistami. Okazało się, że podziały sektarianistyczne, etniczne i narodowe stały się silniejsze niż dążenie do życia w pokoju. Jest to trudne do zrozumienia, tym bardziej że Bliski Wschód był miejscem narodzin trzech monoteistycznych religii. Tolerancja i poszanowanie innych powinny być zatem czymś naturalnym. Choć wystąpienia Syryjczyków nie doprowadziły do zmian politycznych, zaowocowały rewolucją w świadomości ludzi.

Bezkompromisowość polityki Baszszara al-Asada wobec obywateli Syrii, brutalne tłumienie protestów, stosowanie terroru wobec ludności cywilnej, uczucie bezkarności prezydenta i brak jednomyślności społeczności międzynarodowej wobec kryzysu w Syrii sprawia, że *casus* syryjski może być precedensem dla innych przywódców państw. Prezydent Syrii pokazał, że w celu utrzymania władzy nic ani nikt go nie powstrzyma.

2.3. Narodziny konfliktu o charakterze sektarianistycznym

Większość konfliktów miała bądź będzie miała podłoże religijne, narodowe czy etniczne. Według Radosława Zenderowskiego konflikt religijny należy

---

[361] Autorem tego pojęcia jest król Jordanii Abdullah II, który sformułował je w 2004 r. Odnosi się ono do współpracy państw połączonych wspólną religię. Do Półksiężyca należą Irak, Iran, Syria i Liban. Zob. *Young prince in a hurry*, „The Economist" 9.01.2016, https://www.economist.com/news/briefing/21685467-muhammad-bin-salman-gambles-intervention-abroad-and-radical-economic-change-home (dostęp 6.04.2018).

[362] B. Barfi, *The Real Reason why Iran Backs Syria*, „The National Interest" 24.01.2016, http://nationalinterest.org/feature/the-real-reason-why-iran-backs-syria-14999 (dostęp 11.03.2018); A. Pearson, *Syria conflict: What do the US, Russia, Turkey and Iran want?*, „Deutsche Welle" 21.12.2017, http://www.dw.com/en/syria-conflict-what-do-the-us-russia-turkey-and-iran-want/a-41211604 (dostęp 11.03.2018).

postrzegać jako rodzaj konfliktu kulturowego i etnicznego[363]. Religia, w ocenie Aleksandra Posern-Zielińskiego, jest specyficzną wartością etniczną, „[...] stając się czymś w rodzaju narodowej ideologii, staje się istotnym elementem podtrzymującym często zagrożoną tożsamość. Przybiera ona postać swoistego elementu rdzennego, podstawowego, tj. takiego, który staje się fundamentem budowy etniczności"[364]. Religia może stać się zatem zarówno bezpośrednią, jak i pośrednią przyczyną powstawania konfliktów. Może być także elementem wzmacniającym konflikt.

Konflikt religijny, jak już wyżej zaznaczono, jest częścią konfliktu kulturowego, przez który rozumie się „[...] niechęć, wrogość lub walkę między stykającymi się ze sobą zbiorowościami o odmiennych kulturowo sposobach życia"[365]. Konflikty kulturowe, w których występują czynniki etniczne, jak również religijne według Radosława Zenderowskiego wchodzą w dziesięć typów relacji między sobą, z czego pierwsze trzy określane są mianem konfliktu etnoreligijnego, kolejne trzy – konfliktu religijnego bez uwzględnienia elementu etnicznego, dwa następne – konfliktu etnicznego bez czynnika religijne, i dwa ostatnie – konfliktu kulturowego bez znamion konfliktów religijnego i etnicznego[366].

Konflikt religijny jest także rodzajem konfliktu etnicznego. Wśród teoretyków nie ma jednak zgodności, czy konflikt religijny będący rodzajem konfliktu etnicznego jest skorelowany z konfliktem społecznym. Lech M. Nijakowski określa ten ostatni jako „[...] wydarzenie, które charakteryzuje się gwałtowną polaryzacją zbiorowości wywołaną niezgodnymi czy nawet zdecydowanie wykluczającymi się interesami. Tym, co jest typowe w konfliktach społecznych, to chęć, a często realna możliwość wykorzystania siły przez co najmniej jednego uczestnika wydarzeń. [...] Konflikt społeczny przekształca stosunki społeczne i ingeruje przez to również w układy polityczne i ekonomiczne, ale nie jest determinowany przez sprawy gospodarcze czy narodowe albo państwowe. Dominują w nim kwestie społeczne, które tkwią w nim jako przyczyna i pojawiają się na końcu jako jego rezultat"[367].

---

[363] R. Zenderowski, *Konflikt etniczny, konflikt religijny, konflikt etnoreligijny*, „Athenaeum. Polskie Studia Politologiczne" 2013, t. 38, s. 49.

[364] A. Posern-Zieliński, *Etniczność. Kategorie. Procesy etniczne*, Poznań 2005, s. 24.

[365] *My już jesteśmy zjedzeni... Rola i znaczenie prawosławia w konflikcie etnicznym w Dolinie Preszewa*, red. R. Zenderowski, Warszawa 2010, s. 52.

[366] R. Zenderowski, *Konflikt etniczny...*, op. cit., s. 51.

[367] L.M. Nijakowski, *Domeny symboliczne. Konflikty narodowe i etniczne w wymiarze symbolicznym*, Warszawa 2006, s. 24–25.

Źródeł wewnętrznych konfliktów etnicznych można doszukiwać się w poczuciu zagrożenia lub zachwiania tożsamości grupy narodowej; walce o symbole narodowe; rozwoju etnicznym grupy, narodu lub państwa; zamierzonych lub niezamierzonych efektach zmian systemowych; instrumentalnym tratowaniu mniejszości narodowych, etnicznych przez rządzące elity w państwie zamieszkania i/lub zagranicznej ojczyźnie; resentymentach i wrogości mających podłoże historyczne; interesach pozaetnicznych grup społecznych[368]. Według Janusza Muchy inną przyczyną powstania napięć może być także „[...] nakładanie się sprzeczności i konfliktów ekonomicznych, politycznych i etnicznych (kulturowych)"[369].

Konflikt etniczny można podzielić ze względu na pięć przyczyn. Pierwsza z nich ma związek z określeniem podłoża konfliktu, który może mieć charakter socjoekonomiczny, religijny, polityczny i kulturowy. Druga wynika z użycia przemocy fizycznej i dzieli się na konflikt z użyciem przemocy i bez użycia przemocy. Trzecia przyczyna konfliktu etnicznego tkwi w statusie historycznym poszczególnych grup etnicznych. W tym przypadku można wyróżnić konflikt autochtoniczny, autochtoniczno-napływowy, napływowo-napływowy. Czwarty rodzaj przyczyn związany jest z celami i roszczeniami politycznymi. Wówczas można wyszczególnić konflikt, którego celem jest uzyskanie autonomii, przyłączenie do innego państwa lub dążenie do secesji. Ostatnia grupa konfliktu etnicznego dzieli się ze względu na skalę i jego zasięg, czyli na wewnętrzne i zewnętrzne oraz lokalne i ponadlokalne[370].

Konflikty etniczne i religijne mają także znamiona konfliktu politycznego, jego uczestnicy dążą bowiem do utrzymania władzy lub jej przejęcia. Współzawodniczą o dostęp do społecznych dóbr zbiorowych, którymi mogą być na przykład prawo do używania języka ojczystego, prawa i przywileje obywatelskie oraz do władzy na danych obszarze, jak również dominacji w sferze gospodarczej[371]. Zamiarem opisywanego konfliktu może być także podporządkowanie sobie innych grup etnicznych poprzez system represji (wysiedlenia, wypędzenia, przymusowa asymilacja, eksterminacja) i nagród. Ponadto stronom konfliktu może zależeć na wprowadzeniu do systemu prawnego prawa religijnego (szariatu) lub technokracji[372]. O polityczności wyżej wymienionego konfliktu świadczy fakt, że do osiągnięcia celów wykorzystywane są instytucje państwa (armia, policja, inne

---

[368] M. Budyta-Budzyńska, *Socjologia narodu i konfliktów etnicznych*, Warszawa 2010, s. 226.

[369] J. Mucha, *Oblicza etniczności. Studia teoretyczne i empiryczne*, Kraków 2005, s. 45.

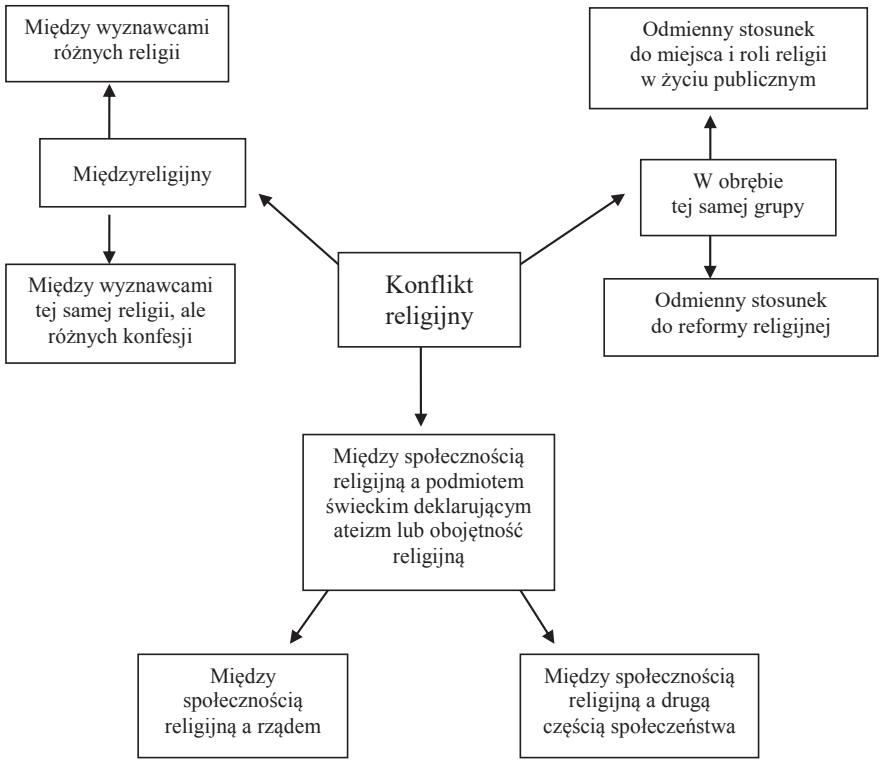
[370] *My już jesteśmy zjedzeni*..., op. cit., s. 49–50.

[371] J. Mucha, *Oblicza etniczności*..., op. cit., s. 97.

[372] R. Zenderowski, *Konflikt etniczny*..., op. cit., s. 67.

grupy o charakterze zbrojnym). Poza tym ich pojawienie jest często wynikiem polityki władz danego państwa. Objawia się to chociażby poprzez wydawanie aktów prawnych (mogą dyskryminować jedną czy wiele grup mniejszościowych, a inne faworyzować).

Wykres 11. Podział konfliktu religijnego

Źródło: opracowanie własne na podstawie R. Zenderowski, *Konflikt etniczny, konflikt religijny, konflikt etnoreligijny*, „Athenaeum. Polskie Studia Politologiczne" 2013, t. 38, s. 50.

Aby konflikt religijny miał miejsce, muszą zostać spełnione dwa warunki. Jednym z nich jest celowe i zorganizowane działanie pojedynczych osób lub grup dążących do poniżenia przeciwników lub ich eksterminacji. Inną konieczną przesłanką są działania, które nie mają charakteru incydentalnego i wpisane są w „pewien proces wyrażania wrogości"[373]. Do przejawów omawianego konfliktu

[373] Ibidem, s. 49–50.

należy zaliczyć: stosowanie przemocy wobec wyznawców danej religii lub ich duchownych; bezczeszczenie Boga, świętych, proroków i innych postaci ważnych dla danej religii; wyszydzanie zasad religijnych ujętych w świętej księdze danej religii; bezczeszczenie i niszczenie obiektów religijnych[374]. Konflikt religijny można podzielić na trzy rodzaje: międzyreligijny, w obrębie tej samej grupy i między społecznością religijną a podmiotem świeckim[375].

Problem rozwiązania konfliktu religijnego będącego częścią konfliktu etnicznego jest niezmiernie trudny. Zbyt wiele czynników ma wpływ na jego zaistnienie i trwanie. Według czeskiego badacza konfliktów etnicznych Filipa Tesaře można wyróżnić trzy modele wyjścia z powyższego konfliktu. Pierwszym z nich jest eliminacja odmienności, którą można osiągnąć poprzez asymilację, wysiedlenia, wypędzenia, izolację czy ludobójstwo. Metody te leżą w gestii władz lub narodu większościowego. Drugi model to kontrola odmienności przyjmująca postać kontroli hegemonicznej lub przymusowej. Polega na stosowaniu różnych form dyskryminacji mniejszości po to, by utrzymać ją „w podrzędnej pozycji". Ostatni model rozwiązania konfliktu etnicznego to poszanowanie odmienności. W nim następuje uznanie zróżnicowania etnicznego, co zostaje odzwierciedlone w ustroju politycznym państwa, w którym podmiotem polityki stają się mniejszości etniczne czy narodowe. W tym przypadku dobrym rozwiązaniem może być model demokracji konsocjonalnej, uznającej różnice etniczne i narodowe, bądź demokracji wielokulturowej. Biorąc z kolei pod uwagę podział administracyjny państwa, można podać, że charakterystyczny dla tego rozwiązania jest model federacyjny lub kantonalny[376].

Konflikt trwający w Syrii od 2011 roku stanowi jeden z najbardziej złożonych sporów zbrojnych w XXI wieku. Pojawił się, ponieważ elity polityczne w celu utrzymania się przy władzy zaczęły mobilizować społeczności wzdłuż podziałów religijnych, etnicznych i narodowych. Prezydent Syrii, uaktywniając zagadnienie sektarianistyczne w publicznej retoryce, chciał w ten sposób odciągnąć opinię publiczną i międzynarodową od rzeczywistych żądań obywateli, którzy domagali się wolności i godności.

Biorąc pod uwagę wspomniane wyżej rozważania teoretyczne dotyczące podziału konfliktu religijnego, można przyjąć, że w Syrii miał miejsce konflikt między wyznawcami tej samej religii, ale innego odłamu, czyli między sunnitami

---

[374] Ibidem, s. 49.

[375] Ibidem, s. 50.

[376] R. Zenderowski, J. Pieńkowski, *Kwestie narodowościowe w Europie Środkowo-Wschodniej*, t. 1: *Zagadnienia teoretyczne*, Warszawa 2014, s. 167–173.

a alawitami. Przyjął postać konfliktu religijno-politycznego, ponieważ islam nie oddziela sfery religii od polityki. W tym miejscu należy jednak podkreślić, że Syria zgodnie z konstytucją z 2012 roku oraz wcześniejszymi konstytucjami była państwem świeckim, choć od kandydata na prezydenta wymagano wyznawania islamu. Strategiczne stanowiska w instytucjach rządowych, administracji publicznej, armii i służbach bezpieczeństwa zdominowane były jednak przez jedną grupę wyznaniową, a mianowicie alawitów. Syryjski konflikt miał także podłoże społeczno-ekonomiczne. W sferach tych obie grupy rywalizowały i nadal rywalizują o odpowiedni status społeczny, dostęp do dóbr społecznych i podział zysków. Korzenie tego konfliktu miały źródło przede wszystkim we wzajemnej wrogości powstałej w wyniku dyskryminacji i upokorzenia na przestrzeni lat. Sunnici nie mogli pogodzić się z faktem, że będąc większością w państwie, nie dzierżą najwyższej władzy. Wspólna pamięć o tragicznych wydarzeniach z przeszłości budowała napięcia i kierowała ich w stronę sporu o charakterze zbrojnym.

Omawiany konflikt ma także charakter wewnątrzpaństwowy, który zdestabilizował funkcjonowanie państwa, prowadząc do wojny domowej. Nie jest ponadto obojętny dla otoczenia zewnętrznego, przyczyniając się do napięć w regionie. Na jego kształt wywierała i nadal wywiera wpływ alwicka elita polityczna na czele z rodziną Al-Asadów.

Za czasów rządów Baszszara al-Asada, podobnie jak jego ojca, potrzeby różnych grup narodowych i etnicznych oraz niektórych religijnych (jazydzi) nie są zauważalne. Różnice w ich położeniu politycznym, społecznym i religijnym mają odmienny charakter. Sytuacja ta ma miejsce, choć państwo syryjskie uchodzi za świeckie i zgodnie z konstytucją gwarantuje równość wszystkich bez względu na pochodzenie, płeć, religię, język lub przekonania. Do 2011 roku niewiele było okazji, aby przeciwstawić się dyskryminacji. Dopiero protesty towarzyszące wydarzeniom Arabskiej Wiosny uaktywniły różne społeczności.

Demonstranci stanowili na początku jedną masę i nie dzielili się pod względem etnicznym, narodowym czy religijnym. Dowodem na to była praktyka nazywania piątkowych demonstracji od imion lub nazw pochodzących od różnych odłamów religijnych, grup etnicznych i narodowych (np. Saleh al-Ali od imienia alawity walczącego z Francuzami w 1919 roku, Azadi, co oznacza „wolność" w języku kurdyjskim). Poza tym w marcu 2011 roku rozbrzmiewał slogan: „Ani sunnici, ani alawici, ani Kurdowie, ani Arabowie, wszyscy chcemy wolności"[377].

---

[377] Popular Protest in North Africa and the Middle East (VI): The Syrian People's Slow-motion Revolution Crisis Group Middle East/North Africa, Report No. 108, 6 July 2011, s. 8, http://old.crisisgroup.org/_/media/Files/Middle%20East%20North%20Africa/Iraq%20Syria%20Lebanon/

Skandowano także: „Jeden, jeden, jeden lud syryjski jest jeden" lub „Ani bractwo, ani salafici, my chcemy wolności"[378].

Z czasem wystąpienia nabrały jawnie antyprezydenckiego i antyrządowego charakteru, a później w wyniku narastającej przemocy stały się antyalawickie. Wśród protestujących przeważali sunnici stanowiący w Syrii większość społeczeństwa (około 74%), którzy niewspółmiernie do liczebności nie mieli wpływu na władzę. W związku z tym, że wobec demonstrantów Baszszar al-Asad używał przemocy, głównymi ich adresatami byli sunnici. Mniejszość alawicka, stojąc u boku prezydenta, stała się wraz z nim odpowiedzialna za dokonywanie morderstw, tortur, łamanie praw człowieka i prawa międzynarodowego. W konflikcie głównymi stronami byli zatem sunnici i alawici. Inne mniejszości etniczne, religijne i narodowe nie odgrywały znaczącej roli. Nie dostrzegały w tym konflikcie ważkiego interesu, ponieważ prezydent Syrii w dalszym ciągu kładł nacisk na ideologię panarabizmu, co było widoczne w konstytucji z 2012 roku. Mniejszości nie wierzyły w znaczące zmiany w ich położeniu. Poza tym na początku konfliktu przedstawiciele różnych mniejszości wyrażali przekonanie, że Baszszar al-Asad szybko straci władzę, podobnie jak to miało miejsce w Tunezji czy Egipcie. Chrześcijanie, Kurdowie, druzowie i ismailici podzielili się pod względem stosunku do prezydenta Syrii. Część go popierała, a inni byli mu przeciwni. Taka taktyka była i jest bardzo charakterystyczna dla społeczności zamieszkującej Bliski Wschód, pozwala bowiem na pokazanie lojalności każdej ze stron konfliktu, co w końcowym efekcie skutkuje sprzymierzeniem się ze zwycięzcą. Odzwierciedleniem tego stanu rzeczy była Syryjska Rada Narodowa, która skupiała niemalże przedstawicieli wszystkich grup mniejszościowych, ale w jej skład wchodzili tylko reprezentanci niektórych partii czy organizacji reprezentujących jedną mniejszość.

Już od początku konfliktu Baszszar al-Asad wybrał drogę walki. Wykorzystując różnice społeczne, ekonomiczne, etniczne, religijne czy narodowe w społeczeństwie syryjskim, uzasadniał stosowanie przemocy. Jak uważa Samuel Huntington, używanie siły wobec opozycji jest skuteczniejsze, gdy państwo nie jest społecznie i etnicznie jednolite oraz znajduje się na niskim poziomie rozwoju społeczno-ekonomicznego, co miało miejsce w przypadku Syrii[379]. Poza tym jak

---

Syria/108-%20Popular%20Protest%20in%20North%20Africa%20and%20the%20Middle%20East%20VI%20-%20The%20Syrian%20Peoples%20Slow-motion%20Revolution.pdf (dostęp 11.03.2018).

[378] *Szi'arat marhalat at-tasis*..., op. cit.

[379] S. Huntington, *Trzecia fala*..., op. cit., s. 204.

uważa Thabo Mbeki, były prezydent Republiki Południowej Afryki, „przemoc jest bardzo ważnym czynnikiem osiągania zmian”[380]. W ocenie Robina Yassina-Kassaba, brytyjskiego dziennikarza pochodzenia syryjskiego, władze syryjskie odpowiadają za eskalację przemocy i wybuch wojny domowej. Uczyniły to, ponieważ były w niemocy dokonania reform, które zażegnałyby kryzys i dlatego przemieniły ją w wojnę sektarianistyczną[381].

Masowe demonstracje o charakterze pokojowym, których świadkiem była cała Syria, prowadziły do aktów przemocy. Syryjska Arabska Wiosna przerodziła się w wojnę domową. Radykalnym ugrupowaniom protesty stwarzały sytuację do stosowania siły i tym samym przedstawicielom władz, którzy stali się także autorami licznych prowokacji. Baszszar al-Asad ukazywał protestujących jako agresywnych islamistów kierowanych z zagranicy, którzy zainteresowani są wprowadzeniem w Syrii szariatu i opowiadają się przeciw pluralizmowi religijnemu. Wysoki poziom eskalacji przemocy skierowanej przez siły bezpieczeństwa i wojsko wobec protestujących wymusiły na tych ostatnich także stosowanie przemocy, co zagrażało zachowaniu pokojowego charakteru demonstracji. Władzom jednak zależało na tym, aby tak się stało, dążyły do osiągnięcia swoich celów, a mianowicie: stworzenia stanu walk wewnątrz protestujących, po to, by ich osłabić i pozbawić wiarygodności; uzasadnienia stosowania przemocy z powodu zachowania pokoju społecznego; zdobycia międzynarodowej przychylności pod pretekstem walk z terroryzmem; przeciągnięcia powstania na płaszczyznę militarną, w której władza ma absolutną przewagą.

Baszszar al-Asad podjął działania polegające na uwolnieniu radykalnych islamistów. Taktyka ta mieściła się w ramach teorii kreatywnego chaosu George’a Friedmana. W ten sposób wykorzystując ich, chciał doprowadzić do destabilizacji w państwie, aby później zbudować coś nowego na ruinach starego ładu. Zgodnie z powyższą teorią wszystkie skrajności są w istocie narzędziem do konstruktywnego chaosu, a kontrolowanie niestabilności prowadzi do budowy nowego systemu politycznego[382]. W maju 2011 roku wypuszczono 260 więźniów, z których każdy, z wyłączeniem czternastu Kurdów, był radykalnym islamistą; do końca 2011 roku więzienie opuściło około tysiąca islamistów[383]. Wśród nich

---

[380] Ibidem, s. 208.

[381] R. Yassin-Kassab, *„Kuntu muhti’an dżidan”*..., op. cit.

[382] D. Chican, *„Constructive Anarchy” in the Context of the New Middle East*, „Supplement Geostrategic Pulse” No. 147, 20.06.2013, s. 4, 6, https://www.ingepo.ro/download-materiale/654/SuplimentBuletin147En200613.pdf (dostęp 11.03.2018).

[383] H. Khatib, *Assad and the rise of ISIS*, 10.03.2017, http://www.orient-news.net/en/news_show/133225/Assad-and-the-rise-of-ISIS (dostęp 11.03.2018).

byli Amr Abu Atheer al-Absi, Abu Khaled al-Souri, Hassan Aboud i Zahran Alloush[384].

Baszszar al-Asad posłużył się nimi w celu uzasadnienia użycia broni w stosunku do protestujących. Uważał, że wśród demonstrantów znajdują się *mundessin* (co dokładnie oznacza infiltratorzy, a w wolnym tłumaczeniu – osoby działające w ukryciu, wyposażone w broń, którą używają wobec rządowych sił bezpieczeństwa). Tym samym protestujący stracili argument moralnej wyższości nad prezydentem i stali się powszechnym zagrożeniem na miarę Dżabhat al-Nusry, a później Islamskiego Państwa w Iraku i Lewancie. To także spowodowało, że tracili szansę na poparcie ze strony państw zachodnich, a Baszszar al-Asad dzierżący niemal absolutną, ale świecką władzę stał się lepszą alternatywą w porównaniu do radykalnych ugrupowań islamskich. Pozycja rządu syryjskiego na arenie międzynarodowej zatem wzrosła. Stała się siłą walczącą z międzynarodowym terroryzmem.

Taktyka Baszszara al-Asada okazała się skuteczna z kilku powodów: po pierwsze, powiązała prawie połowę sił opozycji z radykalnymi islamistycznymi organizacjami, co miało miejsce w 2013 roku[385]; po drugie, dzięki niej syryjska opozycja straciła niemal całkowitą pomoc państw zachodnich ze strachu przed ich współpracą z islamistami[386], a skorzystała na tym opozycja kurdyjska w Syrii, którą zaczął wspierać militarnie rząd amerykański (2014); po trzecie, podzieliła opozycję, gdyż utraciła zaufanie przedstawicieli mniejszości religijnych, etnicznych i narodowych.

Konflikt sektarianistyczny był na rękę Baszszarowi al-Asadowi – retoryka sektarianistyczna została skierowana głównie przeciwko sunnitom. Oskarżano ich o niszczenie pluralizmu i zakłócenie pokojowego współistnienia mniejszości w Syrii. Oni z kolei zarzucali władzy promowanie przedstawicieli mniejszości

---

[384] R. Spencer, *Four jihadists, one prison: all released by Assad and all now dead*, „The Telegraph" 11.05.2016, http://s.telegraph.co.uk/graphics/projects/isis-jihad-syria-assad-islamic/index.html (dostęp 11.03.2018); H. Khatib, *Assad and the*..., op. cit.

[385] B. Farmer, R. Sherlock, *Syria: nearly half rebel fighters are jihadists or hardline Islamists*, says IHS Jane's report, „The Telegraph" 15.09.2013, https://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/middleeast/syria/10311007/Syria-nearly-half-rebel-fighters-are-jihadists-or-hardline-Islamists-says-IHS-Janes-report.html (dostęp 11.03.2018).

[386] D.E. Sanger, *Rebel Arms Flow Is Said to Benefit Jihadists in Syria*, „The New York Times" 15.10.2012, https://www.nytimes.com/2012/10/15/world/middleeast/jihadists-receiving-most-arms-sent-to-syrian-rebels.html (dostęp 11.03.2018); R. Michaelides, *Syrian Military Aid: Arming Moderate Reels or Radical Terrorists?*, „Towson University Journal of International Affairs" 10.03.2017, https://wp.towson.edu/iajournal/2017/03/10/syrian-military-aid-arming-moderate-rebels-or-radical-terrorists (dostęp 11.03.2018).

alawickiej w instytucjach publicznych zarówno na poziomie krajowym, jak i lokalnym, przez co pogłębiano sektarianizm.

Pomimo że większość demonstrantów na początku wystąpień nie odwoływała się do haseł sektarianistycznych i szła w kierunku zjednoczenia społeczeństwa, dość szybko stali się obiektem zarzutów o charakterze religijnym. O ile wielu opozycjonistów zdawało sobie sprawę z zagrożeń wynikających z wieloletnich animozji pomiędzy poszczególnymi grupami wyznaniowymi w Syrii i otwarcie deklarowało ponadreligijną jedność narodową, o tyle oficjalne stanowisko opozycji często okazywało się niejednoznaczne albo nawet sprzeczne[387]. Trudną sytuację opozycjonistów pogłębiali ponadto radykalni działacze religijni, zradykalizowane ofiary przemocy politycznej, a także sunniccy działacze przebywający na emigracji, wśród których był na przykład szejch Adnan Mohammed al-Aroor. Pochodził z Hamy i prowadził populistyczny program telewizyjny nadawany z Arabii Saudyjskiej, w którym podżegano do nienawiści religijnej i ataków na alawitów[388]. Do grona emigrantów zaangażowanych w walkę z władzą syryjską zaliczał się również opozycjonista Mamun al-Homsi, były członek parlamentu skazany na pięć lat więzienia w Syrii, który wyemigrował do Kanady. W przemówieniu opublikowanym na YouTube w grudniu 2011 roku mówił: „[...] wy podli alawici, albo porzucicie Asada, albo Syria stanie się waszym grobem... starczy już zabijania sunnitów [...] oko za oko, ząb za ząb [...] jeżeli nie porzucicie Asada, wymażemy was z Syrii [...] dowiecie się, kim są sunnici”[389]. Warto w tym miejscu przytoczyć również stanowisko sunnickich ulemów wyrażone podczas konferencji, która miała miejsce 13 czerwca 2013 roku w Kairze. Duchowni wezwali na tym spotkaniu do dżihadu przeciwko rządowi syryjskiemu i jego szyickim sprzymierzeńcom, w szczególności przeciwko Hezbollahowi z południowego Libanu i Iranowi[390].

---

[387] H. Wimmen, *Syria's Path from Civic Uprising to Civil War*, Carnegie Middle East Center, 22.11.2016, http://carnegie-mec.org/2016/11/22/syria-s-path-from-civic-uprising-to-civil-war-pub-66171 (dostęp 8.05.2018).

[388] A. al-Abdalah, *Al-Akalijat we at-tatajuf we as-sawra* [Mniejszości i sektarianizm i rewolucja], Al Jazeera Center for Studies, 19.09.2012, http://studies.aljazeera.net/ar/reports/2012/09/20129199283485754.html (dostęp 11.03.2018).

[389] H. Wimmen, *Syria's Path*..., op. cit.; A. Lund, *Divided They Stand: An Overview of Syria's Political Opposition Factions*, Uppsala 2012, s. 78; *Risalat al-muaaryd Mamun al-Homsi ila al-taifa al-alawija* [List opozycjonisty Mamuna al-Homsiego do sekty alawickiej], https://www.youtube.com/watch?v=CBfFs74zIFg (dostęp 6.05.2018).

[390] O. Fahmy, *Sunni clerics call for jihad against Syria's Assad, allies*, Reuters 13.06.2013, https://www.reuters.com/article/us-syria-crisis-sunnis-jihad/sunni-clerics-call-for-jihad-against-syrias-assad-allies-idUSBRE95C16U20130613 (dostęp 11.03.2018); *Morsi discusses Syria with Islamic*

Władza w Syrii zaczęła dzielić protestujących ze względu na ich stopień zagrożenia, czyli według przynależności do mniejszości religijnych, etnicznych i narodowych. Nie obawiała się protestów ze strony Kurdów, druzów, ismailitów lub chrześcijan. Te grupy spotykały się z niewielką przemocą, w przeciwieństwie do sunnitów. Ci ostatni domagali się pełnej władzy z racji swojej liczebności, a wyżej wspomniane mniejszości narodowe i religijne były skłonne poprzeć władzę Baszszara al-Asada, który był gwarantem władzy świeckiej i jednocześnie przeciwnikiem wprowadzenia teokracji sunnickiej. Wśród sunnitów podczas konfliktu obudziły się resentymenty. Dali upust starym krzywdom, których doznali pod władzą mniejszości alawickiej, w szczególności w Hamie w 1982 roku. Chęć przywrócenia czasów ich świetności stała się bardzo silna. W zaistniałym konflikcie upatrywali możliwości powrotu do czasów sprzed dojścia Hafiza al-Asada do władzy. Taka postawa sunnitów wśród alawitów będących pod względem liczebnym grupą zdecydowanie mniejszą budziła lęk i jednocześnie poparcie dla użycia siły przede wszystkim w imię własnego bezpieczeństwa i zachowania dotychczasowych przywilejów. Mniejszość alawicka obawiała się powrotu czasów, kiedy była prześladowana przez sunnitów w okresie Imperium Osmańskiego.

Konflikt zainicjowany protestami w 2011 roku z czasem wyostrzył różnice między alawitami i sunnitami. Napięcia między nimi doprowadziły do rozwoju wzajemnej nienawiści i dyskryminacji ze względu na wyznawaną religię. To spowodowało, że przedstawiciele obu grup zaczęli tworzyć własne patrole społeczne (w miastach Homs, Latakia) w celu ochrony swych przedstawicieli. Sytuacja ta dotyczyła szczególnie miast i osiedli mieszanych.

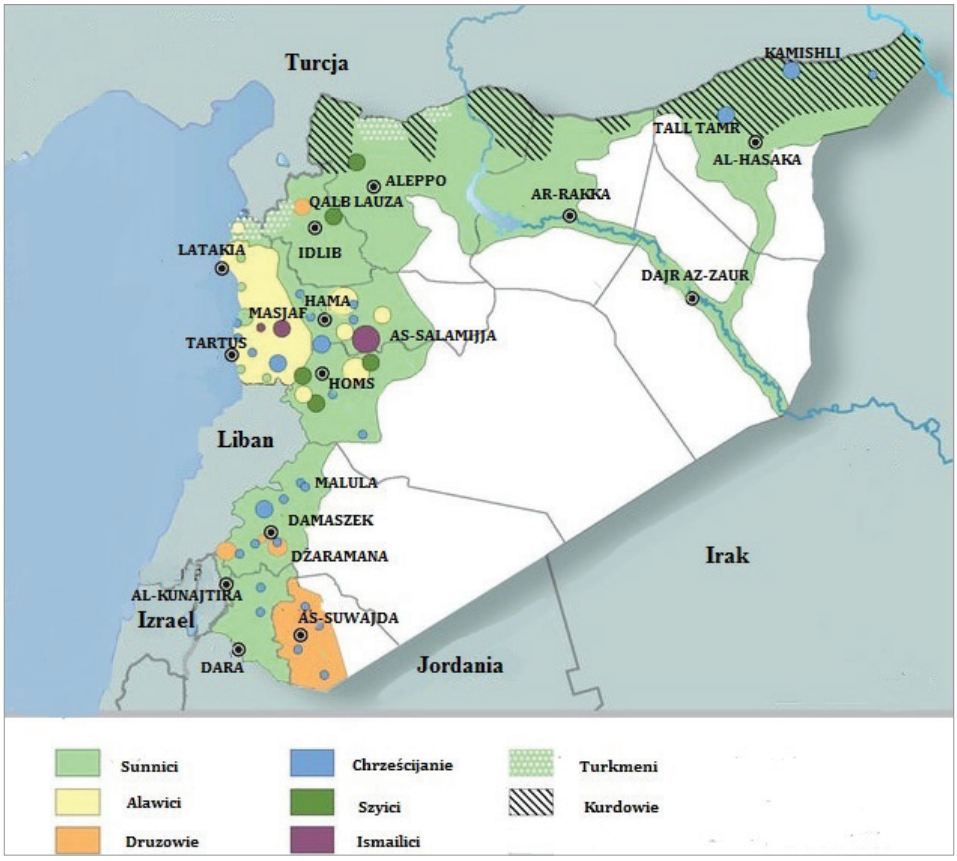
Od początku konfliktu Baszszar al-Asad dążył do przedstawienia protestujących w negatywnym świetle i stosował w tym celu szczegółowo zaplanowaną retorykę. Busaina Shaaban, doradczyni prezydenta Syrii do spraw mediów, 26 marca 2011 roku jako pierwsza użyła w dyskursie dotyczącym protestów słowa *Fitna taifija*, co oznacza doprowadzenie do wojny na tle religijnym[391]. Sformułowanie zostało wykorzystane w pierwszym po wybuchu protestów przemówieniu Baszszara al-Asada 30 marca 2011 roku, podczas którego prezydent Syrii użył go aż siedemnaście razy, stwierdzając, że protesty zmierzają do destabilizacji,

---

scholars, „Daily News Egypt" 14.06.2013, https://www.dailynewsegypt.com/2013/06/14/morsi-discusses-syria-with-islamic-scholars (dostęp 11.03.2018).

[391] M. Baghdadi, *Szaaban: Maszru Fitna taifija jastahdif Suria* [Szaaban. Projekt Fitna taifija zagraża Syrii], 27.03.2011, http://arabic.arabianbusiness.com/politics-economics/2011/mar/27/52162 (dostęp 11.03.2018).

Mapa 7. Syria z perspektywy podziału sektarianistycznego i etnicznego w 2011 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie F. Balanche, *Sectarianism in Syria's Civil War*, 15.02. 2018, The Washington Institute for Near East Policy, s. XIII, http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/sectarianism-in-syrias-civilwar (dostęp 11.05.2018).

rozpowszechnienia anarchii i rozłamu na tle sektarianistycznym[392]. Według władzy centralnej w Syrii tylko państwo policyjne byłoby w stanie zachować jedność społeczeństwa i państwa, a żądania demokratycznych reform zmierzały do podziału ludu syryjskiego na tle religijnym, przez co były nie do przyjęcia. Należy również dodać, że władze oficjalnie dążyły do stworzenia ponadreligijnego społeczeństwa (zgodnie z obowiązującą ideologią), prowadząc jednocześnie własną

[392] *Kelimet as-sajid ar-rais Baszszar al-Asad ala mudarradż Dżamiaat Dimaszk bi tarih 20 haziran 2011...*, op. cit.

politykę sektarianistyczną, opierając się w działaniach na sekcie alawickiej i w jej rękach skupiając majątek i władzę, czego społeczeństwo było świadome. Można zatem postawić tezę, że konflikt na tle sektarianistycznym w Syrii był nie do uniknięcia, zważywszy na fakt powiązania władzy z jedną mniejszością religijną stanowiącą niecałe 11% populacji. Zgoda na wprowadzenie reform w sferze politycznej i ekonomicznej oznaczałaby powolną utratę przez nich władzy i wpływów.

Członkowie rodziny Al-Asad od lat prowadzili politykę wewnętrzną, opierając się na podziałach i wykorzystując je do wzmocnienia władzy centralnej oraz do osłabienia opozycji. Praktyka ta doprowadziła do wyjątkowo napiętych stosunków pomiędzy poszczególnymi grupami społecznymi, mniejszościowymi, a w konsekwencji do wybuchu konfliktu pomiędzy nimi, co było tylko kwestią czasu. Można stwierdzić, że Baszszar al-Asad nie musiał wiele uczynić, aby doprowadzić do konfliktu sektarianistycznego, ponieważ był on częścią syryjskiej społecznej rzeczywistości. Nierówny podział w dostępie do różnych dóbr i pracy tylko go wzmacniał. Podobnie jak uprzywilejowana pozycja mniejszości alawickiej i dyskryminacja członków pozostałych grup mniejszościowych i sunnitów. Do resentymentów prowadziło także przeświadczenie o współpracy alawitów z tajnymi służbami, które były odpowiedzialne za stosowanie przemocy wobec obywateli Syrii. Sugerowano wręcz, że jeden na czterech Syryjczyków jest informatorem tajnych służb, natomiast każdy alawita jest pracownikiem tajnych służb bezpieczeństwa albo informatorem[393].

Hasło „Precz z reżimem!" intonowane przez pokojowych demonstrantów z czasem stało się równoznaczne z ideą pozbycia się alawitów, którzy znaleźli się w trudnej sytuacji z powodu utożsamiania ich z Baszszarem al-Asadem i jego rodziną. Na początku konfliktu skala starć wraz z liczbą ofiar nie była tak duża, jak po marcu 2012 roku, kiedy wzrosło zaangażowanie regularnej armii oraz oddziałów paramilitarnych. Punktami zapalnymi były najczęściej osiedla zamieszkane przez różne mniejszości lub miejsca położone na ich styku. Przykładem tego może być Latakia, w której w trakcie demonstracji 25 marca 2011 roku doszło do zatargów na granicy osiedli zamieszkanych przez sunnitów i alawitów oraz na uniwersytecie Tishreen[394]. Podobne sytuacje miały miejsce w kwietniu 2011 roku w mieście Banjas w muhafazacie Tartus zamieszkanym

---

[393] H. Wimmen, *Syria's Path*..., op. cit.

[394] A. Biszara, *Suria: darb al-alam nahwe al-hurrija muhawala fi al-tarih al-rahin* [Syria. Droga cierpień ku wolności. Próba obecnej historii], [b.m.] 2013, s. 323.

przez sunnitów, chrześcijan i alawitów[395], w Homs oraz Damaszku (nie dotyczyło to przedmieść zajętych w większości przez druzów, chrześcijan, ismailitów i dzielnic alawickich). Zamieszki objęły także miejscowość Al-Bajda w muhafazacie Hama, w której oddziały prorządowe zgromadziły mieszkańców wioski w jednym miejscu, pobiły ich oraz publicznie upokorzyły. Nagranie z tego zdarzenia opublikowano na YouTube, co wywołało ogromne oburzenie opinii publicznej i chęć zemsty[396]. W odwecie atakowano wybrane jednostki, na przykład oficerów i członków organizacji paramilitarnych (Asz-Szabiha), a także alawicką ludność cywilną. Wśród nich najpierw byli pojedynczy mężczyźni, a potem grupy osób (np. w miejscowości Kafarlaha w muhafazacie Homs 2 listopada 2011 r. zabito 11 pracowników fabryki). Poza nimi represje sięgały członków rodziny osób związanych z władzą syryjską[397]. Innym miejscem, w którym mieszkańcy zostali doświadczeni przez władze, był Dżisr asz-Szughur (4–12 czerwca 2011 r.). Podczas walk zginęło tam ponad sto osób po każdej ze stron, czyli opozycji i armii syryjskiej (w wyniku buntu sunnickich żołnierzy)[398]. Ludność tego miasta w obawie przed przemocą uciekała do Turcji, która przyjęła 4300 Syryjczyków[399]. Mieszkańcy Dżisr asz-Szughur nie zbuntowali się po raz pierwszy, gdyż 10 marca 1980 roku licealiści z tego miasta zorganizowali demonstrację przeciwko ówczesnemu prezydentowi Hafizowi al-Asadowi i skandowali: „Asadzie, nie jesteś jednym z nas. Weź swoje psy i odejdź od nas" (*Ja Asad manek minna, huz kilabek we irhal an'na*)[400].

W odwecie zaczęli ginąć sunnici. Wraz z rozpoczęciem ramadanu 31 lipca 2011 roku w Hamie podjęto ofensywę przeciwko nim. Dokonała tego armia syryjska przy współpracy ze służbami bezpieczeństwa. Wybór terminu nie był przypadkowy, gdyż władze obawiały się, że w tym mieście i innych z większością sunnicką wraz z nastaniem postu wzrośnie skala protestów antyrządowych.

---

[395] Ibidem.

[396] Ibidem; *No One's Left. Summary Executions by Syrian Forces in al-Bayda and Baniyas*, Human Rights Watch, https://www.hrw.org/report/2013/09/13/no-ones-left/summary-executions-syrian-forces-al-bayda-and-baniyas#page (dostęp 6.05.2018).

[397] A. Biszara, *Suria: darb al-alam nahwe al-hurrija*..., op. cit., s. 326.

[398] *Dabit munszak jad'u kuwat al-amn li al-wukuf did al-rais* [Dezerter wzywa siły bezpieczeństwa do stawienia przeciwko prezydentowi], „Al-Riad" 8.06.2011, http://www.alriyadh.com/639571 (dostęp 6.05.2018).

[399] *Thousands of Syrians flee to Turkey*, „Al-Jazeera" 12.06.2011, https://www.aljazeera.com/news/middleeast/2011/06/201161114504365990O.html (dostęp 6.05.2018).

[400] M.S. al-Imam, *Azar we bihar ad-dam .. madżzarat Dżisr asz-Szughur* [Marzec i morze krwi. Masakra w Dżisr Asz-Szughur], http://www.asharqalarabi.org.uk/راد-راحب-و-مدلا---(37-)ةقلحلا--قرزجم-رسج-لاشغورع_ad-id!414664.ks#.WwSIcIouDIV (dostęp 6.05.2018).

Ostatecznie w walkach w Hamie śmierć poniosło 113 osób, a dziesiątki zostało rannych[401]. Protesty ogarnęły także Dajr az-Zaur i Abu-Kamal, a kolejne działania przeciwko sunnitom prowadzono w muhafazatach Latakia i Tartus. Celem ich było „oczyszczenie" tych terenów z przedstawicieli tej społeczności i zasiedlenie przez inne grupy. Szacuje się, że do końca 2011 roku uciekło stamtąd około 100 tys. osób, w większości sunnitów. Na ich miejsce przybyli alawici, druzowie, chrześcijanie i szyici, których wypędzono z kolei z Homs, Hamy i Idlib[402].

W marcu 2012 roku, kiedy starcia nabrały już zbrojnego charakteru, liczba zabitych diametralnie wzrosła. I tak, w ataku na sunnickie osiedle Karm al-Zaytun w Homs 12 marca 2012 roku alawickie zbrojne oddziały paramilitarne zabiły co najmniej 45 osób, z czego większość to były kobiety i dzieci. Ich ciała nosiły znamiona tortur (rany kłute, złamania), część z nich spalono[403]. Była to pierwsza z serii masakr w Syrii w 2012 roku. Inna dotknęła mieszkańców wioski Taldou położonej na równinie Al-Hula (muhafazat Homs). W dniu 25 maja 2012 roku w wyniku masakry śmierć poniosło 108 sunnitów, w tym 49 dzieci i 34 kobiety[404]. Następnego dnia w odwecie sunnici zabili alawicką rodzinę. W kolejnych miesiącach sytuacja tylko się pogarszała. Okrucieństwo wobec ludności sunnickiej przybrało na sile. Szóstego czerwca 2012 roku w wiosce Kubair w muhafazacie Hama z rąk przedstawicieli paramilitarnych oddziałów alawickich (Asz-Szabiha) zginęło 78 osób. Z kolei w masakrze dokonanej w At-Turajmisie w muhafazacie Hama 12 lipca 2012 roku śmierć poniosło 150 osób. Wobec nich użyto ognia artyleryjskiego, na co wskazywali obserwatorzy ONZ[405].

Muhafazaty Latakia, Homs i Tartus były najczęściej terenem walk, ponieważ struktura wyznaniowa ludności tych obszarów od 1945 roku do pierwszej dekady XXI wieku uległa znacznym zmianom. Były one związane z napływem znacznej ludności alawickiej. W Latakii ich udział w społeczności tego muhafazatu wzrósł od kilku procent do aż 50%, w Homs niemal od zera do 25%, a w Tartusie od

---

[401] *Mawakif duwalija szadida al-lahdża izaa madżzarat Hama* [Ostre międzynarodowe stanowisko wobec masakry w Hamie], https://www.lebanese-forces.com/2011/07/31/157840 (dostęp 6.05.2018).

[402] T. Otłowski, *Pięć lat wojny w Syrii – jak to się zaczęło?*, „Biuletyn Opinie FAE" 2016, nr 8, s. 18, http://fae.pl/biuletynopiniefaepiec-lat-wojny-w-syrii-jak-to-sie-zaczelo.pdf (dostęp 16.05.2018).

[403] *Timeline: Syria's bloodiest days*, BBC, 2.12.2013, http://www.bbc.com/news/world-middle-east-18255521 (dostęp 6.05.2018); A. Barnard, *Massacre Is Reported in Homs, Raising Pressure for Intervention in Syria*, „The New York Times" 12.03.2012, https://www.nytimes.com/2012/03/13/world/middleeast/death-toll-in-homs-rises.html (dostęp 16.05.2018).

[404] *Timeline: Syria's bloodiest*..., op. cit.; *Houla eyewitness: 'They had no mercy'*, BBC, 28.05.2012, http://www.bbc.com/news/world-middle-east-18240460 (dostęp 6.05.2018).

[405] *Timeline: Syria's bloodiest*..., op. cit.

20% do 80% (w mieście Banjas od 10% do 60%)[406]. Alawici, wybierając te regiony, zamieszkiwali głównie duże aglomeracje miejskie i miasteczka. Osiedlając się tam, stanowili konkurencję przede wszystkim dla sunnitów oraz chrześcijan w dostępie do pracy czy mieszkania. Ponadto wprowadzali nowe zwyczaje, które sunnitom trudno było zaakceptować. Dotyczyło to na przykład stroju kobiet, ról społecznych i akceptowalnych zachowań w stosunku do przedstawicieli odmiennej płci. Powyższe czynniki skutkowały izolacją grup i podziałem osiedli na część sunnicką i alawicką (np. w mieście Banjas), a nawet tworzeniem odrębnych centrów handlowych[407].

Trudno jest wymienić wszystkie mordy, których dopuszczali się alawici względem sunnitów i odwrotnie. Brały w nich udział siły prorządowe (paramilitarne oddziały uformowane z alawitów przybyłych z pobliskich wiosek, bojówki Hezbollahu z południowego Libanu i szyici z Iranu)[408], a ze strony sunnitów grupy islamistyczne z Syrii i innych państw arabskich i muzułmańskich. Działania te miały charakter zbrojny i były motywowane chęcią zemsty. Bardzo często uwieczniano je w internecie, a ich widok wzmacniał antagonizm oraz przemoc między przedstawicielami tych dwóch grup religijnych[409]. Wpływało to także na izolację przestrzenną (przemieszczenia na tereny zamieszkiwane przez osoby należące do tej samej mniejszości).

Jak już wcześniej zaznaczono, władze syryjskie bezkarnie popełniały mordy na ludności cywilnej, wykorzystując artylerię, moździerze, bomby beczkowe i środki chemiczne[410]. Dokonując oblężenia miast, pozbawiali mieszkańców podstawowych środków do życia (wody, żywności) i opieki medycznej. Siły rządowe wraz ze służbami bezpieczeństwa bezprawnie więzili ludzi, stosowali wobec nich tortury, doprowadzając tym do wzrostu śmiertelności wśród zatrzymanych. Bardzo często rodziny nie były informowane o śmierci więźnia. Według danych raportu Amnesty International od 2011 do końca 2014 roku śmierć poniosło około 200 tys. osób. Poza tym 7,6 mln Syryjczyków zostało wewnętrznymi

---

406 H. Wimmen, *Syria's Path*..., op. cit.

407 Ibidem.

408 *Tafasil murawiaa fi mazbahat al-Hula bi Suria* [Szczegółowy opis okropieństw masakry w Hula w Syrii], „Al-Jazeera" 31.05.2012, http://www.aljazeera.net/news/reportsandinterviews/2012/5/31/ايروس-ب-ةلوحلا-ةحبذم-يف-ةعورم-ليصافت (dostęp 8.05.2018).

409 A. Biszara, *Suria: darb al-alam nahwe al-hurrija*..., op. cit., s. 328.

410 Raport roczny Amnesty International 2014/2015. *Sytuacja praw człowieka na świecie*, 2015, s. 122, https://amnesty.org.pl/wp-content/uploads/2016/04/Raport_roczny_2014_15_PL_wybrane-1.pdf (dostęp 16.05.2018).

przesiedleńcami (z tego połowa to były dzieci), a około 4 mln opuściło kraj, by szukać schronienia w innych państwach[411].

Tabela 5. Liczba zabitych w konflikcie syryjskim w latach 2011–2014

Rok	Liczba zabitych
2011	7 841
2012	49 294
2013	73 447
2014	76 021
Razem	206 603

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Al-harb fi Suria fateket „bi aksar min 76 elf szahs" fi 2014* [Wojna w Syrii zabiła „ponad 76 tysięcy osób" w 2014 r.], http://www.bbc.com/arabic/middleeast/2015/01/150101_syria_more_than_76000_killed (dostęp 16.05.2018).

Prezydent Baszszar al-Asad w celu realizacji swojej polityki, czyli przejęcia kontroli nad terenami zamieszkiwanymi przez zbuntowanych sunnitów, posłużył się nawet bronią chemiczną. Do ataków z jej wykorzystaniem doszło w Khan al-Asal (muhafazat Aleppo) w marcu 2013 roku (20 zabitych i 70 osób rannych), Al-Ghuta (muhafazat Damaszek) w sierpniu 2013 roku (1,5 tys. zabitych i ponad 5 tys. rannych) czy w Homs (muhafazat Homs) i Sarakib (muhafazat Idlib) w grudniu 2013 roku[412].

Konflikt religijny między alawitami a sunnitami przejawiał się także w bezczeszczeniu miejsc kultu religijnego. Siły bezpieczeństwa i członkowie oddziałów paramilitarnych (Asz-Szabihy) dokonały aktów wandalizmu wewnątrz meczetów w Damaszku (Abdul Karim al-Rifai) i dzielnicach Kafr Susa, Majdan, Al-Maliki (31 sierpnia 2011 – święto muzułmańskie, Noc Przeznaczenia *Lajlat al-Kadr*), stosując wobec wiernych gaz łzawiący i dokonując aresztowań. Podobne sytuacje miały miejsce w Darze i Homs[413]. Podobne traktowanie wiernych miało związek z uniemożliwieniem wzięcia przez nich udziału w protestach. Władze

---

411 Ibidem, s. 122, 125.

412 T. Mustafa, *At-Taghjir ad-dimoghrafi fi Suria (1970–2017): al-muhatat we al-adewat* [Zmiany demograficzne w Syrii (1970–2017). Plany i narzędzia], Damaszek 6.04.2017, https://www.baladi-news.com/ar/news/details/17820ا_ريغتلاا_ميدلاغرا_في_يف_ايروس_1970_2017_اطخملاو_تاودألا (dostęp 16.05.2018).

413 *Kuwat Al-Asad tuhadżim al-mussalin dahil al-masadżid!* [Siły Asada atakują wiernych w meczetach!], https://www.assakina.com/news/news2/9368.html (dostęp 16.05.2018).

syryjskie zdawały sobie sprawę z faktu, że meczety były miejscem nie tylko kultu religijnego, lecz także nawoływania do zmian w państwie i obalenia prezydenta. Stanowiły ognisko protestów i miejsca zbiórek czy nawet szpitale polowe. Bez wątpienia meczety były ostrzeliwane celowo. Do innych ataków doszło także na meczety Al-Omari, As-Sahaba, Omar Ibn Abdul Aziz w mieście Kadsijja w październiku 2012 roku[414], meczet Umajjadów w Aleppo (zniszczono minaret, który wraz z meczetem i Starym Miastem został wpisany na Listę światowego dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego UNESCO) oraz sanktuarium Chalida Ibn al-Walida w Homs w lipcu 2013 roku, jedno z najważniejszych miejsc religijnych[415]. Ataki na święte miejsca oburzały sunnitów, pokazywały bowiem całkowity brak szacunku dla sunnizmu, co dodatkowo zaostrzało konflikt.

Mimo że konflikt religijny w Syrii rozgrywał się głównie między alawitami a sunnitami, inne mniejszości religijne także zostały do niego częściowo włączone, przyjmując jednak raczej pasywną postawę wobec syryjskiej władzy niż opozycja sunnicka. Jeśli już podejmowali walkę, to głównie przeciwko islamistom, którzy zajmowali ich tereny. Taka sytuacja sprzyjała Baszszarowi al-Asadowi, ponieważ dzięki temu część społeczeństwa syryjskiego została wyłączona z działalności opozycyjnej. Poza tym mógł on przyjąć rolę obrońcy mniejszości religijnych narażonych na niebezpieczeństwo ze strony islamistów. Wspierał ich poprzez szkolenie członków oddziałów obrony terenów zamieszkanych przez mniejszości oraz uzbrajanie.

Chrześcijanie nie brali udziału w atakach ani nie należeli do bojówek, a mimo to jednak postrzegano ich jako popierających alawicką władzę. Powszechne było przekonanie, skądinąd nie bez racji, że chrześcijanie wolą świecką władzę alawitów niż sunnickie państwo religijne[416].

Dla chrześcijan upadek prezydentury Baszszara al-Asada mógł oznaczać rozpad kruchego ładu i względnego spokoju. Dojście do władzy sunnitów wiązałoby się z pogorszeniem ich sytuacji. Z tego względu sądzono, że chrześcijanie sprzyjają utrzymaniu władzy przez alawitów. Poza tym arcybiskup Aleppo – Jean-Clément Jeanbart w 2012 roku głosił, że powinno się dać prezydentowi

---

[414] L. Shammas, *Hark masadżid we hadim hara bi kamiliha .. Kudsija tudemmir fi mutasaf „hidna"* [Palenie meczetów i całkowite wyburzenie dzielnicy. Kadsijja zniszczona w połowie „rozejmu"], 6.10.2012, https://www.zamanalwsl.net/news/article/31153 (dostęp 16.05.2018).

[415] *„Szabiahat Al-Asad" tudemmir markad Chalid Ibn al-Walid wasat Suria* [„Szabihat al-Asad" zniszczyła sanktuarium Chalida Ibn al-Walida w centrum Syrii], 22.07.2013, http://www.alwatan.com.sa/Politics/News_Detail.aspx?ArticleID=153896&CategoryID=1 (dostęp 16.05.2018).

[416] H. Wimmen, *Syria's Path*..., op. cit.

szansę, ponieważ jest „lojalnym i szczerym człowiekiem"[417]. Postawa chrześcijan wobec syryjskiej władzy spowodowała w istocie, że stali się obiektem niechęci ze strony sunnitów. W okresie wojny domowej byli czasami celem ataków ze strony islamistów, w tym Brygady Faruk (ataki na chrześcijan w Homs) i zmuszani do opuszczenia własnych domostw. Dotyczyło to chrześcijan zamieszkujących takie miasta, jak Homs, Al-Hasaka, Aleppo, Idlib. Jedna z największych świątyń chrześcijańskich w tym regionie – grekokatolicki kościół pod wezwaniem św. Eliasza w Al-Kusajr – został na początku czerwca 2012 roku zajęty przez islamistów i przekształcony w regionalną bazę operacyjną[418]. Dotyczyło to także muhafazatów Dajr az-Zaur i Ar-Rakka, gdzie położenie chrześcijan było najtrudniejsze, mimo że ich liczebność w tym regionie nie była zbyt duża w porównaniu z innymi muhafazatami. Sytuacja wiązała się z faktem, że tereny te znajdowały się pod kontrolą Islamskiego Państwa w Iraku i Lewancie, które postawiło im następujące warunki: przejścia na islam lub zapłacenia podatku pogłównego (*dżizja*) albo opuszczenia tych obszarów. Osoby, które zdecydowały się na ostatnie rozwiązanie, udawały się na tereny kontrolowane przez władze syryjskie lub poza granice państwa (np. do Libanu, Armenii i państw UE).

Sytuacja chrześcijan w Syrii nie była i nie jest przewidywalna, mimo że Baszszar al-Asad gwarantował wobec tej mniejszości względną tolerancję. Według organizacji Open Doors, która corocznie publikuje raporty na temat prześladowań chrześcijan na świecie, położenie, w jakim znaleźli się członków tej grupy religijnej w perspektywie rozwoju konfliktu, było coraz trudniejsze. W 2013 roku według World Watch List Syria znalazła się na jedenastym miejscu wśród państw o ekstremalnym prześladowaniu członków wspólnoty chrześcijańskiej[419]. Rok później w wyniku rozwoju wojny domowej awansowała w rankingu, zajmując już trzecie miejsce[420].

W podobnej sytuacji jak chrześcijanie znaleźli się także druzowie. Była to mniejszość, której część aktywistów angażowała się w prace opozycji

---

[417] F. Balanche, *Sectarianism in Syria's Civil War*, 15.02.2018, The Washington Institute for Near East Policy, 2018, s. 16, http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/sectarianism-in-syrias-civilwar (dostęp 11.05.2018).

[418] T. Otłowski, *Pierwsze ofiary rewolucji? Bliskowschodni chrześcijanie w czasie Arabskiej Wiosny*, „Biuletyn Opinie FAE" 2012, nr 12, s. 14, http://fae.pl/biuletynopiniefaepierwszeofiaryarabskiejwiosny.pdf (dostęp 16.05.2018).

[419] The 2013 World Watch List is Here, 5.06.2013, https://www.opendoorsusa.org/christian-persecution/stories/the-2013-world-watch-list-is-here (dostęp 16.05.2018).

[420] The 2014 World Watch List is Here, 8.01.2014, https://www.opendoorsusa.org/christian-persecution/stories/2014-world-watch-list (dostęp 16.05.2018).

z przekonaniem, że władza Baszszara al-Asada dobiega końca. Ich żądania skoncentrowały się przede wszystkim na kwestiach związanych z poszanowaniem praw człowieka i uwolnieniem z więzień druzów[421]. Wraz z pojawieniem się przemocy i konfliktu na podłożu religijnym mniejszość ta obrała postawę neutralną. Ich związek z władzą skończył się po 1966 roku, kiedy oficerowie druzyjscy zostali pozbawieni wpływów w armii. Podobnie jak inne grupy mniejszościowe druzowie organizowali grupy obrony na przedmieściach Damaszku i w regionie Dżabal ad-Druz. Na ostatnim z wymienionych obszarów tworzyli grupy antyrządowe. Na czele jednej z nich stanął Wahid al-Balous, powołując formację o nazwie Czcigodni Szejchowie (Maszajeh al-Karama). Jej członkowie walczyli przeciwko Islamskiemu Państwu w Iraku i Lewancie i Dżabhat al-Nusra[422]. We wrześniu 2015 roku Wahid al-Balous został zamordowany w tajemniczych okolicznościach, a jego grupa uległa rozwiązaniu. Przypuszcza się, że poniósł śmierć, ponieważ dążył do secesji regionu Dżabal ad-Druz[423]. Inną postacią z kręgu opozycjonistów był major Chaldun Zeineddine, który w sierpniu 2011 roku powołał antyrządową zbrojną formację pod nazwą Brygada Sultana al-Atrasza działającą w ramach Wolnej Armii Syryjskiej[424]. Żołnierze tej brygady wzięli udział w kilku akcjach przeciwko władzy w regionie Dżabal ad-Druz. Aktywność Chalduna Zeineddinego nie uzyskała jednak większego poparcia. Dwunastego stycznia 2013 roku został zabity przez siły rządowe[425].

Na większości terenów zamieszkanych przez druzów panowała jednak postawa bezstronności. Druzowie stanowiący trzecią pod względem liczebności grupy religijnej zaczęli być postrzegani przez islamistów jako heretycy (*zindik*). Zamieszkiwany przez nich muhafazat As-Suwajda został w trakcie konfliktu częściowo zajęty przez bojowników fundamentalnej organizacji islamskiej Dżabhat al-Nusra, co było dla druzów niebezpieczne. Na tych obszarach zostali zmuszeni do zmiany wiary i przejścia na islam sunnicki. Przykładem tego może

---

[421] F. Balanche, *Sectarianism in Syria's*..., op. cit., s. 14.

[422] *Death of Druze leader reported in Syria blast*, „Al-Jazeera" 5.09.2015, https://www.aljazeera.com/news/2015/09/death-druze-leader-reported-syria-blast-150905022304903.html (dostęp 11.03.2018).

[423] F. Balanche, *The Druze and Assad: Strategic Bedfellows*, 20.10.2016, „Policy Analysis", The Washington Institute, http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/the-druze-and-assad-strategic-bedfellows (dostęp 11.03.2018).

[424] Ibidem.

[425] R. Zayn ad-Din, *Tafasil tunszar li al-marra al-ula fi zikra istiszhad awal dabit durzi munszak* [Szczegóły zostały po raz pierwszy opublikowane z okazji męczeństwa pierwszego oficera pochodzenia druzyjskiego, który zdezerterował], http://orient-news.net/ar/news_show/84338/0/قشنم-يزرد-طباض-لوأ-داهشتسا-يركذ-يف-يلوألا-ةرملل-رشنت-لي‌صافت (dostęp 11.03.2018).

być społeczność zamieszkująca wioski położone w regionie Dżabal al-Summak w muhafazacie Idlib, która w listopadzie 2013 roku pod wpływem nacisków islamistów wyrzekła się swojej religii[426]. Ponadto aby przetrwać, zostali zobowiązani do zniszczenia swoich świątyń, a kobiety druzyjskie musiały zmienić styl ubioru na ortodoksyjny, zgodny z szariatem. Co więcej, dokonano w szkołach segregacji uczniów według płci, wywołując tym samym problemy kadrowe. Jak twierdzi Walid Dżumblatt (druzyjski polityki z Libanu), druzowie z muhafazatu Idlib zasadniczo odrzucali narzucone im prawa, choć oficjalnie musieli ich przestrzegać[427]. Z kolei opornych druzów pozbawiano życia[428].

Poza chrześcijanami i druzami do mniejszości religijnych zaliczali się także ismailici i jazydzi. Dwie ostatnie grupy nie odgrywały znaczącej roli w konflikcie sektarianistycznym w Syrii. Zajmowały stanowisko neutralne wobec władzy Baszszara al-Asada. Zagrożeniem dla nich byli islamiści, którzy uznawali jazydów za niewiernych, a ismailitów za heretyków. Jazydzi z racji zamieszkiwania w muhafazacie Al-Hasaka i niektórych wioskach wokół miasta Afrin w muhafazacie Aleppo znaleźli się pod ochroną Kurdów, co oznaczało wyłączenie spod władzy syryjskiej.

Konflikt wyznaniowy w Syrii, jak już wcześniej wspomniano, wywołał ruchy migracyjne. Syryjczycy szukali schronienia przede wszystkim w państwach sąsiednich (Turcji, irackim Kurdystanie, Libanie czy Jordanii). Ojczyznę opuszczali głównie sunnici, którzy udając się do państw ościennych, zmieniali ich strukturę religijną i etniczną, naruszając równowagę polityczną tych państw. Swoją obecnością wpływali także na zmiany ekonomiczne i społeczne w państwach goszczących, doprowadzając do wzrostu bezrobocia i tym samym pauperyzacji ich społeczeństw.

W ocenie króla Jordanii Abdullaha II sektarianistyczna wojna stała się niebezpieczna nie tylko dla Syrii, lecz także dla państw ościennych, których społeczeństwa są również podzielone ze względów religijnych[429]. Sam fakt udziału w tym konflikcie bojowników Hezbollahu z południowego Libanu oraz żołnierzy z Iranu mógł świadczyć o rozlewaniu się konfliktu religijnego na inne państwa,

---

[426] F. Balanche, *Sectarianism in Syria's*..., op. cit., s. 15.

[427] *Idlib Druze agree to forced conversion, destroyed shrines under Nusra rule*, 17.03.2015, http://syriadirect.org/news/idlib-druze-agree-to-forced-conversion-destroyed-shrines-under-nusra-rule (dostęp 16.05.2018).

[428] F. Ershid, *Al-Druz jawadżihune hatar itisaa as-siraa fi Suria* [Konfrontacja druzów z rozszerzającym się niebezpieczeństwem konfliktu w Syrii], 20.06.2015, http://www.bbc.com/arabic/middleeast/2015/06/150620_syria_druze_under_threat (dostęp 16.05.2018).

[429] N. Mozes, *Pro- and Anti-Assad*..., op. cit.

a także o toczącej się wojnie między sunnitami a szyitami (reprezentowanymi w Syrii przez alawitów). Niebezpieczeństwa związanego z powstaniem wojny religijnej doświadczył już Irak (od 2003 r.), w którym połowę społeczeństwa stanowią szyici. W 2014 roku bojownicy z Islamskiego Państwa w Iraku i Lewancie (sunnici) wzmogli działania przeciwko większości[430]. Do starć na tle religijnym dochodziło także w Libanie. Syryjski konflikt przekracza zatem granice państwowe i ma wpływ także na otoczenie zewnętrzne. Im dłużej będzie trwał, tym jego skutki będą dotkliwsze dla społeczeństwa syryjskiego, jak również społeczności Bliskiego Wschodu, eskalacja przemocy może bowiem doprowadzić do wojen domowych w innych częściach tego obszaru. Państwa te w większości są wielowyznaniowe, a podziały między sunnitami i szyitami coraz głębsze.

3. Powojenna przyszłość Syrii

Początek lat 90. XX wieku przyniósł zmiany polityczne w Europie. W ich efekcie doszło albo do połączenia państw (NRD i RFN) albo rozpadu innych (ZSRR, Czechosłowacji, Jugosławii). Powodem podziałów były przede wszystkim kwestie polityczne, narodowościowe, etniczne i religijne. Państwa te nie były w stanie zachować jedności terytorialnej, gdyż zabrakło poczucia wspólnej tożsamości i solidarności. Po dwudziestu latach od przemian w Europie przyszedł czas na Bliski Wschód. Jak na razie nie doszło w tym regionie do radykalnych zmian, czyli rozpadu państw lub ich połączenia. Przyszłość jednak pokaże, czy Syria nie podzieli losu niektórych z państw europejskich i nie dojdzie tu do secesji.

Od odzyskania niepodległości Syria była i jest areną wewnątrzpaństwowych walk o władzę i przywileje między sunnitami oraz mniejszościami religijnymi, etnicznymi i narodowymi. Rywalizacja wpisuje się przede wszystkim w spór alawicko-sunnicki będący między innymi podłożem obecnej wojny domowej, która trwa od 2011 roku i perspektywa jej zakończenia jest ciągle odległa. Doprowadziła do śmierci setek tysięcy obywateli tego państwa, a innych zmusiła do przesiedleń wewnętrznych i imigracji. Przyniosła również ogromne zniszczenia.

---

[430] *Sunnici i szyici. Bliskowschodnia układanka, która wstrząsa Irakiem*, TVN24.pl, 13.06.2014, https://www.tvn24.pl/wiadomosci-ze-swiata,2/sunnici-i-szyici-bliskowschodnia-ukladanka-ktora-wstrzasa-irakiem,439314.html (dostęp 11.03.2018); T. Otłowski, *Irak na drodze ku przepaści*, „FAE Policy Paper" 2014, nr 12, http://fae.pl/faepolicypaperiraknadrodzekuzapasci.pdf (dostęp 11.03.2018).

Precyzyjne przedstawienie rozwoju wydarzeń w Syrii jest bardzo trudne ze względu na dużą liczbę graczy politycznych biorących udział w konflikcie i rozbieżność między nimi w kwestii przyszłości. Społeczeństwo syryjskie jest podzielone etnicznie, narodowo i religijnie, a każda z grup ma własne cele i interesy polityczne, które często nie są zbieżne. Trudny do przezwyciężenia jest także brak zaufania każdej z grup względem innych. Ponadto analizując dzieje polityczne Syrii, można stwierdzić, że najczęściej wygrany brał wszystko, a przegrany zostawał z niczym. Ten sposób prowadzenia polityki uniemożliwiał i nadal paraliżuje osiągnięcie jakiegokolwiek kompromisu.

3.1. Opozycja o przyszłości

Już na początku konfliktu można było wyraźnie zaobserwować rozbieżność stanowisk przedstawicieli opozycji związaną z rolą religii w życiu społecznym i politycznym przyszłej Syrii. I tak, część ugrupowań, w tym członkowie Ugrupowania Bractwa Muzułmańskiego, domagała się państwa wyznaniowego, sunnickiego, na co z kolei nie mogli zgodzić się przedstawiciele organizacji świeckich (w tym kurdyjskich) i innych religii. Inny podział opozycji związany był ze stosunkiem do panarabizmu – część domagała się podtrzymania tej ideologii, a przedstawiciele społeczności syryjskiej niebędący Arabami (np. Kurdowie) manifestowali swój sprzeciw. Kolejny podział opozycji dotyczył podejścia do kwestii centralizacji czy decentralizacji władzy. Za pierwszą opcją opowiadali się Arabowie, a za drugą Kurdowie.

Wśród opozycji syryjskiej ważną rolę odgrywała Syryjska Rada Narodowa (SRN), stając się reprezentacją niemal wszystkich opozycyjnych organizacji politycznych, jednocząc ich działania[431]. Siedziba Rady znajduje się w Istambule. W 2012 roku składała się z 270 członków[432]. Na początku działalności cieszyła się dużym zaufaniem i mogła pochwalić się łatwością w nawiązywaniu międzynarodowych kontaktów. Rada opracowała ogólne cele po to, aby połączyć organizacje wchodzące w jej skład i nie doprowadzić do wewnętrznych konfliktów[433]. Wśród

---

[431] E. O'Bagy, *Middle East Security Report 4. Syria's Political Opposition*, The Institute for the Study of War, Washington, April 2012, s. 10–16, http://www.understandingwar.org/sites/default/files/Syrias_Political_Opposition.pdf (dostęp 27.05.2018.); I. Qaysun, *Al-Masar as-sijasi*..., op. cit.

[432] Ibidem.

[433] Syrian Nation Council Objectives, http://www.syriancouncil.org/en/objectives.html (dostęp 27.05.2018.); I. Qaysun, *Al-Masar as-sijasi*..., op. cit.

głównych zamierzeń było obalenie władzy (z zastosowaniem legalnych metod), utrzymanie jedności narodowej i stworzenie zharmonizowanego społeczeństwa pomimo różnic narodowych, etnicznych i religijnych, zachowanie suwerenności Syrii oraz stworzenie programu reform demokratycznych.

Jednym z filarów osłabiających Radę była dominacja ugrupowań muzułmańskich, które forsując własną wizję państwa syryjskiego, nie uwzględniały propozycji innych grup mniejszościowych, doprowadzając swoją postawą do sporu w organizacji i odejścia z Rady niezadowolonych (ustępując pola członkom Bractwa Muzułmańskiego wspieranego przez Turcję). Należy podkreślić, że świeckie ugrupowania arabskie również szły w tym samym kierunku co Ugrupowanie Bractwo Muzułmańskie i tak samo bagatelizowały prawa mniejszości. Miało to związek ze świecką ideologią panarabizmu obecną w Syrii od drugiej połowy XX wieku. Takie bezkompromisowe podejście wynikało także prawdopodobnie z przekonania, że Baszszar al-Asad straci władzę, którą przejmie opozycja arabska/sunnicka, a podobne rozwiązanie dla przedstawicieli mniejszości narodowych i etnicznych nie oznaczało nic pozytywnego, gdyż wiązało się z przejściem spod władzy panarabistycznej (tj. władzy partii Al-Baas) pod władzę islamistyczną.

W ramach SRN, jak już wcześniej zaznaczono, najistotniejszą rolę odgrywało Ugrupowanie Bractwa Muzułmańskiego. W dniu 25 marca 2012 roku jego członkowie opracowali dokument *Przymierze i pakt*, kreśląc w nim wizję dla Syrii[434], która według niego ma stać się państwem nowoczesnym, opartym na współczesnej myśli politycznej (bliżej niesprecyzowanej) i świeckim, choć analizując treść aktu, można znaleźć odniesienia do islamu. Dotyczy to preambuły, która rozpoczyna się od słów: „W imię Boga Miłosiernego, Litościwego!", oraz jego zakończenia, w którym powołano się na surę V: „Wspomagajcie się wzajemnie w pobożności i bogobojności! Ale nie wspomagajcie się wzajemnie w grzechu i wrogości! I bójcie się Boga! Zaprawdę Bóg jest straszny w karaniu!". Za podstawowy akt określający ustrój wskazano konstytucję wywodzącą się z woli ludu syryjskiego i zakładającą zgodę narodową. Jej przygotowaniem miałoby się zająć Zgromadzenie Założycielskie (Al-Dżamijja at-Tasisija) wybrane w drodze powszechnych i wolnych wyborów gwarantujących sprawiedliwą reprezentację

---

[434] *Wasiket „Ahd we misak" ihwan Suria* [Dokument *Przymierze i pakt*, Bractwo Muzułmańskie w Syrii], „Al-Jazeera" 26.03.2012, http://www.aljazeera.net/news/arabic/2012/3/26/دەع-ەقيثو-ايروس-نواخإ-قاثيم (dostęp 27.05.2018); *The Muslim Brotherhood in Syria*, Carnegie Middle East Center 1.02.2012, http://carnegie-mec.org/diwan/48370?lang=en (dostęp 27.05.2018). Do tego dokumentu nawiązano także w rozdziale drugim pkt 1.2. *Ustawodawstwo wewnętrzne a kwestia mniejszości.*

każdemu komponentowi społeczeństwa. W myśl ustawy zasadniczej urzędnicy będący w służbie ludu mają przed nim odpowiadać. Członkowie Ugrupowania Bractwa Muzułmańskiego przewidywali system republiki parlamentarnej oparty na wolnych wyborach. Opowiedzieli się za wprowadzeniem pluralizmu politycznego i zasady trójpodziału władzy. Władza ma pochodzić od ludu, który władny jest podejmować ostateczne decyzje w sprawie przyszłości państwa. Lud nie potrzebuje „przewodnictwa" w formie przywódcy czy dominującej partii. W państwie ma być poszanowanie instytucji państwowych.

Państwo syryjskie ma gwarantować prawa człowieka wywodzące się z „prawa niebiańskiego" i paktów międzynarodowych. Będzie stało na straży wolności i równości obywateli niezależnie od rasy, pochodzenia, wyznania (sekty), płci i poglądów politycznych. Ponadto w Syrii mają obowiązywać następujące wolności: słowa, dyskursu politycznego, myśli, sumienia i wyznania, mediów, udziału w życiu politycznym. W dokumencie przewidywano także sprawiedliwość społeczną, równość szans oraz prawa dla mniejszości będących bogactwem kulturowym Syrii. Zakazano dyskryminacji i tortur, które będą traktowane jako przestępstwo. Syria ma być państwem wolnym od nienawiści i zemsty, umożliwiającym każdemu prawo do sprawiedliwego sądu („nawet ci, którzy mają na rękach krew ludu", czyli prawdopodobnie alawici). Syria ma szanować umowy, pakty i traktaty międzynarodowe oraz działać na rzecz bezpieczeństwa i stabilności w państwie, regionie i na arenie międzynarodowej. Ochronie ojczyny i ludu (a nie władzy) mają służyć siły zbrojne i aparat bezpieczeństwa. Nie mogą angażować się politycznie. Państwo syryjskie ma potępiać i zwalczać terroryzm.

Po analizie dokumentu *Przymierze i pakt* można stwierdzić, że był on postępowy jak na Ugrupowanie Bractwa Muzułmańskiego, nie pasował jednak do lasowanej przez członków tej organizacji ideologii. Nie zaproponowano w nim państwa wyznaniowego, opowiedziano się za prawami dla mniejszości i za wyrzeczeniem się zemsty na tych, którzy „mają na rękach krew ludu". Przyjęcie tego aktu miało dwa cele: po pierwsze, autorom zależało na przekonaniu do siebie przedstawicieli mniejszości, w szczególności alawitów, druzów, ismailitów, Asyryjczyków, Kurdów oraz dokonaniu rozłamu wewnątrz społeczności alawitów; po drugie, członkom ugrupowania zależało także na przekonaniu społeczności międzynarodowej, że ich organizacja nie dąży do utworzenia państwa wyznaniowego.

Wizja Ugrupowania Bractwa Muzułmańskiego spotkała się z brakiem zaufania zarówno ze strony mniejszości, jak i społeczności międzynarodowej. Syryjczycy, konfrontując postanowienia tego dokumentu ze sloganami

towarzyszącymi demonstracjom, nie mogli uwierzyć chociażby w fakt promowania państwa świeckiego. To wywoływało niepokój w kręgach mniejszości[435].

Plan na przyszłość Syrii mieli także członkowie ugrupowań kurdyjskich zrzeszonych w Kurdyjskiej Radzie Narodowej (KRN) powstałej 26 października 2011 roku w irackim Erbil pod patronatem Masuda Barzaniego i Kurdyjskiego Rządu Regionalnego w Iraku. W maju 2012 roku zrzeszała 16 partii kurdyjskich[436]. Program kurdyjski opierał się na trzech zasadniczych punktach. Pierwszym z nich było uznanie tożsamości narodu kurdyjskiego, który żyje na własnym, historycznie przynależnym mu terytorium, co przyszła konstytucja powinna uwzględnić. Drugą ważną kwestią było zniesienie represyjnych względem Kurdów praw, a w szczególności zakazu użycia języka kurdyjskiego. Tym samym autorzy programu stali na stanowisku przyznania prawa do swobodnego używania języka w życiu publicznym i prywatnym oraz nauczania w języku kurdyjskim w szkołach. Domagali się także wypłacenia odszkodowań za cierpienia, jakich doznali przy stosowaniu dyskryminujących ich praw. Trzecim ważnym punktem wizji kurdyjskiej była propozycja decentralizacji władzy w Syrii w ramach jedności terytorialnej. Dążyli do autonomii lub federacji, co potwierdziły negocjacje między KRN i SRN[437]. Propozycję tę Burhan Ghaljun, ówczesny przewodniczący SRN, uznał za nierealną. Natomiast SRN w grudniu 2011 roku wypowiedziała się pozytywnie na temat „zlikwidowania opresji, zadośćuczynienia ofiarom i przyznania praw narodowych Kurdom w ramach jedności terytorialnej i jedności ludu syryjskiego"[438].

Opozycja kurdyjska zakładała zatem obalenie reżimu, ustanowienie demokratycznego państwa świeckiego, respektującego prawa człowieka, wolności obywatelskie i poszanowania praw mniejszości. Była także zwolennikiem tworzenia federalnych regionów w Syrii.

Przedstawiciele opozycyjni zrzeszeni w SRN, a reprezentujący Turkmenów nie mieli dokładnie sprecyzowanej wizji. Stali na stanowisku budowy państwa demokratycznego gwarantującego prawa wszystkim obywatelom bez względu na pochodzenie, religię czy narodowość. W ich ocenie Syria miała zachować jedność terytorialną, co korespondowało z poglądami władz tureckich[439].

---

[435] *Wasiket „Ahd we misak"*..., op. cit.

[436] *Al-Madżlis al-Watani al-Kurdi fi Suria* [Kurdyjska Rada Narodowa w Syrii], Carnegie Middle East Center, http://carnegie-mec.org/syriaincrisis/?fa=48504 (dostęp 27.05.2018).

[437] Ibidem.

[438] Ibidem.

[439] I. Qaysun, *Al-Masar as-sijasi*..., op. cit.

Wizję przyszłości zaprezentował także syryjski opozycjonista Yassin al-Haj Saleh. W jego ocenie obecny prezydent Syrii dobrowolnie nie odda władzy, dlatego trzeba go jej pozbawić. W swoich przekonaniach wyszedł z założenia, że „[...] w systemie politycznego niewolnictwa władca nie uwalnia przecież, ot tak sobie niewolników"[440]. Szansą dla Syrii, jak twierdzi Yassin al-Haj Saleh, jest demokracja. Tylko w takim ustroju zostaną uwzględnione wszystkie różnice religijne, etniczne, narodowe między członkami społeczeństwa, będzie zachowana równość między nimi i sprawiedliwość społeczna. Aby tak się stało, Baszszar al-Asad musi odejść z zajmowanego stanowiska i tym samym mniejszość alawicka oddać władzę. Yassin al-Haj Saleh zdaje sobie jednak sprawę z trudności zbudowania politycznej większości, ponieważ wymagałaby ona wypracowanie kompromisu. Przeszkodą w budowaniu politycznej większości, jego zdaniem, są Rosja, Iran oraz sam urzędujący prezydent Syrii[441]. Innym scenariuszem dla Syrii jest podział jej terytorium na trzy lub cztery autonomiczne części, jednak jak uważa Yassin al-Haj Saleh, nie jest to korzystne rozwiązanie dla Syrii i świata.

Ugrupowania opozycyjne z Syrii i spoza niej sprecyzowały plan na rzecz przyszłości ojczyzny w dokumencie *Plan zmian demokratycznych w Syrii*[442]. Został on opracowany przez działaczy Syrian Center for Political and Strategic Studies oraz Syrian Expert House w sierpniu 2013 roku. W ekspertyzie akcent postawiono na etap tymczasowy, który miałby rozpocząć się wraz z upadkiem władzy Baszszara al-Asada. Jest to czas na budowę solidnych podstaw struktury politycznej państwa przez rząd tymczasowy. W tym celu powinna zostać zawieszona konstytucja z 2012 roku i przyjęta deklaracja konstytucyjna. Jej rolę ma spełniać konstytucja z 1950 roku po nowelizacji. W ich ocenie była to w historii Syrii jedyna ustawa zasadnicza przygotowana przez Zgromadzenie Założycielskie (Al-Dżamijja at-Tasisija), której członkowie zostali wybrani przez lud[443], mimo że sprawą dyskusyjną były zawarte w niej kwestie dotyczące mniejszości i swobód obywatelskich. W okresie obowiązywania deklaracji konstytucyjnej powinien

---

[440] *Wszyscy nas zawiedli*, A. Zagnar rozmawia z Y. al-Haj Salehem, „Polityka" 16.04.2017, https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/swiat/1699370,1,kolejny-krwawy-zamach-na-cywilow-w-syrii-jaka-przyszlosc-czeka-ten-kraj.read (dostęp 27.05.2018).

[441] Ibidem.

[442] *Huttat at-tahawwil ad-dimokrati fi Suria* [Plan zmian demokratycznych w Syrii], Waszyngton 2013, file:///C:/Users/JR/Desktop/الوحتلا-لدا-يطارقمي-يف-ايروس-يف-ريرقتلا-الماك.pdf (dostęp 27.05.2018).

[443] *Ruaje sijasija mutakamila li at-tahawwil ad-dimokrati fi Suria* [Pełna wizja polityczna na rzecz zmian demokratycznych w Syrii], 19.08.2013, https://www.zamanalwsl.net/news/article/40432 (dostęp 27.05.2018).

być przygotowywany projekt konstytucji stałej, opracowany przez członków konstytuanty wybranej przez lud, a następnie przedstawiony pod ocenę w referendum ludowym. W okresie przejściowym rząd tymczasowy winien uchylić prawa stojące w sprzeczności z konstytucją z 1950 roku i naruszające swobody publiczne oraz prawa człowieka (np. dekret nr 49 z 1980 r., dekret nr 6 z 1966 r. czy nr 55 z 2011 r.)[444]. Według opinii opozycji w Syrii ma obowiązywać system parlamentarny, w którym członkowie rządu odpowiadają przed parlamentem[445].

Według deklaracji konstytucyjnej Syria ma być niezależnym, suwerennym podmiotem, stanowiącym część arabskiego narodu i świata islamu (art. 6)[446]. Ma być także państwem wielu narodowości, religii, w którym wszyscy są równi wobec prawa i nie mogą być dyskryminowani ze względu na religię, pochodzenie etniczne, płeć (art. 7). Mimo tego zapewnienia w projekcie deklaracji konstytucyjnej wyróżniono islam. Dotyczy to nie tylko wspomnianego już art. 6, lecz także pierwszych słów, od których rozpoczyna się ten dokument, a mianowicie „W imię Allaha [...]"[447]. Poza tym można zauważyć w tej deklaracji promowanie panarabizmu, co dla mniejszości nie oznacza nic pozytywnego.

Parlament zgodnie z deklaracją konstytucyjną ma być rzeczywistym odzwierciedleniem społeczeństwa syryjskiego. Autorzy dokumentu położyli nacisk na transparentny system wyborczy i pluralizm polityczny. Zakładali podjęcie negocjacji ze wszystkimi Syryjczykami bez względu na pochodzenie, religię czy płeć. Dotyczyło to również mniejszości narodowych, religijnych i etnicznych (Kurdów, Turkmenów, Ormian, chrześcijan, alawitów, druzów i innych, którzy wyrażają chęć współpracy w ramach rządu tymczasowego i stałego). Proponowali decentralizację władzy (co było ukłonem w stronę Kurdów), unieważnienie aktów prawnych dyskryminujących mniejszości i nadanie obywatelstwa bezpaństwowcom. Ich zdaniem, dotychczasowe służby bezpieczeństwa powinny być rozwiązane, by powołać struktury pasujące do nowej rzeczywistości społeczno-politycznej. W ekonomii zakładali stopniowe przejście do gospodarki wolnorynkowej. W omawianym dokumencie planowano działania na rzecz budowy zgody narodowej, uznając to za ważny element, gdyż zdawano sobie sprawę z faktu, że podziały sektarianistyczne, etniczne i plemienne są mocno zakorzenione w świadomości Syryjczyków.

---

[444] Art. 3 *Al-Ialan ad-distori al-muakat li al-fatra al-intikalija* [Tymczasowa Deklaracja Konstytucyjna na okres przejściowy w Syrii], [w:] *Huttat at-tahawwil*..., op. cit., s. 194.

[445] *Ruaje sijasija*..., op. cit.

[446] *Al-Ialan ad-distori*..., op. cit., s. 194.

[447] Ibidem, s. 193.

W okresie tymczasowym powinny być dokonane reformy polityczne i administracyjne, aby odejść od rządów autorytarnych i kultu jednostki. Na czele państwa ma stać rząd tymczasowy powołany na okres maksymalnie 18 miesięcy (art. 12). Do jego zadań winno należeć na przykład koordynowanie pracy ministerstw, dbanie o bezpieczeństwo państwa, przygotowanie wyborów do konstytuanty, podjęcie działań na rzecz niezależności sądownictwa, restrukturyzacji armii i aparatu bezpieczeństwa (art. 11). Deklaracja przewidywała powołanie Krajowego Organu ds. Sprawiedliwości Tymczasowej i Pojednania złożonego z niezależnych osobistości z dziedziny prawa, sądownictwa, ekonomii, kultury i spraw społecznych (art. 22). Przed instytucją tą postawiono następujące zadania:
– uwolnienie więźniów politycznych, poszukiwanie osób zaginionych,
– ustanowienie i wzmocnienie pokoju obywatelskiego, prowadzenie ku pojednaniu narodowemu,
– powołanie sądu centralnego i postawienie przed nim osób odpowiedzialnych za zbrodnie wojenne i przeciwko ludzkości,
– utworzenie funduszu wspierającego poszkodowanych w okresie wojny,
– ustanowienie specjalnej komisji zajmującej się dokumentacją o przeszłości Syrii (art. 24).

Postanowienia omawianej deklaracji miały zastosowanie tylko w okresie przejściowym (czyli w ciągu 12 miesięcy) i wygasały wraz z przyjęciem nowej konstytucji (art. 5). Do dokumentu dołączono projekty ustaw o partiach politycznych i wyborach powszechnych.

Podsumowując powyższe rozważania, można stwierdzić, że opozycja syryjska jest zgodna co do wprowadzenia w Syrii demokracji w sferze politycznej i ekonomicznej. Zakłada pełnię praw i wolności obywatelskich, w tym dla mniejszości. Promuje zachowanie jedności terytorialnej z wprowadzeniem regionów autonomicznych czy federacji (Kurdowie). Nie wyraża zatem opinii o podziale państwa na odrębne byty polityczne. Skuteczność wizji syryjskiej opozycji będzie zależała od jej efektywności, do której kluczem jest pokonanie wewnętrznych podziałów. W celu realizacji głównych założeń powinna podjąć walkę na niwie dyplomatycznej i ideologicznej. Oznacza to, że winna zaangażować się w tworzenie swoich oddziałów w istotnych z jej punktu widzenia państwach, aby dyskredytować działania Baszszara al-Asada. Opozycja powinna także zdecydować się na prowadzenie „polityki otartych drzwi" zarówno dla wszystkich mniejszości, jak i sunnickiej większości, co wiąże się z odejściem od panarabizmu. Stoi zatem przed nią zadanie wypracowania podstaw nowej ideologii jednoczącej całe syryjskie społeczeństw.

3.2. Wizja prezydenta Baszszara al-Asada

Po blisko dwóch latach trwania konfliktu Baszszar al-Asad przedstawił własną wizję przyszłości Syrii w przemówieniu z 6 stycznia 2013 roku[448]. Składa się ona z trzech etapów. Zgodnie z pierwszym z nich ma nastąpić powstrzymanie finansowania, uzbrojenia i udzielania schronienia bojownikom działającym na terenie Syrii przez państwa regionu i spoza niego. Dzięki temu nastąpi załamanie ich aktywności, co pozwoli przesiedleńcom na powrót do kraju. W tej sytuacji siły rządowe również zaprzestają działań militarnych, co pozwoli władzy syryjskiej na podjęcie rozmów z przedstawicielami różnych grup społecznych w celu rozpoczęcia dialogu narodowego. Ma to umożliwić prezydentowi zapoznanie się z potrzebami tych grup, by określić nowy ład społeczno-polityczny. W drugim etapie przewidziane jest zwołanie przez rząd konferencji dialogu narodowego mającej doprowadzić do opracowania nowego paktu narodowego, w którym miałaby zostać podtrzymana suwerenność Syrii oraz potępienie terroryzmu i przemocy. Ponadto ma on zawierać wytyczne do rozwoju politycznego i ekonomicznego państwa. Przygotowany pakt ostatecznie powinien zostać poddany pod referendum. Po jego akceptacji realizacją postanowień paktu ma zająć się rząd działający w rozszerzonym składzie (powiększonym o przedstawicieli różnych grup społecznych). Do jego zadań ma również należeć rozpisanie nowych wyborów parlamentarnych. W ostatnim etapie prezydent Syrii przewiduje doprowadzenie do „zgody narodowej", przyjęcie nowej konstytucji, ogłoszenie amnestii ogólnej oraz podjęcie prac na rzecz odbudowy, rozwoju państwa i zwalczania terroryzmu. Jak podkreślił, swoją wizję skierował jedynie do tych, którzy chcieli podjąć dialog i opowiadają się za rozwiązaniami politycznymi w Syrii. Kładł nacisk, aby sugerowane propozycje pochodziły jedynie od samych Syryjczyków i uwzględniały jego pomysły.

Z powyższego wynika, że Baszszar al-Asad proponował traktowanie opozycji jako bojowników i separatystów stosujących przemoc. Odwołując się do chęci stworzenia nowego paktu, sugerował ponadto, co powinien on objąć. Dotyczyło to na przykład zachowania niezależności terytorialnej, implikując tym samym brak zgody na podział państwa. Baszszar al-Asad w swoim planie wskazał także, że inicjatorami zmian nie mogą być siły spoza kraju.

---

[448] *Kelimet as-sajid ar-rais Baszszar al-Asad fi tarih 6 kanun al-thani 2013* [Przemówienie prezydenta Baszszara al-Asada, 6 stycznia 2013 r.], http://www.presidentassad.net/index.php?option=com_content&view=article&id=1105:2013&catid=305&Itemid=469 (dostęp 2.06.2018).

3.3. Wybrane państwa regionu wobec przyszłości Syrii

Poza syryjską opozycją również aktorzy międzynarodowi mieli własne wizje dotyczące przyszłości Syrii. Wśród nich były nie tylko państwa regionu, lecz także USA i Rosja. Stanowisko wyraziła także Unia Europejska. Plany tych podmiotów wobec Syrii były różne.

Jednym z państw Bliskiego Wschodu, które odniosło się do przyszłości Syrii, jest Iran. Dąży on do wcielenia w życie projektu Szyickiego Półksiężyca, co oznacza sprzyjanie mniejszości alawickiej w Syrii. Obydwa państwa łączy wspólne wyznanie oraz wrogość wobec Izraela i państw Zachodu, w szczególności USA. Ali Akbar Welajati, były minister spraw zagranicznych, doradca do spraw bezpieczeństwa Najwyższego Przywódcy Iranu, stwierdził wręcz, że „[...] Syria to złote ogniwo w łańcuchu oporu przeciwko Izraelowi"[449]. Z kolei szyicki duchowny i wojskowy Mehdi Taeb uznał Syrię za ważny region ze strategicznego punktu widzenia Iranu. Podczas przemówienia dla studentów w lutym 2013 roku powiedział wprost: „[...] Syria jest 35. prowincją [Iranu] i jest dla nas strategiczną prowincją. Jeśli wróg zaatakuje nas i będzie chciał zająć Syrię lub Khuzestan [w zachodnim Iranie], priorytetem dla nas jest utrzymanie Syrii... Jeśli zatrzymamy Syrię, możemy odzyskać Khuzestan, ale jeśli stracimy Syrię, nie będziemy mieli Teheranu"[450].

Głównym celem Iranu jest zatem zachowanie władzy przez alawitów. W tym celu władze Iran wspiera Baszszara al-Asada militarnie, gospodarczo i finansowo (udzielono kredytu w wysokości 6 mld dolarów)[451], gwarantując sobie większe wpływy na rozwój wydarzeń w Syrii. Kierunek ten utrzymano także po wyborach prezydenckich w Iranie w 2013 roku. Nowo urzędujący prezydent Hasan Rouhani podczas spotkania z premierem Syrii Wa'ilem al-Halkim 4 sierpnia 2013 roku potwierdził, że żadne siły na świecie nie są w stanie wstrząsnąć przyjaznymi stosunkami irańsko-syryjskimi[452].

W ocenie strony irańskiej oddanie władzy w Syrii na przykład sunnitom pokrzyżowałoby długofalowe plany Iranu i skierowałoby Syrię w stronę sunnickiej Turcji lub Arabii Saudyjskiej, czyli krajów uważanych za głównych rywali Iranu.

---

[449] R. Czulda, *Wojna o Syrię*, „Polska Zbrojna" 1.01.2017, http://www.polska-zbrojna.pl/home/articleinmagazineshow/21650?t=Wojna-o-Syrie (dostęp 2.06.2018).

[450] *Iranian cleric: Losing Syria is like losing Tehran*, „Ya Libnan" 16.02.2013, http://yalibnan.com/2013/02/16/iranian-cleric-losing-syria-is-like-losing-tehran (dostęp 2.06.2018).

[451] *The Assad Regime: Iran's Proxy in the Syrian Civil War*, https://www.unitedagainstnucleariran.com/assad-syria (dostęp 2.06.2018).

[452] Ibidem.

Upadek prezydenta Baszszara al-Asada wzmocniłby Turcję, co zachwiałoby z kolei układem sił między Iranem a Turcją.

Ponadto Iran straciłby kontrolę i możliwość wspierania alawitów jako sekty szyickiej w Syrii oraz szyitów w Libanie, co byłoby równoznaczne z osłabieniem Hezbollahu i prześladowaniem alawitów w Syrii. Przejęcie władzy przez inną grupę mniejszości niż alawici lub sunnicka większość może przynieść także negatywne skutki w rozwoju współpracy militarnej między obu państwami[453]. Wobec powyższych czynników irańska wizja przyszłości Syrii skupiona jest na zachowaniu *status quo*, czyli utrzymaniu przy władzy alawitów z możliwością zmiany na stanowisku prezydenta. Wobec jego porażki alternatywą może być dążenie do podziału Syrii, tak aby powstało przede wszystkim państwo alawickie. Rozwiązaniem jest także utrzymanie jedności terytorialnej państwa i wprowadzanie takiego systemu rządów, aby każda z mniejszości oraz sunnici miała swoich przedstawicieli we władzy, co pozwoliłoby zachować wpływy przez alawitów i zmniejszyć rolę sunnitów we władzy. Ponadto wizja przyszłej Syrii to wizja Syrii antyizraelskiej i antyamerykańskiej.

Wybuch konfliktu w Syrii nie był i nie jest obojętny także dla Arabii Saudyjskiej, która przyszłościową wizję tego państwa widzi pod rządami sunnitów, w przeciwieństwie do Iranu. Ma to związek z faktem, że Arabia Saudyjska jest państwem wyznaniowym, sunnickim. Nie jest zatem przychylna współpracy Syrii z Iranem oraz Hezbollahem, jak również pozostałymi bojówkami szyickimi.

Arabia Saudyjska od początku była zaangażowana w konflikt syryjski. Działała na rzecz upadku władzy alawitów (dozbrajając opozycję i sunnickie bojówki oraz potępiając postępowanie Baszszara al-Asada na forum ONZ)[454]. Podczas konferencji Grupy Przyjaciół Syrii (luty 2012 r.) minister spraw zagranicznych

---

[453] W. Fulton, *How Deeply is Iran Enmeshed in Syria?*, United States Institute of Peace, 6.05.2013, http://iranprimer.usip.org/blog/2013/may/06/how-deeply-iran-enmeshed-syriaa (dostęp 2.06.2018); B. Hubbard, I. Kershner, A. Barnard, *Iran, Deeply Embedded in Syria, Expands 'Axis of Resistance'*, „The New York Times" 19.02.2018, https://www.nytimes.com/2018/02/19/world/middleeast/iran-syria-israel.html (dostęp 2.06.2018).

[454] Y. al-Shahri, *Rujat tahlilia li mawkif al-mamlaka al-Arabija al-Saudija tidżahe al-kadija as-Surija* [Analityczna wizja Arabii Saudyjskiej wobec kwestii syryjskiej], Democratic Arabic Center for Strategic, Political & Economic Studies, 9.12.2015, http://democraticac.de/?p=24252 (dostęp 2.06.2018); R.F. Worth, *Saudis Back Syrian Rebels Despite Risks*, „The New York Times" 7.01.2014. https://www.nytimes.com/2014/01/08/world/middleeast/saudis-back-syria-rebels-despite-a-lack-of-control.html (dostęp 2.06.2018); B. Bert, Y. Guzansky, *Saudi Arabia's Foreign Policy on Iran and the Proxy War in Syria: Toward a New Chapter?*, „Israel Journal of Foreign Affairs" 8.03.2014, s. 25–34; M. Fisher, *The cold war between Saudi Arabia and Iran that's tearing apart the Middle East, explained*, „Vox" 4.01.2014, https://www.vox.com/2016/1/4/10708682/sunni-shia-iran-saudi-arabia-war (dostęp 2.06.2018).

i członek saudyjskiej rodziny królewskiej – Su'ud Ibn Fajsal Ibn Abd al-Aziz al-Su'ud stwierdził, że jedynym rozwiązaniem kryzysu w Syrii jest przekazanie władzy sunnitom. Może to nastąpić dobrowolnie lub siłowo. Dzięki takiemu planowi stracą wpływy alawici i tym samym Iran w Syrii, podobnie jak na Bliskim Wschodzie.

Podobne stanowisko jak Arabia Saudyjska zajęła również Turcja. W pierwszym etapie konfliktu władze tureckie naciskały na syryjskie, aby wprowadziły reformy polityczne. W odpowiedzi na brak odzewu ze strony Baszszara al-Asada Turcja zaczęła wspierać sunnicką opozycję. Sytuacja w Syrii zaczęła działać na niekorzyść Turcji, gdy prezydent przekazał Kurdom władzę na terenach przez nich zamieszkanych, a dokładnie Partii Unii Demokratycznej (Partiya Yekîtiya Demokrat), która współpracuje z Partią Pracujących Kurdystanu (Partiya Karkerên Kurdistanê) walczącą o prawa Kurdów w Turcji od 1984 roku. Turcja tym samym zaczęła obawiać się utworzenia autonomicznych regionów w Syrii, a szczególnie jednego z nich, czyli kurdyjskiego na pograniczu tych państw w Rojavie.

Turcji zależy zatem na zachowaniu jedności terytorialnej Syrii, ponieważ tylko wtedy będzie miała zagwarantowane bezpieczeństwo narodowe. Poza tym Turcja jest negatywnie nastawiona do przyznania w Syrii praw i wolności przede wszystkim Kurdom, gdyż to będzie miało wpływ na postawę Kurdów w Turcji. Wizja autonomicznych regionów jest także im nie na rękę z uwagi zarówno na niezależność Kurdów, jak i ze względu na alawitów, ponieważ utworzenie państwa alawickiego mogłoby wywołać podobną sytuację w Turcji na terenach zamieszkanych przez mniejszość alawicką. Władzom tureckim zależy, aby w przyszłości wpływy przejęli sunnici, którzy pod względem ideologicznym są bliscy Partii Sprawiedliwości i Rozwoju (Adalet ve Kalkınma Partisi) rządzącej w Turcji od 2002 roku. Turcja chciałaby także, aby konflikt w Syrii skończył się jak najszybciej. Postawa ta ma związek z dużą liczbą uchodźców syryjskich przebywających na terenie Turcji. Zakończenie wojny pozwoliłoby więc im powrócić do ojczyzny i jednocześnie odciążyć budżet państwa kosztami ich utrzymania. Miałoby to także przełożenie na spadek negatywnego nastawienia wobec syryjskich uchodźców, którzy są tanią siłą roboczą i jednocześnie konkurencją dla Turków poszukujących zatrudnienia we własnej ojczyźnie.

Przyszły kształt społeczno-polityczny Syrii nie jest obojętny również dla Izraela. Ma to związek z tym, że Syria jest jedynym sąsiadem, z którym pozostaje w stanie wojny, okupuje jej obszar, a mianowicie Wzgórza Golan, a także wspiera organizacje wrogo nastawione do Izraela (np. Hezbollah z południowego Libanu, Hamas, Palestyński Dżihad Islamski). Władzom Izraela zależy, aby

konflikt w Syrii trwał długo i nie wyłonił zwycięzcy. Dzięki temu władza syryjska, podobnie jak opozycja, ulegnie osłabieniu, co będzie działało na korzyść bezpieczeństwa Izraela. Słaba Syria będzie także sprzyjała silniejszej postawie Izraela w negocjacjach pokojowych oraz osłabi jej sojusze w regionie, które nie są korzystne dla Izraela. Jeden z izraelskich scenariuszy zakłada podział państwa według klucza religijnego, narodowego i etnicznego[455]. Izraelskie władze zdają sobie sprawę z tego, że w ten sposób nie będą to silne byty polityczne, co wpłynie na silniejszą pozycję Izraela. Inna wizja z kolei zakłada zwycięstwo opozycji i upadek Baszszara al-Asada, co przyniosłoby korzyść Izraelowi, ponieważ zastąpienie alawitów sunnitami oznaczałoby koniec sojuszu syryjsko-irańskiego, jak również zakończenie poparcia Syrii dla Hezbollahu z południowego Libanu[456]. Wygrana opozycji będzie osłabiała wewnętrznie Syrię z uwagi na jej duże zróżnicowanie ideologiczne oraz wewnętrzną rywalizację. Sytuacja taka wpłynie na poprawienie bezpieczeństwa Izraela. Ostatni scenariusz przewiduje natomiast zakończenie konfliktu i powstanie państwa scentralizowanego bez wskazania na to, kto będzie u władzy. Silna władza sama w sobie stanowi gwarancję kontroli nad różnymi zbrojnymi grupami[457].

Jak widać z powyższej analizy, wśród wybranych państw Bliskiego Wschodu nie ma zgodności co do tego, kto miałby przejąć władzę w Syrii. Wymieniani są zarówno sunnici, jak i obecna mniejszość dzierżąca władzę. Nie ma również jedności w sprawie utrzymania integralności terytorialnej. Ich stanowiska wobec przyszłości państwa syryjskiego nie są tożsame, ponieważ wiążą się nierozerwalnie z racją stanu każdego z nich.

---

[455] A. Atef, *Al-Jad al-hafija tabiat ad-dawr al-israili fi al-azma as-surija* [Niewidzialna ręka izraelskiej roli w kryzysie syryjskim], 24.05.2017, https://elbadil-pss.org/2017/05/24/ةيفخلا-ديلا-ةيئارسإلا-روداا-ةعيبطلا-يف-يليئارسإلا-يف (dostęp 27.05.2018).

[456] M.M. as-Sayid, *Al-Ruaja al-israilija li mustakbal al-azma fi Suria* [Izraelska wizja przyszłości kryzysu syryjskiego], 19.03.2014, https://middle-east-online.com/ةيئارسإلا-ةيليلا-ةيؤرلا-لبقتسملا-ةيروسلا-ةمزألا-تايمانيد-عم-اهلاعافت-ةعيبطو-ةمزألا (dostęp 27.05.2018).

[457] Ibidem.

3.4. Przyszłość Syrii w planach Rosji i USA

Rosja jest ważnym graczem w konflikcie syryjskim. Zaangażowała się w niego militarnie w 2015 roku, wspierając siły rządowe[458]. Poza tym podjęła wysiłki dyplomatyczne na rzecz zakończenia konfliktu i powojennego obrazu Syrii. Wizja przyszłego kształtu politycznego Syrii została zaprezentowana przez stronę rosyjską między innymi w formie projektu konstytucji. Przedstawiono go w trakcie negocjacji w Astanie w 2017 roku w sprawie uregulowania konfliktu syryjskiego. Nie cieszył się jednak dużym zainteresowaniem i ostatecznie opozycja projekt odrzuciła. Uzasadniając to stanowisko, Yahya al-Aridi, przedstawiciel reprezentujący syryjską opozycję w Astanie, stwierdził, że „[...] konstytucję ma prawo pisać tylko naród syryjski"[459]. Wizja Syrii przedstawiona w rosyjskim projekcie konstytucji była także nie do zaakceptowania przez Turcję i Iran.

Według rosyjskiej wizji mającej wyraz w projekcie przyszła Syria ma być wolna od ideologii panarabizmu, co odzwierciedla zarówno zaproponowana nazwa państwa, czyli Syryjska Republika Arabska, jak i treść przysięgi składanej przez parlamentarzystów[460]. Państwo to zgodnie z art. 1.1 jest niezależną i suwerenną demokracją opartą na rządach prawa, równości wobec prawa, solidarności społecznej, poszanowaniu praw i wolności wszystkich obywateli bez jakichkolwiek różnic czy przywilejów. W części tej ujęto ponadto, że Syria jest „[...] wspólną i niepodzielną ojczyzną wszystkich obywateli", a jedność ludu jest jej podstawą (art. 1.2). I jak określono w art. 9.1, jej terytorium jest zjednoczone i niepodzielne. Granice państwowe mogą zostać zmienione tylko w drodze referendum (art. 9.2). W art. 2.1 przyjęto, że Syria ma republikańską formę rządów, a przekazanie władzy powinno odbywać się pokojowo i demokratycznie bez naruszenia konstytucji i praw (art. 2.6). System polityczny ma opierać się na zasadzie pluralizmu politycznego i powoływania organów władzy na drodze demokracji (art. 5.1). W Syrii ma panować różnorodność ideologiczna, a żadna ideologia nie może być ustanowiona jako państwowa czy obowiązkowa (art. 6.1). Projekt konstytucji przewiduje poszanowanie praw i swobód mniejszości naro-

---

[458] Więcej na ten temat: W. Rodkiewicz, *Bliskowschodnia polityka Rosji. Regionalne ambicje, globalne cele*, „Prace OSW" 2017, nr 71, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/prace_71_bliskowschodnia_polityka_rosji_net_0.pdf (dostęp 27.05.2018).

[459] *Rosjanie proponują Kurdom autonomię. Syryjska opozycja odrzuca projekt*, TVN24.pl, 26.01.2017, https://www.tvn24.pl/wiadomosci-ze-swiata,2/syria-opozycja-odrzucila-rosyjski-projekt-konstytucji,710277.html (dostęp 27.05.2018).

[460] Rosyjski projekt konstytucji dla Syrii, https://ria.ru/syria/20170201/1486902587.html (dostęp 27.05.2018).

dowych i religijnych[461]. Zgodnie z art. 8.1 ma budować kontakty z sąsiadami na zasadzie dobrego sąsiedztwa. Syria potępia terroryzm i chroni swoje terytorium i obywateli przed jego zagrożeniami (art. 6.4). Ponadto odrzuca wojnę jako środek do naruszenia niezależności terytorialnej innych państw i rozwiązywania konfliktów międzynarodowych (art. 8.2). Władza ustawodawcza zgodnie z projektem należy do Zgromadzenia Ludowego i Zgromadzenia Terytoriów (art. 34). Wybory do pierwszego ciała są powszechne, wolne, równe, tajne i organizowane co cztery lata (art. 35). Zgromadzenie Terytoriów składa się z kolei z przedstawicieli jednostek administracyjnych (art. 40.2). Jej zadania określa art. 44 projektu konstytucji. Obie instytucje zbierają się osobno (art. 41.1). Władzę wykonawczą w imieniu narodu sprawuje prezydent i rząd. Prezydent jest gwarantem niepodległości, jedności i integralności terytorialnej (art. 55.1). Jego kadencja trwa siedem lat z możliwością jednej reelekcji. Wybierany jest w wyborach powszechnych, równych, bezpośrednich i tajnych. Kandydat na urząd prezydenta musi mieć co najmniej 40 lat i posiadać obywatelstwo syryjskie (art. 50). Prezydent może zostać odwołany przez Zgromadzenie Terytorialne na podstawie przedstawionych przez Zgromadzenie Ludowe zarzutów o zdradę stanu lub inne ciężkie przestępstwo potwierdzone wyrokiem Naczelnego Sądu Konstytucyjnego (art. 61.1). Prezydent powołuje premiera, jego zastępców i ministrów tworzących drugi organ władzy wykonawczej (art. 64.1). Zadania rządu określono w art. 67. W rosyjskim projekcie konstytucji dla Syrii założono, że władza sądownicza jest niezależna (art. 73).

Zgodnie z powyższym projektem Syria ma być państwem demokratycznym, świeckim, szanującym prawa i wolności obywateli, w tym mniejszości narodowych, etnicznych i religijnych. W projekcie całkowicie zrezygnowano z odniesień do islamu i panarabizmu. Z analizy tej można wywnioskować, że Rosja, przygotowując projekt przyszłej konstytucji dla Syrii, chce mieć duży wpływ na to, jak będzie to państwo funkcjonowało po wojnie. Chce, aby dostało się ono do rosyjskiej strefy wpływów. Mimo że zimna wojna się skończyła, rywalizacja między Rosją a USA w tej części świata trwa.

Poza Rosją ważnym graczem na Bliskim Wschodzie pozostają także Stany Zjednoczone. Zainteresowanie USA konfliktem w Syrii wzrosło wraz z pojawieniem się Islamskiego Państwa w Iraku i Lewancie oraz atakami terrorystycznymi. Do 2013 roku wysiłki władz amerykańskich były skierowane jedynie na działalność dyplomatyczną i nakładanie sankcji na władzę w Syrii. Stanowisko amerykańskie i cele uległy jednak zmianie. Wśród nich znalazły się na przykład

---

[461] Więcej na ten temat w rozdziale drugim pkt 1.2. *Ustawodawstwo wewnętrzne a kwestia mniejszości.*

postulaty zwalczania terroryzmu czy walki z islamistami. W sierpniu 2011 roku prezydent Barack Obama w oświadczeniu o sytuacji w Syrii stwierdził, że Syria winna być państwem demokratycznym, sprawiedliwym i obejmującym wszystkich Syryjczyków. Z drugiej jednak strony uznał, że przyszłość Syrii powinna być określona przez jej mieszkańców, a prezydent stoi na drodze do realizacji tego celu i dlatego powinien ustąpić z zajmowanego stanowiska[462]. Prezydent USA w oświadczeniu zapewnił lud syryjski, że będzie go wspierał.

Wizja przyszłości Syrii autorstwa Stanów Zjednoczonych zakłada decentralizację władzy i utworzenie federacji[463]. Przedstawiciele rządu amerykańskiego stoją na stanowisku, by umożliwić dostęp do władzy wszystkim grupom mniejszościowym i sunnitom, aby nie przeszła ona w ręce jednej z nich. To osłabi pozycję Syrii w regionie i pozwoli uchronić państwo syryjskie przed islamizacją. Ponadto słaba Syria nie będzie stwarzała zagrożenie dla Izraela, który jest sojusznikiem USA. Oficjalne plany USA wobec Syrii wiążą się także z oddaleniem Baszszara al-Asada z urzędu prezydenta. Zakładają stopniowy proces reform konstytucyjnych i organizację wyborów pod nadzorem ONZ. W ocenie USA przyszła Syria ma być wolna od broni masowego rażenia[464].

3.5. Unia Europejska o przyszłości Syrii

Unia Europejska stoi na stanowisku jak najszybszego zakończenia konfliktu w Syrii i osiągnięcia przez nią stabilności politycznej i gospodarczej. Ma to związek z kwestią kryzysu migracyjnego (napływem uchodźców syryjskich) i rozprzestrzenianiem się terroryzmu. Ponadto osiągnięcie równowagi politycznej i ekonomicznej przez Syrię jest także ważne z punktu widzenia polityki

---

462 Statement by President Obama on the Situation in Syria, August 18, 2011..., op. cit.

463 M. Yacoubian, *Critical Junctures in United States Policy toward Syria. An Assessment of the Counterfactuals*, Simon-Skjodt Center for the Prevention of Genocide. Series of Occasional Papers, No. 3, August 2017, s. I–II; C. Glenn, *Timeline: US Policy on ISIS*, Wilson Center, https://www.wilsoncenter.org/article/timeline-us-policy-isis (dostęp 2.06.2018); M.E. O'Hanlon, *Deconstructing Syria: A new strategy for America's most hopeless war*, Brookings, 30.06.2015, https://www.brookings.edu/blog/order-from-chaos/2015/06/30/deconstructing-syria-a-new-strategy-for-americas-most-hopeless-war (dostęp 2.06.2018).

464 M. Ghurab, *Al-Ahdaf al-amarikija min al-wudżud al-askari ad-daim fi Suria* [Amerykańskie cele stałej wojskowej obecności w Syrii], 18.01.2018, http://theinternational.club/news/1286/18-1-2018/اهداف-امريكية-من-وجود-عسكري-دائم-في-سوريا (dostęp 27.05.2018).

międzynarodowej, gdyż przedłużający się konflikt syryjski będzie wpływał na destabilizację w innych państwach regionu (w szczególności Libanu, Jordanu, Turcji, Iraku)[465].

Według planów unijnych Syria ma zachować integralność terytorialną. W państwie tym powinien być wprowadzony ustrój demokratyczny respektujący prawa człowieka, w tym mniejszości i kobiet. Ma być gwarantem stabilności w państwie i tolerancji. Unia opowiada się za reformą wojska i służb bezpieczeństwa, które nie mogą być dalej narzędziem represji, ale działać w służbie ludności cywilnej. Wizja Unii Europejskiej opiera się na decentralizacji władzy w Syrii, co jest ukłonem w stronę mniejszości. Europa stoi na stanowisku utrzymania przez Syrię pozytywnych stosunków z państwami sąsiedzkimi oraz jej integracji ze „[...] wspólnotą międzynarodową jako konstruktywny partner"[466].

Wobec rosnącej siły ugrupowań terrorystycznych państwa UE odeszły od sprzeciwu wobec władzy Baszszara al-Asada do bardziej kompromisowej polityki. Prezydent Syrii stał się częścią rozwiązania konfliktu, ponieważ przeciwdziała groźbie rozprzestrzeniania się terroryzmu. Oznacza to, że państwa unijne chcą utrzymania władzy przez alawitów wspieranych przez inne mniejszości. Utrata przez nich wpływów we władzy wiązałaby się z przejęciem jej przez mniej lub bardziej radykalnych sunnitów, co wspomoże terroryzm i doprowadzi do opresji mniejszości. Polityka Unii nie jest bezinteresowna, o czym świadczy fakt, że zależy jej na powrocie uchodźców z Europy do Syrii i osób wewnętrznie przesiedlonych do ich domów[467]. Należy jednocześnie zaznaczyć, że Unia Europejska chce szybkiego zakończenia konfliktu i jest gotowa wesprzeć odbudowę Syrii. Propaguje demokrację w tej części świata wraz z zachowaniem praw i wolności obywatelskich oraz wspiera proces pojednania narodowego[468].

---

[465] Wspólny komunikat do Parlamentu Europejskiego i Rady. Elementy strategii UE na rzecz Syrii, Komisja Europejska, Strasburg, 14 marca 2017, s. 7–9, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=CELEX%3A52017JC0011 (dostęp 2.06.2018); *The EU and the crisis in Syria*, European External Action Service, Bruksela 16.04.2018, https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-Homepage/22664/eu-and-crisis-syria_en (dostęp 2.06.2018).

[466] Ibidem, s. 8.

[467] Council conclusions on Syria. 3091st FOREIGN AFFAIRS Council meeting Brussels, 23 May 2011, Council of the European Union, 23.05.2011; M. Pierini, *The European Union's Concerns about Syria*, Carnegie, http://carnegieeurope.eu/2014/06/09/european-union-s-concerns-about-syria-pub-55851 (dostęp 2.06.2018).

[468] Wspólny komunikat do Parlamentu Europejskiego..., op. cit., s. 9.

3.6. Scenariusze na przyszłość

Z powyższych rozważań wynika, że plany przyszłościowe wobec Syrii są bardzo różne. Biorąc pod uwagę różnorodność etniczną, religijną i narodową, można założyć, że jedną z propozycji wyjścia z zaistniałego konfliktu może być wypracowanie demokratycznego konsensu między różnymi grupami tworzącymi społeczność syryjską oraz odejście od interwencjonizmu państwowego. Zapewnienie społeczeństwu odpowiedniego poziomu ekonomicznego i równych szans w polityce nie zagwarantuje pełnego sukcesu, ponieważ bardzo trudnym wyzwaniem stojącym przed Syryjczykami będzie nauczenie się żyć razem, a nie obok siebie. Dekady prześladowań i dyskryminacji w świadomości sunnitów, jazydów, druzów czy Kurdów będą trudne do zapomnienia.

Rozważając przyszłość Syrii, warto zauważyć, że refleksja może krążyć wokół istotnego pytania, czy w dziejach tego państwa był okres, w którym społeczeństwo żyło bez większych konfliktów. Analiza historyczna wskazuje na czas, kiedy w Syrii panowali Francuzi, dzieląc ją na cztery państwa. Dzięki takiemu rozwiązaniu mniejszości mogły żyć w ramach swych państw, które gwarantowały im podstawowe prawa. Przyszłość jednak pokaże, czy rozwiązanie to ponownie będzie miało rację bytu.

Jak na razie nic jednak nie zapowiada, aby obecny prezydent Syrii – Baszszar al-Asad miał odejść z zajmowanego stanowiska. Jeśli zechce utrzymać urząd, to w ocenie autora niniejszej pracy będzie musiał zarówno zmienić styl rządzenia oraz stosunek do ludu syryjskiego, jak i dokonać analizy powodów zaistniałego konfliktu. Opierając się na teorii Hegla, powinien zdać sobie sprawę z tego, że człowiek ma nie tylko „naturalne pragnienia" (pożywienia, schronienia), lecz także pragnienie uznania innych jako człowieka[469]. Filozof ów uważał, że „[...] człowiek od samego początku był istotą społeczną, jego poczucie własnej wartości i tożsamości wiąże się ściśle z wartością, jaką nadają mu inni ludzie"[470]. Człowiek powinien być zatem uznawany z racji człowieczeństwa, a nie przynależności do grupy narodowościowej, etnicznej, religijnej czy rasowej. Ważne jest uznanie obustronne, a ma ono miejsce, gdy państwo i lud uznają się nawzajem. Państwo przyznaje im uprawnienia, a oni wyrażają zgodę na ich przestrzeganie[471].

---

[469] F. Fukuyama, *Koniec historii i ostatni człowiek*, przeł. T. Biedroń, M. Wichrowski, Kraków 2017, s. 239–240.

[470] Ibidem, s. 240.

[471] Ibidem, s. 318.

Baszszar al-Asad winien podzielić się władzą z ludem. Do tej pory tylko o tym mówił, nie wcielając tej idei w życie. Jej realizację powinien rozpocząć od poziomu lokalnego. Dzięki aktywności na tym szczeblu zainteresowani uczestnictwem w życiu politycznym i społecznym będą mogli nabyć umiejętności, które przydadzą się im na poziomie centralnym.

Mimo że Baszszar al-Asad piastuje cały czas urząd prezydenta, jego pozycja nie jest już tak silna. Powinien zatem podjąć rozmowy z przedstawicielami różnych grup opozycyjnych reprezentujących wszystkie mniejszości narodowe, etniczne i religijne oraz sunnitów. Problem jednak polega na tym, że opozycja jest podzielona, co w istocie mu sprzyja prezydentowi, który w obliczu takiej sytuacji mógłby zaproponować odejście od panarabizmu. Ideologia ta w XXI wieku jest już przestarzała. Nie sprawdziła się w realnym życiu i dlatego należałoby przygotować alternatywną, która objęłaby nie tylko Arabów, lecz także pozostałe nacje.

Zgodnie z konstytucją z 2012 roku Baszszar al-Asad może pełnić urząd prezydenta do 2028 roku. Zmiana na tym stanowisku, jak proponują niektóre siły opozycyjne, miałaby wpływ na sprawy wewnętrzne państwa, jak również Bliskiego Wschodu. Jego odejście skutkowałoby załamaniem sojuszu z Iranem, osłabieniem Hezbollahu z południowego Libanu i Hamasu. Oddanie przez niego władzy miałoby z pewnością reperkusje dla rywalizacji szyicko-sunnickiej na Bliskim Wschodzie. Syria jest częścią projektu Szyickiego Półksiężyca, dlatego ewentualna zamiana prezydenta i przejęcie władzy przez sunnitów przyniosłaby fiasko tego planu, w którym Syria jest łącznikiem między Iranem a Libanem. Ponadto należy zauważyć, że Syria jest ważnym państwem w układzie geopolitycznym na Bliskim Wschodzie oraz kluczem w kwestii wojny i pokoju w tej części świata. Ma to związek przede wszystkim z jej położeniem geograficznym (granice z Izraelem, Jordanią, Irakiem, Turcją i Libanem oraz dostęp do Morza Śródziemnego), a także wspomnianą współpracą z Hezbollahem z południowego Libanu i Hamasem.

Jeśli Baszszar al-Asad straci stanowisko i wpływy, to trudno przewidzieć, jaki będzie w Syrii ustrój, nie wiadomo bowiem, która ze stron biorących udział w konflikcie zwycięży. Gdy sukces odniosą sunnici, z pewnością można domniemywać, że Syria nie będzie państwem demokratycznym. Demokracja i islam wykluczają się nawzajem.

Kluczem do zmian będzie zatem postawa społeczeństwa syryjskiego, które w odróżnieniu od społeczności europejskiej jest oparte na klanowości i solidarności wobec własnej grupy. Nie wiadomo, czy uda mu stworzyć jedną solidarność ponad wszystkimi grupami religijnymi, etnicznymi i narodowymi. Trudno

będzie przywrócić zarówno społeczeństwo, jak i państwo do normalności po latach wojny. Zniszczenia materialne są ogromne. Dotyczy to także sfery psychicznej obywateli Syrii. Pamięć o złych doświadczeniach wojennych może być bardzo głęboka i to ona może stać się jedną z poważnych barier na drodze do odbudowy jedności narodowej. Czy obywatele Syrii będą potrafili wybaczyć Baszszarowi al-Asadowi zbrodnie popełnione na ludzie syryjskim? Trudno na to pytanie odpowiedzieć. Nie wiadomo także, jak dzieci wychowane w atmosferze wojny będą dawały sobie radę w czasie pokoju. To one w przyszłości będą tworzyć elity polityczne. Jaką postawę będą prezentować – również pozostaje kwestią otwartą. Czy będą podatne na radykalizację religijną?

Można przypuszczać, że przez jakiś czas po zakończeniu wojny w Syrii utrzymają się rządy autorytarne. Zmienią się jednak wraz ze zmianą mentalności Syryjczyków, podniesieniem poziomu ich wykształcenia obywatelskiego oraz bezpieczeństwa ekonomicznego. Wpływ na zmianę formy rządów będzie miało także nauczenie się przez Syryjczyków wypracowywania kompromisów we wszystkich dziedzinach życia. Kompromis jest bowiem „[...] nie tylko samoistnym ideałem politycznym, ale [...] wyróżniającą i zasadniczą cechą demokracji jako formy rządu”[472]. Autor niniejszej publikacji zakłada zatem, że w Syrii możliwe jest wprowadzenie demokracji, ale dostosowanej do rzeczywistości Bliskiego Wschodu.

Istotną rolę w budowaniu przyszłości Syrii mogą odegrać międzynarodowe podmioty, które będą wspierać Syrię w przejściu od sektarianistycznych powiązań we władzy ku demokratycznym rozwiązaniom. Ważna będzie także pomoc ekonomiczna (w tym żywnościowa), medyczna i administracyjna w szkoleniu przyszłej kadry administracji państwowej i wymiaru sprawiedliwości. Niezmiernie ważnym elementem stabilizującym przyszłość w Syrii okaże się współpraca z państwami sąsiedzkimi. Rozwiązanie kryzysu syryjskiego uzależnione jest także od geopolitycznej sytuacji na Bliskim Wschodzie. W Syrii ścierają się interesy wielu państw, na przykład Iranu, Arabii Saudyjskiej czy Turcji. Dotyczy to także państw spoza regionu – przede wszystkim Rosji i USA, toteż geopolityczna rzeczywistość Syrii ma wpływ na dalszy kształt sytuacji i układu sił na Bliskim Wschodzie.

Sprzeczności interesów rozmaitych podmiotów zaangażowanych w konflikt sprawiają, że nie ma on szans na zakończenie w krótkim czasie. Może się zakończyć wtedy, kiedy jedna ze stron odniesie po prostu zwycięstwo. Sytuacja

---

[472] J.H. Hallowell, *Moralne podstawy demokracji*, przeł. J. Marcinkowski, Warszawa 1993, s. 33.

nie będzie jednak komfortowa ani dla stabilizacji politycznej, ani ekonomicznej w tym państwie, ponieważ wraz z końcem wojny nie znikną przyczyny powstania konfliktu. Potrzebny będzie zatem czas i silna wola kompromisu różnych sił politycznych w Syrii (co już wcześniej zaznaczono).

Myśląc o przyszłości Syrii, można skorzystać z wielu rozwiązań innych państw Bliskiego Wschodu o podobnej strukturze społecznej. Wśród nich są Irak i Liban. W Syrii po zakończeniu wojny w okresie przejściowym można by, wzorem Iraku, powołać radę tymczasową złożoną z przedstawicieli wszystkich grup mniejszościowych i sunnitów, której zadaniem byłoby powołanie rządu. Po jego ukonstytuowaniu rada tymczasowa funkcjonowałby nadal, a jej rolą byłoby łagodzenie konfliktów na tle sektarianistycznym, etnicznym i narodowym. W ocenie autora niniejszej pracy parlament i rząd winien odzwierciedlać skład narodowy, etniczny i religijny, czyli wzorem państwa libańskiego można by wprowadzić system konfesjonalny uzupełniony o inne grupy mniejszościowe. Przyszła konstytucja Syrii powinna wprowadzić ustrój demokratyczny.

Ponadto autor uważa, że w Syrii powinna mieć miejsce decentralizacja władzy, aby nie doszło do rozpadu państwa. Możliwa jest zatem autonomia regionów lub federacja, niemniej wdrażanie tej idei z pewnością nie jawi się jako przedsięwzięcie łatwe, gdyż w Syrii nie ma obszarów jednolitych pod względem religijnym, narodowym czy etnicznym. Z większości terenów obecnego muhafazatu Al-Hasaka oraz części Ar-Rakki i Aleppo (z terenami Afrin) można utworzyć jeden region zamieszkiwany przez Kurdów, Asyryjczyków i chrześcijan. Z kolei dla alawitów stanowiących większość, ismailitów, chrześcijan i sunnitów można by powołać odrębną jednostkę składającą się z muhafazatów Tartus, Latakia, części Homs i Hamy. Dla druzów wyjściem mogłoby być utworzenie regionu pokrywającego się z obecnym muhafazatem As-Suwajda, a dla sunnitów – część muhafazatów Aleppo, Ar-Rakki, Dajr az-Zaur, Idlib, Hamy, Homs, Damaszku, Al-Kunajtiry i Dary.

Utworzenie państwa federacyjnego jawi się zatem jako dobre rozwiązanie nie tylko dla samej Syrii i jej mieszkańców, lecz także dla regionalnego i międzynarodowego otoczenia. Podział państwa mógłby na nowo wywołać konflikt, a poza tym niekorzystnie wpłynąć na stan bezpieczeństwa obecnych sąsiadów Syrii. Ponadto jak już wykazano, różne siły polityczne w Syrii i poza nią stawiają na jedność terytorialną tego kraju.

W związku z powyższym możliwe są następujące scenariusze dla Syrii:

1. Pierwszy z nich zakłada, że siły rządowe wygrywają wojnę i prezydent Baszszar al-Asad mimo pyrrusowego zwycięstwa utrzymuje się na stanowisku,

ale nie ma kontroli nad wszystkimi obszarami Syrii, co zmusza go do negocjacji z siłami opozycyjnymi. W efekcie osiągniętych porozumień tworzone są regiony autonomiczne bądź federacja. W Syrii powstaje rząd oraz parlament związkowy odzwierciedlający podział społeczny i terytorialny państwa. Składa się z dwóch izb – jedna złożona jest z obywateli Syrii wybranych w wyborach bezpośrednich, a druga reprezentuje władze regionalne. Konstytuanta przygotowuje nowy projekt konstytucji oparty na zasadach państwa demokratycznego i oddający charakter państwa federalnego. Stabilność państwa syryjskiego według tego scenariusza może być krucha. Wpływ na to, jak już wcześniej zaznaczono, będzie miała skłonność do osiągania kompromisów, wzrost gospodarczy i wzrost bezpieczeństwa socjalnego obywateli oraz umiejętność współrządzenia przez różne grupy. Taka wizja może oznaczać uzależnienie Syrii od wpływów Rosji i Iranu. W tym scenariuszu można także przewidzieć, że po zwycięstwie Baszszara al-Asada dojdzie do podziału Syrii, co będzie efektem braku osiągnięcia kompromisu z opozycją. Syria rozpadnie się wówczas na kilka państw. Taka sytuacja doprowadzi do wymiany ludności między nowo powstałymi państwami, ponieważ główną podstawą podziału będzie czynnik religijny i narodowościowy. Nowe państwa powstałe na gruzach Syrii nie staną się jednak gwarantem pokoju. Przesiedleniom będzie towarzyszył strach i przemoc, a na arenie regionalnej dojdzie do destabilizacji. Trudna sytuacja będzie dotyczyła na przykład pogranicza kurdyjsko-tureckiego czy alawicko-tureckiego. Taki scenariusz źle wpłynie na stosunki z Iranem i Rosją. Jednym z niewielu zadowolonych państw z takiej sytuacji będzie Izrael. O przyszłym ustroju politycznym i gospodarczym zdecyduje każde państwo samodzielnie.

2. Druga wizja zakłada funkcjonowanie Syrii bez prezydenta Baszszara al-Asada. W tym przypadku wojnę wygrywa opozycja, a państwo zachowuje integralność terytorialną. W takim państwie decydujący wpływ na przyszłość mają sunnici dostępujący władzy, którą się nie dzielą (wychodzą z założenia, że stanowią większość społeczeństwa i po latach upokorzeń mają prawo do wpływu na losy państwa). Przyszły ustrój Syrii według tego scenariusza zależy więc od frakcji sunnitów będącej u władzy. Jeśli skupi ona radykałów, to Syria może być państwem teokratycznym. Stabilność w nim będzie wówczas niepewna. Mniejszości narodowe, etniczne i religijne znajdą się w trudnym położeniu, gdyż ich prawa i wolności nie będą przestrzegane. Sunnicka Syria pozostanie zdana na współpracę z Turcją i innymi państwami arabskimi (szczególnie z Zatoki Perskiej). Inaczej już jawi się scenariusz, gdy władza będzie należeć do nieradykalnej frakcji sunnickiej. Wówczas nastanie szansa na państwo świeckie, może

nawet z demokratycznym ustrojem, uznającym prawa mniejszości. Być może zdecyduje się ona także na państwo federalne. Taka wizja zmian w Syrii mogłaby mieć pozytywny wpływ na zdobycie środków finansowych na odbudowę państwa zarówno ze strony bogatych krajów arabskich, jak i UE czy USA. Zwycięstwo opozycji może także skutkować podziałem Syrii. W takim przypadku może dojść do sytuacji opisanych w pierwszym scenariuszu, gdy władzę zachowuje obecny prezydent Syrii, a państwo ulega podziałowi.

3. Trzecia wizja związana jest z sytuacją, gdy nie ma zwycięzców. Zmusza ona do rozmów wszystkie strony konfliktu zarówno z kraju, jak i zagranicy. Ich uczestnikami stają się przedstawiciele Rosji i Iranu – krajów wspierających Baszszara al-Asada – oraz Turcji, USA i wybranych państw Zatoki Perskiej popierających opozycję. Wspólnie powinien zostać wypracowany kompromis nie tylko po to, by zażegnać konflikt w Syrii, lecz także by nie rozprzestrzenił się w regionie. Podmioty międzynarodowe mogłyby zaproponować nowym władzom tego kraju plan odbudowy państwa (podobnie jak państwa europejskie otrzymały pomoc w ramach planu Marshalla po II wojnie światowej). Przyszły ustrój byłby efektem kompromisu wszystkich stron negocjacji.

Powyższe scenariusze nie wyczerpują możliwości planów przyszłościowych dla Syrii, złożoność tego konfliktu komplikuje bowiem to zadanie. Wpływ na to mają zły stan gospodarczy państwa, rywalizacja alawicko-sunnicka, nierozwiązanie kwestii kurdyjskiej, aktywność Islamskiego Państwa w Iraku i Lewancie oraz innych grup islamistycznych, a także problem z syryjską tożsamością wynikającą z różnorodności religijnej, narodowej, etnicznej oraz podziałów plemiennych, które przez cały czas były obecne pomimo utraty dawnej siły.

Zakończenie

Syria jest państwem wielu religii, narodów i ludzi o odmiennym pochodzeniu etnicznym. Społeczeństwo syryjskie poddaje się zróżnicowaniu na grupy religijne (sunnitów, szyitów, alawitów, ismailitów, druzów, chrześcijan, jazydów, żydów), mniejszości narodowe (Kurdów, Turkmenów, Greków, Albańczyków, Ormian) i mniejszości etniczne (Romów, Czerkiesów). Wśród grup religijnych najliczniejszą stanowią sunnici – 74% populacji Syrii, następnie szyici, alawici i ismailici, liczący łącznie 13% ogółu, oraz druzowie – 3%. Z kolei biorąc za podstawę pochodzenie narodowe mniejszości, dominują Arabowie i Kurdowie.

Podziały społeczeństwa na podstawie kryterium religijnego, etnicznego i narodowego nie były ani tematem dyskursu publicznego, ani przedmiotem oficjalnego zainteresowania polityków syryjskich. Obywatele Syrii zdawali sobie jednak sprawę z istniejących wśród nich odmienności. W zdecydowanej większości przypadków na podstawie imienia, nazwiska czy akcentu mowy byli w stanie określić przynależność religijną danej osoby bądź jej pochodzenie etniczne lub narodowe.

We współczesnych dziejach Syrii sięgających od 1946 po 2014 rok władza skupiona była w rękach dwóch grup wyznawców islamu – sunnitów i alawitów. Na uwagę zasługuje ponadto fakt, że ostatni prezydenci Syrii, Hafiz i Baszszar al-Asadowie reprezentujący mniejszość alawicką, dążyli do oficjalnego zbliżenia alawitów do sunnitów. Zabieg ten miał na celu wtopienie alawitów do większości religijnej, uspokojenie sunnitów i budowę jedności społecznej w państwie. Aby zachować pozory owej spójności, obydwaj prezydenci brali udział w obchodach muzułmańskich świąt religijnych nurtu sunnickiego, wydawali pozwolenia na budowę meczetów bądź udawali się na pielgrzymkę (umrę) do Mekki, a Baszszar nawet poślubił sunnitkę.

Odrywanie alawitów od ich korzeni religijnych rekompensowano poprzez zwiększenie ich dostępu do przywilejów i zaszczytów. W 1971 roku elity polityczne udowodniły, że alawicka mniejszość religijna może stać się mniejszością rządzącą w państwie. Pozwoliło to najpierw Hafizowi, a później Baszszarowi al-Asadom zbudować solidarność grupową, lojalność wewnątrz grupy oraz system powiązań patron–klient i tym samym zapewnić sobie stabilność i ciągłość władzy. Obaj prezydenci wiedzieli, że członkowie sekty alawickiej dla utrzymania władzy zrobią wiele, nawet poświęcą swoją tożsamość religijną.

Dostęp do partii i armii umożliwił alawitom wyjście z cienia innych grup religijnych oraz mniejszości narodowych i etnicznych. Dał im szansę na opuszczenie gór i trudno dostępnych terenów oraz przeniesienie się do miast. Stworzył warunki do osiągnięcia przez nich awansu politycznego i społecznego kosztem zastąpienia religii ideologią panarabizmu i traktowaniem przewodniczącego partii Al-Baas (reprezentującego ideały tej ideologii) jako drugiego po Allahu, zgodnie z hasłem: „My, basiści, oddajemy cześć Hafizowi al-Asadowi, drugiemu po Allahu" (*Hajjena nahnu al-Baasija hajjena, Hafiz Asad baad Allah naabdu*).

W związku z tym, że w Syrii od 1970 roku władza należała do alawitów, jakiekolwiek działania przeciwko nim były traktowane jako atak na ową mniejszość, choć oficjalnie nie uznawano zjawiska sektarianizmu we władzy. Hafiz i Baszszar al-Asadowie promowali ideologię panarabizmu, czyniąc tym samym wszystkich obywateli Syrii Arabami. Pozwoliło im to na stworzenie pozornej jedności ludu syryjskiego, a w dalszej perspektywie jedności narodowej, czyli arabskiej, oraz odejście od podziałów religijnych, narodowych i etnicznych. Tym samym postawiono na państwo świeckie, a takie rozwiązanie stało w sprzeczności z poglądami członków Ugrupowania Bractwa Muzułmańskiego, którzy opowiadali się przeciwko sekularyzacji państwa. Ponadto należy zauważyć, że sunnitom trudno było się pogodzić z utratą wpływów we władzy. Grupy religijne, poza alawitami, oraz mniejszości narodowe i etniczne żyły w cieniu życia politycznego. Miało to między innymi związek z wprowadzeniem w Syrii w 1963 roku stanu wyjątkowego, rozbudową systemu bezpieczeństwa i wyjątkowego sądownictwa oraz powszechną inwigilacją społeczeństwa i stosowaniem terroru wobec obywateli. Istotny wpływ na nieobecność przedstawicieli innych grup mniejszościowych miało także wprowadzenie systemu rządów totalitarnych, a później autorytarnych. Silne rządy ograniczały prawa i wolności obywatelskie, swobodny rozwój ekonomiczny państwa i wszelkie reformy, wywołując niezadowolenie społeczne.

Pierwsze „przebudzenie" ludu syryjskiego miało miejsce w okresie wiosny damasceńskiej. Wówczas urząd prezydenta objął Baszszar al-Asad, który w przemówieniach zapewniał lud syryjski o budowaniu państwa demokratycznego. W krótkim czasie okazało się jednak, że proponowane reformy były jedynie zabiegiem marketingowym, a zwolenników zmian politycznych i gospodarczych spotkały represje. Po 2001 roku przyszedł czas na wydarzenia związane z Arabską Wiosną, wywołane protestami w marcu 2011 roku. Syryjczycy, będący głównie sunnitami, zaczęli domagać się od rządzącej mniejszości alawickiej wolności i godności. Poza tym upomnieli się o zniesienie stanu wyjątkowego, reformy polityczne, społeczne i ekonomiczne, a także uwolnienie władzy od korupcji i nepotyzmu. Baszszar al-Asad uznał demonstrantów za ekstremistów i skierował przeciwko nim siły rządowe (wojsko, służby bezpieczeństwa, Asz-Szabihę, Hezbollah z południowego Libanu).

Na początku demonstracje miały charakter antysystemowy, ale z czasem protesty przerodziły się w konflikt religijny między sunnitami a alawitami. Pozostałe mniejszości, na przykład chrześcijanie, druzowie, ismailici, wspierali prezydenta w obawie przed przejęciem władzy przez sunnitów. Do grona tego zaliczali się także Kurdowie.

Poza wsparciem wewnątrz państwa prezydent Syrii mógł liczyć na przychylność Rosji oraz Chin. Pierwsze z wymienionych państw łączyły z Syrią interesy ekonomiczne i militarne, drugie z kolei było sojusznikiem Iranu, a fakt ów poprzez zaangażowanie się w konflikt syryjski mógłby zagrozić wpływom chińskim w tym państwie. Obydwa państwa blokowały projekty rezolucji Rady Bezpieczeństwa ONZ w sprawie Syrii, gdyż jak podkreślali ich przedstawiciele, podyktowane jest to wolą zachowania neutralnego stanowiska wobec wewnętrznych spraw Syrii. Należy jednocześnie zaznaczyć, że działania Rosji i Chin miały w istocie wymiar antyamerykański.

Zainteresowanie się konfliktem syryjskim przez władze Stanów Zjednoczonych nastąpiło wraz z wykorzystaniem broni chemicznej przeciwko ludności cywilnej w Al-Ghuta w sierpniu 2013 roku. Prezydent Barack Obama uznał to za „przekroczenie czerwonej linii", co groźbę interwencji zbrojnej USA w Syrii czyniło realną. Ostatecznie odmowną decyzję w tej sprawie wydał jednak Kongres. Analizując zatem stosunek różnych państw do wojny domowej w Syrii, należy stwierdzić, że uwarunkowany był indywidualną racją stanu, która determinowała zachowania w polityce zagranicznej. Oznaczało to, że ich interesy narodowe wytyczały kierunki aktywności na rzecz pokoju i bezpieczeństwa.

Konflikt w Syrii zapoczątkowany w 2011 roku nie był obojętny dla państw ościennych. Sytuacja w Syrii rzutowała na politykę Turcji, która zmagała się z dużą liczbą imigrantów z państwa syryjskiego oraz obawami niepodległościowymi ze strony Kurdów. Poza tym konflikt syryjski przekładał się na sytuację w Libanie, Iraku, Jordanii i Izraelu. Jedynie dla ostatniego z wymienionych państw miał on pozytywny wydźwięk, gdyż dla Izraela osłabiona Syria oznaczała w istocie korzyści w postaci zmniejszenia jej roli w negocjacjach pokojowych oraz w regionie.

Konflikt w Syrii trwa już kilka lat. Działania wojenne przyniosły śmierć niewinnym ludziom, a innych wypędziły z kraju w poszukiwaniu lepszych warunków życia. Trudne położenie Syryjczyków nie skończy się jednak wraz z zakończeniem wojny. Po okresie wyniszczeń zarówno materialnych, jak i moralnych obywatele Syrii staną przed zadaniem odbudowy struktur państwowych. O tym, w którym kierunku pójdą podjęte działania, zdecydują sami. Zmiany w sferze politycznej będą zależne w dużej mierze od uprawomocnienia się instytucji politycznych w oczach społeczeństwa oraz ich „sprawności (współ) działania administracyjnego”[1], co w opinii Francisa Fukuyamy jest elementem wpływającym na rozwój gospodarki i ściśle powiązanym z życiem politycznym państwa. Z pewnością bez pomocy zewnętrznej sama Syria nie udźwignie ciężaru reform ekonomicznych. W dłuższej perspektywie czasowej zaangażowanie finansowe w zmiany w Syrii z pewnością przyniesie wzajemne korzyści. Trudno natomiast jednoznacznie stwierdzić, czy konflikt ten w jaźni alawitów i sunnitów kiedyś wygaśnie i czy nie będzie częścią „nieświadomości zbiorowej”, która według Carla Gustava Junga jest „ogromnym duchowym dziedzictwem rozwoju ludzkości, odrodzonym w każdej strukturze indywidualnej”[2]. Opiera się na dziedziczonych po przodkach niezmiennych i ponadczasowych pojęciach, symbolach będących reakcją na różne sytuacje, jak lęk, niebezpieczeństwo czy walka z przemocą.

---

[1] F. Fukuyama, *Budowanie państwa. Władza i ład międzynarodowy w XXI wieku*, przeł. J. Serwański, Poznań 2005, s. 41.

[2] *Nieświadomość zbiorowa wg Junga*, https://zenforest.wordpress.com/2010/01/11/nieswiadomosc-zbiorowa-wg-junga/ (dostęp 22.06.2018); C.G. Jung, *Archetypy i nieświadomość zbiorowa*, przeł. R. Reszke, Warszawa 2011.

Odniesienie do hipotez zawartych w pracy

Główna hipoteza zaprezentowana we wstępie znajduje uzasadnienie, ma bowiem związek z faktem, że podziały religijne w Syrii wywarły większy wpływ na procesy polityczne niż podziały narodowe i etniczne. Mniejszości narodowe i etniczne nie stanowiły dużej części społeczeństwa syryjskiego i na ogół ich członkowie wykazywali bierność na niwie politycznej. Jedyny wyjątek stanowili Kurdowie, którzy reprezentując mniejszość narodową, mieli wyraźne aspiracje polityczne wynikające przede wszystkim z chęci zapewnienia członkom ich społeczności autonomii w ramach państwa syryjskiego, a w dalszej perspektywie własnego państwa. Ich żądania oraz trudności z arabizacją doprowadziły do wykluczenia Kurdów z życia politycznego oraz aktywności w armii.

Na procesy polityczne w Syrii wywarł natomiast wpływ podziałów Syryjczyków ze względu na wyznawaną religię. I choć wyznawcy islamu stanowili większość społeczeństwa, fakt ten nie był jednak gwarancją stabilności politycznej. Podziały w obrębie tej religii na różne sekty odegrały kluczową rolę we współczesnej historii Syrii. W latach 1946–2014 zdecydowany wpływ na procesy polityczne w tym kraju mieli przedstawiciele dwóch odłamów islamu – sunnici i alawici. Pierwsi stanowili ponad 70% ogółu teistów islamu, a drudzy około 10%. Sunnici i alawici wprowadzili w Syrii odmienny system polityczny. Kategoria ta z punktu widzenia analizowanego zagadnienia jest istotna, ponieważ proces polityczny utożsamiany jest z system politycznym. Sunnici dzierżyli władzę do lutego 1966 roku, a alawici po tym okresie mieli wpływ na tworzenie i funkcjonowanie instytucji politycznych, partii politycznych oraz organizacji społecznych uczestniczących w działaniach politycznych państwa, jak również na powstanie ogólnych zasad i norm prawnych regulujących zależności między nimi. Charakterystyczną cechą okresu rządów sunnitów był pluralizm polityczny, wolne wybory, niezależność sądów oraz aktywność wielu nurtów politycznych przekładających się na mnogość partii politycznych (do 1963 r.). Okres ten zaznaczył się jednak brakiem stabilności w sferze politycznej, co miało wpływ na podejmowane decyzje. Wielokrotne zmiany na stanowisku premiera i prezydenta nie pozostawały wszakże obojętne dla ciągłości życia politycznego. Pod koniec rządów sunnitów, czyli od marca 1963 roku, władza w Syrii została rozproszona pomiędzy pięć różnych ośrodków (do listopada 1970 r.). Za rządów sunnitów, a dokładnie od przyjęcia tymczasowej konstytucji z 1963 roku, władza ustawodawcza nie należała do parlamentu, ale do Krajowej Rady Rewolucji. Okres

władzy sunnitów był złotym czasem rozwoju panarabizmu. To za ich rządów doszło do połączenia Syrii z Egiptem w jedno państwo – Zjednoczoną Republikę Arabską. Decyzja ta miała ogromne konsekwencje dla życia politycznego, ekonomicznego i społecznego Syryjczyków.

Przejęcie władzy przez mniejszość alawicką w Syrii ustabilizowało sytuację polityczną w państwie. Zanim to nastąpiło, alawici stopniowo zdobywali wpływy w armii i partii Al-Baas, doprowadzając do upolitycznienia wojska i przejmowania przez oficerów kluczowych stanowisk w państwie, w tym urzędu prezydenta. Ważnym wydarzeniem mającym reperkusje w życiu politycznym Syrii było objęcie urzędu prezydenta przez Hafiza al-Asada w 1971 roku, a następnie próba przejęcia władzy przez przedstawicieli Ugrupowania Bractwa Muzułmańskiego. Ostatnie z wymienionych zdarzeń bezpośrednio wpłynęło na wprowadzenie systemu totalitarnego w Syrii. Przedstawiciele mniejszości alawickiej uczynili to w obawie przed utratą władzy.

Moment objęcia rządów przez Hafiza al-Asada rozpoczął okres, w którym decydujące znaczenie w sferze polityki i gospodarki odgrywała jedna alawicka rodzina – Al-Asadów. Do niej należały najważniejsze decyzje polityczne. W czasie alawickich rządów utrzymano przewagę władzy wykonawczej nad ustawodawczą, a w praktyce władza sądownicza straciła niezależność. Silne rządy zaowocowały stabilnością polityczną. Zamachy stanu przestały być już częścią syryjskiej rzeczywistości, podstawy prawne funkcjonowania państwa miały stabilny charakter. Konstytucja przyjęta w 1973 roku obowiązywała do 2012 roku, kiedy wprowadzono w życie nową ustawę zasadniczą. W pierwszej z nich podtrzymano, że Syria jest państwem demokratycznym ludowym i socjalistycznym oraz jest częścią arabskiej ojczyzny, a jej mieszkańcy częścią narodu arabskiego. Przepis ten miał wpływ nie tylko na stosunki wewnątrz państwa, lecz także wyznaczał relacje władz syryjskich z otoczeniem międzynarodowym. Pozwalał w istocie na nawiązywanie dobrych stosunków z państwami arabskimi i socjalistycznymi. Wskazywał również na wroga, którym był Izrael. W konstytucji z 2012 roku zrezygnowano jedynie z określenia Syrii jako państwa socjalistycznego, niemniej brak tego nie przekładał się na zmiany w życiu politycznym czy ekonomicznym państwa.

W okresie sprawowania władzy przez alawitów doszło do alienacji politycznej strony rządowej, która doprowadziła do zaniku więzi między obywatelami a władzą polityczną. Społeczeństwo syryjskie doświadczyło odsunięcia od jakiegokolwiek wpływu na decyzje polityczne, czyniąc w praktyce niemożliwą jakąkolwiek aktywność w różnych organizacjach czy forach tworzących podstawy

społeczeństwa obywatelskiego, co mogłoby mieć pozytywny skutek dla wzajemnych relacji: władzy z obywatelami, obywateli z władzą.

W toku badań dowiedziono, że wewnętrzne walki o władzę między sunnitami do połowy lat 60. XX wieku doprowadziły do przejęcia władzy przez mniejszość alawicką. Po odzyskaniu niepodległości władza należała do sunnitów stanowiących większość syryjskiego społeczeństwa pod względem wyznaniowym. Elity polityczne wywodziły się z kręgów mieszczańskich pochodzących z Aleppo i Damaszku. Pierwsze lata ich rządów były trudne z uwagi na problemy polityczne, ekonomiczne i społeczne. Ponadto wyzwaniem dla władz było budowanie ogólnosyryjskiej tożsamości, która została nadwyrężona po okresie mandatu francuskiego, kiedy Syria była podzielona na kilka państw. Sunnicka elita podjęła się próby wprowadzenia w Syrii ustroju demokratycznego. Świadczyły o tym wolne wybory, pluralizm partyjny i praworządność. Można także zauważyć, że przedstawiciele grup religijnych oraz mniejszości narodowych i etnicznych pełnili ważne funkcje w państwie i armii.

Sunnici nie wykorzystali jednak szansy na stanie się elitą polityczną i wkrótce po objęciu rządów wykazali brak jedności we własnym gronie, czemu towarzyszyły liczne spory i walki o wpływy we władzy, które kończyły się zazwyczaj zamachami stanu. Rywalizacja wśród sunnitów miała się ujawnić już w 1947 roku, kiedy doszło do rozpadu Bloku Narodowego na dwa ugrupowania: Partię Ludową i Partię Narodową. Za przyczynę owego podziału można uznać zarówno rywalizację pomiędzy poszczególnymi przywódcami wewnątrz partii, jak i fakt poniesienia porażki w wyborach parlamentarnych w 1947 roku. Obydwa ugrupowania polityczne reprezentowały interesy sunnitów pochodzących z różnych regionów Syrii. I tak, Partia Narodowa wyrażała interesy ludności zamieszkałej w Damaszku i południowej części państwa, a Partia Ludowa z północnej części Syrii, począwszy od Homs, Aleppo, doliny Eufratu, Al-Dżaziry aż do granicy irackiej. Różnice między nimi wynikały także z chęci współpracy z innymi państwami. Podczas gdy członkowie Partii Narodowej darzyli sympatią Egipt i Arabię Saudyjską, Partia Ludowa okazywała ją Irakowi.

Poróżnienie elit sunnickich miało także związek z porażką, jaką Syria poniosła w walce z Izraelem w 1948 roku. Pod wpływem presji publicznej szukano winnego tego niepowodzenia. Ponadto niezadowolenie społeczne związane było z trudną sytuacją ekonomiczną i polityczną, wynikającą ze zmian w rządzie oraz z rosnącą rolą armii w życiu politycznym. Punktem kulminacyjnym walki o władzę wśród sunnitów stały się liczne zamachy stanu. Pierwsze z nich przeprowadzono już w 1949 roku, a dokonali ich Husni az-Zaim, Sami al-Hinnawi i Adib

asz-Sziszakli. Rywalizacja między sunnitami trwała do połowy lat 60. W tym okresie podzielił ich dodatkowo stosunek do rozpadu Zjednoczonej Republiki Arabskiej.

Brak spójności między sunnitami zaczęli wykorzystywać członkowie mniejszości. Pierwszym symptomem chęci zmian w strukturach władzy było utworzenie tajnej organizacji o nazwie Komitet Wojskowy (1959), której założycielami byli oficerowie alawiccy Muhammad Umran, Salah Dżadid, Hafiz al-Asad, ismailiccy Abd al-Karim al-Dżundi, Ahmad al-Mir oraz druz Hamad Ubaid. Jej utworzenie miało związek z marginalizowaniem przedstawicieli grup religijnych i mniejszości w życiu politycznym przez władzę prezydenta Gamala Abdel Nasera oraz trudną sytuacją w okresie zjednoczenia Egiptu z Syrią. Po oderwaniu Syrii od Egiptu sytuacja wśród sunnitów nadal była napięta. Brak porozumienia między nimi skutkował ciągłymi zmianami rządów, a sytuacja ta w konsekwencji doprowadziła 8 marca 1963 roku do przewrotu. Był on końcem dominacji mieszczańskich elit sunnickich we władzy. Tym samym rozpoczęła się era wpływów mniejszości alawickiej we władzy i armii. Przez trzy lata, czyli do 1966 roku, alawici rywalizowali o wpływy z druzami. Po tym czasie w wyniku zamachu stanu przedstawiciele mniejszości alawickiej przejęli zarówno władzę, jak i wpływy w armii i partii Al-Baas. Sytuacja polityczna w państwie miała się stabilizować, na co wpłynęła przede wszystkim zmiana systemu politycznego na totalitarny przypadający na czas prezydentury Hafiza al-Asada, charakteryzujący się tym, że władza siłą wymuszała posłuszeństwo wśród obywateli. Po śmierci Hafiza, gdy urząd prezydenta objął jego syn Baszszar, nie doszło do znaczących zmian w życiu politycznym państwa. Rządził on, podobnie jak ojciec, silną ręką.

Kolejna z przyjętych hipotez szczegółowych, mówiąca o tym, że polityka władz zdominowana przez ród Al-Asadów była jednolita wobec wszystkich grup religijnych i mniejszości narodowych i etnicznych w Syrii, została częściowo potwierdzona. Ma to związek ze skomplikowanymi podziałami społeczeństwa syryjskiego na tle religijnym, narodowym i etnicznym. Pierwszy z nich odgrywał najistotniejszą rolę. Większość Syryjczyków wyznawała islam. Stosunek do nich nie był jednak jednolity, co miało związek z podziałem islamu na sekty (sunnicki, szyicki, alawicki, druzyjski, ismalilicki) a ich wyznawców ze względu na pochodzenie narodowe (Arabowie, większość Kurdów, Turkmenii, Albańczycy) i etniczne (Romowie, Czerkiesi). Biorąc za podstawę czynnik religijny, należy zauważyć, że inna była polityka władz wobec muzułmanów, a jeszcze inna wobec chrześcijan, wyznawców judaizmu i jazydyzmu (Kurdowie).

Większość syryjskich konstytucji gwarantowała równość obywateli bez względu na pochodzenie, religię, płeć czy przekonania. Ustawy zasadnicze w istocie faworyzowały jednak muzułmanów, co było widoczne w przepisach dotyczących religii prezydenta Syrii (islam) i uznaniu prawa islamskiego (*fikh*) jako głównego źródła prawa. W rzeczywistości polityka władz syryjskich po 1970 roku była różnorodna nawet wobec wyznawców islamu. Gloryfikowała przedstawicieli mniejszości alawickiej, zwłaszcza w polityce i armii. Stosunek Hafiza i Baszszara al-Asadów do sunnitów zależał natomiast od ich lojalności wobec prezydenta oraz stopnia religijności. O jednolitości w polityce można było mówić jedynie w stosunku do druzów, ismailitów i szyitów oraz własnej grupy alawickiej. Wyznawcy tych odłamów islamu nie stanowili dla obu prezydentów zagrożenia politycznego. Ich polityka wobec wyżej wymienionych pozbawiona była dyskryminacji. Dotyczyło to także chrześcijan z uwagi na ich wysoki stopień utożsamiania się z państwem syryjskim, ideologią panarabizmu i tym samym z Arabami.

Analizując politykę władz i biorąc jednocześnie pod uwagę element narodowy, można stwierdzić, że stosunek do Arabów był zdecydowanie lepszy niż do Kurdów. Popieranie tych pierwszych wynikało z faktu, że stanowili większość społeczeństwa syryjskiego. Ponadto sprzyjała im także ideologia panarabizmu oraz dzierżenie władzy. W odmiennej sytuacji znaleźli się rzeczeni Kurdowie niebędący Arabami, ale wyznawcami zarówno islamu, jak i jazydyzmu. Brak tolerancji wobec nich wynikał ponadto z ich aspiracji narodowych, liczebności i zamieszkania w zwartych skupiskach na obszarze przygranicznym sąsiadującym z Kurdami w Turcji i Iraku. W stosunku do nich prowadzono politykę dyskryminacyjną. Nie byli obecni w strukturach władzy, armii i partii Al-Baas. Dyskryminacja dotknęła także Żydów.

W pracy udowodniono także ostatnią hipotezę szczegółową głoszącą, że ideologia panarabizmu wpływała na działania władz syryjskich wobec grup religijnych, mniejszości narodowych i etnicznych. Ideologia ta od 1963 roku wyznaczała kierunki rozwoju polityki wewnętrznej i zagranicznej Syrii. Miała wpływ na postawę władzy wobec mniejszości i grup religijnych, ponieważ elita rządząca wychodziła z założenia, że wszyscy Syryjczycy są Arabami. Tym samym udało się władzy stworzyć wizję budowy społeczeństwa jednolitego pod względem narodowym, ponad podziałami religijnymi i etnicznymi. Dzięki tej ideologii dążono do asymilacji wszystkich obywateli Syrii bez względu na pochodzenie czy wyznanie. Oznaczało to, że językiem oficjalnym był tylko język arabski, co dyskryminowało grupy mające własny język, którym nie mogli posługiwać się

w życiu publicznym (dotyczyło to np. Ormian, Kurdów, Turkmenów, Asyryjczyków, Żydów). Zakaz ów nie obejmował jednak sfery życia religijnego, gdyż na przykład Ormianie, Asyryjczycy czy Żydzi mogli posługiwać się własnym językiem liturgicznym. W wyniku wprowadzenia tej ideologii przeprowadzono proces arabizacji, którym objęto wyłącznie mniejszość kurdyjską. Przejawiał się on w zmianie nazw miejscowości z języka kurdyjskiego na arabski, zakazie rejestracji w urzędach stanu cywilnego dzieci o kurdyjsko brzmiących imionach czy pozbawieniu obywatelstwa Syrii Kurdów z muhafazatu Al-Hasaka. Władze syryjskie w imię ideologii konfiskowały także ziemię Kurdów, aby osiedlić na niej arabskich nomadów. Przygotowali i częściowo zrealizowali projekt pasa osadnictwa arabskiego na terenach zamieszkanych przez Kurdów.

W imię ideologii panarabizmu doszło do zjednoczenia Syrii z Egiptem. Władze Zjednoczonej Republiki Arabskiej zaczęły dyskryminować Syryjczyków i tym samym przedstawicieli grup religijnych oraz mniejszości narodowych i etnicznych.

Zrealizowanie przyjętego w pracy tematu badawczego pozwoliło na sformułowanie następujących wniosków:

1. Trudności w zdefiniowaniu terminu „naród" z perspektywy islamu oraz ideologii i myśli arabskiej pokazują złożoność tego zagadnienia. Wpływ na jego interpretację miała myśl europejska (szczególnie filozofów niemieckich i francuskich) i nacjonalizm arabski, który ideowo rozwinął się w XX wieku. Analiza tego zagadnienia pokazuje funkcjonowanie wielu pojęć, które można zastosować dla opisu narodu: *umma*, *kaumijja*, *asz-szaab*. W rozumieniu państw arabskich za naród można uznać grupę ludzi zamieszkującą dany teren, którą łączy historia, język, tradycja, pochodzenie. Te wspólne cechy integrują społeczność. Religia natomiast – z perspektywy myślicieli świeckich – nie jest ważnym elementem konstytuującym naród. Ujęcie to stoi w naturalnej opozycji do pojmowania narodu z perspektywy religijnej, czyli narodu muzułmańskiego – zbiorowości wyznającej tę samą wiarę. W myśli i ideologii arabskiej przeważa pogląd, że naród powinien być zorganizowany w państwie. Wizje dotyczące państwa są jednak różne, jedni myślą bowiem o funkcjonowaniu narodu zamieszkującego obszar wszystkich państw arabskich, inni z kolei uważają, że naród powinien być zorganizowany w każdym z państw arabskich z osobna.

2. Problemy metodologiczne sprawiało także zdefiniowanie pojęć: mniejszość religijna, mniejszość narodowa i mniejszość etniczna. Na gruncie państw arabskich był to temat tabu, także w Syrii, w której po ugruntowaniu się ideologii panarabizmu odnoszono się do jednego narodu arabskiego niepodlegającego

żadnym podziałom. Wraz z rozwojem procesów globalizacji, wzrostem wykształcenia i świadomości o wzajemnej odmienności oraz z postępami w budowaniu syryjskiego społeczeństwa obywatelskiego w XXI wieku wzrosła w istocie potrzeba ustosunkowania się do tej kategorii teoretycznej. W Syrii nie została jednak podjęta próba ujęcia definicyjnego terminów „mniejszość narodowa" i „mniejszość etniczna". Zajęto się natomiast pojęciem „grupa religijna", określanym terminem *taife* oznaczającym grupę, która oddzieliła się od głównego nurtu. W języku polskim jego desygnatem jest sekta lub odłam. Poza nim używa się również sformułowania *al-akalijat ad-dinija*, co oznacza mniejszości religijne. Termin ten jest używany, mimo że nie został zdefiniowany w literaturze arabskiej. Święta księga muzułmanów nie zna takiego pojęcia i dzieli ludzi na wiernych i niewiernych. Wykorzystując jednak wiedzę i doświadczenia europejskie z zakresu problematyki mniejszości narodowych i etnicznych, mniejszości w Syrii można podzielić ze względu na charakter związku mniejszości z krajem zamieszkiwania, wielkość grupy, istnienie ojczyzny zewnętrznej, rozmieszczenie w państwie, kryterium umiejscowienia na linii centrum–peryferie państwa.

3. Syria wydaje się państwem jednolitym pod względem narodowym i etnicznym (Arabowie stanowią około 82%, Kurdowie 15%, inne grupy około 3%). O jej zróżnicowaniu decyduje jednak podział społeczeństwa z punktu widzenia religii, mimo że w Syrii dominują dwie grupy wyznaniowe: muzułmanie (90%) i chrześcijanie (10%). Złożoność tego zagadnienia ma związek z ich podziałem na wiele odłamów, stając się głównym źródłem konfliktów w Syrii. Dokładne określenie liczebności grup religijnych, mniejszości narodowych i etnicznych było i pozostaje bardzo trudne. Wiąże się z panującą ideologią panarabizmu, która rzutowała między innymi na nieuwzględnianie w spisach ludnościowych pytań o pochodzenie czy wyznawaną religię. Poza tym na mocy decyzji władz syryjskich część Kurdów została pozbawiona obywatelstwa Syrii. Z kolei po wybuchu konfliktu w Syrii w 2011 roku miliony Syryjczyków opuściły ojczyznę, udając się na emigrację, a część poniosła śmierć.

4. W Syrii brak jest bezpośrednich odwołań w ustawodawstwie wewnętrznym do kwestii ochrony praw mniejszości. Zostały określone jedynie pośrednio i dotyczą ogólnie wolności i praw obywateli. Należy jednak zaznaczyć, że w Syrii przepisy te były martwe, co miało związek z wprowadzeniem stanu wyjątkowego, który trwał od 1963 aż do 2011 roku. W ustawodawstwie syryjskim, w aktach niższego rzędu niż konstytucja, można doszukać się jedynie odwołań do grup religijnych. W nich odniesiono się między innymi do materii prawa rodzinnego, kwestii dziedziczenia oraz autonomii sądowniczej. Zagadnienia ochrony praw

mniejszości zostały ujęte w aktach prawa międzynarodowego w zakresie ochrony praw człowieka. Mają charakter uniwersalny (Karta Narodów Zjednoczonych, Powszechna Deklaracja Praw Człowieka) i regionalny (Powszechna Islamska Deklaracja Praw Człowieka, Arabska Karta Praw Człowieka, Kairska Deklaracja Praw Człowieka w Islamie, Pakt Praw Dziecka Arabskiego). Koncepcja arabskiej/islamskiej ochrony praw człowieka różni się jednak od ujęcia europejskiego, co ma to przede wszystkich związek z tym, że pierwsza związana jest silnie z prawem boskim, czyli *Koranem*, a druga wyrasta ze świeckich korzeni prawnych.

5. Pierwsze lata po odzyskaniu przez Syrię niepodległości w 1946 roku miały decydujący wpływ na przejęcie władzy przez mniejszość alawicką. W tym okresie istotne znaczenie dla zmiany elity politycznej w Syrii miały takie czynniki, jak rozwój ideologii panarabizmu, porażka Syrii w wojnie z Izraelem w 1948 roku, kryzys gospodarczy i jego konsekwencje dla położenia społeczeństwa (pauperyzacja, wzrost bezrobocia, strajki), zamachy stanu, zmiany na stanowisku premiera i prezydenta, rozwarstwienie polityczne w parlamencie. W latach 1946–1966 władza należała do sunnitów stanowiących większość syryjskiego społeczeństwa. Ich wewnętrzne walki o wpływy doprowadziły państwo syryjskie do destabilizacji politycznej i ekonomicznej. Do 1 lutego 1958 roku (utworzenia ZRA) Syria zachowała pozory demokratycznych rządów.

6. Ważną rolę w życiu politycznym Syrii odgrywało wojsko, traktowane jako szczególny rodzaj instytucji politycznej. Jego wyjątkowość związana była z licznymi rolami, jakie przypisano armii w życiu politycznym, czyli gwaranta porządku i stabilności w państwie, alternatywy dla władzy cywilnej, grupy nacisku i narzędzia wojennego. Wojsko jawiło się jako instytucja zdolna do przywrócenia porządku i zachowania spokoju w państwie. Z drugiej jednak strony stało się jednocześnie zagrożeniem dla praw i wolności obywatelskich. W lutym 1954 roku w pięciu muhafazatach ogłoszono stan wyjątkowy i władze zwróciły się właśnie do wojska o pomoc, a w 1963 roku objął on cały kraj. Dla Syrii charakterystyczne stało się zjawisko pretorianizmu, czyli sytuacji, w której wojsko przejawiało chęć przejęcia kontroli nad instytucjami politycznymi lub wywierania na nie wpływu. Towarzyszyły temu radykalizacja zachowań w świecie polityki, nadwyrężenie solidarności społecznej oraz konflikty polityczne, które stały się bardziej wyraziste.

7. Bliski Wschód, w tym Syria, został włączony w konflikt między Wschodem a Zachodem. Okres 1946–1957 nazywa się w historii tego państwa okresem rywalizacji o Syrię. Fakt, że stała się ona podmiotem rozgrywek między sąsiadami, jak również samymi mocarstwami (USA i ZSRR), świadczył o jej

słabości wewnętrznej i zewnętrznej. Trudno było osiągnąć przez nią stabilność ze względów *stricte* politycznych, na przykład z powodu braku ciągłości w polityce wywołanej zmianami rządów czy trudnych doświadczeń w prowadzeniu polityki w ramach suwerennego państwa, co przekładało się na nieprzemyślane działania zarówno w perspektywie krótko-, jak i długoterminowej, dychotomii między ugrupowaniami politycznymi w sprawie nawiązywania i utrzymywania kontaktów z różnymi państwami oraz wzrostu nastrojów nacjonalistycznych. Istotne znaczenie dla słabej pozycji Syrii w regionie miały również konflikty z sąsiadami (Turcją, Izraelem) oraz problem uznania Libanu jako niepodległego państwa. Syria nie odgrywała w istocie znaczącej roli w regionie pod względem ekonomicznym, mimo że jej atutem było położenie geograficzne.

8. Przełomowym wydarzeniem dla sytuacji politycznej w Syrii miało pojawienie się ideologii panarabizmu, która gloryfikuje naród arabski i dąży do zjednoczenia go poprzez utworzenie dlań jednego państwa. Naród jest tu definiowany przez związek krwi, wspólny język i historię. W początkowej fazie rozwoju panarabizm pojawił się jako odpowiedź na nacjonalizm turecki i wyrastał jako sprzeciw wobec dominacji i represji ze strony Imperium Osmańskiego. Po jego upadku sytuacja uległa zmianie i ideologia ta zaczęła jednoczyć Arabów przeciwko władzy kolonizatorów francuskich i brytyjskich zmierzającej do podziału świata arabskiego w poczuciu ignorancji dla potrzeb zamieszkujących go ludów. Inną przyczyną powstania i rozwoju panarabizmu były podziały religijne, które dotyczyły zarówno istnienia różnych odłamów w ramach islamu, jak i funkcjonowania odmiennych religii w tej części świata. Od początku rozwoju panarabizm był ideologią przede wszystkim kół inteligenckich. Na jej rozwój wywarli wpływ alawici i chrześcijanie, z czasem stała się popularna wśród szerokich mas. Ideologia ta dała asumpt do powołania wielu projektów politycznych, a jednym z nich było połączenie Syrii i Egiptu w jedno państwo (w latach 1958–1961). Pozostałe nie zdały egzaminu. Przeszkodami w osiągnięciu głównego celu panarabistów, jakim było stworzenie jednego narodu arabskiego, okazały się między innymi wieloetniczność, wieloreligijność, różnice plemienne, odmienne interesy przywódców państw arabskich oraz różne systemy polityczne.

9. Zamach dokonany 8 marca 1963 roku był przełomowym wydarzeniem w historii politycznej Syrii, ponieważ od tego roku władzę w państwie przejęli zwolennicy partii Al-Baas (opozycjoniści wobec władzy sunnickiej i zwolennicy jedności arabskiej). Był to okres rządów autorytarnych oraz czas obowiązywania stanu wyjątkowego i restrykcyjnego prawa. W latach 1963–1970 władza została rozproszona na wiele ośrodków. Syryjskie elity rządowe łamały zasady równości

wszystkich wobec prawa, prawa do sprawiedliwego procesu oraz nie przestrzegały standardów ochrony praw człowieka i naruszały postanowienia Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych, który Syria ratyfikowała 21 kwietnia 1969 roku. Okres po 1963 roku charakteryzował się odejściem od pluralizmu politycznego na rzecz aktywności jednej partii, ograniczeniem wolności i swobód obywatelskich oraz brakiem równowagi władz (prymat władzy wykonawczej nad ustawodawczą). Od tego momentu zarysowały się podziały w życiu politycznym i sferze wojskowości mające wymiar religijny i narodowościowy. Władze syryjskie opierały się na systemie lojalności wobec przywódcy i jego rodziny, sekty i plemienia/rodu.

10. Po odzyskaniu niepodległości przez Syrię armia nie była na tyle silna, aby przejąć całkowicie władzę w państwie, na co miały wpływ przede wszystkim wewnętrzne podziały związane z pochodzeniem narodowym czy religijnym żołnierzy. Wśród nich byli bowiem sunnici, druzowie, alawici, ismailici, Beduini, Kurdowie i Ormianie. Po marcu 1963 roku udział wojskowych w życiu politycznym wzrósł, a stało się to za sprawą alawitów, którzy w wojsku zaczęli odgrywać decydującą rolę i w 1966 roku opanowali dowództwo armii, tym samym eliminując oficerów reprezentujących inne grupy religijne czy mniejszości narodowe. Wraz z rosnącym ich znaczeniem w wojsku zaczęło się pogłębiać zjawisko sektarianizmu.

11. Poza wojskiem sektarianizm widoczny był także w łonie partii Al-Baas, mimo że ideologia panarabizmu, na której opierała się aktywność partii, nie popierała tego zjawiska. Alawici po zdominowaniu tego ugrupowania przyjęli zasadę lojalności wobec własnej grupy. Polityczny program omawianej partii zamykał się w formule „Jedność, Wolność, Socjalizm" przyjętej w 1947 roku. Ponadto partia ta dążyła do zjednoczenia w jednym państwie wszystkich Arabów mówiących jednym językiem i mających jedną kulturę. Wewnętrzne rozgrywki w partii zakończyły się w listopadzie 1970 roku, kiedy Hafiz al-Asad rozkazał armii zająć cywilne biuro partii Al-Baas oraz aresztować Salaha Dżadida, prezydenta Nur ad-Dina al-Atasiego i najważniejszych przedstawicieli partii. Był to także początek przemian w Syrii określanych mianem Ruchu Korygującego zainicjowanego przez Hafiza al-Asada.

12. W lutym 1971 roku urząd prezydenta Syrii objął po raz pierwszy przedstawiciel mniejszości alawickiej – Hafiz al-Asad, sprawując go nieprzerwanie przez prawie trzydzieści lat. Zapewnił członkom swojej grupy religijnej dostęp do najwyższych urzędów w państwie i armii. Należy także zwrócić uwagę na fakt, że władzą podzielił się z nielicznym gronem lojalnych mu sunnitów. Zabieg ten

miał na celu zdobycie przychylności największej grupy religijnej w państwie i oddalenie ewentualnego buntu z ich strony. Hafiz al-Asad próbował także zdobyć życzliwość druzów, a wszystko po to, by pokazać, że jest ponad sektarianistycznymi podziałami. Prowadził ostrożną i przemyślaną politykę. Po objęciu przez niego władzy sytuacja ekonomiczna w państwie uległa poprawie. Syria weszła w okres stabilności i wzrostu ekonomicznego, co jednak nie trwało długo. W celu utrzymania władzy tolerował przemoc i wprowadził system totalitarny w Syrii. Podczas rządów spotkał się z buntem jedynie ze strony sunnitów zrzeszonych w ramach Ugrupowania Bractwa Muzułmańskiego (początek lat 80.).

13. Władze syryjskie dążyły do asymilacji członków grup religijnych i mniejszości narodowych, etnicznych, hołdując zasadzie, że wszyscy Syryjczycy należą do jednego narodu arabskiego. Wypierały przy tym fakt zróżnicowania społeczeństwa, co miało odzwierciedlenie w braku rozwiązań prawnych i instytucjonalnych w zakresie ochrony praw mniejszości. Od połowy lat 60. XX wieku, kiedy mniejszość religijna przejęła władzę, zaczęto stosować terror w celu podporządkowania innych grup religijnych oraz mniejszości narodowych i etnicznych. Na politykę władz syryjskich wobec mniejszości i grup religijnych wywierały wpływ przede wszystkim czynniki wewnętrzne. Przynależność religijna – a nie narodowa czy etniczna – wyznaczała stosunek państwa do mniejszości.

14. Baszszar al-Asad po objęciu urzędu prezydenta w Syrii kontynuował politykę wewnętrzną i zewnętrzną swego ojca. Mimo to na początku prezydentury obiecał ludowi syryjskiemu zmiany i otwartość w życiu politycznym. Jego postawa zaowocowała aktywnością Syryjczyków, która nie trwała jednak długo. W okresie „przebudzenia", nazywanym wiosną damasceńską, opozycja wydała wiele dokumentów, w których ujawniała żądania, zakładała fora dialogu narodowego, związki i komitety działające na rzecz praw człowieka. Już na początku 2001 roku władze syryjskie uznały, że opozycja przekroczyła symboliczną czerwoną linię, i rozpoczęły represje wraz z aresztowaniami. Należy jednocześnie zauważyć, że w tym okresie prezydent wydał akty prawne mające świadczyć o jego otwartości w sferze politycznej i ekonomicznej, co nie wpłynęło jednak pozytywnie na stosunek społeczeństwa do niego. Obywatele Syrii byli nadal niezadowoleni z powodu braku dialogu i zmian w państwie, a tym samym pełni frustracji i rozczarowania. Niechęć wobec władzy wyrażali podczas manifestacji, które miały charakter pokojowy. Władze syryjskie, obawiając się ich żądań oraz rosnących wpływów, zaczęły jednak brutalnie tłumić protesty i stosować terror wobec ludności cywilnej.

15. Konflikt trwający w Syrii od 2011 roku stanowi jeden z najbardziej złożonych sporów zbrojnych XXI wieku. Pojawił się, ponieważ elity polityczne w celu utrzymania się przy władzy zaczęły mobilizować społeczności wzdłuż podziałów religijnych i narodowych. Prezydent Syrii, uaktywniając w publicznej retoryce konteksty sektarianistyczne, chciał w ten sposób odciągnąć opinię publiczną i międzynarodową od rzeczywistych żądań obywateli, którzy domagali się wolności i godności. Skierował ją za to przeciwko sunnitom, oskarżając ich o niszczenie pluralizmu i zakłócenie pokojowego współistnienia mniejszości w Syrii.

Bibliografia

Źródła

Akty międzynarodowe

Arabska Karta Praw Człowieka. Wersja dokumentu z 2004 r., http://hrlibrary.umn.edu/arab/a003-2.html.

Deklaracja Praw Człowieka i Obywatela, uchwalona 26 sierpnia 1789 r., https://pl.wikisource.org/wiki/Deklaracja_Praw_Cz%C5%82owieka_i_Obywatela.

Karta Narodów Zjednoczonych, http://www.unic.un.org.pl/dokumenty/karta_onz.php.

Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności, Dz.U. 1993, nr 61, poz. 284.

Konwencja o Prawach Dziecka, Dz.U. 1991, nr 120, poz. 526.

Konwencja o Prawach Dziecka, [w:] *Prawa człowieka i systemy ich ochrony. Teksty źródłowe*. Wybór i opracowanie S. Jarosz-Żukowska, A. Wojtatowicz, Ł. Żukowski, Wrocław 2002.

Konwencja w Sprawie Zwalczania Dyskryminacji w Dziedzinie Oświaty, Dz.U. 1964, nr 40, poz. 268.

Międzynarodowa Konwencja w Sprawie Likwidacji Wszelkich Form Dyskryminacji Rasowej, [w:] *Prawa człowieka i systemy ich ochrony. Teksty źródłowe*. Wybór i opracowanie S. Jarosz-Żukowska, A. Wojtatowicz, Ł. Żukowski, Wrocław 2002.

Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych, [w:] *Prawa człowieka i systemy ich ochrony. Teksty źródłowe*. Wybór i opracowanie S. Jarosz-Żukowska, A. Wojtatowicz, Ł. Żukowski, Wrocław 2002.

Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych, Dz.U. 1977, nr 38, poz. 167.

Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych, [w:] *Prawa człowieka i systemy ich ochrony. Teksty źródłowe*. Wybór i opracowanie S. Jarosz-Żukowska, A. Wojtatowicz, Ł. Żukowski, Wrocław 2002.

Montevideo Convention on the Rights and Duties of States Signed at Montevideo, 26 December 1933, http://www.taiwandocuments.org/montevideo01.htm.

Pakt Praw Dziecka Arabskiego, 1984 r., http://shabaka.arabccd.org/files/0000/78/ميثاق%20حقوق%20الطفل%20العربي(2).pdf.

Powszechna Deklaracja Praw Człowieka w Islamie, Paryż, 19 września 1981 r., http://hrlibrary.umn.edu/arab/UIDHR.html.

Projekt Karty Praw Człowieka i Ludu w świecie arabskim, grudzień 1986 r., http://hrlibrary.umn.edu/arab/arab-draft.html.

Syria: Human rights violations, European Parliament resolution on Syria, P6_TA(2006)0279, 15.06.2006, http://www.europarl.europa.eu/document/activities/cont/200806/20080611ATT31313/20080611ATT31313EN.pdf.

Traktat pokoju między mocarstwami sprzymierzonymi i skojarzonemi i Niemcami, podpisany w Wersalu 23 czerwca 1919 r., Dz.U. 1920, nr 35, poz. 200.

Układy bilateralne

Pakt o wzajemnej współpracy zawarty między Turcją a Irakiem, Bagdad, 24 lutego 1955 r., „Zbiór Dokumentów" 1955, nr 10.

Porozumienie zawarte między rządami Jordanii Syrii Arabii Saudyjskiej i Egiptu, Kair, 19 stycznia 1957 r., „Zbiór Dokumentów" 1957, nr 1.

Układ o przyjaźni i współpracy między ZSRR a Syrią, Moskwa, 8 października 1980 r., „Zbiór Dokumentów" 1980, nr 10–12.

Umowa o współpracy naukowej i technicznej między Rządem PRL a Rządem Syryjskiej Republiki Arabskiej, 18 czerwca 1965 r., https://traktaty.msz.gov.pl/bap.php.

Umowa pomiędzy Rządem PRL a Rządem Syryjskiej Republiki Arabskiej o cywilnej komunikacji lotniczej, 10 listopada 1962 r., https://traktaty.msz.gov.pl/bap.php.

Akty prawa wewnętrznego

Akt konstytucyjny dotyczący utworzenia Zjednoczonej Republiki Arabskiej, Kair, 1 lutego 1958 r., „Zbiór Dokumentów" 1959, nr 10–12.

Decyzja republikańska nr 33 z 2011 r. w sprawie utworzenia Komitetu Narodowego na rzecz przygotowania projektu konstytucji dla Syryjskiej Republiki Arabskiej, http://www.parliament.gov.sy/arabic/index.php?node=201&nid=4371&RID=-1&Last=10206&First=0&CurrentPage=11&Vld=-1&Mode=&Service=-1&Loc1=&Key1=&SDate=&EDate=&Year=&Country=&Num=&Dep=-1&.

Dekret ustawodawczy nr 84 z 18 maja 1949 r. – Prawo cywilne, http://rodwanlaw25.almountadayat.com/t13-topic.

Dekret ustawodawczy nr 133 z 8 października 1953 r. w sprawie nowej regulacji władzy sądowniczej, [w:] N. Girgies, *Suria beine tasir at-taszriat ad-dinija we al-wadija* [Syria między wpływem prawodawstwa religijnego i pozytywnego], http://harmoon.org/archives/3195#_ftnref25.

Dekret ustawodawczy nr 51 z 22 grudnia 1962 r. dotyczący wprowadzenia stanu wyjątkowego, http://www.shrc.org/?p=7450.

Dekret ustawodawczy nr 47 z 28 marca 1968 r. o ustanowieniu Najwyższego Sądu Bezpieczeństwa Państwa, [w:] *Years of Fear. The Forcibly Disappeard in Syria*, red. R. Ziadeh, 2010, https://pl.scribd.com/document/40122318/Years-of-Fear-Forcibly-Disappeared-in-Syria.

Dekret ustawodawczy nr 5 z 4 sierpnia 1998 r. – Syryjskie prawo wyborcze, http://www.aljazeera.net/home/print/f6451603-4dff-4ca1-9c10-122741d17432/f1aa42d0-574f-4cb6-8861-939eefe2b912.

Dekret ustawodawczy nr 36 z 2000 r. w sprawie podwyższenia wynagrodzeń, http://parliament.gov.sy/arabic/index.php?node=201&nid=5774&RID=-1&Last=9663&First=60&CurrentPage=64&Vld=-1&Mode=&Service=&Loc1=&Key1=&SDate=&EDate=&Year=&or=%20ORDER%20BY%20%20service&Country=&Num=-1&Dep=-1&src=204&.

Dekret ustawodawczy nr 37 z 2000 r. w sprawie podwyższenia emerytur, http://parliament.gov.sy/arabic/index.php?node=201&nid=15076&RID=-1&Last=9870&First=48&CurrentPage=82&Vld=-1&Mode=&Service=-1&Loc1=&Key1=&SDate=&EDate=&Year=&Country=&Num=&Dep=-1&.

Dekret ustawodawczy nr 36 z 2001 r. dotyczący organizacji pomaturalnej instytucji edukacji prywatnej, http://www.parliament.gov.sy/arabic/index.php?node=201&nid=16488&ref=tree&.

Dekret ustawodawczy nr 50 z 2001 r. w sprawie wolności publikacji i bibliotek, http://www.parliament.gov.sy/laws/Decree/2001/civil_02.htm.

Dekret ustawodawczy nr 10 z 2002 r. dotyczący prywatnych nadawców komercyjnych, http://www.parliament.gov.sy/arabic/index.php?node=201&nid=16639&ref=tree&.

Dekret ustawodawczy nr 21 z 2002 r. o ustanowieniu Ministerstwa Eksrepatriantów, http://www.parliament.gov.sy/arabic/index.php?node=201&nid=16675&ref=tree&.

Dekret ustawodawczy nr 28 z 2002 r. w sprawie zwiększenia wynagrodzeń, http://www.alef-yaa.com/index.php?type=article&operation=read&idArticle=11770.

Dekret ustawodawczy nr 9 z 2011 r. o utworzeniu Narodowego Funduszu na rzecz Pomocy Społecznej, http://www.parliament.gov.sy/laws/Decree/2011/M9_2011.htm.

Dekret ustawodawczy nr 34 z 2011 r. o powszechnej amnestii za przestępstwa popełnione przed 7 marca 2011r., http://parliament.gov.sy/laws/Decree/2011/M34_2011.htm.

Dekret ustawodawczy nr 40 z 2011 r. w sprawie zwiększenia płac i opłat, http://www.parliament.gov.sy/arabic/index.php?node=5589&cat=4461.

Dekret ustawodawczy nr 41 z 2011 r. w sprawie emerytur wojskowych, https://groups.google.com/forum/?hl=ja&nomobile=true#!topic/syrianlaw/KSnNUmgBmIc.

Dekret ustawodawczy nr 42 z 2011 r. w sprawie nowelizacji ustawy nr 24 z 2003 r. dotyczącej progów podatku dochodowego, http://www.parliament.gov.sy/arabic/index.php?node=5582&cat=4459&&.

Dekret ustawodawczy nr 47 z 2011 r. w sprawie zwolnienia rolników z grzywny wynikającej z opłat irygacyjnych, http://www.parliament.gov.sy/arabic/index.php?node=201&nid=4453&ref=tree&.

Dekret ustawodawczy nr 49 z 2011 r. o udzielaniu obywatelstwa syryjsko-arabskiego rejestrowanym w zagranicznych rejestrach Hasaki, http://www.parliament.gov.sy/arabic/index.php?node=201&nid=4451&ref=tree.

Dekret ustawodawczy nr 53 z 2011 r. o zniesieniu Sądu Bezpieczeństwa Państwa, który został zaktualizowany dekretem ustawodawczym nr 47 z 1968 r. wraz z innymi zmianami, http://www.parliament.gov.sy/arabic/index.php?node=201&nid=4441&ref=tree&.

Dekret ustawodawczy nr 54 z 2011 r. o prawie do pokojowej demonstracji obywateli, http://www.parliament.gov.sy/arabic/index.php?node=201&nid=4442&ref=tree&.

Dekret ustawodawczy nr 61 z 2011 r. o powszechnej amnestii za zbrodnie popełnione przed 31 maja 2011 r., http://www.parliament.gov.sy/arabic/index.php?node=5586&nid=4432&First=0&Last=17&CurrentPage=0&mid=&refBack=.

Dekret ustawodawczy nr 70 z 2011 r. o nowelizacji stawek celnych ujętych w tabelach taryf celnych, http://parliament.gov.sy/arabic/index.php?node=201&nid=4474&RID=--1&Last=9663&First=9&CurrentPage=13&Vld=-1&Mode=&Service=&Loc1=&Key1=&SDate=&EDate=&Year=&or=%20ORDER%20BY%20%20service&Country=&Num=-1&Dep=-1&src=203&.

Dekret ustawodawczy nr 72 z 2011 r. o powszechnej amnestii za przestępstwa popełnione przed 20 czerwca 2011 r., http://parliament.gov.sy/laws/Decree/2011/M72_2011.htm.

Dekret ustawodawczy nr 100 z 3 sierpnia 2011 r. o partiach politycznych, https://groups.google.com/forum/#!topic/syrianlaw/NBMxPBWEwd.

Dekret ustawodawczy nr 101 z 2011 r. – Powszechne prawo wyborcze, http://www.parliament.gov.sy/arabic/index.php?node=201&nid=4397&ref=tree&.

Dekret ustawodawczy nr 114 z 2011 r. w sprawie stworzenia funduszu na rzecz łagodzenia skutków suszy i klęsk żywiołowych, http://parliament.gov.sy/arabic/index.php?node=201&nid=4381&RID=-1&Last=9894&First=0&CurrentPage=11&Vld=-1&Mode=&Service=-1&Loc1=&Key1=&SDate=&EDate=&Year=&Country=&Num=&Dep=-1&.

Dekret ustawodawczy nr 120 z 2011 r. w sprawie zwolnienia pożyczek udzielonych przez Spółdzielczy Bank Rolny na cele rolnicze od wszelkich odsetek wynikających z umowy oraz kary za opóźnienia z nich wynikające, http://www.parliament.gov.sy/arabic/index.php?node=201&nid=4376&ref=tree&.

Dekret ustawodawczy nr 124 z 2011 r. w sprawie ogólnej amnestii dla sprawców niektórych przestępstw określonych w dekrecie legislacyjnym nr 30 z 2007 r. dotyczącym osób, które nie odbyły służby wojskowej, http://parliament.gov.sy/arabic/index.php?node=201&nid=4365&RID=-1&Last=9852&First=1&CurrentPage=11

&Vld=-1&Mode=&Service=-1&Loc1=&Key1=&SDate=&EDate=&Year=&Country=&Num=&Dep=-1&.

Dekret ustawodawczy nr 161 z 2011 r. o zakończeniu stanu wyjątkowego, http://www.parliament.gov.sy/arabic/index.php?node=201&nid=4444&ref=tree&.

Dekret ustawodawczy nr 374 z 2011 r. w sprawie powołania Najwyższej Komisji Wyborczej i oddziałowych komisji sądowniczych w okręgach wyborczych w muhafazatach, http://parliament.gov.sy/arabic/index.php?node=201&nid=4375&RID=-1&Last=9742&First=0&CurrentPage=11&Vld=-1&Mode=&Service=-1&Loc1=&Key1=&SDate=&EDate=&Year=&Country=&Num=&Dep=-1&.

Dekret ustawodawczy nr 391 z 2011 r. w sprawie określenia daty wyborów członków do rad lokalnych, http://www.parliament.gov.sy/arabic/index.php?node=201 &nid=4373&RID=-1&Last=10277&First=0&CurrentPage=11&Vld=-1&Mode=&Service=-1&Loc1=&Key1=&SDate=&EDate=&Year=&Country=&Num=&Dep=-1&.

Dekret ustawodawczy nr 113 z 2012 r. ustanawiający datę wyborów członków Zgromadzenia Ludowego na pierwszą sesję ustawodawczą w 2012 r., http://www.parliament.gov.sy/arabic/index.php?node=201&nid=16208&ref=tree&.

Al-Ialan ad-distori al-muakat li al-fatra al-intikalija [Tymczasowa Deklaracja Konstytucyjna na okres przejściowy w Syrii], [w:] *Huttat at-tahawwil ad-dimokrati fi Suria* [Plan zmian demokratycznych w Syrii], Waszyngton 2013, file:///C:/Users/JR/Desktop/الملك-ريرق تلا-اي روس-يف-ي طارق مي دلا-لوح تلا.pdf.

Kodeks spraw osobistych nr 59 z 1953 r., http://parliament.gov.sy/arabic/index.php?node=201&nid=11333&ref=tree.

Konstytucja Administracji Autonomicznej Kurdystanu Syryjskiego, http://www.awene.com/ar/2016/07/02/3598.

Konstytucja Arabskiego Królestwa Syrii z 1920 r. (w wersji polskiej Konstytucja Wielkiego Królestwa Syrii), http://emediatc.com/PublicFiles/File/دستور%20المملكة%20العربية%20السورية%201920.pdf.

Konstytucja Arabskiej Republiki Syrii, 1973 r., http://parliament.gov.sy/arabic/index.php?node=5518&cat=413&First=0&Last=76&CurrentPage=0&src=search&Map=1&Part=0&FOrder=4&Loc=0&SDay=&SMonth=&SYear=&EDay=&EMonth=&EYear=&Keywords=1973&.

Konstytucja Egiptu z 1954 r., http://el-borai.com/wp-content/uploads/2014/03/doster1954.pdf.

Konstytucja Jordanii z 1952 r., http://www.lasportal.org/ar/legalnetwork/Documents/دستور%20المملكة%20الاردنية%20الهاشمية.pdf.

Konstytucja państwa syryjskiego z 1930 r., http://parliament.gov.sy/arabic/index.php?node=5518&cat=420&.

Konstytucja Republiki Egiptu, opublikowana w oficjalnym Dzienniku Rządowym z 16 stycznia 1956 r., http://constitutionnet.org/sites/default/files/constitution_of_1956-arabic.pdf.

Konstytucja Syrii z 1950 r., http://dustour.org/media-library/publications_syria/syrian_constitution_-1950-arabic.pdf.

Konstytucja Syryjskiej Republiki Arabskiej z 1953 r., http://parliament.gov.sy/arabic/index.php?node=5518&cat=418&.

Konstytucja tymczasowa z 1969 r., konstytucja Al-Baas, http://parliament.gov.sy/arabic/index.php?node=5518&cat=414&.

Konstytucja Zjednoczonej Republiki Arabskiej z 1958 r., http://el-borai.com/wp-content/uploads/2014/03/dostor1958.pdf.

Konstytucja Syryjskiej Republiki Arabskiej z 27 lutego 2012 r., http://www.parliament.gov.sy/arabic/index.php?node=5518&cat=423&.

Prawo spraw osobistych dla wspólnot katolickich z 18 czerwca 2006 r., http://bara-sy.com/forum/showthread.php?t=1100.

Prawo nr 4 z 2012 r. – Prawo spadkobierców i spadku dla mniejszości ormiańskiej, prawosławnych, http://parliament.gov.sy/arabic/index.php?node=5549&cat=16181.

Projekt konstytucji kantonu Rojava, http://www.rudaw.net/Library/Files/Uploaded%20Files/0/حرية-قطاناملا-ةرادإلا-ةيدرُكلا-في-سوريةpdf.

Projekt Konstytucji Republiki Syryjskiej, https://drive.google.com/file/d/0ByiEVtktOonCM2NfVUlHdm5HSEE/view.

Rozkaz wojskowy nr 1 z 8 marca 1963 r. wydany przez Krajową Radę Rewolucji, http://www.mokarabat.com/mo13-52.htm.

Rozkaz wojskowy nr 2 z 8 marca 1963 r. wydany przez Krajową Radę Rewolucji, http://www.mokarabat.com/mo13-52.htm.

Stała Konstytucja Syryjska z 1973 r., http://emediatc.com/PublicFiles/File/دستور%20الجمهورية%20العربية%20السورية%201973.pdf.

Tymczasowa konstytucja z 1964 r., http://souri.net/readnews.php?sy_seq=142740.

Tymczasowa konstytucja Syryjskiej Republiki Arabskiej po rozpadzie 1961–1962, http://parliament.gov.sy/arabic/index.php?node=5518&cat=416&.

Tymczasowa Konstytucja Zjednoczonej Republiki Arabskiej z 5 marca 1958 r., [w:] Y.Q. Khoori, *Al-Dasatir fi al-alam al-arabi, nusus wa taadilat (1839–1987)* [Konstytucje w świecie arabskim. Teksty i nowelizacje (1839–1987)], Bejrut 1989.

Ustawa nr 93 z 1958 r. o prywatnych stowarzyszeniach i instytucjach w Syrii i jej nowelizacje, http://www.damascusbar.org/AlMuntada/showthread.php?t=20129.

Ustawa nr 49 przyjęta przez Zgromadzenie Ludowe 7 lipca 1980 r., [w:] *Years of Fear. The Forcibly Disappeard in Syria*, red. R. Ziadeh, 2010, https://pl.scribd.com/document/40122318/Years-of-Fear-Forcibly-Disappeared-in-Syria.

Ustawa nr 11 z 29 lipca 2000 r. o przyjęciu ekwiwalentu pieniężnego od rezydentów zza granicy, http://parliament.gov.sy/arabic/index.php?node=5571&cat=5799.

Ustawa nr 17 z 2000 r. – Prawo o amnestii, http://www.parliament.gov.sy/arabic/index.php?node=201&nid=15082&ref=tree&.

Ustawa nr 28 z 2001 r. – Prawo o bankach prywatnych, http://www.parliament.gov.sy/arabic/index.php?node=5596&cat=16126.

Ustawa nr 71 z 2001 r. w sprawie powołania organu generalnego Programu Narodowego na rzecz Zwalczania Bezrobocia, http://parliament.gov.sy/arabic/index.php?node=201&nid=5623&RID=-1&Last=9680&First=15&CurrentPage=24&Vld=-1&Mode=&Service=-1&Loc1=&Key1=&SDate=&EDate=&Year=&Country=&Num=&Dep=-1&.

Ustawa nr 23 z 2002 r. – Podstawowe prawo pieniężne, http://www.parliament.gov.sy/arabic/index.php?node=5596&cat=16125.

Ustawa nr 19 z 2012 r. o zwalczaniu terroryzmu, http://parliament.gov.sy/laws/Law/k_19_2012.htm.

Ustawa nr 22 z 2012 r. w sprawie powołania sądu specjalizującego się w rozpatrywaniu spraw z zakresu terroryzmu z siedzibą w Damaszku, http://www.parliament.gov.sy/laws/Law/k_22_2012.htm.

Dokumenty

Abu-Ismail K., Abdel-Gadir A., El-Laithy H., *Poverty and Inequality in Syria (1997–2007)*, United Nations Development Programme, Arab Development Challenges Report Background Paper 2011/15, http://www.undp.org/content/dam/rbas/doc/poverty/BG_15_Poverty%20and%20Inequality%20in%20Syria_FeB.pdf.

Arab rights charter deviates from international standards, *says UN official*, http://www.un.org/apps/news/story.asp?NewsID=25447#.WSsYq9ykLIV.

Bajan aan aamal al-mutamar al-kutri al-tasaa li hyzyb Al-Baas al-Arabii al-isztiraki we nataidżihi [Oświadczenie na temat obrad IX Konferencji partii Al-Baas i jej wyników], http://www.baath-party.org/index.php?option=com_content&view=article&id=118%3A118&catid=29&Itemid=306&lang=ar.

Behr T., Sasnal P., *Still Awake: The Beginnings of Arab Democratic Change. Report of the Polish Institute of International Affairs and the Finnish Institute of International Affairs*, Warszawa 2012.

Beirut-Damascus Declaration petitioners, The Syrian Human Rights Watch Committee. http://www.shrc.org/en/?p=20419.

Charter of Arab League, Kair 22 March 1945, http://www.refworld.org/docid/3ae-6b3ab18.html.

Circular Telegram From the Department of State to Certain Posts, No. 183, Washington, March 8, 1963, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1961-63v18/d183.

Council conclusions on Syria. 3091st FOREIGN AFFAIRS Council meeting Brussels, 23 May 2011, Council of the European Union, 23.05.2011.

Council Decision 2013/255/CFSP of 31 May 2013 concerning restrictive measures against Syria, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1521627773811&uri=CELEX%3A02013D0255-20170927.

Decyzja Rady Ligii Państw Arabskich nr 5437 przyjęta na posiedzeniu nadzwyczajnym 15 września 1994 r., http://www.mhrye.org/756/764/338-الميثاق-العربي-لحقوق-الإنسان-1994.html.

Decyzja Rady w sprawie podpisania w imieniu Wspólnoty Europejskiej i tymczasowego stosowania niektórych postanowień Układu eurośródziemnomorskiego ustanawiającego stowarzyszenie pomiędzy Wspólnotą Europejską i jej państwami członkowskimi a Syryjską Republiką Arabską, Bruksela, 12 grudnia 2008 r., http://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/ALL/?uri=CELEX:52008PC0853(01).

Defending Human Rights, „World Report 2000", https://www.hrw.org/legacy/wr2k1/mideast/syria2.html.

Deklaracja członków Paktu Bagdadzkiego, Londyn, 28 lipca 1958 r., „Zbiór Dokumentów" 1958, nr 7–9.

Despatch From the Embassy in Syria to the Department of State, No. 322, Damascus, February 15, 1956, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1955-57v13/d322.

Despatch From the Embassy in Syria to the Department of State, No. 353, Damascus, July 15, 1957, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1955-57v13/d353.

Despatch From the Embassy in the United Arab Republic to the Department of State, No. 258, Cairo, May 27, 1960, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1958-60v13/d258.

Editorial Note, No. 397, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1955-57v13/d397.

Electoral Law Reform in Syria, http://syrianexperthouse.org/reports/chapters/english/Chapter5.pdf.

El Laihty H., Abu-Ismail K., *Poverty in Syria: 1996–2004. Diagnosis and Pro-Poor Policy Considerations*, UNDAP, June 2005.

Executive Order 13572 of April 29, 2011 Blocking Property of Certain Persons with Respect to Human Rights Abuses in Syria, https://www.treasury.gov/resource-center/sanctions/Programs/Documents/13572.pdf.

Executive Order 13573 – Blocking Property of Senior Officials of the Government of Syria, Barack Obama, The White House, May 18, 2011, https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2011/05/18/executive-order-13573-blocking-property-senior-officials-government-syri.

Executive Order 13582 – Blocking Property of the Government of Syria and Prohibiting Certain Transactions with Respect to Syria, Barack Obama, The White House,

August 18, 2011, https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2011/08/18/executive-order-13582-blocking-property-government-syria-and-prohibiting.

Habash J., *Kira'a fi al-distor al-suri* [Studia nad konstytucją syryjską], Raport Centrum Studiów Teoretycznych i Praw Obywatelskich w Damaszku, http://hem.bredband.net/cdpps/repdcc.jan.htm.

Hamlet dżamaa al-tawakiaa min adżil ilgha maszrua al-ihsa al-unsuri fi muhafazat Al--Hasakah li aam 1962 [Zbieranie podpisów w celu anulowania kampanii projektu statystycznego dyskryminującego w prowincji Al-Hasakah w 1962 r.], The Arabic Network for Human Rights Information, http://www.anhri.net/syria/makal/2008/pr0921.shtml.

Hitab ar-rais Szukri al-Kuwatli bi munasabet al-Dżala [Przemówienie prezydenta Szukri al-Kuwatli z powodu ewakuacji], Damaszek, 17 kwietnia 1946, http://www.discover-syria.com/bank/6151.

Human Rights in Syria, A Middle East Watch Report, September 1990, New York–Washington 1990.

Human Rights Developments, Syria, World Report 2001, https://www.hrw.org/legacy/wr2k1/mideast/syria.html.

Human Rights Developments, Syria, World Report 2002, http://pantheon.hrw.org/legacy/wr2k2/mena8.html.

Human Rights Developments, *Syria*, World Report 2003, http://pantheon.hrw.org/legacy/wr2k3/mideast7.html.

Huttat at-tahawwil ad-dimokrati fi Suria [Plan zmian demokratycznych w Syrii], Waszyngton 2013, file:///C:/Users/JR/Desktop/الولايات-المتحدة-الامريكية-في-طريق-التحول.pdf.

Ielan Bajrut-Dimaszk [Deklaracja Bejrut-Damaszek], https://www.achr.eu/new945.htm.

ILAC Rule of Law Assessment report: Syria 2017, red. M. Ekman, http://www.ilacnet.org/wp-content/uploads/2017/10/Syria2017.pdf.

The Issue of Minorities in Syria: From Proscription to Tyrannical Presence, King Faisal Center for Research and Islamic Studies, December 2016–January 2017.

al-Jiba'i J., *Mas'alat al-akalijat* [Kwestia mniejszości], Committees for the Defense of Democracy Freedoms and Human Rights in Syria, http://cdf-sy.org/content/index.php?option=com_content&view=article&id=294%3A2010-08-15-21-37-15&catid=9%3A2010-07-06-15-20-36&Itemid=10.

Joint Communication to the European Council, the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions: A Partnership for Democracy and Shared Prosperity with the Southern Mediterranean Brussels, COM (2011) 200 final, Brussels, 8 March 2011, https://ec.europa.eu/research/iscp/pdf/policy/com_2011_200_en.pdf.

Jordan. International Religious Freedom Report 2005, https://www.state.gov/j/drl/rls/irf/2005/51602.htm.

Al-Kawanin al-lati jadżib ilghauha [Prawa, które należy anulować], Democratic Arabic Center for Strategic, Political & Economic Studies, http://syrianexperthouse.org/ar/reform-2/ÇáĹŐáÇÍ-ÇáĎÓĘćŃí-ćÇáŢÇäćäí/laws_to_void.

Kelimet al-sajid al-rais Baszszar al-Asad li wilaja distorija dżadida bi tarih 19 tammuz 2007 [Przemówienie prezydenta Baszszara al-Asada z okazji kolejnej, nowej kadencji konstytucyjnej, 19 lipca 2007 r.], http://www.presidentassad.net/index.php?option=com_content&view=article&id=1002:19-2007&catid=299&Itemid=469.

Kelimet as-sajid ar-rais Baszszar al-Asad amame Madżlis asz-Szaab bi tarih 30 azar 2011 [Przemówienie prezydenta Baszszara al-Asada przed Zgromadzeniem Ludowym, 30 marca 2011 r.], http://www.presidentassad.net/index.php?option=com_content&view=category&id=303&Itemid=469.

Kelimet as-sajid ar-rais Baszszar al-Asad ala mudarradż Dżamiaat Dimaszk bi tarih 20 haziran 2011 [Przemówienie prezydenta Baszszara al-Asada na Uniwersytecie w Damaszku, 20 czerwca 2011 r.], http://www.presidentassad.net/index.php?option=com_content&view=article&id=1091:20-2011&catid=303&Itemid=469.

Kelimet as-sajid ar-rais Baszszar al-Asad fi tarih 6 kanun al-thani 2013 [Przemówienie prezydenta Baszszara al-Asada, 6 stycznia 2013 r.], http://www.presidentassad.net/index.php?option=com_content&view=article&id=1105:2013&catid=305&Itemid=469.

Komunikat końcowy II sesji Rady Paktu Bagdadzkiego, Teheran, 19 kwietnia 1956 r., „Zbiór Dokumentów" 1956, nr 4.

Komunikat końcowy VII sesji Rady Ministerialnej Organizacji Paktu Centralnego, Waszyngton, 9 października 1959 r., „Zbiór Dokumentów" 1959, nr 10–12.

Komunikat o pobycie delegacji rządowej Republiki Syryjskiej w Związku Radzieckim, Moskwa, 6 sierpnia 1957 r., „Zbiór Dokumentów" 1957, nr 8.

Komunikat o wizycie delegacji partyjno-rządowej Związku Radzieckiego w Syrii, Damaszek, 26 lutego 1972 r., „Zbiór Dokumentów" 1972, nr 2.

Komunikat o wizycie ministra spraw zagranicznych ZSRR Andrzeja Gromyki w Syrii, Damaszek, 7 marca 1974 r., „Zbiór Dokumentów" 1974, nr 3.

Komunikat o wizycie ministra spraw zagranicznych ZSRR Andrzeja Gromyki w Syrii, Damaszek, 7 maja 1974 r., „Zbiór Dokumentów" 1974, nr 5.

Komunikat o wizycie ministra spraw zagranicznych ZSRR Andrzeja Gromyki w Syrii, Damaszek, 29 maja 1974 r., „Zbiór Dokumentów" 1974, nr 5.

Komunikat Rady Ministrów Paktu Bagdadzkiego, Karaczi, 6 czerwca 1957 r., „Zbiór Dokumentów" 1957, nr 6–7.

Komunikat Rady Paktu Bagdadzkiego, Ankara, 30 stycznia 1958 r., „Zbiór Dokumentów" 1958, nr 1.

Konstytucja i regulamin wewnętrzny partii Al-Baas, kwiecień 1947 r., http://online.fliphtml5.com/huvs/syup/#p=2.

Koran, przeł. J. Bielawski, Warszawa 1986.

Księga Rodzaju Starego Testamentu, http://biblia.deon.pl/rozdzial.php?id=1.

Letter From the Assistant Secretary of State for Near Eastern, South Asian, and African Affairs (Rountree) to the Chargé in Syria (Strong), No. 416, Washington, October 29, 1957, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1955-57v13/d416.

Letter From the Secretary of State to the President, No. 214, Washington, July 25, 1958, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1958-60v13/d214.

List ministra spraw zagranicznych ZSRR A.A. Gromyko do ONZ w sprawie zagrożenia bezpieczeństwa Syrii i powszechnego pokoju, Nowy Jork, 16 października 1957 r., „Zbiór Dokumentów" 1957, nr 10.

The Long Telegram George Kennan, Moscow, February 22, 1946, http://www.ntanet.net/KENNAN.html.

Al-Mabade al-amma [Zasady ogólne], http://www.baath-party.org/index.php?option=com_content&view=article&id=2:2&catid=7&Itemid=284&lang=ar.

The Massacre of the Military Artillery School at Aleppo – Special Report, The Syrian Human Rights Committeee, http://www.shrc.org/en/?p=19785.

McDowall D., *The Kurds. Minority Rights Group International Report*, London 1996.

Memorandum of a Conversation, Blair House, No. 261, Washington, January 31, 1957, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1955-57v13/d261.

Memorandum of a Conversation, Department of State, Washington, November 17, 1956, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1955-57v13/d341.

Memorandum of a Conversation, Department of State, No. 200, Washington, March 3, 1958, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1958-60v13/d200.

Memorandum of a Conversation, Waldorf Towers Hotel, No. 264, New York, September 26, 1960, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1958-60v13/d264.

Memorandum of a Conversation, White House, No. 259, Washington, January 30, 1957, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1955-57v13/d259.

Memorandum of a Conversation, White House, No. 260, Washington, January 30, 1957, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1955-57v13/d260.

Memorandum of a Conversation, No. 419, New York, November 7, 1957, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1955-57v13/d419.

Memorandum of Conversations, Between the President and the Secretary of State, No. 363, Washington, August 20, 1957, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1955-57v13/d363.

Memorandum of Conversation, by Douglas Worcester of the Office of Near Eastern Affairs, No. 678, Washington, September 29, 1953, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1952-54v09p1/d678.

Memorandum of Conversation, Prepared in the Embassy in Syria, No. 22, Damascus, May 15, 1953, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1952-54v09p1/d22.

Memorandum of Conversation, Prepared in the Embassy in Syria, No. 23, Damascus, May 16, 1953, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1952-54v09p1/d23.

Memorandum for the Record, No. 109, Washington, September 28, 1961, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1961-63v17/d109.

Memorandum From Robert W. Komer of the National Security Council Staff to the President's Special Assistant and Deputy Special Assistant for National Security Affairs (Bundy and Rostow), No. 115, Washington, September 30, 1961, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1961-63v17/d115.

Memorandum From the Assistant Secretary of State for Near Eastern, South Asian and African Affairs (Berry) to the Acting Secretary of State, No. 187, Washington, January 25, 1958, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1958-60v13/d187.

Memorandum From the Assistant Secretary of State for Near Eastern and South Asian Affairs (Rountree) to the Acting Secretary of State, No. 238, Washington, April 29, 1959, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1958-60v13/d238.

Memorandum From the Assistant Secretary of State for Near Eastern and South Asian Affairs (Talbot) to Secretary of State Rusk, No. 229, Washington, March 30, 1962, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1961-63v17/d229.

Memorandum From the Assistent Secretorary of State for Near Eastern, South Asian and African Affairs (Allen) to the Secretaty of State, No. 328, Washington, June 25, 1956, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1955-57v13/d328.

Memorandum From the Assistant Secretary of State for Near Eastern, South Asian and African Affairs (Allen) to the Acting Secretary od State (Hoover), No. 330, Washington, July 16, 1956, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1955-57v13/d330.

Memorandum From the Assistant Secretary of State for Near Eastern, South Asian and African Affairs (Rountree) to the Acting Secretary od State, No. 332, Washington, August 31, 1956, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1955-57v13/d332.

Memorandum From the Assistant Secretary of State for Near Eastern, South Asian and African Affairs (Rountree) to the Acting Secretary od State, No. 333, Washington, September 17, 1956, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1955-57v13/d333.

Memorandum From the Assistant Secretary of State for Near Eastern, South Asian and African Affairs (Rountree) to the Acting Secretary of State, No. 355, Washington, August 13, 1957, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1955-57v13/d355.

Memorandum From the Assistant Secretary of State to the President, No. 361, Washington, August 20, 1957, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1955-57v13/d361.

Memorandum From the Department of State Executive Secretary (Battle) to the President's Special Assistant for National Security Affairs (Bundy), No. 141, Washington, November 16, 1961, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1961-63v17/d141.

Memorandum From the Department of State Executive Secretary (Brubeck) to the President's Special Assistant for National Security Affairs (Bundy), No. 198, Washington, March 23, 1963, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1961-63v18/d198.

Memorandum From the Director of Intelligence and Research (Hilsman) to Secretary of State Rusk, No. 182, Washington, March 8, 1963, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1961-63v18/d182.

Memorandum From the Secretary of State to the President, No. 194, Washington, February 8, 1958, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1958-60v13/d194.

Memorandum From the Secretary of State Rusk to President Kennedy, No. 124, Washington, October 7, 1961, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1961-63v17/d124.

Memorandum respecting the settlement of Turkey and the Arabian Peninsula, Foreign Office, November 21, 1918, http://filestore.nationalarchives.gov.uk/pdfs/small/cab-24-72-GT-6506-2.pdf.

Al-Mutamar al-Kaumi al-Awwal al-tasisi fi Dimaszk 6.04.1947 [Założycielska I Konferencja Narodowa w Damaszku, 6.04.1947], http://www.baath-party.org/index.php?option=com_content&view=article&id=45:45&catid=12&Itemid=305&lang=ar.

Al-Mutamar al-Kaumi al-sadis Dimaszk 5–23.10.1969 [VI Konferencja Narodowa, Damaszek, 5–23.10.1969], http://www.baath-party.org/index.php?option=com_content&view=article&id=50:50&catid=12&Itemid=305&lang=ar.

Al-Mutamar al-Kaumi al-tasie Dimaszk 25–29.9.1966 [IX Konferencja Narodowa, Damaszek, 25–29.09.1966], http://www.baath-party.org/index.php?option=com_content&view=article&id=53:53&catid=12&Itemid=305&lang=ar.

Narodowa Karta Wspólnego Działania Syrii i Iraku, Bagdad, 26 października 1978 r., „Zbiór Dokumentów" 1978, nr 10.

Nota rządu ZSRR do rządów Stanów Zjednoczonej Ameryki, Wielkiej Brytanii, Francji i Turcji w sprawie Sojuszniczego Dowództwa Środkowego Wschodu, Moskwa, 24 listopada 1951 r., „Zbiór Dokumentów" 1951, nr 11.

Nota rządu ZSRR do rządów Stanów Zjednoczonych w sprawie pokoju i bezpieczeństwa na Bliskim i Środkowym Wschodzie, Moskwa, 11 lutego 1957 r., „Zbiór Dokumentów" 1957, nr 2.

Note by the Executive Secretary to the National Security Council on Long-Range U.S. Policy Toward the Near East, NSC 5801/1, National Security Council Report, Washington, January 24, 1958, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1958-60v12/d5.

Noty rządów ZSRR do rządów Egiptu, Syrii, Libanu, Iraku, Arabii Saudyjskiej, Jemenu i Izraela dotyczące propozycji czterech państw w sprawie utworzenia Sojuszniczego Dowództwa Środkowego Wschodu, Moskwa, 21 listopada 1951 r., „Zbiór Dokumentów" 1951, nr 11.

Odpowiedź rządu Francji na notę rządu ZSRR z dnia 11 lutego 1957 r., „Zbiór Dokumentów" 1957, nr 3.

Odpowiedź rządu Francji na notę rządu ZSRR z dnia 19 kwietnia 1957 r., „Zbiór Dokumentów" 1957, nr 6–7.

Odpowiedź rządu Stanów Zjednoczonych na notę rządu ZSRR z dnia 11 lutego 1957 r., „Zbiór Dokumentów" 1957, nr 3.

Odpowiedź rządu Stanów Zjednoczonych na notę rządu ZSRR z dnia 19 kwietnia 1957 r., „Zbiór Dokumentów" 1957, nr 6–7.

Odpowiedź rządu Wielkiej Brytanii na notę rządu ZSRR z dnia 11 lutego 1957 r., „Zbiór Dokumentów" 1957, nr 3.

Odpowiedź rządu Wielkiej Brytanii na notę rządu ZSRR z dnia 19 kwietnia 1957 r., „Zbiór Dokumentów" 1957, nr 6–7.

Odpowiedź rządu ZSRR na notę rządu Francji z dnia 11 marca 1957 r. dotyczącą najważniejszych zasad deklaracji czterech wielkich mocarstw w sprawie pokoju i bezpieczeństwa na Bliskim i Środkowym Wschodzie, Moskwa, 19 kwietnia 1957 r., „Zbiór Dokumentów" 1957, nr 4.

Odpowiedź rządu ZSRR na notę rządu Stanów Zjednoczonych z dnia 11 marca 1957 r. dotyczącą najważniejszych zasad deklaracji czterech wielkich mocarstw w sprawie pokoju i bezpieczeństwa na Bliskim i Środkowym Wschodzie, Moskwa, 19 kwietnia 1957 r., „Zbiór Dokumentów" 1957, nr 4.

Odpowiedź rządu ZSRR na notę rządu Wielkiej Brytanii z dnia 11 marca 1957 r. dotyczącą najważniejszych zasad deklaracji czterech wielkich mocarstw w sprawie pokoju i bezpieczeństwa na Bliskim i Środkowym Wschodzie, Moskwa, 19 kwietnia 1957 r., „Zbiór Dokumentów" 1957, nr 4.

Orędzie prezydenta Stanów Zjednoczonych Ameryki Dwighta D. Eisenhowera do Kongresu Amerykańskiego (Doktryna Eisenhowera), Waszyngton, 5 stycznia 1957 r., „Zbiór Dokumentów" 1957, nr 1.

Orędzie prezydenta Thomasa Woodrowa Wilsona do Kongresu Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej z 8 stycznia 1918 r., http://dzieje.pl/aktualnosci/oredzie-prezydenta-thomasa-woodrowa-wilsona-do-kongresu-stanow-zjednoczonych-ameryki.

Oświadczenie Departamentu Stanu Stanów Zjednoczonych, Waszyngton, 29 listopada 1956 r., „Zbiór Dokumentów" 1956, nr 11.

Oświadczenie ministra spraw zagranicznych ZSRR, Moskwa, 16 kwietnia 1955 r., „Zbiór Dokumentów" 1955, nr 4.

Oświadczenie ministra spraw zagranicznych ZSRR, Moskwa, 14 lutego 1956 r., „Zbiór Dokumentów" 1956, nr 2.

Oświadczenie Wiaczesława M. Mołotowa na naradzie Ministrów Spraw Zagranicznych, Paryż, 2 lipca 1947 r., „Zbiór Dokumentów" 1947, nr 6–7.

Oświadczenie ogłoszone po wizycie delegacji partyjno-rządowej Syrii w ZSRR, Moskwa, 16 kwietnia 1974 r., „Zbiór Dokumentów" 1974, nr 4.

Patterns of global terrorism 2002, United States Department of State, April 2003, https://www.state.gov/documents/organization/20177.pdf.

Prados A.B., *Syria: U.S. Relations and Bilateral Issues. CRS Report for Congress*, 22 June 2006.

Policy Directive Prepared by the Bureau of Near Eastern and South Asian Affairs, No. 200, Washington, February 27, 1962, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1961-63v17/d200.

President al-Asad's Interview with Wall Street Journal, January 31, 2011, http://www.presidentassad.net/index.php?option=com_content&view=article&id=173:president-al-assad-s-interview-with-wall-street-journal&catid=103&Itemid=468.

President Assad Parliament Speech (March 5, 2005), http://www.presidentassad.net/index.php?option=com_content&view=article&id=423:president-assad-2005-parliament-speech-march-5-2005&catid=111&Itemid=496.

President Assad speech before the BASP 10th Regional Conference (June 6, 2005), http://www.presidentassad.net/index.php?option=com_content&view=article&id=422:president-assad-speech-before-the-basp-10th-regional-conference-june-6-2005&catid=111&Itemid=496.

The President of the Syrian Republic (Kuwatly) to President Roosevelt, Damascus, September 19, 1944. Załącznik do dokumentu The Appointed Minister to Syria and Lebanon (Wadsworth) to the Secretary of State, Beirut, September 22, 1944, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1944v05/d857.

President Roosevelt to the President of the Syrian Republic (Kuwatly), Washington, December 7, 1944, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1944v05/d877.

Projekt „Podstawowych Zasad Deklaracji Rządów ZSRR, Stanów Zjednoczonych, Anglii i Francji w sprawie pokoju i bezpieczeństwa na Bliskim Wschodzie oraz nieingerowania w sprawy wewnętrzne tej strefy", „Zbiór Dokumentów" 1957, nr 2.

Propozycje rządów Stanów Zjednoczonych Ameryki, Wielkiej Brytanii, Francji i Turcji utworzenia Sojuszniczego Dowództwa Środkowego Wschodu, złożone rządom Egiptu, Syrii, Libanu, Iraku, Arabii Saudyjskiej, Jemenu, Izraela i Transjordanii, Kair, Damaszek, Bejrut, Bagdad, Er-Riiad, Sana, Tel-Aviv, Amman, 13 października 1951 r., „Zbiór Dokumentów" 1951, nr 11.

Przemówienie prezydenta Syrii Baszszara al-Asada przed Zgromadzeniem Ludowym 17 lipca 2000 r., https://www.youtube.com/watch?v=dsNwHs9B6RI.

Przemówienie prezydenta Trumana wygłoszone na łącznym posiedzeniu Kongresu, Waszyngton 12 marca 1947 r., „Zbiór Dokumentów" 1947, nr 3.

Raport roczny Amnesty International 2014/2015. *Sytuacja praw człowieka na świecie*, 2015, https://amnesty.org.pl/wp-content/uploads/2016/04/Raport_roczny_2014_15_PL_wybrane-1.pdf.

Remarks by the President on the Middle East and North Africa, May 19, 2011, https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2011/05/19/remarks-president-middle-east-and-north-africa.

Resolution adopted by the General Assembly [Part C of General Assembly resolution 217 (III). International Bill of Human Rights] 217 C (III). Fate of Minorities, http://www.un-documents.net/a3r217c.htm.

Resolution 1559, United Nations Security Council, 2 September 2004, https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N04/498/92/PDF/N0449892.pdf?OpenElement.

Rosyjski projekt konstytucji dla Syrii, https://ria.ru/syria/20170201/1486902587.html.

Rozmowa Pierwszego Sekretarza KC KPZR Nikity S. Chruszczowa z naczelnym redaktorem dziennika egipskiego „Al-Ahram" Mohammedem Hassaneinem Heykala, Moskwa, 18 listopada 1957 r., „Zbiór Dokumentów" 1957, nr 11.

al-Shahri Y., *Rujat tahlilia li mawkif al-mamlaka al-Arabija al-Saudija tidżahe al-kadija as-Surija* [Analityczna wizja Arabii Saudyjskiej wobec kwestii syryjskiej], Democratic Arabic Center for Strategic, Political & Economic Studies 9.12.2015, http://democraticac.de/?p=24252.

Siasat al-hizb al-ddahilia [Polityka wewnętrzna partii], http://www.baath-party.org/index. php?option=com_content&view=article&id=3:3&catid=7&Itemid=284&lang=ar.

Siasat al-hizb al-haridżija [Polityka zagraniczna partii], http://www.baath-party.org/index.php?option=com_content&view=article&id=4:4&catid=7&Itemid=284&lang=ar.

Siasat al-hizb al-idżtimaija [Polityka społeczna partii], http://www.baath-party.org/index.php?option=com_content&view=article&id=6:6&catid=7&Itemid=284&lang=ar.

Siasat al-hizb al-iktisadija [Polityka ekonomiczna partii], http://www.baath-party.org/index.php?option=com_content&view=article&id=5:5&catid=7&Itemid=284&lang=ar.

Sieyès E., *Co to jest stan trzeci?*, 1789 r., http://loustrzyki.edu.pl/przedmioty/historia/materialy_edu/klasa_2/rewolucja_fr.htm.

Sierpowski S., *Źródła do historii powszechnej okresu międzywojennego*, t. 1: *1917–1926*, Poznań 1989.

Special National Intelligence Estimate (340), Washington, November 16, 1956, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1955-57v13/d340.

Special Report on Counter-Terrorism Law No. 19 and the Counter-Terrorism Court in Syria, Violations Documentation Center in Syria – VDC, April 2015, http://www.vdc-sy.info/pdf/reports/1430186775-English.pdf.

Statement by Minister of Justice Muhammad Nabil al-Khatib (excerpts) 22 November 2000, „Middle East Intelligence Bulletin" 2000, Vol. 2, No. 11, http://www.meforum.org/meib/articles/0012_sdoc1122_2.htm.

Statement by President Obama on the Situation in Syria, August 18, 2011, https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2011/08/18/statement-president-obama-situation-syria.

Statement by the President on Syria, February 4, 2012, https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2012/02/04/statement-president-syria.

Statement by 99 Syrian Intellectuals, 27 September 2000, „Middle East Intelligence Bulletin" Vol. 2 No. 9, 5 October 2000, https://www.meforum.org/meib/articles/0010_sdoc0927.htm.

Statement from the President on the Violence in Syria, April 8, 2011, https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2011/04/08/statement-president-violence-syria.

Statement Issued to the Press by the Secretary of State, No. 854, September 19, 1944, 890E.01/9–1444, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1944v05/d854.

The Statement of 1,000 or Basic Document Released to the Arab Press on January 9, 2001.

Syria: International Religious Freedom Report 2006, https://www.state.gov/j/drl/rls/irf/2006/71432.htm.

Syria: International Religious Freedom Report 2010, https://www.state.gov/j/drl/rls/irf/2010_5/168276.htm.

Syria: The Silenced Kurds, Human Right Watch Report, October 1996, https://www.hrw.org/reports/1996/Syria.htm.

Syria under Bashar: Domestic Policy Challenges, International Crisis Group Middle East Report No. 24, February 11, 2004, https://www.crisisgroup.org/middle-east-north-africa/eastern-mediterranean/syria/syria-under-bashar-ii-domestic-policy-challenges.

Syrian Accountability and Lebanese Sovereignty Restoration Act, „Public Law" 108-175, December 12, 2003, 117 Stat. 2482, https://www.congress.gov/108/plaws/publ175/PLAW-108publ175.pdf.

Talmud. Konsultacja nauk. E. Świderska, przeł. z jęz. hebrajskiego M. Friedman, Warszawa 1987.

At-Tamijz al-Onsuri fi Suria [Dyskryminacja rasowa w Syrii], The Syrian Human Rights Committee, http://www.shrc.org/?p=6972.

Telegram From the Consulate General in Istanbul to the Department of State, No. 374, Istanbul, August 26, 1957, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1955-57v13/d374.

Telegram From the Delegation AT the Baghdad Pact Council Meeting to the Department of State, No. 188, Ankara, January 29, 1958, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1958-60v13/d188.

Telegram From the Department of State to the Embassy in Iraq, No. 199, Washington, February 21, 1958, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1958-60v13/d199.

Telegram From the Department of State to the Embassy in the Syrian Arab Republic, No. 147, Washington, January 28, 1963, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1961-63v18/d147.

Telegram From the Department of State to the Embassy in the United Arab Republic, No. 23, Washington, March 18, 1961, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1961-63v17/d23.

Telegram From the Department of State to the Embassy in Saudia Arabia, No. 364, Washington, August 21, 1957, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1955-57v13/d364.

Telegram From the Embassy in Syria to the Department of State, No. 351, Damascus, May 17, 1957, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1955-57v13/d351.

Telegram From the Embassy in Syria to the Department of State, No. 337, Damascus, November 8, 1956, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1955-57v13/d337.

Telegram From the Embassy in Syria to the Department of State, No. 344, Damascus, January 11, 1957, załącznik: Memorandum of Conversations, American Embassy, Damascus, June 24 and 27, 1957, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1955-57v13/d344.

Telegram From the Embassy in Syria to the Department of State, No. 192, Damascus, February 8, 1958, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1958-60v13/d192.

Telegram From the Embassy in the United Arab Republic to the Department of State, No. 237, Cairo, April 5, 1959, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1958-60v13/d237.

Telegram From the Embassy in the United Arab Republic to the Department of State, No. 229, Cairo, December 15, 1958, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1958-60v13/d229.

Telegram From the Embassy in Turkey to the Department of State, Ankara, No. 362, August 21, 1957, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1955-57v13/d362.

Telegram premiera i ministra spraw zagranicznych Syrii do przewodniczącego XVI sesji Zgromadzenia Ogólnego ONZ w sprawie utworzenia Arabskiej Republiki Syryjskiej, Damaszek, 30 września 1961 r., „Sprawy Międzynarodowe" 1961, nr 11.

Tzw. 14 punktów Wilsona zawarte w dorocznym orędziu Prezydenta USA do Kongresu, Waszyngton, 8 stycznia 1918 r., [w:] S. Sierpowski, *Źródła do historii powszechnej okresu międzywojennego*, t. 1: *1917–1926*, Poznań 1989.

Tripartite Declaration Regarding the Armistice Borders: Statement by the Governments of the United States, The United Kingdom, and France, May 25, 1950, http://avalon.law.yale.edu/20th_century/mid001.asp.

Układ specjalny zawarty między Wielką Brytanią a Irakiem, Bagdad, 4 kwietnia 1955 r., „Zbiór Dokumentów" 1955, nr 10.

Volcker P.A., Goldstone R.J., Pieth M., *The Management of the United Nations Oil-For-Food Programme*, Report of Investigation, Vol. 2, September 7, 2005, http://news.bbc.co.uk/2/shared/bsp/hi/pdfs/08_09_05_volume2.pdf.

Wasiket „Ahd we misak" ihwan Suria [Dokument *Przymierze i pakt*, Bractwo Muzułmańskie w Syrii], „Al-Jazeera" 26.03.2012, http://www.aljazeera.net/news/arabic/2012/3/26/وثيقة-عهد-وميثاق-إخوان-سوريا.

Wilk W., *Wojna w Syrii i kryzys humanitarny. Informator dla dziennikarzy*, Warszawa 2016.

Wniosek rządu Iranu zgłoszony w parlamencie o przystąpieniu do paktu turecko-irackiego, Teheran, 12 października 1955 r., „Zbiór Dokumentów" 1955, nr 10.

Wspólny komunikat do Parlamentu Europejskiego i Rady. Elementy strategii UE na rzecz Syrii. Komisja Europejska, Strasburg 14 marca 2017 r., https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=CELEX%3A52017JC0011.

Wspólny komunikat o wizycie ministra spraw zagranicznych ZSRR Andrzeja Gromyki w Syrii, Damaszek, 3 lutego 1975 r., „Zbiór Dokumentów" 1975, nr 2–3.

Wspólny komunikat o wizycie sekretarza generalnego Socjalistycznej Partii odrodzenia Arabskiego (Baas), prezydenta Arabskiej Republiki Syrii Hafeza Asada w ZSRR, Moskwa, 22 lutego 1977 r., „Zbiór Dokumentów" 1977, nr 4.

Wspólny komunikat o wizycie sekretarza generalnego Socjalistycznej Partii Odrodzenia Arabskiego (Baas), prezydenta Arabskiej Republiki Syrii Hafeza Asada w ZSRR, Moskwa, 23 lutego 1978 r., „Zbiór Dokumentów" 1978, nr 1–2.

Wspólny komunikat o wizycie sekretarza generalnego Socjalistycznej Partii Odrodzenia Arabskiego (Baas), prezydenta Arabskiej Republiki Syrii Hafeza Asada w ZSRR, Moskwa, 6 października 1978 r., „Zbiór Dokumentów" 1978, nr 10.

Wspólny komunikat o wizycie wicepremiera, ministra spraw zagranicznych Arabskiej Republiki Syrii Abd el-Chaddama, w ZSRR, Moskwa, 1 września 1978 r., „Zbiór Dokumentów" 1978, nr 9.

Wspólna rezolucja Senatu i Izby Reprezentantów Stanów Zjednoczonych w sprawie „Doktryny Eisenhowera", Waszyngton, 9 marca 1957 r., „Zbiór Dokumentów" 1957, nr 3.

Wspólne oświadczenie o wynikach rozmów między rządem ZSRR a rządem Zjednoczonej Republiki Arabskiej, Moskwa, 15 maja 1958 r., „Zbiór Dokumentów" 1958, nr 5.

Wspólne oświadczenie premiera Egiptu Nassera, prezydenta Syrii Kuatly i króla Arabii Saudyjskiej Sauda, Kair, 12 marca 1956 r., „Zbiór Dokumentów" 1956, nr 3.

Wspólne oświadczenie prezydenta Stanów Zjednoczonych Dwighta D. Eisenhowera i Premiera Wielkiej Brytanii Anthony'ego Edena, Waszyngton, 1 lutego 1956 r., „Zbiór Dokumentów" 1956, nr 2.

Wspólny komunikat o rozmowach między prezydentem Jugosławii J. Broz-Tito a prezydentem Zjednoczonej Republiki Arabskiej Gamal Abdel Nasserem, Aleppo, 27 lutego 1959 r., „Zbiór Dokumentów" 1959, nr 3.

Wspólny komunikat o wizycie w ZSRR partyjno-rządowej delegacji Syrii, Moskwa, 3 lutego 1971 r., „Zbiór Dokumentów" 1971, nr 2.

Wspólny komunikat radziecko-syryjski, Damaszek, 25 czerwca 1956 r., „Zbiór Dokumentów" 1956, nr 6.

Wspólny komunikat radziecko-syryjski, Moskwa, 3 listopada 1956 r., „Zbiór Dokumentów" 1956, nr 11.

Wspólny komunikat radziecko-syryjski, Moskwa, 20 grudnia 1957 r., „Zbiór Dokumentów" 1957, nr 12.

117 Surijan jerddun ala „Aelan Dimaszk-Bajrut": kuatina aadat al-amn .. we intikad li kiua 14 azar [117 Syryjczyków odpowiada na „Deklarację Damaszek-Bejrut": nasze siły przywróciły bezpieczeństwo... i krytyka pod adresem siły 14 marca], http://daharchives.alhayat.com/issue_archive/Hayat%20INT/2006/60/1/117-ًايروس-راذآ-14-ىوقل-داقتنا‌و-نم‌أل‌ا-تداعا-انتاوق-توريب-قشمد-نال‌ع‌ا-ىل‌ع-نودري.html.

Leksykony

Abdulkafi I.A., *Al-Mausua al-Maisara lil mustalahat as-sijasija* [Encyklopedia haseł politycznych al-Maisara], http://www.maktbah.com/قرسيملا-ةعوسوملا-باتك/يسلا-تاحلطصملل.

Agoston G., Masters B., *Encyclopedia of the Ottoman Empire*, New York 2009.

Attiyalla A., *Al-Kamus as-sijasi* [Leksykon polityczny], Kair 1980.

Encyclopædia Britannica, https://www.britannica.com.

Encyclopædia Iranica, http://www.iranicaonline.org.

Encyclopedia of Arabic Literature, red. J. Meisami, P. Starkey, London–New York 1998.

Encyclopedia of the World's Minorities, red. C. Skutsch, New York–London 2005.

Encyklopedia PWN, http://encyklopedia.pwn.pl.

al-Kayali A., *Al-Mausua as-sijasa* [Encyklopedia polityczna], Bejrut 1985.

Leksykon politologii wraz z aneksem. Partie, parlament, wybory (1989–1997), red. A. Antoszewski, R. Herbut, Wrocław 1998.

Al-Mausua al-arabija [Encyklopedia arabska], tahrir A.Z. Bedewi, Bejrut 1982.

Al-Mausua al-arabija [Encyklopedia arabska], https://www.arab-ency.com/ar/ابحوث/ألقاياتا.

Al-Mausua al-arabija al-alamija [Arabska encyklopedia światowa], Rijad 1999.

Modżam Almaany al-dżamaa [Leksykon Almaany], http://www.almaany.com/ar/dict/ar-ar/طائفة.

Modżam al-mustalahat as-sijasija [Leksykon pojęć politycznych], tahrir N. Masaad, Kair 1994.

Modżam al-uloom al-idżtimaija [Leksykon nauk społecznych], tahrir I. Madkoor, Kair 1975.

Osmańczyk E.J., *Encyklopedia spraw międzynarodowych i ONZ*, Warszawa 1974.

Political Encyclopedia (*Mafhum hukuk al-insan*), http://political-encyclopedia.org/2017/04/30/مفهوم-حقوق-الإنسان.

Słownik wiedzy o religiach, red. K. Banek, Bielsko-Biała 2007.

The Stanford Encyclopedia of Philosophy, red. E.N. Zalta, https://plato.stanford.edu.

Su'aifan A., *Kamus al-mustalahat as-sijasija we ad-distorie we ad-dualija* [Słownik terminów politycznych, konstytucyjnych i międzynarodowych], Bejrut 2004.

Monografie

Abd-Allah U., *The Islamic Struggle in Syria*, Berkeley 1983.

Abu Mansur F., *Aasir Dimaszk* [Wichry Damaszku], Bejrut 1959.

Abu-Izzeddin N., *The Druzes: A New Study of Their History*, Leiden–New York–Köln 1993.

Aday S., Farrell H., *New Media and Conflict after the Arab Spring*, United States Institute of Peace, Washington 2012.

Aflak M., *Fi sabil Al-Baas* [*Dla Al-Baas*], Bejrut 1977.

Agamben G., *Homo Sacer. Suwerenna władza i nagie życie*, przeł. M. Salwa, Warszawa 2008.

Akçam T., *From Empire to Republic: Turkish Nationalism and the Armenian Genocide*, London–New York 2004.

Alie Turfe T., *Know and Follow the Straight Path: Finding Common Ground between Sunnis and Shi'as*, Bloomington 2015.

Alianak S., *Middle Eastern Leaders and Islam: A Precarious Equilibrium*, New York 2007.

Allison Ch., *The Yezidi Oral Tradition in Iraqi Kurdistan*, Padstow 2001.

Anderson B., *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, London–New York 1991.

Arendt H., *Korzenie totalitaryzmu*, t. 1, przeł. M. Szawiel, D. Grinberg, Warszawa 1993.

Armbruster J., *Arabska wiosna. Rewolucja w świecie islamskim*, przeł. R. Kędzierski, Wrocław 2012.

al-Arsuzi Z., *Al-Abkarija al-arabija fi lisaniha* [Mądrość Arabów jest w ich języku], Damaszek 1962.

Arystoteles, *Polityka*, http://libertarianin.org/Ebooks/Arystoteles%20-%20Polityka.pdf.

Asatrian G., Arakelova V., *The Religion of the Peacock Angel: The Yezidis and Their Spirit World*, London–New York 2014.

al-Atasi N., *Tatawer al-mudżtamaa as-suri 1831–2011* [Rozwój społeczeństwa syryjskiego 1831–2011], Bejrut 2015.

Ayubi N., *Over-stating the Arab State: Politics and Society in the Middle East*, London–New York 2009.

Azoury N., *Jakzat al-umma al-arabija* [Przebudzenie narodu arabskiego], Bejrut 1905.

al-Baidhani I.S., *U.S. Policy Toward Syria – 1949 to 1958*, Bloomington 2014.

Balanche F., *La région alaouite et le pouvoir syrien*, Paris 2006.

Bania R., *Polityka Stanów Zjednoczonych wobec Bliskiego Wschodu za prezydentury Dwighta D. Eisenhowera (20.01.1953-20.01.1961)*, Toruń 2000.

Bartrop P., Jacobs S., *Modern Genocide: The Definitive Resource and Document Collection*, t. 1, Santa Barbara–Oxford 2015.

Barut M.J., *Al-Akd al-ahir fi tarih Surija, dżadalijat al-dżumud we al-islah* [Ostatnia dekada historii Syrii, dialektyka inercji i reform], Doha 2012.

Batatu H., *Social Classes and the Revolutionary Movement in Iraq: A Study of Iraq's Old Landed and Commercial Classes and of Its Communists, Ba'thists, and free Officers*, Princeton 1978.

Batatu H., *Syria's Peasantry, the Descendants of its Lesser Rural Notables, and Their Politics*, New Jersey–Chichester 1999.

Baum W., Winkler D., *The Church of the East: A concise history*, London–New York 2003.

Bäcker R., *Gnoza polityczna systemu totalitarnego*, Warszawa 1997.

Bäcker R., *Grupy interesów w systemach totalitarnych*, Toruń 2003.

Bäcker R., *Totalitaryzm. Geneza, istota, upadek*, Toruń 1992.

Bäcker R., Czechowska L., Gadomska G., Gajda J., Gawron-Tabor K., Giedz M., Kasprowicz D., Mateja M., Płotka B., Rak J., Seklecka A., Szewczak W., Wincławska M., Wojciechowska J., *Metodologia badań politologicznych*, Warszawa 2016.

Be'eri E., *Army Officers in Arab Politics and Society*, New York 1970.

Ben Achour M.T., *Usul al-nizam al-idżtimai fi al-islam* [Zasady systemów społecznych w islamie], Kair 2005.

Bengio O., *Saddams Word: Political Discourse in Iraq*, Oxford–New York 1998.

Minorities and the State in the Arab World, red. O. Bengio, G. Ben-Dor G., Boulder 1999.

Bennett C., *Muslims and Modernity: Current Debates*, London–New York 2005.

Betts R., *The Druze*, New Haven 1990.

Bidwell R., *Dictionary of Modern Arab History*, New York–London 2010.

Bielawski J., *Ibn Chaldun*, Warszawa 2000.

Binder L., *Politics in Lebanon*, New York 1966.

Biszara A., *Suria: darb al-alam nahwe al-hurrija muhawala fi al-tarih al-rahin* [Syria. Droga cierpień ku wolności. Próba obecnej historii], [b.m.] 2013.

Bitterlin L., *Hafez el-Assad: le parcours d'un combattant*, Paris 1986.

Bliski Wschód coraz bliżej, red. J. Danecki, S. Sulowski, Warszawa 2011.

Blum W., *Killing Hope: US Military and CIA Interventions since World War II*, London 2004.

Bojar H., *Mniejszości społeczne w państwie i społeczeństwie III Rzeczypospolitej Polskiej*, Wrocław 2000.

Boris R., Mason R., McGowan A., Sinai J., *Syria, a country study*, Washington 1988.

Boroń P., *Słowiańskie wiece plemienne*, Katowice 1999.

Böttcher A., *Official Sunni and Shi'i Islam in Syria*, San Domenico 2002.

Brataniec K., *Zachód i islam. Dylematy relacji*, Kraków 2009.

Bretton H., *International Relations in the Nuclear Age: One World, Difficult to Manage*, New York 1986.

Brown L.C., *Diplomacy in the Middle East: The International Relations of Regional and Outside Powers*, London–New York 2004.

Budyta-Budzyńska M., *Mniejszości narodowe – bogactwo czy problem? Instytucjonalizacja mniejszości narodowych w Polsce 1989–2002*, Warszawa 2003.

Budyta-Budzyńska M., *Socjologia narodu i konfliktów etnicznych*, Warszawa 2010.

Castells M., *Sieci oburzenia i nadziei. Ruchy społeczne w erze Internetu*, przeł. O. Siara, Warszawa 2013.

Chabry L., Chabry A., *Politique et minorités au Proche-Orient*, Paris 1984.

Chałupczak H., Browarek T., *Mniejszości narodowe w Polsce 1918–1995*, Lublin 2000.

Chaurasia R.S., *History of Middle East*, Delhi 2005.

Chodubski A., *Wstęp do badań politologicznych*, Gdańsk 1996.

Choueiri Y., *Islamic Fundamentalism: The Story of Islamist Movements*, *3rd Edition*, London–New York 2010.

Cleveland W., *The Making of an Arab Nationalist: Ottomanism and Arabism in the Life and Thought of Sati' Al-Husri*, Princeton 1971.

Commins D., *Historical Dictionary of Syria*, Lanham–Toronto–Oxford 2004.

Commins D., Lesch D., *Historical Dictionary of Syria*, Plymouth 2014.

Conflict and Conquest in the Islamic World: A Historical Encyclopedia, red. A. Mikaberidze Vol. 1, Santa Barbara–Denver–Oxford 2011.

Constable O., *Housing the Stranger in the Mediterranean World: Lodging, Trade and Travel in Late Antiquity and the Middel Ages*, Cambridge–Sao Paulo 2003.

Corm G., *Bliski Wschód w ogniu. Oblicza konfliktu 1956–2003*, przeł. E. Cylwik, R. Stryjewski, Warszawa 2003.

Crook J., *Law and Life of Rome*, New York 1967.

Curtis M., *People and Politics in the Middle East: Proceedings of the Annual Conference of the American Academic Association for Peace in the Middle East*, New Brunswick 1971.

Cyberprzestrzeń w krajach Orientu. Wolność i zniewolenie, red. M. Woźniak, D. Ściślewska, Łódź 2014.

Czarna Księga oraz inne teksty sakralne jazydów, przeł. G. Ciecieląg, A. Sarwa, Sandomierz 2010.

Czornik K., *Bliski Wschód w polityce zagranicznej Stanów Zjednoczonych w latach 1945–2012*, Katowice 2012.

Daftary F., *The Assassin Legends: Myths of the Isma'ilis*, London–New York 1994.

Daftary F., *The Isma'ilis: Their History and Doctrines*, Cambridge UK 1990.

Daftary F., *A Short History of the Ismailis: Traditions of a Muslim Community*, Edinburgh 1998.

van Dam N., *Al-Siraa ala al-sulta fi Surija, at-taifija we al-iklimija we al-aszairija fi as-sijasa 1961–1995* [Rywalizacja o władzę w Syrii, sektarianizm i regionalizm i plemienność w polityce 1961–1995], Kair 1995.

van Dam N., *The Struggle for Power in Syria: Politics and Society under Asad and the Ba'ath Party*, London 2011.

Danecki J., *Arabowie*, Warszawa 2001.

Danecki J., *Kultura i sztuka islamu*, Warszawa 2003.

Danecki J., *Podstawowe wiadomości o islamie*, Warszawa 2002.

Danecki J., *Polityczne funkcje islamu*, Warszawa 1991.

Davies N., *Europa. Rozprawa historyka z historią*, cz. 1: *Paeninsula, Hellas, Roma, Origo*, przeł. E. Tabakowska, Kraków 1998.

Dawson Ch., *Tworzenie się Europy*, przeł. J. Zielińska, Warszawa 2000.

Deeb K., *Tarih Surija al-muasir min al-intidab al-fransi ila sajf 2011* [Historia współczesnej Syrii od mandatu francuskiego do lata 2011], Bejrut 2011.

Deeb K., *Umara al-harb we tudżar al-hajkal* [Książęta wojny i kupcy ołtarza], Bejrut 2007.

Delanty G., *Odkrywanie Europy. Idea, tożsamość, rzeczywistość*, przeł. R. Włodek, Warszawa–Kraków 1999.

Dendishli M., *Hizb al-Baas al-Arabi al-Isztiraki 1940–1963* [Partia Socjalistycznego Odrodzenia Arabskiego 1940–1963], Sydon 1979.

Dobrzycki W., *Historia stosunków międzynarodowych w czasach nowożytnych 1815–1945*, Warszawa 2002.

Dudzińska A., *Tożsamość żydowska a polityka imigracyjna Izraela*, Warszawa 2014.

Dussaud R., *Histoire et religion des Nosairîs*, Paris 1900.

Dzięgiel L., *Węzeł kurdyjski*, Kraków 1992.

Dzisiów-Szuszczykiewicz A., *Szyici i sunnici na Bliskim Wschodzie. Odwieczny konflikt czy współpraca ponad podziałami?*, Warszawa 2008.

al-Dżabri M.A., *Al-Hitab al-Arabi al-muaser* [Współczesny dyskurs arabski], Bejrut 1992.

Elections in Asia and the Pacific: A Data Handbook, Vol. 1: *Middle East*, *Central Asia and South Asia*, red. D. Nohlen, F. Grotz, Ch. Hartmann, Oxford 2001.

Emadi H., *Politics of the Dispossessed: Superpowers and Developments in the Middle East*, Westport–London 2001.

Empson R.H.W., *The Cult of the Peacock Angel*, London 1928.

Erisyan N., *Al-Nuwab al-Arman fi al-madżlis al-nijabija al-Surija 1928–2011* [Przedstawiciele Ormian w parlamencie syryjskim 1928–2011], Damaszek 2011.

Esposito J., *Islam and Politics*, Syracuse–New York 1984.

Fallach S., *The Druze in the Middle East*, Jerusalem 2000.

Farah T.E., *Pan-Arabism and Arab Nationalism: The Continuing Debate*, Boulder 1987.

al-Faruqi R., *Al Tawhid: Its Implications on Thought and Life*, Maryland 1992.

Fiedler R., *Od przywództwa do hegemonii. Stany Zjednoczone wobec bliskowschodniego obszaru niestabilności w latach 1991–2009*, Poznań 2010.

Firro K., *A History of the Druzes*, Leiden 1992.

Fraser A., *Dzieje Cyganów*, przeł. E. Klekot, Warszawa 2001.

Freedman R.O., *World Politics and the Arab-Israeli Conflict*, New York 1979.

Freeman M., *Prawa człowieka*, przeł. M. Fronia, Warszawa 2007.

Friedman Y., *The Nusayri-Alawis: An introduction to the religion, history, and identity of the leading minority in Syria*, Leiden–Boston 2010.

Fryzeł T., *Jednosć arabska. Idea i rzeczywistość*, Warszawa 1974.

Fukuyama F., *Budowanie państwa. Władza i ład międzynarodowy w XXI wieku*, przeł. J. Serwański, Poznań 2005.

Fukuyama F., *Koniec historii i ostatni człowiek*, przeł. T. Biedroń, M. Wichrowski, Kraków 2017.

Fukuyama F., *The End of History and The Last Man,* New York 1992.

Fyderek Ł., *Autorytarne systemy polityczne świata arabskiego. Adaptacja i inercja w przededniu Arabskiej Wiosny*, Kraków 2016.

Fyderek Ł., *Pretorianie i technokraci w reżimie politycznym Syrii*, Kraków 2011.

Gawrych G., *The Albatross of Decisive Victory: War and Policy between Egypt and Israel in the 1967 and 1973 Arab-Israeli Wars*, Westport 2000.

Gdański M., *Arabski Wschód*, Warszawa 1963.

Gdański M., *Bliski i Środkowy Wschód 1945–1955. Rywalizacja mocarstw zachodnich*, Warszawa 1956.

Gellner E., *Encounters with Nationalis*, Oxford 1994.

Gellner E., *Narody i nacjonalizm*, przeł. T. Hołówka, Warszawa 1991.

Gellner E., *Totalitäre and autoritäre Regime*, Berlin 2003.

Gellner E., *Nationalism*, New York 1997.

George A., *Syria: Neither Bread Nor Freedom*, London–New York 2003.

al-Ghazzi K., *Nahr ad-dahab fi tarih Haleb* [Złota rzeka w historii Aleppo], Vol. 1, Aleppo 1991.

Giddens A., *The Nation-State and Violence*, Cambridge 1985.

Golan G., *Yom Kippur and After: The Soviet Union and the Middle East Crisis*, Cambridge–London–New York–Melbourne 1977.

Grygajtis K., *Józef Stalin oraz sowiecka geopolityka i geostrategia lat 1924–1953*, Nysa 2011.

Habib K., *Al-Akalijat we as-sijasa fi al-hybra al-islamija min bidajet ad-daula an'nabauija we hata sukut ad-daula al-Osmanija, 621–1908* [Mniejszości i polityka w doświadczeniu islamskim od początku państwa Proroka aż do upadku państwa Osmanów, 621–1908], Kair 2002.

Haddad G., *Fifty years of modern Syria and Lebanon*, Beirut 1950.

Haddad G., *Min tarih Surija al-Muasara 1946–1966* [Z historii współczesnej Syrii 1946–1966], Amman 2001.

Haddad G., *Revolutions and Military Rule in the Middle East: The Arab States*, New York 1971.

Haeri N., *Sacred Language, Ordinary People: Dilemmas of Culture and Politics in Egypt*, New York 2003.

Hallaq W.B., *A History of Islamic Legal Theories: An Introduction to Sunni Usul Al-fiqh*, Cambridge–New York–Melbourne–Madrid–Cape Town 2004.

Halliday F., *Bliski Wschód w stosunkach międzynarodowych. Władza, polityka i ideologia*, przeł. J. Tegnerowicz, Kraków 2009.

Hallowell J.H., *Moralne podstawy demokracji*, przeł. J. Marcinkowski, Warszawa 1993.

Harris W., *Challenges to Democracy in the Middle East*, Princeton–New York 1997.

al-Haurani A., *Historia Arabów*, przeł. J. Danecki, Gdańsk 1995.

al-Haurani A., *Muzakkarat Akram al-Haurani* [Pamiętniki Akrama al-Hauraniego], Kair 2000.

Hawting G.R., *The First Dynasty of Islam: The Umayyad Caliphate AD 661–750*, London–New York 2000.

Hejbowicz-Herburt S., *Zarys pojęć o narodzie*, Lwów 1901.

Heydemann S., *Authoritarianism in Syria: Institutions and Social Conflict, 1946–1970*, New York 1999.

Heywood A., *Ideologie polityczne. Wprowadzenie*, przeł. M. Habura, N. Orłowska, D. Stasiak, Warszawa 2007.

Heywood A., *Politologia*, przeł. M. Masojć, B. Maliszewska et al., Warszawa 2006.

Heywood A., *Politologia*, przeł. N. Orłowska, B. Maliszewska, M. Masojć, Warszawa 2010.

Hinnebusch R., Schmidt S., *The State and the Political Economy of Reform in Syria*, Boulder 2009.

Hinnebusch R., *Syria: Revolution from Above*, London–New York 2001.

Hitti P.K., *History of Syria*, London 1951.

Hitti P.K., *History of Syria including Lebanon and Palestine*, London 2002.

Hopwood D., *Syria 1945–1986 (RLE Syria): Politics and Society*, London–New York 2013.

Hotman F., *Francogallia*, Madryt 2017, https://e-archivo.uc3m.es/bitstream/handle/10016/26321/francogallia_hotman_hd61_2017.pdf.

Howard H.N., *An American Inquiry in the Middle East: The King-Crane Commission*, Beirut 1963.

Howard H.N., *The Soviet Union in Lebanon. Syria and Jordan*, Stanford 1974.

Huntington S., *Trzecia fala demokratyzacji*, przeł. A. Dziurdzik, Warszawa 2009.

Hurewitz J.C., *Middle East Politics: The Military Dimension*, New York 1969.

Husein M.K., *Taifat ad-druz: Tarihuha we akaiduha* [Sekta druzów. Historia i ideologia], Kair 1962.

al-Husri S., *Ma hije al-kaumijja?* [Co to jest narodowość?], Kair 1985.

Ibrahim S., *Ta'ammulat fi mes'alat al-akalijat* [Przemyślenia w kwestii mniejszości], Kair 1992.

Imara M., *Fadżer al-jakza al-arabija* [Zmierzch arabskiego przebudzenia], Bejrut 1984.

Islam in the World Today: A Handbook of Politics, Religion, Culture, and Society, red. W. Ende, U. Steinbach, London 2010.

Ismael T.Y., Ismael J.S., *The Communist Movement in Syria and Lebanon*, Jacksonville 1998.

Iwasiów-Paradus B., *Problemy Bliskiego i Środkowego Wschodu w polityce zagranicznej republikańskiego Iraku (1958–1980)*, Warszawa 1990.

Jamsheer H.A., *Historia powstania islamu jako doktryny społeczno-politycznej*, Warszawa 2009.

Jamsheer H.A., *Ibn Chaldun i jego Muqaddima. Antologia myśli społeczno-politycznej*, Łódź 2002.

Jamsheer H.A., *Ibn Chaldun: Muqaddima – historia, historiozofia*, Łódź 1998.

Jamsheer H.A., *Jedność arabska. Geneza idei w tradycji wczesnego islamu*, Warszawa 1995.

Jamsheer H.A., *Konflikt bliskowschodni. Zarys i dokumentacja*, Płock 2004.

Janusz G., *Ochrona praw mniejszości narodowych w Europie*, Lublin 2011.

Janusz G., *Zagadnienia teorii i praktyki grup etnicznych*, Lublin 1993.

Janusz G., Bajda P., *Prawa mniejszości narodowych. Standardy europejskie*, Warszawa 2000.

Johnson M., *All Honourable Men: The Social Origins of War in Lebanon*, London–New York 2001.

Jomma F., *Kurdowie i Kurdystan*, Gdańsk 2001.

Jung C.G., *Archetypy i nieświadomość zbiorowa*, przeł. R. Reszke, Warszawa 2011.

Kantor M., *The Jewish Time Line Encyclopedia: A Year-by-Year History From Creation to the Present*, London–Boulder–New York–Toronto–Oxford 2004.

Kardawi J., *Gheir al-muslimin fi al-mudżtama al-muslim* [Niemuzułmanie w muzułmańskim społeczeństwie], Bejrut 1985.

Karsh E., *The Soviet Union and Syria. The Asad Years*, London–New York 2014.

al-Kawakibi A., *Umm al-kura* [Matka miast], Kair 1931.

Kayali H., *Arabs and Young Turks: Ottomanism, Arabism, and Islamism in the Ottoman Empire 1908–1918*, Berkeley–Los Angeles–London 1997.

Kedurie E., *Nationalism*, London 1960.

Kerkkänen A., *The Failure of the Security Paradigm in Syria*, Helsinki 2014.

Kerr M.H., *The Arab Cold War: Gamal Abdul Nasser and His Rivals*, New York 1971.

Kevorkian R., *The Armenian Genocide: A Complete History*, London–New York 2011.

Khatib L., *Islamic Revivalism in Syria: The Rise and Fall of Ba'thist Secularism*, New York 2011.

Khatib L., Lusts E., *Taking to the Streets: The Transformation of Arab Activism*, Baltimore 2014.

Khoury P., *Urban Notables and Arab Nationalism: The Politics of Damascus 1860–1920*, London–New York–New Rochelle–Melbourne–Sydney 1983.

Korab-Karpowicz W.J., *Historia filozofii politycznej: od Tukidydesa do Locke'a. Tradycja klasyczna i jej krytyce*, Kęty 2010.

Kosiński S., *Socjologia ogólna. Zagadnienia podstawowe*, Warszawa 1989.

Kowalewski M., *Protest miejski. Przestrzenie, tożsamość i praktyki niezadowolonych obywateli miast*, Kraków 2016.

Kreutz A., *Russia in the Middle East: Friend Or Foe?*, Westport–London 2007.

Kumaraswamy P.R., *Revisiting the Yom Kippur War*, New York 2000.

The Kurds a Contemporary Overview, red. P.G. Kreyenbroek, S. Sperl, London–New York 2005.

Lahibi A.S., *Al-Alakat as-surija-as-sofiatija 1946–1967 dirasa tarihija* [Stosunki syryjsko-sowieckie 1946–1967. Studia historyczne], Amman 2012.

Landowski Z., *Islam. Nurty, odłamy, sekty*, Warszawa 2008.

Laqueur W., *The Struggle for the Middle East: The Soviet Union and the Middle East*, 1958–68, London–New York 1969.

Lawson F.H., *Global Security Watch-Syria*, Santa Barbara–Denver–Oxford, Oxford 2013.

Layish A., *Marriage, Divorce, and Succession in the Druze Family: A Study Based on decisions of Druze arbitrators and religious courts in Israel and the Golan Heights*, Leiden 1982.

Leverett F., *Inheriting Syria: Bashar's Trial by Fire*, Washington 2005.

Lewandowski E., *Pejzaż etniczny Europy*, Warszawa 2005.

Limanowski B., *Naród i państwo. Studyum socyologiczne*, Kraków 1906.

Linz J., *Ein autoritäres Regime: der Fall Spanien*, Potsdam 2011.

Linz J., *Totalitärie and authoritäre Regime*, Potsdam 2009.

Lund A., *Divided They Stand: An Overview of Syria's Political Opposition Factions*, Uppsala 2012.

Lyde S., *The Asian Mystery illustrated in the history, religion, and present state of the Ansaireeh or Nusairis of Syria*, London 1860.

Łuszczyński A., *Podstawy metodologiczne badań politologicznych*, Rzeszów 2005.

Macfie A.L., *Orientalism*, London–New York 2013.

Macintyre R., *The Arab Ba'th Socialist Party: Ideology, Politics, Sociology and Organisation*, Canberra 1969.

Manville P.B., *The Origins of Citizenship in Ancient Athens*, Princeton 1997.

Marsh D., *Doing Business in the Middle East: A cultural and practical guide for all Business Professionals*, London 2015.

Mella J., *The Colonial Policy of the Syrian Baath Party in Western Kurdistan*, London 2006.

Migliorino N., *(Re)constructing Armenia in Lebanon and Syria. Ethno-Cultural Diversity and the State in the Aftermatch of a Refugee Crisis*, New York–Oxford 2008.

Mikołajczyk B., *Mniejszości w prawie międzynarodowym*, Katowice 1996.

Miller T., *Mapping the Global Muslim Population: A Report on the Size and Distribution of the World's Muslim Population, October 2009*, Washington 2009.

Mirga A., Mróz L., *Cyganie. Odmienność i nietolerancja*, Warszawa 1994.

Moczulski L., *Geopolityka. Potęga w czasie i przestrzeni*, Warszawa 2010.

Moosa M., *Extremist Shiites: The Ghulat Sects*, Syracuse 1988.

Moubayed S., *Steel & Silk. Men and Women who shaped Syria 1900–2000*, Seattle 2006.

Moubayed S., *Syria and the USA: Washington's Relations with Damascus from Wilson to Eisenhower*, London–New York 2012.

Mucha J., *Oblicza etniczności. Studia teoretyczne i empiryczne*, Kraków 2005.

Mufti M., *Sovereign Creations: Pan-Arabism and Political Order in Syria and Iraq*, London 1996.

Muslih M., *The Origins of Palestinian Nationalism*, New York 1988.

My już jesteśmy zjedzeni... Rola i znaczenie prawosławia w konflikcie etnicznym w Dolinie Preszewa, red. R. Zenderowski, Warszawa 2010.

al-Namr N., *Ahl al-zimmi we al-wilajet al-amma fi al-fikh al-islami* [Ludy księgi i opieka publiczna w prawodawstwie islamu], Amman [b.r.].

Nationalism, red. A.D. Smith, J. Hutchinson, Oxford–New York 2012.

Nationalism: Critical Concepts in Political Science, Vol. 1–5, red. A.D. Smith, J. Hutchinson, London–New York 2002.

Nijakowski L.M., *Domeny symboliczne. Konflikty narodowe i etniczne w wymiarze symbolicznym*, Warszawa 2006.

Norris H., *Islam in the Balkans: Religion and Society between Europe and the Arab World*, London 1993.

O'Ballance E., *No Victor, No Vanquished*, San Rafael 1978.

Orwell G., *Rok 1984*, przeł. T. Mirkowicz, Kraków 2004.

Ossowski S., *O ojczyźnie i narodzie*, Warszawa 1984.

Ożarowski R., *Ideologia na Bliskim Wschodzie*, Gdańsk 2006.

Paleczny T., *Socjologia tożsamości*, Kraków 2008.

Palmer A., *The Seventh Century in the West-Syrian Chronicles*, Liverpool 1993.

Pastusiak L., *Prezydenci. Od George'a Waszyngtona do George'a Busha*, Warszawa 1991.

Patterson C., *Hafiz al-Asad of Syria*, Englewood 1991.

Pawełczyk P., *Socjotechniczne aspekty gry politycznej*, Poznań 2000.

Perthes V., *The Political Economy of Syria under Asad*, London–New York 1995.

Petran T., *Syria: Nations of Modern Word*, London 1972.

Phillips D., *Peoples on the Move: Introducing the Nomads of the World*, Carlisle–Pasadena 2001.

Pipes D., *Greater Syria: The History of an Ambition*, New York–Oxford 1990.

Pisowicz A., *Gramatyka ormiańska: (grabar-aszcharabar)*, Kraków 2001.

Polityka etniczna. Teorie – Koncepcje – Wyzwania, red. H. Chałupczak, R. Zenderowski, E. Pogorzała, T. Browarek, Lublin 2015.

Pollack A., *The Syrian Arab Republic: A handbook*, New York 1976.

Posern-Zieliński A., *Etniczność. Kategorie. Procesy etniczne*, Poznań 2005.

Potter L.G., *Sectarian politics in the Persian Gulf*, Oxford–New York 2014.

Prawa człowieka i systemy ich ochrony. Teksty źródłowe. Wybór i opracowanie S. Jarosz-Żukowska, A. Wojtatowicz, Ł. Żukowski, Wrocław 2002.

Przybyszewski K., *Prawa człowieka w kontekstach kulturowych*, Poznań 2010.

Qabani M., *Al-Wadżiz fi al-hilafa al-raszida* [Kalifat Prawowitych, streszczenie], Damaszek 2006.

Rabil R.G., *Syria, the United States, and the War on Terror in the Middle East*, Westport–London 2006.

Rabinovich A., *The Yom Kippur War: The Epic Encounter that Transformed the Middle East*, New York 2004.

Rabinovich I., *Syria under the Ba'th, 1963–66: The Army Party Symbiosis*, Jerusalem 1972.

Rabinovich I., *The View from Damascus: State, Political Community and Foreign Relations in Twentieth-Century Syria*, London 2008.

Rabinovich I., *The War for Lebanon 1970–1985*, Ithaca–London 1986.

Rathmell A., *Secret War in the Middle East: The Covert Struggle for Syria 1949–1961*, London 1995.

Raymond A., *La Syrie, du Royaume arabe à l'indépendance (1914–1946)*, Aix-en-Provence 1980.

ar-Razzaz M., *Al-Tadżriba al-Murra* [Gorzkie doświadczenie], Bejrut 1967.

Rehman J., *Islamic State Practices, International Law and the Threat from Terrorism: A Critique of the 'Clash of Civilizations' in the New World Order*, Oxford–Portland 2005.

Reid D., *The Odyssey of Farah Antun*, Minneapolis–Chicago 1975.

Rhoodie N., *Intergroup Accommodation in Plural Societies: A selection of conference*, London–Tokio 1978.

Roberts D., *The Ba'th and the Creation of Modern Syria*, London 1987.

Roberts D., *The Ba'th and the Creation of Modern Syria*, London–Sydney 2013.

Romein J., *The Asian Century: A History of Modern Nationalism in Asia*, Berkeley–Los Angeles 1963.

Ruthven M., *Islam: A Very Short Introduction*, New York 2012.

Rybarski R., *Naród jednostka i klasa*, Warszawa–Kraków–Lublin–Łódź–Paryż–Poznań–Wilno–Zakopane 1926.

Sa'ada A., *Nuszu al-Umam* [Geneza narodów], Bejrut 1938.

al-Sabawi F.A.S., *Al-Alakat as-surija al-amarikija 1949–1958* [Stosunki syryjsko-amerykańskie 1949–1958], Amman 2013.

al-Sadiki L., *Routledge Handbook of the Arab Spring: Rethinking Democratization*, New York 2015.

Saed Abdul-Rahman M., *Islam: Questions and Answers-Schools of Thought, Religions and Sects*, London 2003.

Sartori G., *Teoria demokracji*, przeł. P. Amsterdamski, D. Grinberg, Warszawa 1998.

Saunders B.F., *The United States and Arab Nationalism: The Syrian Case, 1953–1960*, Westport 1996.

Sayegh F., *Arab Unity: Hope and Fulfillment*, New York 1958.

Sayf ad-Dawla O., *An al-uruba we al-islam* [O panarabizmie i islamie], Kair 1985.

al-Sayid R., *Mafahim al-dżamaat fi al-islam* [Pojęcia społeczności w islamie], Bejrut 1984.

Schumann Ch., *Liberal Thought in the Eastern Mediterranean: Late 19th Century until the 1960s.*, Leiden–Boston 2008.

Seale P., *Al-Asad: as-Syraa ala Asz-Szark al-Awsat* [Al-Asad. Walka o Bliski Wschód], Bejrut 2007.

Seale P., *Asad: The Struggle for the Middle East*, Berkeley 1989.

Seale P., *Asad: The Struggle for the Middle East*, Berkeley–Los Angeles–London 1988.

Seale P., *The Struggle for Syria: A Study of Post-war Arab Politics, 1945–1958*, London 1965.

Sectarianization: Mapping the New Politics of the Middle East, red. N. Hashemi, D. Postel, New York 2017.

Seifan S., *The Road to Economic Reform in Syria*, Scotland 2011.

Sekerdej K., *Źródła nacjonalizmu żydowskiego i arabskiego*, Kraków 2015.

Sexton J., *The Monroe Doctrine: Empire and Nation in Nineteenth-Century America*, New York 2011.

Shlaim A., *Lion of Jordan: The Life of King Hussein in War and Peace*, New York 2008.

Simmons M.R., *Twilight in the Desert: The Coming Saudi Oil Shock and the World Economy*, New Jersey 2005.

Smith A.D., *Etniczne źródła narodów*, przeł. M. Głowacka-Grajper, Kraków 2009.

Smith A.D., *Kulturowe podstawy narodów. Hierarchia, przymierze i republika*, przeł. W. Usakiewicz, Kraków 2009.

Smith A.D., *Nacjonalizm. Teoria, ideologia, historia*, przeł. E. Chomicka, Warszawa 2007.

Smith A.D., *National Identity*, London 1991.

Smith A.D., *Theories of Nationalism*, London 1983.

Sofer S., *Zionism and the Foundations of Israeli Diplomacy*, Cambridge–New York–Madrid–Cape Town–Singapore–Sao Paulo 2007.

Sommer D., *Freemasonry in the Ottoman Empire: A History of the Fraternity and its Influence in Syria and the Levant*, London–New York 2015.

Stopka K., *Ormianie w Polsce dawnej i dzisiejszej*, Kraków 2000.

Stróżewski W., *W kręgu wartości*, Kraków 1992.

Suhair A., *Tadżribet al-Dżumhurija al-Arabija al-Muttahida 1958–1961* [Doświadczenie Zjednoczonej Republiki Arabskiej 1958–1961], Biskira 2015.

Swayd S., *Historical Dictionary of the Druzes*, Lanham–Boulder–New York–London 2015.

Szacka B., *Wprowadzenie do socjologii*, Warszawa 2003.

Tejel J., *Syria's Kurds. History, Politics and Society*, London–New York 2009.

Tessler M., *A History of the Israeli-Palestinian Conflict*, Bloomington 2009.

Tibawi A., *A modern history of Syria, including Lebanon and Palestine*, London 1969.

de Tocqueville A., *Dawny ustrój i rewolucja*, przeł. A. Wolska, Warszawa 1970.

de Tocqueville A., *O demokracji w Ameryce*, przeł. M. Król, Warszawa 1976.

Torrey G.H., *Syrian politics and the military, 1945–1958*, Ohio 1964.

Totalitärie and authoritäre Regime, J. Linz, R. Krämer, Potsdam 2009.

Turowski J., *Socjologia. Wielkie i małe struktury społeczne*, Lublin 1994.

Wallerstein I., *Analiza systemów-światów. Wprowadzenie*, przeł. K. Gawlicz, M. Starnawski, Warszawa 2007.

Wartości Wschodu i wartości Zachodu: spotkania cywilizacji, red. J. Danecki, A. Flis, Kraków 2005.

Watt W.M., *Muhammad at Medina*, Oxford 1956.

Wojtaszczyk K.A., *Współczesne systemy polityczne*, Warszawa 1992.

Yamak L.Z., *The Syria Nationalist Party an Ideological Analysis*, Cambridge 1966.

Yaqub S., *Containing Arab Nationalism: The Eisenhower Doctrine and the Middle East*, Chapel Hill–London 2004.

al-Yassini A., *The Socjalist Transformation of an Underdeveloped Country: Syria under the Arab Baath Socialist Party, 1963–1970*, Montreal–Quebec 1977.

Ye'or B., *Europe, Globalization, and the Coming of the Universal Caliphate*, Plymouth 2011.

Years of Fear. The Forcibly Disappeared in Syria, red. R. Ziadeh, 2010, https://pl.scribd.com/document/40122318/Years-of-Fear-Forcibly-Disappeared-in-Syria.

Zdanowski J., *Arabia Saudyjska*, Warszawa 2004.

Zdanowski J., *Bliski Wschód 2011: bunt czy rewolucja*, Kraków 2011.

Zdanowski J., *Historia Arabii Wschodniej*, Wrocław 2008.

Zdanowski J., *Historia Bliskiego Wschodu w XX wieku*, Wrocław 2010.

Zdanowski J., *Państwo na muzułmańskim Bliskim Wschodzie. Procesy genezy i czynniki trwania*, Kraków 2015.

Zdanowski J., *Stosunki międzynarodowe na Bliskim Wschodzie w XX wieku*, Kraków 2012.

Zdanowski J., *Współczesna muzułmańska myśl społeczno-polityczna. Nurt Braci Muzułmanów*, Warszawa 2009.

Zeine N., *The Struggle for Arab Independence: Western Diplomacy and the Rise and Fall of Faisal's Kingdom in Syria*, Beirut 1966.

Zenderowski R., *Religia a tożsamość narodowa i nacjonalizm w Europie Środkowo-Wschodniej. Między etnicyzacją religii a sakralizacją etnosu (narodu)*, Wrocław 2011.

Zenderowski R., Pieńkowski J., *Kwestie narodowościowe w Europie Środkowo-Wschodniej*, t. 1: *Zagadnienia teoretyczne*, Warszawa 2014.

Zevenhuizen D., *Land, Conflict and Agriculture in Syria*, Wageningen 2016.

Ziadeh N., *Urban Life in Syria under the early Mamluks*, Beirut 1953.

Zielińska K., *Stosunki syryjsko-palestyńskie*, Warszawa 2007.

Ziembiński Z., *Elementy socjologii*, Poznań 1994.

Zisser E., *Asad's Legacy: Syria in Transition*, London 2001.

Zisser E., *Bi'ism al-abb Baszszar al-Asad al-sanawat al-ula fi al-hukum* [W imię ojca. Baszszar al-Asad – pierwsze lata w rządzie], Kair 2005.

Zisser E., *Commanding Syria, Bashar al-Asad's in Power*, London 2006.

Zisser E., *Faces of Syria: Regime, Society and State*, Tel Aviv 2003.

Zisser E., *Syria under Asad at a Crossroads*, Tel Aviv 1999.

Znaniecki F., *Współczesne narody*, Warszawa 1990.

al-Zuhaili M., *Hukuk al-insan fi al-islam* [Prawa człowieka w islamie], Damaszek 1997.

Żebrowski J., *Dzieje Syrii od czasów najdawniejszych do współczesności*, Warszawa 2011.

Artykuły w pracach zbiorowych

Aita S., *Syria Aspirations & Fragmentations*, [w:] *Arab Spring: Negotiating in the Shadow of Intifadat*, red. I.W. Zartman, Athens 2015.

Antoszewski A., *Proces polityczny*, [w:] *Leksykon politologii wraz z aneksem. Partie, parlament, wybory (1989–1997)*, red. A. Antoszewski, R. Herbut, Wrocław 1998.

Antoszewski A., *Reżim polityczny*, [w:] *Studia z teorii polityki*, t. 1, red. A.W. Jabłoński, L. Sobkowiak, Wrocław 1998.

Antoszewski A., *System polityczny jako kategoria analizy politologicznej*, [w:] *Studia z teorii polityki*, t. 1, red. A.W. Jabłoński, L. Sobkowiak, Wrocław 1998.

Azoury N., *Program of the League of the Arab Fatherland. 1905*, [w:] *Arab Nationalism: An Anthology*, red. S. Haim, Los Angeles 1962.

Bäcker R., *Ideał nowego człowieka w totalitarnej gnozie politycznej*, [w:] *Wychowanie a polityka. Tradycje i współczesność*, red. W. Wojdyła, M. Strzelecki, Toruń 1997.

Beshara A., *Antun Sa'adeh: Architect of Syrian nationalism*, [w:] *The Origins of Syrian Nationhood: Histories, Pioneers and Identity*, red. A. Beshara, New York–London 2011.

Bram C., *Circassian Re-emmigration to the Caucasus*, [w:] *Routes and Roots: Emigration in a global perspective*, red. S. Weil, Jerusalem 1999.

Carré O., *Le mouvement idéologique ba'thiste*, [w:] *La Syrie d'aujourd'hui*, red. A. Raymond, Paris 1980.

Chałupczak H., *Paradygmat badawczy polityki etnicznej jako polityki publicznej państwa*, [w:] *Mniejszości narodowe i etniczne w Polsce i Europie. Aspekty polityczne i społeczne*, red. A. Sakson, Toruń 2013.

Chodubski A., *Armenia: współzależności geopolityczne*, [w:] *Armenia dziedzictwo a współczesne kierunki przemian kulturowo-cywilizacyjnych*, red. P. Nieczuj-Ostrowski, Poznań 2016.

Cziomer E., *Przesłanki i istota kształtowania się konfliktu Wschód–Zachód*, [w:] *Międzynarodowe stosunki polityczne*, red. E. Cziomer, Kraków 2008.

Danecki J., *Co łączy, a co dzieli. Jedność a różnorodność w świecie islamu*, [w:] *(Złudne) obietnice wielokulturowośc*i, red. J. Królikowska, Warszawa 2012.

Drysdale A., *The Alawis of Syria*, [w:] *World Minorities*, red. G. Ashworth, London 1978.

Drysdale A., *The Syrian Armed Forces in National Politics: The role of the geographic and ethnic periphery*, [w:] *Soldiers, Peasants and Bureaucrats*, red. R. Kolkowicz, A. Korbonski, London 1982.

Firro K., *The Syrian economy under the Assad regime*, [w:] M. Maoz, A. Yaniv, *Syria under Assad: domestic constraints and regional risks*, London–Sydney 1986.

Germann N., *Al-Farabi's Philosophy of Society and Religion*, [w:] *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, red. E.N. Zalta, https://plato.stanford.edu/archives/fall2016/entries/al-farabi-soc-rel.

Hemmer Ch., *Syria under Bashar al-Asad: Clinging to his roots*, [w:] *Know Thy Enemy: Profiles of Adversary Leaders and Their Strategic Cultures*, red. B. Schneider, J. Post, Montgomery 2003.

Janusz G., *Oficjalna statystyka mniejszości narodowych w Europie w świetle raportów krajowych składanych do Rady Europy*, [w:] *Mniejszości narodowe w Polsce w świetle Narodowego Spisu Powszechnego z 2002 roku*, red. L. Adamczuk, S. Łodziński, Warszawa 2006.

Janusz G., *Prawa językowe mniejszości narodowych w Polsce*, [w:] *Prawa mniejszości narodowych*, red. T. Gardock, J. Sobczak, Toruń 2010.

Jaroszyński P., *Co to jest totalitaryzm?*, [w:] *Totalitaryzm – jawny i ukryty?*, red. P.A. Redpath, P. Jaroszyński, H. Kiereś, J. Bartyzel et al., Lublin 2011.

Jasińska J., *Idżma*, [w:] *Mały słownik kultury świata arabskiego*, red. J. Bielawski, Warszawa 1971.

Jomma F., *Kurdowie w Syrii. Aspiracje i oczekiwania*, [w:] *Kurdowie i Kurdystan Iracki na przełomie XX i XXI wieku*, red. A. Abbas, P. Siwiec, Poznań 2009.

Jomma F., *Przemiany tożsamości kurdyjskiej w XX wieku*, [w:] *Przemiany cywilizacyjne i kulturowe kwestie etniczne i polonijne*, red. A. Żukowski, Olsztyn–Gdańsk 2002.

Jomma F., *Prześladowania jazydów, czystki etniczne i próba wykorzenienia ich tożsamości kulturowej przez państwo islamskie*, [w:] *W kręgu zagadnień świata arabskiego*, red. A. Abbas, A. Maśko, Poznań 2015.

Jomma F., *System polityczny Syrii a „Arabska Wiosna Ludów". Reforma państwa, czy upadek reżimu?*, [w:] *Bunt czy rewolucja? Przemiany na Bliskim Wschodzie po roku 2010*, red. K. Górak-Sosnowska, K. Pachniak, Łódź 2012.

Jomma F., Jartyś J., *Alawici w wydarzeniach politycznych Arabskiej Wiosny w Syrii*, [w:] *Religia w konfliktach etnicznych we współczesnym świecie*, t. 2: *Afryka i Azja*, red. A. Szabaciuk, D. Wybranowski, R. Zenderowski, Lublin 2016.

Jomma F., Wybranowski D., *Media społecznościowe jako źródła kryzysu politycznego*, [w:] *Media społecznościowe. Nowe formy ekspresji politycznej*, red. W. Opioła, M. Popiołek, Toruń 2014.

Kościelniak K., *Perspektywy, zasady i kryteria sunnickiej teologii muzułmańskiej i ich implikacje we współczesnym islamie*, [w:] *Koncepcje teologii katolickiej*, red. M. Chojnacki, J. Morawa, A. Napiórkowski, Kraków 2013.

al-Kurdi A., *Al-Ahwal al-szahsija* [Sprawy osobiste], [w:] *Al-Mausua al-arabija* [Encyklopedia arabska], https://www.arab-ency.com/ar/ةيصخشلا-لاوحألا/ثوحبلا.

Landis J., *Shishakli and the Druzes: Integration and Intransigence*, [w:] *The Syrian Land: Processes of Integration and Fragmentation*, red. T. Philipp, B. Schäbler, Stuttgart 1998.

Linz J., *Totalitaryzm i autorytaryzm*, [w:] *Władza i społeczeństwo. Antologia tekstów z zakresu socjologii polityki*, t. 1, red. J. Szczupaczyński, Warszawa 1995.

Ma'oz M., *Islamic-Arabism Versus Pluralism: The Failure of Intergroup Accommodation in the Middle East*, [w:] *Intergroup Accommodation in Plural Societies*, red. N. Rhoodie, London–Pretoria 1978.

Olmert Y., *The Syrian Arab Republic*, [w:] *Middle East Contemporary Survey*, t. 10, red. I. Rabinovich, H. Shaked, Boulder–London, 1986.

Osiewicz P., *Analiza porównawcza stanowisk Rady Współpracy Zatoki Perskiej i państw członkowskich wobec konfliktu w Syrii*, [w:] *Polityka bezpieczeństwa w regionie Azji i Pacyfiku*, red. J. Marszałek-Kawa, T. Bodio, Toruń 2016.

Osiewicz P., *Syria: A never-ending Uprising?*, [w:] *The Arab Spring*, red. B. Przybylska-Maszner, Poznań 2011.

Paleczny T., *Stosunki międzykulturowe: modele pluralizmu w społeczeństwach „ponowoczesnych"*, [w:] *Wzory wielokulturowości we współczesnym świecie*, red. K. Golemo, T. Paleczny, E. Wiącek, Kraków 2006.

Picard E., *Arab Military in Politics: from Revolutionary Plot to Authoritarian Regime*, [w:] G. Luciano, *The Arab State*, Berkeley–Los Angeles 1990.

Pieterse J.N., *Varietes of Ethnic Politics and Ethnicy Discourse*, [w:] *The Politics of Difference: Ethnic Premises in a World of Power*, red. E.N. Wilmsen, P.A. McAllister, Chicago–London 1996.

Pinto P., *Dangerous Liaisons: Sufism and the State in Syria*, [w:] *Crossing Boundaries: From Syria to Slovakia*, red. S. Jakelic, J. Varsoke, Vienna 2003.

Rogowska B., *Teoria funkcji politycznych*, [w:] *Studia z teorii polityki*, t. 2, red. A.W. Jabłoński, L. Sobkowiak, Wrocław 2003.

Sadeqni G., *Al-Umma* [Naród], [w:] *Al-Mausua al-arabija* [Encyklopedia arabska], tahrir A.Z. Bedewi, t. 3, Bejrut 1982.

Sanders D., *Behawioralizm*, [w:] *Teorie i metody w naukach politycznych*, red. D. Marsch, G. Stoker, przeł. J. Tegnerowicz, Kraków 2006.

Sawah W., Kawakibi S., *Activism in Syria: Between Nonviolence and Armed Resistance*, [w:] *Taking to the Streets: The Transformation of Arab Activism*, red. L. Khatib, E. Lusts, Baltimore 2014.

Sieyès E., *Czym jest stan trzeci?*, [w:] *Filozofia francuskiego oświecenia*. Wybór, tłum., wstęp i przypisy B. Baczko, Warszawa 1961.

Szacki J., *Czy istnieje socjologia narodu?*, [w:] *Władza, naród, tożsamość. Studia dedykowane Profesorowi Hieronimowi Kubiakowi*, red. K. Gorlach, M. Niezgoda, Z. Seręga, Kraków 2004.

Tibi B., *War and Peace in Islam*, [w:] S.H. Hashmi, *Islamic Political Ethics. Civil Society, Pluralism, and Conflict*, Princeton–New York 2002.

Tsokalidou R., *Greek-Speaking Enclaves in Lebanon and Syria*, [w:] *Bilingual socialization and Bilingual language acquisition. Proceedings from the Second International Symposium on Bilingualism*, red. A. Suarez, F. Ramallo, X. Rodriguez-Yanez, Vigo 2004.

Wierzbicki A., *Genetyczno-kulturowe podstawy etnopolityki. Perspektywa etnonacjonalistyczna*, [w:] *Polityka etniczna. Teorie, koncepcje, wyzwania*, red. H. Chałupczak, R. Zenderowski, E. Pogorzała, T. Browarek, Lublin 2015.

Wilmsen E.N., *Premises of Power in Ethnic Politics*, [w:] *The Politics of Difference: Ethnic Premises in a World of Power*, red. E.N. Wilmsen, P.A. McAllister, Chicago–London 1996.

Zenderowski R., *Religia, etnonacjonalizm i tożsamość narodowa: powiązania i modele relacji (ujęcie teoretyczne)*, [w:] *My już jesteśmy zjedzeni... Rola i znaczenie prawosławia w konflikcie etnicznym w Dolinie Preszewa*, red. R. Zenderowski, Warszawa 2010.

Zenderowski R., Chałupczak H., Baluk W., *Polityka etniczna: próba teoretycznej konceptualizacji*, [w:] *Polityka etniczna współczesnych państw Europy Środkowo-Wschodniej*, red. H. Chałupczak, R. Zenderowski, W. Baluk, Lublin 2015.

Zmierczak M., *Ideologie totalitarne: faszyzm i narodowy socjalizm*, [w:] *Totalitaryzm a zachodnia tradycja*, red. M. Kuniński, Kraków 2006.

Zmierczak M., *Totalitaryzm czy totalitaryzmy? Kłopoty z definiowaniem pojęcia*, [w:] *Totalitaryzm. Wybrane problemy teorii i praktyki*, red. T. Wallas, Poznań 2003.

Artykuły w czasopismach

35 lat walki o pokój, „Sprawy Międzynarodowe" 1952, nr 5.

al-Abdalah A., *Al-Akalijat we at-tatajuf we as-sawra* [Mniejszości i sektarianizm i rewolucja], Al Jazeera Center for Studies, 19.09.2012, http://studies.aljazeera.net/ar/reports/2012/09/20129199283485754.html.

al-Absi M., al-Absiová E., *Gypsies in the Middle East in Past and Present Contexts*, „Annual of Language & Politics and Politics of Identity" 2014, Vol. 8.

Alvarez-Ossorio I., *Syria's Struggling Civil Society The Syrian Uprising*, „Middle East Quarterly" 2012, Vol. 19, No. 2.

Alvarez-Ossorio I., *The Syrian Uprising. Syria's Struggling Civil Society*, „Middle East Quarterly" 2012, Vol. 19, No. 2, http://www.meforum.org/3194/syria-civil-society#_ftn3.

Adelman M.A., *The Real Oil Problem*, „Regulation" 2004, Vol. 27, No. 1.

Ajami F., *The End of Pan-Arabism*, „Foreign Affairs" 1978, Vol. 57, No. 2.

Arnold D., *Syria's 1982 Hama Massacre Recalled: Lesson for Assad Today?*, „Middle East Voices" 3.02.2013, http://middleeastvoices.voanews.com/2012/02/syrias-1982-hama-massacre-recalled-lesson-for-assad-today.

Babili M., Baghasa H., *The Impacts of GAFTA on Syrian Trade after Its full Implementation*, „Working Paper" No. 40, July, 2008, https://ageconsearch.umn.edu/record/50041/files/40_gafta_after_implementation_mb_hb_en.pdf.

Balanche F., *The Druze and Assad: Strategic Bedfellows*, „Policy Analysis" The Washington Institute for Near East Policy, 20.10.2016, http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/the-druze-and-assad-strategic-bedfellows.

Balanche F., *Sectarianism in Syria's Civil War*, The Washington Institute for Near East Policy, 15.02.2018, http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/sectarianism-in-syrias-civilwar.

Bar S., *Bashar's Syria: The Regime and its Strategic Worldview*, „Comparative Strategy" 2006, Vol. 25, No. 5.

Batatu H., *Some Observations on the Social Roots of Syria's Ruling, Military Group and the Causes for Its Dominance*, „Middle East Journal" 1981, Vol. 35, No. 3.

Bäcker R., *Kategorie teoretyczne totalitaryzmu a badania empiryczne*, „Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem" 2016, nr 2.

Bäcker, *Paradygmaty totalitaryzmu*, „Kultura i Edukacja" 2000, nr 1–2.

van den Berghe P., *Does Race Matter*, „Nations and Nationalism" 1995, Vol. 1, No. 3.

Bert B., Guzansky Y., *Saudi Arabia's Foreign Policy on Iran and the Proxy War in Syria: Toward a New Chapter?*, „Israel Journal of Foreign Affairs" 8.03.2014.

Borshchevskaya A., *Sponsored Corruption and Neglected Reform in Syria*, „Middle East Quarterly" 2010, Vol. 17, No. 3, http://www.meforum.org/2760/syria-corruption-reform.

Brown K., *The Syrian Crisis of 1957* „CPD Perspectives on Public Diplomacy" 2013, No. 4.

Brown Ph.M., *The Monroe Doctrine and the League of Nations*, „The American Journal of International Law" 1920, Vol. 14, No. 1–2.

Brzezinski Z., *Hegemonic Quicksand*, „The National Interest" 2003, No. 4, http://users.clas.ufl.edu/zselden/Course%20Readings/Brzezinski.pdf.

Büchs A., *The Resilience of Authoritarian Rule in Syria under Hafez and Bashar Al-Asad*, „GIGA Working Papers" No. 97, March 2009.

Campante F.R., Chor D., *Why Was the Arab World Poised for Revolution? Schooling, Economic Opportunities, and the Arab Spring*, „Journal of Economic Perspectives" 2012, Vol. 26, No. 2.

Carlton A., *The Syria Coup d'État of 1949*, „Middle East Journal" 1950, Vol. 4, No. 1.

de Châtel F., *The Role of Drought and Climate Change in the Syrian Uprising: Untangling the Triggers of the Revolution*, „Middle Eastern Studies" 2014, https://blogs.commons.georgetown.edu/rochelledavis/files/francesca-de-chatel-drought-in-syria.pdf.

Chican D., *„Constructive Anarchy" in the Context of the New Middle East*, „Supplement Geostrategic Pulse" No. 147, 20.06.2013, https://www.ingepo.ro/download-materiale/654/SuplimentBuletin147En200613.pdf.

Chmielewski P., *ZSRR u progu „Zimnej Wojny" (narastanie kryzysu ideologicznego)*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Historica" 1996, Vol. 55.

Conditions of work in Syria and Lebanon under french mandate, The International Labour Organization „International Labour Review" 1939, Vol. 39, No. 4.

van Dam N., *De Ba'th partij in Syrië (1958–1966)*, „International Spectator" 1971, Vol. 25, No. 20.

Developments of the Quarter: Comment and Chronology, „Middle East Journal" 1954, Vol. 8, No. 2.

Drysdale A., *The Asad Regime and its Troubles*, MERIP 110, http://www.merip.org/mer/mer110/asad-regime-its-troubles.

van Dusen M.H., *Political Integration and Regionalism in Syria*, „Middle East Journal" 1972, Vol. 26, No. 2.

Dzisiów-Szuszczykiewicz A., *Regionalna rywalizacja o Syrię*, „Bezpieczeństwo Narodowe" 2012, nr 22.

Even Y., *Two Squadrons and their Pilots: The First Syrian Request for the Deployment of Soviet Military Forces on its Territory, 1956*, „Cold War International History Project Working Paper" Vol. 77, February 2016, https://www.wilsoncenter.org/publication/syrias-1956-request-for-soviet-military-intervention.

Feroz A., *The Young Turk Revolution*, „Journal of Contemporary History" 1968, Vol. 3, No. 3.

Fiedler R., *Arabska Wiosna – szanse i wyzwania dla polityki USA wobec Bliskiego Wschodu*, „Przegląd Politologiczny" 2014, nr 1.

The Future of the Global Muslim Population, Pew Research Center's Forum on Religion & Public Life, January 2011, http://www.pewforum.org/files/2011/01/Future GlobalMuslimPopulation-WebPDF-Feb10.pdf.

Gambill G.C., *The Assad Family and the Succession in Syria*, „Middle East Intelligence Bulletin" 2000, Vol. 2, No. 6, http://www.meforum.org/meib/articles/0007_s2.htm.

Gambill G.C., *Bashar Breaks with the Past... Gradually*, „Middle East Intelligence Bulletin" 2000, Vol. 2, No. 11, http://www.meforum.org/meib/articles/0012_s1.htm.

Gambill G.C., *Dark Days Ahead for Syria's Liberal Reformers*, „Middle East Intelligence Bulletin" 2001, Vol. 3, No. 2, http://www.meforum.org/meib/articles/0102_s1.htm.

Gambill G.C., *The Kurdish Reawakening in Syria*, „Middle East Intelligence Bulletin" 2004, Vol. 6, No. 4, https://www.meforum.org/meib/articles/0404_s1.htm.

Gambill G.C., *The Political Obstacles to Economic Reform in Syria*, „Middle East Intelligence Bulletin" 2001, Vol. 3, No. 7, https://www.meforum.org/meib/articles/0107_s1.htm.

Gdański M., *Arabski Bliski Wschód u progu 1959 r.*, „Sprawy Międzynarodowe" 1959, nr 2.

Gdański M., *Kryzys polityków bloków militarnych na Środkowym Wschodzie*, „Sprawy Międzynarodowe" 1956, nr 4.

Gdański M., *Niektóre aspekty konfliktu sueskiego*, „Sprawy Międzynarodowe" 1956, nr 10–11.

Gdański M., *Niektóre zagadnienia Środkowego Wschodu z perspektywy 1957 r.*, „Sprawy Międzynarodowe" 1957, nr 12.

Gdański M., *Nowe momenty sytuacji na Bliskim Wschodzie*, „Sprawy Międzynarodowe" 1958, nr 4.

Gdański M., *Uwagi o kierunkach rozwoju Arabskiego Wschodu*, „Sprawy Międzynarodowe" 1960, nr 4.

Ghadry F.N., *Syrian Reform: What Lies Beneath*, „Middle East Quarterly" 2005, Vol. 12, No. 1, http://www.meforum.org/683/syrian-reform-what-lies-beneath.

Ghadbian N., *The New Asad: Dynamics of Continuity and Change in Syria*, „The Middle East Journal" 2001, Vol. 55, No. 4.

Grant R., *The Bekaa Valley War*, „Air Force Magazine" June 2002.

Habrajska G., *Nakłanianie, perswazja, manipulacja językowa*, „Acta Universitatis Lodziensis" 2005, Vol. 7.

al-Haj T., *Mafhum al-umma al-islamie fi dau al-kitab we al-sunna* [Pojęcie narodu islamskiego w świetle *Koranu* i sunny], „Al-Waie" 1993, nr 78, http://www.al-waie.org/archives/article/8057.

Haj Saleh Y., *Fi nakyd sijasat al-akalijat* [Krytyka polityki mniejszościowej], „Al-Jumhuriya" 21.02.2013, http://aljumhuriya.net/887.

Hanafi S., *The Arab Revolutions: the Emergence of a New Political Subjectivity*, „Contemporary Arab Affairs" 2012, Vol. 5, No. 2, https://staff.aub.edu.lb/~sh41/dr_sarry_website/publications/2012_Arab_Revolution_CAA.pdf.

Hanna A., *Al-Marahil al-ula li zuhur al-hizb al-szijoi as-Suri* [Pierwsze etapy pojawienia się partii komunistycznej w Syrii], „Al-Hiwar al-Mutemddin" 11.03.2007, http://www.ahewar.org/debat/show.art.asp?aid=90867.

Hassan R., *Modernization, Social Change and Religion: A Case Study of the Islamic Ummah*, „Lahore Journal of Policy Studies" 2011, No. 4 (1).

Havrelock R., *Pipelines in the Sand. The Middle East after Sykes-Picot*, „Foreign Affairs" 17.05.2016, https://www.foreignaffairs.com/articles/middle-east/2016-05-17/pipelines-sand.

Herbut M., *Instytucjonalny, społeczny i polityczny wymiar pretorianizmu tureckiego*, „Atheneum. Polskie Studia Politologiczne" 2015, Vol. 46.

Heydemann S., *Syria's Uprising: Sectarianism, regionalisation, and state order in the Levant*, „Working Paper" No. 119, May 2013.

Hinnenbusch R., *Syrian Foreign Policy under Bashar al-Asad*, „Ortadoğu Etütleri" 2009, Vol. 1, No. 1.

Holliday J., *The Assad regime. From counterinsurgency to civil war*, Middle East Security Report No. 8, March 2013.

Holliday J., *The Struggle for Syria in 2011*, Middle East Security Report No. 2, December 2011.

Husajn T., *Kaumijjatuna al-arabija bajne al-madi we al-hadyr we al-mustakbal* [Nasz naród arabski między przeszłością, teraźniejszością i przyszłością], „Al-Hilal" janayer 1959, http://www.hindawi.org/blogs/57307931.

Hinnebusch R., *Modern Syrian Politics*, „History Compass" 2008, Vol. 6, No. 1.

Hinnebusch R., *Syria: the politics of economic liberalization*, „Third World Quarterly" 1997, Vol. 18, No. 2.

Hinnebusch R., Schmidt S., *The State and the Political Economy of Reform in Syria*, „Syria Studies" 2009, Vol. 1, No. 3.

Hopfinger H., Boeckler M., *Step by Step to an Open Economic System: Syria Sets Course for Liberalization*, „British Journal of Middle Eastern Studies" 1996, Vol. 23, No. 2.

Intelligence Briefs: Syria, „Middle East Intelligence Bulletin" 2001, Vol. 3 No. 2, https://www.meforum.org/meib/articles/0102_sb.htm.

Intelligence Briefs: Syria, „Middle East Intelligence Bulletin" 2001, Vol. 3 No. 6, https://www.meforum.org/meib/articles/0106_sb.htm.

Ismail M.O., *Al-Rabiaa al-Arabi we al-Fawda al-Hallaka* [Arabska Wiosna – twórczy chaos), „Mudżallat Kullijat al-Iktisad al-Ilmija" 2013, No. 3.

Janusz G., *Definiowanie mniejszości w dokumentach międzynarodowych i aktach prawa wewnętrznego*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Lublin – Polonia" 2008, Vol. 2.

Jargy S., *La Syrie, province de la Republique arabe unie*, „Orient" 1958, Vol. 8, No. 17.

Jargy S., *Le Declin d'un Parti*, „Orient" 1959, Vol. 2.

Joarder S., *The Syrian Nationalist Uprising 1925–1927 and Henri de Jouvenel*, „Muslim World" 1977, Vol. 67, No. 3.

Jomma F., *Stosunek mniejszości etnicznych, narodowych i religijnych do wydarzeń Arabskiej Wiosny w Syrii*, „Przegląd Politologiczny" 2014, nr 1.

Jomma F., Linka A., *Działalność publiczna Kurdów w Polsce na tle aktywności diaspory kurdyjskiej w Europie Zachodniej*, „Środkowoeuropejskie Studia Polityczne" 2017, nr 1.

The „Al-Qamishli Uprising": The beginning of a "new era" for Syrian Kurds?, „Kurd Watch" Report 4, December 2009, http://www.kurdwatch.org/pdf/kurdwatch_qamischli_en.pdf.

Karma S., *Al-Lugha al-arabija we alakatuha bi al-hawija* [Język arabski i jego stosunek do tożsamości], „Halwijat at-Turas" 2006, nr 6.

Kaylani N.M., *The Rise of the Syrian Ba'th, 1940–958: Political Success, Party Failure*, „International Journal of Middle East Studies" 1972, Vol. 3, No. 1, http://web.stanford.edu/group/tomzgroup/pmwiki/uploads/Kaylani%20Nabil.%20The%20Rise%20of%20the%20Syrian%20Bath%201940-1958%20Political%20Success%20Party%20failure.%201972.pdf.

Kerr M.H., *Hafiz Asad and the Changing Patterns of Syrian Politics*, „International Journal" 1973, Vol. 28, No. 4.

Khondker H.H., *Role of the New Media in the Arab Spring*, „Globalizations" 2011, Vol. 8, No. 5.

Kniaź M., *Globalizacja językowa a świat arabski. Trwałość przemian?*, „Kultura – Historia – Globalizacja" 2015, nr 18.

Koelliker L., *The Mihna: Ma'mun's Inquisition for Supremacy*, „History Research" 2011, Vol. 1, No. 1.

Kościelniak K., *Chrześcijanie w Syrii i Libanie. Zmiany statystyczne w XX wieku*, „Folia Historica Cracoviensia" 2006, Vol. 12.

Kościelniak K., *Ideologiczne aspekty zaangażowania Rosji w syryjskiej wojnie domowej 2011–2017*, „Krakowskie Studia Międzynarodowe" 2017, nr 3.

Krąpiec M.A., *Rozważania o narodzie*, „Człowiek w Kulturze" 1993, nr 1.

Kumral M.A., *Revisiting the Syrian Crisis of 1957: A Critical Analysis of Enduring Implications*, „International Journal of Liberal Arts and Social Science" 2016, No. 1.

Lewis B., *Communism and Islam*, „International Affairs" 1954, Vol. 30, No. 1.

Lewis N., *The Ismailis of Syria Today*, „Royal Central Asian Society Journal" 1952, Vol. 39, No. 1.

Lia B., *The Islamist Uprising in Syria, 1976–82: The History and Legacy of a Failed Revolt*, „British Journal of Middle Eastern Studies" 2016, Vol. 43, No. 4.

Longuenesse A., *The Syrian Working Class Today*, MERIP 1985, Vol. 15, No. 6.

Loosley E., *Archaeology and cultural belonging in contemporary Syria: the value of archaeology to religious minorities*, „World Archaeology" 2005, Vol. 37, No. 4.

Lundgren-Jörum E., *Discourses of a Revolution: Framing the Syrian uprising*, „Ortadoğu Etütleri" 2012, Vol. 3, No. 2, http://dergipark.gov.tr/download/article-file/209677.

Łukaszewicz A., *Europa a islam: religia jako źródło zróżnicowania systemu polityczno-ekonomicznego*, „Studia Europejskie" 2011, t. 3.

Łyżwa P., *Aksjologiczne uwarunkowania polityki jako sfery społecznej – zarys problemu*, „Wrocławskie Studia Politologiczne" 2012, nr 13.

Mapping the Global Muslim Population, Pew Research Center's Forum on Religion & Public Life, October 2009, http://www.pewforum.org/files/2009/10/Muslimpopulation.pdf.

Matar S., *Al-Umma we al-kaumijja* [Naród i nacjonalizm], „Al-Hiwar al-Mutammdin" 12.03.2012, http://www.ahewar.org/debat/show.art.asp?aid=298803.

Michalska A., *Międzynarodowa ochrona mniejszości*, „Sprawy Narodowościowe" 1992, z. 1.

Michalska A., *Prawa językowe osób należących do mniejszości narodowych. Standardy międzynarodowe*, „Sprawy Narodowościowe" 1997, z. 2.

Michalska A., *Przepisy prawne o mniejszościach narodowych*, „Sprawy Narodowościowe" 1996, z. 2.

Mozes N., *Pro- and Anti-Assad Camps Share Concerns Over Syria's Possible Disintegration Into Separate Sectarian*, *Ethnic Entities*, Inquiry & Analysis series No. 887, September 28, 2012, https://www.memri.org/reports/pro-and-anti-assad-camps-share-concerns-over-syrias-possible-disintegration-separate.

Mrozek A., *Chrześcijaństwo syryjskie w starożytności w kontekście powstania Gemary babilońskiej*, „Etyka i Krytyka", http://estetykaikrytyka.pl/art/27/eik_27_7.PDF.

Muhammad D., Katman F., *Nationalistic Trends in Modern Syria*, „European Researcher" 2015, Vol. 94, No. 5.

Mustafa A., *Turkmens' Survival Can Be Ensured by Syria's Territorial Integrity*, „Orsam Interviews on Regional Affairs" 2015, No. 16.

Mustafa Y., *Al-Rabii al-Arabi we al-akalijat* [Arabska Wiosna a mniejszości], Amnesty International, Middle East and North Africa Regional Office, http://www.amnestymena.org/ar/magazine/Issue19/ArabSpringandMinorities.aspx?articleID=1081.

al-Najar M., *Mawkif Taha Husajn min al-islam wa al-uruba* [Stanowisko Tahy Husajna wobec islamu i arabizmu], http://www.wata.cc/forums/showthread.php?22904-قبورعلاو-مالسإلا-نم-نيسح-هط-فقوم.

Nedelcu C., *The Metamorphosis of Populism in the Arab World: Gamal Abdel Nasser*, „South-East European Journal of Political Science" 2014, Vol. 2, No. 1.

Nitkiewicz K., *Współczesny katolicyzm ormiański*, „Biuletyn Ormiańskiego Towarzystwa Kulturalnego" 2016, nr 84.

Nowosielski M., *Socjologiczna refleksja na temat ruchów społecznych*, „Przegląd Zachodni" 2011, nr 4.

Osiewicz P., *Europe's Fading Presence in the Middle East? The European Union's Engagement in Syria*, „Przegląd Zachodni" 2017, nr 4.

Osiewicz P., *The Ongoing Military Conflicts in Syria and Yemen: Recent Developments, Their Consequences, and Scenarios*, „Przegląd Strategiczny" 2017, nr 10.

Osiewicz P., *Zmiany społeczno-polityczne w państwach arabskich po 2010 roku. Krytyczna analiza stosowanych pojęć*, „Przegląd Politologiczny" 2014, nr 1.

Otłowski T., *Irak na drodze ku przepaści*, „FAE Policy Paper" 2014, nr 12, http://fae.pl/faepolicypaperiraknadrodzekuzapasci.pdf.

Otłowski T., *Pierwsze ofiary rewolucji? Bliskowschodni chrześcijanie w czasie Arabskiej Wiosny*, „Biuletyn Opinie FAE" 2012, nr 12, http://fae.pl/biuletynopiniefaepierwszeofiaryarabskiejwiosny.pdf.

Otłowski T., *Pięć lat wojny w Syrii – jak to się zaczęło?*, „Biuletyn Opinie FAE" 2016, nr 8, http://fae.pl/biuletynopiniefaepiec-lat-wojny-w-syrii-jak-to-sie-zaczelo.pdf.

Özkaya A., *Suriye Kürtleri: Siyasi Etkisizlik ve Suriye Devleti'nin Politikaları*, „Uluslararası Hukuk ve Politika" 2006, No. 8.

Pearlman W., *Narratives of Fear in Syria*, „Perspectives on Politics" 2016, Vol. 14, No. 1, https://www.cambridge.org/core/journals/perspectives-on-politics/article/narratives-of-fear-in-syria/4ABF48BEE7D4796DD1EA4554D55A2566.

Perthes V., *Syria's Parliamentary Elections. Remodeling Asad's Political Base*, MERIP 174, http://www.merip.org/mer/mer174/syrias-parliamentary-elections.

Pierret T., *The Syrian Baath Party and Sunni Islam: Conflicts and Connivance*, „Middle East Brief" 2014, No. 77.

al-Qabanji A., *Hikuk al-insan min manzur islami* [Prawa człowieka z perspektywy islamu], „Al-Hiwar al-Mutemeddin" 2.12.2012, http://www.ahewar.org/debat/show.art.asp?aid=335027.

Rabbath E., *L'insurrection syrienne de 1925–1927*, „Revue Historique" 1982, Vol. 267, No. 2 (542).

Radpey I., *Kurdish Regional Self-rule Administration in Syria: A new Model of Statehood and its Status in International Law Compared to the Kurdistan Regional Government (KRG) in Iraq*, „Japanese Journal of Political Science" Vol. 17, Issue 3, September 2016, https://www.cambridge.org/core/journals/japanese-journal-of-political-science/article/kurdish-regional-selfrule-administration-in-syria-a-new-model-of-statehood-and-its-status-in-international-law-compared-to-the-kurdistan-regional-government-krg-in-iraq/E27336DA905763412D42038E476BBE61/core-reader.

Raphaeli N., *Syria's fragile economy*, „Middle East Review of International Affairs" 2007, Vol. 11, No. 2.

Rathmell A., *Syria's Intelligence Services: Origins and Development*, „The Journal of Conflict Studies" 1996, Vol. 16, No. 2, https://journals.lib.unb.ca/index.php/jcs/article/view/11815/12636#1.

Reissner J., *Ideologie und Politik der Muslimbrüder Syriens. Von den Wahlen 1947 bis zum Verbot unter Adib ash-Shishakli 1952*, „Islamkundlische Unersuchungen" 1980, Vol. 55.

Roberson R., *The Dialogues of the Catholic Church with the Separated Eastern Churches*, „U.S. Catholic Historia" 2010, Vol. 28, No. 2.

Rodkiewicz W., *Bliskowschodnia polityka Rosji. Regionalne ambicje, globalne cele*, „Prace OSW" 2017, nr 71, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/prace_71_bliskowschodnia_polityka_rosji_net_0.pdf.

Ross M.L., *How the 1973 oil embargo saved the planet*, „Foreign Affairs" 15.10.2013, http://www.foobt.net/fall2014/hist10_4316/files/How-the-1973-Oil-Embargo-Saved-the-Planet.pdf.

Salih Y., *The Syrian Shabiha and their state*, Heinrich Böll Stiftung, „Middle East" April 2012.

Sanjian A., *The Armenian Minority Experience in the Modern Arab World*, „Bulletin of the Royal Institute for Inter-Faith Studies" 2001, No. 3.

Schmidt P., *Zamachy stanu w Egipcie (2013) i w Turcji (2016) – podstawy sukcesu i przyczyny porażki*, „Przegląd Geopolityczny" 2017, nr 20.

Shabo R., *Fallahu suria at-Tarih ma wara hidżab as-Sijasa* [Rolnicy syryjscy za zasłoną polityki], „Al-Jumhuriya" 7.05.2015, https://www.aljumhuriya.net/ar/33458.

al-Sharif K.I., *Hukuk al-insan wa al-kadaja al-kubra* [Prawa człowieka i wielkie sprawy], „Fikh" 2000.

Sinclair Ch., Kajjo S., *The Evolution of Kurdish Politics in Syria*, „Middle East Research and Information Project" 31.08.2011, http://www.merip.org/mero/mero083111.

Sorby K.R., *The Ascendancy of the Ba'th in Syria (1963–1966)*, „Asian and African Studies" 2010, Vol. 19, No. 1.

Sorby K.R., *The Separatist Period in Syria, 1961–1963*, „Asian and African Studies" 2009, Vol. 18, No. 2.

Stefanowicz J., *J.F. Kennedy – jego koncepcje i polityka*, „Sprawy Międzynarodowe" 1964, nr 1.

Syria breaks from United Arab Republic, „Middle Eastern Affairs" 1961, Vol. 12, No. 9.

Szacki J., *O narodzie i nacjonalizmie*, „Znak" 1997, nr 3.

Sztalt K., *Narody w integrującej się Europie*, „Forum Politologiczne" 2005, t. 2.

Szymaniec P., *Pojęcie narodu w filozofii dziejów Johanna Gottfrieda Herdera*, „Wrocławskie Studia Erazmiańskie. Zeszyty Studenckie" 2008, nr 1.

Tarasiewicz P., *Łacińskie korzenie narodu, czyli zanim o globalizmie*, „Człowiek w Kulturze. Pismo poświęcone filozofii i kulturze" 2002, nr 14.

Tarasiewicz P., *Naród wobec rewolucji*, „Cywilizacja" 2007, nr 23.

Tarasiewicz P., *Polityczne aspiracje narodu*, „Człowiek i Państwo" 2006, nr 4.

Tokarczyk R., *Demokracja a dyktatura, autorytaryzm, totalitaryzm. Komparatystyka relacji czterech pojęć*, „Acta Universitatis Wratislaviensis" 2008, Vol. 30.

Utz R., *Nations*, *Nation-Building, and Cultural Intervention: A Social Science Perspective*, „Max Planck Yearbook of United Nations Law" 2005, No. 1.

Wejkszner A., *Terroryzm sponsorowany przez państwa. Casus bliskowschodnich państw-sponsorów*, „Przegląd Politologiczny" 2010, nr 2.

Weulersse J., *Un peuple minoritaire d'Orient: Les Alaouites*, „La France Méditerranéenne et Africaine" 1938, Vol. 1, No. 2.

Wichłacz M., *Pretorianizm – źródeł interwencji politycznej sił zbrojnych*, „Wrocławskie Studia Politologiczne" 2009, nr 10.

Wieland C., *A Decade of Lost Chances: Past and Present Dynamics of Bashar al-Asad's Syria*, „Ortadoğu Etütleri" 2013, Vol. 4, No. 2, http://www.orsam.org.tr/files/OE/4-2/1.Carsten.pdf.

Wikas S., *Battling the Lion of Damascus: Syria's Domestic Opposition and the Asad Regime*, „Policy Focus", May 2007, http://www.scpss.org/libs/spaw/uploads/files/Policy/Battling%20the%20Lion%20of%20Damascus.pdf.

Williams A., *The Gypsies of Syria: A DRC Update*, May 2001, KURI „Journal of the Dom Research Center" 2001, Vol. 1, No. 4, http://www.domresearchcenter.com/journal/14/index.html.

Winder B., *The Establishment of Islam as The State Religion of Syria*, „The Muslim World" 1954, Vol. 44, No. 3–4.

Włuczkowski P., *Izolacjonizm a izolacjonizm amerykański. Wyróżnienie pojęciowe na podstawie analizy polityki zagranicznej USA na tle historycznym*, „Academic Journal of Modern Philology" 2015, Vol. 4.

Wolfsfeld G., Segev E., Sheafer T., *Social Media and the Arab Spring: Politics Comes First*, „The International Journal of Press/Politics" 2013, Vol. 18, No. 2.

Yacoubian M., *Critical Junctures in United States Policy toward Syria. An Assessment of the Counterfactuals*, Simon-Skjodt Center for the Prevention of Genocide. Series of Occasional Papers, No. 3, August 2017.

Yin'am S., *Crisis in Syria*, „Middle Eastern Affairs" 1950, Vol. 1, No. 11.

Zabiełło S., *Secesja Syrii*, „Sprawy Międzynarodowe" 1961, nr 12.

Zabiełło S., *Wrzenie w Syrii*, „Sprawy Międzynarodowe" 1962, nr 7.

Zacharias M.J., *Powołanie Kominformu w 1947 r. Przyczyny, przebieg, skutki*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej" 1996, t. 31.

Zając J., *Unia Europejska wobec Bliskiego Wschodu po Arabskiej Wiośnie*, „Krakowskie Studia Międzynarodowe" 2012, nr 1.

Zdanowski J., *Mniejszości etniczno-religijne Bliskiego Wschodu: strategie przetrwania w XX w.*, „Krakowskie Studia Międzynarodowe" 2011, nr 1.

Zenderowski R., *Konflikt etniczny, konflikt religijny, konflikt etnoreligijny*, „Athenaeum. Polskie Studia Politologiczne" 2013, t. 38.

Zhemukhov S., *Circassian World Responses to the New Challenges*, „PONARS Eurasia" 2008, No. 54.

Zisser E., *Does Bashar al-Assad Rule Syria?*, „Middle East Quarterly" 2003, Vol. 10, No. 1, http://www.meforum.org/517/does-bashar-al-assad-rule-syria.

Zisser E., *Hafiz al-Asad Discovers Islam*, „Middle East Quarterly" March 1999, http://www.meforum.org/465/hafiz-al-asad-discovers-islam.

Zisser E., *The Syrian Army: Between the Domestic and the External Fronts*, „Middle East Review of International Affairs Journal" 2001, Vol. 5, No. 1.

Zmierczak M., *Totalitaryzm – faszyzm – hitleryzm. Z historii sporów o genezę i istotę nazizmu w historiografii RFN*, „Studia nad Faszyzmem i Zbrodniami Hitlerowskimi" 1991, nr 14.

Prasa

16 elf Armeni suri hasalu ala al-dżensija au al-ikama au tasziret ad-duhul ila Arminia [16 tysięcy syryjskich Ormian uzyskało obywatelstwo armeńskie lub pobyt albo wizę w Armenii], „Armenpress" 24.03.2016, https://armenpress.am/ara/news/840785.

Abbas H., *The Dynamics of the Uprising in Syria*, „Jadaliyya" 19.10.2011, https://cmes.uchicago.edu/sites/cmes.uchicago.edu/files/uploads/Pre-Readings/Hassan%20Abbas%20-%20The%20Dynamics%20of%20the%20Uprising%20in%20Syria%20(19%20October%202011).pdf.

Adams M., *Power concentrated in Cairo. President Nasser cracks the whip*, „The Guardian" 28.09.1961.

Aji A., *Tension unabated after riots in Syria*, „The Boston Globe" 16.03.2004, http://archive.boston.com/news/world/middleeast/articles/2004/03/16/tension_unabated_after_riots_in_syria.

Anjarini M., *Al-Arman as-surijun fi mahab al-harb* [Ormanie syryjscy rzuceni w wichry wojny], „Syria Telegrah" 15.08.2013, http://www.syriantelegraph.com/?p=95991.

Armenians in Syria: a Brief History, Armenian General Benevolent Union, „AGBU Magazine" 1.06.2013, https://agbu.org/news-item/armenians-in-syria-a-brief-history-2.

Arnaut M., *Al-Masat al-surija takszuf an Alban al-Szam* [Syryjska tragedia ujawniła Albańczyków al-Szam], „Al-Hayat" 23.08.2012, http://www.alhayat.com/details/428556.

Ash-Shoufi F., *Zebh druz Idlib: la szafaa li'ahad!* [Masakra druzów w Idlib: nie ma litości!], „Al-Akhbar" 11.06.2015, http://al-akhbar.com/node/235313.

Attewill F., *Background: the Yezidi*, „The Guardian" 15.08.2007, https://www.theguardian.com/world/2007/aug/15/iraq.

Barfi B., *The Real Reason Why Iran Backs Syria*, „The National Interest" 24.01.2016, http://nationalinterest.org/feature/the-real-reason-why-iran-backs-syria-14999.

Barnard A., *Massacre Is Reported in Homs, Raising Pressure for Intervention in Syria*, „The New York Times" 12.03.2012, https://www.nytimes.com/2012/03/13/world/middleeast/death-toll-in-homs-rises.html.

Ben Solomon A., *Only about 50 Jews left in Syria's main cities*, „Jerusalem Post" 9.07.2015, http://www.jpost.com/Middle-East/Only-about-50-Jews-left-in-Syrias-main-cities-408435.

Czulda R., *Wojna o Syrię*, „Polska Zbrojna" 1.01.2017, http://www.polska-zbrojna.pl/home/articleinmagazineshow/21650?t=Wojna-o-Syrie.

Dabit munszak jad'u kuwat al-amn li al-wukuf did al-rais [Dezerter wzywa siły bezpieczeństwa do stawienia przeciwko prezydentowi], „Al-Riad" 8.06.2011, http://www.alriyadh.com/639571.

Death of Druze leader reported in Syria blast, „Al-Jazeera" 5.09.2015, https://www.aljazeera.com/news/2015/09/death-druze-leader-reported-syria-blast-150905022304903.html.

Enthronement of new Armenian Catholic patriarch, „Catholic World News" 17.08.2015, https://www.catholicculture.org/news/headlines/index.cfm?storyid=25849.

Erisyan N., *Wuzara Armen fi tarih al-hukumat as-Surija* [Ormiańscy ministrowie w historii rządów syryjskich], „Dam Press" 4.07.2012, http://www.dampress.net/?page=show_det&select_page=6&id=21266.

Evans M., *Syrian pipeline helps Iraq evade UN oil sanctions (SOME EXPLAINING TO DO ALERT)*, „The Times" 16.12.2002, http://www.freerepublic.com/focus/news/807005/posts.

Ezzi M., *The Druze of Suwayda: The Embers of Dissent*, „Al-Jumhuriya" 22.09.2015, http://aljumhuriya.net/en/sweida/the-druze-of-suwayda-the-embers-of-dissent.

Farmer B., Sherlock R., *Syria: nearly half rebel fighters are jihadists or hardline Islamists*, says IHS Jane's report, „The Telegraph" 15.09.2013, https://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/middleeast/syria/10311007/Syria-nearly-half-rebel-fighters- are-jihadists-or-hardline-Islamists-says-IHS-Janes-report.html.

Fisher M., *The cold war between Saudi Arabia and Iran that's tearing apart the Middle East, explained*, „Vox" 4.01.2014, https://www.vox.com/2016/1/4/10708682/sunni-shia-iran-saudi-arabia-war.

Fisher M., *The one map that shows why Syria is so complicated*, „The Washington Post" 27.08.2013, https://www.washingtonpost.com/news/worldviews/wp/2013/08/27/the-one-map-that-shows-why-syria-is-so-complicated.

Al-Ghadżar jama'a bila hawija wala watan [Romowie – grupa bez tożsamości i ojczyzny], „Al-Arab" 27.09.2014, http://alarabonline.org/?id=34089.

Al-Ghawi, *Ghalbijat aada al-hukuma al-suria al-dżadida min hamilat al-szahadat al-ulja .. wa aamaruhum tatarawah bajn 42 w 69 aam* [Większość nowego rządu syrskiego ma dyplomy szkół wyższych. Ich wiek jest pomiędzy 42 a 69], „Asz-Szark al-Awsat" 15.12.2001, http://archive.aawsat.com/details.asp?issueno=8070&article=77691#.WpL1fnwiHIV.

Hubbard B., Kershner I., Barnard A., *Iran, Deeply Embedded in Syria, Expands 'Axis of Resistance'*, „The New York Times" 19.02.2018, https://www.nytimes.com/2018/02/19/world/middleeast/iran-syria-israel.html.

Iddon P., *A recap of the Syrian crisis to date*, „Digital Journal" 30.07.2012, http://www.digitaljournal.com/article/329590.

Iranian cleric: Losing Syria is like losing Tehran, „Ya Libnan" 16.02.2013, http://yalibnan.com/2013/02/16/iranian-cleric-losing-syria-is-like-losing-tehran.

Ismail F., *Al'Arman al-Arab nudżum muta'allika .. min alfann ila al-tarszih lilri'asa* [Znane gwiazdy arabskich Ormian. Od sztuki po kandydaturę na prezydenta], „Al-Arabiya" 18.07.2005, https://www.alarabiya.net/articles/2005/07/18/15030.html.

Jad'aam „mubadarat" Al-Asad .. wa as-sulta tas'takbiluha bi ilgha al-ahkam al-urfija. „Bian al-Alf" jutalib bi al-dimukratia wa ihja al-mudżtamaa al-madani fi Suria [Poparcie inicjatywy al-Asada. Władza wyprzedza w anulowaniu stanu wyjątkowego. *Deklaracja 1000* domaga się demokracji i ożywienia społeczeństwa obywatelskiego w Syrii], „Al-Hayat" 12.01.2001, http://daharchives.alhayat.com/

-هقبتتست-قطلسلاو-دسالا-ةردابم-معدي/issue_archive/Hayat%20INT/2001/1/12
.نمدملا-عمتجملا-ءايحاو-ةيطارقوميدلاب-بلاطي-فلالا-نايب-ةيفرعلا-ماكحالا-ءاغلاب
html.

Janbazian R., *Surviving Aleppo: An Interview with Nerses Sarkissian*, „The Armenian Weekly" 9.12.2015, http://armenianweekly.com/2015/12/09/surviving-aleppo.

Jazairi I., *Mufaraka al-karn .. Haleb istadafat 12 alf junani kabel 72 ama* [Paradoks stulecia. Aleppo przyjmuje 12 tysięcy uchodźców greckich przed 72 laty], „Al-Arabiya" 6.09.2015, http://www.alarabiya.net/ar/last-page/2015/09/06/بلح-نرقلا-ةقرافم
.html.امإع72-لبق-ينانوي-ئجال-فلأ12-تفاضتسا

Jindo J., *Al'Izidijun fi Surija .. bejne ma'sat al-madi we mahawyf al-hadyr* [Jazydzi w Syrii. Między tragediami w przeszłości a obawami teraźniejszości], „Suwar Magazine" 13.11.2014, http://suwar-magazine.org/details/نيب-..ايروس-يف-نويديزيإلا
548/ar./رضاحلا-فواخمو-يضاملا-ةاسأم

Kanun al-intihabat as-Surija [Syryjskie prawo wyborcze], „Al-Jazeera", http://www.aljazeera.net/home/print/f6451603-4dff-4ca1-9c10-122741d17432/f1aa42d0-574f-4cb6-8861-939eefe2b912.

Khalife M., *Moustapha Khalifé, militant politique syrien: „Le président-père"*, „Le Monde" 14.06.2011, http://www.lemonde.fr/proche-orient/article/2011/06/14/moustapha-khalife-militant-politique-syrien-le-president-pere_1535842_3218.html#TV3DWiwQJrVEk1cy.99.

Kilo and Issa Sentenced to Three Years, „The Syria Monitor" 13.05.2007, http://syriamonitor.typepad.com/news/beirutdamascus_declaration.

Koven R., *Prominent Enemy of Syria's Assad Is Slain in Paris*, „Washington Post" 22.07.1980, https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1980/07/22/prominent-enemy-of-syrias-assad-is-slain-in-paris/03d0ff98-33a5-4c84-9fe8-a3b0b3df0851.

The Kurdish political movement in Syria, „Enab Baladi" 10.05.2017, http://english.enabbaladi.net/archives/2017/05/kurdish-political-movement-syria.

The language of pan-Arabism. The slogans – both popular and official – that have expressed the dream of unity, „Al-Jazeera" 28.01.2008, http://www.aljazeera.com/focus/arabunity/2008/01/20085251855193820.html.

Malaffat al-fasad fi Suria: tarih hamalat al-nizam al-suri did al-fasad [Akta korupcji w Syrii. Historia kampanii antykorupcyjnej reżimu syryjskiego], „Alssunnah Magazine", http://sunah.org/main/817-3-خيرات--ةيروس-يف-داسفلا-فلم--تافلم
.html.-ةعباسلا-ةلقحلا--داسفلا-دضيروسلا-مظنلا-تالمح

Macleod H., *Inside Deraa*, „Al-Jazeera" 19.04.2011, https://www.aljazeera.com/indepth/features/2011/04/201141918352728300.html.

Marsh K., *Syrian people outraged over government shootings in Daraa*, „The Guardian" 24.03.2011, https://www.theguardian.com/world/2011/mar/24/syria-shootings-daraa-government.

The Meaning of the United Arab Republic, „World Today" 1958, Vol. 14, No. 3.

Michaelides R., *Syrian Military Aid: Arming Moderate Reels or Radical Terrorists?*, „Towson University Journal of International Affairs" 10.03.2017, https://wp.towson.edu/iajournal/2017/03/10/syrian-military-aid-arming-moderate-rebels-or-radical-terrorists.

Minasyan S., *Armenia's Attitude Towards its Past: History and Politics*, „Caucasus Analytical Digest" 19.07.2009.

Morsi discusses Syria with Islamic scholars, „Daily News Egypt" 14.06.2013, https://www.dailynewsegypt.com/2013/06/14/morsi-discusses-syria-with-islamic-scholars.

Muhamad M., *„Dżinud al-masih" al-Arman jukatilune ma'a dżinud al'Asad* [„Żołnierze Chrystusa" Ormianie walczą u boku żołnierzy Asada], „Arabi 21" 7.04.2015, http://arabi21.com/story/822698/دون-ج-عم-نول-تاق-ي-نم-رأل-ا-حي-سي-مل-ا-دون-ج-دس-أل-ا.

Nuns kidnapped by rebels in Syria freed. „Al-Jazeera" 10.03.2014, http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2014/03/nuns-kidnapped-rebels-syria-freed-201439192525 81154.html.

Nureddin al-Atassi, 63: Former Syria President, „The New York Times" 5.12.1992, http://www.nytimes.com/1992/12/05/obituaries/nureddin-al-atassi-63-former-syria-president.html.

Powell puts pressure on Syria, „The Telegraph" 3.05.2003, https://www.telegraph.co.uk/news/1429078/Powell-puts-pressure-on-Syria.html.

President Assad, „Al-Jazeera TV", Interview, 3.05.2004, http://www.presidentassad.net/index.php?option=com_content&view=article&id=108:president-assad-al-jazeera-tv-interview-may-3-2004&catid=96&Itemid=468.

Profile: Abd al-Rahman al-Kawakibi, „Al-Jazeera" 28.01.2008, http://www.aljazeera.com/focus/arabunity/2008/01/2008525184242106402.html.

Al-Rais Baszszar al-Asad jatahaddas an rujatihi we al-alaka maa Baghdad we dual Al-Halidż we al-widżud as-Suri fi Lubnan we al-infitah [Prezydent Baszszar al-Asad mówi o swojej wizji negocjacji i stosunków z Bagdadem, państwami Zatoki Perskiej oraz obecności Syrii w Libanie i otwartości], „Asz-Szark al-Awsat" 8.02.2001, http://archive.aawsat.com/details.asp?article=25244&issueno=8108#.WpCF73wiHIW.

[R.P.], *Nacjonalizm arabski przeciw komunizmowi*, „Orzeł Biały. Polska walcząca o wolność" 1959, nr 12.

Salah Jadid, 63, Leader of Syria Deposed and Imprisoned by Assad, „The New York Times" 24.08.1993, http://www.nytimes.com/1993/08/24/obituaries/salah-jadid-63-leader-of-syria-deposed-and-imprisoned-by-assad.html.

Sands P., Vela J., Maayeh S., *Joined in blood. Atef Najib, a cousin of Bashar Al Assad, was chief of the secret police in Deraa – and is the regime apparatchik thought to have ignited the current Syrian conflict*, „The National" 20.03.2014, ttps://www.thenational.ae/world/joined-in-blood-1.259560#full.

Sanger D.E., *Rebel Arms Flow Is Said to Benefit Jihadists in Syria*, „The New York Times" 14.10.2012, https://www.nytimes.com/2012/10/15/world/middleeast/jihadists-receiving-most-arms-sent-to-syrian-rebels.html.

Save Circassian minority in Syria, „Avaaz" 19.11.2013, https://secure.avaaz.org/en/petition/Save_Circassian_minority_in_syria/?pv=20.

Seale P., *The Break-up of the United Arab Republic*, „World Today" 1961, Vol. 17, No. 11.

Shadid A., *Coalition of Factions From the Streets Fuels a New Opposition in Syria*, „The New York Times" 30.06.2011, https://www.nytimes.com/2011/07/01/world/middleeast/01syria.html?_r=2&pagewanted=all.

al-Shammeri H.J., *Aszi'aa fi Suria .. adadahom we amakin tawadżidehom* [Szyici w Syrii. Ich liczba i miejsca obecności], „Libnan al-Jadid" 11.07.2016, https://www.newlebanon.info/lebanon-now/272622/ال-شيعة-في-سوريا-أعدادهم-وأماكن-تواجدهم.

al-Sibai M., *Islam as the State Religion: a Muslim Brotherhood View in Syria*, „The Muslim World" 1954, Vol. 44, No. 3–4.

Slackman M., *Syrian Troops Open Fire on Protesters in Several Cities*, „The New York Times" 26.03.2011, https://www.nytimes.com/2011/03/26/world/middleeast/26syria.html.

Spencer R., *Four jihadists, one prison: all released by Assad and all now dead*, „The Telegraph" 11.05.2016, http://s.telegraph.co.uk/graphics/projects/isis-jihad-syria-assad-islamic/index.html.

al-Sulejman A., *Fi al-asbab al-lati dżaalat: Dara mahd al-sawra* [Przyczyny, dla których Dara stała się kolebką rewolucji], „Orient News" 20.01.2013, http://orient-news.net/ar/news_show/1618/0/في-الأسباب-التي-جعلت-درعا-مهد-الثورة.

As-Surijun ichtaru Baszszar raisan bi aghlabija sahika [Syryjczycy wybrali Baszszara na prezydenta większością głosów], „Al-Bayan" 12.07.2000, http://www.albayan.ae/one-world/2000-07-12-1.1085554.

Syrian Troops Leave Lebanon After 29-Year Occupation, „The New York Times" 26.04.2005, http://www.nytimes.com/2005/04/26/international/middleeast/syrian-troops-leave-lebanon-after-29year-occupation.html.

Tafasil murawiaa fi mazbahat al-Hula bi Suria [Szczegółowy opis okropieństw masakry w Hula w Syrii], „Al-Jazeera" 31.05.2012, http://www.aljazeera.net/news/reportsandinterviews/2012/5/31/تفاصيل-مذبحة-في-عورم-قلوحل-بروسيا.

Tarlan K., *Syria's Gypsy refugees find sanctuary in an Istanbul ghetto – but for how long?*, „The Guardian" 2.06.2016, https://www.theguardian.com/cities/2016/jun/02/syrias-gypsy-refugees-sanctuary-istanbul-turkey-ghetto-how-long-will-last#comments.

Thousands of Syrians flee to Turkey, „Al-Jazeera" 12.06.2011, https://www.aljazeera.com/news/middleeast/2011/06/201161114504365990 0.html.

Trwają starania o uwolnienie sióstr zakonnych, „Nasz Dziennik" 23.12.2013, http://www.naszdziennik.pl/wiara-przesladowania/63299,trwaja-starania-o-uwolnienie-siostr-zakonnych.html.

al-Tureiki F., *Mafhum al-umma bajn al-dini we al-almani* [Pojęcie narodu. Między człowiekiem religijnym a świeckim], „The Arab Weekly" nr 9613, http://www.alarabonline.org/article/27301/ايمان-العلو-الدين-بين-الأمة-مفهوم.

Who's who: Damascus Declaration (DD), „The Syrian Observer" 2.11.2012, http://syrianobserver.com/EN/Who/24442.

Worth R.F., *Saudis Back Syrian Rebels Despite Risks*, „The New York Times" 7.01.2014. https://www.nytimes.com/2014/01/08/world/middleeast/saudis-back-syria-rebels-despite-a-lack-of-control.html.

Wszyscy nas zawiedli, A. Zagnar rozmawia z Y. al-Haj Salehem, „Polityka" 16.04.2017, https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/swiat/1699370,1,kolejny-krwawy-zamach-na-cywilow-w-syrii-jaka-przyszlosc-czeka-ten-kraj.read.

Wywiad z Tahą al-Alwanim na temat pojęcia *at-taifija*, „Al-Jazeera" 1.12.2011, http://www.aljazeera.net/programs/religionandlife/2011/12/1/مفهوم-الطائفية-الدينية.

Yazidis Benefit from Kurdish Gains in Northeast Syria, „Al-Monitor: The Pulse of the Middle East" 18.10.2013, http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2013/10/syria-yazidi-minorities-kurds.html.

Young prince in a hurry, „The Economist" 9.01.2016, https://www.economist.com/news/briefing/21685467-muhammad-bin-salman-gambles-intervention-abroad-and-radical-economic-change-home.

Zaman A., *Syrian Kurds Courting Turkmens*, „Al-Monitor" 6.02.2014, http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2014/02/kurds-turkmen-alliance-syria-security-al-qaeda.html.

Ziadeh R., *Min mudżtamaa madani fi Suria* [Dla społeczeństwa obywatelskiego w Syrii], „Newsweek" 23.04.2001, https://www.achr.eu/kt9.htm.

Strony internetowe

Abd al-Salam A.Y., *Asbab kiam sawrat al-Rabiaa al-Arabi* [Przyczyny powstania rewolucji Arabskiej Wiosny], Democratic Arabic Centre, http://democraticac.de/?p=1393.

al-Abda M., *Mafhum al-umma* [Pojęcie narodu], http://www.islamtoday.net/nawafeth/artshow-40-3721.htm.

al-Abdallah A., *Al-Akalijat we at-tatajif we at-taura fi Surija* [Mniejszości, sektarianizacja, rewolucja w Syrii], https://www.alaraby.co.uk/opinion/2015/10/19/2-1-تايلق-أو-تطيف-في-تورث-أو-تايروس.

al-Abdallah A., *Alawijjin: rahletuhum ila Surija we rahletuhum minha!* [Alawici. Podróż do i z Syrii!], http://aljumhuriya.net/6638.

Abu Khalil A., *Nadim Al-Bitar*, http://angryarab.blogspot.com/2014/09/nadim-al-bitar.html.

Adnan al-Asad „al-radżul al-Aamal" Yusaf annhu „al-mutahakim al-hafi" [Adnan al-Asad „Biznesmen" czy „cichy zarządca rodziny"], https://www.eqtsad.net/news/article/16403.

Ai-durer as-sunija, nr 7/3326 [Sunnickie wartości], https://dorar.net/hadith?skeys=ب+نم+لد+هنيد+فاق+ولت%E2%80%8F&st=a&xclude=.

Akhmedkhodjaeva N., *Drought in Syria*, The Aleppo Project, July 2015, http://www.thealeppoproject.com/wp-content/uploads/2015/10/Drought-in-Syria-HD.pdf.

Albedaywi M., *Szajh Al-Azhar: mustalah „al-akalijat" jahmil fi tajatihi al-tamjiz we al-infisal* [Szejk Al-Azhar: Termin „mniejszość" prowadzi do dyskryminacji i separacji], https://www.youm7.com/story/2017/3/1/3125010/خيش-رەزألا-حلطصم-لاصفنالاو-زييمتلاەتايطىف-لمحي-تايلقألا.

Ali A., *Al-Hizam al-arabi fi Al-Dżazira as-Surija* [Pas arabski w Al-Dżazirze syryjskiej], 24.06.2015, http://www.rudaw.net/Library/Files/Uploaded%20Files/arabic/hizam_alarabi_rudaw.pdf.

Ali A., *Ahl ul-Sunna wa'l-Dżama'ah* [Ludzie tradycji i wspólnoty], http://www.islamist-movements.com/2659.

Ali A., *At-Taife „al'Ismailija" (asz-sziaa al-batinija) 12 milion szahs fi 25 baleden* [„Ismailici" sekta (szyici ezoteryczni) 12 milionów ludzi w 25 krajach], http://www.islamist-movements.com/13268.

Allison Ch., *Yazidis i. General*, Encyclopædia Iranica, http://www.iranicaonline.org/articles/yazidis-i-general-1.

Amjad Taha CNN: Iran tahawwyl as-sunna bi Surija ila akalijat [Wywiad CNN z Amjadem Tahą: Iran obraca sunnitów w Syrii w mniejszość], http://arabic.cnn.com/middleeast/2017/01/25/me-250117-syrians-deportation-ahwaz.

Anderson K., Hughes H. Karlidag M., Qabbani A., Seckman D., Trevithick M., *Diaspora and Disinvestment: Perspectives of Syrian Religious Minorities! March 2014*, https://pl.scribd.com/doc/215290329/Diaspora-and-Disinvestment-Perspectives-of-Syrian-Religious-Minorities.

Ar-Rais al-Asad jasder kararan dżumhorijan jakdi bi taszkil haj'at muhimeteha wadaa al-usis li hiwar watani [Prezydent al-Asad uchwala decyzję o powołaniu organu, który ma za zadanie tworzenia podstawy na rzecz dialogu narodowego], http://www.discover-syria.com/news/11494.

Armenian Patriarchal Exarchate of Damascus, http://www.gcatholic.org/dioceses/diocese/dama3.htm#3278.

The Assad Regime: Iran's Proxy in the Syrian Civil War, https://www.unitedagainstnucleariran.com/assad-syria.

Atef A., *Al-Jad al-hafija tabiat ad-dawr al-israili fi al-azma as-surija* [Niewidzialna ręka izraelskiej roli w kryzysie syryjskim], 24.05.2017, https://elbadil-pss.org/2017/05/24/دیل-اخلف-ةیبطع-ادلور-لإلئیسارإ-يف-يلیئ.

Average annual OPEC crude oil price from 1960 to 2017 (in U.S. dollars per barrel), https://www.statista.com/statistics/262858/change-in-opec-crude-oil-prices-since-1960.

Azzam A., *Al-Kaumijja al-arabija* [Naród arabski], http://www.moslim.se/maktaba/kotob/melal-qawmiyah-azzam.htm#بزح.

Azzam A., *Tarih munazamat al-mudżtamaa al-madani fi Suria* [Historia organizacji społeczeństwa obywatelskiego w Syrii], http://ayyamsyria.net/archives/121931.

Baba H., *Dżaraid ahzab al-dżabha al-watanija at-takadumija, sahafat „kul we uszkur"* [Gazety Partii Narodowego Postępu w Syrii, prasa „Jedz i podziękuj"], http://hem.bredband.net/cdpps/a10.htm.

Baghdadi M., *Szaaban: Maszru Fitna taifija jastahdif Suria* [Szaaban. Projekt Fitna taifija zagraża Syrii], 27.03.2011, http://arabic.arabianbusiness.com/politics-economics/2011/mar/27/52162.

Barakat A., *Ihsaa aam 1962, esbabhu, ahdafuhu we nataijihu* [Spis ludności w 1962 roku. Przyczyny, cele i konsekwencje], https://anfarabic.com/akhr-l-khbr/hs-m-1962-sbbh-hdf-wnty-jh-31142.

Bashar al-Assad's inner circle, http://www.bbc.com/news/world-middle-east-13216195.

Bellamy A.J., *Mass Atrocities and Armed Conflict: Links, Distinctions, and Implications for the Responsibility to Prevent*, 2011, http://acme.highpoint.edu/~msetzler/IntlSec/IntlSecReads/Old_IntSecReads/GenocideStanley0211.30.pdf.

Bertelsmann Transformation Index 2006. Syria, https://www.bti-project.org/fileadmin/files/BTI/Downloads/Reports/2006/pdf/BTI_2006_Syria.pdf.

Benkorich N., *Hitler, the Arabs and the Jews*, http://www.booksandideas.net/Hitler-the-Arabs-and-theJews.html.

Blanford N., *A murder stirs Kurds in Syria*, 6.06.2005, https://www.csmonitor.com/2005/0616/p01s03-wome.html.

Casagrande G., *The Road to ar-Raqqah: Background on the Syrian Democratic Forces*, 2016, http://www.understandingwar.org/sites/default/files/The%20Road%20to%20ar-Raqqah%20ID.pdf.

Cunningham F., *Massacre Proves Turk, Washington Complicity in Syria Terror*, http://www.strategic-culture.org/news/2015/12/03/massacre-proves-turk-washington-complicity-in-syria-terror.html.

The Damascus Declaration: Can it offer a gateway for change in Syria?, 23.11.2005, https://cihrs.org/the-damascus-declaration-can-it-offer-a-gateway-for-change-in-syria/?lang=en.

Daesz tafrud silsila min al'ihkam ala al-masyhijjn fi Surija [Daesz wydaje przepisy dotyczące chrześcijan], http://www.masr11.com/article/70637.

Daguerre V., al-Ghazali N., *Al-Ladżiun al-irakijun fi Suria* [Irakijscy uchodźcy w Syrii], http://www.achr.eu/art248.htm.

Daguerre V., Eid A.R. et al., *Democracy and Human Rights in Syria*, Malakoff 2002, http://www.achr.eu/kt.syen.htm.

Dana N., *Druze identity and religion – Tradition and apostasy*, http://app.shaanan.ac.il/shnaton/15/14.pdf.

Darke D., Leutheuser R., *Who, What, Why: Who are the Yazidis?*, BBC 8.08.2014, http://www.bbc.com/news/blogs-magazine-monitor-28686607.

Darke D., *Syria 2010*, https://books.google.pl/books?id=jv2jHT_GRe0C&pg=PA57&lpg=PA57&dq=the+first+bank+in+Syria+with+foreign+capital&source=bl&ots=GjPdJ-eXMr&sig=2sjNQZA5iNihIXoCzpuZl81sF-g&hl=pl&sa=X&ved=0ahUKEwju_-Dpx8PZAhWIYlAKHeipDfsQ6AEIXjAH#v=onepage&q=the%20first%20bank%20in%20Syria%20with%20foreign%20capital&f=false.

Dead Syrian cleric 'was tortured', „BBC News" 2.06.2005, http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/4604045.stm.

Demographics: Population growth rate Syria, https://www.indexmundi.com/g/g.aspx?c=sy&v=24.

Devon Signs Production Sharing Agreement in Syria, 2.06.2003, https://www.rigzone.com/news/oil_gas/a/6837/devon_signs_production_sharing_agreement_in_syria.

Diab Esaq R.A., *Religion and the law in Syria*, https://www.acihl.org/articles.htm?article_id=26.

Drwish S.M., *After approving constitution, what's next for Syria's Kurds?*, http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2016/07/north-syria-rojava-kurdish-federation-constitution.html.

Dublin International Petroleum Signs Syrian PSA, 28.05.2003, https://www.rigzone.com/news/oil_gas/a/6794/dublin_international_petroleum_signs_syrian_psa.

Dulles John Foster (1888–1959), http://bioguide.congress.gov/scripts/biodisplay.pl?index=D000522.

Dziekan M.M., *Klasyczny islam. Powstanie i doktryna*, http://www.opoka.org.pl/biblioteka/I/IR/klasyczny_islam.html.

Dżihadyści zaatakowali o świcie. Uprowadzili chrześcijan z asyryjskiej wioski, 24.02.2015, http://www.tvn24.pl/wiadomosci-ze-swiata,2/wojna-w-syrii-dzihadysci-panstwa-islamskiego-porwali-chrzescijan,518206.html.

Eid al'umm fi Surija atla rasmija [Dzień Matki w Syrii], Syryjska agencja prasowa SANA, http://qenshrin.com/details.php?id=11431#.WTKJn7hHM6F.

The Eparchy of Damascus (Syria) of the Patriarchal Armenian Catholic church, http://www.armeniancatholic.org/inside.php?lang=en&page_id=313.

Ershid F., *Al-Druz jawadżihune hatar itisaa as-siraa fi Suria* [Konfrontacja druzów z rozszerzającym się niebezpieczeństwem konfliktu w Syrii], 20.06.2015, http://www.bbc.com/arabic/middleeast/2015/06/150620_syria_druze_under_threat.

The EU and the crisis in Syria, European External Action Service, Bruksela 16.04.2018, https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-Homepage/22664/eu-and-crisis-syria_en.

EU response to the Arab Spring: new package of support for North Africa and Middle East, Brussels, 27.09.2011, http://europa.eu/rapid/press-release_IP-11-1083_en.htm?locale=en.

Fadel Z., *Homs: al-Wa'ar Auarter Evacuated - Terrorist Vultures Leave for Northern Rural Idlib*; SAA Smashes al-Qaeda Attack in Jawbar; Liberates New Areas Around Palmyra, https://syrianperspective.com/2017/03/homs-al-waar-quarter-evacuated-terrorist-vultures-leave-for-northern-rural-aleppo-saa-smashes-alqaeda-attack-in-jawbar-liberates-new-areas-around-palmyra.html.

Fahmy O., *Sunni clerics call for jihad against Syria's Assad, allies*, Reuters 13.06.2013, https://www.reuters.com/article/us-syria-crisis-sunnis-jihad/sunni-clerics-call-for-jihad-against-syrias-assad-allies-idUSBRE95C16U20130613.

Fahras al-marasim i al-kawanin [Spis dekretów i prawa], http://www.damascusbar.org/arabic/Lib_structure2.htm.

Fazlhashemi M., *Reforming Islam*. *Islam's path to modernisty*, https://en.qantara.de/content/reforming-islam-islams-path-to-modernity.

Fulton W., *How Deeply is Iran Enmeshed in Syria?*, United States Institute of Peace 6.05.2013, http://iranprimer.usip.org/blog/2013/may/06/how-deeply-iran-enmeshed-syriaa.

al-Ghadawi A., *Hafaja ailat Al-Asad* [Tajemnice rodziny Al-Asada], https://www.alarabiya.net/views/2012/09/27/240497.html.

Ghadry F., *From Hama to Hamas: Syria's Islamist Policies*, Jewish Policy Center, https://www.jewishpolicycenter.org/2009/02/28/from-hama-to-hamas-syrias-islamist-policies.

Ghurab M., *Al-Ahdaf al-amarikija min al-wudżud al-askari ad-daim fi Suria* [Amerykańskie cele stałej wojskowej obecności w Syrii], 18.01.2018, http://theinternational.club/news/1286/18-1-2018/اهداف-امريكيا-من-وجود-عسكري-في-سوريا-ادلب-مئ.

Girgies N., *Suria beine tasir at-taszri'at ad-dinija we al-wad'ija* [Syria między wpływem prawodawstwa religijnego i pozytywnego], http://harmoon.org/archives/3195#_ftnref25.

Glenn C., *Timeline: US Policy on ISIS*, Wilson Center, https://www.wilsoncenter.org/article/timeline-us-policy-isis.

Guide to the Syrian opposition, 17.102013, http://www.bbc.com/news/world-middle-east-15798218.

Habib K., *Al-Akalijat fi al-mansur al-islami* [Mniejszości z perspektywy islamu], http://www.themwl.org/web/sites/default/files/akalyat_1.pdf.

Hal taalam anne as-Saudija arsala kuwat ila Lubnan fi am 1976? [Czy wiesz, że Arabia Saudyjska wysłała siły do Libanu w 1976 r.?], http://www.arabic-military.com/t102926-topic.

Halaby J., *Activists: Syrian rebels take Christian village*, 8.09.2013, http://dailystar.com.lb/News/Middle-East/2013/Sep-08/230467-activists-syrian-rebels-take-christian-village.ashx#axzz2e3LuqrzW.

Al-Haraka al-hizbija al-kurdije fi Suria [Kurdyjski ruch partyjny w Syrii], https://www.enabbaladi.net/archives/145121.

Al-Haras al-Dżamhuri as-Suri [Syryjska Gwardia Republikańska], https://www.marefa.org/الحرس_الجمهوري_السوري.

Al-Harb al-ahlija fi Lubnan [Wojna domowa w Libanie], http://www.moqatel.com/openshare/Behoth/Siasia21/HarbLebnan/sec192.htm.

Al-Harb fi Suria fateket „bi aksar min 76 elf szahs" fi 2014 [Wojna w Syrii zabiła „ponad 76 tysięcy osób" w 2014 r.], http://www.bbc.com/arabic/middleeast/2015/01/150101_syria_more_than_76000_killed.

Hatoum L., *Interview with Former Syrian Vice President Abdul Halim Khaddam*, 5.10.2016, http://newsweekme.com/exclusive-interview-former-syrian-vice-president-abdul-halim-khaddam.

The History of Armenians in Syria, http://www.syrianarmenianrelieffund.org/about/histor.

His Holiness Aram I, Catholicos, http://westernprelacy.org/his-holiness-aram-i-catholicos.

Houla eyewitness: 'They had no mercy', BBC, 28.05.2012, http://www.bbc.com/news/world-middle-east-18240460.

Huber M.M., *Legitimacy and Hafez al-Asad*, June 1992, http://www.dtic.mil/dtic/tr/fulltext/u2/a256213.pdf.

Hunen H., *Hal arafa al-muslimun hakikat al-alawija al-nusajrija* [Czy muzułmanie znają rzeczywistość alawitów?], http://www.saharamedias.net/ةقيقح-نوملسملا-فرع-له-ةيولعلا-ةيريصنلا؟_a16773.html.

Idarat al-Muhabarat al-Dżawwija – al-ziraa al-darb li Al-Asad [Dyrektoriat Wywiadu Powietrznego – prawa ręka Al-Asada], 28.07.2017, http://www.torancenter.org/2017/07/28/بارضلا-عارذلا-ةيوجلا-تاراباخملا-ةرادإ.

Idlib Druze agree to forced conversion, destroyed shrines under Nusra rule, 17.03.2015, http://syriadirect.org/news/idlib-druze-agree-to-forced-conversion-destroyed-shrines-under-nusra-rule.

al-Imam M.S., *Azar we bihar ad-dam .. madżzarat Dżisr asz-Szughur* [Marzec i morze krwi. Masakra w Dżisr Asz-Szughur], http://www.asharqalarabi.org.uk/راح-بو-راذ-روغشلا-رسج-ةرزجم--(37-ةقلحلا)---مدلا_ad-id!414664.ks#.WwSIcIouDIV.

Isa H., *Barmadżat al-idtihad did al-akrad fi Surija II* [Programowe prześladowania Kurdów w Syrii II],, http://www.gilgamish.org/printarticle.php?id=25204.

Isa H., *Dirasa taryhija barmadżet al-idtihad dyd al-Akrad fi Surija* [Studium na temat programowych prześladowań Kurdów w Syrii], http://www.gilgamish.org/printarticle.php?id=25204.

Islamic State gunmen kidnap scores of Christians in Syrian town, 7.08.2015, http://www.theguardian.com/world/2015/aug/07/islamic-state-gunmen-kidnap-scores-of-christians-in-syrian-town.

Jak wojna w Syrii zmieniła gospodarkę kraju, 28.08.2013, http://forsal.pl/artykuly/727901,wojna-w-syrii-gospodarka-syrii.html.

Jakubiak M., *Interpelacja nr 8957 do ministra spraw zagranicznych w sprawie stosowania zakazu wjazdu oraz zatrzymań dziennikarzy na terenie Turcji*, http://www.sejm.gov.pl/Sejm8.nsf/InterpelacjaTresc.xsp?key=34CFEDFD.

Jamsheer H.A., *Doktryny administracji USA w systemie bezpieczeństwa państwa okresu „zimnej wojny": wybrane zagadnienia*, http://dlibra.bg.ajd.czest.pl:8080/Content/1761/34.pdf.

Janahi A., *Asbab sawrat al-Rabiaa al-Arabi we hasaisiha we haritat al-tarik al-matluba* [Przyczyny Arabskiej Wiosny, jej charakterystyka oraz drogowskazy na przyszłość], https://www.arabrenewal.info/2010-06-11-14-13-03/60001-أسباب-ثورات-العربية-وخصائصها-واطراف-الطريق-المطلوبة.html.

Jaro A., *An Madi al-masyhijjn we mustakbalihim fi zul al-intifada al-Surija* [Przeszłość i przyszłość chrześcijan w świetle syryjskiej wojny domowej], http://www.aramaic-dem.org/Arabic/Seyassah/39.htm.

Jewish Refugees from Arab Countries, http://www.jewishvirtuallibrary.org/jewish-refugees-from-arab-countries.

al-Jusef A., *Hakaik an al-hizam al-arabi fi Kurdistan-Suria* [Fakty o pasie arabskim w Kurdystanie – Syria], http://www.welateme.net/erebi/modules.php?name=News&file=print&sid=4087.

Jusef S.J., *Al-Ahzab as-Surija we mas'alat al-akalijat* [Partie syryjskie a kwestia mniejszości], http://elaphjournal.com/Web/opinion/2010/12/616903.html.

Kader H.A., *Ideology*, http://www.ssnp.com/new/ssnp/en/ssnp.htm#THE%20BASIC%20PRINCIPLES.

Kakakhel N., *The Rise of Muslim Umma at Makkah and Its Integration*, http://www.qurtuba.edu.pk/thedialogue/The%20Dialogue/1_1/02--The%20Rise%20of%20Umma%20and%20Intergration.pdf.

Al-Kaumijja al-arabija [Panarabizm], http://www.saaid.net/feraq/mthahb/45.htm.

Al-Kaumijja al-arabija [Nacjonalizm arabski], tahrir A. Sabri, http://www.masralarabia.com/مفاهيم-673561-القومية-العربية-وجذور-الأنظمة-التاريخية-المسببة-للتقسيم.

Al-Kaumijja al-arabija .. dżuzur al-nasz'a wa ittidżahat al-mustakbal [Arabski nacjonalizm. Korzenie wychowania i przyszłe trendy], http://www.masralarabia.com/مفاهيم-673561-القومية-العربية-جذور-الأنظمة-التاريخية-المسببة-للتقسيم.

al-Kataa M., *Azar bejne Kamiszlo we ahdas Al-Kamiszli* [Marzec między powstaniem w Kamiszlo a wydarzeniami w Kamiszli], http://www.m.ahewar.org/s.asp?aid=349534&r=0.

Khatib H., *Assad and the rise of ISIS*, 10.03.2017, http://www.orient-news.net/en/news_show/133225/Assad-and-the-rise-of-ISIS.

Kijadi baasi jakszif: Hafiz al-Asad isztera wela al-askar we kane adim al-szahsija [Wysoki urzędnik basitowski ujawnia. Hafiz al-Asad kupował lojalność wojskowych i nie miał osobowości], http://orient-news.net/ar/news_show/84497/0/يث-ع-ب-ي-اي-ق-ة-ي-ص-خ-ش-ل-ا-م-ي-د-ع-ن-ا-ك-و-ر-ك-س-ع-ل-ا-ء-ا-ل-و-ى-ر-ت-ش-ا-د-س-أ-ل-ا-ظ-ف-ا-ح-ف-ش-ك-ي.

Koleka B., *Albanian court jails nine for recruiting fighters for Syria*, http://www.reuters.com/article/us-mideast-crisis-syria-albania-idUSKCN0XU2AB.

Kołakowski L., *Totalitaryzm i zalety kłamstwa*, http://aneks.kulturaliberalna.pl/wp-content/uploads/2016/02/36-kolakowski-With-Watermark.pdf.

Kura al-Turkuman fi Surija [Wioski Turkmenów w Syrii], http://suriye-turkmen.ahlamountada.com/f28-montada.

The Kurdish population, Kurdish Institute in Paris, http://www.institutkurde.org/en/info/the-kurdish-population-1232551004.

Kurdish unrest erupts in Syria, „BBC News" 6.06.2005, http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/4612993.stm.

Kuwat Al-Asad tuhadżim al-mussalin dahil al-masadżid! [Siły Asada atakują wiernych w meczetach!], https://www.assakina.com/news/news2/9368.html.

League of Nations Chronology, The United Nations Office At Geneva, http://www.unog.ch/80256EDD006B8954/(httpAssets)/3DA94AAFEB9E8E76C1256F340047BB52/$file/sdn_chronology.pdf.

Lebanon, *The World Factbook*, https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/le.html.

Macaulay M., *Syria: LRWC troubled by sentencing of Beirut-Damascus Declaration signatories*, Lawyers Rights Watch Canada, https://www.lrwc.org/syria-lrwc-troubled-by-sentencing-of-beirut-damascus-declaration-signatories.

Mackey R., *Syria's Ruling Alawite Sect*, https://thelede.blogs.nytimes.com/2011/06/14/syrias-ruling-alawite-sect/?_r=1.

Al-Madhab al-szafei: al-wasatija bajn ahel al-hadis we ahel ar-rai [Szkoła szaficka: umiarkowanie pomiędzy hadisem a racjonalnością], http://www.islamist-movements.com/4920.

Ma la tarifuhu an al Al-Asad: Rifat al-Asad [To, czego nie wiesz o rodzinie Al-Asada: Rifat al-Asad], http://www.souriyati.com/2015/09/02/19806.html.

al-Maleh H., *Al-Dżarima wa al-Ikab* [Zbrodnia i kara], Centrum Studiów Teoretycznych i Praw Obywatelskich w Damaszku, http://www.mokarabat.com/s6933.htm.

Al-Madżlis al-ala li kijadat as-Sawra as-Surija [Najwyższa Rada ds. Przywództwa Rewolucji Syryjskiej], http://carnegie-mec.org/syriaincrisis/?fa=50820.

Al-Madżlis al-Watani al-Kurdi fi Suria [Kurdyjska Rada Narodowa w Syrii], Carnegie Middle East Center, http://carnegie-mec.org/syriaincrisis/?fa=48504.

Al-Madżlis al-Islami as-Suri [Syryjska Rada Islamska], http://sy-sic.com/?page_id=9.

Massacre of Hama (February 1982) Genocide and A crime against Humanity, https://web.archive.org/web/20130522172157/http://www.shrc.org/data/aspx/d5/2535.aspx.

Mawakif duwalija szadida al-lahdża izaa madżzarat Hama [Ostre międzynarodowe stanowisko wobec masakry w Hamie], https://www.lebanese-forces.com/2011/07/31/157840.

Memis S., *Syrian Armenians During the Last Decades of the Nineteenth and the First Quarter of the Twentieth Centuries*, https://etd.lib.metu.edu.tr/upload/12609106/index.pdf.

Men hum al-Turkuman fi Surija [Kim są Turkmeni w Syrii?], http://www.bbc.com/arabic/worldnews/2015/11/151124_turkmen_in_syria.

Meyer H., *Syria Opposition rejects Russian draft of new Constitution*, 25.01.2017, https://www.bloomberg.com/politics/articles/2017-01-25/syria-opposition-rejects-russian-draft-of-new-constitution.

Al-Muatamar al-Kutri al-aszer we nataidżihi [X Konferencja Regionalna i jej wyniki], http://www.baath-party.org/index.php?option=com_content&view=article&id=4310:4310&catid=81&Itemid=119&lang=ar.

Mudżahid A., *Kissat al-wahda bejne Suria we Masr: Al-dżajsz as-suri istendżede bi „Naser we" bi awn Allah 99% min szaabiha ihtaruhu lil riasa* [Historia jedność między Egiptem a Syrią. Armia syryjska zaapelowała do „Nasera" oraz 99% jej mieszkańców z pomocą Boga, wybranym na prezydenta], http://lite.almasryalyoum.com/extra/94720.

The Muslim Brotherhood in Syria, Carnegie Middle East Center 1.02.2012, http://carnegie-mec.org/diwan/48370?lang=en.

Mustafa T., *At-Taghjir ad-dimoghrafi fi Suria (1970–2017): al-muhatat we al-adewat* [Zmiany demograficzne w Syrii (1970–2017). Plany i narzędzia], Damaszek 6.04.2017, https://www.baladi-news.com/ar/news/details/17820ال_ريـيغـتـ_تاودألاو_ططخملا_1970_2017_ايروس_يف_يفارغميدلا.

Nasr W., *Limaza jahmyl al-masihijjn as-sylah fi Surija: szahadat kajd majdani* [Dlaczego chrześcijanie chwytają za broń w Syrii. Świadectwo dowódcy polowego], http://www.france24.com/ar/20131009-صمح-ايروس-ياداو-يـنـطـولا-عافـدلا-ىـراصـنـلا-يداولا-دوسأ-نـصـحـلا-ةعلق-نـويـحـيـسـم.

Nieświadomość zbiorowa wg Junga, https://zenforest.wordpress.com/2010/01/11/nieswiadomosc-zbiorowa-wg-junga.

No One's Left. Summary Executions by Syrian Forces in al-Bayda and Baniyas, Human Rights Watch, https://www.hrw.org/report/2013/09/13/no-ones-left/summary-executions-syrian-forces-al-bayda-and-baniyas#page.

Nur al-Haq, *We ma min dabba fi al-ard we la tajr jatir bidżanahajhe illa ummamon amsalekum* [Nie ma zwierząt na ziemi ani ptaków latających na skrzydłach, które by nie tworzyły społeczności podobnych do waszych], http://www.quran-m.com/quran/article/2899/امو-نم-ةبادـ-فيـ-ضرألاـ-الوـ-ئاطـ-ريـ-بجانحـ-هيحاـ-الـ-مماـ-مكلاثم.

O'Bagy E., *Middle East Security Report 4. Syria's Political Opposition*, The Institute for the Study of War, Washington, April 2012, http://www.understandingwar.org/sites/default/files/Syrias_Political_Opposition.pdf.

O'Bagy E., *Syria's Political Struggle: Spring 2012*, „Backgrounder" Spring 2012, http://www.understandingwar.org/sites/default/files/Backgrounder_SyriasPoliticalStruggle_Spring2012.pdf.

O'Hanlon M.E., *Deconstructing Syria: A new strategy for America's most hopeless war*, Brookings, 30.06.2015, https://www.brookings.edu/blog/order-from-chaos/2015/06/30/deconstructing-syria-a-new-strategy-for-americas-most-hopeless-war.

Omar A., *Haule mafhum al-umma fi karn: nakid tarakumi mukaerin* [Wokół pojęcia narodu. Analiza porównawcza], http://www.hadaracenter.com/pdfs/%20لوح%20مهوفم%20ةماـ%203_1.pdf.

Pashayan A., *Problems of the Armenians of Syria: the Armenian Community of Damascus*, http://www.noravank.am/eng/issues/detail.php?ELEMENT_ID=3702.

Pearson A., *Syria conflict: What do the US, Russia, Turkey and Iran want?*, „Deutsche Welle" 21.12.2017, http://www.dw.com/en/syria-conflict-what-do-the-us-russia-turkey-and-iran-want/a-41211604.

Persecution and Discrimination against Kurdish Citizens in Syria, http://lib.ohchr.org/HRBodies/UPR/_layouts/15/WopiFrame.aspx?sourcedoc=/HRBodies/UPR/Documents/session12/SY/KIS-KurdsinSyria-eng.pdf&action=default&DefaultItemOpen=1.

Pierini M., *The European Union's Concerns about Syria*, Carnegie, http://carnegieeurope.eu/2014/06/09/european-union-s-concerns-about-syria-pub-55851.

Popular Protest in North Africa and the Middle East (VI): The Syrian People's Slow-motion Revolution Middle East/North Africa, Report No. 108, 6 July 2011, http://old.crisisgroup.org/_/media/Files/Middle%20East%20North%20Africa/Iraq%20Syria%20Lebanon/Syria/108-%20Popular%20Protest%20in%20North%20Africa%20and%20the%20Middle%20East%20VI%20-%20The%20Syrian%20Peoples%20Slow-motion%20Revolution.pdf.

Qaysun I., *Al-Masar as-sijasi li as-sawra as-surija minzu tasis Al-Madżlis al-Watani as-Suri wusulan li mufawadat gnif* [Polityczna droga rewolucji syryjskiej od powołania Syryjskiej Rady Narodowej do negocjacji genewskich], http://www.torancenter.org/2017/07/25/سأت-ذنم-ةيروسلاـ-ةروثلل-يسايسلاـ-راسملا.

Radcliffe-Brown A.R., *O pojęciu funkcji w naukach społecznych*, https://filspol.files.wordpress.com/2011/10/a-r-radcliffe-brown-o-pojeciu-funkcji-w-naukach-spolecznych.pdf.

Rajab A., *7 malumat an Turkuman Surija warakat Erdogan as-sijasija* [7 informacji o Turkmenach syryjskich. Polityczna karta przetargowa Erdogana], http://www.vetogate.com/1920277.

Rebels retake Christian town of Maaloula, http://www.dailystar.com.lb/News/Middle-East/2013/Dec-03/239723-rebels-retake-christian-town-of-maaloula.ashx#axzz2lzqzan13.

Referral of Syria to International Criminal Court Fails as Negative Votes Prevent Security Council from Adopting Draft Resolution, 22.05.2014, https://www.un.org/press/en/2014/sc11407.doc.htm.

Regional Refugee & Resilience. Plan 2015–2016 in Response to the Syria Crisis. Regional Strategic Overview, http://www.3rpsyriacrisis.org/wp-content/uploads/2015/01/3RP-Report-Overview.pdf.

Remembering the Greek refugees in Aleppo by helping the Syrian refugees in Athens, https://damomac.wordpress.com/2014/11/25/remembering-the-greek-refugees-in-aleppo-by-helping-the-syrian-refugees-in-athens.

Riecz na priedwybornomsobranii izbiratielej Stalinskogo izbiratielnogo okruga goroda Moskwy 9 fiewrala 1946 goda, I.W. Stalin, https://www.marxists.org/russkij/stalin/t16/t16_01.htm.

Risalat al-muaaryd Mamun al-Homsi ila al-taifa al-alawija [List opozycjonisty Mamuna al-Homsiego do sekty alawickiej], https://www.youtube.com/watch?v=CBfFs74zIFg.

Roberson R., *The Eastern Catholic Churches 2010*, http://www.cnewa.org/source-images/Roberson-eastcath-statistics/eastcatholic-stat10.pdf.

Rohland P., *Druze*, http://www.everyculture.com/multi/Bu-Dr/Druze.html.

Rosjanie proponują Kurdom autonomię. Syryjska opozycja odrzuca projekt, TVN24.pl, 26.01.2017, https://www.tvn24.pl/wiadomosci-ze-swiata,2/syria-opozycja-odrzucila-rosyjski-projekt-konstytucji,710277.html.

Rozin A., *Sotrudniczestwo Sirii i SSSR w wojenno-morskoj obłasti*, *Czast 1*, http://alerozin.narod.ru/Syria57.htm.

Ruaje sijasija mutakamila li at-tahawwil ad-dimokrati fi Suria [Pełna wizja polityczna na rzecz zmian demokratycznych w Syrii], 19.08.2013, https://www.zamanalwsl.net/news/article/40432.

Saadedin A., *Ichwan al-Muslimun fi Suria 1977–1983* [Bractwo Muzułmańskie w Syrii w latach 1977–1983], http://www.ikhwanwiki.com/index.php?title=رزاجملا_تاونس_المرعبة&oldid=675597#.D8.B9.D8.A7.D8.B4.D8.B1.D8.A7_:_.D8.AE.D8.B7.D8.A7.D8.A8_.D8.B1.D9.81.D8.B9.D8.AA_.D8.A3.D8.B3.D8.AF.D9.81.D9.8A_.

D8.A7.D9.84.D9.85.D8.A4.D8.AA.D9.85.D8.B1_.D8.A7.D9.84.D9.82.D8.B7.D8.B1.D9.8A.

Sa'ada A., *Mefhum Antun Sa'ada li al-uruba* [Pojęcie arabizmu według Antuna Sa'ady], http://ssnp.ahlamontada.com/t2-topic.

Sahafat al-ahzab – Usbat al-Amal al-Kaumi [Prasa partyjna – Liga Akcji Narodowej], http://esyria.sy/ecal/article/قفاحص-بازحألا-ةبصع-لمعلا-يمومقلا.

Sayf N., *Baad 57 aman min mani naszryha: 181 wesika syrijja bi awrak Abdulnaser al-szahsija an asrar al-wahda al-Masrija as-Surija* [Po 57 latach od zabraniania publikacji: 181 dokumentów tajnych z notatek osobistych Abdula Nasera dotyczących tajemnicy połączenia Egiptu i Syrii], http://arabi.ahram.org.eg/News/75901.aspx.

as-Sayid M.M., *Al-Ruaja al-israilija li mustakbal al-azma fi Suria* [Izraelska wizja przyszłości kryzysu syryjskiego], 19.03.2014, https://middle-east-online.com/ةيؤرلا-ةمزألا-تايمانيد-عم-اهلعافت-ةعيبطو-ةيروسلا-ةمزألا-لبقتسملا-ةيليئارسإلا.

Security Council Fails to Adopt Draft Resolution Condemning Syria's Crackdown on Anti-Government Protestors, Owing to Veto by Russian Federation, China, 4.10.2011, https://www.un.org/press/en/2011/sc10403.doc.htm.

Security Council Fails to Adopt Draft Resolution on Syria as Russian Federation, China Veto Text Supporting Arab League's Proposed Peace Plan, 4.02.2012, https://www.un.org/press/en/2012/sc10536.doc.htm.

Security Council Fails to Adopt Draft Resolution on Syria That Would Have Threatened Sanctions, Due to Negative Votes of China, Russian Federation, 19.07.2012, https://www.un.org/press/en/2012/sc10714.doc.htm.

Sermini M.Y., *Fatwa Ibn Tajmijja, szajh al-Islam we al-syraa fi Surija* [Fatwa Ibn Tajmijja, Szejka Islamu, i konflikt w Syrii], http://www.arabtimes.com/portal/article_display.cfm?ArticleID=22520.

al-Shabib K., *At-Taife we at-taifija* [Sekta i sektarianizm], http://www.umalhamam.net/?act=artc&id=1790.

Shaho K., *Al-Hidżra fi Surija: Hidżret sukan Al-Hasaka ila muhafazat Dimaszk* [Migracja w Syrii. Migracja mieszkańców Al-Hasaka do muhafazatu Damaszek], http://www.alwaref.org/arabic/2009-02-26-01-59-34/99--2.

Shammas L., *Hark masadżid we hadim hara bi kamiliha .. Kudsija tudemmir fi mutasaf „hidna"* [Palenie meczetów i całkowite wyburzenie dzielnicy. Kadsijja zniszczona w połowie „rozejmu"], 6.10.2012, https://www.zamanalwsl.net/news/article/31153.

al-Sheik M.H., *Ka'imet bi'tawarih al-faszal al-arabi fi al-wahda* [Lista historycznych dat porażki zjednoczenia arabskiego], http://raseef22.com/politics/2017/03/08/قمئاق-ةدحولا-يفيبرعلا-لشفلا-خيراوتب.

SherlockR.,*Turkey'aidedIslamistfighters'inattackonSyriantown*,14.04.2014,http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/turkey/10765696/Turkey-aided-Islamist-fighters-in-attack-on-Syrian-town.html.

al-Shiyuh M., *Asbab indilaa sawrat Al-Rabiaa al-Arabi* [Przyczyny wybuchu rewolucji Arabskiej Wiosny], http://middle-east-online.com/?id=146507.

SHRC joins „Damascus Declaration", The Syrian Human Rights Committee, http://www.shrc.org/en/?p=20217.

Sinjab L., *Syria conflict: from peaceful protest to civil war*, „BBC News" 15.03.2013, http://www.bbc.com/news/world-middle-east-21797661.

Slackman M., *Syrian Troops Open Fire on Protesters in Several Cities*, "The New York Times" 26.03.2011, https://www.nytimes.com/2011/03/26/world/middleeast/26syria.html.

Slim R., *Meet Syria's Opposition*, 2.11.2011, http://foreignpolicy.com/2011/11/02/meet-syrias-opposition.

Sowietsko-sirijskije otnoszenija i formirowanije bliżniewostocznoj riegionalnoj sriedy, http://moyuniver.net/sovetsko-sirijskie-otnosheniya-i-formirovanie-blizhnevostochnoj-regionalnoj-sredy.

Struktura organizacyjna Partii Socjalistycznego Odrodzenia Arabskiego, http://www.baath-party.org/index.php?option=com_content&view=article&id=10:10&catid=8&Itemid=283&lang=ar.

Sunnici i szyici. Bliskowschodnia układanka, która wstrząsa Irakiem, TVN24.pl, 13.06.2014, https://www.tvn24.pl/wiadomosci-ze-swiata,2/sunnici-i-szyici-bliskowschodnia-ukladanka-ktora-wstrzasa-irakiem,439314.html.

Suria: szahsijat muarada taakid muatamaran fi Istanbul „li al-inkaz al-watani" [Syria. Osobistości opozycyjne zwołują konferencję w Stambule „na rzecz Ocalenia Narodowego"], http://www.bbc.com/arabic/middleeast/2011/07/110716_syria_protests_friday.

Suria: 89,4 bi al-mija min al-muszarikin fi al-istifta wafaku ala al-distor [Syria: 89,4% spośród uczestniczących w referendum opowiedziało się za konstytucją], BBC, 27.02.2012, http://www.bbc.com/arabic/middleeast/2012/02/120227_syria_const_voting_results.

Sylwecki R., *Kim są izraelscy druzowie?*, http://izrael.org.il/fotoreportae/4454-kim-sa-izraelscy-druzowie.html.

Syria, https://www.state.gov/documents/organization/171745.pdf.

Syria, [w:] *The World Factbook*, https://www.cia.gov/library/publications/resources/the-world-factbook/geos/sy.html.

Syria – Corruption and Government Transparency, https://www.globalsecurity.org/military/world/syria/corruption.htm.

Syria crisis: Nuns freed by rebels arrive in Damascus, http://www.bbc.com/news/world-middle-east-26510202.

Syria, Freedom in the World 2008, https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2008/syria.

Syria: Gang Attacks Peaceful Demonstrators; Police Look On, Human Rights Watch, 3.02.2011, https://www.hrw.org/news/2011/02/03/syria-gang-attacks-peaceful-demonstrators-police-look.

Syria's 'graffiti boy' recalls start of deadly conflict, 14.03.2018, https://www.aa.com.tr/en/life/syrias-graffiti-boy-recalls-start-of-deadly-conflict/1088949.

Syria: Harsh Sentences for Democratic Opposition, Human Right Watch, 30.10.2008, https://www.hrw.org/news/2008/10/30/syria-harsh-sentences-democratic-opposition.

Syria, July–December, 2010, International Religious Freedom Report, https://www.state.gov/j/drl/rls/irf/2010_5/168276.htm.

Syria: masowe porwanie w Homs. Dżihadyści uprowadzili dziesiątki chrześcijan, http://www.polskieradio.pl/5/3/Artykul/1486375,Syria-masowe-porwanie-w-Homs-Dzihadysci-uprowadzili-dziesiatki-chrzescijan.

Syria parliament election 90 days after new constitution, https://www.reuters.com/article/us-syria-election/syria-parliament-election-90-days-after-new-constitution-idUSTRE81E0N520120215.

Syria Regional Refugee Response UNHCR, http://data.unhcr.org/syrianrefugees/regional.php.

Syria Unemployment rate, http://www.theglobaleconomy.com/Syria/Unemployment_rate.

Syrian Arab Republic – Average consumer prices inflation rate, World Data Atlas, https://knoema.com/atlas/Syrian-Arab-Republic/Inflation-rate.

Syrian Arab Republic – Corruption perceptions index, World Data Atlas, https://knoema.com/atlas/Syrian-Arab-Republic/Corruption-perceptions-index.

Syrian Arab Republic – Gross domestic product per capita based on purchasing-power-parity in current proces, World Data Atlas, https://knoema.com/atlas/Syrian-Arab-Republic/GDP-per-capita-based-on-PPP.

Syrian Arab Republic – Gross domestic product per capita in current process, World Data Atlas, https://knoema.com/atlas/Syrian-Arab-Republic/GDP-per-capita.

Syrian Arab Republic – Number of mobile cellular subscriptions, World Data Atlas, https://knoema.com/atlas/Syrian-Arab-Republic/Number-of-mobile-cellular-subscriptions.

Syrian Arab Republic – Share of households with Internet, World Data Atlas, https://knoema.com/atlas/Syrian-Arab-Republic/Share-of-households-with-Internet.

Syrian Arab Republic – Share of the Internet users, World Data Atlas, https://knoema.com/atlas/Syrian-Arab-Republic/Share-of-the-Internet-users.

Syrian Arab Republic – Unemployment rate, World Data Atlas, https://knoema.com/atlas/Syrian-Arab-Republic/Unemployment-rate.

Syrian economy reforms accelerated, interv. M. al-Ibrahim, http://www.presidentassad.net/index.php?option=com_content&view=article&id=224:syrian-economy-reforms-accelerated&catid=86&Itemid=474.

Syrian Nation Council Objectives, http://www.syriancouncil.org/en/objectives.html.

Syrian Virtual University, https://svuonline.org.

Syria's graffiti boy' recalls start of deadly conflict, 14.03.2018, https://www.aa.com.tr/en/life/syrias-graffiti-boy-recalls-start-of-deadly-conflict/1088949.

„Szabiahat Al-Asad" tudemmir markad Chalid Ibn al-Walid wasat Suria [„Szabiahat Al-Asad" zniszczyła sanktuarium Chalida Ibn al-Walida w centrum Syrii], 22.07.2013, http://www.alwatan.com.sa/Politics/News_Detail.aspx?ArticleID=153896&CategoryID=1.

Szi'arat marhalat at-tasis fi as-sawra as-surija [Slogany w pierwszym etapie rewolucji syryjskiej], http://orient-news.net/ar/news_show/85891/0/سي-س-أتل-ا-ةلحرم-تاراعش-ي-ف-ةيروس-ل-ا-ةروث-ل-ا.

Taarraf aksar ala fusejfusa asz-szaab as-suri [Dowiedz się więcej o mozaice ludu syryjskiego], https://sycitizen.wordpress.com/2011/09/05/ءاس-في-س-ي-ف-ى-ل-ع-ر-ث-ك-أ-ف-ّر-ع-ت-ي-ر-وس-ل-ا-ب-ع-ش-ل-ا.

Al-Tafasil al-kamila „intifadet 12 azar" al-kurdija fi Suria [Szczegółowe informacje o kurdyjskim powstaniu 12 marca w Syrii], http://www.newscenter.news/ar/news/view/4567.html.

Al-Taghirih ad-dimughrafi fi Surija [Zmiany demograficzne w Syrii], http://nusuh.org/blog/45-ا-ل-ت-غ-ي-ر-ي-د-ل-ي-م-و-غ-ر-ا-ف-ي-ف-ي-ف-س-و-ر-ي-ة.html.

Al-Taifa al-durzije naszatuha we tarihuha we akidatuha [Społeczność druzów. Geneza, historia i wiara], http://www.islamist-movements.com/2664.

Tarif mustalah al-akalija [Definicja pojęcia mniejszości], http://www.assakina.com/politics/minorities/20618.html.

Tarih al-dżamaa, an-nasz'a we at-tarif [Historia ugrupowania, założenia i definicja], http://www.ikhwanwiki.com/index.php?title=ا-ل-إ-خ-و-ا-ن_ا-ل-م-س-ل-م-ي-ن.

Tarlan K., *From the Occupation of Iraq to „The Arab Spring": Gypsies in the Middle East*, http://www.middleeastgypsies.com/syrian-gypsies.html.

at-Tawashi I., *Ghadżar Surija* [Romowie syryjscy], http://www.newscenter.news/ar/news/view/14130.html.

Timeline: Syria's bloodiest days, BBC, 2.12.2013, http://www.bbc.com/news/world-middle-east-18255521.

Tortured' Kurdish cleric dies in Syria: party officials, Beirut, June 1 (AFP), https://www.institutkurde.org/en/info/tortured-kurdish-cleric-dies-in-syria-party-officials--1117633710.html.

The Treaty of Peace between the Allied and Associated Powers and Turkey Signed at Sévres August 10, 1920, https://wwi.lib.byu.edu/index.php/Section_I,_Articles_1_-_260.

Treaty of Peace with Turkey Signed at Lausanne, July 24, 1923, https://wwi.lib.byu.edu/index.php/Treaty_of_Lausanne.

Turkuman Surija [Turkmeni syryjscy], http://www.marefa.org/index.php/تركمان_سوريا.

University of Toledo College of Arts & Sciences Faculty Members, 2009–2010 Catalog, http://www.utoledo.edu/catalog/pdf/CollegeofArtsandSciences-1.pdf.

Varulkar H., *The Beirut-Damascus Declaration*, 12.07.2006, http://archive.frontpagemag.com/readArticle.aspx?ARTID=3612.

Welcome to Bank of Syria and Overseas, http://www.bso.com.sy/About.html.

What is the Peacock Angel?, http://www.yeziditruth.org/the_peacock_angel.

Wilkimson P., Smith-Spark L., *Bashar al-Assad: A ruler shaped by violence, indecision, say former insiders*, https://edition.cnn.com/2013/08/28/world/meast/syria-assad-profile/index.html.

Wimmen H., *Syria's Path from Civic Uprising to Civil War*, Carnegie Middle East Center 22.11.2016, http://carnegie-mec.org/2016/11/22/syria-s-path-from-civic-uprising-to-civil-war-pub-66171.

Wind E., Dahl O., *Syria's Agricultural Development. Current realities and historical roots*, https://lettres.unifr.ch/fileadmin/Documentation/Departements/Sciences_historiques/Histoire_des_societes_modernes_et_contemporaines/Images/Recherche/WIND_and_DAHI_Agriculture_Syria_Fribourg_.pdf.

World Directory of Minorities and Indigenous Peoples – Syria, Minority Rights Group International, October 2011, http://www.refworld.org/docid/4954ce5ac.html.

The World Factbook, https://www.cia.gov/library/publications/resources/the-world-factbook/geos/sy.html.

The 2013 World Watch List is Here, 5.06.2013, https://www.opendoorsusa.org/christian-persecution/stories/the-2013-world-watch-list-is-here.

The 2014 World Watch List is Here, 8.02.2014, https://www.opendoorsusa.org/christian-persecution/stories/2014-world-watch-list.

Yassin-Kassab R., *„Kuntu muhti'an dżidan" kuttab jatahaddasunen an Al-Rabiaa al--Arabi baade 5 sanawat* [„Byłem w wielkim błędzie". Publicyści opowiadają o Arabskiej Wiośnie po 5 latach],https://raseef22.com/politics/2016/01/25/تنك-لا-نع-نوثدحتي-باتتك-ًادج-ًائطخم.

Yazidi in Syria. Between acceptance and marginalization Kurdwatch Report 7, 31.12.2010, http://www.kurdwatch.org/?aid=1095&z=en.

Years of Fear. The Enforced Disappeared in Syria, red. R. Ziadeh, 2010, https://pl.scribd.com/document/40122318/Years-of-Fear-Forcibly-Disappeared-in-Syria.

Zayn ad-Din R., *Tafasil tunszar li al-marra al-ula fi zikra istiszhad awal dabit durzi munszak* [Szczegóły zostały po raz pierwszy opublikowane z okazji męczeństwa pierwszego oficera pochodzenia druzyjskiego, który zdezerterował], http://orient-news.net/ar/news_show/84338/0/ل-وأ-داه-شت-س-ا-ى-ر-ك-ذ-ي-ف-ى-ل-و-أ-ل-ا-ق-ر-م-ل-ل-ر-ش-ن-ت-ل-ي-ص-ا-ف-ت-ق-ش-ن-م-ي-ز-ر-د-ط-ب-ا-ض.

Al-Zawaj al-madani fi Suria fi zul al-karar 60 LR [Małżeństwo cywilne w Syrii w cieniu dekretu 60 LR], http://www.legal-agenda.com/article.php?id=315.

Indeks skrótów

ACSP	Arab Collective Security Pact (Arabski Pakt Bezpieczeństwa Zbiorowego)
AKP	Adalet ve Kalkınma Partisi (Partia Sprawiedliwości i Rozwoju)
AMAN	Agaf ha-Modi'in (Agencja Wywiadu Wojskowego Izraela)
CENTO	Central Treaty Organization (Organizacja Paktu Centralnego)
CIA	Central Intelligence Agency (Centralna Agencja Wywiadowcza)
CNPC	China National Petroleum Corporation
IBRD	The International Bank for Reconstruction and Development (Międzynarodowy Bank Odnowy i Rozwoju)
INA	Industry of Nafte
ISIS	Islamic State of Iraq and Sham (Islamskie Państwo w Iraku i Lewancie, arab. Ad-Daula al-Islamijja fi al-Irak we asz-Szam)
KC KPZR	Komitet Centralny Komunistycznej Partii Związku Radzieckiego
KRN	Kurdyjska Rada Narodowa
KRR	Krajowa Rada Rewolucji
LAN	Liga Akcji Narodowej
MEDO	Middle East Defence Organisation (Środkowo-Wschodnia Organizacja Obronna)
NATO	North Atlantic Treaty Organisation (Organizacja Traktatu Północnoatlantyckiego)
NEA	Bureau of Near Eastern, South Asian and African Affairs (Biuro ds. Bliskiego Wschodu, Azji Południowej i Afryki)
NRD	Niemiecka Republika Demokratyczna
NRF	Niemiecka Republika Federalna

NZ	Narody Zjednoczone
OIC	Organisation of Islamic Cooperation (Organizacja Współpracy Islamskiej)
ONZ	Organizacja Narodów Zjednoczonych
PKB	Produkt krajowy brutto
PKK	Partiya Karkerên Kurdistanê (Partia Pracujących Kurdystanu)
PYD	Partiya Yekîtiya Demokrat (Partia Unii Demokratycznej)
RFN	Republika Federalna Niemiec
SACME	Supreme Allied Command Middle East (Naczelne Sojusznicze Dowództwo Środkowego Wschodu)
SOMO	State Oil Marketing Organization (Państwowa Organizacja Handlu Ropą)
SRN	Syryjska Rada Narodowa
UE	Unia Europejska
UNDP	United Nations Development Programme (Program Narodów Zjednoczonych ds. Rozwoju)
UNESCO	United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (Organizacja Narodów Zjednoczonych ds. Oświaty, Nauki i Kultury)
UNICEF	United Nations Children's Fund (Fundusz Narodów Zjednoczonych na rzecz Dzieci)
ZRA	Zjednoczona Republika Arabska
ZSRR	Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich

Spis ilustracji, tabel i wykresów

Fotografia 1. Kopia regulaminu Partii Odrodzenia Arabskiego (Hizb al-Baas al-Arabi) opublikowanego w kwietniu 1947 roku 179

Fotografia 2. Deklaracja wzywająca do zjednoczenia, podpisana przez parlamentarzystów z Syrii i Egiptu w październiku 1957 roku..... 267

Fotografia 3. Graffiti w mieście Dara o treści „Kolej na ciebie, doktorze” 484

Mapa 1. Rozmieszczenie grup religijnych, mniejszości etnicznych i narodowych w Syrii 86

Mapa 2. Autonomiczny region Syrii – Rojava..... 106

Mapa 3. Kurdystan 152

Mapa 4. Rozmieszczenie terytorialne Turkmenów w Syrii 159

Mapa 5. Podział Syrii w okresie mandatu francuskiego w latach 20. XX wieku 391

Mapa 6. Najważniejsze militarne operacje rządowe w 2011 roku..... 486

Mapa 7. Syria z perspektywy podziału sektarianistycznego i etnicznego w 2011 roku..... 513

Tabela 1. Szacunkowe dane dotyczące liczebności mniejszości religijnych w Syrii z 1943, 1951 i 1985 roku (w liczbach bezwzględnych i procentach)..... 116

Tabela 2. Uchodźcy z Syrii w latach 2012–2014 w wybranych państwach..... 124

Tabela 3. Skład członków Przywództwa Narodowego w latach 1963–1970 310

Tabela 4. Sekretarze generalni Przywództwa Regionalnego w Syrii w latach 1963–2000 311

Tabela 5. Liczba zabitych w konflikcie syryjskim w latach 2011–2014 518

Wykres 1. Etniczny proces kształtowania narodu ... 68
Wykres 2. Cechy konstytuujące naród ... 68
Wykres 3. System ochrony praw człowieka w Syrii ... 90
Wykres 4. Struktura wyznaniowa muzułmanów w Syrii ... 115
Wykres 5. Struktura organizacyjna Partii Socjalistycznego Odrodzenia Arabskiego ... 312
Wykres 6. Poziom PKB w Syrii w latach 1990–2000 ... 338
Wykres 7. Stopa bezrobocia w Syrii w latach 1991–2000 ... 342
Wykres 8. Struktura władzy według konstytucji Syryjskiej Republiki Arabskiej z 13 marca 1973 roku ... 360
Wykres 9. Struktura służb bezpieczeństwa i wywiadu w Syrii ... 375
Wykres 10. Asz-Szabiha rodziny Al-Asadów ... 378
Wykres 11. Podział konfliktu religijnego ... 505

Summary

The influence of the religious, national, and ethnic divisions on the political processes in Syria

Syria is a mosaic of multiple religions, nations, and individuals of different ethnic origin. The Syrian society is subject to differentiation into: the religious groups (i.e. the Sunnis, the Shias, the Alawites, the Ismailis, the Druze, the Christians, the Yazidis, and the Jews), the national minorities (the Kurds, the Turkmens, the Greeks, the Albanians, the Armenians), and the ethnic minorities (the Romani and the Cherkess). Among the religious minorities the most numerous are the Sunnis, who constitute 74 per cent of the Syrian population, then the Shias, the Alawites, and the Ismailis, who jointly amount to 13 per cent, and the Druze – 3 per cent. As to the national origin, the most prevailing are the Arabs and the Kurds.

The division into the sects (*taife*) within the Islam has most strongly influenced the political life in the Syrian state. These were predominantly members of two factions of Islam, the Sunnis and the Alawites, who struggled for the dominance in politics and in the army in the years 1946–2014. Striving for dominance of one group over the other rendered the collaboration impossible and planted the seeds of permanent conflict.

From 1946 to the mid-1960s the power belonged to the Sunnis. However, they missed their chance as the lack of unity provoked the inner conflicts which resulted in a number of coups d'etat. The religious minorities, particularly the Alawites, took advantage of this situation. After their takeover of power the political situation in the state began to stabilize, which was significantly supported mainly by the change of the political system into the totalitarian one during the presidential tenure of Hafiz al-Asad (1971–2000). In this period the Alawi power forced the obedience of the nation, restricting the social and economic reforms. After Hafiz al-Asad's death, when his son Baszszar al-Asad became the head of state, the political life in Syria didn't undergo significant changes. Like his father, he ruled the country with an iron fist, restricting the civil rights and liberties, hindering free economic development and thereby provoking social discontent.

The purpose of this book is an attempt to demonstrate the influence of the religious, national, and ethnic divisions on the political changes in the Syrian state. Of significance is also establishing the course of the process of the power takeover by the Alawi minority and showing the impact of their rule on the political processes in Syria. The further aim

is to identify the reasons of the armed conflict in Syria and to develop the scenarios for the postwar Syria which can be an inspiration for changes and for creation of a new reality in the Syrian state. The questions discussed in this book are settled within the time frame of 1946–2014.

The book consists of five chapters and has a chronologic-problematic construction. Chapter 1, entitled *Theoretical categories concerning the nation, the religious, national, and ethnic minorities*, is an introduction to the discussed issues. In this chapter the basic concepts – these of a nation, the religious, national and ethnic minorities – are explained and analysed both from the European perspective and that of the Arabian thought and Islam. Defined are the terms *umma* and *kaumijja* meaning 'nation", and *asz-szaab*, meaning 'people'. In this part of the book there is also introduced the topic of the Arabian nationalism, discussed based on the views of, among others, Sati al-Husri, Taha Husajn, Zaki al-Arsuzi, and Michel Aflak. Furthermore, the term 'nation' is examined from the European perspective in order to demonstrate the differences in the understanding of this concept between the science of the Old Continent and that of the Near East. In Chapter 1 an attempt is also made at defining the categories of the religious, national, and ethnic minorities.

Chapter 2, entitled *Religious, national, and ethnic diversity in Syria*, is devoted to the meticulous analysis of the religious, national, and ethnic mosaic in the Syrian state. It begins with the issues of the minority rights protection, explained from both the international perspective and that of the national law. Besides the global system of the human rights protection, in this part of the book reference is made to some regional legal acts. In this chapter much space is also devoted to the national law of Syria. Described are the rights and liberties concerning indirectly the minorities, codified in the Syrian constitutions and the minor legal acts.

Chapter 3, entitled *Political changes in Syria up to 1963,* is an attempt at an analysis of the political processes in Syria since the regaining of independence until the takeover of power by the members of the al-Baas party. In this chapter described is the birth of the Syrian political parties and the political trends that emerged after 1946. Emphasized is the influence of the army both on the transformation of the political system in Syria and the social-economic reforms. In the third part of the book, besides the inner elements influencing the political situation in Syria up to 1963, reference is also made to the external factors.

Chapter 4, entitled *The influence of the Alawites on the political changes in Syria*, covers the period from the fall of the United Arab Republic until the end of the presidential tenure of Hafiz al-Asad. In the first part of this chapter the rivalry for influence within the structures of the state authorities is presented between the al-Baas party and the army. Highlighted are the methods of the power struggle in the institutions mentioned above and reference is made to the constitutional legal foundations of the Syrian Arab Republic in the period of 1963–1970. In Chapter 4 are also presented the processes of the political changes which took place during the presidential tenure of Hafiz al-Asad.

The notion of the ethnic policy is explained from the European perspective, thereby proving that no policy conceived in this way existed in Syria. In this chapter are presented both internal and external factors which influenced the attitude of the authorities towards the religious groups and the national and ethnic minorities.

The final Chapter 5, entitled Religious, national, and ethnic divisions as a background of the civil war in Syria, begins with the turning point of 2000, i.e. the moment Hafiz al-Asad's son, Baszszar, became President. This part of the book exposes the attempts by Baszszar al-Asad to fix the economic situation. An important element of this chapter is the presentation of the question of building a civil society in Syria and the attempts at creating a political opposition. In the fifth part of the book there are also distinguished the events connected with the Arab Spring, with the focus on the reasons for this social movement in Syria and the activity by President Baszszar al-Asad. Furthermore, Chapter 5 presents the visions of the postwar Syria authored by the Syrian opposition, President Baszszar al-Asad, and the selected foreign entities. The element enriching this passage are the offers of scenarios for Syria.

Translated by Michał Zagrodzki